

# ΑΧΙΛΛΙΟΥ ΠΟΛΙΣ

ΕΞΑΜΗΝΙΑΙΑ ΠΕΡΙΟΔΙΚΗ ΕΚΔΟΣΗ ΙΕΡΑΣ ΜΗΤΡΟΠΟΛΕΩΣ ΛΑΡΙΣΗΣ ΚΑΙ ΤΥΡΝΑΒΟΥ

ΤΕΥΧΟΣ 06 / ΝΟΕΜΒΡΙΟΣ 2021

# ΑΧΙΛΛΙΟΥ ΠΟΛΙΣ

ΕΞΑΜΗΝΙΑΙΑ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΙΚΗ ΕΚΔΟΣΗ  
ΤΗΣ ΙΕΡΑΣ ΜΗΤΡΟΠΟΛΕΩΣ ΛΑΡΙΣΗΣ ΚΑΙ ΤΥΡΝΑΒΟΥ

ΤΕΥΧΟΣ 06 / ΝΟΕΜΒΡΙΟΣ 2021 / 10,00 €

ΚΑΤΑ ΝΟΜΟΝ ΥΠΕΥΘΥΝΟΣ:

ὁ Μητροπολίτης Λαρίσης καὶ Τυρνάβου Ἱερώνυμος

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ ΕΚΔΟΣΕΩΣ:

Πρωτ. Θεμιστοκλῆς Α. Μουρτζανός

ΣΥΝΤΑΚΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ:

Σ. Μπαλατσούκας, Κ. Σπανός, Ν. Παπαθεοδώρου, Α. Χρυσοβέργης

ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ: Ἰωαννίνων 3, 413 34, Λάρισα

ΤΗΛΕΦΩΝΑ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ: 2410 61 76 85 καὶ 6945 152 571 / e-mail: info@imlarisis.gr

Τὸ περιοδικὸ ἀναρτᾶται ἠλεκτρονικά στὸν ἰστότοπο [www.imlarisis.gr](http://www.imlarisis.gr) καὶ στό Facebook στό προφίλ ΑΧΙΛΛΙΟΥ ΠΟΛΙΣ

Συνεργασίες γίνονται δεκτές σταλμένες σέ ἠλεκτρονική μορφή

Οἱ θέσεις καὶ ἀπόψεις τῶν συγγραφέων τῶν κειμένων εἶναι προσωπικές καὶ δὲν ἀπηχοῦν κατ' ἀνάγκη τίς θέσεις τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλεως Λαρίσης

ΘΕΜΑ ΕΞΟΦΥΛΛΟΥ: Χρῆστος Παπανικολάου-Ὁ Ἅγιος Γεδεὼν μπροστά στὸν Βελῆ Πασᾶ

ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ ΕΞΟΦΥΛΛΟΥ: Γιάννης Πέτρου

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΚΗ ΔΙΟΡΘΩΣΗ: Βασίλης Μαλισιόβας

ΕΚΤΥΠΩΣΗ-ΒΙΒΛΙΟΔΕΣΙΑ: Λυχνία Α.Ε.

ISSN: 2654-0223

# Περιεχόμενα

EDITORIAL: Στὴν μεγάλην ἐπέτειο!

7

## ΜΕΡΟΣ Α΄

### Η ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ ΤΟΥ 1821 - ΑΠΟ ΤΟ ΧΘΕΣ ΣΤΟ ΑΥΡΙΟ Β΄

---

ΑΓΓΕΛΟΣ ΣΥΡΙΓΟΣ

*Κάποια σημεία γιὰ τὰ 200 χρόνια: ἀπὸ τὸ 1821 καὶ τὴν αὐτοσυνειδησία μας*

11

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΑΓΟΡΑΣΤΟΣ

*Ἡ ἱστορική μνήμη ὁδηγεῖ στό μέλλον*

23

ΑΠΟΣΤΟΛΟΣ ΚΑΛΟΓΙΑΝΝΗΣ

*Λάρισα: 200 χρόνια. Ἡ πορεία - Ἡ προοπτική*

27

ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΣ ΑΥΣΤΡΑΛΙΑΣ ΜΑΚΑΡΙΟΣ

*Ἡ προσφορά τῆς Ἐκκλησίας κατὰ τὴν Τουρκοκρατία*

41

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΧΟΛΕΒΑΣ

*Ἡ σταυροναστάσιμη πορεία τοῦ Γένους μας: πηγὴ ἐλπίδας γιὰ τὸ μέλλον*

49

ΑΡΧΙΜ. ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΣ ΠΕΤΡΑΚΟΣ

*Παρακαταθήκη τοῦ Θεόδωρου Κολοκοτρώνη στὴν ἑλληνικὴ νεολαία -  
Σχόλια στὸν Λόγο του στὴν Πῦνκα (8.11.1838)*

55

ΑΝΔΡΕΑΣ ΚΟΥΚΟΣ

*Τὸ Συνέδριο στὸ Ἄαχεν (Aix la Chapelle) τὸ 1818: ἡ συμβολὴ τοῦ Ἰωάννη  
Καποδίστρια μὲ θέσεις καὶ προτάσεις γιὰ μία προοδευτικότερη τάξη πραγ-  
μάτων στὴν Εὐρώπη τοῦ 19ου αἰῶνα*

71

ΓΙΩΡΓΗΣ ΜΑΥΡΟΜΙΧΑΛΗΣ

*1821-2021: Ἕλληνες οἱ ἀνοξολόθρευτοι*

87

ΝΤΙΝΟΣ ΑΥΓΟΥΣΤΗ

*Ἰωάννης Καποδίστριας: Ἕνας πραγματικὸς Ἅγιος τῆς πολιτικῆς (†1831)*

113

## ΜΕΡΟΣ Β΄

### Ο ΤΥΡΝΑΒΟΣ ΚΑΙ Η ΤΟΥΡΚΟΚΡΑΤΙΑ

---

ΜΙΧΑΛΗΣ ΛΑΦΑΖΑΝΗΣ

*Ὁ Τύρναβος στὰ χρόνια τῆς ὀθωμανικῆς κυριαρχίας - σύντομη ἐπισκόπηση*

121

ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΑΛΕΞΑΚΗΣ  
*Ὁ ἅγιος Γεδεών ἐπὶ τῆ βάσει τῶν πηγῶν τῆς ἐποχῆς του  
καὶ τῶν μεταγενεστέρων*  
141

ΣΤΥΛΙΑΝΗ ΠΕΡΜΑΘΟΥΛΗ  
*Ὁ Στεφανίτης μάρτυρας τοῦ Τυρνάβου - σχολιάζοντας τὴν περίπτωσι εἰκόνα του*  
157

ΚΩΣΤΑΣ ΘΕΟΔΩΡΟΠΟΥΛΟΣ  
*Ἡ ἐπισκευὴ ἑνὸς ἀρχαίου ὑδραγωγείου γιὰ νὰ φέρει νερό στὸν Τύρναβο*  
167

ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ ΧΡΥΣΟΒΕΡΓΗΣ  
*Ἡ κατάστασι στὸ Ἅγιο Ὅρος κατὰ τὴ διαμονή τοῦ Ἰωάννη Πέζαρου*  
181

### ΜΕΡΟΣ Γ΄ ΣΕΛΙΔΕΣ ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΑΡΙΣΑΣ

---

ΚΩΣΤΑΣ ΣΠΑΝΟΣ  
*Ἀναφορὲς γιὰ τὸν Μητροπολίτη τῆς Λάρισας Ἰωάσαφ Β΄ (1581-1603)*  
199

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΠΑΠΑΘΕΟΔΩΡΟΥ  
*Λαρίσης Διονύσιος Δ΄ (1662-1671) – Πῶς περιγράφει τὴν ἐνθρόνισή του  
στὸν Οἰκουμενικὸ θρόνο ὁ Ἄγγλος John Covel (1671)*  
203

ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ ΛΑΛΑΓΚΟΥ  
*Ὁ ἐπίσκοπος Πλαταμῶνος Διονύσιος*  
209

ΣΤΑΥΡΟΣ ΓΟΥΛΟΥΔΗΣ  
*Ὁ «βίος τοῦ ἁμαρτωλοῦ Πολυκάρπου», Μητροπολίτου Λαρίσης  
(Ἰ17 Σεπτεμβρίου 1821), ὡς παιδαγωγικὸ καὶ λογοτεχνικὸ ἔργο*  
217

ΙΩΑΝΝΗΣ ΜΑΥΡΟΜΑΤΗΣ  
*Ἀναστάσιος ὁ Ραφανιώτης*  
235

### ΜΕΡΟΣ Δ΄ ΘΕΜΑΤΑ ΟΡΘΟΔΟΞΗΣ ΘΕΟΛΟΓΙΑΣ ΚΑΙ ΠΑΡΑΔΟΣΗΣ

---

ΑΡΧΙΜ. ΙΓΝΑΤΙΟΣ ΜΟΥΡΤΖΑΝΟΣ  
*Ὁ ἀπὸ Λαρίσης Ἀρχιεπίσκοπος Ἀθηνῶν καὶ πάσης Ἑλλάδος Δωρόθεος  
Κοτταρᾶς καὶ τὸ ζήτημα τοῦ παλαιοῦ ἡμερολογίου*  
239

Δρ ΣΩΤΗΡΙΟΣ ΜΠΑΛΑΤΣΟΥΚΑΣ  
*Οικολογική-Πνευματική κρίση*  
245

ΠΡΩΤ. ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΣ  
*Τό άρχέτυπο έρχεται άπό τό μέλλον - Σχέση Έκκλησίας και Βασιλείας  
μέσω τής εικονολογικής όντολογίας τής Εύχαριστίας*  
251

ΠΡΩΤ. ΘΕΜΙΣΤΟΚΛΗΣ ΜΟΥΡΤΖΑΝΟΣ  
*Η γλώσσα τής Έκκλησίας*  
265

**ΜΕΡΟΣ Ε΄**  
**ΛΑΡΙΣΗΣ ΚΑΙ ΛΑΡΙΣΑΙΩΝ ΜΝΗΜΕΣ**

---

ΣΤΑΥΡΟΥΛΑ ΣΔΡΟΛΙΑ  
*Η «Έπιστροφή των Μουσών».*  
*Μιά έκθεση για τό 1821 στό Διαχρονικό Μουσείο Λάρισας*  
283

ΓΙΩΡΓΟΣ ΤΡΑΝΤΑΣ  
*Ό πόνος του Άγγελου*  
291

ΠΡΩΤ. ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ ΓΚΑΤΖΩΝΑΣ  
*Άχιλλέας Τζάρτζανος*  
297

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΧΛΩΡΟΣ  
*Η ζωή και τό έργο του πρωτοπρεσβυτέρου Δημητρίου Χλωροϋ*  
303

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΤΕΡΖΟΥΔΗΣ  
*Άθανάσιος Α. Βαΐου*  
309

**ΜΕΡΟΣ ΣΤ΄**  
**ΕΟΡΤΟΛΟΓΙΟ**

---

ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΗΣ ΛΑΡΙΣΗΣ ΚΑΙ ΤΥΡΝΑΒΟΥ ΙΕΡΩΝΥΜΟΣ  
*Μήνυμα Χριστουγέννων 2021*  
315

ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΗΣ ΛΑΡΙΣΗΣ ΚΑΙ ΤΥΡΝΑΒΟΥ ΙΕΡΩΝΥΜΟΣ  
*Μήνυμα Πρωτοχρονιάς 2021*  
319

ΑΡΧΙΜ. ΠΟΛΥΚΑΡΠΟΣ ΣΑΡΜΑΝΙΩΤΗΣ  
*Στή μνήμη τοῦ Ἁγίου ἐνδόξου Μεγαλομάρτυρος Δημητρίου τοῦ Μυροβλήτου*  
321

ΑΡΧΙΜ. ΕΙΡΗΝΑΙΟΣ ΛΑΦΤΣΗΣ  
*Ἁγία Αἰκατερίνη-Ὑπατία: τό ψευδοδύλημμα τῆς σύγκρουσης πίστεως καί ἐπιστήμης*  
331

ΠΡΩΤ. ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΜΙΑΚΑΣ  
*Ἅγιος Σπυρίδων*  
337

ΑΡΧΙΜ. ΙΑΚΩΒΟΣ ΚΑΝΑΚΗΣ  
*Ἅγιος Ἀθανάσιος*  
341

**ΜΕΡΟΣ Ζ'**  
**ΤΟΥ ΚΑΙΡΟΥ ΜΑΣ**

---

ΟΠΟΥ Ο ΕΠΙΣΚΟΠΟΣ ΕΚΕΙ ΚΑΙ Η ΕΚΚΛΗΣΙΑ  
*Χρονικά Μαΐου 2021 - Ὀκτωβρίου 2021*  
347

ΡΑΒΙΝΟΣ ΗΛΙΑΣ ΣΑΜΠΕΤΑΪ  
*Ἀντισημιτισμός: διακρίσεις καί διώξεις κατά Ἰουδαίων*  
357

ΒΕΑΤΡΙΚΗ ΣΑΪΑΣ-ΜΑΓΡΙΖΟΥ  
*Ἕνα μεγάλο ἔθνικο τραῦμα*  
367

ΒΑΡΒΑΡΑ ΒΑΣΙΛΑΚΗ  
*Ὁ Λύκος τῆς στέππας*  
383

ΦΑΝΗ ΚΑΛΟΚΑΙΡΙΝΟΥ  
*Λάρισα, 1881-2021: Ἀπό τὴν Ἀπελευθέρωση,  
στὴ Νεωτερικότητα καί τὴ Μετανεωτερικότητα*  
405

## ΣΤΗΝ ΜΕΓΑΛΗ ΕΠΕΤΕΙΟ!

**Κ**αί δεύτερο τεύχος του περιοδικού μας αφιερωμένο στην μεγάλη επέτειο! Καί πώς όχι; Πότε θά έχουμε πάλι την ευκαιρία νά εορτάσουμε στρογγυλά τόσα χρόνια από αυτό που μᾶς ανέστησε καί μᾶς χάρισε μοναδικές σελίδες μεγαλείου, ἀλλά καί κατέστη ἀφορμή νά ἀναλογιζόμαστε τήν εὐθύνη μας, ἰδίως γιά τό μέλλον καί τήν πορεία αὐτοῦ τοῦ τόπου;

Στό εἰσαγωγικό μας σημείωμα τοῦ ἀμέσως προηγούμενου τεύχους γράφαμε: «Πώς νά μιλήσεις στόν νεοέλληνα γιά τήν ἰδρυτική πράξη τῆς ἐθνικῆς του ὑπόστασης; Καί πόσοι, πόσα θά καταλάβουν πέραν τῆς περιγραφῆς τῶν στρατιωτικῶν καί κάποιων πολιτικῶν γεγονότων; Πώς νά πείσεις γιά τόν διεθνή ἀντίκτυπο, ὅταν τό ἀποτέλεσμα ἦταν ἕνα κράτος περιορισμένο σέ ἔκταση; Πώς νά περιγράψεις τήν αἴσθηση τῆς καταπίεσης καί τῆς τυραννίας σέ ἕναν κόσμο που διακατέχεται ἀπό ἄρνηση πρὸς ὅ,τι τόν ἀφυπνίζει; Πώς νά τολμήσεις νά θέσεις τό ἐρώτημα: «κι ἀπό δῶ καί μπρός τί;» γιά τήν πατρίδα, ὅταν οἱ περισσότεροι, μέ μοναδική κουφότητα, δέν σκέπτονται κἄν τό μέλλον τους ἢ τήν πορεία τῆς ζωῆς τους, παρά μόνον τήν τσέπη τους;».

Ἀπάντηση στό ἐρώτημά μας αὐτό προσφέρουν οἱ Εἰσηγήσεις πού πραγματοποιήθηκαν στά Συνεδριά μας πού μέχρι τώρα διοργανώθηκαν γιά τήν ἀνάδειξη τῆς προσφορᾶς τοῦ τόπου μας στόν μεγάλο ἀγῶνα καί τήν σπουδαία ὑπόθεση τῆς ἐθνικῆς μας παλιγγενεσίας. Μέ προσήλωση στήν ἱστορικότητα καί τήν μαρτυρία τῆς αὐτοσυνειδησίας τῶν ἀναδεικνυομένων προσώπων προκύπτει αὐτό που ἀπό τήν ἀρχή ὑποστηρίζαμε ὡς κεντρικό μήνυμα τῶν εορτασμῶν γιά τήν 200ετηρίδα στήν Θεσσαλία. Τό ὅτι μπορεί στήν Θεσσαλία, λόγω τῶν ἰδιαιτέρων συνθηκῶν τῆς μορφολογίας τοῦ ἐδάφους, ἀλλά καί τῆς γεωπολιτικῆς σημασίας τῆς Λάρισας ὡς ἔδρας τοῦ Ὀθωμανικοῦ ἵππικοῦ, νά μὴν κατορθώσαμε νά έχουμε σπουδαία πολεμικά γεγονότα, ὅμως λόγω τῶν Νεομαρτύρων μας καί τῶν λογάδων τοῦ Γένους μας εἶχαμε μαρτυρία Πίστεως καί διδασκαλία φρονήματος, ὥστε νά μπορούμε κάλλιστα νά ἰσχυριστοῦμε πὼς στόν τόπο μαρτυρίου στόν Τύρναβο καί στίς σχολές τῶν Ἀμπελακίων, τῆς Ραφάνης, τοῦ Τυρνάβου κ.λπ., σμιλεύτηκε ἡ ψυχὴ τοῦ Γένους πού θά δώσει τήν πνοή καί τήν ἀποφασιστικότητα στόν ἀγῶνα. Μήτηρα τοῦ Γένους πού κυοφόρησε σπουδαίες προσωπικότητες μέ μεγάλη συμβολή στόν ἀγῶνα ἡ Θεσσαλία. Κι ὡς τέτοια, δέν ὑστερεῖ σέ τίποτε. Ἀντίθετα, μετέχει μέ παρηρησία στους εορτασμούς καί τήν ἱστορική ἀναμνηλαφηση τῆς ἐποχῆς, δίνοντας τήν

προοπτική της πνευματικότητας, της γνώσεως, της σοφίας. Δέν είναι τυχαίο πού στους φετινούς έορτασιμούς όλοι οι φορείς της Λάρισας δώσαμε πρώτο λόγο στά μουσεια της πόλεώς μας, τό Διαχρονικό και Λαογραφικό, ώστε μέσα από τις Έκθέσεις τους νά γνωρίσουμε όχι άπλως άφηγηματικά, αλλά και βιωματικά, αλλά και νά ψηλαφήσουμε τίν πνευματική παραγωγή πού άνθισε σέ υπέροχες ιδέες, Πίστη και ήρωικό φρόνημα γιά νά τελεσιουργηθεί τό θαύμα του Ή!

Καλά όλα αυτά, αλλά πού είναι ή προοπτική του μέλλοντος; Η προοπτική υπάρχει όταν υπάρχουν τά στοιχεία εκείνα πού τίν υποστηρίζουν και τίν σκιαγραφούν. Οί ρίζες μας είναι βαθιές και δεδομένες. Και πάνω στις ρίζες αυτές μπορούμε νά στηρίξουμε τίν προοπτική του μέλλοντος του Γένους μας, τίν συνέχεια της πορείας μας και της επιβιώσεώς μας μέσα σέ περιβάλλον έν πολλοίς αντίξοοτήτων και δυσχερειών. Άλλά γι' αυτό έχει νόημα γιά μās τό Ή! Διότι ποτέ ό Έλληνισμός δέν πορεύτηκε μέ άνεση, σέ περιβάλλον ευμενές και έχοντας πλήρη μέσα στην διάθεσή του. Είμαστε ή ανατροπή όσων ιστορικών θεωρήσεων διδάσκουν πώς τά υλικά μέσα διασφαλίζουν επικράτηση, ακμή και ευημερία σέ αυτοκρατορίες και λαούς. Η ιστορία μας, ή παράδοσή μας, οι αρχές μας αποδεικνύουν πώς μέσα από τις Θερμοπύλες και τό Μεσολόγγι δημιουργούνται στιγμές μεγαλείου και δόξας τέτοιες πού γίνονται μαθήματα σέ όλους τους λαούς της γης. Και μέσα από της πηχτής σκλαβιάς τό χειροπιαστό σκοτάδι υπέρ-τετρακοσίων χρόνων δουλείας οι πρόγονοί μας έδειξαν πώς όχι μόνον άντεξαν, αλλά και στάθηκαν ικανοί νά τιμήσουν τους δικούς τους και δικούς μας προγόνους, τις Παραδόσεις μας, τίν Πίστη και τίν ευθύνη πρός τίν Έκκλησία και τίν Πατρίδα. Όταν τόσο προφανές είναι τό μήνυμα της έπετείου, πώς τολμάμε οι νεώτεροι Έλληνες και κλαυθμηρίζουμε, γκρινιάζουμε, μεμψιμοιρούμε καμπτόμενοι από τις δυσκολίες της παρούσας ιστορικής συγκυρίας; Πότε θά μάθουμε ότι τά παραδείγματα είναι γιά νά τά αντιγράψουμε και νά τά ακολουθοΰμε; Πότε θά καταλάβουμε ότι σέ τούτη έδω τίν μικρή γωνιά της γης, όπου ό Άγιος Θεός επιτρέπει αιώνες τώρα νά ζοΰμε και νά θρηνομαχοΰμε, ποτέ δέν θά είναι τά πράγματα εύκολα, αλλά, αντίθετα, πάντα οι ευθύνες μας και οι προκλήσεις μεγάλες; Του Ή ή ψυχή είναι ψυχή δική μου! Και μέ αυτήν τίν ψυχή, όσο πολλή δουλειά και νά θέλει, γυρίζουμε πάντα τόν ήλιο!

Και πάλι αυτόνόητες οι ευχαριστίες στους συντελεστές του έκτου (!) τεύχους. Και πάλι άπαραίτητη μιά διευκρίνιση. Είναι αυτόνόητο ότι τό περιοδικό υπάρχει ως βήμα διαλόγου και ως άφορμή γόνιμης σκέψεως. Είναι επίσης, αυτόνόητο ότι είμαστε προσπλωμένοι στην αρχή πού διακηρύξαμε ήδη μέ τό πρώτο τεΰχος: «Φιλοδοξοΰμε νά γίνουμε τό βήμα έκφρασης όλων τους, ακόμη



κι αν αποτυπωθούν διαφωνίες. Άλλοίμονό μας, αν κυριαρχεί ή μονοφωνία. Ο Χριστός μας δεν κήρυττε μόνο, διαλεγόταν κιάλας ή μάλλον προκαλούσε με τά όσα έλεγε και έπρωττε, ώσττε ό άνθρωπος νά άπεκδυθεί στίν άναζήτησπ τής αλήθειας και έτσι νά του άποκαλυφθεί ό Θεός». Τούτου δοθέντος, όφείλουμε νά έπαναλάβουμε και μιά άλλη παραδοχή, τίν όποία πραγματοποιήσαμε, όταν ή Ίσραηλιτική Κοινότητα Λάρισας μās τίμησε, όρίζοντας μας κεντρικό όμιλητή στίς έκδηλώσεις γιά τίν έπέτειο του Όλοκαυτώματος τίν 30.01.2020: «Είναι ευτύχημα γιά τίν πόλη μας ότι έχουμε τόν συγκεκριμένο ραβίνο! Έναν άνθρωπο μορφωμένο, έναν άνθρωπο ήθους, ό όποίος ξέρει νά άπορροφά φρονήματα και συνασθήματα άρνητικά και νά ένισχύει τή συναδέλφωση και τίν άλληλεγγύη. Πρέπει νά τόν έκμεταλλευτούμε!». Στο παρόν τεύχος φιλοξενοείται ένα κείμενο του Ραββίνου τής πόλεως μας Ήλία Σαμπετάι περι άντισιμιτισμού, τό όποιο παρουσίασε σέ Συνέδριο κατά τών διακρίσεων όπου συμμετείχε, μαζί με άποσπάσματα από τόν εισηγητικό του χαιρετισμό. Έχουμε τίν αυθουσιωδής ότι είμαστε φορείς διαφορετικών παραδόσεων. Έχουμε συμφωνήσει ότι διαφωνούμε. Έχουμε άποδείξει ότι μπορούμε νά συνυπάρχουμε άγαπητικά και νά συμπορευόμαστε ειρηνικά με έπίγνωση τών διαφορετικών θεωρήσεών μας. Δημοσιεύουμε τό κείμενό του γιατί είναι ή συμβολή τής Λάρισας στο Συνέδριο όπου συμμετείχε. Γιατί είναι έπιστημονικά και μεθοδολογικά τεκμηριωμένο. Γιατί στή βασική του φιλοσοφία συμφωνούμε. Διαφωνούμε με έναν χαρακτηρισμό γιά πρόσωπο πού γιά έμās άποτελεί Άγιο τής Έκκλησίας μας. Είναι όμως, ό τρόπος νά άναδειχθούν οι διαφορετικές θεωρήσεις και τεκμηριώσεις, νά άποδείξουμε ότι δεν φοβόμαστε τίν διαφωνία, πολλώ δέ μάλλον ότι δεν λογοκρίνουμε κείμενα.

Επίσης, και πάλι συμπεριλάβαμε κείμενα ανθρώπων πού ασχολούνται με τίν τρέχουσα πολιτική: του ύφυπουργού Παιδείας, ό όποίος τυγχάνει καθηγητής Πανεπιστημίου, με έξαιρετική γνώση τών διεθνών σχέσεων, τής παράδοσής μας και τής ανάγκης ή παιδεία νά διατηρήσει τίν ταυτότητα του Έλληνα γιά τά παιδιά μας. Άκόμη, εκείνων πού κατέχουν κορυφαίες αυτοδοικητικές θέσεις στή Θεσσαλία, του Περιφερειάρχη και του Δημάρχου Λάρισας. Και τούτο διότι πέραν από κομματική ιδιότητα ή παραταξιακό παρελθόν, και οι δύο έχουν άποδείξει ότι μπορούν και συνεργάζονται, αλλά και συνδιαλέγονται σοβαρά, έχοντας πάντα κάτι ουσιαστικό νά πούνε. Είναι σημαντικό, όχι μόνο στά διακόσια χρόνια από τίν έθνική παλιγγενεσία, αλλά και στά έκατόν σαράντα από τίν ένσωμάτωση τής Θεσσαλίας στο Νεοελληνικό Κράτος, τόσο ό Περιφερειάρχη όσο και ό Δήμαρχος τής πρώτης πόλεως τής Περιφέρειάς μας νά άρθρώνουν λόγο

μέ ὄραμα καί προοπτική, χωρίς συναισθηματικές κορῶνες ἢ βερμπαλισμό.

Σέ ὄλους τούς συνεργάτες μας ὀφείλονται εὐχαριστίες. Γιατί μᾶς στηρίζουν. Γιατί καταθέτουν ὅλην τήν δυναμικότητα καί ἐπιστημονικότητά τους στά ἄρθρα πού φιλοξενοῦνται στό περιοδικό μας. Γιατί ἀγαποῦν τήν Λάρισα καί τήν Ἐκκλησία της. Γιατί ἐκφράζουν τήν ἀγωνία καί τόν πόθο τους γιά τήν ἐπιστημονική καί πνευματική ἀνέλιξη τοῦ τόπου μας. Γιατί ποθοῦν νά ἀφήσουν παρακαταθήκη στήν ἐπόμενη γενιά. Γιατί κι αὐτοί συγκλονίζονται ἀπό τά ὅσα ἐρευνοῦν καί τά ὅσα ἀνακαλύπτουν, προβάλλουν καί ὑποστηρίζουν. Γιατί ἐργάζονται χωρίς ὑλική ἀνταπόδοση σέ καιρούς πού αὐτό δέν εἶναι ἀναμενόμενο. Γιατί διαζωγραφοῦν τίς δυνατότητες τῆς Λάρισας ὄχι στό ἄψυχο χαρτί, ἀλλά στόν διάλογο πού τό περιοδικό μας ὡς πνευματικό βῆμα ἔχει προσφέρει. Καλή ἀνάγωση σέ ὄλους καί πάντα λεύτεροι!

† Ὁ Λαρίσης καί Τυρνάβου Γερώνυμος.

## ΜΕΡΟΣ Α΄

# Ἡ Ἐπανάσταση τοῦ 1821- Από τό χθές στο αὔριο Β΄

\* \* \*

ΑΓΓΕΛΟΣ ΣΥΡΙΓΟΣ  
ΑΝ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΔΙΕΘΝΟΥΣ ΔΙΚΑΙΟΥ & ΕΞΩΤΕΡΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ  
ΥΦΥΠΟΥΡΓΟΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ

## ΚΑΠΟΙΑ ΣΗΜΕΙΑ ΓΙΑ ΤΑ 200 ΧΡΟΝΙΑ ΑΠΟ ΤΟ 1821 ΚΑΙ ΤΗΝ ΑΥΤΟΣΥΝΕΙΔΗΣΙΑ ΜΑΣ

Σ υμπληρώνονται φέτος 200 χρόνια από τήν ἐπανάσταση τοῦ 1821. Ἡ πανδημία τοῦ κορωνοϊοῦ ἐμπόδισε νά ἐορτασθεῖ ἡ ἐπέτειος μέ τόν πρέποντα τρόπο ἀποτίσεως τιμῆς πρὸς τοὺς προγόνους μας. Τί ἦταν ἡ ἐπανάσταση στήν ἐποχή της; Τί σημαίνει γιά ἐμᾶς; Μέ ὁδηγὸ μία ἐπιστολή τοῦ Ἀλέξανδρου Ὑψηλάντη πρὸς τοὺς «*Ἀρχιερεῖς, Ἄρχοντες καί Προεστώτες, πρὸντες τοῦ Γένους, ἀπανταχοῦ εἰς τὰς νήσους τοῦ Ἀρχιπελάγους διατρίβοντες*» μέ ἡμερομηνία 8 Ὀκτωβρίου 1820 θά ἐπιχειρήσουμε νά ἐντοπίσουμε κάποια σημεῖα γιά τὰ 200 χρόνια ἀπὸ τήν ἐναρξὴ τῆς ἐπαναστάσεως πού σχετίζονται μέ τήν ἐπανάσταση καί τήν αὐτοσυνειδησία μας. Εἶναι ἓνα ἀπὸ τὰ προεπαναστατικά ἔγγραφα πού κατὰ κανόνα διαλάθουν τῆς προσοχῆς μας. Ὁ Ὑψηλάντης προσπαθοῦσε νά τοὺς πείσει ὅτι πρέπει ἐκεῖνοι νά πάρουν τήν ἀπόφαση νά ἐξεγερθοῦν κατὰ τῶν Τούρκων καί νά μὴν περιμένουν τί σωτηρία ἀπὸ κάποιον ἐξωτερικὸ παράγοντα. Μεταξὺ ἄλλων, ὁ ἡγέτης τῆς Φιλικῆς Ἐταρείας ἀνέφερε τὰ ἀκόλουθα:

*«Ἐξεύρω, ὅτι εἰς ὄλων τὰς καρδίας εἶναι ριζωμένη ἡ ματαία ἐκείνη πρόληψις, ὅτι ποτέ μόνον μας δέν ἐμποροῦμεν νά ἐλευθερωθῶμεν, ἀλλὰ πρέπει νά προσμένωμεν ἀπὸ ξένους τὴν σωτηρίαν μας... Ἔχετε πάντοτε πρὸ ὀφθαλμῶν ὅτι ποτέ ξένος δέν βοηθεῖ ξένον, χωρὶς μεγαλύτερα κέρδη. Τὸ αἷμα τὸ ὁποῖον θέλουσι χύσει οἱ ξένοι δι' ἡμᾶς,*

*θέλομεν τό πληρώσει ἀκριβότατα...*

*Όταν ὁμως μόνοι μας ἀποσείσωμεν τόν ζυγόν τῆς τυρρανίας, τότε τῆς Εὐρώπης ἡ πολιτική θέλει βιάσει ὅλας τὰς ἰσχυράς δυνάμεις νά κλείσωσι μέ ἡμᾶς συμμαχίας καί ἐπιμαχίας ἀδιαλύτους»<sup>1</sup>.*

Ἡ ἐπιστολή τοῦ Ὑψηλάντη παραμένει ἀπίστευτα ἐπικάριη καί σήμερα, 200 χρόνια μετά τήν ἐπανάσταση πού ὀδήγησε στήν παλιγγενεσία τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους.

**«πρέπει νά προσιμένωμεν ἀπό ξένους τήν σωτηρίαν μας»;**

Γενέως ὑπόδουλων Ἑλλήνων γαλουχήθηκαν μετά τό 1750 μέ τούς λεγόμενους χρησμούς τοῦ ἱερομόναχου Ἀγαθαγγέλου. Ἦταν ἓνα ἔργο πού προέβλεπε τήν ἀπελευθέρωση τῶν Ἑλλήνων ἀπό τόν ὀθωμανικό ζυγό. Οἱ χρησμοί – καθ’ ὅτι χρησμοί... – ἦσαν ἀρκετά δυσνόητοι. Ἦταν ὁμως σαφές ὅτι τόν ρόλο τοῦ ἀπελευθερωτῆ τῶν Ἑλλήνων θά ἀνελάμβαναν οἱ Ρῶσοι. Αὐτό φαίνεται καί ἀπό δύο διαφορετικά ἀποσπάσματα τῶν χρησμῶν:

*«ὁ δέ πέμπτος [Ρῶσος αὐτοκράτορας] εἰς τό Βυζάντιον μέλλει ἀπλωᾶσαι τό τοῦ Χριστοῦ νικητικόν σημεῖον, καί τῶν Ἰσμαηλιτῶν ἀφανίσει τήν δύναμιν» [ὅπου Ἰσμαηλίτες εἶναι οἱ μουσουλμάνοι]<sup>2</sup>*

*«Ἦκουσα φωνῆς ἐρχομένης ἀπό τῆς ἄρκτου, ἥτις ἔλεγεν οὕτω: Ρωσσία, ἐξύπνησον γοῶν ἐκ τοῦ ὕπνου, πρὸς σέ ὁ λόγος τοῦ ἀγγέλου Κυρίου ἐφυλάττετο... ὄφει ὅτι ἔση τροπαιοῦχος καί καταβάλλεις αὐτούς [τούς Ἀγαρηνούς]<sup>3</sup>»*

Ἡ ἴδια προσδοκία ἀποτυπωνόταν καί σέ δημοτικά τραγούδια ὅπως τό γνωστό

*«Ἀκόμα τούτ’ τήν ἄνοιξη/ ραγιάδες, ραγιάδες,/ τοῦτο τό καλοκαίρι,/ ὥσπου νά ἔλθει ὁ Μόσκοβος/ νά φέρει τό σεφέρι» [πόλεμο].*

Ἡ ἀντίληψη ὅτι κάποια ξένη δύναμη θά ἐρχόταν νά μᾶς ἀπελευθερώσει ἢ νά πολεμήσει τόν δικό μας πόλεμο δέν πρέπει νά μᾶς ξενίζει. Ὑπάρχει ἀκόμη καί σήμερα. Τό καλοκαίρι τοῦ 2020 πολλοί Ἑλλήνες ἀναρωτιοῦνταν τί στάση θά κρατήσει τό Ἰσραήλ ἢ ἡ Γαλλία ἐν σχέσει πρὸς τήν ἔνταση πού ὑπῆρχε μεταξύ Ἑλλάδος καί Τουρκίας στήν ἀνατολική Μεσόγειο. Τουλάχιστον, οἱ πρό-

<sup>1</sup> Πρωτοψάλτης, Ἔμμ., *Ἡ Φιλική Ἐταιρεία-ἀναμνηστικόν τεῦχος ἐπί τῇ 150ῃ ἑκατονταετηρίδι*, Ἀκαδημία Ἀθηνῶν, Ἀθήνα 1984, σ. 284.

<sup>2</sup> *Χρησμοί τοῦ Ἀγαθαγγέλου*, τυπογραφία Ἀνδρέου Κορομηλιά, Ἀθήνα, 1837, σ. 21.

<sup>3</sup> *Ibid*, σ. 31.

γονοί μας τόν 18ο και 19ο αιώνα είχαν μία καλή δικαιολογία. Ήταν ασύλληπτη ή διαφορά των υπόδουλων Ελλήνων εν συγκρίσει προς τους κυρίαρχους Τούρκους. Μόνον κάποια πολύ ισχυρή χώρα (ένα ιμπέριο, όπως έλεγαν τότε τις αυτοκρατορίες) φάνταζε ικανή να μας απελευθερώσει.

Τά Όρλωφικά του 1770 σηματοδότησαν τό τέλος των ψευδαισθήσεων. Ό Μόσκοβος ήλθε τελικώς στην Πελοπόννησο μέ 14 πλοία, 600 άνδρες και έπι κεφαλής τους αδελφούς Άλέξιο και Θεόδωρο Όρλώφ, έμπιστους άριστοκράτες της αυτοκράτειρας Αικατερίνης της Ρωσίας. Όταν οι Όθωμανοί κατέβασαν Τουρκαλβανούς για να άντιμετωπίσουν τήν επανάσταση στον Μοριά, οι Ρώσοι έγκατέλειψαν τους επαναστάτες στό έλεός τους. Επί 9 χρόνια οι Τουρκαλβανοί δήωναν τόν τόπο, μέχρι πού έστειλε ό Σουλτάνος στρατό για να τους εκδιώξει.

Τήν πραγματικότητα δέν τήν συνειδητοποίησαν όλοι. Ένα σημαντικό τμήμα του έλληνικού λαού θεωρούσε (όπως άλλωστε συμβαίνει και σήμερα) πώς άλλες δυνάμεις θά έλθουν να πολεμήσουν για έμας, για τόν δικό μας άγώνα. Η πραγματικότητα αποτυπώνεται και στον «Ύμνο εις τήν Έλευθερίαν» του Διονυσίου Σολωμού, όπου στην ένατη και δέκατη στροφή αναφέρεται χαρακτηριστικά:

*Μέ τά ρούχα αίματωμένα/ ξέρω ότι έβγαινες κρυφά/ να γυρεύεις εις τά ξένα/ άλλα χέρια δυνατά.  
Μοναχή το δρόμο επήρες./ εξανάλθες μοναχή./ δέν είν' εύκολες οι θύρες./ εάν ή χρεία τές κουρταλεί.*

Η ομάδα όμως πού προχώρησε στην προετοιμασία της επανάστασης, ή Φιλική Έταιρεία, γνώριζε ότι πρέπει να βασιστούμε στις δικές μας δυνάμεις. Καλλιεργήθηκαν, για προφανείς λόγους, όλες αυτές οι φήμες περί των μελών της «Αοράτου Αρχής», του ανώτατου καθοδηγητικού όργάνου των Φιλικών. Η επανάσταση, όμως, υπήρξε έξ αρχής αποκλειστικώς δική μας υπόθεση και οργανώθηκε από τή Φιλική Έταιρεία.

***Η επανάσταση ήταν ελληνική υπόθεση και ήταν έθνικοαπελευθερωτική***

Η επιλογή των παραδουνάβιων ήγεμονιών, όπου ξεκίνησε ό Ύψηλάντης τήν επανάσταση, είχε τή σημασία της. Η επανάσταση του 1821 δέν είχε ξένους διοργανωτές. Η ήγεσία της Φιλικής Έταιρείας, αντιλαμβανόμενη τό μέγεθος του έγχειρήματος, –άσπλοι χωρικοί έναντίον μίας αυτοκρατορίας– προσπάθησε μέσω του τομήματος στή Μολδοβλαχία να παρασύρει τή Ρωσία στον

ἀγώνα για τήν ἑλληνική ἀνεξαρτησία<sup>4</sup>. Οἱ Ρῶσοι δέν ἤλθαν καί φυσικά ἡ ἐπανάσταση δέν πέτυχε στίς παραδουνάβιες ἡγεμονίες. Ἐπειδή ἀκριβῶς ἦταν ἐθνικοαπελευθερωτική ἐπανάσταση, πέτυχε ἐκεῖ πού μποροῦσε νά πετύχει: στίς περιοχές πού ζοῦσε ἀκμαῖος ὁ ἑλληνισμός.

### *Ἡ ἐπανάσταση τοῦ 1821 ἦταν πανελλήνιο κίνημα καί ὄχι τοπική ἐξέγερση*

Ἐπειδή ἀκριβῶς ἦταν ἐθνικοαπελευθερωτική, ἡ ἐπανάσταση τοῦ 1821 εἶχε ὡς χαρακτηριστικό ὅτι ἀπλώθηκε σέ πάρα πολλούς ἑλληνικούς τόπους ἀπό τί Μακεδονία ἕως τήν Κρήτη καί τήν Κύπρο. Ἦταν τό πιό ἐκτεταμένο ἐπαναστατικό κίνημα Ἑλλήνων κατά τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας. Ἐως τότε τά κινήματα καί οἱ ἐπαναστάσεις εἶχαν κυρίως τοπικό χαρακτήρα. Ἡ ἔκταση τῆς ἐπαναστάσεως ὠφείλετο στήν προεργασία πού ἐγίνε ἀπό τήν Φιλική Ἐταιρεία.

### *Ὁ ρόλος τῆς θρησκείας καί ὁ ρόλος τῆς Ἐκκλησίας*

Κατά τά σχέδια/προσδοκίες τοῦ Ὑψηλάντη, ἡ ἐπανάσταση στή Μολδοβλαχία θά ἀποτελοῦσε τί θρυαλίδα ὥστε καί ἄλλοι Χριστιανοί νά κινητοποιηθοῦν καί νά ἀποτινάξουν τόν τουρκικό ζυγό. Κατ' ἀρχάς θά ξεσπκόνονταν οἱ Μολδαβοί καί οἱ Βλάχοι. Ἀκολούθως ὁ Ὑψηλάντης θά περνοῦσε στή Σερβία –ἐνα μέρος τῆς ὁποίας ἦταν αὐτόνομη ἡγεμονία ἀπό τό 1812– καί μετά στή Βουλγαρία. Συνενωμένοι Ἕλληνες, Μολδαβοί, Σέρβοι καί Βούλγαροι θά βάδιζαν κατά τοῦ Σουλτάνου στήν Κωνσταντινούπολη.

Λόγω τοῦ ἀποκλειστικῶς ἐθνικοῦ χαρακτήρα τῆς ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1821, τά σχέδια αὐτά δέν ἐπαληθεύθηκαν. Στήν Ὄθωμανική Αὐτοκρατορία ἡ θρησκεία προσδιόριζε τήν ταυτότητα τοῦ ὑπόδουλου. Δέν λειτούργησε ὅμως αὐτοματοποιημένα τό σχῆμα: οἱ ὑπόδουλοι χριστιανοί ἐναντίον τῶν μουσουλμάνων κατακτητῶν τους. Ἐάν πράγματι λειτούργοῦσε, τότε καί ἡ ἐπανάσταση θά ἐπιτύγχανε στή Μολδοβλαχία καί ἀρκετοί βαλκανικοί λαοί θά πολεμοῦσαν μαζί μας γιά τήν ἀποτίναξη τοῦ ὀθωμανικοῦ ζυγοῦ.

Ὅπως προαναφέρθηκε, τό κρίσιμο σημεῖο γιά τήν ἐπανάσταση, ἦταν ἡ ἑλληνική ἐθνική συνείδηση. Τόν δεσπίζοντα ρόλο στή διατήρηση τῆς συγκεκριμένης συνειδήσεως κατά τούς 4 αἰῶνες δουλείας ἔπαιξε ἡ Ἐκκλησία. Τό 1821 ἐπαναστάτησαν ὅσοι αἰσθάνονταν Ἕλληνες γιά νά ἀποκτήσουν τήν ἐλευ-

<sup>4</sup> Βλ. σχετ. σχόλια Γ. Καραμπελιά, *1204-1922 Ἡ διαμόρφωση τοῦ νεότερου ἑλληνισμοῦ-ἡ ἑλληνική ἀναγέννηση 1821: ἡ δυναμική τῆς Παλιγγενεσίας*, Τόμος Β΄, Ἐναλλακτικές Ἐκδόσεις, Ἀθήνα, 2015 σ. 593.

θερία τους έναντίον τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας. Ἐξ αἰτίας ἐνός ἀντι-κληρικαλιστικοῦ ρεύματος πού ἐμφανίζεται κατά περιόδους ἔντονο στήν ἑλληνική κοινωνία, ὁ ρόλος τῆς ὀρθόδοξης ἐκκλησίας σέ αὐτό τό σημείο ἔχει ὑποβαθμισθεῖ. Ἡ Ἐκκλησία, λόγῳ τῆς γλώσσας πού χρησιμοποιοῦσε ὑπῆρξε ὁ κύριος φορέας διατηρήσεως ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ, τῆς ἐθνικῆς ταυτότητας ἀλλά καί τῆς ἐθνικῆς ἀφύπνισεως τῶν Ἑλλήνων (ὡς πρός τήν ἀφύπνιση βλ. τό παράδειγμα τοῦ Πατρο-Κοσμᾶ τοῦ Αἰτωλοῦ). Στόν ὄρο γλῶσσα περιλαμβάνονται ἡ λατρευτική γλῶσσα τῶν ἱερῶν ἀκολουθιῶν πού δέν ἦταν εὐκόλα ἀντιληπτή ἀπό τόν μέσο –κατά τεκμήριο ἀγράμματο– πιστό· τά βιβλία, χειρόγραφα καί ἔντυπα, πού ἦσαν συνήθως γραμμένα σέ πιό κατανοητή γλῶσσα καί εἶχαν –κυρίως ἀλλά ὄχι ἀποκλειστικῶς– θρησκευτικό περιεχόμενο· ἡ ἐκπαίδευση πού κατ' οὐσίαν ἦταν ἀρμοδιότητα τῆς Ἐκκλησίας. Δέν εἶναι τυχαῖο ὅτι τουλάχιστον τά 2/3 τῶν λογίων ἐπί τουρκοκρατίας ἔφεραν ἱερατικό σχῆμα.

Εἶναι βεβαίως γεγονός ὅτι οἱ Ὀθωμανοί ἀντιλαμβάνονταν τό Οἰκουμενικό Πατριαρχεῖο ὡς ἕναν θεσμό ὑπεύθυνο νά συγκρατεῖ τοὺς ὀρθοδόξους Χριστιανούς τῆς αὐτοκρατορίας ἀπό ἐπαναστατικά κινήματα καί ἐξεγέρσεις. Γι' αὐτόν τόν λόγο, μετά τήν ἔναρξη τῆς ἐπαναστάσεως, τό Πατριαρχεῖο ἀφόρισε τοὺς ἐπαναστάτες. Λόγῳ τῆς συνεχιζόμενης ἐξεγέρσεως ὁ Σουλτάνος στράφηκε μέ μανία ἐναντίον τοῦ κλήρου καί ἀπαγχόνισε τόν Οἰκουμενικό Πατριάρχη Γρηγόριο τοῦ Ε' μέ τέτοιο ὀδυνηρά τελετουργικό τρόπο. Εἶναι ἐπίσης γεγονός ὅτι ἡ συντηρητική ὡς ἐκ τῆς φύσεώς της ἐκκλησία ἀντιμετώπιζε μέ σκεπτικισμό ἢ καί μέ ἐχθρότητα τίς ἰδέες τοῦ Διαφωτισμοῦ. Χαρακτηριστικό παράδειγμα ἦταν ἡ ἔκδοση τῆς «Πατρικῆς Διδασκαλίας» τό 1798 ὅπου ἐμέμφετο τό «νῦν θρυλλούμενον σύστημα τῆς ἐλευθερίας» –δηλαδή τά ἐπαναστατικά κινήματα τῆς Δύσεως καί δὴ τῆ γαλλικῆ ἐπανάστασι– καί ἐξεθεῖαζε τόν Σουλτάνο<sup>5</sup>.

Ἀπό τήν ἄλλη πλευρά ὅμως, δέν θά πρέπει νά παραβλέπεται ὅτι σέ ὅλες τίς ἐπαναστατημένες περιοχές ὁ κλῆρος συντάχθηκε ἀπολύτως μέ τοὺς ἐπαναστάτες. Στήν Πελοπόννησο οἱ περισσότεροί μητροπολίτες δέν περιμέναν τήν ἔναρξη τῆς ἐπαναστάσεως γιά νά ἐκδηλωθοῦν. Ἦσαν ἤδη μυημένοι στή

<sup>5</sup> Βλ. ἐνδεικτικά: «ὁ πάνσοφος ἡμῶν κύριος, διὰ νά φυλάξῃ ὡς αὐτῆς ἀλώβητον τὴν ἁγίαν καὶ ὀρθόδοξον πίστιν ἡμῶν τῶν εὐσεβῶν καὶ νά σώσῃ τοὺς πάντας, ἤγειρεν ἐκ τοῦ μηδενός τὴν ἰσχυρὰν αὐτὴν βασιλείαν τῶν Ὀθωμανῶν, ἀντὶ τῆς τῶν Ρωμαίων ἡμῶν βασιλείας, ἡ ὁποία εἶχεν ἀρχίσει τρόπον τινά νά χωλαίνει εἰς τὰ τῆς ὀρθοδόξου πίστεως φρονήματα καὶ ἕνωσε τὴν βασιλείαν τῶν ὀθωμανῶν περισσότερο ἀπὸ κάθε ἄλλην, διὰ νά ἀποδείξῃ ἀναμφιβόλως ὅτι θεῖῳ ἐγένετο βουλῆματι», *Διδασκαλία Πατρικὴ*, Συντεθεῖσα παρὰ τοῦ Μακαριωτάτου Πατριάρχου τῆς ἁγίας πόλεως Ἱερουσαλὴμ κύρ Ἀνθίμου εἰς ὠφέλειαν τῶν ὀρθοδόξων Χριστιανῶν, Παρὰ τῷ τυπογράφῳ Πογῶς Ἰωάννου ἐξ Ἀρμενίων, ἐν Κωνσταντινουπόλει, 1798, σ. 11.

Φιλική Έταιρεία. Δέν εἶναι ἐπίσης τυχαῖο ὅτι κι ἕνας πατριάρχης, ὁ Θεόφιλος Β΄ τῆς Ἀλεξανδρείας, πῆρε ἐνεργό μέρος στὴν ἐπανάσταση. Σέ ὅσους ἀναζητοῦν ἀναλογίες τῆς Ὁρθόδοξης μέ τὴν Καθολικὴ Ἐκκλησία θά πρέπει νά ἐπισημανθεῖ ὅτι ἡ τελευταία ἦταν παραδοσιακά ἀντίθετη πρὸς τίς ἐπαναστάσεις.

### ***Ποιοὶ ἦσαν αὐτοὶ πού ἐπαναστάτησαν***

Μπορεῖ νά σοκάρει κάποιους ἐξ ἡμῶν ἀλλά οἱ ἐπαναστάτες πρόγονοί μας δέν ἦσαν οὔτε πρίγκιπες, οὔτε δοῦκες, οὔτε κἂν βαρωνέτοι. Στὴ συντριπτικὴ τους πλειοψηφία ἦσαν κτηνοτρόφοι (κατὰ κυριολεξίαν τσομπάνηδες), φαρμάδες, γεωργοὶ καὶ ἀγωγιάτες. Σέ κάποιες λίγες περιπτώσεις μπορεῖ νά ἦσαν ἔμποροι ἢ ἱερεῖς. Σίγουρα πάντως δέν ἔφεραν τίτλους εὐγενείας. Δέν εἶναι τυχαῖο ὅτι τὸ ἄρθρο 27 τοῦ Συντάγματος τῆς Τροιζίνας (1827) ἀναφέρει ρητῶς ὅτι «*Κανένας τίτλος εὐγενείας δέν δίδεται ἀπὸ τὴν Ἑλληνικὴν πολιτείαν*» (ὅπως καὶ τὸ ἄρθρο 4.7 τοῦ σημερινοῦ Συντάγματος). Αὐτοὶ οἱ ταπεινοί, ἀπλοὶ καὶ ἀγράμματοι ἢ ὀλιγογράμματοι ἄνθρωποι, οἱ χωριάτες ὅπως θά λέγαμε σήμερα, ἐπαναστάτησαν ἐναντίον μίας πανίσχυρης αὐτοκρατορίας καὶ νίκησαν.

### ***Αὐτοὶ πού πολεμοῦσαν ἦσαν Ἕλληνες;***

Παλαιότερα θά ἀρκοῦσε ἡ μονολεκτικὴ ἀπάντηση: ΝΑΙ! Τὰ τελευταία χρόνια ὁμως διακινεῖται ἡ ἄποψη ὅτι πολλοὶ ὀπλαρχηγοὶ δέν ἦσαν Ἕλληνες ἀλλὰ Ἀρβανίτες. Πιὸ σωστά: ἐπειδὴ ἦσαν Ἀρβανίτες, δέν ἦσαν Ἕλληνες. Περίπου ἰσχυρίζονται ὅτι ἡ ἑλληνικὴ ἐπανάσταση ἦταν κατ' οὐσίαν ἕνας ἀλβανικὸς ἐμφύλιος πόλεμος, ἀφοῦ πολεμοῦσαν χριστιανοὶ Ἀλβανοὶ (Ἀρβανίτες) μέ μουσουλμάνους Ἀλβανούς (Τουρκαλβανούς) δηλαδή ἀλβανικὸς φάρος μεταξύ τους. Τό ἐνδιαφέρον εἶναι ὅτι οἱ συγκεκριμένους ἀπόψεις διακινοῦνται ἀπὸ ἀνθρώπους πού διαρρηγνύουν τὰ ἱμάτια τους στό ἄκουσμα τῶν καθαρῶν φυλῶν. Ὅταν κρίνουν ὁμως τὸ ἑλληνικὸ ἔθνος, ἀναζητοῦν ἐναγωνίως φυλετικὴ καθαρότητα πού νά ἔρχεται ἀπ' εὐθείας ἀπὸ τὴν Ἀρχαία Ἑλλάδα. Ἐπειδὴ – προφανῶς– δέν ὑπάρχει, καταλήγουν ὅτι ἡ ἑλληνικὴ ἐπανάσταση ἔγινε ἀπὸ ἕναν ἀνομοιογενῆ ἐθνικὰ πληθυσμό, τὸν ὁποῖο κάποιος, ἐκ τῶν ὑστέρων, βάπτισαν ἑλληνικό.

Στὴν πραγματικότητα τὸ ἑλληνικὸ ἔθνος ὑφίσταται ἐδῶ καὶ πολλές χιλιετίες. Στὴ διάρκεια ὅλων αὐτῶν τῶν χρόνων ὁ ὅρος Ἕλληνας δέν εἶχε πάντοτε τὴν ἴδια ἔννοια πού ἔχει καὶ σήμερα. Χρήσιμο, ὁμως, ὡς πρὸς τὴ διαχρονικότητα τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους δέν εἶναι μόνον τί λέμε ἐμεῖς γιὰ τὸν ἑαυτό μας ἀλλὰ πῶς μᾶς ἀντιλαμβάνονται οἱ τρίτοι. Ἐδῶ βλέπουμε, ὅτι ἀσχετῶς τοῦ



όρου πού χρησιμοποιούσαμε ή χρησιμοποιούμε για τόν αὐτοχαρακτηρισμό μας, οἱ δυτικοὶ μᾶς ἀποκαλοῦν σταθερὰ ἐπὶ χιλιάδες χρόνια «Γραικοὺς». Αὐτὸ ἴσχυε στὰ ἀρχαῖα χρόνια. Αὐτὸ ἴσχυε ἀκόμη καὶ κατὰ τὴν περίοδο τῆς ἀνατολικῆς Ρωμαϊκῆς [βυζαντινῆς] Αὐτοκρατορίας, ὅταν οἱ λαοὶ πού συναπαρτιζαν τὴν πληθυσμακὴ βάση τοῦ κράτους αὐτοχαρακτηρίζονταν Ρωμαῖοι/Ρωμιοί. Ἐπειδὴ ὅμως ἡ κυρίαρχη πολιτισμικὴ ταυτότητα τῆς αὐτοκρατορίας ἦταν ἡ ἑλληνικὴ, οἱ δυτικοὶ συνέχιζαν νὰ μᾶς ἀποκαλοῦν Γραικοὺς. Δέν εἶναι τυχαία ἡ ἐπὶ αἰῶνες κυκλοφορία βιβλίων θεολογικοῦ περιεχομένου μὲ τίτλους ὅπως: *Contra Graecorum haeresim* [κατὰ τῆς αἵρέσεως τῶν Γραικῶν] τὸ 867 μ.Χ. ἢ *Contra errores Graecorum* [κατὰ τῶν σφαλμάτων τῶν Γραικῶν] τοῦ Θωμᾶ Ἀκινάτη τὸ 1263. Λόγω τῆς γλώσσας καὶ τοῦ πολιτισμοῦ ὑπερίσχυε ἡ ἐθνικὴ ταυτότητα (Γραικοί) τῆς θρησκευτικῆς (Ορθόδοξοι). Ὅταν ξεκίνησε ἡ ἐπανάσταση τὸ 1821 ὁ εὐρωπαϊκὸς τύπος δέν εἶχε καμία ἀμφιβολία: οἱ Ἕλληνες ἐξεγέρθησαν κατὰ τῶν Ὀθωμανῶν.

Ὡς πρὸς τὴν πληθυσμακὴ μας σύνθεση καὶ τὴν ὑποτιθέμενη ἐπιζητούμενη «καθαρότητα» πρέπει νὰ παρατηρηθοῦν τὰ ἀκόλουθα: Στὴ διάρκεια τῶν χιλιάδων ἐτῶν τὸ ἑλληνικὸ ἔθνος ἀναμείχθηκε ἐπανειλημμένως μὲ νέους πληθυσμούς. Οἱ νέοι πληθυσμοὶ προσαρμόζονταν καὶ ἀφομοιώνονταν ἀπὸ τὸ ὑπόλοιπο πληθυσμιακὸ σύνολο προσφέροντας τίς δικές του πολιτισμικὲς ἐπιρροές. Ἡ ἐθνικὴ μας ταυτότητα εἶναι πρωτίστως πολιτισμικὴ. Ἡ ἰσχύς τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ εἶναι ἡ δυνατότητα τοῦ νὰ ἐνσωματώνει δημιουργικὰ νέους πληθυσμούς καὶ νέα στοιχεῖα. Εἶναι αὐτὸ πού περιγράφει ὁ Καργάκος:

«Ὅλα αὐτὰ ὅμως ἐνσωματώθηκαν, ὅπως ἐνσωματώνονται σὲ μίαν κοίτη τὰ νερά διαφόρων χειμάρρων καὶ σχηματίζουν μισγάκεια, ἓνα κοινὸ ὑδάτινο ρεῦμα πού δέν ἐπιδέχεται εὐκόλους διαχωρισμούς»<sup>6</sup>.

Στὴν ἐπανάσταση τοῦ 1821 ἔλαβαν μέρος ὅσοι αἰσθάνονταν Ἕλληνες. Κάποιοι ἐξ αὐτῶν ἀνῆκαν σὲ ἄλλες γλωσσικὲς ὁμάδες καὶ δέν εἶχαν ὡς μητρικὴ γλώσσα τὴν ἑλληνικὴ. Πιο συγκεκριμένα, πέραν τῶν ἑλληνόφωνων πού ἦταν ἡ μεγάλη μάζα, ἡ δευτέρη μεγαλύτερη γλωσσικὴ ὁμάδα ἦσαν σαφῶς οἱ Ἀρβανίτες. Δίπλα σε αὐτοὺς θὰ πρέπει νὰ προσθέσουμε τοὺς Βλάχους καὶ σὲ μικρότερο βαθμὸ Σλαβόφωνους (ἐπειδὴ ἡ ἐπανάσταση στὴ Μακεδονία καταπνίγηκε νωρὶς).

<sup>6</sup> Καργάκου, Σ., *Ἡ ἑλληνικὴ ἱστορικὴ συνέχεια καὶ ἡ ὑπὸ νόμισή της-Τὰ σημεῖα τῶν κακῶν μας καιρῶν*, ἐκδόσεις Gutenberg, Ἀθήνα, 2020, σ. 35· ὅπου «μισγάκεια» εἶναι ὀμηρικὴ λέξη πού σημαίνει τὴ χαράδρα, τὸ φάρ-ἄγγι, ἄγγος στὰ ἀρχαῖα ἑλληνικά, ὅπου αἰμίγουν (μιάγουν) ὄγκοι ὑδάτων.

Μπορούμε νά ἀμφισβητήσουμε τήν ἑλληνική συνείδηση τῶν Σουλιωτῶν πού δέν ἔχουν λείψει ἀπό κανέναν ἀγῶνα τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους μετά τόν 18ο αἰῶνα ἐπειδή ἓνα σημαντικό ποσοστό τους μιλοῦσε ἀρβανίτικα; Μπορούμε νά ἀμφισβητήσουμε τόν Κωλέττη ἢ τόν Κασομούλη ἐπειδή ἦσαν Βλάχοι; Ὅλα τά ἱστορικά στοιχεῖα πού ἀφοροῦν στίς συγκεκριμένες γλωσσικές ομάδες κατατείνουν ὅτι ἡ παρουσία τους στόν ἑλληνικό χῶρο εἶναι συνδεδεμένη ἀπόλυτα ἢ σέ πολύ μεγάλο βαθμό μέ τούς ἀγῶνες τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους καί τήν ιδιότητά τους ὡς Ἑλλήνων. Ὅπως εἶναι ἀποδεκτό ὅτι οἱ κάτοικοι τῆς Ἀλσατίας καί τῆς Λωρραίνης, ἐάν καί γερμανόφωνοι, εἶχαν κατά πλειοψηφία γαλλική ἐθνική συνείδηση, ἔτσι θά πρέπει νά γίνεται ἀποδεκτό ὅτι καί οἱ ἀρβανιτόφωνοι ἢ βλαχόφωνοι εἶναι Ἕλληνες.

### ***Ἡ δημιουργία πολιτικῶν σωμάτων***

Οἱ ἐπαναστάτες πρόγονοί μας διεκδικοῦσαν νά ἀποτινάξουν τόν ὀθωμανικό ζυγό καί νά ἀποκτήσουν τήν ἐλευθερία τους. Σέ αὐτό τό πλαίσιο εἶναι ἐξαιρετικά σημαντικό πῶς, ὅπου ἐπικρατοῦσε ἡ ἐπανάσταση, δημιουργοῦνταν ἀμέσως πολιτικά σώματα. Δέν ἦταν ἀπλῶς κάποιοι σκόρπιοι ἐπαναστάτες. Ἔτσι ἀπό τήν πρώτη στιγμή ἔχουμε τήν Πελοποννησιακή Γερουσία, τόν Ἄρειο Πάγο τῆς Ἀνατολικῆς Χέρσου Ἑλλάδος καί τόν Ὄργανισμό τῆς Δυτικῆς Χέρσου Ἑλλάδος ἕως τήν Α΄ Ἐθνική Συνέλευση τῆς Ἐπιδαύρου. Τά πράγματα δέν ἦταν πάντα φωτεινά στήν ἐπανάσταση. Πολλοί τοπικοί ὀπλαρχηγοί θέλησαν νά γίνουν σέ σύντομο χρονικό διάστημα Ἀλῆ-πασάδες. Μέ ὅποιον δάσκαλο θά κάτσεις, τέτοια γράμματα θά μάθεις. Αὐτό δέν ἀναιρεῖ ὅμως τή μεγάλη εἰκόνα: οἱ Ἕλληνες διεκδίκησαν μέσα ἀπό αὐτά τά πολιτικά σώματα ἐλευθερία καί ἐθνική ἀνεξαρτησία.

### ***Πῶς χρηματοδοτήθηκε ἡ ἐπανάσταση;***

Ὅπως ἦδη ἐλέχθη, ἡ ἐπανάσταση ἦταν ἐξ ἀρχῆς μόνον δική μας ὑπόθεση. Αὐτό ἀποδεικνύεται καί ἀπό τή χρηματοδότησή της. Μία ἐπανάσταση δέν γίνεται χωρίς χρήματα. Ἡ ἑλληνική ἐπανάσταση χρηματοδοτήθηκε ἀπό δικούς μας πόρους<sup>7</sup>. Πιο συγκεκριμένα, οἱ ἄτακτοι πολεμιστές, δηλαδή ὅσοι ἐγκατέ-

---

<sup>7</sup> Μέ θέσπισμα τοῦ Βουλευτικοῦ ἀποφασίσθηκε στίς 19 Ἰανουαρίου 1822: «Ἐπειδή ὁ παρῶν πόλεμος εἶναι ἐθνικός καί τό δίκαιον εἶναι δι' ἐθνικῶν συνεισφορῶν νά προμηθεύωνται τά μεγάλα τοῦ πολέμου ἔξοδα...: Θέλει γεννή γενική συνεισφορά ἐκ μέρους ὅλων τῶν κατοίκων τῆς Ἑλλάδος... ἀπαιτεῖται νά συνεισφέρει πᾶσα ψυχή ἑλληνική ἀνά ἓν γρόσι τό ἐλάχιστον...», βλ. ἀριθ. 2 τοῦ Κώδικος τῶν Νόμων, *Ἀρχαία τῆς Ἑλληνικῆς Παλιγγενεσίας*, τόμος 1ος, σ. 148-149.

λειπαν τίν εργασία τους καί πήγαιναν νά πολεμήσουν, πληρώνονταν. Έπαιρναν τό λεγόμενο σπιηρέσιο γιά τούς ίδιους (καί ξεχωριστό γιά ἄλογο ἐάν εἶχαν), καθώς καί ἀποζημίωση γιά τά πυρομαχικά τους. Οἱ μισθοί ἦσαν κεντρικά καθορισμένοι. Ἐπί παραδείγματι, οἱ στρατιῶτες ἔπαιρναν μισθό 20-30 γρόσια τόν μῆνα. Τά χρήματα γιά τίν πληρωμή τῶν μισθῶν προέρχονταν ἀπό τίς ὑποχρεωτικές ἢ ἐθελούσιες συνεισφορές τῶν ἐχόντων· ἀπό τόν κλασικό φόρο τῆς δεκάτης ἀπό τίν ἐπίσια σοδειά· ἀπό τά λάφυρα τοῦ πολέμου καί ἀπό τίν ἔγγειο ὀθωμανική περιουσία πού ἐκπλειστηριαζόταν ἢ ἐνοικιαζόταν.

Παραμονές τῆς ἐπαναστάσεως ὑπῆρχαν σωρευμένα μεγάλα κεφάλαια σέ πολλούς ἐμπόρους καί καρaboκύρηδες. Ἡ συνθήκη τοῦ Κιουτσούκ Καϊναρτζή τό 1774 ἔθεσε τίς βάσεις γιά δημιουργία σοβαρῆς ἐμπορικῆς δραστηριότητας τῶν ὑπόδουλων Ἑλλήνων. Οἱ ναπολεόντιοι πόλεμοι μέ τούς ναυτικούς ἀποκλεισμούς (τούς ὁποίους συνήθιζαν νά παραβιάζουν ἑλληνικά πλοῖα) σώρυσαν ἀκόμη μεγαλύτερο πλοῦτο. Ἐπί 30 χρόνια εἶχαν ἀποταμιευθεῖ μεγάλα ποσά. Βεβαίως, τά τελευταῖα πέντε χρόνια πρὶν τίν ἐπανάσταση εἶχε ἀρχίσει οἰκονομική κρίση. Τά χρήματα ὅμως ὑπῆρχαν. Ἀπό αὐτά χρηματοδοτήθηκε ὁ ἀγώνας.

Καί τά δάνεια πού πήραμε ἀπό τούς Ἄγγλους; ἀκούγεται ὁ ἀντίλογος. Κατ' ἀρχάς ἓνα πολύ μικρό τιμῆμα τῶν δύο δανείων ἔφτασε τελικῶς στό ἑλληνικό κράτος. Τό δέ ποσόν πού ἔφτασε, χρησιμοποιήθηκε πρωτίστως ἀπό τίς ἀντιμαχόμενες ομάδες κατά τόν ἐμφύλιο πόλεμο. Ἐπιπλέον, τό πρῶτο δάνειο δόθηκε τό 1824, τρία χρόνια μετά τίν ἔναρξη τῆς ἐπαναστάσεως καί τό δεύτερό το 1825<sup>8</sup>. Εἶναι σαφές ὅτι τά δάνεια εἶχαν πρωτίστως διπλωματικό ἀντίκτυπο. Τά δάνεια προέρχονταν μέν ἀπό ἰδιωτικά κεφάλαια ἀλλά ἡ χορήγησή τους εἶχε ἐγκριθεῖ ἀπό τή βρετανική κυβέρνησι. Σέ περίπτωση ἀποτυχίας τῆς ἐπαναστάσεως, οἱ ξένοι κεφαλαιοῦχοι θά ἔχαναν τά χρήματά τους. Αὐτό σήμαινε ὅτι ἡ Βρετανία εἶχε πλέον σοβαροῦς λόγους νά βοηθήσει τούς ἐπαναστάτες.

### ***‘Ο ρόλος τῶν ξένων ἢ γιατί «ποτέ ξένος δέν βοηθεῖ ξένον, χωρὶς μεγαλύτερα κέρδη»***

Εἶναι κοινός τόπος γιά ὅλους τούς ἱστορικούς ὅτι ἡ ἀμερικανική ἐπανάσταση πέτυχε λόγω τῆς ἀποφασιστικῆς βοήθεια πού προσέφεραν οἱ Γάλλοι, οἱ Ἴσπανοί καί οἱ Ὀλλανδοί. Εἰδικῶς οἱ Γάλλοι εἶχαν ἐμπλακεῖ στήν ἀμερικανική ἐπανάσταση ἀπό τό 1775, ὁπότε καί ξεκίνησε. Ἀρχικῶς βοήθησαν μέ

---

<sup>8</sup> Γιά τό θέμα τῶν δανείων ἔχουν γραφεῖ πολλά. Ἀπό τά πλέον πρόσφατα ἄρθρα βλ. Ν. Ἀποστολίδη καί Κ. Βελέντζα, «Ἦταν ληστρικά τά δάνεια πού λάβαμε ἀπό τίν Ἀγγλία;», *Καθημερινή*, 30 Μαρτίου 2020.

όπλα καί στή συνέχεια μέ ναυτικές δυνάμεις, οί όποίες έπανεπιλημμένως ένεπλάκησαν σέ έχθροπραξίες μέ τούς Βρετανούς. Ή άπειλή ότι ή Γαλλία θά έκμεταλλευόταν τήν άπουσία βρετανικών στρατευμάτων στήν Άμερική γιά νά εισβάλει στή Βρετανία ήταν διαρκής. Ουδείς ιστορικός όμως έχει διανοηθεί νά διαγράψει τήν άμερικανική έπανάσταση λέγοντας πώς ό,τι έγινε ήταν άποτέλεσμα τής παρεμβάσεως Γάλλων, Όλλανδών καί Ίσπανών.

Αυτό πού δέν γίνεται μέ τήν άμερικανική έπανάσταση, έχει καταστεί περίπου κανόνας μέ τήν έλληνική. «Δέν έλευθερωθήκαμε – μάς άπελευθέρωσαν οί Μεγάλες Δυνάμεις» είναι ή άποψη πού διακινείται τά τελευταία χρόνια<sup>9</sup>. Ή ναυμαχία του Ναυαρίνου, όπου όντως οί ξένοι έδωσαν τήν άποφασιστική ώθηση προς τήν άνεξαρτησία μας, ήλθε τόν Όκτώβριο του 1827. Έως τότε είχαν ήδη προηγηθεί περισσότερα από 6 χρόνια έπαναστατικού βίου των Έλλήνων. Χωρίς αυτά δέν θά υπήρχε Ναυαρίνο.

Έπιπλέον, όπως είχε πει ό Ύψηλάντης, τήν παρέμβαση των ξένων δυνάμεων τήν πληρώσαμε ακριβότερα. Στίς διεθνείς συνθήκες πού όρισαν τήν άνεξαρτησία μας, τούς όρους καθόρισαν οί τρεις έγγυήτριες δυνάμεις, οί στόλοι των όποίων πολέμησαν στό Ναυαρίνο. Άκολουθως, τά τρία πρώτα κόμματα πού φτιάξαμε στό έλεύθερο έλληνικό κράτος ήσαν τό άγγλικό, τό γαλλικό καί τό ρωσικό. Όπως τό είχε πει ό Ύψηλάντης: «*Τό αίμα τό όποϊον θέλουσι χύσει οί ξένοι δι' ήμάς, θέλομεν τό πληρώσει ακριβότατα*».

### ***Οί σφαγές τής επαναστάσεως ή πόσο «βάρβαροι» ήσαν οί έλληνες επαναστάτες***

Τά τελευταία χρόνια υπερτονίζεται τό γεγονός των σφαγών Τούρκων πού έγιναν κατά τήν επανάσταση. Δέν έγιναν σφαγές; Προφανώς καί έγιναν καί στήν Τριπολιτσά καί στό Νεοκάστρο καί στόν Παλαμίδι καί σέ άλλες περιοχές. Τά συγκεκριμένα γεγονότα ουδέποτε άπεκρύβησαν. Ό ίδιος ό Διονύσιος Σολωμός αναφέρει στόν «Ύμνο εις τήν Έλευθερίαν» γιά τήν άλωση τής «άθλιας Τριπολιτσάς»:

*«Ά! τί νύκτα ήταν εκείνη/ πού τήν τρέμει ό λογισμός; Άλλος ύπνος δέν έγινε, πάρεξ θάνατου πικρός».*

Τό θέμα των σφαγών των Τούρκων από έλληνες επαναστάτες επανέρχεται

---

<sup>9</sup> Βλ. ένδεικτικά Δίμου, Ν., «Νά μίν γιορτάσουμε τό 1821 αλλά τά 200 χρόνια πού πέρασαν», *Τό Βήμα*, 10 Ιουνίου 2020.

διαρκῶς στὸν δημόσιο διάλογο. Ἐπ’ αὐτοῦ τοῦ θέματος ὁ ἱστορικός Βασίλης Κρεμμυδάς ἔχει σχολιάσει τὰ ἀκόλουθα:

*«τό γεγονός ... τῆς γενικῆς σφαγῆς στὴν Τριπολιτσά καί ἄλλα ἀνάλογα... ἔκανε κάποιους –καί ἱστορικούς– πρόσφατα νά μιλᾶνε γιά βάρβαρες συμπεριφορές τῶν Ἑλλήνων. Αὐτά ὅσοι τά ἀσπάζονται, δέν μπορεῖ νά εἶναι ἱστορικοί, γιατί δέν μποροῦμε νά κρίνουμε γεγονότα καί συμπεριφορές τῶν ἀρχῶν τοῦ 19ου αἰῶνα μέ τίς σημερινές εὐαισθησίες γιά αὐτές. Ὁ ἱστορικός καί κάθε ἀσχολούμενος μέ τό συγκεκριμένο παρελθόν ὀφείλει νά γνωρίζει ὅτι αὐτή ἡ «βαρβαρότητα» ἔχει πίσω της τεσσάρων αἰῶνων δουλεία... καί ὅτι στή συγκεκριμένη περίπτωση ὁ ὑπόδουλος διεκδικοῦσε ὅ,τι κατεῖχε, θείῳ δικαίῳ, ὁ κατακτητής καί, ἐν πάσῃ περιπτώσει, ἡ αὐτό πού ἔγινε θά γινόταν ἡ τό ἀκριβῶς ἀντίστροφο»<sup>10</sup>.*

### **Γιατί πολεμήσαμε**

Ὁ Καραϊσκάκης δέν ἦταν γνωστός ὡς λάτρης τοῦ γαλλικοῦ διαφωτισμοῦ... Εἶχε περάσει ἀπό τό σφυρί καί τό ἀμόνι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, ἀπό τὴν αὐλή τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ τῶν Ἰωαννίνων. Εἶναι κεφαλαῖωδες νά συνειδητοποιήσουμε τοὺς λόγους πού ἕνας ἄνθρωπος μέ αὐτό τό ὑπόβαθρο ἄλλαξε ἐντελῶς τὴν πορεία του. Διεκδίκησε συνειδητὰ τὴ συγκρότηση ἐλευθεροῦ ἑλληνικοῦ κράτους.

Ἡ ἐλευθερία σαφῶς ξεκινούσε ἀπὸ τό θρησκευτικό πεδίο. Τό περιγράφει τό πρῶτο Σύνταγμα τῆς Ἐπιδαύρου τοῦ 1822: «Ὅσοι αὐτόχθονες κάτοικοι τῆς ἐπικρατείας τῆς Ἑλλάδος πιστεύουσιν εἰς Χριστόν εἰσὶν Ἕλληνες». Ἀπὸ ἐκεῖ καί πέραν τό ἑλληνικό κράτος συγκροτήθηκε ὡς ὁ πολιτειακός φορέας ἑνὸς συγκεκριμένου πολιτισμοῦ ὑπὸ συνθηκῆς ἐλευθερίας. Ὁ Καραϊσκάκης, ὁ Κολοκοτρώνης, ὁ Μάρκος Μπότσαρης οἱ ἐπαναστάτες, δέν πολέμησαν γιά νά δημιουργήσουν γενικῶς καί ἀορίστως ἕνα σύγχρονο κράτος. Ἐπαναστάτησαν γιά νά δημιουργήσουν ἕνα ἑλληνικό κράτος. Ἕνα κράτος πού (καί τότε καί τώρα) δέν μπορεῖ νά εἶναι οὐδέτερο ἔναντι τῆς ἑλληνικῆς ταυτότητας τῶν κατοίκων του.

### **Ἡ μερική πραγμάτωση ἑνὸς ὄνειρου ἐλευθερίας**

Τό νέο κράτος εἶχε ἕνα ὄνειρο. Νά περιλάβει στὰ ὄριά του, δηλαδή σέ καθεστῶς ἐλευθερίας ὅλους τοὺς Ἕλληνες. Πράγματι ἀπὸ τό 1864 καί τὴν ἐνσω-

---

<sup>10</sup> Κρεμμυδάς, Β., *Ἡ ἑλληνικὴ ἐπανάσταση τοῦ 1821-Τεκμήρια, ἀναμνηλαφίσεις, ἐρμηνεῖες*, ἐκδόσεις Gutenberg, Ἀθήνα, 2016, σ. 99.

μάτωση των Έπτανήσων, μέχρι το 1947 και την ενσωμάτωση της Δωδεκανήσου, το ελληνικό κράτος μεγάλωνε αγκαλιάζοντας κι άλλους ελληνικούς πληθυσμούς. Πέτυχε τον στόχο του; Όχι. Άλλωστε τά μεγάλα όνειρα σπανίως ευοδώνονται στην ολότητά τους. Επί γενεές όμως οι ελεύθεροι Έλληνες κυνήγησαν αυτό το όνειρο και σέ μεγάλο βαθμό τό καταφέραμε.

### *Τί έπιτύχαμε*

Πήραμε μία από τίς πλέον φτωχές περιοχές της Όθωμανικής Αυτοκρατορίας. Δέν υπήρχαν λιμάνια, δρόμοι, ύποδομές. Όλες σχεδόν οί πεδιάδες του νέου κράτους καλύπτονταν από λιμνάζοντα ύδατα, βαλτοτόπια. Οί κάτοικοι ζούσαν στά βουνά για νά αποφύγουν τίν ένδημική έλονοσία. Έπιπλέον, μετά τό πέρασμα του Ίμπραήμ, ή χώρα ήταν ένας απέραντος έρειπιώνας. Μέσα σέ διάστημα 200 έτων ή Ελλάδα κατάφερε νά γίνει μέ μεγάλη διαφορά τό πλούσιο από τά κράτη πού δημιουργήθηκαν στά έδάφη πού κατείχε ή Όθωμανική Αυτοκρατορία. Η πρόοδος και ή ευημερία δέν ήταν μόνον στον τομέα του οικονομικού πλούτου. Ήμασαν από τά πρώτα ευρωπαϊκά κράτη πού απέκτησαν Σύνταγμα. Καθιερώσαμε ήδη από τά μέσα του 19ου αιώνας τίν καθολική ψηφοφορία (για άνδρες). Παρά τά έγγενή προβλήματα του πολιτικού μας συστήματος, είμαστε από τίς χώρες μέ τά παλαιότερα κοινοβουλευτικά πολιτεύματα παγκοσμίως. Όπως και πριν τίν επανάσταση, έτσι μέχρι και σήμερα ή ελληνική κοινωνία εξακολουθεί νά δίνει ανώτερη σημασία στά γράμματα. Τέλος, από πλευράς ισχύος, ή Ελλάδα είναι μέλος στις πύ επιλεκτικές και ταυτοχρόνως έκλεκτικές συμμαχίες στον κόσμο. Ίσως σέ πολλούς νά φαίνεται περιεργό αλλά, παρά τίν οικονομική καχεξία των τελευταίων δέκα έτων, εξακολουθούμε νά έχουμε μία ζηλευτή (για άλλα κράτη και έθνη) θέση στο παγκόσμιο σύστημα.

### *Τό 1821 σήμερα*

Τό νόημα του 1821 είναι μία λέξη: ελευθερία. Είναι αυτό πού κατάφερε αυτό τό έθνος των τσοπάνηδων, των ψαράδων, των γεωργών και των αγωγιατών. Είναι αυτό πού καλούμαστε νά συνεχίζουμε.

## Η ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΜΝΗΜΗ ΟΔΗΓΕΙ ΣΤΟ ΜΕΛΛΟΝ

**Η** Έλληνική Έπανάσταση του 1821 ήταν τό πρώτο επιτυχημένο έθνικοαπελευθερωτικό κίνημα στόν Παλαιό Κόσμο τής Εϋρώπης. Οί Έλληνες δέν έφηϋραν τό έθνος-κράτος, αλλά ήταν οί πρώτοι πού τό έκαναν πράξη στην Εϋρώπη.

Πρίν από 200 χρόνια οί Έλληνες διεκδίκησαν και έγιναν από ύπόδουλοι, έλευθεροι και από ύπτικοοι, πολίτες. Συγκρότησαν έθνος και ίδρυσαν κράτος δημοκρατίας και δικαιοσύνης. Στην πορεία για τίν έθνική παλιγγενεσία ή Θεσσαλία έχει διακριτή, πολύτιμη συνεισφορά καθώς αποτέλεσε τό ιδεολογικό εργαστήριο του σύγχρονου έλληνισμού: Ρήγας, Κούμας, Κωνσταντάς-Φιλιππίδης, είναι μόνο κάποια από τά όνόματα πού προετοίμασαν ιδεολογικά τίν έλληνική έπανάσταση, πού συνέλαβαν και όλοκλήρωσαν τίν ιδέα ενός έθνικού όράματος χειραφέτησης και έλευθερίας. Η Θεσσαλία διατήρησε τίν εκπαιδευτική σπίθα ζωντανή, δημιούργησε τίν σπουδαία παράδοση των Διδασκάλων του Γένους και συγκρότησε μαζί μέ τίν προωθημένη άστική της τάξη και Ίεράρχες εντός και εκτός Ελλάδας τίν ζύμωση πού όδήγησε στην Έπανάσταση του 1821.

Πατρίδα και Έλευθερία είναι οί δύο βωμοί πάνω στους όποίους ό Έλληνας έναποθέτει τό είναι του. Πατρίδα και Έλευθερία είναι οί δύο παντοτινοί φάροι πού φωτίζουν τίν ιστορική πορεία τής φυλής, πού ένωμένη, μεγαλουργεί. «Είμαστε στό έμεις όχι στό έγώ» τά σοφά λόγια του στρατηγού Μακρυγιάννη. «Νά 'στε μονιασμένοι», τά τελευταία λόγια του Κολοκοτρώνη πρίν πεθάνει.

Η Έλληνική Έπανάσταση του 1821 πέτυχε γιατί ήταν άποτέλεσμα τής θέλησης και των προσπαθειών όλων των Έλλήνων. Η έλληνική έπανάσταση ήταν όλότελα έθνική. Ήταν έθνεγερσία κατά του ξένου κυριάρχου. Είχε σαν μοναδικό στόχο τίν Έλευθερία. Και λάβαρο τίν έλληνική σημαία, τό ιερότερο σύμβολο του Έθνους, πού περικλείει στις πτυχές της τούς άγώνες, τίς θυσίες

καί τίς μαρτυρίες τῆς ἑλληνικῆς ψυχῆς, ἐκφράζει τὴν ἐθνική μας ἐνότητα, τὴν θρησκευτική μας πίστη καί ἐνσαρκώνει τὰ ὀράματα τοῦ λαοῦ μας γιά ἐλευθερία, δημοκρατία καί ἐθνική ἀναδημιουργία.

«*Ν' ἀγαπᾶς τὴν εὐθύνη. Νά λές: Ἐγώ, ἐγώ μονάχος μου ἔχω χρέος νά σώσω τή γῆς. Ἄν δέ σωθεῖ, ἐγώ φταίω*», ἔλεγε ὁ στοχαστής Καζαντζάκης.

Σήμερα, ἡ ἔννοια τῆς ἀμοιβαίας εὐθύνης φωτίζεται μέ ἓνα νέο ἀλλά ἐξίσου σημαντικό περιεχόμενο. Ποτέ τό παρόν δέν ἦταν τόσο φευγαλέο ὅσο εἶναι σήμερα. Ποτέ τό αὐριο τόσο ἄγνωστο. Φέτος, στὴν ἰδιαίτερη χρονική συγκυρία ὅπου τὰ 200 χρόνια τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπανάστασης συμπύπτουν μέ τὰ 40 χρόνια ἀπό τὴν ἔνταξη τῆς χώρας μας στὴν Εὐρωπαϊκὴ Οἰκογένεια οἱ δύο ταυτότητές μας, ἡ ἑλληνική καί ἡ εὐρωπαϊκὴ συναντῶνται καί συνομιλοῦν δημοουργικά. Ἡ εὐθύνη γιά τὴν διατήρηση τῆς ταυτότητάς μας, τοῦ καθενός ὡς ἀτομικῆς ταυτότητας καί ὄλων μας ὡς ἐθνικῆς ταυτότητας, ἡ ἀτομικὴ εὐθύνη πού ἀνάγεται σέ συλλογική γιά νά ἀπαντήσῃ μέ ἐνσυναίσθηση στίς πρωτόγνωρες κρίσεις πού μᾶς ἀπειλοῦν, εἶναι ἴσως πολὺ βαρύτερη ἀπὸ τὴν εὐθύνη τῶν Ἑλλήνων σέ ὁποιαδήποτε παλαιότερη ἐποχή. Καί νοηματοδοτεῖ τὴν ἀνάγκη νά σκύψουμε στὴν ἐθνική μας ψυχὴ γιά νά ἐνδυναμώσουμε τὴν ἐθνική μας αὐτογνωσία.

Ἵποκλινόμαστε στὴ θυσία τῶν μαρτύρων τῆς πίστες καί τῆς πατρίδας πού ἀγωνίστηκαν γιά τὴν ἐλευθερία τοῦ τόπου.

Ἐμπνεόμαστε καί διδασκόμαστε ἀπὸ τό 1821.

Ζοῦμε σέ ἀναθεωρητική ἐποχή καί ἡ στροφὴ στὴν ἐθνική μνήμη εἶναι ὄχι μόνο χρήσιμη ἀλλά καί ἀναγκαία. Χρειάζεται νά ἀναζητήσουμε σταθερά σημεῖα μέσα σέ ἓναν ἀνησυχητικὰ ἀσταθῆ κόσμο. Κατανοῶντας τό παρελθόν, ἐρμηνεύουμε τό παρόν. Ἡ ἱστορικὴ μνήμη σώζει καί μᾶς ὀδηγεῖ μέ ἀσφαλῆ βήματα στό μέλλον.

Ζοῦμε σέ μιὰ ἐποχή πού καλοῦμαστε νά ὑπηρετήσουμε μέ νέους τρόπους καί νέες διαδικασίες.

Μέ ταχύτητα, ρυθμό, ἀπλοποίηση καί αὐτοματισμὸ ἐνεργειῶν γιατί μόνο μέ ταχύτητες μεγάλες ἢ ζωὴ μας καί ἡ Ἑλλάδα μπορεῖ νά ἀλλάξῃ.

Μέ τὴν ἀναγκαία μετάβαση ἀπὸ τὴν περιφερειακὴ αὐτοδιοίκηση στὴν περιφερειακὴ διακυβέρνηση, γιατί ἰσχυρὴ Περιφέρεια σημαίνει πρῶτα ἀπ' ὅλα ἰσχυρὴ τοπικὴ κοινωνία.

Μέ τὴν πολιτικὴ φιλοσοφία τῆς συλλογικῆς ἡγεσίας ὅπου καλοῦνται νά ἀποφασίσουν αὐτοὶ πού καλοῦνται καί νά ὑλοποιήσουν.



Μέ σύμμαχο τί φύση καί τίς φυσικές διεργασίες.

Μέ βιολογική αφύπνιση τῶν λαῶν, γιατί τό ὀφείλουμε στίς ἐπόμενες γενιές πού θέλουν καί πρέπει νά ζήσουν καλύτερα ἀπό τούς γονεῖς μας.

Μέ προσίλωσι στίς μικρές, καθημερινές ἀνάγκες τῶν ἀνθρώπων. Γιατί ὅποιος παραγνωρίζει τό μικρό, ἀδιαφορεῖ καί γιά τό μεγάλο. «Τό μικρό μιᾶ γιά τό μεγάλο» εἶναι ἡ δική μας ἀντίληψη, ὡς πρακτική καί ὡς φιλοσοφία διοίκησης.

Θέλουμε νά κτίσουμε τό αὔριο, σήμερα. Νά προεξοφλήσουμε τό μέλλον καί ὄχι νά μελλοποιοῦμε τό παρόν. Αὐτό εἶναι τό ἰσχυρότερο ἐργαλεῖο πού ἔχουμε στή διάθεση μας γιά νά ἀντιμετωπίσουμε τίς μεγαλύτερες προκλίσεις τῆς μετά-*coronavirus* ἐποχῆς, πού εἶναι ἡ βιώσιμη ἀνάπτυξη γιά ὅλους καί ἡ δημιουργία θέσεων ἐργασίας. Γιά νά πᾶμε τήν Ἑλλάδα πύο μπροστά, πύο ψηλά. Γιά νά ἐπιστρέψει ἡ κοινωνία στήν φυσική της ἰσορροπία.

Ἡ ἐνέργεια, ἡ πίστι, ἡ ἀφοσίωση πού φέρνουμε σέ αὐτή τήν προσπάθεια ἄς φωτίσει τήν πατρίδα μας καί ὅλους ὅσοι τήν ὑπηρετοῦν. Μέ ἥσυχη συνείδηση ὡς μόνη σίγουρη ἀνταμοιβή, μέ τήν ἱστορία τελικό κριτή τῶν πράξεών μας, ἄς προχωρήσουμε καί ἄς δουλέψουμε γιά τήν Ἑλλάδα πού ἀγαπᾶμε ζητώντας τήν εὐλογία τῆς Παναγίας, ἀλλά γνωρίζοντας ὅτι ἐδῶ στή γῆ τό ἔργο τῆς Παναγίας εἶναι στήν πράξη τό δικό μας, ἀνθρώπινο ἔργο.



## ΛΑΡΙΣΑ - 200 ΧΡΟΝΙΑ Η ΠΟΡΕΙΑ - Η ΠΡΟΟΠΤΙΚΗ

**Η** Λάρισα είναι μία πόλη που στέκει γράφοντας συνεχόμενα την ιστορία των ανθρώπων της για περισσότερο από 8.000 χρόνια. Όσο κι αν η σημερινή της μορφή μπορεί να θεωρηθεί το αποτέλεσμα των χιλιάδων ετών της εξέλιξής της, είναι βέβαιο πως τα τελευταία 140 χρόνια που εντάχθηκε στο σύγχρονο ελληνικό κράτος, είναι αυτά που έχουν παίξει τον καθοριστικότερο ρόλο στην διαμόρφωση της σημερινής της εικόνας, με όρους δόμησης, κοινωνικής συνοχής, φυσιογνωμίας και εθνικής και πολιτισμικής ταυτότητας των κατοίκων της.

Η Λάρισα ωστόσο συμμετέχει και ιστορικά αλλά και κοινωνικά στην εξέγερση για την εθνική παλιγγενεσία, παρά το γεγονός ότι η ένταξή της στην ελεύθερη Ελλάδα αργεί για σχεδόν εξήντα χρόνια. Είναι άλλωστε ιστορικά αποδεδειγμένο ότι το αίτημα για ελευθερία διατυπώνεται και στον θεσσαλικό κάμπο αρκετές φορές, πριν φτάσουμε στην επίσημη απελευθέρωση της πόλης από τον τουρκικό ζυγό στις 31 Αυγούστου του 1881.

Στά χρόνια που προηγήθηκαν, η πόλη περνά από διάφορες φάσεις που σφυρηλατούν την ταυτότητά της. Η ανάπτυξή της σταδιακά μετά την ουσιαστική αποχώρηση του μουσουλμανικού στοιχείου είναι σταθερή και καταφέρνει να αντεπεξέλθει σε όλες τις δύσκολες στιγμές της ιστορίας της. Από τους Βαλκανικούς πολέμους, τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο, την ταραγμένη περίοδο της Μικρασιατικής καταστροφής, μέχρι τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο και τον Έμφυλο. Δείχνοντας αξιοζήλευτη συνοχή, κυρίως στις ήρεμες περιόδους της ιστορίας της, η πόλη καταφέρνει με έναν μοναδικό τρόπο να αμβλύνει τις αντιθέσεις της, να «επιβάλλει» την ταυτότητά της, να αξιοποιεί τις ευκαιρίες και να προσφέρει στους κατοίκους της την ασφάλεια και τις προϋποθέσεις που χρειάζονται για να δημιουργήσουν και να προκόψουν. Μία

πόλη που στήν ιστορική της συνέχεια αποκλήθηκε πολλές φορές ένα «χωνευτήρι» πολιτισμών και διαφορετικότητας, για να συνθέσει έντελει τί σύγχρονη μορφή της, ως ένα πολύχρωμο μωσαϊκό, ανθρώπων, εθμών, πολιτισμικών και λαογραφικών στοιχείων που λειτούργησαν και λειτουργούν σαν μιά άορατη γέφυρα που ενώνει τό χθές μέ τό σήμερα. Τήν τεράστια ιστορία μέ τό δυναμικό παρόν. Γιατί δέν πρέπει νά ξεχνάμε ποτέ τίς βασικές αρχές που χαρακτηρίζαν τήν πόλη μέσα στους αιώνες. Ή Λάρισα υπήρξε πάντα κέντρο έμπορίου από τήν αρχαιότητα μέχρι σήμερα και διέθετε τήν ικανότητα τής ενσωμάτωσης διαφορετικών πληθυσμών. Αυτά τήν έκαναν σπουδαία πόλη και αυτό άξίζει ιδιαίτερα στίς σημερινές συνθήκες, όταν κανείς δέν μπορεί νά ζει στήν απομόνωση και τόν έφρυσχασμό.

### Οι σταθμοί

Όταν στήν Ελλάδα ανάβει ή φλόγα τής επανάστασης, ή Λάρισα βρίσκεται ίσως σέ μιά από τίς δυσκολότερες φάσεις τής ιστορίας της. Έγκλωβισμένη ακόμα στήν Όθωμανική Αυτοκρατορία, ή περιοχή βιώνει λεπλασίες και καταστροφές από τί διέλευση των τουρκικών στρατευμάτων μετά τό ξέσπασμα τής επανάστασης στόν νότο. Τό ελληνικό στοιχείο τής πόλης που ήδη άκμάζει από τόν 18ο αιώνα, δέχεται τίς φρικαλεότητες των τουρκικών στρατευμάτων, χωρίς ώστόσο νά πτοείται τό φρόνημα των ανθρώπων. Ή ιδέα τής αποτίναξης του τουρκικού ζυγού έχει ήδη γεννηθεί στό μυαλό των Έλλήνων τής Λάρισας, και παρά τίς αυθαιρεσίες των Τούρκων που καΐνε τόν Ναό του Άγίου Άχιλλίου στά Όρλωφικά και τόν μετατρέπουν σέ πυριταποθήκη τό 1821, τό ελληνικό στοιχείο τής πόλης δέν κάμπτεται. Αυτή ή σταθερή βούληση των ανθρώπων τής Λάρισας νά διαφυλάξουν τό θρήσκευμα και τήν πολιτισμική της ταυτότητα, εΐναι ίσως ένα από τά στοιχεία που οδήγησαν στήν θεμελίωση τής έθνικης συνείδησης στήν μετέπειτα εποχή και σίγουρα στήν επανάσταση τής Θεσσαλίας τό 1854. Άλλά διατηρείται και μέχρι σήμερα ως ένα από τά κύρια κοινωνικά χαρακτηριστικά των ανθρώπων τής πόλης μας.

Ή Έπανάσταση τής Θεσσαλίας και στή συνέχεια, λίγα χρόνια μετά, ή απελευθέρωση τής Λάρισας από τόν τουρκικό ζυγό τό 1881 βάζει τήν πόλη σέ μιά νέα περίοδο. Ή Ένωψη τής Θεσσαλίας μέ τήν πατρίδα ήταν ένα πολύ δύσκολο έγχείρημα.

Χρειάσθηκαν αίματηροί άγώνες αλλά και έξαντλητικός διπλωματικός μαρα-

θώνιος για να επιτευχθεί. Είναι γεγονός ότι τόσο η επανάσταση του 1878 έπαιξε σπουδαίο ρόλο, όπως και αυτές που προηγήθηκαν όσο και το ότι από την ελληνική κυβέρνηση καταβλήθηκε μεγάλη προσπάθεια για την επίτευξη της ένωσης της Θεσσαλίας μέσα από τις διεθνείς συνθήκες.

Ο αέρας της ελευθερίας, οι κατακτημένες ικανότητες των ανθρώπων στην αγροτική παραγωγή, στην κτηνοτροφία και το εμπόριο βάζουν τά θεμέλια μιας συνεχώς αναπτυσσόμενης πόλης. Το εμπόριο άνθει, οι άνθρωποι της Λάρισας επιδίδονται σε διάφορες δραστηριότητες που δημιουργούν μια ισχυρή οικονομία. Ήδη και πριν την επανάσταση της Θεσσαλίας, οι Όθωμανοί βλέποντας την δίψα των Ελλήνων για ελευθερία, έχουν αρχίσει να παραχωρούν δικαιώματα στον ελληνικό πληθυσμό της πόλης. Η ναοδομία τώρα επιτρέπεται και η Λάρισα γίνεται πόλος έλξης για πληθυσμούς που συρρέουν από τα όρηνα και την Ήπειρο. Οι νέοι πληθυσμοί ενσωματώνονται γρήγορα και η όψη της πόλης αλλάζει. Παρά τα πολυάριθμα τζαμιά, οι χριστιανικές εκκλησίες δεσπόζουν πλέον, προδιαγράφοντας τη συνέχεια.

Η 31η Αυγούστου 1881 είναι η ημερομηνία κατά την οποία ο Έλληνικός στρατός με επικεφαλής τον στρατηγό Σκαρλάτο Σουτσο εισέρχεται στην πόλη.

Στην ένθουσιώδη υποδοχή συμμετείχαν 6.000-8.000 χριστιανοί και 2.000 Έβραιοι. Ο χριστιανικός αυτός πληθυσμός υπερ-διπλασιάστηκε μέσα στον 19ο αιώνα. Οι άνθρωποι αυτοί, έμποροι και επιχειρηματίες οι περισσότεροι, πέρασαν πολλά. Μετά τις καταστροφές στον απόηχο των Όρλωφικών, μόλις δόθηκε η δυνατότητα έκτισαν ξανά την εκκλησία του Αγίου Αχιλλίου, ασπιάστηκαν τό κίνημα του Διαφωτισμού και την αγάπη για τη μόρφωση, και παρακολούθησαν με κομμένη την ανάσα την επανάσταση του '21, ενώ αρκετοί συμμετείχαν ενεργά στον Αγώνα στη Νότια Ελλάδα. Απογοιτεύτηκαν, όπως είναι φυσικό, όταν η Θεσσαλία έμεινε απέξω στο πρώτο Έλληνικό Κράτος αλλά ξεσηκώθηκαν ξανά τό 1854 και σε όλες τις επόμενες εξεγέρσεις, μέχρι να έρθει τό ποθούμενο.

Και τί έκαναν την επαύριο της πολυπόθητης ένωσης με την Ελλάδα; Δραστηριοποιήθηκαν με πάθος στην ανασυγκρότηση της πόλης, ώστε να μοιάζει με ένα σύγχρονο κέντρο της τότε Ευρώπης, αφού οι πηγές περιγράφουν με ξεχωριστό τρόπο πόσα πολλά επιτεύχθηκαν μέσα σε λίγα χρόνια. Συγχρόνως, απέφυγαν τις βαιοπραγίες έναντι των Όθωμανών που έμειναν και οι όποιοι μεταβλήθηκαν μέσα σε σύντομο διάστημα από κυρίαρχοι σε μειονότητα.

Η μεθοριακή γραμμή της Μελούνας (1881-1912) κατέστησε την Λάρισα την μεγαλύτερη παραμεθόρια πόλη, με αποτέλεσμα να εγκατασταθούν εδώ μεγάλες μονάδες του στρατού (πεζικό και ίππικό). Νέοι έποικοι έρχονται και από

τήν Νότια Ελλάδα (Παλιά Ελλάδα), επιχειρηματίες, δικηγόροι και συμβολαιογράφοι και η πόλη παίρνει μία άλλη μορφή. Η γη, ωστόσο, από τα χέρια των Τούρκων περνάει στα χέρια λίγων Ελλήνων, κυρίως του έξωτερικού, κι έτσι δημιουργούνται τα πρώτα τσιφλίκια. Οί φτωχότεροι Λαρισαίοι αναγκάζονται να δουλεύουν σε απάνθρωπες συνθήκες στα τσιφλίκια των πλουσιότερων και η κατάσταση που διαμορφώνεται είναι έκρηκτική. Όμως τό σθένος των Λαρισαίων κολλήγων θά οδηγήσει σε μιά από τις πιό ιστορικές στιγμές της περιοχής μας. Οί αγρότες με τούς πύρινους λόγους του Μαρίνου Αντύπα θά ξεσηκωθούν. Τά τσιφλίκια θά «σπάσουν» και ο αγροτικός κλήρος θά ξεκινήσει νά δημιουργεί τί νέα αγροτική οικονομία της Λάρισας. Μιά οικονομία που θά δώσει οικονομική αυτотέλεια στην περιοχή μέχρι και σήμερα, αλλά και θά στηρίξει την διατροφική επάρκεια της χώρας μας για δεκαετίες...

Ο αγροτικός χαρακτήρας της οικονομικής δραστηριότητας της Λάρισας ήταν αυτός που σε γενικές γραμμές καθόρισε και τις κοινωνικές δομές της πόλης από τις αρχές του περασμένου αιώνα μέχρι και σήμερα. Δεσπτόζοντας στον Θεσσαλικό κάμπο η Λάρισα δέν θά άργήσει νά γίνει η παραγωγική μηχανή της χώρας. Η αγροτική παραγωγή και ιδιαίτερα η παραγωγή σιτηρών στηρίζει τις διατροφικές ανάγκες σχεδόν όλόκληρης της χώρας (η Θεσσαλία ονομάζεται ο σιτοβολώνας της Ελλάδος) και οδηγεί τούς δραστήριους Λαρισαίους στη δική τους «βιομηχανική επανάσταση». Η ανάγκη για επεξεργασία των σιτηρών φτιάχνει τούς πρώτους μύλους, με βιομηχανικά κτήρια που σώζονται μέχρι και σήμερα, σηματοδοτώντας ένα μεγάλο κομμάτι της ιστορίας και του πολιτισμού (Μύλος του Παππα). Η Λάρισα γίνεται από τις πρώτες πόλεις της Ελλάδας που περνά από την πρωτογενή παραγωγή στην μεταποίηση και δίνει νέες οικονομικές προοπτικές στην περιοχή, προσελκύοντας ταυτόχρονα όλο και περισσότερους έποικους από τις γειτονικές αγροτικές και ήμιαστικές περιοχές. Τό 1914 η Λάρισα αποκτά τον πρώτο της εκλεγμένο Δήμαρχο: τον γιατρό Μιχαήλ Σάπκα (είχε προηγηθεί ιστορικά η εκλογή του Αχιλλίου Αστεριάδη τό 1907, αλλά με τό εκλογικό σύστημα των σφαιριδίων, χωρίς εκλογικά βιβλιάρια και με εκλογές βίας που άμφισβητούνται έντονα). Ο Δήμαρχος Μιχαήλ Σάπκας είναι μιά πολιτική φυσιογνωμία με κομβικά αποτελέσματα για την πόλη. Κατά τί διάρκεια της θητείας του ίδρυσε τό δημοτικό ώδειο, τί δημοτική βιβλιοθήκη και μουσείο, ολοκλήρωσε τά έργα της ύδρευσης, του ηλεκτροφωτισμού της πόλης, των σφαγείων και της νέας αγοράς, ενώ έξασφάλισε τά απαραίτητα κονδύλια για την κατασκευή διδακτηρίων και παραχώρησε έκταση 15 στρεμμάτων για την ανέγερση του Σταδίου Άλκαζάρ!

Ἡ ταραγμένη ἐποχή τοῦ Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου καί τῆς συνεπακόλουθης Μικρασιατικῆς Καταστροφῆς δέν ἀφίνει ἀνεπηρέαστη τή Λάρισα. Στὴν περιοχὴ φτάνουν μετανάστες ἀπὸ τὴν Μικρὰ Ἀσία, οἱ ὁποῖοι ἐνσωματώνονται γρήγορα στὴν πόλη, παρὰ τὰ προσωρινὰ προβλήματα. Ἡ παρουσία τους μὲ τὴν πάροδο τοῦ χρόνου δίνει στὴ Λάρισα ἀρκετὰ πλεονεκτήματα. Οἱ Μικρασιάτες, ἀνθρώποι δραστήριοι καί ἐργατικοί, ἀναπτύσσουν ἀκόμα περισσότερο τὴν πρωτογενῆ παραγωγὴ καί τὸ ἐμπόριο. Οἱ γειτονιές τους, ἂν καί πνίγονται ἀπὸ τὴ φτώχεια, ἐπεκτείνουν τὰ σύνορα τῆς πόλης καί τὴν μετατρέπουν σὲ ἓνα μεγάλο οἰκονομικὸ καί ἐμπορικὸ κέντρο. Σύντομα οἱ κατατρεγμένοι θὰ γίνουν ἓνα μὲ τὸν κορμὸ τῆς πόλης καί θὰ ἀποδείξουν γιὰ μιὰ ἀκόμα φορὰ στὴν ἱστορία, πὼς ἡ Λάρισα στάθηκε φιλόξενη καί μεγαλόκαρδη γιὰ ὅλους ὅσοι ζήτησαν τὴ σκέπη τῆς.

Ὅμως ὁ περασμένος αἰώνας ἔμελλε νὰ εἶναι ἀπὸ τοὺς πιὸ ταραγμένους τῆς σύγχρονης ἱστορίας. Μὲ δύο παγκόσμιους πολέμους, μὲ ἑκατομμύρια νεκρούς καί ξεριζωμένους, ἡ πόλη τῆς Λάρισας βιώνει τὴν φρίκη τοῦ φονικότερου πολέμου πού γνώρισε ἡ ἀνθρωπότητα, τοῦ Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου. Τόσο οἱ βομβαρδισμοὶ τῶν Ἰταλῶν τὸ 1941, ὅσο καί ἡ γερμανικὴ κατοχὴ τὴν περίοδο '41-44 ὀδηγοῦν τὴν πόλη σὲ φτώχεια καί ἀνέχεια. Ἡ ἀλληλεγγύη τῶν κατοίκων, ὠστόσο, εἶναι καταλυτικὴ. Ἡ πόλη ἀπλώνει ἓνα δίκτυο προστασίας στοὺς κατοίκους τῆς γιὰ νὰ ἀντέξουν τοὺς βομβαρδισμούς, τίς ἐκτελέσεις, τὴν πείνα καί τίς ἀσθένειες πού φέρνει ὁ πόλεμος. Περωνώντας ἴσως μιὰ ἀπὸ τίς δραματικότερες περιόδους τῆς ἱστορίας τῆς, ἡ Λάρισα θὰ ἀντέξει. Θὰ βγεῖ ἀπὸ τὸν πόλεμο τὸ 1944, γιὰ νὰ βυθιστεῖ ὅμως ξανά στὴ δίνη τοῦ Ἐμφυλίου πολέμου, ὅπως βέβαια ὀλόκληρη ἡ χώρα. Ξανά διχασμός...

Ὡστόσο, ἀπὸ τὴ δεκαετία τοῦ '50, ἡ πόλη ἀρχίζει νὰ μπαίνει σὲ μιὰ τροχιά ἀνάπτυξης πού θὰ τὴν ὀδηγήσει ἐν πολλοῖς στὴ σημερινή τῆς εἰκόνα. Οἱ πληγές τοῦ πολέμου καί σιγά-σιγά τοῦ ἐμφυλίου ἔχουν ἀρχίσει νὰ κλείνουν. Στὴν ἀνάπτυξη τῆς πόλης βασικὸ ρόλο παίζει ἡ ἐπανεκλογίη τοῦ Μιχαὴλ Σάπκα, γιὰ τρίτη φορὰ σὸ τιμὸν τῆς πόλης. Ἡ πόλη ἀνοικοδομεῖται φτιάχνοντας τίς βασικὲς τῆς ὑποδομὲς καί προσπαθεῖ νὰ κλείσει τίς πληγές τοῦ παρελθόντος. Τὰ πλῆθινα σπίτια σιγά-σιγά δίνουν τὴ θέση τους σὲ μεγάλες πολυκατοικίες. Οἱ χωματόδρομοι καί οἱ λάσπες ἀντικαθίστανται ἀπὸ ἀσφάλτινους δρόμους καί πεζοδρόμια. Πλατείες καί πάρκα δημιουργοῦνται.

Ἡ Λάρισα γίνεται γιὰ μιὰ ἀκόμα φορὰ πόλος ἔλξης γιὰ ἀνθρώπους ἀπὸ ὅλη τὴν Ἑλλάδα πού βρίσκουν ἐδῶ φιλόξενους κατοίκους καί ἐπαγγελματικὲς εὐκαιρίες. Οἱ στεγαστικὲς ἀνάγκες εἶναι μεγάλες, ἡ ζήτηση στέγης πιεστικὴ

καί δυστυχώς, όπως συμβαίνει σε αρκετές περιοχές της Ελλάδας ή Λάρισα παραδίδει τά αρχιτεκτονικά της διαμάντια ανταλλάσσοντάς τα με μπετόν. Η Λάρισα από τή δεκαετία του '50 και μετά μεγαλώνει συνεχώς. Ίδιαίτερα στις μεταπολεμικές περιόδους, όταν ή φτώχεια και ή ανεργία οδήγησαν αρκετούς ανθρώπους στην αναζήτηση ενός καλύτερου μέλλοντος στις πόλεις, ή κυρίαρχη ανάγκη των ανθρώπων δέν ήταν ή διατήρηση της αρχιτεκτονικής και πολιτιστικής τους κληρονομιάς, αλλά ή στέγασή τους.

Τά χρόνια περνοῦν με φτώχεια και μόχθο για τήν κάλυψη των βασικών αναγκών. Ναί μὲν ή Λάρισα εἶναι μιά πόλη πού δεσπόζει στό κέντρο μιᾶς εύφορης πεδιάδας, ὅμως ὁ ὑπερπληθυσμός και ή συνεχώς αὐξανόμενη ἀστυφιλία δημιουργοῦν συνθήκες φτώχειας και ἀνέχειας στην εὐρύτερη περιοχή. Οἱ Λαρισαῖοι εἶναι ἄνθρωποι τίμιοι και ἐργατικοί. Ἡ ἐγκληματικότητα εἶναι περίπου ἄγνωστη λέξη, ὁ θεσμός της οικογένειας καταλυτικός για τό θαῦμα πού ἀκολουθεῖ: Μιά γενιά βγαλμένη ἀπό δύο πολέμους και ἀνείπωτη ἀνέχεια, καταφέρει νά δημιουργήσει ἕνα ἀστικό κέντρο πού νά κατακτᾷ ὄλο και περισσότερο χαρακτηριστικά σύγχρονης ἐπαρχιακῆς πόλης με διαρκῶς αὐξανόμενη ποιότητα ζωῆς. Οἱ Λαρισαῖοι, ὅπως σχεδόν οἱ περισσότεροι Ἕλληνες, καταφέρνουν νά ἀλλάξουν τή μοῖρα της χώρας μας, ἐπιμένοντας στην ἐκπαίδευση των παιδιών τους. Τά σχολεῖα της πόλης αὐξάνονται, ὄλο και περισσότεροι μαθητές ὀλοκληρώνουν τίς ἐγκύκλιες σπουδές τους και με στερήσεις και διαχείριση τά παιδιά ἀρχίζουν νά πηγαίνουν στό Πανεπιστήμιο. Μιά γενιά ἐπιστημόνων πού προοδευτικά θά ἀναλάβει τίς τύχες της πόλης για νά τήν ὀδηγήσει στον ἐπόμενο αἶωνα, μετατρέποντάς την σε μιά ἀπό τίς πλέον σύγχρονες και δυναμικές της χώρας, ἔχει ἤδη γεννηθεῖ. Ταυτόχρονα ή Λάρισα γίνεται ή ἐκπαιδευτική μητρόπολη ὀλόκληρης της Θεσσαλίας, προσελκύοντας μαθητές για τά σχολεῖα της ἀπό τίς γύρω περιοχές, ἀλλά και φοιτητές για τήν περιώνυμη Ἀβερῶφειο Γεωργική Σχολή της. Εἶναι προφανές ὅτι ή πρωτογενής παραγωγή ξαναγεννιέται μετά τόν πόλεμο και γίνεται ή ἀτμομηχανή της οικονομικῆς ἀνάπτυξης για τήν πόλη και τήν εὐρύτερη περιοχή. Ταυτόχρονα, ἀρχίζουν και στήνονται δίπλα στις γεωργικές ἐκμεταλλεύσεις οἱ πρώτες βιομηχανίες πού στοχεύουν κυρίως στην μεταποίηση των ἀγροτικών προϊόντων. Ἡ διαμόρφωση των οικονομικῶν συνθηκῶν εἶναι ἐκείνη πού προοιωνίζεται τήν μετεξέλιξη της πόλης σε ἀγροτικό και βιομηχανικό κέντρο στά χρόνια πού θά ἀκολουθήσουν.



## Δικτατορία και Μεταπολίτευση

Ἡ ἀναπτυξιακή δυναμική πού παρουσιάζει ἡ πόλη ἀνακόπτεται τόν Ἀπρίλιο τοῦ 1967. Ἄν καί ἔχουν προηγηθεῖ ἔντονα διχαστικές περίοδοι στήν πολυτάραχη δεκαετία τοῦ '60, ἐντούτοις ἡ σκιά τῆς χούντας τῶν συνταγματαρχῶν πέφτει βαριά καί στήν πόλη τῆς Λάρισας. Πολίτες συλλαμβάνονται, βασανίζονται καί ἐξορίζονται, ἐνῶ ἄλλοι προκειμένου νά γλυτώσουν τί λαίλαπα ἀναγκάζονται νά φύγουν ἀπό τήν πόλη – μερικές φορές καί ἀπό τή χώρα. Ὁ Δήμαρχος Ἀλέξανδρος Χονδρονάσιος, μιά ἡγετική φυσιογνωμία τῆς ἐποχῆς, συλλαμβάνεται καί παύεται ἀπό τί θέση του. Ἡ δίψα τῶν Λαρισαίων γιά τί δημοκρατία, ὡστόσο, δέν σβίνει. Δεκάδες δημοκρατικοί πολίτες συμμετέχουν στόν ἀντιδικτατορικό ἀγῶνα καί δίνουν τό «παρῶν» στό Πολυτεχνεῖο. Ἡ ἀγωνιστική διάθεση πού σφυρηλατήθηκε στήν τεταμένη περίοδο τῆς ἑπταετοῦς δικτατορίας, ἦταν ἴσως ἡ μεγαλύτερη παρακαταθήκη γιά τήν μετέπειτα δημοκρατική πορεία τῆς πόλης. Μετά τά θλιβερά γεγονότα τοῦ Ἀττίλα καί τῆς ἐπιστράτευσης, ἡ δημοκρατική ὁμαλότητα ἐπιστρέφει στή χώρα καί ἡ Λάρισα μπαίνει στή φάση τῆς ἐμπέδωσης τῆς δημοκρατίας, τῆς ἀνάπτυξης τῶν αὐτοδιοικητικῶν τῆς θεσμῶν καί ἐν τέλει στή φάση τῆς μετεξέλιξής της σέ μιά ἀπό τίς πλέον σύγχρονες καί ἀξιοβίωτες πόλεις τῆς χώρας μας.

Ἡ μεταπολίτευση τοῦ 1974 φέρνει καί τίς πρῶτες ἐλεύθερες αὐτοδιοικητικές ἐκλογές, μέ τόν Ἀγαμέμνονα Μπλάνα νά εἶναι ὁ νικητής. Ἀκολουθοῦν οἱ θητείες τοῦ Ἀλέκου Χονδρονάσιου, τοῦ Ἀρ. Λαμπρούλη, τοῦ Χρ. Καφέ καί τοῦ Κ. Τζανακούλη. Κάθε δημοτική Ἀρχή, ὅλοι οἱ Δήμαρχοι, ἐργάζονται πάνω σ' αὐτά πού παραλαμβάνουν ἀπό τούς προκατόχους τους.

Ἡ πόλη ἀλλάζει ὄχι μόνο στήν ὄψη καί τίς ὑποδομές, ἀλλά καί σ' αὐτό πού ὀνομάζουμε κοινωνικό ἴστό: Δημιουργοῦνται θεσμοί πρωτοποριακοί γιά τήν αὐτοδιοίκηση, μέσα ἀπό ἕνα πλέγμα δημοτικῶν ὀργανισμῶν καί ἐπιχειρήσεων: Τό Θεσσαλικό Θέατρο, ὁ Πολιτιστικός Ὄργανισμός, τό Δίκτυο τῶν παιδικῶν σταθμῶν, τό κουκλοθέατρο, τό Δημοτικό Ραδιόφωνο καί δεκάδες ἀκόμα δράσεις πού καθιστοῦν τήν αὐτοδιοίκηση πολιτικό καί κοινωνικό ταγὸ στήν κοινωνία τῆς Λάρισας. Τό Χατζηγιάννειο Πνευματικό Κέντρο γίνεται ἡ κοιτίδα τοῦ πολιτισμοῦ. Τό Θεσσαλικό Θέατρο (μέ τήν εὐφυῆ δημιουργία τῶν Δημοτικῶν Περιφερειακῶν Θεάτρων) καί ὁ Πολιτιστικός Ὄργανισμός τοῦ Δήμου πρωτοστατεῖ. Σύντομα, τό ἐμβληματικό Ἀρχαῖο Θέατρο τῆς πόλης ἀρχίζει νά ἀποκαλύπτεται! Στόν ἀθλητισμὸ μεσουρανεῖ ὁ Ἀθλητικός Ὄργανισμός τοῦ Δήμου, ὁ ὁποῖος δίνει τί δυνατότητα σέ χιλιάδες παιδιά νά μποῦν στοὺς χῶρους ἀθλήσης.

Τήν ἴδια στιγμή διαμορφώνεται ἕνα κύμα ἀλληλεγγύης στήν πόλη πού ἀμβλύνει τίς ἀντιθέσεις σέ οικονομικούς καί κοινωνικούς ὅρους. Ἡ σύγχρονη Λάρισα ἔχει ἤδη γεννηθεῖ κι ἔχει ξεκινήσει τήν πορεία γιά τόν εὐρωπαϊκό της προσανατολισμό καί τήν ἡγεμονία της στή Θεσσαλία, ἀλλά καί τήν ἑλληνική περιφέρεια. Τό Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας εἶναι ἤδη ἐδῶ καί τό Πανεπιστημιακό Νοσοκομεῖο τῆς Λάρισας θά θωρακίσει τό σύστημα ὑγείας τῆς πόλης, πού διαθέτει πιά τρία νοσοκομεῖα καί Ἰατρική σχολή. Οἱ προοπτικές τῆς οικονομικῆς καί κοινωνικῆς ἀνάπτυξης ἔχουν πιά ἤδη μπεῖ σέ ἄλλη τροχιά!

Στά χρόνια πού ἀκολουθοῦν ἡ χώρα ἐντάσσεται στήν Εὐρωπαϊκή Ἐνωσι (τότε ΕΟΚ) καί οἱ εὐκαιρίες γιά τήν πόλη πολλαπλασιάζονται. Τά κοινοτικά πλαίσια στήριξης, τά εὐρωπαϊκά προγράμματα καί τά νέα χρηματοδοτικά πρωτόκολλα δίνουν τή δυνατότητα στήν πόλη νά αξιοποιήσει τίς προκλήσεις. Ἡ ταυτότητα τῆς Λάρισας εἶναι πιά ξεκάθαρη: περιφερειακός πόλος ἀνάπτυξης μέ σαφῆ εὐρωπαϊκό προσανατολισμό καί ὑψηλά στάνταρτς διαβίωσης γιά τούς κατοίκους της.

### **Ἡ Ταυτότητα τῆς Λάρισας**

Παρέθεσα ὅλη αὐτή τήν ἱστορική διαδρομή, σταχυολογῶντας κάποιες ἀπό τίς σημαντικότερες στιγμές τῆς ἱστορίας τῆς πόλης, ὥστε νά εἶναι περισσότερο κατανοητή ἡ πορεία πρὸς τήν σημερινή εἰκόνα τῆς πόλης. Νά ἐμφανιστοῦν κάποια ἀπό τά στοιχεῖα πού συνθέτουν τή φυσιογνωμία της, ὅπως διαμορφώθηκε μέσα στό πέρασμα τῶν δύο τελευταίων αἰῶνων, ἀπό τί στιγμή πού ἄναψε ἡ φλόγα τῆς ἐπανάστασης στή χώρα.

Σ' αὐτά τά διακόσια χρόνια ἡ Λάρισα πρωτοστατοῦσε στίς πολιτικές, οικονομικές καί κοινωνικές ἐξελίξεις τῆς χώρας. Ἦταν καί ἐξακολουθεῖ νά εἶναι μιά ἀπό τίς μεγαλύτερες πληθυσμιακά πόλεις της, ἡ ὁποία ὅμως εἶχε καί ἔχει πολύ μεγαλύτερο ποσοστό ἐπιρροῆς ἀπό αὐτό πού της ἀναλογεῖ μέ βάση τόν πληθυσμό ἢ τόν ὄγκο της. Κι ἐποῦτο ἀκριβῶς ἐπειδή ἡ δυναμική καί ἡ ἀνάπτυξή της βρέθηκαν σ' ὅλη αὐτή τή διαδρομή πολύ πιο πάνω ἀπό τόν μέσο ὄρο τῆς ὑπόλοιπης χώρας.

Ὁ ἀγροτικός χαρακτήρας τῆς οικονομίας της εἶναι ἕνας βασικός παράγοντας αὐτῆς τῆς δυναμικῆς. Οἱ αὐτοτελεῖς εἰσροές εἰσοδήματος ἀπό τίς γεωργικές ἐκμεταλλεύσεις ἔδιναν πάντα μιά ἰδιαίτερη δυναμική στήν τοπική οικονομία. Ὡστόσο δημιουργοῦσαν καί ἐξακολουθοῦν νά δημιουργοῦν καί συνθῆκες κοι-

νωνικής αλληλεγγύης. Η έμπορική αγορά της πόλης κατάφερε να άντέξει τις δυσκολίες της οικονομικής κρίσης και να βγει ίσως δυνατότερη από αυτή. Η μεταποίηση αντιστάθηκε στα φαινόμενα αποβιομηχάνισης που εκδιπλώθηκαν σ' όλοκληρη τη χώρα και ο τομέας των υπηρεσιών ενισχύθηκε σημαντικά τα τελευταία χρόνια, καλύπτοντας όποια κενά ενδεχομένως υπήρξαν στους άλλους δύο πυλώνες της τοπικής οικονομίας (πρωτογενή παραγωγή και μεταποίηση). Έτσι η πόλη σήμερα συγκεντρώνει σοβαρούς παράγοντες οικονομικής ανάπτυξης και δημιουργεί επενδυτικές και επαγγελματικές ευκαιρίες για εκατοντάδες πολίτες. Δεν είναι τυχαίο που η πόλη έχει διπλασιάσει τον πληθυσμό της μέσα σε περίπου τρεις δεκαετίες!

Ο πολιτισμικός της χαρακτήρας διαμορφώθηκε στη βάση της πολυπολιτισμικότητας. Η Λάρισα φιλοξένησε αγγύστα όσους την επέλεξαν για να αναζητήσουν στην αγκαλιά της ένα καλύτερο μέλλον. Τό αποδεικνύει άλλωστε περίτρανα ο τρόπος με τον οποίο οι πρόσφυγες της Μικράς Ασίας ενσωματώθηκαν, έφτιαξαν τη δική τους ιστορία και εντάχθηκαν στο κοινό ως γνήσιοι Έλληνες και Λαρισαίοι. Πόσοι άλλωστε δεν έλκουν την καταγωγή τους από γειτονικά χωριά, ή πόλεις της Θεσσαλίας και της κεντρικής Ελλάδας και έχουν επιλέξει τη Λάρισα για να χτίσουν τα σπίτια τους και να δημιουργήσουν τις οικογένειές τους;

Αυτή η ποικιλομορφία σφραγίζει και την ταυτότητα της πόλης μας. Ένα πολύχρωμο μωσαϊκό διαφορετικών καταβολών που συνθέτει μία εξαιρετικά συμπαγή εικόνα της σύγχρονης πόλης. Μιας πόλης ζωντανής, δυναμικής και ανοιχτής σε προκλήσεις και νέες προοπτικές. Έτσι, σήμερα η Λάρισα είναι μία πόλη με αρκετά μεγάλο κατά κεφαλήν εισόδημα, πλούσιο πολιτιστικό γίνεσθαι και σημαντικές προοπτικές για να πρωταγωνιστήσει στις εξελίξεις. Σ' αυτό βοηθούν τό πολύ καλά εκπαιδευμένο έπιστημονικό δυναμικό της, ή επιχειρηματική της γενιά και φυσικά οι άρτιες υποδομές της πόλης που προσφέρουν στους κατοίκους ευκαιρίες για ευημερία και προκοπή.

### **Ό ρόλος της Έκκλησίας**

Καταλυτικό ρόλο στη φυσιογνωμία της πόλης έχει παίξει αναμφίβολα ή τοπική Έκκλησία. Παρούσα στις δύσκολες αλλά και στις καλές στιγμές της πόλης, ήταν και θά είναι αναπόσπαστο κομμάτι της κοινωνικής και πολιτιστικής της ζωής. Στο ποικιλομορφικό της έργο ή Έκκλησία κατάφερε να καθοδη-

γίσει τό θρησκευτικό συναίσθημα τῶν Λαρισαίων ἐνισχύοντας τὴν ἀλληλεγγύη καί ἀδελφσύνη τους. Στό φιλανθρωπικό της ἔργο στάθηκε πάντοτε τό σημαντικότερο στήριγμα γιά τοὺς ἀνθρώπους πού βρίσκονται σέ ἀνάγκη. Καί λόγω τῆς πολύχρονης συνεργασίας μέ τόν Δῆμο Λαρισαίων, ἀλλά καί ἀπό προσωπική γνώση, εἶμαι σέ θέση νά ἐπιβεβαιώω κάθε φορά πῶς ἡ τοπική Ἐκκλησία δέν ἄφησε ποτέ ἀπό τί σκέπη της κανέναν φτωχό ἢ πεινασμένο. Κανέναν πού νά μή γνωρίζει τὴν ἐπιμελητεία της. Καί γι' αὐτό μέσα ἀπό τίς σελίδες τούτης τῆς σπουδαίας ἔκδοσης, θέλω ἀκόμα μία φορά νά ἐκφράσω τὴν εὐγνωμοσύνη μου γιά τὴν Ἱερά Μητρόπολη Λαρίσης καί Τυρνάβου καί τό πολυσχιδές ἔργο πού παράγει ὅλα αὐτά τά χρόνια, ἰδιαίτερα δέ σήμερα, ὑπὸ τὴν ἐμπνευσμένη ποιμαντορία τοῦ Σεβασμιότατου Μητροπολίτη κ.κ. Ἱερωνύμου. Οἱ ἱερεῖς τῆς Λάρισας ὑπῆρξαν πάντοτε δραστήριοι καί συμπονετικοί, δίνοντας ἀμέριστη τὴ βοήθειά τους σ' ὅποιον προσέτρεξε στους κόλπους τῆς τοπικῆς ἐκκλησίας. Πολλοί ἐξ αὐτῶν θεωροῦνται μέλη τῶν οἰκογενειῶν τῶν Λαρισαίων. Πάντρεψαν καί βάφτισαν, παρηγόρησαν καί καθοδήγησαν τό σύνολο σχεδόν τῶν δημοτῶν.

Τό πιό σημαντικό ὅμως ἔργο πού παρήγαγε ἡ τοπική Ἐκκλησία ὅλα αὐτά τά χρόνια, εἶναι χωρίς ἀμφιβολία τό πνευματικό της ἔργο, τό ὁποῖο ἔχει βάλει τὴ σφραγίδα του στὴν ταυτότητα τῆς πόλης μέ γράμματα ἀνεξίτηλα. Ἡ ἔκδοση τοῦ περιοδικοῦ «Ἀχιλλίου Πόλις» εἶναι ἓνα χαρακτηριστικό παράδειγμα αὐτοῦ τοῦ ἔργου, πού ἀφήνει μάλιστα καί τεράστια παρακαταθήκη γιά τίς γενιές πού ἔρχονται. Καί γι' αὐτό θέλω νά ἐξάρω τὴν πρωτοβουλία τοῦ Μητροπολίτη μας γιά τὴν ἔκδοση καί τὴν ἐπιμελεία του.

### **Ἡ συναρπαστική συνέχεια**

Ἡ ἱστορία τῆς πόλης μας, λοιπόν, εἶναι βαριά. Χτισμένη μέ τόν ἰδρωτὰ καί τό αἶμα τῶν ἀνθρώπων πού πάσχισαν νά ἀλλάξουν τὴ δική τους μοῖρα, ἀλλάζοντας τὴν μοῖρα τῆς Λάρισας, ἀλλά καί τῆς χώρας σέ πολλές περιπτώσεις. Κι ὅπως συμβαίνει στους τόπους πού ἡ ἱστορία τους γράφεται μέ τέτοιο τρόπο, ἡ συνέχεια προοιωνίζεται τό μέλλον μέ ἀνάλογη πορεία.

Ἡ Λάρισα βρίσκεται μπροστά σέ μεγάλες προκλήσεις. Ἡ ψηφιακή τεχνολογία, πού εἰσβάλλει στή ζωή μας δυναμικά, δημιουργεῖ προκλήσεις στίς ὁποῖες ὀφείλουμε νά ἀπαντήσουμε. Ἡ τέταρτη βιομηχανική ἐπανάσταση ἀμφισβητεῖ τίς ὑπάρχουσες δομές καί ἀλλάζει τίς παραμέτρους τῆς ζωῆς μας πρὸ

γρήγορα και πύ δυναμικά από κάθε άλλη αλλαγή στό παρελθόν. Αμφισβητεί τόν τρόπο μέ τόν όποιο ζοϋμε, έργαζόμαστε και έξασφαλίζουμε τά πρύς τό ζήν. Σύμφωνα μέ τούς ειδικούς, στην έπόμενη δεκαετία τά παιδιά μας θά κάνουν δουλειές πού σήμερα δέν μποροϋμε νά φανταστοϋμε. Ή ψηφιακή τεχνολογία και ή τεχνητή νοημοσύνη θά αντικαταστήσουν κομβικές πτυχές της ανθρώπινης δραστηριότητας. Όφείλομε νά προετοιμαστοϋμε για τήν καινούργια έποχή, αντιμετωπίζοντάς την σαν εύκαιρία και όχι σαν άπειλή.

Ήδη στον Δήμο Λαρισαίων κάνουμε μιά τεράστια προσπάθεια νά μποϋμε στις ψηφιακές ύπηρεσίες και νά κάνουμε τήν πόλη «έξυπνη», ώστε νά προσφέρουμε στους κατοίκους μας καλύτερες ύπηρεσίες, συμβαδίζοντας μέ τίς ανάγκες και τίς προκλήσεις της έποχής. Παρά τό γεγονός ότι οί περισσότεροι έξ ήμων είμαστε «ψηφιακοί μετανάστες», αφού μεταναστεύσαμε στην ψηφιακή έποχή, οφείλομε νά έμπιστευτοϋμε τά παιδιά και τά έγγόνια μας, πού άλλωστε είναι «ψηφιακοί ίθαγενείς», αφού γεννήθηκαν στην ψηφιακή έποχή. Κι αυτό κάνουμε, έχοντας ήδη ιδρύσει τό Δημοτικό Συμβούλιο Νέων, ένα όργανο πού προσπαθεί νά «μπολιάσει» τούς νεότερους δημότες μέ τά μεγάλα ζητήματα της Λάρισας, δείχνοντας τόν δρόμο στους αυριανούς δημοτικούς συμβούλους και δημάρχους.

Όσο όμως κι αν προχωρήσει ή ψηφιακή τεχνολογία, όσο κι αν οί μηχανές μποϋν στις ζωές μας αναλαμβάνοντας μεγάλα κομμάτια της ανθρώπινης δραστηριότητας, ή πόλη πάντα θά είναι οί άνθρωποι. Ή Λάρισα θά είναι πάντα ή συνισταμένη των επιδιώξεων, της θέλησης και της κοινής δραστηριότητας των Λαρισαίων.

Γιά τόν λόγο αυτό επιλέγομε σήμερα και είμαι βέβαιος ότι θά τό επιλέγομε πάντα, τό κοινό μας σπίτι νά είναι πάντα σύγχρονο, φιλικό και φιλόξενο για όλους. Ό δημόσιος χώρος νά είναι προσβάσιμος από όλους τούς Λαρισαίους, αλλά και τούς επισκέπτες μας. Νά αποδίδεται σέ όλους μέ σεβασμό στις ιδιαιτερότητες.

Οί ύποδομές της πόλης νά είναι οϋσιαστικές. Τό κέντρο της νά δημιουργεί συνθήκες ασφάλειας και προόδου και οί συνοικίες της νά είναι ανθρώπινες και αξιοβίωτες. Όλοι όσοι ύπηρετήσαν τήν αυτόδιοίκηση, αλλά και βρέθηκαν σέ θέσεις ευθύνης, είχαν τήν ίδια επιδίωξη και άφησαν λιγότερο ή περισσότερο τήν παρακαταθήκη τους στην κοινή μας προσπάθεια. Ήτσι δημιουργήσαμε δομές εκπαίδευσης όλων των βαθμίδων και πασχίζουμε καθημερινά νά τίς συντηροϋμε σέ ύψηλό βαθμό, αφού είναι ύποχρέωση όλων μας νά προσφέρουμε στα παιδιά μας άριστες δυνατότητες μόρφωσης και εκπαίδευσης.

Διατηρούμε τίς πολιτιστικές μας δομές επίσης σέ ύψηλό επίπεδο γιατί συμμεριζόμαστε τίν ευθύνη μας νά παρέχουμε ευκαιρίες έκφρασης καί δημιουργίας ακόμα κι εκεί πού δέν υπάρχει «άνταπόδοση».

Ό Δήμος Λαρισαίων, ένας διοικητικός μηχανισμός μέ περισσότερους από χίλιους ανθρώπους νά πασχίζουν καθημερινά, εἶναι στίς ἐπάλξεις γιά μιὰ πόλη καθαρή, ἀσφαλή καί εἰρηνική. Μέ δημόσιους χώρους γιά ὅλους. Μέ ἀλληλεγγύη καί ἀνεκτικότητα. Μέ ὑπηρεσίες ὑψηλῆς ποιότητας. Μέ κοινωνική μέριμνα καί στήριξη στήν οἰκογένεια. Μέ ευκαιρίες ἀπασχόλησης καί στήριξη στήν ἐπιχειρηματικότητα. Μέ ἐξωστρέφεια καί ὄραμα γιά τό μέλλον. Μέ νέους ἀνθρώπους νά συνδράμουν τούς παλιότερους σέ μιὰ ἀέναν προσπάθεια νά κάνουμε τίν πόλη μας καλύτερη.

### Ἄντί ἐπιλόγου

Θά ἤθελα νά μοῦ ἐπιτραπῆ νά χρησιμοποιήσω ἕνα λίγο πύο προσωπικό τόνο γιά τό τέλος. Ἔχω τί μεγάλη τιμή νά ὑπηρετῶ τίν πόλη μου ἀπό τί θέση τοῦ δημάρχου τά τελευταία ἐπτὰ χρόνια. Βρίσκομαι ὁμως στήν αὐτοδιοίκηση ἀπό τί δεκαετία τοῦ Ἰ80, ὅταν νεαρός ακόμα δημοτικός σύμβουλος, βρέθηκα στή θέση τοῦ Προέδρου τοῦ Δημοτικοῦ Συμβουλίου τῆς πόλης, ἐπί δημαρχίας ἀεμνήστου Ἄρ. Λαμπρούλη.

Ἡ πόλη μοῦ ἐπιφύλαξε μεγάλη τιμή καί εἶναι ἐξίσου βαριά ἡ ευθύνη πού νιώθω ἀπέναντι στήν ἱστορία καί τούς ἀνθρώπους της. Ὅλα αὐτά τά χρόνια δημιουργήσα ὡς ἐπαγγελματίας, ἔκανα οἰκογένεια καί κοινωνικές σχέσεις, βασιζόμενος στήν γενναιοδωρία τῆς Λάρισας πού ἀπλόχερα μοῦ προσέφερε ευκαιρίες. Μέ ἄφησε νά νιώθω ἕνα γνήσιο παιδί της, ἴσως τυπικό παράδειγμα ἑνός ἀνθρώπου πού εὐεργετήθηκε ἀπό τό σύνολο, ὅπως ἴσως οἱ περισσότεροι πού εἶχαμε τίν τύχη νά γεννηθοῦμε καί νά κατοικήσουμε σ' αὐτή τή γωνιά τῆς χώρας μας.

Ἐνιωθα καί νιώθω πώς αὐτή ἡ τιμή πολλαπλασιαστικε μέ τίν ἐκλογή μου στή θέση τοῦ Δημάρχου Λαρισαίων. Νιώθω ἴσος μεταξύ ἴσων, ὁμως καί ἰδιαίτερα τιμημένος ἀπό τίν ἐμπιστοσύνη τῶν συμπολιτῶν μου. Γι' αὐτό καί ἔχω ἀφοσιωθεῖ σ' αὐτό τό καθῆκον, προκεκμένου νά ἀνταποδώσω ἔστω καί τό ἐλάχιστο στήν ἐμπιστοσύνη τῶν συμπολιτῶν καί τίς ευκαιρίες πού ἀπλόχερα μοῦ δόθηκαν ὅλα αὐτά τά χρόνια.

Σ' αὐτή τίν προσπάθεια, ἔχοντας συμπαραστάτες τούς συνεργάτες μου

στόν Δῆμο Λαρισαίων, εἶμαι διατεθειμένος νά δώσω κάθε ἱκμάδα τῶν δυνάμε-  
ών μου. Γιά τήν ἱστορία πού χάνεται στά βάθη τῶν αἰώνων. Γιά τίς εὐκαιρίες  
πού προσφέρθηκαν σέ μένα, ἀλλά καί ὅλους τούς Λαρισαίους. Γιά τήν ἐμπι-  
στοσύνη καί τήν ἀνοχή. Γιά τήν ἀγάπη καί τή φιλία μέ τήν ὁποία μέ ἀγκάλια-  
σαν οἱ ἄνθρωποι τῆς πόλης μου. Γιά τά παιδιά μας καί τά ἐγγόνια μας πού  
θά κατοικήσουν στήν ἴδια γωνιά μέ τούς προγόνους τους, γράφοντας τήν δική  
τους ἱστορία στους ἴδιους δρόμους καί τίς ἴδιες πλατείες.

Γιά ὅλους αὐτούς ἔχω μόνο εὐγνωμοσύνη καί εὐθύνη. Νά τιμίσω τήν ἐμπι-  
στοσύνη τους προσφέροντας στό κοινό μας σπίτι.

Γιά τί Λάρισα πού ἀγαπήσαμε καί ἀγαπᾶμε...





ΜΑΚΑΡΙΟΣ ΓΡΙΝΙΕΖΑΚΗΣ  
ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΣ ΑΥΣΤΡΑΛΙΑΣ

## Η ΠΡΟΣΦΟΡΑ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΤΟΥΡΚΟΚΡΑΤΙΑ

Σεβασμιώτατε Μητροπολίτα Λαρίσης και Τυρνάβου κ. Γερώνυμε,  
έκλεκτέ αδελφέ και φίλε,  
Έξοχώτατε κ. Άγγελε Συρίγο, Υφυπουργέ Παιδείας και Θρησκευμάτων,  
Έξοχώτατε κ. Περιφερειάρχα,  
Άξιότιμε κ. Δήμαρχε,  
Άξιότιμοι κ. Βουλευτές και λοιποί Άρχοντες του τόπου,  
Έλλογιμώτατοι κ. καθηγητές και αγαπητοί έκλεκτοι παρόντες,

Έπιθυμώ ταπεινά και καρδιακά, από τή μακρινή Αύστραλία, πού έχει  
μά ύπερήφανη και ζωντανή Όμογένεια σχεδόν 1.000.000 ανθρώπων,  
νά συγχαρῶ γιά αὐτή τήν πολύ ὁμορφη πρωτοβουλία νά ὀργανώσετε μέσα στό  
πλαίσιο τῆς συμπληρώσεως 200 ἐτῶν ἀπό τήν ἔναρξη τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπινα-  
στάσεως, αὐτήν τήν ἐκδήλωση, και μάλιστα στόν ἄωρο τῆς Ἱατρικῆς Σχολῆς  
τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλίας. Ἐπιθυμῶ νά εὐχαριστήσω μέ ὄλη μου τήν καρ-  
διά τόν ἐκλεκτό Ποιμενάρχη σας, Μητροπολίτη Γερώνυμο διότι ἡ φιλάδελφος  
ἀγάπη του μᾶς δίδει τήν δυνατότητα αὐτῆς τῆς ἐπικοινωνίας σήμερα μεταξύ  
Ἑλλάδος και πέμπτης Ἡπειροῦ. Καταθέτω δέ ἐνώπιόν σας μέ ἀπόλυτη εὐλι-  
κρίνια τήν βαθύτατη ἐκτίμησή μου πρὸς τό σεπτό πρόσωπό του. Ὅπως τό  
ξερετε ὄλοι σας, ὁ Μητροπολίτης Λαρίσης και Τυρνάβου Γερώνυμος εἶναι ἕνας  
εὐλογημένος Ἱεράρχης τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Χριστοῦ. Ὁ ἀρχιερατικός του δόλι-  
χος μᾶς παραδειγματίζει ἡ δέ εὐγενική του παρουσία μᾶς διδάσκει διακριτικά  
και ἀθόρυβα. Πραγματικά ὁ Μητροπολίτης σας εἶναι ἐπίσκοπος ὄλος φῶς,  
ὄλος χαρά, ὄλος εὐσπλαχνία, ὄλος εὐεργεσία, ὄλος ἀγάπη. Τόν εὐχαριστῶ και  
εὐχόμαι ὁ Θεός νά τοῦ δίνει πολλά χρόνια γιά νά ποιμαίνει τήν ἱστορική και  
πολλά παθοῦσα ὑπέρ τοῦ Γένους μᾶς Μητρόπολη Λαρίσης και Τυρνάβου.

Ὁ Θεός μᾶς ἀξιώνει φέτος νά ἐορτάζουμε μέ ὑπερηφάνεια οἱ ἀπανταχοῦ Ἕλληνες τά 200 χρόνια ἀπό τήν ἔναρξη τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπανάστασης, τοῦ ξεσπικωμοῦ τοῦ Γένους πού ὀδήγησε στήν ἀποτίναξη τῆς τουρκικῆς σκλαβιάς καί στήν ἴδρυση τοῦ νέου Ἑλληνικοῦ κράτους. Μέσα ἀπό τήν πληθώρα τῶν ἐπετειακῶν ἐκδηλώσεων, ἐκείνων πού ἔχουν ἤδη πραγματοποιηθεῖ καί ἐκείνων πού θά πραγματοποιηθοῦν ὡς τό τέλος τοῦ τρέχοντος ἔτους, τόσο στήν Ελλάδα ὅσο καί στό ἐξωτερικό (ἐμεῖς ἐδῶ στήν Αὐστραλία γιά παράδειγμα πραγματοποιήσαμε πάνω ἀπό 250 ἐπετειακές τέτοιες ἐκδηλώσεις), φρονῶ ὅτι ἔχει καταστῆ πλέον ἀδιαμφισβήτητο, ἀκόμη καί στούς κόλπους ἐκείνων πού ὡς τώρα ἀρνοῦνταν ἐπίμονα τήν ἱστορική πραγματικότητα, ὅτι τό πνευματικό ὑπόβαθρο τοῦ Ἀγῶνα τοῦ '21 ἦταν ἡ πρωτίστως ἡ ὀρθόδοξη πίστη. Δέν χρειάζεται ἐκτενῆς ἐπιχειρηματολογία γιά νά ἐπιβεβαιώσῃ κάποιος τό ἐν λόγω συμπέρασμα. Ἀρκεῖ νά ἐπαναφέρουμε στή μνήμη μας τίς πέντε λέξεις τῆς ἐπικεφαλίδας τῆς ἐπαναστατικῆς προκήρυξης τοῦ Ἀλέξανδρου Ὑψηλάντη: «Μάχου ὑπέρ Πίστεως καί Πατρίδος!» Γιά τήν πίστη καί τήν πατρίδα, καλοῦσε ὁ Ὑψηλάντης τοὺς Ἕλληνες νά ἀγωνιστοῦν – πρῶτα γιά τήν πίστη καί μετὰ γιά τήν πατρίδα.

Καί πράγματι οἱ Ἕλληνες ξεσπικώθηκαν γιά νά διεκδικήσουν τήν ἐλευθερία τους ἀπό τόν ὀθωμανικό ζυγό, ἐμπνεόμενοι ἀκριβῶς ἀπό τά ἰδανικά τῆς πίστεως καί τοῦ Γένους. Πῶς ὁμως κατόρθωσαν νά διατηρήσουν στήν καρδιά καί στήν ψυχή τους αὐτά τά ἰδανικά, μέσα στά τετρακόσια χρόνια ὑποδούλωσης στοὺς Ὀθωμανούς;

Στό ἐρώτημα αὐτό ἀπαντᾷ ἀφοπλιστικά –ἤδη ἀπό τό ἔτος 1825– ὁ σπουδαῖος διπλωμάτης τῆς ἐποχῆς ἐκείνης καί μετέπειτα πρῶτος Κυβερνήτης τῆς Ἑλλάδας, Ἰωάννης Καποδίστριας. Οἱ Ἕλληνες, ὅπως ἔγραφε σέ ἐπιστολή του πρὸς Εὐρωπαίους διπλωμάτες ὁ Καποδίστριας, «εἰς τήν Ἐκκλησίαν καί διά τῆς Ἐκκλησίας, δέν ἔπαυσαν νά ἀποτελοῦν χωριστὴν ἐθνότητα, ἀπό τῆς ἐποχῆς τῆς ὑπερισχύσεως τῶν Τούρκων». Ἡ Ὀρθοδοξία συνδέθηκε μέ τό ἑλληνικό Γένος μέ ἕνα σύνδεσμο ἀγάπης, θυσίας καί θριάμβου. Εἶναι δέ σαφές ὅτι χωρὶς τήν Ὀρθόδοξη Ἐκκλησία καί τήν χριστιανική κληρονομιά ἡ Ελλάδα δέν θά ὑπῆρχε μέ τί μορφή πού ὑπάρχει σήμερα. Ὁ ἐθνικός μας ἱστορικός Κωνσταντῖνος Παπαρηγόπουλος γράφει: «Τό ἑλληνικόν Ἔθνος δέν διεσώθη, τουλάχιστον δέν διέσωσε τήν ἱστορικήν του ἀξίαν, εἰμὶ διά τῆς μετὰ τοῦ χριστιανισμοῦ συμμαχίας». Καί ὁ σοφός ἱστορικός Σπυρίδων Ζαμπέλιος, σέ ἀπόλυτη συμφωνία μέ τόν ἐθνικό μας ἱστορικό, παρατηρεῖ: «Τό ὄνομα τῆς Ἑλλάδος ἄνευ τοῦ χριστιανισμοῦ δέν ἤθελεν ἴσως ὑπάρχει σήμερον ἢ ἐντὸς βιβλιοθηκῶν καί εἰς σοφῶν τινῶν ἀναμνήσεις».

Ἡ Ὄρθόδοξη Ἐκκλησία λοιπόν ἦταν αὐτὴ πού, ὄχι χωρὶς ἀγῶνες, ὄχι χωρὶς θυσίες καὶ αἷμα, κράτησε ἀναμμένη τὴ φλόγα τῆς πίστεως καὶ διαφύλαξε τὴν ἐθνικὴ συνείδηση τῶν Ἑλλήνων, καθ' ὅλη τὴ διάρκεια τῆς Τουρκοκρατίας.

Ἐπιχειρῶντας μία σύντομη ἀναδρομὴ στὰ δύσκολα καὶ ζοφερά χρόνια πού ἀκολούθησαν τῆς πτώσης τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας, ὀφείλουμε καταρχάς νά σημειώσουμε τόν καθοριστικὸ ρόλο πού διαδραμάτισε τὸ Οἰκουμενικὸ μᾶς Πατριαρχεῖο, ἕναν ρόλο ἐθναρχικό.

Ἡ κανονικὴ δικαιοδοσία τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου κατὰ τὴν Ἄλωση ἐκτεινόταν ἅμεσα ἢ ἔμμεσα ἀπὸ τὴν Κρήτη μέχρι τὴν Βαλτική καὶ ἀπὸ τὴν Ἀδριατικὴ μέχρι τὸν Πόντο καὶ τὴ Γεωργία, ἡ δὲ ἐθναρχικὴ του ἀποστολὴ εἶχε ἅμεση ἀναφορὰ σὲ ὅλους τοὺς Ὄρθοδόξους τοῦ ὀθωμανικοῦ κράτους, ἀφοῦ ὁ Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης ἀναγνωρίστηκε καὶ ἀπὸ τὴν Ὑψηλὴ Πύλη ὡς ἀνώτατος θρησκευτικὸς καὶ ἐθνικὸς ἀρχηγὸς ὄλων τῶν Ὄρθόδοξων χριστιανῶν τοῦ κράτους.

Μέσα στὶς νέες συνθήκες, ἡ Μητέρα Ἐκκλησία ἀνέλαβε τὴ φροντίδα γιὰ τὴν ἐποπτεία, τὴν ὀργάνωση καὶ τὴ λειτουργία τῶν χριστιανικῶν κοινοτήτων, ὅπως ἐπίσης καὶ σημαντικὲς ἀρμοδιότητες γιὰ διοικητικές, ἀστικές, ποινικές καὶ ἐκπαιδευτικὲς ὑποθέσεις τῶν χριστιανῶν τοῦ ὀθωμανικοῦ κράτους. Βεβαίως, ἡ θεωρητικὴ κατοχύρωση τῶν συγκεκριμένων προνομίων δὲν ἐφαρμόστηκε πάντοτε στὴν πράξη ἀπὸ τὴν Ὑψηλὴ Πύλη καὶ ἀπὸ τοὺς τοπικοὺς διοικητές.

Πολλὲς φορές, μάλιστα, οἱ Πατριάρχες γίνονταν ἀποδέκτες τῆς ὀργῆς τῆς ὀθωμανικῆς διοίκησης καὶ τοῦ Σουλτάνου, ὑφιστάμενοι ἀπὸ ἐκθρονίσεις καὶ ἐξορίες μέχρι φρικτὰ βασανιστήρια καὶ μαρτυρικοὺς θανάτους. Εἶναι χαρακτηριστικὸ ὅτι ἀπὸ ὅλους τοὺς Πατριάρχες –ἄνω τῶν 100– πού ἀνέβηκαν στὸν Οἰκουμενικὸ Θρόνο κατὰ τὴν περίοδο ἀπὸ τὴν ἄλωση τῆς Πόλεως ἕως τὸ ξέσπασμα τοῦ Ἀγῶνα τοῦ '21, «μόνο 13 ἐκλείσαν ἥρεμα τὰ μάτια τους. Ὅλοι οἱ ἄλλοι πέθαναν πνιγμένοι, μαχαρωμένοι, κρεμασμένοι, φυλακισμένοι, ἐξόριστοι καὶ ἐκθρονισμένοι» (Μιχ. Περάνθη, *Τὸ Εἰκοσένα*). Ὁ κατάλογος αὐτὸς διευρύνεται σημαντικὰ ἂν προστεθοῦν οἱ ἀρχιερεῖς καὶ οἱ κατώτεροι κληρικοὶ πού ἔχυσαν τὸ αἷμα τους γιὰ τὴν πίστη καὶ τὴν πατρίδα, πρὶν ἀκόμα ξεκινηθεῖ ἡ Ἐπανάσταση.

Ὅφείλουμε ὁμως στὸ σημεῖο αὐτὸ νά μνημονεύσουμε τὸν ἐθνομάρτυρα Πατριάρχη Γρηγόριο Ε', τὸν ὁποῖο ἡ Ἐκκλησία μᾶς ἔχει ἀνακηρύξει Ἅγιο. Δυστυχῶς, ὅσοι ἐμμονικά ἐχθρεύονται τὴν Ὄρθοδοξία, συχνάκις ἐπικαλοῦνται τὸν λεγόμενο «ἀφορισμό» πού ἐξέδωσε ὁ Γρηγόριος Ε' κατὰ τοῦ Ὑψηλάντη, γιὰ νά ὑποστηρίξουν ἀνιστόρητους ἰσχυρισμούς, μὲ σκοπὸ νά ὑποβαθμίσουν

τόν ρόλο τῆς Ἐκκλησίας στὴν ἑλληνικὴ Ἐθνεγερσία. Ἡ ἱστορικὴ πραγματικότητά τους διαπεύδει κατηγορηματικά, καθότι κάθε καλόπιστος μελετητὴς τῶν γεγονότων διαπιστώνει ὅτι ὁ Πατριάρχης Γρηγόριος Ε΄ ἐργάστηκε ἐν ζωῇ ὑπὲρ τῶν ἐθνικῶν συμφερόντων καὶ δέχθηκε νὰ θυσιαστῆ ὑπὲρ τοῦ ποιμνίου του, καίτοι τοῦ προσφέρθηκε ἡ δυνατότητα τῆς διαφυγῆς. «Μὴ μὲ προτρέπετε εἰς φυγὴν, μάχαιρα θὰ διέλθῃ τὰς ρύμας τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τῶν λοιπῶν πόλεων τῶν χριστιανικῶν ἐπαρχιῶν. Ὑμεῖς ἐπιθυμεῖτε, ἐγὼ μετῃμφεσμένος νὰ καταφύγω... οὐχί! Ἐγὼ διὰ τοῦτο εἶμαι πατριάρχης, ὅπως σώσω τὸ ἔθνος μου... ὁ θάνατός μου ἴσως ἐπιφέρει μεγαλύτεραν ὠφέλειαν ἀπὸ τὴν ζωὴ μου...».

Αὐτὰ ἦταν τὰ λόγια του, λίγες ἡμέρες πρὶν συλληφθεῖ καὶ ὀδηγηθεῖ στὴν ἀγχόνη, ἀνήμερα τοῦ Πάσχα τοῦ 1821.

Ὅσο γιὰ τὸν περίφημο ἀφορισμό, εἶναι ξεκάθαρο, ὅπως σημειώνει καὶ ὁ ἱστορικὸς Διονύσιος Κόκκινος, ὅτι ἐκδόθηκε «ὑπὸ τὴν δαμόκλειαν σπάθην τὴν κρεμασμένην... ἐπὶ τῆς κεφαλῆς τοῦ ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ τῆς Κωνσταντινουπόλεως». Μάλιστα, ἡ ἀπόφασις ἐλήφθη ἀπὸ σύνοδο ἀρχιερέων καὶ λαϊκῶν τῆς Πόλεως, μὲ ἐπικεφαλῆς τὸν Πατριάρχη, ὃχι ὅμως ἀποκλειστικά ἀπὸ τὸν Γρηγόριο Ε΄.

Ἐνα μεγάλο κεφάλαιο τῆς συμβολῆς τῆς Ἐκκλησίας στὴ διατήρησι τῆς ταυτότητας τῶν Ἑλλήνων κατὰ τὴ διάρκεια τῆς Τουρκοκρατίας, εἶναι ἡ μερίμνά της γιὰ τὴν παιδεία. Ἀπὸ τὰ πρῶτα χρόνια, πού τὸ σκοτάδι τῆς ὑποδούλωσις κυρίεψε τὴ Βασιλεύουσα καὶ τίς λοιπές χριστιανικές ἐπαρχίες, ἡ Ἐκκλησία πάσχισε νὰ διατηρήσῃ ἀναμμένο τὸ φῶς τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων καὶ νὰ ἀνακόψῃ τὸν πνευματικὸ μαρασμό. Στὸν ἀγῶνα αὐτό, πού ἐξελισσόταν ἄλλοτε φανερά καὶ ἄλλοτε κρυφά, πρωταγωνιστικὸ ρόλο εἶχαν οἱ ἐκκλησίες καὶ τὰ μοναστήρια, μὲ τοὺς κληρικούς καὶ τοὺς μοναχοὺς νὰ βρίσκονται στὴν πρώτη γραμμὴ τῆς καλλιέργειας τῆς παιδείας, μᾶς καὶ εἰδικά τίς πρῶτες δεκαετίες μετὰ τὴν Ἄλωσι σχεδόν ὅλοι οἱ Ἕλληνες λόγιοι εἶχαν καταφύγει στὴ δυτικὴ Εὐρώπη. Δίκαια λοιπὸν ὁ Διονύσιος Κόκκινος ἀναφέρει ὅτι: «Ὁ παπὰς κάτω ἀπὸ τὸ ράκος τοῦ ράσου του κρατεῖ τὸ Ψαλτήρι καὶ πηγαίνει νὰ μάθῃ τὰ παιδιὰ νὰ διαβάζουν... Ὁ κλῆρος ὑπῆρξεν καὶ ὁ ὀδηγὸς τοῦ Ἔθνους καὶ τὸ στήριγμά του» (Ἑλληνικὴ Ἐπανάστασις, τ. Α΄, Ἀθ. 1956, σελ. 25,37). Καὶ ἄλλο τόσο δίκαια, ὁ Γέρος τοῦ Μοριά, Θεόδωρος Κολοκοτρώνης, σημειώνει ἐμφατικά: «[...] πρῶτος ὁ κλῆρος ἐφάνη εἰς τὸν ἀγῶνα μὲ τὸν σταυρὸν καὶ μὲ τὴν σπάθην εἰς τὰς χεῖρας διὰ νὰ σώσῃ τὸ πλανημένον ποῖμνιον καὶ ὀδηγήσῃ αὐτὸ εἰς τὴν ἐλευθερίαν του φυσικῶς, πολιτικῶς καὶ θρησκευτικῶς· αὐτὸς ἐφύλαξε τὰ γράμματα καὶ τὴν γλῶσσαν. [...] Τίς δὲ δύναται νὰ κατηγορήσῃ

τοιούτον θεόπεμπτον κληρον; Καί ὅμως μετά τήν ἀλλαγὴν τῆς Τουρκικῆς δυναστείας ὅ,τι θέλει κανεὶς λέγει καὶ γράφει [...] καὶ [...] εἶπαν πολλά ἐναντίον του».

Φαίνεται ὅτι αὐτός ὁ λόγος τοῦ Θεοδώρου Κολοκοκτρῶνη δὲν ἦταν μόνο γιὰ ἐκεῖνα τὰ χρόνια ἀλλὰ πρόκειται γιὰ λόγο διαχρονικό καὶ προφητικό, ἀφοῦ καὶ σήμερα κάποιοι ξεχνοῦν καὶ προσπαθοῦν νὰ παραποιήσουν τὴν ἱστορία μᾶς ἀδιαφορῶντας ἢ διαγράφοντας τὴν προσφορά τῆς Ἐκκλησίας στό Γένος καὶ στήν Παιδεία.

Τὰ “κοινὰ σχολεῖα”, ὅπως ὀνομάζονταν, ἦταν ἐκπαιδευτήρια τῆς πρωτοβάθμιας - στοιχειώδους παιδείας τὰ ὅποια φιλοξενούνταν στοὺς νάρθηκες τῶν ἐκκλησιῶν ἢ στὰ κελιά τῶν μονῶν. Οἱ μαθητὲς διδάσκονταν ἀνάγνωσι καὶ γραφή, χρησιμοποιοῦντας ὡς διδακτικά ἐγχειρίδια τὰ λειτουργικὰ βιβλία, ὅπως τὴν Ὁκτώηχο, τὸ Ψαλτήριο καὶ τὸ Ὁρολόγιο.

Παράλληλα, ἥδη ἀπὸ τὸ 1454 εἶχε ἰδρυθεῖ στήν Κωνσταντινούπολη, ἀπὸ τὸν Πατριάρχη Γεννάδιο Σχολάριο, ἡ Μεγάλῃ του Γένους Σχολή, πού ἦταν οὐσιαστικά ἡ συνέχεια τῆς Πατριαρχικῆς Σχολῆς πού λειτουργοῦσε τοὺς προηγούμενους αἰῶνες. Ἀπὸ τὸ ἔτος αὐτὸ ἡ Σχολή λειτούργησε σχεδόν ἀδιαλείπτως, παρέχοντας ὑψηλοῦ ἐπιπέδου μόρφωσι στοὺς Ἕλληνες –καὶ ὄχι μόνο– μαθητὲς τῆς. Μεταξὺ τῶν ἀποφοίτων τῆς περιλαμβάνονται οἱ γόνοι τῶν διαπρεπῶν Φαναριώτικων οἰκογενειῶν, πλῆθος Πατριαρχῶν καὶ Ὁρθοδόξων Ἱεραρχῶν, ὑψηλόβαθμοι ἀξιωματοῦχοι τῆς Ὑψηλῆς Πύλης, μέχρι καὶ πολιτικοὶ τοῦ νέου Ἑλληνικοῦ κράτους.

Ἀκολούθησε ἡ ἰδρυσι καὶ ἄλλων σχολῶν, ὑπὸ τὴ σκέπη πάντα τῆς Ἐκκλησίας, σὲ περιοχές ὅπως ἡ Θεσσαλονίκη, ἡ Βέροια, ἡ Κοζάνη, τὰ Ἰωάννινα, ἡ Ἄρτα, ἡ Λάρισα, ὁ Τύρναβος, ἡ Δημητσάνα, ἡ Ἀθήνα, ἡ Πάτρας, ἡ Χίος, ἡ Ρόδος, ἡ Κύπρος, ἡ Τραπεζοῦντα, ἡ Ἀδριανούπολη κ.ά.

Ἡμερο-χρονολογία ὀρόσημο μπορεῖ νὰ χαρακτηριστεῖ ἡ 12η Φεβρουαρίου τοῦ 1593, ὅταν ἡ Σύνοδος πού συγκροτήθηκε ἐπὶ τοῦ Πατριάρχου Ἱερεμίου Β΄ τοῦ Τρανοῦ προέτρεψε ὅλους τοὺς Μητροπολίτες νὰ ἰδρῦσουν κατὰ τόπους σχολεῖα καὶ νὰ ὑποστηρίξουν τὴν παιδεία. «Ὡρισεν ἡ Ἁγία Σύνοδος, ἕκαστον ἐπίσκοπον ἐν τῇ ἑαυτοῦ παροικίᾳ φροντίδα καὶ δαπάνην τὴν δυναμένην ποιεῖν, ὥστε τὰ θεῖα καὶ ἱερά γράμματα δύνασθαι διδάσκεσθαι, βοηθεῖν δὲ κατὰ δύναμιν τοῖς ἐθέλουσι διδάσκειν καὶ τοῖς μαθεῖν προαιρουμένοις, ἐάν τῶν ἐπιτηδείων χρεῖαν ἔχωσι». Ἡ ἀνωτέρω προτροπή σηματοδότησε τὴν ἔναρξη μιᾶς συστηματικῆς προσπάθειας γιὰ τὴν ἐκπαίδευσι τῶν ὑπόδουλων Ἑλλήνων.

Τήν περίοδο τῆς Τουρκοκρατίας ἀνθισαν, ἐπίσης, ὡς πνευματικά κέντρα τό Ἅγιον Ὅρος, τά Μετέωρα, καθώς καί πολλά διάσπαρτα μοναστήρια στόν ἐλλαδικό χῶρο, σέ πείσμα τῶν πολιτικῶν καταπίεσης πού ὑφίσταντο. «Γεννῶντας» σοφούς κληρικούς, ἱεράρχες καί νεομάρτυρες, τά κέντρα αὐτά κατάφεραν νά διαφυλάξουν τί μακραίωνη πολιτιστική κληρονομιά τοῦ Βυζαντίου καί νά ἐμπνεύσουν τούς ὑπόδουλους Ἕλληνες γιά τόν ἐπερχόμενο ξεσηκωμό, κατά τόν ὁποῖο ἀποτέλεσαν, ἐπίσης, καταφύγια γιά τούς ἀγωνιστές.

Εἰδική μνεία εἶναι χρήσιμο νά γίνει στήν Ἀθωνιάδα Σχολή, τήν ὁποία ἴδρυσε ὁ Πατριάρχης Κύριλλος Ε΄ τό ἔτος 1749, στόν Ἅγιον Ὅρος. Ἄν καί τά μοναστήρια τήν ἐποχή ἐκείνη κάθε ἄλλο παρά οἰκονομική ἀνθιση γνῶριζαν, ἐντούτοις τέθηκε ὡς πρόταγμα ἡ διάδοσις τῆς ἐλληνικῆς παιδείας. Ἡ Ἀθωνιάδα δικαίωσε τίς προσδοκίες τῶν ἐμπνευστῶν της, καθότι γρήγορα ἀπέκτησε φήμη καί προσέλυσε μεγάλο ἀριθμό σπουδαστῶν, μεταξύ τῶν ὁποίων ἦταν καί ὁ Κοσμάς ὁ Αἰτωλός.

Ὁ πατρο-Κοσμάς, ὅπως τόν ἔλεγε ὁ λαός, τόν ὁποῖο ἡ Ἐκκλησία μας ἔχει ἀναγνωρίσει ὡς Ἅγιο, διακρίθηκε γιά τό ἱεραποστολικό του ἔργο στό ὑπόδουλο ἔθνος. Ὁ «παιδεύσας τό δοῦλον Γένος ἐνθέως καί συντρέξας εἰς τήν ἀνάστασιν τούτου» πραγματοποιοῖσε τέσσερις μεγάλες περιοδεῖες σέ σχεδόν ὅλη τήν Ἑλλάδα, κήρυξε τόν λόγο τοῦ Θεοῦ μέ ἀπλή καί κατανοητή γλῶσσα, καί παράλληλα ἐνίσχυσε τό φρόνημα τοῦ ὑπόδουλου γένους. Κατά τίς περιοδεῖες του, μάλιστα, ἴδρυσε περισσότερα ἀπό 200 σχολεῖα, καθώς «Καλύτερον, ἀδελφέ μου, νά ἔχης ἐλληνικόν σχολεῖον εἰς τήν χώρα σου, παρά νά ἔχης βρύσες καί ποτάμια».

Ὁ πατρο-Κοσμάς συγκαταλέγεται στους χιλιάδες νεομάρτυρες τῆς περιόδου τῆς Τουρκοκρατίας, οἱ ὁποῖοι θυσιάστηκαν ὑπερασπιζόμενοι τήν πίστη τους καί μέ τί θυσία τούς αὐτή ἐνίσχυσαν τό φρόνημα τῶν Ἑλλήνων καί συνέβαλαν στή διατήρησις τῆς θρησκευτικῆς, ἀλλά καί τῆς ἐθνικῆς αὐτοσυνηδονίας τους. Νεομάρτυρες γέννησε κάθε τόπος τοῦ σκλαβωμένου Ἑλληνισμοῦ, ἀπό τήν Ἄλωσι μέχρι τόν ξεσηκωμό καί τήν ἀπελευθέρωσι. Ἀρνούμενοι νά ἐγκαταλείβουν τόν Χριστό καί προτιμώντας νά ὑποστοῦν φρικτά βασανιστήρια καί τελικά τόν μαρτυρικό τους θάνατο, οἱ νεομάρτυρες καθιστοῦσαν ἑαυτούς ἀπτά παραδείγματα ἀντίστασης ἐνώπιον τοῦ δοκιμαζόμενου λαοῦ, κρατώντας ἀναμμένη τί φλόγα τῆς ἐλληνορθόδοξης συνειδήσεώς του καί ζωντανή τήν προσδοκία τῆς ἀπελευθερώσεώς του ἀπό τόν τουρκικό ζυγό.

Ἡ ἀπελευθέρωσις, ὅπως γνωρίζουμε, ἐπετεύχθη καί πάλι μέ θυσίες, καί μέ τήν Ἐκκλησία παροῦσα στήν πρώτη γραμμή τοῦ Ἀγῶνος. Τό ἐλληνικό ἔθνος

είχε πιά διασωθεί. Όμως δέν διεσώθη «εἰμὴ διὰ τῆς τοῦ χριστιανισμοῦ συμμαχίας», μᾶς ὑπενθυμίζει ὁ ἐθνικός μας ἱστορικός Κωνσταντῖνος Παπαρηγόπουλος. Καί συμφωνεῖ μαζί του ὁ σπουδαῖος Γάλλος ἱστορικός Κάρολος Ντίλ, πού ἀποφαίνεται πῶς ἡ Ἐκκλησία «μαζί μέ τήν Ὁρθοδοξίαν, διεφύλαξε καί τήν ἑλληνική ἐθνικότητα καί τήν ἑλληνικὴν παιδείαν».

Ὅσα προαναφέρθηκαν, ἐνδεικτικά μόνο τοῦ καίριου ρόλου πού διαδραμάτισε κατὰ τήν Τουρκοκρατία ἡ Ἐκκλησία, ἐπαρκοῦν γιά νά στοιχειοθετήσουν τήν ἀρρηκτὴ σύνδεση τῆς Ὁρθοδοξίας μέ τό ἑλληνικό Γένος. Αὐτή ἡ συμπόρευση Ὁρθοδοξίας-Ἑλληνισμοῦ στό διάβα τῶν αἰῶνων ἔχει ἐγγραφεῖ πλέον στή συλλογική συνείδηση τοῦ λαοῦ μας. Ἡ πρόκληση ὅλων μας –πρόκληση καί εὐθύνη μαζί– εἶναι νά διατηρήσουμε αὐτή τὴ συνείδηση ἀναλλοίωτη καί νά μὴν ἐπιτρέψουμε νά ξεθωριάσει στίς νεότερες γενιές. Νά μὴν ἐπιτρέψουμε στά παιδιά καί τά ἐγγόνια μας νά ξεχνοῦν ὅτι στίς φλέβες μας κυλάει αἷμα μαρτύρων ὑπὲρ τῆς Πίστεως καί ἡρώων ὑπὲρ τῆς Πατρίδος.





## Η ΣΤΑΥΡΟΑΝΑΣΤΑΣΙΜΗ ΠΟΡΕΙΑ ΤΟΥ ΓΕΝΟΥΣ ΜΑΣ: ΠΗΓΗ ΕΛΠΙΔΑΣ ΓΙΑ ΤΟ ΜΕΛΛΟΝ

**Φ**έτος που συμπληρώνονται 200 χρόνια από την έναρξη της Έλληνικης Έπανάστασως, καλό είναι να αναρωτηθούμε: Πώς επιβίωσε τό Έθνος μας μετά από αιώνες Τουρκοκρατίας; Οί απαντήσεις περιέχουν χρήσιμα μηνύματα για τί δύναμη επιβίωσης και για την αναζήτηση τών νέων στόχων και όραμάτων του Έλληνισμού.

1) Η Όρθόδοξη Έκκλησία διαφύλαξε τίν Πίστη, τίν εθνική συνείδηση και καλλιέργησε αγωνιστικό πνεύμα. Επί Τουρκοκρατίας όποιος χανόταν για τίν Όρθοδοξία χανόταν και για τόν Έλληνισμό. Οί έξισλαμισμένοι τούρκευαν και μετετρέποντο σέ διώκτες του Έθνους μας. Η Έκκλησία μέ τούς ιεροκήρυκες, τά μοναστήρια-σχολεία και, κυρίως, μέ τούς Νεομάρτυρες διέσωσε τί σπίθα που άναψε τί φλόγα τής Έλευθερίας.

2) Υπήρχε πίστη στί διαχρονική συνέχεια του Έλληνισμού. Λόγιοι και κληρικοί, αγωνιστές και άπλός λαός, όλοι είχαν τίν συνείδηση ότι πρέπει να έλευθερωθούν, διότι είναι απόγονοι τών Αρχαίων Ελλήνων και τής Έλληνορθόδοξης Βυζαντινής Αυτοκρατορίας. Ό Κολοκοτρώνης δηλώνει στον Άγγλο Χάμιλτον ότι συνεχίζει τόν άγώνα του Κωνσταντίνου Παλαιολόγου. Ό Στρατηγός Μακρυγιάννης άπαγορεύει στους στρατιώτες του να πουλήσουν αρχαία αγάλματα λέγοντας: «Γ' αυτά πολεμήσαμε».

3) Η Μεγάλη Ίδέα ήταν τό όραμα και ή πηγή έλπίδας. Τίποτε σημαντικό δέν επιτυγχάνεται χωρίς όραμα. Ό Έλληνισμός ούδέποτε έγκατέλειψε τίν έλπίδα για άπελευθέρωση όλων τών έδαφών που του ανήκαν επί Βυζαντίου/Ρωμανίας. Σήμερα μία από τίς αιτίες τής πολύπλευρης κρίσης είναι τό γεγονός ότι ως Έλληνες δέν έχουμε βρει μία νέα Μεγάλη Ίδέα για να μās συναρπάσει και να μās ανυψώσει πνευματικά.

4) Μās κράτησε όρθιος ή αγάπη τών Ελλήνων για τά γράμματα. Άλλοτε

σέ Κρυφά Σχολεία καί άλλοτε –κυρίως μετά τό 1650– σέ φανερά έκπαιδευτήρια, οί υπόδουλοι μάθαιναν γράμματα μέ βασικά έγχειρίδια τό Ψαλτήρι, τίν Όκτώηχο καί τό Εὐαγγέλιο. Στά ανώτερα μαθήματα ἐδιδάσκοντο οί Ἀρχαίοι Ἕλληνες συγγραφείς καί κείμενα τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου Χρυσοστόμου.

5) Μᾶς βοήθησε πολύ ἡ ἱκανότητα τῶν Ἑλλήνων στό ἐμπόριο καί στή ναυτιλία. Ἐμποροί ἀπό τίν υπόδουλη Ἑλλάδα ἔφευγαν γιά τί Δυτική καί Ἀνατολική Εὐρώπη, συγκέντρωναν χρήματα καί ἐπέστρεφαν γιά νά ἀνοικοδομήσουν ἐκκλησίες καί σχολεῖα. Τό ναυτικό των νησιῶν καί τῶν παραλίῶν πόλεων ξεκίνησε ὡς ἐμπορικό, ἀλλά τό 1821 μετετράπη σέ πολεμικό.

6) Τό κοινοτικό σύστημα ὑπῆρξε αὐτοφυῆς δημοκρατικός θεσμός καί ἔνδειξε ἀλληλεγγύης πρὸς τοὺς πάσχοντες. Τῶν Ἑλλήνων οἱ κοινότητες ἦταν ἡ προέκταση τῆς ἐνορίας, ἐξέλεγαν τοὺς δημογέροντες, φροντίζαν γιά τίν παιδεία καί βοηθοῦσαν τίς χῆρες καί τά ὄρφανά.

7) Οὐδέποτε ξεριζώθηκε τό ἀντιστασιακό πνεῦμα τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Δεκάδες ἐξεγέρσεις ὀργανώθηκαν πρὶν ἀπό τό 1821.

Μέ πυξίδα ἀλάνθαστη τά διδάγματα αὐτά, ὁ Ἑλληνισμός πρέπει σήμερα νά ἐπιδείξει πνεῦμα ἀντίστασης καί ὄχι ὑποταγῆς ἀπέναντι στήν τουρκική προκλητικότητα, ἡ ὁποία ἐκφράζεται μέ τόν Νέο Ὀθωμανισμό τοῦ Ἐρντογάν. Δυστυχῶς μία μειοψηφία ἐπιχειρεῖ τίν ἀναθεώρηση τῆς Ἱστορίας μέ πρόθεση νά ἐξωραϊσθεῖ ἡ Ὀθωμανική τυραννία καί νά ξεχαστοῦν οἱ σφαγές τῶν Νεοτούρκων κατὰ τοῦ Ἑλληνισμοῦ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας καί τοῦ Πόντου. Τό πνεῦμα τῶν ἀναθεωρητῶν εἶναι: Ἀφοῦ οἱ Ὀθωμανοί Τοῦρκοι ἦσαν «καλοί», ἄρα καί τώρα εἶναι καλοί γείτονες καί δικαιοῦνται μερίδιο ἀπό τό Αἰγαῖο, τίν Κύπρο, ἴσως καί συνδιοίκηση στή Θράκη. Πρόκειται γιά ἀπαραδέκτη νοοτροπία, ἡ ὁποία ἀλλοιώνει τό παρελθόν σκοπίμως.

Ὁ Ἑλληνισμός καί σήμερα πρέπει νά διατηρήσει τίν αἰσιοδοξία του καί νά μὴν παρουσιάζει συμπτώματα ἐθνικῆς κατάθλιψης. Ἡ πορεία τοῦ Γένους ἦταν καί εἶναι Σταυροαναστάσιμη. Ἡ Τουρκοκρατία ἦταν ἡ Σταύρωση. Ἡ Ἐπανάσταση τοῦ 1821 ἦταν ἡ Ἀνάσταση. Ἀναστηθήκαμε διότι δέν χάσαμε τίς ρίζες μας καί τίν ταυτότητά μας. Ἡ Ὀρθοδοξία, ἡ ἑλληνική γλῶσσα, ἡ ἱστορική συνείδηση θά μᾶς βοηθήσουν νά ἔχουμε ὁδοδείκτες καί ὄραμα γιά τό μέλλον.

Ἀκοῦμε ἀπό πολλοὺς τίν ἐνσταση ὅτι τά ἔθνη καί οἱ ἐθνικές ταυτότητες θά ἰσοπεδωθοῦν ἀπό τίν παγκοσμιοποίηση. Ὡς Χριστιανοί γνωρίζουμε ὅτι μόνον ὁ Θεός ὀρίζει τίς νομοτέλειες στή ζωή μας. Τά ἀνθρώπινα ἀλλάζουν εὐκόλα, ἔρχονται καί παρέρχονται. Εἰδικά δέ γιά τίν Παγκοσμιοποίηση ἔχουμε τίν παραδοχή καί ἀπό σοβαροὺς μελετητές τῶν διεθνῶν ἐξελίξεων ὅτι μπορεῖ

νά ανατραπεί ή νά παραμείνει στάσιμη και νά μίν ίσοπεδώσει τά έθνη και τά έθνικά κράτη.

Τό 1993 ό διάσημος Άμερικανός πολιτειολόγος Φράνσις Φουκουγιάμα μέ τό βιβλίό του «Τό τέλος τής Ιστορίας και ό τελευταίος Άνθρωπος» προέβλεπε τίν επικράτηση τής οικονομικής και πολιτιστικής παγκοσμιοποίησης και τίν διάδοση του άμερικανικού πολιτικού και οικονομικού προτύπου σέ όλον τόν κόσμο. Τώρα αναθεωρεί τίς άπόψεις του. Μέ τό βιβλίό του «Ταυτότητα» ζητεί συγγνώμη και δέχεται ότι ή παγκοσμιοποίηση δέν είναι νομοτέλεια και ότι πέραν από τίν οικονομία υπάρχουν δυνάμεις που κινούν τά έθνη, όπως είναι ή έθνική ταυτότητα, ό πολιτισμός, ή θρησκεία. Τό μήνυμα του νέου βιβλίου του είναι ότι τά έθνη θά συνεχίσουν νά βασίζονται στη γλωσσική και θρησκευτική ταυτότητά τους. Και μάλιστα τονίζει ότι αυτό είναι καλό, άρκει νά σεβόμαστε τί Δημοκρατία και τά Άνθρώπινα Δικαιώματα, δηλαδή νά μίν συνδέεται ή θρησκευτική πίστη μέ αυταρχισμό και φανατισμό.

Είναι χαρακτηριστική ή συνηγορία του Φουκουγιάμα, πρώην θεωρητικού τής παγκοσμιοποίησης, υπέρ των έθνικών κρατών. Γράφει σχετικά:

«Η ιδέα ότι τά κράτη είναι παρωχημένα και ότι θά πρέπει νά αντικατασταθουν από διεθνείς φορείς πάσχει, διότι κανένας δέν κατάφερε νά σκεφθεί μία καλή μέθοδο ώστε αυτοί οι διεθνείς φορείς νά υπόκεινται σέ δημοκρατική λογοδοσία. Η λειτουργία των δημοκρατικών θεσμών εξαρτάται από κοινές νόρμες, από κοινές προοπτικές και εν τέλει από κοινή κουλτούρα, και όλα αυτά μπορεί νά υπάρχουν στο επίπεδο ενός έθνικού κράτους, αλλά δέν υπάρχουν διεθνώς»<sup>1</sup>.

Τήν ίδια πρόβλεψη για τίν υποχώρηση τής παγκοσμιοποίησης και για τίν επιβίωση των έθνικών κρατών και των έθνικών ταυτοτήτων κάνει και ό Έλληνας Καθηγητής τής Γεωπολιτικής σέ γαλλικά πανεπιστήμια Γεώργιος Πρεβελάκης. Γράφει σχετικά:

«Η έθνική κλίμακα θά παραμείνει ως ύποδομή του παγκοσμίου συστήματος. Από όρισμένες άπόψεις θά ενισχυθεί... Ταυτοχρόνως ή «ύπαρκτή» παγκοσμιοποίηση, χωρίς νά εξαφανιστεί τελείως, θά υποχρεωθεί νά υποχωρήσει. Ένα τόσο ευρύ διασυνδεδεμένο σύστημα δέν είναι βιώσιμο. Αυτό απέδειξαν διαδοχικά ή οικονομική κρίση του 2008 και ή υγειονομική του 2020»<sup>2</sup>.

<sup>1</sup> Φράνσις Φουκουγιάμα: *Ταυτότητα*, εκδόσεις Ροπί, Άθήνα 2020, σ. 198.

<sup>2</sup> Γεώργιος Πρεβελάκης: «Ο κόσμος και τά σύνορα στην μετά κορωνοϊό εποχή», επίλογος στο βιβλίό του Άλέξανδρου Μαλλιά, *Σύνορα*, εκδόσεις Σιδέρη, Άθήνα 2020, σ. 205.

Τά ἔθνη, λοιπόν, θά ἐπιβιώσουν. Εἶναι δικαίωμα καί ὑποχρέωση κάθε λαοῦ νά διατηρήσει τήν ἐθνική του ταυτότητα. Ἐμεῖς ὡς Ἕλληνες θά διαφυλάξουμε τήν ἱερή παρακαταθήκη πού κληρονομήσαμε ἀπό τούς προγόνους μας. Τό ἐρώτημα εἶναι ποιοῦ θά εἶναι τό ὄραμα γιά τό μέλλον. Ποιά θά εἶναι ἡ νέα Μεγάλη Ἰδέα τοῦ Ἑλληνισμοῦ; Μέχρι τό 1922 ἀπελευθερώναμε ἐδάφη καί πληθυσμούς πού εἶχαν ριζωμένη τήν Ὁρθοδοξία καί τήν Ἑλληνικότητα. Σήμερα τό ὄραμα γιά τό Ἔθνος καί ἰδίως γιά τούς νέους μας πρέπει νά ἔχει ἐπίκεντρο τήν Παιδεία, τίς Ἀξίες, τήν οἰκουμενική καλλιέργεια τῶν Ἑλληνορθόδοξων Γραμμάτων καί τά πανανθρώπινα μηνύματα τοῦ Εὐαγγελίου καί τῶν Πατέρων.

Ἡ ἰδέα δέν εἶναι δική μου. Τήν ἀντῶ ἀπό τόν Ἅγιο Νεκτάριο, ἀλλά καί ἀπό τόν Ἰωάννη Καποδίστρια, τόν πρῶτο Κυβερνήτη τῆς ἐλεύθερης Ἑλλάδος.

Ἐγγραφε τό 1896 ὁ Ἅγιος Νεκτάριος: «Ἐάν ἡ φιλοσοφία ἐγένετο παιδαγωγός εἰς Χριστόν, ἔπεται ὅτι ὁ Ἕλληνας πλασθεὶς φιλόσοφος ἐπλάσθη Χριστιανός, ἐπλάσθη ἵνα γνωρίσῃ τήν ἀλήθειαν καί διαδῶ (νά διαδώσει) αὐτήν τοῖς ἔθνεσι. Ναί, ὁ Ἕλληνας ἐγεννήθη κατά Θεῖαν Πρόνοιαν διδάσκαλος τῆς Ἀνθρωπότητος»<sup>3</sup>.

Κάτι ἀντίστοιχο πρότεινε ὁ Ἰωάννης Καποδίστριας, ὁ εὐλαβὴς Ὁρθόδοξος διπλωμάτης καί πολιτικός, λίγα χρόνια πρὶν ἀπό τήν Ἐπανάσταση τοῦ 1821. Ὁ Γιώργος Καραμπελιάς παραθέτει τήν ἐκθεση ἑνός Αὐστριακοῦ στρατιωτικοῦ πού τόν παρακολουθοῦσε τό 1816:

«Ἡ Ἑλλάς πρέπει κατά τόν Καποδίστρια νά κηρυχθεῖ ὁμοφώνως ὑφ' ὄλων τῶν Δυνάμεων χώρα ἀφιερωμένη ἀποκλειστικῶς καί μόνον εἰς τὰς ἐπιστήμας καί εἰς τήν διαφώτισιν τοῦ ἀνθρωπίνου γένους... Κεκλιμένη μεταξύ Ἀσίας καί Εὐρώπης εὐκόλως θά κατανοῆ ἡ Ἑλλάς τό νόημα τῆς μυστικοπαθοῦς ἐπιστήμης τῆς Ἀνατολῆς, ἐνῶ ἀπό τήν ἄλλην πλευράν θά δέχεται τό ἐκλεπτυσμένον πνεῦμα τῶν Εὐρωπαίων, δημιουργοῦσα κατ' αὐτόν τόν τρόπον μίαν δι' ὀλοκληρον τήν ἀνθρωπότητα σωτήριον ἰσορροπίαν»<sup>4</sup>.

Ἄς γίνεῖ, λοιπόν, ἡ ἐπέτειος τοῦ 1821 ἐφαλτήριο γιά μία νέα δημιουργική πορεία τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Δυσκολίες θά ὑπάρχουν πάντα. Ἀλλά δέν πρέπει νά ἀπογοητευόμαστε. Νά θυμόμαστε τήν ἐλπίδα πού καλλιέργησε ὁ Ἅγιος Κοσμάς ὁ Αἰτωλός. Στά δύσκολα χρόνια τῆς δουλείας, ὅταν εἶχαν ἀποτύχει

<sup>3</sup> Ἅγιος Νεκτάριος, Ἐπίσκοπος Πενταπόλεως, «Ἡ Ἑλληνική Φιλοσοφία ὡς Προπαιδεία τοῦ Χριστιανισμοῦ», ὁμιλία τοῦ 1896, ἀνθολογεῖται στό Συλλογικό Ἔργο *Ἑλληνορθόδοξη Παράδοση*, Ἀθήνα 2003, ἐπιμέλεια Κωνσταντίνου σσ. 47-48.

<sup>4</sup> Γιώργος Καραμπελιάς, *1821 - Ἡ Παλιγγενεσία*, Ἐναλλακτικὲς Ἐκδόσεις, Ἀθήνα 2015, σσ. 278-279.

δεκάδες κινήματα για την απελευθέρωση, ο Πατροκοσμάς μιλούσε για τό Ποθούμενον, την Απελευθέρωση που θά έλθει όπωσδήποτε, άρκει νά κρατήσουν οί Έλληνες την Όρθόδοξη Πίστη, την έλληνική γλώσσα και την ιστορική συνείδηση. Έτσι θά επιβιώσουμε! Ό Έλληνισμός έχει μέλλον, άρκει νά αξιοποιήσει δημιουργικά το παρελθόν του.



Αρχμ. ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΣ ΠΕΤΡΑΚΟΣ  
ΓΡΑΜΜΑΤΕΑΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗΣ ΤΑΥΤΟΤΗΤΟΣ Ι. ΣΥΝΟΔΟΥ -  
ΙΕΡΟΚΗΡΥΚΑΣ Ι. ΜΗΤΡΟΠΟΛΕΩΣ ΗΛΕΙΑΣ - Δρ ΘΕΟΛΟΓΙΑΣ

## ΠΑΡΑΚΑΤΑΘΗΚΗ ΤΟΥ Θ. ΚΟΛΟΚΟΤΡΩΝΗ ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΝΕΟΛΑΙΑ Σχόλια στὸν Λόγο του στὴν Πνῦκα (8.11.1838)

### Α΄ Εἰσαγωγικά

Γιὰ τὸν ἀγορητὴ τῆς Ὀμιλίας, μὲ τὴν ὁποία ἀσχολούμαστε στὸ παρόν, τὸν Θεόδωρο Κολοκοτρώνη, θεωροῦμε ὅτι εἶναι ἐκ περισσοῦ νά ἀναφέρουμε βιογραφικὰ καὶ ἄλλα ἱστορικὰ στοιχεῖα, ἀφοῦ εἶναι γνωστός σέ ὅλους<sup>1</sup>. Δέν εἶναι τυχαῖο ὅτι σπὶ συνείδηση τοῦ λαοῦ μας, ἥδη ἀπὸ τὰ χρόνια τῆς Ἐπανάστασης τοῦ 1821, ἔχει καθιερωθεῖ ὡς ὁ Ἀρχιστράτηγος καὶ ὁ κατ' ἐξοχίαν ἐκφραστής τοῦ Ἀγῶνα. Αὐτὸ πού ἔχει σημασία νά τονισθεῖ αὐτὴ τῆ

---

<sup>1</sup> Ἐνδεικτικῶς περὶ αὐτοῦ βλ. τὰ Ἀπομνημονεύματα τοῦ ἴδιου ἡτοῦ Θ. Κολοκοτρώνη, *Διήγησις Συμβάντων τῆς Ἑλληνικῆς Φυλῆς ἀπὸ τὰ 1770 ἕως τὰ 1836*, Ἀθήνησι 1846, καὶ τὶς μεταγενέστερες ἐκδόσεις, καθὼς καὶ τὰ ἄλλα Ἀπομνημονεύματα καὶ ἱστορικὰ ἔργα τῆς ἐποχῆς, ὅπως τῶν Κ. Δελιγιάννη, Μ. Οἰκονόμου, Θ. Ρηγοπούλου, Ν. Σπυλιάνου, Σ. Τρικοῦππ, Ἰ. Φιλίμονος, Α. Φραντζῆ, Φ. Χρυσανθοπούλου-Φωτάκου καὶ τοῦ Α. Γούδα. Βλ. ἐπίσης, μεταξὺ ἄλλων, τὰ βοηθήματα Γ. Βλαχογιάννη, *Τὰ ἀνέκδοτα τοῦ Καραϊσκάκη καὶ τοῦ Κολοκοτρώνη. Ἀνέκδοτα-Γνωμικά-Περίεργα*, ἐν Ἀθήναις 1922, τοῦ ἴδιου, *Κλέφτες τοῦ Μοριά. Μελέτη ἱστορικὴ ἀπὸ νέας πηγῆς βγαλμένη 1715-1820*, Ἀθήνα 1935, Τ. Γριτσοπούλου, «Τὰ Ἀπομνημονεύματα τοῦ Θ. Κολοκοτρώνη», στοῦ ἴδιου, *Ἱστορικὰ Μελετήματα περὶ τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως*, Β', Ἀθήνα 2008, σσ. 143-254, Δ. Δημητροπούλου, «Ὁ Ἴερός τοῦ Μοριά': Κτίζοντας μὴ πατρικὴ φιγούρα τοῦ Ἔθνους», *«Ἡ ματιὰ τῶν ἄλλων»*. Προσλήψεις προσώπων πού σφράγισαν τρεῖς αἰῶνες (18<sup>ος</sup>-20<sup>ος</sup> αἰ.), ἐπιμ. Κ. Δέδε-Δ. Δημητροπούλου, [ΕΠΕ-Ἰνστιτούτο Νεοελληνικῶν Ἔρευνῶν 127], Ἀθήνα 2012, σσ. 69-90, *Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους*, ΙΒ', Ἐκδοτικὴ Ἀθηνῶν, Ἀθήνα 1975, Δ. Κόκκινου, *Ἡ Ἑλληνικὴ Ἐπανάσταση*, Β', Μέλισσα, Ἀθήνα 1967<sup>ο</sup>, σσ. 90-104, Ἰ. Μιχαηλίδη, «Θεόδωρος Κολοκοτρώνης. Ὁ στρατιωτικὸς ἠγέτης τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπανάστασης», [200 χρόνια ἀπὸ τὴν Ἐπανάσταση-Οἱ πρωταγωνιστές], Ἀθήνα 2020, Β. Μπιζάκη, *Θεόδωρος Κολοκοτρώνης*, [Μεγάλοι Ἕλληνες 3], Ἀθήνα 2009, Ἰ. Μπουγάτσου, *Ὁ Θεόδωρος Κολοκοτρώνης κατὰ τὰ δημοσεύματα τοῦ Τύπου τῆς ἐποχῆς τοῦ θανάτου του*, Ἀθήνα 2007, Ν. Παπαδοπούλου, *Τὰ κατὰ τὴν Κηδεῖαν τοῦ αἰοιδίμου Θ. Κολοκοτρώνη...*, ἐν Ἀθήναις 1843, Χ. Στασινοπούλου, *Ὁ ἀληθινὸς Κολοκοτρώνης. Ἱστορικὴ κριτικὴ μελέτη*, Ἀθήνα 1958, Δ. Φωτιάδη, *Ἡ δίκη τοῦ Κολοκοτρώνη καὶ τοῦ Πλαπούτα*, Ἀθήνα 1966<sup>ο</sup>.

στιγμιά, είναι ότι ο Γέρος του Μοριά δέν γνώριζε πολλά γράμματα· μόλις πού γνώριζε γραφή και ανάγνωση. Ο ίδιος στό σχολιαζόμενο κείμενο χαρακτηρίζει τόν έαυτό του «*ἀγράμματο*». Όμως, ένσάρκωνε όλη τήν έμπειρία του σκλαβωμένου Γένους και της Έπανάστασης του 1821, ένω άποφασιστικός ήταν ό ρόλος του στή θεμελίωση του Νεοελληνικού Κράτους, γι' αυτό και ό λόγος του είχε και έχει πάντοτε βαρύνουσα σημασία και άπίχιση.

Ο Λόγος στήν Πνύκα έκφωνήθηκε από τόν Θεόδωρο Κολοκοτρώνη τό έτος 1838. Ο ίδιος έχει πιά γεράσει –ιδίως γιά τά δεδομένα της έποχής– όντας σέ ηλικία 68 έτων και συναισθανόμενος τήν πραγματικότητα αυτή. Ο Καποδίστριας, του οποίου υπήρξε ένθερμος ύποστηρικτής, έχει δολοφονηθεί (1831) και από τό 1833 στόν θρόνο του μικρού νεοσύστατου Βασιλείου της Ελλάδος έχει ανέλθει ό Βαυαρός Όθων. Έπειδή όμως ό Κολοκοτρώνης δέν διέκειτο ευμένως άπέναντι στήν Άντιβασιλεία, χωρίς ώστόσο νά είναι και έναντίον του βασιλιά, κατόπιν διαφύρων συκοφαντιών και φατριασμών συνελήφθη και καταδικάσθηκε, άφου κρίθηκε ένοχος εσχάτης προδοσίας (1834). Διέφυγε τί θανατική έκτέλεση λόγω της άπονομής χάριτος από τόν Όθωνα, όταν ένηλικώθηκε (1835), ό όποιος πάντως στή συνέχεια άποκατέστησε και τιμούσε ιδιαίτέρως τόν μεγάλο ήρωα.

Στίς 7 Νοεμβρίου 1838 ό Θεόδωρος Κολοκοτρώνης έπισκέφθηκε τό Έλληνικό Γυμνάσιο της Άθήνας, όπου δίδασκε ό Γυμνασιάρχης Γεώργιος Γεννάδιος. Τήν ήμέρα της έπίσκεψης του Κολοκοτρώνη ό Γεννάδιος ανέλυε στους μαθητές του δημηγορία από τίς *Ιστορίες* του Θουκυδίδη. Ο Στρατηγός ένθουσιάσθηκε, τόσο από τό περιεχόμενο της παράδοσης όσο και από τό πλήθος των μαθητών, και ζήτησε νά άπευθυνθεί και αυτός προς τί νεολαία της πατρίδας, ή όποία δέν είχε πολλά χρόνια έλευθερωθεί και γιά τήν έλευθερία της όποίας μπορούσε νά καυχηθεί ότι είχε βάλει πολύ περισσότερο από ένα λιθαράκι.

Ο Γυμνασιάρχης Γεννάδιος δέν μπορούσε παρά «*μέ ευχαρίστησιν*» νά ίκανοποιήσει τήν έπιθυμία του ήρωα. Όλοι οι μαθητές του Γυμνασίου είδοποιήθηκαν, ώστε τήν έπομένη (8 Νοεμβρίου), ή όποία συνέπιπτε μέ τί θρησκευτική έορτή των Ταξιαρχών, νά είναι παρόντες. Η Όμιλία πραγματοποιήθηκε τελικώς στήν Πνύκα, όπου συνέρρευσε και πλήθος κόσμου. Κατά τήν έφημερίδα *Αιών*, τουτο έπιβλήθηκε από τίς συνθήκες, λόγω της στενότητας του Γυμνασίου, πολύ περισσότερο καθώς αυτό πλημμύρισε από τούς μαθητές και τούς καθηγητές<sup>2</sup>. Ο Ιωάννης Πύργας<sup>3</sup> αναφέρει ότι ό ίδιος ό Στρατηγός ζήτη-

<sup>2</sup> Έφημ. *Αιών*, έτος Α΄, άριθ. 15, 13 Νοεμβρίου 1838.

<sup>3</sup> *Περί του έν Ελλάδαδι άρμοδίου πολιτεύματος υπό φυσικίην έποψιν*, έν Άθήνας 1867, σσ. 31-32.



σε νά μιλήσει στους νέους από τήν Πνύκα. Σέ ἄλλο δημοσίευμα στόν *Αἰώνα* παρατηρεῖται ὅτι «μετά 2000 χρόνους πρῶτος ὁ γέρον οὔτος Στρατηγός ὠμίλησεν ἀπό τοῦ βήματος τῆς Πνυκός πρὸς τήν σπουδάζουσαν νεολαίαν...»<sup>4</sup>.

Τό γεγονός τῆς ἐκφώνησης ἀπό τόν Θεόδωρο Κολοκοτρῶνη τοῦ παρόντος Λόγου στήν Πνύκα, στίς 8 Νοεμβρίου 1838, ἀρχικῶς δημοσιεύθηκε ὡς εἶδησι στήν ἐφημερίδα *Αἰών*<sup>5</sup>, τήν ὁποία ἴδρυσεν καί ἐξέδιδε ὁ Ἰωάννης Φιλίμων. Τό σχετικό δημοσίευμα ἔχει ὡς ἑξῆς:

*«Ὁ Στρατηγός Θ. Κωλοκοτρῶνης [sic] ἀνέβη χθές (8 Ἰβρίου) εἰς τό βῆμα τῆς Πνυκός, καί ὠμίλησεν πρὸς τοὺς Μαθητάς τοῦ Γυμνασίου, συνελθόντας ἐκ προειδοποιήσεως τοῦ Γυμνασιάρχου, περὶ τῶν κακῶν ἀποτελεσμάτων τῆς διαιρέσεως, περὶ Θρησκείας, περὶ ἀγάπης πρὸς τήν πατρίδα, περὶ ὑποταγῆς πρὸς τόν Βασιλέα, καί περὶ τῶν ἐλπίδων, ὅσας ὑπόσχεται πρὸς τήν πατρίδα ὁ φωτισμός καί ἡ καλή ἀνατροφή των.*

*Ἐτελείωσε τόν μακρὸν καί ἀπλοῦν λόγον του ἀνευφημίσας ὑπὲρ τοῦ Βασιλέως καί τῶν Σοφῶν, οἵτινες φωτίζουν τήν Νεολαίαν ἐπ' ἀγαθῷ τῆς πατρίδος.*

*Παρά τοὺς Μαθητάς συνέρρευσε εἰς τήν Πνύκα πλῆθος ἄλλο πολιτῶν πάσης τάξεως. Παρητηρήθη δέ, ὅτι μετὰ 2000 χρόνους πρῶτος ὁ γέρον οὔτος Στρατηγός ὠμίλησεν ἀπό τοῦ βήματος τῆς Πνυκός πρὸς τήν σπουδάζουσαν νεολαίαν, μ' ὄλην τήν ἀθωότητα καί σεμνοπρέπειαν ὑπὲρ τῆς Θρησκείας, τοῦ Βασιλέως καί τῆς Πατρίδος».*

Στό ἐπόμενο φύλλο τῆς ἴδιας ἐφημερίδας δημοσιεύθηκε ὁ Λόγος, στό ἄρθρο μέ τίτλο «Ὁ Κωλοκοτρῶνης καί ἡ Πνύξ»<sup>6</sup>.

Πρὶν ἀπό τόν Λόγο δίνεται πάλι τό πλαίσιο μέσα στό ὁποῖο ἐκφωνήθηκε:  
*«Κατά τήν 7 τοῦ Ἰβρίου<sup>7</sup> ὁ Στρατηγός Θ. Κωλοκοτρῶνης, Σύμβουλος ἐν*

<sup>4</sup> Ἐφημ. *Αἰών*, ἔτος Α', ἀριθ. 14, 9 Νοεμβρίου 1838.

<sup>5</sup> ὁ.π. παρ.

<sup>6</sup> Ἐφημ. *Αἰών*, ἔτος Α', ἀριθ. 15, 13 Νοεμβρίου 1838.

<sup>7</sup> Σαφῶς πρόκειται περὶ τυπογραφικοῦ λάθους. Πρόκειται ὄχι γιά τόν μῆνα «Ἰβριο» (=Οκτώβριο), ἀλλά γιά τόν μῆνα «Ἰβριο» (=Νοέμβριο), ὅπως συνάγεται καί ἀπό τὰ συμφραζόμενα. Ἀπό αὐτὴ τὴν ἐπέμβασι τοῦ δαίμονα τοῦ τυπογραφείου –καί ὄχι μόνο– ἀντιγράφοντας πολλοὶ συνεχίζουν τό λάθος: βλ. λ.χ. *Ὁ Λόγος τοῦ Θεόδωρου Κωλοκοτρῶνη στήν Πνύκα*, Ἴδρυμα τῆς Βουλῆς τῶν Ἑλλήνων, [Ἀθήνα 2008], ὅπου στό τέλος τοῦ κεμένου σέ σημείωσι ἀναφέρεται ὅτι «ἡ ὁμιλία τοῦ Θ. Κωλοκοτρῶνη πραγματοποιήθηκε στήν Πνύκα στίς 7/10/1838» (σελ. 15), ἐνῶ σέ ἄλλο σημείο τῆς ἴδιας ἐκδοσις (σελ. 7) δίνεται ὡς ἡμερομηνία τοῦ Λόγου ἡ «13 Νοεμβρίου 1838», προφανῶς ἀπὸ ἐπίδρασι τῆς ἡμερομηνίας δημοσίευσις τοῦ Λόγου. Τό μνημονευθέν φυλλάδιο, τουλάχιστον παλαιότερα, διενέμετο στοὺς Ἐπιβίους Βουλευτές καί στοὺς μαθητές, οἱ ὁποῖοι ἐπισκέπτονταν τὴ Βουλί.

ἐνεργεία, ἐπισκεφθεῖς τό Ἑλληνικόν Γυμνάσιον τῆς Καθέδρας, ἠκροάσθη μίαν καί ἡμίσειαν ὥραν τόν πεπαιδευμένον Γυμνασιάρχην κ. Γεννάδιον παραδίδοντα. Ἐνθουσιασθεῖς καί ἀπό τήν παράδοσιν καί ἀπό τήν θέαν τοσοῦτων Μαθητῶν, εἶπε πρὸς τόν κ. Γεννάδιον, τήν ὁποίαν συνέλαβεν ἐπιθυμίαν τοῦ νά ὁμιλήσῃ, εἰ δυνατόν, καί ὁ ἴδιος πρὸς τοὺς νέους Μαθητάς. Τήν πρότασίν του αὐτὴν ἀπεδέχθη ὁ κ. Γυμνασιάρχης μέ τήν μεγαλπύρετον εὐχαρίστησιν, καί προσδιώρισε τήν 10 ὥραν τῆς ἐπιούσης, ὡς ἡμέρας ἑορτασίμου. Ἀλλά τό πλῆθος τῶν μαθητῶν καί ἡ στενότης τοῦ Γυμνασίου παρεκίνησε τοὺς Διδασκάλους νά ἐξέλθωσιν εἰς τήν Πνῦκα, ὡς μέρος εὐρύχωρον καί μεμακρυσμένον ὅπως οὖν.

Τήν ἐπαύριον δύο ἀπεσταλμένοι Μαθηταί ἐπροσκάλεσαν ἀπό τῆς οἰκίας του τόν Στρατηγόν Κωλοκοτρώνην εἰς τήν Πνῦκα. Οἱ κάτοικοι τῶν Ἀθηνῶν ἠγνούν μεχρις ἐκείνης τῆς στιγμῆς τήν περίστασιν ταύτην. Ἄμα ἡ φήμη διεδόθη, συνέρρουσε πλῆθος διαφόρων ἐπαγγελλμάτων καί τάξεων ἄνθρωποι. Ὁ δέ Στρατηγός Κωλοκοτρώνης, περιτριγυρισμένος καί ἀπό τοὺς Μαθητάς καί ἀπό τούτους ἐπὶ τοῦ βήματος τῆς Πνυκός, ὠμίλησε τόν ἀκόλουθον λόγον, τοῦ ὁποίου ἐγγυώμεθα τό ἀκριβές, καθόσον δυνάμεθα νά ἐνθυμηθῶμεν».

Ὅπως συμπεραίνουμε καί ἀπό τήν τελευταία φράση τοῦ συντάκτι τοῦ προαναφερθέντος σχολίου, προφανῶς τοῦ ἐκδότι τῆς ἐφημερίδας Ἰωάννου Φιλίμωνος, ὁ Λόγος ἀσφαλῶς δέν ἐκφωνήθηκε ἀκριβῶς στί μορφή καί τήν ἔκτασιν αὐτή, πού μᾶς ἔχει παραδοθεῖ. Ὁ δημοσιεύσας αὐτόν φαίνεται ὅτι κρατοῦσε σημειώσεις καί ἀπέδωσε τόν Λόγο τουλάχιστον στά βασικά του σημεία, ὅπως συνέβαινε στήν ἀρχαιότητα καί τόν Μεσαίωνα. Ἄλλωστε, ὁ Κολοκοτρώνης δέν ἦταν σέ θέση νά γράφει ὁ ἴδιος ὡς «ἀγράμματος»<sup>8</sup>. Τό γεγονός ὅτι δημοσίευσε τόν λόγο λίγες ἡμέρες –μόλις πέντε– μετά τήν ἐκφώνησίν του, τοῦ ὁποίου κειμένου ἀσφαλῶς θά λάμβανε γνώσιν καί ὁ Κολοκοτρώνης, μᾶς ἐγγυᾶται ἀκόμη περισσότερο τήν ἀκρίβεια τῶν βασικῶν σημείων τοῦ Λόγου καί τῶν σχετικῶν σκέψεων καί ἰδεῶν τοῦ Γέρου τοῦ Μοριᾶ.

Ὁ Ἰωάννης Πύρλας καί πάλι ἀναφέρει τήν πληροφορία ὅτι στό τέλος τοῦ Λόγου τοῦ γέροντα Στρατηγοῦ ἕνα σμῖνος τῆς Χωροφυλακῆς ἦλθε γιά νά διαλύσει τί συνάθροισιν. Ὁ Κολοκοτρώνης διαβλήθηκε στόν Βασιλιά, ἀλλά χάριν στήν παρέμβασιν τοῦ Γυμνασιάρχῃ Γενναδίου καί τῶν λοιπῶν καθηγητῶν, οἱ ὁποῖοι μαρτύρησαν «τό ἀθῶον τῆς πράξεως», δέν δόθηκε συνέχεια καί δέν ὑπῆρξαν πάλι συνέπειες γιά τόν Γερο-Στρατηγόν<sup>9</sup>.

<sup>8</sup> Ὡς γνωστόν, καί τά Ἀπομνημονεύματά του τά ὑπαγόρευσε στόν Γεώργιο Τερτσέτι.

<sup>9</sup> Ἰ. Πύρλας, *Περί τοῦ ἐν Ἑλλάδι ἀρμοδίου πολιτεύματος ὑπό φρυσικῆν ἔποιμιν*, σ. 32.

## Β΄

**Ίστορικά συμπεράσματα συναγόμενα από τόν Λόγο στην Πνύκα**

Πρίν όμως εισέλθουμε στή μεγάλη παρακαταθήκη του Κολοκοτρώνη, πού θέλουμε νά ἐξάρουμε στό παρόν, κρίνουμε σκόπιμο νά ὑπογραμμίσουμε μερικά σημεία του Λόγου του στην Πνύκα, τά ὁποία σχετίζονται μέ τήν ἱστορική ἔρευνα καί τά προβλήματα πού αὐτή θέτει ὡς πρός τόν Ἑλληνισμό καί τή θέση του στην περίοδο τῆς Ὄθωμανοκρατίας καί κατά τήν Ἐπανάσταση τοῦ 1821.

1. Τό πρῶτο, τό ὁποῖο ἐπισημαίνεται καί προκύπτει ἤδη ἀπό τήν ἀρχή τῆς Ὀμιλίας, εἶναι ἡ συνείδηση τοῦ Κολοκοτρώνη περί τῆς συνέχειας τοῦ Ἑλληνισμού<sup>10</sup>, πού τόσο στό παρελθόν ὅσο καί σήμερα δέν γίνεται πάντοτε ἀπό ὄλους ἀποδεκτική. Ἀποκορύφωμα αὐτῆς τῆς ἀμφισβήτησης νομίζουμε ὅτι ἦταν τό ἐπίσημο Μήνυμα Ὑπουργοῦ Παιδείας τῆς πατρίδας μας γιά τήν ἐθνική

<sup>10</sup> Ἐνδεικτικῶς βλ. Α. Βρανούση, «Ἰδεολογικές ζυμώσεις καί συγκρούσεις», *Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους*, ΙΑ΄, Ἐκδοτική Ἀθηνῶν, Ἀθήνα 1975, σσ. 433-451, Α. Διαμαντῆ, *Ἔθνος καί Θεομοί στά χρόνια τῆς Τουρκοκρατίας. Ἡ κανονιστική ἐκτροπή στην ἑλληνική ἱστοριογραφία*, Ἀθήνα 2013, σσ. 7-83, Α. Καραθανάση, «Ἡ ἐθνική συνείδησή μας κατά τήν Τουρκοκρατία, συνείδηση συμπίσσης τῆς Ρωμοσύνης», *Ἡ ζωὴ τῶν ὑποδοῦλων Ἑλλήνων ἐπὶ Τουρκοκρατίας. Πρακτικά Β΄ Συνεδρίου*, Ἱ. Σύνοδος τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, Ἀθήνα 2014, σσ. 21-28, Γ. Καραμπηλιά, «Ἡ νεώτερη ἑλληνική ἱστοριογραφία καί τό ζήτημα τῆς "συνέχειας"», *Ἱστοριογραφία καί Πηγές γιά τήν Ἑρμηνεία τοῦ 1821. Πρακτικά Α΄ Συνεδρίου*, Ἱ. Σύνοδος τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, Ἀθήνα 2013, 215-233, Χ. Κρικιώνη, «Ἡ συμβολή τῆς Ὀρθόδοξης Ἐκκλησίας στή διατήρησι-ἀφύπνισι τῆς Ἑθνικῆς ἑλληνικῆς συνειδήσεως καί στή διαμόρφωσι τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους», *Ὀρθόδοξη Ἐκκλησία καί διαφύλαξι τῆς Ἑθνικῆς Ταυτότητος-Νεομάρτυρες, Ἅγιος Κοσμάς ὁ Αἰτωλός-Ἐπαναστατικά Κινήματα. Πρακτικά Γ΄ Συνεδρίου*, Ἱ. Σύνοδος τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, Ἀθήνα 2015, σσ. 23-43, Μ. Μαντουβάλου, «Ἡ διαχρονική γραπτή καί προφορική ἑλληνική γλῶσσα, ὡς σταθερό στοιχεῖο τῆς ἐθνικῆς ταυτότητος καί τουρκοκρατούμενου καί ἐπαναστατημένου ἑλληνορθόδοξου Γένους, καί ὡς ἀναιρετικό τῶν ἀμφισβητήσεων τῆς ἑλληνικῆς ἐθνικῆς συνέχειας. Πρωτογενεῖς μαρτυρίες», *Ὀρθόδοξη Ἐκκλησία καί διαφύλαξι τῆς Ἑθνικῆς Ταυτότητος-Νεομάρτυρες, Ἅγιος Κοσμάς ὁ Αἰτωλός-Ἐπαναστατικά Κινήματα. Πρακτικά Γ΄ Συνεδρίου*, Ἱ. Σύνοδος τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, Ἀθήνα 2015, σσ. 57-69, Γ. Μεταλληνού, «Ἡ ἑλληνική ἀρχαιότητα στό λαϊκό κίρηγμα τῆς δουλείας», *Ἡ ζωὴ τῶν ὑποδοῦλων Ἑλλήνων ἐπὶ Τουρκοκρατίας. Πρακτικά Β΄ Συνεδρίου*, Ἱ. Σύνοδος τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, Ἀθήνα 2014, σσ. 35-56, Κ. Σβολοπούλου, «Τό Οἰκουμενικό Πατριαρχεῖο καί ἡ διαχρονική συνείδησι τοῦ Ἑθνους», *Ἡ ζωὴ τῶν ὑποδοῦλων Ἑλλήνων ἐπὶ Τουρκοκρατίας. Πρακτικά Β΄ Συνεδρίου*, Ἱ. Σύνοδος τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, Ἀθήνα 2014, σσ. 29-34, Ν. Σβορώνου, *Τό ἑλληνικό ἔθνος. Γένεσι καί διαμόρφωσι τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ*, Ἀθήνα 2004, καθὼς καί τή σχετική βαρυσήμαντη ἐπιστολή τοῦ Ἀκαδημαϊκοῦ Κ. Δεσποτοπούλου στην ἐφημερίδα *Ἡ Καθημερινή* τῆς 28.1.2010: <https://www.kathimerini.gr/opinion/718467/grammata-anagnoston-765/>

επέτειο, ό όποιοσ έγραψε ότι «ή 25<sup>η</sup> Μαρτίου συμβολίζει τά γενέθλια τής σύγχρονης Ελλάδας», μιλώντας συγχρόνωσ για «γέννηση και δημιουργία τής εθνικής μας συλλογικότητας» και ανάδυση «καινούργιου έθνους»<sup>11</sup>.

Όμως, πουθενά στόν συγκεκριμένο Λόγο του Κολοκοτρώνη δέν διαφαίνεται δημιουργία νέου έλληνικού έθνους στήν Τουρκοκρατία και τήν Έπανάσταση. Αντιθέτωσ, ό Γέρωσ του Μοριά αισθάνεται άπόγονοσ και συνεχιστής, άσφαλώσ όχι μόνο προσωπικώσ, τών μεγάλων άνδρων τής αρχαιότητας.

«Παιδιά μου!», αρχίζει τόν Λόγο του, «είσ τόν τόπον τούτον όπου έγώ πατώ σήμερον, έπατούσαν και έδημηγορούσαν τόν παλαιόν καιρόν άνδρες σοφοί... Έγώ έπιθυμούσα νά σās ιδώ, παιδιά μου! είσ τήν μεγάλην δόξαν τών προπατόρων μας...». Και άλλου σημειώνει: «Είσ τόν τόπον, τόν όποιον κατοικούμεν, εκατοικούσαν οι παλαιοί Έλληνες, από τούσ όποίους και ήμεις καταγόμεθα και έλάβαμεν τό όνομα τούτο»<sup>12</sup>.

Μάλιστα, όχι μόνο έχει συναίσθηση τής συνέχειασ αυτής ό Στρατηγόσ, αλλά και θαυμάζει σέ μέγιστο βαθμό τούσ αρχαίους Έλληνες, χωρίσ νά παύει νά αναφέρεται στό Βυζάντιο, όχι όνομαστικώσ, αλλά γενικότερα ώσ Χριστιανισμό και Έκκλησία. Θεωρεί έτσι τούσ αρχαίους Έλληνες «άνδρασ σοφούσ και άνδρασ, μέ τούσ όποίους δέν είναι άξιουσ νά συγκριθῆ, και ούτε νά φθάση τά ίχνη των». Και κάνοντας ένα βήμα άκόμη, ύπογραμμίζει: «Ήτον σοφοί, και από έδω έπῆραν και έδανείσθησαν τά άλλα έθνη τήν σοφίαν των».

Αναφερόμενοσ δέ λίγο παρακάτω στήν άποστολή βιβλίων από τούσ λογίους του έξωτερικού κατά τήν Τουρκοκρατία έπισημαίνει:

«...Ευθύσ όπου κανένασ άνθρωποσ από τόν λαόν έμάνθανε τά κοινά γραμματα, έδιάβαζεν αυτά τά βιβλία, και έβλεπε ποίους είχαμε προγόνους, τί εκάμεν ό Θεμιστοκλήσ, ό Αριστείδησ, και άλλοι πολλοί παλαιοί μας, και έβλέπαμεν και είσ ποίαν κατάστασιν εύρισκόμεθα τότε. Όθεν μās ἤλθεν είσ τόν νοῦν νά τούσ μιμηθώμεν, και νά γεινώμεν εύτυχέστεροι, και έτσι έγινε και έπροώδενσεν ή Έταιρία».

Δηλαδή, ή μελέτη τής ζωής και τής σκέψησ τών αρχαίων Ελλήνων έγινε μέτρο σύγκρισησ, παράδειγμα και κινητήριοσ δύναμη για τήν καλλιέργεια τής ιδέασ τής έλευθερίας του Γένουσ και, κατ' επέκτασιν, τής προετομασίασ τής Έπανάστασησ.

<sup>11</sup> Βλ. <https://www.minedu.gov.gr/news/18895-21-03-16-to-minyma-tou-nikou-fili-gia-tin-25i-martiou>

<sup>12</sup> Οι παραπομπέσ στόν Λόγο ακολουθούν τό αρχικό κείμενο, τό δημοσιευθέν στήν έφημερίδα Αιών (έτοσ Α΄, αριθ. 15, 13 Νοεμβρίου 1838), καθώσ στίσ μεταγενέστερεσ εκδόσεισ τό κείμενο έχει ύποστει γλωσσική επεξεργασία.

2. Τό δεύτερο σημείο από τήν Όμιλία, τό όποιο θέλουμε νά ύπογραμμίσουμε, εἶναι ἡ ἀναφορά της στόν χαρακτήρα τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπανάστασης τοῦ 1821<sup>13</sup>. Ἀρκετό μελάνι ἔχει χυθεῖ περὶ αὐτοῦ. Σημασία ὅμως δέν ἔχει τί λέμε καί τί γράφουμε ἐμεῖς σήμερα γιά τό ζήτημα αὐτό, μέσα ἀπό τήν ἀσφάλεια τῶν γραφείων μας καί συχνά πρός ἱκανοποίηση τῶν ἰδεοληπιῶν μας, ἀλλά τί λέγουν οἱ ἴδιοι οἱ πρωταγωνιστές· καί αὐτοί, κατά κύριο λόγο θεωροῦν τόν Ἀγῶνα τοῦ 1821 ὄχι κοινωνικοοικονομικό καί ταξικό, ὅπως ὑποστηρίζεται ἐνίοτε, ἀλλά ἐθνικοαπελευθερωτικό καί καρπὸ σύμπτωσης τῶν Ἑλλήνων. Ἀσφαλῶς, σέ ἓνα τέτοιο γεγονός συνέβαλαν καί κοινωνικοί, οἰκονομικοί καί διάφοροι ἄλλοι λόγοι. Πρωτίστως ὅμως ὁ Ἀγῶνας ἦταν γιά τήν ἀπελευθέρωση τῆς πατρίδας, μετά τῆ μακροχρόνια δουλεία καί τά δεινά πού ὑφίσταντο ἐν προκειμένῳ οἱ Ἕλληνες ἀπό τοὺς Ὀθωμανούς. Μαρτυρεῖ χαρακτηριστικά στήν παροῦσα Όμιλία του ὁ Κολοκοτρῶνης:

*«Όταν ἀποφασίσαμεν νά κάμωμεν τήν Ἐπανάστασιν, δέν ἐσυλλογισθῆκαμεν, οὔτε πόσοι εἴμεθα, οὔτε πῶς δέν ἔχομεν ἄρματα, οὔτε ὅτι οἱ Τούρκοι ἐβαστοῦσαν τά κάστρα καί τὰς πόλεις, οὔτε κανένας φρόνιμος μᾶς εἶπε ποῦ πᾶτε ἐδῶ νά πολεμήσετε μέ σιταροκάραβα βασέλα· ἀλλ' ὡς μία βροχή ἔπεσεν εἰς ὅλους μας ἡ ἐπιθυμία τῆς ἐλευθερίας μας, καί ὅλοι, καί οἱ Κληρικοί, καί οἱ Προεστοί, καί οἱ Καπεταναῖοι, καί οἱ Πεπαιδευμένοι, καί οἱ Ἐμποροί, μικροί καί μεγάλοι ὅλοι ἐσυμφωνήσαμεν εἰς αὐτόν τόν σκοπόν, καί ἐκάμαμεν τήν Ἐπανάστασιν».*

Καθίσταται σαφές στό ἀπόσπασμα αὐτό, ὅτι ὁ Γέρος τοῦ Μοριᾶ, δέν ἐξαιρεῖ καμία «τάξη» τῆς ἐποχῆς, μέ κριτήρια κοινωνικά καί οἰκονομικά καί μέ βάση τίς ἐπικρατοῦσες συνθῆκες τοῦ ὑποδούλου Γένους, ἀπό τῆ συμμετοχῆ της στόν Ἀγῶνα. Φυσικῶς καί ὑπῆρχαν προβλήματα, πού ἐπέβαλαν οἱ συνθῆκες δουλείας γιά ὅλους, ὅμως ὅλοι μαζί συνέβαλαν στό μεγάλο κατόρθωμα τοῦ 1821<sup>14</sup>.

<sup>13</sup> Σχετικῶς βλ., μεταξύ ἄλλων, Γ. Κορδάτου, *Ἡ κοινωνική σημασία τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπανάστασης τοῦ 1821*, Ἀθήνα 1924, Π. Πιζάνια, «Ἐπανάσταση καί Ἔθνος. Μία ἱστορική-κοινωνιολογική προσέγγιση τοῦ '21», *Ἱστορία τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ 1770-1821*, τόμ. 3<sup>ος</sup>, Ἑλληνικά Γράμματα, Ἀθήνα 2003, σσ. 33-52, Π. Τζεριμᾶ, «Τό ἀθάνατο κρυσί τοῦ '21-Διαλογισμοὶ γιά τήν ἀνθρωπιστική διάσταση τῆς ἐθνικῆς ἐλευθερίας», *Ἱστοριογραφία καί Πηγές γιά τήν Ἑρμηνεία τοῦ 1821. Πρακτικά Ἀ Συνεδρίου*, Ἰ. Σύνοδος τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, Ἀθήνα 2013, σσ. 35-38.

<sup>14</sup> Μάλιστα, στά Ἀπομνημονεύματά του μέ γλώσσα κρυστάλλινη –καί προφητικῶς θά λέγαμε– ὁ ἥρωας διασαφνίζει ὅτι «ἡ ἐπανάστασις ἡ ἐδική μας δέν ὁμοιάζει μέ καμμιάν ἀπ' ὅσας γίνονται τήν σήμερον εἰς τήν Εὐρώπην», τίς ὁποῖες εὐρωπαϊκές ἐπαναστάσεις χαρακτηρίζει ὡς «ἐμφυλί-

3. Έπειδή πολλά έχουν λεχθεί και γραφεί κατά καιρούς για τόν ρόλο της Έκκλησίας και του Κλήρου τό 1821<sup>15</sup>, δέον νά υπογραμμισθεί ότι στό προηγούμενο απόσπασμα του Λόγου ό Κολοκοτρώνης δέν έξαιρει από τί συμμετοχή στην Έπανάσταση τόν Κλήρο, τόν όποίο θεωρεί ιδιαίτερη «τάξη», ενώ βλέπει τόν Άγώνα συγχρόνως έθνικό και θρησκευτικό: «Όταν έπιάσαμεν τά άρματα, είπαμεν πρώτα ύπέρ Πίστεως και έπειτα ύπέρ Πατρίδος».

Άκόμη, στην Όμιλία έμφαίνεται ή δύναμη της πίστης για τούς Έλληνες στις περιόδους της δουλείας και της Έπανάστασης. Έτσι, αναφερόμενος στις θανατώσεις και τήν προσπάθεια έξισλαμισμού τών Έλλήνων από τούς Όθωμανούς, ό Γέρος του Μοριά επισμαίνει: «Τόν ένα έκοπταν, ό άλλος τόν σταυρόν του έκαμε...». Διαφαίνεται, επίσης, στό κείμενο ή άπλή, λαϊκή, γνήσια έλληνόρθοδοξη θρησκευτικότητα του Κολοκοτρώνη. Έντύπωση προκαλεί ή αναφορά του, έστω έπιγραμματικώς, στό έργο τών Άποστόλων και στην έξάπλωση του Χριστιανισμού, καταδεικνύοντας μάλιστα και τί διαφορά μεταξύ της αρχαίας έλληνικής και της χριστιανικής θρησκείας.

4. Περίοπτη θέση μεταξύ εκείνων, οί όποιοι συνέβαλαν στην διαφύλαξη της έλληνικής αυτοσυνειδησίας και στην προετοιμασία της Έπανάστασης κατά τήν Τουρκοκρατία, έπιφυλάσσει ό Κολοκοτρώνης στους Έλληνες της Διασποράς και κυρίως στους λογίους αυτής<sup>16</sup>. Οί τελευταίοι βοήθησαν, κατ'

---

ους πολέμους», καθώς ήταν «έναντίον τών διοικήσεών των». Αντιθέτως, τονίζει μέ έμφαση ότι ή Έλληνική Έπανάσταση ήταν «δίκαιη», «έθνος μέ άλλο έθνος, ήταν μέ ένα λαόν όπου ποτέ δέν ήθέλησε νά αναγνωρισθῆ ως τοιοῦτος, ούτε νά όρκισθῆ, παρά μόνον ό,τι έκαμεν ή βία»: Θ. Κολοκοτρώνη, *Διήγησις Συμβάντων της Έλληνικής Φυλής από τά 1770 έως τά 1836*, σ. 190.

<sup>15</sup> Έπ' αυτού ένδεικτικώς δές Τ. Γριτσοπούλου, *Η Έκκλησία εις τόν Άπελευθερωτικόν Άγώνα*, Άνάτυπο, Άθήνα 1971, Ά. Κονταλι, *Η συμμετοχή του Έλληνορθόδοξου κλήρου στα έπαναστατικά κινήματα της Τουρκοκρατίας (1453-1821)*, Άθήνα 2020, Χ. Κρικώνα, *Η Όρθόδοξος Έκκλησία πρωταγωνιστής της Έθνεγερσίας του 1821. Κληρικοί Νεομάρτυρες-Έθνομάρτυρες*, Θεσσαλονίκη 1991, Γ. Μεταλλινού, «Τό Ί και οί συντελεστές του. Άμφισβητήσεις και έπακρωβώσεις», *Έκκλησία* 68 (1991) σσ. 152-154, 185-188, 240-243, 262-265, Η. Οικονόμου (έπιμ.), *Κείμενα Πίστεως και Έλευθερίας (Αόθεντικά μαρτυρία έπωνύμων και άνωνύμων Έλλήνων περί της Έθνεγερσίας του 1821)*, Άθήνα 1985, Δ. Πανοπούλου, *Ό Κλήρος στην Έθνεγερσία του 1821 από άνέκδοτα έγγραφα της Έθνικής Βιβλιοθήκης*, Πάτρα 2001, καθώς και τόν τόμο *Όρθόδοξη Έκκλησία και διαφύλαξη της Έθνικής Ταυτότητος-Νεομάρτυρες, Άγιος Κοσμάς ό Αιτωλός-Έπαναστατικά Κινήματα. Πρακτικά Γ΄ Συνεδρίου*, Ί. Σύνοδος της Έκκλησίας της Ελλάδος, Άθήνα 2015.

<sup>16</sup> Για τόν Έλληνισμό της Διασποράς βλ. Ά. Βακαλοπούλου, «Ό Έλληνισμός της Διασποράς», *Ίστορία του Έλληνικού Έθνους*, ΙΑ΄, Έκδοτική Άθηνών, Άθήνα 1975, σσ. 231-243, D. Brewer, *Έλλάδα 1453-1821. Οί άγνωστοί αιώνες*, μετάφρ. Ν. Γάσπαρη, Άθήνα 2018, σσ. 289-306, Δ. Ζακυθινού, *Η Τουρκοκρατία. Εισαγωγή εις τήν Νεωτέραν Ίστορίαν του Έλληνισμού*, εκδ. Βαγιο-

αυτόν, κυρίως μέ τό νά μεταφράζουσαν καί νά στέλνουσαν βιβλία στήν Ἑλλάδα, μέσα ἀπό τά ὁποῖα οἱ σκλαβωμένοι Ἕλληνας καλλιεργούνταν καί μάθαιναν τήν ἱστορία τους, μελετώντας δέ τό ἔνδοξο παρελθόν τους παραδειγματίζονταν καί ἀφυπνίζονταν:

«*Εἰς αὐτήν τήν δυστυχημένην κατάστασιν μερικοί ἀπό τούς φυγάδας γραμματισμένους ἐμετάφραζαν καί ἔστελναν εἰς τήν Ἑλλάδα Βιβλία· καί εἰς αὐτούς πρέπει νά χρεωστοῦμεν εὐγνωμοσύνην, διότι εὐθύς ὁποῦ κανένας ἄνθρωπος ἀπό τόν λαόν ἐμάνθανε τά κοινά γράμματα, ἐδιάβαζεν αὐτά τά βιβλία, καί ἔβλεπε ποίους εἶχαμε προγόνους, τί ἔκαμεν ὁ Θεμιστοκλῆς, ὁ Ἀριστείδης, καί ἄλλοι πολλοί παλαιοί μας, καί ἐβλέπαμεν καί εἰς ποίαν κατάστασιν εὐρισκόμεθα τότε. Ὅθεν μᾶς ἦλθεν εἰς τόν νοῦν νά τούς μιμηθῶμεν, καί νά γείνωμεν εὐτυχέστεροι, καί ἔτσι ἔγινε καί ἐπρωόδουσαν ἡ Ἐταιρία».*

Ὁ ἴδιος ὁ Κολοκοτρώνης, ἐξ ὅσων γνωρίζουμε ἀπό τά Ἀπομνημονεῦματά του, ἐνῶ φαίνεται ὅτι ἔμαθε γραφή καί ἀνάγνωσι μέσα ἀπό τά ἐκκλησιαστικά βιβλία (Ψαλτήριον, Ὀκτώηχο, Μηνναῖα) καί τίς διάφορες προφητείες τῆς ἐποχῆς, ὅπως καί οἱ περισσότεροι ὑπόδουλοι ἀπό ὅσους κατάφεραν νά μάθουν λίγα γράμματα, ὅταν ἀργότερα πῆγε στή Ζάκυνθο, βρῆκε καί διάβασε μία ἱστορία τῆς Ἑλλάδος στήν «*ἀπλοελληνικήν*», τό μυθιστόρημα *Ἀριστομένης καί Γοργώ* (τοῦ Λαφοντέν) καί τήν ἱστορία τοῦ Σκεντέρμπεη<sup>17</sup>, ἐνῶ ἐξαιρεῖ καί τή σημασία τῆς Γαλλικῆς Ἐπανάστασις γιά τήν καλλιέργεια τῶν ὑποδούλων καί τήν πνευματική ἀφύπνισή τους: «*Ἡ Γαλλική ἐπανάστασις καί ὁ Ναπολέον ἔκαμε, κατά τήν γνώμην μου, νά ἀνοίξῃ τά μάτια τοῦ Κόσμου*»<sup>18</sup>. Ὡστόσο,

νάκης, χ.τ.χ., σσ. 62-69, Ὁ. Κατσιαρδῆ-Heering, «Ἡ Ἑλληνική Διασπορά», *Ἱστορία τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ 1770-2000*, τόμ. 1<sup>ος</sup>, Ἑλληνικά Γράμματα, Ἀθήνα 2003, σσ. 87-112, Ἀ. Κούκου, «Ἡ συμβολή τῶν Ἑλλήνων τῆς Διασποράς κατά τήν ἔκρηξι τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπανάστασις καί ἡ ἐπιχειρηματολογία γιά τή νομιμότητα τοῦ ἑλληνικοῦ Ἀγῶνα», *Ὁ διεθνῆς περίγυρος καί ὁ Φιλελληνισμός κατά τήν Ἑλληνική Ἐπανάστασι. Πρακτικά Ἐ Συνεδρίου*, Ἰ. Σύνοδος τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, Ἀθήνα 2017, σσ. 35-43, Ν. Τομαδάκη, *Ἡ συμβολή τῶν Ἑλληνικῶν κοινοτήτων τοῦ Ἐξωτερικοῦ εἰς τόν ἀγῶνα τῆς Ἑλευθερίας*, Ἀθήνα 1953, Ἰ. Χασιώτης, *Ἐπισκόπησις τῆς Ἱστορίας τῆς Νεοελληνικῆς Διασποράς*, Θεσσαλονίκη 1993.

<sup>17</sup> Θ. Κολοκοτρώνη, *Διήγησις Συμβάντων τῆς Ἑλληνικῆς Φυλῆς ἀπό τά 1770 ἕως τά 1836*, σσ. 48-49. Ὅλα αὐτά τά βιβλία προέρχονταν ἀπό μεταφράσεις: Δ. Δημητροπούλου, «Τί διάβαζε ὁ Κολοκοτρώνης;» *Ἱστορικά*, τόμ. 29, τεύχ. 56, Ἰούνιος 2012, σσ. 226-232. Ἄξια προσοχῆς ἐπίσης εἶναι ἡ χρῆσι παρατακτικοῦ χρόνου στή σχετική περικοπή: «*Τά βιβλία ὅπου ἐδιάβαζα συχνά ἦτον ἡ ἱστορία τῆς Ἑλλάδος, ἡ ἱστορία τοῦ Ἀριστομένη καί Γοργώ καί ἡ ἱστορία τοῦ Σκεντέρμπεη*» (Θ. Κολοκοτρώνη, *Διήγησις Συμβάντων τῆς Ἑλληνικῆς Φυλῆς ἀπό τά 1770 ἕως τά 1836*, σ. 49). Αὐτό σημαίνει ὅτι ἐπανειλημμένως διάβαζε τά βιβλία αὐτά. Ἐπομένως, καί μέσφ αὐτῶν καλλιεργοῦσε τήν ἐθνική του συνείδησι καί τήν ιδέα τῆς Ἑλευθερίας.

<sup>18</sup> Θ. Κολοκοτρώνη, *Διήγησις Συμβάντων τῆς Ἑλληνικῆς Φυλῆς ἀπό τά 1770 ἕως τά 1836*, σ. 49.

αυτή ή επίδραση του Διαφωτισμού και της Γαλλικής Έπανάστασης στους υποδούλους Έλληνες, και όπως φαίνεται και στον ίδιο τον Κολοκοτρώνη, δεν συνεπάγεται υποχρεωτικώς και την άρνηση του εθνικοαπελευθερωτικού χαρακτήρα της Έλληνικής Έπανάστασης του 1821 και των λοιπών θεμελιωδών αξιών και ιδανικών των υποδούλων.

5. Στο σχολιαζόμενο κείμενο, επιβεβαιώνονται και διάφορες άλλες ιστορικές πληροφορίες, οι οποίες μερικές φορές προβληματίζουν την έρευνα και για τις οποίες εκφράζονται αμφισβητήσεις, από ειδικούς και μί. Έτσι:

α. Διάχυτη είναι στον Λόγο ή άποψη ότι ή γενική κατάσταση επί Τουρκοκρατίας για τους υποδούλους Έλληνες δεν ήταν ευχάριστη και δεν μπορούσε να γίνει αποδεκτή, όπως είναι φυσικό, ούτε οι Έλληνες απέλαυαν μόνο δικαιώματα και έλευθερίες. Διαφορετικώς, δεν θά αναλάμβαναν τό παράδοξο έγγεϊρημα της εξέγερσης. Συμφώνως προς τό κείμενο, «οί Μουσουλιάνοι έκαμαν ό,τι ήμπορούσαν, διά νά αλλάξη ό λαός τήν πίστιν του. Έκοπαν γλώσσας, πολλούς ανθρώπους<sup>19</sup>, αλλά έστάθη αδύνατον νά τό κατορθώσουν. Τόν ένα έκοπταν, ό άλλος τόν σταυρόν του έκαμε...». Γι' αυτό και «τό καλύτερον μέρος των πολιτών», έννοώντας τους «έμπόρους και τους Προκομμένους», «μίν υποφέροντες τόν ζυγόν, έφευγαν, και οί γραμματισμένοι επήραν τά βιβλία και έφυγαν από τήν Ελλάδα, τήν πατρίδα των... Καί μερικοί μίν υποφέροντες τήν τυραννίαν του Τούρκου, και βλέποντας ταϊς δόξαις και τας ήδονάς, όποϋ απέλαμβάναν αυτοί, άφιναν τήν πίστιν τους και έγινοντο Μουσουλιάνοι. Καί τοιουτοτρόπως κάθε ήμέραν ό λαός έλύγγευε και επτώχυνεν».

---

Γιά τό ζήτημα του Νεοελληνικού Διαφωτισμού ένδεικτικώς βλ. Κ. Δημαρά, *Νεοελληνικός Διαφωτισμός*, Αθήνα 1985<sup>4</sup>, Μ. Μαντουβάλου, «Οί ένγκωμιστές του Διαφωτισμού και της Γαλλικής Έπανάστασης, δεινοί τιμητές και πλαστογράφοι της Έλληνικής», *Ιστοριογραφία και Πηγές για τήν Ερμηνεία του 1821. Πρακτικά Α΄ Συνεδρίου*, Ί. Σύνοδος της Εκκλησίας της Ελλάδος, Αθήνα 2013, σσ. 121-155, όπως και τους τόμους *Νεοελληνικός Διαφωτισμός: Όψεις, Τομές, Διερευνήσεις. Διεθνής Ημερίδα (Αθήνα, 22 Μαΐου 2017)*, έπιμ. Γ. Ματσοπούλου, Αθήνα 2020 και *Έλληνικός και Εϋρωπαϊκός Διαφωτισμός. Πρακτικά Δ΄ Συνεδρίου*, Ί. Σύνοδος της Εκκλησίας της Ελλάδος, Αθήνα 2016.

<sup>19</sup> Σέ μεταγενέστερες εκδόσεις μπροστά από τις λέξεις «πολλούς ανθρώπους» τίθεται ή πρόθεση «εις», όποτε ή φράση μετατρέπεται σέ εμπρόσθετο προσδιορισμό: «εις πολλούς ανθρώπους». Θεωρούμε ώστόσο ότι ή γραφή του αρχικού κειμένου μέ τό κόμμα πριν από τις παραπάνω λέξεις είναι ορθότερη, όποτε ή λέξη «άνθρώπους» θεωρείται αντικείμενο του ρήματος «κόπτω» και ή έννοια γίνεται «πολλούς ανθρώπους έκοπαν», έσφαξαν. Τοϋτο ένισχύεται και από τά συμφραζόμενα, καθώς λίγο παρακάτω διαβάζουμε: «Τόν ένα έκοπταν, ό άλλος τόν σταυρόν του έκαμε...».



β. Ειδικῶς ἡ μορφωτικὴ κατάσταση τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἐπὶ Τουρκοκρατίας<sup>20</sup>, ὅπως συνάγεται ἀπὸ τὸν Λόγο, ἦταν χαμηλοῦ ἐπιπέδου, καθὼς οἱ μορφωμένοι Ἕλληνες ἀμέσως μετὰ τὴν Ἄλωση, ὅπως μὲν ἀναφέρθηκε, ἔφυγαν «καὶ ἔτζι ἔμεινεν ὁ λαός, ὅστις στερημένος ἀπὸ τὰ μέσα τῆς προκοπῆς ἐκατήντησεν εἰς ἀθλίαν κατάστασιν, καὶ αὐτὴ αὖξανε καθ' ἡμέραν χειρότερα· διότι, ἂν εὐρίσκετο μετὰ τοῦ λαοῦ κανεῖς μὲ ὀλίγην μάθησιν, τὸν ἐλάμβανεν ὁ Κληρὸς, ὅστις ἔχαιρε προνόμια, ἢ ἐσύρετο ἀπὸ τὸν ἔμπορον τῆς Εὐρώπης ὡς βοηθός του, ἢ ἐγένετο γραμματικὸς τοῦ Προεστοῦ...».

Ἐξ οὗ καὶ ἡ ὑπαρξὴ ἀνάγκης σχετικοῦ ὕλικου καὶ βιβλίων, κενό τὸ ὅποιο, ὅπως ἦδη ἐλέχθη, ἀναπλήρωνε ἡ ἀποστολὴ βιβλίων ἀπὸ τῆς Διασποράς.

6. Γνωρίζοντας τὶς ἀρνητικὲς συνέπειες τῆς ἀκυβερνησίας καὶ τῆς διχόνοιας μετὰ τοῦ Ἑλλήνων, τόσο στά χρόνια τῆς δουλείας ὅσο καὶ κατὰ τὴν Ἐπανάσταση, ὁ Κολοκοτρῶνης σπὴν Ὁμιλίᾳ του τάσσειται ὑπὲρ τοῦ ἐπικρατοῦντος τότε πολιτεύματος. «*Χρειαίεται καὶ ἡ στερέωσις τῆς πολιτείας μας*», προτρέπει, ἡ ὁποία σπὴν προκειμένη περίπτωσι ἦταν συνυφασμένη μὲ τὴ Βασιλεία τοῦ Ὁθῶνα. Αὐτὸ δὲν σήμαινε κατ' ἀνάγκην ὅτι ἡ ἐπικράτησι τοῦ πολιτεύματος τῆς βασιλείας ἦταν καὶ ἡ ἐνδόμυχη ἐπιθυμία τοῦ ἥρωα. Ὅμως, ἐκείνη τὴ στιγμή δὲν ὑπῆρχε ἄλλη λύσις. Γι' αὐτὸ καὶ ἐξαιρεῖ τὸ πολίτευμα τοῦ Ὁθῶνα, γιατί μετὰ τὸν Ἀγῶνα, τὸν ἐμφύλιο σπαραγμὸ καὶ τὶς συνέπειές τους, πλέον «*τὰ πράγματα ἡσυχάζουν, καὶ τὸ ἐμπόριον, καὶ ἡ γεωργία, καὶ αἱ τέχναι ἀρχίζουσιν νὰ προσοδεύουν, καὶ μάλιστα ἡ παιδεία*», ζητώντας «*τὴν ὑποστήριξιν τοῦ Θρόνου*». Καὶ κλείνει τὴν Ὁμιλίᾳ μὲ τὴν ἐπευφημίᾳ, μετὰ τοῦ ἄλλων, τοῦ βασιλιᾶ Ὁθῶνα: «*Ζήτω ὁ βασιλεύς μας Ὁθῶν!*»

<sup>20</sup> Γιὰ τὸ ζήτημα τῆς παιδείας καὶ δι' τῆς ἐκπαίδευσης τὴν περίοδο τῆς Τουρκοκρατίας βλ. μετὰ τοῦ ἄλλων Ἐ. Ἀγγελολιάτ-Τσουγκαράκη, «Πρὸς ψυχικὴν ὠφέλειαν καὶ ἐπίδοσιν τοῦ ἡμετέρου γένους». Οἱ ἀντιλήψεις γιὰ τὴν παιδεία κατὰ τὴν Τουρκοκρατία», *Ἡ ζωὴ τῶν ὑποδοῦλων Ἑλλήνων ἐπὶ Τουρκοκρατίας. Πρακτικὰ Β' Συνεδρίου*, Ἰ. Σύνοδος τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, Ἀθῆνα 2014, σσ. 211-255, Ἀ. Ἀγγέλου, *Τὸ Κρυφὸ Σχολεῖο. Χρονικὸ ἐνός μύθου*, Ἀθῆνα 1999<sup>2</sup>, D. Brewer, *Ἑλλάδα 1453-1821. Οἱ ἀγνωστοὶ αἰῶνες*, 167-174, Ἀ. Διαμαντῆ, *Ἔθνος καὶ Θεσμοὶ στά χρόνια τῆς Τουρκοκρατίας. Ἡ κανονιστικὴ ἐκτροπὴ σπὴν ἑλληνικὴ ἱστοριογραφία*, σσ. 120-153, Ἰ. Εὐαγγελίδου, *Ἡ Παιδεία ἐπὶ Τουρκοκρατίας (Ἑλληνικὰ Σχολεῖα ἀπὸ τῆς Ἀλώσεως μέχρι Καποδιστριαίου)*, Α'-Β', ἐν Ἀθῆνας 1936, Ν. Ζαχαροπούλου, *Ἡ παιδεία σπὴν Τουρκοκρατία*, Θεσσαλονίκη 1998, Γ. Καραμπελιά, «Τὸ κρυφὸ Σχολεῖο, οἱ Ἕλληνες διαφωτιστές τοῦ 19ου αἰῶνα καὶ ἡ ἀποδομητικὴ ἱστοριογραφία τῆς ὕστερης μεταπολίτευσης», *Ἑλληνικὸς καὶ Εὐρωπαϊκὸς. Πρακτικὰ Δ' Συνεδρίου*, Ἰ. Σύνοδος τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, Ἀθῆνα 2016, σσ. 119-143, Κ. Λάππα, «Ἡ Ἐκπαίδευσις. Ὁργάνωσις καὶ λειτουργία τῶν σχολείων 1770-1821», *Ἱστορία τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ 1770-2000*, τόμ. 2<sup>ος</sup>, Ἑλληνικὰ Γράμματα, Ἀθῆνα 2003, σσ. 75-100, Π. Παπαρζουνη, *Τουρκοκρατία*, Ἀθῆνα 2011, 370-383, Μ. Στασινοπούλου, «Ἡ περὶ τῆς παιδείας μέριμνα τοῦ ἀγωνιζομένου ἔθνους καὶ τὸ πρῶτον Πανεπιστήμιον», *Νέα Ἐστία*, τόμ. 88<sup>ος</sup>, τεύχ. 1043, Χριστογεννα 1970, σσ. 40-50.

7. Καθώς και η μορφή του Κολοκοτρώνη έχει ένιοτε έντονα αμφισβητηθεί, ως προβληματίζει η αποδοχή του από τον Γυμνασιάρχη Γεννάδιο, ο οποίος έκρινε ότι οι μαθητές του θα ωφελούνταν από τις συμβουλές του «*ἀγράμματος*» Στρατηγού, ώστε και να τον δεχθεί σέ επίσκεψη στο Γυμνάσιό του και να όμιλήσει στην Πνύκα, αλλά και από την αποδοχή του από τον λαό της Αθήνας, καθώς πλήθος συνέρρευσε για να ακούσει τον γέροντα ήρωα, όταν πληροφορήθηκαν τί συμβαίνει: «*Παρά τούς μαθητάς συνέρρευσε εις τήν Πνύκα πλήθος ἄλλο πολιτῶν πάσης τάξεως*»<sup>21</sup>.

Γι' αυτό, κατόπιν όλων αυτών των επίσημάνσεων, θεωρούμε ότι δεν χρειάζεται να ξαναγράψουμε οι σύγχρονοι Έλληνες την Ιστορία μας, όπως ένιοτε προτείνεται, αλλά μάλλον να τί μελετήσουμε εκ νέου, σκύβοντας μέ τί δέουσα προσοχή στα κείμενα και τίς πηγές της, έμπνεόμενοι από τίς αξίες και τά ιδανικά των Άγωνιστών και των Ελλήνων της περιόδου εκείνης και αποφεύγοντες τά λάθη και τά ελαττώματά τους.

### Γ

#### Παρακαταθήκη του Κολοκοτρώνη στην ελληνική νεολαία

Όμως, τί μεγάλη παρακαταθήκη του Γέρου του Μοριά στην ελληνική νεολαία της εποχής του και δι' αυτής προς όλους τούς έπιγενομένους του Έλληνες θεωρούμε ότι αποτελούν τά παρακάτω τέσσερα σημεία από τον Λόγο στην Πνύκα. Οι παραινέσεις αυτές, θεωρεί ό ίδιος, θά βοηθοῦσαν τούς νέους όχι μόνο στην προσωπική τους ζωή, αλλά και γενικότερα θά συνέβαλαν στην πρόοδο της κοινωνίας και της πατρίδας, πού ήταν και εἶναι πάντοτε τό ζητούμενο.

1. Η πρώτη σπουδαία παραίνεση-παρακαταθήκη του Κολοκοτρώνη προς την ελληνική νεολαία εἶναι η αποφυγή της διχόνοιας και η επιδίωξη της όμόνοιας στη ζωή τους. Ό ίδιος έζησε τί δυσκολία της συνεννόησης στην προετοιμασία του Άγωνα και κυρίως τί μεγάλη διχόνοια κατ' αυτόν. Έξ αίτίας αυτής της διχόνοιας κινδύνευσε σοβαρότατα η θετική έκβαση της Έπανάστασης<sup>22</sup>. Σημειώνει μέ έμφραση:

---

<sup>21</sup> Έφημ. Αιών, έτος Α΄, αριθ. 14, 9 Νοεμβρίου 1838.

<sup>22</sup> Για τό ζήτημα της διχόνοιας και των έμφυλίων πολέμων κατά την Έπανάσταση ένδεικτικώς

«Εἰς τόν πρῶτον χρόνον τῆς ἐπαναστάσεως εἶχαμε μεγάλην ὁμόνοιαν, καί ὅλοι ἐτρέχαμε σύμφωνοι... καί, ἂν αὐτή ἡ ὁμόνοια ἐβαστοῦσεν ἀκόμη δύο χρόνους, ἠθέλαμεν κυριεῦσει καί τήν Θεσσαλίαν καί τήν Μακεδονίαν, καί ἴσως ἐφθάναμεν καί ἕως εἰς τήν Κωνσταντινούπολιν. Τόσον τρομάξαμεν τοὺς Τούρκους, ὅπου ἤκουαν Ἑλληνα καί ἔφευγαν χίλια μίλια μακρά· ἑκατόν Ἑλληνες ἔβαζαν πέντε χιλιάδας ἐμπρός, καί ἓνα καράβι, μίαν ἀρμάδα. Ἀλλά δέν ἐβάσταξεν· ἤλθαν μερικοί καί ἠθέλησαν νά γένουν μπαρμπέριδες εἰς τοῦ κασιδίη τό κεφάλι· μᾶς πονοῦσε τό μπαρμπέρισμά τους· μά τί νά κάμωμεν; Εἶχαμεν καί αὐτουνῶν τήν ἀνάγκην· Ἀπό τότε ἤρχισεν ἡ διχόνοια, καί ἐχάθη ἡ πρώτη προθυμία καί ὁμόνοια... Ἄλλ' ἐπειδή εἴμεθα εἰς τέτοιαν κατάστασιν, ἐξ αἰτίας τῆς διχονοίας, μᾶς ἔπεσεν ἡ Τουρκία ἐπάνω μας καί κοντέψαμε νά χαθοῦμεν· καί εἰς τοὺς στερνηνοὺς ἑπτὰ χρόνους δέν κατωρθώσαμε μεγάλα πράγματα».

Μάλιστα, ὁ Στρατηγός ἀναφέρεται καί στίς διχονοίες τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων, ὡς ἀποτέλεσμα τῶν ὁποίων ἤλθαν οἱ διάφορες κατακτίσεις: «Οἱ παλαιοὶ Ἑλληνες, οἱ πρόγονοί μας, ἔπεσαν εἰς τήν διχόνοιαν καί ἐτρώγοντο μεταξύ των, καί ἔτζι ἔλαβον καιρόν πρῶτα οἱ Ρωμαῖοι, ἔπειτα ἄλλοι βάρβαροι, καί τοὺς ἐκυρίευσαν καί τοὺς ὑπόταξαν. Ὑστερα ἤλθαν καί οἱ Μουσουλμᾶνοι...»<sup>23</sup>.

Καί λίγο πρὶν κλείσει τήν Ὀμιλία του συγκεκριλαιώνει:

«Σᾶς εἶπα, ὅσα ὁ ἴδιος εἶδα, ἤκουσα καί ἐγνώρισα, διά νά ὠφελθῆτε ἀπό τά ἀπερασμένα καί ἀπό τά κακά ἀποτελέσματα τῆς διχονοίας, τήν ὁποίαν νά ἀποστρέφεσθε καί νά ἔχετε ὁμόνοιαν».

Γι' αὐτό καί πεποιθήσῃ του κατακλείοντας τήν Ὀμιλία εἶναι ὅτι ἡ ὁμόνοια δέον νά ἀποτελεῖ τό πρωταρχικό θεμέλιο γιά τή νεοσύστατη Ἑλλάδα, ἐφ' ὅσον ἐπιθυμοῦσε νά ἔχει μέλλον, καί μάλιστα ἐλπιδοφόρο.

δές Ν. Ροτζώκου, «Οἱ Ἐμφύλιοι Πόλεμοι. Τό ζήτημα τῆς ἐξουσίας στήν Ἐπανάσταση», *Ἱστορία τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ 1770-2000*, τόμ. 3<sup>ος</sup>, Ἑλληνικά Γράμματα, Ἀθήνα 2003, σσ. 143-170, τοῦ ἴδιου, *Ἐπανάσταση καί Εμφύλιος Πόλεμος στό Εἰκοσιένα*, Ἀθήνα 2016<sup>2</sup>, καθώς καί τόν τόμο *Οἱ Μεγάλες Προσωπικότητες τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως. Ὀμοφυχία καί διχόνοια κατά τήν Ἐπανάσταση. Πρακτικά Ἡ Συνεδρίου*, Ἰ. Σύνοδος τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, Ἀθήνα 2020.

<sup>23</sup> Γιά τί διχόνοια ὡς ιδιαίτερο χαρακτηριστικό τοῦ Ἑλληνικοῦ Γένους διαχρονικῶς βλ. τίς συμβολές τῶν Ὁ. Δάσιου, «Ὀμοφυχία καί Διχόνοια. Διαχρονικές ἀλληλοπεριχωρούμενες ιδιότητες τῆς ιδιοπροσωπίας τοῦ Γένους μας: Ναυμαχία τῆς Σαλαμίνας καί μάχη στά Δερεβνάκια. Θεμιστοκλῆς καί Εὐρυβιάδης. Θεόδωρος Κολοκοτρώνης καί Πετρόμπεης Μαυρομαχάλης» καί Α. Νικολαΐδη, «Ἡ διχόνοια ὡς βασική ἀρνητική σταθερά τοῦ Ἑλληνισμοῦ», στόν τόμο *Οἱ Μεγάλες Προσωπικότητες τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως. Ὀμοφυχία καί διχόνοια κατά τήν Ἐπανάσταση. Πρακτικά Ἡ Συνεδρίου*, Ἰ. Σύνοδος τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, Ἀθήνα 2020, στίς σελίδες 577-593 καί 337-347 ἀντιστοίχως. Πρβλ. Δ. Σολωμοῦ, Ὕμνος εἰς τήν Ἐλευθερίαν, στροφές 144-150.

2. Ἡ δεύτερη μεγάλη προτροπή-παρακαταθήκη τοῦ Κολοκοτρώνη πρὸς τοὺς νέους εἶναι ἡ διαφύλαξη τῆς πίστεως τους, ἐννοῶντας ἀσφαλῶς τὴν Ὁρθόδοξη Χριστιανικὴ Πίστη. Ἦδη ἐπισημάνθηκε ἡ ὁμολογία τοῦ ἰδίου ὅτι ὁ Ἀγώνας τοῦ 1821 ἦταν *«ὕπὲρ Πίστεως καὶ Πατρίδος»*, καὶ μάλιστα *«πρῶτα ὑπὲρ Πίστεως»*. Ἄξιον προσοχῆς ἐπίσης εἶναι ὅτι ὁμιλεῖ ὄχι μόνο γιὰ διαφύλαξη τῆς πίστεως, ἀλλὰ καὶ γιὰ στερέωσίν της:

*«Πρέπει νὰ φυλάξετε τὴν Πίστιν σας, καὶ νὰ τὴν στερεώσετε, διότι, ὅταν ἐπιήσασαμεν τὰ ἄρματα, εἴπαμεν πρῶτα ὑπὲρ Πίστεως καὶ ἔπειτα ὑπὲρ Πατρίδος».*

Καὶ αἰτιολογεῖ τὴν ἄποψή του αὐτὴ ὡς ἑξῆς: *«Ὅλα τὰ ἔθνη τοῦ κόσμου ἔχουν καὶ φυλάττουν μίαν Θρησκείαν».*

3. Τρίτη σημαντικὴ συμβουλή πρὸς τοὺς νέους εἶναι ἡ ἐπιδίωξη τῆς μόρφωσης καὶ τῆς παιδείας. Ἦδη ἐνωρίτερα περιέγραψε τὴν ἔλλειψη μορφωμένων ἀνθρώπων στὸν Ἑλληνισμό ἐπὶ Τουρκοκρατίας, ἐνῶ εἶχε καὶ ὁ ἴδιος προσωπικὴ, ἀρνητικὴ πείρα, καθότι δὲν ἦταν ἰδιαίτερος γραμματισμένος. Γι' αὐτὸ καὶ προτρέπει τοὺς νέους ὄχι ἀπλῶς νὰ σπουδάζουν, ἀλλὰ καὶ νὰ ἀφοσιώνονται σὲ σπουδὲς τοὺς ἀποκλειστικῶς:

*«Νὰ δοθῆτε εἰς τὰς σπουδὰς σας, καὶ καλῆτερα νὰ κοπιάσετε ὀλίγον δύω καὶ τρεῖς χρόνους, καὶ νὰ ζήσετε ἐλεύθεροι εἰς τὸ ἐπίλοιπον τῆς ζωῆς σας, παρὰ νὰ περάσετε τεσσάρους πέντε χρόνους τὴν νεότητά σας, καὶ νὰ μείνετε ἀγράμματοι, νὰ σκλαβωθῆτε εἰς τὰ γεράματά σας. Νὰ ἀκούετε τὰς συμβουλὰς τῶν διδασκάλων καὶ γεροντοτέρων, καὶ, κατὰ τὴν παρομίαν, μύρια ἤξευρε καὶ χίλια μάθνε».*

Ἰδιαιτέρη δὲ σημασία ἔχει ἡ ἄποψή του ὅτι ἡ πρόοδος καὶ ἡ μόρφωση ἑνὸς ἀνθρώπου δὲν ἀναφέρεται μόνο στὴν ἀτομικὴ του προκοπή, ἀλλὰ πρέπει νὰ ἐντάσσεται μέσα στὸ πλαίσιο τῆς κοινωνίας καὶ ὅτι ἡ πρόοδος καὶ ἡ εὐημερία ἀτόμου-πολίτη καὶ κοινωνίας-κράτους βρίσκονται σὲ ἀλληλεξάρτησι:

*«Ἡ προκοπή σας καὶ ἡ μάθησίς σας νὰ μὴν γείνη σκεπάρνι μόνον διὰ τὸ ἄτομόν σας, ἀλλὰ νὰ κοιτάξῃ τὸ καλὸν τῆς Κοινότητος, καὶ μέσα εἰς τὸ καλὸν αὐτὸ εὐρίσκεται καὶ τὸ δικόν σας».*

4. Τέλος, θεωροῦμε ὅτι στὸν Λόγο τοῦ Γέρου τοῦ Μοριᾶ ὑπάρχει μία ἀκόμη, τέταρτη, μᾶλλον κρυμμένη, σπουδαία ἀλήθεια-παρακαταθήκη τοῦ πρὸς τοὺς νέους: ἡ *«φρόνιμος ἐλευθερία»*.

Πιθανόν ὁ Κολοκοτρώνης στὴν ἔννοια αὐτὴ νὰ προσδίδει περισσότερο πολιτικὴ χροιά, ἀφοῦ τὴν ἀναφέρει σὲ σχέση μὲ τὸ πολίτευμα πού ἐπικρα-

τουῦσε τότε. Ὅμως, θεωροῦμε ὅτι δέν ἀπουσιάζει ἀπὸ τῆ σκέψη του ἡ γενικό-  
τερη ἠθική χροιά τοῦ ὄρου, ὅτι δηλαδή ἡ ἐλευθερία δέν εἶναι ἄκρατη καί  
ἀπρὸυπόθετη, ἀλλά ἔχει ὅρια, σέ σχέση δέ μέ τούς ἄλλους τελειώνει ἐκεῖ  
ὅπου ἀρχίζει ἡ ἐλευθερία τοῦ ἄλλου. Μία πραγματικότητα πού δέν γίνεται  
πάντοτε κατανοητή καί ἀποδεκτὴ ἀπὸ τὴν ἀνθρωπότητα, ἰδιαίτερος στή σύγ-  
χρονη ἐποχή, ὅποτε στὴν περίπτωση αὐτὴ δοκιμάζονται τὰ ὅρια προσώπων  
καί κοινωπιῶν. Ἡ ἔλλειψη αὐτῆς τῆς κατανόησης θεωροῦμε ὅτι ταλανίζει ἰδι-  
αίτερα καί τὴν ἑλληνική κοινωπία στίς ἡμέρες μας, καθὼς ὁ σύγχρονος ἀνθρω-  
πος ἐμφορεῖται ἀπὸ ὑπέρομετρο ἀτομισμό καί ἐγωϊσμό. Γιά τοῦτο καί παρατη-  
ροῦμε ὅτι οἱ περισσότεροι ἀπὸ τούς «ἀγῶνες» καί τίς διαμαρτυρίες τῆς ἐποχῆς  
μας εἶναι ὑπὲρ τῆς διαφύλαξης ἢ τῆς ἀπόκτησης διαφορῶν δικαιωμάτων,  
χωρὶς ὅμως πουθενά νά γίνεται λόγος γιά ἀντίστοιχες ὑποχρεώσεις.

Ὅλα τὰ ἱστορικά συμπεράσματα καί τὰ σημεία-παρακαθηκῆς τοῦ Γέρου  
τοῦ Μοριᾶ, πού ὑπογραμμίσθηκαν προηγουμένως, εἶναι πῶ ἐμφανῆ καί ἀνα-  
λύονται ἐκτενέστερα στὰ Ἀπομνημονεύματα τοῦ θρυλικῦ πολέμαρχου<sup>24</sup>,  
ἐφαρμοζόμενα ἐκεῖ στὴν πράξη καί τὴν προσωπική ζωή του.

#### Δ'

#### Ἐπιλεγόμενα

Ὁ Λόγος στὴν Πινῦκα ἐκφωνήθηκε ἀπὸ τὸν Γέρο τοῦ Μοριᾶ στίς 8 Νοεμ-  
βρίου 1838, λίγα χρόνια πρὶν ἀπὸ τὸν θάνατό του, ὁ ὁποῖος ἐπισυνέβη στίς 4  
Φεβρουαρίου 1843. Ἀποτελεῖ μνημειῶδες κείμενο καί συγχρόνως τῆ μεγάλη  
παρακαταθήκη του πρὸς τὴν ἑλληνική νεολαία, ἀλλά καί κατ' ἐπέκτασιν πρὸς  
ὅλους τούς Ἕλληνες. Εἶναι τὸ ἀπόσταγμα μίας πολυκύμαντης ζωῆς, τῆς ζωῆς  
ἐνός γνησίου πολεμιστῆ καί μεγάλου ἥρωα, τοῦ ὁποῖου κανεὶς δέν μπορεῖ νά  
ἀμφισβητεῖ τὴν καταλυτική συμβολή στὴν «ἐπιτυχία» τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπανά-  
στασης καί στὴν ἴδρυση μετὰ ταῦτα τοῦ Νεοελληνικοῦ Κράτους. Ὁ Λόγος  
αὐτός συνιστᾷ αὐθεντικό δείγμα τῆς ρητορικῆς ἱκανότητάς του, παρὰ τὴν  
«ἀγραμματοσύνη» του, καί ἀποτελεῖ πηγὴ σοφίας, σκέψεων καί διαχρονικῶν  
διδασμάτων. «*Εἰς μίαν μικρὰν ἀγόρευσιν*», σημειώνει ὁ Διονύσιος Κόκκινος,  
«*κατώρθωσε νά περιλάβῃ ὀλόκληρον τὴν ἱστορίαν τῆς Ἑλλάδος μέχρι τῶν*

---

<sup>24</sup> Θ. Κολοκοτρῶνη, *Διήγησις Συμβάντων τῆς Ἑλληνικῆς Φυλῆς ἀπὸ τὰ 1770 ἕως τὰ 1836*.

*ήμερῶν του καί ν' ἀντλήσι διδάγματα διά τούς συγχρόνους»<sup>25</sup>.*

Ὁ Θεόδωρος Κολοκοτρώνης ἔχει συναίσθησι ὅτι ἡ Ἑλλάδα, ἡ ὁποία θεμελιώθηκε πάνω στό αἷμα ἀμέτρητων Ἑλλήνων μαρτύρων καί ἡρώων καί πού παρέδωσαν αὐτός καί οἱ σύγχρονοί του, δέν ἦταν τέλεια. Χρειαζόταν ἀκόμη πολλή προσπάθεια καί δουλειά μέχρι νά ἐξελιχθεῖ σέ ἕνα εὐνομούμενο καί προοδευμένο κράτος. Αὐτοί ἔθεσαν τίς βάσεις. Ἐναπόκειται στους ἐπιγενομένους τους ἡ περαιτέρω ἀνάπτυξη, πρόοδος καί εὐημερία τῆς νέας χώρας, ὅπως καί βαθμηδόν γίνεται δύο αἰῶνες τώρα. Ὅμως, ὡς κληροδότης αὐτῆς τῆς χώρας ὁ Γερο-Στρατηγός θέτει καί τούς ὅρους:

*«Εἰς ἐσᾶς μένει νά ἰσάσετε καί νά στολίσετε τόν τόπον, ὅπου ἡμεῖς ἐλευθερώσαμε· καί, διά νά γείνη τοῦτο, πρέπει νά ἔχετε ὡς θεμέλια τῆς πολιτείας τήν ὁμόνοιαν, τήν Θρησκείαν, τήν καλλιέργειαν τοῦ Θρόνου καί τήν φρόνιμον ἐλευθερίαν»* - μεταφράζοντας σήμερα τήν *«καλλιέργειαν τοῦ Θρόνου»* σέ *«καλλιέργειαν τοῦ πολιτεύματος»*.

Πράγματι, σέ αὐτές τίς ἀξίες βασιζόμενη μέχρι τώρα ἡ πατρίδα μας, παρά τό μικρό γεωγραφικῶς καί ἀριθμητικῶς μέγεθος τῆς καί τό περίφημο «ἀνάδελφο», μπόρεσε νά ἐπιτύχει μεγάλα βήματα προόδου, νά γίνεται διεθνῶς ἀποδεκτὴ καί σεβαστή, ἀλλά καί ἐμπνεόμενη ἀκριβῶς ἀπό τό ἀθάνατο πνεῦμα τοῦ 1821 νά δημιουργεῖ νέα ἔπη, ὅπως τό Ἔπος τοῦ 1940. Γι' αὐτό καί πιστεύουμε ὅτι, ἐάν οἱ πολῖτες τῆς δώσουν προσοχή καί ἐνστερνισθοῦν τήν παραπάνω κληρονομιά τοῦ Γέρου τοῦ Μοριᾶ, τότε ἡ μικρή αὐτή χώρα θά συνεχίσει καί στό μέλλον νά φωτίζει καί νά ἐμπνέει.

---

<sup>25</sup> Δ. Κόκκινου, *Ἡ Ἑλληνικὴ Ἐπανάστασις*, Β΄, σ. 104.

ΑΝΔΡΕΑΣ ΚΟΥΚΟΣ  
ΝΟΜΙΚΟΣ - ΙΣΤΟΡΙΚΟΣ - Δρ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗΣ ΣΧΟΛΗΣ ΕΚΠΑ  
ΠΡΟΕΔΡΟΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΜΕΛΕΤΗΣ  
ΝΕΟΤΕΡΗΣ ΚΑΙ ΣΥΓΧΡΟΝΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ-ΙΩΑΝΝΗΣ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΣ

## ΤΟ ΣΥΝΕΔΡΙΟ ΣΤΟ ΑΑΧΕΝ (AIX LA CHAPELLE) ΤΟ 1818: Η ΣΥΜΒΟΛΗ ΤΟΥ ΙΩΑΝΝΗ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑ ΜΕ ΘΕΣΕΙΣ ΚΑΙ ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΓΙΑ ΜΙΑ ΠΡΟΟΔΕΥΤΙΚΟΤΕΡΗ ΤΑΞΗ ΠΡΑΓΜΑΤΩΝ ΣΤΗΝ ΕΥΡΩΠΗ ΤΟΥ 19ου ΑΙΩΝΑ

**Τ**ό νά χαρακτηριστεί σήμερα ένας διπλωμάτης «Ευρωπαίος» εἶναι συνηθισμένο. Εἶναι πρωτοποριακό ὅμως νά χαρακτηρίζεται «Ευρωπαίος», ἕνας διπλωμάτης ὅπως ὁ μετέπειτα Πρῶτος Κυβερνήτης τῆς Ἑλλάδος, πού ἔζησε καί ἔδρασε στίς πρώτες δεκαετίες τοῦ 19ου αἰώνα.

Εἶναι ὁ πρῶτος «Ευρωπαϊστής», γιατί ἀσχολεῖται μέ τήν ἐνότητα τῆς «Γηραιᾶς Ἡπείρου», 100 περίπου χρόνια πρῖν τό συγκεκριμένο θέμα τεθεῖ στό τραπέζι τῶν διαπραγματεύσεων.

Τό 1812 λοιπόν, γιά πρώτη φορά στή Συνθήκη τοῦ Βουκουρεστίου μιᾶ ὁ ἴδιος γιά τά «Ευρωπαϊκά πράγματα», μία Συνθήκη πού δυστυχῶς ἄφηνε πάλι τήν Εὐρώπη διχασμένη καί τούς μικρούς λαούς τῶν Βαλκανίων σκλάβους στήν τουρκική βαναυσότητα.

Τί συμβαίνει ὅμως σ' αὐτήν τήν Εὐρώπη πού δραστηριοποιεῖται ὁ Κορυφαῖος Ἑλληνας Διπλωμάτης, τό πρῶτο τρίτο τοῦ αἰώνα;

Ὡς τόν Σεπτέμβριο τοῦ 1812, ὅταν ὁ γαλλικός στρατός μπῆκε νικητής στή Μόσχα, ὁ Μ. Ναπολέον δέν εἶχε γνωρίσει τήν ἴπτα. Ἡ ἐκστρατεία του ἐναντίον τῆς Ρωσίας ὑπῆρξε ταυτόχρονα τό ἀπόγειο τῆς δόξας του καί ἡ ἀρχή τῆς παρακμῆς του, ὁ τάφος τῆς στρατιωτικῆς καί πολιτικῆς του καριέρας. Μετά τήν πυρπόληση τῆς Μόσχας, ἡ γενική ὑποχώρηση τῶν Γάλλων μέσα στό φοβερό χειμωνιάτικο κρύο ἔδωσε τό σύνθημα σ' ὅλες σχεδόν τίς Εὐρωπαϊκές δυνάμεις νά συνασπιστοῦν γιά ν' ἀποτινάξουν τήν κηδεμονία τοῦ Ναπολέοντα. Ὁ γαλλικός αὐτοκρατορικός στρατός, ἡ περίφημη μεγάλη στρατιά γύρισε στήν

πατριδα του τρομερά αποδεκατισμένος. Δεν υπάρχει όμοιο παράδειγμα στην Παγκόσμια Στρατιωτική Ιστορία: από τις 533.000 άνδρες που είχαν περάσει τον ποταμό Νιέμεν, ξαναείδαν τό Παρίσι 20 με 30 χιλιάδες άνδρες.

Συνασπισμός Αυστρίας – Πρωσίας – Ρωσίας – Άγγλίας και στις 19 Οκτωβρίου 1813 έρχεται για τον Γάλλο Στρατηλάτη ή καταστρεπτική ήττα στην περιώνυμη Μάχη των Έθνων κοντά στη Λειψία. Οι συμμαχικές δυνάμεις περνούν τό Ρήνο και εισβάλλουν στο γαλλικό έδαφος – άρχές του 1814.

Τις πρώτες ημέρες του Μαρτίου του 1814 οι αντιπρόσωποι των τεσσάρων Δυνάμεων συναντιούνται στο Σωμόν του Άνω Μάρνη και υπογράφουν συμφωνία με την οποία αναλάμβαναν την υποχρέωση να μη σταματήσουν τον πόλεμο παρά μόνο αφού θά εξαναγκάζαν τί Γαλλία να δεχθεί τά γεωγραφικά όρια του 1789 (πριν από τί Μεγάλη Έπανάσταση). Καθόριζαν άκόμη με τί συμφωνία αυτή τις γενικές άρχές που θά αποδέχονταν και θά επέβαλαν μετά την τελική νίκη, για τί νέα όργάνωση της Εύρώπης.

Γ' αυτό και ή Συμφωνία ή Συνθήκη του Σωμόν θεωρείται ως ή Πρώτη Πράξη των Μεγάλων Δυνάμεων της Εύρώπης ως προς την εφαρμογή της άρχής της ευρωπαϊκής ισορροπίας και την καθιέρωση του λεγόμενου Δευθυντηρίου, τό όποιο θά διαμορφωθεί λεπτομερέστερα με τί Συνθήκη των Παρισίων στις 20 Νοεμβρίου 1815.

Στά τέλη Μαρτίου 1814 οι Σύμμαχοι μπαίνουν στο Παρίσι – ή Γαλλική Γερουσία κηρύττει έκπτωτο τον Μ. Ναπολέοντα και καλεί τον κόμη της Προβηγκίας, γνωστό ως Λουδοβίκο ΙΗ΄, στον θρόνο της Γαλλίας. Έτσι έχουμε τί λεγόμενη παλινόρθωση της Παλαιάς Βασιλικής Οικογενείας των Βουρβόνων.

Ό Γάλλος Αυτοκράτορας διατηρεί τον τίτλο του και έκτοπίζεται στο μικρό νησί της Έλβας.

Συμφωνείται να συγκληθεί Διεθνές Συνέδριο στη Βιέννη, τό όποιο ξεκινάει τον Σεπτέμβριο του 1814. Την ίδια εποχή ό Ιωάννης Καποδίστριας ως άπεσταλμένος του Τσάρου ολοκληρώνει τό έλβετικό θαύμα και μετέχει κι εκείνος στο Συνέδριο της Βιέννης ως διπλωματικός άκόλουθος με άρμοδιότητα στο έλβετικό ζήτημα.

Επιδίωξη στη Βιέννη των τεσσάρων Μεγάλων Δυνάμεων της Τετραπλής Συμμαχίας –όπως είχε καθιερωθεί να όνομάζεται από τό 1813– ήταν να διαμορφώσουν τον νέο χάρτη της Εύρώπης, όπως αυτές ήθελαν, και να επιβάλουν τις άποφάσεις τους στη Γαλλία και στα μικρότερα κράτη.

Όστόσο ό Ταλλεϋράνδος καταφέρνει να ματαιώσει τά σχέδιά τους και να διασπάσει την ένότητα της Τετραπλής Συμμαχίας. Άσυναγώνιστος ό Ταλλεϋ-



ράνδος στην παρασκηνιακή δραστηριότητα, εκμεταλλεύεται τις αντιζηλίες και τις διαφορές των Τεσσάρων Δυνάμεων που προέκυψαν ειδικά στα θέματα της Πολωνίας και της Σαξονίας.

Ενώ συνεχίζονται οι εργασίες του Συνεδρίου, ο Μ. Ναπολέων αποδρά από την Ήλβα την 1η Μαρτίου 1815 και αποβιβάζεται στις γαλλικές ακτές. Είναι οι περιβόητες 100 ημέρες της Βασιλείας του που τελειώνουν με τη συντριβή του στο Βατερλώ (16-18 Ιουνίου 1815).

Οι συνθήκες που υπογράφηκαν στα 1815 είναι τρεις:

1. Η Τελική Πράξη της 9ης Ιουνίου 1815 με την οποία κλείνει το Συνέδριο της Βιέννης.
2. Η λεγόμενη Συνθήκη της Τεράς Συμμαχίας στις 26 Σεπτεμβρίου 1815 και
3. Η Συνθήκη Ειρήνης της 20ης Νοεμβρίου 1815 στο Παρίσι.

Η Τερά Συμμαχία ουσιαστικά δημιουργείται με πρωτοβουλία του Τσάρου Αλέξανδρου και είναι Συμμαχία μεταξύ Αυστρίας – Πρωσίας – Ρωσίας – Γαλλίας (ή Γαλλία γίνεται δεκτή μετά το Συνέδριο του Άαχεν).

Ξεκινά σαν ένα έγγραφο προσωπικό των Μοναρχών οι οποίοι επικαλούνται τις αρχές του Χριστιανισμού, δηλ. ότι ενωμένοι με δικαιοσύνη – αγάπη – ειρήνη θα αντιμετωπίσουν οποιοδήποτε πρόβλημα και θα είναι αλληλέγγυοι ο ένας στον άλλο.

Πρόκειται αναμφισβήτητα για ένα κείμενο που δεν έχει το προηγούμενο του μέσα στην ιστορία των διπλωματικών πράξεων.

Οι κρυφές προθέσεις των ηγεμόνων που συνέστησαν την Τερά Συμμαχία ήταν όμως η επέμβαση στα εσωτερικά των μικρών κρατών, ο στραγγαλισμός των εθνικών διεκδικήσεων των υπόδουλων λαών και, κυρίως, το απαραβίαστο των αποφάσεων του Συνεδρίου της Βιέννης.

Κατά τη διάρκεια του χρόνου οι λαοί απέδωσαν στην Τερά Συμμαχία τον χαρακτήρα συνωμοσίας των ισχυρών κατά των λαϊκών ελευθεριών.

Η Συνθήκη Ειρήνης των Παρισίων ουσιαστικά βάζει τέλος στην πολιτική σταδιοδρομία του Μ. Ναπολέοντα, συμμαχικός στρατός θα υπάρχει ως στρατός κατοχής για μεγάλο διάστημα σε στρατηγικές θέσεις μέσα στη Γαλλία, η οποία υπόκειται και σε μεγάλη πολεμική αποζημίωση.

Ο Καποδίστριας το 1815 αναλαμβάνει Γραμματέας επί των εξωτερικών υποθέσεων στη Ρωσική Αυτοκρατορία. Ουσιαστικά αναδιοργανώνει μία νεκρή διπλωματική υπηρεσία που κινείται ασυντόνιστα από το 1802-1803 που ιδρύθηκε. Διπλωματικά αρχεία, Έπετηρίδα Ρώσων διπλωματών, ανακοινώσεις στις

έφημερίδες της εποχής ως ΥΠΕΞ, καινοτομίες πρωτόγνωρες για την εποχή που διανύουμε, αλλά, ταυτόχρονα, και τεράστιες υπηρεσίες για την Πατρίδα του.

Φτάνουμε λοιπόν στο 1818 όταν ώθει ουσιαστικά τον Τσάρο Αλέξανδρο να σκεφτεί ποιά πρέπει να είναι η μελλοντική στάση των Συμμάχων απέναντι στη Γαλλία. Ο Καποδίστριας θεωρεί απαραίτητη την επιστροφή της Γαλλίας στις Συμμαχίες των Μεγάλων Δυνάμεων για τη διατήρηση της ευρωπαϊκής ειρήνης και ισορροπίας. Άλλωστε το 1815 είχε προσφέρει τεράστιες υπηρεσίες σώζοντας τη Γαλλία από τον καταταμαχισμό των εδαφών της, κάτι που αναγνώρισαν οι Γάλλοι.

Έτσι προκαλείται το Συνέδριο της Αΐξ λά Σαπέλ (Ααχεν) με αποκλειστικό έργο να εξετάσει και να ρυθμίσει το θέμα της συμμαχικής κατοχής στη Γαλλία.

Στά τέλη Σεπτεμβρίου άρχισαν να καταφθάνουν στο Άαχεν οι αντιπροσωπεύεις. Ποιά θέματα χώριζαν τις Μεγάλες Δυνάμεις; Όλα και κανένα. Οι Άγγλο-αυστριακοί φοβούνταν τη γαλλορωσική προσέγγιση, που τη θεωρούσαν εξαιρετικά επικίνδυνη για την ελευθερία της Ευρώπης. Τελικά, όλοι προσπάθησαν να καλοπιάσουν τους Γάλλους. Η τελική απόφαση του Συνεδρίου είναι μία νίκη για τον Καποδίστρια. Τα συμμαχικά στρατεύματα αποσύρονται από τη Γαλλία και μειώνεται η πολεμική αποζημίωση, η οποία ουσιαστικά τακτοποιείται.

Τό σημαντικότερο όμως είναι ότι σύντομα η Γαλλία θα γινόταν και πάλι αποδεκτή ως ισότιμη σύμμαχος. Έτσι η Τετραπλή Συμμαχία γίνεται Πενταπλή.

Ο Βασιλιάς της Γαλλίας Λουδοβίκος ΙΗ΄, θέλοντας να δείξει την ευγνωμοσύνη του στον Ιωάννη Καποδίστρια, του οποίου η σθεναρή στάση σώζει για άλλη μία φορά τη Γαλλία από την οικονομική καταστροφή, επαναφέροντάς την στους ισχυρούς της Ευρώπης, του προσφέρει μέσω του Υπουργού του Ρισελιέ ένα μεγάλο χρηματικό ποσό.

Ο Καποδίστριας αρνείται και, κατόπιν επιμονής των Γάλλων, ζήτησε να προσφέρουν από ένα αντίτυπο όσων βιβλίων υπήρχαν εις διπλούν στη βιβλιοθήκη των Παρισίων για τις βιβλιοθήκες της Ελλάδος που σκόπευε να ιδρύσει. «Τό περιττόν σας», είπε, «θα γίνει κεφάλαιον της βιβλιοθήκης, την οποία επιθυμώ να συστήσω εις την πατρίδα μου και άλλον ουδέν υπάρχει εις έμέ χαρίεστερον».

Ο Τσάρος Αλέξανδρος, επιβραβεύοντας τους αγώνες του στο Συνέδριο του Άαχεν, απένεψε στον Καποδίστρια τό παράσημο του Αγίου Βλαδιμήρου Α΄ τάξης, ενώ η Γαλλία του απένεψε τον Μεγαλόσταυρο της Λεγεώνας της Τιμής.

Μεγάλες όμως είναι οι προσπάθειες του Ιωάννη Καποδίστρια για την εγκαθίδρυση της πρώτης Γερμανικής Όμοσπονδίας.

Σχετικά λοιπόν με τό γερμανικό ζήτημα προαποφασίστηκε από τό Διευθυντήριο ή πρόσκαιρη λύση τής Συνομοσπονδίας, λύση πού φυσικά βρῖκε αντίθετη τίν Αυστρία, πού απέβλεπε στόν ρόλο του ισχυροῦ στήν Κεντρική Εὐρώπη.

Ὁ γερμανικός λαός ἤθελε τίν ἐνότητα, ἀλλά πολλές ἀπό τίς Μεγάλες Δυνάμεις ἤθελαν τόν κατακερματισμό τής Γερμανίας σέ μικρά κρατίδια, γιατί ἔτσι θά αὔξαναν τίν ἐπιρροή τους στήν περιοχή.

Ἀπό τό 1815 ἕως τό 1818 καί τά Συνέδρια τής Βιέννης καί του Ἰαχεν, ὁ Καποδίστριας ὑποβάλλει τουλάχιστον τέσσερα ὑπομνήματα γιά τίς γερμανικές ὑποθέσεις, τονίζοντας καταρχήν τίν ἀδιαμφισβήτητη ὑπεροχή τής Γερμανικῆς Αὐτοκρατορίας στήν Εὐρώπη, καθώς καί ὅτι πρέπει νά ἀποκατασταθεῖ τό Γερμανικό Ἔθνος ἀφενός πρὸς ὄφελός του, ἀφετέρου δέ χάριν τής ἐξασφάλισης τής ἡρεμίας καί γαλήνης στήν Εὐρώπη.

«Ὅποιαδήποτε κι ἂν εἶναι τά ἰδιαίτερα συμφέροντα τῶν ἡγεμόνων πού κυβερνοῦν», διακήρυξε, «οφείλουν ὑπό τίν πίεση τῶν γεγονότων νά παρασχοῦν στή χώρα τους ἐνιαῖο Σύνταγμα».

Στή σύγκρουσί του μέ τίν Αντιπροσωπεία τής Αὐστρίας, ὁ Καποδίστριας σέ ἕνα ξέσπασμά του λέει: «Τό γεγονός πού θά ἐξασφάλιζε μία αἰώνια εἰρήνη στήν Εὐρώπη θά ἦταν ἡ διακήρυξη τής ἀρχῆς τής οὐδετερότητας ὡς θεμέλιο τής Γερμανικῆς Ὁμοσπονδίας καί ἡ ὑπαγωγή στό καθεστῶς αὐτό ὅλων τῶν ὁμόσπονδων δυνάμεων μαζί μέ τή Δανία. Ποιός θά πολεμοῦσε τότε καί γιατί; Θά βλέπαμε τότε τή μάλιστα τῶν μόνιμων στρατευμάτων νά ἐξαφανίζεται ἀπό παντοῦ... Ἀλλά αὐτό εἶναι μία χίμαιρα».

Μετά ἀπό ἔντονες συζητήσεις ὑπογράφηκαν στή Βιέννη ἀρχικά, στίς 8 Ἰουνίου 1815, οἱ συνθήκες γιά τή Γερμανική Ὁμοσπονδία πού ἀναγνώριζαν, σύμφωνα πρὸς τίς ὑποδείξεις του Καποδίστρια, μία ἔνωση κρατῶν πού σεβόταν τίν κυρίαρχη ἐξουσία τῶν μελῶν της καί ἡ ὁποία περιελάμβανε 41 γερμανικά κράτη.

Ὅμως τό Συνέδριο του Ἰαχεν θά μείνει στήν Ἱστορία τής Διπλωματίας μοναδικό γιά τίς τολμηρές ιδέες του Ἰωάννη Καποδίστρια γιά τά πράγματα τής Εὐρώπης, τίν καταπολέμηση τής πειρατίας καί τίν κατάργηση του δουλεμπορίου.

Ξεχώρισα ἀπό τό Ἀρχεῖο του Ἰωάννη Καποδίστρια τρία ὑπομνήματα μέ προτάσεις καί διπλωματικές ἀναφορές πρὸς τόν Ἀνώτατο Προϊστάμενό του, τόν Τσάρο Ἀλέξανδρο.

Τά τρία αὐτά ὑπομνήματα μέ ἡμερομηνίες 6 Ἰουλίου – 1 Νοεμβρίου καί 31 Δεκεμβρίου 1818 εἶναι κυριολεκτικά μνημειώδη. Θά πρέπει, κατά τίν ἄποψή

μου, νά μελετώνται καί νά διδάσκονται σέ όλες τίς Διπλωματικές Ἀκαδημίες τοῦ σύγχρονου κόσμου. Εἶναι τά ὑπομνήματα πού μᾶς ἐπιτρέπουν νά τόν ὀνομάσουμε «Πρῶτο Εὐρωπαϊστή».

Ἀναφέρομαι στά τρία Ὑπομνήματα μέ τίς προτάσεις του πρὸς τόν Τσάρο Ἀλέξανδρο, γιατί αὐτούσιες οἱ ιδέες του περιλαμβάνονται στά ἀρχικά αὐτά Ὑπομνήματα.

Στό πρῶτο ἀπ' αὐτά (τῆς 6ης Ἰουλίου 1818), ἐκθέτει τίς ἀπόψεις του γιά ὅλα τα εὐρωπαϊκά ζητήματα.

Καταγγέλλει τήν τάση τῆς Αὐστρίας καί τῆς Ἀγγλίας γιά «κατ' ἴδιαν» ἀντιμετώπιση τῶν διαφόρων θεμάτων ἔξω ἀπό τά πλαίσια τῆς μεγάλης συμμαχίας. Προσπαθεῖ μέ ὅλες του τίς δυνάμεις νά πείσει τίς ἀντιπροσωπεῖες τῶν μεγάλων κρατῶν νά συζητήσουν τά τεράστια προβλήματα τῶν μικροτέρων κρατῶν, ὅπως τῆς Ἰσπανίας, τῶν ἰταλικῶν κρατιδίων, τῆς Γερμανίας. Τονίζει ὅτι, παρασκηνιακά, δέν μποροῦν νά ἀντιμετωπιστοῦν αὐτά τά προβλήματα, πού θά ἐξελιχθοῦν σέ μεγάλα καί θά διακινδυνεύσει γιά ἄλλη μιά φορά ἡ εἰρήνη στὴν Εὐρώπη.

Χαρακτηριστικά ἀναφέρει ὅτι ἡ Ρωσία, ἔχοντας συμβάλει μέ ἀνδιδοτέλεια στὴν ἀποκατάσταση τῆς συνταγματικῆς βασιλείας στή Γαλλία, στὴν ἐδραίωση τῆς διαρκοῦς οὐδετερότητας καί ἀνεξαρτησίας τῆς Ἑλβετίας καί στὴν ἐξασφάλιση τῆς ἐθνικῆς ταυτότητας τῆς Πολωνίας, ἐπιβεβαίωσε τὴν καλή της πίστη καί τὸν σεβασμὸ στὴν τήρηση τῶν συνθηκῶν. Δέν εἶχε ἀποδώσει ἡ ἐπιμελημένη «φαλκίδευση» τῶν παραπάνω ἀπὸ μέρους τῶν Ἄγγλων καί τῶν Αὐστριακῶν. Ὁ Μέττερνιχ μάλιστα ἤλπιζε, ὅτι μέ τὴν ἀνανέωση τῆς Τετραπλῆς Συμμαχίας, θά μπορούσε ν' ἀνατεθεῖ στή Γαλλία ὁ ρόλος τοῦ «ἐνδιάμεσου». Στόχος πάντα ἡ μείωση τῆς ἐπιρροῆς τῆς Ρωσίας στά εὐρωπαϊκά ζητήματα.

Ἀναφερόμενος ἀργότερα ὁ Καποδίστριας στά διπλωματικά «παιχνίδια» τοῦ Μέττερνιχ, γράφει: «Ἀπομονώων ἀφ' ἑνὸς τὴν Γαλλίαν, καί δεσμεύων ἀφ' ἑτέρου τὴν Ρωσίαν διὰ τῆς Τετραπλῆς Συμμαχίας, ἤλπιζε, χρείας τυχοῦσης, νά ἀναγκάσει τὴν Αὐλὴν τῶν Παρισίων νά προσχωρήσει ἐκ νέου εἰς τὴν διαβόητον συνθήκην τῆς 3ης Ἰανουαρίου 1815. Ἀφ' ἑτέρου, διὰ τῆς ἀποκλείσεως παντός ἄλλου ζητήματος ἐκ τῶν ἐν Ἄαχεν συζητήσεων, ἐπετυγχάνετο ἐν τοῖς πράγμασιν ἡ μὲν Ἀγγλία νά ρυθμίσει μόνη της τὰ ἐν Νοτίῳ Ἀμερικῇ ἰσπανικά ζητήματα, ἡ δὲ Αὐστρία νά πράξει τὸ αὐτὸ διὰ τὰ ζητήματα τῆς Γερμανίας καί Ἰταλίας ἀπομακρύνουσα τὰ δευτερεύοντα κράτη ἀπὸ τῆς Ρωσίας».

Ὁ Καποδίστριας ὅμως μέ τό πραγματικά μεγαλοφυεῖς αὐτὸ Ὑπόμνημα, τό ὁποῖο μπορεῖ νά χαρακτηριστεῖ δίκαια «τό προσχέδιο γιά μίαν πανευρωπαϊκὴ

συνεργασία», ἀμφισβητεί επίσημα τὴν παγκόσμια κυριαρχία τῶν τεσσάρων Μεγάλων Δυνάμεων πού ἀπέρρεε ἀπὸ τὶς συνθήκες τοῦ 1815. Καὶ τὸ κάνει ὡς Ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν ἴσως τῆς μεγαλύτερης ἀπὸ αὐτὲς τὶς Δυνάμεις.

Λέει, ὅτι, «ἂν δεχτοῦμε ὅτι ἡ Συνθήκη τῆς Ἱερᾶς Συμμαχίας νομιμοποιεῖ τὴν ἀδελφοσύνη ἀνάμεσα σὲ Μονάρχες καὶ λαούς, πῶς θὰ διατηροῦνταν τότε ἡ ἀμοιβαίωτητά ἐφόσον μία Κυβέρνηση ὄριζε τὰ συμφέροντα τῶν ἄλλων χωρὶς τὴ δική τους συμμετοχή. «Δὲν δεχθήκαμε ποτέ», ὑπογραμμίζει, «τὴν ὑπαρξὴ δικαιώματος τῶν συμβαλλόμενων Δυνάμεων νὰ παρεμβαίνουν στὶς σχέσεις πού ἀφοροῦν τὰ ἄλλα κράτη, ἀκόμη λιγότερο στὶς σχέσεις ἐκείνες πού δὲν ὀρίζονται ἀπὸ συνθήκες».

Καὶ συνεχίζει, προτείνοντας τὴν ἴδρυση μίας «γενικῆς συμμαχίας». Ἡ Τετραπλὴ Συμμαχία ἀναφέρει ὅτι εἶναι καταδικασμένη ἀπὸ τὴ φύση τῆς νὰ σπείρει τὴ διχόνοια ἀνάμεσα στοὺς λαούς. Πρέπει λοιπὸν νὰ διευρυνθεῖ μὲ τὴν ἔνταξη σ' αὐτὴν ὅλων των Εὐρωπαϊκῶν κρατῶν καὶ νὰ καθιερωθεῖ ἡ «ἀλληλέγγυος καὶ συνυπεύθυνος συμμαχία (Alliance Solidaire), πού θὰ ἐγγυᾶται τὴν ἐσωτερικὴ καὶ ἐξωτερικὴ εἰρήνη καὶ ἀσφάλεια ὅλων τῶν κρατῶν τῆς Εὐρώπης.

Αὐτὴ θὰ εἶναι «ἡ βάση ἑνὸς συστήματος ἀμοιβαίας ἐγγύησης γιὰ τὴν ὑφιστάμενη κρατικὴ ὑπόσταση τῶν συμβαλλομένων δυνάμεων».

Ἐγγύηση ἐδαφικὴ; Ναι, ἀλλὰ ἐγγύηση καὶ τῶν ὑφισταμένων πολιτικῶν καθεστώτων.

Στὸ κείμενο αὐτὸ γιὰ πρώτη φορὰ ἀναφέρεται τὸ διεθνὲς δίκαιο καὶ ἡ τήρησή του.

Τὸν ἀπασχολεῖ ἡ μακροαίωνη εἰρήνη καὶ εὐημερία.

Συνεχίζει νὰ βάζει ἐρωτήματα συνεχῶς γιὰ τὴν Αὐστρία καὶ τὴ Ρωσία: «Ἡ ζήλεια», λέει, «ἀκόμη καὶ ὁ φόβος πού προκαλεῖ ἡ κραταιὰ στάση τῆς Ρωσίας καὶ ἡ παρέμβαση τῆς Κυβερνήσεώς της σὲ ὅλες τὶς Εὐρωπαϊκὲς ὑποθέσεις, συνιστοῦν τὴν κύρια αἰτία διαφωνίας».

Γιὰ τὸν Καποδίστρια ἡ σταθερότητα στὸ εὐρωπαϊκὸ σύστημα κινδυνεύει ἀπὸ τὴν ἐπιστροφή τῶν ἐπαναστάσεων καὶ τὸ δίκαιο τοῦ ἰσχυροτέρου. Πρέπει νὰ προστατευθεῖ ἡ Εὐρώπη ἀπὸ τὴ χρῆση βίας καὶ ἐπίσης νὰ περιοριστοῦν οἱ ἐπεκτατικὲς βλέψεις τῶν μεγάλων σὲ βάρος τῶν μικρῶν κρατῶν.

Ἡ ἀλληλέγγυος, δέ, αὐτὴ Συμμαχία πού προτείνει, ἕνας ὑπερεθνικὸς θὰ λέγαμε σήμερα Ὄργανισμός, σάν τὸν Ὄργανισμὸ Ἠνωμένων Ἐθνῶν, θὰ μποροῦσε νὰ ἐπεμβαίνει μόνον κατόπιν ἐντολῆς τοῦ Διευθυντηρίου τῶν Δυνάμεων (ἕνα ἄλλο Συμβούλιο Ἀσφαλείας θὰ λέγαμε σήμερα) γιὰ διευθέτηση τῶν

διεθνών διαφορών και όταν υπήρχε απειλή κατά της διεθνούς ειρήνης.

Καταργεί δηλαδή ουσιαστικά τήν αρχή τῶν ἐπεμβάσεων και δέν θεωρεῖ νόμιμη τήν ἐπέμβαση ὕστερα ἀπό μονομερῆ ἀπόφαση ἑνός ἢ περισσοτέρων κρατῶν.

Βασικός του στόχος, νά μποροῦν και τά μικρά κράτη νά ἔχουν τό δικαίωμα ν' ἀντιμετωπίζουν τά ἔθνικά τους προβλήματα μέ τί συνεργασία και μόνο των μεγάλων κρατῶν.

Στό βάθος τοῦ μυαλοῦ του μέσα ἀπ' ὅλες αὐτές τίς προοδευτικές και ρηξικέλευθες προτάσεις ὑπάρχει ἡ σκλαβωμένη του πατριδα. Τήν κατάλληλη στιγμή θά τεθεῖ πρὸς συζήτηση και τό Ἑλληνικό Ζήτημα. Ἄλλωστε αὐτό τό προετοιμάζει ὁ ἴδιος σιγά σιγά, ξεκινώντας ἐπίσημα νά τό θέτει ἀπό τό Συνέδριο τῆς Βιέννης. Ἡ ὕλοποίηση και τελειοποίηση τῶν σκέψεων τοῦ Ρήγα Βελεστινλή! «Ἑλληνικόν Ἔθνος» ὑπάρχει, «εἶναι ὑπόδουλο» και πρέπει ν' ἀπελευθερωθεῖ.

Βάζει συνεχῶς ὑποθέσεις στά κείμενά του γιά νά ἐξηγήσει ποῦ θά ὀδηγοῦνταν τά πράγματα ἂν καταλίγαμε στό ἀντίθετο συμπέρασμα ἀπό τό δικό του. Ἕνας πραγματι μαθηματικός τρόπος σκέψης προσαρμοσμένος στή διπλωματία.

Ἡ γαλλική γλῶσσα πού χρησιμοποιεῖ στά διπλωματικά του κείμενα δέν μπορεῖ νά κατανοηθεῖ εὐκόλα ἀπό κάποιον πού δέν τήν ἔχει τουλάχιστον μπητρική του γλῶσσα! Παίζει μέ τίς λέξεις, μέ τά νοήματα, ἕνα διπλωματικό ὑποχρεωτικά και συνωμοτικό παιχνίδι πού τό κερδίζει τίς περισσότερες φορές.

Στό Ὑπόμνημα τῆς 1ης Νοεμβρίου 1818, ἐνῶ τό Συνέδριο βρίσκεται σέ ἐξέλιξη, ὁ Καποδίστριας γράφει ὅτι οἱ θέσεις του γιά μία γενικότερη συμμαχία ἔχουν τρομοκρατήσει τούς συνέδρους. Ἡ διχογνωμία εἶναι οὐσιαστική. Ἀγγλία και Αὐστρία, ἀποβλέποντας μόνο στήν ἀστυνόμευση τῆς Εὐρώπης, ὑποστήριξαν τήν ἰσχύ τῆς κλειστῆς συμμαχίας και σέ καιρό εἰρήνης. Ἀναρωτιέται, ἀπευθυνόμενος στόν Αὐτοκράτορα και ἐκφράζοντας τήν ἀγωνία του, ποιά θά εἶναι ἄραγε ἡ τελική ἔκβαση τῶν διαπραγματεύσεων.

Στό Ὑπόμνημα τῆς 31ης Δεκεμβρίου, μετά τί λήψη τῶν ἐργασιῶν τοῦ Συνεδρίου, ἀναφέρεται στίς «προόδους» τοῦ εὐρωπαϊκοῦ συστήματος. Εἶναι ἕνα μοναδικό ὑπόμνημα πού πραγματι δικαιολογεῖ τήν ἄριστη ἐπιλογή τοῦ Αὐτοκράτορα νά τοποθετήσει τόν Ἰωάννη Καποδίστρια Ὑπουργό τῶν Ἐξωτερικῶν, μόνο σέ ἕξι χρόνια διπλωματικῆς σταδιοδρομίας στή Ρωσία.

Ἕνα πρωτοποριακό γιά τήν ἐποχή του Ὑπόμνημα μέ βαθιά ἀνάλυση γιά τήν πολιτική πού ἀκολουθεῖ κάθε κράτος τοῦ κόσμου, καθώς και τίς ἐπιδιώξεις του. Ἀνάλυση, δηλαδή, τῆς τότε παγκόσμιας πολιτικῆς σκηνῆς.

Τελειώνοντας αυτή τή θαυμάσια πολιτική επισκόπηση, τονίζει ότι η Κυβέρνηση τῆς Ρωσίας ὀφείλει νά ἐπαγρυπνεῖ μέ μεγάλη προσοχή γιά τά ὅσα διαδραματίζονται στή Βιέννη καί τό Λονδίνο.

Ἀξίζει ὅμως ν' ἀναφερθοῦμε στό τί λέει γιά τήν Ἀγγλία καί τήν ἀγγλική πολιτική.

Ἐάν ἡ Γαλλία καί ἡ Ἰσπανία ἀναζητοῦν μέ κόπο μία κατευθυντήρια γραμμή στήν ἀντίστοιχη βάση τους ἡ καθεμία, ἡ Ἀγγλία καταβάλλει μεγάλες προσπάθειες γιά νά μὴν χάσει τήν δική της. Τό ἀγγλικό ὑπουργεῖο γνωστοποίησε τίς θέσεις του. Ἡ τρέχουσα σύνοδος τοῦ Κοινοβουλίου θά τό ἐκτιμῆσει. Ὅποιες καί νά εἶναι οἱ ἐπιτυχίες τῆς παρούσας διοίκησης, ἢ ἐάν θά ἔπρεπε νά συγκροτηθεῖ μία νέα, δέν ὑπάρχει καμία ἀμφιβολία πῶς ἡ φύση καί ἡ ἔκταση τῶν ἐμπορικῶν συμφερόντων αὐτοῦ τοῦ μεγάλου ἔθνους δέν θά εἶναι καθόλου ἀσύμβατα μέ τήν ἀνεξαρτησία τῶν πολιτικῶν ἀπόψεων τῆς κυβέρνησής της.

Ἐάν αὐτές οἱ ἀπόψεις δέν προέρχονται καθόλου ἀπό ἀνεξάρτητα πνεύματα, εἶναι ἀκόμα πῶς δύσκολο νά συμμορφωθοῦν μέ τό καθῆκον. Ὅταν μάλιστα ἡ ἐκπλήρωση ἑνός καθήκοντος σέ σχέση μέ ἄλλα κράτη δέν σημαίνει οὔτε νά εὐνοηθεῖ οὔτε κἀν νά μὴν συμβιβαστοῦν τά συχνά ὑπερβολικά ἢ κακῶς ἐννοούμενα συμφέροντα τοῦ ἔθνους ἢ τοῦ ὑπερισχύοντος κόμματος πού τό ἐκπροσωπεῖ.

Ἡ ἀγγλική πολιτική βρίσκεται ὀλόκληρη μέσα σέ αὐτή τήν ἀλήθεια. Μόνο αὐτή περικλείει ὅλα τα σπέρματα τοῦ κολοσσιαίου μεγαλείου αὐτοῦ τοῦ κράτους, καθώς καί αὐτά τῆς καταστροφῆς μέ τήν ὁποία ἀπειλεῖται.

Οἱ ἀξιώσεις της στό ἐξωτερικό εἶναι τόσο ἀκραῖες ὅσο σοβαρά εἶναι καί τά προβλήματα της στό ἐσωτερικό. Μετριάζοντας τά μὲν, μποροῦν νά ἐλαττωθοῦν τα δέ. Μόνον, ἐπομένως, μέ τήν σταθερότητα καί τήν καρτερία μέ τίς ὁποῖες θά ἐπιδιωχθεῖ αὐτός ὁ πρῶτος στόχος, οἱ Ἄγγλοι θά μπορέσουν νά φανοῦν χρήσιμοι σέ αὐτήν τή δύναμη καί νά τήν καταστήσουν χρήσιμη μέ τί σειρά της στήν εὐρωπαϊκή οἰκογένεια.

Ἀποβλέπει σέ μία ἀπόλυτη αὐτοκρατορία στήν θάλασσα καί στίς ἐμπορικές σχέσεις τῶν δύο κόσμων. Δέν περιφρονεῖ τήν ἥπειρο. Στή Γερμανία ἐνεργεῖ μέσω τοῦ Ἀνόβερου καί μέσω τῶν στενῶν σχέσεων μέ τήν Αὐστρία καί τήν Πρωσία. Κατέχει τήν Πορτογαλία, ἐπιηρεάζει τό Βέλγιο, βασανίζει τήν Γαλλία, ἐξυτελεῖ τήν Ἰσπανία, διαπραγματεύεται μέ τούς ἐξεγερμένους, χρονοτριβεῖ μέ τίς Ἠνωμένες Πολιτείες καί ταράζει τά δυστυχή συμβούλια τῆς Πύλης καί τῆς Περσίας.

Ποτέ μία δύναμη δέν ὤθησε τήν φιλοδοξία οὔτε τόσο πέραν τῶν ὁρίων οὔτε

τόσο ανοιχτά. Επίσης, ποτέ μία δύναμη δέν πάλεψε τόσο πολύ μέ τόν έαυτό της γιά νά διατηρήσει τήν ισορροπία της. Ή σημερινή ισορροπία της εἶναι προσωρινή. Τήν πραγματική δέν μπορεῖ νά τήν βρεῖ παρά μέ μετριοπάθεια. Αὐτή ὅμως ἡ μετριοπάθεια δέν μπορεῖ νά τῆς ἐπιβληθεῖ παρά βαθμιαία, μέ τήν ἐπιρροή τῆς γενικῆς συμμαχίας. Ἐάν ἀποδεχθοῦμε αὐτούς τούς ἐπαγωγικούς συλλογισμούς, εἶναι εὐκόλο νά ἐξαγάγουμε ὡς σχετικό συμπέρασμα πῶς, ὑποστηρίζοντας τήν κυβέρνηση τοῦ Ἁγίου Ἰακώβου, δέν εἶναι δυνατόν νά τήν ὀδηγήσουμε στήν μετριοπάθεια.

Οἱ στόχοι αὐτοί τοῦ Καποδίστρια δέν περνοῦν ἀπαρατήρητοι ἀπό τήν ἄγρυπνη παρακολούθηση τοῦ Μέττερνιχ, πού ἀνησυχεῖ γιά τίς προοδευτικές καί φιλελεύθερες τάσεις τῆς ρωσικῆς ἀντιπροσωπείας γιά τήν προστασία καί ὑποστήριξη τῶν μικρῶν λαῶν.

Μέ τή συνεργασία τοῦ Ἁγγλου Ὑπουργοῦ τῶν Ἐξωτερικῶν Κάσλρη, καταπολέμησαν μέ πείσμα ὅλες τίς προσπάθειες τοῦ Ρώσου Ὑπουργοῦ τῶν Ἐξωτερικῶν γιά τήν ὑπεράσπιση τῶν ἀδυνάτων καί τό δικαίωμα τοῦ κάθε λαοῦ νά ὑπερασπίζεται ἐλεύθερα τά δικά του. Ἀποτέλεσμα ὄλων αὐτῶν ἦταν τό Συνέδριο νά μῖν πάρει καμία ἀπόφαση γιά τήν τύχη τῶν μικρῶν κρατῶν.

Τά Συνέδρια ὅμως, τῶν πέντε πλέον Δυνάμεων, πού ἀκολούθησαν στό Τρορραυ καί Laibach, ἀπό τό Φθινόπωρο τοῦ 1820 ὡς τό τέλος τῆς Ἐνοιχῆς τοῦ 1821 συνῆλθαν δυστυχῶς γιά νά ἀντιμετωπίσουν τήν ἐκρυθμὴν κατάσταση πού δημιουργεῖται σέ ὁλόκληρη τήν Εὐρώπη ἀπό τήν ἐκρηξη τῶν κοινωνικῶν ἐπαναστάσεων στήν Ἰσπανία, στή Νεάπολη καί τό Πεδεμόντιο.

Οἱ τραγικές προβλέψεις τοῦ Καποδίστρια ἐπαληθεύονταν πολύ σύντομα, ἀπό τήν ἄρνηση τῶν ἰσχυρῶν νά κατανοήσουν τήν ὀρθότητα τῶν προτάσεων του στό Ἄαχεν.

Στό Συνέδριο τοῦ Ἄαχεν ὅμως ὁ Καποδίστριας δίνει σκληρό διπλωματικό ἀγώνα καί γιά τήν κατάργηση τοῦ δουλεμπορίου τῶν μαύρων.

Καταθέτει λοιπόν ἓνα τολμηρὸ ὑπόμνημα, ὅπου ἀναπτύσσει ἓνα ὁλόκληρο σχέδιο γιά τήν καταπολέμηση τῆς δουλεμπορίας τῶν μαύρων πού βρίσκεται στίς ἀρχές τοῦ 19ου αἰῶνα σέ μεγάλη ἔξαρση.

Τό ὑπόμνημα πρότεινε τή δημιουργία στίς ἀκτές τῆς Δυτικῆς Ἀφρικῆς μέ τή συνεργασία ὄλων τῶν Κρατῶν, ἑνός Εἰδικοῦ Ὄργανισμοῦ μέ τήν ἐπωνυμία Ἀφρικανικός Ὄργανισμός. Ὁ Ὄργανισμός αὐτός θά διευθυνόταν ἀπό δικό του Ἀνώτατο Συμβούλιο καί θά διέθετε δικαστική ἐξουσία καί δική του στρατιωτική δύναμη.

Ὅμως τά συμφέροντα ὀρισμένων Δυνάμεων τῆς ἐποχῆς δέν ἐπέτρεψαν τήν



Ίδρυση αυτού του Όργανισμού. Τά θλιβερά γεγονότα που ακολούθησαν όμως με την επέκταση του δουλεμπορίου και την απαθλίωση της ζωής των λαών της Αφρικής οδήγησαν μετά από 67 χρόνια το Ευρωπαϊκό Συνέδριο του Βερολίνου ν' αποφασίσει την ίδρυση μίας περίπου ίδιας οργάνωσης σαν κι αυτή που πρότεινε ο Καποδίστριας!

Τέλος, στό ίδιο υπόμνημα προτείνει τη βαθμιαία ανεξαρτητοποίηση των αποικιών και την ίδρυση νέων Κρατών.

Επιγραμματικά μπορούμε να υπογραμμίσουμε μερικές ριζοσπαστικές θεσμικές προτάσεις του Καποδίστρια στη συγκυρία 1818-1820, που είναι: α) η ύφεση και ο σταδιακός αποπλιτισμός, β) η συρρίκνωση του δουλεμπορίου, γ) η κατάργηση των φυλετικών διακρίσεων και του ρατσισμού, δ) η υιοθέτηση πολιτειακού μοντέλου ουδέτερων συνομοσπονδιών, ε) η αναθεώρηση των «κλειστών» στρατιωτικών συνασπισμών, στ) η άμφισβήτηση της αρχής των επεμβάσεων, ζ) η καθιέρωση υπερεθνικών οργανισμών, η) η υιοθέτηση του θεσμού της διεθνούς διατριπσίας, θ) η βαθμιαία ανεξαρτητοποίηση των αποικιών.

Θά ήθελα σ' αυτό τό σημείο ν' αναλύσω σέ μεγαλύτερο βάθος την πολιτική σκέψη του Έλληνα Διπλωμάτη και Πολιτικού, βασιζόμενος στό Ευρωπαϊκό του Όραμα.

Δύο είναι, κατά τόν Καποδίστρια, οί βασικοί κίνδυνοι της ειρήνης στην Ευρώπη: οί κίνδυνοι που πηγάζουν από την έκρηξη κοινωνικών επαναστάσεων και η επικράτηση με τί βία μίας μόνο δύναμης.

Η εξουδετέρωση πρώτα των κοινωνικών αναστατώσεων δέν μπορεί νά γίνει παρά μόνο με σοβαρές μεταρρυθμίσεις στην κεντρική διοίκηση των κρατών. Από την άλλη πλευρά, οί μεταρρυθμίσεις προϋπέθεταν την αποδοχή έκ μέρους των ηγεμόνων μίας νέας πραγματικότητας, που πηγάζει από την ανάδυση εθνικών κρατών και την αξίωση των λαών για πολιτικές ελευθερίες.

Σχετικά με την επικράτηση με τί βία μίας μόνο δύναμης, ενός ισχυρού δηλαδή και τί μετατροπή του σέ «τύρανο» (π.χ. Βοναπάρτη) μπορεί ν' αποτραπεί με τί δημιουργία της «Συμμαχίας» που πρότεινε ο Καποδίστριας. Ριζοσπαστικές θέσεις που δέν πέρασαν και στην Ευρώπη. Μετά από δύο μόλις χρόνια ξεσπά η μία επανάσταση μετά την άλλη. Γράφει τό 1820 (μετά την εξέγερση στη Νεάπολη): «Γιά τίς επαναστάσεις δέν ευθύνονται οί λαοί, αλλά οί Κυβερνήσεις που είχαν αποτύχει νά εξασφαλίσουν στους λαούς τους θεσμούς που θά τους πρόσφεραν τη γαλήνη».

Η μεγάλη δραστηριότητα που ανέπτυξε τότε ο Υπουργός Έξωτερικών της

Ρωσίας (ύπομνήματα, πραγματοποίηση Συνεδρίων) ἐνόησε τόν σύγχρονο ἡμισητή του Μέντερινχ, Henry Kissinger, πού εἰρωνικά τόν ἀποκαλεῖ: «συνταγματικό διατητή τῆς Εὐρώπης».

Στὴν Ὄργάνωση τοῦ «Εὐρωπαϊκοῦ Συστήματος» κατὰ τόν Καποδίστρια, δύο εἶναι οἱ βασικοὶ παράγοντες πού τό ἐπιηρεάζουν: ὁ ἐδαφικός καὶ ὁ πολιτειακός.

Τό ἐδαφικό καθεστῶς πρέπει νά μείνει ἀπαραβίαστο. Ἀλλά καμία ἀναμόρφωση δέν πρέπει ν' ἀποκλεισθεῖ. Ἡ βάση γιὰ ἀλλαγὴ συνόρων πρέπει νά εἶναι ἡ ἀναγνώριση τοῦ ἔθνους, τῆς αὐτονομίας, τῆς ἱστορικῆς παράδοσης καὶ τῆς ἰδιατερότητας κάθε λαοῦ.

Τό πολιτειακό καθεστῶς τῆς μεταναπολεόντειας Εὐρώπης πρέπει ἐπίσης καταρχὴν νά γίνῃ σεβαστό. Ἀλλά ὁ σεβασμὸς αὐτὸς προϋποθέτει μεταρρυθμίσεις. Ἀναμόρφωση, μεταρρυθμίσεις, ἀλλὰ χωρὶς βία. Βία εἶναι ἡ ἐπαναστατική δράση, ἀλλὰ καὶ ἡ ἔνοπλη ἐπέμβαση τῶν Μεγάλων Δυνάμεων. Ἐδῶ συγκλίνουν ὁ ἐδαφικός καὶ ὁ πολιτειακὸς παράγοντας: ἡ ἀρχὴ τῆς ἐπέμβασης καταδικάζεται, ὅταν περιέχει στὴ νομικὴ τῆς ἔννοια ὁποιοδήποτε στοιχεῖο καταναγκασμοῦ μὲ τί βία.

Ἡ ἀναγνώριση ἄλλωστε τοῦ ἱστορικοῦ ρόλου τῶν μικρῶν λαῶν, μὲ τόν σεβασμὸ τοῦ ἐθνισμοῦ καὶ τῆς αὐτονομίας τους, ὀδηγεῖ στό συμπέρασμα ὅτι καμία ἰσορροπία δέν εἶναι δυνατὴ χωρὶς τί σταθερὴ καὶ οὐσιαστικὴ τους παρουσία στό «Εὐρωπαϊκὸ Σύστημα». Συνεπῶς ἡ ἰσχυροποίηση τριῶν-τεσσάρων Μεγάλων Δυνάμεων στὸν εὐρωπαϊκὸ χῶρο προκαλεῖ τὴν ἀστάθεια, ὑπονομεύει τὴν εἰρήνη καὶ τελικὰ συντρίβει τὴν ἐνότητα.

Μέσα σέ ὅλο αὐτὸ τὸ σύστημα εἶναι ἐμφανὴς ἡ θέση πού ὁ Καποδίστριας ἐπιφυλάσσει γιὰ τὸ Ἑλληνικὸ Ἔθνος. Ἐφόσον ἀναγνωρίζονται ὡς ἀρχές ἡ ἀναγνώριση τοῦ ἔθνους καὶ τῆς ἱστορικῆς παράδοσης θά ἔλθει σύντομα ὁ χρόνος τῆς ἀναθεώρησης τοῦ ἐδαφικοῦ καθεστώτος τῆς Ἑλληνικῆς χερσονήσου. Σεβαστὲς καὶ οἱ ἀξιώσεις τῶν Ἑλλήνων νά γίνουν ἐνεργὰ καὶ αὐτόνομα μέλη τῆς Εὐρωπαϊκῆς οἰκογένειας. Ὅταν ἀποκατασταθεῖ τὸ Ἑλληνικὸ Κράτος, θά πρέπει ν' ἀκολουθήσει ἡ ἀνασυγκρότηση τῶν θεσμῶν, ἄρα καὶ ἡ ἀνάγκη συντάγματος.

Ὁ Καποδίστριας πιστεύει ὅτι ὅσο ὁ λαὸς συμμετέχει στὴν παιδεία καὶ ἀναπτύσσεται πολιτικά, τόσο περιορίζεται ὁ πατερναλιστικὸς ρόλος τοῦ ἡγεμόνα καὶ ὠρμάζει πολιτικά. Ἡ τεράστια ἐκπαιδευτικὴ του προσπάθεια τόσο στὰ Ἴονια νησιά ὅσο καὶ ἀργότερα στὴν τουρκοκρατούμενη καὶ ἐλεύθερη Ἑλλάδα βασίστηκε σ' αὐτὴν ἀκριβῶς τὴν ἀρχή.

Ἡ «Φιλόμουςος Ἐταιρεία» λοιπόν πού ἵδρυσε ὁ Καποδίστριας στή Βιέννη καί τήν ὑποστήριξε τόσο πολύ, περιέχει καί τό πολιτικό στοιχείο. Γι' αὐτό ἄλλωστε τήν ὑποπτευόταν ὁ Μέττερνιχ καί ὀλόκληρη ἡ Αὐστριακὴ Ἀστυνομία παρακολουθοῦσε τόν Κερκυραῖο διπλωμάτη.

Γιατί μέ τήν πολιτιστικὴ ἀνάπτυξη τῶν Ἑλλήνων ἐπιδιωκόταν σαφῶς ἡ πολιτικὴ τούς ὠρίμανση, πού θά ὀδηγοῦσε ἀναπόφευκτα στὴν ἐνίσχυση τοῦ ἐθνισμοῦ τους, στὴν ἐθνικὴ τους ἀποκατάσταση καί τελικὰ στὴν πολιτικὴ τους χειραφέτηση.

Παράλληλα ὅμως μέ τίς πολιτικὲς ἐνέργειές του, «καλύπτει» τὴ δράση τῆς Φιλικῆς Ἐταιρείας στή Ρωσία, ἀρχικά, καί σώζει τήν Ἑλληνικὴ Ἐπανάσταση στό Συνέδριο τοῦ Laybach, ὅταν αὐτὴ ξεσπάει. Γιατί πέρα ἀπὸ τίς ἀρχές του, γνωρίζει ὅτι μόνο μέ τὴ χρήση βίας καί τὴ διεξαγωγὴ πολεμικῶν ἐπιχειρήσεων μπορεῖ ἡ Ἑλλάδα ν' ἀποκτήσει τὴν ἐλευθερία της.

Προσαρμόζεται ἀμέσως στὸν νέο στόχο, πού εἶναι ἡ ἀπελευθέρωση τῆς χώρας. Παρατεῖται ἀπὸ Ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν το 1822, ὅταν δέν μπορεῖ νὰ προσφέρει τίποτα ἄλλο ἀπὸ τὴ θέση του καί κάνει τὴ Γενεὺν Κέντρο τοῦ Φιλελληνικοῦ Κινήματος στὴν Εὐρώπη.

Ἡ πολιτικὴ του αὐτὴ ἰδεολογία γιὰ τὴν Εὐρώπη καί τὴν Ἑλλάδα δέν εἶναι μία ἀπλή θεωρία, ὅπως ἤθελαν νὰ πιστεύουν οἱ ἀντίπαλοί του. Εἶναι γιὰ τόν Κερκυραῖο διπλωμάτη ὀλόκληρο ἰδεολογικὸ σχῆμα, στό ὁποῖο μορφοποιοῦνταν ἰδέες καί καυτὰ κοινωνικὰ προβλήματα τῶν λαῶν τῆς εὐρωπαϊκῆς ἡπείρου στίς ἀρχές τοῦ 19ου αἰώνα.

Δύο θέσεις, δύο θεωρίες ἀναμετρῶνται στὴν Εὐρώπη τὴν ἐποχὴ ἐκείνη: ἡ συντηρητικὴ καί ἡ φιλελεύθερη.

Βασικοὶ στόχοι τῆς πρώτης, ἡ διατήρηση τοῦ ἐδαφικοῦ status quo ante καί ἡ ἐξασφάλιση μέ κάθε τρόπο τοῦ δυναστικοῦ καθεστώτος, ὅπως εἶχε διαμορφωθεῖ μετὰ τὴν παλινὸρθωσή του, ὕστερα ἀπὸ τὴν πτώση τοῦ Ναπολέοντα. Κύριοι ἐκφραστὲς τοῦ ὁ Καγκελάριος τῆς Αὐστρίας Μέττερνιχ, ὁ γραμματεὺς τοῦ Συνεδρίου τῆς Βιέννης καί στενότερος συνεργάτης τοῦ Μέττερνιχ, Friedrich Gentz καί ὁ Castlereagh, μέχρι τό 1822.

Βασικοὶ στόχοι τῆς φιλελεύθερης θεωρίας: ἡ ἐθνικὴ ἀνεξαρτησία καί ἡ πολιτικὴ ἐλευθερία. Θεωρία ὅμως χωρὶς ὑποστηρικτές. Ἐξαίρεση κάποιοι βουλευτὲς πού ἀνίκουν στὴν «ἀριστερὴ» ἀντιπολίτευση τῶν Whigs στό Ἀγγλικὸ Κοινοβούλιο, μερικοὶ Γερμανοὶ Ἡγεμόνες, ὁ Τσάρος Ἀλέξανδρος ὁ Α΄ μέ τίς «δημοκρατικὲς» ἐκλάμψεις του καί κάποιοι πολιτικοὶ ἐλιγμοὶ Γάλλων ἢ Ἀγγλων ἐναντίον τῆς Αὐστρίας ἢ τῆς Ρωσίας.

Ἡ θέση τοῦ Καποδίστρια στή διαπάλη αὐτὴ ἔπαιρνε προσωπικό χαρακτήρα: ἀπὸ τὴ μία πλευρὰ ἐκπροσωποῦσε τὰ συμφέροντα μίας συντηρητικῆς χώρας. Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρὰ ἐνιωθε τὸν ἑαυτό του δεμένο ἄρρηκτα μὲ τὴν τύχη ἐνὸς μικροῦ, σκλαβωμένου λαοῦ, στερημένου καὶ τίς πιο στοιχειώδεις πολιτικές ἐλευθερίες. Ὁ ἀγώνας του πολὺ δύσκολος καὶ πολλές φορές ἄνισος. Ἔχει ν' ἀντιμετωπίσει ἕναν ὀλόκληρο κόσμο, τὸν κόσμο ἐνὸς ἱκανότατου διπλωμάτη, τοῦ Καγκελλάρου Μέττερνιχ, ἀλλὰ καὶ τὴν ἀναποφασιστικότητα τοῦ Τσαροῦ Ἀλέξανδρου.

Ἡ ἀποτυχία τελικά τοῦ Καποδίστρια ν' ἀντιμετωπίσει τὴν ἀντίδραση μίας ἀπποχαιωμένης ἡμπεδουαλικῆς κοινωνίας, πού εἶχε συμμαχήσει μετὰ τὸ Ἄαχεν, στὰ Συνέδρια τοῦ Troppau καὶ τοῦ Laybach μὲ δυνάμεις πού ἀπέβλεπαν σὲ πρόσκαιρες –ὅπως φάνηκε λίγο ἀργότερα– πολιτικές σκοπιμότητες, δὲν εἶχε παρά ἐφήμερο μόνο χαρακτήρα. Ἡ Εὐρώπη «ἄλλαξε» πολὺ γρήγορα, κάτι πού δὲν ἔβλεπε ὁ Μέττερνιχ, ἀλλὰ πού γνώριζε βαθιὰ μέσα του ὁ Καποδίστριας.

Τὰ προβλήματα τῶν λαῶν τῆς Εὐρώπης ἔγιναν τελικά ἀσπίκωτα «βαριδιά» καὶ διέλυσαν τὴν «Ἱερὰ Συμμαχία». Ἡ Ἑλληνικὴ Ἐπανάσταση, καθὼς καὶ τὰ νεώτερα ἐπαναστατικά κινήματα στὴν Εὐρώπη παρέσυραν τὰ πάντα μὲ τὴν ἐκρηξί τους. Ὁ ἴδιος ὁ Μέττερνιχ, πού κόμπαζε τὸ 1822, ἀποκαλώντας τὸν Καποδίστρια «ἄνδρα νεκρὸ» καὶ «φάντασμα», θά παραδεχτεῖ ἀργότερα, ἀφοῦ ζήσει τὴ συντριβὴ τῆς πολιτικῆς του, ὅτι «σπατάλησε τὸν χρόνο τοῦ προσπαθώντας νὰ στηρίξει οἰκοδομήματα πού κατέρρεαν». Γιατί δὲν ἦταν βέβαια δυνατό σὲ μιὰ κοινωνία πού συνεχῶς ἀλλάζει, ν' ἀντέξουν συνασπισμοί, συμμαχίες καὶ ἐνώσεις πού παραγνώριζαν τὰ δίκαια τῶν μικρῶν λαῶν.

Οἱ θέσεις βέβαια τοῦ Καποδίστρια ἀποδόθηκαν –ἀπὸ κάποιους ἱστορικούς– στὴν ἐξάρτησή του ἀπὸ τὸ δικό του πρόβλημα τοῦ ὑπόδουλου Ἑλληνικοῦ Ἔθνους. Καὶ ἕνας ὁραματιστὴς δὲν ἔχει δικαίωμα σὲ τέτοιου εἴδους ἐθνικές δεσμεύσεις. Δὲν εἶναι αὐτὴ ἡ ἀλήθεια. Εἶναι ἕνας βαθιὰ δημοκρατικός ἄνθρωπος μὲ ἀρχές, ὁράματα καὶ στόχους. Αὐτὸ τὸ γνώρισε ὀλόκληρη ἡ Εὐρώπη τὴν ἐποχὴ ἐκείνη. Ἀλλὰ ἔστω καὶ ὑπὸ αὐτὸ τὸ πρίσμα, ἂν ἐκτιμηθοῦν οἱ ἀντιλήψεις τοῦ Καποδίστρια μὲ βάση τίς μεταγενέστερες ἱστορικές ἐμπειρίες, ἰδιαίτερα τίς πιο πρόσφατες, φαίνονται γιὰ ἄλλη μία φορὰ νὰ δικαιώνονται.

Διαχρονικά, ὁ Ἰωάννης Καποδίστριας «ἐνώνει» μὲ τίς ρηξικέλευθες ιδέες του, τὴν Ἑλλάδα, τὴ Ρωσία καὶ τὴν Εὐρώπη. Ὡς Ἕλληνας, ἀγωνίζεται, μέσα ἀπὸ τὴ διπλωματικὴ του σταδιοδρομία στὴ Ρωσία, γιὰ τὴν ἀπελευθέρωση τῆς Πατρίδας του καὶ ἀργότερα ἰδρύει τὸ πρῶτο ἑλληνικὸ κράτος. Ὡς Ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν τῆς Ρωσίας «ξεδιπλώνει» τὸ ὄραμά του γιὰ τὴν Εὐρώπη σὲ

ένα πραγματικά δύσκολο γεωπολιτικό και διπλωματικό περιβάλλον. Σ' αυτήν του τήν προστάθεια έχει δίπλα του μία μεγάλη ομάδα κορυφαίων Ρώσων διπλωματών, στρατιωτικών, συγγραφέων, επιστημόνων που υποστηρίζουν τις ιδέες του.

Γιά τί σημερινή Εύρώπη, οί παρακαταθήκες τοῦ Κυβερνήτη ἐξακολουθοῦν νά εἶναι χρήσιμες. Αὐτή ἡ Εὐρώπη πρέπει νά ξαναγίνει πάλι ἡ Εὐρώπη τοῦ Πολιτισμοῦ καί τῆς Ἱστορίας καί νά μειώσει τήν τεράστια δύναμη τοῦ χρίματος. Ὅλοι πρέπει νά δουλέψουμε σκληρά, μελετώντας τά μηνύματα τῶν Εὐρωπαίων καί Ἑλλήνων Διαφωτιστῶν.

Οἱ ιδέες τοῦ Ἀρχιτέκτονα τῆς Εἰρήνης τῶν 100 ἐτῶν, κατά πολλούς Ἱστορικούς, θά δώσουν ἄλλο νόημα στό «εὐρωπαϊκό γίγνεσθαι». Ἄλλωστε ὁ Καποδίστριας εἶναι μία «Σχολή σκέψης» ἀπό μόνος του καί σέ ὅλη τή διπλωματική του σταδιοδρομία θεωροῦσε καί τή Ρωσία ἀναπόσπαστο κομμάτι τῆς Εὐρώπης.

Ἡ λυδία λίθος γιά τήν ἐπιτυχία ἑνός εὐρύτερου πανευρωπαϊκοῦ ἢ καί παγκόσμιου Ὄργανισμοῦ δέν εἶναι ἡ θέληση τῶν μεγάλων, ἀλλά ἡ ἐγγύηση τῆς αὐτονομίας τῶν μικρῶν κρατῶν. Ἡ συλλογική συνείδηση –καί ιδιαίτερα ἡ εὐρωπαϊκή συνείδηση– δέν εἶναι ἡ ἀλλοτρίωση τῶν λαῶν στό ὄνομα κάποιας ἀόρατης «εὐρωπαϊκότητας», εἶναι ἡ αὐτόνομη συμμετοχή μέσα σέ ἕνα μεγαλύτερο σύνολο, ὅπου ὅμως ἡ ιδιαίτερη ἱστορική παράδοση, οἱ τοπικές διαφορές καί οἱ ιδιαίτερες ἀνάγκες κάθε μέρους θά εἶναι ἀπόλυτα σεβαστές.

Καί αὐτό, νομίζω, εἶναι ἕνα ἀκόμη ἀπό τά μηνύματα πού μᾶς στέλνει καί σήμερα ὁ μεγάλος Κερκυραῖος, ἀλλά καί ὁ πῖο «Εὐρωπαῖος» ἀπό ὅλους τους Ἑλλήνες πολιτικούς.

### Ἐνδεικτική Βιβλιογραφία

*Ἀρχεῖον Ἰωάννου Καποδίστρια*, Τόμος Ε' – Ὑπομνήματα 97, 104, 107, Ἐταιρεία Κερκυραϊκῶν Σπουδῶν 1984 (μετάφραση Ἑλένης Χατζηβασιλείου).

*Ἱστορία* – μνηαῖο περιοδικό – Τεύχος 472.

Π. Πετρίδης, «Δάφνη στόν Κυβερνήτη Ἰωάννη Καποδίστρια», *Τετράδια Εὐθύνης*.

Τσιρπανλῆς Ζαχαρίας, *Ἡ Εὐρώπη καί ὁ Κόσμος 1814-1914*, Βάνιας 1993.

Τσιρπανλῆς Ζαχαρίας, «Ὑπομνήματα καί Ἐκθέσεις τοῦ Ἰωάννη Καποδίστρια (1881-1822) – Προβλήματα καί ἔρευνα» *Ἐπ. Ἐπετ. Φίλ. Σχ. Παν/μίου Ἰωαννίνων* 6 (1977).

Ἑλένη Κούκκου, *Ἰωάννης Καποδίστριας, ὁ ἄνθρωπος – ὁ διπλωμάτης (1800-1828)*, ΟΕΔΒ, Ἀθήνα 1989.

E. Molden, *Zur Geschichte des Osterreichisch russischen Gegensatzes. Die politik der europäischen Grossmächte und die Aachener Konferenzen*, Wien 1916.

*Ἀρχεῖα Βιέννης*, Russland III, Berichte 1820.



ΓΙΩΡΓΗΣ ΜΑΥΡΟΜΙΧΑΛΗΣ  
ΟΙΚΟΝΟΜΟΛΟΓΟΣ-ΣΥΓΓΡΑΦΕΑΣ

## 1821-2021... ΕΛΛΗΝΕΣ, ΟΙ ΑΝΕΞΟΛΟΘΡΕΥΤΟΙ<sup>1</sup>

*«Άπαξ καί κάποιος ἐπιτύχει –στόν πολιτισμό ἐννοῶ–  
δέν μπορεῖ παρά νά ἐπανέλθει. Μετά μυριάδες χρόνια θά ἐπανέλθει».*  
Ὅδυσ. Ἑλύτης, Ὁ κῆπος μέ τίς αὐταπάτες  
Ἔκδ. Ὑψίλον, 1995

Ὁ ὀλιγογράμματος ἀγωνιστής τοῦ 1821 Μακρυγιάννης, πού ἡ Φιλική Ἐταιρεία τόν βρῆκε ζωέμπορο στήν Ἄρτα νά «τιμαρεύει» ἄλογα, στί ἀπομνημονεύματά του θά γράψει: «Αἰῶνες τώρα ὅλα τα θεριά τοῦ κόσμου ἔχουν πέσει νά μᾶς φᾶνε. Ὅμως ὅσο κι ἂν τρῶνε, πάντα μένει λίγη μαγιά ἀπό μᾶς ἰκανή νά παράγει νέα ζύμη».

Μέ τά λόγια του αὐτά, φανερώνει ἐκεῖνο πού ἀγνοεῖ καί ὅμως μέσα του ὑπάρχει ὡς γνώση μυστική στόν μῦθο πού μᾶς ἀφηγεῖται ὁ Ἡσίοδος πρῖν ἀπό 26 αἰῶνες γιά τήν καταγωγή τῶν Ἑλλήνων τῆς ἐποχῆς του. Σ' αὐτόν ἀναφέρεται πῶς ἀπό τούς πρῶ ἱστορίας τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων ἀνθρώπους, πού ἦταν παιδιά τ' Οὐρανοῦ καί τῆς Γῆς, ἐπέζησαν τοῦ μεγάλου κατακλισμοῦ, ὁ Δευκαλίων καί ἡ Πύρα. Παίρνοντας οἱ δύο τους ἀπό τί γῆ «λαλοῦδες», πέτρες πάει νά πεῖ στή μανιάτικη διάλεκτο, λειασμένες ἀπό τό νερό κι ἀπαστραπτουσες στό φῶς τοῦ ἡλίου, τίς πέταξαν πίσω τους καί ἔτσι ἀνέστησαν τί νέα γενιά Ἑλλήνων.

Ἐπίσης, στό μυθικό ὑπόβαθρο τῆς παλιγγενεσίας τῶν Νεοελλήνων ὑπάρχει ὡς προμετωπίδα τῆς ἐπαναστατικῆς προκήρυξης τοῦ Ἀλέξανδρου Ὑψηλάντη, πού ἀρχίζει μέ τίς λέξεις «Μάχου ὑπέρ Πίστεως καί Πατρίδος», τό ἔμβλημα τοῦ μυθικοῦ «Φοίνικα», συνοδεῖα τῆς φράσης: «Ἀπό τῆς τέφρας μου ἀναγεννώμαι».

---

<sup>1</sup> Τό κείμενο ἀφιερώνεται στήν μνήμη τοῦ ἀγαπητοῦ φίλου Ἐρωτόκριτου Μωραΐτη.

Άλλά ἄν δύο ἀπό τά φυσικά στοιχεῖα, τά ὅποια στή σκέψη τῶν σοφῶν προπατόρων τῆς Ἰωνίας, ὅταν αὐτοὶ προσπάθηνσαν μέ λογικό τρόπο νά ἐπιλύσουν τό κοσμολογικό πρόβλημα ἐγκαταλείποντας τή μυθολογική σκέψη, τό «νεαρό ὕδωρ» τοῦ Θαλῆ καί τό «πῦρ ἀείζων» τοῦ Ἡρακλείτου δέν στάθηκαν ἱκανά νά σβήσουν ἀπό τήν ὑπαρξη τοῦ κόσμου τοὺς Ἕλληνες, θ' ἄξιζε ν' ἀναρωτηθοῦμε γιά τό τί εἶναι αὐτό πού δίνει τή δύναμη στήν ἐκάστοτε ἐναπομείνασα «μαγιά» ν' ἀνασταίνει τοὺς Ἕλληνες ἐκεῖ πού ὅλα φαίνεται πὼς ἔχουν χαθεῖ.

Ἐν ἀρχῇ, θά λέγαμε πὼς τό πρῶτο στοιχεῖο πού κάνει δυνατή τή «μαγιά» εἶναι ὁ τόπος πού μᾶς γέννησε καί πού τόν νιώθουμε πατρίδα μας. Αὐτός εἶναι ὁ διαρκής καί ἀκατάλυτος σκελετός πού παραμένει ἐγγύηση γι' αὐτό πού εἴμαστε ἢ καί πού μποροῦμε νά εἴμαστε.

Ὁ τόπος αὐτός μέ τήν πλούσια ποικιλία τῆς χλωρίδας καί τῆς πανίδας του, μέ τίς ρεματιές, τά τρεχούμενα νερά του, τά βουνά καί τοὺς λόφους του, πού πάνω στίς πλαγιές τους κατρακυλοῦν μέχρι τή θάλασσα πού τόν ζώνει ἀπό παντοῦ, τά περιβόλια τῶν ἀνθρώπων του μέ τά σπαρτά τους καί τά ὀπωροφόρα τους, μέ τ' ἀμπέλια καί τά λιόδενδρά τους, εἶναι ὅλα αὐτά πού παραμένουν οἱ καθημερινοὶ μας σύντροφοι, φτασμένοι ἀπό γενιά σέ γενιά στό πλάι μας, ταγμένοι νά πλαγιοφορουροῦν τήν πορεία μας μέσα στό ἄγνωστο τοῦ ρέοντος χρόνου τῆς ζωῆς μας. Κάπου ὁ Ἐλύτης ἔχει πει πὼς ψάχνοντας νά βρεῖς τά πιό ἀπλά πράγματα πού σηματοδοτοῦν τήν Ἑλλάδα, θά φθάσεις στίς λέξεις: φῶς, ἥλιος, θάλασσα, ἐλιά, ἀμπέλι, βάρκα, πράγμα πού πᾶει νά πει ὅτι ἄν ὅλα ξαφνικά χαθοῦν, μ' αὐτά τήν ξαναφτιάχνεις.

Ὁ μῦθος εἶναι τό δεύτερο στοιχεῖο τῆς «μαγιάς».

Ὁ μῦθος βρίσκεται σέ στενή σχέση μέ τό ἔπος καί τήν ὁμιλία. Οἱ καταγωγικοί μῦθοι ἀφηγοῦνται τή ζωή καί τή δράση καί τά ἔργα τῶν θεῶν κάθε λαοῦ. Μέσα ἀπό αὐτούς, οἱ ἀνθρώποι τους ἀποκτοῦν εἰκόνα γιά τόν ἑαυτό τους καί σχετίζονται μεταξύ τους. Ἀποκτοῦν συνείδηση τῆς συγχρονικῆς ἐτερότητας μέ τοὺς γύρω, τοὺς ἄλλους, καί ταυτόχρονα ἀποκτοῦν ἐκεῖνη τή διαχρονική ὁμοιότητα μέ τοὺς ἐντός τῆς ὁμάδος, πού τοὺς καθιστᾶ μέλη μιᾶς φατρίας, ἑνός γένους, μιᾶς φυλῆς, ἑνός λαοῦ.

Κατ' αὐτὴν τήν ἔννοια, ὁ μῦθος καθίσταται συστατικό στοιχεῖο τῆς ταυτότητάς τους.

Ἐπιπλέον, ὁ μῦθος σάν ἀφήγηση τῆς ζωῆς, τῶν ἔργων καί τῆς δράσης τῶν ἡρώων ἑνός λαοῦ, πού φθάνει νά τοὺς θεωρεῖ ὡς ἡμίθεους, συγκροτεῖ τόν πυρήνα τῆς Ἐπικῆς ποιήσης, στήν ὁποία ἀπεικονίζονται ὁ χαρακτήρας καί τό



ψυχολογικό βάθος τῶν ἀνθρώπων τοῦ λαοῦ αὐτοῦ, καί ἔτσι διαμορφώνεται τό ἦθος του. Κι αὐτό ἀληθεύει, ἀφοῦ ἡ λέξη «ἦθος» προέρχεται ἀπό τό «ἔθος», πού στήν πρώτη σημασία του σημαίνει τό «ἔχνος», τήν «παταμασιά» πού ἄφησαν στόν χῶρο καί τόν χρόνο ὅλοι ἐκεῖνοι πού προηγήθηκαν τῶν ἐκάστοτε παρόντων, τούς ὁποίους διατηροῦν ζωντανούς στή μνήμη τους, ἀφγούμενοι τά κατορθώματά τους.

Γιά ὅλες αὐτές τίς προαναφερθεῖσες συλλογικές ὀντότητες (γένος, φυλή, λαός) ὁ μῦθος ἀποτελεῖ μέρος τῆς ψυχῆς τους ἢ, καλύτερα, εἶναι ἡ ψυχὴ τους ὁλόκληρη. Κι ὅπως τό σῶμα τῆς ἀτομικῆς ὑπαρξῆς, χωριζόμενο ἀπό τήν ψυχὴ του, νεκρώνεται, ἀποσυντίθεται καί γίνεται σποδός, ἔτσι κι αὐτές σβήνουν καί χάνονται, ὅταν χάσουν τή γλῶσσα τους καί ξεχάσουν τούς μύθους τους.

Τό σύνολο τῶν ἀνθρώπων πού σέ χρόνους ἱστορικούς ὀνομάστηκαν Ἑλλήνες, παρά τίς τοπικές διαφοροποιήσεις τους, δένονταν μεταξύ τους μέ τούς μύθους, οἱ ὅποιοι ὑπῆρξαν ἡ πλουσιότερη πνευματικὴ παρακαταθήκη, ὁ βασικότερος πνευματικός θησαυρός τους. Πρέπει νά πᾶμε πάλι πίσω στόν Ἡσίοδο γιά νά ξαναβροῦμε τό νῆμα πού συνδέει τούς μύθους τῶν μεταβυζαντινῶν νεοελληνῶν μ' ἐκείνους τῆς κλασσικῆς ἀρχαιότητος. Αὐτός, ὁ μετά τόν Ὅμηρο, μέγας ἐπικός ποιητής τοποθετεῖ τούς ἥρωες τοῦ θηβαϊκοῦ καί τοῦ τρωικοῦ κύκλου στή νῆσο τῶν Μακάρων γιά νά ἐπανέλθουν στή γῆ ὅταν ἔλθει τό πλήρωμα τοῦ χρόνου. Ὅμοια κι οἱ Ἀθηναῖοι πίστευαν, στίς δύσκολες ὥρες τῆς ἱστορίας τους, πῶς ὁ μαρμαρωμένος τυραννοκτόνος Ἀρμόδιος θά «ξεμαρμαρώσει», θά πάρει πνοή καί θά τούς δώσει πνοή ἀπό τήν πνοή του.

Κατά τόν ἴδιο τρόπο ἡ λαϊκὴ παράδοση γιά τόν «Μαρμαρωμένο» τελευταῖο Βυζαντινὸ αὐτοκράτορα, πού ὅταν ξυπνήσει θά κυνηγήσει τούς Τούρκους κατακτητές ἕως τήν Κόκκινη Μηνιά, ἦταν ἡ ζωοποιός δύναμη τοῦ λαοῦ μας στά ἀτελείωτα χρόνια τῆς σκλαβιάς.

Τό τρίτο καί πλέον κρίσιμο στοιχεῖο πού προσδίδει στή «μαγιά» τή δύναμή της εἶναι ἡ Γλῶσσα. Μέσα σ' αὐτήν καί δι' αὐτῆς ἡ μὴ κοινωνήσιμη σημασία τῶν πρωτογενῶν αἰσθημάτων, πού γεννῶνται ἀπό τήν ἐμπειρία τῆς σχέσης τῆς ἀτομικῆς ὑπαρξῆς μέ τά ἀντι-κείμενα πράγματα τοῦ κόσμου, μετατρέπεται σέ κοινωνήσιμο νόημα. Ἀπό τό χάος τῶν ἀτομικῶν σημασιῶν ἀναδύεται ἕνας εὐτακτος κόσμος.

Ἡ γλῶσσα ἑνός λαοῦ διαμορφώνεται μέ βάση τίς ἐπικοινωνιακές ἀνάγκες, καί αὐτές διαβαθμίζονται σέ μιά ἀπεριόριστη κλίμακα· ἀπό τίς ἀπαιτήσεις χρηστικῆς συνεννόησης, δηλαδή ποιά πράγματα εἶναι χρήσιμα, ποιά ὠφέλιμα ὡς πρὸς τίς βιολογικὰ καθορισμένες ἀνθρώπινες ἀνάγκες, ὡς τήν ἀναζήτηση

όλο και πληρέστερων δυνατοτήτων έκφρασης της ανθρώπινης επιθυμίας, πού στό πλαίσιο των σχέσεων κοινωνίας μέ τούς άλλους αναδεικνύουν τήν προσωπική ετερότητα του κάθε ανθρώπου.

Η έκφραστική δύναμη μιās γλώσσας δέν εἶναι προϊόν τυχαιότητας, οὔτε ιδεολογικῶν προδιαγραφῶν. Αποκτιέται καθώς ἡ γλῶσσα δημιουργεῖται, πλάθεται καί ἐξελίσσεται, ὅπως τό ὑπαγορεύουν συγκεκριμένες κάθε φορά ἀνάγκες ενός ἀνθρώπινου συνόλου.

Στήν περίπτωση τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας, ὁ Χρ. Γιανναράς στό βιβλίο του «Πολιτιστική διπλωματία» ἐπισημαίνει:

Ἀπαιτεῖται καλλιεργημένη εὐαισθησία γιά νά φθάσει κανείς στήν ἐπίγνωση του βιοματικῶν πλούτου πού ἐνυπάρχει στό γεγονός ὅτι μετά ἀπό 3.000 χρόνια ὁ ἴδιος λαός, στήν ἴδια γῆ, ἐξακολουθεῖ νά ὀμιλεῖ τήν ἴδια γλῶσσα, μέ τήν ἔννοια ὅτι καί ὁ λιγότερο ἐγγράμματος, κυρίως αὐτός, ὁ ἰχθυοπώλης, ὁ ὀπωροπώλης, ὁ ἀρτοποιός, ὁ οἰνοπώλης, ὁ ναυτικός, ἐξακολουθεῖ νά ὀνομάζει τό ἀντικείμενο τῆς ἐργασίας του μέ τίς ἴδιες ἀρχαίες λέξεις – ἰχθύς, ὀπώρα, ἄρτος, οἶνος, ναῦς – καί ἐξακολουθεῖ νά λέει τόν οὐρανό, οὐρανό, τή θάλασσα, θάλασσα καί τόν ἥλιο, ἥλιο. Καί ὁ Ὀδυσσεύς Ἐλύτης στό «Ἡ μαγεία του Παπαδιαμάντη» συμπληρώνει «...λέξεις ταπεινές ἀλλά ζωντανές, ἀφοῦ βρίσκονται στά χεῖλη του ἑλληνικοῦ λαοῦ. Πανάρχαιες λέξεις ἀλλά δροσερές, σάν μόλις νά τίς ἀνέσυρες ἀπό τή θάλασσα, μέσα ἀπό τά βότσαλα καί τά φύκια μιās ἀκτῆς του Αἰγαίου, μέσα ἀπό τό βαθύ γαλάζιο καί τήν ἀπόλυτη διαφάνεια του αἰθέρος».

Τήν ἀλήθεια τῶν παραπάνω ἔρχεται νά ἐπιβεβαιώσῃ ἡ ἀρχαιολογική σκαπάνη, φέροντας στό φῶς τίς πινακίδες τῶν Μυκηναϊκῶν κέντρων (1500 π.Χ), στίς ὁποῖες, σέ γραφή Γραμμική Β, ὑπάρχουν λέξεις πού χρησιμοποιοῦνται μέχρι σήμερα ἀπό τόν ἀπλό λαό, ὅπως ἐλαία, οἶνος, ἄστν, θεός, ἱερεύς, κ.ά. Τό πιό ἐντυπωσιακό ὅμως λεκτικό εὕρημα σ' αὐτές εἶναι ἡ λέξη «ἐλεύθερος», πού σημαίνει τό ὕψιστο ἰδανικό των Ἑλλήνων σέ ὅλη τή μακροαίωνα ἱστορική τους πορεία.

Ὅμως αὐτό πού κάνει τήν ἑλληνική γλῶσσα νά εἶναι μιὰ ἐκπληξη στή σύνολη ἀνθρώπινη ἱστορία, πέρα ἀπό τήν ἀπέραντη ἔκτασή της στόν χρόνο καί τή μικρή, στήν ἔκταση χώρου καί ἀριθμοῦ ἀνθρώπων, πού τή χρησιμοποιοῦν μέ ἐλάχιστες διαφορές στή διάρκεια τῶν 3.000 χρόνων, πέρα ἀπό τόν λεκτικό της πλοῦτο, τήν έκφραστική της χάρη, τήν ἀκρίβεια μεταξύ σημαίνοντος καί σημαίνομένου, τή συντακτική λογική της, εἶναι τό ἐρώτημα πού μις ὑποβάλλει ὡς πρὸς τό εἶδος καί τήν ποιότητα τῶν κοινωνικῶν ἀναγκῶν πού διαμόρφωσαν μιὰ τέτοια γλῶσσα.

Στούς τέσσερις αιώνες πού χωρίζουν τόν Όμηρο από τόν Μ. Άλέξανδρο (9ος π.Χ-4ος π.Χ., στίς εκατέρωθεν άκτές του Αιγαίου και στο μεταξύ τους αρχιπέλαγος, πραγματοποιήθηκε άλλα εκπληκτικό στην εξελικτική ώριμianση του ανθρώπου ως λογικού ύποκειμένου. Έμφανίζεται για πρώτη φορά και προσπαθείται, με συστηματική κριτική σκέψη, να δοθεί έρμηνεία του κόσμου, της ύπαρξης, της συνύπαρξης, όχι μέσα από τίν εικονολογική άλληγορία του μύθου, αλλά με τίς γνωστικές δυνατότητες της οργανωμένης σκέψης, του κοινωνούμενου και κοινωνικά έπαληθευόμενου λόγου της έμπειρίας.

Υπό τό βάρος μιας τέτοιας έρμηνευτικής ανάγκης, οί Έλληνες αξιώθηκαν να διαμορφώσουν έναν γλωσσικό κώδικα εκπληκτικής έως σήμερα έκφραστικής πληρότητας, με συνεπή σύνταξη (στίς απαιτήσεις κοινωνίας του λόγου) έννοιων και προτάσεων.

Και πάλι ό Χρ. Γιανναράς θά έπισημάνει ότι: «... Χάρη σε αυτό τόν γλωσσικό κώδικα, οί αρχαίοι Έλληνες έφθασαν στην διαπίστωση πως ό,τι υπάρχει πραγματικά, όχι προσωρινά και έφήμερα, όχι ύποκειμενο στην φθορά, στην μεταβολή και στον θάνατο, είναι μόνο ό λόγος.

Και γι' αυτούς ό λόγος είναι τό γεγονός της φανέρωσης ταυτισμένο με τό πώς της φανέρωσης. Τό ύπαρκτό φανερώνεται μέσω της μορφής του (του είδους), δηλαδή του ξεχωριστού τρόπου με τόν όποιο ύπάρχει.

Τό ίδιο το φανερωμένο «λέει» τίν ύπαρξή του και ταυτόχρονα έχοντας ή φανέρωσή του αναφορικό χαρακτήρα, λέγεται σημαίνόμενο (διά του όνόματος) από τόν όμιλούντα άνθρωπο, τόν προικισμένο με τί δυνατότητα να προσλαμβάνει τί φανέρωση και, ως θεατής αυτής της εμφάνειας, να συγκροτεί σχέση με τό φαινόμενο ύπαρκτό». Άλλά «... ό λόγος είναι όχι μόνο ή άτομική μορφή, μά και ή συνολική δια-μόρφωση των ύπαρκτων, τό πώς ή ό τρόπος του άλληλοσυσχετισμού τους, της αναφορικότητας του ενός στα πολλά και των πολλών στο ένα. Αυτός ό τρόπος συνολικής μορφοποίησης έχει κάλλος, δηλαδή καλεί, έλκύει, γοητεύει τί θεά. Χάρη στον τρόπο του κάλλους (στον λόγο ή στο πώς της συνολικής δια-μόρφωσης των ύπαρκτων), οί Έλληνες όνόμασαν τό Σύμπαν “Κόσμο”, δηλαδή κόσμημα. Άν έτσι έχουν τά πράγματα «... τότε ό άνθρωπος (ό Έλληνας) αν θέλει, αν πραγματικά ποθει “αεί τε είναι και άθάνατος”, ξέρει τί να επιδιώξει». Πρέπει να οργανώσει τί (φυσικά δεδομένη) συνύπαρξη και συμβίωση με τούς συνανθρώπους του ως μετοχή στον λόγο τρόπο της άφθαρσίας και άθανασίας, ως μετοχή στην τάξη, άρμονία και κοσμοτότητα σχέσεων ανα-λόγων με τίς σχέσεις πού συγκροτούν τό άθάνατο συμπαντικό κάλλος· ως μετοχή στον Λόγο του Παντός, πού μορφοποιεί τό

Σύμπταν των ἀκοινώνητων ἀτομικῶν φανερώσεων σέ Κόσμο».

Νά φθάσει ἀπό τήν ἀπλή ὕπαρξη (ἀπό τό ἀπλό ζῆν) στή ζωή που ἔχει ὁμορφιά καί νόημα, δηλαδή νά φθάσει στό εὖ ζῆν. Κι αὐτός γιά τούς Ἕλληνες εἶναι ὁ τρόπος τῆς πόλεως καί τοῦ πολιτικοῦ βίου.

Γιά τούς Ἕλληνες ἡ λογική ἁρμονία τῶν σχέσεων (ἡ κατά λόγον, ἡ σύμφωνη μέ τήν κοσμική λογικότητα κοινωνία τῶν σχέσεων) εἶναι τό μοναδικό καί καθολικό κριτήριον ἀληθείας. «Τοῦτον δὴ τόν κοινόν λόγον καί θεῖον καί οὗ κατὰ μετοχὴν γινόμεθα λογικοί, κριτήριον ἀληθείας φησὶν ὁ Ἡράκλειτος».

Μέ αὐτό τό κριτήριο, οἱ Ἕλληνες ὀργανώνουν τί συνοίκησέ τους στό ἄστυ, σέ πόλη, ἀθλούμενοι ἀπό κοινού στήν ἄσκηση τῆς πολιτικῆς τέχνης συγκροτημένοι ὡς σῶμα πολιτῶν στήν Ἐκκλησία τοῦ Δήμου.

Μέ τό ἴδιο κριτήριο συγκροτοῦν τήν Ἐπιστήμη, ξεχωρίζουν τήν ὀρθή ἀπό τήν ἐσφαλμένη γνώση, τήν ἐγκυρότητα ἀπό τήν ἀνθαιρεσία. Ὀργανώνουν τήν ἀπόδοση δικαιοσύνης, τήν οἰκονομική ζωή καί τί λειτουργία τῶν ἀνταλλαγῶν, τίς ὁποῖες μέ τήν ἐπινόηση τοῦ «νομίσματος» ὡς νέα μορφή χρήματος, τίς μεταβάλλουν σέ συναλλαγές.

Αὐτό τό κριτήριο ἀληθείας ἀποτυπώνουν στήν ἁρμονία τῶν ἀρχιτεκτονιμάτων τους, στήν ἀφαιρετική λογοποίηση τοῦ αἰσθητοῦ, μέ τί γλυπτική καί τί ζωγραφική τους, αὐτό θέλει νά διασώσει ἡ ἀρχαιοελληνική τραγωδία πραγματευόμενη τί διακύβευσέ του μέσα ἀπό τήν περιπέτεια τῆς ὕβρεως, τῆς τίσεως, τῆς νεμέσεως καί τῆς διά τοῦ ἐλέους καθάρσεως.

Τό ἐνιαῖο καί καθολικό κριτήριο ἀληθείας ἐνοποιεῖ ὅλες τίς πτυχές τοῦ βίου τῶν Ἑλλήνων σέ κοινὸ εἶδος, προσδίδοντάς του «εἰδοποιοὺ διαφορὰ», δηλαδή ξεχωριστὴ ταυτότητα.

Καί ἐπειδὴ αὐτός ὁ ἑλληνικὸς τρόπος τοῦ βίου πραγματώνεται πρωταρχικά στήν πόλη-πολιτική, τόν χαρακτηρίζουμε, ὡς προϊόν τῆς πόλεως, πολιτισμό.

Ὅντας ἱστορικό φαινόμενο, ὁ πολιτισμὸς, ὡς συλλογικὸ ἐπίτευγμα, ἀκολουθεῖ τί δυναμική καί τήν ἀπροσδιοριστία τῶν ἀνθρωπίνων σχέσεων. Εἶναι δηλαδή συνάρτηση τῆς ἐλευθερίας καί τῆς ἀπροκαθόριστης ὀρμότητας τοῦ κάθε λογικοῦ ὑποκειμένου.

Ἄλλὰ ἐπειδὴ, ὅπως ἐπισημαίνει ὁ μέγιστος τραγικὸς ποιητής Αἰσχύλος: «ἔχουν ταραγμὸ αἰ φύσεις τῶν βροτῶν», ἡ πόλη κινδυνεύει ἀνά πάσα στιγμή, λόγῳ ἀκριβῶς τῆς τρεπτότητας τῆς ἀνθρώπινης φύσης, νά περιπέσει στό χάος. Καί αὐτό ἦρθε κάποια στιγμή συμπαρασύροντας στή δίνη τοῦ ὄχι μόνο το κράτος τῆς πόλεως ἀλλὰ καί τό ἀρχαιοελληνικὸ ἄτομο, ἡ διάλυση τοῦ ὁποίου ὀδήγησε τόν ἀρχαῖο ἑλληνικὸ κόσμο στό τέλος του.

Χρειάστηκε να περάσουν περίπου τέσσερις αιώνες, γνωστοί ως Έλληνιστικοί χρόνοι, μέχρις ότου οί Έλληνες να ξαναγεννηθούν, αλλά γι' αυτό χρειάστηκε πρώτα να γίνουν Χριστιανοί.

Μετά τόν έκχριστιανισμό τους, ή παλαιά σύνδεση τής πολιτικῆς μέ τήν όντολογία έπιβίωσε σέ καινούργια ιστορικά μορφώματα, στό πλαίσιο τής Άνατολικῆς Ρωμαϊκῆς Αυτοκρατορίας καί μέσα από τίς μακραιώνες διεργασίες ενός έκ τών ἔσω ἑξελληνισμού τής.

Στή χριστιανική προοπτική τό όντως ύπαρκτό, πού συνιστᾶ καί τό μέτρο τοῦ κατ' ἀλήθειαν βίου, δέν εἶναι ό «Κοινός Λόγος τοῦ Παντός», ό όποίος ως φυσική ἀναγκαίότητα –εἰμαρμένη– διέπει τήν ἀρμονία τών σχέσεων τοῦ Σύμπαντος-Κόσμου καί τό όποιο ό ἄνθρωπος πρέπει νά μιμηθεῖ στήν πολιτική ζωή, ἀλλά εἶναι λόγος Προσωπικός, προσωπικοῦ δημιουργικοῦ ἔργου, λόγος ἀποκαλυπτικός τής πραγματικότητας τοῦ Θεοῦ ως Προσώπου.

...«Τό όντως ύπαρκτό (ή αἰτιώδης ἀρχή κάθε ύπαρξης) εἶναι ἕνα πρόσωπο, πού ἀπόλυτα ἐλεύθερο ἀπό κάθε προκαθορισμό οὐσίας – φύσεως – εἶδους, μόνο ἐπειδή εἶναι Ἀγάπη, ὑποστασιάζει τό Εἶναι Του, τήν Οὐσία Του, σέ ὑπαρκτικό γεγονός τριαδικῆς κοινωνίας προσώπων. «Γεννᾶ» τόν Υἱό Λόγο καί «ἐκπορεύει» τό Πνεῦμα, ὑποστάσεις μέ τίς όποίες συγκροτεῖ τό Εἶναι ως ἐλευθερία ἀλληλοπεριχώρησης τής ύπαρξης, ἀγαπητικῆς κοινωνίας τής ύπαρξης», γράφει ό Γιανναράς.

Ό ἀγαπημένος μαθητής τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, Ἰωάννης, καλῶντας τούς Έλληνες τής Μικρᾶς Ἀσίας καί τούς ἑλληνίζοντες αὐτόχθονες τών Έλληνιστικῶν βασιλείων στή νέα πίστη, γράφει στήν κοινή ἑλληνική γλῶσσα τό Εὐαγγέλιό του, τό όποιο καί ἀρχίζει μέ ἕναν ὕμνο, τοῦ όποίου οί πρώτες φράσεις εἶναι: «Ἐν ἀρχῇ ἦν ό Λόγος, καί ό Λόγος ἦν πρὸς τόν Θεόν, καί Θεός ἦν ό Λόγος. Οὗτος ἦν ἐν ἀρχῇ πρὸς τόν Θεόν. Πάντα δι' αὐτοῦ ἐγένετο, καί χωρὶς αὐτοῦ ἐγένετο οὐδέ ἓν ὃ γέγονεν... (Ἰωάν. 1, 1-3)».

Οί ἀνθρωπολογικές συνδέσεις (οί ἀντιλήψεις γιά τήν ἀνθρώπινη ύπαρξη) τής προσωποκεντρικῆς αὐτῆς όντολογίας θά ἀναθεμελιώσουν, πάνω στό ἄτρεπτο κέντρο τοῦ Τριαδικοῦ Θεοῦ, τό πολιτικό αἴτημα τών ἀρχαίων Ἑλλήνων, ὀρίζοντας ως μέτρο καί στόχο τοῦ συλλογικοῦ βίου τήν ἀγαπητική κοινωνία τών σχέσεων μεταξύ τών ἀνθρώπινων προσώπων. Μέ ἀπλά λόγια, ἂν τό πρότυπο τών ἀρχαίων ἦταν ό ἥρωας, στους Χριστιανούς Έλληνες τό πρότυπο εἶναι ό Ἅγιος.

Τό συγκεντρωτικό ρωμαϊκό σύστημα τής αυτοκρατορικῆς ἐξουσίας δέν ἐμπόδισε τή νοηματοδότηση καί διαμόρφωση ενός κοινωνιοκεντρικοῦ (σοσια-

λιστικό τό χαρακτηρίζει ο Steven Runciman) πολιτικού έπιτεύγματος κοινοτικής αυτοδιαχείρισης, πού συνεχίστηκε καί στά μορφώματα τών κοινοτήτων τών Έλλήνων στή διάρκεια τής Τουρκοκρατίας.

Στήν περίπτωση τής εξελληνισμένης Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας, τής λεγόμενης σήμερα Βυζαντινής, συνυπάρχουν λειτουργικά, εκκλησιαστική Κοινότητα καί κρατική έξουσία, ως δύο παράλληλες θεσμικές συγκροτήσεις του ίδιου κοινωνικού σώματος, μέ διαφορετικές αλλά όχι άντιτιθέμενες σκοποθεσίες, όπως αυτές σημαίνονται από τον όρο «συναλληλία». Η συνύπαρξη ή καί αλληλοπεριχώρησή τους είναι τό αποτέλεσμα μιᾶς κοινωνικής δυναμικής, πού έντοπίζει τίς επιδιώξεις της πρωτίστως στίς ύπαρκτικές (τρόπου ύπάρξεως) προτεραιότητες τής εκκλησιαστικής κοινότητας (Ένορίας, Έπισκοπής, Πατριαρχείου) καί δευτερευόντως στήν πρακτική χρησιμότητα τής κρατικής έξουσίας.

Μέ απλά λόγια: Οί κυρίως πολιτικοί στόχοι άντλοϋνται από τήν χριστιανική όντολογία –τήν έκδοχή τής ύπαρξης ως σχέσης, τής σχέσης ως αθλήματος αγάπης, τής αγάπης ως κατορθώματος έλευθερίας– καί επιδιώκονται μέσω τής κάθε τοπικής εκκλησιαστικής κοινότητας. Οί κρατικοί θεσμοί καί νόμοι, τό κρατικό δίκαιο, ένδιαφέρουν μόνο ως μέσο άναχαίτισης τών παρεκτροπών τής ιδιοτέλειας, όχι ως πεδίο πραγμάτωσης τών ούσιωδών κοινωνικών επιδιώξεων.

Πάνω σ' αυτή τί σύνθεση, όπου συνειδητά δίνεται προτεραιότητα στίς όντολογικές καί όχι στίς χρησιμοθηρικές επιδιώξεις, παράγεται ένας πολιτισμός συναρπαστικού ρεαλισμού, πού διαρκεί 1.000 χρόνια καί στόν όποιο, πολιτική, οικονομία, στρατιωτική ίσχύς, τεχνολογία, φιλοσοφία, τέχνη, λαϊκή ευσέβεια, καταφάσκονται ένεργά καί αναπτύσσονται μέ τρόπο ιδιοφυή, χωρίς ποτέ νά άπολυτοποιοϋνται σάν αυτόματες επιδιώξεις, χωρίς νά μεταποιοϋνται σέ αυταξίες, χωρίς νά ύποτάσσονται σέ ιδεολογήματα χρηστικής άποτελεσματικότητας.

Άν καί διαφορετικές οί όντολογικές επιδιώξεις του άρχαιοελληνικού καί του έλληνοχριστιανικού-Βυζαντινού πολιτισμού, ύπάρχουν δύο κοινά ένοποιοτικά στοιχεία πού προσδίδουν στόν έλληνισμό τήν ιστορική του συνέχεια.

Καί στούς δύο πολιτισμούς, πού οί Έλληνες εϋτύχησαν νά πραγματώσουν καί οί όποιοι στήν άκμή τους άποτέλεσαν πρότυπα οικουμενικής-πανανθρώπινης έμβέλειας, ύπάρχει:

Πρώτον, σαφής έπίγνωση τών όρίων πού διακρίνουν τούς σκοπούς-στόχους, πού άφοροϋν τήν ύπαρξη στή φανέρωσή της –στήν αλήθειά της– καί στά χρηστικά μέσα διά τών όποίων αυτοί οί σκοποί-στόχοι επιδιώκονται.

Όσο διαρκεί αυτή η έναργής επίγνωση της διαφορᾶς ανάμεσα σε σκοπό και μέσο (ανάμεσα σε ύπαρξη και συμπεριφορά, ανάμεσα στο πραγματικό και το εικονικό ή φαντασιώδες) αποφεύγονται στην καθημερινή άσκηση τῶν μέσων νά μετατραποῦν σε σκοπούς, οἱ δέ σκοποὶ νά περιπέσουν σε ἀπλά μέσα (ιδεολογικοποίηση τῶν σκοπῶν), γεγονός πού θά καθιστοῦσε, ὅπως στήν περίπτωση τοῦ «Δελφικοῦ Μαχαιριοῦ», τό προϊόν της πόλης –τόν πολιτισμό– «πενιχρό», ὅπως συμβαίνει μέ κάθε προϊόν πού παράγεται μέ σκοπό νά γίνει ἐμπόρευμα. Καί ὅλοι μας ἔχουμε ἐμπειρία γιά τό τί συμβαίνει μέ τό χρῆμα ὅταν, στό πλαίσιο τῆς ἐμπορευματοποίησης κάθε παραγόμενης ἀξίας, αὐτό μεταβάλλεται ἀπό μέσο σε σκοπό, μέ ἀποτέλεσμα ὁ κόσμος νά γυρίζει ἀνάποδα καί τό εικονικό ἢ φαντασιώδες νά γίνεται πραγματικό καί τό ἀντίστροφο (εἰκονική/πραγματική οἰκονομία κ.λπ.).

Τό δεύτερο ἐνοπιό στοιχεῖο τῶν δύο πολιτισμῶν εἶναι τό γεγονός πώς ἡ στόχευση τῶν ὑπαρκτικῶν ἐπιδιώξεων ἔχει κοινωνιοκεντρικό χαρακτήρα.

Τά δύο αὐτά στοιχεῖα στόν συνδυασμό τους, στόν βαθμό καί στό μέτρο πού ὁ καθένας μας τά ἔχει ἀποδεχθεῖ ἔμπρακτα (τά ἐφαρμόζει στίς πράξεις τοῦ καθημερινοῦ βίου), καθιστᾶ τόν ἑλληνικό λαό ἕνα λαό σχέσης, ἕνα λαό ἐξόχως ἐρωτικό, πού κάνει τόν Ἕλληνα νά ἔχει «πρόσωπο», νά εἶναι δηλαδή ἄτομο μὲν, ἀλλά ἐφοδιασμένο μέ τήν ἱκανότητα νά ἀποστασιοποιεῖται ἀπό τίς ἀνάγκες του, νά συνυπολογίζει στή δράση του τό καλό του συνόλου, ἄρα νά σκέφτεται μέ κέντρο ὄχι τόν ἑαυτό του ἀλλά τόν πραγματικό ἄλλο, καί νά μπαίνει μπροστά, φθάνοντας ὡς τί θυσία, ὅταν αὐτό εἶναι ἀναγκαῖο. Νά εἶναι δηλαδή ἄτομο αὐθυπερβατικό-καθολικό.

Αὐτά βέβαια ὅταν σε συλλογικό ἐπίπεδο ἡ «πολιτική ἐνότητα» διαμορφώνει δομές ἐξουσίας στίς ὁποῖες ἀποτυπώνεται ἡ ἰσχὺς τοῦ κράτους, στήν ὁποία ἰσχύ οἱ πολῖτες μετέχουν κατὰ τόν λόγο τῶν ἀρετῶν τους, κρίσεως καί ἀρχῆς.

Μόνο ἕνα τέτοιο κράτος, πού ἔχει ὡς ἀποστολή του τή διακονία τοῦ λαοῦ, προσφέροντας ἀσφάλεια, οἰκονομική ἀπάρκεια καί καιρούς εἰρηνικούς στοὺς πολῖτες του, μπορεῖ νά λέγεται κράτος ἐθνικό, καί ὁ λαός πού τροφοδοτεῖ τήν ἰσχύ του, ἔθνος. Ἀλλά, εὐτυχῶς ἢ δυστυχῶς, ὅπως ὅλοι γνωρίζουμε, ἡ προαγωγή τοῦ λαοῦ στό ἐπίπεδο τοῦ Ἑθνους εἶναι ἔργο τῶν ὀλίγων, τῶν ἐκλεκτῶν καί ἄριστων, αὐτῶν πού συγκροτοῦν τήν πολιτική, οἰκονομική καί πνευματική ἑλίτ του.

Ἀντίθετα, ὅταν ἡ «πολιτική ἐνότητα» διαρρηγνύεται, γιατί οἱ παρεκτροπές τῆς ἰδιοτελείας μπλοκάρουν τόσο τά κανάλια πού τροφοδοτοῦν μέ ἰσχύ τό

κράτος, όσο και τὰ κανάλια πού διανέμουν τήν ισχύ του, επιτρέποντας τί μετοχή τῶν πολιτῶν σ' αὐτήν κατά τό μέτρο τῆς ἀρετῆς τους, ὅταν διπλαδὴ οἱ κατέχοντες τίς θέσεις ἐξουσίας ταυτίζουν τήν ισχύ πού αὐτές τούς παρέχουν, ὡς ὀφειλόμενη τιμή ἀπό τήν κοινότητα στήν ἀρετή τους, μέ τήν ἀξία πού οἱ ἴδιοι ἀναγνωρίζουν στόν ἑαυτό τους, τότε ἡ ἀρετή τῆς δικαιοσύνης, πού προβάλλει ὡς συνισταμένη τῆς ἐναρμόνισης καί τῶν ὑπολοίπων ἀρετῶν, τῆς ἀνδρείας, τῆς φρόνησης καί τῆς σωφροσύνης, ἀπό τό λογικό μέρος τῆς ψυχῆς τοῦ ἀνθρώπου, χάνεται καί τί θέση τῆς καταλαμβάνει ἡ αὐθαιρεσία.

Καί πάντοτε ὅπου καί ὅποτε ἐμφανίζεται ἡ αὐθαιρεσία, ὑπό ὅποιαδήποτε μορφή της, διαστρέφει καί τήν κάθε ἐπί μέρους ἀρετή στό ἀντίθετό της: τί μὲν ἀνδρεία σέ θηριωδία, τί φρόνηση σέ μπιπτική ἀντιπαλότητα καί κτηνωδία, τί δέ σωφροσύνη-εὐθυκρισία σέ δαμμονισμό. Ἡ αὐθαιρεσία γεννᾷ τί βία, καί ἂν δέν περισταλεῖ, μέσα ἀπό τήν ἀποχαλίνωση τῶν παιθῶν, διαλύει κάθε συλλογική ὄντοτητα, φθάνοντας μέχρι τόν πυρῆνα της, πού εἶναι τό ἀνθρώπινο ὑποκείμενο, τό ὅποιο καί καθιστᾷ μιά «γυμνή ὑπαρξη». Φθάνοντας σ' αὐτό τό σημεῖο, ἀπό τόν ὀρισμό τοῦ Ἀριστοτέλη, πού θέλει τόν ἄνθρωπο νά «εἶναι ζῶον πολιτικό ὃ καί λόγον ἔχον», νά μένει μόνο το ζῶον μέ ἐξαφανισμένο τό κοινωνικό-σχισιακό καί λογικό μέρος του.

Στήν περίπτωση τοῦ Βυζαντίου χρειάστηκαν μόλις τέσσερις γενιές (1071-1204) προκεκμένου ἡ ἀνθρώπινη ἀνεπάρκεια ὅσων κατεῖχαν θέσεις ἐξουσίας νά γιγαντώσει τήν αὐθαιρεσία, ἐξαπλώνοντάς την σ' ὅλη τήν αὐτοκρατορία, σέ τέτοιο βαθμό ὥστε νά φράξουν τόσο τὰ κανάλια πού τροφοδοτοῦσαν τό κράτος μέ ισχύ ὅσο κι ἐκεῖνα πού τήν διένεμαν στους πολίτες του.

Μέσα σ' αὐτές τίς τέσσερις γενιές ἡ αὐθαιρεσία μέ τί μορφή τῆς ἐκτροπῆς τῆς ἀτομικῆς ἀξίας σέ ἰδιοτελεῖ δικαίωση, ἄνοιξε τό κατηφορικό μονοπάτι πού ὀδηγεῖ στήν ἐμφάνιση τῆς βίας, πού προκαλεῖ ἀντιβία κ.ο.κ., τροφοδοτώντας μιά καταστροφικότητα, πού δέν εἶναι παρά μιά ἀντεστραμμένη δημιουργικότητα, ἀφοῦ κάθε δημιουργική πράξη, κάθε ἔργο διά τοῦ ὁποίου ὁ δημιουργός του ζητᾷ τήν καταξίωσή του ἀπό τήν κοινότητα, δέν λαμβάνει τήν πρεπούμενη τιμή.

Μέ τραυματισμένη τί φιλοτιμία του, ὁ Ἕλληνας προσλαμβάνει τί μὴ ἀναγνώριση τῆς ἐπιθυμίας του γιά ἰσότιμη σχέση ὡς ἀδικία καί στρέφεται στό κυνήγι ἰδιοτελῶν προνομίων εἰς βάρος τῆς δικαιοσύνης.

Φθάνοντας ἐδῶ, οἱ προειδοποιήσεις τοῦ Θουκυδίδη, πού ἔγραψε τήν ἱστορία τοῦ Πελοποννησιακοῦ Πολέμου θέλοντας τό ἔργο του αὐτό νά εἶναι κτῆμα τῆς ἀνθρωπότητας «ἕως ἄν ἡ αὐτή φύσις ἀνθρώπων ἦ», ἔχουν ξεχαστεῖ.



Ἡ ἐξαιρετικῆς σαφήνειας διατυπωμένη ἄποψή του γιὰ τὰ αἷτια τῆς ἐμφύλιας διαμάχης, πού κατέστρεψε τὴν ἀρχαία Ἑλλάδα καὶ στάθηκε ἡ ἀρχὴ γιὰ τὸν ἀφανισμό τῆς «Πόλεως», γιὰ τοὺς Ἕλληνες ἦταν σάν νά μὴν εἶχε γραφεῖ ποτέ, ἐνῶ ποτέ δὲν πρέπει νά φεύγει ἀπὸ τὸ μυαλό μας. Βασικὴ αἰτία, κατὰ τὸν Θουκυδίδη, στάθηκε τὸ γεγονός ὅτι οἱ Ἕλληνες «τὴν καθεστηκυίαν ἀξίωσιν τῶν ὀνομάτων ἐν ταῖς πράξεσιν ἀντίλλαξαν τῇ δικαιοῦσει».

Ἔτσι, ὑπονομευμένη ἐκ τῶν ἔσω, ἡ ἰσχὺς τοῦ βυζαντινοῦ κράτους γίνεται εὐκόλη λεία στίς ἀρπακτικὲς διαθέσεις ὄλων ἐκείνων τῶν γύρω του λαῶν, πού πρὶν λίγες γενιὲς γοῖτευε καὶ χειραγωγοῦσε μὲ τὸν πλοῦτο, τὴ δύναμιν καὶ τὸν πολιτισμὸ του.

Ἦταν τὸ 1204 μ.Χ. πού ἡ καρδιά τῆς αὐτοκρατορίας, ἡ Βασιλεύουσα πόλι, ἡ βασιλίδα τῶν Πόλεων, τὸ κέντρο τῆς χριστιανοσύνης, ἀλώνεται γιὰ πρώτη φορὰ ἀπὸ τοὺς ντυμένους μὲ προβιά «Δυτικούς» λύκους. Μοιραῖα, ὅλοι ἐκεῖνοι οἱ μεγαλόσχημοι, πού ἔριζαν μεταξύ τους γιὰ τὸ ποιὸς θὰ ἀνέβαινε στοὺς θρόνους τῆς ἐξουσίας, ὁ Πατριάρχης, ὁ Αὐτοκράτορας καὶ λοιποὶ ἀξιωματοῦχοι, τὴν ἐγκαταλείπουν καὶ ζητοῦν νά περισωθοῦν ἀνακηρυσσόμενοι στὰ πάλα ποτὲ βυζαντινὰ «θέματα», πού τὰ εἶχαν ἐν τῷ μεταξύ καταστήσει φέουδά τους, Αὐτοκράτορες καὶ Δεσπότες, βαπτίζοντας τίς βυζαντινὲς ἐπαρχίες μὲ βαρῦγδουπους τίτλους: Αὐτοκρατορία τῆς Τραπεζούντας, Αὐτοκρατορία τῆς Νίκαιας, Δεσποτᾶτο τῆς Ἠπείρου, Δεσποτᾶτο τοῦ Μορέως. Καὶ ὅπως συνέβη μὲ τὰ ἑλληνιστικὰ βασίλεια, πού προέκυψαν ὅταν ἐξαντλήθηκαν τὰ καύσιμα τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ πνεύματος καὶ τὰ ὅποια κάλεσαν ὡς διαιτητὴ καὶ ἐπικυρίαρχο στίς μεταξύ τους διαφορὲς, τοὺς Ρωμαίους, ἔτσι κι αὐτοὶ προσέφυγαν στὴ συμμαχία τῶν Ὀθωμανῶν Τούρκων, στρεφόμενοι κατὰ τῶν ἄλλων διεκδικητῶν τοῦ θρόνου τῆς ἀνακτημένης ἀπὸ τοὺς Φράγκους Κωνσταντινούπολης.

Οἱ τελευταῖοι, ἔχοντας προσχωρήσει στὸ Ἰσλάμ τῶν Ἀράβων μὲ τὴν ὁρμὴ πού δίνει στοὺς νεοφώτιστους ἡ νέα πίστι, κάλεσαν τὸν λαὸ τοὺς σ' ἕνα μεγάλο γιουρούσι ἐνάντια στὴ Βασιλεύουσα Πόλι, ἔχοντας ὡς σύνθημα δύο λέξεις πού στοιχείωναν τὰ ὄνειρα τῆς πύο κρυφῆς τους ἐπιθυμίας καὶ στίς 29 Μαΐου 1453 τὴν κυρίευσαν.

Ἔτσι τὸ «Εἰς τὴν Πόλιν», πού ἄκουγαν στὴν ἑλληνικὴ γλῶσσα, παραφρασμένο στὴ δική τους ὡς «Ἰσταμπούλ», ἔγινε τὸ νέο ὑπὸ τὴν κυριαρχία τους ὄνομα τῆς Κωνσταντινούπολης, τῆς πάλα ποτὲ «Νέας Ρώμης».

Ἀπὸ τὸ 1453 ἕως τὸ 1461 οἱ Τούρκοι, αὐτὸς ὁ νομαδικὸς λαὸς πού εἶχε κατέβει ἀπὸ τὰ ἀσιατικὰ ὑψίπεδα στὰ τέλη τοῦ 10ου-ἀρχῆς 11ου αἰῶνα, εἶχαν

όλοκληρώσει τήν κατάκτησιν τῶν ἐδαφῶν τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας, καταλύοντας ὀριστικά τὸ βυζαντινὸ κράτος.

Στὰ χίλια χρόνια πού κράτησε τὸ βυζαντινὸ κράτος, πολλοὶ καὶ διαφορετικοὶ λαοὶ εἶχαν ζήσει μέσα σ' αὐτό, ἔχοντας ἐπικεφαλῆς ἕναν Αὐτοκράτορα (Βασιλέα), μίαν γλῶσσα τῆς διοίκησης, τήν ἑλληνική, καὶ μιά θρησκεία, τήν Ὁρθόδοξη Χριστιανική.

Ἀπὸ ὅλους τοὺς διάφορους λαοὺς ἀπὸ τοὺς ὁποίους εἶχε συγκροτηθεῖ τὸ Ἀνατολικὸ Ρωμαϊκό-Βυζαντινὸ κράτος, οἱ ἑλληνόφωνοι ὀρθόδοξοι, πού γιὰ τήν ἀφιήγησίν μας μποροῦμε νά τοὺς λέμε Ρωμιοὺς ἢ Γραικοὺς ἢ Ἑλληνες, ὅλα δικὰ μας ὀνόματα εἶναι, θεώρησαν τὸ πάρσιμο τῆς Πόλης δική τους ἀπώλεια καὶ δὲν ἔπαυαν νά θρηνοῦν γιὰ τὸ κράτος πού ἔχασαν καὶ νά μνημονεύουν τήν Πόλη καὶ τοὺς παλαιούς αὐτοκράτορες, μὲ τραγούδια, μοιρολόγια, παραμῦθια, θρύλους καὶ νά τοὺς ἀπεικονίζουσαν σέ ξυλόγλυπτα, σέ κεντήματα, σέ ὑφαντά, σέ εἰκόνες.

Οἱ Ὄθωμανοὶ Τοῦρκοι εἶχαν κι αὐτοὶ ἕναν ἀρχηγὸ τοῦ κράτους, τὸν Σουλτάνο, εἶχαν καὶ τὴ δική τους γλῶσσα, ἕνα μείγμα ἀπὸ τουρκικά, ἀραβικά καὶ περσικά. Εἶχαν ἐπίσης μιά θρησκεία, τὸ Ἰσλάμ, πού πίστευε πὼς ἕνας εἶναι ὁ Θεός, ὁ Ἄλλὰχ, καὶ προφῆτης του ὁ Μωάμεθ. Μὲ τήν ἐπικράτησίν τους, ἡ γλῶσσα τῆς διοίκησης ἔγινε μιά, ἡ τουρκική, ἀποτυπωμένη στὴν ἀραβικὴ γραφή, ὁ Σουλτάνος ἔγινε ὁ ἀφέντης ὅλων καὶ ὁ μουσουλμανισμὸς ἡ θρησκεία τοῦ κράτους.

Ὁ Σουλτάνος πολὺ θὰ ἠθελε γιὰ νά σβηστεῖ κάθε βυζαντινὴ ἀνάμνησι, ὅλοι οἱ ἀλλόθρησκοι λαοὶ νά ἀλλαξοπιστίσουν, ἀκόμη κι ἀναγκαστικά, κόβοντας τὰ κεφάλια τῶν κατακτημένων.

Τρεῖς λόγοι ὑπῆρξαν ἀποτρεπτικοὶ γι' αὐτό:

Πρῶτος ἡ θρησκεία του, πού τοῦ ἀπαγόρευε τὸν βίαιο ἐξισλαμισμὸ ὅσων ἀναίμακτα δέχονταν τήν ἐξουσία του, καὶ δεύτερος τὸ γεγονός ὅτι ἐπίσης τοῦ ἀπαγόρευε νά φορολογίσει βαριά τοὺς μουσουλμάνους. Ἐπομένως, ἂν ὅλοι οἱ κατακτημένοι ἀλλαξοπιστοῦσαν, εἴτε θεληματικά εἴτε γιὰ τὴν ἐξολόθρευση, δὲν θὰ εἶχε κανέναν γιὰ νά τοῦ ἐπιβάλλει βαριά φορολογία. Κι αὐτὸ ἀκριβῶς ὑπέδειξε ὁ μεγάλος Βεζύρης Μεχμέτ Σοκόλλης στὸν Σουλτάνο Σελίμ Β' (16ος αἰώνας), ὅταν ἐκεῖνος θέλησε κάποια στιγμὴ νά κάνει ὅλους τοὺς ὑπηκόους του μωαμεθανούς.

«Ὅ,τι διατάξεις ἀφέντη», τοῦ εἶπε ὁ Σοκόλλης, «μόνο νά μοῦ πεῖς μετὰ ἀπὸ ποῦ θὰ βρῶ νά γεμίσω τὰ ταμεῖα».

Τρίτος ἦταν τὸ γεγονός πὼς οἱ Σουλτάνοι γιὰ νά μὴν εἶναι ὑποχεῖριοι οὔτε τῶν Οὐλεμάδων (τῶν θρησκευτικῶν ἀρχηγῶν), οὔτε τῶν Σερασκέρηδων (τῶν στρατιωτικῶν ἀρχηγῶν), ἔβρισκαν χρησιμότητα τήν ὑπαρξὴ τῶν ραγιαδῶν ὡς

δεξαμενής από την οποία, διά του «παιδομαζώματος», άντλούσαν τούς «Γενίτσαρους», μιά ισχυρή τάξη εκπαιδευμένων πολεμιστών, πλήρως εξαρτημένη και άφοσιωμένη άπ' ευθείας στον θρόνο τους.

Γιά τούς λόγους αυτούς –και για μερικούς ακόμα λόγους που άφοροῦσαν τίς έξωτερικές σχέσεις και τί αντιμετώπιση τής λατινικής διείσδυσης– οί Όθωμανοί έδωσαν σέ όσους κατακτημένους θεωροῦσαν πώς πίστευαν στή Βίβλο (δηλαδή τούς Χριστιανούς και τούς Έβραίους) τό δικαίωμα νά κρατήσουν τί θρησκεία τους, εξαγοράζοντας τίν άδεια νά κρατήσουν τό κεφάλι τους, καταβάλλοντας έναν επί πλέον ξεχωριστό φόρο, που ήταν κεφαλικός και λεγόταν «χαράτσι» και του όποιου ή δικαιολογητική βάση παραμένει μοναδική παγκοσμίως. Δηλαδή, έφ' όρου ζωής κάθε χρόνο, μόνο γιατί υπάρχουν και άναπνέεις, όφείλεις ως ραγιάς –κατακτημένος Ρωμός–, άν θέλεις νά σου χαρίζεται ή ζωή, νά πληρώσεις τό «χαράτσι».

Άπέναντι σέ έναν τέτοιο κατακτητή, που, για νά κυβερνήσει, από τί λεπτή –ψιλή– τέχνη τής πολιτικής δέν γνώριζε τίποτα άλλο έκτός από τί δύναμη του σπαθιού και τίν πονηράδα τής άλεπούς για νά άποκτά εκείνο που έπιθυμεί και τίν όποια μπορεί κανείς και σήμερα νά τί διαπιστώσει έμπρακτα, μετέχοντας σ' ένα άνατολίτικο παζάρι, κανένας ραγιάς δέν είχε τί ζωή του σίγουρη.

Έσκυψε λοιπόν τό κεφάλι και προσπάθησε νά ζήσει άξιοποιώντας και έκμεταλλευόμενος κάθε έλάχιστη δυνατότητα, κάθε χαραμάδα που άφηνε τό καταπιεστικό όθωμανικό καθεστώς, και άν τό θελε ό Θεός και νά προκόψει.

Τίν πρώτη και σωτήρια για τό έλληνικό γένος –όπως απέδειξαν οί αιώνες που άκολούθησαν– δυνατότητα τίν παρείχε ή ανάγκη τών Όθωμανών νά οργανώσουν άποτελεσματικά τί διοίκηση του βυζαντινού κόσμου που είχαν κατακτήσει. Δέν παρεχώρησαν λοιπόν, για τούς προαναφερθέντες λόγους, μόνο τί θρησκευτική έλευθερία σέ όσους πίστευαν στή Βίβλο (Έβραίους, Άρμένιους και Έλληνορθόδοξους Χριστιανούς), αλλά τούς έδωσαν και τό δικαίωμα νά όρίζουν τούς θρησκευτικούς τους ήγέτες.

Ό καθένας από τούς θρησκευτικούς αυτούς ήγέτες, ως έπικεφαλής του δικού του «Μιλέτ», ήταν υπόλογος άπέναντι στον κυρίαρχο Σουλτάνο για τί συμπεριφορά του ποιμνίου του και τίν καταβολή τών φόρων. Όταν κάτι δέν πήγαινε καλά, ό αντίστοιχος ήγέτης –ό Πατριάρχης στήν περίπτωση μας– πλήρωνε άκόμη και μέ τί ζωή του.

Αυτή ήταν μιά συμφωνία που κλείστηκε άμέσως μετά τίν Άλωση άνάμεσα στον Μωάμεθ Β' τον «πορθητή» και τον Γεννάδιο Σχολάριο, τον όποιο όρισε ως πρώτο Οικουμενικό Πατριάρχη.

Βέβαια, έτσι ο Πατριάρχης και ολόκληρος ό ύπ' αυτόν κλήρος έγιναν όμηροι του Σουλτάνου, έξασφάλισαν όμως στους έλληνορθόδοξους χριστιανούς τό νά διατηρήσουν τήν πίστη τους, νά έχουν και νά λειτουργούν τίς έκκλησίες τους.

Καί καθώς ό Μωάμεθ είχε όρίσει πώς στήν έξουσία του θρησκευτικού άρχηγού άνήκαν και τά τής λατρείας, τής δικαιοσύνης και τής παιδείας, είχε και ό ορθόδοξος κλήρος τό δικαίωμα νά λύνει άρκετές άπό τίς διαφορές του πομνίου του σέ δικά του έκκλησιαστικά δικαστήρια και νά ιδρύει σχολεία, τά όποία και νά επιβλέπει.

Χάρη σέ αυτή τί δυνατότητα, οί ορθόδοξοι Ρωμοί πού είχαν γίνει ραγιάδες, οργανωμένοι γύρω άπό τήν έκκλησία τους, πέτυχαν τήν πρώτη πολιτιστική συσπείρωσή τους και ταυτόχρονα κράτησαν τίς άναμνήσεις τους, τόν πλούτο τής έλληνικής γλώσσας τους πού τόν άπολάμβαναν στή διάρκεια τής θείας λειτουργίας κι άς μίν τήν πολυκαταλάβαν, και τί συνειδηση πώς, ως ορθόδοξοι, ήταν και κληρονόμοι του άρχαίου έλληνικού πολιτισμού.

Έχοντας έξασφαλίσει μέσα στήν άγκαλιά τής μάνας Έκκλησίας τά βασικά στοιχεία τής έθνικής τους ταυτότητας –γλώσσα, θρησκεία, ήθη και έθιμα και μνήμη τών καταγωγικών μύθων τους– πέτυχαν μιά δεύτερη πολιτική συσπείρωση καταφεύγοντας στήν πιό χαμηλή βαθμίδα διοικητικής όργάνωσης του βυζαντινού κράτους, πού ήταν ή κοινότητα, άξιοποιώντας μιά δεύτερη χαράμίδα του καταπιεστικού όθωμανικού συστήματος διακυβέρνησης.

Η όθωμανική έξουσία, μέ τήν είσαγωγή τής άρχής τής «ένουκίας» τών φόρων και τών λοιπών προσόδων του κράτους, παρατήθηκε ούσιαστικά άπό τόν δημοσιονομικό της ρόλο και έπομένως άπό τήν όργάνωση τής σχετικής διοικητικής ύποδομής. Έτσι, ή κοινότητα, όπου υπήρχε, κλήθηκε νά καλύψει τό κενό άπέναντι στους «άγοραστές» δικαιούχους τών προσόδων και στό κράτος του Σουλτάνου.

Γιά τόν σκοπό αυτό, όφειλε νά αναπτύξει τούς δικούς της διοικητικούς μηχανισμούς, νά εκτιμήσει τόν οικονομικό δυναμισμό τών μελών τής κοινωνικής της περιοχής, νά κατανείμει και νά εισπράξει τούς φόρους. Στο μέτρο πού ή κοινότητα θεωρήθηκε άναγκαία στή λειτουργία τής δημοσιονομικής νομιμότητας, έγινε επίσης δεκτή στήν έξουσιαστική διαδικασία γιά τόν καθορισμό και τόν έπιμερισμό τών φορολογικών και άλλων βαρών στήν έπαρχία.

Άπό τί στιγμή πού οί κρατικοί φόροι και λοιπές πρόσοδοι γίνονταν άντικείμενο εκμετάλλευσης μέσα άπό τό σύστημα τής ένουκίας τους, όσες κοινότητες ή επισκοπές είχαν τά χρηματικά μέσα ν' αναλάβουν άπευθείας τήν εκπλήρωση τών φορολογικών τους υποχρεώσεων τό έκαναν. Διεκδίκησαν μέ

έπιτυχία τό δημοσιονομικό «προνόμιο» ὅπου τό ἔξωτερικό ἀπό αὐτές ἐνδιαφέρον γιά τίς προσόδους δέν ἦταν ἔντονο ἢ ἰσχυρό. Μέ τόν τρόπο αὐτό, οἱ κοινότητες κατόρθωναν συχνά νά ἐλαχιστοποιοῦν τίν ξένη καί συνεπῶς καί κρατική ἐξουσία, νά ἐλαφρύνουν τί φορολογική τους ἐπιβάρυνση, ἀναπτύσσοντας συγχρόνως σωρευτικά ἢ διαζευκτικά νέες σημαντικές ἀρμοδιότητες, ὅπως τίν ἀσκηση δικαιοσύνης στή βάση τοῦ λαϊκοῦ δικαίου πάνω στήν ἐπίλυση τῶν ἰδιωτικῶν καί σέ ὀρισμένες περιπτώσεις τῶν ποινικῶν διαφορῶν, μέ ὄργανα πού ὑποδεικνύονταν μέσα ἀπό λαϊκές παραδοσιακές ὁμαδώσεις (πατριές, συντεχνίες, κοινότητες) ἢ τίν κοινωνική πρόνοια, τίν ὁργάνωση τῆς ἀγορᾶς καί τῆς παραγωγῆς, τίν ἀσφάλιση τῆς περιοχῆς, τί νομοθεσία, τίν παιδεία κ.ἄ.

Ἡ πολυμορφία τοῦ κοινοτικοῦ πολιτειακοῦ συστήματος ἐξηγεῖται πρωταρχικά ἀπό τό γεγονός ὅτι ὁ κατακτητής δέν ἐνδιαφέρθηκε στήν πραγματικότητα παρά μόνο γιά τίν ὑπαρξη μιᾶς ὑπεύθυνης ἡγεσίας, ἢ ὁποῖα νά νομιμοποιεῖται στή θέση της ἀπό τό κοινωνικό σῶμα, ἀρκούμενος στόν ἔλεγχό της μέσα ἀπό τόν θεσμό τῆς ὁμηρίας μελῶν τῆς οἰκογένειας πού ἀσκοῦσε τίν ἡγεσία.

Στό πλαίσιο αὐτό, ἡ ὀθωμανική ἐξουσία περιορίστηκε ἀπλῶς ν' ἀναγνωρίσει τίς δεδομένες ἐξουσιαστικές συνθήκες τῆς κοινότητας, ἐφ' ὅσον βέβαια οἱ ἀσκοῦντες τίν ἐξουσία μέσα σ' αὐτές, δέν ἀμφισβητοῦσαν καί δέν ἀντιστρατεύονταν τά δικά της συμφέροντα. Τῆς ἦταν ἀδιάφορος ὁ τρόπος ὁργάνωσης καί νομιμοποίησης τοῦ κοινοτικοῦ συστήματος, εἴτε αὐτός ἐξαντλεῖτο σέ μιᾶ ἰσχυρή καί κληρονομικά ἀρθρωμένη ἐξουσιαστική παρουσία τῆς προϋχοντικῆς τάξης εἴτε στηριζόταν στήν ἐκλογική ἀρχή, οὔτε κι ἂν τό κοινοτικό σῶμα διατηροῦσε σημαντικές ἀρμοδιότητες, πού συχνά ξεπερνοῦσαν τό ἀπλό ἐξελεγκτικό δικαίωμα.

Ἔτσι, γιά παράδειγμα, ἐνῶ οἱ προύχοντες τῆς Λειβαδιᾶς εἶναι ἀποκλειστικοί ἀποδέκτες τῆς ὀθωμανικῆς πολιτικῆς βούλησης στή χώρα τους, στίς κοινότητες τοῦ Αἰγαίου καί σέ πολλές ἀκόμα κοινότητες οἱ ὀθωμανικές Ἀρχές ἀπευθύνονται ἀδιαίρετα «στούς ἐπιτρόπους, τοὺς προεστούς ἢ κοτζαμπάσιδες καί γέροντες, τοὺς ἱερεῖς καί στοὺς ἐπίλοιπους ραγιάδες».

Μιά τρίτη κατηγορία συσσωμάτωσης μέ καθαρά στρατιωτικό χαρακτήρα ὑπῆρξαν τά σώματα τῶν κλεφτῶν, τῶν ἀρματολῶν καί τῶν κουρσάρων, πού προέκυψαν ὡς ἀντίδραση στή βαριά καταπίεση τῶν λαϊκῶν στρωμάτων στεριᾶς καί θάλασσας. Μέσα ἀπό τί φτωχολογία τῆς ἀγροτιᾶς ὅσοι ἀπνυδοῦσαν ἀπό τίν αὐθαιρεσία κάθε Τούρκου πού δικαίως ἢ ἀδίκως θύμωνε, τοῦ κάθε πασᾶ πού ἀποφάσιζε νά κρεμάσει αὐτόν ἢ τόν ἄλλο, ἀπό τίν ἀρπαγή τῶν ἀρσενικῶν παιδιῶν καί τί μετατροπή τους σέ γενίτσαρους, τίς ἀγγαρεῖες, τά δοσίματα, τίς αὐθαιρεσίες τῆς προϋχοντικῆς τάξης, τοὺς φόρους, τό χαράτσι,

ἐγκατέλειπαν τὰ σπίτια τους καί γίνονταν «κλαρίτες». Κατέφευγαν δηλαδή στά ρουμάνια καί τὰ δάση τῶν ἀπάτητων βουνῶν τῆς βαλκανικῆς χερσονήσου, ζώντας ἀπό κλειψές.

Χαρακτηριστικό εἶναι τὸ δημοτικὸ τραγούδι: «Μάνα μ', σοῦ λέω δέν μπορῶ / τούς Τούρκους νά δουλεύω / δέν εἴμπορῶ, δέν δύναμαι / ἐμάλλιασ' ἢ καρδιά μου. / Θά πάρω τὸ ντουφέκι μου / νά πάω νά γένω κλέφτης».

Γιὰ νά συμμαζεῖει κάπως αὐτούς τούς κλέφτες, πού παρεμπόδιζαν τὸ ἐμπόριο, τὶς ἐπικοινωνίες μὲ τὴν Πόλη καί, τὸ χειρότερο ἀπ' ὅλα, τὴν κανονικὴ εἰσροὴ τῶν φόρων, ἡ τουρκικὴ διοίκηση δημιουργοῦσε ὁμάδες ἀνδρῶν στοὺς ὁποίους ἔδινε τὴν ἄδεια νά φέρουν ὄπλα καί τούς ἀνέθετε ν' ἀστυνομεύουν τὴν ὑπαίθρο. Ἦταν καί αὐτοὶ Ρωμοὶ καί ὀνομάζονταν «ἀρματολοὶ» ἀπὸ τὰ ἄρματα πού αὐτοὶ εἶχαν δικαίωμα νά φέρουν, ἐνῶ σέ ὅλους τους ἄλλους ἀπαγορευόταν. Πολύ συχνά, κλέφτες πού εἶχαν ἀποδειχθεῖ γενναῖοι καί καλοὶ γνώστες τοῦ τόπου τους, δελεάζονταν γιὰ νά γίνουν ἀρματολοὶ κι, ἀντίστροφα, ἀρματολοὶ ξεσπκόνονταν γιὰ νά γίνουν κλέφτες.

Ὁ Θ. Κολοκοτρώνης στὴ «Διήγησι συμβάντων τῆς ἑλληνικῆς φυλῆς ἀπὸ τὸ 1770 ἕως τὸ 1836» μεταχειρίζεται τούς δύο ὄρους ἀδιακρίτως καί λέει πὼς οἱ κλέφτες εἶχαν τρεῖς τάξεις: Α΄, Β΄, Γ΄, ἀνάλογα μὲ τὴν ἀξιοτήτά τους, καί ὑπῆρχε καί μιὰ Δ΄ τάξη, πού περιελάμβανε τούς ψυχογιούς. Τὸ ἀξίωμά τους τὸ κέρδιζαν μὲ τὴν ἀνδρεία τους, τὴ φρόνηση (καί τὴ σωφροσύνη τους). Ὅταν ἦταν ἀρματολοὶ, ἔπαιρναν μισθό. Ὅταν ἦταν κλέφτες, εἶχαν μερίδιο στὰ λάφυρα. Ὅταν ἔσφαλαν, τοὺς κούρευαν ἢ τοὺς ξαρκάτωναν. Τὶς γυναῖκες τὶς σέβονταν· ὅποιος βίαζε γυναῖκα, διωχνόταν.

Ἡ διασκέδασί τους ἦταν χοροί, ἠρωικά τραγούδια, ταμπουράδες, συναγωνισμὸς στό πῆδημα, τὸ λιθάρι, τὸ σημάδι καί στίς ἁμάδες.

Τὰ τραγούδια τὰ συνέθεταν οἱ χωριάτες, οἱ τυφλοὶ μὲ τὶς λύρες καί ὑμνοῦσαν στρατιωτικὰ κατορθώματα. Τ' ἄρματά τους ἦταν πιστόλες, καριοφύλλια, ζωστά σπαθιά, ζάβες στὰ πόδια καί τσαπράζια στὸ στήθος. Τὸ καπετανᾶτο τὸ ἔπαιρνε ὁ γιός, ὄχι ὁ πρωτότοκος ἀλλὰ ὁ πιὸ ἄξιος. Τὰ μοναστήρια τοὺς βοηθοῦσαν καί τοὺς γιαιοπόρευαν. Οἱ γεωργοὶ καί οἱ βοσκοὶ τοὺς ἔδιναν πληροφορίες, ζωοτροφές καί πολεμοφόδια. Ὅταν στὸν πόλεμο (στὶς μάχες) λαβωνόταν κανεὶς βαριά καί δέν μποροῦσαν νά τὸν μεταφέρουν, τὸν φιλοῦσαν καί ἔπειτα τοῦ ἔκοβαν τὸ κεφάλι. Τὸ εἶχαν γιὰ ἀτιμία νά πάρουν οἱ Τούρκοι τὸ κεφάλι του. Λέει τὸ τραγούδι:

«Σάν δένδρον ἐρραγίσθηκε, σάν κυπαρίσσι πέφτει  
 ψιλὴν φωνούλα ἔβαλε σάν παλληκάρ' ὀπού' τ'αν:  
 Ποῦ εἶσαι, καλέ μου ἀδελφέ καί πολυαγαπημένε;  
 Γύρισε πίσω, πάρε με, πάρε μου τό κεφάλι,  
 νά μίν τό παρ' ἡ παγανιά καί ὁ Ἰσοῦφ ἀράπης  
 καί μοῦ τό πάει 'ς τὰ Ἰάννινα, τ' Ἀλῆ πασά τοῦ σκύλου».

Μιά τέταρτη συσσωμάτωση πού πέτυχαν οἱ ἑλληνορθόδοξοι ραγιαδες στό  
 οἰκονομικό ἐπίπεδο ἦταν οἱ «συντροφίες», οἱ «συντεχνίες» καί οἱ «συνεταιρισμοί».

Ἐκμεταλλεζόμενοι τό κενό πού οἱ μωαμεθανοί εἶχαν ἀφήσει σέ μιά σειρά  
 ἐπαγγέλματα, εἴτε ἀπό ἔλλειψη τεχνογνωσίας εἴτε τὰ περιφρονούσαν, οἱ  
 Ἕλληνες ἀρχισαν, χωρίς ποτέ νά τσιγκουνευτοῦν τόν κόπο τους, χωρίς νά δει-  
 λιάσουν μπροστά στόν κίνδυνο, ν' ἀσκοῦν αὐτά τὰ ἐπαγγέλματα πού ἤξεραν,  
 χωρίς τίν ἀσφάλεια πού τοὺς παρεῖχε κάποτε τό δικό τους βυζαντινό κράτος.  
 Ἄρχισαν δηλαδή νά χιτίζουν σπίτια, νά στεριώνουν γεφύρια καί πλεούμενα, νά  
 δουλεύουν ὄμορφα τ' ἀσίμι, τό ξύλο, τὰ δέρματα καί νά φτιάχνουν καλά νήμα-  
 τα ἀπό λινάρι, μαλλί, βαμβάκι, μεταχειριζόμενοι ἐπιδέξια τίς φυτικές βαφές, νά  
 ἐμπορεύονται, ἀπλώνοντας τίς δουλειές τους μέχρι τό Βουκουρέστι, τίς γερμα-  
 νικές πόλεις, τὰ λιμάνια τῆς βόρειας Εὐρώπης, τὰ βάρη τῆς Ρωσίας, τό Μισίρι.  
 Στὴν ἀρχή ὡς ἀντιπρόσωποι καί τοπικοί πράκτορες τῶν εὐρωπαϊκῶν ἐται-  
 ρειῶν πού εἶχαν συνάψει συμφωνίες μέ τόν Σουλτάνο (χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ  
 περίπτωση τῆς ἀγγλικῆς «Ἀνατολικῆς Ἐταιρείας») καί, ἀργότερα, συστίνοντας  
 δικές τους ἐταιρεῖες μέ παρακλάδια μέσα καί ἔξω ἀπὸ τὴν Ὀθωμανικὴ Αὐτο-  
 κρατορία, ἀνταγωνιζόμενοι μαζί τους παντοῦ μέ ἐπιτυχία.

Στηριγμένοι στό συνεργατικό πνεῦμα, ἔκλειναν δουλειές καί ἔκαναν συμφω-  
 νίες μέ τίς συντροφίες τῶν μαστόρων καί τίς συντεχνίες τῶν τεχνιτῶν, μεταποι-  
 πτῶν καί τοὺς ἀγροτικούς συνεταιρισμούς, συνδέοντας τόν πρωτογενῆ καί δευ-  
 τερογενῆ τομέα τῆς οἰκονομίας μέ τόν τριτογενῆ τομέα, ἐντάσσοντας τί σύνολη  
 οἰκονομικὴ δραστηριότητα τῶν ραγιαδῶν στίς διεθνεῖς ἀγορές, πετυχαίνοντας  
 μιά πρώτη συσσώρευση ἐμπορευματικοῦ κεφαλαίου. Τό κεφάλαιο αὐτό, προ-  
 κειμένου νά ἐπενδυθεῖ ἐκ νέου στόν τόπο καταγωγῆς τῶν ἰδιοκτητῶν του,  
 ἀπαιτοῦσε ἀσφάλεια καί αὐτὴ μποροῦσε νά τὴν δώσει μόνο ἓνα δικό τους ἐθني-  
 κό κράτος. Δέν ἦταν τυχαῖο πού οἱ ἰδρυτές τῆς Φιλικῆς Ἐταιρείας ὑπῆρξαν  
 ἔμποροι, καί ἔμποροι ἦταν οἱ βασικοί, πρῶτοι χρηματοδότες τῆς.

Μποροῦσαν ἀκόμα οἱ Ἕλληνες νά μορφώνονται καί νά διδάσκουν στά  
 σχολεῖα καί τίς ἐκκλησιαστικὲς σχολές πού τελοῦσαν ὑπὸ τὴν αἰγίδα τοῦ

Πατριαρχείου καί στά σχολεία τῶν ἑλληνικῶν κοινοτήτων, πού εὐημεροῦσαν στίς πόλεις τῆς Εὐρώπης χάρις στίς προμνημονευθεῖσες οἰκονομικές δραστηριότητες.

Μποροῦσαν ἀκόμα νά παλεύουν μέ τή θάλασσα μεταφέροντας ἐμπορεύματα σέ θάλασσες σχετικά ἀκίνδυνες σέ καιρούς εἰρηνικούς ἢ ριποκινδυνεύοντας σέ περιοχές πού λυμαίνονταν πειρατές ἢ σπάζοντας ναυτικούς ἀποκλεισμούς, ὅπως ἐκείνους μεταξύ Ἑγγλων καί Γάλλων μετά τή Γαλλική Ἐπανάσταση. Τά κέρδη πού ἀπέφεραν τέτοιες μεταφορές ἦταν πολύ μεγάλα, ὅπως μεγάλα ἦταν καί τά κέρδη πού ἀπέφεραν οἱ πειρατικές λεῖες.

Οἱ Ἕλληνες ναυτικοί ἄρπαζαν ὅλες αὐτές τίς εὐκαιρίες, ναυπηγῶντας τά σκάφη τους στούς συνεργατικούς ταρσανάδες τῶν караβομαραγκῶν, τά ἐπὰνδρωναν μέ πληρώματα, σέ συμφωνία μέ «συντροφοναῦτες», καί τά ἐξόπλιζαν μέ μερικά κανόνια. Οἱ ἐπιδέξιοι, οἱ ἱκανοί καί τυχεροί ἔφεραν πίσω στό νησί τους τεράστια κέρδη, ἐνῶ συνήθιζαν στόν κίνδυνο, μάθαιναν τρόπους νά διαφεύγουν ἢ, ἂν ἔκριναν ὅτι τά πράγματα τοὺς εὐνοοῦσαν, νά στέκονται καί νά ναυμαχοῦν καί ὅλοι τους ἀποκτοῦσαν σπουδαία πείρα πολύτιμη γιά τίς ἐν γένει ναυτικές ἐπιχειρήσεις σέ εἰρήνη καί πόλεμο.

Οἱ Ρωμοί λοιπόν πού ἔγιναν, μετά τήν Ἄλωση τῆς Πόλης καί τή διάλυση τοῦ βυζαντινοῦ κράτους, ραγιάδες στόν Ὀθωμανό κατακτητή, στούς τέσσερις αἰῶνες πού μεσολάβησαν μέχρι τήν ἔκρηξη τοῦ ἀγῶνα τῆς Παλιγγενεσίας τό 1821 δέν ἔζησαν ὡς ἄμορφη μάζα, ἀλλά μέ μόχθο πολύ, μέ θυσίες, μέ ἐλπίδα καί πίστη πῶς πάλι μέ χρόνια μέ καιρούς αὐτά πού ἔχασαν πάλι δικά τους θά γίνουν, καλλιεργῶντας συστηματικά τήν ἰδέα τῆς ἐθνικῆς ἀνασυγκρότησης, ὄχι πιά ὡς ραγιάδες ἀλλά ὡς Ἕλληνες, γνήσιοι ἀπόγονοι καί κληρονόμοι δύο μεγάλων πολιτισμῶν: τοῦ ἀρχαιοελληνικοῦ, πού τόσο συγκινοῦσε τοὺς Εὐρωπαίους καί ὅλους τοὺς ἐκεῖ σπουδαγμένους Γραικοὺς μαζί κι ἀρκετούς Φαναριῶτες, καί τοῦ βυζαντινοῦ, πού τό ὄραμά του εἶχαν κρατήσει ζωντανό μέσα στούς τόσους αἰῶνες οἱ πολλοί, μέ τόν θρύλο τοῦ μαρμαρωμένου τελευταίου βασιλιᾶ τους.

Αὐτοί οἱ πολλοί, πού συγκροτοῦσαν τήν πραγματικότητα τοῦ ρωμέκου, τό Βυζάντιο τραγουδοῦσαν στό ἔπος τοῦ Διγενῆ Ἀκρίτα καί στό μοιρολόι τῆς Παναγίᾶς γιά τήν ἄλωση τῆς Πόλης της. Αὐτό ὕφαιναν καί κεντοῦσαν οἱ γυναῖκες, οἱ μανάδες κι οἱ ἀδελφές κι αὐτό ζωγράφιζαν καί σκάλιζαν στ' ἀσίμι καί τό ξύλο οἱ ὀλιγογράμματοι Ρωμοί. Αὐτοί οἱ ὄχι καί τόσο μακρινοί ἀπό μᾶς προσπάπποι τῶν προσπάππων μας, πού ἡ ζωή τους εἶχε ἕνα πλαῖσιο, τήν Ὁρθοδοξία, πού μιλοῦσαν τή δική τους γλῶσσα, πού ἔφθασε σέ αὐτούς



ζωντανή μέσα από 100 προηγούμενες γενιές, μπόρεσαν να κρατήσουν τά συνυφασμένα με τήν πίστη τους πατροπαράδοτα ήθη και έθιμα, να διαμορφώσουν λαϊκό δίκαιο, πού πήγαζε απ' αυτά και τό όποιο συνεπικουρείτο από τούς νόμους τών «άειμνήστων χριστιανών ήμων αύτοκρατόρων» και τών όποίων νόμων θεματοφύλακας στάθηκε ή Έκκλησία. Έπιπλέον, στό πλαίσιο τών προαναφερθεισών συσσωματώσεων, έχοντας ως κεφαλές τους σέ τοπικό επίπεδο τούς προύχοντες ή κοτζαμπάσπιδες, τούς καπετάνιους και τούς όπλαρχηγούς, και πού όλοι τους, ως Όρθόδοξοι, άναγνώριζαν ως ήγέτης τούς πνευματικό και όχι μόνο τόν Πατριάρχη Κωνστανταντινουπόλεως.

Κι αυτός, ό ένας Οικουμενικός Πατριάρχης είχε καθήκον του να φροντίζει τά συμφέροντα όλόκληρου του ποιμνίου του, και μάλιστα σέ προοπτική αιώνων.

Δυό λόγια παραπάνω γι' αυτόν κρίνονται άπαραίτητα, γιατί συχνά-πυκνά άκούγονται και γράφονται από εκείνους πού από τήν προνομακή θέση πού τούς δίνει τό παρόν μιλούν γιά τό παρελθόν κρίνοντας κατά τό ιδεολογικό τους συμφέρον και όχι μόνο, τόν θεσμό και τόν ρόλο του στήν ιστορία του έθνους, έρμηνεύοντας κατά τό δοκούν τις διάφορες ιστορικές πηγές τους.

Καλό θά ήταν, και αυτό ισχύει και γιά όλους τούς άλλους πού ήγήθηκαν στους άγώνες του λαού γιά τήν πατρίδα και τό έθνος, πριν τό κρίμα ή και τό κατάκριμά μας, να σταθοΰμε στή θέση του και ν' αναλογιστοΰμε ότι από τήν Τραπεζούντα στό Βιδίσι κι από τήν Κορυτσά στήν Καισάρεια, από τά Έπτάνησα έως τήν Κρήτη, πού ζούσαν υπό βενετική προστασία, κι από τήν Ευρώπη όλη μέ τούς ξενιτεμένους όρθόδοξους ως τις έλληνικές κοινότητες στή νότια Ρωσία, όλα αυτά τά εκατομμύρια όρθοδόξων περιέμεναν απ' αυτόν πώς μέ σωφροσύνη, προβλεπτικότητα, διπλωματία, θά μπορούσε να περισώσει από τήν Βυζαντινή Άνατολή ό,τι μπορούσε να περισωθεί.

Και τότε μπορεί και να δικαιολογούσαμε τήν άπόφασή του να ένδυθει, συμβολικά, πάνω από τά άμφια και τό αύτοκρατορικό επίσημο ένδυμα, τόν Σάκκο και να βάλει στό κεφάλι του τό Στέμμα, δηλαδή τί Μίτρα. Θά καταλαβαίναμε ότι τά έμβλήματα αυτά έπρεπε, άν ήταν κάποτε μετά από χρόνια και καιρούς να παραδοθοΰν στον δικαιοΰχο τους, τόν ξεμαρμαρωμένο Έλληνορθόδοξο Αυτοκράτορα –«τόν πιστό στον Χριστό Βασιλέα τών Έλλήνων»– να διατηρηθοΰν ζωντανά στήν αίμάσουσα και πάλλουσα καρδιά του λαού.

Και τότε ίσως θά εκτιμούσαμε και καταλαβαίναμε καλύτερα γιατί ή άθάνατη γενιά του 1821 δίνοντας τόν υπέρ πάντων άγώνα, στοιχημένη κάτω από τό λάβαρο τής Φιλικής Έταιρείας μέ τό σύνθημα: «Έλευθερία ή θάνατος», πολέμησε γιά του Χριστού τήν πίστη τήν Άγία και τής πατρίδος τήν έλευθερία.

Κι ακόμα γιατί ή «Αγία Σοφία», τό μέγα Μοναστήρι, στοίχειωνε τό δρμα τοῦ ξεμαρμαρωμένου Βασιλιά, καί γιατί ὅταν κινουσαν γιά τή μάχη νήστευαν, προσεύχονταν καί μεταλάβαιναν καί γιατί ὅταν νικοῦσαν πήγαιναν πάλι στίς ἐκκλησίες τους, φέροντας τά τάματα πού ὑποσχέθηκαν στίς μυστικές συμφωνίες πού ἐκλειναν μέ τούς Ἁγίους τους τίν ὥρα τῶν προσευχῶν τους.

Ἄν προσπαθῶντας νά ἐντοπίσουμε τά στοιχεῖα ἐκεῖνα πού δύνουν τή δύναμη στή «μαγιά» καί κάνουν τόν ἑλληνισμό νά ὑπερβαίνει τόν χρόνο κομίζοντας πρόταση πολιτισμοῦ καί πολιτικῆς οἰκουμενικῆς ἐμβέλειας, μακρηγορήσαμε, ἄς μᾶς συγχωρεθεῖ. Τό κάναμε συνειδητά κρίνοντας πώς γιά τήν ὀλοκληρωμένη θεώρηση καί ἀξιολόγηση τῆς νεοελληνικῆς πολιτειακῆς μας ἱστορίας καί τῶν μορφῶν τῆς πολιτιστικῆς μας συγκρότησης, μπροστά στά 200 χρόνια ἀπό τό 1821, ή κατανόηση τοῦ ὄντολογικοῦ πυρῆνα πού προσδίδει «εἰδοποιό διαφορά» στόν ἑλληνικό τρόπο τοῦ βίου εἶναι ἐκ τῶν ὧν οὐκ ἄνευ. Καί τοῦτο, διότι ή γνώση ἐκεῖνων τῶν ἐλάχιστων καί ἀπλῶν στοιχείων πού συνθέτουν τήν ἑλληνικότητά μας εἶναι ἀπαραίτητη γιά νά διατηρηθοῦν ζωντανά. Ἄν ὅλα τ' ἄλλα πού συγκροτοῦν τό νεοελληνικό κράτος μας χαθοῦν, μποροῦμε μ' αὐτά νά τό ξαναφτιάξουμε.

Σήμερα, καθώς μετά ἀπό 200 χρόνια ἀνεξάρτητου νεοελληνικοῦ κράτους, ἐντός του ὁποίου δέν σταθίκαμε ἱκανοί νά σπκώσουμε στούς ὦμους μας τή βαριά πολιτιστική κληρονομιά τοῦ ὀνόματος μέ τό ὁποῖο θέλουμε νά αὐτοπροσδιορίζομαστε, ἄν ἀποτύχαμε νά ὀλοκληρώσουμε αὐτό πού ἄρχισε τό 1821, ἦταν γιατί ἐπιλέξαμε νά διαμορφώσουμε τήν νεοελληνική ταυτότητά μας παρακάμπτοντας, μέ μιά φανταστική ἀερογέφυρα, τήν ἱστορική πραγματικότητα 15 αἰῶνων ἑλληνοχριστιανικοῦ-βυζαντινοῦ πολιτισμοῦ, πού μεγαλούργησε ὡς συνέχεια τοῦ ἀρχαιοελληνικοῦ, τόν πυρῆνα καί τίς ἀξίες τοῦ ὁποίου διέσωσε, ἀναχωνεύοντάς τον μέσα στήν ἀ-λήθεια τοῦ προσώπου τοῦ Θεοῦ Λόγου καί τῆς θεανθρώπινης φύσης Του.

Ἄν οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες ἔφθασαν στήν ἐθνική αὐτοσυνειδησία τους μπροστά στόν κίνδυνο τῆς περσικῆς κατακτησης καί στήν ἐπιθυμία τῆς ὀριστικῆς ἐξάλειψής του, οἱ κατακτημένοι μεταβυζαντινοί Ἕλληνες ἔφθασαν σ' αὐτήν ξαναγεννημένοι (ἀναστημένοι) μέσα ἀπό τά συντρίμια καί τίς στάχτες τοῦ πολυεθνικοῦ Βυζαντινοῦ Κράτους, πιάνοντας τό νῆμα τῆς ἐθνικῆς αὐτοσυνειδησίας τους ἀπό κεί πού τό ἄφησε ὁ περίφημος φιλόσοφος Γεώργιος Γεμιστός ή Πλήθων, πού ἀπό τό «ἄντρο» του στήν καστροπολιτεία τοῦ Μυστρά, τό ὁποῖο τόσο γλαφυρά περιγράφει ὁ Ἄλέξ. Παπαδιαμάντης στή «Γυφτοπούλα» του- ἔγραψε στόν αὐτοκράτορα Μανουῖλ Β΄ Παλαιολόγο (1391-1415), συλ-

λαμβάνοντας σπίν «κατά φύσιν σπουδαίαν πολιτεία» του τίν ιδέα συγκροτήσεως ενός νέου πολιτικοκοινωνικού συστήματος, βασιζόμενου αποκλειστικά σέ έλληνικά πολιτιστικά δεδομένα: «Έλληνες τό γένος έσμέν ὧν ήγεισθε και βασιλεύετε ὡς ή τε φωνή και ή πάτριος παιδεία μαρτυρεῖ».

Αὐτοί λοιπόν οἱ Ἕλληνες, ἔχοντας ὡς βάση τά τρία ἀπό τά στοιχεῖα πού συνθέτουν τόν Ἰσοκρατικό ὀρισμό τοῦ Ἔθνους, δηλαδή τό «ὀμόαῖμον» σπίν ιδέα τοῦ Γένους, τό «ὀμόγλωσσον» στά ἔλληνικά πού μίλαγε ὁ ἀπλός λαός, και τί γλῶσσα τοῦ Εὐαγγελίου, πού ἔγραψαν οἱ λόγοί του, τό «ὀμόθρησκον», στό πλαίσιο τῆς ὀρθοδόξου χριστιανικῆς πίστες και λατρείας, κατόρθωσαν, περισώζοντας και τό «ὀμότροπον» σέ ὄλες ἐκείνες τίς συσσωματώσεις πού προηγουμένως ἀναφερθήκαμε, νά φθάσουν σπίν νέα ἔθνικὴ αὐτοσυνειδησία τους, ἀξιοθύντες, μετὰ ἀπό ἕναν ἀπέλπιδο δεκάχρονο ἀγῶνα (1821-1831) νά παραδώσουν στίς γενιές πού ἀκολούθησαν τό νεοελληνικό ἀνεξάρτητο κράτους, τοῦ ὀποίου τά ὄρια τῆς ἐπιφάνειάς του ἦταν κατὰ πολὺ στενότερα ἀπό τό εὖρος τοῦ ἔθνικου σώματος.

Αὐτό τό χάσμα στά ἐπόμενα 100 χρόνια σμίκρυνε, μέ τίν ἐπέκταση τοῦ κράτους, και αὐτό ἔγινε τρεῖς φορές. Μία ὄταν τό 1864 πραγματοποιήθηκε ή ἔνωση τῶν Ἰονίων νήσων, σπίν ὀποία συγκατατέθηκε ή Ἀγγλία, προκειμένου νά ἐξασφαλίσει τί μόνιμη πρόσδεση τοῦ βασιλείου τῆς Ἑλλάδας σπίν σφαῖρα ἐπιρροῆς τῆς. Δεύτερη, ὄταν τό 1881 προσαρτήθηκε ή Θεσσαλία. Καί τρίτη ὄταν μετὰ τίν ἀναλαμπή τῶν βαλκανικῶν πολέμων, προσαρτήθηκαν ή Κρήτη, ή Ἡπειρος, ή Δυτικὴ και Ἀνατολικὴ Μακεδονία και ή Δυτικὴ Θράκη. Ἐκτοτε τό χάσμα Ἔθνους-Κράτους ἐξακολουθοῦσε νά μικραίνει, ἀλλὰ ἐξαιτίας μᾶς ἀντίθετης πορείας.

Δηλαδή τό χάσμα τοῦ Ἔθνους συρρικνωνόταν γεωπολιτικά καθὼς ἔλληνικοὶ πληθυσμοὶ ἐξολοθρεύονταν ή ἐκτοπιζόνταν ή ἀλλοιωνόταν ή σύνθεσή τους σέ ὄσες περιοχές, στό τέλος τοῦ Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου βρίσκονταν ἐκτός τῶν ὀρίων του.

Ἡ γεωγραφικὴ σύμπτωση ἔθνους και κράτους, ὄπως σέ μεγάλο βαθμὸ ὑφίσταται σήμερα, πραγματοποιήθηκε ὄταν, μετὰ τόν ἔλλητισμό τῆς Μικρᾶς Ἀσίας και τῆς Κωνσταντινούπολης, ἀφανίστηκε ὁ ἔλλητισμός τῆς Ρωσίας, τῶν Βαλκανίων και τῆς Μέσης Ἀνατολῆς.

Μετὰ τί δολοφονία τοῦ πρώτου «προσωρινοῦ» κυβερνήτη, Ἰωάννη Καποδίστρια, τοῦ νεοελληνικου ἀνεξάρτητου κρατιδίου, μέ τίν ἐπιβολή δύο ξένων βασιλικῶν οἰκογενειῶν, τῶν Βαυαρῶν Βίτελσμπαχ (Ὄθων) και τῶν Γερμανό-Δανῶν Γκλύξμπουργκ (Γεώργιος Α΄) σέ ρόλο τοποτηρητῆ τῶν ἔγγυπτριῶν

εὐρωπαϊκῶν Δυνάμεων, ἡ ὑπόθεσι τῆς πολιτειακῆς συγκρότησις πῆρε στρεβλή κατεύθυνση, μέ τή συνέργεια ὄλων ἐκείνων τῶν νεοελλήνων πού ἔμαθαν νά βλέπουν τήν πατρίδα μέ τά μάτια τοῦ Κοραῖ καί τῶν ξένων, ὡς χώρα πού κυριαρχεῖται ἀποκλειστικά ἀπό τήν ἀμάθεια, τίς προλήψεις, τήν τραχύτητα τῶν ἠθῶν, σχεδόν ἡμβάρβαρη σέ σύγκριση «μέ τά πεφωτισμένα, πεπολιτισμένα καί λελαμπρυσμένα γένη τῆς ἐσπερίας, πού ἀντιπροσώπευαν τό εὐδαμονέστερον, τό περικαλλέστερον, τό πλέον σεσοφισμένο κλίμα ἀπό πάσης ἀπλῶς τῆς καθ' ἡμᾶς οἰκουμένης».

Αὐτή ἡ μειονεξία, πού ἡ πολιτική, πνευματική καί οἰκονομική ἐλίτ βίωνε στίς σχέσεις μέ τούς Εὐρωπαίους σέ ἀτομικό ἐπίπεδο, μέσα ἀπό τόν ὀργανωτικό σχεδιασμό καί τή διοικητική στελέχωση τοῦ κράτους κατεστάθη συλλογικό βίωμα.

Ἔτσι, οἱ Νεοέλληνες βρεθήκαμε στήν ἀνάγκη, πρὸς ἀναπλήρωση τῶν ἐπώδυνων αἰσθημάτων κατωτερότητος, νά καταφύγουμε σέ μιά φαντασιώδη «ὑπεραναπλήρωση», σέ μιά καύχησι γιά τό ἀρχαῖο κλασσικό παρελθόν τῆς χώρας μας καί τά κατορθώματα τῶν ἀπώτερων ἐνδόξων προγόνων μας, ἀντλώντας αὐτοσεβασμό καί κύρος ὡς ἀπευθείας ἀπόγονοι τοῦ Περικλῆ, τοῦ Πλάτωνα, τοῦ Ἀριστοτέλη, τοῦ Αἰσχύλου καί ὄλων των ὑπολοίπων ἐπιφανῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων. Καί αὐτό τό ἄλλα τῆς συμπλεγματικῆς καύχησις τό πραγματοποιήσαμε ἀποποιούμενοι 15 αἰῶνες ἱστορίας, ἀρνούμενοι μετά βδελυγμίας τήν κληρονομιά τῶν ἄμεσων φυσικῶν μας πατεράδων καί παππούδων, κι αὐτό, γιὰ ἐκεῖνοι τούς ὁποίους θαυμάζαμε (οἱ πεφωτισμένοι λαοί τῆς Δύσις) καί θέλαμε νά μιμηθοῦμε, τήν ἀρχαία Ἑλλάδα θαύμαζαν, καθὼς, γιά τούς δικούς τους λόγους, ταύτιζαν τούς βυζαντινούς χρόνους μέ τόν δικό τους Μεσαίωνα, ἐκ τῶν ὁποίων ὁ σημαντικότερος ἦταν ἡ πολιτική χειραφέτησί τους ἀπό τήν χειραγωγία πού ἀσκοῦσε πάνω τους τό Βυζαντινὸ Κράτος.

Στόν βαθμό πού ἡ συμπλεγματική αὐτή καύχησι τῶν Νεοελλήνων λειτουργοῦσε ὡς στοιχεῖο «ἐξευρωπαϊσμοῦ», ἦταν λογικό νά συνοδευτεῖ ὅπωςδήποτε μέ τήν «μετά βδελυγμίας» ἀπόρριψη καί χλευασμό τοῦ βυζαντινοῦ καί τοῦ μεταβυζαντινοῦ (προεπαναστατικοῦ) ἑλληνικοῦ παρελθόντος, ἀκριβῶς ὅπως τό ἀπαιτοῦσαν οἱ προδιαγραφές τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ «Φιλελληνισμοῦ».

Ὁ Γιάννης Τσαρούχης, ὑπανισσόμενος τόν μεταπρατικό χαρακτῆρα τοῦ νεοελληνικοῦ κράτους καί τήν συμπλεγματική μας καύχησι γιά τήν ἀρχαία Ἑλλάδα, σχολίαζε σαρκαστικά: «Εἴμαστε ὅλοι μας "φιλέλληνες"».

Τό σύγχρονο ἑλληνικό κράτος, ἔχοντας ἐπιλέξει συνειδητά τόν μεταπρατικό ἐξευρωπαϊσμό του (στό πλαίσιο τῆς κοραϊκῆς «μετακένωσης»), ἔρχεται σέ ρήξη

καί διακοπή τῆς ἱστορικῆς πολιτιστικῆς συνέχειας τοῦ ἑλληνισμοῦ, ἔχοντας ἀρνηθεῖ προγραμματικά τα θεσμικά μορφώματα ἐντὸς τῶν ὁποίων ἡ λαϊκὴ του παράδοση διέσωζε τίς προϋποθέσεις τῆς ἑλληνικότητας. Προσπαθώντας νὰ λειτουργήσει μὲ θεσμικὴ ἄρθρωση, πού ἀποβλέπει ὄχι στὴν ἐξυπηρέτηση τῶν δικῶν τοῦ κοινωνικῶν καὶ πολιτικῶν ἀναγκῶν, καθὼς μμεῖται ἰδέες καὶ ὀργανωτικά σχήματα πού ἐξυπηρετοῦν σέ ἄλλους τόπους, ἄλλους λαούς καὶ ἄλλες ἀνάγκες, καὶ ἐξ αἰτίας αὐτοῦ ἔχει αὐτοδικαστεῖ σέ μόνιμη ὑπανάπτυξη καὶ ἱστορικὴ καθυστέρηση.

Τὰ μεγαλύτερα ἐμπόδια γιὰ τὴν ὑπέρβαση τῆς οἰκονομικῆς, πολιτιστικῆς, καὶ κοινωνικοπολιτικῆς καχεξίας του, ἀκόμα καὶ σήμερα, εἶναι ἡ σύγχυση πού μαστίζει τὴ διάνοση, τὴν παιδεία, συνολικὰ τὴν ἑλληνικὴ κοινωνία ὡς πρὸς τὴν ἐθνικὴ καὶ πολιτιστικὴ ταυτότητά μας, καθὼς συγχέουμε τὸν πολιτισμὸ μὲ τὸ φολκλόρ ἢ προβάλλουμε ὡς πολιτιστικὲς ἐπιδόσεις ἐπιτεύγματα ἀπομίμησης τοῦ δυτικοῦ προτύπου καὶ ἰδεώδους μας (τελευταία πολιτιστικὴ ἐπιτυχία τοῦ Ὑπουργείου Παιδείας ἡ ἔνταξη στοῦ ἡμερήσιο προγράμμα τῆς διδασκαλίας καλλιτεχνικῶν μαθημάτων τοῦ χοροῦ τῶν «τσιρλίντερς»).

Ὅσο δὲν ἔχουμε ξεκαθαρίσει τὴ σχέση τοῦ νεότερου Ἑλληνισμοῦ μὲ τὸν βυζαντινὸ καὶ μεταβυζαντινὸ ἑλληνισμό, ὅσο παραμένει συγκεχυμένη καὶ ἀνεπίγνωστη ἡ διαφορὰ Ἑλληνικοῦ Βυζαντίου καὶ δυτικοῦ Μεσαίωνα, ἀρχαιοελληνικοῦ πολιτισμοῦ καὶ δυτικῆς νεωτερικότητας (Οὐμανισμοῦ, Νεοκλασικισμοῦ, Διαφωτισμοῦ), τόσο ἡ σχέση μας μὲ τὴν ἀρχαία Ἑλλάδα θὰ παραμένει φαντασιώδης καὶ ιδεολογικὴ, καὶ ὄχι πραγματικὴ καὶ γόνιμη.

Ὁ ἐορτασμός τῶν 200 χρόνων ἀπὸ τὴν Ἐπανάσταση τοῦ 1821, αὐτοῦ τοῦ τιτάνιου ἀγῶνα τοῦ ἔθνους, πού ὀδήγησε στὴν Παλιγγενεσία τοῦ κράτους τῶν Νεοελλήνων, μᾶς δίνει τὴν εὐκαιρία νὰ περάσουμε ἀπὸ τὴν ἀγνωσία καὶ τὴ σύγχυση στὴν αὐτογνωσία τοῦ ποιοῦ πραγματικὰ εἴμαστε καὶ ὄχι ποιοῦ φαντασιωνόμαστε ὅτι εἴμαστε. Μόνο τότε θὰ μπορέσουμε νὰ φέρουμε στὴν ὀλοκλήρωσή του αὐτὸ πού πρὶν ἀπὸ 200 χρόνια ἔγινε ἡ ἀρχὴ του. Ἀλλὰ γιὰ νὰ φθάσουμε σ' αὐτό, πρέπει νὰ περάσουμε ἀπὸ τὸ Ἡρακλείτειο «ἐδιζησάμην ἑμαυτόν» καὶ τὸ Δελφικὸ «γνώθι σαυτόν», γιὰ νὰ φθάσουμε μὲ πόνο καὶ ταπεινώση στοῦ χριστιανικοῦ «ἐγὼ εἴμι».

Στὴ διάρκεια αὐτῶν τῶν ἐορτασμῶν καλὸ θὰ μᾶς ἔκανε νὰ προβληματιστοῦμε πάνω στοῦ κεφαλαϊώδους πολιτικῆς σημασίας ἐρώτημα πού προσπερνᾶμε ἄκριτα στοῦ πλαίσιο αὐτῆς τῆς ρεαλιστικῆς αὐτεπίγνωσης καὶ πού θὰ δικαίωνε τὸν Σολωμικὸ λόγο, πού θέλει «ὄ,τι εἶναι ἀληθινὸ νὰ εἶναι καὶ ἐθνικὸ». Ποιὰ εἶναι ἡ ταυτότητα καὶ ἡ ὄντοτητα αὐτοῦ τοῦ πολιτικοῦ ὑποκει-

μένου (έθνους – κράτους) για τις πράξεις, τις παραλείψεις και το μέλλον του οποίου γίνεται λόγος;

Η απάντηση στο ερώτημα απαιτεί μία λεπτομερή απογραφή του έθνικού δυναμικού, με την ευρύτατη έννοια του όρου, κι αυτή –άν γινόταν με ειλικρίνεια και χωρίς να υπάρχει ή ανάγκη του να απολογηθεί κάποιος (κυρίως τό ύφιστάμενο πολιτικό προσωπικό) προς οποιαδήποτε κατεύθυνση– θ' αποκαλύπτει πώς τό έν δυνάμει έθνικό δυναμικό αφίσταται παρασάγγας από τό έν τοίς πράγμασι ύφιστάμενο.

Θά αποκαλυπτόταν πώς ή έσωτερική αποσύνθεση, τίν όποία αφήσαμε να προχωρήσει τά τελευταία πενήντα χρόνια που δέν αντιμετώπιζαμε κανέναν άμεσο κίνδυνο, μās στέρησε όλα εκείνα τά απαιτούμενα μέσα και τά περιθώρια έλιγμών τώρα, που ή ανάγκη μās περισφίγγει.

Και όλοι θά έπρεπε να γνωρίζουμε πώς οι κινήσεις και οι έλιγμοί στό πολιτικό-διπλωματικό πεδίο αποδίδουν όχι ανάλογα με τό «δίκαιο», τό όποιο άλλωστε κάθε πλευρά τό όρίζει για λογαριασμό της, αλλά ανάλογα με τό ιστορικό βάρος των συλλογικών ύποκειμένων, όπως αυτό αποτυπώνεται σ' ένα πολυδιάστατο πλέγμα κοινωνικών, οικονομικών, στρατιωτικών και ψυχολογικών παραγόντων και, επί πλέον, πώς ή αξία μās συμμαχίας για μία όρισμένη πλευρά καθορίζεται από τό ειδικό βάρος τής πλευράς αυτής μέσα στη συμμαχία.

Ίσχυροί σύμμαχοι όπως π.χ. οι Η.Π.Α., ή Ε.Ε., τό ΝΑΤΟ, ή Γερμανία είναι άχρηστοι σ' όποιον δέν διαθέτει ό ίδιος ειδικό βάρος, αφού ανάλογα με αυτό αύξομειώνεται τό ενδιαφέρον των ίσχυρων. Και μπορεί αυτά τά δεδομένα να τά θεωρεί κανείς «άδικα», «λυπηρά» και «άπάνθρωπα», αλλά άν άσκει έθνική πολιτική άγνωδωντας τα, άργά ή γρήγορα, θά βρεθει να θρηνεϊ τις δικές του συμφορές.

Σύμφωνα με τίν πολιτική σκέψη του Παν. Κονδύλη, τό Έθνος, παρ' όλες τις προσπάθειες τής αποδομητικής διανόησης που έχει δώσει «γñ και ύδωρ» στην παγκοσμιοποιημένη, νεοφιλελεύθερη οικονομική διακυβέρνηση, αποτελεί και σήμερα τί μικρότερη δυνατή ομάδα προς επίδιψη ενός κοινού συμφέροντος μέσα στην παγκόσμια κοινωνία – υπό τίν προϋπόθεση βέβαια ότι θά συγκροτηθεί ως κυρίαρχο κράτος. Η ύπαρξη ενός τέτοιου κράτους στην ύπηρεσία του Έθνους και όχι τό αντίστροφο, καθίσταται σήμερα, όσο ποτέ άλλοτε, αναγκαία, γιατί μετά τίν αποσύνθεση των ήγεμονικών ή και αυτοκρατορικών δομών και τί συνακόλουθη «βαλκανοποίηση του Ευρασιατικού χώρου», τής πλέον κρίσιμης γεωστρατηγικής περιοχής του πλανήτη για τις δυνάμεις εκείνες που έγείρουν αξιώσεις πλανητικής ισχύος, έχει αυξήσει στό μέγιστο τί

ρευστότητα και τήν άβεβαιότητα στην έκβαση τών εξέλιξεων.

Καί ώς τέτοιες έννοώ όχι μόνο τίς παραδοσιακές Μεγάλες Κρατικές Δυνάμεις, αλλά και τίς σύγχρονες αυτόνομημένες, στό πλαίσιο τής οικονομικής παγκοσμιοποίησης, Ύπερεθνικές Έταιρείες, τών όποίων οί άνθρωποι πού τίς διοικοῦν βρίσκονται σέ διαμάχη μέ τήν πολιτική και τούς πολιτικούς τών έθνικῶν κρατῶν.

Η ρευστότητα αυτή σήμερα προσφέρει σέ κάθε έθνος μία μοναδική ευκαιρία ν' απαιτήσει –άν νιώθει ότι έχει τήν απαιτούμενη ισχύ– από τούς γείτονές του ό,τι θεωρεί δικό του. Τρανό παράδειγμα στην περιοχή μας ή, υπό τόν σουλτάνο Έρντογάν, Τουρκία.

Από τήν άλλη, στό έσωτερικό τών έθνῶν ή συγκρότηση ενός κράτους άνταποκρινόμενου στις ανάγκες, τούς σκοπούς και τούς στόχους τής εθνικής στρατηγικής συνυφαίνεται αναγκαστικά μέ τή λήψη μιάς απόφαση πάνω στό ποιός θά τό εκπροσωπεί και ποιός θά έρμηνεύει δεσμευτικά τή βούλησή του – απόφαση πού, ώς γνωστόν, λαμβάνεται κατά κανόνα από έσωτερικές διαμάχες και όχι από εύγενείς πόθους και ώραίους αγαπτικούς λόγους περι συνεργασίας και όμόνοιας.

Στή μακρά διαδρομή τής χειραφέτησης τού έθνους – κράτους στό δεύτερο μισό του 20ού αιώνα, δύο βασικές έπιλογές προσφέρονταν σέ όσους επέλεγαν εθνικές στρατηγικές, και άκόμα προσφέρονται.

Πρώτη εκείνη τού μαζικοδημοκρατικού εκσυγχρονισμού, μέ τήν ταυτόχρονη διακήρυξη πίστης στις άρχές τού Οικουμενισμού τών ανθρωπίνων δικαιωμάτων, όπως αυτά χρησιμοποιήθηκαν από τή Δύση για πολιτικούς σκοπούς στην πολεμική της απέναντι στον προλεταριακό διεθνισμό τής Άνατολής.

Γιά τήν πατρίδα μας, αυτή υπήρξε ή έπιλογή τής έτερόφωτης και «άλληθωρίζουσας» προς τή Δύση πολιτικής, πνευματικής και οικονομικής έλίτ.

Δεύτερη έπιλογή υπήρξε εκείνη τής ριζοσπαστικοποιημένης παράδοσης, τήν όποία μπορούμε νά τήν κατανοήσουμε στον ρόλο τής εθνικής χειραφέτησης μόνο άν αφήσουμε στην άκρη τήν προσφιλή αντίληψη τών συντηρητικῶν, ότι ή παράδοση είναι κάτι σαν Θεός, πού αίωρείται πάνω από λαούς και άτομα και πού δέν υποκύπτει σέ αυθαίρετες αποφάσεις.

Τό πρώτο βήμα προς τήν ριζοσπαστικοποίηση τής παράδοσης συντελείται όταν εκείνος πού έρμηνεύει δεσμευτικά τήν παράδοση εκπροσωπεί τή γνώμη πώς ή παράδοση δέν είναι νεκρό παρελθόν, παρά ζωντανό παρόν και ότι όποιος θέλει νά ζήσει σύμφωνα μέ τήν παράδοση, όφείλει νά μίν ξεκόψει από τόν σημερινό κόσμο και νά μίν ανασυστήσει μέ σχολαστική άκρίβεια τό

παρελθόν, γιά νά φωλιάσει εκεί, παρά πρέπει νά ἐγκύψει στήν παράδοση, γιά νά βρει μέσα της τήν πίστη καί τίς ὁδηγίες, μέ τήν βοήθεια τῶν ὁποίων θά μποροῦσαν ν' ἀντιμετωπιστοῦν τά προβλήματα τοῦ παρόντος καί οἱ προκλήσεις τοῦ μέλλοντος. Ἡ παράδοση, δηλαδή, δέν πρέπει νά σημαίνει τόν ἐγκλεισμό σέ ὀρισμένο χρόνο καί χώρο, παρά συνιστᾷ δύναμη στραμμένη πρὸς τά ἔξω καί ικανή νά δώσει κάτι παραπάνω ἀπό ἀγῶνες ὀπισθοφυλακῶν.

Εἶναι φανερό πὼς στήν ἐπιλογή αὐτή, ἡ Ἐκκλησία ὄχι στήν ἐκδοχή τῆς ιδεολογικοποιημένης θρησκείας, ἀλλά ὡς «Σῶμα Χριστοῦ», ποῦ σέ κάθε λειτουργική –εὐχαριστιακή σύναξη– παρακαλεῖ προσευχόμενη νά εἶναι «χριστιανὰ» καί ὄχι «χριστιανικά» τα τέλη (οἱ σκοποὶ καί ὁ θάνατος) τῆς ζωῆς ἡμῶν, εἶναι σύμμαχος καί ὄχι ἐχθρός. Κι αὐτό διότι ἐγκείται στήν ικανότητά της νά δίνει στίς λαϊκές συσπειρώσεις ψυχικά κίνητρα καί νά τίς κινητοποιεῖ σέ ἔκταση ἀδιανόητη γιά τίς γνήσια ὀπισθοδρομικές παραδοσιακές κοινωνίες.

Τέλος, στό πλαίσιο τῆς ριζοσπαστικῆς παράδοσης, εἶναι ὀφθαλμοφανές πὼς οὔτε στή θεωρία, οὔτε στήν πράξη (στήν πράξη μάλιστα ἀκόμη λιγότερο ἀπ' ὅσο στή θεωρία) δέν ἀπορρίπτεται ἡ σύγχρονη βιομηχανία καί τεχνική, οὔτε ἐπιδιώκεται ἡ ἐπιστροφή σέ προβιομηχανικές μεθόδους τοῦ οἰκονομεῖν, οὔτε παραμελεῖται ἡ ἐπιστημονική-τεχνολογική ἔρευνα, ἀλλά δένηται μέ τίς πραγματικές ἀνάγκες καί τά προβλήματα τοῦ Ἔθνους.

Στό νευραλγικό αὐτό πεδίο, ἡ ριζοσπαστικοποιημένη παράδοση δέν ἐπιτρέπει στόν ἑαυτό της οὔτε τρέλες, οὔτε ψευδαισθήσεις σχετικά μέ τό πολιτικό βάρος καί τό πεπρωμένο τοῦ Ἔθνους, τό ὁποῖο γιά νά προφυλάξει τίς παραδόσεις του θά παραιτοῦνταν συνειδητά καί προγραμματικά ἀπό τά μέσα τῆς σύγχρονης τεχνοεπιστήμης καί βιομηχανίας.

Ἄν θέλουμε νά ὑπάρχει καί αὐριο ἑλληνισμός μέ διακριτή ταυτότητα, ἔχοντας φθάσει στό «μή παρέκει», πρέπει ν' ἀρχίσουμε ἀπό σήμερα, ἀπ' αὐτή τή στιγμή νά ξαναστήνουμε πατρίδα, νά ξαναφτιάχνουμε Ἑλλάδα, σταματώντας νά τήν ξεκοκκαλίζουμε. Ἄλλωστε ὅ,τι φάγαμε, φάγαμε, καί δέν ἔχει ἀπομεινεῖ ἄλλο ἀπ' ὅ,τι μᾶς παραδόθηκε, παρ' ἔξόν νά φᾶμε τίς ἴδιες μας τίς σάρκες. Εἶναι πιά καιρός, καί «οἱ καιροὶ οὐ μενετοί», νά ἐπανασυνδέσουμε τήν ἔννοια τοῦ ἔθνους μέ ἐκείνη τῆς Πατρίδας, ἡ ὁποία ἀνταμώνει μέ τήν ἀνεκρίζωτη ἀνάγκη τοῦ ἀνθρώπου γιά ψυχικούς καί οὐσιαστικούς δεσμούς, δηλαδή ὀργανικές σχέσεις μέσα στήν κοινότητα καί οἱ ὁποῖες βρίσκουν τήν ἀναφορά τους στήν ἔννοια τῆς ἐθνικῆς ταυτότητος.



Δρ ΑΥΓΟΥΣΤΙΝΟΣ (ΝΤΙΝΟΣ) ΑΥΓΟΥΣΤΗ  
ΑΝΑΠΛ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ

## ΙΩΑΝΝΗΣ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΣ: ΕΝΑΣ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΣ ΑΓΙΟΣ ΤΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ (†1831)

*«Εκ μητρός Κύπριος, γιός τῆς Ἀδαμαντίνας Γονέμης ἀπὸ τῆ Λεμεσό».*

*«Ἀποτελεῖ ἐντροπή, ὄντας Ἕλληνες στήν καταγωγῆ,  
τό φρόνημα καί τή θρησκεία, νά ἀγνοεῖτε τήν εὐγενέστερη καί πλουσιότερη  
γλῶσσα τοῦ κόσμου, πού τήν διδάσκονται τόσοι ἄλλοι ἄλλοθενεῖς...».*

*«Δέν ἦταν ἀρεστός στούς ξένους! Καί τόν σκότωσαν Ἕλληνες».*

**Ο** Ἰωάννης Καποδίστριας γεννήθηκε στήν Κέρκυρα στίς 10 Φεβρουαρίου τοῦ 1776 καί ἦταν τό ἕκτο παιδί τοῦ Ἀντωνίου-Μαρία Καποδίστρια, δικηγόρου στό ἐπάγγελμα, καί τῆς Ἀδαμαντίνας Γονέμης, κόρης ἀριστοκρατικῆς οικογένειας μέ καταγωγή ἀπό τήν Κύπρο. Ὅλοι οἱ ἀπόγονοι τοῦ Νικολάου καί Ἀντωνίου Καποδίστρια εἶχαν τό δικαίωμα νά φέρουν τόν τίτλο τοῦ κόμη, τίτλος πού τοῦς εἶχε ἀπονεμίσει ὁ Κάρολος Ἐμμανουήλ Β΄, δούκας τῆς Σαβοΐας καί βασιλιάς τῆς Κύπρου, τό 1689. Ἡ οικογένεια Γονέμης ἦταν γραμμμένη στή Χρυσή Βίβλο (Libro d'Oro) ἀπό τό 1606. Ἀνάδοχός του ἦταν ὁ Κώστας Ἀδάμης.

«Φοίτησε στό μοναστήρι τῆς Ἁγίας Ἰουστίνης, ὅπου ἔμαθε τρεῖς ξένες γλῶσσες (λατινικά, ἰταλικά καί γαλλικά) καί στή συνέχεια ἐγκαταστάθηκε στή Βενετία. Τήν περίοδο 1795-1797 σπούδασε Ἰατρική στό πανεπιστήμιο τῆς Πάντοβα. «Μετά τό πέρας τῶν σπουδῶν του ἐπέστρεψε στήν Κέρκυρα, ὅπου ἄσκησε τό ἰατρικό ἐπάγγελμα ἀφιλοκερδῶς. Στό ἴδιο πανεπιστήμιο σπούδασε ἐπίσης Νομική καί Φιλοσοφία. Στίς 12 Ἀπριλίου 1799 διορίστηκε ἀπό τόν ναύαρχο Καντίρ διευθυντής τοῦ ὀθωμανικοῦ νοσοκομείου»<sup>1</sup>.

<sup>1</sup> Λάσκαρις, Σ. Θ., Ὁ Ἰωάννης Καποδίστριας ὡς Ρῶσος διπλωμάτης καί ὑπουργός τῶν ἐξωτερικῶν, σ. 118.

Άναμείχθηκε με τήν πολιτική ήδη από τό 1803, όπότε καί διορίστηκε γραμματέας τής έπικράτειας τής Ίονίου Πολιτείας<sup>2</sup>. «Στίς 2 Ιουνίου 1807 ή γερουσία τόν διόρισε έκτακτο έπίτροπο στήν Άγία Μαύρα (Λευκάδα) με ούσιαστικό σκοπό τήν άμυνα τοϋ νησιού από τούς Όθωμανούς»<sup>3</sup>.

«Ο Καποδίστριας ούσιαστικά βρισκόταν υπό τίς διαταγές τοϋ Ρώσου στρατηγοϋ, άνηκε δηλαδή στή ρωσική ύπηρεσία. Μαζί με τόν Καποδίστρια έφτασαν 300 Ρώσοι στρατιώτες, καθώς καί ό μητροπολίτης Άρτας Ίγνάτιος. Υπό τήν προστασία τών Ρώσων συνεργάστηκε με τούς Άρματωλούς, οργανώνοντας μάλιστα καί τήν περίφημη μυστική συνέλευση τών κλεφτοαρματωλών, όπου συμμετείχαν όλοι οί όπλαρχηγοί πού είχαν καταφύγει στή Λευκάδα. Στή συνέλευση αϋτή, ό Καποδίστριας αναγνώρισε τόν Άντώνη Κατσαντώνη ως γενικό άρχηγό τών κλεφτών στή Δυτική Έλλάδα. Με τή συνθήκη τοϋ Τίλισπ (1807), πού συνομολογήθηκε μεταξύ Ρώσων καί Γάλλων, έπανήλθε τό παλαιό καθεστώς, με αποτέλεσμα ό Καποδίστριας νά ανακληθεί πίσω στήν Κέρκυρα καί οί Έλληνες όπλαρχηγοί νά απομονωθοϋν, παρά τίς ρητές όδηγίες του προς τή γερουσία με τίς όποιες συμβούλευε τό σϋμα νά κρατήσει άνεκτική στάση απέναντι στους κλέφτες, έτσι ώστε οί τελευταίοι, αφενός νά φθείρουν τά στρατεύματα τοϋ πασα, καί αφετέρου νά τόν κρατοϋν μακριά από τή Λευκάδα»<sup>4</sup>.

Στή συνέχεια εντάχθηκε στή ρωσική διπλωματική ύπηρεσία, αναλαμβάνοντας σπουδαίες θέσεις καί αξιώματα στή Ρωσία καί τό έξωτερικό, καταφέροντας νά φτάσει μέχρι τό αξίωμα τοϋ Υπουργοϋ Έξωτερικών τής Ρωσικής Αυτοκρατορίας από τό 1815 έως τό 1822, όπότε καί ύποχρεώθηκε σέ παραίτηση λόγω τής επανάστασης τοϋ 1821.

Τόν Οκτώβριο τοϋ 1813 παρασημοφορήθηκε από τόν Τσάρο με τόν μεγαλόσταυρο τής Άγίας Άννας.

Τό 1815 ίδρυσε τή Φιλόμουσο έταιρεία μαζί με τόν Μητροπολίτη Ίγνάτιο, τόν Άνθιμο Γαζή, τόν Στούρτζα κ.ά. με σκοπό νά βοηθήσει νεαρούς Έλληνες νά σπουδάσουν. Με δική του παρέμβαση πέτυχε οί Ήνωμένες πολιτείες τών Ίόνιων Νήσων νά αποκτήσουν τά βασικά χαρακτηριστικά κράτους, δηλαδή σύνταγμα, ένοπλες δυνάμεις, έκλεγμένη κυβέρνηση καί σημαία.

«Από τή θέση τοϋ έκτακτου άπεσταλμένου καί πληρεξούσιου ύπουργοϋ

<sup>2</sup> Η θέση τοϋ γραμματέα, ελλείψει ύπουργικής θέσης, άντιστοιχοϋσε με αϋτή τοϋ ύπουργοϋ Έξωτερικών. Έπίσημα ό Καποδίστριας περιβλήθηκε με τό αξίωμα τοϋ ύπουργοϋ Έξωτερικών το 1815.

<sup>3</sup> Μαρκεζίνης Σπ., *Πολιτική Ιστορία τής Νεωτέρας Έλλάδος 1828-1964*, τόμ. 1, σ. 43.

<sup>4</sup> Ρουσσος Γ., *Νεώτερη Ιστορία τοϋ Έλληνικοϋ Έθνους*, τόμ. Α΄, σ. 53.

του Τσάρου Αλέξανδρου στην Έλβετία, έφτιαξε τό έλβετικό Σύνταγμα πάνω στις αρχές της αρχαιοελληνικής δημοκρατίας και συνεισέφερε μέ προσωπικά προσχέδια στό έλβετικό πολιτειακό σύστημα τό όποιο προέβλεπε αυτόνομα κρατίδια (καντόνια) σαν μέλη της Έλβετικής όμοσπονδίας. Άνάλαβε και έφτιαξε δηλαδή ένα νέο όμοσπονδιακό πολιτειακό σύστημα πού ένωσε έπιτυχώς τά διάφορα καντόνια. Θεωρείται πάντα ό πρώτος έπίτιμος πολίτης της Έλβετίας. Μέ δικά του χρήματα σπούδασαν 300 Έλληνόπουλα στην Εύρώπη, μεταξύ αυτών και ένας εκ των δύο δολοφόνων του»<sup>5</sup>.

«Στίς 14 Απριλίου 1827 ή Έθνική Συνέλευση της Τροιζίνας τόν επέλεξε πρώτο κυβερνήτη της Ελλάδας. Στίς 18 Ιανουαρίου 1828, δέκα μήνες μετά την απόφαση της Γ' Έθνοσυνέλευσης της Τροιζίνας, έφτασε στό Ναύπλιο»<sup>6</sup>, «όπου έτυχε ένθουσιώδους ύποδοχής και τέσσερεις μέρες άργότερα στην Αίγινα, πρώτη πρωτεύουσα του ελληνικού κράτους»<sup>7</sup>.

Λίγο άργότερα αποφασίστηκε τό Ναύπλιο να ξαναγίνει πρωτεύουσα του ελληνικού κράτους.

Έρχόμενος στην Ελλάδα, ό Καποδίστριας δέν ήταν καθόλου εύχαριστημένος μέ τό πρωτόκολλο της 18ης Νοεμβρίου 1828 πού έθετε τόν Μοριά και τίς Κυκλάδες υπό την προσωρινή έγγύηση των συμμάχων. Μέ τόν φόβο ότι οι Άγγλοι θα περιόριζαν την Ελλάδα σε αυτά τά σύνορα, όργάνωσε τακτικό στρατό συνεχίζοντας τόν πόλεμο κατά της Όθωμανικής Αυτοκρατορίας.

Ό Ιωάννης Καποδίστριας όργάνωσε την κάθε κρατική ύπηρεσία μέ λογιστική τάξη και ακρίβεια, ώστε να γίνεται έλεγχος για τη διαχείριση του δημοσίου χρήματος και να επιβάλλονται κυρώσεις κατά της διαφθοράς. Πρώτο μέλημά του ήταν πάντα ή χρηστή διαχείριση του δημοσίου χρήματος.

Ός Κυβερνήτης της Ελλάδας προώθησε σημαντικές μεταρρυθμίσεις για την άνορθωση της κρατικής μηχανής, καθώς και για τί θέσπιση του νομικού πλαισίου της πολιτείας, άπαραίτητου για την εγκαθίδρυση της τάξης. Επίσης, αναδιοργάνωσε τίς ένοπλες δυνάμεις υπό έναια διοίκηση.

Στό έσωτερικό της χώρας ό Καποδίστριας είχε να αντιμετώπισει την πειρατεία, τούς άνύπαρκτους θεσμούς, τί διάλυση του στρατού, καθώς και την κακή οικονομική κατάσταση της χώρας. Στην προσπάθεια αναδιοργάνωσης του στρατού περιλαμβάνεται και ή ίδρυση της Στρατιωτικής Σχολής Ευελπί-

<sup>5</sup> Δραγούμης Νίκ., *Ιστορικά Αναμνήσεις*, τόμ. Α', σ. 45.

<sup>6</sup> Δραγούμης Νικόλαος *Ιστορικά Αναμνήσεις*, τόμ. Α', σ. 87.

<sup>7</sup> Χειρόγραφο από τά *Γενικά Αρχεία του Κράτους*, Κεντρική Υπηρεσία Γ.Α.Κ., Φάκελος #290.

δων. Ίδρυσε Έθνικό Νομισματοκοπείο και καθιέρωσε τόν Φοίνικα ως έθνικό νόμισμα, αντικαθιστώντας τό τουρκικό γρόσι.

«Όσον αφορά στην εκπαίδευση κατασκεύασε νέα σχολεία, εισήγαγε τή μέθοδο του άλληλοδιδακτικού σχολείου, ίδρυσε έκκλησιαστική σχολή στον Πόρο, καθώς και τό Όρφανοτροφείο Αΐγινας, σέ μιá προσπάθεια νά οργανώσει τό σχεδόν άνύπαρτο εκπαιδευτικό σύστημα.

Μερίμνησε επίσης για τόν επανασχεδιασμό και τήν άνοικοδόμηση των ελληνικών πόλεων, όπως τό Ναύπλιο, τό Άργος, τό Μεσολόγγι και ή Πάτρα. Σημαντική ήταν και ή συμβολή του στό εμπόριο μέ τήν παραχώρηση δανείων στους νησιώτες για τήν αγορά πλοίων και τήν κατασκευή ναυπηγείων στον Πόρο και τό Ναύπλιο. Τόν Οκτώβριο του 1829 ίδρυσε τό πρώτο αρχαιολογικό μουσειο στην Αΐγινα.

Ό Καποδίστριας επέδειξε ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τή γεωργία, βασική πηγή πλούτου της Ελλάδας. Ίδρυσε τή Γεωργική Σχολή της Τίρυνθας και ενθάρρυνε τήν καλλιέργεια της πατάτας. Πέραν των πιεστικότητας οικονομικών, κοινωνικών και διπλωματικών προβλημάτων, ό Καποδίστριας είχε νά αντιμετωπίσει δύο σημαντικά εμπόδια στην πολιτική του για τήν οίκοδόμηση του νεοπαγούς έλλαδικού κράτους: πρώτον, τήν έχθρότητα Γαλλίας και Άγγλίας, τά γεωστρατηγικά συμφέροντα των όποιων στην Άνατολική Μεσόγειο κινδύνευαν από τήν προοπτική δημιουργίας ενός νέου και δυναμικού ναυτικού και εμπορικού κράτους έξω από τόν έλεγχο τους ή, χειρότερα, υπό τήν έπιρροή της Ρωσίας και, δεύτερον, τους φατριασμούς και τά τοπικιστικά, οικονομικά και πολιτικά συμφέροντα των κοτζαμπάσπδων, Φαναριωτών και πλοιοκτητών, οί όποιοι και επέδιδεκαν διατήρηση των προνομίων και συμμετοχή στη νομή της έξουσίας. Έν τέλει ό συνδυασμός των παραπάνω παραγόντων προετοίμασε τό έδαφος και όδήγησε στην πολιτική και φυσική έξόντωση του πρώτου Κυβερνήτη της Ελλάδας»<sup>8</sup>.

Έκπληκτικά επίκαιρες άποδεικνύονται οί 37 ιδίόχειρες επιστολές του Ιωάννη Καποδίστρια, οί όποίες άπευθύνονται στον στενό συνεργάτη και φίλο του Άλέξανδρο Κοντόσταυλο και άναφέρονται σέ τρέχουσες κρατικές υποθέσεις, κυρίως οικονομικού χαρακτήρα, των έτών 1828-1830. Οί επιστολές αυτές καταδεικνύουν τίς άγωνιώδεις προσπάθειές του νά βάλει τάξη στην πρωτοφανή άταξία που επικρατούσε στις υποθέσεις του νεοσύστατου ελληνικού κράτους, χωρίς νά υπολογίζει τό όποιοδήποτε προσωπικό κόστος. Γι' αυτό, άλλωστε, δολοφονήθηκε!

<sup>8</sup> Κορνιλάκης Ι., Ιωάννης Α. Καποδίστριας, ό Άγιος της Πολιτικής.

Ἐγγραφε στίς 29 Φεβρουαρίου 1828, γιά τούς οἰκονομικά ἰσχυρούς Ἑλλήνες τῆς ἐποχῆς: «...Θά μέ λυποῦσε πολύ ἂν ὁ ἐγωισμός καί ἡ φιλοχρηματία τῶν οἰκονομικά ἰσχυρῶν, τῶν ἀνθρώπων μέ ὑπόληψη καί τῶν γαιοκτημόνων μέ ἀνάγκαζε νά καταφύγω στή βία. Ὅμως, ἂν πρέπει νά τό κάνω δέν θά διστάσω, γιατί μοῦ εἶναι ἀδύνατον νά σταματήσω ἢ νά κάνω πίσω...»<sup>9</sup>.

Ἡ ἀγωνία τοῦ Καποδίστρια γιά τή δυστυχία τῶν φτωχῶν πολιτῶν ἀποτυπώνεται ἀνάγλυφα σέ ἐπιστολή του, μέ ἡμερομηνία 13 Ἀπριλίου 1828, στήν ὁποία ἀπαντᾷ στή διαβεβαίωση τοῦ Ἀλέξανδρου Κοντόσταυλου, ὅτι ὁ προϋπολογισμός τοῦ κράτους εἶναι ἰσοσκελισμένος: «...Δέν συμμερίζομαι τή γνώμη σας σχετικά μέ τούς ἐθνικούς πόρους καί τίν ἰσορροπία πού βρίσκετε ἀνάμεσα στά ἔξοδα καί τά ἔσοδα. Ἄν συνυπολογίσετε τή φοβερή δυστυχία τοῦ λαοῦ καί τίν ἀφορία πού θά μπορούσε νά πλήξει ἐπί μακρόν τό ἔδαφος τῆς Ἑλλάδας, ἐλλεῖπει πιστώσεων καί κεφαλαίων, θά βλέπατε ὅτι τά μέσα πού διαθέτουμε εἶναι τελείως δυσανάλογα πρὸς τίς ἀνάγκες μας, πράγμα πού μέ ἀνησυχεῖ, διότι μπορῶ καί συμπάσχω, καί ὑποφέρω περισσότερο ἀπό τούς δυστυχεῖς πού μοῦ ζητοῦν φρωμί καί δέν μπορῶ νά τούς δώσω...»<sup>10</sup>.

Ὁ Ἀλέξανδρος Κοντόσταυλος ἦταν ὁ ἐπιχειρηματίας καί πολιτικός πού ἐμπιστευόταν περισσότερο ἀπ' ὅλους ὁ Καποδίστριας. Ἦταν ἀκόμα αὐτός πού ἀγόρασε τά μηχανήματα τοῦ πρώτου νομισματοκοπείου μέ ἐντολή τοῦ Κυβερνήτη, γιά νά ἐκδοθεῖ τό πρώτο νόμισμα τοῦ ἐλεύθερου ἑλληνικοῦ κράτους. Ἡ Ἑλλάδα εἶχε μόλις τίν προηγούμενη χρονιά γίνει κράτος, ἔπειτα ἀπό μιά ἔνδοξη ἐπανάσταση πού διήλθε μέσα ἀπό τεράστιες περιπέτειες, σχεδόν ἀποτυγχάνοντας. Τώρα, ὅμως, ἔχει, γιά πρώτη φορά στή σύγχρονη ἱστορία της, ἀποκτήσει σύνορα, νόμισμα, διεθνή ἀναγνώριση καί χτίζει τίς πρῶτες της δομές.

Ὁ Καποδίστριας προσπαθεῖ νά ἀνορθώσει τίν κατεστραμμένη ἑλληνική οἰκονομία μέ τή βοήθεια τοῦ φίλου του ἀπό τίν Ἑλβετία Ἐυνάρδου, Jean-Gabriel Eynard. Ὁ Ἐυνάρδος, ὅπως διαβάζουμε σέ ἀπόσπασμα ἀπό τή μακροσκελῆ ἐπιστολή, μέ ἡμερομηνία 30 Νοεμβρίου 1832 πρὸς τόν Ὅθωνα, πού μόλις εἶχε ἐπιλεγεῖ ἀπό τίς Μ. Δυνάμεις ὡς πρῶτος Ἑλληνας βασιλιάς, δέν εἶχε καθόλου καλή ἄποψη γιά τούς Ἑλλήνες πολιτικούς: «Οἱ πληγές τῆς Ἑλλάδος εἶναι οἱ ἀρχηγοί της. Ἀπαντες ἔχουν γλώσσαν χρυσομένην. Ἀσχολοῦνται (κατά τό πλεῖστον τουλάχιστον) ἀποκλειστικῶς μέ τά ἰδιαιτέρα συμφέροντά των. Καί τοῦτο ὑπό τό πρόσχημα τοῦ ἀγνωτέρου πατριωτισμοῦ.

<sup>9</sup> Κορνιλάκης Ἴ., *Ἰωάννης Α. Καποδίστριας, ὁ Ἅγιος τῆς Πολιτικῆς*.

<sup>10</sup> Κορνιλάκης Ἴ., *Ἰωάννης Α. Καποδίστριας, ὁ Ἅγιος τῆς Πολιτικῆς*.

Ἄπαντες εἶναι ἰκανότατοι εἰς τό νά προβάλλουν τόν ἑαυτόν των καί νά ἐκμυ-  
δενίζουν τούς ἀντιπάλους των μέ ἐκθέσεις πλήρεις ὑπερβολῆς».

Ἡ Καποδίστριας ἀπνύθινε πάμπολλες ἐκκλίσεις πρὸς τοὺς Ἕλληνες καί φιλέλληνες τοῦ ἐξωτερικοῦ νά βοηθήσουν οἰκονομικά τή χώρα: «...Ἄρτου καί χρημάτων ἀνάγκη ἔχομεν. Ἐγὼ ἐκ τῶν λειψάνων τῆς μικρᾶς μου περιουσίας ἔδωκα ἥδη. Κάμετε καί ἐσεῖς, Κύριοι, πᾶν ὅ,τι δύνασθε πρὸς βοήθειάν μας, στέλλοντες σῖτον, ἀραβόσιτον, ὄρουζαν καί ἄλευρα καί ὅ,τι ἐξοδεύσετε θά σᾶς πληρωθεῖ ἐν καιρῷ καί παρὰ τῆς Ἐθνικῆς Τραπεζίης...»<sup>11</sup>.

Ἡ προσωπική του ζωὴ ἦταν πρότυπο ἥθους καί χριστιανικῶν Ἀρχῶν. Ζοῦσε μυστηριακά καί ὄχι ἐπιφανειακά τή ζωὴ τῆς Ἐκκλησίας. Ὅταν ὁ καγκελάριος Μέντενχ ἔστειλε πράκτορες γιὰ νά τόν παρακολουθήσουν, ἐκεῖνοι τόν ἔβρι-  
σκαν (ὅταν δέν ἀσκοῦσε τὰ καθήκοντά του) σέ κάποιο παρεκκλήσι νά προ-  
σεύχεται. Ἄλλωστε τό ὅτι δολοφονήθηκε στά σκαλιά τοῦ Ἁγίου Σπυριδῶνα προσερχόμενος στή Θεία Λειτουργία, αὐτό λέει πολλά.

Ἕλληνες ἀπό τή Μαριανούπολη, θέλοντας νά τόν εὐχαριστήσουν γιὰ τή βοήθειά του πρὸς τήν κοινότητά τους, τοῦ ἔδωσαν ἓνα μεγάλο χρηματικό ποσό. Ἀρνήθηκε νά τό δεχτεῖ καί γιὰ νά μὴν τοὺς προσβάλλει τοὺς εἶπε: «...δέχομαι τό δῶρο σας. Ἀλλά μέ τόν ὄρο νά καταθέσετε αὐτά τὰ χρή-  
ματα σέ Τράπεζα καί μέ τοὺς τόκους νά προσλάβετε Ἕλληνα διδάσκαλο, γιὰ  
νά σᾶς διδάσκει τή μητρική σας γλῶσσα. Γιατί ἀποτελεῖ ἐντροπή, ὄντας  
Ἕλληνες στήν καταγωγή, στό φρόνημα καί στή θρησκεία, νά ἀγνοεῖτε  
τήν εὐγενέστερη καί πλουσιότερη γλῶσσα τοῦ κόσμου, πού τήν διδά-  
σκονται τόσο ἄλλοι ἄλλοεθνεῖς...»<sup>12</sup>.

Πρὶν ἔρθεῖ στήν Ἑλλάδα, ἔστειλε ἐπιστολή στόν Τσάρο, ὁ ὁποῖος τοῦ πρό-  
σφερε μισθό 60.000 ρούβλια τόν μῆνα, τόν ὁποῖο δέν ἀποδέχτηκε ξεκαθαρί-  
ζοντας: «στήν Ἑλλάδα θά ὑψώσω τήν ἑλληνική σημαία καί ὄχι τήν ρωσική».

Μέ τήν ἐπιμονή καί τή μεθοδικότητά του, ἔφτασε τὰ σύνορα τῆς Ἑλλάδας πολὺ πῶ μακριά ἀπὸ ἐκεῖ πού τὰ ἤθελαν οἱ μεγάλες δυνάμεις τῆς ἐποχῆς. Κι αὐτό οἱ Ἄγγλοι δέν τοῦ τό συγχώρησαν ποτέ! Γι' αὐτό καί ἀπέρριπταν ὅλα τὰ ἀγωνιώδη αἰτήματά του γιὰ παραχώρηση δανείου! Καί μέ ἄδεια ταμεῖα ἀσφαλῶς ἦταν δύσκολο νά λειτουργήσει τό πρῶτο ἐλεύθερο ἑλληνικό κράτος.

Ἡ Ἰωάννης Καποδίστριας δολοφονήθηκε στά πενῆντα πέντε του χρόνια, στις 9 Ὀκτωβρίου 1831, στό Ναύπλιο ἀπὸ τόν ἀδελφό καί τόν γιό τοῦ Πετρόμπεη

<sup>11</sup> Φωτιάδης Δ., ΚΟΛΟΚΟΤΡΩΝΗΣ Η ΔΙΚΗ ΤΟΥ, σ. 126.

<sup>12</sup> Φωτιάδης Δ., ΚΟΛΟΚΟΤΡΩΝΗΣ Η ΔΙΚΗ ΤΟΥ, σ. 123.

Μαυρομιχάλη. Αὐτός ὁ τεράστιος ἡγέτης δολοφονήθηκε ἀπὸ χέρι ἑλληνικό, κατ' ἐντολή τῶν Ἑγγλων (μέ τό ἀζημίωτο ἀσφαλῶς), πού δέν ἤθελαν ποτέ μιά πραγματικά ἀνεξάρτητη καί ἐλεύθερη Ἑλλάδα!

Τή δολοφονία τοῦ τίν ὑποδέχτηκαν μέ πανηγύρια οἱ ξένοι «προοδευτικοί». Στά ὀρφανοτροφεία τοῦ Πόρου καί τῆς Αἴγινας ἔκαναν γιορτή καί ἔβγαλαν τά ὀρφανά πού εἶχε περιμαζέψει ὁ ἴδιος ὁ Καποδίστριας στούς δρόμους, νά τραγουδοῦν καί νά δοξάζουν τόν Θεό, πού πέθανε ὁ τύραννος!

Πανηγύριζαν γιά τά συνταγματικά δικαιώματα τῶν Ἑλλήνων ἐφημερίδες τῆς Ἀγγλίας, τῆς Γαλλίας καί τῆς Ἑλλάδας. Ὁ γαμπρός τοῦ Μαυροκορδάτου ἦταν ἤδη σπίν Ἀγγλία γιά νά πάρει δάνειο... Ἐκτοτε τά δάνεια τῆς Ἀγγλίας ἔπεφταν βροχή!

Μετά τή δολοφονία τοῦ Καποδίστρια, ὁ ἀδελφός του Αὐγουστίνος πῆρε τί σορό του, γιά νά τί μεταφέρει (μέ ρωσικό πλοῖο!) σπίν Κέρκυρα, ὥστε νά ταφεῖ δίπλα στόν τάφο τῶν γονέων του. Ὁ Ἑγγλος ἀρμοστής δέν ἐπέτρεψε νά βγεῖ ἡ σορός του ἀπό τό καράβι κατά τί διάρκεια τῆς μέρας! Γιά νά μή γίνουν φασαρίες! Καί τόν ἔθαψαν κρυφά, νύχτα! Οὔτε τίν ταφή τοῦ πρώτου Κυβερνήτη τοῦ πρώτου ἐλεύθερου Ἑλληνικοῦ Κράτους, ὁ ὁποῖος παρέλαβε πραγματικά μιά διαλυμένη χώρα καί προσπάθησε μέ κάθε τρόπο νά τίν ἀνορθώσει μέσα ἀπό τά ἐρείπια, δέν σεβάστηκαν οἱ Ἑγγλοι! Ὁ Καποδίστριας ἐνοχλοῦσε τοὺς ξένους! Οἱ Ἑγγλοι, οἱ Γάλλοι καί λιγότεροι οἱ Ρῶσοι δέν τόν ἤθελαν. Καί τόν σκότωσαν Ἑλληνες!

Αὐτή εἶναι ἡ τεράστια διαφορά τοῦ Καποδίστρια ἀπὸ τοὺς πλείστους σημερινούς πολιτικούς τῆς Μεταπολίτευσης, ἀλλά καί προγενέστερα. Ὁ Καποδίστριας ἀπευθυνόταν σέ Ἑλληνες καί ξένους, γιά νά βοηθήσουν τίν Ἑλλάδα, ἐνῶ οἱ σημερινοὶ πολιτικοὶ ἀπευθύνονται στοὺς ξένους, γιά νά υποθηκεύσουν τί χώρα...

### **Ἐστερόγραφο: Ἡ παρακαταθήκη τοῦ Καποδίστρια**

Στό Παρίσι συνέταξε καί τό περίφημο κείμενο γιά τά σύνορα πού ἔπρεπε νά ἔχει τό ἑλληνικό κράτος, δίνοντας κατηγορηματικές ἀπαντήσεις στό ἐρωτηματολόγιο πού τοῦ ἔστειλε ὁ Ἑγγλος ὑφυπουργός τοῦ Πολέμου καί τῶν Ἀποικῶν Wilmot-Horton, σχετικά μέ τίν τότε γενική κατάσταση τῆς Ἑλλάδας. Στό ἐρώτημα τοῦ Ἑγγλου ὑφυπουργοῦ «Τί πρέπει νά ἐννοήσωμεν λέγοντες Ἑλλάδα σήμερον;», ὁ Καποδίστριας ἀπάντησε:

*«Τό ἑλληνικόν Ἔθνος σύγκειται ἐκ τῶν ἀνθρώπων, οἵτινες ἀπό ἀλώσεως*

*τῆς Κωνσταντινουπόλεως δέν ἔπαυσαν ὁμολογοῦντες τὴν ὀρθόδοξον πίστιν, καὶ τὴν γλῶσσαν τῶν πατέρων αὐτῶν λαλοῦντες, καὶ διέμειναν ὑπὸ τὴν πνευματικὴν ἢ κοσμικὴν δικαιοδοσίαν τῆς Ἐκκλησίας των, ὅπου ποτέ τῆς Τουρκίας καὶ ἄν κατοικῶσι».*

Ὅταν ρωτήθηκε ποιά ἔπρεπε νά εἶναι τὰ γεωγραφικά σύνορα τῆς Ἑλλάδος, ξεκαθάρισε:

***«Τὰ ὅρια τῆς Ἑλλάδος ἀπὸ τεσσάρων φεῦ αἰῶνων διεγράφησαν ὑπὸ δικαιωμάτων, τὰ ὅποια οὔτε ὁ χρόνος, οὔτε αἱ πολύμορφοι συμφοραί, οὔτε ἡ δορικτησία, οὐδέποτε ἴσχυσαν νά παραγράψουν, διεγράφησαν δέ ἀπὸ τοῦ 1821 διὰ τοῦ αἵματος τοῦ χυθέντος εἰς τὰ σφαγὰς τῶν Κυδωνιῶν, τῆς Κύπρου, τῆς Χίου, τῆς Κρήτης, τῶν Ψαρῶν, τοῦ Μεσολογγίου καὶ εἰς τὰ πολυαρίθμους ναυμαχίας τε καὶ πεζομαχίας, ἐν ταῖς ὁποίαις ἐδοξάσθη τό γενναῖον τοῦτο Ἔθνος... Χρέος ἱερὸν καὶ ἀπαραβίαστον ἐμποδίζει τὴν Ἑλλάδα νά συστείλει τό ὀλιγότερον τὰ ὅρια τῆς χώρας τῆς».***

Ἄν γιὰ τό αἶσθημα αὐτοῦ τοῦ χρέους τὰ ὠμά συμφέροντα τῶν ἰσχυρῶν τόν ἀνάγκαζαν «νά σιγήσει», οἱ Ἕλληνες θά εἶχαν δικαίωμα νά ἀναρωτηθοῦν: *«Ἄραγε χάριν τῆς εἰρήνης αἱ μεσίτριαι αὐλαί τοὺς ἀναγκάζουν νά ἐγκαταλείψουν ἔτι πολλοὺς τῶν ὁμογενῶν των ὑπὸ τόν μωαμεθανικόν ζυγόν;».* Στὴν περίπτωση αὐτή, οἱ «προστάτιδες» δυνάμεις θά καταλάβαιναν σύντομα ὅτι ἡ εἰρήνευση τῆς Ἀνατολῆς δέν θά μπορούσε ποτέ νά γίνει «στερεὰ καὶ διαρκής», ἂν δέν στηριζόταν ἐπάνω στὴν ἐδαφικὴ δικαιοσύνη καὶ οὔτε θά ἦταν δυνατό νά πραγματοποιηθεῖ μονάχα *«διὰ τῆς ἰσχύος τῶν διαπραγματεῦσεων»*<sup>13</sup>.

Γιὰ νά κατοχυρώσει περισσότερο τὰ ἐπιχειρήματά του, ὡς πρὸς τὴν ἔκτασι τῶν ἑλληνικῶν συνόρων, ὁ Καποδίστριας ἐπικαλέστηκε τίς μαρτυρίες τοῦ Ἑλληνα γεωγράφου Στράβωνα, πού ὀριοθετοῦσε τὴν «κυρίως λεγομένην Ἑλλάδα» ἀπὸ τὴν Πελοπόννησο καὶ τὴ Θεσσαλία καὶ ὅλη τὴ Μακεδονία καὶ τὴν Ἥπειρο, ὡς τὰ νησιά τῶν δύο πελάγων, Ἴονίου καὶ Αἰγαίου, ὡς καὶ τὴ Μικρὰ Ἀσία. Αὐτὰ ἦταν τὰ ἱστορικά καὶ φυσικὰ σύνορα τῆς Ἑλλάδας, τὰ ὅποια οἱ Ἕλληνες εἶχαν ἱερὸ χρέος νά διεκδικήσουν.

<sup>13</sup> Ἀπόσπασμα ἀπὸ τό βιβλίό μου *ΕΛΛΗΝΕΣ ΚΥΠΡΙΟΙ ΑΘΕΡΑΠΕΥΤΟΙ*.



## ΜΕΡΟΣ Β΄

# Ο Τύρναβος καί ἡ Τουρκοκρατία

\* \* \*

ΜΙΧΑΛΗΣ ΛΑΦΑΖΑΝΗΣ  
Δρ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ

## Ο ΤΥΡΝΑΒΟΣ ΣΤΑ ΧΡΟΝΙΑ ΤΗΣ ΟΘΩΜΑΝΙΚΗΣ ΚΥΡΙΑΡΧΙΑΣ

### Ίστορικά στοιχεία

Ο Τύρναβος δημιουργήθηκε στά νεώτερα χρόνια. Στά κλασικά χρόνια ἡ περιοχή τοῦ Τυρνάβου ἀνήκε στήν ἐπικράτεια μιᾶς περραιβικῆς πόλης, τῆς *Φάλαννας*, τῆς ὁποίας ἡ ἀκρόπολη βρίσκεται στή θέση *Καστρί*<sup>1</sup>. Στά ἑλληνιστικά χρόνια καί ρωμαϊκά χρόνια ἡ περιοχή ἔγινε πέρασμα τῶν ἀντιμαχομένων. Στούς ἐπόμενους αἰῶνες ἡ περιοχή γνωρίζει εἰρηνικές διεισδύσεις ἀλλά καί ἐπιδρομές λαῶν πού προκαλοῦν ἀναστάτωση καί διαλύουν τίς ἀρχαίες πόλεις. Παράλληλα, νέοι οἰκισμοί δημιουργοῦνται.

Γραπτές μαρτυρίες γιά τήν περιοχή ἔχουμε ἀπό τόν 10ο αἰ., καθώς ἀναφέρεται γιά πρώτη φορά τό ὄρος *Τέρνοβον*, πού ταυτίζεται μέ ἕνα ὄρεινό τμήμα τοῦ Κάτω Ὀλύμπου, τή σημερινή Μελούνα. Συγκεκριμένα, στό ἀγιολογικό κείμενο τοῦ Ἁγ. Νικολάου τῆς *Βουναίνης*, στήν ἐποχή τοῦ Λέοντος ΣΤ΄ τοῦ Σοφοῦ (886-912), ὁ ἅγιος ὡς ἐπικεφαλῆς τῶν βυζαντινῶν στρατευμάτων βῆκε ἀπό τήν ὄχρωμένη Λάρισα γιά νά ἀποκρούσει βουλγαρική ἐπιδρομή. Ἀφοῦ πέρασε τί γέφυρα, στρατοπέδευσε σέ γειτονικό ὄρος, ὁ *Τέρναβον ἐγχωρίως ὀνομαζόμενον, ἀσκηταῖς ἀνδράσιν ἦν ἐνδιαίτημα*<sup>2</sup>. Ἀπό τό κείμενο πληροφορο-

<sup>1</sup> Ἀθανάσιος Τζιαφάλιας, «Αρχαία Φάλασσα, Ἱστορία – Πολιτισμός», *Ὁ Ἀμπελώνας καί ἡ ἱστορία του*, Πρακτικά τοῦ Ἱστορικοῦ Συνεδρίου Ἀμπελώνας 1995, Δῆμος Ἀμπελώνα, σσ. 23-30.

<sup>2</sup> Δημήτριος Σοφιανός, «Ἅγιος Νικόλαος ὁ ἐν Βουναίνῃ, (ἀνέκδοτα ἀγιολογικά κείμενα)», *Ἱστορικά*

ρούμαστε ότι η περιοχή ήταν τόπος μοναστικής ζωής, επειδή με τό δάσος πού υπήρχε, προσφερόταν και κατέφευγαν άνθρωποι για να φυλαχτούν από τις συνεχείς αναστατώσεις. Οι σχετικές μελέτες έχουν δείξει ότι η περιοχή γύρω από τον Τύρναβο συνδεόταν με μοναστικά ιδρύματα. Αναφέρεται ότι «(...) στο 13ο και 14ο αι. μαρτυρούνται εδώ ιδιοκτησίες μερικων από τα σημαντικότερα μοναστήρια της Θεσσαλίας, τα όποια εκτίμησαν την καλή θέση και την εύφορη γη της. (...) Στά έγγραφα των μοναστηριών μαρτυρείται το χωριό Τρίνοβος ή Τρίνοβον (...), ό δέ πυρήνας του οικισμού θά πρέπει να σχηματίστηκε από τους καλλιεργητές των μοναστικών ιδρυμάτων, όπως συνέβη και σε άλλες περιπτώσεις μεγάλων νομών της Θεσσαλίας...»<sup>3</sup>. Τα παραπάνω, σε συνδυασμό με την παλιά παράδοση ότι το μοναστήρι του Προφήτη Ηλία στον Τύρναβο ιδρύθηκε από τον βυζαντινό αυτοκράτορα Ανδρόνικο Παλαιολόγο, έπιβεβαιώνουν ότι ό οικισμός του Τυρνάβου αρχίζει την ιστορία του στα χρόνια αυτά, δηλ. πρώτες δεκαετίες του 14ου αι<sup>4</sup>. Ο Τύρναβος ήταν βυζαντινό «πόλισμα» τοποθετημένο στην πλαγιά του ύψωματος του Προφήτη Ηλία, όπου και τό όμώνυμο μοναστήρι.

Οί επιδρομές των Όθωμανών μέχρι την όριστική κυριαρχία τους στή Θεσσαλία πραγματοποιήθηκαν από τά τέλη του 14ου αι. μέχρι τις πρώτες δεκαετίες του 15ου αι. Η όθωμανική κυριαρχία ολοκληρώθηκε από τον Τουραχάν μπέη, πού άρχισε τό 1414 και κατέληξε τό 1423 με την τελική επανακατάληψη της Λάρισας και την πρώτη και όριστική κατάληψη του Τυρνάβου<sup>5</sup>. Από τά «χρονικά» της εποχής πληροφορούμαστε ότι οι αντιδράσεις των έλληνικών πληθυσμών στην όθωμανική επέλαση διαβαθμίζονται από την αντίσταση μέχρι την άδιαφορία και την ύποταγή. Σχετικά με τον Τύρναβο ή κατάληψη δέν έγινε με στρατιωτικές ενέργειες. Ήταν άπλή είσοδος των στρατευμάτων. Άλλωστε, δέν υπήρξαν ποτέ τείχη γύρω από τον Τύρναβο, όπως συνέβαινε με τί Λάρισα. Οί άλλεπάλληλες επιδρομές είχαν ως άποτέλεσμα τί φυγή και μείωση του πληθυσμού της περιοχής. Αυτό ή κατάσταση έκανε τους κατακτητές να

*ειδήσεις περί της μεσαιωνικής Θεσσαλίας Ι αιών.* Πανεπιστήμιον Αθηνών-Βιβλιοθήκη Σ. Σαρόπουλου. Έν Αθήναις 1972, σ. 141 και σ. 155. Οί Βυζαντινοί έχασαν τί μάχη και αναγκάστηκαν να υποχωρήσουν νοτιότερα. Άργότερα στο ύψωμα (όπου και τό σημερινό όμώνυμο χωριό) Βούνανα ό στρατηγός Νικόλαος είχε μαρτυρικό τέλος. Ή χριστιανική παράδοση τον άνύψωσε σε τοπικό άγιο.

<sup>3</sup> N. Beldiceanu - P.S. Nasturel, (μετάφραση Άλ. Άγγελσπούλου), «Η Θεσσαλία στην περίοδο 1454/55-1506», [πρώτη δημοσίευση 1983] *ΘΗΜ* 19(1991), σσ. 97-135.

<sup>4</sup> Λαΐου Άγ. Λαΐου, «Η βασιλεία του Ανδρόνικου Β΄ Παλαιολόγου», *Ιστορία του Έλληνικού Έθνους* τ. Θ΄ 1979, σσ. 137-151.

<sup>5</sup> Άπ. Βακαλόπουλος: *Ιστορία του Νέου Έλληνισμού: τ. Α΄ - Αρχές και ή διαμόρφωσή του*, Θεσσαλονίκη 1974<sup>2</sup>, σσ. 127-160.

φέρουν έποίκους από τή Μ. Ασία και ιδιαίτερα από τήν περιοχή του Ίκονίου. Οί νέοι άποικοι, οί *Κονιάροι* (ή *Γιουρούκοι* ή *Κοναλῆδες*), εγκαταστάθηκαν στις κοιλάδες και στους πρόποδες τῶν βουνῶν μαζί με τούς άπογόνους των πρώτων Ὀθωμανῶν κατοίκων. Στην περιοχή του Τυρνάβου ιδρύθηκαν 12 χωριά<sup>6</sup>. Ἡ εγκατάσταση αὐτή οδήγησε ὀρισμένα τμήματα του ντόπιου πληθυσμοῦ νά μετακινηθοῦν στους ὄρεινούς ὄγκους του Ὀλύμπου, τῆς Ὀσσας, του Πηλίου και τῆς Πίνδου. Παρ' ὅλα αὐτά, ἡ Θεσσαλική πεδιάδα συνεχίζει νά ἔχει ἑλληνικό πληθυσμό. Στά μέσα του 15ου αἰ. ἡ Θεσσαλία κατοικεῖται στήν πλειοψηφία από Ἑλληνες, κοντά στους ὁποίους ζοῦσαν βλαχόφωνοι, Ἀλβανοί νομάδες, μιά τουρκική μειοψηφία με νομαδική καταγωγή, καθώς και πλανόδιοι τεχνίτες.

Ἡ ὀθωμανική κυριαρχία του Τυρνάβου ἔχει συνδεθεῖ με τόν Τούρκο πολέμαρχο Τουραχάν. Σύμφωνα με τήν παράδοση εγκαταστάθηκε στήν περιοχή, ἡ ὁποία του παραχωρήθηκε από τόν σουλτάνο και μεταβιβαζόταν ἔκτοτε στους κληρονόμους του. Διατηρήθηκε τόσο ἔντονα αὐτή ἡ παράδοση, ὥστε θέλει τόν Τουραχάν ιδρυτή του Τυρνάβου<sup>7</sup>. Οί Ὀθωμανοί, προκειμένου νά σταματήσουν τή φυγή στά ὄρενά, νά ἔμπεδώσουν τήν τάξη και νά ἀποκαταστήσουν τήν οικονομική ζωή, προσπαθοῦσαν νά εγκατασταθοῦν οί παλιοί κάτοικοι στόν οἰκισμό.

Ἡ ἄρρηκτη σύνδεση του ὀνόματος του Τουραχάν με τόν ὀθωμανοκρατούμενο Τύρναβο καταγράφεται από τά προνόμια πού παραχώρησε στους χριστιανούς κατοίκους, τά ὁποία συνέβαλαν στά μεταγενέστερα χρόνια στήν οικονομική ἀνάπτυξη και πολιτισμική εὐρωστία του. Τά προνόμια πού παραχώρησε ὁ Τουραχάν περιγράφονται από τόν ἀπόγονό του στό κείμενο του περιηγητή D. Urquhart

<sup>6</sup> Τά χωριά ἦταν τά ἑξῆς: Τατάρ (Φαλάνη), Καζικιάρ (Αμπελώνας), Τσαῖρ (Βρυότοπος), Μισαλίρ (Ροδιά), Δελιέρ (Δελέρια), Κουράλια, Καρατζιογλάν (Αργυροπούλι), Λυγαριά, Ραντγούν, Καραντεμυρλί, Ντερλιλί (Γόννοι) και Μπαλαμούτ (Ιτέα). Εἶναι τά γνωστά κονιαρχῶρια τῆς περιοχῆς πού εγκαταλείφθηκαν από τούς Τούρκους στά 1881 με τήν ἀπελευθέρωση τῆς Θεσσαλίας. Ἐθνολογικές και ἱστορικές προσεγγίσεις γιά τούς Κονιάρους βλ. Βαγγέλης Σκουβαράς: *Ἀπό τό λειμῶνα τῆς παράδοσης, Πηλιορείτικα*, Ἐκδ. οἶκος Ἀστίρ-Παπαδημητρίου (τ. Α' 1981 και) τ. Β' 1983, Ἀθήνα.

<sup>7</sup> Ὁ Κούμας γράφει χαρακτηριστικά: «Ὁ Τουραχάνης οὔτος ὑπόσχησε [=ὑπέρητσε] και τόν Σουλτάνο Μουράτ Β', ὁπότε ὑπέταξε τήν Λάρισσαν. Εἶναι θεμελιωτής τῆς τρεῖς ὥρας ἀπεχούσης ἀπό τήν Λάρισσαν πόλεως Τυρνάβου. Ἐκεῖ ἔστρατοπεδευσε ὁ Τουραχάνης, ἐνῶ ἐπολιόρκει τήν Λάρισσαν, διά τό ὑγιεινόν του τόπου, ὅστις ὀνομάζετο Καλύβια. Διά νά συναθροίσῃ κατοίκους τῆς νέας πολίχνης ἔκτισε τσαμίον, και πλησίον αὐτοῦ ναόν του Ἁγ. Νικολάου (διά τιμῆν του ἀγαπητοῦ του μιλωτοποιοῦ [=γουνναρῶ] Νικολάου), τά ὁποία και τά δύο ὀνομάζονται και τήν σήμερον τσαμίον του Τουραχάν Μπέη και Ἁγιος Νικόλαος του Τουραχαμπέη...». *Ἱστορία τῶν Ἀνθρωπίνων Πράξεων ἀπό τῶν ἀρχαιότατων χρόνων ἕως τῶν ἡμερῶν μας, ἐκ παλαιῶν ἀπανθισθεῖσαι και τά νεώτερα ἐξ ἀρίστων Γερμανῶν ἱστοριογράφων ἐλευθέρως μεταφρασθεῖσαι ὑπό Κ.Μ. Κούμα τ.Ζ'* Ἐν Βιέννῃ τῆς Αὐστρίας. Ἐκ τῆς Τυπογραφίας Ἀντωνίου Αὐκούλου 1831, σ. 371.

(1830) καί ἦταν τά παρακάτω<sup>8</sup>: 1. Ἡ πόλι ἀνακηρύσσεται *βακούφι*, δηλ. θρησκευτικό ἴδρυμα κοινῆς ὠφέλειας, προστατευόμενο ἀπό τίς ἀυθαιρέσιες ὁποιουδήποτε. «*Ὁ Τύρναβος καθιερώθηκε ὡς μιὰ πόλι ἄσυλο*» ἀφηγεῖται μέ περιφάνια ὁ καϊμακάμης. 2. Ἡ πόλι ἀπαλλάσσεται ἀπό τόν ἔλεγχο τῆς τοπικῆς διοίκησης. Ἐλέγχεται ἀπό τόν Κιζλάρ-ἀγά, τόν ἐπόπτη τοῦ ἱερατείου τῆς Μέκκας. 3. Δέν ἐπιτρέπεται ἡ εἴσοδος καί ἡ διέλευση τουρκικοῦ στρατοῦ. 4. Δέν ἐπιβάλλονται ἀγγραφεῖς ἢ ἄλλες ἀναγκαστικές ἐργασίες στους κατοίκους. 5. Οἱ κάτοικοι πληρώνουν μόνο τόν κεφαλικό φόρο (χαράτσι) καί τί δεκάτη. 6. Οἱ ξένοι ἀπαλλάσσονται γιά δέκα χρόνια ἀπό κάθε φόρο. Ἐπιστέγασμα τῆς πολιτικῆ τοῦ Τουραχάν ὑπῆρξε ἡ οἰκοδόμησι χριστιανικοῦ ναοῦ (τοῦ Ἁγ. Νικολάου, ἐπισκόπου των Μύρων τῆς Μ. Ἀσίας) κοντά στό μουσουλμανικό ἴδρυμα (Ἰμαρέτ).

Μέ τό βακούφι, πού λειτουργοῦσε σάν εὐαγές ἴδρυμα, ὁ Τουραχάν καί οἱ ἀπόγονοί του φρόντισαν γιά τί συγκέντρωσι τῶν ἐσόδων καί διάθεσί τους σέ διάφορα ἔργα, ὅπως ἦταν ὁ πρωταρχικός σκοπός γιά τό βακούφι. Ἔτσι ὁ Τουραχάν ἀνέπτυξε οἰκοδομική δραστηριότητα καί ἔκτισε τζαμά, τεκέδες (μονές), μεντρεσέδες (ιεροσπουδαστήρια), καραβάν-σεράι (μεγάλα χάνια, πανδοχεῖα), ἱμαρέτια (πταχοκομεῖα), χαμάμ (λουτρά), καθώς καί ἱδρυσε μικρότερα βακούφια σέ πολλά μέρη τῆς Θεσσαλίας, ἀκόμη καί στήν Πελοπόννησο<sup>9</sup>. Καί πράγματι, γιά 35 χρόνια δηλ. 1423-1458 ὁ Τουραχάν διαφύλαξε καί προώθησε τίν εὐημερία τῆς περιοχῆς καί βέβαια τά προσωπικά του συμφέροντα καί συνέχισαν οἱ ἀπόγονοί του. Ἡ ἀνακήρυξι ἑνός τόπου σέ βακούφι, δηλ. τό φορολογικό καθεστώς πού ἴσχυε, ἔδινε πολλά πλεονεκτήματα σ' ὅσους διέμεναν καί ἐργάζονταν ἐκεῖ. Ὁ Ὀλλανδός ὀθωμανολόγος Μ. Kiel γράφει σχετικά. «*Ἐπειδή τά βακούφια ἱδρύνονταν "για πάντα", ὑπῆρχε ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον γιά τό "ἐν ζῆν" τῶν χωρικῶν πού τά στήριζαν (οἱ ἱδρυτές) οἰκονομικῶς. Οἱ κάτοικοι τῶν βακουφικῶν οἰκισμῶν βρίσκονταν συνήθως σέ καλύτερη οἰκονομική κατάστασι ἀπό ἐκείνους πού ζοῦσαν κάτω ἀπό τίν ἐξουσία τοῦ σπαχῆ (στρατιωτικῶς)*»<sup>10</sup>. Ἡ κατάστασι αὐτή ἴσχυε καί στόν Τύρναβο. Κατηγορηματικά οἱ Τυρναβίτες δέν ὑπῆρξαν ποτέ κολίγοι. Ἦταν βέβαια *ραγιαδες* μέ στοιχειώδη ἰδιοκτησία (στίτι μέ κῆπο) καί ἀσχολοῦνταν κυρίως μέ τίν ὑφαντουργία, πληρώνοντας μόνο το προσδιορισμένο χαράτσι καί τί δεκάτη. Τό καθεστώς αὐτῶν τῶν προνομίων δια-

<sup>8</sup> David Urquhart, «Ταξίδι στή Θεσσαλία τοῦ 1830». [*The spirit of the East*, London 1830], μεταφρ. Ν. Ντεσλί, σόλια Κ. Σπανός. *ΘΗΜ* 26(1994), σσ. 250-260.

<sup>9</sup> Σταῦρος Γουλούλης, «Τά ἀφιερωτήρια τῶν Τουραχανίδων», *ΓΑΚ Λάρισας*, Λάρισα 2003.

<sup>10</sup> Michael Kiel, *Τό «Πιστοποιητικό Γεννήσεως» τῶν Ἀμπελακίων - ὀθωμανικές πηγές τῆς ἱδρυσεῖς καί τῆς ἱστορίας τους 1455-1570*, μετάφρασι Β. Ἀργυροῦλης. *ΘΗΜ* 30 (1996), σ. 94.

τηρήθηκε κανονικά στον Τύρναβο σέ ὅλη τή διάρκεια τῶν πρώτων χρόνων τῆς Τουρκοκρατίας μέχρι σχεδόν τό 1780. Ἐκείνη τήν ἐποχή ἄρχισε νά ἐπεκτείνεται ἡ κυριαρχία τοῦ Ἀλῆ πασᾶ τῶν Ἰωαννίνων (ὁ ὁποῖος ὀρεγόταν τόν συσσωρευμένο πλοῦτο τῆς περιοχῆς), ἐπιβάλλοντα φόροι καί γίνονται προσπάθειες γιά ὑπονόμηση τῶν προνομίων. Ἄλλωστε ἀπό τόν 18ο αἰ. ἄρχισε ἡ ὀθωμανική αὐτοκρατορία νά βρίσκεται σέ παρατεταμένη κρίση καί νά ἀλλάζουν οἱ οικονομικές καί κοινωνικές δομές τῆς κοινωνίας της. Τέλος, τά προνόμια καταργοῦνται ὀριστικά στον Τύρναβο, ὅπως καί σέ ἄλλες περιοχές τό 1839 (Χάτι Σερίφ).

Ὁ Τύρναβος βέβαια προστατευόταν ἀπό τά προνόμια (ἀπαγόρευση παραμονῆς τακτικοῦ στρατοῦ), οἱ Τυρναβίτες, ὅμως, βίωναν τόν φόβο καί τήν ἀγωνία ἀπό τίς διώξεις στίς γύρω περιοχές σέ περιόδους ἐχθροπραξιῶν. Ἡ δεινή κατάσταση τῶν Θεσσαλῶν ἔχει ἀρχίσει ἤδη ἀπό τίς ἀρχές τοῦ Ρωσοτουρκικοῦ πολέμου. Ἡ Λάρισα ζεῖ τραγικά γεγονότα. Οἱ γενίτσαροι τῆς πόλης ἐξαπολύουν διώξεις καί ἀρπαγές ἐναντίον τῶν ντόπιων χριστιανῶν. Ὁ μητροπολίτης τῆς Λάρισας Μελέτιος καί ἀρκετοί Λαρισαῖοι καταφεύγουν στον Τύρναβο. Στίς 12 Ἰουνίου 1769 οἱ γενίτσαροι κατεδαφίζουν καί πυρπολοῦν τήν ἐκκλησία τοῦ πολιούχου Ἁγ. Ἀχιλλίου<sup>11</sup>. Ἡ ὀθωμανική ἐξουσία ἀποδεικνύεται ἀνίκανη καί ἀνίσχυρη νά ἐλέγξει τά κύματα τῶν λειψασιῶν πού ρημάζουν τόν θεσσαλικό χῶρο. Τό 1790, περίπου 400 Ἀλβανοί ἐπιδρομεῖς ἐπιτίθενται αἰφνιδιαστικά στον Τύρναβο, πόλη μέ 10.000 κατοίκους, δηλ. μεγάλη γιά τήν ἐποχή, καί γνωστή καί κοντά στή Λάρισα (στρατιωτικό κέντρο). Οἱ Τυρναβίτες, μολοντί δέν ἦταν ἐξοικειωμένοι μέ τέτοιες καταστάσεις, ἀντιμετώπισαν τούς ἐπιδρομεῖς μέ γενναιότητα καί ἀποτελεσματικά. Καί στό τέλος, μέ τή συνδρομή τῶν Ὀθωμανῶν τῆς Λάρισας, τούς ἔτρεψαν σέ φυγή. Τό γεγονός περιγράφει ὁ Κούμας, πού τό ἔζησε<sup>12</sup>. Τό 1818 ἀναστάτωση, φόβος καί θλίψη κυριεύσαν τούς Τυρναβίτες. Εἶναι τό ἔτος πού εἶχαν μαρτυρικό θάνατο οἱ τοπικοί νεομάρτυρες τῆς Ἐκκλησίας, ὁ Ἅγιος Γεώργιος ἐκ Ραιφάνης<sup>13</sup> καί ὁ Ἅγιος Ὁσιομάρτυρας Γεδεών, πολιούχος τοῦ Τυρνάβου<sup>14</sup>.

<sup>11</sup> Θεόδωρος Παλιούγκας, «Ἡ Λάρισα στό ὀδοιπορικό τοῦ περιηγητῆ Ἐβλιγᾶ Τσελεμπῆ (1668)», [ἀπό τό βιβλίο τοῦ Seyahatnâme si τ. 8ος Κωνσταντινούπολη 1982]. *ΘΗΜ* 26(1994), σσ. 60-61 καί Κωνσταντίνος Οἰκονόμου – Λαρισαῖοι: *Ἡ Ἀληθινή ἱστορία τοῦ Λουκιανοῦ Σαμωσατέως, ἸΙ. Ἱστορική τοπογραφία ἑνός μέρους τῆς Θεσσαλίας - 1817*. Εἰσαγωγή-φροντίδα Μ.Μ. Παπαϊωάννου. Δῆμος Λάρισας, Ἀθήνα 1989, σ. 167.

<sup>12</sup> Κωνσταντίνος Κούμας, «Οἱ Ἕλληνες, Διαφωτισμός - Ἐπανάσταση» (*Ἱστορία τῶν Ἀνθρωπίνων Πράξεων τ. 1Β Ἐν Βιέννῃ τῆς Αὐστρίας*, 1832 σσ. 518-677, 736-744). Ἀνατύπωση μέ εἰρετήριο. Βιβλιοπωλεῖο Δ.Ν. Καραβία, Ἀθήνα 1978 σ. 545.

<sup>13</sup> Κωνσταντίνος Οἰκονόμου, *Ἡ Λάρισα καί ἡ Θεσσαλία τ. Δ΄ Λάρισα 2009* (ἔκδοση τοῦ ἰδίου), σσ. 282-284.

Συνυφασμένη με την ιστορία του οικισμού είναι και η προέλευση του ονόματός του, καθώς και η γραφή του. Κατά καιρούς έχουν διατυπωθεί διάφορες απόψεις. Έπικρατέστερες είναι κυρίως δύο. Η πρώτη έκδοχή στηρίζεται στην τοπική παράδοση ότι το όνομα του Τυρνάβου προέρχεται από το ψάρι με το όνομα *τούρνα* που βρίσκεται άφθονο στα νερά του ποταμού Τιταρήσιου και στο κοντινό έλος *Μάτι* (ή *Καραδερές*). Η άλλη έκδοχή για το όνομα στηρίζεται σε γλωσσολογικά δεδομένα. Το τοπωνύμιο Τύρναβος έχει σλαβική προέλευση και σημαίνει *αγκαθότοπος*. Με το ίδιο όνομα *Τύρναβος* ή *Τίρναβο* ή *Τούρναβος* είναι γνωστοί άλλοι τρεις τουλάχιστον τόποι στον ευρύτερο έλλαδικό χώρο των Βαλκανίων. Πρώτος διατύπωσε την άποψη αυτή ο γνωστός λόγιος και συγγραφέας Κωνσταντίνος Οικονόμος, βαθύς γνώστης των σλαβικών γλωσσών. Γενικά σε όλες τις έπιγραφές, μέχρι και τον 17ο αναγράφεται *Τούρναβος*. Και εκ τούτου η γραφή που ένδεικνυται, είναι **Τύρναβος** (και όχι *Τίρναβος*)<sup>15</sup>.

### Ή πόλη

Έχοντας ανακηρυχτεί βακούφι και σαν νέος οικισμός ο Τύρναβος συγκέντρωσε όλες τις προϋποθέσεις να άποτελεί πρότυπο οθωμανικής πόλης. Ή πόλη άρχισε να κτίζεται από εκείνη την περίοδο. Ή οικοδομική δραστηριότητα, μολοντί λανθάνουν οι συγκεκριμένες πηγές, εκτιμούμε ότι δέν άφείθηκε στην τύχη, έχοντας ύπόψη και τά περιηγητικά κείμενα. Ή πόλη οργανώθηκε έτσι ώστε να ύπηρετεί τις νέες συνθηκές λειτουργίας και να άντιστοιχεί στους εισπρακτικούς μηχανισμούς της αυτοκρατορίας. Βασικές ένότητες του πολεοδομικού ιστού ήταν τό κέντρο της πόλης, ή αγορά και οι συνοικίες<sup>16</sup>. Αναφε-

<sup>14</sup> Αρχιμανδρίτης Νεκτάριος Δρόσος, *Άγιορείτες μάρτυρες της Τεράς Μητροπόλεως Λαρίσης*, Εκδόσεις Φύλλα, Άθήνα 1999, σσ. 110-227. Ένας άλλος νεομάρτυρας με τό όνομα Γεώργιος (+1809) ιστορείται, *Άχιλλίου Πόλις*, τ. 3 (2020), σσ. 93-104.

<sup>15</sup> Περισσότερα για τό θέμα Μιχάλης Θ. Λαφαζάνης, *Ιωάννης Πέζαρος (1749-1806) Ή έποχή, τό έργο, ή άλληλογραφία του. Ή συμβολή της Σχολής του Τυρνάβου στον Νεοελληνικό Διαφωτισμό*. Δήμος Τυρνάβου, Τύρναβος 2009, σ. 46-49.

<sup>16</sup> Αναφερόμενος στα οθωμανικά αρχιτεκτονήματα του Τυρνάβου, ο Α. Πετρονώτης γράφει με έπιφυλάξεις ότι στον Τύρναβο πρέπει να ύπήρχε ένα σύμπλεγμα κτιρίων «τυπικό ως θεσιός και άντιπροσωπευτικό ως οικιστικός πυρήνας της οθωμανικής πόλης. Πρόκειται διπλαδί για τό λεγόμενο Kulilliye (κουιλιλιέ), όπως έχει αναγνωριστει και σε άλλες τυπικές οθωμανικές πόλεις. Τό Kulilliye είναι ένα σύμπλεγμα κτιρίων θρησκευτικού, κοινωνικού και οικονομικού χαρακτήρα διπλαδί κατά βάση είναι σύνθετο σύνολο δημοσίων και κοινωφελών ιδρυμάτων, όπως τζαμιά, νοσοκομεία, έστιατόρια, «ίμαρέτια» (δωρεάν πτωχοκομεία) κ.ά. που συντηρούνταν από έσοδα εργαστηρίων,

ρόμενος στά ὀθωμανικά ἀρχιτεκτονήματα τοῦ Τυρνάβου, ὁ καθηγητής Ἀ. Πετρονώτης γράφει μέ ἐπιφυλάξεις ὅτι στόν Τύρναβο πρῆπει νά ὑπῆρχε ἓνα σύμπλεγμα κτηρίων «*τυπικό ὡς θεσμός καί ἀντιπροσωπευτικό ὡς οἰκιστικός πυρήνας τῆς ὀθωμανικῆς πόλης. Πρόκειται δηλαδή γιά τό λεγόμενο Kulilliye (=κουλλιέ), ὅπως ἔχει ἀναγνωριστεῖ καί σέ ἄλλες τυπικές ὀθωμανικές πόλεις. Τό Kulilliye εἶναι ἓνα σύμπλεγμα κτηρίων θρησκευτικοῦ, κοινωνικοῦ καί οικονομικοῦ χαρακτῆρα, δηλαδή κατά βάση εἶναι σύνθετο σύνολο δημοσίων καί κοινωφελῶν ἰδρυμάτων, ὅπως τζαμίά, νοσοκομεῖα, ἐστιατόρια, “ἱμαρέτια” (=δωρεάν πτωχοκομεῖα) κ.ἄ. πού συντηροῦνταν ἀπό ἔσοδα ἐργαστηρίων, ἀγορῶν, λουτρῶν κ.ἄ.*».

Τό κέντρο τοῦ ὀθωμανικοῦ Τυρνάβου βρισκόταν σέ μικρή ἀπόσταση ἀπό τήν εἴσοδο-γέφυρα στή θέση Σαράϊ (ὅπου σήμερα ἡ περιοχή τῆς Τούμπας) καί σέ μικρή ἀπόσταση ἀπό τό ὁμώνυμο τζαμί τοῦ Τουραχάν μπέν. Στό κέντρο τῆς πόλης κατέληγαν καί τά δίκτυα τῶν δρόμων πού συνδέεαν τόν Τύρναβο μέ τήν ἀγροτική ἐνδοχώρα<sup>17</sup>. Στό κέντρο ὑπῆρχαν τά καταστήματα (1.060 μέτρησε ἓνας Ὄθωμανός περιηγητής), μόνιμα στεγασμένα (ἦταν τό τσαρσί), ὅπου γινόταν ἡ καθημερινή ἀγορά (παζάρι). Τό ἑβδομαδιαῖο *παζάρι* γινόταν κάθε Σάββατο κατά πάσα πιθανότητα στή θέση *Παζαρούλι*. Κοντά στό ποτάμι, στά νότια τοῦ κέντρου, γινόταν, συνήθως στίς 23 Ἀπριλίου, ἡ ἐτήσια ἐμπορική ἀγορά, τό *Κούμ-παζάρι*. Στήν ἴδια περιοχή κοντά στό ποτάμι χτίστηκε καί τό ἐπιβλητικό τριώροφο ἀνάκτορο (1811-1821) τοῦ γιοῦ τοῦ Ἀλή πασᾶ, Βελῆ πασᾶ, ὁ ὁποῖος κατασκεύασε ὕδραγωγεῖο (1818-1819) πού ἔφερε νερό στήν Τύρναβο ἀπό τήν περιοχή τοῦ Δαμασίου<sup>18</sup>. Οἱ κατοικίες ἦταν ἀπλές, κτισμένες μέ πλίθους, κεραμίδια καί διέθεταν αὐλές. Οἱ τύποι τους ἐξυπηρετοῦσαν τίς καθημερινές καί ἐπαγγελματικές ἀνάγκες τῶν κατοίκων. Ἀπεικονίσεις ἀπό ἀρχιτεκτονήματα τοῦ ὀθωμανικοῦ Τυρνάβου σχεδίασε ὁ Γάλλος

ἀγορῶν, λουτρῶν κ.ἄ.» Ἀργύρης Πετρονώτης, «Ὄθωμανικά ἀρχιτεκτονήματα τοῦ Θεσσαλικοῦ Τυρνάβου, Πρακτικά Πρώτου Συνεδρίου Τυρναβέτικων Σπουδῶν», Ἔκδοση Δῆμου Τυρνάβου, Τύρναβος 1991, σ. 223.

<sup>17</sup> Ὁ γνωστός Γερμανός ἐρευνητής Fallmerayer, πού παρέμεινε στήν πόλη στήν διάρκεια τῶν ἐρευνῶν του, περιγράφει μέ θαυμασμό τήν εἰκόνα τῆς πόλης, «ἡ πιό εὐρωπαϊακή πόλη τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας», ἀποφαίνεται ἀκόμη καί τό 1842. J. Fallmerayer (*περιγραφή τοῦ Τυρνάβου στά 1842*). [Ἀπόδοση Σταυρούλα Σδρόλια ἀπό τό βιβλίο *Schriften und Tagebuecher, Fragmente aus dem Orient*, Munchen und Leipzig 1913 τ.Π,σ.183-190]. *Ενθύμιον χώρας Τυρνάβου* [ἐπιμέλεια] Ἄλ. Ζούκας -Σ. Σδρόλια - Γ.Τουφεξῆς, Περιφερειακές ἐκδόσεις ΕΛΛΑ [Λάρισα] 1994, σσ. 54-62.

<sup>18</sup> Κώστας Θεοδωρόπουλος, «Τό ὕδραγωγεῖο τοῦ Βελῆ πασᾶ στόν Τύρναβο», *Ψηφίδες Ἱστορίας Περιοχῆς Τυρνάβου* [2ο τεῦχος], Πρακτικά Ἡμερίδας 11 Νοεμ.2017, ἔκδ. Δῆμος Τυρνάβου καί Ὁμιλος Φίλων Θεσσαλικῆς Ἱστορίας, Τύρναβος 2018, σσ. 81-102.

ζωγράφος L. Dupré όταν επισκέφθηκε τήν πόλη, τήν άνοιξη τοῦ 1819. Πρόκειται για δύο εικόνες από άρχοντικά τῆς εποχῆς<sup>19</sup>.

Οί Τυρναβίτες άνέπτυξαν πλούσιο κοινωνικό βίο, πού τόν διέκριναν τό θρησκευτικό (χριστιανικό) στοιχείο, ό τοπικός παραδοσιακός χαρακτήρας καί ή αισιόδοξη διάθεση τῆς ζωῆς. Βασικές ένότητες τοῦ οικισμού ἦταν (όπως καί σέ κάθε πόλη), οί συνοικίες, *μαχαλάδες*. Άναφορές σέ όνόματα συνοικιῶν τοῦ Τυρνάβου βρίσκουμε σέ άρχαικά έγγραφα, όπως προθέσεις, άφιρώσεις, συμβόλαια κ.λπ. από τίς άρχές τῆς όθωμανικῆς κατοχῆς. Άπό τίς ένθυμίσεις τοῦ 1655 πληροφοροῦμαστε για τί συνοικία Καμάρα, όπου κτίσθηκε ό άλλος ναός τοῦ Άγ. Νικολάου τῆς Βουναίνης (Ντούμα). Κοντά βρισκόταν ή συνοικία *Τσουκαλάδικα*, επειδή υπῆρχαν τά εργαστήρια τῶν άγγειοπλαστῶν. Άργότερα όνομάστηκε *Βλαχονικόλας*, επειδή κοντά στήν όμώνυμη εκκλησία ζοῦσαν οί βλαχόφωνοι Τυρναβίτες. Σέ πρόθεση τῆς μονῆς τοῦ Άγ. Νικολάου τοῦ Νέου τῆς Βουναίνης τοῦ 1674 ἔχουμε όνόματα από τίς χριστιανικές συνοικίες. Άναγράφονται τά όνόματα τῶν πιστῶν από τούς μαχαλάδες 1) τῶν Άγίων Άποστόλων, 2) τοῦ Άγ. Δημητρίου, 3) τοῦ Άγ. Ἰωάννη τοῦ Προδρόμου, 4) τοῦ Άγ. Νικολάου (όπου το όμώνυμο μοναστήρι τοῦ Άγ. Νικολάου τῆς Βουναίνης), 5) Μπασιόγλη, 6) Ότζᾶ-μαχαλά, 7) Ταούτη, 8) τῆς Φανερωμένης, 9) Χαλκιᾶ. Στά χρόνια του δασκάλου Πέζαρου (δεύτερο μισό τοῦ 18ου αἰ.) βρίσκουμε καί τόν μαχαλά Πανταζῆ κοντά στή συνοικία τοῦ Άγ. Ἰωάννη τοῦ Προδρόμου<sup>20</sup>.

Σχετικά μέ τί σύνθεση τοῦ πληθυσμοῦ τοῦ Τυρνάβου εἶναι κατάδηλο από όσες αναφορές υπάρχουν, ότι σέ όλη τήν περίοδο τῆς όθωμανικῆς κυριαρχίας παρέμεινε καθοριστικά ἑλληνικός / χριστιανικός στήν συντριπτική του πλειοψηφία. Δέν συναντᾶμε ούτε Έβραίους ούτε Άρμενίους. Μόνο στίς άρχές τοῦ 19ου αἰ. αρχίζουν νά ἐγκαθίστανται βλαχόφωνοι από τά χωριά Σαμαρίνα, Σμίξη, Άβδέλα καί Περιβόλι. Για τούς μουσουλμάνους αναφέρει ότι κατέχουν μόνο μιᾶ συνοικία καί ότι εἶναι ἐξισλαμισμένοι. Ό Όθωμανός περιηγητής Έβλιγιά Τσελεμπή (Çelebi), πού επισκέφτηκε τόν Τύρναβο στά 1668, γράφει συγκεκριμένα: «Υπάρχει μονάχα ένας μουσουλμανικός μαχαλάς. Καί τοῦτος, όμως, κατοικεῖται –όλότελα– από άλλόφυλους, παναπεῖ ἐξισλαμισμένους ρωμιούς, μιγάδες, στό όνομα μονάχα μουσουλμάνους»<sup>21</sup>. Οί αναφορές δείχνουν τελικά

<sup>19</sup> Πρόκειται για λιθογραφίες από τό λεύκωμα *Voyage a Athenes et a Constantinople* πού κυκλοφόρησαν σέ 10 τεύχη, (1825-1837). Σύντομη περιγραφή Μιχ. Θ. Λαφαζάνης, ὅ.π. σ. 75.

<sup>20</sup> Μιχ. Θ. Λαφαζάνης, ὅ.π., σσ. 63-64.

<sup>21</sup> Θεόδωρος Παλιούγκας: (εἰσαγωγή-μετάφραση-σχόλια) *Ἡ Θεσσαλία στό όδοιπορικό τοῦ περιηγητῆ Έβλιγιά Τσελεμπή (1668)*, Λαογραφικό Ἱστορικό Μουσείο Λάρισας, Λάρισα 2001, σ. 33.



ὅτι στὸν Τύρναβο δὲν ὑπῆρχαν γηγενεῖς Ὀθωμανοί, τουλάχιστον, στὰ μέσα τοῦ 18ου αἰ. Τὸ 1779, ὅταν ἐπισκέπτεται τὴν πόλη, ὁ Σουηδὸς ἑλληνιστὴς Bjornstahl ἐκτιμᾷ ὅτι εἶναι ἀρκετὰ μεγάλη καὶ ὅτι οἱ περισσότεροὶ κάτοικοι εἶναι Ἕλληνες μὲ ἀναλογία 4 πρὸς 1 Τοῦρκο<sup>22</sup>. Ὁ Κούμας, πού ἔζησε πάνω ἀπὸ δέκα χρόνια (1787-96), γράφοντας γιὰ κάποιον ἐπεισόδιο στὰ 1790, ἀναφέρει ὅτι ἀριθμοῦσε 10.000 κατοίκους περίπου<sup>23</sup>. Ἀλλὰ ἀπὸ αὐτὴ τὴν περίοδο καὶ μετὰ ὁ πληθυσμὸς τοῦ Τυρνάβου ἀρχίζει νὰ μειώνεται, ὅπως συνέβη καὶ σὲ ἄλλες παρόμοιες πόλεις πού εὐμεροῦσαν, ἐξαιτίας τῆς κυριαρχίας τοῦ Ἀλῆ πασᾶ καὶ τῶν ἐπιδημιῶν χολέρας πού ἐπληξαν τὸν Θεσσαλικὸ χῶρο. Ὁ πληθυσμὸς τοῦ Τυρνάβου στίς ἐπόμενες δεκαετίες, 1810-1830, θὰ φθίνει συνεχῶς. Στὴν ὑστερὴν τουρκοκρατούμενη ἐποχὴ θὰ σταθεροποιηθεῖ στίς 5.000 περίπου κατοίκους (πίνακας 1)<sup>24</sup>. Στὰ 1832 ὁ Κ. Κούμας μὲ θλίψη ἔγραφε: «*Τὸ ἤμισυ αὐτῆς (τῆς πόλης) εἶναι σήμερον ἐρείπια*».

Οἱ Τυρναβίτες ἀνέπτυξαν πλούσιο κοινωνικὸ βίον, πού τὸν διέκριναν τὸ θρησκευτικὸ (χριστιανικὸ) στοιχεῖο, ὁ τοπικὸς παραδοσιακὸς χαρακτήρας καὶ ἡ αισιόδοξη διάθεση τῆς ζωῆς. Πρῶτη ἀναφορὰ στὰ ὀνόματα τῶν χριστιανικῶν ναῶν ἔχουμε στὴν πρόθεση τοῦ 1674 μὲ τὶς συνοικίες τοῦ Τυρνάβου. Γιὰ τὸν ἀριθμὸ τους πληροφοροῦμαστε γιὰ πρῶτη φορὰ τὸ 1668 ἀπὸ τὸν Ε. Τσελεμπῆ, πού γράφει μὲ ἀγανάκτηση: «*Ἡ πόλη ἔχει δεκάξι ἐκκλησίες καὶ περίπου δύο χιλιάδες διαφόρους κληρικούς, ὅπως ἐπίσκοποι, ἀρχιμανδρίτες, παπάδες, καλόγεροι, ἀσκητές*»<sup>25</sup>. Ὁ Ἄγγλος περιηγητὴς Brown γράφει (1668-69) κι αὐτὸς γιὰ δεκάξι ἐκκλησίες καὶ δύο μοναστήρια<sup>26</sup>. Τοὺς ἴδιους ἀριθμοὺς ἐπιβεβαιώνει καὶ ὁ Σουηδὸς Bjornstahl (1779). Ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐκκλησιῶν θὰ παραμείνει σταθερὸς σ' ὅλη τὴν περίοδο τῆς τουρκοκρατίας, ὅπως ἄλλωστε μαρτυροῦν τὰ κεμίλια τους (ἐπιγραφές, ἐνθυμήσεις, βιβλία, ἄμφια, σκεύη, κ.ἄ.)<sup>27</sup>.

Ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 17ου αἰῶνα οἰκοδομήθηκαν στὸν Τύρναβο οἱ παρακάτω

<sup>22</sup> J.J. Bjornstahl, «Τὸ ὁδοιπορικὸ τῆς Θεσσαλίας 1779», μετάφραση, προλεγόμενα, σημειώσεις Μεσεβρινός, *Τὰ τετράδια τοῦ Ρήγα*, Θεσσαλονίκη 1973, σσ. 62-63.

<sup>23</sup> Κ. Κούμας, *Οἱ Ἕλληνες, Διαφωτισμὸς – Ἐπανάσταση*, ὅ.π. σ. 545.

<sup>24</sup> Πίνακας μὲ τὸν πληθυσμὸ τοῦ Τυρνάβου βλ. *Μιχ. Λαφαζάνης*, ὅ.π. σ. 78.

<sup>25</sup> Θ. Παλιοῦγκας... *Ἐβλιγὰ Τσελεμπῆ*, ὅ.π. σ. 33.

<sup>26</sup> Edward Brown, «Ἡ Λάρισα τοῦ 1669». [Ἀπὸ τὸ βιβλίον τοῦ *Relation de plusieurs voyages faits en Hongrie*, Παρίσι 1674], μτφρ. Gino Polese, *ΘΗΜ* 23 (1993), σσ. 177-189.

<sup>27</sup> Τριαντάφυλλος Παπαζήσης, «Ἄγιογράφοι 16ου-18ου αἰῶνα στὸ Τύρναβο καὶ τὴν ἐπαρχία του», *Πρακτικὰ Πρώτου Συνεδρίου Τυρναβίτικων Σπουδῶν*, ὅ.π., σσ. 109-140.

ναοί<sup>28</sup>: 1. Άγ. Ιωάννης Πρόδρομος. Ήταν ο μεγαλύτερος από όλους τους ναούς σύμφωνα με τον Bjornstahl. Ύπῆρξε ο καθεδρικός ναός του Τυρνάβου σέ ὅλη τήν περίοδο τῆς ὀθωμανικῆς κυριαρχίας. Σέ πολλά ἐκκλησιαστικά ἔγγραφα ἀναφέρεται ὡς τόπος σύναξης Θεσσαλῶν ἐπισκόπων προκειμένου νά τοποθετίσουν νέο ἐπίσκοπο στήν χηρεύουσα θέση τῆς μητρόπολης τῆς Λάρισας. Κοντά στόν ναό οἰκοδομήθηκε καί τό διδακτήριο τοῦ Σχολείου 2. Άγιος Ἀντώνιος. Ύπῆρξε παλαιότερα καθολικό τῆς γειτονικῆς μονῆς τοῦ Ἀγ. Νικολάου τῶν Βουναίνων 3. Άγιος Νικόλαος (ἐπίσκοπος Μύρων) τοῦ Ντουραχάν. Εἶναι ὁ παλαιότερος ναός τῆς πόλης, ἄν δεχτοῦμε τήν παράδοση ὅτι ὁ ναός χτίστηκε ἀπό τόν Τουραχάν μπέν, ὁ ὁποῖος ἐκεῖ κοντά ἔχτισε καί τό ὁμώνυμο τζαμί 4. Ὁ Προφήτης Ἡλίας. Ήταν τό καθολικό τῆς ὁμώνυμης μονῆς στά δυτικά τῆς πόλης. Τό μοναστήρι ἰδρύθηκε –σύμφωνα μέ τήν παράδοση– στήν ἐποχή τοῦ Ἀνδρόνικου Παλαιολόγου (15ος αἰ.). Ὁ ναός ἀνακαινίστηκε στά 1632 καί 1646, ὅποτε εἰκονογραφήθηκε ἀπό ἀξιόλογους τεχνίτες τῆς ἐποχῆς (17ος αἰ.) 5. Ὁ Άγιος Νικόλαος τῆς Βουναίνης (ἢ Βλαχονικόλας) 6. Άγιος Νικόλαος τῆς Βουναίνης ἢ τοῦ Ντουίμα (συνουκία) 7. Άγιος Γεώργιος σέ γειτονική ἀπό τί σημερινή θέση γνωστή ἀπό τό 1657 8. Ταξιάρχαι, πού βρισκόταν στή σημερινή θέση τοῦ Ἀγ. Γεωργίου 9. Άγιοι Ἀνάργυροι, Κοσμάς καί Δαμιανός. Ἐνας ἀπό τούς σημαντικότερους ναούς τοῦ 17ου αἰ. Διατηρεῖ τίς παλιές εἰκόνες τοῦ τέμπλου, καθώς καί τόν χρυσοκέντητο ἐπιτάφιο τοῦ 1668 10. Άγιος Δημήτριος. Ὁ σημαντικότερος ναός μετά ἀπό αὐτόν τοῦ Προδρόμου· εἶχε κτιστεῖ τό 1647. Κάποια περίοδο λειτούργησε καί γυναικεία μονή κοντά στόν ναό 11. Παναγία Φανερωμένη. Ἡ ὑπαρξη τοῦ ναοῦ μαρτυρεῖται ἀπό τό 1674. Σήμερα εἶναι ὁ καθεδρικός ναός τῆς πόλης 12. Ἁγία Τριάδα. Πιθανόν γιά κάποια περίοδο νά ἦταν μοναστήρι 13. Άγιοι Ἀπόστολοι. Ἀπό τούς παλαιότερους ναούς γνωστός ἀπό τό 1626. Σήμερα στή θέση του ἔχει κατασκευαστεῖ ὁ ναός τοῦ νεομάρτυρα Γεδεών, πολιοῦχου τοῦ Τυρνάβου 14. Άγιος Ἀθανάσιος. Ύπῆρξε τό καθολικό τῆς ὁμώνυμης μονῆς. Μαρτυρεῖται ἀπό τό 1615. Σήμερα εἶναι ναός στό κοιμητήριο τοῦ Τυρνάβου 15. Ἡ Γέννηση τῆς Θεοτόκου 16. Ἁγία Παρασκευή. Ἡ ἀρχική θέση της ἦταν νοτιότερα ἀπό τί σημερινή. Σύμφωνα μέ τήν μαρτυρία τοῦ Λεονάρδου καί τήν τοπική παράδοση ὁ Βελῆ πασάς γκρέμισε τόν ναό προκειμένου νά οἰκοδομήσει τό ἀνάκτορό του 17. Προφήτης Ἡλίας (τῆς ἀγοῶς). Μαρτυρεῖται ἀπό τό 1605, ἦταν δηλ. ἀπό τούς παλαιότερους ναούς.

<sup>28</sup> Σταυρούλα Σδρόλια, «Οἱ μεταβυζαντινοί ναοί τοῦ Τυρνάβου», *Πρακτικά Πρώτου Συνεδρίου Τυρναβίτικων Σπουδῶν*, ὁ.π., σσ. 75-92.

Κατεδαφίστηκε τό 1912 προκειμένου νά μεγαλώσει ό χώρος τοῦ κέντρου (τῆς ἀγορᾶς) τῆς πόλης καί τό τέμπλο του μεταφέρθηκε στό ὁμώνυμο μοναστήρι ἔξω ἀπό τήν πόλη 18. Ἁγία Αἰκατερίνη. Ὁ ναός, πού ἀποτελεῖ μετόχι τοῦ Παναγίου Τάφου, χρονολογεῖται κι αὐτός ἀπό τόν 17ο αἰώνα.

Ἡ παρουσία μοναστηριακῆς ζωῆς στόν Τύρναβο χρονολογεῖται, ὅπως ἀναφέραμε, ἀπό τά ὕστερα βυζαντινά χρόνια. Στόν ὀθωμανικό Τύρναβο ἰδρύθηκαν ἀπό νωρίς μοναστήρια μέ πολλούς μοναχούς. Συγκεκριμένες πληροφορίες ἔχουμε γιά δύο μονές. 1. Προφήτη Ἡλίας. Βρισκόταν λίγο ἔξω ἀπό τόν οικισμό, στά δυτικά τῆς πόλης. Ἰδρύθηκε στήν ἐποχή τοῦ Ἀνδρόνικου Β΄ Παλαιολόγου. Ἀνακαινίστηκε σύμφωνα μέ τίς ἐπιγραφές, τό 1632 καί 1646. Ἡ παράδοση ἀναφέρει ὅτι στήν ἀρχή ἦταν γυναικεῖο καί ἀργότερα μετέπεσε σέ ἀντρικό μοναστήρι. Στά 1836, σύμφωνα μέ τόν Λαρισαῖο λόγιο Ἰωάννη Λεονάρδο, σῶζονταν μόνο ἐρείπια τῶν κελιῶν 2. Ἁγ. Ἀθανάσιος. Ἡ μονή βρισκόταν νοτιοδυτικά του Τυρνάβου, ἐκεῖ ὅπου σήμερα τό κοιμητήριο τῆς πόλης. Ὁ ὁμώνυμος ναός τοῦ καθολικοῦ τῆς ἀνακαινίστηκε τό 1615. Ὑπῆρξε ἴσως τό πολυπληθέστερο μοναστήρι καί τό πῶο γνωστό στόν 18ο αἰ., ὅπως διαφαίνεται ἀπό ἔγγραφα τοῦ Ἀρχείου Τυρνάβου. Ἴσως αὐτή τήν ἐποχή ἀπορρόφησε καί τούς μοναχούς τῆς παλαιᾶς μονῆς τοῦ Προφήτη Ἡλία. Ἐπίσης ἔχουμε ἀναφορές ὅτι μοναστήρια λειτούργησαν (ἴσως διέμεναν μοναχοί) καί στούς ναούς τῆς Ἁγ. Τριάδας, τοῦ Ἁγ. Δημητρίου, τοῦ Ἁγ. Νικολάου τῆς Βουναίνης (ἢ Ντούμα ἢ Βλαχονικόλα) καί τῶν Ἁγίων Ἀναργύρων. Στόν μεγάλο ἀριθμό τῶν ἐκκλησιῶν θά πρέπει νά προστεθοῦν τά κατά καιρούς μετόχια. Γνωστό ἦταν τοῦ Παναγίου Τάφου, μέ δική του ἐκκλησία τήν Ἁγ. Αἰκατερίνη. Ἐπίσης, πολυάριθμα ἦταν τά ἰδιωτικά παρεκκλήσια, ἀπό τά ὁποῖα μερικά διατηροῦνται ἀκόμα<sup>29</sup>. Ἀναπολῶντας τά παιδικά του χρόνια στόν Τύρναβο ὁ Κ. Κούμας θυμᾶται ἀκόμα καί στά γηρατειά τήν ἐντύπωση πού τοῦ προκάλεσε ἡ ἔντονη παρουσία τῆς ἐκκλησιαστικῆς ζωῆς. Γράφει χαρακτηριστικά «...Οἱ πολλοί ναοί καί αἱ ἐκκλησιαστικά λιτανεῖα ἐξέστησαν τόν νέον Κούμαν»<sup>30</sup>. Ἐχοντας ὑπόψη τό τοπογραφικό σχέδιο τῆς πόλης παρατηροῦμε ὅτι ἴσως ὁ Τύρναβος ἦταν ἀπό τίς λίγες πόλεις, πού τό ἐντυπωσιακό ὀθωμανικό κέντρο (Kulilliye) περιβαλλόταν ἀμφιθεατρικά ἀπό πολλούς χριστιανικούς ναούς.

Ἐντυπωσιασμένοι εἶναι ὅσοι ἐπισκέπτονται τήν πόλη. Γιά κάποια χρόνια

<sup>29</sup> Σχολική ἐργασία μαθητῶν τοῦ 1ου Δημοτικοῦ Σχολείου Τυρνάβου (Σχ. Ἔτος 2017-18) καταγράφει μέ φωτογραφίες πενήντα (50) ἐκκλησίες καί παρεκκλήσια, μερικά μέ τίς τοπικές ὀνομασίες.

<sup>30</sup> Κ. Κούμας: *Οἱ Ἕλληνες, Διαφωτισμός - Ἐπανάσταση*, ὅ.π., σ. 583.

το όνομα του Τυρνάβου έγινε ευρύτερα γνωστό στις ευρωπαϊκές πρωτεύουσες. Στα 1668-1669, τελευταία περίοδο του βενετοτουρκικού πολέμου της Κρήτης, ο ίδιος ο σουλτάνος Μωάμεθ Δ΄ εγκαταστάθηκε στη Λάρισα για να ελέγχει από αποτελεσματικά τις εξελίξεις. Τότε οι πρεσβευτές των ευρωπαϊκών κρατών με πολυάριθμες συνοδείες ήρθαν στη Λάρισα και εγκαταστάθηκαν στον γειτονικό Τύρναβο<sup>31</sup>. Οι μουσουλμάνοι περιηγητές αποφεύγουν την πόλη. Ο Όθωμανός περιηγητής E. Celebi, που είχε επισκεφτεί τον Τύρναβο αυτή την περίοδο, μπροστά στην έντυπωσιακή εικόνα που παρουσίαζε η πόλη, δεν μπορεί, εξ αιτίας του θρησκευτικού του φανατισμού, να συγκρατήσει την αποστροφή του! Γράφει: «Έχει ένα μικρό τζαμί, ένα λουτρό, ένα συνοικιακό μικρό τέμενος, έντεκα πανδοχεία και χίλια εξήντα (1.060) μαγαζιά (...) δεκαέξι εκκλησίες (...). Οι άπιστοι της πόλης είναι πάμπλουτοι. Είναι μιά άλλη Μάλτα (...), πολιτεία από ανεπτυγμένη από τη Λάρισα»<sup>32</sup>. Οι Ευρωπαίοι επισκέπτες, επηρεασμένοι από την κλασική παιδεία, παρατηρούν τους Έλληνες των οθωμανικών χρόνων αναζητώντας χαρακτηριστικά των ενδόξων προγόνων τους ή τους συγκρίνουν με αρχαιοελληνικά πρότυπα. Την ίδια περίοδο (1668), ο Άγγλος περιηγητής Brown φιλοξενείται στο σπίτι ενός Τυρναβίτη εμπόρου. Ήταν μεγάλη η εντύπωση που του προκάλεσε η φιλοξενία της τυρναβίτικης οικογένειας ώστε αισθάνεται την υποχρέωση να την αναφέρει: «Δέν πρέπει να ξεχάσω να αναφέρω τον Δημήτριο, έναν έμπορο από τον Τύρναβο, καθαρό δείγμα χαρακτήρα και διάθεσης ενός αρχαίου Έλληνα. Μας φίλεψε αρκετές φορές στο σπίτι του με γενναιοδωρία και φιλικά αισθήματα. Μας είπε να αισθανόμαστε σαν στο σπίτι μας και να χαρούμε όσο μπορούμε». Ταυτόχρονα περιγράφει την οικογενειακή ήθικη, την πλούσια ένδυμασία και φιλαρέσκεια των γυναικών<sup>33</sup>.

Την πόλη του Τυρνάβου έχουν επισκεφτεί κατά καιρούς πολλοί ξένοι περιηγητές. Στις περιηγήσεις καταγράφουν σπουδαία στοιχεία αλλά και τις ζωρές εντυπώσεις για μιά πόλη διαφορετική, με «ευρωπαϊκό ύφος» (Fallmerayer). Μέχρι την Επανάσταση και τον Άγωνα της Άνεξαρτησίας είχαν επισκεφτεί τον Τύρναβο και μäs άφησαν σπουδαίες πληροφορίες οι περιηγητές:

<sup>31</sup> H.-P. Corrieu (μτφ. Κ. Σπανός), «Η Λάρισα στο όδοιπορικό του Γάλλου Robert de Dreux (1669)». *Θεσσαλική Έστία* 1 (1974), σσ. 360-364, David Urqhart: «Ταξίδι στη Θεσσαλία του 1830». [*The spirit of the East*, London 1830], μετάφραση Ν. Ντεσλν, σχόλια Κ. Σπανός. *ΘΗΜ* 26 (1994), σ. 59. Επίσης *Fallmerayer*, ό.π., σ. 61.

<sup>32</sup> Θ. Παλιούγκας, *Έβλιγά Τσελεμπή (1668)...*, ό.π., σ. 33.

<sup>33</sup> Edward Brown, «Η Λάρισα του 1669». [*Από τό βιβλίο του Relation de plusieurs, voyages faits en Hongrie*, Παρίσι 1674], μτφρ. Gino Polese, *ΘΗΜ* 23 (1993), σ. 188.

Ὁ Γάλλος πρόξενος F.Beaujour στά 1793<sup>34</sup>. Ὁ Σουηδός ἑλληνιστής J.J. Bjorsntahl (1779)<sup>35</sup>. Ὁ Ἄγγλος ἀρχαιολόγος W.M. Leake (1806 καί 1809)<sup>36</sup>. Ὁ Ἄγγλος περιηγητής H. Holland (1815)<sup>37</sup>. Ἕνας ἄλλος ὁ Γάλλος πρόξενος Fr. Rouquerville (1815)<sup>38</sup>. Ὁ φιλέλληνας καί πρῶτος Ἀμερικανός ἑλληνιστής Ed.Everet (1819)<sup>39</sup>. Μέ τήν ἔναρξη τῆς Ἐπανάστασης ἔρχονται στόν Τύρναβο ἀνταποκριτές γαλλικῶν καί ἀγγλικῶν ἐφημερίδων πού δημοσιεύουν εἰδήσεις γιά διάφορα γεγονότα καί πρόσωπα τοῦ πολέμου. Μετά τό τέλος τοῦ Ἀγῶνα συνεχίζουν νά ἐπισκέπτονται καί πάλι τήν πόλη ξένοι περιηγητές: Ὁ Γερμανός ἱστορικός Fallmerayer (1842)<sup>40</sup>, ὁ Γάλλος Leon Heuzey (1858)<sup>41</sup>, ὁ Ρῶσος θεολόγος Porf. Uspenski (1859)<sup>42</sup>, Εὐρωπαῖοι καί Ἀμερικανοί μισιονάροι (ιεραπόστολοι ἑτερόδοξων δογμάτων)<sup>43</sup>.

<sup>34</sup> Φ. Μπωζούρ, *Πίνακας τοῦ ἐμπορίου τῆς Ἑλλάδος στήν Τουρκοκρατία (1787-1797)*. [Tableau du commerce de la (...) Grice par Felix Beaujou a paris an VIII], μτφρ. Ἔλ. Γαρίδη - εἰσαγωγή, ἐπιμέλεια, σχολιασμός Τ. Βουρνά. Ἀφοί Τολίδη, Ἀθήνα 1974 σσ. 61, 83, 134 κ.ἄ.

<sup>35</sup> J.J. Bjorsntahl, ὁ.π., 62-63.

<sup>36</sup> W.M. Leake, «Ταξίδι στή Θεσσαλία τοῦ 1809» [Travels in Northern Greece τ. 4ος σσ. 261-238 Amsterdam 1967<sup>2</sup>], μετάφραση Γ. Καραϊσκού. ΘΗΜ 29(1996), σσ. 33-74 καί *Ἐνθύμιον χώρας Τυρνάβου*, ὁ.π., σσ. 38-42.

<sup>37</sup> Henry Holland, *Ταξίδι στή Μακεδονία καί Θεσσαλία (1812-1813)*, μετάφραση Γ. Καραβίτης, [Holland, Travels in the Ionian isles Albania, Thessaly, Macedonia during the years 1812 and 1813 London 1815]. Πρόλογος - Ἐπιμέλεια Τ. Βουρνάς, Ἔκδ. Ἀφῶν Τολίδη, Ἀθήνα 1989, Ἐπίσης, *Ἐνθύμιον χώρας Τυρνάβου*, ὁ.π., σσ. 38-40.

<sup>38</sup> Fr. Rouquerville, *(περιγραφή τοῦ Τυρνάβου στά 1815)*. [Ἀπόδοση Γ. Τουφεξῆς ἀπό τό βιβλίο *Voyage dans la Grice*, Παρίσι 1820-21 τ. 3ος σ. 48 κ.ἄ.], *Ἐνθύμιον χώρας Τυρνάβου*, ὁ.π., σσ. 40-42.

<sup>39</sup> Ἐντουαρντ Ἐβερτε, *Σελίδες Ἡμερολογίου 1819*, εἰσαγωγή - μετάφραση - σχόλια Α. Φραντζῆ ἐπιμέλεια - σχόλια εἰκονογράφησης Στ. Φινόπουλος, [Ἀπό τό χειρόγραφο τοῦ *Trip through Greece 1819*], Τροχαλία, Ἀθήνα 1996 σσ. 88-93.

<sup>40</sup> J.Fallmerayer *(περιγραφή τοῦ Τυρνάβου στά 1842)*. [Ἀπόδοση Στ. Σδρόλια ἀπό τό βιβλίο *Schriften und Tagebuecher, Fragmente aus dem Orient*, Munchen und Leipzig 1913 τ. II σσ. 183-190], *Ἐνθύμιον χώρας Τυρνάβου*, ὁ.π., σσ. 54-62

<sup>41</sup> Leon Heuzey, *Ὀδοιπορικό στήν Τουρκοκρατούμενη Θεσσαλία τό 1858*, μετάφραση Χρ. Δημητρακόπουλος, σχόλια-ἐπιμέλεια Θεόδ. Νημάς. Οἶκος Ἀφῶν Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1991.

<sup>42</sup> Porfirius Uspenski, *Περιήγηση στίς μονές τῆς Ὀσσας καί τοῦ Ὀλύμπου 1859*, [ἐκδόθηκε στή Πετρούπολη 1896], μετάφραση Τ. Λεβέντη - σχόλια Κ. Σπανός. ΘΗΜ 37 (2000), σσ. 38-58.

<sup>43</sup> Ἀλέξανδρος Χ. Γρηγορίου, «Εὐρωπαῖοι καί Ἀμερικανοί μισιονάροι στή Λάρισα (19ος Αἰώνας, Προσπάθειες προσπληντισμοῦ τῶν κατοίκων τῆς)», Ὁμίλος Φίλων Θεσσαλικῆς Ἱστορίας, *Πρακτικά 9ου Συνεδρίου Λαρισσαϊκῶν Σπουδῶν 10-11 Δεκεμβρίου 2016*, ἔκδοση Δήμου Λαρισσαίων 2018, σσ. 191-194.

### Οί Τυρναβίτες έμποροι

Μέ τήν παγίωση τῆς τουρκικῆς κατάκτησης καί παράλληλα τήν ανάπτυξη τῶν συναλλαγῶν, οἱ ντόπιοι πληθυσμοί ἔγιναν σπουδαῖοι πυρῆνες γιά τήν οικονομική ανάπτυξη τοῦ τόπου. Τά προνόμια πού παραχωρήθηκαν καί γενικότερα ἡ τοπική αὐτονομία προώθησαν τήν ανάπτυξη τῆς βιοτεχνίας καί τοῦ ἐμπορίου, «ὅταν αὐτοί πού εἶχαν τίς παρόμοιες ἐλευθερίες, διέθεταν ἐπιπλέον καί ἐπιχειρηματικό πνεῦμα καί πρωτοβουλία»<sup>44</sup>. Ὁ Τύρναβος ἦταν ἀπό τούς πρώτους οἰκισμούς τῆς Θεσσαλίας, πού ἄρχισαν νά ἀναπτύσσονται. Ἀπό τόν 16ο αἰ. ἀναδεικνύεται ἀπό «παλαιοχώριον» σέ «χώρα», δηλ. πόλη τῆς ἐποχῆς. Στήν ἐξέλιξη συνέτειναν: α) Ὁ πληθυσμός τοῦ Τυρνάβου πού ἦταν συγκροτημένος καί ὁμοιογενής στήν συντριπτική πλειοψηφία του (χριστιανικός/ἑλληνικός) β) Οἱ κάτοικοι πῆραν πρωτοβουλίες καί ἐπιδόθηκαν ἀποτελεσματικά σέ χειροτεχνικές δραστηριότητες πού ἐνδιέφεραν τίς τοπικές ἀγορές γ) Τά προνόμια πού ἀπέτρεψαν καταχρήσεις τῶν Τούρκων ἀξιοματούχων καί τά πλεονάσματα τῶν προϊόντων μποροῦσαν νά διατεθοῦν παραγωγικά ἀπό τούς ἴδιους τούς κατόχους<sup>45</sup> δ) Ἡ γειτνίαση μέ τή Λάρισα, ἰσχυρό διοικητικό καί ἐμπορικό κέντρο τῆς ὀθωμανικῆς περιφέρειας, ἔφερε τόν Τύρναβο σέ ἐπαφή μέ τήν οικονομική δραστηριότητα τῆς εὐρύτερης περιοχῆς τῆς Θεσσαλίας.

Οἱ πρώτες ὕλες πού χρησιμοποιοῦν οἱ Τυρναβίτες στίς βιοτεχνίες τους ἦταν τό βαμβάκι, τό μετάξι, τό μαλλί καί οἱ μπογιές. Ὁ κῆπος καί ἡ αὐλή πού διέθεταν τά τυρναβίτικα σπίτια δέν ἐπαρκοῦσαν βέβαια γιά νά καλλιεργήσουν μουριές καί βαμβάκι σέ μεγάλη ἔκταση, ὥστε νά ἔχουν ἀρκετή πρώτη ὕλη. Προμηθεύονται τό βαμβάκι καί τό μετάξι ἀπό γειτονικές περιοχές. Ὁ ἱστορικός Ἄπ. Βακαλόπουλος ὑποστήριξε ὅτι οἱ παρόχθιοι οἰκισμοί τοῦ Πηνειοῦ, τά ἑλληνικά χωριά καί τά Κονιαροχώρια, συνεργάζονταν στό ἐμπόριο τῶν νημάτων<sup>46</sup>. Στόν 18ο αἰ. ὁ Τύρναβος εἰσάγει μεγάλες ποσότητες ἀπό βαμβάκι. Ὁ

<sup>44</sup> Traian Stoinovich, «Ὁ κατακτητής ὀρθόδοξος Βαλκάνιος ἔμπορος» [*Conquering Balkan Orthodox Merchant*], στόν τόμο *Ὀικονομική δομή τῶν Βαλκανικῶν Χωρῶν στά χρόνια τῆς Ὄθωμανικῆς κυριαρχίας 1ε'-1θ' αἰ.*, εἰσαγωγή - ἐπιλογή κειμένων Σπύρος Ἀσδραχᾶς. Ἐκδοτικός οἶκος «Μέλισσα», Ἀθήνα 1979, σ. 300.

<sup>45</sup> Ἡλίας Νικολόπουλος, *Δομές καί θεσμοί στήν Τουρκοκρατία - Τά Ἀμπελάκια καί ὁ κοινωνικο-οικονομικός μετασχηματισμός τοῦ ἑλλαδικοῦ χώρου*. Κάλβος, Ἀθήνα 1988. Ἐπίσης, «Στα ἐλευθεροχώρια οἱ κομπολίται μέ τέχνας διάφορους τήν ὕφαντικὴν, μέ τήν ἀμπελουργίαν καί μεταξουργίαν ἠδύνατο νά φθάσων εἰς ἀκμὴν ἀξιόλογον» γράφει ὁ Κούμας, Κ. Κούμας, *Οἱ Ἑλλήνες, Διαφωτισμός - Ἐπανάστασι*, ὅ.π., σ. 540.

<sup>46</sup> Ἀπόστολος Βακαλόπουλος, *Ἱστορία τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ, τ.Δ' - Τουρκοκρατία 1669-1812*, Ἡ

Γάλλος πρόξενος F. Beaujour γράφει: «*Η μεγαλύτερη κατανάλωση βαμβακερών νημάτων από τις 20.000 μπάλες της συνολικής παραγωγής γίνεται στον Τύρναβο*»<sup>47</sup>. Στόν Τύρναβο λειτουργούσαν ως οικογενειακές επιχειρήσεις διάφορα εργαστήρια, κλωστήρια για τό μετάξι, νηματουργεία βαμβακερών νημάτων, ύφαντήρια και βαφεία. Τά βαφεία ἦταν δύο ειδῶν, οἱ κίρχανάδες, ὅπου βάρφονταν τά κόκκινα νήματα καί ὑφάσματα, καί τά μπογιατζίδικα, ὅπου βάρφονταν τά λουλακένια (γαλάζια) ὑφάσματα (πανιά). Ἐπί τῶν ἐργαστηρίων αὐτά παράγονται τά τυρναβίτικα ὑφαντουργικά/βιοτεχνικά προϊόντα, κόκκινα βαμβακερά νήματα, μεταξωτά καί βαμβακερά ὑφάσματα (ἀλατζάδες), ἄλλα βαμβακερά, ὅπως σάλια, πετσέτες, βαμμένα κόκκινα ὑφάσματα (μπουχασιά), γαλάζια ὑφάσματα (λουλακένια), καθώς καί σταμπωτά (τυπωμένα καί βαμμένα σέ πανί).

Ὁ Τύρναβος, ἔχοντας τό πλεονέκτημα νά βρίσκεται κοντά στή Λάρισα, τό μεγαλύτερο ἐμπορικό καί διοικητικό κέντρο τῆς Θεσσαλίας, διασυνδέθηκε μέ τίς ἄλλες περιοχές διά μέσου των χειρσαίων μεταφορῶν. Ἔτσι ἡ ἀγορά τοῦ Τυρναβίου γνωρίζεται καί ἐπικοινωνεῖ μέ τό ἐμπόριο στό ἐσωτερικό ἀλλά καί στό ἐξωτερικό, τό ὁποῖο ἀγοράζει μεγάλο μέρος τῆς παραγωγῆς. Τό πλεόνασμα ἀπό τήν πώληση τῶν προϊόντων τους θά δώσει στους Τυρναβίτες τά πρῶτα κεφάλαια γιά νά ὀργανώσουν σέ σταθερή βάση τίς βιοτεχνικές δραστηριότητες καί νά ἐπιδοθοῦν σέ ἐμπορικές δραστηριότητες. Στίς δύο τελευταῖες δεκαετίες τοῦ 18ου αἰ. τά τυρναβίτικα βιοτεχνικά δημιουργήματα φτάνουν σέ ὅλα τα εὐρωπαϊκά λιμάνια τῆς Μεσογείου καί τίς ἀγορές τῆς Κεντρικῆς Εὐρώπης. Ὁ περιηγητής H. Holland στά 1812 γράφει: «*Ἐξάγονται σέ μεγάλες ποσότητες ὄχι μόνο στήν Ἄν. Μεσόγειο ἀλλά καί στήν Μάλτα, στό Λιβόρνο, στήν Τεργέστη καί ἄλλα λιμάνια τῆς Μεσογείου (...). Μεγάλες ποσότητες τῶν βαμβακερῶν αὐτῶν νημάτων μεταφέρονται κάθε χρόνο μέσα ἀπό τά βουνά [τῆς Ἑλλάδας] στήν Ἀλβανία καί μεγάλο μέρος τοῦς ἐξάγεται ἀπό τόν κόλπο τῆς Ἄρτας στήν Ἰταλία καί στή Γερμανία*»<sup>48</sup>. Ὁ L. Heuzey πληροφορεῖται ἀπό τοῦς ντόπιους ὅτι «*μεσίτες ἔρχονταν ἀπό τά Ἰωάννινα, τή Βοσνία καί τή Βλαχία, οἱ ὁποῖοι περιμέναν νά ἐτοιμαστοῦν οἱ παραγγελίες τους. Καί οἱ Τυρναβίτες προσπαθοῦσαν νά ἐπισπεύσουν τήν ἐργασία, ἐπειδή ἡ ζήτηση ἦταν*

οἰκονομική ἄνοδος καί ὁ φωτισμός τοῦ Γένους. Θεσσαλονίκη 1973, σσ. 528-529, ὅπου παραθέτει χάρτη μέ τά βιοτεχνικά κέντρα τῆς περιοχῆς τοῦ Πηνειοῦ.

<sup>47</sup> Φ. Μπωζούρ, *Πίνακας τοῦ ἐμπορίου*, ὅ.π., σ. 22.

<sup>48</sup> H. Holland, ὅ.π., σσ. 118-119.

πολύ μεγάλη»<sup>49</sup>. Άρκετοί Τυρναβίτες έμπορεύονται οί ίδιοι τήν παραγωγή τους συγκροτώντας οικογενειακές έταιρειες κυρίως τόν 18ο αί. Είται η έποχή πού παγιώνεται η ειρήνη στά Βαλκάνια μέ τή συνθήκη του Πασάροβιτς (1718) και τό έμπόριο άρχίζει νά περνά στους βαλκάνιους όρθόδοξους έμπόρους. Οί βιοτεχνικές και έμπορικές δραστηριότητες συσώρευαν κέρδη στους Τυρναβίτες, τεχνίτες και έμπόρους, και έφεραν τήν ανάπτυξη στόν Τύρναβο σέ κάθε έκδήλωση τής ζωής του. Η ανάπτυξη και ευημερία του Τυρνάβου άρχίζει νωρίς στόν 17ο αί. και διαρκεί μέχρι και τά τέλη του 18ου αί., δηλ. καλύπτει περίπου δύο αιώνες τουλάχιστον. Είται βέβαιο ότι δέν υπήρξε καμία άλλη πόλη στή Θεσσαλία πού νά έχει από τά τέλη του 17ου αί. τόσες πολλές εκκλησίες: Δεκαέξι (16) ναοί μέ σπουδαίες εικονογραφήσεις και έξωραϊσμούς, και δύο (2) μονές και πολλά παρεκκλήσια. Τό γεγονός δείχνει –έκτός από τήν θρησκευτικότητα– ότι οί άνθρωποι στόν Τύρναβο ευημερούσαν στά μέτρα τής έποχής. Από τό 1655 στόν Τύρναβο ίδρύεται σχολείο και λειτουργεί χωρίς καμία διακοπή. Στήν Σχολή του Τυρνάβου δίδαξαν δάσκαλοι γνωστοί για τήν επιστημονική κατάρτιση τής έποχής των. Και ήδη έχει χτιστεί (1730) τό πρώτο διδακτήριο κοντά στόν μητροπολιτικό ναό του Τυρνάβου (του Προδρόμου). Στά χρόνια πού θά ακολουθήσουν οί έξωραϊσμοί συνεχίζονται. Ο κεντρικός δρόμος του Τυρνάβου λιθοστρώνεται και η πόλη αποκτά ωραίους ανοιχτούς χώρους, οί όποιοι έντυπωσιάζουν τους ξένους επισκέπτες.

Η παρατεταμένη άνηση των βιοτεχνικών και έμπορικών δραστηριοτήτων του Τυρνάβου άρχίζει νά ύποχωρεί από τήν δεκαετία 1780-90<sup>50</sup>. Τά αίτια άνηχνεύονται στήν πολιτική κατάσταση πού διαμορφώθηκε μετά τά Όρλωφικά (1770-74) μέ τίς συνεχείς άλβανικές έπιδρομές στόν κάμπο και τήν αυξανόμενη επέκταση στή Θεσσαλία τής κυριαρχίας του Άλη πασά. Παράλληλα, τήν ίδια έποχή άρχισαν νά αναπτύσσονται οί βιοτεχνικές-έμπορικές δραστηριότητες στά ήμορεινά τής Ανατολικής Θεσσαλίας στά χωριά του Πηλίου, τής Άγιάς, στή Ραράνη και στά Άμπελάκια. Τά τελευταία μέ τίς γνωστές «κοινές συντροφίες» πρωτοστατούν στό έμπόριο των κόκκινων νημάτων. Ο Τύρναβος διαθέτει μέρος τής παραγωγής του στους Άμπελακιώτες έμπόρους. Παρ' όλα αυτά, οί Τυρναβίτες συνεχίζουν τή βιοτεχνική παραγωγή τους, όπως κάνουν και οί γείτονές τους, οί Τσαριτσανιώτες. Και φαίνεται ότι οί κάτοικοι από τά τρία

<sup>49</sup> L.Heuzey, ό.π., σ. 41.

<sup>50</sup> Δανιήλ Φιλιππίδης - Γρηγόριος Κωνσταντάς, *Γεωγραφία Νεωτερική*, έπιμέλεια Αικ. Κουμαριανού [α' έκδοση Βιέννη 1791]. Έρμη, Άθήνα 1988, σ. 169.



αυτά γνωστά κέντρα διατηρούν καλές εμπορικές σχέσεις μεταξύ τους. Καθώς προχωρούμε προς τό 1800, η κατάσταση χειροτερεύει. Ο περιηγητής W.M. Leake και στις δύο επισκέψεις του στον Τύρναβο (1806, 1809) γράφει ότι η πόλη έχει πολύ λίγους κατοίκους. Ο ίδιος αποδίδει τά αίτια τής «*ερήμωσης*» στά διαδοχικά κρούσματα τής πανώλης πού έπληξαν τόν θεσσαλικό κάμπο, στις επιδρομές τών Άλβανών και στην κυριαρχία του Άλβ πασα<sup>51</sup>. Τό 1812 μιά φοβερή επιδημία πανώλης έξαπλώθηκε σέ όλη τήν ήπειρωτική Έλλάδα. Οί επιπτώσεις στή βιοτεχνία, τό εμπόριο και γενικά στή ζωή του Τυρνάβου ήταν έξουθενωτικές. Πολλοί πέθαιναν, λίγοι μπορούσαν νά φύγουν και κανείς ξένος δέν τολμούσε νά εισέλθει στον Τύρναβο<sup>52</sup>. Τίς εξέλιξεις, όμως, καθόρισαν ευρύτερες αλλαγές στον τρόπο τής παραγωγής, του εμπορίου και τών αγορών. Από τίς αρχές του 18ου αι. αναπτύσσεται η άγγλική ύφαντουργία, η όποία χρησιμοποιεί μηχανές, βάφει μέ χημικές ουσίες και έτσι παράγει μαζικά. Οί αγορές τής Ευρώπης προτιμούν τά νέα προϊόντα. Τά θεσσαλικά και τά άλλα έλληνικά δημιουργήματα δυσκολεύονται νά πουληθούν. Έτσι ο Τύρναβος, πού ευνόηθηκε στην αρχή τής οικονομικής πορείας του από τούς Όθωμανούς, παρασύρθηκε κι αυτός προς τήν παρακμή άκολουθώντας τόν μετασχηματισμό του όθωμανικού κράτους.

### Ή Σχολή του Τυρνάβου

Ή ιστορία τής πόλης είναι άρρηκτα συνδεδεμένη μέ τήν περίφημη Σχολή του Τυρνάβου, σπουδαίο κέντρο εκπαίδευσης και παιδείας για τόν θεσσαλικό χώρο σέ όλη τήν περίοδο τής κυριαρχίας τών Όθωμανών. Ή κυριαρχία του χριστιανικού πληθυσμού μέ τό πλῆθος τών κληρικών συνέβαλε στις πρώτες εκπαιδευτικές προσπάθειες. Αποφασιστικό ρόλο στή λειτουργία σχολείου στον Τύρναβο έπαιξε η πρώιμη οικονομική εύρωστία, καθώς και προσωπικότητες του τόπου.

Ή Σχολή ήταν από τά πρώτα σχολεία πού λειτούργησαν στή Θεσσαλία από τά μέσα του 17ου αι. και τό πρώτο συγκροτημένο σχολείο στην ευρύτερη περιοχή τής Λάρισας. Πρώτος δάσκαλος θεωρείται ο έξ Άγραφων Αναστάσιος

<sup>51</sup> W.M. Leake, *Ταξίδι στή Θεσσαλία του 1809*, ό.π., σ. 57.

<sup>52</sup> Γ. Παπαγεωργίου, «Ή επιδημία πανώλης στή Θεσσαλία, Ήπειρο και Άλβανία (1812-1823)». *Ήπειρωτικά Χρονικά*, τ. 28 (1986) και *H. Holland*, ό.π., σ. 41.

Παντοδύναμος, πού δίδαξε στά 1655. Ή μετέπειτα λειτουργία της από τίν αὐγή τοῦ 18ου αἰ. μέχρι τίς παραμονές τοῦ ἀπελευθερωτικοῦ Ἀγῶνα ἐξελίχτηκε σπουδαία. Οἱ δάσκαλοι πού ἀναλαμβάνουν τή Σχολή διακρίνονται γιά τίν κατάρτισί τους, διατυπώνουν νέες ἀπόψεις καί ἔχουν διδάξει ἤ μετά τίν θητεία τους στόν Τύρναβο προσκαλοῦνται σέ ἄλλες γνωστές Σχολές. Οἱ δέ ἀπόφοιτοί της διαπρέπουν καί αὐτοί ὡς ὑψηλόβαθμοι κληρικοί, δάσκαλοι, λόγιοι, συγγραφεῖς. Ή λειτουργία της ἦταν συνεχής σέ ὅλες τίς περιόδους. Παρεῖχε ὑψηλό ἐπίπεδο σπουδῶν, ἐφάμιλλο μέ τίς προσδοκίες τῆς ἐποχῆς, ἤ καί πρωτοποροῦσε. Ἀνέδειξε τόν Τύρναβο διαρκή ἐστία παιδείας στόν θεσσαλικό χῶρο<sup>53</sup>. Ἀφευδεῖς μάρτυρες γιά τό εὖρος καί τό ἐπίπεδο τῶν σπουδῶν τῆς Σχολῆς εἶναι ἡ συλλογή της μέ τά σπάνια χειρόγραφα της καί ἔντυπα τῆς ἐποχῆς<sup>54</sup>.

Ή Σχολή φημιζεται ἀκόμη περισσότερο στά χρόνια πού ἀναλαμβάνει δάσκαλος ὁ Ἰωάννης Πέζαρος (1749-1806), γέννημα καί θρέμμα τοῦ Τυρνάβου<sup>55</sup>. Ή θητεία του ὑπῆρξε μακρόχρονη, ἀπό τό 1782 μέχρι τόν θάνατό του. Εἶναι ἡ ἐποχή πού ἀνανεώνεται τό περιεχόμενο τῆς διδασκαλίας καί ἀναπτύσσεται τό κίνημα τοῦ Ἑλληνικοῦ Διαφωτισμοῦ. Ὁ Οἰκονομοδιδάσκαλος Ἰωάννης διέθετε παιδεία, ἐκκλησιαστική καί κοσμική, καί διακρινόταν γιά τίν εὐρυμάθεια, τίν ὀξυδέρκεια, τή φιλοπονία, τίν προσφορά καί τό ἀνεπίληπτο ἦθος. Ὁργάνωσε τή Σχολή μέ ὑποδειγματικό τρόπο. Δίδαξε ἀρχαίους Ἑλλήνες συγγραφεῖς, θεολογία καί φιλοσοφία, μαθηματικά, φυσική μέ νεωτερικό περιεχόμενο. Οἱ Τυρναβίτες χαίρονταν νά τόν ἀκοῦν, ἐνῶ στούς ἐπισκέπτες τῆς πόλης προκαλοῦσε θαυμασμό καί στούς μορφωμένους τίν ἐκπλήξη. Ὑπῆρξε ὑπόδειγμα ὄχι μόνο μεθοδικοῦ ἐκπαιδευτικοῦ ἀλλά καί ἀκέραιου παιδαγωγοῦ, ὑπηρετῶντας πιστά το σωκρατικό πρότυπό της ἐνότητος λόγων καί ἔργων. «Ὁ Δεύτερος Σωκράτης» τόν ἀποκαλοῦν οἱ μαθητές. Ή προσωπικότητα τοῦ δασκάλου, τό ἐπίπεδό τῶν σπουδῶν καί τό πλῆθος τῶν μαθητῶν του διαφίμισαν τήν πόλη τοῦ Τυρνάβου ὅσο ποτέ ἄλλοτε. Ἀρκετοί ὑπῆρξαν γνωστοί δάσκαλοι, διακεκρυμένοι λόγιοι, ἐπώνυμοι γιατροί, ἀνώτεροι κληρικοί καί δραστήριοι ἔμποροι. Ὁρισμένοι ἀπό αὐτούς, ὁ Κωνσταντῖνος Κούμας, ὁ Στέφανος Δούγκας, ὁ Δημήτριος Ἀλεξανδρίδης, ὁ Στέφανος Κομπιτᾶς, ὁ Διονύσιος Πύρρος συνέβα-

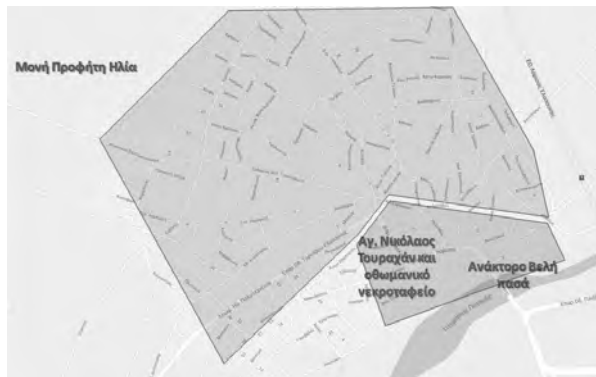
<sup>53</sup> Μιχ. Λαφαζάνης, ὁ.π., σσ. 170-174 κ.ἄ.

<sup>54</sup> Ζήσης Μελισσάκης, *Κατάλογος τῶν Κωδίκων τῆς Δημοτικῆς Βιβλιοθήκης Τυρνάβου*, Ἐθνικό Ἴδρυμα Ἑρευνῶν Ἰνστιτούτο Βυζαντινῶν Ἑρευνῶν, Ἀθήνα 2007. Καί τοῦ ἴδιου, *Κατάλογος τῶν Παλαιῶν Ἐντύπων τῆς Δημοτικῆς Βιβλιοθήκης Τυρνάβου*, Ἐθνικό Ἴδρυμα Ἑρευνῶν, Ἰνστιτούτο Ἱστορικῶν Ἑρευνῶν, τετράδια ἐργασίας 36, Ἀθήνα 2016.

<sup>55</sup> Μιχ. Λαφαζάνης, ὁ.π., (2ο μέρος), «Ἡ ζωή καί τό ἔργο τοῦ Ἰωάννη Πέζαρου», σσ. 177-294.

λαν στήν ανάπτυξη τῆς ἑλληνικῆς παιδείας, διαμόρφωσαν ἀρκετές πτυχές τοῦ Ἑλληνικοῦ Διαφωτισμοῦ καί ἐνίσχυσαν τό ἐθνικό φρόνημα γιά τήν ἐλευθερία.

Ἡ ὀθωμανική κυριαρχία στόν Τύρναβο δέν τελειώνει στά χρόνια τῆς Ἐπανάστασης τοῦ 1821. Συνεχίζεται μέχρι τήν Ἀπελευθέρωση τῆς Θεσσαλίας τό 1881. Μέ τίς μεταρρυθμίσεις τοῦ Χατί Σερῖφ στά 1839 καταργήθηκαν καί τυπικά τα παλαιά προνόμια τοῦ Τουραχάν. Οἱ Τυρναβίτες, μέ τήν αὐτοπεποίθησή που ἔδινε στούς ἀπανταχοῦ ὑπόδουλους Ἕλληνες ἡ δημιουργία καί ἡ ὕπαρξη ἑλληνικοῦ κράτους (*Βασίλειον τῆς Ἑλλάδος*), ἄρχισαν νά ἀναδημιουργοῦν καί νά συντονίζουν τόν βηματισμό στά νέα δεδομένα τῆς ἐποχῆς. Ὁ Τύρναβος ἐξακολουθεῖ νά εἶναι «*ἡ πῖό εὐρωπαϊκή πόλη τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας*» (Fallmerayer). Ἡ μακροχρόνια παράδοση καί ἡ συσσωρευμένη ἐμπειρία σέ κάθε ἐκδήλωση τῆς ζωῆς –κοινωνική, ἐκκλησιαστική, ἐμπορική, πνευματική– θά ἀρχίσει νά ξετυλίγεται. Μέ τήν ἐνσωμάτωση τῆς Θεσσαλίας στόν ἐθνικό κορμό ὁ Τύρναβος θά ἀναπτύξει νέα δημιουργική πορεία.



Εἰκόνα 1. Σχέδιο μέ τήν ἔκταση τῶν χριστιανικῶν καί μουσουλμανικῶν συνοικιῶν τοῦ Τυρνάβου, Ἄν. Μάτος, «Τό κατάστιχο μέ τούς κτίτορες τοῦ ναοῦ τῆς Παναγίας Φανερωμένης (1871-1893)», *Ἡμερίδα γιά τά 200 χρόνια ἀπό τήν Ἐπανάσταση τοῦ 1821* Δῆμος Τυρνάβου 12-9-2021.



ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΑΛΕΞΑΚΗΣ  
ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ, ΤΜΗΜΑ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ  
ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗΣ ΣΧΟΛΗΣ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

## Ο ΑΓΙΟΣ ΓΕΔΕΩΝ ΕΠΙ ΤΗ ΒΑΣΗ ΤΩΝ ΠΗΓΩΝ ΤΗΣ ΕΠΟΧΗΣ ΤΟΥ ΚΑΙ ΤΩΝ ΜΕΤΑΓΕΝΕΣΤΕΡΩΝ

### Α. Εισαγωγική επισκόπηση τῆς Βυζαντινῆς καὶ Μεταβυζαντινῆς Ἀγιολογίας καὶ τῆς γραπτῆς παράδοσός της

**Ἡ** Ἀγιολογία (μαζὶ μὲ τὴν Ὑμνογραφία) ἀποτελεῖ ἓνα ἀπὸ τὰ σημαντικότερα καὶ ταυτόχρονα πρωιμότερα γραμματειακὰ εἴδη τοῦ Χριστιανισμοῦ. Ἡ καλλιέργεια καὶ ἡ παραγωγή της σχεδὸν καθ' ὅλη τὴν διάρκειά των δύο Χριστιανικῶν χιλιετιῶν παραμένει ἀμείωτη καὶ ταυτόχρονα συνεπὴς στὶς βασικὲς συγγραφικὲς ἀρχὲς ποὺ ἀκολούθησαν οἱ δημιουργοὶ τῶν ἀγιολογικῶν κειμένων. Μὲ σημεῖο ἐκκινήσεως τὸ γεγονός ὅτι Ἅγιοι ποτὲ δὲν ἔπαυαν, οὔτε παύουν νὰ ἀναφύονται στὴν πορεία τοῦ Χριστιανισμοῦ, ἡ ἀνάγκη ἐξιστόρησης τοῦ βίου καὶ τῆς πολιτείας των παραμένει σημαντικό ζητούμενο ἐκ μέρους τῆς Ἐκκλησίας καὶ τοῦ πληρώματός της. Ἀπὸ φιλολογικῆς ἀπόψεως ἡ δημιουργία ἑνὸς ἀγιολογικοῦ κειμένου ἀκολουθεῖ ὀρισμένους κανόνες, οἱ ὁποῖοι εἶχαν ἤδη στὴν πράξη διαμορφωθεῖ ἀπὸ τὴν ἀρχαία Ἑλληνικὴ ρητορικὴ καὶ στὴ θεωρία ἀπὸ τὴν Δεύτερη Σοφιστικὴ<sup>1</sup>. Μὲ τὸν *Βίον τοῦ Ἁγίου Ἀντωνίου τοῦ Μεγάλου* ποὺ γράφτηκε λίγο μετὰ τὸν θάνατο τοῦ μεγάλου ἀσκητοῦ (τὸ 356) ἀπὸ τὸν Ἅγιο Ἀθανάσιο Ἀλεξανδρείας τὰ κυρίως ἀγιολογικὰ κείμενα, δηλ. οἱ *Βίοι Ἁγίων*, ἀποκτοῦν τὸ πρότυπό τους<sup>2</sup>, ἀλλὰ χρονολογικὰ δὲν εἶναι τὸ πρῶτο εἶδος ἀγιολογικοῦ κειμένου ποὺ ἐμφανίζεται. Τὰ πρῶτα ἀγιολογικὰ

<sup>1</sup> Γιὰ μιὰ πρώτη προσέγγιση στὸ θέμα αὐτὸ καὶ τὴν ἐπιρροή τοῦ Μενάνδρου Ρίτορος, βλ. C. Mango, *Βυζάντιο. Ἡ Αὐτοκρατορία τῆς Νέας Ρώμης*, (μετφρ. Δ. Τσουγκαράκη), Ἀθήνα 1988, σσ. 291-293.

<sup>2</sup> Γιὰ τὸ κείμενο αὐτὸ βλ. T. Hägg, "The Life of St Antony between Biography and Hagiography", στὸ St. Efthymiadis (ed.), *The Ashgate Research Companion to Byzantine Hagiography*, Vol. I: *Periods and Places*, Farnham-Burlington VT 2011, σ. 17-34, ἰδίως σσ. 18-19.

κείμενα, ἂν καὶ τυπικὰ ἀνήκουν σὲ ἄλλο, μὴ λογοτεχνικὸ γραμματειακὸ εἶδος, οὐσιαστικὰ ἄπτονται τῆς ζωῆς τῶν πρώτων Ἀγίων, δηλαδὴ τῶν Μαρτύρων. Τὰ *Μαρτύρια καὶ οἱ Πράξεις Μαρτύρων* εἶναι καταγραφὲς δικῶν τῶν μαρτύρων τῶν Ρωμαϊκῶν διωγμῶν καὶ τοῦ θανάτου τους<sup>3</sup>. Ἀρχικὰ τέτοιου εἴδους ἀφηγήσεις ἐντοπίζονται στὰ ἐπίσημα Πρακτικὰ Ρωμαϊκῶν δικαστηρίων ποὺ μέσα ἀπὸ μία δικονομικὰ τυπικὴ διαδικασίᾳ ποὺ περιελάμβανε ἐκφοβισμό, ὑποσχέσεις καὶ ἀκόμη παρακλίσεις ἐκ μέρους τοῦ δικάζοντος, ἀλλὰ καὶ φρικτὰ βασανιστήρια, κατέληγε στὴν θανατικὴ καταδίκη καὶ ἐκτέλεση τοῦ Μάρτυρα<sup>4</sup>. Τὰ ἐπίσημα δικαστικὰ ἔγγραφα ἀργότερα κατέληγαν στὰ χέρια πιστῶν Χριστιανῶν, οἱ ὁποῖοι τὰ ἐπανεπεξεργάζονταν δίνοντάς τους μία περισσότερο ἀφηγηματικὴ μορφή καὶ ἔτσι τὰ γραφειοκρατικὰ κείμενα περνοῦσαν στὸν χῶρο τῆς Χριστιανικῆς γραμματείας<sup>5</sup>.

Ἐκτὸς ἀπὸ τὰ παραπάνω εἶδη στὰ ἀγιολογικὰ κείμενα κατατάσσονται τὰ *ἀποφθέγματα καὶ οἱ διηγήσεις πατέρων* (γνωστὰ καὶ ὡς *Γεροντικά* ἢ *Μπτερικά*), καὶ οἱ *ψυχωφελεῖς ἱστορίες*, δηλαδὴ σύντομες ἱστορίες μὲ ἥρωες μοναχοὺς κυρίως τῆς πρώιμης Χριστιανικῆς περιόδου καὶ γνωστοὺς ἀγίους. Ὁ σκοπὸς αὐτῶν τῶν μικρῶν σὲ ἔκταση ἀγιολογιῶν εἶναι ἡ ἠθικὴ ἐνίσχυση καὶ παιδεία τῶν ἀναγνωστῶν. Σ' αὐτὰ μποροῦν νὰ προστεθοῦν οἱ *συλλογὲς θαυμάτων* καθὼς καὶ τὰ ρητορικὰ *ἐγκώμια*<sup>6</sup>.

Μὲ τὴν πάροδο τῶν αἰῶνων, τὰ σημαντικότερα εἶδη τῶν ἀγιολογικῶν κειμένων ὑφίστανται διάφορες μορφὲς περαιτέρω ἐπεξεργασίας καὶ ὁμαδοποιήσεως. Κατ' ἀρχὰς τὰ ἐπιμέρους κείμενα *Πράξεων καὶ Μαρτυρίων* συγκεντρώνονται σὲ ἐνιαῖα ἔργα ὅπως εἶναι τὸ χαμένο τώρα κείμενο *Ἀρχαίων μαρτύρων συναγωγή* τοῦ Εὐσεβίου Καισαρείας, μέρος τοῦ ὁποῖου ἔχει παρεμβληθεῖ στὴν *Ἐκκλησιαστικὴ* του *Ἱστορία* καὶ τὸ σωζόμενο στὰ Ἑλληνικὰ καὶ στὰ Συριακὰ *Περὶ τῶν ἐν Παλαιστίνῃ μαρτυρησάντων* τοῦ ἰδίου<sup>7</sup>. Ἄμεση καὶ πραγματικὰ

<sup>3</sup> Βλ. Δ. Τσάμης, *Ἀγιολογία τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας*, Θεσσαλονίκη 1999, σσ. 19-22.

<sup>4</sup> Γιὰ περισσότερες λεπτομέρειες, βλ. Κ. Μπουρδάρη, *Τὸ Δίκαιο στὰ Ἀγιολογικὰ Κείμενα*, Ἀθήνα 1987, σσ. 17-24 καὶ 64-110.

<sup>5</sup> Γιὰ περισσότερες πληροφορίες περὶ *Μαρτυρίων* βλ. τώρα Μ. Detoraki, "Greek Passions of the Martyrs in Byzantium", στὸ St. Efthymiadis (ed.), *The Ashgate Research Companion to Byzantine Hagiography*, Vol. II: *Genres and Contexts*, Farnham-Burlington VT, 2014, σσ. 61-102.

<sup>6</sup> Βλ. μία πρώτη προσέγγιση στὸ Δ. Τσάμης, *Ἀγιολογία*, σσ. 19-31. Γιὰ πολὺ λεπτομερέστερη καταγραφή βλ. Μ. Hinterberger, "Byzantine Hagiography and its Literary Genres. Some Critical Observations" στὸ St. Efthymiadis (ed.), *The Ashgate Research Companion to Byzantine Hagiography*, Vol. II, σσ. 25-60.

<sup>7</sup> Βλ. Δ. Τσάμης, *Ἀγιολογία*, σ. 22.

σημαντικότερη εξέλιξη αυτού του είδους των ομάδοποιήσεων κεμένων είναι η εμφάνιση, από τον ένατο αιώνα και μετά, των χειρογράφων *Μηνολογίων* τα όποια ενσωματώνουν ολόκληρους και πρωτότυπους βίους αγίων συνήθως στην αρχική ή πληρέστερη μορφή τους και σε χρονολογική σειρά, σύμφωνα με το ήμερολόγιο του Έκκλησιαστικού Έτους<sup>8</sup>. Ταυτόχρονα με την πάροδο των χρόνων κατά την Βυζαντινή περίοδο έχουμε επίσης και τις μεταφράσεις των προγενέστερων βίων, δηλαδή προσαρμογή τους αρχικά σε υψηλότερο λογοτεχνικό ύφος, όπως γίνεται με τους βίους που περιλαμβάνονται στο *Μηνολόγιο* του Συμεών του Μεταφραστή (10ος αιώνας)<sup>9</sup> και αργότερα, ιδίως κατά τους μετα-Βυζαντινούς χρόνους, σε χαμηλότερο («εις την καθομιλουμένην», όπως τονίζουν στο τέλος τους περιγραφές χειρογράφων)<sup>10</sup>. Παράλληλα με τις μεταφράσεις και πιθανότατα για λειτουργικούς λόγους<sup>11</sup> έχουμε και την διαδικασία της έπιτομής. Η έπιτομή είναι μία διαδικασία συντομεύσεως του αρχικού και έκτεταμμένου αγιολογικού κεμένου σε βραχύτερη μορφή, ή έκταση της οποίας ποικίλλει από μερικές σελίδες, που αντιστοιχούν σε κάποιο ποσοστό του αρχικού κεμένου (30%, 25% κ.λπ.)<sup>12</sup> ή σε μία άπλη παράγραφο πέντε ή δέκα σειρών. Αυτές οι τελευταίες έπιτομές και ιδίως οι μικρής έκτασης, συγκεντρωμένες σε χειρόγραφα, άπαρτίζουν τα *Συναξάρια*<sup>13</sup>.

Μία περαιτέρω εξέλιξη που εμφανίζεται στην ύστερη Βυζαντινή περίοδο

<sup>8</sup> Καταγραφή και περιγραφή του περιεχομένου πάνω από 3.000 τέτοιων χειρογράφων βρίσκεται στο μνημειώδες έργο του Α. Ehrhard, *Überlieferung und Bestand der hagiographischen und homiletischen Literatur der griechischen Kirche von den Anfängen bis zum Ende des 16. Jahrhunderts* (TU 50-52), 3 vols, (Leipzig, 1937-1952).

<sup>9</sup> Βλ. M. Hinterberger, "Byzantine Hagiography...", σ. 40.

<sup>10</sup> Για τις μεταφράσεις της μετα-Βυζαντινής περιόδου (κυρίως 16ου-17ου αι.) βλ. τώρα Έ. Μελικίδου, *Η διμώδης μετάφραση του βίου του Αγίου Φιλαρέτου του Έλεήμονος: Συμβολή στη μεταφραστική κίνηση του 16ου και του 17ου αι.*, (Διδακτορική Διατριβή, ΑΠΘ), Θεσσαλονίκη 1997.

<sup>11</sup> Συνήθως για να ανταποκριθεί το κεμένο στον περιορισμένο χρόνο που διατίθεται για την άναγωση του *Συναξαρίου* του έκάστοτε Αγίου κατά την ήμερα της μνήμης του.

<sup>12</sup> Ός παράδειγμα παραθέτω την έκδοσή μου του *Βίου του Λέοντος Κατάνης*, (Α. Alexakis, *The Greek Life of St. Leo Bishop of Catania* (BHG 981b), Bruxelles 2011, σσ. 140-191), της οποίας το κεμένο έκτείνεται σε 26 σελίδες και 40 παραγράφους, ενώ η έπιτομή του καταλαμβάνει 7 σελίδες και 17 παραγράφους (V. V. Latyšev, *Menologii Byzantini saeculi X*, vol. I, Petropoli 1920, σσ. 111-118). Για την έπιτομή, βλ. πάλι M. Hinterberger, "Byzantine Hagiography...", σ. 40.

<sup>13</sup> Χαρακτηριστική περίπτωση είναι το χειρόγραφο *codex Vaticanus graecus* 1613, γνωστό ως αυτοκρατορικό μινολόγιο του Βασιλείου Β', το όποιο στην πραγματικότητα είναι *Συναξάριο*. Κάθε σελίδα του χωρίζεται στα δύο: στο μισό υπάρχει συνήθως μία σχετική μνιατούρα και στο υπόλοιπο μισό μία συναξαριακή καταχώρηση έκτασης περίπου 16 σειρών. Το χειρόγραφο είναι προβάσιμο στην ιστοσελίδα, [https://digi.vatlib.it/view/MSS\\_Vat.gr.1613](https://digi.vatlib.it/view/MSS_Vat.gr.1613).

(13ος αι. και μετέπειτα) είναι ο συνδυασμός σε ένα χειρόγραφο ενός άγιολογικού κειμένου μαζί με το κείμενο της λειτουργίας του Αγίου ή τουλάχιστον με τον κανόνα του. Έναν σημαντικό αριθμό τέτοιων χειρογράφων διαπραγματεύεται και περιγράφει ο Ehrhard προς το τέλος του έργου του<sup>14</sup>. Η εικόνα αυτή αντιστρέφεται τέλος στα *Μηναῖα* (άρχικά λειτουργικά χειρόγραφα με πρωτίστως ύμνογραφικό περιεχόμενο), στα όποια οι κανόνες των Αγίων συνήθως παρατίθενται με την ένσωμάτωση μετά την έκτη ὠδή ενός σύντομου κοντακίου προς τιμήν του αγίου αλλά και μίας ὀλιγόστιχης *Συναξαριακῆς καταχώρησης*.

Μία παρόμοια, αλλά ἀρκετὰ ἀπλούστερη διαδικασία παρατηρεῖται καὶ μετὰ τὴν παράδοση τῶν *Βίων*, τῶν *Πράξεων* καὶ τῶν *Μαρτυρίων* τῶν Νεομαρτύρων τοῦ Ὁρθοδόξου κόσμου. Ἡ παράδοσή τους σήμερα μπορεῖ νὰ ξεκινᾷ ἀπὸ κάποια πρῶτη χειρόγραφη ἀποτύπωσή τους<sup>15</sup>, ἀλλὰ ἡ ἐμφάνισή τους σὲ ἔντυπη μορφή εἶναι συνήθως πολὺ κοντὰ στὰ χρόνια τοῦ μαρτυρίου τους. Μία πρώτη ἔκδοση ἀκολουθεῖται ἀπὸ μεταγενέστερες καὶ κάποιες φορές πληρέστερες ἐκδόσεις, ἀλλὰ στὴν ψηφιακὴ ἐποχὴ ἡ ὀλοκλήρωση τῆς διάδοσης τῶν ἀγιολογικῶν κειμένων ἔρχεται μετὰ τὴν καταχώρηση ὀλοκλήρων *βίων αγίων*, ἀλλὰ καὶ *συναξαριακῶν καταχωρήσεων* σὲ διαδικτυακὲς σελίδες<sup>16</sup>. Ἔτσι, ἐνῶ κατὰ τὴν πρὸ τῆς ἐφευρέσεως τῆς τυπογραφίας ἐποχὴ ἡ δημοτικότητα ἐνὸς ἀγιολογικοῦ κειμένου κρινόταν ἀπὸ τὸν ἀριθμὸ τῶν χειρογράφων ποὺ τὸ παρέδιδαν (τὸ *Μηνολόγιο* τοῦ Συμεῶν τοῦ Μεταφραστῆ, γιὰ παράδειγμα, σώζεται ὀλόκληρο ἢ ἐν μέρει σὲ πάνω ἀπὸ 750 χειρόγραφα), σήμερα μία διαδικτυακὴ ἔρευνα μᾶς δείχνει εὐκόλα ποὺ ἔχει φτάσει ἡ χάρις ἐνὸς Αγίου<sup>17</sup>.

<sup>14</sup> Βλ. Α. Ehrhard, *Überlieferung und Bestand*, Vol. III, σσ. 968-996. Γιὰ παράδειγμα, ὅλα τὰ χειρόγραφα ποὺ παραδίδουν τὸν *Βίο* τοῦ Αγίου Ἀθανασίου Α', Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως, παραδίδουν ἐπίσης καὶ ἀκολουθία του: *Μονῆς Χάλκης, Θεολογικῆς Σχολῆς* 64 (14ου. αι.) μετὰ δύο ἀκολουθίες: Μία γιὰ τὴν κυρίως ἑορτὴ καὶ μία γιὰ τὴν ἀνακομιδὴ τῶν λειψάνων. Ἄθους, Ἰβήρων 50 (14ου αι.), καὶ Ἄθους Ἰβήρων 369 (202) (τοῦ ἔτους 1615/16). Α. Ehrhard, *αὐτόθι*, σσ. 991-992.

<sup>15</sup> Βλ. γιὰ παράδειγμα τὰ σχετικὰ μετὰ τὴν χειρόγραφη παράδοση τῆς Νεομαρτυρολογικῆς Συλλογῆς τοῦ Καισαρίου Δαπόντε, ἡ ὁποία συνέβαλε, ἔστω ἔμμεσα, στὴν κατάρτιση τοῦ *Νέου Μαρτυρολογίου* τῶν ἁγίων Μακαρίου Νοταρᾶ καὶ Νικοδήμου Ἀγιορείτη, στο. Σ. Πασχαλίδης, *Ἡ αὐτόγραφη Νεομαρτυρολογικὴ Συλλογὴ τοῦ Μοναχοῦ Καισαρίου Δαπόντε (1713-1784)*, Θεσσαλονίκη 2012.

<sup>16</sup> Ἀπλὸ παράδειγμα ἀποτελεῖ ἡ διαδικτυακὴ τράπεζα δεδομένων τοῦ Dumbarton Oaks, ἀκαδημαϊκοῦ Ἰδρύματος ποὺ εὐρίσκεται στὴν Οὐάσιγκτον τῶν Ἠνωμένων Πολιτειῶν ἀλλὰ ἀνῆκει στὸ Πανεπιστήμιο Harvard. Στὴν ἱστοσελίδα <https://www.doaks.org/research/byzantine/resources/hagiography/database/dohp.asp?cmd=SShow&key=10> (τελευταία ἐπίσκεψη 2 Σεπτ. 2019), εἶναι ἐλεύθερα προσβάσιμα τὸ πρῶτοτύπο κείμενο τῶν περισσοτέρων Αγίων τῆς περιόδου μετὰ τῶν 8ου καὶ 10ου αἰῶνα, μετὰ δυνατότητα ἀναζήτησης ἐνὸς εὐρέως φάσματος ὄρων ποὺ ἀπαντοῦν σὲ αὐτὰ.

<sup>17</sup> Γιὰ παράδειγμα, μία ἀναζήτησις τῶν ὄρων «ἅγιος Γεδεὼν ὁ νέος ὀσιομάρτυρας» μετὰ τὴν μηχανὴ ἀναζητήσεως τοῦ Google, ἀναστρέφει σὲ δευτερόλεπτα 13.000 ἀποτελέσματα.



## **Β. Ὁ Βίος τοῦ Ὁσιομάρτυρος Ἁγίου Γεδεών καὶ οἱ πηγές/ἐκδόσεις του**

Τὴν διαδικασία παράδοσης ἀγιολογικῶν κειμένων ποὺ περιγράφηκε παραπάνω ἀκολουθεῖ καὶ ἡ παράδοση τοῦ *Βίου καὶ τοῦ Μαρτυρίου τοῦ Ὁσιομάρτυρος Γεδεών*. Μόλις εἴκοσι δύο χρόνια μετὰ τὸν μαρτυρικό θάνατο τοῦ Ἁγίου στὶς 30 Δεκεμβρίου τοῦ 1818, ἐκδίδεται στὴν Κωνσταντινούπολη τὸ 1840 ἡ *Ἀκολουθία τοῦ ἁγίου ἐνδόξου ὀσιομάρτυρος Γεδεών τοῦ Νέου* στὸ ἴδιο τομίδιο μὲ τὸν *Βίο καὶ τὸ Μαρτύριον* αὐτοῦ, ποὺ συνέγραψε ὁ ἱεροδιδάσκαλος καὶ ἱερέας τῆς Μακρυνίτσας Πολύζωος<sup>18</sup>. Ἡ ἐν λόγῳ ἔκδοσις ἐπανεκδίδεται στὴν Κωνσταντινούπολη τὸ 1880, στὸν Βόλο τὰ ἔτη 1888, 1921, στὴν Ἀθήνα τὰ ἔτη 1936, 1968, 1999, στὸ Ἅγιον Ὄρος τὸ ἔτος 1999 καὶ ἀπὸ τὴν Μονὴ Καρακάλλου τὸ 2003<sup>19</sup>. Πέρα ἀπὸ τὶς παραπάνω ἐκδόσεις ὑπάρχει καὶ μία ἐπιπλέον ἐπανέκδοσις ἀπὸ κάποιον Ἀθανάσιο Ἰ. Παλάσκα στὴν Ὑδρα τὸ ἔτος 1910.

Ἀκολουθώντας τὴν πρακτικὴ τῶν χειρογράφων ποὺ συνδυάζουν *ἀκολουθία καὶ βίο*, ποὺ περιγράφηκε παραπάνω, τὸ 1936 ὁ Μητροπολίτης Λαρίσης Δωρόθεος, μετὰ τὴν διαπίστωση ὅτι καὶ ἡ δευτέρη ἔκδοσις τοῦ Πολυζώου εἶχε ἐξαντληθεῖ προβαίνει σὲ μία δική του ἀναθεωρημένη ἔκδοσις<sup>20</sup>, στὴν ὁποία διορθώνει ἀρκετὰ γραμματικά, συντακτικά καὶ μουσικὰ λάθη τῆς ἔκδοσις Πολυζώου. Ἐπιπλέον διορθώνει τροπάρια καὶ ἰδιόμελα συμπληρώνοντας κενὰ

---

<sup>18</sup> *Ἀκολουθία τοῦ ἁγίου ἐνδόξου ὀσιομάρτυρος Γεδεών τοῦ Νέου ἀθλήσαντος ἐν Τυρνάβῳ Θεσσαλίας κατὰ τὸ 1818, μηνὶ Δεκεμβρίῳ 30, συνταχθεῖσα ὑπὸ Πολυζώου, ἱερέως τοῦ καὶ ἱεροδιδασκάλου τῆς κομοπόλεως Μακρυνίτζας. Ἐτυπώθη δὲ δι' ἐπιστασίας καὶ δαπάνης τοῦ Πανοσιολογιωτάτου, Κυρίου Χ. Γαβριὴλ Τερμονάχου ἀγορίτου ἐκ τῆς Μονῆς Καρακάλλου, υἱοῦ τοῦ Π. Ἰωάννου τῆς κομοπόλεως Μακρυνίτζας ἐκ τῆς Δημητριάδος...*, ἐν Κωνσταντινουπόλει, 1840, σ. 1-16; *ἀκολουθία*, καὶ 17-35, *βίος καὶ μαρτύριον*. Ἡ πρώτη αὐτῆ ἔκδοσις εἶναι ψηφιακὰ διαθέσιμη ἀπὸ τὸ ἱστολόγιο «Ἀγιορείτικος Λόγος» στὴ διεύθυνση [http://agioritikoslogos.blogspot.com/2018/12/blog-post\\_10.html](http://agioritikoslogos.blogspot.com/2018/12/blog-post_10.html) (μέρος α') καὶ [http://agioritikoslogos.blogspot.com/2018/12/blog-post\\_19.html](http://agioritikoslogos.blogspot.com/2018/12/blog-post_19.html) (μέρος β') (τελευταία πρόσβασις 2 Σεπτ. 2019).

<sup>19</sup> Γιὰ τὶς ἐκδόσεις αὐτὲς καὶ περαιτέρω βιβλιογραφία βλ. σχετικὰ: Μοναχοῦ Μουσεῶς Ἀγιορείτου, «Ἄγνωστα στοιχεῖα περὶ τῶν Ἀγιορειτῶν Νεομαρτύρων», στὸ Ἄρχμ. Σεραφεῖμ Στεργιούλης, Δ. Καλαμίκης, Ἀ. Χαλδαϊάκης (ἐκδ.), *Πρακτικὰ Διορθοδόξου Ἐπιστημονικοῦ Συνεδρίου «Κωνσταντῖνος ὁ Ὑδραῖος – Νεομάρτυρες Προάγγελοι τῆς Ἀναστάσεως τοῦ Γένους»*, Ὑδρα 10-14 Νοεμβρίου 2000, Ὑδρα 2007, σ. 333, σμ. 49.

<sup>20</sup> *Ἀκολουθία τοῦ ἁγίου ἐνδόξου ὀσιομάρτυρος Γεδεών τοῦ Νέου... συνταχθεῖσα ὑπὸ Πολυζώου... ἐπιδιορθωθεῖσα δὲ καὶ ἐμπλουτισθεῖσα τανὼν ὑπὸ τοῦ σεβασμιωτάτου Μητροπολίτου Λαρίσης καὶ Πλαταμῶνος κ. κ. Δωροθέου Κοτταρᾶ τοῦ ἐξ Ὑδρας*, Ἀθῆναι 1936, 40 σελίδες.

καὶ ἀλλάζοντας λέξεις<sup>21</sup>. Οὐσιαστικά γράφει ἐξ ἀρχῆς τιμίματα τῆς λειτουργίας καὶ ὅταν φθάνει στὸν κανόνα τοῦ Ἁγίου, μετὰ τὴν ἔκτη ὠδὴ προσθέτει τὸ κοντάκιο καὶ ὁλόκληρο τὸν βίο καὶ μαρτύριο τοῦ Ἁγίου Γεδεών, ἐλαφρὰ τροποποιημένο λεξιλογικά, ἀλλὰ καὶ μὲ κάποιες παραλείψεις ἢ συντομεύσεις προτάσεων ἀπὸ τὴν ἔκδοσιν Πολυζώου<sup>22</sup>.

Τέλος, ὁ Βίος ἐντάσσεται στὸν *Μεγάλο Συναξαριστὴ τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας* τοῦ Β. Ματθαίου<sup>23</sup>. Οἱ τρεῖς κύριες ἐκδόσεις ποὺ παρατέθηκαν (Πολυζώου = Π, Δωροθέου = Δ καὶ Ματθαίου = Σ) παρουσιάζουν ἐλάχιστες διαφορὲς σὲ ἐπίπεδο λεξιλογίου καὶ φρασεολογίας<sup>24</sup>, ἀλλὰ σὲ ὀρισμένα σημεῖα ποὺ θὰ ὑποδειχθῶν παρακάτω ἐμφανίζουν κάποιες διαφορὲς σὲ ἐπιμέρους πληροφορίες ποὺ παρέχουν ἢ παραλείπουν.

Μὲ βάση αὐτὲς τὲς ἐκδόσεις καὶ μὲ κάποιες πληροφορίες οἱ ὁποῖες ἀπαντοῦν στὸ Διαδίκτυο τὸ περίγραμμα τοῦ *Βίου καὶ τοῦ Μαρτυρίου* τοῦ Ἁγίου Γεδεών ἔχει ὡς ἑξῆς<sup>25</sup>:

Ὁ Γεδεών γεννίηκε<sup>26</sup> στὸ χωριὸ Κάπουρνα τῆς ἐπαρχίας Δημητριάδος κοντὰ στὴν Μακρυνίτσα. Γονεῖς του ἦσαν ὁ Αὐγερινὸς καὶ ἡ Κυράτσα, οἱ ὁποῖοι εἶχαν ἄλλα ἐπτὰ παιδιά μικρότερα ἀπὸ αὐτόν. Τὸ κοσμικὸ του ὄνομα ἦταν

<sup>21</sup> *Αὐτόθι*, σ. 3.

<sup>22</sup> *Αὐτόθι*, σσ. 20-37.

<sup>23</sup> Β. Ματθαίου, *Ματθ. Λαγγῆς, Ὁ Μέγας Συναξαριστὴς τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας*, τ. 12, Αθήνα 1950, σ. 761-771. Μεταγενέστερες ἐκδόσεις: Αθήνα 1966, 1968. Ἀκολουθοῦν πλῆθος ἐπανεκδόσεων καὶ ἐκτυπώσεων μὲ μικρὲς τροποποιήσεις καὶ βελτιώσεις. Ἐνῶ ἡ πλέον πρόσφατη ἐκδοσις πλήρως ἀνακαινισμένη ἐμφανίζεται ἀπὸ τὲς ἐκδόσεις «Συναξαριστῆς» στὴν Αθήνα τὸ 2012. Στὴν ἐκδοσις αὐτὴ τὸ κείμενο τοῦ βίου καὶ μαρτυρίου τοῦ Ἁγίου Γεδεών καταλαμβάνει τὲς σελ. 732-742 τοῦ 12ου τόμου.

<sup>24</sup> Παραδείγματος χάριν: ...δοσίματα Π, Δβαρείας φορολογίας Σ. // ὡς δοῦλος ἀόκνως Π/ἀόκνως Δ, Σ. Πολλὲς διαφορὲς ὀφείλονται στὸ γενικότερο γλωσσικὸ καὶ ἰδεολογικὸ κλίμα ποὺ ἀνάγεται στὴν περίοδο τῆς ἐκείστοτε ἔκδοσης: Π σ. 18, Δ σ. 21: «...ὕπνρεται τοῦ Διαβόλου καὶ ὄπαδοι τοῦ ψευδοπροφήτου Μωάμεθ...» Σ σ. 733: «...ὕπνρεται τοῦ Διαβόλου...». Π σ. 25, Δ σ. 28: «Ἐγὼ χθὲς ἐπειδὴ ἐφίλησα ἐν κοράσιον, μὲ ἐδάγκασεν...», Σ σ. 737: «Ἐγὼ χθὲς ἐδοκμαζόμην δι' αὐτῆς...».

<sup>25</sup> Γιὰ σύντομες τυπωμένες *συναξαριακὲς* καταχωρήσεις τοῦ Ἁγίου βλ. Γ. Μικραγιαννανίτης, «Γεδεών» στὴν *ΘΗΕ*, τ. 4α, στ. 240-241. Ἰ. Μ. Περαντώνης, *Λεξικὸ τῶν Νεομαρτύρων*, τ. Α' (Α-Δ), Αθήνα 1972, σ. 92-93. Γιὰ ἐκτενέστερη βιβλιογραφία βλ. Μοναχοῦ Μουσεῶς Ἁγιορείτου, «Ἄγνωστα στοιχεῖα περὶ τῶν Ἁγιορειτῶν Νεομαρτύρων» (ὡς ἀνωτ. σημ. 19), σ. 333, σημ. 49. Ἀπὸ τῆς ἀπειρες ἱστοσελίδες παραθέτουμε ἐνδεικτικὰ τὲς ἑξῆς: [https://www.imra.gr/picture/PDF/gedeon\\_karakalinos-vios.pdf](https://www.imra.gr/picture/PDF/gedeon_karakalinos-vios.pdf) (πρόσβασις 3 Σεπτ. 2019), <http://www.diakonima.gr/2009/12/30/o-agi-os-veomartyr-tyc-kai-osiomartyr-tyc-ge-de/> (πρόσβασις 3 Σεπτ. 2019).

<sup>26</sup> Ὁ Γ. Μικραγιαννανίτης, στὸ ἀρθρο «Γεδεών» στὴν *ΘΗΕ*, (τ. 4α, στ. 240) ὀρίζει ὡς ἔτος γεννήσεως τοῦ Ἁγίου τὸ 1766.

Νικόλαος<sup>27</sup>. Γιὰ οικονομικούς λόγους, οἱ γονεῖς του μετοίκησαν μὲ ὅλα τὰ παιδιά στὸ χωριὸ Γιερχμῆ<sup>28</sup>, ὅταν ὁ ἅγιος ἦταν δώδεκα χρονῶν. Κάποιος παντοπώλης, συγγενῆς τῆς μητέρας του, ζήτησε τὸ παιδί ὡς βοηθὸ στὸ μαγαζὶ του στὸ Βελεστίνο<sup>29</sup>. Ὡστόσο, κάποιος Τοῦρκος ὀνόματι Ἀλῆς, ἄρπαξε μὲ βία τὸν Νικόλαο γιὰ νὰ τὸν ἔχει ὡς ὑπηρέτη στὸ χαρέμι του. Ἐκεῖ ὁ Νικόλαος ἔμεινε ἕναν χρόνο. Στὶς ἐπίμονες παρακλίσεις τοῦ πατέρα νὰ πάρει πίσω τὸν γιό του ὁ Τοῦρκος ὑποσχέθηκε νὰ τὸν ικανοποιήσει μετὰ τὴν ἐπιστροφή τοῦ δικοῦ του γιοῦ ἀπὸ τὸν πόλεμο. Ὅταν ὁμως ἐπέστρεψε σύντομα ὁ γιὸς τοῦ Ἀλῆ, κατάφεραν καὶ οἱ δύο νὰ δελεάσουν τὸν Νικόλαο, καὶ ἀφοῦ τὸν περιέτεμαν, τὸν ὀνόμασαν Ἰμπραήμ. Μέσα σὲ δύο μῆνες ὁ Ἰμπραήμ μετάνοιωσε εἰλικρινὰ καὶ ἕνα βράδυ ἔφυγε κρυφὰ καὶ πῆγε στὸν πατέρα του, στὸν ὁποῖο διηγήθηκε ὅλη τὴν συμφορὰ του. Ἀδυνατώντας νὰ τὸν βοηθήσει ὁ πατέρας του τὸν ἔκρυψε στὸ χωριὸ Κεραμίδι<sup>30</sup>. Ἀπὸ ἐκεῖ καὶ μέσῳ τοῦ Λιμένος Καμαρίου ὁ Νικόλαος φεύγει μὲ μία ὀμάδα κτιστῶν γιὰ τὴν Κρήτη. Μὲ τοὺς κτίστες ὁμως μένει λίγο διότι τὸν κακομεταχειρίζονταν καὶ δραπετεύει. Σὲ μία ἐρημικὴ ἐκκλησία τὸν βρίσκει ἕνας ἱερέας, ὁ ὁποῖος τὸν υἱοθετεῖ καὶ τοῦ μαθαίνει ὑφαντικὴ. Ὁ θάνατος τοῦ ἱερέα μετὰ ἀπὸ τρία χρόνια ἀναγκάζει τὸν Νικόλαο νὰ φύγει μαζὶ μὲ κάποιον ἄλλο νεὸ ἀπὸ τὴν Κρήτη γιὰ τὸ Ἅγιον Ὅρος. Ἐκεῖ ἔψαξε νὰ βρῆ ἕναν πνευματικὸ πατέρα, γιὰ νὰ ἐξομολογηθῆ τὴν βαρεῖά του ἀμαρτία τῆς ἄρνησης τοῦ Χριστοῦ. Ἀφοῦ γύρισε ὅλα τὰ μοναστήρια τοῦ Ἁγίου Ὅρους, κατέληξε στὴν Ἱερὰ Μονὴ τῶν Ἁγίων καὶ Πανευφήμων Ἀποστόλων, ποὺ εἶναι γνωστὴ ὡς Ἱ. Μ. Καρακάλλου<sup>31</sup>. Ἐκεῖ ἐκάθη μοναχὸς καὶ μετονομάστηκε σὲ Γεδεῶν. Στὴν μονὴ Καρακάλλου ἔμεινε τριάντα πέντε χρόνια, μὲ ἐξαίρεση ἕνα διάστημα ἕξι ἐτῶν ποὺ τὸ πέρασε σὲ Μετόχιο τῆς Μονῆς στὴν Κρήτη<sup>32</sup>. Μετὰ τὴν ἐπιστροφή του στὸ

<sup>27</sup> Σύμφωνα μὲ τὴν καταχώρηση στὴν ιστοσελίδα [https://www.imra.gr/picture/PDF/gedeon\\_karakalinos-vios.pdf](https://www.imra.gr/picture/PDF/gedeon_karakalinos-vios.pdf) (πρόσβαση 3 Σεπτ. 2019) τὸ κοσμικὸ του ὄνομα ἦταν Νικόλαος Μέμτσιας καὶ εἶχε 3 ἀδελφούς καὶ 4 ἀδελφές.

<sup>28</sup> Κοινότητα τῆς ἐπαρχίας Βόλου ποὺ ἀνῆκει στὸν δήμο Ρήγα Φεραίου. Τὸ Γερχμὶ μετονομάστηκε ἀπὸ τὶς 4/11/1927 σὲ Ξερολίθι.

<sup>29</sup> Τὸ Βελεστίνο εἶναι κωμόπολη στὴν Περιφερειακὴ Ἐνότητα Μαγνησίας καὶ ἔδρα τοῦ δήμου Ρήγα Φεραίου, βρίσκεται 17 χιλιόμετρα Δυτικὰ τοῦ Βόλου.

<sup>30</sup> Χωριὸ τοῦ νομοῦ Μαγνησίας, στὴν πλαγιά τοῦ Μαυροβουνίου, βορείως τοῦ Πηλίου σὲ ὑψόμετρο 300 μέτρων. Κοντινότερη παραλία σὲ ἀπόσταση πέντε χιλιομέτρων εἶναι τὸ Καμάρι. Βλ. [https://el.wikipedia.org/wiki/Κεραμίδι\\_Μαγνησίας](https://el.wikipedia.org/wiki/Κεραμίδι_Μαγνησίας) (πρόσβαση 3 Σεπτ. 2019).

<sup>31</sup> Μονὴ τοῦ Ἁγίου Ὅρους, ἡ ὁποία εὐρίσκεται σὲ ἀνοικτὸ καὶ κατάφυτο πραινὲς μὲ θεὰ τὴ θάλασσα τῆς ΒΑ πλευρᾶς τῆς ἀγορευτικῆς χειρσονήσου. Ἡ ἱδρυσί της ἀνάγεται πρὶν τὸ ἔτος 1018. Γιὰ περισσότερες πληροφορίες βλ. <http://www.kedak.gr/iera-moni-karakallou/odiporiko/196/> (ἐπίσκεψη 3 Σεπτ. 2019).

<sup>32</sup> Ἡ ἔκδοσι Σ τοῦ *Μεγάλου Συναξαριστῆ*, (ἀνωτ. σμ. 23, σ. 734.) –ἀλλὰ ὄχι καὶ οἱ ἐκδόσεις Π

Ἅγιον Ὅρος, ἐπιδόθηκε σὲ αὐστηρὴ ἄσκησι. «...Τίς δύναται νὰ διηγηθῆ τὰς νηστείας του, τὰς γονυκλισίας του, τὰς ἀγρυπνίας του, καὶ τοὺς λοιποὺς ἀσκητικούς ἀγῶνάς του; Μόνον ὁ καρδιογνώστης Θεὸς γινώσκει ταῦτα, διότι μετὰ τῶν ἄλλων ἀσκήσεων καὶ ἀγῶνων, τοὺς ὁποίους μετεχειρίζετο πρὸς τῆξιν καὶ κακουχίαν τοῦ σώματός του, λέγουσιν, ὅτι εἶχε καὶ μίαν τανάλιαν διὰ τῆς ὁποίας δάκνων τὰς σάρκας του, κατέκοπτεν αὐτὰς ἀφειδῶς, πράγμα τῷ ὄντι ἄξιον φρίκης! καὶ ὁ ζῆλος αὐτοῦ δὲν ἦτο ὀλιγότερος τῶν παλαιῶν ἀσκητῶν...»<sup>33</sup>.

Στὴν Μονὴ Καρακάλλου, ὁ ἅγιος διάβασε βίους Ἀγίων, οἱ περισσότεροὶ ἀπὸ τοὺς ὁποίους ἦσαν προτρεπτικοὶ στὸ μαρτύριο μὲ τὰ παραδείγματα παλαιότερων καὶ συγχρόνων του, οἱ ὅποιοι ἔπασαν στὸ ἴδιο παράπτωμα τῆς ἀρνήσεως τοῦ Χριστοῦ καὶ ὕστερα πάλι ἀνένησαν καὶ ὁμολόγησαν ἐνώπιον ἰσχυρῶν τυράννων τὸν Χριστό. Αὐτὸ εἶχε μεγάλη ἐπίδρασι στὸν Γεδεών, καὶ ἄναψε μέσα του τὴν ἐπιθυμίαν γιὰ μαρτύριο<sup>34</sup>. Γι' αὐτὸ τὸν λόγο καὶ ὁ Γεδεών πῆρε ἄδεια καὶ εὐλογία ἀπὸ τὸν ἡγούμενο τῆς Καρακάλλου καὶ ἤρθε στὴν Ζαγορά<sup>35</sup>. Ἐκεῖ ἄρχισε νὰ προσποιεῖται τὸν «διὰ Χριστὸν σαλόν» (τρελό)<sup>36</sup>. Παριστάνοντας τὸν σαλό, καὶ μετὰ ἀπὸ ἄσκοπες περιπλανήσεις κατέληξε στὸ Βελεστίνο, τὸν τόπο τῆς ἐξόμωσής του. Τὴν Μεγάλῃ Πέμπτῃ, λοιπόν, φόρεσε στὸ κεφάλι του ἓνα στεφάνι ἀπὸ τριαντάφυλλα καὶ λουλούδια, καὶ πῆγε στὴν πόρτα τοῦ Τούρκου ποὺ τὸν εἶχε ὀδηγήσει στὸ νὰ ἀλλάξει πίστι. Τὴν χτύπησε μὲ μεγάλες πέτρες τόσο δυνατὰ, ποὺ τὴν κατέστρεψε. Στὴν συνέχεια μπῆκε

---

καὶ Δ–, παραδίδει τὴν πληροφορία ὅτι «ἐν τῷ μεταξύ δὲ τούτων τῶν τριάκοντα πέντε ἐτῶν, ἐν ἔτει 1797, Ἰουνίου 6η, διωρίσθη παρὰ τῆς Ἱερᾶς Μονῆς, οὐσης τότε ιδιορρυθμοῦ μετὰ τοῦ Προηγουμένου Γαβριὴλ εἰς τὸ ἐν Κρήτῃ Μετόχιον τῆς Θείας Μορφώσεως διὰ μίαν ἐξαετίαν...». Στὴν ἱστοσελίδα [https://www.imra.gr/picture/PDF/gedeon\\_karakalinos-vios.pdf](https://www.imra.gr/picture/PDF/gedeon_karakalinos-vios.pdf) (πρόσβασι 3 Σεπτ. 2019) παραδίδεται ἡ πληροφορία ὅτι τὸ Μετόχιον βρισκόταν στὸ χωριὸ Μαργαριτες τοῦ νομοῦ Ρεθύμνου, σὲ ἀπόστασι 27 χιλιομέτρων ἀπὸ τὸ Ρέθυμνο.

<sup>33</sup> Π σ. 22, Δ σσ. 24-25, Σ σ. 734.

<sup>34</sup> Γιὰ αὐτὴ τὴν ἰδιαίτερον κατηγορίαν τῶν Νεομαρτύρων στὴν ὁποία ἐντάσσεται ὁ Ἅγιος Γεδεών, τοὺς «ἐξ ἀρνησιχρίστων», τὴν συνδέει τοὺς μὲ τὸ Ἅγιο Ὅρος καὶ τὴς συμβουλῆς τοῦ Ἁγίου Νικοδήμου τοῦ Ἁγιορείτου πρὸς αὐτούς, βλ. Δ. Τσάμης, *Ἁγιολογία*, σσ. 112-113 καὶ 118. Βλ. ἐπίσης Μ. Γ. Βαρθούνης, *Λαογραφικὰ τῶν Νεομαρτύρων*, Κομοτηνὴ 1998, σσ. 30-34.

<sup>35</sup> Ἡ Ζαγορὰ εἶναι χωριὸ τοῦ Πηλίου καὶ ἔδρα τοῦ Δήμου Ζαγοράς-Μουρεσίου στὸν νομὸ Μαγνησίας. Ἀπέχει 47 χιλιόμετρα ἀπὸ τὸν Βόλο καὶ 253 χιλιόμετρα ἀπὸ τὴν Θεσσαλονίκη, βλ. [https://el.wikipedia.org/wiki/Ζαγορὰ\\_Πηλίου](https://el.wikipedia.org/wiki/Ζαγορὰ_Πηλίου) (ἐπίσκεψι 3 Σεπτ. 2019).

<sup>36</sup> Καὶ ἄλλοι ἀγορεύειτε μοναχοί, συνήθως μετὰ ἀπὸ ὄραμα, παρίσταναν γιὰ κάποιον χρονικὸ διάστημα τοὺς «διὰ Χριστὸν σαλοὺς» ὡς εἶδος μοναστικῆς ἀσκήσεως. Παράδειγμα ὁ Ἅγιος Μάξιμος ὁ Καυσοκαλυβίτης (1272/85-1367/80), ὁ ὁποῖος στὸν *Βίο* του ποὺ γράφτηκε ἀπὸ τὸν Θεοφάνη παρουσιάζεται νὰ συμπεριφέρεται ὡς σαλὸς μετὰ ἀπὸ ὄραμα τῆς Θεοτόκου. Βλ. R. Greenfield and A.-M. Talbot, *Holy Men of Mount Athos*, [DOML 40] Cambridge MA – London 2016, σσ. 456-457, 460-461, 480-481, 490-491, 494-495, 534-537, 707, 708, 709, 713.

μέσα στο σπίτι του Τούρκου και παρουσιάστηκε μπροστά του. Μετά από σύντομη συνομιλία του αποκάλυψε ποιός ήταν και όμολόγησε μπροστά του ότι έχει απορρίψει τον Μωαμεθανισμό και έχει επιστρέψει στην πίστη του Χριστού<sup>37</sup>. Όταν τὰ άκουσε αυτά ο Τούρκος, έτρεξε άμέσως στο δικαστήριο και ζήτησε να συλληφθῆ ὁ Άγιος, πράγμα τὸ ὁποῖο έγινε και εκείνος ὀδηγήθηκε στον Κριτῆ τὴν Μεγάλη Παρασκευή. Φορώντας ἀκόμη τὸ στεφάνι με τὰ λουλούδια στὸ κεφάλι του και ἔχοντας στὰ χέρια του δυὸ κόκκινα αὐγά, μπῆκε στὸ δωμάτιο τοῦ Κριτῆ και τοῦ τὰ ἔδωσε λέγοντας: «Χριστὸς ἀνέστη Κριτῆ, και Χρόνια Πολλά!». Ὁ Κριτῆς τὸν θεώρησε τρελό και στὴ συζήτηση ποὺ ἐπακολούθησε ὁ Άγιος ἀπέρριψε κατηγορηματικὰ τὸν Μωαμεθανισμό. Ἐπιπλέον ἔρριξε τὸν ζεματιστὸ καφέ ποὺ ἔπινε ὁ Κριτῆς στὸ πρόσωπό του. Τότε ο Κριτῆς ἐξοργίστηκε και διέταξε τοὺς ὑπηρέτες του νὰ τὸν ξυλοκοπήσουν και νὰ τὸν πετάξουν ἔξω ἀπὸ τὸ δικαστήριο<sup>38</sup>. Φαίνεται ὅτι δὲν ἠθέλε νὰ τὸν τιμωρήσει περισσότερο ἢ νὰ τὸν θανατώσει ἐπειδὴ τὸν θεώρησε τρελό<sup>39</sup>.

Όταν ὁ Άγιος ἔφυγε ἀπὸ ἐκεῖ, πῆγε σὲ ἓνα τζαμί ἔξω ἀπὸ τὸ ὁποῖο συνάντησε μιὰ πλούσια Τουρκάλα μαζί με τέσσερις ὑπηρέτριές της. Μόλις τὴν εἶδε ὁ Άγιος τῆς ἐπιτέθηκε, ἔσχισε τὰ ρούχα της και τὴν κλώτσησε τόσο δυνατὰ, ποὺ ἡ γυναῖκα ἔβγαλε αἷμα ἀπὸ τὸ στόμα. Οἱ φωνὲς τῶν ὑπηρετριῶν της προσέφυγαν ἓνα πλῆθος Τούρκων, οἱ ὁποῖοι ἄρχισαν νὰ χτυποῦν τὸν μάρτυρα δίχως ἔλεος με μαχαίρια και ξύλα μέχρι ποὺ τὸν ἄφησαν ἡμιθανῆ. Κάποιοι Χριστιανοὶ τὸν μετέφεραν στὸ σπίτι τῆς ἀδερφῆς του Δάφνης, ποὺ ἦταν παντρεμένη στὸ χωριὸ Ταμπιγλί<sup>40</sup>, κοντὰ στὸ Βελεστῖνο. Ἐκεῖ ἔμεινε τρεῖς μῆνες μέχρι νὰ ξαναπερπατήσει.

Στὸ σπίτι τῆς ἀδερφῆς του φιλοξενήθηκαν κάποτε τρεῖς Τούρκοι, τοὺς

<sup>37</sup> Γιὰ τὴν ὑποχρέωση τῶν «ἐξ ἀρνησιχρίστων» ἐπανερχομένων Χριστιανῶν νὰ περάσουν ὀρισμένα στάδια προετοιμασίας, τὰ ὁποῖα στὴν πράξη φαίνεται νὰ ἀκολουθεῖ ἓν μέρος και ὁ Άγιος Γεδεὼν και ἰδίως γιὰ τὴν ὑποχρέωση νὰ ἀποκηρύξουν τὴν θρησκεία ποὺ ἀσπάζονταν –ἀρνούμενοι τὸν Χριστιανισμό–, στὸν τόπο ὅπου ἠρνήθησαν τὸν Χριστό, βλ. Νικοδήμου Ἀγορείτου, *Νέον Μαρτυρολόγιον*, Ἀθῆναι 1961<sup>3</sup>, σσ. 19-20.

<sup>38</sup> Τὸ συγκεκριμένο ἐπεισόδιο ἐπαναλαμβάνει πολλὰ στοιχεῖα ποὺ ἀρχικὰ ἀπαντοῦν στὰ *Μαρτύρια* τῆς πρωτοχριστιανικῆς περιόδου, ὅπως ἡ προσπάθεια τοῦ δικάζοντος νὰ πείσει με λογικὰ ἐπιχειρήματα τὸν μάρτυρα και νὰ τὸν ἀποσπάσει ἀπὸ τὸν Χριστιανισμό, βλ. Κ. Μπουρδάρη, *Τὸ Δίκαιο στὰ Ἀγιολογικὰ Κείμενα*, σσ. 74-75.

<sup>39</sup> Γιὰ τὴν ἀντιμετώπιση τῶν σαλῶν ἐκ μέρους τοῦ Ἰσλάμ, στὸ πλαίσιο τοῦ ὁποῖου θεωροῦνται εἴτε προφῆτες, εἴτε ἐπικίνδυνοι ψυχοπαθεῖς, βλ. M. W. Dols, "Insanity in Byzantine and Islamic Medicine", *Dumbarton Oaks Papers* 38 (1984), σ. 136 και σμκ. 7, ἐπίσης, τὸ γενικώτερο, M. W. Dols *Majnun: The Madman in Medieval Islamic Society*, Oxford 1992.

<sup>40</sup> Συνοικισμὸς τοῦ Βελεστῖνου ποὺ σήμερα δὲν ὑπάρχει.

οποίους ό Άγιος άρχισε νά προκαλεί μέ λόγια. Ή αντίπαράθεση κατέληξε σέ πρόκληση δοκιμασίας. Στο όνομα, δηλαδή, τής πίστης του καθένas θά κρατούσε στα χέρια του ένα κάρβουνο άναμμένο. Πρώτος άρχισε ό Άγιος. Έβγαλε στο δεξί του χέρι ένα κάρβουνο άναμμένο και τό κράτησε μέχρι πού τό χέρι του φούσκωσε κυκλικά και περικύκλωσε τό κάρβουνο. Οί Τούρκοι τού φώναζαν νά τό αφήσει, αλλά αυτός δέν τούς άκουγε, μέχρι πού ό άνηπιός του τό άρπαξε και τό πέταξε στο έδαφος.

Στήν συνέχεια ό Άγιος έδωσε τό καμμένο του χέρι και πήγε στο χωριό Κανάλια<sup>41</sup>, στο σπίτι τού φίλου του Χατζή Νικολού, όπου διάφοροι άρχισαν νά τόν ρωτούν γιατί έχει δεμένο τό χέρι του. Ό Άγιος τούς απάντησε ότι τόν δάγκωσε ένα κορίτσι τήν προηγούμενη ήμέρα επειδή τό φίλησε, αλλά «...πολλά μέλλει νά πάθη καθώς φαίνεται αυτή ή χείρ»<sup>42</sup>. Ό φίλος του, αφού έμαθε τήν αλήθεια, άρχισε νά τόν παρακινεί στο μαρτύριο, υπενθυμίζοντάς του διάφορους Άγίους τού παρελθόντος, πού μαρτύρησαν εκούσια. Βρήκε, λοιπόν, ό Άγιος τό ξύλινο στυλιάρι ενός φτυαριού και τό έδωσε στα χέρια του ως ρόπαλο. Στήν συνέχεια πήγε στο Βελεστίνο τήν Παρασκευή, ήμέρα παζαριού, έχοντας γύρω άπό τό καλιμαύχι του μιá άρμαθιά παράδες. Άρχισε νά κυνηγά τούς Τούρκους και νά τούς χτυπά άγρια μέ τό παλουκι, πού κρατούσε. Βλέποντας αυτήν τήν συμπεριφορά, οί Τούρκοι τόν θεώρησαν έντελώς τρελό, και άπό εκεί και στο έξης κατέληξε νά είναι ό φόβος και ο τρόμος τους, σέ σημείο πού έγκατέλειπαν τά χωράφια και τά ύποστατικά τους, διότι ένψ οί Τούρκοι έκαναν ήσυχα τς δουλειές τους, εκείνος όρμούσε πάνω τους και μέ τό ξύλο τούς χτυπούσε και τούς καταπλήγωνε, άκόμη και τούς φύλακες πού έβαζαν έξ αιτίας του στα περιβόλια τους. Όμως δέν έπαιρναν κανένα μέτρο έναντίον του διότι τόν θεωρούσαν τρελλό.

Μιά ώρα έξω άπό τό Βελεστίνο ύπάρχει κάποιον σπήλαιο, όπου ό Άγιος πήγαινε για νά προσευχηθεί. Τόν ίδιο καιρό παρευόντας σέ έναν βάλτο έπιανε ψάρια, τά όποια μοίραζε σχεδόν καθημερινά στους φτωχούς τής περιοχής κουβαλώντας τα στην πλάτη του ό ίδιος. Έπειδή όμως δέν τού είχε δοθεί μέχρι τότε ή ευκαιρία νά μαρτυρήσει, αποφάσισε νά έπιστρέψει περπατώντας δια ξηράς στο Άγιον Όρος. Εκεί έμεινε έναν χρόνο, αλλά ό διακαής πόθος τού

<sup>41</sup> Χωριό στην ΒΔ πλευρά τού Πηλίου, Α τής λίμνης Κάρλας. Βρίσκεται 26 χιλιόμετρα ΒΔ τού Βόλου και άνήκει στον Δήμο Ρίγα Φερραίου.

<sup>42</sup> Το πρώτο μέρος τής πρότασης είναι μέσα στο πνεύμα τής συμπεριφοράς ενός σαλού άγίου (για παράδειγμα πολλούς αιώνες πριν ό Συμεών ό Σαλός ζητά στην Έμμεσα άπό κάποιες κοπέλες πού έπλεναν ρούχα νά τόν φιλήσουν). Ή δεύτερη πρόταση είναι προφητική.

μαρτυρίου μέσα του δέν ἔπαυε. Πῆρε, λοιπόν, ξανὰ τὴν εὐλογία τοῦ ἡγουμένου του καὶ τὶς εὐχὲς τῶν ἀδελφῶν τῆς μονῆς, καὶ ἐπέστρεψε στὴν Ἁγιά<sup>43</sup>, ὅπου πάλι ὁμολόγησε τὸν Χριστό. Ὁ διοικητὴς ὁμῶς τῆς Ἁγιάς, ἀνίκανος νὰ ἀποφασίσει τὴν τύχη τοῦ Ἁγίου, γράφει στὸν Βελῆ πασά<sup>44</sup> ποὺ βρισκόταν τότε στὸν Τύρναβο<sup>45</sup>. Ὁ Βελῆς στέλνει ὑπηρετὲς τοῦ ποὺ συλλαμβάνουν τὸν Ἅγιο στὸ Κανάλι. Ἀφοῦ ἐκκλησιάστηκε καὶ μετέλαβε στὸ Κανάλι ὁ Ἅγιος μεταφέρθηκε στὸν Τύρναβο. Σὲ μία πρώτη ἀντιπαράθεση μὲ τὸν Βελῆ, ὁ Ἅγιος ἐξιστορεῖ τὴν πορεία του. Ὁ Βελῆς τὸν φυλακίζει καὶ τὴν ἐπομένη τὸν παρουσιάζει σὲ μουλλάδες μπέηδες καὶ ἀξιωματικούς ποὺ εἶχε καλέσει ἀπὸ τὴν Λάρισα. Διαλεγόμενος μαζί τους ὁ Γεδεών, δέν ἔπαυε νὰ τοὺς προκαλεῖ προσβάλλοντας τὸ Ἰσλάμ καὶ τὸν Μωάμεθ<sup>46</sup>. Τότε οἱ Τοῦρκοι, ἐξαγριωμένοι, τοῦ ξύρισαν τὸ κεφάλι, τὸν ἀπογύμνωσαν καὶ τὸν ἔβαλαν πάνω σὲ ἓνα γαϊδούρι διαπομπεύοντάς τον στοὺς δρόμους τοῦ Τυρνάβου. Μετὰ τὴν διαπόμπευσή του οἱ Τοῦρκοι ὀδήγησαν τὸν μάρτυρα στὴν αὐλὴ τοῦ παλατιοῦ τοῦ Βελῆ πασά<sup>47</sup>, ὅπου, μετὰ ἀπὸ πληθῆρα διαφόρων βασανισμῶν, σύμφωνα μὲ τὴν διαταγὴ ποὺ τοὺς δόθηκε τοῦ ἔκοψαν τὰ χέρια καὶ τὰ πόδια<sup>48</sup>, ἐνῶ ἀκόμα ἦταν ζωντανός, καὶ τὸν ἔρριξαν στὰ ἀποχωρητήρια. Ἐκεῖ, κατὰ τὰ ξημερώματα καὶ ἐνῶ ὁ Ἅγιος ζοῦσε ἀκόμη, τὸν ἐπισκέφθηκε ἓνας πρόσφατα ἐκχριστιανισμένος

<sup>43</sup> Κωμόπολι τοῦ Νομοῦ Λαρίσης, βρίσκεται στὸ Ἀνατολικό τμήμα τοῦ Νομοῦ, σὲ λοφώδη-ἡμιορεινὴ περιοχὴ στοὺς ΝΑ πρόποδες τῆς Ὀσσας καὶ πρὸς Ἀνατολὰς βλέπει στὸ τέλος τοῦ Θερμαϊκοῦ Κόλπου καὶ στὸ Αἰγαῖο Πέλαγος. Γιὰ περισσότερα βλ. [https://el.wikipedia.org/wiki/Ἁγιά\\_Λάρισα#cite\\_note-Πάπυρος\\_Λαρούς-2](https://el.wikipedia.org/wiki/Ἁγιά_Λάρισα#cite_note-Πάπυρος_Λαρούς-2) (ἐπίσκεψη 3. Σεπτ. 2019).

<sup>44</sup> Δευτερότοκος γιὸς τοῦ Ἀλῆ πασά, γεννήθηκε πιθανόν, στὸ Τεπελένι τὸ 1772 ἢ στὰ Ἰωάννινα τὸ 1771, καὶ ἐκτελέστηκε ἀπὸ τὶς Τουρκικὲς ἀρχὲς στὴν Κιουτάχεια τὸ 1822. Στὴν Θεσσαλία παρέμεινε ὡς διοικητὴς τὴν περίοδο 1812-1819, γιὰ περισσότερα βλ. <http://www.ygeiaonline.gr/component/k2/item/12250-bellh-pasas> (ἐπίσκεψη 3 Σεπτ. 2019).

<sup>45</sup> Ὁ Τύρναβος, παλαιότερα Τούρναβος (ὅπως γράφεται καὶ στὴν ἔκδοσι Π), εἶναι ἡ πέμπτη μεγαλύτερη πόλις τῆς Θεσσαλίας καὶ βρίσκεται στὸν νομὸ Λαρίσης. Τὴν περίοδο ποὺ μαρτύρησε ὁ Ἅγιος Γεδεών, ὁ Τύρναβος ἦταν μεγαλύτερος σὲ ἔκτασι καὶ σὲ πολιτικὴ σημασία ἀπὸ τὴν Λάρισα. Γιὰ περισσότερα βλ. <https://el.wikipedia.org/wiki/Τύρναβος> (ἐπίσκεψη 3 Σεπτ. 2019).

<sup>46</sup> Γιὰ παρόμοιες πρακτικὲς τῶν προῶμων μαρτύρων τοῦ Χριστιανισμοῦ, βλ. Κ. Μπουρδάρη, *Τὸ Δίκαιο στὰ Ἀγιολογικὰ Κείμενα*, σ. 74-79, ἰδίως 78.

<sup>47</sup> Γιὰ τὸ παλάτι τοῦ Βελῆ πασά στὸν Τύρναβο ὑπάρχουν μαρτυρίες συγχρόνων τοῦ περιηγητῶν, βλ. <https://www.eleftheria.gr/μυθερώματα/item/166630.html>, (ἐπίσκεψη 3 Σεπτ. 2019).

<sup>48</sup> Ὁ Σπ. Λάμπρος σώζει τὴν μαρτυρία, ἡ ὁποία δέν ὑπάρχει σὲ κάποια ἀπὸ τὶς ἐκδόσεις τοῦ *Βίου* τοῦ Ἁγίου, ὅτι «Τοιαύτην ἀνδρείαν ἔδειξεν αὐτὸς ὁ Μακεδὼν εἰς τὰς βασάνους, ὅπου προστάξας ὁ τύραννος Βελίπασσας νὰ κοποῦν αἱ χεῖρες καὶ οἱ πόδες του, ὅτε ἔκοψαν τὴν δεξιὰν χεῖρά του, ἀρπάσας ταύτην μὲ τὴν ἀριστεράν τὴν ἔρριψε κατὰ τοῦ τυράννου εἰπὼν αὐτῷ: Νά, φάγε...», βλ. Σπ. Λάμπρος, «Τὰ πάτρια τοῦ Ἁγίου Ὅρους», *Νέος Ἑλληνομνημίων* 9.3 (1912), σ. 243.

Έβραϊος ζητώντας την εύλογία του. Ο Γεδεών του προφήτευσε το έπικείμενο τέλος του Βελή πασα. Στην συνέχεια μέσα σε φριχτούς πόνους παρέδωσε το πνεύμα στις 30 Δεκεμβρίου 1818. Οί Χριστιανοί προσπάτησαν δωροδοκώντας τον διοικητή της πόλης (*πολιτάρχης* στο κείμενο του *Βίου*) να αποκτήσουν το λείψανο του Άγίου, αλλά το μόνο που κατάφεραν σκάβοντας μπροστά από τα αποχωρητήρια ήταν να πάρουν το ματωμένο χώμα. Όταν το έμαθε ο Βελής διέταξε να πετάξουν το πτώμα στον ποταμό Σαλαμπριά<sup>49</sup>, γιά να μην μπορέσουν να το θάψουν οί Χριστιανοί. Όμως μετά από την μεσολάβηση μιας Χριστιανής παλλακίδας του, ο διοικητής της πόλης έδωσε άδεια και οί Χριστιανοί, σκάβοντας τον τοίχο του αποχωρητηρίου απέσυραν το λείψανο του Άγίου κατά τις ξί το πρωί της 30ης Δεκεμβρίου και το κήδευσαν με μεγαλοπρέπεια θάβοντάς το στον ναό των Άγιων Αποστόλων του Τυρνάβου πίσω από το ιερό βήμα, με την παρουσία του Μητροπολίτη Λαρίσης, πλήθους ιερέων και πιστών. Πρίν το θάψουν ανακάλυψαν ότι το σάβανο ήταν γεμάτο αίμα, πολλές ώρες μετά τον θάνατο του Άγίου. Το απόγευμα της ίδιας μέρας αρκετοί Τουρκοί μαζεύτηκαν έχοντας κάνει προετοιμασίες να κάψουν και να σκορπίσουν στον ποταμό το λείψανο, το όποιο και ζήτησαν από τον Βελή<sup>50</sup>. Έκείνος τότε αντίληφθηκε ότι οί Χριστιανοί είχαν κλέψει το σώμα και φυλάκισε τον διοικητή της πόλης, επιβάλλοντας και χρηματικές ποινές σε Λαρισαίους αξιωματούχους που συμμετείχαν στην υπόθεση διευκολύνσεως των Χριστιανών. Η προφητεία του Άγίου στον νεοπροσήλυτο Έβραίο πραγματοποιήθηκε την 14η Μαρτίου του 1819, σε λιγότερο από έναν χρόνο<sup>51</sup>. Δεκαεννέα χρόνια μετά την ταφή, δηλαδή, το 1837, μέρος των λειψάνων (τά κομμένα χέρια και πόδια και ή σιαγών) μεταφέρθηκαν στην Μονή Καρακάλλου επί ήγουμενείας Προκοπίου<sup>52</sup>.

Ελπίζουμε ή παραπάνω ανάλυση να κατέδειξε το ότι οί *βίοι και τα μαρτύρια* των Νεομαρτύρων, παρά τις έπιμέρους ελάσσονες διαφορές από έκδοση

<sup>49</sup> Πρόκειται για τον ποταμό Τυταρίσιο (Ξεριά), ο όποιος είναι ένας από τους σημαντικότερους παραποτάμους του Πηνειού.

<sup>50</sup> Για την αποτέφρωση ως μέθοδο εξαφάνισης του λειψάνου, βλ. Μ. Γ. Βαρβούνης, *Λαογραφικά των Νεομαρτύρων*, σ. 45.

<sup>51</sup> Πράγματι, το 1819 ο Βελή πασάς μετατέθηκε από τον Σουλτάνο στο μικρής σημασίας πασαλίκι της Ναυπάκτου, σχετικά βλ. διαδικτυακή πηγή άνωτ. σημ. 44.

<sup>52</sup> Σχετική είναι επίσης πάλι και ή μαρτυρία του Στυριδωνος Λάμπρου: «...Τότε απέκοψαν και την άριστεράν του και τους δύο πόδας ως φαίνονται τά λείψανά του συντετριμμένα. Εύρίσκεται προσέτι και μία κάρα αποξηνωμένη εις Βλαχίαν και άλλα πολλά άγια λείψανα», Σπ. Λάμπρος, «Τά πάτρια του Άγίου Όρους», σσ. 243-244.



σὲ ἔκδοσι, συνεχίζουν τὴν παράδοσι τῆς Χριστιανικῆς ἀγιολογίας ἀπὸ τοὺς πρῶτους αἰῶνες τῆς ἐξάπλωσις τοῦ Χριστιανισμοῦ μέχρι τὴν πτώσι τῆς Κωνσταντινούπολις, ἀνατρέχοντας στὰ πρῶτα *μαρτύρια καὶ πράξεις* γιὰ τὴν περιγραφὴ τῆς δίκης, τῶν βασανιστηρίων καὶ τῶν ἐκτελέσεων τῶν Νεομαρτύρων, καὶ ἀντλώντας ὕλικὸ ἀπὸ τοὺς Βυζαντινοὺς *βίους ἀγίων* γιὰ τὴν ἐξιστόρησι τοῦ βίου καὶ τῆς πολιτείας τῶν σημαντικότερων Ἁγίων-μαρτύρων τοῦ μετα-Βυζαντινοῦ Ὁρθόδοξου κόσμου. Ἐλπίζουμε ἐπίσης μέσα ἀπὸ τὴν πληθώρα γραπτῶν καὶ ψηφιακῶν ἐκδοχῶν τῆς ζωῆς καὶ τοῦ μαρτυρίου τοῦ Ἁγίου Γεδεῶν νὰ διαφαίνεται ἡ σημαντικώτατη θέση ποὺ αὐτὸς καταλαμβάνει στὴν συνείδησι τοῦ Ὁρθόδοξου κόσμου σήμερα.

## Βιβλιογραφία

### Α) Συντομογραφίες

DOML Dumbarton Oaks Medieval Library

ΘΗΕ Ὁρησκευτικὴ καὶ Ἠθικὴ Ἐγκυκλοπαιδεία, Ἀθήνα

### Β) Πηγές

Πολυζώου ἱερέως, *Ἀκολουθία τοῦ ἀγίου ἐνδόξου ὀσιομάρτυρος Γεδεῶν τοῦ Νέου ἀθλήσαντος ἐν Τυρνάβῳ Θεσσαλίας κατὰ τὸ 1818, μηνὶ Δεκεμβρίῳ 30, συνταχθεῖσα ὑπὸ Πολυζώου, ἱερέως τοῦ καὶ ἱεροδιδασκάλου τῆς κομοπόλεως Μακρινιτῆζας. Ἐτυπώθη δὲ δι' ἐπιστασίας καὶ δαπάνης τοῦ Πανοσιολογιωτάτου, Κυρίου Χ. Γαβριὴλ Ἱερομονάχου ἀγιορίτου ἐκ τῆς Μονῆς Καρακάλλου, υἱοῦ τοῦ Π. Ἰωάννου τῆς κομοπόλεως Μακρινιτῆζας ἐκ τῆς Δημοπρασίας...*, ἐν Κωνσταντινουπόλει 1840.

Νικοδήμου Ἀγιορείτου, *Νέον Μαρτυρολόγιον*, Ἀθῆναι 1961<sup>3</sup>.

### Γ) Μελέτες - Ἄρθρα

A. Alexakis, *The Greek Life of St. Leo Bishop of Catania (BHG 981b)*, Bruxelles, 2011.

Ἀρχμ. Σεραφεὶμ Στεργιουλῆς, Δ. Καλαμίκης, Ἀ. Χαλδαιάκης (ἐκδ.), *Πρακτικὰ Διορθοδόξου Ἐπιστημονικοῦ Συνεδρίου «Κωνσταντῖνος ὁ Ὑδραῖος - Νεομάρτυρες Προάγγελοι τῆς Ἀναστάσεως τοῦ Γένους»*, Ὑδρα 10-14 Νοεμβρίου 2000, Ὑδρα 2007.

Μ. Γ. Βαρβούνης, *Λαογραφικὰ τῶν Νεομαρτύρων*, Κομοτηνὴ 1998.

Μ. Detoraki, "Greek Passions of the Martyrs in Byzantium", στὸ St. Efthymiadis (ed.), *The Ashgate Research Companion to Byzantine Hagiography*, Vol. II: *Genres and Contexts*, Farnham-Burlington VT, 2014, σσ. 61-102.

Μ. W. Dols, "Insanity in Byzantine and Islamic Medicine", *Dumbarton Oaks Papers* 38 (1984), σσ. 135-148.

Μ. W. Dols *Majnun: The Madman in Medieval Islamic Society*, Oxford 1992.

- St. Efthymiadis (ed.), *The Ashgate Research Companion to Byzantine Hagiography*, Vol. I: *Periods and Places*, Farnham-Burlington VT, 2011.
- A. Ehrhard, *Überlieferung und Bestand der hagiographischen und homiletischen Literatur der griechischen Kirche von den Anfängen bis zum Ende des 16. Jahrhunderts* (TU 50-52), 3 vols, Leipzig 1937-1952.
- St. Efthymiadis (ed.), *The Ashgate Research Companion to Byzantine Hagiography*, Vol. II: *Genres and Contexts*, Farnham-Burlington VT, 2014.
- R. Greenfield and A.-M Talbot, *Holy Men of Mount Athos*, [DOML 40] Cambridge MA – London 2016.
- T. Hägg, “The *Life of St Antony* between Biography and Hagiography”, στο St. Efthymiadis (ed.), *The Ashgate Research Companion to Byzantine Hagiography*, Vol. I: *Periods and Places*, Farnham-Burlington VT, 2011, σσ. 17-34.
- M. Hinterberger, “Byzantine Hagiography and its Literary Genres. Some Critical Observations” στο St. Efthymiadis (ed.), *The Ashgate Research Companion to Byzantine Hagiography*, Vol. II, σσ. 25-60.
- Σπ. Λάμπρος, «Τὰ πάτρια τοῦ Ἁγίου Ὁρους», *Νέος Ἑλληνομνήμεων* 9.3 (1912), σσ. 209-244.
- V. V. Latyšev, *Menologii Anonymi Byzantini saeculi X*, vol. I, Petropoli 1920.
- C. Mango, *Βυζάντιο. Ἡ Ἀυτοκρατορία τῆς Νέας Ρώμης*, (μετφρ. Δ. Τσουγκαράκη), Ἀθήνα 1988.
- B. Ματθαίου, Ματθ. Λαγγῆς, *Ὁ Μέγας Συναξαριστὴς τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας*, τ. 12, Ἀθήνα 1950.
- Ἐ. Μελικίδου, *Ἡ διημώδης μετάφραση τοῦ βίου τοῦ Ἁγίου Φιλαρέτου τοῦ Ἐλεήμονος: Συμβολὴ στὴ μεταφραστικὴ κίνηση τοῦ 16ου καὶ τοῦ 17ου αἰ.*, (Διδακτορικὴ Διατριβή, ΑΠΘ), Θεσσαλονίκη 1997.
- Γ. Μικραγιαννανίτης, «Γεδεών» στὴν *ΘΗΕ*, τ. 4α, στ. 240-241.
- Μοναχοῦ Μωυσέως Ἁγιορείτου, «Ἄγνωστα στοιχεῖα περὶ τῶν Ἁγιορειτῶν Νεομαρτύρων», στο Ἄρχμ. Σεραφεῖμ Στεργιούλης, Δ. Καλαμάκης, Ἀ. Χαλδαϊάκης (ἐκδ.), *Πρακτικὰ Διορθοδόξου Ἐπιστημονικοῦ Συνεδρίου «Κωνσταντῖνος ὁ Ὑδραῖος – Νεομάρτυρες Προάγγελοι τῆς Ἀναστάσεως τοῦ Γένους»*, Ὑδρα 10-14 Νοεμβρίου 2000, Ὑδρα 2007, σσ. 317-339.
- Κ. Μπουρδάρη, *Τὸ Δίκαιο στὰ Ἀγιολογικὰ Κείμενα*, Ἀθήνα 1987.
- Σ. Πασχαλίδης, *Ἡ ἀπόγραφη Νεομαρτυρολογικὴ Συλλογὴ τοῦ Μοναχοῦ Καισαρίου Δαπόντε (1713-1784)*, Θεσσαλονίκη 2012.
- I. M. Περαντώνης, *Λεξικὸ τῶν Νεομαρτύρων*, τ. Α΄ (Α-Δ), Ἀθήνα 1972.
- Δ. Τσάμης, *Ἀγιολογία τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας*, Θεσσαλονίκη 1999.

## Ε) Ἱστοσελίδες

Ἁγία Λαρίσις

[https://el.wikipedia.org/wiki/Ἁγία\\_Λάρισις#cite\\_note-Πάπυρος\\_Λαρούς-2](https://el.wikipedia.org/wiki/Ἁγία_Λάρισις#cite_note-Πάπυρος_Λαρούς-2)

Άγιορείτικος Λόγος Άκολουθία όσιομάρτυρος Γεδεών (έκδοση 1840).  
[http://agioritikoslogos.blogspot.com/2018/12/blog-post\\_10.html](http://agioritikoslogos.blogspot.com/2018/12/blog-post_10.html) (μέρος α΄)  
[http://agioritikoslogos.blogspot.com/2018/12/blog-post\\_19.html](http://agioritikoslogos.blogspot.com/2018/12/blog-post_19.html) (μέρος β΄)

Άγιος Γεδεών Τυρνάβου

[https://www.imra.gr/picture/PDF/gedeon\\_karakalinos-vios.pdf](https://www.imra.gr/picture/PDF/gedeon_karakalinos-vios.pdf)  
<http://www.diakonima.gr/2009/12/30/o-άγιος-νεομάρτυς-και-οσιομάρτυς-γεδε/>  
[https://www.imra.gr/picture/PDF/gedeon\\_karakalinos-vios.pdf](https://www.imra.gr/picture/PDF/gedeon_karakalinos-vios.pdf)

Βελή Πασάς

[http://www.ygeiaonline.gr/component/k2/item/12250-belh\\_pasas](http://www.ygeiaonline.gr/component/k2/item/12250-belh_pasas)

*Codex Vatic. gr. 1613:*

[https://digi.vatlib.it/view/MSS\\_Vat.gr.1613](https://digi.vatlib.it/view/MSS_Vat.gr.1613).

Dumbarton Oaks Hagiography Database

<https://www.doaks.org/research/byzantine/resources/hagiography/database/dohp.asp?cmd=SShow&key=10>

Ζαγορά Πηλίου

[https://el.wikipedia.org/wiki/Ζαγορά\\_Πηλίου](https://el.wikipedia.org/wiki/Ζαγορά_Πηλίου)

Κεραμίδι Μαγνησίας

[https://el.wikipedia.org/wiki/Κεραμίδι\\_Μαγνησίας](https://el.wikipedia.org/wiki/Κεραμίδι_Μαγνησίας)

Μονή Καρακάλλου

<http://www.kedak.gr/tera-moni-karakallou/odiporiko/196>

Παλάτι Βελή πασά (Τύρναβος)

<https://www.eleftheria.gr/m/αφιερώματα/item/166630.html>

Τύρναβος

<https://el.wikipedia.org/wiki/Τύρναβος>



## Ο ΣΤΕΦΑΝΙΤΗΣ ΜΑΡΤΥΣ ΤΟΥ ΤΥΡΝΑΒΟΥ. ΣΧΟΛΙΑΖΟΝΤΑΣ ΤΗΝ ΠΕΡΙΠΥΣΤΗ ΕΙΚΟΝΑ ΤΟΥ

*«Τῶν σῶν αἱμάτων ἐν τοῖς ρεῖθροις κατεφοίνιξας Ὅσιομάρτυς  
τὴν στολὴν σου τὴν ὑπέριτον καὶ προσήχθης τῷ Κυρίῳ δεδοξαμένος,  
ἀλλ' ὡς ἔχων παρηρσίαν καθικέτευε, Γεδεῶν πάσης λυτροῦσθαι περιστάσεως»*

Ένας από τους μεγαλύτερους εικονογράφους τῆς Ὁρθόδοξου Ἐκκλησίας, ὁ Φώτιος Κόντογλου σπὴν εἰσαγωγή τοῦ βιβλίου του *Ἐκφρασις τῆς Ὁρθόδοξου Εἰκονογραφίας*, ἀναφέρει πρωτίστως, ὅτι: «...Ἡ τέχνη τῶν Εἰκόνων εἰς τὴν Ὁρθόδοξον Ἐκκλησίαν λέγεται Ἁγιογραφία, ὡς ζωγραφουσα ἅγια πρόσωπα καὶ ἁγίας ὑποθέσεις... Ἡ λειτουργικὴ Εἰκὼν ἔχει θεολογικὴν ἔννοιαν. Δέν εἶναι μία ζωγραφία ὅπου γίνεται διὰ νά τέρπη τοὺς ὀφθαλμοὺς μας, ἢ ἀκόμα διὰ νά μᾶς ἐνθυμίξη ἀπλῶς τὰ ἅγια πρόσωπα, ὅπως γίνεται μέ τὰς εἰκόνας ὅπου ἔχομεν διὰ νά φέρνωμεν εἰς τὴν μνήμην μᾶς τοὺς ἀγαπημένους συγγενεῖς καὶ φίλους μας, ἀλλὰ εἶναι κατὰ τέτοιον τρόπον ζωγραφισμένη, ὥστε νά μᾶς ὑψῶνῃ ἀπὸ τὸν φθαρτὸν κόσμον τοῦτον, καὶ νά μᾶς κάμνῃ νά ὀσφρανθῶμεν ἐκεῖνον τὸν καινὸν ἀέρα τῆς Βασιλείας τοῦ Θεοῦ...».

Ἡ φορητὴ εἰκόνα τοῦ ἁγίου Γεδεῶν Τυρνάβου, ἡ ὁποία φυλάσσεται στὸν ὁμώνυμο προσκυνηματικὸ τοῦ ναοῦ στὸν Τύρναβο, χρονολογεῖται τὸ 1842 καὶ ἀποτελεῖ ἓνα σχετικὰ σύγχρονο ἔργο λαϊκῆς τέχνης. Ἔχει ζωγραφιστεῖ πάνω σε ἓναν μεγάλων διαστάσεων ξύλινο φορέα, ὕψους 100 ἑκατοστῶν, πλάτους



60 ἑκατοστῶν καί πάχους 4 ἑκατοστῶν. Ὁ ζωγράφος εἶναι ἀνώνυμος, καθὼς ἢ εἰκόνα δέν φέρει τὴν ὑπογραφὴ κάποιου καλλιτέχνη. Παρ' ὅλα αὐτὰ πληροφοροῦμαστε, βάσει τῆς ἐπιγραφῆς πού ὑπάρχει ἐπάνω της, ὅτι εἶναι δωρεὰ τῶν ἀυταδέλφων, ἀγιορειτῶν πατέρων Χ Γαβριὴλ καὶ Χ Ἀγαπίου: «ΕΧΑΛΚΟΧΑΡΑΧΘΗ Η ΠΑΡΟΥΣΑ ΕΙΚΩΝ ΔΙΕΞΟΔΩΝ ΤΩΝ ΠΑΝΟΣΙΩΤΑΤΩΝ Χ ΓΑΒΡΙΗΛ ΚΑΙ Χ ΑΓΑΠΙΟΥ τῶν Ἱερομονάχων καὶ αὐτάδελφων τῶν ἀγιορειτῶν υἱοὶ Παππαιωάννου 1842 ἐκ χώρας Μακρονήσις».

Ὁ ζωγράφος ἔχει ἐπιλέξει νά δημιουργήσει πέντε εἰκονογραφικὰ πλαίσια, μέ τό πρῶτο καί μεγαλύτερο νά καταλαμβάνει τό μεγαλύτερο μέρος τῆς ἐπιφάνειας τοῦ ξύλινου φορέα, τοποθετῶντας ἐντός αὐτοῦ καί τὰ ἄλλα τέσσερα μικρότερα καί ἰσόχωρα πλαίσια στίς δύο γωνίες τῆς κεντρικῆς ζώνης, ἔνθεν καί ἔνθεν ἀπό τὰ πόδια τοῦ ἁγίου Γεδεών. Ἀρχικά, διακοσμεῖ περιμετρικά τὴν εἰκόνα μέ δύο καφέ-κόκκινου χρώματος ταινίες, μέ τὴν πρώτη, ἐξωτερικά, σκούρου χρώματος καφέ καί τὴ δεύτερη, πιό ἀνοικτοῦ κόκκινου.

Στόν κάμπο μπλέ χρώματος τῆς κεντρικῆς παράστασης, ὁ ζωγράφος τοποθετεῖ στήν ἐπάνω ἀριστερή γωνία ἕναν γονυπετῆ ἄγγελο ἐπὶ γκριζῶν νεφελῶν, μέ ἀνοικμένα τὰ φτερά, ὁ ὁποῖος φέρει φωτοστέφανο, τὰ μαλλιά του εἶναι καστανοῦ χρώματος, σγουρά καί λιτά. Ὁ ἄγγελος φοράει ἕνα λευκὸ ἱμάτιο, ἐνῶ εἶναι ριγμένος ἐπάνω στόν ἀριστερό του ὤμο ἕνας πορφυρός μανδύας, τόν ὁποῖο ὁ ἀγιογράφος ἀποδίδει σάν νά αἰωρεῖται δίνοντας τὴν αἴσθησι τῆς κίνησης, τόσο μέ τὴν ἔντασι τῆς δυναμικῆς τοῦ μανδύα, ὅσο καί μέ τό ἀνοίγμα τῶν φτερῶν τοῦ ἀγγέλου, ἐνῶ παράλληλα φαίνεται τό δεξιὸ πόδι τοῦ γυμνοῦ. Ὁ ἄγγελος εἶναι στραμμένος πρὸς τό κεντρικὸ πρόσωπο τῆς εἰκόνας, μέ ἀνοικμένα τὰ χέρια, κρατῶντας στό δεξιὸ του χέρι ἕνα καταπράσινο κλαδί καί στό ἀριστερό του χέρι ἕνα ὀλάνθιστο στεφάνι. Πιθανότατα τοποθετεῖται ἐδῶ, διότι ὁ ἅγιος το φόρεσε ἐν ζωῆ, ὅταν ἔφυγε τὴν πρώτη φορὰ μέ κανονικὸ ἀπολυτήριο ἀπὸ τὴ Μονὴ τῆς μετανοίας του καί ἐπέστρεψε στή Μαγνησία προκειμένου νά βοηθήσει τοὺς συγχωριανούς του καί νά τοὺς ἀποτρέψει ἀπὸ τό νά ἀλλαξοπιστήσουν. Συγκεκριμένα, εὕρισκόμενος στό Βελεστίνο τῆς Μαγνησίας, φοροῦσε αὐτὸ τό ὀλάνθιστο στεφάνι στό κεφάλι του καί παρουσιαζόταν ὡς διὰ Χριστόν σαλός, προκειμένου νά μπορεῖ



νά παρεισφρύνει ἐντός τοῦ κύκλου τῶν Ὁθωμανῶν καί νά ἐνισχύει τούς συνανθρώπους του. Μὲ αὐτὸ ἀκριβῶς τὸ στεφάνι, καί ὁ Ἄγγελος στὴν εἰκόνα, σκοπεύει νά στεφανώσῃ τὸν ἅγιο Γεδεών. Οἱ Ἄγγελοι εἶναι ἄφυλα, ὑλικά πνευματικά καί ἀθάνατα ὄντα. Ἔχουν δηλαδὴ ὑλικὸ σῶμα μᾶς καί εἶναι κτίσματα, ἀλλὰ σέ σύγκριση μὲ τὸ ἀνθρώπινο σῶμα τὸ δικό τους εἶναι πολὺ πλιό «λεπτό». Κατὰ τὸν ἅγιο Ἰωάννη τὸν Δαμασκινὸ «Ἄγγελος ἐστὶν οὐσία νοερά, ἀεικίνητος, αὐτεξούσιος, ἀσώματος, Θεῶν λειτουργοῦσα, κατὰ χάριν ἐν τῇ φύσει τὸ ἀθάνατον εἰληφύια»<sup>1</sup>. Ἐπομένως, εἶναι πνεύματα ἄυλα, πάντα μὲ τὴν ἔννοια τῆς λεπτότατης ὕλης κατὰ τὸν Ἅγιο Μάξιμο τὸν Ὁμολογητῆ, οὐράνια καί ἀθάνατα<sup>2</sup>. Γι' αὐτὸ καί ὀνομάζονται καί οὐράνιες καί ἀσώματες δυνάμεις. Ἐπίσης, οἱ Ἄγγελοι εἶναι «φύσις λογική, νοερά τέ καί αὐτεξούσιος, ἀθάνατος οὐ φύσει, ἀλλὰ χάριτι»<sup>3</sup>. Οἱ Ἅγιοι Ἄγγελοι ὑπόκεινται στὸν χωροχρόνο διότι εἶναι καί αὐτοὶ κτίσματα. Ἡ διαφορὰ μὲ τούς ἀνθρώπους εἶναι ὅτι βιώνουν τὸν χωροχρόνο τελείως διαφορετικά. Μποροῦν νά βρίσκονται ἀπὸ τὴν μία ἄκρη τοῦ κόσμου στὴν ἄλλη, ὅμως δέν μποροῦν νά εἶναι πανταχοῦ παρόντες. Μποροῦν νά ἀλλάζουν μορφές, διατηρῶντας πάντοτε τὴν ἀγγελικὴ τους φύση.

Στὴ δεξιὰ πλευρὰ τοῦ κεντρικοῦ πλαισίου ὑπάρχουν τὰ γράμματα ΙΣ ΧΣ, τὰ ὁποῖα ἀποτελοῦν συντομογραφίες τῶν λέξεων Ἰησοῦς Χριστός. Σ' ἐκεῖνο τὸ σημεῖο παρουσιάζεται καθήμενος ἐπὶ τῶν νεφελῶν ὁ Χριστὸς εὐλογῶν, στραμμένος πρὸς τὸν ἅγιο μὲ τὸ ἀριστερὸ του χέρι νά κρατᾷ μίαν σφαῖρα πράσινου χρώματος, συμβολίζοντας μὲ αὐτὸν τὸν τρόπο τὸν κόσμο. Ὁ Χριστὸς φέρει φωτοστέφανο. Στὸ φωτοστέφανο τοῦ Κυρίου ὑπάρχει ἡ ἐπιγραφή «Ο ΩΝ», τὰ ὁποῖα τρία γράμματα κατέχουν δογματικὴ σημασία στὴν Ὁρθοδοξία μας. Μέσα στὸ φωτοστέφανο τοῦ Κυρίου σχηματίζεται ὁ Σταυρός. Ὁ Σταυρὸς εἶναι τὸ ὄργανο μὲ τὸ ὁποῖο λύτρωσε ὁ Χριστὸς τὸν κόσμο. Γιὰ τὸν λόγο αὐτὸ ἐγγράφεται μόνον στὸ φωτοστέφανό Του. Στὶς τρεῖς κεραίες τοῦ Σταυροῦ γράφονται τὰ



<sup>1</sup> <http://platyteraouranwn.pblogs.gr/2016/06/ehoy-n-oi-aggeloi-to-aytexoysio.html>

<sup>2</sup> Ἅγ. Μαξίμου Ὁμολογητῆ, *Φιλοσοφικά καί Θεολογικά ἐρωτήματα*, εἰσαγωγὴ-σχόλια π. Δημητρίου Στανιλοάε, ἐκδ. Ἀποστολικῆς Διακονίας, 1978.

<sup>3</sup> Χαρίδημος Κούρτης, *Ἡ ἔννοια τοῦ αὐτεξούσιου στὸν Ἅγιο Ἰωάννη τὸν Δαμασκινὸ*, Θεσσαλονίκη 2010.

γράμματα «Ο ΩΝ» πού σημαίνουν ο Ὑπάρχων. Ὁ Ὑπάρχων εἶναι τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ, τὸ ὁποῖο τὸ εἶπε ὁ Ἴδιος ὁ Κύριος στὸν Μωϋσῆ. «... Καὶ εἶπεν ὁ Θεὸς πρὸς Μωϋσῆν λέγων· Ἐγὼ εἰμὶ ὁ ὢν· Καὶ εἶπεν· οὕτως ἔρεις τοῖς υἱοῖς Ἰσραὴλ· ὁ ὢν ἀπέσταλκέ με πρὸς ὑμᾶς» (Ἐξοδ. Γ', 13). Τὸ ἄρθρο «Ο» συνήθως βρίσκεται ἐπάνω ἀπὸ τὴν Κεφαλή τοῦ Κυρίου, ἐνῶ δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ τὰ «Ω» καὶ «Ν». Αὐτὴ εἶναι καὶ ἡ ἀρχαιότερη τοποθέτηση. Τὸ ἐσωτερικὸ ἱμάτιο πού φορᾷ εἶναι κόκκινου χρώματος καὶ συμβολίζει τίς ἁμαρτίες μας γιὰ τίς ὁποῖες πέθανε ὁ Κύριός μας, ἐνῶ σὲ ἀντίθεση μὲ τὸν χιτῶνα πού φέρει ἐξωτερικὰ καὶ εἶναι λευκοῦ χρώματος καὶ συμβολίζει τὴν καθαρότητα καὶ τὸ ἄμειπτον.

Ἀνάμεσα στὸν Ἄγγελο καὶ στὸν Χριστό, ὁ ζωγράφος τοποθετεῖ σὲ μεγαλύτερη κλίμακα στὸ ἴδιο πλαίσιο τὸ κεντρικὸ πρόσωπο τῆς εἰκόνας, δηλαδή τὸν στεφανίτη μάρτυρα τοῦ Τυρνάβου, πού ὅπως φανερώνει καὶ ἡ ἐπιγραφή εἶναι: «Ο ΑΓΙΟΣ ΓΕΔΕΩΝ Ο ΝΕΟΣ ΟΣΙΟΜΑΡΤΥΣ». Ὁ ἅγιος παρουσιάζεται ὁλόσωμος μὲ στραμμένο τὸ βλέμμα του ἔχοντας μία ἐλαφριά κλίση πρὸς τὰ ἀριστερὰ. Σύμφωνα μὲ τὰ γραφόμενα τοῦ καθηγητῆ τῆς ὀρθοδόξου εἰκονογραφίας Λεωνίδα Ἀλεξάντροβιτς Οὐσπένσκυ, ἡ στάση αὐτὴ ἔχει τὴ δική της σημασία: «Βλέποντας τὴν εἰκόνα ἑνὸς ἁγίου, βλέπουμε τὴ θέση καὶ τὴ σημασία πού ἔχει αὐτός ὁ ἅγιος μέσα στὴν Ἐκκλησία, καθὼς καὶ τὸν ἰδιαίτερο τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο ὑπηρετήσε τὸν Θεό ὡς προφήτης, ὡς μάρτυς, ὡς ἀπόστολος κ.λπ. Ἡ ιδιότης αὐτὴ ἐκφράζεται μὲ τὰ εἰκονογραφικὰ γνωρίσματα καὶ μὲ τὰ συμβολικὰ χρώματα κάθε ἁγίου. Μ' αὐτὸν τὸν τρόπο ἡ εἰκόνα, ὅπως καὶ ἡ Ἁγία Γραφή, μᾶς δείχνει τὸ ἔσχατο ὄριο καὶ τὴ βαθιὰ ἔννοια ὅλης τῆς





άνθρωπινης ζωής... Τό ὅτι πάντοτε ζωγραφίζονται στήν Εἰκόνα οἱ ἅγιοι κατά πρόσωπον καί ὄχι πλαιγίως, φανερώνει τόν στενό δεσμό ἀνάμεσα στόν προσκυνητή καί στόν ζωγραφισμένο ἅγιο...». Πράγματι, ἡ συνεχής παρουσία τῶν ἱερῶν εἰκόνων τῶν ἁγίων ἀποτελεῖ ἄριστο τρόπο ἐπικοινωνίας μας μαζί τους, καθόσον δέ θεωροῦνται ξένοι ἄνθρωποι τοῦ μακρinoῦ παρελθόντος, ἀλλά σύγχρονοί μας, ἀδελφοί, προσωπικοί φίλοι καί πρεσβευτές μας στόν οὐρανό. Ὁ ζωγράφος τοποθετεῖ περιμετρικά ἀπό τό κεφάλι τοῦ ἁγίου ἕνα ὀλόχρυσο φωτοστέφανο. Ὁ φωτοστέφανος γιά τά ἱερά πρόσωπα προσλαμβάνει στήν Ὁρθόδοξο εἰκονογραφία τό νόημα τῆς ἀκτινοβολούσης δόξης τοῦ ἀπεικονιζομένου προσώπου. Καί ἡ Ἐκκλησία ἔχει καθιερώσει νά τοποθετεῖται ὁ φωτοστέφανος στήν κεφαλή τῶν ἁγίων, διότι αὐτή εἶναι τό κέντρο τοῦ πνεύματος, τῆς σκέψεως καί τῆς διανόησης. Καί εἶναι χρυσός ὁ φωτοστέφανος, διότι αὐτό τό χρῶμα συμβάλλει στήν ἀνάδειξη τοῦ ὅλου προσώπου τοῦ ἐκάστοτε ἁγίου, ἐνῶ γίνεται ταυτόχρονα ἕνας φωτεινός χῶρος καί ἕνα ἄμεσο βάθος, στό ὁποῖο προβάλλεται καί ἐξάιρεται ἡ κεφαλή<sup>4</sup>. Ὁ ἅγιος πάνω στό κεφάλι του φορᾷ τό μοναχικό καλπάκι μέ τό κουκούλι, τό ὁποῖο συμβολίζει τήν ἀκακία ὡς περικεφαλαία ἐλπίδος γιά τή σωτηρία μέσω τῆς ἐκ Θεοῦ ἐπισκίασεως τῆς χάριτος, ἀλλά καί τήν ὑψωση τοῦ νοῦ μέσω τῆς ταπεινοφροσύνης καί τῆς ἀκακίας, ὅπως ἀκριβῶς εἶναι τά ἄδολα νήπια, ἀλλά ἀκόμη καί γιά τή Θεοῦ φύλαξη καί περιίθαλψη τῆς κεφαλῆς μέ ὅλα τα αἰσθητήρια. Τα χαρακτηριστικά τοῦ προσώπου του φανερώνουν τό γῆρας τῆς ἡλικίας του, μέ πιό ἔντονη ἔνδειξη τό χρῶμα τῆς γενειάδας του. Τά ἐνδύματα πού φορᾷ ὁ ἅγιος Γεδεών ξεκινώντας ἀπό τό ἐσωτερικό εἶναι ἕνα ἱμάτιο σκούρου μπλέ χρώματος, ἀκολουθεῖ ἕνας πράσινος χιτώνας, ὅπου πάνω του ὑπάρχει μία χρυσή ζώνη καί καταλήγει ἐξωτερικά σέ μία καφέ-κόκκινη κάπα, ἐνῶ τά ὑποδήματά του εἶναι μαύρου χρώματος. Στό δεξί του χέρι κρατᾷ ἕναν σταυρό καί ἕνα κλαδί ἀπό φοῖνικα, πού συμβολίζουν ὁ μὲν σταυρός ὅτι μαρτύρησε γιά τήν πίστη του, τό δέ κλαδί, ὅπως χαρακτηριστικά διαβάζουμε στόν 91ο ψαλμό τοῦ Δαυίδ, στόν στίχο 13: «Δίκαιος ὡς φοῖνιξ ἀνθήσει...» τή σωτηρία καί τήν ἐνότητα, ἐνῶ στό ἀριστερό του χέρι κρατᾷ ἕνα κομποσκοῖνι καί ἕνα ἀνοικτό εἰληπάριο. Στό εἰληπάριο ἀναγράφεται ἕνας στίχος ἀπό τόν 43ο ψαλμό τοῦ Δαυίδ: «ὅτι ἐνεκά σου θανατούμεθα ὅλην τήν ἡμέραν, ἐλογίσθημεν ὡς πρόβατα σφαγῆς», δηλαδή: Ἐμεῖς, Κύριε, πρὸς χάρι σου ὑφίστάμεθα θανάσιμα μαρτύρια καί ὅλη τήν ἡμέρα θεω-

<sup>4</sup> Κωνσταντῖνος Καλοκύρης, *Ἡ ζωγραφική τῆς Ὁρθοδοξίας*, Ἐκδόσεις Πουρνάρα, Θεσσαλονίκη 1998.

ρούμαστε ως πρόβατα συρόμενα στή σφαγή. Αυτό ακριβώς τόν ψαλμικό λόγο βίωσε και στή ζωή του ο Μάρτυς, ακολουθώντας τά χνάρια τῶν Ἀποστόλων τοῦ Κυρίου, οἱ ὅποιοι ἦταν κατάδικοι ἔτοιμοι νά πεθάνουν γιά τόν Χριστό. Γι' αὐτό καί ἔκαναν καί τόσο μεγάλα ἔργα. Ζοῦσαν σάν νά ἦταν νεκροί. Κι ἀκριβῶς ἐκεῖ ἔγκεται τό μυστικό τῆς ἀγιότητας, ἐκτός φυσικά ἀπό τήν ἐνέργεια τῆς θείας χάριτος.

Ἐκατέρωθεν τοῦ ἁγίου ὑπάρχει ἡ ἐπιγραφή, ξεκινῶντας ἀπό τά ἀριστερά: «ΑΘΛΥΣΑΝΤΟΣ ΕΚ ΤΥΡ», καταλήγοντας στά δεξιά «ΝΑΒΟΥ ΚΑΤΑ ΤΟ 1818 ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΥ 30», θέλοντας νά παραθέσει μ' αὐτό τόν τρόπο τήν ἡμερομηνία, τό ἔτος, ἀλλά καί τόν τόπο τοῦ μαρτυρίου του.

Ἐκατέρωθεν πάλι τοῦ ἁγίου στήν κεντρική ζώνη καί πάνω ἀπό τίς δύο στήλες μέ τά τέσσερα πλαίσια, ὑπάρχουν δύο σύνολα κτηρίων. Ἀπό ἀριστερά τοῦ ἁγίου ἕνα σύνολο κτηρίων γκριζοῦ χρώματος καί ἀπό δεξιά ἕνα σύνολο κόκκινου χρώματος. Σύμφωνα μέ τόν βίο τοῦ ἁγίου, τά κτήρια αὐτά πιθανότατα νά ἀντιπροσωπεύουν τό ὀθωμανικό παλάτι πού βρισκόταν στόν Τύρναβο, ὅπου διέμενε ἐντός του ὁ Βελῆ Πασάς. Τό ἀνάκτορο αὐτό βρισκόταν στήν περιοχὴ πού σήμερα ὀνομάζεται Τουμπά, ἀριστερά ἀπό τήν ἔξοδο τῆς γέφυρας πρὸς τήν πόλη. Ὁ Βελῆς, γιά νά δώσει ἔκταση καί μεγαλοπρέπεια στό παλάτι του, ἀλλά καί γιά νά ἀποφύγει τήν ἐνοχλητικὴ γι' αὐτόν γειτονία μέ χριστιανικό ναό, ἰσοπέδωσε τήν ἐκκλησία τῆς ἁγίας Παρασκευῆς πού βρισκόταν ἀπό παλιά στό σημεῖο αὐτό, ἡ ὁποία καί διακρίνεται στήν ἀριστερὴ πλευρὰ τῶν κτηρίων πού παρατηροῦμε στήν εἰκόνα μέ τήν ἔνδειξη ἑνός σταυροῦ στήν κορυφὴ ἑνὸς ἐξ αὐτῶν. Ἀπ' αὐτὴν διατήρησε μόνο το ὑψηλότερο κυπαρίσσι, τό ὁποῖο καί βρισκόταν στό προαύλιό της. Τό συγκρότημα τοῦ σαραγιοῦ εἶχε πρόσοψη στήν ὄχθη τοῦ Τιταρήσιου, ἦταν τριώροφο καί ἀρχιτεκτονικά διέφερε ἀπό τά γύρω κτίρια, διότι ἦταν κτισμένο σύμφωνα μέ τά εὐρωπαϊκὰ οἰκοδομικὰ πρότυπα. Τό παλάτι αὐτό, ἢ ὅπως συνθίζονταν νά λέγεται Σαράι, ἀπαρτιζόταν ἀπό δύο ξεχωριστὰ μέρη: α) ἕνα περιφερειακό, χαμηλό μέ 1 ἢ 2 ὀρόφους μόνο, χαλαρῆς σύνθεσης καί β) ἕνα κεντρικό ἐνιαῖο καί τριώροφο, τό κυρίως ἀνάκτορο (κόκκινου χρώματος). Τά κτίσματα τῆς ἀκραίας πτέρυγας ἦταν ὀθωμανικῆς ἀρχιτεκτονικῆς καί, ὅπως γράφει ὁ Ἰωάννης Λεονάρδος, «στολισμένα κατὰ κάλλιστον Ἀσιατικὸ Στυλόν», ἐνῶ ἀντίθετα τό κεντρικό τμήμα τοῦ σαραγιοῦ ἦταν χτισμένο κατὰ τόν ὠραῖο Εὐρωπαϊκὸ τρόπο τῆς νέας Τεκτονικῆς, σύμφωνα μέ μαρτυρία τοῦ ἴδιου τοῦ Ἰωάννου Λεονάρδου<sup>5</sup>.

<sup>5</sup> <https://www.eleftheria.gr/m/%CE%B1%CF%86%CE%B9%CE%B5%CF%81%CF%8E%CE%BC%CE%B1>

Ἡ ὡς ἄνω περιγραφή τῶν χαρακτηριστικῶν αὐτῶν παρατηρεῖται καί στήν εἰκαστική ἀπόδοση αὐτῶν τῶν δύο ἀρχιτεκτονικῶν συνόλων πού διαβλέπουμε στήν εἰκόνα.

Προχωρώντας στό πρῶτο ἀριστερά ἀπό τά τέσσερα μικρότερα ἀλλά καί ἰσομερῆ πλαίσια τῆς εἰκόνας, ἀρχικά ὁ ζωγράφος τοποθετεῖ τήν ἐξῆς περιγραφή ὡς τίτλο τῆς εἰκόνας «ὁ ἅγιος παρουσιάζεται στόν Πασᾶ». Ἀκολουθῶς, ἀναπαριστᾷ τόν ἅγιο νά προσέρχεται στό διοικητήριο ἀπό τοὺς τρεῖς Ὄθωμανοὺς στρατιωτικούς ἐνώπιον τοῦ Πασᾶ τοῦ Τυρνάβου, ὅπως φανερώνουν καί τά κτήρια στό βάθος. Ὁ Βελῆ Πασάς ὑποδέχεται τόν ἅγιο καθήμενος σέ ἐσωτερικό χῶρο, πού τό φανερῶνει ἡ ὑπαρξη τοῦ κόκκινου πέπλου πάνω ἀπό τό κεφάλι του. Ἡ στάση στήν ὁποία βρίσκεται, ἐνῶ ὑποδέχεται τόν ἅγιο, ὑποδηλώνει τήν ἐξουσία καί τήν ἰσχύ του, ἐνῶ τό δεξί του χέρι δευκνύει τήν



αὐστηρότητα, ἀλλά καί τήν ἐπιβολή πού προσπαθεῖ μέσω τῶν λόγων του καί τῶν ἐρωτήσεών του νά καταδικάσει τόν ἅγιο. Σύμφωνα μέ ἱστορικές πηγές<sup>6</sup>, ὁ Πασάς ἀπευθυνόμενος στόν ἅγιο τόν ἐρωτά: «Τί ἄνθρωπος εἶσαι; Καί πόθεν κατάγες; Τί ἀκούω περί σου Καλόγηρε; Ἐάν ἐσύ ἐπαγγέλλεσαι τήν μοναχικήν πολιτείαν δέν πρέπει οὕτω νά πολιτεύησαι». Μέ τί σειρά του ὁ ἅγιος, ἔχοντας παρησία καί εὐτολμία, τοῦ ἀποκρίνεται: «Ἐγώ, ὃ ἡγεμών, νέος ἔτι ὢν ἐν τῇ ἡλικίᾳ, ἀπατηθεὶς ὑπό τινός τῶν Ἀγαρινῶν, ἠρνήθην τόν Ἰησοῦν μου Χριστόν καί ἔγινα Τοῦρκος. Εἰς ἑαυτόν δέ ἐλθὼν καί μετανοήσας διὰ τοῦτο τό θεοστυγές καί ψυχώλεθρον ἁμάρτημα, κατέφυγον εἰς τό Ἅγιον Ὄρος διὰ νά κλαύσω ἀξίως τήν ἁμαρτίαν μου. Εἰς ὅλον το διάστημα τῆς ἐπιπόνου ἐκεῖ παραμονῆς μου ἐλεγχόμενος ὑπό τῆς συνειδήσεώς μου ἐπέστρεψα ἐδῶ, διὰ νά ὁμολογήσω τόν παρ' ἐμοῦ ἀνοήτως ἀρνηθέντα Ἰησοῦν μου Χριστόν, Θεόν ἀληθινόν μέχρι θανάτου πρὸς ἐξάλειψιν τοῦ ρύπου τῆς ἀρνήσεως». Γιά νά ὑποστηρίξει καί ζωγραφικά ὁ καλλιτέχνης τίς μαρτυρίες τῆς ἐποχῆς, παρουσιάζει τόν ἅγιο μέ ὑψωμένα τά χέρια καί μέ ἀνοικτές τίς παλάμες σέ στάση ἀντίστασης ἐναντι

<sup>6</sup> %CF%84%CE%B1/item/166630.html, Νικ. Ἀθ. Παπαθεοδώρου, <https://www.eleftheria.gr/>, 28 Ἰουν 2017.

<sup>6</sup> Ἀκολουθία τοῦ Ἁγίου ἐνδόξου νέου ὁσιομάρτυρος Γεδεῶν, Ἱερά Μονή Καρακάλλου, Ἅγιον Ὄρος, Ἰανουάριος 2003, σ. 31.

των κατηγοριών του Πασᾶ, ἐνῶ παράλληλα παρουσιάζεται μέ τά ἴδια ἐνδύματα ὅπου ἐπέλεξε νά τόν ἀπεικονίσει καί στό κεντρικό πλαίσιο. Συνεχίζοντας ὁ βιογράφος του<sup>7</sup> ἀναφέρει ὅτι μετά τί σωτήρια ὁμολογία τοῦ ἁγίου, ὁ Πασάς ἐξεπλάγη ἀπό τήν πολλή παρηρησία τοῦ μέλλοντος μάρτυρος καί πρόσταξε νά τόν κλείσουν στό δεσμοτήριο. Ὁ Ἡγεμόνας, στή συγκεκριμένη ἀπεικόνιση, εἶναι ἐνδεδυμένος ἐσωτερικά μέ ἕνα λευκό ἱμάτιο καί ἐξωτερικά μέ τόν καθιερωμένο πορφυρό μανδύα, στήν κεφαλή του φοράει ἕνα φέσι, ἐνῶ πίσω ἀπό τόν ἅγιο παρουσιάζονται οἱ ἐντεταλμένοι γιά τί σύλληψή του, κατόπιν ἐντολῆς τοῦ Πασᾶ, νά φοροῦν μία κοινή ἐνδυμασία, ἡ ὁποία ἀποτελεῖται ἀπό ἕνα κόκκινο φέσι στό κεφάλι, πορτοκαλί γιλέκο, λευκό πουκάμισο, κόκκινο ζωνάρι στή μέση, λευκή φουστάνελα, λευκές κάλτσες καί κόκκινα ὑποδήματα. Ἐπίσης, ὁ πρῶτος ἐκ τῶν τριῶν κρατᾶ στό δεξί του χέρι ἕνα γιαταγάνι, τό ὁποῖο ἀποτελεῖ εἶδος μαχαριοῦ πού ἔφεραν οἱ Ὄθωμανοί.

Στήν ἀκόλουθη εἰκόνα καί στό ἐπόμενο πλαίσιο, ὁ ζωγράφος τοποθετεῖ τήν ἐπόμενη συνοδευτική ἐπιγραφή «ὁ ἅγιος ἐμπαίζεται ἐπί ὄνου». Σύμφωνα πάλι μέ τίς ἴδιες ἱστορικές πηγές<sup>8</sup>, μετά ἀπό τίς συνεχόμενες ἀρνήσεις τοῦ ἁγίου νά ἀπαρνηθῆ τόν Χριστό, ὁ Ἡγεμόνας διέταξε τοὺς στρατιῶτες του νά ξυρίσουν ὅλη τήν κεφαλή τοῦ ἁγίου καί νά τοποθετήσουν ἐπάνω τῆς μία κοιλιά προβάτου, νά τόν καβαλικεύσουν σέ ἕνα γαϊδούρι καί νά τόν περιφέρουν σέ ὅλους τοὺς δρόμους καί τά στενά σοκάκια τῆς πόλεως τοῦ Τυρνάβου, βάζοντας τόν νά κρατᾶει τήν σὺρά τοῦ ὄνου, ὅπως ἀκριβῶς ἀποτυπώνει καί ὁ ζωγράφος στή συγκεκριμένη σκηνή.



Ἀπό τήν πλευρά τους οἱ Ἀγαρηνοί, ὅπως διαφαίνεται καί στήν εἰκόνα, ἐνέπαιζαν τόν ἅγιο, ἐνῶ οἱ Χριστιανοί χαίρονταν πού ἀξιωνόνταν νά δοῦν ἕνα τέτοιο θαυμαστό γεγονός, γνωρίζοντας ὅτι τό μαρτύριο θά ὀδηγοῦσε τόν ἅγιο στή σωτηρία. Ἡ σκηνή ὅπως φανερώνει καί τό περιβάλλον πού ἀπεικονίζεται, εἶναι σέ ἐξωτερικό χῶρο, καθῶς διαφαίνεται ἡ βλαστήσασα πράσινη γῆ, ἀλλά καί τά γκριζα κτήρια πού ὑπάρχουν στό βάθος καί ἀναπαριστοῦν τό σαράι.

<sup>7</sup> Ἀκολουθία τοῦ Ἁγίου ἐνδόξου νέου ὁσιομάρτυρος Γεδεών, Ἱερά Μονή Καρακάλλου, Ἅγιον Ὅρος, σ. 31, Ἰανουάριος 2003.

<sup>8</sup> Ἀκολουθία τοῦ Ἁγίου ἐνδόξου νέου ὁσιομάρτυρος Γεδεών, Ἱερά Μονή Καρακάλλου, Ἅγιον Ὅρος, σ. 32, Ἰανουάριος 2003.

Οί αξιωματικοί είναι καί πάλι τρεις τόν ἀριθμό, ἐνδεδυμένοι μέ τά ἴδια ρούχα. Ὁ πρῶτος ἐκ τῶν τριῶν κρατάει τό χαλινάρι τοῦ ζώου, ἐνῶ ὁ τρίτος ἔχει ὑψωμένο τό χέρι του ἔτοιμος νά χτυπήσει τό ζῶο μέ τό καμουτσίκι πού φέρει στό δεξί του χέρι. Ὁ ἅγιος Γεδεών, στή συγκεκριμένη σκηνή, φορᾷ ἕνα κάλυμμα στήν κεφαλή, μιᾶς καί ἡ πηγὴ ἀναφέρει τό ὀλοκληρωτικό ξύρισμα τῆς κεφαλῆς του καί τὴν τοποθέτηση μίας κοιλιᾶς προβάτου ἐπάνω τῆς. Ἐπιπλέον, φορᾷ μόνο ἕναν σκοῦρο χιτῶνα, ἐνῶ τά πόδια του εἶναι γυμνά. Τό πλῆθος στό βάθος παρακολουθεῖ ἐκστατικά τα δρώμενα, ἐνῶ διαφαίνεται στό πρόσωπο ὅλων των ἀπεικονιζομένων ἡ ἀγωνία γιὰ τὴν ἔκβαση τῶν τελοῦμενων.

Στὴ δεύτερη ἐκ δεξιῶν εἰκόνα, ἡ ἐπιγραφή πού τὴ συνοδεύει, ἀναγράφει «ὁ ἅγιος κόπτεται χεῖρας καί πόδας». Στό συγκεκριμένο πλαίσιο ἀπεικονίζεται πάλι στό βάθος ἕνα γκριζο κτήριο, ὅπου λόγω τῶν προσώπων πού ἀναπαρίστανται, συμπεραίνουμε ὅτι εἶναι κάποιον μπαλκόνι ἀπὸ τό παλάτι, καθὼς παρουσιάζονται μέσα σέ αὐτό ὁ Πασάς καί ἕξι αὐλικοί του, οἱ ὁποῖοι παρακολουθοῦν τὰ φρικτά βασανιστήρια πού δέχτηκε ὁ ἅγιος στήν αὐλή τοῦ παλατιοῦ. Σύμφωνα πάντα μέ τίς πηγές<sup>9</sup>, οἱ στρατιῶτες ἐπέστρεψαν τόν ἅγιο ἀπὸ τὴν περιφορὰ του σέ ὅλη τὴν πόλη, τόν κατέβασαν ἀπὸ τόν ὄνο στήν αὐλή τοῦ Ἡγεμόνος καί ξεκίνησαν νά πράξουν ὅσα ἐκεῖνος τοὺς εἶχε διατάξει, δηλαδή νά κόψουν μέ πέλεκυ τά πόδια καί τά χέρια τοῦ ἁγίου. Ὅπως φαίνεται καί στήν εἰκόνα, ὁ ἅγιος μέ πολλή γενναϊότητα ὑπομένει τό μαρτύριό του, ἐνῶ ὁ δήμιος ἔχει κόψει τό ἕνα του πόδι καί τίς δύο παλάμες τῶν χειρῶν του, ἐνῶ τό δεξί πόδι τοῦ ἁγίου εἶναι ὑψωμένο γιὰ τὴν τελευταία πράξη τοῦ μαρτυρίου. Παρ' ὅλα αὐτά, οἱ πηγές ἀναφέρουν ὅτι πρῶτα τοῦ ἔκοψαν τό δεξί πόδι καί ἔπειτα τό ἀριστερό.



Στὴν τελευταία εἰκόνα ὑπάρχει ἡ ἐπιγραφή «ὁ τάφος τοῦ ἁγίου.». Ἐδῶ βλέπουμε τόν ἐνταφιασμό τοῦ Ἁγίου, παρουσία τοῦ Μητροπολίτου Λαρίσης Πολυκάρπου Δαρδαίου (1811-1821), ὁποῖος καί αὐτός μετὰ ἀπὸ ἕνα χρονικό διάστημα μαρτύρησε ἀπὸ τοὺς Ὀθωμανούς. Ὁ ἅγιος Γεδεών, ἔχοντας πλέον παραδώσει τό πνεῦμα του ἀπεικονίζεται ἀπὸ τόν ζωγράφο μέ φωτιστέφανο.

<sup>9</sup> Ἀκολουθία τοῦ Ἁγίου ἐνδόξου νέου ὁσιομάρτυρος Γεδεών, Ἱερά Μονή Καρακάλλου, Ἅγιον Ὅρος, Ἰανουάριος 2003, σ. 35.

Ἡ βεβαιότητα ὅτι τὸ κεντρικὸ πρόσωπο πάνω ἀπὸ τὸ νεκρικὸ κρεβάτι πού κεῖται ὁ ἅγιος Γεδεών εἶναι ἀρχιερέας δηλώνεται ἀπὸ τὴν ἐνδυμασία του, ἥτοι ἀπὸ τὴ μίτρα πού φέρει στό κεφάλι, τὴ ράβδο πού κρατᾶει στό δεξιὸ χέρι, ἀλλὰ καί τὸν σάκο καί τὸ ὠμοφόριο πού φορᾶει. Ἐπίσης, παρουσιάζονται οἱ ἱερεῖς καί οἱ διάκονοι, πού συνοδεύουν τὸν Μητροπολίτη, τὸ ἀριστερὸ χέρι τοῦ ὁποῖου εἶναι ὑψωμένο, δηλώνοντας ὅτι τελεῖ τὴν ἐξόδιο ἀκολουθία μέ τὴν παρουσία πλῆθος πιστῶν. Ἡ ἀκολουθία τελεῖται ἔξω ἀπὸ τὴν αὐλή τοῦ παλατιοῦ, ἐκεῖ ὅπου σήμερα βρίσκεται τὸ παρεκκλήσιο τῶν Ἁγίων Δώδεκα Ἀποστόλων.



Ὁ ἅγιος Γεδεών, ἀσκητὴς τῆς Μονῆς Καρακάλλου, μαρτύρησε λίγο πρὶν τὴν ἐπανάστασι τοῦ 1821. Καί ἦταν αὐτός πού προφήτευσε τὴν ἐπανάστασι καί μίλησε γιὰ τὸν ἀγέρα τῆς ἐλευθερίας ἀπὸ τὴν τουρκικὴ σκλαβιά. Καί θὰ πρέπει στους γνωρίζοντες περὶ τῆς πίστεως νὰ ἐπισημανθεῖ πὼς δέν εἶναι τυχαῖες οἱ ποικιλότροπες σύγχρονες ἐμφανίσεις τοῦ ἁγίου, καθὼς καί ἡ αὔξησι τῶν θαυμάτων πού ἐπιτελεῖ σ' ὅσους τὸν ἐπικαλοῦνται.

Ὁ μεγάλος εἰκονογράφος τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας, ὁ Ρῶσος Λεωνίδας Ἀλεξάντροβιτς Οὐσπένσκυ λέει χαρακτηριστικά: «Ἡ ὀρθόδοξη εἰκόνα ἐκφράζει τὰ λόγια τοῦ τροπαρίου τοῦ Μεγάλου Σαββάτου: “Σιγησάτω πᾶσα σὰρξ βροτεία...” διὰ τῆς ἀναπαραστάσεως. “Ὅλα ἐδῶ ὑπακούουν στὴν γενικὴ ἁρμονία πού ἐκφράζουν ἡ εἰρήνη καί ἡ τάξι, ἡ ἐσωτερικὴ ἁρμονία. Γιατί δέν ὑπάρχει ἀταξία μέσα στὴν Βασιλεία τοῦ Θεοῦ: “Ὁ Θεὸς εἶναι Θεὸς τῆς εἰρήνης καί τῆς εὐταξίας”, ὅπως λέει καί μία κατήχησι πού ἀποδίδεται στὸν ἅγιο Συμεὼν τὸν Νέο Θεολόγο».

ΚΩΣΤΑΣ ΘΕΟΔΩΡΟΠΟΥΛΟΣ  
ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ - ΙΣΤΟΡΙΚΟΣ ΕΡΕΥΝΗΤΗΣ

## Η ΕΠΙΣΚΕΥΗ ΕΝΟΣ ΑΡΧΑΙΟΥ ΥΔΡΑΓΩΓΕΙΟΥ ΓΙΑ ΝΑ ΦΕΡΝΕΙ ΝΕΡΟ ΣΤΟΝ ΤΥΡΝΑΒΟ

**Π**ολλά χρόνια πριν (όταν έρευνούσα ερείπια άγνωστων αρχαίων όχυρώσεων, κάστρων και φρουρίων όλων των εποχών της Θεσσαλίας), επισκεφτήκαμε μαζί με τον παλαιό και αγαπητό φίλο και γνωστό αρχαιολόγο Θόδωρο Παλιούγκα ένα άγνωστο όχυρωμένο οικισμό των κλασικών και ελληνιστικών χρόνων που είχε ανακαλύψει στη θέση Άγιος Βασίλειος<sup>1</sup>, ακριβώς απέναντι από το χωριό Δαμασιούλι σε σχέση με τον Τιταρήσιο ποταμό. Πάνω από τον λόφο της ακρόπολης του οικισμού διακρίναμε μέσα σε πουρναρότοπο κτίσματα που γεφύρωναν βαθιές κοίτες ρεμάτων πολύ κοντά στην αρχαία κόμη. Πλησιάζοντας στον χώρο, αποδείχτηκε ότι αποτελούσαν μέρη ενός ύδραγωγείου και οι λιθόκτιστες κατασκευές ήταν πολύ νεότερης εποχής, χωρίς να έχουν σχέση με την αρχαία κόμη, όπως υποθέσαμε. Τό θέμα ξμεινε εκεί.

Χρόνια αργότερα, στό πλαίσιο μίας άλλης μελέτης, διαβάσαμε ένα κείμενο του Άμερικανού περιηγητή Everett Edward<sup>2</sup>, ό οποίος πήγαινε από τά Τρίκαλα στόν Τύρναβο στις 4 Άπριλίου 1819, τά έξης: «Πολλά μίλια πριν φθάσουμε στόν Τύρναβο, βλέπουμε εργάτες που δούλευαν στην κατασκευή ενός ύδραγωγείου για να έρχεται νερό στό παλάτι του Βελή πασά».

Η σκέψη πήγε στό ερείπια του ύδραγωγείου που είχαμε παρατηρήσει τότε. Έτσι άρχισα την έρευνα, για την ύπαρξη και άλλων ερειπίων του ύδραγωγείου, ποιά πορεία ακολουθεί, από που έρχεται τό νερό, ποιάς εποχής είναι ή κατασκευή κ.τ.λ. και αν έχει σχέση με τον Βελή πασά. Σήμερα παρουσιάζουμε τά αποτελέσματα αυτής της έρευνας.

<sup>1</sup> Κων. Θεοδωρόπουλος, «Προϊστορικοί οικισμοί στην περιοχή Δαμασίου», *Τό Δαμάσι και ή Ιστορία του. Πρακτικά Ημερίδας, Δαμάσι 1995*, σ. 31.

<sup>2</sup> Edward Everett, *Σελίδες Ημερολογίου*, Τροχαλία, Άθήνα 1996, σ. 95.

Άλλά ποιός είναι ο Βελή πασάς; Πρέπει να πάμε πολύ πίσω. Ο Άλβη πασάς, ένας πολέμαρχος αλβανικής καταγωγής από το Τεπελένι, απόγονος ανυπότακτων πολεμιστών και ληστών, μαχόταν ενάντια στους κατακτητές Οθωμανούς. Ληστής και ο ίδιος, ως αρχηγός ατάκτων, είχε φήμη ανίκητου. Κατά τη διάρκεια του ρωσοτουρκικού πολέμου 1787-1792, με τις ευλογίες του σουλτάνου, έλαβε μέρος και ο Άλβη πασάς με 3.000 έκλεκτους και έμπειρους Άλβανούς πολεμιστές. Έδειξε ανδρεία και για τις υπηρεσίες του στον πόλεμο, με τους ατάκτους του, ο σουλτάνος του παραχώρησε τη διοίκηση του σαντζακίου (περιφέρειας) των Τρικάλων, ουσιαστικά όλης της Θεσσαλίας, με έδρα τη Λάρισα. Τον επόμενο χρόνο 1788, με όχι όρθόδοξο τρόπο κατάφερε να διορισθεί διοικητής στο περίφημο και πλούσιο πασαλίκι των Ιωαννίνων, όπου και μεταφέρθηκε.

Στήν κενή θέση του διοικητή των Τρικάλων, τοποθέτησε τον δευτερότοκο γιό του Βελή, μπέη τότε, που ήταν 17 ετών «υπό έμφρονος και πεπειραμένους συμβούλους» κατά τον ιστορικό Άραβαντινό<sup>3</sup>. Ο Βελής έμεινε στή Λάρισα ως διοικητής μέχρι το 1790 και επανήλθε, πασάς πλέον, ως διοικητής στή Λάρισα τό 1804, ως άμοιβή για τήν εξόντωση των Σουλιωτών, με τήν ιδιότητα του αρχιστρατήγου των δυνάμεων κατά του Σουλίου, και έμεινε μέχρι τό 1807. Τελικά, μετά από μία θητεία από τό 1807 έως τό 1812 ως διοικητής της Πελοποννήσου, επανέρχεται στή Θεσσαλία, για μία ακόμη φορά, στίς 5 Σεπτεμβρίου του 1812.

Είναι τώρα 40 ετών περίπου, έμπειρος διοικητής έπαρχιών. Διαμένει στή Λάρισα, όπου κτίζει ένα παλάτι στήν περιοχή Άκ-Σαράι<sup>4</sup>. Τό κλίμα της Λάρισας του είναι άνθυγιεινό. Επιλέγει ως έδρα τόν Τύρναβο. Εκεί, μεταξύ του 1814-1816, κτίζει ένα σαράι (παλάτι), του οποίου τό μέγεθος, τή μεγαλοπρέπεια και τήν έσωτερική διακόσμηση των αίθουσών έχουν περιγράψει Έλληνες και ξένοι περιηγητές: «τό σαράι αυτό είναι μεγαλύτερο από όλα τα ανάκτορα των Ιωαννίνων», γράφει ο Edward Everett<sup>5</sup>. Βρισκόταν σέ έναν λόφο, στήν άκρη της άριστερης όχθης του Τιταρησίου, άμέσως μετά τή γέφυρα του ποταμού και άπείχε 500-600 περίπου μέτρα από τόν Τύρναβο. Κτίζει στον χώρο αυτό ένα στρατόπεδο και ένα χαρέμι με κήπους, νερά και όπωροφόρα δέντρα.

Μελετώντας τά έργα και τίς ημέρες του Βελή ως διοικητή διάφορων έπαρχιών και κυρίως της Θεσσαλίας, όπου είναι διοικητής 16 συνολικά χρόνια, δια-

<sup>3</sup> Π. Σπ. Άραβαντινός, *Ιστορία του Άλβη πασά του Τεπελενλή*, Άθήνα 2001, σ. 56.

<sup>4</sup> Βασ. Παναγιωτόπουλος κ.α, *Άρχαιο Άλβη πασά*, έκδοση-σχόλια-ευρετήρια, ΙΝΕ/ΕΙΕ, Άθήνα 2007, 569 (έγγραφο 773).

<sup>5</sup> *Edward Everett*, ό.π., σ. 97.



πιστώσαμε ότι άρέσκεται στή δημιουργία έργων ύποδομης, όπως δρόμων, γεφυρών, αποξηράνσεις έλδων, αλλά και πολυτελών κατασκευών.

Ήδη έχουμε παρουσιάσει, σέ άλλη εργασία, τό μεγάλο έργο τής επισκευής τής πολύτοξης γέφυρας στόν Πηνειό, έξω από τά Τέμπη, πού σχεδίαζε και δέν πραγματοποιήθηκε λόγω του θανάτου του αρχιτέκτονα Haller von Hallerstein<sup>6</sup>.

Στήν Πελοπόννησο, κτίζει ένα ανάκτορο στήν Τρίπολη, και έξω από τίν πόλη ένα έξοχικό σαράϊ όπου μεταφέρει νερό μέ ύδραγωγείο από μία πηγή<sup>7</sup>. Στά Γιάννενα, «πρωτεύουσα του βασιλείου, κτίζει ένα σαράϊ ώραϊον μέγαρον» κατά τους περιηγητές. Κτίζει εκεί και ένα τζαμί, μεντρεσέ και βιβλιοθήκη, τά όποια σώζονται άκόμα<sup>8</sup>. Στά Τρίκαλα, τυπική έδρα του πασαλικίου, κτίζει άκόμα ένα σαράϊ<sup>9</sup>. Στο χωριό Δέσιανη (Αετόλοφος) τής Άγιās κτίζει μεγάλο σαράϊ και δημιουργεί μία τεχνητή λίμνη πού τροφοδοτείται μέ νερό κοντινής πηγής<sup>10</sup>. Μεγάλο σαράϊ κατασκευάζει και στήν περιοχή του κατεστραμμένου σήμερα χωριού Τσιγγέλι, στήν περιοχή του Άλμυρου, στο λιμάνι, κοντά στή θάλασσα, από όπου έξάγει σιτάρι παντού<sup>11</sup>. Δημιουργεί έργα αποξήρασης του έλους Νεσσοίδα<sup>12</sup> και του έλους στο χωριό Κορτίκι (Μεταμόρφωση) του Παλαμᾶ<sup>13</sup>. Έργο μέγα αποφυγής πλημυρών του Σοφαδίτικου ποταμού στο χωριό Ματαράγκα, μέ μία βαθιά τάφρο χιλιομέτρων<sup>14</sup>. Κτίζει, ως φαίνεται, μία πέτρινη γέφυρα μέ 16 καμάρες στόν Τύρναβο<sup>15</sup> και δρόμους Τυρνάβου-Ελασσώνας, Τυρνάβου-Τρικάλων, ταχυδρομικούς σταθμούς για έφιππους ταχυδρόμους<sup>16</sup> και άλλα.

<sup>6</sup> Κων. Θεοδωρόπουλος, «Η Ίστορία ενός πέτρινου γεφυριού στα Τέμπη πού δέν χτίστηκε ποτέ», *Πρακτικά του 8ου Συνεδρίου Λαρισαϊκών Σπουδών*, Λάρισα 2015, σσ. 99-110.

<sup>7</sup> Κυρ. Σιμόπουλος, *Ξένοι ταξιδιώτες στήν Ελλάδα*, Αθήνα 2007, τ. Α', σ. 477.

<sup>8</sup> Άχμέτ Μουφίτ, *Αλή πασάς ό Τεπελενλής 1744-1822*, Έταιρεία Ήπειρωτικών Μελετών, Ιωάννινα 1993, 39.

<sup>9</sup> Henry Holland (μετ. Γ. Καραβίτης), *Ταξίδι στή Μακεδονία και Θεσσαλία (1812-1813)*, εκδόσεις Τολίδη, Αθήνα 1989, σ. 91.

<sup>10</sup> Δημ. Αγραφιώτης, «Ο Αετόλοφος και τό Βαθυρέμα τής Άγιās. Τό χειρόγραφο του Θ. Χατζημιχάλη», *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, 10 (Λάρισα 1986) σ. 29.

<sup>11</sup> Νικ. Γεωργιάδης, *Θεσσαλία*, Λάρισα 1995<sup>3</sup>, 222.

<sup>12</sup> Νικ. Γεωργιάδης, ό.π., σ. 39.

<sup>13</sup> Νικ. Γεωργιάδης, ό.π., σ. 36.

<sup>14</sup> Νικ. Γεωργιάδης, ό.π., σ. 37.

<sup>15</sup> Νικ. Γεωργιάδης, ό.π., σ. 164.

<sup>16</sup> Π. Σπ. Άραβαντινός, ό.π., σ. 346.

Στό παρόν κείμενο θά ασχοληθούμε μέ τό μεγαλύτερο από τά έργα του, τό ύδραγωγείο πού ἔφερε νερό στόν Τύρναβο.

Ἡ ἔρευνα ἄρχισε μέ τήν μελέτη τῶν δύο γεφυρῶν ἀγωγῶν τοῦ νεροῦ στήν περιοχί τοῦ Ἁγ. Βασιλείου πού ἀναφέραμε ἀρχικά. Ἡ πρώτη εἶναι κτισμένη μέ ἀπελέκτους λίθους μέ πλούσιο ἀσβεστοκονίαμα, πού οἱ ἀρμοί καλύπτουν σχεδόν τούς λίθους (εἰκ. 1) καί γεφυρώνει ἕνα φαράγγι μέ σχεδόν κατακόρυφες ὄχθες, χαμένο σήμερα μέσα σέ πικνή βλάστηση.

Στό κέντρο τῆς κατασκευῆς διακρίνεται ἡ γέννηση (ἡ ἀρχή) ἑνός τόξου ἀπ' ὅπου περνοῦσε τό νερό τῶν βροχῶν πού σήμερα ἔχει καταρρεύσει (εἰκ. 2). Τό τόξο τῆς γέφυρας σχηματιζόταν μέ πελεκημένους λίθους, μέ ἀνοιγμα 3 μ. καί ὕψος 4 μ. Τό συνολικό ὕψος τῆς γέφυρας ξεπερνοῦσε τά 5,5 μ. Στό ἐσωτερικό τῆς λιθοδομῆς ὑπάρχουν μεγάλοι ξύλινοι δοκοί, σέ σχῆμα σκάλας σάν ξυλοδεσιά, γιά μεγαλύτερη στερέωση τῆς στιβαρῆς κατασκευῆς. Στήν κορυφή τῆς φέρει κτιστό κανάλι (ἀγωγή νεροῦ) πλάτους 70 ἐκ. καί βάθους 60 ἐκ. (εἰκ. 3) καί τό συνολικό πλάτος τῆς γέφυρας εἶναι 2,20 μ. Τό πρόχειρο σχέδιο δείχνει ὀλόκληρη τήν εἰκόνα τοῦ ἐντυπωσιακοῦ αὐτοῦ ἔργου (σχέδιο Α).

Μετά τό τέλος τῆς γέφυρας συνεχίζεται ὁ κτιστός ἀγωγός τοῦ νεροῦ. Ἀκολουθώντας τήν πορεία τοῦ ἀγωγοῦ, μέσα σέ πουρναρόδασος, σέ ἀπόστασι 100 μέτρων περίπου, διακρίναμε τήν δεύτερη γέφυρα τοῦ ὑδραγωγείου (εἰκ. 4), μέ τόν ἀγωγό πάνω νά διαπερνᾷ ἕνα ἀκόμη φαράγγι, μία ἐντυπωσιακή κατασκευή. Στό μέσον τοῦ κτίσματος διακρίνεται ἐδῶ καλύτερα τό τόξο (εἰκ. 5) γιά τά νερά τῆς βροχῆς.

Οἱ διαστάσεις τῆς εἶναι ἐντυπωσιακές. Τό μήκος τῆς πάνω ἀπό 25 μέτρα καί τό σωζόμενο ὕψος 4,50 μ. Τό τόξο ἔχει ἀνοιγμα 2,80 μέτρα καί τό ὕψος πάνω ἀπό 3 μέτρα. Στό πάνω μέρος του ὑπάρχει καί ἐδῶ χτιστός ἀγωγός τοῦ νεροῦ (ὅπως εἶδαμε) μέ διαστάσεις 65 ἐκ. πλάτος καί 60 ἐκ. βάθος. Μετά τή γέφυρα, ὁ ἀγωγός συνεχίζεται μέσα στή βλάστηση Β-Δ πρὸς τό χωριό Μεσοχώρι (Μυλόγουστα τότε).

Δεδομένο ὅτι οἱ δύο γέφυρες ἀγωγοί τοῦ νεροῦ εἶναι πέρα ἀπό τήν περιοχί τοῦ Δαμασίου, ἡ ἔρευνα συνεχίστηκε γιά τήν εὕρεσι ἄλλων ἐρειπίων, ἀπό τήν περιοχί αὐτή πρὸς τόν Τύρναβο, ἀφοῦ τό ὑδραγωγείο κατέληγε σ' αὐτόν.

Ὁ ἀγωγός συνεχίζεται πρὸς τό Δαμάσι, μέσα ἀπό βλάστηση, καί ἀφοῦ κάνει μία στροφή γύρω ἀπό τόν λόφο τῆς ἀκρόπολης τοῦ Ἁγ. Βασιλείου κατηφορίζει παράλληλα μέ τήν πορεία τοῦ παλαιοῦ δρόμου πρὸς τόν Τύρναβο. Μετά ἀπό μία ἐντυπωσιακή κατασκευή παράκαμψης μιᾶς ρεματιᾶς μήκους 75 μέτρων χάνουμε τά ἴχνη του. Μέ τίς συνεχεῖς διαπλατύνσεις τοῦ δρόμου,



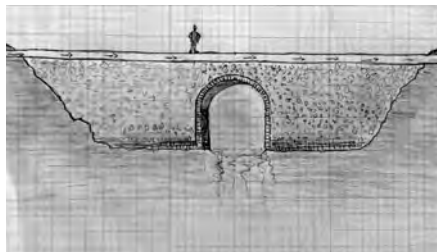
Εικ. 1. Ο τοίχος της ύδραγωγού γέφυρας.



Εικ. 2. Τό κατεστραμμένο τόξο της ύδραγωγού γέφυρας.



Εικ. 3. Τό κτιστό κανάλι του ύδραγωγού.



Σχέδιο Α. Η Α' ύδραγωγός γέφυρα του ύδραγωγείου.

από τότε μέχρι σήμερα, το ύδραγωγείο σε αυτή την περιοχή καταστρέφεται ολοσχερώς. Λίγα χιλιόμετρα πιο κάτω εντοπίσαμε ερείπια του άγωγού, κατά μήκος του δρόμου πάλι (χάρτης Α).

Ο άγωγός του νερού είναι κτιστός και υπόγειος, σκεπασμένος με θολωτή κατασκευή και διαστάσεις 60 εκ. πλάτος και 80 εκ. ύψος, μαζί με τή θολωτή στέγη, έπιχρισμένος έσωτερικά με κουρασάνι (υδραυλικό κεραμοκονίαμα) αδιαπέραστο από τό νερό (εικ. 6). Στην εικ. 7 παρατηρούμε τό έσωτερικό του κτιστού άγωγού του ύδραγωγείου. Στο σχέδιο Β ή τομή του υπόγειου άγωγού.

Στήν ίδια περιοχή, ένα ακόμη παράδειγμα γεφύρωσης ενός μικρού φαράγγιου (σχέδιο Γ), δύσκολη κατασκευή με εύθραυστα πηρανή του έδάφους.

Ένα χιλιόμετρο μετά, σε βραχώδη περιοχή ό άγωγός είναι σκαλισμένος



Εικ. 4. Η Β΄ ύδραγωγός γέφυρα του ύδραγωγείου.



Εικ. 5. Τό τόξο τῆς Β΄ γέφυρας του ύδραγωγείου.



Χάρτης Α.



Εικ. 6. Ὁ υπόγειος κτιστός ἀγωγός του ύδραγωγείου.

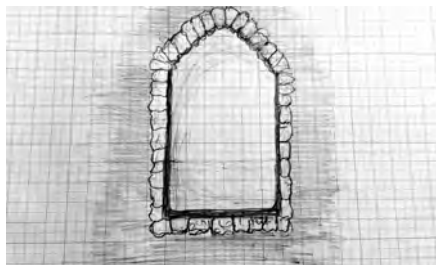
στόν βράχο, μέ διαστάσεις πάλι πλάτους 60 ἐκ. καί ὕψους 80 ἐκ. στή δέ κορυφή τοῦ ἀγωγοῦ εἶναι σκαλισμένη στόν βράχο μία προεξοχή, πάνω σπίν ὁποία στηρίζεται ἡ στέγη πού ἀποτελεῖται ἀπό μεγάλες λίθινες πλάκες σάν δίρροχητη στέγη (εἰκ. 8). Τό ἐσωτερικό τοῦ ἀγωγοῦ ἔχει ἓνα ἀνώτερης ποιότητας ἐπίχρισμα (σχέδιο Δ). Ἡ κατασκευή αὐτή προσομοιάζει μέ τμήματα τοῦ Ἀδριανείου ύδραγωγείου τῆς Ἀθῆνας, ἀλλά καί μέ ἄλλα ἀρχαῖα ύδραγωγεία, μία τεχνική πού παραπέμπει στή ρωμαϊκή ἐποχή. Εἶναι δυνατόν; Ἐνσκήψαμε στό ἡμερολόγιο τοῦ προαναφερόμενου περιηγητῆ Everett, αὐτόπτη μάρτυρα τῆς κατασκευῆς τοῦ ύδραγωγείου. Γράφει<sup>17</sup>: «Μᾶς εἶπαν οἱ ἐργάτες ὅτι σπίν ἴδια εὐθεία ὑπῆρχε ἓνα ἀρχαῖο ύδραγωγείο, τμήματα τοῦ ὁποίου διασώζονται ἀκόμην». Προσεκτικότερη ἔρευνα ἔδειξε ὅτι ὑπάρχει καί πῖλινος ἀγωγός, κυλινδρικός ὑπόγειος, διαμέτρου 30 ἐκ. περίπου, παράλληλος μέ τόν κλειστό ἀγωγό. Φέρει μάλιστα πουρὶ (ἴζημα), σημάδι μακροχρόνιας λειτουργίας τοῦ ἀγωγοῦ.

Ἀκολουθώντας τήν πορεία τῶν ἐρειπίων σέ ἀρκετή ἀπόσταση, πῖό κάτω

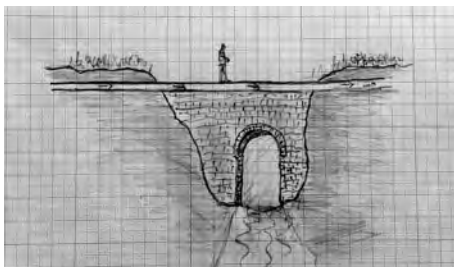
<sup>17</sup> Edward Everett, ὀ.π., σ. 95.



Εικ. 7. Τό έσωτερικό του κτιστού άγωγού.



Σχέδιο Β. Σχέδιο τής τομής του ύπόγειου κτιστού άγωγού.



Σχέδιο Γ. Η γεφύρωση του ύδραγωγού ενός άπότομου φαραγγιού.

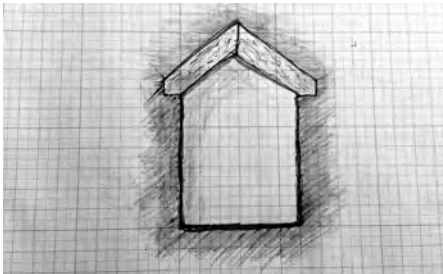


Εικ. 8. Τό έσωτερικό του ύδραγωγού.

πρός τόν Τύρναβο, συναντήσαμε μία βαθιά κοίτη ενός ξηρορέματος, όπου σώζονται τά έρείπια δύο παράλληλων πέτρινων γεφυριών, σέ άπόσταση 20 μέτρων μεταξύ τους, γιά νά περνά ο άγωγός του νερού από τίν μία όχητη σπίν άλλη (εικ. 9), (ένω προφανώς χρειαζόταν μία). Διαφορετικής κατασκευής ή μία αρχαιότερη από τίν άλλη. Συμπεράναμε όριστικά ότι κατά μήκος του ύδραγωγείου του Βελή πασα υπήρχε τουλάχιστον άκόμη ένα αρχαιότερο. Ένα άπλό σχέδιο τής αρχαιότερης ύδραγωγού γέφυρας (σχέδιο Ε) καί τό σχέδιο τής νεότερης γέφυρας (σχέδιο ΣΤ).

Άλλά άς αφήσουμε τόν ίδιο τόν Βελή πασα νά μιλήσει γι' αυτό. Σέ γραμμα πού στέλνει από τόν Τύρναβο, στις 21 Δεκεμβρίου του 1818 στόν πατέρα του Άλη πασα στά Γιάννενα, γράφει σέ άπάντηση έπιστολής του Άλη γιά τίν πυρκαγιά πού κατέστρεψε τό μεγάλο σαράϊ στό Τεπελένι<sup>18</sup> (πατριδα του Άλη): «Διά δέ τούς μαστόρους όπου μου γράφεται, όσους καί άν έχω, τούς ξεκινώ

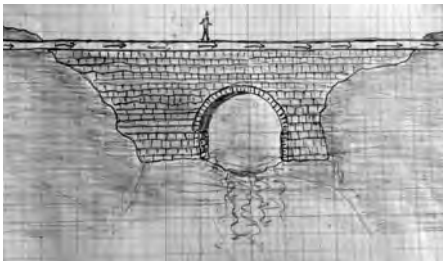
<sup>18</sup> Βασ. Παναγιωτόπουλος κ.ά., ό.π., έγγραφο 1126, σ. 175.



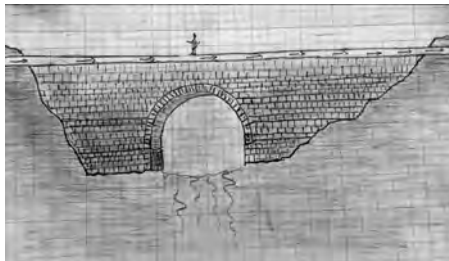
**Σχέδιο Δ.** Σχέδιο τής τομής του ύδραγωγού πάνω στον σκαλισμένο βράχο.



**Εικ. 9.** Φωτογραφία τών έρειπίων τών 2 παραλλήλων γεφυρών του ύδραγωγείου



**Σχέδιο Ε.** Σχέδιο τής αρχαιότερης ύδραγωγού γέφυρας.



**Σχέδιο ΣΤ.** Σχέδιο τής νεότερης ύδραγωγού γέφυρας.

καί σᾶς τούς στέλνω. Καμία έξηνταριά (χώρια ἀπό παιδιά καί μουλάρια) μαστόρους τζιοκάνια (ειδικευμένους τεχνικούς), ὅπου ὅλους αὐτούς τούς ἔχω καί μοῦ φτιάνουν ἓνα γκρίζι νεροῦ (ὑπόγειο ὑδραγωγεῖο) ἀπό τόν καιρό τών Ἑλλήνων, τό ὁποῖο εὐρέθει τώρα καί διά νά τό ἔφτιανε κανένας γενιντέν (ἀπό τήν ἀρχή) ἤθελε 2.000.000 γρόσια καί τώρα μέ 60.000 γρόσια τό πολύ, διορθώνεται καί ἔρχεται τό νερό ἐδῶ στόν Τύρναβον καί γένηται αὐτό τό χαίρατι (κοινωφελές ἔργο) μάλιστα καί γιά τό σαράγι μᾶς εἶναι ἀναγκαῖον. Τούς ὁποίους μαστόρους τούς σχολινῶ καί σᾶς τούς στέλνω αὐτοῦ καί τελειώνοντας ἀπό αὐτοῦ ἔρχονται ὀπίσω καί τελειώνουν καί τούτη τή δουλειά».

Πράγματι, λοιπόν, κατά μήκος τοῦ νέου ὑδραγωγείου πού κατασκευαζόταν, ὑπῆρχε ἀρχαιότερο καί μέρη του, ὅπου ἦταν δυνατόν, τά χρησιμοποιοῦσαν οἱ ειδικευμένοι τεχνίτες ἐπισκευάζοντάς τα.

Τά ἔρειπια συνεχίζονται ὑπόγεια καί σέ κάποια σημεία ὅπου ἔχει καταρρεύσει ὁ θόλος διακρίνονται ἴχνη του (εἰκ. 10). Στά τελευταῖα 3 χιλ. μέχρι τόν



Είκ. 10. Ο κατεστραμμένος υπόγειος υδραγωγός.



Είκ. 11. Η άκερμα υδραγωγός γέφυρα.



Είκ. 12. Διακρίνονται οι όπτες στίριξης του ξύλινου πατώματος της γέφυρας.



Χάρτης Β. Το συνολικό μήκος του υδραγωγείου.

Τύρναβο, όπου και τό τέλος του υδραγωγείου, ό άγωγός περνούσε μέσα από τόν κάμφο πού είναι τά κτήματα των άγροτών, μέ άποτέλεσμα νά έχει καταστραφεί από τά άγροτικά μηχανήματα ή εάν κάπου υπάρχει είναι άδύνατον νά έντοπισθεί σήμερα.

Ό Everett στό ήμερολόγιό του γράφει ότι τό υδραγωγείο θά φέρνει τό νερό από τίν πηγί. Ποιά πηγί όμως; Πρέπει νά γυρίσουμε εκεί άπ' όπου ξεκινήσαμε, στην περιοχή του Αγ. Βασιλείου.

Όπως είδαμε, ό υδραγωγός μετά τίς δύο μεγάλες γέφυρες συνεχίζει Β-Δ προς τό χωριό Μεσοχώρι (Μυλόγουστα). Άκολουθήσαμε τά έρείπια και συναντήσαμε ένα άλλο φαράγγι πού τό διαπερνά μία άκόμη γέφυρα του υδραγωγείου (είκ. 11), ή μόνη πού σώζεται άκερμαία. Χρησιμοποιήθηκε άργότερα, άγνωστο πότε, ως πραγματική γέφυρα για όχήματα, αφού πάνω στην κορυφή της τοποθετήθηκαν ξύλινοι δοκοί πού προεξείχαν από τά κτίσματα της γέφυρας, κατ' έκτίμηση 1 μέτρο περίπου έκαστέρωθεν, αυξάνοντας τό πλάτος της γέφυρας κατά

δύο μέτρα, πλάτος ίκανό για όχηματα της εποχής. Οί δοκοί που προεξείχαν σπριγίχτηκαν με ξύλινα φουρούσια που έδράζονταν πάνω στη λιθοδομή της γέφυρας (εικ. 12). Έδω διακρίνονται οί όπές των σπριγιμάτων. Πάνω στους δοκούς στρώθηκαν χονδρές σανίδες. Πιστεύω πως αυτός είναι και ο λόγος που διασώθηκε ή γέφυρα. Άργότερα έγινε δίπλα της τσιμεντένια γέφυρα που και αυτή εγκαταλείφτηκε για τίν σημερινή.

Ό άγωγός ακολουθεί υπόγεια διαδρομή κατά μήκος του δρόμου, όπου πάλι καταστρέφεται, στη συνέχεια απομακρύνεται από τον δρόμο, αφήνοντας άριστερά τό χωριό Μεσοχώρι. Η μόνη αξιόλογη πηγή, στην άριστερή όχη του Τιταρησίου (που βρίσκεται στό κατάλληλο ύψος για νά ρέει έλεύθερα τό νερό) είναι ή πηγή στην περιοχή του Βρυζόστι – μεταξύ Μεσοχωρίου και Δομένικου – όπου υπάρχουν έρείπια οικισμού και ο ναός της Παναγίας, καθολικό ενός μη υπάρχοντος πλέον μοναστηριού. Η έρευνά μας (πρίν από χρόνια) για τους νερόμυλους στό Βρυζόστι έδειξε ότι υπάρχουν άκόμη έρείπια παλαιών νερομύλων από τίς άρχές του 16ου αιώνα και έντεϋθεν. Μερικοί, ίσως από τίν εποχή των Τουραχανιδών! Η διάταξη τουλάχιστον 6 νερομύλων αποδεικνύει ότι ή πηγή είχε μεγάλη παροχή νερού. Κι αυτό διότι οί νερόμυλοι μοιράζονταν τό νερό της πηγής κάθε ένας χωριστά ταυτόχρονα και όχι νά χρησιμοποιούν τό ίδιο νερό ο ένας κατόπιν του άλλου, όπως γινόταν συνήθως. Έπειδή δέ ο κάθε νερόμυλος χρησιμοποιεί 35-40 m<sup>3</sup>/h νερού για τί λειτουργία του, σίγουρα ή πηγή είχε παροχή πάνω από 200 m<sup>3</sup>/h, σήμερα ή παροχή είναι μικρότερη, αλλά εξακολουθεί νά παρέχει νερό για ένίσχυση της ύδρευσης των χωριών της περιοχής.

Μέ βεβαιότητα θά έλεγα ότι τό ύδραγωγείο έπαιρνε νερό και τό έφερνε στον Τύρναβο, από τίς πηγές στό Βρυζόστι. Από ύπολογισμούς μας άλλωστε βάσει των στοιχείων του ύδραγωγείου, δηλαδή διαστάσεις του άγωγού, ύψος νερού που κυλούσε μέσα του, ύλικό πάνω στο οποίο κυλά τό νερό, ή κλίση του άγωγού, μας δίνει θεωρητικά μέγιστη παροχή πάνω από 300 m<sup>3</sup>/h.

Σέ όλη τί διάρκεια της έρευνας διαπιστώσαμε ότι ή όλη κατασκευή ήταν πολύ έπιμελημένη, καλοχτισμένοι οί υπόγειοι άγωγοί και ή θολωτή στέγη τους. Τό δέ κουρασάνι πολύ καλής ποιότητας και μέ πολύ καλή λείανση. Άκόμη ο άγωγός έχει σχεδόν παντού σταθερή κλίση για νά ρέει τό νερό έλεύθερα στό έσωτερικό του, μέ μόνη δύναμη τί βαρύτητα, ή δέ λείανση μειώνει τίς τριβές κύλισης του νερού. Επίσης οί γέφυρες που κατασκευάστηκαν είναι στιβαρές κατασκευές, κάποιες μεγάλου μήκους.

Τό μήκος του ύδραγωγείου, από τίς πηγές του νερού μέχρι τον Τύρναβο



πού κατέληγε, είναι πάνω από 28 χιλιόμετρα (χάρτης Β). Οί τεχνίτες έπρεπε νά πέρασαν τόν άγωγό από κάμπους και όρεινούς λόφους, από φαράγγια και ρέματα, έτσι ώστε ό άγωγός νά έχει παντού σταθερή κλίση. Ένα έργο άπίστευτα δύσκολο γιά εκείνη τήν έποχή. Ένα τεράστιο τεχνικό έπίτευγμα άκόμη και μέ τά σημερινά δεδομένα.

Ποιοί όμως ήσαν εκείνη τήν έποχή (1818-1819) ικανοί νά κατασκευάσουν ένα τέτοιο έργο; Στήν έπιστολή του ό Βελής προς τόν Άλβη πασά<sup>19</sup> μιλά γιά 60 ειδικούς τεχνίτες. Σέ μία άναφορά του, πάλι προς τόν πατέρα του, στίς 27 Μαρτίου 1819, διαβάζουμε: «Έλαβα τόν ύψηλόν σας έμπριναμέ (διαταγή) και είδα νά μέ προστάξετε γιά τασιλῆδες (τεχνίτες λιθοξόους και λατόμους). Ό σκλάβος σας 4 πολίτες είχα (Κων/πολίτες) και τούς δύο τούς έκίνησα νά έλθουν εις τό χουσμέτι σας (ύπηρεσία)... Έτοιμάσα και 5 Ζουπανιώτες (Πεντάλοφος τῆς Κοζάνης) και Μπουγατζηκιώτες (Βογατσικό τῆς Καστοριάς), οί όποιοι είναι πρακτικοί ίσια μέ τούς Πολίτες ηξεύρουν και κάνοντας τό Πάσχα εις τά χωριά τούς έρχονται άμέσως στό πόδι σας».

Ό Ρώσος ιστορικός Γκριγκόρι Άρς<sup>20</sup> γράφει γιά τήν έποχή αύτή: «Στήν περιοχή, από τά Ζαγοροχώρια μέχρι και τά χωριά του Άργυροκάστρου ήταν όνομαστοί οί τεχνίτες κατασκευῆς ύδραγωγείων, άρδευτικῶν έργων, αλλά και σιντριβανίων, και ή συντεχνία τους στήν Κωνσταντινούπολη άποτελείτο από 500 τεχνίτες, μέ προνόμια από τόν σουλτάνο».

Ειδικούς λοιπόν τεχνίτες, κατασκευαστές ύδραγωγείων (πάνω από 70) καλεϊ ό Βελή πασάς γιά νά κατασκευάσουν τό έργο. Άκόμη άρχιτεχνίτες, έπóπτες ειδικευμένους, νά έπιβλέπουν τήν πορεία τῶν κατασκευῶν. Στά άρχεία του Άλβη πασά διαβάζουμε, στό δεφτέρι διαχείρισης έξόδων του ταχυδρομικού σταθμού μέ έδρα τό Δομένικο: Έτος 1818 «140 γρόσια όπου έπλήρωσα τόν χαντζή εις Μουλόγουστα όπου ήταν τζουχανταρέοι (άξιωματοῦχοι) μαζί μέ τόν Ημέρ Λέβανει, όπου ήταν άπάνω (έπόπτης) εις τούς εργάτες στό γερίζι (ύδραγωγείο)».

Στό ίδιο έγγραφο άναφέρει πάλι ό διοικητής του ταχυδρομικού σταθμού: «Ό Μπεκίρης Άράπης όπου ήλθε δύο βολές (φορές) εις τό κονάκι μου (στό Δομένικο) διά νά διορθώσωμεν κάθε ύπόθεσιν διά τό γκιρίζι (ύδραγωγείο) του αύθέντου μας βεζύρ Βελή πασά». Οί άνθρωποι αύτοί είναι ύψηλά ιστάμενοι πού έρχονται από μακριά, ένα είδος ειδικῶν εργολάβων μηχανικῶν πού μέ τίς

<sup>19</sup> Βασ. Παναγόπουλος κ.ά., ό.π., έγγραφο 1185, σ. 247.

<sup>20</sup> Γκριγκόρι Άρς (μετ. Άντωνία Δάλλα), *Η Άλβανία και ή Ήπειρος τόν ΙΗ και στίς άρχές του ΙΘ αιώνα*, έπιμέλεια, Β. Παναγιωτόπουλος, Gntenberg, Άθήνα 1994, σσ. 37 και 21. Everett Edward, ό.π., 99.

γνώσεις τους σέ θέματα ύδραγωγείων, εἶναι σέ θέση νά διορθώνουν κάθε εἶδους κακοτεχνία, νά ἐλέγχουν τήν ποιότητα τῶν ὑλικῶν, νά ἐπιβλέπουν γιά τίς σωστές κλίσεις τῶν ἀγωγῶν καί πολλά ἄλλα.

Ἔτσι ἐξηγεῖται ἡ δυνατότητα κατασκευῆς ἑνός τέτοιου μεγάλου ἔργου. Ἐνα ἔργο τεράστιο, πολύ μεγάλου κόστους. Ἄς ὑπολογίσουμε: κτίσματα μήκους 28 χιλιομέτρων, 11 γέφυρες συνολικοῦ μήκους πάνω ἀπό 250 μέτρα. Ἐξαγωγή πέτρας ἀπό τό λατομεῖο, σπάσιμο καί μεταφορά της, καμίνια γιά τήν παραγωγή ἀσβέστου, παραγωγή κονιαμάτων καί μεταφορά σέ ὄλο τό μήκος του, ξυλεία γιά ξυλότυπους, σκάψιμο ὀρυγμάτων, στά ὁποῖα κτίζονται οἱ ὑπόγειοι ἀγωγοί καί στή συνέχεια σκεπάζονται, στρατιές μουλαριῶν, ἀμαξῶν μεταφορᾶς, εἰδικοί τεχνίτες ὑδραγωγείων, ἐργάτες καί πολλά ἄλλα.

Ὁ Βελῆ πασάς, ὅπως εἶδαμε, γράφει στόν Ἀλῆ πασά πώς θά τοῦ κοστῖσει 60.000 γρόσια, ἐπειδή θά χρησιμοποιοῦσε τό ἀρχαῖο ὑδραγωγεῖο. Ἡ ἔρευνα ἔδειξε ὅτι λίγα τιμήματα τοῦ παλαιοῦ ὑδραγωγείου χρησιμοποίησε. Στόν περιηγητή Edward Everett, πού φιλοξενεῖ στό σαρά του ὁ Βελῆς, λέει ὅτι θά τοῦ κοστῖσει 9.000.000 γρόσια. Πιστεύουμε ὅτι τό ποσό αὐτό φαίνεται λογικό, σύμφωνα μέ τίς τιμές τῆς ἐποχῆς ὅπως ὑπολογίσαμε. Μέ τό σημερινό νόμισμά μας κόστισε μεταξύ 15 μέ 20.000.000 εὐρώ.

Στόν Ἀλῆ πασά γράφει τό ἀστεῖο ποσό τῶν 60.000 γροσίων, διότι φαίνεται ὅτι ὁ πατέρας του τόν κατηγορεῖ πώς κάνει σπατάλες στή διοίκησή του, μέ κατασκευές σιντριβανίων, λιμανιῶν κ.τ.λ.. Γραφεῖ ὁ Βελῆς ὅταν τοῦ κάνει ἐπιστολή γιά τούς τεχνίτες πού εἶδαμε: «Ἐξω ἀπό αὐτούς (τούς τεχνίτες) ἄλλους δέν ἔχω, μίτε στά τσιφλίκια, ἀλλά οὔτε κανένα σιντριβάνι φτιάχνω, μά τό κεφάλι σου, καί ὅπως σᾶς τό εἶπε ψέματα ἔκρινε»<sup>21</sup>.

Τελειώνοντας, τίθεται τό ἐρώτημα: Τελείωσε τό ἔργο; Λειτουργήσε τό ὑδραγωγεῖο ἢ ἔμεινε ἠμιτελές; Ὄταν ὁ Βελῆς συνομιλεῖ μέ τόν Everett εἶναι 5 Ἀπριλίου τοῦ 1819. Γνωρίζουμε ὅτι ὁ σουλτάνος (Μαχμούτ ὁ Β΄) μεταθέτει τόν Βελῆ ἀπό τί Θεσσαλία στή Ναύπακτο. Ὁ Βελῆς γράφει<sup>22</sup> στίς 6 Νοεμβρίου τοῦ 1819: «Ἐφθασε ὁ τάταρης (ἔφιππος ταχυδρομός) μέ ἔγγραφο πού περιέχει τό ἀξελίκι μου (τήν παύση του)». Γνωρίζουμε ἀπό ἄλλη του ἐπιστολή<sup>23</sup>, ὅτι ξεκινᾷ ἀπό τί Γούνιτσα (Αμυγδαλέα) γιά τί Ναύπακτο τί Δευτέρα 8 Δεκεμβρίου 1819. Ἄραγε σ' αὐτούς τούς 8 μῆνες τελειώνει τό ἔργο;

<sup>21</sup> Βασ. Παναγιωτόπουλος κ.ἄ., ὁ.π., ἔγγραφο 1043, σ. 17.

<sup>22</sup> Βασ. Παναγιωτόπουλος κ.ἄ., ὁ.π., ἔγγραφο 1225, σ. 306.

<sup>23</sup> Βασ. Παναγιωτόπουλος κ.ἄ., ὁ.π., ἔγγραφο 1246, σ. 331.

Σέ ἔγγραφο τοῦ διοικητῆ τοῦ ταχυδρομικοῦ σταθμοῦ τοῦ Δομενίκου, τῶν ἀρχῶν τοῦ 1819, διαβάζουμε<sup>24</sup>: «Ἦλθε ὁ Τιλχάμπτης καί ἐσυργιάνησεν (μελέτησε τί διαδρομή) τῶν νερῶν στό γκυρίζι καί εἶχε κονέψει (κατέλυσε) στόν Χατζῆ Κωνσταντῆ γιά κάποιες ἡμέρες». Φαίνεται ὅτι εἶχε μπεῖ τό νερό στό ὑδραγωγεῖο.

Τέλος, ἂν συνδέσουμε τήν τύχη τοῦ ὑδραγωγείου μέ τήν τύχη τοῦ σαραγιοῦ τοῦ Βελῆ, γνωρίζουμε, ἀπό ἔγγραφα, ὅτι τό σαρὰι μέχρι τόν Ἰούλιο τοῦ 1820 βρίσκεται ὑπό τήν προστασία τῶν ἀνθρώπων τοῦ Βελῆ. Τό ἴδιο ἔτος, ὁ Ἀλῆ πασάς πέφτει σέ δυσμένεια τῆς Πύλης, δέχεται τήν ἐπίθεση τοῦ σουλτάνου καί στίς 24 Ἰαν. τοῦ 1822 δολοφονεῖται στή Γιάννενα, στό νησί τῆς λίμνης. Ἡ φρουρά τοῦ κάστρου, στό Ἰτς-Καλέ, τῆς ὁποίας διοικητής εἶναι ὁ Ἰβετής γιός τοῦ Βελῆ πασᾶ Ἰσμαῖλ μπέης καί ἀγαπημένος ἕγγονός τοῦ Ἀλῆ πασᾶ, παραδίδεται. Ὁ Ἰσμαῖλ καί ἄλλοι πολέμαρχοι τῆς φρουρᾶς ὀδηγοῦνται στήν Κωνσταντινούπολη.

Ὁ ἱστορικός Ἀχμέτ Μουφίτ, ἀπόγονος τοῦ Ἀλῆ πασᾶ, στό βιβλίο του πού ἔγραψε τό 1903 μέ πληροφορίες τοῦ ζῶντος τότε γιοῦ τοῦ Ἰσμαῖλ, ἕγγονοῦ τοῦ Βελῆ, γράφει ὅτι καθώς ὀδεύουν, ὁ Ἰσμαῖλ καί οἱ ἄλλοι, ἀπό τά Γιάννενα μέσω Τρικάλων – Ἐλασσόνας – Μακεδονίας στήν Κωνσταντινούπολη, ὅταν ἔφθασαν στήν περιοχί τοῦ Τυρνάβου, γνωρίζοντας ὅτι εἶχε ἤδη ἐκτελεστεῖ ὁ πατέρας του Βελῆ πασάς, ρώτησε τοὺς δεσμῶτες του ἂν εἶναι δυνατόν νά πυρπολήσει τό παλάτι στόν Τυρνάβο, τό ὅποιο ἔχε κτίσει ὁ πατέρας του γιά νά ἀναπαύεται καί δέν πρόφθασε νά τό χαρεῖ. Ἡ ἄδεια δόθηκε καί τό ἴδιο βράδυ (ἦταν καλοκαίρι τοῦ 1822) τό παλάτι κάηκε<sup>25</sup>.

Ἰσως αὐτό νά ἦταν καί τό τέλος τοῦ ὑδραγωγείου. Τό νερό θά γύριζε πάλι τοὺς νερόμυλους τοῦ Βρυζόστι.

---

<sup>24</sup> Βασ. Παναγιωτόπουλος κ.ἄ., ὀ.π., ἔγγραφο 1043, σ. 10.

<sup>25</sup> Ἀχμέτ Μουφίτ, ὀ.π., σ. 160.



Δρ ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ Δ. ΧΡΥΣΟΒΕΡΓΗΣ  
Δρ ΘΕΟΛΟΓΙΑΣ Α.Π.Θ. - ΟΙΚΟΝΟΜΟΛΟΓΟΣ

## Η ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΣΤΟ ΑΓΙΟ ΟΡΟΣ ΚΑΤΑ ΤΗ ΔΙΑΜΟΝΗ ΤΟΥ ΙΩΑΝΝΗ ΠΕΖΑΡΟΥ

Ἀπό τὰ μέσα τοῦ ΙΗ΄ αἰ. ἡ Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία μπαίνει στὴν κρισιμότερη ἴσως περίοδο τῆς ἱστορίας της<sup>1</sup>. Οἱ «νέες ιδέες» τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ Διαφωτισμοῦ, ὡς ἀνανεωτικὴ κίνηση, θὰ ἐπιχεράσουν πολυδιάστατα ὅλη τὴν Εὐρώπη καὶ θὰ ἀρδεύσουν τὴν ἑλληνικὴ κοινωνία, γιὰ τὴν ὁποία ὁ Διαφωτισμὸς ἦταν ἕνας νέος κόσμος, πού ἤρθε νὰ ἀλλάξει ὅλη τὴ ζωὴ τῆς στό χῶρο τῆς παιδείας, τῆς ἰδεολογίας, τοῦ ἐθνικοῦ προσανατολισμοῦ, ἀντίθετος μέ τὴ ρωμαϊκὴ παράδοσι<sup>2</sup>.

Ἡ Ἐκκλησία καταγγέλει, ἀπειλεῖ, καταδικάζει, ἀφορίζει. Δέν καταδικάζει τὴν ἐπιστήμη, ἀλλὰ τίς πλάνες τῆς ἐσφαλμένης πίστεως. Ὅταν διώκει κληρικούς ὑπάρχουν σοβαροὶ λόγοι, ἐκτός ἐλάχιστων περιπτώσεων, πού ἡ ἐπιβολὴ ποινῶν ὀφείλονταν σέ παρεξηγήσεις. Ἡ Ἐκκλησία βρῖσκεται σέ θέση ἀμυνομένου<sup>3</sup>. Συγκρούεται τὸ παραδοσιακό μέ τὸ νέο.

Στό χῶρο λόγου χάρι τῆς παιδείας, ἡ μελέτη τῶν θετικῶν ἐπιστημῶν ἦταν πραγματικὴ πρόοδος, πού ἔφερε ὅμως στὴν ἀνατολή ἕνα παραποιημένο ὀρθολογισμό. Τὰ ξένα ἐπιστημονικὰ ἐπιτεύγματα προκαλοῦσαν θαυμασμό στους Ρωμιοὺς καὶ ὑποτίμησι τῆς παράδοσός τους. Ὡστόσο αὐτοὶ πού εἶχαν συνείδησι τῆς οὐσίας τῆς παράδοσός τους, ὅπως ὁ Εὐγένιος Βούλγαρης καὶ ἄλλοι, ἀποτίμησαν ψυχραμιότερα καὶ νηφαλιότερα τὴν Εὐρώπη καὶ τὴν πρόοδό της καὶ ἔγιναν οἱ γέφυρες σύζευξις τοῦ ἀνατολικοῦ χώρου μέ τὸ νέο δυτικὸ φιλοσοφικὸ καὶ ἐπιστημονικὸ πνεῦμα. Δημιούργησαν ἕναν ἑλληνότροπο Διαφωτισμό. Ὁ Διαφωτισμὸς ἰδιαίτερα

<sup>1</sup> Χρ. Πατρινέλης, «Θρησκευτικὲς ἔριδες καὶ ἀμφισβητήσεις», *ΙΕΕ*, 11, σ. 132.

<sup>2</sup> π. Γ. Μεταλληνός, *Τουρκοκρατία*, Ἀθήνα 1989<sup>2</sup>, σ. 150.

<sup>3</sup> Χρ. Πατρινέλης, ὁ.π., σ. 132.

στὴν παιδεία, μπόλιασε τὴν ἑλληνικὴ συνείδηση καὶ μὲ στοιχεῖα ἀνααιρετικά τῆς ταυτότητάς της. Τὸ προβάδισμα τῆς γνώσης ὀδήγησε στὴν ἀπολυτοποίηση τῆς Ἐπιστήμης<sup>4</sup>.

Στὸ χῶρο τῆς Θεολογίας, οἱ ἡσυχαστὲς ἀγωνίστηκαν γιὰ τὴν καθαρότητά της, ὡς ἀγῶνα Θέωσης. Γνώριζαν ὅτι ἡ γνώση τοῦ Ἄκτιστου Θεοῦ δὲν μπορεῖ νὰ ἔρθῃ σὲ σύγκριση μὲ τὴ γνώση τοῦ κτιστοῦ κόσμου. Ὁργανο τῆς πρώτης εἶναι ἡ καθαρὴ ἀπὸ τὰ πάθη καρδιά, ἐνῶ τῆς δεύτερης ἡ λογικὴ.

Τὴν ἴδια χρονικὴ περίοδο τὸ Ἅγιον Ὅρος, χῶρος εὐαισθητοποιημένος σὲ ζητήματα παράδοσης, καθίσταται τὸ ἐπίκεντρο τῆς νέας σύγκρουσης Ἀνατολῆς καὶ Δύσης, ἡ ὁποία κατὰ κανόνα ἐκδηλώνεται μὲ ἀπολογητικὰ ἢ ἀντιρρητικὰ βιβλία, μὲ μαχητικὰ φυλλάδια, σάτιρες, λιβέλλους καὶ ὄχι μόνον. Οἱ ἀγιορεῖτες βίωναν ἀνόθευτη τὴν ἡσυχαστικὴ παράδοση διασώζοντας τὰ κριτήρια τῆς Ὁρθοδοξίας, γι' αὐτὸ καὶ ἡ ἀντίδρασί του ἦταν ἄμεση<sup>5</sup>.

Τὴν ἐποχὴ αὐτὴ δειγμα ἀκμῆς καὶ ζωτικότητας ὑπῆρξε τὸ Κίνημα τῶν Κολλυβάδων<sup>6</sup> ἢ Περί Μνημοσύνων ἔρις ἢ Φιλοκαλικὴ Ἀναγέννηση<sup>7</sup>.

Ἡ ἀφορμὴ γι' αὐτὴ τὴ θεολογικὴ διαμάχη δόθηκε περὶ τὸ 1754 ἀπὸ τοὺς ἀγιαννανίτες μοναχοὺς, οἱ ὁποῖοι αὐθαίρετα μετέφεραν τὴν τέλεση τῶν μνημοσύνων στὶς Κυριακές, διότι τὸ Σάββατο μετέβαιναν στὶς Καρυές γιὰ νὰ ἐμπορευθοῦν τὰ ἐσχόχειρά τους. Τὸ γεγονός αὐτὸ σκανδάλισε μερίδα μοναχῶν, πού τὸ θεώρησαν ὡς λειτουργικὴ ἐκτροπή καὶ καινοτομία.

Δημιουργήθηκαν δύο ἀντιμαχόμενες παρατάξεις. Στὴν πρώτη ἀνῆκαν οἱ μοναχοὶ πού ἀντιτάχθηκαν στὴν τέλεση τῶν μνημοσύνων κατὰ τὴν Κυριακὴ (Κολλυβάδες)<sup>8</sup>. Σημαντικότεροι ἀνάμεσα σ' αὐτοὺς ἀναδείχθηκαν

<sup>4</sup> π. Γ. Μεταλλινός, ὁ.π., σ. 152.

<sup>5</sup> π. Γ. Μεταλλινός, «Ἡ δυναμικὴ τοῦ Διαφωτισμοῦ στὴ δράση τῶν Κολλυβάδων», *Ἐρανιστής* 21 (1997), σ. 194.

<sup>6</sup> Π. Χρηστάτου, *Τὸ Ἅγιον Ὅρος, Ἀθωνικὴ Πολιτεία. Ἱστορία, Τέχνη, Ζωή*, Ἀθῆνα 1987, σ. 245.

<sup>7</sup> Ἀρχιμ. Ἀμφιλόχιος Ράντοβιτς, *Ἡ Φιλοκαλικὴ Ἀναγέννηση τοῦ XVIII καὶ XIX αἰ. καὶ οἱ πνευματικοὶ καρποὶ της*, Ἀθῆνα 1984.

<sup>8</sup> Χαρ. Τζώγας, *Ἡ περί μνημοσύνων ἔρις ἐν Ἀγίῳ Ὄρει κατὰ τὸν III' αἰῶνα*, Θεσσαλονίκη 1969, σ. 16-64. Κ. Παπουλίδης, *Τὸ Κίνημα τῶν Κολλυβάδων ἐν Ἀθήναις 1971*. Χ. Σωτηρόπουλος «Κολλυβάδες-Ἀντικολλυβάδες» στὸν τιμητικὸν τόμο *Ἀντίδορον Πνευματικόν*, Ἀθῆνα 1981· π. Θ. Ζήσης, *Κολλυβαδικά*, Θεσσαλονίκη 2004· π. Γ. Μεταλλινός, «Ὁμολογῶ ἐν Βάπτισμα...» Ἀθῆνα 1983· π. Θεόκλητος Διονυσιάτης, *Ἅγιος Νικόδημος ὁ Ἀγιορεῖτης*, Ἀθῆνα 1959 καὶ 1978<sup>2</sup>. Στὰ παραπάνω ἔργα ὑπάρχει πλοῦσια καὶ ἐξειδικευμένη βιβλιογραφία

οί Νεόφυτος Κausοκαλυβίτης (1696-1784), ὁσιος Ἀθανάσιος Πάριος (1722-1813), ὁσιος Νικόδημος ὁ Ἁγιορείτης (1749-1809), ἱερομόναχος Παρθένιος ὁ Σκοῦρτος, ὁ Κύπριος Χριστόφορος ὁ Προδρομίτης (1730-1809). Στή δεύτερη παράταξη πού χαρακτηρίστηκαν ὡς «Ἀντικολλυβάδες» πρωταγωνιστοῦσαν ὁ Θεοδώρητος ἐξ Ἰωαννίνων<sup>9</sup>, ὁ Βησσαρίων ὁ ἐκ Ραμάνης<sup>10</sup> καί ὁ πρῶν Χαλεπίου Γεννάδιος<sup>11</sup>.

Γιά τήν ἐξέλιξη τῆς ἔριδας παραπέμπουμε στήν προαναφερθεῖσα βιβλιογραφία. Ἐκ τῶν περισσοτέρων ἱστορικῶν ἢ ἀποτίμησέ της ὑπῆρξε θετική<sup>12</sup>. Ὡστόσο ἡ ὀξύτητα της, πού ἔφθασε ὡς τόν ἀλληλοσπαραγμό τῶν μοναχῶν<sup>13</sup> στά χρόνια τοῦ Ἀθ. Παρίου<sup>14</sup>, ἐνός ἀσυμβίβαστου καί μαχητικοῦ Κολλυβά, χροῖζει ἐνδελεχέστερης ἐρμηνευτικῆς διερεύνησης.

Τί ὤθησε τούς ἁγιορεῖτες νά ἀντιδράσουν τόσο ἔντονα, ὥστε τηρουμένων τῶν ἀναλογιῶν, νά θεωρηθεῖ ἡ διαπάλη τους, ὡς ἐπανάλληλη τῆς διαδικασίας τοῦ 14ου αἰῶνα, ὅπου καί πάλι ἡ Ἀνατολή συναντήθηκε μέ τή Δύση<sup>15</sup>;

Ἔχουμε τή γνώμη ὅτι ἕνας πρῶτος λόγος ὑπῆρξε ἡ βίωση τῆς ἡσυχαστικῆς ἐμπειρίας καί τοῦ ρωμαϊκοῦ φρονήματος ἀπό τούς λόγιους μοναχούς, τά ὁποῖα τούς κατέστησαν δυνατούς νά κατανοήσουν τίς πνευματικές διαφοροποιήσεις τοῦ εὐρωπαϊκοῦ κόσμου.

Γιά τόν καθηγητή Χρ. Γιανναρά ἡ Κολλυβαδική ἔριδα ἦταν «Κίνημα ἀντίδρασης στόν ἐκδυτικισμό καί στήν ἀλλοτρίωση, πού ἀποκαλύπτει μιάν ἀπροσδόκητη γιά τήν ἐποχή θεολογική ἐγρήγορη καί ἐπίγνωση τῶν βιωματικῶν προτεραιοτήτων τῆς Ἐκκλησίας»<sup>16</sup>.

Ἀκόμα καί δυτικοί θεολόγοι δέν δίστασαν νά χαρακτηρίσουν τό Κίνημα

<sup>9</sup> Χαρ. Τζώγας, ὁ.π., σσ. 52-60.

<sup>10</sup> Διον. Βαλαῆς, «Ἡ στάση τοῦ λόγιου μοναχοῦ Βησσαρίωνα στίς ἔριδες τῶν μοναχῶν τοῦ Ἁγίου Ὁρους κατὰ τόν ΙΗ αἰ.» *Κληρονομία* 27 (1995), τ. 1 καί 2 Θεσσαλονίκη 1996, ὅπου καί πλοῦσια βιβλιογραφία.

<sup>11</sup> Ἀθ. Χρυσοβέργης, *Οἱ θεολογικές κατευθύνσεις τοῦ Πατριάρχη Καλλίνικου Γ΄ (1713-1791) καί τά βασικά προβλήματα τῆς ἐποχῆς του. Μέ βάση τήν ἐπιστολογραφία του*, Λάρισα 2000, σ. 73, ὅπου καί βιβλιογραφία.

<sup>12</sup> Ἀθ. Χρυσοβέργης, ὁ.π., σσ. 132-146.

<sup>13</sup> Χρ. Πατρινέλης, ὁ.π., σ. 132.

<sup>14</sup> Τόν Ἰανουάριο τοῦ 1995 ἀνακηρύχθηκε ἅγιος ἀπό τό Οἰκουμενικό Πατριαρχεῖο.

<sup>15</sup> π. Γ. Μεταλληνός, Ἡ δυναμική, ὁ.π., σ. 190.

<sup>16</sup> Χρ. Γιανναράς, *Ὁρθοδοξία καί Δύση*, Ἀθήνα 1992, σ. 177.

των Κολλυβάδων «δείγμα» τῆς ἀφυστηζόμενης ζωῆς τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους<sup>17</sup>.

Τό Ἅγιο Ὄρος, στά πρόσωπα τῶν Κολλυβάδων, ὅχι μόνο ἐπηρεάζει, ἀλλά καί κατευθύνει τόν ἀγῶνα τοῦ Ἐθναρχικοῦ κέντρου στίς κρίσιμες πράγματι ἐκεῖνες ἱστορικές ἐπιλογές του<sup>18</sup>. Μέ θαυμαστή ὀξύδερκεια καί παρατηρητικότητα διέβλεπαν, ἐκτός τῶν ἄλλων, καί τίν πρόθεση τῶν Διαφωτιστῶν νά ἀποδυναμώσουν τί Ρωμαίικη Ἐθναρχία.

Ἐνας δεύτερος λόγος ἀντίδρασης ἦταν ἡ διαφαινόμενη ἔνδειξη συμπαθείας ἀπό τούς ἀντικολλυβάδες στίς ιδέες τοῦ Διαφωτισμοῦ καί ἀπόρριψης τῶν ἡσυχαστικῶν πρακτικῶν. Αὐτή ἡ ταύτιση μέ τίς νέες ιδέες τῆς Εὐρώπης καί μάλιστα ἀπό ὀρθοδόξους μοναχοῦς ἦταν ἀπτή ἀπόδειξη τοῦ μέτρου τῆς ἐπερχόμενης ἀλλοτριώσης.

Ἄλλωστε ἡ Εὐρώπη μετά τό Σχίσμα (1054) εἶναι ἄσχετη μέ τίν ὀρθόδοξη παράδοση θεολογικά καί κοινωνικά.

Ἐνας τρίτος λόγος ἀντίδρασης ὑπῆρξε ἡ προηγηθεῖσα ἔριδα τοῦ Ἀναβαπτισμοῦ τῶν προσερχομένων στήν Ὀρθοδοξία Δυτικῶν, ἡ ὁποία κατετάραξε ὀλόκληρη τίν Ἀνατολή μέ τίς θεολογικές, πνευματικές καί κοινωνικές παρενέργειές της, ἀλλά καί μέ τίς ἐκτροπές στή λειτουργική πράξη τῆς Ἐκκλησίας. Οἱ κραδασμοί της εἶχαν ἐπηρεάσει καί τό Ἅγιον Ὄρος.

Ἄς σημειωθεῖ ὅτι στήν περίοδο πού ἐξετάζουμε, ὁ ἐκ τῶν πρωταγωνιστῶν τοῦ Ἀναβαπτισμοῦ πρῶν πατριάρχης Κύριλλος ὁ Ε΄ καί ἄλλοι συνεργάτες του ἐφυσύχαζαν στό Ἅγιον Ὄρος<sup>19</sup>.

Ἄν δέ ληφθεῖ ὑπόψη καί ἡ κορυφωθείσα τόν ΙΗ΄ αἰῶνα δυτική προπαγάνδα καί δράση τῶν μισσιοναρίων, δικαιολογεῖται πλήρως ἡ ἐκρηγῶρησι τῶν Κολλυβάδων<sup>20</sup>.

Παράλληλα, τό ἀγωνιστικό τους πνεῦμα καί ἡ ἀνυποχώρητη ἀντίδρασή τους σέ κάθε ἐπιβουλή καί ἐξουσία εἶναι φανερή καί στή δυναμική τοῦ φαι-

<sup>17</sup> Ἀρχιμ. Βασ. Στεφανίδης, *Ἐκκλησιαστική Ἱστορία*, Ἀθήνα 1959<sup>2</sup>, σ. 661.

<sup>18</sup> Δ. Ἀποστολόπουλος, *Ἡ Γαλλική Ἐπανάσταση στήν τουρκοκρατούμενη ἑλληνική κοινωνία*, Ἀθήνα 1989· π. Γ. Μεταλληνός, *Ἑλληνισμός μετέωρος*, Ἀθήνα 1992, σ. 30 κ. ἔ.

<sup>19</sup> Ἀθ. Χρυσοβέργης, «Οἱ Θεολογικές», ὅ.π., σσ. 64-106, ὅπου καί πλούσια βιβλιογραφία· τοῦ ἴδιου, «Ὁ Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Καλλίνικος ὁ Γ΄ ὁ ἐκ Ζαγοράς καί τό πρόβλημα τοῦ Ἀναβαπτισμοῦ. Οἱ Θεολογικές του κατευθύνσεις», *Αχιλλίου Πόλις*, 04 (2020), σσ. 282-306.

<sup>20</sup> Π. Γρηγορίου, *Σχέσεις Καθολικῶν καί Ὀρθοδόξων*, Ἀθήνα 1958, σσ. 11-12. Μᾶρκος Ροῦσσοσ Μηλιδῶνης, *Ἰησοῦτες στόν ἑλληνικό χῶρο (1560-1915)* Ἀθήνα 1991, σσ. 19-68. Τοῦ ἴδιου, *Ἑλληνες Ἰησοῦτες (1560-1773)* Ἀθήνα 1993, σσ. 29-35.



νομένου τῶν Νεομαρτύρων, τῶν Ἁγιορειτῶν, Ὅσιομαρτύρων, αὐτῶν τῶν κατ' ἐξοχὴν ἀντιστασιακῶν τῆς Τουρκοκρατίας, γιὰ πολλοὺς ἀπὸ τοὺς ὁποίους οἱ Κολλυβάδες ὑπῆρξαν «ἀλεῖπτες»<sup>21</sup>.

Ἀντιδρῶντας, μεταφέρουν τὸ πεδίο ἀντιπαράθεσης στό ἐπίπεδο τῆς ἐν Χριστῷ αὐθεντικῆς ὕπαρξης. Πρῶτοτύπο τους ὁ Ἅγιος, ὁ θεούμενος ἄνθρωπος καί «κατὰ χάριν» Θεοάνθρωπος. Ὑπογραμμίζουν τὴ σημασία τῆς λειτουργικῆς ζωῆς<sup>22</sup>. Ὁ ἀγῶνας τους δέν εἶναι προῖόν προσκόλλησης σέ λειτουργικούς τύπους<sup>23</sup>, οὔτε ἡ λατρεία ἦταν «φλοιός»<sup>24</sup>, ὅπως ἰσχυριζόταν ὁ Πατριάρχης τοῦ ἑλληνικοῦ Διαφωτισμοῦ Ἰ. Δ. Κοραΐς. Στὴ θεία λατρεία ὁ χριστιανὸς οἰκειοῦται τὸν Θεό, κατὰ τὴν πεφωτισμένη ἔκφραση ἑνὸς σύγχρονου διακεκομμένου ἀγιορείτη πνευματικοῦ πατρὸς<sup>25</sup>.

Ἐπιπρόσθετα, οἱ ἀντιμαχόμενες ὁμάδες τῶν μοναχῶν διαφώνησαν καί στό ζήτημα τῆς συχνότητος συμμετοχῆς στό μυστήριό τῆς θείας Μετάληψης<sup>26</sup> γεγονός πού προκάλεσε μεγάλη ἀναστάτωση στὴς μοναχικὲς κοινότητες πού στὴν πράξη τηροῦσαν τὸ ἀντίθετο<sup>27</sup>.

Τὴν ἴδια ἐποχὴ, στό Ἅγιον Ὅρος τὸ λεγόμενο «Κελλιωτικὸ ζήτημα» εἶχε διασαλεύσει σέ ἀκραῖο βαθμὸ τὶς σχέσεις μοναστηριακῶν μοναχῶν καί κελλιωτῶν<sup>28</sup>. Μέχρι καί ἀδελφότητα σχιμάτισαν οἱ σκιπτιῶτες τὸ 1768 προκειμένου νὰ διεκδικήσουν τὴν ἀπαλλαγὴ ἀπὸ τὴ φορολογία προσφεύγοντας στό Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο ἐπὶ Σαμουὶλ Χατζερῆ.

<sup>21</sup> Ἰ. Δ. Πάριος, *Νέον Λειμωνάριον*, Ἀθήνα 1968<sup>4</sup>. Πατάπιος μοναχὸς Καυσοκαλυβίτης, *Ὅσιος Παρθένιος ὁ Σκοῦρτος*, Ἀθήνα 2010, σ. 19.

<sup>22</sup> π. Γ. Μεταλλινός, *Δυναμική...*, ὅ.π., σ. 196.

<sup>23</sup> Χ. Πατρινέλης, ὅ.π., σ. 132.

<sup>24</sup> Ἀρχιμ. Ἀμφιλόγιος Ράντοβιτς, ὅ.π., σ. 21. Πρωτ. Θεμιστοκλῆς Μουρτζανός, *Γρηγόριος Κωνσταντῆς*, Λάρισα 2017, σσ. 28, 39-40, 54 καί σποραδικά.

<sup>25</sup> Ἀρχιμ. Γεώργιος Καψάνης, «Θεία Λατρεία στό Ἅγιο Ὅρος», *Ὁρθόδοξος μοναχισμὸς καὶ Ἅγιο Ὅρος*, Ἰ. Μ. Ὀσίου Γρηγορίου 1998, σ. 77 κ.έ., ὅπου ἀναλύονται τὰ ἰδιαίτερα χαρακτηριστικὰ τῆς Θ. Λατρείας. π. Γ. Μεταλλινός, *Ἡ Δυναμική...*, ὅ.π., σσ. 196-197.

<sup>26</sup> Νεόφυτος Καυσοκαλυβίτης, *Περὶ τῆς συνεχοῦς Μεταλήψεως*, εἰσαγωγὴ-ἀνέκδοτο κείμενο-σχόλια: Θεοδόρητος μοναχὸς Ἁγιορείτης, Ἀθῆναι XX, Βασ. Καλλιακμάνης, *Ἡ διδασκαλία περὶ συχνῆς θείας Μεταλήψεως*, σσ. 318-326, Ἀρχιμ. Νικόδημος Σκρέττας, *Ἡ θεία Εὐχαριστία*, σ. 320 καὶ τὰ *προνόμια τῆς Κυριακῆς κατὰ τὴ διδασκαλία τῶν Κολλυβάδων*, Θεσ/κη 2004, σσ. 304-408.

<sup>27</sup> Gerhard Podskalsky, *Ἡ ἑλληνικὴ θεολογία ἐπὶ Τουρκοκρατίας (1453-1821)* μτφρ. π. Γ. Μεταλλινός, Μ.Ι.Ε.Τ. Ἀθήνα 2008<sup>2</sup>, σ. 462.

<sup>28</sup> Πατάπιος μοναχὸς, *Ὅσιος Παρθένιος*, ὅ.π., σσ. 39-90.

Στις προαναφερθείσες διενέξεις οι αντιμαχόμενοι άγιορειτες είχαν τίν πεποίθηση ότι άγωνίζονταν για τίν προάσπιση τής χριστιανικής αλήθειας, όμως μ' ένα ζήλο ποτισμένο πολλές φορές μέ προσωπικά πάθη, πού όξυνε περισσότερο τίν αντιπαράθεσή τους<sup>29</sup>.

Σύμφωνα μέ τί γνώμη του καθηγητή Ν. Μαρσούκα: «Από τί σφοδρή αντιπαράθεση τών μοναχών άναδύθηκαν διαφορετικές στάσεις ζωής μέσα στις όποιες αντικατοπτρίζονταν ό γνήσιος παραδοσιακός κόσμος τής όρθοδοξίας και τό πνεύμα τής έλευθερίας για προσαρμογές και προσλίψεις ευρωπαϊκών στοιχείων»<sup>30</sup>.

Στήν άφετηρία αυτής τής χρονικής περιόδου (β' μισό ΙΗ αι.) άφίνει έντονο στό Άγιο Όρος τό διδακτικό και έπιστημονικό του άποτύπωμα ό πολός Ευγένιος Βούλγαρης<sup>31</sup>, σχολάρχης στην Άθωνιάδα<sup>32</sup> και δάσκαλος πολλών λογίων άγιορειτών, πρωταγωνιστών τών έκκλησιαστικών ζυμώσεων τής έποχής. Για τίν πληρέστερη κατανόησή της δέν μπορούμε νά παραβλέψουμε μία έστω σύντομη άναφορά στόν μεγάλο αυτό δημιουργό του όρθόδοξου άναμορφωτικού και άναγεννητικού έλληνότροπου διαφωτισμού. Έπί τών ήμερών του ή σχολή έφθασε στην άκμή της και κατέστη «θρυλική και περιβόητος»<sup>33</sup>.

Ό Βούλγαρης καταλαμβάνει έξέχουσα θέση στόν ταλαντευόμενο άκόμη θεολογικά ΙΗ' αιώνα<sup>34</sup>. Χαρακτηρίζεται ως «ό πρώτος άναγνωρισμένος ήγέτης του Διαφωτισμού στη Νοτιοανατολική Ευρώπη»<sup>35</sup>. Για τόν άσυνήθιστα πολύγλωσσο Βούλγαρη ό Διαφωτισμός είναι «ένα προκλητικό πεδίο γνώσης, αλλά

<sup>29</sup> Διον. Βαλαΐς, *Έκκλησιαστικά Ανάλεκτα (15ος-20ος αι.)*, Θεσσαλονίκη 2014, σ. 812.

<sup>30</sup> Ν. Μαρσούκας, *Έλληνορθόδοξη παράδοση και δυτικός πολιτισμός*, Θεσσαλονίκη 1985, σ. 26.

<sup>31</sup> Ι. Κωνσταντινίδης, «Ευγένιος ό Βούλγαρης (1716-1806)», *ΘΗΕ*, 5 (1964), 1007-1013. Χρ. Πατρινέλι, άρθρο στό *Παγκόσμιο Βιογραφικό Λεξικό τής Έκδοτικής Άθηνών*, τ. 2 (1950), σσ. 353-354. Gerhard Podskalsky, *Ή έλληνική... ό.π.*, σσ. 428-442 και σποραδικά, όπου και πλούσια βιβλιογραφία. π. Ειρηναίος Δελιδήμου, *Εισαγωγή στην έκδοση του «θεολογικού ή ιερής θεολογίας» του Ευγενίου Βουλγάρεως 1987*, σ. 9. π. Γ. Μεταλλινός, «Ευγένιος Βούλγαρης: Φώτα και φώς», έκδ. ΑΘΩΣ, σσ. 97-113 χχ.

<sup>32</sup> Άλκη Άγγέλου, *Τών Φώτων Όψεις του Νεοελληνικού Διαφωτισμού*, Άθήνα 1988, σσ. 111-131. (Τό χρονικό τής Άθωνιάδας) G. Podskalsky, ό.π., σ. 345 κ.έ. Μιλπτουπόλεως Ναθαναήλ, «Ή Άθωνιάς Σχολή», *ΘΗΕ*, τ. 1 (1962) σσ. 933-935 μέ βιβλιογραφία. *Πρακτικά Έπιστημονικής Ήμερίδας 11-12 Δεκ. 1999, Άθωνιάς Άκαδημία 250 έτη από τής ίδρύσεως, Άγ. Όρος 2018.*

<sup>33</sup> π. Ειρηναίος Δελιδήμος, ό.π.

<sup>34</sup> Κ. Παπουλίδη, *Τό Κίνημα*, ό.π., σ. 25.

<sup>35</sup> Π. Κιτρομυλίδης, *Νεοελληνικός Διαφωτισμός*, Άθήνα 1996, σ. 53.

ποτέ μιά άποδεκτή κοσμοθεωρία»<sup>36</sup>. Ο ειδικός έρευνητής του Βούλγαρη Martin Knapp, διευκρινίζει ότι «ή άπλή ένασχόληση του Βούλγαρη με θέματα φυσικῶν επιστημῶν δέν σημαίνει καί Διαφωτισμό»<sup>37</sup>.

Ο Βούλγαρης διαπνεόταν από τίς τρεῖς θεμελιώδεις άρχές του Διαφωτισμοῦ: «τίν έλευθερία τῆς σκέψης, τόν όρθολογισμό καί τίν πίστη στή νεώτερη επιστήμη»<sup>38</sup>.

Κατά τόν μακαριστό π. Γ. Μεταλλινό ό όρθολογισμός του Βούλγαρη ταυτίζεται μάλλον με τόν άρχαίο έλληνικό λόγο, πού είχε επίνωση τῶν όρίων του καί όχι με τί θεοποιημένη λογική δύναμη του άνθρώπου<sup>39</sup>. Τά μεγέθη του Διαφωτισμοῦ άπαιτοῦν συνεχῆ νοηματική άποφόρτιση καί άναφόρτιση προσαρμολόμενα στον Βούλγαρη. Δέν άπορρίπτει τούς χαρακτηρισμούς του «μετριοπαθοῦν διαφωτιστοῦ» καί του τελευταίου εκπροσώπου του θρησκευτικοῦ οὐμανισμοῦ<sup>40</sup>, ώστόσο τονίζει ότι ό Βούλγαρης δέν έπαψε ποτέ νά εἶναι όρθόδοξος κληρικός βαθύτατα συνδεδεμένος με τί ζωή τῆς Έκκλησίας του.

Σοβαροί μελετητές θεωροῦν τόν Βούλγαρη κληρονόμο τῆς μυστικῆς θεολογίας τῆς Όρθοδόξου Άνατολῆς, πού δέν θυσιάζει τίποτε από τίν κληρονομιά του Έλληνοσ Όρθοδόξου<sup>41</sup>, άν καί άποδέχεται τί φιλοσοφία καί τίν επιστήμη. Ο Ίησουίτης Podskalsky<sup>42</sup> χαρακτηρίζει τόν Βούλγαρη «σφοδρό άντιλατίνο», όπαδό του άναβαπτισμοῦ καί τηρητῆ τῆς εκκλησιαστικῆς παράδοσης. Ο Χρ. Γιανναράς<sup>43</sup> δέν άμφισβητεῖ τίν πιστότητα του Βούλγαρη στό Όρθόδοξο «δόγμα», τό όποιο όμως αναλύει με άπόλυτη πιστότητα στίς νοσηραρχικές-ιδεολογικές προδιαγραφές του θεολογικοῦ άκαδημαΐσμοῦ τῆς Δύσης. Τηρουμένων τῶν αναλογιῶν παρόμοια άποψη για τόν Χρ. Γιανναρά έχει καί ό Podskalsky, πού ως θεολόγο χαρακτηρίζει τόν Γιανναρά «έντελῶς δυτικά εὐθυγραμμισμένο» παρά τίν έντονη κριτική του στή Δύση<sup>44</sup>.

Άκόμη καί ό, δύσκολος πάντα στίς κρίσεις προσώπων, Άδ. Κοραῆς καί ό

<sup>36</sup> G. Podskalsky, ό.π., σ. 439.

<sup>37</sup> Martin Knapp, *Evgenios Vulgaris im Einfluss der Aufklärung*, Amsterdam 1984, σσ. 133-134.

<sup>38</sup> Π. Κιτρομιλίδης, *Νεοελληνικός...*, ό.π., σ. 57.

<sup>39</sup> π. Γ. Μεταλλινός, *Φῶτα...*, ό.π., σ. 98.

<sup>40</sup> Π. Κιτρομιλίδης, «Η πολιτική σκέψη του Εὐ. Βούλγαρη», *Ίστορικά* 7 (1990), σ. 170.

<sup>41</sup> Β. Τατάκης, *Σκοῦφος-Μηνιάτης-Βούλγαρης-Θεοτόκης*, Βασική βιβλιοθήκη 8 (1953), σ. 24-29.

<sup>42</sup> G. Podskalsky, ό.π., σ. 432.

<sup>43</sup> Χρ. Γιανναράς, *Όρθοδοξία...*, ό.π., σ. 160-161.

<sup>44</sup> G. Podskalsky, ό.π., σ. 109.

Κ. Κούμας έπαινουν τόν Βούλγαρη καί τό έργο του<sup>45</sup>.

Η θεολογία του, στό ποσοστό πού διαποτίζει τό έργο του, δείχνει τίν πατερική συνειδησί του καί τίν ένσυνειδήτη προσπάθειά του νά σωθει ή πνευματική συνέχεια τοῦ Γένους.

Υποστηρίζεται ότι ηγείτο έθνικοῦ κινήματος μέ ομάδα μαθητῶν του, μεταξύ τῶν οποίων καί ό Ιωάννης Πέζαρος καί άλλων<sup>46</sup>.

Τό πλῆθος τῶν μαθητῶν του<sup>47</sup> καί ή πορεία τους αποδεικνύουν τό τεράστιο καί σημαντικό παιδαγωγικό του έργο<sup>48</sup>.

Ό Τυρναβίτης δάσκαλος Ιωάννης Πέζαρος εἶχε σφοδρή έπιθυμία, όπως αναφέρει ό Κούμας<sup>49</sup>, νά μεταβεί στό Άγιο Όρος προκεμενένου, άφ' ενός μέν νά παρακολουθήσει μαθήματα από μαθητές τοῦ Βούλγαρη καί άφ' έτέρου νά βιώσει τό ήσυχαστικό πνεῦμα τοῦ φιλήσυχου Άθωνα, μελετῶντας χειρόγραφα καί πατερικά έργα καί συναντῶντας λόγιους μοναχούς κατόχους λιπαρῆς παιδείας, αλλά καί ήσυχαστικῆς έμπειρίας.

Τίν άνοιξη τοῦ 1770 ό Πέζαρος δέχεται πρόσκληση τοῦ δασκάλου καί πνευματικοῦ του Κυρίλλου τοῦ έξ Άγράφων νά διδάξει ως ύποδιδάσκαλος στήν Άθωνιάδα, τίν διεύθυνση τῆς οποίας θά ανέλαμβανε ό Κύριλλος<sup>50</sup>. Έτσι εκπληροῦται ό πόθος πού υπέκαμε τά στήθη του, νά έπισκεφθει τά ιερά καταγώγια τοῦ Άθωνα.

Ό Πέζαρος εἶχε γνωρίσει τόν Κύριλλο άρχικά στά Γιάννενα (1760-1763), ένῶ, στή συνέχεια, συνεργάστηκαν στήν Κοζάνη (1763-1768) στή σχολή «Στοά», όπου ό Πέζαρος εργάστηκε ως ύποδιδάσκαλος (1764-1768).

Ό Κύριλλος στίς παραδόσεις του χρησιμοποίησε «τά φιλοσοφικά καί τά νεωτερικά έκλεκτικῶς». Ήταν σαφής ή επίδραση τῆς διδασκαλίας τοῦ Εὐγένιου Βούλγαρη στίς έν λόγω σχολές.

<sup>45</sup> Άλκης Άγγέλου, *Τῶν Φώτων*, ό.π., σ. 126, σημ. 108. π. Γ. Μεταλλινού, «Επιστιμάνσεις στή θεολογία τοῦ Εὐγενίου Βουλγάρεως», *Φῶτα καί φῶς*, ό.π., σ. 87.

<sup>46</sup> Χριστίνα Κολοβοῦ, *Τό παιδαγωγικό έργο τοῦ Εὐγενίου Βουλγάρεως*, Αθήνα 2002, σ. 45.

<sup>47</sup> Χρ. Κολοβοῦ, ό.π., σ. 65 κ.έ.

<sup>48</sup> Άθ. Καλαμάτας, *Εὐγένιος Βούλγαρης (1716-1806). Σκιαγράφηση τῶν πολιτισμικῶν ἀλλαγῶν καί τῶν ιδεολογικῶν γνώσεων στόν ΙΗ΄ αἰῶνα*, Θεσσαλονίκη 2011, σ. 93 κ.έ.

<sup>49</sup> Μ. Λαφαζάνης, *Ιωάννης Πέζαρος (1749-1806)*, Τυρναβος 2009, σ. 186.

<sup>50</sup> Κ. Τσιώλης, «Κύριλλος ό εκ Φουρνᾶς τῶν Άγράφων, διδάσκαλος στή Σχολή τῆς Κοζάνης, ό καί κοινός τοῦ Άγίου Όρους πνευματικός», εἰσίγηση στίς 3 Όκτωβρίου 2014 στό Συνέδριο *Η Δυτική Μακεδονία στούς Νεότερους Χρόνους*, στά Γρεβενά, μέ πλούσια βιβλιογραφία. Παταπίου μοναχοῦ, *Όσιος Παρθένιος*, ό.π., σ. 14, 35-37. Μ. Λαφαζάνης, ό.π., σ. 184-186 καί σποραδικά.

Ὁ Πέζαρος ἀπό πολύ νωρίς συνέβαλε τά μνηύματα τῶν καιρῶν καί τῶν ἀνανεωτικῶν ιδεῶν τοῦ Βούλγαρη, γι' αὐτό στήν οὐσία «ἐντάσσεται» στόν κύκλο τῶν μαθητῶν του, ἀλλά καί τῆς διαθρυλούμενης μυστικῆς ομάδας του<sup>51</sup>.

Θερμῆ καί ὄχι χωρὶς ἐξάρτησις ὑπῆρξε καί ἡ σχέσις του μέ τόν Κύριλλο, ὁ ὁποῖος ἐνίστε φορτικά καί ἀδόκιμα προσπαθοῦσε νά ἐπιβληθεῖ στό νεαρό Πέζαρο. Χαρακτηριστική καί περιεργη εἶναι ἡ θέσις τοῦ Κυρίλλου γιά τό γάμο τοῦ Πέζαρου. Σέ ἐπιστολή του (13 Μαρτίου 1790) γράφει: «ἀμέσως λυθήσεται καί ἀποκριματίστως ὡς λόγῳ μόνῳ συστάντος, καί τῶν ἐκ τούτου ἀπαραιτήτως ἐπομένων δυσχερῶν λυτρωθήσεται»<sup>52</sup>.

Γιατί ἄραγε αὐτός ὁ «πειθαναγκασμός» στό πνευματικό του παιδί<sup>53</sup>; Τί ὑπερεῖχε στήν κρίσις τοῦ δασκάλου; Ἡ ἀφοσίωσις στό διδακτικό ἔργο ἀντί τοῦ γάμου; Ἡ μίπως ἡ μοναχική ζωή πρὸς τίν ὁποία ἴσως κατηύθυνε τόν Πέζαρο;

Ἐξ' ὅσων γνωρίζουμε ὁ Κύριλλος εἶχε μοναδική συνοδεία καί κελλί δικό τους στίς Καρυές, τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου, τό λεγόμενο τοῦ Κουκουζέλι. Ἐκεῖ, κατὰ πᾶσα πιθανότητα φιλοξενήθηκε ἀρχικά καί ὁ Πέζαρος μέ τήν ἄφιξή του στό Ὅρος. Τό κελλί βρισκόταν κοντά στό κελλί τοῦ Ἁγ. Γεωργίου τῶν Σκουρταίων, ὅπου ἦταν τό ἀρχηγεῖο τῶν Κολλυβάδων μέ γέροντα τόν Παρθένιο Σκοῦρτο ἀπό τό Φουρνᾶ τῶν Ἀγράφων, τόπο καταγωγῆς καί τοῦ Κυρίλλου<sup>54</sup>.

Γιά τήν προσωπικότητα τοῦ Κυρίλλου ἔχουν διατυπωθεῖ ἐπαινετικές ἀπόψεις: «ἀνὴρ ἐν ὑπολήψει καί ἀρετῇ διαβεβοημένος εἰς ὄλον τό Ὅρος καί πνευματικός τῆς Κοιότητος, προχειρισθεῖς πατριαρχικῶς»<sup>55</sup>.

Στή διένεξις τῶν Κολλυβάδων προσπαθοῦσε νά τηρήσει ἰσορροπίες μεταξύ τῶν παρατάξεων, γι' αὐτό καί δέχθηκε κατηγορίες καί ἀπ' τοὺς δύο.

Ὁ Ἀθ. Πάριος τόν χαρακτηρίζει «ἄνθρωπο ἐπιεικῆ καί μέτριο», ἀλλά καί «ἀδιάφορο» καί «κοιλιόδουλο»<sup>56</sup> λόγῳ τοῦ συγχρωτισμοῦ του μέ τοὺς Ἀντικολλυβάδες. Ὁ δέ ξάδελφος καί συμμαθητής του Σέργιος Μακραῖος τόν ἐπικρίνει γιά τήν ταύτισή του μέ τίς Κολλυβαδικές θέσεις στό θέμα τῆς συνεχοῦς θείας

<sup>51</sup> Χριστ. Πετραβοῦ, *Σύντομος βιογραφία τοῦ Ἀοιδίμου Ρήγα Φεραίου τοῦ Θετταλοῦ*, ἐν Ἀθήναις 1860, σ. 50.

<sup>52</sup> *Μ. Λαφαζάνης* ὁ.π., σ. 362, 200, 523.

<sup>53</sup> ὁ.π., σ. 186.

<sup>54</sup> Πατάπιος μοναχός, *Ὅσιος*, ὁ.π., σ. 35-36.

<sup>55</sup> *Κώδικας Κουτλουμουσίου 530* (φ.299α). Πατάπιος μοναχός, *Ὅσιος*, ὁ.π., σ. 35.

<sup>56</sup> Χαρ. Σωτηρόπουλος, «Κολλυβάδες-Ἀντικολλυβάδες (ἔξ ἐπιστολαῖ νῦν τό πρῶτον ἐκδιδομένων)». *Ἀντίδορον πνευματικόν*, Ἀθῆναι 1981, σ. 475.

Μεταλίφωρος<sup>57</sup>. Ὁ Κύριλλος γνώριζε καλά καί τόν Ἅγιο Νικόδημο τόν Ἄγιορείτη.

Ὁ Κύριλλος συγκαταλέγεται μεταξύ τῶν κορυφαίων διδασκάλων τῆς ἐποχῆς του καί ἀναφέρεται ὡς φιλόθεος, εὐσεβής, φιλόσοφος, ὑπομονητικός, διδακτικός, σεβάσμιος, ἐραστής τοῦ ἀκτίμονος βίου, ἐλεήμων ἐκ τοῦ ὑστερήματός του<sup>58</sup> καί ἐπιστήμων<sup>59</sup>.

Ἀναφέρεται καί ὡς συνθέτης ὠδῶν καί ἐπιγραμμάτων<sup>60</sup>. Τή λογιосύνη καί τή θεολογική συγκρότησή του ὑπογραμμίζει καί τό ἐπιτάφιο ἐπίγραμμα ἀδήλου, πού σώζεται ἐπί τοῦ τάφου στήν Ἱ. Μ. Ἐσφιγμένου, ὅπου καί ἐτάφη, ἡγουμενεύοντος τοῦ μαθητῆ του Θεοδώρητου ἐξ Ἰωαννίνων προηγουμένου Λαυριώτη, ἀντικολλυβά, κωδικογράφου<sup>61</sup>.

Στό Κολλυβαδικό ζήτημα ὁ Κύριλλος διεδραμάτισε καθοριστικό ρόλο ὑπέρ τῶν Ἀντικολλυβάδων. Δύο μοναχοί, πνευματικά του παιδιά, ἀπό τή συνοδεία τοῦ Παρθενίου Σκουρτου, τοῦ παρέδωσαν ἀπόρρητα ἔγγραφα τῶν Κολλυβάδων, πού φυλάσσονταν στό κελλί τῶν Σκουρταίων καί ὁ Κύριλλος τά παρέδωσε στους Ἀντικολλυβάδες, Βησσαρίωνα τόν ἐκ Ραφάνης καί στόν ἐρησιχάζοντα στήν Ἀγ. Ἄννα πρώην Πατρ. Κων/λεως Κύριλλο Ε΄. Τά ἔγγραφα αὐτά ἀποτέλεσαν τά τεκμήρια τῶν κατηγοριῶν κατά τῶν Κολλυβάδων στό Πατριαρχεῖο<sup>62</sup>.

Ὡς κοινός πνευματικός τοῦ Ὁρους βίωσε ἔντονα τίς ἐκκλησιαστικές διαμάχες μεταξύ τῶν μοναχῶν καί προσπαθοῦσε νά ἐδραιώσει τήν ἀσταθιή σ' ἓνα βαθμό θέση του, δεχόμενος καί τήν ἐχθρότητα μερίδας τῶν συμμαστων του. Γράφει σχετικά στή Ζαγορά στόν π. Πατριάρχη Καλλίνικο Γ΄: «ἐν εἶδει ἐξομολογήσεως καί μυστικῶς φοβούμενος τινῶν κακεντρεχῶν»<sup>63</sup>. Ὁ πατριάρχης τοῦ ἀπάντησε παίρνοντας θέση γιά τό Κολλυβαδικό ζήτημα καί προφανῶς ἀνέ-

<sup>57</sup> Μανουὴλ Γεδεών, «Ἐπί δύο ἑτεροδιδασκαλιῶν», *Ἐκκλησιαστική Ἀλήθεια*, 366 (1916), σσ. 43-46. Χαρ. Τζώγας, *Ἡ περί...*, ὅ.π., σσ. 127-128. Διον. Βαλαῖς, *Ἐκκλησιαστικά...*, ὅ.π., σσ. 818-819 καί σ. 836.

<sup>58</sup> Δ. Ἀφθονίδης, «Κύριλλος ὁ ἐκ Φουρνᾶ», *Ὀμηρος* 5 (1877), σ. 502.

<sup>59</sup> Κ. Σάθας, *Μεσαιωνική Βιβλιοθήκη*, τ. 3, σ. 125.

<sup>60</sup> Διον. Βαλαῖς, *Ἐκκλησιαστικά*, ὅ.π., σ. 847-849.

<sup>61</sup> Κ. Τσιώλης, *Κύριλλος*, ὅ.π., σ. 666. Χαρ. Τζώγας, *Ἡ περί...*, ὅ.π., σσ. 52-60, ὅπου βιβλιογραφία. Εὐλ. Κουρίλας, Μπτρ. Κορντσᾶς, «Θεοδώρητος προηγουμένος Λαυριώτης ὁ κωδικογράφος», *Byzantinische Zeitschrift* 44 (1951), σσ. 343-346. Πατάπιος μοναχός, *Ὅσιος...*, ὅ.π., σσ. 34-38, 59, 60. Τοῦ ἴδιου, *Ὁ μοναχός Ἰάκωβος, ὁ Νεοσκητιώτης καί τό ἔργο του*, Ἄγ. Ὅρος 2014.

<sup>62</sup> Πατάπιος μ., *Ὅσιος...*, ὅ.π., σσ. 34-37.

<sup>63</sup> Ἀθ. Χρυσοβέργης, *Οἱ Θεολογικές...*, ὅ.π., σ. 138.

παυσε τόν Άντικολλυβᾶ Κύριλλο<sup>64</sup>.

Άπό τόν Κύριλλο εἶχε προφανῶς καί ὁ Ἰωάννης Πέζαρος τήν πληροφορία γιά τά τεκταινόμενα στόν Ἄθωνα. Ὁ νεαρός ὑποδιδάσκαλος προσεγγίζει τό καταγώγιο αὐτό τῆς ἀγιότητος θέλοντας νά συναντήσει ἔμπειρους ἀγιορεῖτες ἡσυχαστές, λόγιους διδασκάλους, νά ἐντρυφήσει στίς βιβλιοθήκες καί νά δεῖ βιωμένη τήν ἀγιότητα, ὅπως προαναφέραμε. Ὁδηγός του, ὁ γέροντάς του Κύριλλος, πού γνώριζε πολύ καλά πρόσωπα καί καταστάσεις.

Τί βρῆκε; Κλυδωνισμούς, διαρρέσεις, θεολογικές διαμάχες. Ὅλα αὐτά ἦταν ἀκριβῶς αὐτό πού δῆλωναν ὅτι ἐπρόκειτο γιά ἓνα ζωντανό σῶμα, θεματοφύλακα τῆς πατερικότητας καί ἐργαστήριο τῆς θεώσεως, μέ ἔντονα ἡσυχαστικά ἀντανακλαστικά. Αὐτό ἦταν ἡ Ἁγιορείτικη Μοναστική Πολιτεία.

Στήν Ἄθωνιάδα τό ἐκπαιδευτικό ἔργο δέν εὐδοοῦται, γι' αὐτό ὁ Πέζαρος τέλη τοῦ 1771 ἐπιστρέφει στόν Τύρναβο. Ὁ Κύριλλος παράλληλα ἀποφασίζει νά ἐγκαταβιώσει μόνιμα στό Ὅρος, παρά τίς δελεαστικές προτάσεις πού εἶχε γιά διδασκαλία σέ ἄλλες σχολές. Ἄλλωστε δέν τό ἐπέτρεπε ἡ ὑγεία του, ἐταλαιπωρεῖτο ἀπό οὐρική ἀρθρίτιδα, ὅπως ὁ ἴδιος ἀναφέρει: «πόνους ἀφορήτους ποδαλγίας καί χειραλγίας συνέχομαι...»<sup>65</sup>. Καί σέ ἄλλες του ἐπιστολές πρὸς τόν Πέζαρο (12 Μαΐου 1783 καί 30 Σεπτ. 1786) ἀναφέρεται στίς ἀσθένειες πού τόν ταλαιπωροῦσαν<sup>66</sup> μακροχρόνια.

Ὁ Πέζαρος, ἐκτός τῶν ἄλλων εὐκαιριῶν πού τοῦ ἐξασφάλιζε ἡ ὀλιγόχρονη παραμονή του στό Ἅγιο Ὅρος, εἶχε τί δυνατότητα νά συναντήσει ἐκεῖ κορυφαία ἐκκλησιαστικά πρόσωπα, πού ἐκείνη τί χρονική περίοδο ἐγκαταβίωναν στό περιβόλι τῆς Παναγίας. Ἡ παρουσία τῶν προσώπων αὐτῶν ὑπῆρξε καθοριστική γιά τήν κατάσταση πού εἶχε διαμορφωθεῖ στό Ἅγιο Ὅρος, ἀλλά καί γιά τί δυναμική πού αὐτό ἀσκοῦσε στόν νεαρό ὑποδιδάσκαλο.

Στή Σκήτη τῆς Ἁγίας Ἄννης ἐφρυσύχαζε ὁ πρόων Πατριάρχης Κων/λεως Κύριλλος Ε΄ (29 Σεπτ. 1748 - Ἰούν. 1751 καί 7 Σεπ. 1752 - 15 Ἰαν 1757)<sup>67</sup>.

Τό ὄνομά του συνδέεται μέ τήν ἴδρυση τῆς Ἄθωνιάδας (1749). Ὑπῆρξε πρωταγωνιστής τῆς ἔριδας τοῦ Ἀναβαπτισμοῦ, κατά τήν ὁποία κυριαρχοῦσε κατάσταση φανατισμοῦ, φοβεροῦ ἐκκλησιαστικοῦ παρασκηνίου, ταραχῶν στίς

<sup>64</sup> Ἀθ. Χρυσοβέργης, ὅ.π., σ. 145.

<sup>65</sup> Ἰ. Ἀφθονίδης, «Κύριλλος ὁ ἐκ Φουρνῶν», *Ὁμιρος* 5 (1877), σ. 501-502 καί *Κ. Τσιώλη*, ὅ.π., σ. 663.

<sup>66</sup> *Μ. Λαφαζάνης*, ὅ.π., σσ. 311 καί 345.

<sup>67</sup> Τ. Γριτσόπουλος, «Κύριλλος ὁ Ε΄, ὁ Καρακάλλος», *ΘΗΕ*, τ. 7, σ. 1194. Ἄθων. Χρυσοβέργης, *Οἱ Θεολογικές...*, ὅ.π., σ. 65-69, ὅπου πλούσια βιβλιογραφία.

όποιες αναμείχθηκε ο ίδιος, ολόκληρη η Πατριαρχική Σύνοδος, ή ξένη διπλωματία, οι συντεχνίες, ή τούρκικη ήγεςία και ό «χύδην ὄχλος» παρασυρόμενος από αγύρτες κληρικούς.

Τόν χαρακτῆρα τοῦ Κυρίλλου ἀρνητικά περιγράφουν σχεδόν ὁμόφωνα οἱ ἱστορικοί τῆς ἐποχῆς του καί μόνο ὁ μετριοπαθῆς Σέργιος Μακραιοῦς τόν ἐπαινεῖ<sup>68</sup>. Βαρεῖς εἶναι οἱ χαρακτηρισμοί καί στό κείμενο τῆς καθαίρεσῆς του<sup>69</sup>.

Ὁ Ἀναβαπτισμός προκάλεσε πλῆθος σπιλιτευτικῶν συνθέσεων κατά τοῦ Κυρίλλου καί τῶν συνεργατῶν του<sup>70</sup>.

Ἀκόμα καί ὁ δάσκαλός του στῖν Πάτιμο Μακάριος Καλογεράς τόν ἐμπόδιζε νά ἱερωθεῖ, λόγω κακοῦ χαρακτῆρος, λέγοντας χαρακτηριστικά: «εἰ ποτε τό ἀνθρωπάριόν τοῦτο ἱερωσύνης ἐπιδράξηται μεγάλῃν ἐπάξει τῇ ἐκκλησίᾳ φθοράν τε καί ταραχίν»<sup>71</sup>.

Μετά ἀπό δύο ταραχώδεις πατριαρχίες ἀποσύρεται στό Ἱεροσόλυμο, ὅπου καί ἐφρησυχάζει στή Σκήτη τῆς Ἁγίας Ἑφραίμ «εἰς ἀποπτον θέσιν ὅπου κελλία ἴδια κτίσας ἐφρησυχάζεν» (Καλύβη τῶν Ἁγ. Ἀποστόλων). Ὡστόσο καί ἡ ἐν Ἁγίῳ Ἱεροσολύμοι διαμονή του ἦταν πλήρης ταραχῶν, παρασκηνίου καί προβλημάτων. Πρωτοστάτησε γιά τήν ἐκδοσῆ τοῦ Λαυρεώτικου ἀφορισμοῦ κατά τῶν Κολληβαδῶν<sup>72</sup>. Τό 1763 προσπάθησε νά ἐπανέλθει στόν Οἰκουμενικό θρόνο, χωρίς ὅμως ἀποτέλεσμα.

Ἄν καί ἰδρυτής τῆς Ἀθωνιάδας, μέ τίς ἄστοχες καί διχαστικές παρεμβάσεις του συνετέλεσε στή διάλυσή της ἀποπέμποντας τόν Εὐγένιο Βούλγαρη. «Ἐφυγαδεύθη ἐκεῖνος ἐφυγαδεύθη αὐτή», ὅπως χαρακτηριστικά ἔχει γραφεῖ<sup>73</sup>.

Ἐνεργή ἦταν καί ἡ συμμετοχή στό Κολληβαδικό ζήτημα μέ τήν παράταξη τῶν Ἀντικολληβαδῶν. Προήδρευσε στή Σύνοδο τῆς Ἱ. Μ. Κουτλουμουσίου (1774) καί κατά κανόνα ἐξυπηρετοῦσε τό Οἰκουμενικό Πατριαρχεῖο, στό Ἱεροσόλυμο φροντίζοντας γιά τίς ἀνακοινώσεις τῶν συνοδικῶν ἀποφάσεων καί

<sup>68</sup> Σέργιος Μακραιοῦς, *Ἐκκλησιαστική Ἱστορία*, Κ. Ν. Σάθα, τ. 3, ἐν Βενετίᾳ 1872, σσ. 206-207.

<sup>69</sup> Ε. Σαβράμη, «Ἡ πρώτη καθαίρεσι τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου Κυρίλλου Ε΄ τοῦ Καρκαλάου», *ΕΕΒΣ*, 10 (1933), σσ. 178-180.

<sup>70</sup> Βαγ. Σκουβαράς, «Σπιλιτευτικά κείμενα τοῦ ΙΗ΄ αἰ.», *Byzantinisch-Neugiezhische Jahrbücher*, 20 (1970), σσ. 50-222.

<sup>71</sup> Ε. Σαβράμη, ὁ.π., σ. 179.

<sup>72</sup> Χαρ. Τζώγα, ὁ.π., σ. 72.

<sup>73</sup> Γεῖ. Σμυρνάκης, *Τό Ἱερόν Ἱεροσόλυμο*, Ἀθήνα 1903, σ. 149. Ἱ. Οἰκονόμου Λαρισαίου, *Ἐπιστολαί διαφόρων (1759-1824)*, σσ. 485-492. Ἐπιστολή τοῦ Εὐγένιου Βούλγαρη πρὸς τόν Πατριάρχη Κυρίλλο Ε΄ σχετική μέ τήν ἀπομάκρυνσή του, Διον. Βαλαῖ, *Ὁ λόγιος...*, ὁ.π., σ. 793.



έντολῶν, ἀλλά καί γιά τήν ἐφαρμογή τους<sup>74</sup>.

Στενές ἦταν οἱ σχέσεις τοῦ Κυρίλλου Ε΄ καί μέ τόν πνευματικό τοῦ Ὅρους Κύριλλο τόν ἐξ Ἀγράφων καί προφανῶς μέσω αὐτοῦ καί μέ τόν Ἰωάννη Πέζαρο, ὁ ὁποῖος εἶχε κατά τήν παραμονή του στό Ἅγιο Ὅρος τήν εὐκαιρία νά γνωρίσει ἕνα εὐρύ κύκλο ἐκκλησιαστικῶν προσώπων ἄλλωστε πολλοί ἀπό τοὺς συνεργάτες τοῦ Κυρίλλου στόν Ἀναβαπτισμό ἐφυσύχαζαν τήν περίοδο ἐκείνη στόν Ἄθωνα καθώς καί πρώην Πατριάρχες.

Μεταξύ αὐτῶν καί ὁ πρώην Πατρ. Κων/λεως Σεραφεῖμ Β΄ (1757-1761), ὁ ὁποῖος διέμεινε στό Βατοπαιδινό κελλί τοῦ Ἁγ. Ἀντωνίου<sup>75</sup>.

Ὁ Σεραφεῖμ ἐξελέγη δύο ἡμέρες πρὶν ἀπό τήν ἔξωση τοῦ προκατόχου του Καλλινίκου Γ΄. Ἴσως γι' αὐτό ὁ Καλλίνικος σπιλιτεύει τί συμπεριφορά καί τό χαρακτῆρα τοῦ Σεραφεῖμ ἀναφερόμενος στίς μεθοδεύσεις τῆς ἀνόδου του στόν Πατριαρχικό θρόνο καί στήν ἐχθρική στάση πού εἶχε ἀπέναντί του<sup>76</sup>.

Ὁ Σέργιος Μακραιὸς τόν ἐπαινεῖ, ἀλλά τόν χαρακτηρίζει φιλοχρήματο καί καί φίλαρχο<sup>77</sup>. Στή φιλοχρηματία του ἀποδίδει καί ὁ Κομνηνός Ὑψηλάντης τήν ἀπομάκρυνσή του ἀπό τόν πατριαρχικό θρόνο<sup>78</sup>.

Οἱ ἐνέργειές του γιά τήν Πατριαρχική Σχολή δείχνουν τό ἐνδιαφέρον του γιά τήν παιδεία. Εἰσήγαγε τί διδασκαλία τῆς Φιλοσοφίας καί τῶν Μαθηματικῶν καί προσέλαβε διευθυντή τῆς Σχολῆς τόν φίλο του Εὐγένιο Βούλγαρη. Δυστυχῶς ἡ προσπάθειά του, μέ τήν ἀποχώριση τοῦ Βούλγαρη, δέν τελεσφόρησε.

Τό 1771 συμμετέχει στά Ὁρλωφικά καί καταφεύγει στό στόλο τῶν Ρώσων, γεγονός πού ἐπέφερε καί τήν καθαίρεσή του. Πέθανε στήν Οὐκρανία μετά τό 1781. Ἡ προσωπογραφία του σώζεται στήν Σκήτη τοῦ Σεραγίου στό Ἅγιο Ὅρος. Ὁ Πατριάρχης Σεραφεῖμ ἔδωσε ἄδεια στόν Ἅγιο Κοσμᾶ τόν Αἰτωλό (1759) νά ξεκινήσει τίς περιοδεῖες του.

Τήν ἴδια ἐποχή ἐφυσυχάζει στή Μονή Κουτλουμουσίου καί ὁ πρώην Πατριάρχης Ἀλεξανδρείας Ματθαῖος (1746-1766) ἐκ τῶν πλέον λαμπρῶν προσωπικοτήτων τοῦ Ἀλεξανδρινοῦ θρόνου<sup>79</sup>. Ἦταν φίλος του Κυρίλλου Ε΄ καί

<sup>74</sup> Χαρ. Τζώγας, ὁ.π., σ. 153. Πατάπιος μοναχός, Ὅσιος, ὁ.π., σ. 42.

<sup>75</sup> Τασ. Γριτσόπουλος, «Σεραφεῖμ ὁ Β΄», ΘΗΕ, τ. 11, στ. 55-57.

<sup>76</sup> Ἀθ. Χρυσοβέργης, *Οἱ θεολογικές...* ὁ.π., σσ. 36, 94 καί Καλλινίκου Γ΄ Πατρ. Κων/λεως, *Τά κατά καί μετά τήν ἐξορίαν ἐπισυμβάντα*, Μ.Ι.Ε.Τ., Ἀθήνα 2004.

<sup>77</sup> Κ. Σάθα, *Μεσαιωνική Βιβλιοθήκη*, Γ΄, σ. 233.

<sup>78</sup> Κομνηνοῦ-Ὑψηλάντη ἈΘ., *Τά μετά τήν Ἄλωσιν (1453-1789)*, ἐν Κωνσταντινουπόλει 1870, ἐκδ. Ν. Καρβία, Ἀθήνα 1972, σ. 388.

<sup>79</sup> Νικ. Φορόπουλος, «Ματθαῖος ὁ Ψάλτης (1700-1775)», ΘΗΕ, τ. 8, σσ. 837-840.

είχε υπογράψει τόν Ύμνο περί του Άναβαπτισμού (1755) έπιρρασθείς προφανώς από τόν ίατροφιλόσοφο Εϋστράτιο Άργέντη, πού είχε μαζί του στην Αίγυπτο, όπου ο προσπλυτισμός των ορθοδόξων από τούς Λατίνους είχε πάρει άνεξέλεγκτες διαστάσεις<sup>80</sup>.

Θεωρείται έκ των κτητόρων τής Μονής Κουτλουμουσίου, στην οποία άφησε καί τήν περιουσία του.

Προσωπική έπικοινωνία είχε ο Ματθαίος καί μέ τόν πρώην Πατριάρχη Κων/λεως Καλλίνικο τόν Γ΄, πού έφησύχαζε τότε στή Ζαγορά, όπως φαίνεται καί από τά χειρόγραφα τής βιβλιοθήκης τής Ζαγοράς. Είχαν συναντηθεί καί κατά τήν παραμονή του Καλλινίκου στην Αίγυπτο, όταν όδευε προς τό Σινά, τόπο τής έξορίας του<sup>81</sup>.

Στό στρατόπεδο των Άντικολλυβάδων συναριθμείται καί ο πρώην Χαλεπίου Γεννάδιος. Όπαδός του Κυρίλλου Ε΄ στον Άναβαπτισμό, κατηγορήθηκε σφοδρά κυρίως για τί συνεργασία του μέ τόν ψευδοόσιο Αϋξέντιο<sup>82</sup>.

Τό βραχύσωμο καί ή άσχήμα του προσώπου του καθιστούσε εύκολότερη τί διακωμώδησή του από τούς αντιπάλους του<sup>83</sup>.

Ο Άθ. Πάριος άποκαλεί τό Γεννάδιο «χουλιάρα» του Άγ. Όρους, αναφερόμενος στή σκανδαλώδη δράση του πλησίον του Κυρίλλου Ε΄ καί των Άντικολλυβάδων.

Ο Γεννάδιος έλαβε μέρος στή Σύνοδο στό Κουτλουμούσι καί στά τεσσαρακοστά του μακαριωτάτου Άλεξανδρείας Ματθαίου<sup>84</sup>.

Τόν Γεννάδιο επαινεί ο λόγιος ιστορικός Καισάριος Δαπόντες, πού έκείνη τήν περίοδο (1771) έγκατέλειπε τήν Μονή Ήεροποτάμου λόγω παρεξήγησης μέ τούς μοναχούς καί έγκαταστάθηκε στό Κουτλουμούσι<sup>85</sup>. Τελικά πέθανε στην Ί. Μ. Ήεροποτάμου στις 4 Δεκεμβρίου 1784 ύστερα από έξαετή παραμονή του στην Ί. Μ. Ευαγγελίστριας Σκοπέλου (1778-1784).

<sup>80</sup> Χρυσ. Παπαδόπουλος, «Ανέκδοτος άλληλογραφία του Πατριάρχη Άλεξανδρείας Ματθαίου Ψάλτου (1746-1766)», *Ε.Φ.*, 17 (1918), σ. 767.

<sup>81</sup> Άθ. Χρυσοβέργης, *Ο Πατριάρχης*, ό.π., σσ. 86-91.

<sup>82</sup> Δ. Πασχάλης, «Ο έκ νήσου Άνδρου Αϋξέντιος άσκητής, ο έπικληθείς όσιος», *Θεολογία*, 11 (1933), σσ. 302-318. Άθ. Χρυσοβέργης, ό.π., σ. 59, 60, κ.ά.

<sup>83</sup> *Χαρ. Τζώγας*, ό.π., σ. 62-64 όπου βιβλιογραφία. Άθ. Χρυσοβέργης, *Οί Θεολογικές...*, ό.π., σσ. 73, 133, 136. Βαγγ. Σκουβαράς, *Στηλιτευτικά*, ό.π., σ. 62.

<sup>84</sup> Άθανασίου Παρίου, *Δήλωσις*, ό.π., σσ. 31, 37, 67 καί σποραδικά.

<sup>85</sup> Καισάριος Δαπόντε, «Ιστορικός Κατάλογος», παρά Σάθα, *Μεσαιωνική Βιβλιοθήκη*, τ. Γ΄ Βενετία 1872, σ. 104.

Ὁ κοιμηθεὶς στό Κουτλουμούσι Πατρ. Ἀλεξανδρείας Ματθαῖος εἶχε ὀρίσει τόν πρῶν Χαλεπίου Γεννάδιο ἕνα ἐκ τῶν δύο ἐπιτρόπων τῆς διαθήκης του<sup>86</sup>.

Ὁμοιδείατος καί συνεργάτης τοῦ Πατριάρχου Κυρίλλου Ε΄ ὑπῆρξε τὴν περίοδο πού ἐξετάζουμε καί ὁ λόγιος μοναχός Βησσαρίων ὁ ἐκ Ραφάνης, μαθητὴς τοῦ Εὐγένιου Βούλγαρη τόσο στὰ Γιάννενα, ὅσο καί στὴν Ἀθωνιάδα.

Μαρτυρεῖται ἡ ἐγκαταβίωσί του ὡς μοναχοῦ στή Νέα Σκίτη τοῦ Ἁγίου Παύλου. Ὁμόφωνη εἶναι καί ἡ μαρτυρία γιὰ τὴν λογιωσύνη καί τὴν ἀρετὴ του<sup>87</sup>.

Ἀναμείχθηκε ἐνεργά στὶς Κολλυβαδικές ἔριδες ὥστε πολλές φορές νά καταφερθεῖ ἐναντίον του ὁ Ἀθ. Πάριος ἀποκαλῶν αὐτόν «μανικόν» ὀργίλο, θυμώδη καί παράφρονα<sup>88</sup>, ἀλλὰ καί νά τόν θεωρήσουν ἠθικό αὐτουργό τοῦ φόνου τῶν δύο Κολλυβάδων Παῖσιου καί Θεοφάνη<sup>89</sup>.

Ἐλλείρει Ἀντικολλυβαδικῶν κεμένων ἐμφανίζει δυσκολίες ἡ ἀποτίμησις τῆς ἀνάμειξης τοῦ Βησσαρίωνα στὴν ἐν λόγῳ θεολογικὴ διαμάχη.

Ὁ Βησσαρίων ἀσχολήθηκε μέ τὴ συγγραφὴ ἔργων, ἐπιστολῶν καί ἴσως στυλιτευτικῶν στιχορρηγιμάτων<sup>90</sup>.

Ὁ Μ. Γεδεών χαρακτηρίζει τοὺς Ἀντικολλυβάδες, μεταξύ τῶν ὁποίων καί τόν Βησσαρίωνα ὅτι ἦταν «μάστιγες θεόδοτοι κατὰ τῆς αἰρέσεως κολλυβάδων».

Ὁ Βησσαρίων ἀπεβίωσε στὶς ἀρχές τοῦ ΙΘ΄ αἰῶνα<sup>91</sup>.

Δέν ὑπάρχουν μαρτυρίες ἐξ ὧν γνωρίζουμε γιὰ τὴ σχέση τοῦ Ἰωάννη Πέζαρου μέ τόν Θεσσαλό πατριώτη του Βησσαρίωνα. Μποροῦμε ὅμως νά εἰκάσουμε γιὰ τοὺς πνευματικούς τους δεσμούς, ἀφοῦ ἀνῆκαν στὴν ἴδια ὁμάδα τόσο αὐτός ὅσο καί ὁ Κύριλλος ὁ ἐξ Ἀγράφων ἀλλὰ καί ὁ Πλαταμῶνος Διονύσιος μέ τόν ὁποῖο ὁ Βησσαρίων ἀλληλογραφοῦσε. Ἦταν ἄλλωστε πατριῶτες, καταγόμενοι καί οἱ δύο ἀπὸ τὴ Ραφάνη<sup>92</sup>. Ὅλοι τους κατηρητισμένοι στό πνεῦμα τοῦ Εὐγένιου Βούλγαρη.

Ἀπὸ τὴν παράταξη τῶν Κολλυβάδων κορυφαῖος ὑπῆρξε ὁ Ἀθανάσιος

---

<sup>86</sup> Δ. Πασχάλης, *Ματθαῖος ὁ Ἄνδριος Πάπας καί Πατριάρχης Ἀλεξανδρείας καί πάσης γῆς Αἰγύπτου (1746-1767). Βιογραφικὸ Σχεδῆριο*, ἐν Ἀθήναις 1901, σ. 81.

<sup>87</sup> Διον. Βαλαῆς, *Ὁ λόγιος*, ὅ.π., σ. 787-852, ὅπου πλούσια βιβλιογραφία. Χαρ. Τζώγας, *Ἡ περί...*, ὅ.π., σσ. 60-62.

<sup>88</sup> Ἀθ. Παρίου, *Δίλωσις...*, ὅ.π., σ. 58.

<sup>89</sup> Ἀθ. Παρίου, *Δίλωσις*, ὅ.π., σ. 101.

<sup>90</sup> Διον. Βαλαῆς, ὅ.π., σ. 846-852.

<sup>91</sup> Τὸ ἔτος 1800 (Ν. Παπαδημητρίου) ἢ τὸ 1804 (Μ. Γεδεών).

<sup>92</sup> Διον. Βαλαῆς, ὅ.π., σσ. 798-799 καί 846. Ἀπ. Γλαβίνας, «Ὁ ἐπίσκοπος Πλαταμῶνος Διονύσιος Μιχαῖλ», *Γρηγόριος Παλαμᾶς* 64 (1981), σσ. 159-177.

Πάριος (1722-1813). Μαθητής του Νεόφυτου Κουσοκαλυβίτη<sup>93</sup> και του Ευγένιου Βούλγαρη. Πιθανώς δίδαξε στην Ἀθωνιάδα Σχολή μέχρι τό 1758, ὅποτε ἀνεχώρησε γιά νά διδάξει στή Θεσσαλονίκη, στήν Κέρκυρα νά ἀκούσει τόν Νικηφόρο Θεοτόκη καί στό Μεσολόγγι ὡς δάσκαλος τῆς ἐκεῖ σχολῆς καί ἱεροκίρκυκας<sup>94</sup>. Τό 1771 ἀνέλαβε τί σχολαρχία τῆς Ἀθωνιάδας μέχρι καί τό 1777. Τήν περίοδο αὐτή χειροτονεῖται ἱερεῦς ἀπό τόν ἅγιο Μακάριο Κορίνθου. Τό 1776 καθαιρεῖται λόγω τῶν ἐναντίων του διαβολῶν ἀπό τούς Ἀντικολλυβάδες<sup>95</sup>. Ἡ καθαίρεσή του ἦρθη<sup>96</sup> τό 1781, ἐπανέρχεται στή Θεσσαλονίκη γιά μία δεκαετία καί στή συνέχεια στή Χίο, ὅπου ἐκοιμήθη τό 1813.

Κατά τήν κρίση ξένων καί δικῶν μας ἐρευνητῶν καί λογίων ὁ Ἀθ. Πάριος ἦταν ὁ πλέον διάσημος μετά τόν Ευγένιο Βούλγαρη Ἑλληνας θεολόγος (L. Petit), «εἷς ἱκανός φιλόσοφος» (Meyer), «ἐκ τῶν γονιμωτέρων συγγραφέων» (Ἰαμαντος)<sup>97</sup>.

Συνέγραψε πάνω ἀπό ἐξῆντα ἔργα<sup>98</sup>. Οἱ ἀντίπαλοί του οὐδέν σοβαρό κείμενο ἀντέταξαν πλὴν τῶν φληναφημάτων Θεοδωρήτου τοῦ ἐξ Ἰωαννίνων καί τοῦ ἀνεμιοῦ του, Ἰακώβου Νεοσκηπιώτη<sup>99</sup>.

Ἐχθρική ἦταν καί ἡ σχέση τοῦ Κυρίλλου ἐξ Ἀγράφων, διδασκάλου τοῦ Πέζαρου, μέ τόν Ἀθανάσιο Πάριο, ὅπως φαίνεται στήν ἐπιστολογραφία του<sup>100</sup>. Ἄλλωστε τόν διαδέχθηκε ὁ Πάριος στήν Σχολαρχία τῆς Ἀθωνιάδας ἐν μέσω ταραχῶν καί ἀντεγκλίσεων τῶν μοναχῶν. Ἡ πρόωρη ἀπομάκρυνση τοῦ

<sup>93</sup> Γιά τόν κορυφαῖο λόγιο Κολλυβά Νεόφυτο Κουσοκαλυβίτη παραπέμπουμε στή σχετική βιβλιογραφία. Γιά τί χρονική περίοδο τῆς παραμονῆς τοῦ Πέζαρου στό Ἅγιο Ὅρος δέν ἦταν ἐκεῖ, εἶχε ἀναχωρήσει τό 1760. Χαρ. Τζώγας, ἡ περι..., ὅ.π., σσ. 16-28. Γ. Γιαννόπουλος, Νεόφυτος Κουσοκαλυβίτης, Ὁ ἐκ Πατρῶν διδάσκαλος τοῦ Γένους, Πάτρα 1992. Π. Τζουμέρκας, Ὁ Νεόφυτος Κουσοκαλυβίτης στίς παραδουνάβιες Ἡγεμονίες, Θεσ/κη 2014. Ἄλκη Ἀγγέλου, «Τό χρονικό τῆς Ἀθωνιάδας». Ν. Ἐστία 1963. Εὐλ. Κουρίλας, Ἱστορία τοῦ Ἀσκητισμοῦ, Θεσ/κη 1929, σ. 55.

<sup>94</sup> Χαρ. Τζώγας, ὅ.π., σ. 29.

<sup>95</sup> Ph. Meyer, *Die Haupturkunden für die Geschichte der Athos Kloster*, Leipzig 1894, σ. 240.

<sup>96</sup> Ἀθ. Χρυσοβέργης, *οἱ θεολογικές...*, ὅ.π., σσ. 145-146.

<sup>97</sup> Ν. Ἀρκᾶς, Ἀθ. Πάριος, Ἀθήνα 1960, σ. 33. G. Podskalsky, ὅ.π., σσ. 444-453.

<sup>98</sup> Δ. Οἰκονομίδης, Ἀθανάσιος ὁ Πάριος, ἐν Ἀθήναις 1961, σσ. 67-70. Βλ. Χρ. Ἀραμπατζῆς, «Ὁ ἅγιος Ἀθανάσιος ὁ Πάριος στήν ἱστορική καί θεολογική ἔρευνα». Πρακτικά ἐπιστημονικοῦ Συνεδρίου (Πάρος 23 Σεπ.-4 Ὀκτ. 1998) Πάρος 2000, ὅπου πλήρης ἀποτύπωση τῆς βιβλιογραφίας.

<sup>99</sup> Πατάπιος μοναχός, Ὅσιος, ὅ.π., σ. 34 καί τοῦ ἴδιου, Ὁ μοναχός Ἰάκωβος Νεοσκηπιώτης καί τό ἔργο του, Ἅγ. Ὅρος 2014.

<sup>100</sup> Ἀθ. Χρυσοβέργης, *οἱ θεολογικές...*, ὅ.π., σσ. 136, 138, 144-146. Διον. Βαλαῖς, Ἐκκλησιαστικά..., ὅ.π., σ. 836.

Κυρίλλου καί τοῦ Πέζαρου ἀπό τῆ Σχολῆ προφανῶς τούς δυσαρέστησε. Οἱ ἐντυπώσεις στόν νεαρό ὑποδιδάσκαλο μᾶλλον τόν ἐπιηρέασαν ἀρνητικά, γι' αὐτό καί ἀμέσως ἐπέστρεψε στόν Τύρναβο.

Στόν κύκλο τῶν Κολλυβάδων ἀνῆκε καί ὁ Κύπριος τήν καταγωγή Ἀγάπιος μοναχός, ἀφορισθεῖς ἀπό τόν Πατριάρχη Κων/λεως Σωφρόνιο Β΄ σέ σύνοδο τόν Ἰούλιο τοῦ 1776. Ἀργότερα ἀθωώθηκε<sup>101</sup>.

Ἡγετική μορφή τοῦ κινήματος τῶν Κολλυβάδων ὑπῆρξε καί ὁ Χριστοφόρος ὁ Προδρομίτης ὁ ἐξ Ἄρτης. Γεννήθηκε σπίν Ἄρτα τό 1730. Μαθητής τοῦ Εὐγένιου Βούλγαρη καί δάσκαλος σπίν Ἀθωνιάδα. Ἀπό τήν Ἁγία Ἄννα λόγῳ τῶν ταραχῶν κατέφυγε σπίν Σκίτη τοῦ Προδρόμου πάνω ἀπό τῆ Μονί τῶν Ἰβήρων<sup>102</sup>. Λάβαινε μέρος στίς συνάξεις στό κελλί τῶν Σκουρταίων καί συνεργάστηκε στενά μέ τήν ομάδα τῶν ἡγετικῶν στελεχῶν τοῦ κινήματος. Λογιώτατος καί φιλήσυχος χαρακτηρίζεται ἀπό τόν Καισάρειο Δαπόντε<sup>103</sup>. Ὑπῆρξε πολυγραφότατος.

Ἐπιθυμία τοῦ Πέζαρου ἦταν νά συναντήσει στόν Ἄθωνα, ἐκτός τῶν ἄλλων καί τόν δάσκαλο Κυπριανό, μαθητή τοῦ Βούλγαρη. Ἄν ἡ ἐπιθυμία του ἀφοροῦσε τόν Κυπριανό μετέπειτα Πατριάρχη Ἀλεξανδρείας ἔμεινε ἀνικανοποίητη, γιατί εἶχε ἀποχωρήσει ἀπό τό Ἅγιον Ὅρος ἐκλεγείς Πατριάρχης (1766-1783) διαδεχθεῖς τόν Ματθαῖο<sup>104</sup>.

Ὡστόσο στό Ἅγιον Ὅρος διέτριβε ὁ δάσκαλος Κυπριανός ὁ ἐξ Ἀγράφων, μαθητής τοῦ Εὐγένιου Βούλγαρη καί δάσκαλος σπίν Ἀθωνιάδα (1761), ἀντίπαλος τοῦ Ἀθανάσιου Πάριου, τόν ὁποῖο σέ μιά ἐπιστολή του στόν πνευματικό Παρθένιο σπίν Θεσσαλονίκη, σπλιτεύει ὡς ταραχοποιό τοῦ Ἁγίου Ὁρους<sup>105</sup>.

Ἄν ἀληθεύει ἡ πληροφορία, ἦταν ὁ τελευταῖος ἐναπομείνας διδάσκαλος τῆς Ἀθωνιάδας, ἡ ὁποία ὀριστικά μέ τόν θάνατό του (1799;) κατήντησε ἡ Ἀθωνιάδα «φωλέα κοράκων» κατὰ τήν πρόρρηση τοῦ Ἰωσήπου Μοισιόδακα<sup>106</sup>.

<sup>101</sup> «Ἀγάπιος», *ΘΗΕ*, 1, στ. 154 καί Κ. Παπαγεωργίου, *Κύπριον Πατερικόν Ἁγίου Ὁρους*, ἐκδ. Παλέττα, Κύπρος 2011.

<sup>102</sup> Ἀθ. Πάριου, *Δίλωσις*, ὅ.π., σ. 30. Πατάπιος μοναχός, *Ὅσιος*, ὅ.π., σ. 44.

<sup>103</sup> Κ. Σάθα, *Μεσαιωνική Γ΄* σσ. 133 καί 277. Σ. Πασχαλίδης, *Τό ὑμολογικό ἔργο τῶν Κολλυβάδων*, Θεσσαλονίκη 2007, σσ. 239-259.

<sup>104</sup> Χρ. Πατρινέλης, *ΙΕΕ*, ὅ.π., τ. 11, σ. 133. Δ. Καλλιμάχος, «Τά ἐν Καίρῳ σχολεῖα», *Ε.Φ.* 12 (1913), σ. 295. Χρ. Κολοβοῦ, *Τό παιδευτικό*, ὅ.π., σ. 75. Ν. Φορόπουλος, «Κυπριανός», *ΘΗΕ* 7, στ. 1115-1116. Μ. Μαλανδράκη, *Πατριμιάς Σχολή*, ἐν Ἀθήναις 1911, σ. 47. Μ. Λαφαζάνης, ὅ.π., σ. 364.

<sup>105</sup> *Χαρ. Τζώγας*, ὅ.π., σσ. 36-39. Πατάπιος μοναχός, *Ὅσιος...*, ὅ.π., σσ. 36-37.

<sup>106</sup> Κ. Μέρτζιος, «Περί Εὐγενίου Βουλγαρέως», *Ἐστία* 5 (1956), σσ. 417-420. G. Podskalsky, ὅ.π.,

Στούς κορυφαίους ἐκ τῶν Κολλυβάδων Μακάριο Νοταρᾶ (1731-1805) καί Νικόδημο τόν Ἁγιορείτη (1749-14 Ἰουλίου 1809) δέν θά ἀναφερθοῦμε, γιατί ἡ παρουσία τους στό Ἅγιο Ὅρος εἶναι μεταγενέστερη τῆς παραμονῆς ἐκεῖ τοῦ Ἰωάννη Πέζαρου<sup>107</sup>.

Συμπερασματικά, σέ γενικές γραμμές, ὁ ὀξυδερκής Ἰωάννης Πέζαρος κατά τὴν ὀλιγόχρονη παραμονή του στό Ἅγιο Ὅρος εἶχε τὴ δυνατότητα νά ἀκούσει, ὄχι μιὰ ἀντίπαλη στὸν νεωτερισμὸ ἰδεολογία, ἀλλὰ ἓνα «λόγο ὑπαρκτικῆς ἀφυσπνίσεως στὶς οὐσιώδεις πρωταρχικὲς ἀνάγκες τοῦ ἀνθρώπου, ὅπως τίς φώτισε τὸ ἦθος καί ἡ ἐμπειρία τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησιαστικῆς παραδόσεως»<sup>108</sup>. Σ' αὐτὴ τὴν παράδοση τοῦ Γένους θεμελιώνεται καί ἡ παιδεία. Ἡ εἰσαγόμενη εὐρωπαϊκὴ παιδεία δημιουργεῖ τρόπο ὑπάρξεως, πού ἀνατρέπει τὸ ὀρθόδοξο ἦθος. Πρότυπο ζωῆς ὁ ἅγιος, ὁ «κατὰ χάριν» θεάνθρωπος, ὁ θεούμενος ἄνθρωπος. Μοναδικὸς προορισμὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐνδοϊστορικά καί μεταϊστορικά.

Ἀμετακίνητο ὀρθόδοξο κοινωνικὸ πρότυπο, τὸ μοναστικὸ κοινόβιο καί ἡ λειτουργικὴ ζωὴ μέσα στὴν ὁποία διαμορφώνεται τὸ εὐχαριστιακὸ ἦθος τῆς ἐκκλησιαστικῆς πραγματικότητας.

Ὁ Πέζαρος εἶχε στό Ἅγιο Ὅρος ἄμεση ἐμπειρία αὐθεντικῆς κοινοβιακῆς ζωῆς, πού σ' ἓνα βαθμὸ τὴν υἰοθέτησε στὴν ὁργάνωση τῆς σχολικῆς ζωῆς στὸν Τύρναβο.

Ἐπιπρόσθετα εἶχε τὴ δυνατότητα καί τὴν ἱκανότητα μέσα ἀπὸ τὴν ὥσμωση τῶν τεκταινομένων στό ἀγιορειτικὸ περιβάλλον νά διαμορφώσει ἀσφαλῆ κριτήρια προσέγγισης τόσο τῶν ἐκκλησιαστικῶν προσώπων, ὅσο καί θεολογικῶν ἀντιπαραθέσεων καί αὐτὸ φάνηκε στὴ διδασκαλικὴ καί ἱερατικὴ του πορεία στὸν Τύρναβο, στὴ Μητρόπολη Λαρίσης καί στὸν εὐρύτερο Θεσσαλικὸ χῶρο ἀπὸ τὸν 18ο στὸν 19ο αἰῶνα.

σ. 96. Γερ. Σιμυρνάκης, *Τὸ Ἅγιον...*, ὅ.π., σ. 149.

<sup>107</sup> Ὁ μὲν Μακάριος μετέβη πρὶν ἀπὸ τὸ Φθινόπωρο τοῦ 1777, ὁ δὲ Νικόδημος τὸ 1775.

<sup>108</sup> Χρ. Γιανναράς, ὅ.π., σσ. 188-189.

## ΜΕΡΟΣ Γ΄

# Σελίδες από την ιστορία της Λάρισας

\* \* \*

ΚΩΣΤΑΣ ΣΠΑΝΟΣ

ΕΚΔΟΤΗΣ ΤΟΥ ΘΕΣΣΑΛΙΚΟΥ ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟΥ

## ΑΝΑΦΟΡΕΣ ΓΙΑ ΤΟΝ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΗ ΤΗΣ ΛΑΡΙΣΑΣ ΙΩΑΣΑΦ Β΄ (1581-1603)

**Ο**ί επισκοπικοί κατάλογοι έχουν συχνά κενά και λάθη. Βασική αιτία είναι η απώλεια πολλών υπομνημάτων έκλογής και η μη έκδοση όλων των σωζόμενων. Μελετώντας συλλογές ποικίλων εγγράφων, συχνά εντοπίζονται πληροφορίες οι οποίες αναφέρονται σε επισκόπους και μητροπολίτες, για τους οποίους οι γνωστές πληροφορίες είναι λίγες. Αποτέλεσμα μιας τέτοιας πολυετούς μελέτης έχει δώσει τη δυνατότητα στον γράφοντα να αλιεύσει αρκετές πληροφορίες, όπως π.χ. για τον μητροπολίτη της Λάρισας Ίωάσαφ Β΄, ο οποίος αρχιερέτευσε την περίοδο 1581-1603.

Ο από Ίωαννίνων Ίωάσαφ εκλέχθηκε μητροπολίτης της Λάρισας τό 1581, διαδεχόμενος τον Δανιήλ. Τό έτος 1586/1587 αναφέρεται στην επιγραφή ιστορησής του καθολικού της Μονής της Κορώνας<sup>1</sup>. Τό 1587 αναφέρεται τό όνομά του στό επιγονάτιο του Νιπτήρα του Victoria and Albert Museum του Λονδίνου<sup>2</sup>. Στίς 6.8.1590 ώς συνοδικός, υπέγραψε σε μία πράξη του Οίκ. Πατριάρχου Ίερεμία Β΄, σχετική μέ την αποκατάσταση ενός μητροπολίτη της Μυτιλήνης<sup>3</sup>. Τόν Ίούνιο του 1603, μέ Οίκ. Πατριάρχου τόν Ραφαήλ Β΄, υπήχθησαν στην Έπισκοπή του Ζητουνίου τά χωριά του «Πτελεού τά εις τόν Άλμυρόν», τά

<sup>1</sup> Βελανιδιώτης 1993, σ. 48· Καρατζόγλου 2002, σσ. 68, 70, 79.

<sup>2</sup> Βλαχοπούλου-Καραμπινά 2009, σσ. 140-141, 150, 202.

<sup>3</sup> Παπαδόπουλος - Κεραμεύς 1884, Α΄ σ. 173.

όποια προσπάθησε νά αποσπάσει ο Ίωάσαφ, «ὁ καὶ Σκαρλάτος λεγόμενος»<sup>4</sup>.

Ὁ Ίωάσαφ διώχθηκε ἀπὸ τὴ Μητρόπολη τῆς Λάρισας «μὴδὲν ἄξιον τί πρὸς καθάραισιν ἔγκλημα συνειδῶς» καὶ προσπάντων «χωρὶς κατηγόρου νομίμου καὶ συνόδου προσηκούσης ἀρχιερατικῆς». Ὑπέστη «παραλόγως καὶ πόρρω τῆς ἀληθείας καὶ τοῦ δικαίου ἔξωσιν παντελεῖ τοῦ ἰδίου θρόνου» καὶ ἔλαβε τὴν Μητρόπολη τῶν Ἰωαννίνων, «ὡς πρόεδρος καὶ ὡσανεὶ γνήσιος μητροπολίτης Ἰωαννίνων, παραλαβὼν τὴν μητρόπολιν ταύτην, ἦν πάλαι γνησίως διακατεῖχε, καὶ ἐν αὐτῇ πρῶτον μητροπολίτης ἀνηγορεύθη» (α, 1549-1571, β, προεδρικῶς 1581-1585). Ἀποκαταστάθηκε στὴ Λάρισα μὲ συνοδική πράξη τοῦ Οἰκ. Πατριάρχου Ἱερεμία Β΄ γιὰ νά «διακατέχη τὸν θρόνον αὐτοῦ παρ' οὐδενός ἐναντιούμενος», τὸν Αὐγούστο τοῦ 1590<sup>5</sup>.

Ὁ Ίωάσαφ «οὗτος τὴν Λαρισαίων μητρόπολιν ἐγχειρισθεὶς καὶ μητροπολίτης ἐκεῖσε χρηματίσας, συνοδικῇ θεωρίᾳ καὶ ἀποφάσει ταύτης ἐστέρηται, ὡς τοῦ πρὸ αὐτοῦ τὸν τοιοῦτον διέποντος θρόνον κύρ Δανιὴλ διὰ μικρὰν τινὰ ἔριδος καὶ φιλονεικίας ἀφορμὴν καὶ ἀσύστατα αἰτιάματα ἃ πόρρω τῆς ἀληθείας καθέστηκε, μικρὸν ἐκεῖθεν ὑποχωρήσαντος· εἴτ' αὐθις ψήφῳ τῆς ἱερᾶς τῶν ἀρχιερέων συνόδου, ἀθώου ἀναδειχθέντος καὶ δικαιοθέντος ἔχειν τὴν τοιαύτην μητρόπολιν, ἕως ἂν τοῖς ζῶσι διατελεῖ... τούτων οὖν οὕτω παρακολουθηκότων καὶ τοῦ εἰρημένου μητροπολίτου κύρ Ίωάσαφ ἀπορία συσχεθέντος καὶ μηδεμίαν ἐλπίδα ἀποκαταστάσεως κεκτημένου, ἀλλὰ καὶ λογισμοῖς ἀλλοκότοις τῆδε κακεῖσε φερομένου καὶ μέλλοντος διὰ τοῦτο δράσειν τὰ μὴ προσήκοντα, ἢ μετριότης ἡμῶν [Ἱερεμίας Β΄]...διεσκέπατο ἀγρύπνῳ ὄμματι ἵνα τὸν τοιοῦτον ἄνδρα τιμίση καὶ μὴ πάντως ἀπαραμύθητον ἐάση· ...κρίμασι δὲ θεοῦ τῆς Μ/λεως Ἰωαννίνων χωρὶς ποιμένος καταλειφθεῖσης καὶ δεομένης ἀρχιερατικῆς ἐπισκέψεως, γνώμη συνοδικῇ ἐπιβραβευθῆναι αὐτῷ ταύτην τὴν μητρόπολιν διεκρίθη· ...ἔθεν διὰ τῆς παρούσης συνοδικῆς πράξεως γράφοντες ἀποφαινόμεθα ἵνα ὁ δηλωθεὶς ἱερώτατος μητροπολίτης Ἰωαννίνων κύρ Ίωάσαφ..., ὡς πρόεδρος καὶ ὡσανεὶ γνήσιος μητροπολίτης Ἰωαννίνων παραλαβὼν τὴν μητρόπολιν ταύτην, ἦν πάλαι γνησίως διακατεῖχε καὶ ἐν αὐτῇ πρῶτος μητροπολίτης ἀνηγορεύθη, διδάσκη τὸν ἐκεῖσε χριστώνυμον τοῦ Κυρίου λαόν· ... πρὸς τούτοις λέγομεν, ἧ ἂν ὥρα διαμείνη κενός ὁ ρηθεὶς τόπος καὶ θρόνος Λαρισαίων καὶ ἀπροστάτευτος, εὐλόγῳ τρόπῳ ἐπανέλθη πάλιν οὗτος ὁ κύρ Ίωάσαφ... (ἐν ἔτει ζπθ΄, Ἰουλίῳ ἰνδ. θ΄= 1581)».

<sup>4</sup> *Μυστακίδης 1923*, σσ. 6-7· *Νομικὴ Συναγωγὴ*, σ. 275.

<sup>5</sup> *Σάθας 1868*, σσ. 146-148, 158-161· *Κοντογιάννης 1986*, σ. 184.



Ὁ Ἰωάσαφ ἀναφέρεται ὡς μητροπολίτης τῶν Ἰωαννίνων τὸν Ἰανουάριο τοῦ 1580. Δεδομένου ὅτι ὁ Δανιὴλ ἔμεινε γιὰ λίγο διάστημα στὴ Μητρόπολη τῆς Λάρισας καὶ ἡ ἀποκατάστασί του σ' αὐτὴν ἔγινε τὸν Ἰούλιο τοῦ 1581, ἔπεται ὅτι ἡ μετάθεσι τοῦ Ἰωάσαφ ἀπὸ τὰ Ἰωάννινα στὴ Λάρισα συμπίπτει μὲ τὸ ἐν τῷ μεταξύ διάστημα (Ἰανουάριος 1580-Ἰούλιος 1581) καὶ ἡ ἀποκατάστασί του, ἀπὸ τὴν Μητρόπολη τῆς Λάρισας, προεδρικῶς στὴ Μητρόπολη τῶν Ἰωαννίνων σημειώθηκε τὸν Ἰούλιο τοῦ 1581<sup>6</sup>.

### Βιβλιογραφία

Δ. Γ. Ἀποστολόπουλος - Π. Δ. Μιχαλάκης, *Ἡ Νομικὴ Συναγωγὴ τοῦ Δοσιθέου*, ΕΙΕ/ΚΝΕ, Ἀθῆνα 1987.

Ἰεζεκιὴλ Βελανιδιώτης, *Αἱ ἱεραὶ μοναὶ τῆς Πίνδου*, ἐπιμέλεια Γ. Κλῆμος, Καρδίτσα 1993<sup>2</sup>.

Ἐλένη Βλαχοπούλου-Καραμπινᾶ, *Ἐκκλησιαστικὰ χρυσοκέντητα ἄμφια βυζαντινοῦ τύπου στὸν ἑλλαδικὸ χῶρο (16ος-19ος αἰ.)*. Τὸ ἐργαστήριον τῆς Μονῆς Βαρλαάμ Μετεώρων, Ἀθῆνα 2009.

Γερμανὸς Σάρδεων, «Ἐπισκοπικοὶ κατάλογοι τῶν ἐν Ἠπειρῷ καὶ Ἀλβανίᾳ ἐπαρχιῶν τοῦ Πατριαρχείου Κ/πόλεως», *Ἡπειρωτικὰ Χρονικά*, 12 (Ἀθῆνα 1937) 10-100.

Ἰω. Α. Καρατζόγλου, *Ναοὶ ἀθωνιτικοῦ τύπου στὰ θεσσαλικά ἄγραφα (16ος -18ος αἰ.)*, Ἀθῆνα 2002.

Σπ. Κοντογιάννης, *Ἐπισκοπικοὶ Κατάλογοι· προσθῆκαι καὶ διορθώσεις (...)*, Ἀθῆνα 1986.

Β. Α. Μυστακίδης, *Θετταλικά σημειώματα ἐκ χειρογράφων*, Κωνσταντινούπολις 1923.

Ἀθ. Παπαδόπουλος-Κεραμεύς, *Μαυρογορδάτειος Βιβλιοθήκη. Ἀνέκδοτα ἑλληνικὰ συγγράμματα, ἔγγραφα τε καὶ ἄλλα κείμενα κατ' ἐπιλογὴν συλλεγένητα ἐκ τῶν τῆ Μαυρογορδατεῖω Βιβλιοθήκῃ ἀναγραφομένων χειρογράφων*, ἐν Κωνσταντινουπόλει 1884.

Ἀθ. Παπαδόπουλος - Κεραμεύς, *Ἱεροσολυμιτικὴ Βιβλιοθήκη*, Bruxelles, τ. Α΄, 1963.

Κ. Ν. Σάθας, *Νεοελληνικὴ Φιλολογία*, Ἀθῆνα 1868.

---

<sup>6</sup> Σάθας 1928· Παπαδόπουλος-Κεραμεύς 1963, σ. 418· Γερμανὸς Σάρδεων 1937, σσ. 66-67.



## ΛΑΡΙΣΗΣ ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ Δ΄ (1662-1671) Πώς περιγράφει τήν ἐνθρόνισή του στόν Οικουμενικό θρόνο ὁ Ἄγγλος John Covel (1671)

Τό 1662 ὁ μπροπολίτης Λαρίσης Διονύσιος Γ΄ Βαρδαλῆς<sup>1</sup> ἐκλέχθηκε Οἰκουμενικός Πατριάρχης καί στίς 9 Αὐγούστου τοῦ ἴδιου ἔτους τή θέση του στόν θρόνο τῆς Λαρίσης κατέλαβε ὁ Διονύσιος Δ΄, ὁ ὀνομαζόμενος Βυζάντιος λόγω τῆς καταγωγῆς του καί Κομνηνός, γιατί καθὼς ἔλεγαν προερχόταν ἀπό τό γένος τῶν Κομνηνῶν τοῦ Βυζαντίου. Ἐπίσης εἶναι γνωστός καί ὡς Διονύσιος ὁ Μουσελίμης<sup>2</sup>. Γεννήθηκε καί μεγάλωσε στήν Κωνσταντινούπολη, σπούδασε στήν Πατριαρχική Ἀκαδημία καί ἐργάστηκε ὡς διοικητικός ὑπάλληλος στά γραφεῖα τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου. Τό ἀξιοπεριεργό στό βιογραφικό του εἶναι ὅτι ἐκλέχθηκε μπροπολίτης Λαρίσης ἀπ' εὐθείας ἀπό λαϊκός, προφανῶς λόγω τῆς σπουδαίας μόρφωσης πού διέθετε. Σύμφωνα μέ τόν σύγχρονό του λόγιο μπροπολίτη Ἀθηνῶν Μελέτιο<sup>3</sup>, ἦταν «*ἐνάρετος, ἐν συνεχῇ μελέτῃ διάγων, διδακτικός, νηστευτής καί φιλακόλουθος*». Κατά τή διάρκεια τῆς ποιμαντορίας του στή Λάρισα, ἡ ὁποία διήρκησε ἑννέα χρόνια, γνωρίσθηκε μέ τόν περίφημο λόγιο μοναχό Εὐγένιο Γιαννούλη τόν Αἰτωλό ἀπό τό μοναστήρι τῆς Ἁγίας Παρασκευῆς στά Βραγγιανά τῶν Ἀγραφῶν, τό ὁποῖο

---

<sup>1</sup> Παπαθεοδῶρου Νικόλαος, «*Ὁ μπροπολίτης Λαρίσης Διονύσιος Γ΄ ὁ Βαρδαλῆς (1652-1662)*», περ. *Τό Τάλαντο*, τεύχ. Μαΐου-Ἰουνίου 2007.

<sup>2</sup> Ἐξελληνισμένη τουρκική ὀνομασία, ἡ ὁποία προσδιόριζε τόν διοικητή μᾶς ἐπαρχίας πού ἀσκοῦσε κυρίως καθήκοντα τοπάρχῃ, ἐπαρχου, τοποτηρητῆ. Ὁ τίτλος αὐτός ἀντιστοιχοῦσε μέ τόν βαθμό τοῦ Καϊμακάμῃ πού ἐμφανίσθηκε ἀργότερα. Ποιά σχέση εἶχε ἡ ὀνομασία αὐτή μέ τόν ἱεράρχῃ δέν μᾶς εἶναι γνωστή. Πιθανόν νά προέρχεται ἀπό οἰκογενειακή παράδοση.

<sup>3</sup> Ὁ μπροπολίτης Ἀθηνῶν Μελέτιος Μίτρου (1661-1714) εἶναι περισσότερο γνωστός ἀπό τό βιβλίο του *Μελετίου Γεωγραφία Παλαιά καί Νέα*, ἡ ὁποία ἐκδόθηκε στή Βενετία τό 1728, μετά τόν θάνατό του. Ὅρισμένοι ἱστορικοί ἀναφέρουν ὅτι πέθανε στή Λάρισα κατά διάρκεια ἑνός ταξιδιοῦ του.

άνηκε τήν περίοδο εκείνη στή δικαιοδοσία τῆς μπροσπόλεως Λαρίσης. Τό μεγαλύτερο μέρος τῆς ἀλλιλογραφίας τῶν δύο σοφῶν ἀνδρῶν διασώθηκε καί ἔχει κατὰ καιρούς ἐπισταμένα μελετηεῖ.

Ὁ Διονύσιος Δ΄ Βυζάντιος ἔμεινε στή Λάρισα μέχρι τόν Ὀκτώβριο τοῦ 1671, ὅποτε ἐκλέχθηκε οἰκουμενικός πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως καί καθιερώθηκε ὡς Διονύσιος Δ΄ ὁ Μουσελίμης. Ἀπό τό 1671 μέχρι τό 1694 ἐπανεκλέχθηκε πέντε φορές οἰκουμενικός πατριάρχης, ἀφοῦ ἐνδιάμεσα, μέ διάφορες ραδιουργίες Ὁθωμανῶν καί χριστιανῶν, καθαιρέθηκε ἰσάριθμες φορές<sup>4</sup>.

Τήν τελετή τῆς πρώτης ἐνθρόνισίς του ἔτυχε νά παρακολουθήσει στόν πατριαρχικό ναό τοῦ Ἁγίου Γεωργίου καί ὁ Ἄγγλος John Covel (1638-1722). Ο Covel ἦταν ἕνας εὐρωμαθῆς ἀγγλικανός κληρικός, ἰατρός, φιλόλογος καί βαθύς γνώστης τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας. Βρέθηκε στήν Κωνσταντινούπολη τό 1670 ὡς διπλωμάτης κοντά στόν πρέσβη τῆς Ἀγγλίας, ὡς ἐπικεφαλῆς τῆς Levant Company. Κατά τήν περίοδο πού παρέμεινε στήν πρωτεύουσα τῆς Ὁθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας, ἀλλά καί κατὰ τήν διάρκεια τῶν ταξιδιῶν του στή Μικρά Ἀσία, ὁ Covel συνέλεξε νομίσματα, ἀρχαιοτήτες, ἑλληνικά χειρόγραφα καί πλῆθος πληροφοριῶν γιά διάφορα θέματα (δημογραφικά, πολιτικά, οἰκονομικά, φιλολογικά, βοτανικῆς, ζωολογίας, μουσικῆς, θεολογίας, ἀρχιτεκτονικῆς, ἐπιγραφικῆς).

Τά ἡμερολόγια του περιέχουν καί σημειώσεις γιά τά ἦθη καί ἔθιμα τῶν διαφόρων ἐθνοπέτων πού ζοῦσαν στήν αὐτοκρατορία<sup>5</sup>. Συγχρόνως μελετοῦσε σέ βάθος καί τίς δογματικές θέσεις τῶν ὀρθοδόξων, γεγονός πού ἐκείνη τήν περίοδο ἐνδιέφερε ιδιαίτερα τήν Ἀγγλικανική Ἐκκλησία. Ὅταν τό 1677 ἐπέστρεψε στήν Ἀγγλία μέ γεμάτες τίς ἀποσκευές του ἀπό ἑλληνικούς χειρόγραφους κώδικες, κατέγραψε σέ βιβλίό<sup>6</sup> τίς ἐντυπώσεις ἀπό τήν ἐπταετῆ δραστηριότητά του στήν Ἀνατολί.

Στά ἡμερολόγια του ὁ John Covel μεταξύ ἄλλων περιγράφει καί τήν τελετή ἐνθρόνισις τοῦ ἀπό Λαρίσης πατριάρχου Διονυσίου Δ΄ μέ λίγα καί ἀπλά λόγια, βασισιμένα πάνω στό τί συγκράτησε ἡ ματιά ἐνός ἐτεροδόξου κληρικοῦ ἀπό τήν πολύωρη τελετή στόν πατριαρχικό ναό τοῦ Ἁγίου Γεωργίου.

<sup>4</sup> Στόν πατριαρχικό θρόνο ἀνῆλθε πέντε φορές, κατὰ τά ἑξῆς διαστήματα: τό 1671-1673, τό 1676-1679, τό 1682-1684, τό 1686-1687 καί τό 1693-1694. Στά μεσοδιαστήματα πού ἦταν καθηρημένος βρισκόταν συνήθως στήν Βλαχία, μέ τήν ὁποία εἶχε ἀποκτήσει ιδιαίτερη σχέση.

<sup>5</sup> Βιγγοπούλου Τόλη. *Travelogues. Μέ τό βλέμμα τῶν περιηγητῶν. Τόποι - Μνημεῖα - Ἄνθρωποι*. Ἰδρυμα Αἰκατερίνης Λασκαρίδη.

<sup>6</sup> Covel John. *Some Account of the present Greek Church, with Reflections on their present Doctrine and Discipline...*, Cambridge, Cornelius Crownfield, MDCCXXII [=1722].



Ὁ Διονύσιος Δ' ὁ Μουσελίμης Βυζάντιος Κομνηνός ἀπὸ μητροπολίτης Λαρίσης ἀνακηρύχθηκε οἰκουμενικός πατριάρχης (1671-1694 κατὰ διαστήματα).  
Ἀπὸ τὴν ἱστοσελίδα Travelogues τοῦ Ἰδρύματος Αἰκατερίνης Λασκαρίδη.

Γράφει σχετικά: «Προσέρχονται οἱ πρώην πατριάρχαι μὲ τὰς πολυχρώμους ποιμαντορικές τῶν ράβδους, μὲ σφαιρικούς ἀρμούς καὶ δύο χρυσὰς κεφαλὰς ὄφρων ἐπὶ τῆς κορυφῆς. Πρῶτος ὁ Παῖσιος<sup>7</sup>, δεῦτερος ὁ Διονύσιος<sup>8</sup> καὶ τρίτος ὁ Μεθόδιος. Ὁδηγήθησαν εἰς τὰς θέσεις τῶν, ἀκριβῶς ἔναντι τοῦ πατριαρχικοῦ θρόνου. Παραπλεύρως καὶ ὀπισθεν τῶν πρώην πατριαρχῶν κατέλαβον θέσεις καὶ οἱ λοιποὶ μητροπολίται τοῦ Οἰκουμενικοῦ Θρόνου. Κατόπιν ὁ

---

<sup>7</sup> Ὁ πατριάρχης Παῖσιος Α' ἦταν μητροπολίτης Λαρίσης ἀπὸ τὸ 1645 μέχρι τὸ 1652, χρονολογία κατὰ τὴν ὁποία κατέλαβε τὸν πατριαρχικὸ θρόνο τῆς Κωνσταντινουπόλεως.

<sup>8</sup> Πρόκειται γιὰ τὸν πατριάρχη Διονύσιο Γ' Βαρδαλί. Καὶ αὐτὸς εἶχε διατελέσει μητροπολίτης Λαρίσης, διαδεχθεὶς τὸν Παῖσιο τὸ 1652. Παρέμεινε σπὶ Λάρισα μέχρι τὸ 1662, ὅποτε καὶ ἐκλέχθηκε οἰκουμενικός πατριάρχης. Στὸ σημεῖο αὐτὸ καὶ γενικὰ ἔχοντας ὑπ' ὄψη τὸν κατάλογο τῶν πατριαρχῶν, μᾶς κάνει ἐντύπωση ὅτι σὲ ἓνα διάστημα μόλις δεκαεπτὰ ἐτῶν, δηλαδὴ ἀπὸ τὸ 1652 μέχρι τὸ 1679, τέσσερις μητροπολίτες Λαρίσης ἐκλέχθηκαν πατριάρχες Κωνσταντινουπόλεως, γιὰτί ἐκτὸς ἀπὸ τὸν Παῖσιο Α', τὸν Διονύσιο Γ' Βαρδαλί καὶ τὸν Διονύσιο Δ' Μουσελίμη πού περιγράφουμε, ἀκολούθησε καὶ ὁ Ἰάκωβος Α' ὁ Χίος, ὁ ὁποῖος ποίμανε τὴν μητρόπολη Λαρίσης ἀπὸ τὸ 1671 μέχρι τὸ 1679, χρονολογία κατὰ τὴν ὁποία ἀνακηρύχθηκε καὶ αὐτὸς πατριάρχης.



Άποψη από νοτιοανατολικά του μητροπολιτικού ναού του Ἁγ. Ἀχιλλίου (Βασιλική του Καλλιάρχη). Σέ πρώτο ἐπίπεδο τό κωδωνοστάσιο. Περίπου 1890.

*Μέγας Λογοθέτης<sup>9</sup> ἀνακοινώνει ἀπό τοῦ ἄμβωνος σπλιτευτικό κείμενο κατά τοῦ προηγουμένου πατριάρχου Παρθενίου...*

*...Ἀκολούθησε τελετή δοξολογίας κατά τήν ὁποίαν ἔλαβε μέρος ὁ νέος Πατριάρχης, ὁ ὁποῖος ἐστάθη ἔμπροσθεν τοῦ ἱεροῦ Βήματος καί ἀπέναντι τῶν τέως πατριαρχῶν καί τῶν μητροπολιτῶν. Ἀκολούθως ἄλλος πατριαρχικός ἀξιωματοῦχος, ὑποθέτω ὁ Μέγας Ρήτωρ, ἀνελθὼν ἐπὶ ἐξέδρας ἐξεφώνησε θαυμασίαν, ἀπλὴν καί εὐχάριστον ὁμιλίαν. Ἐπήνεσε τοὺς μητροπολίτας καί τοὺς πρώην πατριάρχας διὰ τήν σπουδαίαν ἐπιλογὴν των, ἐκφράζοντας βεβαιότητα διὰ τήν εὐτυχή ἔκβασιν τῶν προβλημάτων τῆς ἐκκλησίας. Πρὶν λάβει τέλος ἡ τελετή κάποιος μητροπολίτης ἐξεφώνησε εὐχὴν καί χαιρέτισε τὸν Πατριάρχην καί τοὺς ἄλλους ἀρχιερεῖς...»<sup>10</sup>.*

Μία ἀνάλογη τελετή ἐνθρόνισης πατριάρχου, προερχόμενου ἐπίσης ἀπὸ τήν

---

<sup>9</sup> Ὁ Μέγας Λογοθέτης ἦταν ὑψηλόβαθμος ἀξιωματοῦχος κατά τήν περίοδο τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας. Διατηρήθηκε καί μετὰ τήν ἄλωση τῆς Πόλης καί διατηρεῖται μέχρι καί σήμερα. Ἀποτελεῖ τὸν ἀνώτατο τίτλο ποῦ ἀπονέμει τό Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο σέ λαϊκό.

<sup>10</sup> Jean-Pierre Grelois: *Dr. John Covel. Voyages en Turquie (1670-1677)*, Paris (1998).

μπρόπολη Λαρίσης, περιγράφεται σέ βιβλίο τοῦ Κων. Σάθα<sup>11</sup>. Πρόκειται γιά τόν Ἱερεμία, ὁ ὁποῖος ἐκλέχθηκε μπροπολίτης Λαρίσης τό 1572 καί σέ δύο χρόνια, τό 1574, ἐκλέχθηκε οἰκουμενικός πατριάρχης μέ τήν ἐπωνυμία Ἱερεμίας Β΄ ὁ Τρανός. Ἡ τελετή ἐνθρόνισίς του περιγράφεται παραστατικώτατα καί μέ λεπτομέρειες ἀπό ἕναν σύγχρονό του, τόν λόγιο Μανουήλ Μαλαξό. Εἶχε πραγματοποιηθεῖ στόν βυζαντινό ναό τῆς Παμμακαρίστου, ὁ ὁποῖος τήν περίοδο ἐκείνη ἀποτελοῦσε τόν πατριαρχικό ναό καί στά κελιά του στεγαζόταν τό Πατριαρχεῖο.

Ὁ πατριάρχης Διονύσιος Δ΄ ὁ Μουσελίμης φυλακίσθηκε ἀπό τοὺς Ὀθωμανούς δύο φορές, τό 1679 καί τό 1687-88. Γιά τήν ἀπελευθέρωσή του μεσολάβησαν διάφοροι πολιτικοί παράγοντες τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἔπειτα ἀπό τήν καταβολή μεγάλου χρηματικοῦ ποσοῦ. Καθ' ὅλη τή διάρκεια τῆς πατριαρχίας του ἀσχολήθηκε μέ μεγάλο ἀριθμό κανονικῶν θεμάτων, καθώς καί μέ τή θέση τῶν Ὀρθοδόξων ἀπέναντι στοὺς Προτεστάντες. Ἡ ἀπάντησή του στοὺς Καλβινιστές θεολόγους περί τῶν δογμάτων τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας ἔχει μείνει ἱστορική γιά τήν ἀκρίβεια τῆς διατυπώσεώς της.

Μετά τήν τελευταία ἀπομάκρυνσή του ἀπό τόν πατριαρχικό θρόνο (1694), ἀποσύρθηκε στό Βουκουρέστι, ὅπου καί πέθανε τό 1696 καί ἐνταφιάσθηκε στήν μονή Ραδοῦλ Βόδα, ὅπου ἔζησε τά τελευταία χρόνια τῆς ζωῆς του. Τό μοναστήρι αὐτό ἦταν μετόχι τῆς Ἱ. Μ. Ἰβήρων τοῦ Ἁγ. Ὁρους, στήν ὁποία πεθαίνοντας ἄφησε τήν πλούσια βιβλιοθήκη καί τά ἄμφιά του. Ὅρισμένα ἄμφια τά ὁποῖα προέρχονται ἀπό τή θητεία του στή μπρόπολη Λαρίσης καί φέρουν τήν ἀνάλογη ἐπιγραφή, ἔχουν διασωθεῖ καί εἶναι ἐκτεθεμένα στό σχετικά ἀπρόσιτο σκευοφυλάκιο τῆς μονῆς Ἰβήρων.

<sup>11</sup> Σάθας Κων., *Βιογραφικόν σημείωμα περί τοῦ πατριάρχου Ἱερεμίου Β΄ (1572-1594)*, ἐν Ἀθήναις (1870) σσ. π'- ι'.





ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ ΛΑΛΙΑΓΚΟΥ  
ΦΙΛΟΛΟΓΟΣ

**Ο ΕΠΙΣΚΟΠΟΣ ΠΛΑΤΑΜΩΝΟΣ ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ**  
**«γραμμάτων μέτοχος και ῥήτωρ ἐκκλησιαστικός**  
**καί ποιμὴν κάλλιστος» καὶ ἡ Σχολή τῆς Ραφάνης:**  
**´ψεις τῆς παιδευτικῆς ἀνάπτυξης τῆς Θεσσαλίας τὸν 18ο αἰ.**

**Ἀ**ρχικά εἶναι πάντα χρήσιμο νά ὀρίζεται τό πλαίσιο γεγονότων καί καταστάσεων. Τά ἱστορικά στοιχεῖα εἶναι ἀπαραίτητα γιά τήν κατανόηση καί τήν ἐρμηνεία αὐτῶν. Στήν προκειμένη περίπτωση τό πολιτικό, οικονομικοκοινωνικό καί ἐκπαιδευτικό περιβάλλον στό ὁποῖο λειτουργοῦσε ἡ Σχολή τῆς Ραφάνης εἶναι ἀπαραίτητη ἀναφορά γιά νά κατανοηθοῦν τά αἷτια τῆς λειτουργικῆς ἀκμῆς καί παρακμῆς τῆς σχολῆς.

Ἡ Ραφάνη εἶναι ἕνας ἱστορικός οἰκισμός τοῦ Κάτω Ὀλύμπου, γιά τόν ὁποῖο οἱ γραπτές πηγές ἀρχίζουν ἀπό τόν 15ο αἰῶνα, μέ βάση τά ὀθωμανικά ἀρχεῖα, ὅπως συμβαίνει μέ πολλούς οἰκισμούς τῆς περιοχῆς, χωρίς αὐτό νά σημαίνει ὅτι ἰδρύεται τήν ἐποχή αὐτή. Θεωρεῖται πιθανότερο ὅτι πρόκειται γιά βυζαντινὸ οἰκισμό, ὅπως διαφαίνεται ἀπό ὀρισμένες ἐκδοχές σχετικά μέ τό ὄνομά του (εἶτε προέρχεται ἀπό τή ράψ(ι)α, ἀρβανίτικη λέξη, πού σημαίνει μαλακό πέτρωμα, εἶτε ἀπό τή λέξη «θραψάνια», ὅπως ὀνομάζονται τά σχιστολιθικά πετρώματα τοῦ ἐδάφους τῆς στήν τοπική διάλεκτο). Σέ αὐτήν τήν ὑπόθεση, ἄλλωστε, συνηγοροῦν καί σχετικά ἀρχαιολογικά εὐρήματα<sup>1</sup>. Φαίνεται ὅτι ἀπό τόν 12ο ὄς τόν 13ο αἰῶνα ἡ Ραφάνη ὑπῆρξε μιά ἀκμάζουσα βυζαντινὴ πόλη μέ περισσότερα ἀπό 900 χρόνια ἱστορία.

Στούς ἐπόμενους αἰῶνες ὁ οἰκισμός ἀναπτύσσεται συνεχῶς, ἰδιαίτερα τόν 16ο αἰῶνα. Χαρακτηριστικό εἶναι ὅτι ὁ πληθυσμός του αὐξάνεται 5 φορές καί φθάνει ἀπό τά 31 νοικοκυριά τό 1466 σέ 154 τό 1570, ἐνῶ κοντεῦει τά 600 στά

<sup>1</sup> Βλ. Δουμακῆς Θανάσης, *Τά τοπωνύμια τῆς Ραφάνης*, [http://www.rapsani.gr/pages/pdf/2-104\\_doumakis-toponymia.pdf](http://www.rapsani.gr/pages/pdf/2-104_doumakis-toponymia.pdf).

τέλη του αιώνα, τά όποια διατηροϋνται καί στή μετέπειτα περίοδο. Μέ βάση τίς ύπάρχουσες πηγές, ή εξελικτική πορεία του οικισμού ήταν συνεχής καί έφθασε στο άπόγειο τίς τελευταίες δεκαετίες του 18ου αιώνα. Τόν 17ο καί 18ο αιώνα, ή σηροτροφία, ή ύφαντουργία (άλαιζάδες) καί ή άμπελουργία κάνουν τίν Ραφάνη τίν πίο σημαντική καί πίο έμπορική πόλη του Όλύμπου. Παράλληλα, αναπτύσσεται ή παραγωγή καί ή εξαγωγή κόκκινων νημάτων<sup>2</sup>. Σύμφωνα μέ όσα γράφει ό Γιάννης Κορδάτος στο βιβλίό του «*Τ Άμπελάκια καί ό μύθος τους γιά τό συνεταιρισμό τους*», ή Ραφάνη μάλιστα τίν έποχή αυτή συναγωνίζεται μέ έπιτυχία τά προϊόντα του Τυρνάβου καί των Άμπελακίων<sup>3</sup>.

Είναι άξιοσημείωτο άκόμη ότι στήν Ραφάνη δέν έπιτρεπόταν νά κατοικήσουν Τούρκοι. Η σχετική άυτονομία, λοιπόν, πού ύπήρχε βοήθησε τίν ανάπτυξη του τόπου. Η οικονομική εύρωστία τής Ραφάνης προσέλκυσε άκόμη καί τό ένδιαφέρον του Άλή Πασά, ό όποιος τό 1806 συνέλαβε καί φυλάκισε στά Γιάννενα τόν δημογέροντα τής Ραφάνης Βαρσάμη, άπαιτώντας νά του παραχωρήσει τίν κωμόπολη καί τίν περιοχή της γιά τσιφλίκι του<sup>4</sup>.

Η οικονομική παρακμή τής Ραφάνης καί των Άμπελακίων άρχίζει τόν 19ο αιώνα, μέ τίν ανάπτυξη των βιομηχανιών ύφαντουργίας στήν Εύρώπη καί ιδίως στήν Αγγλία, όποτε τά έλληνικά νήματα βαθμιαία έκτοπιζονται. Τό 1813 θανατηφόρα χολέρα έλαττώνει τόν πληθυσμό τής Ραφάνης, ό όποιος μέχρι τότε ξεπερνούσε τους 5.000 κατοίκους, ένώ ή συμμετοχή των κατοίκων τής περιοχής στήν έπανάσταση του 1878<sup>5</sup> είχε ως άποτέλεσμα τίς λεηλασία καί καταστροφή τής πόλης άπό ισχυρότατες τουρκικές δυνάμεις. Άπό τά 800 στίτια της, έλάχιστα διασώθηκαν. Η δυναμική αυτή κωμόπολη άρχισε νά

<sup>2</sup> Βλ. Σπανός Κώστας, «Ό χρόνος ίδρυσης τής Ραφάνης», *Πρακτικά Β΄ Ιστορικού Συνεδρίου Ραφάνης*, Λάρισα 2013, σσ. 5-8.

<sup>3</sup> Βλ. Κορδάτος, Γιάννης, *Τ Άμπελάκια καί ό μύθος γιά τό συνεταιρισμό τους: συμβολή στήν οικονομικοκοινωνική ιστορία τής Ανατ. Θεσσαλίας στά χρόνια της Τουρκοκρατίας*, Μπουκουμάνης, 1973.

<sup>4</sup> Βλ. Σαΐτης Κωνσταντίνος, *Ό Άναστάσιος Ραφανιώτης-Βίος καί έργο*, Διπλωματική έργασία, Τμ. Ποιμ. Καί Κοιν. Θεολογίας ΑΠΘ, Λάρισα 2012, σ. 74 καί Γεωργιάδης Νικόλαος, *Θεσσαλία*, Άθήνα 1880, σ. 261.

<sup>5</sup> Βλ. Χρυσόχου Πόπη, «1878: Η επανάσταση του Όλύμπου καί ή πυρπόληση τής Ραφάνης», *Έλευθερία* 9/4/2009, <https://www.eleftheria.gr/m/%CE%B1%CF%86%CE%B9%CE%B5%CF%81%CF%8E%CE%BC%CE%B1%CF%84%CE%B1/item/227676-1878-%CE%B7-%CE%B5%CF%80%CE%B1%CE%BD%CE%AC%CF%83%CF%84%CE%B1%CF%83%CE%B7-%CF%84%CE%BF%CF%85-%CE%BF%CE%BB%CF%8D%CE%BC%CF%80%CE%BF%CF%85-%CE%BA%CE%B1%CE%B9-%CE%B7-%CF%80%CF%85%CF%81%CF%80%CF%8C%CE%BB%CE%B7%CF%83%CE%B7-%CF%84%CE%B7%CF%82-%CF%81%CE%B1%CF%88%CE%AC%CE%BD%CE%B7%CF%82.html>

συνέρχεται από τὰ πλήγματα καί τήν παρακμή μετά τό 1881, μέ τήν ἀπελευθέρωση τῆς Θεσσαλίας. Διατηροῦσε ἀκόμη ἀρκετές ζωτικές δυνάμεις καί δέσποζε στήν οἰκονομική ζωή τῆς περιοχῆς, ἰδίως μετά τή στροφή τῶν κατοίκων πρὸς τήν ἀμπελοργία<sup>6</sup>.

Ἡ ἐποχή κατά τήν ὁποία συμβαίνουν τὰ προαναφερθέντα γεγονότα εἶναι ἡ ἐποχή τοῦ Διαφωτισμοῦ, ὁ ὁποῖος ἦταν πνευματικό κίνημα στήν Εὐρώπη, τόν 17ο καί 18ο αἰῶνα, στούς κόλπους τοῦ ὁποίου δημιουργήθηκε μιά σύνθεση ἰδεῶν σχετικά μέ τόν ἄνθρωπο, τόν Θεό τήν λογική καί τήν φύση<sup>7</sup>. Ὁ Νεοελληνικός Διαφωτισμός ὑπῆρξε παρακλάδι τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ Διαφωτισμοῦ. Τά χρονικά ὄρια τοῦ πρώτου σχηματικά ἐκτείνονται μεταξύ του 1770 καί τοῦ 1821 –δηλαδή τόν 18ο καί 19ο αἰῶνα– διότι οἱ ἰδέες τῆς Εὐρώπης διαδόθηκαν μέ καθυστέρηση στήν ὑπόδουλη Ἑλλάδα καί τελικά ὀδήγησαν στήν Ἐπανάσταση τοῦ 1821<sup>8</sup>. Ἡ γενικότερη ἀνάπτυξη πού παρατηρεῖται εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα τή δημιουργία προϋποθέσεων γιά τήν προαγωγή τῆς παιδείας εὐρύτερα. Ἔτσι ἐμφανίζονται σχολεῖα τῆς μέσης ἐκπαίδευσης, τὰ λεγόμενα σχολεῖα τῆς «Ἐγκυκλίου Παιδείας» σέ ὅλο τόν ἑλλαδικό χῶρο. Μέσα σέ αὐτήν τήν πνευματική ἀναγέννηση τῆς παιδείας ἐντάσσεται καί ἡ πνευματική ἀνάπτυξη τῆς Ραφάνης στή Θεσσαλία<sup>9</sup>.

Πιστεύεται ὅτι, ἥδη ἀπό τίς ἀρχές τοῦ 18ου αἰῶνα, λειτουργοῦσε Κοινό σχολεῖο, ὅπου διδάσκονταν τὰ ἐγκύκλια μαθήματα. Σχετικά μέ τό ἔτος ἰδρύσεως τῆς Ἑλληνικῆς Σχολῆς τῆς Ραφάνης ἀπό τόν ἐπίσκοπο Πλαταμῶνος Διονύσιο ὑπάρχουν δύο ἐκδοχές: ἡ πρώτη τήν τοποθετεῖ τό 1767 καί ἡ δευτέρα, πού εἶναι καί ἡ ἐπικρατέστερη, τό 1789<sup>10</sup>. Ἡ δευτέρα ἐκδοχή ἐπιβεβαιώνεται ἀπό μία ἐπιστολή τοῦ Πλαταμῶνος Διονυσίου πρὸς τόν Ἄνθιμο Ὀλυμπιώτη τό 1788, ἡ ὁποία ἀναφέρεται στήν ἀναμενόμενη ἴδρυση τῆς σχολῆς. Χαρακτηριστικά ἡ ἐπιστολή γράφει: «ὄθεν θά θεωρήσω μέν ἐμμαντόν εὐτυχῆ ἐάν, θεία δύναμει καί ὑμετέρα ἐπεμβάσει, ἀποδεχθῆ [ὁ Ἀργύριος Παπαρίζος] τήν ἡμετέραν πρόσκλησιν καί ἔλθῃ εἰς Ραφάνην ὡς Διευθυντής περατώσει τῶν σπουδῶν κατά τό προσεχές θέρος»<sup>11</sup>.

<sup>6</sup> Βλ. Σπανός Κώστας, «Ἡ Ραφάνη τοῦ Ὀλύμπου διά μέσου τῶν αἰῶνων», Ραφάνη, περίοδος Β' (Μάρτιος-Ἀπρίλιος 1985), σ. 27.

<sup>7</sup> Βλ. Πάπυρος Larousse Britannica, Ἀθήνα 2006, τ. 17, σ. 285.

<sup>8</sup> Βλ. Δημαράς Κωνσταντῖνος Θ., (1904-1992), *Νεοελληνικός Διαφωτισμός*, Ἐριμῆς, 1977.

<sup>9</sup> Βλ. Ζδάνης Νικόλαος, *Τό ἑλληνικό σχολεῖο τῆς Ραφάνης*, σσ. 93-94, [http://www.rapsani.gr/pages/pdf/2-202\\_zdanis-sxoleio.pdf](http://www.rapsani.gr/pages/pdf/2-202_zdanis-sxoleio.pdf).

<sup>10</sup> Βλ. Εὐαγγελίδης Τρύφ., *Ἡ Παιδεία ἐπί Τουρκοκρατίας (Ἑλληνικά σχολεῖα ἀπό τῆς ἀλώσεως μέχρι Καποδιστριαίου)*, Ἀθήνα 1936, τ. Α', σ. 145.

<sup>11</sup> Βλ. Βέλκος Γρηγ., *Ἀργύριος Παπαρίζος (1764-1851), Ὁ μέγας Σελισσιώτης διδάσκαλος τοῦ*

Ίδρυτής τῆς Σχολῆς τῆς Ραψάνης ἦταν ὁ λόγιος Ἐπίσκοπος Πλαταμῶνος καί Λυκοστομίου Διονύσιος Μιχαήλ (1763-1794), μιά ἐξέχουσα προσωπικότητα. Κατά πάσα πιθανότητα καταγόταν ἀπό τή Ραψάνη καί ἦταν γόνος μιᾶς πολυμελοῦς καί ἐπιφανοῦς οἰκογένειας. Ἕνας ἀπό τοὺς ἀδελφούς του, ὁ Νικόλαος Μιχαήλ, δραστηριοποιήθηκε ἐμπορικά στή Λειψία, ἴσως καί στή Βιέννη, ἐνῶ ἕνας ἀκόμη ἀδελφός του, ὁ Ἐλευθέριος, ἔζησε στὴν Αὐστρία, καί, ἀκολουθώντας τὸ παράδειγμα πολλῶν ἄλλων φωτισμένων Ἑλλήνων πού βρέθηκαν ἐκεῖνη τὴν περίοδο στὸ ἔξωτερικό, μερῖμησε –μέ δική του χορηγία– νά ἐκδοθοῦν ἡ Ἀκολουθία τοῦ Ἱερομάρτυρος Ἐλευθερίου καί οἱ Ἐπιστολές τοῦ Συνεσίου τοῦ Κυρηναίου (ἐπίσκοπος, φιλόσοφος καί συγγραφέας τοῦ 5ου αἰ. μ.Χ.). Ἐπιπλέον, δύο ἀκόμη ἀδελφοί του Διονυσίου, ὁ Παναγιώτης καί ὁ Γεώργιος, δραστηριοποιήθηκαν ὡς ἐμποροὶ στή Λειψία καί τή Μολδοβλαχία<sup>12</sup>. Ἀξίζει ἐπίσης νά σημειωθεῖ πὼς ἀνιψιός τοῦ Διονυσίου ὑπῆρξε ὁ γνωστός λόγιος Δημήτριος Παναγιώτου Γοβδελαῖς, καθηγητὴς καί διευθυντὴς τῆς Ἑλληνικῆς Σχολῆς τοῦ Ἰασίου, κατὰ τὰ προεπαναστατικά χρόνια (1808-1811 καί 1816-1821)<sup>13</sup>.

Σέ ὅ,τι ἀφορᾷ τὸν τόπο σπουδῶν τοῦ Διονυσίου οἱ ἐρευνητές δέν συμφωνοῦν. Ἄλλοι ὑποστηρίζουν πὼς φοίτησε στὴν Ἀθωνιάδα Σχολή τοῦ Ἁγίου Ὁρους, ἄλλοι στὴν Κοζάνη, ἐνῶ κάποιοι κάνουν λόγο γιὰ σπουδές καί στὰ Ἀμπελάκια ἢ τή Θεσσαλονίκη<sup>14</sup>. Στὴν Κοζάνη συνδέθηκε μέ τὸν Εὐγένιο Βούλγαρη, τὸν ὁποῖο ἀκολούθησε στὰ Ἰωάννινα, ὅταν ἐκεῖνος ἀνέλαβε γιὰ δευτέρη φορά (τέλη 1748-ἀρχές 1749) σχολάρχης στὴν περίφημη Μαρούτσειο Σχολή τῶν Ἰωαννίνων. Στὰ Ἰωάννινα ὁ Διονύσιος ὀλοκλήρωσε τίς φιλοσοφικές του σπουδές, γενόμενος «*λογικῶν τεχνῶν καί ἐπιστημῶν εἰδημονέστατος, ἐμπειρος τῆς ἐρμηνείας τῶν θείων Γραφῶν*»<sup>15</sup>, ὅπως τὸν χαρακτηρίζουν, καί τὸ 1754 ἀνέλαβε τή διεύθυνση τῆς Σχολῆς τῆς Κοζάνης μετὰ τὴν ἀποχώρηση τοῦ προηγούμενου σχολάρχου, Νικολάου Μπαρκόση.

*Γένους*, Ἀθήνα 1983, σσ. 42-43, Παρίσις Βασ., «Ἡ Σχολή τῆς Ραψάνης». *Θ.Η.* Τόμ. 5 1983, σσ. 81-85.

<sup>12</sup> Βλ. Παπαδημητρίου Νόννα, *Ἡ ἐπισκοπὴ Πλαταμῶνος καί Λυκοστομίου*, σσ. 191-193 καί Λεονάρδος Ἰωάννης, *Νεωτάτη τῆς Θεσσαλίας Χωρογραφία*, Θεσσαλονίκη 1992, σ. 149.

<sup>13</sup> Βλ. Γεδεῶν Μανουὴλ, «Διονύσιος Πλαταμῶνος», ἐφ. *Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια*, Κωνσταντινούπολις, ἔτ. Ε΄ τχ. Α΄, 16/10/1884, σ. 11.

<sup>14</sup> Βλ. Αἰνιάν Γεώργ., *Συλλογὴ ἀνεκδότων συγγραμμάτων τοῦ ἀοιδίμου Εὐγενίου Βουλγάρεως*, Ἀθήνα 1838, σ. 17΄.

<sup>15</sup> Βλ. Γεδεῶν Μανουὴλ, «Διονύσιος Πλαταμῶνος», ἐφ. *Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια*, Κωνσταντινούπολις, ἔτ. Ε΄ τχ. Α΄, 16/10/1884, σ. 9.

Ὁ Διονύσιος ἀνέπτυξε πολυσχιδῆ δράση σέ διάφορους τομεῖς, ἐκτός ἀπὸ αὐτόν τῆς ἐκπαίδευσης. Συγκεκριμένα, ἐνήργησε γιὰ τὴ δημιουργία Συντροφίας Ραφρανωτῶν ἐμπόρων, ὅπως βεβαιώνει ὁ Κοζανίτης Χαρίσιος Μεγδάνης, ἀνάλογης μὲ ἐκεῖνη τῶν Ἀμπελακίων<sup>16</sup>. Τό καταστατικό τῆς τελευταίας, ἡ ἰσχὺς τοῦ ὁποίου ἄρχισε τὴν 1/1/1780, ἐπικύρωσε μὲ τὴν ὑπογραφή του ὁ ἴδιος ὁ ἱεράρχης. Ἡ ὁμολογία τῆς ἐν λόγῳ Συντροφίας τῆς Ραφράνης συνομολογήθηκε πιθανότατα κατὰ τὰ τέλη τοῦ 18ου αἰ. μεταξύ των δύο ἀδελφῶν του ἐπισκόπου Πλαταμῶνος, Νικολάου καὶ Παναγιώτη, καὶ τοῦ Γεωργίου Βλασιώτη, ὁ ὁποῖος ἐνεργοῦσε ὡς ἐπίτροπος (πληρεξούσιος) τοῦ πατριάρχη Ἀλεξανδρείας Ἱεροθέου Α΄ (1825-1845)<sup>17</sup>.

Ἐπιπλέον, ὁ Διονύσιος ἀνέπτυξε ἔντονη πατριωτικὴ δράση. Συμμετείχε συχνά σέ μυστικὲς συνελεύσεις μὲ σκοπὸ τὴν προετοιμασία τῆς ἀπελευθέρωσης τῶν Ἑλλήνων καὶ τὴν ὀργάνωση ἐπαναστατικῆς δράσης. Τὸν Αὐγούστο τοῦ 1789, γιὰ παράδειγμα, συμμετέσχε στὴ μυστικὴ συνέλευση τῆς Νάουσας, ὅπου ἀποφασίστηκε ἡ ἐξέγερση κατὰ τῶν Τούρκων ἀπὸ τοὺς ἀρματολούς τῆς περιοχῆς καὶ 25 στρατιωτικὰ σώματα. Παράλληλα, ὡς ἐπίσκοπος, μεριμοῦσε καὶ γιὰ τὸ ποίμνιό του. Τὸν ἀπασχολοῦσε ἡ φτώχεια τῶν ἀνθρώπων καὶ προσπαθοῦσε νὰ τοὺς βοηθήσει μὲ ὅποιον τρόπο ἦταν δυνατόν.

Ἐπρόκειτο, ὅπως εἶναι ἐμφανές, γιὰ μιὰ μοναδικὴ προσωπικότητα μὲ πλούσια παιδεία καὶ ἐξαιρετικὲς ἰκανότητες. Γι' αὐτὸ φρόντισε νὰ προσελκύσει καὶ περιφνημοὺς δασκάλους στὴ Σχολὴ τῆς Ραφράνης, οἱ ὁποῖοι συνέβαλαν στὴν αἴγλη καὶ τὸ κύρος τῆς<sup>18</sup>. Οἱ δάσκαλοι ποὺ ἀναφέρονται ἀκολούθως σταχυολογήθηκαν ἐνδεικτικὰ γιὰ νὰ ἀναφερθοῦν στὰ περιορισμένα ὄρια μιᾶς παρουσίας τῆς σημαντικῆς αὐτῆς Σχολῆς:

### **Θωμᾶς Κωφός (1764:)**

Ὁ Θωμᾶς Κωφός καταγόταν ἀπὸ τὴν πόλη τῆς Καστοριάς, ἦταν ἱερέας καὶ οἰκονόμος. Πρὶν ἔρθει στὴ Ραφρὰν νὰ διδάξει, δίδαξε στὴν Τσαριτσάνη. Ἐγραψε τὸ *Περὶ ἐτῶν καὶ μινῶν*, διάφορα Ἐπιγράμματα καὶ πολλοὺς ἀνέκδοτους Ἠθικούς Λόγους.

<sup>16</sup> Βλ. Μεγδάνης Χαρίσιος, *Ἀγγελία περὶ τοῦ κατ' ἔτος τελομένου κοινοῦ μνημοσίνου ὑπὲρ τῶν συνδρομητῶν τῶν ἐν Κοζάνῃ Σχολείων, ἑλληνικοῦ τε καὶ κοινοῦ* (...), Βιέννη 1820, σ. 58.

<sup>17</sup> Βλ. Δουμακῆς Θανάσης, «Ἡ Συντροφία τῶν ραφρανωτῶν ἐμπόρων στὰ τέλη τοῦ 18ου-ἀρχῆς τοῦ 19ου αἰῶνα», *Θεσσαλικὸ Ἡμερολόγιο*, 57 (Λάρισα 2010), σσ. 189-192.

<sup>18</sup> Βλ. Παρίσης Βασίλης, «Ἡ Σχολὴ τῆς Ραφράνης 1750-1783», *Θεσσαλικὸ Ἡμερολόγιο*, 5 (1983) σσ. 81-85.

### **Ἰωάννης Ἠφαιστος (1768)**

Γεννήθηκε στή Ραϊμάνη στά μέσα του 18ου αἰ., ὅπου καί δίδαξε στή συνέχεια. Μαθήτευσε στή Στοά τῆς Κοζάνης κοντά στόν ιερομόναχο Κύριλλο τόν ἐξ Ἀγρᾶφων. Μετά τήν περᾶτωση τῶν σπουδῶν του, ἐπέστρεψε στή Ραϊμάνη καί ἐπιδόθηκε στό διδακτικό του ἔργο.

### **Ἀργύριος Παπαρίζος (1789-1793, 1801-1803)**

Γεννήθηκε στή Σέλιτσα (Εράτυρα) κατά τό 1764. Μαθήτευσε στή Σιάτιστα κοντά στόν ιερέα Κωνσταντίνο καί στή συνέχεια παρακολούθησε τά μαθήματα τοῦ Ἰωῶν Σπαρμιώτη στό Λιβάδι Ἐλασσόνας. Ὁ ἐπίσκοπος Πλαταμιῶνος Διονύσιος, κατά τή διάρκεια ἐπίσκεψίς του στή Μονή Ὀλυμπιώτισσας, τόν γνώρισε καί ἐντυπωσιάστηκε ἀπό τίς ἐπιδόσεις του στά μαθήματα καί τό ἦθος του. Ὅταν ἀναζήτησε ἱκανούς καί ἔμπειρους δασκάλους γιά νά στελεχώσει τήν Ἑλληνική Σχολή στή Ραϊμάνη, ἔστειλε ἐπιστολή στόν Ἄνθιμο Ὀλυμπιώτη, ζητώντας του νά πείσει τόν Ἀργύριο Παπαρίζο νά μεταβεῖ στή Ραϊμάνη γιά νά καταλάβει τή θέση τοῦ διευθυντῆ στό ἀνώτερο σχολεῖο πού θά ἴδρue. Ὁ Παπαρίζος δέχθηκε τήν πρόταση καί ἐγκαταστάθηκε στή Ραϊμάνη, ὅπου δίδαξε ἐπί τέσσερα χρόνια. Ὁ Παπαρίζος δίδαξε στήν Ἑλληνική Σχολή τῆς Ραϊμάνης τά ἐξῆς μαθήματα: ἀρχαῖα ἑλληνική γραμματεία, τό Θεολογικό καί τή Λογική του Εὐγένιου Βούλγαρη, τά Μαθηματικά του Συγγέρου καί τοῦ Σπυρίδωνος Ἀσάνη, τή Μεταφυσική τοῦ Γεννησίου καί τά Φυσικά τοῦ Θεοτόκη.

### **Ἰωῶν Σπαρμιώτης (1790)**

Γεννήθηκε στό Λιβάδι Ἐλασσόνας. Ἀρχικά ἐκάφη μοναχός καί στή συνέχεια χειροτονήθηκε ιερομόναχος στή Μονή Σπαρμοῦ καί γι' αὐτόν τόν λόγο εἶναι γνωστός ὡς Σπαρμιώτης. Δίδαξε στά Ἀμπελάκια κατά τό ἔτος 1780 καί στό Βελβενδό μεταξύ 1780–1790. Τό 1790 δίδαξε στή Σχολή τῆς Ραϊμάνης, ἀλλά δέν εἶναι γνωστό ἀκριβῶς πόσο χρόνο παρέμεινε ἐκεῖ. Τά μαθήματα πού δίδαξε ἦταν Φιλοσοφία, Μαθηματικά καί Γραμματική καί παράγαγε πλούσιο συγγραφικό καί μεταφραστικό ἔργο.

### **Νεομάρτυς ἅγιος Γεώργιος ὁ ἐκ Ραϊμάνης (1818)**

Ἡ ἀναφορά στή μεγάλη αὐτή μορφή πού ἀνέδειξε ἡ Ραϊμάνη θεωρεῖται ἐπιβεβλημένη. Ὁ ἅγιος Γεώργιος ὑπῆρξε γόνος καί ἐκφραστής τῆς ἐθνικῆς καί τῆς θρησκευτικῆς συνείδησης, καθῶς καί τῆς πνευματικῆς ἀνάπτυξης πού

παρατηρείται στά μέσα του 18ου αϊ. στή Ραψάνη. Γεννήθηκε στά τέλη του 18ου αϊ. στή Ραψάνη. Ήταν τέκνο του Χατζηλάσκαρη καί τῆς Σμαράγδας Σακελλαρίδου, ἐγγονός του Ἀναστασίου Χατζηλάσκαρη (Ραφανιώτη), του γνωστού ψάλτη καί μουσικογράφου τῆς ἐκκλησιαστικῆς βυζαντινῆς μουσικῆς καί του μοναχοῦ Βησσαρίωνα, πού εἶχε ἀγωνιστεῖ μέ ζῆλο γιά τή λήξη τῆς ἔριδας τῶν Κολλυβάδων. Ὁ ἅγιος Γεώργιος δίδαξε στό σχολεῖο τῆς Ραψάνης ὡς γραμματοδιδάσκαλος, ἀφοῦ τήν ἐποχή ἐκεῖνη ἡ στοιχειώδης παιδεία συνίστατο στήν ἐκμάθηση γραφῆς καί ἀνάγνωσης χρησιμοποιοῦντας κυρίως ἐκκλησιαστικά βιβλία, ὅπως τό Ψαλτήρι<sup>19</sup>.

Ἡ στελέχωση τῆς Ἑλληνικῆς Σχολῆς μέ τόσο σπουδαίους δασκάλους καί φωτισμένα πνεύματα ἐκείνης τῆς ἐποχῆς εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα ἡ Σχολή νά γνωρίσει μεγάλη φήμη, ὥστε ἑλληνόπαιδες ἀπ' ὅλη τή σκλαβωμένη Ἑλλάδα νά τήν ἐπιλέξουν, γιά νά παρακολουθήσουν μαθήματα ὄχι μόνο των θεωρητικῶν ἐπιστημῶν, ἀλλά καί θετικῶν, δηλαδή Χημείας, Φυσικῆς Μαθηματικῶν κ.ἄ. Ἄλλωστε, ἐπειδή στήν Ἑλλάδα προεπαναστατικά δέν ὑπῆρχαν πανεπιστήμια, οἱ ὑπάρχουσες σχολές, ὅπως αὐτή τῆς Ραψάνης, παρεῖχαν ἐνίοτε καί γνώσεις πανεπιστημιακοῦ ἐπιπέδου. Γι' αὐτό δέν ξενίζει ὁ χαρακτηρισμός αὐτῶν τῶν σχολῶν ὡς «πανεπιστημιδίων» (Universitatulae) ἀπό τόν λόγιο Λαρισαῖο Ἀλέξανδρο Ἑλλάδιο<sup>20</sup>. Ἡ ἀκμή ὅμως τῆς Σχολῆς τῆς Ραψάνης διακόπηκε μέ τήν ἐπανάσταση τοῦ 1878, ὅποτε πυρπολήθηκαν οἱ πλούσιες βιβλιοθήκες της, γιά τίς ὁποῖες φημιζόταν. Ἡ ἀπτόμνη αὐτή διακοπή καθιστά ἀδύνατη τή διαμόρφωση μιᾶς ὁλοκληρωμένης εἰκόνας γιά τήν πνευματική κίνηση τῆς ἐποχῆς ἐν γένει, ἐξαιτίας τῆς καταστροφῆς πολύτιμων ἐγγράφων.

Ἐν κατακλείδι, εἶναι σαφές ὅτι ἡ ἀκτινοβολία τῆς Σχολῆς τῆς Ραψάνης συνάδει μέ τήν ἀκτινοβολία τῆς προσωπικότητας τοῦ ἐπισκόπου Πλαταμῶνος Διονυσίου, ἡ ὁποία εἶχε ὑπερβεῖ τά στενά ὄρια τῆς ἐπισκοπῆς του. Ήταν γνωστός καί ἐπαινέθηκε ἀπό πλείστους Ἑλληνες λογίους καί ἐμπόρους πού διέμεναν στά μεγάλα πνευματικά καί ἐμπορικά κέντρα τῆς Εὐρώπης ὡς «προστάτης ἀναδειχθεῖς διδασκάλων καί μαθητῶν καί κηρῦκων τοῦ θεοῦ λόγου». Γράφει γιά τήν τριακονταετῆ πομπαντορία καί τόν χαρακτηῖρα τοῦ ἰδρυτῆ τῆς Σχολῆς τῆς Ραψάνης ὁ Γρηγόριος ἱεροδιάκονος Δημητρίου: «*Ὁ ἱεράρχης οὗτος*

<sup>19</sup> Βλ. Βαλαῆς Διονύσης, *Πτυχές ἀπό τήν πνευματική κίνηση στόν ὑπόδοιλο καί παροικιακό Ἑλληνισμό κατά τήν περίοδο τοῦ 18ου-19ου αἰῶνα*, Θεσσαλονίκη 2005, Πουρνάρα καί Βλ. Σαῖτης Κωνσταντῖνος, *Ὁ Ἀναστάσιος Ραφανιώτης Βίος καί ἔργο*, Διπλωματική ἐργασία, Τμ. Ποιμ. καί Κοιν. Θεολογίας ΑΠΘ, Λάρισα 2012, σσ. 75-82.

<sup>20</sup> Βλ. Πανταζίδης Ἰωάννης, *Γυμνασιακή Παιδαγωγική*, Ἀθήνα, Κωνσταντινίδης, 1889, σσ. 1-2.

*παρίσταται καί γραμμάτων μέτοχος καί ρήτωρ ἐκκλησιαστικός καί ποιμὴν κάλλιστος, μεριμνήσας ἄγαν ὑπὲρ τῆς πνευματικῆς καί τῆς ἐθνικῆς ἀναπτύξεως καί κατὰ Χριστόν διαπαιδαγωγήσεως τοῦ ποιμνίου αὐτοῦ»<sup>21</sup>.*

Ἡ ἐκτίμησις καί ὁ σεβασμὸς πού ἔτρεφαν πρὸς τὸ πρόσωπό του οἱ σύγχρονοὶ του ἔχει ἀποτυπωθεῖ –καί διασωθεῖ ὡς σήμερα– στίς θερμῆς προσφωνήσεις καί ἀφιερώσεις σέ διάφορα βιβλία, ὅπως στίς «Ἐπιστολές Συνεσίου τοῦ Κυρηναίου» τὸ 1792 καί τοῦ Ἀντωνίου Κουσκουρούλη, ἐμπόρου ἀπὸ τῆς Λάρισας σὲ «Ψαλτήριον τοῦ Δαυίδ» τὸ 1793. Ἡ δράσις τοῦ Διονυσίου ἔγινε γνωστὴ σέ ὅλη τὴν Ἑλλάδα καί ὀδήγησε τοὺς δύο Δημητρίεις, τὸν Γρηγόριο Κωνσταντᾶ καί τὸν Δανιὴλ Φιλιππίδη, νὰ γράψουν στή «Νεωτερικὴ Γεωγραφία»: «Ἄμποτες νὰ εἶχαν ὅλας αἱ ἐπισκοπαὶ τῆς Ἑλλάδος μᾶς τέτοιους ἐπισκόπους»<sup>22</sup>.

---

<sup>21</sup> Βλ. Γεδεών Μανουήλ, *Διονύσιος Πλαταμῶνος*, ἐφ. *Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια*, Κωνσταντινούπολις, ἔτ. Ε΄ τχ. Α΄, 16/10/1884, σ. 9.

<sup>22</sup> Βλ. Δ. Φιλιππίδη-Γ. Κωνσταντᾶ τῶν Δημητρίεων, *Γεωγραφία Νεωτερικὴ*, Βιέννη 1791.



ΣΤΑΥΡΟΣ ΓΟΥΛΟΥΛΗΣ  
Δρ. ΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΤΕΧΝΗΣ

**Ο «ΒΙΟΣ ΤΟΥ ΑΜΑΡΤΩΛΟΥ ΠΟΛΥΚΑΡΠΟΥ»,  
ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΟΥ ΛΑΡΙΣΗΣ  
(† 17 Σεπτεμβρίου 1821)  
ὡς παιδαγωγικό καί λογοτεχνικό ἔργο**

Ὁ «Βίος τοῦ ἁμαρτωλοῦ Πολυκάρπου»<sup>1</sup>, τόν ὁποῖο συνέγραψε ὁ ἱεροδιάκονος Ἰγνάτιος, περιγράφει τόν βίον καί τήν πολιτεία τοῦ μητροπολίτη Λαρίσης πού κατατομήθηκε ἀπό τόν Δράμαλη στή γέφυρα τοῦ Πηνειοῦ (17/29 Σεπτεμβρίου 1821). Ὑπῆρξαν ἐπαναστατικές κινήσεις στή Θεσσαλία (Πήλιο<sup>2</sup>,

\* Ἡ παροῦσα μελέτη εἶναι ἡ ματιά Ἱστορικοῦ καί ὄχι Κριτικοῦ λογοτεχνίας, δίνοντας ὀπτική στή Θεσσαλική πραγματικότητα τοῦ 18ου-19ου αἰ., ἀπό τήν ὁποία προῦλθε ὁ «Βίος».

\*\* Εὐχαριστῶ τούς ἐκλεκτούς συναδέλφους τόν κ. Μιχάλη Λαφαζάνη γιά τί βιβλιογραφία πού μέ προμήθευσαν ἐπί τοῦ θέματος τῆς παιδείας στή Θεσσαλία τόν 18ο-19ο αἰ., καί τόν κ. Φώτη Ντάσιο γιά τήν ἐπανάσταση στή Θεσσαλία, ἀλλά καί τόν σχετικό διάλογο πού ἀναπτύχθηκε.

---

<sup>1</sup> Το παρόν ἀποτελεῖ συνέχεια δύο προηγούμενων δημοσιεύσεων βλ. Α' Μέρος: Βιογραφία, *Ἀχιλλίου Πόλις* 4, Δεκ. 2020, 205-230. Β' Μέρος: Σχόλια, *Ἀχιλλίου Πόλις* 5, Μάιος 2021, σσ. 131-164.

<sup>2</sup> Παπα-Σπύρος Ν. Ζέγκος, *Βιογραφία τοῦ Πολυκάρπου τοῦ Δαρδαίου μητροπολίτου Λαρίσης κατατομηθέντος ὑπό Μαχμούτ-πασᾶ τῷ 1821. Σύντομος περιγραφή τῆς Δάρδας μετὰ εἰκόνων*, Ἐν Ἀθήναις, τύποις Ἰ. Βάρτσου, 1927, σ. 49, ὅπου ὁ Ἰγνάτιος ἐξαίρει τόν ρόλο τοῦ Πολυκάρπου σπίν εἰρήνευση στό Πήλιο, ὁμῶς ἄλλη διάσταση δίνει ὁ Κων/νος Κούμας, *Ἱστορία τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων*, τόμος ΙΒ', Ἐν Βιέννῃ 1832, σ. 616: «.. Παρόμοια ἐπανάσταση (μέ τῆς Μακεδονίας) ἐγένεε συγχρόνως καί ἀπό τούς κατοίκους τοῦ Πηλίου ὄρους τῆς Θεσσαλίας. Οὔτε ἡ μία οὔτε ἡ ἄλλη ἠδυνήθησαν νά βασταχθῶσιν. Ἄλλ' ἡ δευτέρα ἐτελείωσε τιμώτερον μέ συνθήκην μεταξύ τῶν Πηλιωτῶν καί τῶν Τούρκων τῆς Λαρίσης».

Ἄγραφα<sup>3</sup>), ἀπό τίς ὁποῖες προέκυψε ὡς ἀντίποινα ἡ καταδικαστική ἀπόφαση σύμφωνα μέ σουλτανικό «ὑψηλό ὄρισμό» κατόπιν ἀναφορᾶς τοῦ Δράμαλη<sup>4</sup>. Ἡ χριστιανική ἡμερομηνία ἀντιστοιχεῖ μέ τίς 2 μνός Μουχαρέμ, ἐπόμενη τῆς ἰσλαμικῆς πρωτοχρονιάς καί συνεπάγεται μία φιλή ἱεροτελεστική διάσταση<sup>5</sup>. Ἡ ἐκτέλεση δημοσίως σέ ὀριακή ἡμέρα ἐνδείκνυται γιά ἐπίσημο πρόσωπο, ὅπως κάτι ἀνάλογο ἐκφράζουν λαϊκά δρώμενα τῆς περιοχῆς<sup>6</sup>.

Σύμφωνα μέ τόν ἐκδότη αἶδес. Σπύρο Ζέγκο, ὁ «Βίος» συνεγράφη ἐντός τοῦ 1821. Σίγουρα ἐπί σουλτάνου Μαχμούτ Β΄(1808-1839). Ὁ συγγραφέας, τότε ἱεροδιάκονος, εὗρισκόμενος ἐν ζωῆ τῆ δεκαετία 1880, ἦταν πολύ νέος τό 1821<sup>7</sup>.

<sup>3</sup> Ζέγκος, ὁ.π., σσ. 9, 15, 29-56. Γουλούλης, Β΄, σ. 143. Πιό ἀποφασιστικῆς σημασίας ἦταν ἡ στάση στά Ἄγραφα-Ἀσπροπόταμο. βλ. (Αἶδес.) Θεμιστοκλῆς Μουρτζανός, *Γρηγόριος Κωνσταντᾶς: ἕνας Λόγιος συζητᾷ μέ τόν Διαφωτισμό καί τήν Παράδοση*, Λάρισα 2017, σ. 199 (ἐκθεση Κωνσταντᾶ - 1838): «...ἐχρημάτισαν εἰς τά ὀρεινά των Ἀγράφων στρατηγοί καί ἔπαρχοι Ἕλληνες. Τό Ἀσπροπόταμον ἐπαναστάτησε τό 1821 ἔτος περὶ τά μέσα Μαΐου». Τό ἀρχεῖο τῆς Ὑπηρεσίας τοῦ σουλτάνου Μαχμούτ Β΄ ἀναφέρει ἐντολές ἐκτελέσεων, ἀλλά ὄχι πρὸς τόν Δράμαλη, οὔτε ἀφοροῦν στή Θεσσαλία (Πίλιο - Ἄγραφα), βλ. Ἡλίας Κολοβός, Σουκρού Ἰλιτζάκ, Μόχ. Σχαριάτ-Παναχί, *Ἡ ὀργή τοῦ Σουλτάνου. Αὐτόγραφα διατάγματα τοῦ Μαχμούτ Β΄ τό 1821*, Ἔκδ. ΕΑΠ, Ἀθήνα 2021, σ. 49 κ.έ. Προφανῶς δέν εἶχαν τή βαρύτητα τῶν συμβάντων σέ Νότια Ἑλλάδα-Μακεδονία το 1821. Εἶναι ἀγνωστο ἂν συνέβη κάτι ἄλλο.

<sup>4</sup> Βλ. Γουλούλης, Β, σσ. 142-144. Αὐτό ἐνισχύεται καί ἀπό ἔγγραφο πού δημοσιεύτηκε πρόσφατα, βλ. H. Sükrü İlicak, "Those Infidel Greeks". *The Greek War of Independence through Ottoman Archival Documents, Handbook of Oriental Studies, S.1: The Near and Middle East, Vol. 158.1-2*, Brill, Vol. 1, Leiden-Boston, 2021, σ. 160 (ἔγγραφο [Ayniyat Defterleri-Ὄθωμανικά κρατικά Ἀρχεῖα Κων/πόλεως] πρὸς Μαχμούτ πασᾶ 12 Ὀκτ. 1821): «We have received Your Excellency's communication reporting that, upon receiving the imperial decree, you executed the priest named Polykarpos... and sent his severed head [to Istanbul]. We have presented your letter to His Imperial Majesty, and the severed head was tossed on the ground in front of the Imperial Gate [of the Topkapi Palace.>] [Γιά τήν ἀποστολή τῆς κεφαλῆς (δέματος) βλ. Ζέγκος, ὁ.π. σ. 56].

<sup>5</sup> Ὁ Δράμαλης διέταξε τόν ἀποκεφαλισμό, τό Σάββατο 17 Σεπτεμβρίου (= 29 Σεπ. στό νέο ἡμερολόγιο) ἢ στίς 2 τοῦ μνός Μουχαρέμ, πρώτου μῆνα τοῦ σεληνιακοῦ ἰσλαμικοῦ ἡμερολογίου, διπλαθί τήν ἐπόμενη τῆς ἰσλαμικῆς πρωτοχρονιάς, βλ. Γουλούλης, ὁ.π., Β΄, σσ. 134-135. Σύμφωνα μέ τόν Ζωσιμᾶ Ἐσφιγμέντη, *Προμπεύς*, ἔτος Γ΄, ἀριθ. ΛΕ΄, Νοέμβριος 1891, σ. 277: «κατόκει ἐν Λαρίσση ὁ Δράμαλης Μουχαρέμ πασᾶς». ὅποτε τό ὄνομά του, ἂν εἶναι σωστό, φαίνεται νά ἔχει κάποια σχέση.

<sup>6</sup> Στόν Τύρναβο γινόταν τό βυζαντινό θέατρο δημόσιας διαπομπεύσεως (σέ ἐποχική πρωτοχρονιά, Ἀποκριές) τοῦ βασιλιά ἑπάνω σέ γαῖδαρο (βλ. Γ. Θωμᾶς, «Τό Μπουρανί τοῦ Τυρνάβου». *Θεσσαλικό Ἡμερολόγιο* 18 (1990), σσ. 33-39, 35-36, ὅπου βιβλιογραφία.). Ἐφαρμόσθηκε στόν ἱερομάρτυρα Γεδεών (Τύρναβος: 30 Δεκ. 1818), παραμονές Πρωτοχρονιάς 1819, βλ. Ζωσιμᾶς Ἐσφιγμέντης, *Προμπεύς*, ἔτος Δ΄, Σεπτέμβριος 1892, ἀρ. ΜΕ΄, σ. 361: «οἱ δέ διέταξαν νά ξυρίσωσι τήν κεφαλὴν καί τά γένια, τούτου γενομένου ἔθηκαν κοιλίαν προβάτου ἐπὶ τῆς κεφαλῆς καί ἐκάθισαν αὐτόν ἐπὶ ὄνου, δέσαντες τήν οὐρὰν εἰς τὰς χεῖρας τοῦ ὀσίου τόν περιέφερον εἰς ὅλην τήν πόλιν πρὸς κατασχύνην...». Ἀκριβῶς ὁμοια περιγράφεται στό Βυζάντιο, βλ. Φ. Κουκουλές, «Ἡ διαπόμπεισις», *ΒΒΠ*, 3, σσ. 184-208, 193 κ.έ.

<sup>7</sup> Ζέγκος, ὁ.π., σ. 14: «...ὑπῆρχεν ἐν τῇ ζωῆ ὑπέργηρος ὁ πρῶν ἱεροδιάκονος τοῦ Πολυκάρπου

Ἐπίσης στὸν Τύρναβο ὑπῆρχε μία «Βιογραφία» τοῦ 1827 (μῆπως πρόκειται γιὰ τὸ ἴδιο κείμενο);<sup>8</sup> Διασωθήθηκε ἐκεῖ, ἐπειδὴ ὁ Δράμιαιος δὲν κατέσχεσε τὰ εἰδί-  
σματα' (προσωπικά εἶδη-ἀρχεῖο) τοῦ Πολυκάρπου, εὐρισκόμενα στή μονή Ἁγ.  
Ἀθανασίου Τυρνάβου, ὅπου ἐνίοτε ὁ ἴδιος διέμενε<sup>9</sup>, τὰ ὁποῖα, φαίνεται, παρέ-  
λαβαν συγγενεῖς του. Τὸ κείμενο, γνωστό ἀπὸ ἓνα χειρόγραφο ποῦ ὑπῆρχε στή  
μονή τοῦ Ἰγνατίου στή Βοβοσιτίσα Κορυτσᾶς, δὲν κατέστη δυνατόν νά τυπωθεῖ  
ἐκτός Ὄθωμανικῆς ἐπικράτειας.

Ἡ ἱστορικὴ ἔνταξη τοῦ «Βίου» ἔχει βάθος μία περίοδο 50 χρόνων: α) τὸ 1769  
καὶ λίγο ἀργότερα στὰ Ὁρλωφικά ὁ ναὸς τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλίου καταστράφηκε,  
ἡ χριστιανικὴ κοινότητα τῆς Λάρισας κατέρρευσε<sup>10</sup>, ἀλλὰ τὴν κρίση ἀντιμετώ-  
πισε ὁ μπροσπολίτης Μελέτιος Καλλιάρχης (1768; - 25 Ἰουλίου 1792)<sup>11</sup>, ὁ ὁποῖος  
ἀφοῦ ἐγκαταστάθηκε στὸν Τύρναβο, στό τέλος παραιτήθηκε γιὰ νά ἔλθει ὁ  
ἀνεμῖος τοῦ Διονύσιος Καλλιάρχης (1792-1803) καὶ νά κτίσει τὸ 1794 νέο συγ-

*Ἰγνατίος ... ἡγούμενος τῆς ἐν Βοβοσιτίσῃ ἰ. μονῆς τοῦ Ἁγίου Νικολάου παρὰ τὴν Κορυτσᾶν, περὶ  
τὸ 1880-1885*», σ. 46: «...ὁ κραταιότατος ἡμῶν Βασιλεὺς Σουλτᾶν Μεχμέτ ὁ Β'...». Τὸ γεγονός ὅτι  
δὲν ἀναφέρεται ὁ θάνατος τοῦ Ἀλῆ (Ἰανουάριος 1822) ἢ ἡ ἐκστρατεία καὶ ὁ θάνατος τοῦ Δράμιαι  
(Οκτώβριος 1822, βλ. *Γουλιούλης*, ὅ.π., Β', σ. 132), ὅπως θὰ δεχθεῖ, ὀφείλεται καὶ σὲ ἄλλα αἰτία,  
τὴ δομὴ τοῦ κειμένου. Ἔτσι φαντάζει δύσκολο νά συνέγραψε νέο ἄτομο, 60-65 χρόνια πρὶν ἀπὸ  
τὸ 1880-85, ἓνα τόσο ὄρμο κείμενο μέσα σὲ ἐλάχιστους μῆνες. Τίποτα δὲν ἀποκλείει νά συνεγρά-  
φῃ ἀργότερα.

<sup>8</sup> Συγγενεῖς τοῦ Ἀντωνίου Δάρδα ἢ Δαρδιώτου, εὐρισκομένου στή Λάρισα στίς 17 Σεπ., διέμεναν  
στόν Τύρναβο, τὴν δὲ οἰκία τους ὁ Πολύκαρπος ἐπισκεπτόταν, βλ. *Ζέγκος*, ὅ.π., σσ. 86-87: «*Μετὰ  
τὸν θάνατον τοῦ Πολυκάρπου εἶχον περισυλλεγῆ ὑπ' αὐτῶν ἐπιπλα τινὰ ὡς καὶ χειρόγραφα τού-  
του, ἅτινα ἐφυλάσσοντο ἐν τινι κιβωτίῳ... Μεταξὺ τούτων ὑπῆρχε καὶ βιογραφία τοῦ Πολυκάρ-  
που χρονολογουμένη ἀπὸ τοῦ 1827 καὶ τινὰ χειρόγραφα εἰς μεμβράνῃν. Τὸ κιβώτιον τοῦτο  
κατὰ τὸν πόλεμον τοῦ 1897 ἐχάθη...*». Τίθεται εὐλόγα θέμα ἂν πρόκειται γιὰ τὸ ἴδιο κείμενο μέ-  
τὸν «Βίος τοῦ ἀμαρτωλοῦ Πολυκάρπου», λίγα χρόνια μετὰ τὸ 1821. Φαντάζει δύσκολο νά γράφονταν  
τόσο σύντομα δύο βιογραφίες γιὰ ἓναν ἐπίσκοπο.

<sup>9</sup> *Ζέγκος*, ὅ.π., 52: «...τοῦ ἦτο ἡμιποδισμένον νά στείλῃ εἰς τὸν Τύρναβον, εἰς τὸ μοναστήριον τοῦ Ἁγίου  
Ἀθανασίου νά λάβῃ τὰ εἰδίσματα του». Γιὰ τὸν Ἅγιο Ἀθανάσιο Τυρνάβου, βλ. *Μιχαῆλης Λαφαζάνης,  
Ἰωάννης Πέζαρος (1749-1806). Ἡ ἐποχὴ, τὸ ἔργο, ἡ ἀλληλογραφία του. Δῆμος Τυρνάβου, Τύρναβος  
2009*, σ. 71. Γιὰ ἡγούμενο τῆς μονῆς βλ. *ἐπιστολὴ Διονυσίου Λαρίσης (23.5.1803)*, ὅ.π., σσ. 450-451.

<sup>10</sup> Παντ. Κοντογιάννης, *Οἱ Ἕλληνες κατὰ τὸν πρῶτον ἐπὶ Αἰκατερίνης Β' ρωσοτουρκικὸν πόλεμον  
(1768-1774)*, Ἐν Ἀθήναις 1903 [Βιβλιοπωλεῖο Δ.Ν. Καραβία, Ἀθήνα 1989], σ. 337 κ.έ. Θεόδωρος  
Παλιούγκας, *Ἡ Λάρισα κατὰ τὴν τουρκοκρατίαν (1423-1881)*, τόμ. Β', ἐκδ. Μάτι, Κατερίνη, 2007,  
σσ. 527-534. Γιὰ τὸν ναὸ ποῦ καταστράφηκε τὸ 1769 κ.έ. βλ. *Νικόλαος Παπαθεοδώρου*, «Ἱερὸς ναὸς  
Ἁγίου Ἀχιλλίου Λαρίσης», *Ἀχιλλίου Πόλις*, τευχ. 1, Μάιος 2019, σσ. 103-144, 110-116 (εἰκ. 10, 11, 12,  
14), ὅπου βιβλιογραφία. Κώστας Σπανός, «Οἱ Περιπέτειες τοῦ Ναοῦ τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλίου τῆς Λάρι-  
σας (1769/1770-1827)», *Θεσσαλικά Σύμμικτα*, Πρώτῃς Θεσσαλικῆς Ἐκδόσεως, Τρίκαλα, Βόλος, 2004,  
σσ. 197-203.

<sup>11</sup> Κώστας Σπανός, «Οἱ Μελέτιοι μπροσπολίτες τῆς Λάρισας», *Ἀχιλλίου Πόλις*, 5 (Μάιος 2021), σσ.  
165-170, 166-167.

κρότημα (ναό καί σχολείο)<sup>12</sup>. Ἡ χριστιανική Λάρισα ἔμεινε στάσιμη γιά 25 χρόνια (1769-1794)<sup>13</sup>, ἀλλά ἀκολούθησε νέα προσπάθεια ἄλλων τόσων ἐτῶν β) τό 1821, πενήντα χρόνια μετά τήν καταστροφή, πάλι ὁ Ἅγιος Ἀχίλλιος ἐκκενώθηκε, σύμφωνα μέ τόν Ἰγνάτιο (17/29 Σεπ. 1821), χρησιμεύοντας τά ἐπόμενα χρόνια ὡς πολεμική ἀποθήκη<sup>14</sup>. Εἶναι εὐτύχημα ὅτι τό πλούσιο ὑλικό πού προσφέρει ὁ «Βίος» συγκρίνεται μέ τρία σημαντικά τοπικά ἀρχεῖα: 1. Ἰωάννη Οἰκονόμου<sup>15</sup> 2. Ἰωάννη Πέζαρου<sup>16</sup> 3. Κων/νου Οἰκονόμου<sup>17</sup>, συνολικά μερικές ἑκατοντάδες ἐπιστολές ὡς τά μέσα δεκαετίας 1820<sup>18</sup>.

Τό ἔργο ἀνίκει στήν περίοδο τοῦ Νεοελληνικοῦ Διαφωτισμοῦ, συντάσσεται δέ πρός τήν ἀνανεωτική σκέψη πού ἀπό τόν 18ο αἰ. καλλιεργοῦν Θεσσαλοί διανοητές-ἐκπαιδευτικοί<sup>19</sup>. Εἶναι σέ θέση νά διαβάξουν βιβλία εὐρωπαϊκῆς καί

<sup>12</sup> Θεόδ. Παλιούγκας, *Ἡ Λάρισα κατά τήν τουρκοκρατία (1423-1881)*, τόμ. Α΄, Δῆμος Λάρισας, Λάρισα, 1996, σσ. 192-199 (ναός). *Παλιούγκας*, ὁ.π., Β΄, σσ. 447-452 (σχολεῖο), 528-534 (ἐπισκοπεῖο). Ἐντάσσεται στά πλαίσια μεταρρυθμίσεων ἐπί σουλτάνου Σελήμ Γ΄, βλ. *Λαφαζάνης*, σσ. 111-113, 118, ὅπου βιβλιογραφία. Τή βελτίωση τῆς παιδείας μία δεκαετία πρὸ τοῦ 1806 δέχεται ἡ Ἑλληνική Νομαρχία, βλ. Γ. Βαλέτας, Ἄνωτόμου τοῦ Ἑλλήνος, *Ἑλληνική Νομαρχία [Ε.Ν.] ἵτοι Λόγος περί ἐλευθερίας*, ἔκδ. Ἀποσπερίτης, Ἀθήνα 1982, σ. 207 (232): «...πόση διαφορά ...ἀπό δέκα χρόνους ἕως τίν σήμερον...».

<sup>13</sup> *Λαφαζάνης*, ὁ.π., σσ. 111 κ.έ., 117-121. Ἡ ἠρεμία στή Θεσσαλία ἐπετειύθη ἀπό τοὺς Κούρτ πασᾶ (1780) καί Ἀλῆ πασᾶ (1786) ἀλλά καί μετά τόν ἐπόμενο ρωσοτουρκικό πόλεμο (1789-1792).

<sup>14</sup> Ζέγκος, ὁ.π., σ. 54: «...εἰς τήν Μητρόπολιν δέν πύραμεν τίποτε». *Παλιούγκας*, ὁ.π., Α΄, σ. 197, ὅπου πηγές.

<sup>15</sup> Καταγράφονται 308 (309) ἔγγραφα τῆς περιόδου 1759-1824, βλ. Μ.Μ. Παπαϊωάννου (φιλολογική παρουσίαση-μελέτη-πίνακες), *Ἰωάννου Οἰκονόμου Λαρισσαίου (1783-1842), Ἐπιστολαί διαφόρων Ἑλλήνων Λογίων, ἀνωτάτων κληρικῶν, Τούρκων διοικητῶν, ἐμπόρων καί ἑναφίων (1759-1824). Ἀνέκδοτος χειρόγραφος κώδικας*, Ἀθήνα 1964, 4ε΄-4στ΄. Οἱ ἐπιστολές ταξινομοῦνται κατά θέματα καί ὄχι μέ χρονολογική σειρά ὅπως εἶναι στόν κώδικα, βλ. Λέανδρος Βρανούσης, «Νέα προσκτίσεις τοῦ Μεσαιωνικοῦ Ἀρχείου: κώδιξ ἐπιστολῶν 1759-1824, καταρτισθεῖς ὑπό Ἰωάννου Οἰκονόμου Λαρισσαίου», *Ἐπετηρίς Μεσαιωνικοῦ Ἀρχείου*, 14 (1964), σσ. 265-313.

<sup>16</sup> Ὁ ἀριθμός τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Πέζαρου (συνολικά 149/150) ἀφορᾶ στήν περίοδο 1769-1805. Ἄν ἐξαρεθοῦν οἱ πρῶτες ἕξι ἐπιστολές (1769-1782) τό ἀρχεῖο ἔχει ἀφρηρία τό 1783 κ.έ., ὅταν ἐγκαθίσταται στόν Τύρναβο. Μόνον 24 ἐπιστολές περιέχονται στόν κώδικα-ἀρχεῖο τοῦ Ἰωάννη Οἰκονόμου, βλ. *Λαφαζάνης*, ὁ.π., σσ. 296-297, 299-502, 502-509 (χρονολ. πίνακας).

<sup>17</sup> Κώστας Λάππας-Ρόδη Σταμούλη, *Κωνσταντῖνος Οἰκονόμος ὁ ἐξ Οἰκονόμων, Ἀλληλογραφία*, τόμ. πρῶτος, 1802-1817. Ἀκαδημία Ἀθηνῶν, ΚΕΜΝΕ, Ἀθήνα 1989, μζ΄-μθ΄ (158+8 ἔγγραφα).

<sup>18</sup> Ὑπάρχουν καί ἄλλα ἀρχεῖα, π.χ. τοῦ Γρηγορίου Κωνσταντᾶ στίς Μηλιές, *Μουρτζανός*, σ. 228 κ.έ., σσ. 277-282 (Κούμας).

<sup>19</sup> Πρβλ. *Λαφαζάνης*, ὁ.π., σσ. 145 κ.έ., 152 κ.έ., ὅπου τά σχετικά μέ τήν κίνηση τῶν ιδεῶν τοῦ διαφωτισμοῦ στή Θεσσαλία τό β΄ μισό τοῦ 18ου αἰ., π.χ. τίς ιδέες τοῦ Ρήγα Βελεστινῆ, γνωστές στόν Ἰωάννη Βηλαρά. *Μουρτζανός*, ὁ.π., σ. 17 κ.έ. ὅπου βιβλιογραφία, σ. 110 κ.έ.

ἀρχαίας ἑλληνικῆς λογοτεχνίας<sup>20</sup>, κυρίως ὅμως νά μεταφράζουν ἔργα στή νεοελληνική. Ἀκόμη κι ὁ Βελῆ-πασᾶς διαθέτει παιδεία, ἰκανή νά προκαλεῖ τό ἐνδιαφέρον του τόσο γιά τήν ἀρχαία Ἑλλάδα ὅσο καί τήν σύγχρονη Εὐρώπη-Ἀμερική<sup>21</sup>. Ὁ ἴδιος ὁ Πολύκαρπος γνωρίζει κάποια γαλλικά καί ἰταλικά<sup>22</sup>.

Ἡ πνευματική κίνηση σέ ὅλη τήν περιοχί στήν περίοδο περίπου 25/30 ἐτῶν ἀπό τήν ἴδρυση τοῦ ναοῦ καί σχολείου τῆς Λάρισας ἀπό τόν Διονύσιο Καλλιάρχη (1794-1821) χωρίζεται συμβατικά σέ δύο ὑποπεριόδους, ὅπου ἀναπτύσσονται ἀνάλογες ὁμάδες Λογίων. Μία πρώτη (παλαιότερη) γενιά καί μία δεύτερη (νεώτερη). Στήν ἐνδιάμεση δεκαετία 1800-1810 συμβαίνει ἡ τομῆ μέ τό πού φεύγει ὁ Καλλιάρχης (1803) καί ἄλλοι δάσκαλοι ἢ ἀποβιώνει ὁ Πέζαρος (1806). Παρά τά προβλήματα (πανδημίες, οἰκονομική ὑφεση), ἡ παιδεία στή Λάρισα λειτουργεῖ, ἔστω ὑποτονικά, τήν τελευταία δεκαετία (1810-1821) πού συμπίπτει μέ τή θητεία τοῦ μητροπολίτη Λαρίσης Πολυκάρπου.

### 1. Ὁ «Βίος» ὡς παιδαγωγικό ἔργο: τέχνη καί μήνυμα

Ἰδιαίτερο στοιχεῖο εἶναι ὅτι δέν προβάλλεται ἅγιος νεομάρτυρας γιά θέματα πίστεως, ἀλλά ἐντιμος λειτουργός πού ἀγωνίζεται ὑπέρ τῆς Ἐκκλησίας μέχρι θανάτου: α) γιά τήν τήρηση τοῦ καταστατικοῦ χάρτη τῶν σχέσεων μέ τό Ὄθωμανικό κράτος, ἀντικρούοντας ἡγεμονικές αὐθαιρεσίες, ὅπως τοῦ Ἀλῆ πασᾶ πού ὑποχρέωσε τόν ἀρμόδιο μητροπολίτη Πολύκαρπο νά ἀλλάξει τόν ἐπίσκοπο Σταγῶν Ἀμβρόσιο β) γιά τήν κάθαρση ἐντός τῶν κόλπων τῆς ἀπό στελέχη ὅπως ὁ ἐπίσκοπος Ἄνθιμος, ὁ ὁποῖος μέ ἀίθη μεθόδευση ἔλαβε τήν ἐπισκοπή Σταγῶν. Συνέβαιναν τότε πιέσεις μέχρι τό σημεῖο ἀλλαγῆς ἐπισκόπου<sup>23</sup>, ἀλλά ὑπῆρχε ἀνοχή χάριν Οἰκονομίας. Κληρικοί καί λαός στέναζαν, δημοσίως ὅμως ὑπέμεναν. Ἐπὶ κλήση π.χ. στό σουλτανικό φερμάνιο διορισμοῦ ἑνός μητροπολίτη, ὅπως κάνει ὁ Πολύκαρπος, μποροῦσε νά γινόταν τακτικά, ἀλλά δέν

---

<sup>20</sup> Ὅπως ἓνας γιατρός τῆς Λάρισας πού γνώριζε γαλλικά καί γερμανικά, βλ. Henry Holland, *Ταξίδι στή Μακεδονία καί Θεσσαλία*, μετάφραση Γιώργος Καραβίτης, πρόλογος-ἐπιμέλεια Τάσου Βουρνᾶ, Ἐκδόσεις Τολίδη, Ἀθήνα 1989 [Λονδίνο 1815], σ. 264.

<sup>21</sup> Holland, ὅ.π., σσ. 115, 263 (γιά Ἀρχαία Ἑλλάδα), σ. 109 κ.έ. (γιά Εὐρώπη). Ἔντουαρντ Ἑβερρετ, *Σελίδες ἡμερολογίου*, Τροχαλία, Ἀθήνα 1996, σσ. 88-93.

<sup>22</sup> Holland, ὅ.π., σσ. 260-261: «Μέ τόν συνδυασμό σπασμένων Γαλλικῶν, Ἰταλικῶν καί Ρωμείκων, καθωρθώσαμε νά κρατήσουμε μιά μακρά συνομιλία γιά τήν παρούσα κατάσταση τῆς Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας...».

<sup>23</sup> Γιά ἐπεμβάσεις τῶν Ὄθωμανῶν βλ. Ἄπ. Βακαλόπουλος, *Πηγές τῆς ἱστορίας τοῦ νέου ἑλληνισμοῦ*, 2, 1669-1812, Θεσσαλονίκη, 1977, σσ. 61-63 (ἀρ. 13), 64 (ἀρ. 14: ἐκδίωξη μητροπολίτη Βενεδίκτου-χειροτονία νέου, τοῦ Ἀθανασίου).

υπήρξε πρωτεῦον θέμα ἑνός ἀγιογραφικοῦ κεμένου.

Ὁ τρόπος πού καλύπτονται ἀποκλειστικῶς πραγματικά γεγονότα ὀργανώνεται σάν σέ ἔργο τέχνης, ὄχι ἀκριβῶς ἱστορικό κείμενο. Τά βιογραφικά στοιχεῖα, ἐρρασιμένα ἀπό τό σύνολο τῆς σταδιοδρομίας τοῦ τιμώμενου, μεγεθύνονται ἰδίως ὅσα ἀνταποκρίνονταν στή μαχητικότητά του, ἐνῶ μειώνονται ἢ ἀποκλείονται ἄλλα, ἐνίοτε μέ συμπίεση τοῦ χρόνου<sup>24</sup>. Περιγράφεται μία συνεχῆ σύγκρουση τοῦ μητροπολίτη μέ ὑπαλλήλους καί διοικητές, κάτι πού δέν εἶναι ἴδιον των τυπικῶν ἀγιολογικῶν κεμένων. Τώρα ὅμως ὑπάρχει νέο περιβάλλον γιά τίς ἔννοιες περί δικαίου καί δικαιωμάτων, ὅπως διαμορφώθηκε κυρίως μετά τό 1789, μέ τί Γαλλική Ἐπανάσταση καί τήν ταυτόχρονη ἄνοδο στόν θρόνο τοῦ μεταρρυθμιστῆ σουλτάνου Σελίμ Γ΄ (1789-1807). Ὁ Πολύκαρπος γίνεται ἐκκλησιαστικός ἀναμορφωτής γιά λόγους συνειδήσεως. Ὁ ἴδιος σέβεται τί φραγκική (εὐρωπαϊκῆ) παιδαγωγική-ἐκπαιδευτική πρόταση, ὅπως ὅταν ἀπειλεῖ νά 'σφραγίσῃ' τόν Ἄνθιμο, ὑπονοώντας ὅτι δέν ἀξίζει εὐρωπαϊκό-φραγκικό ἔλεγχο, ἀλλά ὀθωμανικό<sup>25</sup>. Γνωρίζει, φαίνεται, τί νέα γαλλική-εὐρωπαϊκῆ κουλτούρα πού θέλει ἕναν πολίτη-πρότυπο νά διεκδικεῖ τό Δίκαιο (γιά τόν Δυτικό ἄνθρωπο: δικαιώματα). Εἶναι ἡ περίοδος τοῦ ὕστερου κλασικισμοῦ-ρομαντισμοῦ (τέλη 18ου αἰ. κ.έ.) πού συνδέθηκε μέ κοινωνικές διεκδικήσεις, ὅποτε δικαιολογεῖται ἀνάλογη ἐπίδραση στόν «Βίο»: ἔκρηξη τῶν συναισθημάτων ἐναντίον τῆς μονόπλευρης κυριαρχίας τῆς λογικῆς (ἐδῶ τῆς ὀθωμανικῆς αὐθαιρεσίας), ἐπιστροφή στό παρελθόν, ἔμφαση στό μυστήριο-περιπέτεια, τήν κρυμμένη πνευματική πραγματικότητα<sup>26</sup>. Στό συγκεκριμένο κείμενο ὁ

<sup>24</sup> Ὁ Ζέγκος, ὅ.π., σ. 40 (σέ σημείωση) ἐντοπίζει 'συμπίεση' στίν τριετία πού παρεβάλλεται ἀπό τί χειροτονία καί δυσμενῆ ὑποδοχή τοῦ Ἄνθιμου στί Δάρισα τόν Νοέμβριο τοῦ 1815 καί τήν ἀποστολή τοῦ Σαντίκ νά συλλάβει τόν Πολύκαρπο τό 1818, πιστεύοντας ὅτι βρισκόταν «*ὑπό τίν ἀδυσάπτητον τουρκικίαν λογοκρίσιαν...*», γιά νά καλυφθεῖ μία πολιτική διαφορά μέ ἕνα ζήτημα διοικήσεως.

<sup>25</sup> Ζέγκος, ὅ.π., σ. 49: «*διότι μόνον ἐάν ἔμψι εἰς τίν Φραγκιά, ἔτσι γλυτώνει ἀπό τά χέρια μου*». Γιά τί λ. «*Τερπιέ*» βλ. Wictionary: λατ. turpis, ἀλβανικά turp, ἑλληνικά τρέπω. Ἡ παιδαγωγική πρόταση τοῦ Ζ.Ζ. Ρουσσώ κυρίως μέ τόν «*Αἰμίλιο*» (1762, ἑλλιν. μετάφραση 1811 Βουκουρέστι) πού προκάλεσε ἀπόρρημη (Ἀθαν. Ψαλίδας) ἢ ἀποδοχή (Ιω. Βηλαράς) στόν ἑλληνικό κόσμο, βλ. Βαλέτας, ὅ.π., σσ. 369-371 (Γιά τήν Ε.Ν.). Ρωζάνη Ἀργυροπούλου-Λουγγή, «*Ἡ ἀπίχηση τοῦ ἔργου τοῦ Ρουσσώ στόν ἑλληνικό Διαφωτισμό*», Ὁ Ἐρρασιστής, 11 (1974), σσ. 197-216, 198-199, 201, 203 κ.λπ. Γιά τί γαλλική ἐπιρροή βλ. Κων/νος Δημαράς, *Νεοελληνικός διαφωτισμός*, Ἐρμῆς, Ἀθήνα, 1989, 33-40. Τόν Ρουσσώ (φυσικές διαφορές τῶν ἀνθρώπων κ.λπ.) δέχεται ἡ Ε.Ν., βλ. An. Karayiannis, Dion. Ithakissios, «*Hellenic Nomarchy: A Discourse on Freedom. An Early 19th Century Greek Humanist Treatise*», *Storia del pensiero economico*, 38 (1999), σσ. 137-144, 139, 141, 143.

<sup>26</sup> Πρῶβλ. Arnold Hauser, *Κοινωνική Ἱστορία τῆς τέχνης (Ροκοκό, Κλασικισμός, Ρομαντισμός)*, τόμ. 3, Κάλβος, Ἀθήνα 1980, σ. 207 κ.ε. Γιά τόν χώρο τῶν εἰκαστικῶν τεχνῶν Ε.Η. Gombrich, *Τό*

Πολύκαρπος αναβιώνει τό **μυστήριο τών παθημάτων του Χριστού**, θεωρώντας έαυτόν ώς έχων πνευματικό γάμο μέ τήν Έκκλησία<sup>27</sup>.

Ό συντάκτης του «Βίου» δημιούργησε ένα ειδικό κείμενο, τό όποίο έμφανίζει χαρακτηριστικά βυζαντινού Βίου-Μαρτυρίου αγίου, έχοντας τίτλο [«Βίος του άμαρτωλού Πολυκάρπου»] καί Δομή στά έξής μέρη: [Α] 1. Πρόλογος: σπουδές, 2. Εισαγωγή: σταδιοδρομία. [Β] Κύριο μέρος: άγώνες (5 έπεισόδια). [Γ] 1. Κατάληξη: 1. καταδίκη, θανάτωση, 2. Έπίλογος: ταφή]. Από τά τρία μέρη, δέν έμφανίζουν ένδιαφέρον στήν πλοκή, μμιούμενα βυζαντινά άγιολογικά πρότυπα, ή πρώτη περίοδος ανέλιξεως [Α] καί ή μαρτυρία θανάτου-ταφή [Γ]. Στο μέρος [Β] όμως πέφτει όλο το βάρος τών ιστορικών εξέλιξεων, κι έδώ έχει ρόλο ή τέχνη του συγγραφέα.

Άποτέλεσμα είναι ότι δημιουργείται μία νέα ανάγνωση: Ό Πολύκαρπος εκπαιδεύεται μάχημος, αναβαίνει τήν κλίμακα τής ιεραρχίας, γίνεται μαχόμενος έπίσκοπος, γιά νά καταλήξει αναλώσιμος: Είναι μία ιδανική περιγραφή πού άντιδιαστέλλεται μέ τί ρεαλιστική πού έκφέρει ο περιηγητής Η. Holland (βλ. κεφ. 3).

### Α. Έκπαιδευση-έκκλησιαστικά αξιώματα

Ό 'επαναστάτης' «καλόγηρος» έκφράζει τί νεανική λογοτεχνία, αιώνες πριν<sup>28</sup>.

*Χρονικό τής Τέχνης*, ΜΙΕΤ, Αθήνα, 1994, σ. 475 κ.έ. (τέλη 18ου-άρχές 19ου αι.: ή Γαλλική επανάσταση έπέφερε άλλαγές στή θεματολογία τών έργων, προτιμώνται άντί γιά καθιερωμένα σύγχρονα ιστορικά γεγονότα πού έρέθιζαν τί φαντασία, σικνές από τόν Σαίξπηρ, τί Γαλλική επανάσταση, κ.ο.κ., αλλά μέ τρόπο πού αναβιώνει τό ρωμαϊκό μεγαλειό, σ. 499 κ.έ. (19ος αι.: διαρκής επανάσταση).

<sup>27</sup> Γουλούλης, Β', σσ. 156-157: Διαπιστώνεται ένα έσωτερικό περιβάλλον, όπου τά καθέκαστα τής καταδίκης-θανάτωσης του Πολυκάρπου έμφανίζουν όμοιότητα μέ παράλληλα συμβάντα τής θυσίας του Χριστού μέ βάση τό κατά Ιωάννην ευαγγέλιο. Γιά τόν πνευματικό γάμο έπισκόπου μέ τήν Έκκλησία βλ. Ζέγκος, ό.π., σ. 35: «Έκανα άλλον δεσπότην εκεί (έπισκοπή Σταγών), καί σέ μία γυναίκα δέν ήμπορώ νά βάλω δύο άνδρας». σ. 44: «...έγώ από τήν πρώτη μου γυναίκα (Μητρόπολη) χέρι δέν τραβώ...».

<sup>28</sup> Ό Πολύκαρπος: 1) πεθαίνει έχοντας αισθησι ότι **είναι καλόγηρος**: «δι' ένα καλογερικό κεφάλι νά άφανισθούν οι Χριστιανοί!». 2) διαμένει σέ μοναστήρι, τόν Άγιο Άθανάσιο στόν Τύρναβο, όπου είχε τά άτομακά του είδη (βλ. σημ. 9). Ζέγκος, ό.π., σσ. 51, 52.

Στή νεανική λογοτεχνία (ώς μη αυτόνομο είδος) υπάγονται κείμενα από τά **Άκριτικά** ως τά **Πτωχοπροδρομικά** (πού δημοσίευσε ό Κ. Κούμας, βλ. Παράρτημα Β', 1), όπου έντοπίζεται ό πρώτος έφηβος ήρωας τής έλληνικής λογοτεχνίας, ένας νεαρός καλόγηρος πού άφηνείται τίς δυσκολίες τής ζωής σέ μοναστήρι, ή έργα από τόν Άχιλλέα, τόν Μεγαλέξανδρο, ως τόν Ρίγα Βελεστινλή, βλ. Γιώργος Κεχαγιόγλου, «Γιά τήν «προϊστορία» τής γραπτής νεοελληνικής παιδικής καί έφηβικής λογοτεχνίας: από τόν ύστερο μεσαίωνα ως καί τόν διαφωτισμό», στί: Άλ. Ν. Άκριτόπουλος (έπιμ.), *Έλληνική παιδική-έφηβική λογοτεχνία. Ιστορία, κριτική, διδασκαλία*, Ηρόδοτος, Αθήνα, 2013, σσ. 35-47. [=Πόρφυρας 138 (Ιαν.-Μάρτ. 2011) 407-415] Ευχαριστώ τόν καθηγητή κ. Κεχαγιόγλου γιά τήν άποστολή του άρθρου.

Ἡ συμπεριφορὰ τοῦ ἥρωα, ἐπιτηδευμένη συγκρουσιακὴ τάση, προσιδιάζει στὶς παραστάσεις τῶν ἐφήβων-νέων, σέ κλασικὰ παιδαγωγικὰ πρότυπα ὅπως εὐρωπαϊκὰ θεατρικὰ ἔργα, ἀλλὰ καὶ τῆς ἑλληνικῆς τραγωδίας. Π.χ. ἡ Ἀντιγόνη, ἡ ὁποία πεθαίνει γιὰ τὶς ἀρχές τοῦ Δικαίου, ἢ ἀκόμη ὁ Σωκράτης, φυλακισμένος ὢν, δέν θέλει νὰ φυγαδευτεῖ<sup>29</sup>. Πρόκειται ὅμως γιὰ πορεία μνήσεως ἑστρατευμένου ἐθελουσίως ἀπὸ νέος ὡς τὴν τελικὴ του μαρτυρία-κατάθεσι ψυχῆς:

1. Ὁ νεαρός Πέτρος, ἀφοῦ παραγράφεται ἡ παιδικὴ ἡλικία του, ἐγγράφεται στοὺς καταλόγους τῆς ἐκπαίδευσις σέ ἐπώνυμους δασκάλους: α) Μοσχόπολι: «περιβόπος» Σακελλάριος Γεώργιος, ἱερεὺς, β) Καστοριά: «σοφώτατος» Γεννάδιος, ἱεράρχης, γ) Ἰωάννινα: «περίφημος ἑλληνικός» διδάσκαλος Ἄθαν. Ψαλίδας, δ) Περάτιον: διδάσκαλος Κωνσταντῖνος. 2. Ἄγνοεῖται ἡ οἰκογένεια τοῦ ἥρωα<sup>30</sup> πού πάντα προβάλλουν τὰ ἀγιολογικὰ κείμενα σπὶ διαμόρφωσι τοῦ χαρακτήρα του, δέν ἐμφανίζεται Πνευματικός, ὑπάρχει μόνον ὁ φίλος του καὶ συσπουδαστὴς Ἰσίδωρος. 3. Ἐκκλησιαστικὰ ἀξιώματα: α) Ἄρτα: ἱεροδιάκονος (1806: 28 ἐτῶν). Κων/πολι: (ἱερεὺς; σπουδές πιθανώτατα σπὴν Πατριαρχικὴ Σχολή Κ/πόλεως<sup>31</sup>), γ) Τρωάδα: ἐπίσκοπος, δ) Ἔφεσος: ἀναπληρωτὴς μητροπολίτης.

Οἱ ἀγῶνες, πρωτίστως τὸ θέμα τοῦ ἐπισκόπου Σταγῶν, θὰ καταλήξουν στὸν θάνατο, τὴν τελικὴ μύση: Λίγο πρὶν ἐκτελεσθεῖ, μὴ θέλοντας νὰ τὸν δέσουν σάν δοῦλο, ἀπευθύνει τὰ τελευταῖα λόγια του: «Ὅτι ἐγὼ ἔχω τρανέξει εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν». Ἡ ἐκπαίδευσίς πού κορυφώθηκε σπὴν Κων/πολὶ [Α] ἦταν μύση στὸν θάνατο [Γ]. Μυθήθηκε γιὰ νὰ ἀντιμετωπίσει τὸν θάνατο ὡς ἔκφρασι ἐλεύθερης ἐπιλογῆς.

## Β. Ἀγῶνες-Δράση

Γιὰ νὰ ἐπιτύχει τὴν ἰδιαίτερον ἔκφρασι τοῦ ἥρωά του ὁ συγγραφεὴς ἐπι-

<sup>29</sup> Ὁ Σωκράτης ἀναφέρεται στὶς συζητήσεις τῶν Λογίων τῆς περιοχῆς. 1) Ὁ Βηλαράς τὸν ἐξάγει: ἐπιστ. Οἰκονόμου ἀρ. 161 (Λάρισα 26 Ὀκτ. 1815) πρὸς Ἄθαν. Ψαλίδα, σσ. 258-259: «ὁ Σωκράτης ἐδίδαχεν τὴν ἠθικὴν στό λαὸ τῆς Ἀθῆνας...». 2) Ἐπιστ. ἀρ. 192:15 Μαρ. 1818 (Ἰω. Οἰκονόμου ἀπὸ Λάρισα πρὸς Βηλαρά-Γιάννινα, σσ. 326-327): «...καὶ ποῦ νὰ εὔρω ἄλλον Βηλαράν, ... διδάσκαλον, συμβουλάτορα...; πιστεύω ὅτι εἶχ' ἀξιοθῆν' ἀκούσω τὸν Σωκράτην». Πρβλ. ἐπιστ. 198, σ. 337. 3) Μὲ τὸν Σωκράτη παρομοιάζεται ὁ Ἰω. Πεζάρης ἀπὸ τὸν Ἄν. Διαμαντίδη, βλ. *Λαφαζάνης*, ὁ.π., 256. Γιὰ τὴν διδασκαλίαν τοῦ Ἀττικοῦ δράματος (τραγωδίας-κωμωδίας) σπὶ σχολί Τυρνάβου βλ. *Λαφαζάνης*, ὁ.π., 217.

<sup>30</sup> Εἶχε ὅμως πολὺ καλὴ σχέση μὲ τὴν οἰκογένειάν του, ὅπως φαίνεται μόνον μίαν φορὰ, ὅταν τὴν ἐπισκέφθηκε καὶ τὸν μετέφερε ὁ πατέρας του σπὴν Κων/πολὶ (Ζέγκος, ὁ.π., 30) ἢ ὅταν ζήτησε τὴ Λάρισα, βλ. *Ζέγκος*, ὁ.π., σ. 31: «μὲ τὸ νὰ εἶμαι καὶ σιμὰ τῆς πατρίδος μου».

<sup>31</sup> *Γουλούης*, ὁ.π., Α', σσ. 210-212, σημ. 26, ὅπου βιβλιογραφία: «*παιδευμένος καλὰ ἐδῶ*». *Ζέγκος*, ὁ.π. σ. 29. Γιὰ τὴν Πατριαρχικὴ Σχολή τῆς Ξηροκρήνης πού ὀργάνωσε τὸ 1804 ὁ Δωρόθεος Πρώτος, ὅπου εἶχε ἐπιτροπὴ ὁ Κοραῖς βλ. *Μουρτζανός*, ὁ.π., σ. 59, ὅπου βιβλιογραφία.



στρατεύει τί δραματική του τέχνη. Κατ' ἀρχήν τοῦ ἀπονέμει τό παρωνύμιο Ἄλβανός<sup>32</sup>, πού σημαίνει μισθοφόρος<sup>33</sup>, σάν Ἀρματολός, ἀλλά σπὶν οὐσία εἶναι ἐπιστρατευμένος καλόγερος<sup>34</sup>, ἱεράρχης καί ταυτόχρονα μαχητής! Ἡ εἰκόνα ὅμως ἑνός μιτροπολίτη, πού φέρεται ὡς Ἄλβανός', ἀγνός ὀρεσίβιος, Βαλκάνιος ἄγριος' ἀλλά ἱκανός νά ἐνώνει τί φυσική κλίση του μέ τό ἠθικό χρέος, τὴν ἐλευθερία, εἶναι νεωτερική<sup>35</sup>. Ἀπὸ τί σταδιοδρομία τοῦ ἥρωα ἐπιλέγονται σκηνές ἔντονης δράσεως. Ἀνεβαίνει ἢ ἀδρεναλίνη! Κορυφώνεται ἢ ἔνταση μέ συνεχῆ ἐναλλαγὴ σκηνῶν, ἔνταση, ἀγωνία. Εἶναι μιά συρραφὴ εἰκόνων συγκρούσεων πού ἰσορροπεῖ μέ τί σάπιρα, τί λιτὴ γλώσσα, τὴν τελικὴ ἐπιβολὴ τῆς εἰρήνης. Διατυπώνονται ἀναπάντεχες κριτικές, ἀφοῦ ὁ μιτροπολίτης ἔχει ἀρνητικές ἐμπειρίες ἀπὸ κάποιους Χριστιανούς (Παῖσιος, Κωφός, Ἄνθιμος, δὲς πρὸ κάτω), τὴν ὥρα πού Ὁθωμανοὶ (μουλᾶς Λάρισας, τσαιούσης) ἐκφράζονται μέ θερμὰ λόγια ὑπὲρ του! Ὁ ἥρωας ἔρχεται σέ ἔντονες ἀντιπαραθέσεις, ἀπαραιτήτο στοιχεῖο γιὰ τὴν πλοκή, τί δραματολογία, τὴν τόνωση τοῦ ἐνδιαφέ-

<sup>32</sup> Ἐκτός κύκλου Ἄλβανῶν ἐθεωρεῖτο κακόφημο ὄνομα (π.χ. σπὶν *E.N.* Ἄλβανίτης' σημαίνει ληστής, βλ. *Βαλέτας*, ὅ.π., Γ26-30, σ. 416), ἀλλά στό τέλος τοῦ «Βίου» ἡ σημασία του ἀποκαθίσταται, βλ. *Ζέγγος*, ὅ.π., 1) σ. 30: Ὁ Διονύσιος (Καλλιάρχης) σπὶν Ἔφεσο «εἶδε τόν Πολύκαρπον, τόν περίφημον Ἄλβανόν» 2) σ. 31: Ὁ Ἄλῃ πασᾶς «τόν ἐδέχθη μέ καλὴν ἐπιδεξίωσιν ὡς Ἄλβανόν» 3) σ. 32: Ὁ Βελῃ πασᾶς θεωροῦσε «ὡς Ἄλβανοὶ καὶ οἱ δύο». 4) σ. 44: Πατριάρχης Γρηγόριος ὁ Ε': «Εἶσαι Ἄλβανός, ἀδελφέ, εἶσαι ἰσχυρογνώμων... τῶ ὄντι εἶμαι». 5) «τά ἄθλα τοῦ... περιφήμου Ἄλβανοῦ Δαρδιώτου».

<sup>33</sup> *Γουλούλης*, Β', σσ. 150-153 [σ. 150: ἀποδόθηκε ὁ τύπος «Ἄθλα Ἀμαρτωλοῦ» ἀντὶ τοῦ ὄρθου «Ἄθλα Ἀρματολοῦ». Γιὰ τί σημασία τοῦ Ἀρβανίτη (μισθοφόρος) τὴν ἐποχὴ αὐτῆ, βλ. Γιώργος Μαργαρίτης, *Ἐνάντια σέ φροῦρια καὶ τείχη. Μιά μικρὴ εἰσαγωγή γιὰ τὴν Ἑλληνικὴ Ἐπανάσταση*, Διόπτρα, Ἀθήνα 2020, σ. 117. Πρβλ. *Γουλούλης*, ὅ.π, Β', σσ. 150-155. Στό τέλος ὁ Πολύκαρπος ἐπιστρατεύει Ἀρματολούς.

<sup>34</sup> Βλ. σημ. 28. Πρβλ. Ζαμπία Ἀγριμάκη, «Οἱ Πολεμιστές καλόγεροι τῆς ἑλληνικῆς λογοτεχνίας», *Ἐφημέριος*, ἔτος 70όν, τεῦχος 4ον, Ἰούλιος-Αὔγουστος 2021, σσ. 43-44. Γιὰ τοὺς Δυτικούς μοναχοὺς πολεμιστές *Ναῖτες* βλ. P. P. Read, *Οἱ Ναῖτες Ἰππότες*, μετάφραση Γ. Κουσουρέλου, Ἐκδ. Ἐνάλιος, Ἀθήνα 2003, σ. 151 κ.έ.

<sup>35</sup> Γιὰ τὴν ἐπίδραση ἀπὸ τραγωδίες τοῦ Βιττόριο Ἀλφιέρι (1749-1803) ὅπως π.χ. σπὶν *E.N.* βλ. *Βαλέτας*, ὅ.π., Δ13β: «...ὁ νέος Σοφοκλῆς τῆς Ἰταλίας...», ν'-νά', 41\* (ὅπου βιβλιογραφία γιὰ μεταφρασμένα ἔργα του σπὶν ἑλληνικὴ), σσ. 371-378, ὅπου ὑπάρχει ἐπίδραση ἀπὸ τὸ Della Tyraniide, Σάτιρες, κ.λπ. σέ πλείστα σημεία] θέτοντας τὸ ζήτημα τῆς ἐλευθερίας. Στά ἔργα τοῦ Κάρολο Γκολντόνι (1707-1793) δημιουργοῦνται συγκροτημένοι ἀστικοὶ χαρακτήρες ὑποτιμώντας τὴν παλαιὰ ἀριστοκρατία ἢ τὸ θέμα τοῦ ἁγαθοῦ πρωτόγονου' πού ἀντιπαρατίθεται μέ τὴν ἀποικιοκρατία. Στά ἔργα τοῦ Βολταίρου (1694-1778) δίνονται σέ πολιτικές-θρησκευτικές συγκρούσεις δραματικές κορυφώσεις. Μέχρι καὶ τὰ ἔργα τοῦ κινήματος Sturm und Drang (Σίλερ, Γκαίτε κ.λπ.) πού ἀντιδρῶν στὸν γερμανικὸ ἀπολυταρχισμό. Ὁ Σίλερ λ.χ. ἐξετάζει τὸ ψυχολογικὸ ἰδεῶδες ὠραία ψυχὴ' σέ τραγωδία πού δεῖχνει τί συγκρούση ἀνάμεσα στό χρέος καὶ τὴν κλίση, βλ. Ἄννα Ταμπάκη, Μαρία Σπυριδοπούλου, Ἀλεξία Ἀλτουβά, *Ἱστορία καὶ δραματολογία τοῦ ἐρωπαϊκοῦ θεάτρου. Ἀπὸ τὴν Ἀναγέννηση στὸν 18ο αἰώνα*, (Ἀθήνα) 2015, στά οἰκεία λήμματα.

ροντος του ἀναγνώστη. Συμβαίνουν καταγγελίες, ἀνακρίσεις, διώξεις ἀπό τό καθεστώς. Γενικῶς ὑπάρχει ἀστυνομικό ἐνδιαφέρον! Συνήθως ὁ ἅγιος διώκεται, ἐδῶ ὅμως ὁ μητροπολίτης «διώκει», ἐπικαλεῖται τό (ὀθωμανικό) δίκαιο ἀλλά καί τό ἥθος τῆς Ἐκκλησίας. Τό τρίτο (κεντρικό) μέρος ἀπό τά τρία τοῦ «Βίου» περιλαμβάνει πέντε ἐπεισόδια (ἀναλογῶντας μέ κλασικό εὐρωπαϊκό πεντάπρακτο θεατρικό ἔργο):

[1ο] Τύρναβος (ὑπόθεση Παΐσιου-Κωφοῦ): 1. Ἡ κρίση ἀρχίζει μέ τόν Εὐθύμιο Κωφό, γραμματέα τοῦ Βελῆ πασᾶ, γιατί παρακάμπτοντας τόν ἀρμόδιο μητροπολίτη δίνει συστάσεις στόν ἑξαρχο τῆς μονῆς Δουσίου Παῖσιο γιά τό μετόχι στό Μπουτόι τῆς Βλαχίας. Σκίζει σχετικά ἔγγραφο του, γράφει ἀρνητική συστατική ἐπιστολή στόν Νεόφυτο Οὐγγροβλαχίας 2. Λογοφέρει ἔντονα στόν ἑκπληκτο «Τουρκο» Πανούς Σέβρανη, ἀστυνόμο (ζαμπτίη) τοῦ Βελῆ πασᾶ, ὁ ὁποῖος ἀντιδρῶντας πού τοῦ εἶπε «εἶμαι ὁμοιος μέ τόν βεζύρη σταλμένος ἀπό τό Δοβλέτι», τόν σέρνει χωρίς ράσο στόν Τύρναβο. Ἐκφράζεται γιά τό δίκαιό του στόν Βελῆ πασᾶ μέ ἔντονο τρόπο, περιλοῦζει κατάμουτρα τόν γραμματέα του Εὐθύμιο Κωφό καί φυλακίζεται. [2ο] Ἰωάννινα (χειροτονία Ἀνθίμου): 3. Ἀρχικά ἔχοντας κάθε σεβασμό στό ἀξίωμα τοῦ Ἀλῆ πασᾶ («οἱ χρόνοι σου πολλοί καί τίμοι»), ἀντιλέγει γιά τό θέμα τοῦ Ἀνθίμου κι ἐκεῖνος τόν διώχνει ἀπό τό γραφεῖο του, 4. Ἀποκαλεῖ τόν Ἀνθίμο «ἀνάξιο» (!) στή χειροτονία. [3ο] Λάρισα (ἐπιστροφή Ἀνθίμου) 5. Ἐκδιώκει τόν Σταγῶν κακῶς ἀπό τί Μητρόπολη Λαρίσης, κι ἐκεῖνος τόν καταγγέλλει στόν Ἀλῆ. Ἐξαπατᾶ τόν ἀστυνόμο τοῦ Ἀλῆ, τόν Σαντίκ Μεντζοράνη, πού ἔρχεται νά τόν συλλάβει, διαφεύγει μέ πλοῖο πρὸς Κων/πολη. [4ο] Κων/πολη (καταγγελία ἐναντίον τοῦ Ἀλῆ, ἐπιστροφή) 7. Καταγγέλλει τόν Ἀλῆ πασᾶ μέ τόν Πασόμπεη 8. Ἐπιστρέφει ἡγούμενος τοῦ στρατοῦ τοῦ Δράμαλη. [5ο] Λάρισα-Θεσσαλία ἐν μέσῳ πολέμου (σύγκρουση μέ Δράμαλη) 9. Ἐνίσταται γιά τόν Δράμαλη πού μειώνει τί συμμετοχὴ ἀρματολῶν στόν πόλεμο κατὰ τοῦ Ἀλῆ, ὁ σουλτάνος τόν ἀντικαθιστᾶ ἀπό ἀρχηγό. Τοῦ ἀρνεῖται νά φιλιωθεῖ μέ τόν Ἀνθίμο, ἐπειδὴ τοῦ ἀξίζει νά τόν κάνει ἑταίρο 10. Τόν ἀποπέμπει ἀπό ἐπίσκοπο Σταγῶν, πράγμα πού κάνει τόν Δράμαλη νά τόν μισεῖ.

Τό κέντρο βάρους τοῦ Β΄ μέρους, μέ τό ὁποῖο χωρίζεται (ὅπως καί ὄλο το ἔργο) σέ δύο ἐνότητες, εἶναι τό 3ο ἐπεισόδιο: α) ἐκδίωξη ἀπό τί Μητρόπολη τοῦ ἐπισκόπου Σταγῶν καί β) διαφυγὴ τοῦ μαχητῆ μητροπολίτη στήν ἑπιφανομία. Μέ τό (α) κλείνει ἡ πρώτη φάση ἀγῶνων, μέ τό (β) ἀρχίζει ἡ ἀντίστροφη μέτρηση! Τό ἔργο χωρίζεται ἔτσι σέ δύο ἐνότητες ἀπό 2 ½ τμήματα: 1η ἐνότητα: 1. Σπουδές, 2. Ἀνέλιξη. 3.1. (Δράση: 1ο, 2ο, 3ο α ἐπεισόδια): Ἄμυνα-Ὀικονομία πρὸς Παράγοντες (ἐπίσκοπο, ἡγεμόνα) πού προσβάλλουν τὴν Ἐκκλησία. 2η ἐνότητα: 3.2 (Αγῶνες-Δράση: 3 β, 4ο, 5ο ἐπεισόδια): Ἐπίθεση στά ἴδια ἄτομα, πόλεμος, ἐκδίωξη, 4. Θανάτωση, 5. Ταφί.

Ὁ Πολύκαρπος ἀντιμάχεται πρωτίστως δύο ἀντι-ἥρωες (I: Ἀνθίμος, II: Δράμαλης):

I. Ὁ Ἀνθίμος, πρῶν πρωτοσύγκελλος ἀπορριμμένος ἀπό τόν Πολύκαρπο,

φέρεται να έχει τόν ρόλο του 'Κακού' (στήν παράδοση του σαίξπηρικού villain<sup>36</sup>), υποδουλιζόντας αντίπαλους ήγέτες (Αλῆ πασαῖ, Δράμαλη).

Ὁ Ἄνθιμος ἀναζητεῖ ἀποκατάσταση σχέσων, ἐξελίσσεται ὁμως σέ μοιραῖο πρόσωπο. Ὁ Πολύκαρπος δέν ἤθελε ὅποιαδήποτε σχέση μαζί του, ὁ ὁποῖος ἐπεδίωκε συνεχῶς 'φιλία' μαζί του ὄχι ἀπό ἐμπάθεια, ἀλλά ἀπό πνεῦμα «ἀκρίβειας». Ἡ «οἰκονομία» πού ἔκανε νά τόν χειροτονήσει στή θέση ἄλλου, ἦταν ἡ ἐξαίρεση, ὄχι πρὸς τή θέλησή του ὡς πνευματικοῦ ὁδηγοῦ ἀλλά παράνομη ὡς πρὸς τούς κανόνες τῆς Ἐκκλησίας. Τοῦ δόθηκε ἀφοῦ ἐπέμεινε, ἡ ὑπηρεσιακὴ συνεργασία τους ἦταν ἄφορη, ἀλλά δέν μποροῦσε ἕκτοτε ἀπὸ τή θέση του νά στεριώσει ὅποιαδήποτε ἄλλη πνευματικὴ σχέση μέ τόν μητροπολίτη. Δέν ἐξετάζεται ἂν ὁ Ἄνθιμος εἶναι ἢ ὄχι κι αὐτός θύμα τοῦ Ἀλῆ πασαῖ, ἀφοῦ ἡ ἐπισκοπή Σταγῶν εἶναι στρατηγικὴ περιοχὴ Ἡπειροθεσσαλίας, ὅπου ἡ οἰκονομία τοῦ Ἀλῆ εἶχε τεράστιες ἐκτάσεις, τσιφλίκια.

1. Πετυχαίνει τὴν παράνομη ἐκλογὴ του σέ ἐπίσκοπο Σταγῶν, χάρι στήν εὐνοία πού εἶχε ἀπὸ τόν Ἀλῆ. 2. Στὴ χειροτονία του διατυπώνει ὕβρη ἀποκαλώντας «ἄξιο» τόν Ἀλῆ πασαῖ. Ὁ Πολύκαρπος τόν ἀπαξιώνει, ἀλλά ἐκεῖνος ἕκτοτε θέλει νά 'τά βρεῖ' μέ τόν μητροπολίτη. 3. Ὑποβάλλει στὸν Ἀλῆ νά διώξει τόν Πολύκαρπο, λέγοντας ὅτι τόν ἀντικατέστησε στή Λάρισα («... Ἀλῆ πασαῖς... εἶναι εἰς τὴν Λάρισαν ὁ δεσπότης»), γίνεται ἡ αἰτία νά ἐγκαταλείψει ὁ Πολύκαρπος τὴν πόλη του γιὰ τὴν Κων/πολη. 4. Πάλι συντάσσεται μέ τόν Δράμαλη «τώρα θά σοῦ εἶμαι σκλάβος, νά μέ συμφιλιώσης μέ τόν Λαρίσης καί ὁ, τι ἀγαπᾶς εἶμαι πρόθυμος», κι ἐκεῖνος τόν ὑπακούει (!), μεταφέρει τὸ αἷτημα στὸν μητροπολίτη.

II. Ὁ Δράμαλης, μέ διαλόγους καί σχόλια, ἀπὸ στρατάρχης ὑποβαθμίζεται διοικητικά καί ἠθικά ἔναντι τοῦ Πολυκάρπου. Ὁ τύπος του εἶναι πάνω στήν παράδοση τοῦ τύπου τοῦ *capitano* (λοχαγοῦ) 'παλικαρά' (τῆς *Commedia dell'arte*), ὑποχωρητικοῦ, ἀφελῆ, κακεντρεχοῦς.

1. Στήν κοινὴ κἀθοδο ἀπὸ τὴν Κων/πολη στή Λάρισα ἐμφανίζεται νά ἠγεῖται ὁ Πολύκαρπος καί τόν συνοδεύει ὁ Δράμαλης (Προφανῶς συνέβη τὸ ἀντίθετο). 2. Εἶναι ἀρχικῶς στρατάρχης, ἀλλά κατόπιν ἐνεργειῶν τοῦ Πολυκάρπου ὑποβαθμίζεται ἀπὸ τόν Χουσεῖν πασαῖ Γαβανάζογλου καί ἐνοχλεῖται: «τοῦ ἐκακοφάνη τοῦ Δράμαλη»<sup>37</sup>. 3. Γίνεται οὐσιαστικὰ τσιράκι τοῦ Ἄνθιμου, πιστεύοντας ὅτι θά πείσει τόν Πολύκαρπο νά συμφιλιωθεῖ μέ ἐκεῖνον, νομίζοντας ἀφελῶς ὅτι θά πείσει ἕναν «φίλο» του ὅπως

<sup>36</sup> Π.χ. 1. *Ἐμπορος τῆς Βενετίας*: Σάλοκ, πολὺπαθος χαρακτήρας, ἀλλά προκαλῶν τὸ μαρτύριο τοῦ χρωῶσπι του, 2. *Πολύ κακό Γιὰ τὸ Τίποτα*: Δόν Τζών, νόθος ἀδελφός. 3. *Βασιλιάς Λήρ*: Ἐνδμόνδος, νόθος γιός, ἄσχημος, ὑποκριτής. 4. *Ριχάρδος Γ'*: Γλῶσσερ: νόθος κ.ο.κ. Ἡ ἐπίδραση τοῦ Σαίξπηρ στή μετέπειτα λογοτεχνία εἶναι ἐμφανὴς σέ ὅ,τι ἀφορᾶ τὸν τύπο αὐτό. Εἶναι χαρακτηριστικὸ ὅτι ὁ Ἰω. Κωλέττης καί ἄλλοι λένε γιὰ τὸν Ἄνθιμο στὸν μητροπολίτη: «νά τόν χειροτονήσεις κι ἄς βγάλει τὰ μάτια του», ἐνῶ ὁ Πολύκαρπος τόν ἀποκαλεῖ «θεοκατάρατε!», βλ. βλ. *Ζέγκος*, ὅ.π., σσ. 36, 38.

<sup>37</sup> Πρόκειται γιὰ τόν Χουσεῖν πασαῖ Καβανός-ζαντέ, ὁ ὁποῖος τὸ 1820 διορίστηκε βαλῆς τῆς Ρούμης καί τὸ 1821 (7/19 Φεβ.) βαλῆς Θεσσαλονίκης-Καβάλας, βλ. *Ἠλίας Κολοβός* κ.ά. σσ. 341-342, κλπ. Ὁ Γαβανάζογλου δέν εἶχε οὐσιαστικὸ ρόλο, ἀναφέρεται γιὰ νά μειωθεῖ ὁ Δράμαλης.

νομίζει έναν β' κατηγορίας πολίτη, μεταφέρει 'αίτημα' πού δέν γίνεται δεκτό, μνησικακει: «Εἰς δέ τόν Δράμαλιν ἔμεινεν ἡ ἔχθρα». Ἀφοῦ δέν τοῦ κάνει τό θέλημα, λησιμονεῖ τί 'φιλία' –θίχτηκε πού δέν τοῦ ἔκανε 'τίς παρακάλιές του'– καί ἀπό ἐμπάθεια, ζητᾷ τήν κεφαλή του ἀπό τόν σουλτάνο πού τόν καταδικάζει εἰς θάνατον (Δέν δηλώνεται ἡ ἀλληλογραφία, γιά νά μῖν κριθεῖ ἡ ἀνώτατη ἐξουσία). 4. Φονασκεῖ εἰς βάρος ἑνός ἀδύναμου μελλοθάνατου, ἐπιβάλλει πιό ὀδυνηρή θανάτωση γιά κληρικό, μέ ἀποκεφαλισμό, τόν ὁποῖο οἱ δῆμοι ὀλοκληρώνουν μέ τριπλό χτύπημα, πιό βασανιστικό.

Οἱ ἔντονοι χαρακτηῖρες τῶν ἡρώων σέ λόγους καί πράξεις δείχνουν ἐπίδραση πρωτίστως ἀπό τό θέατρο<sup>38</sup>, τό ὁποῖο μαρτυρεῖται λ.χ. στόν Τύρναβο<sup>39</sup>, ἀλλά περισσότερο στίν πόλη πού σημάδεψε τήν πνευματική του μύηση, τήν Κων/πολη (Φανάρι), ὅπου καλλιεργεῖται θέατρο-λογοτεχνία<sup>40</sup>. Ὡς ἐκ τούτου: 1. Ὁ Ἄνθιμος, ἀλλοτριωμένος ὅπως εἶναι, χρησιμοποιεῖ κατά κόρον ὀθωμανική διοικητική ὀρολογία 2. Ὁ διπλωματικός καί ἀριστοκράτης Βελῆς ὀμιλεῖ τήν ἐκκλησιαστική διάλεκτο 3. Ὁ Ἄλις ἐκφράζει τήν προσπομπή ἀλλά καί ὀμῆ γλώσσα, εὐνοώντας κόλακες 4. Ὁ Δράμαλης εἶναι ὑπό τήν σκιά τῆς ἡγετικῆς προσωπικότητας τοῦ Πολυκάρπου, ἀπό τόν ὁποῖο ζητᾷ 'παρακάλιές' ὅπως λέει ὁ ἴδιος, γίνεται ἀφελῆς πιστεύοντας ὅτι ὡς «ἄκρος φίλος» τόν ἔχει ὑπό ἔλεγχο (βλ. πιό πάνω) 5. Ὁ ἀτίθασος, νατουραλιστικός ἥρωας Πολυκάρπος κυριαρχεῖ στους πιό χαμηλῶν ἀπαιτίσεων ἀντι-ἥρωες. Εἶναι μία ἔντονη, ἀντισυμβατική προσωπικότητα, ὁ ἀγνός νέος τῆς ἐπαρχίας, στρατευμένος ἀπό ὑψηλή αἴσθησι καθήκοντος. Τονίζεται, λοιπόν, ἡ φυσική του κατατομή, ὁ Ἄλβανός, ὡς ἀνθρωπος πυγμαῖς, σκληρός μέ τόν ἑαυτό του ἀκόμη καί τί στιγμή τοῦ ἀποκεφαλισμοῦ του, μέ ἀπότομα φερσίματα καί λόγια. Αὐτό ὅμως εἶναι τό κέλυφος, ἡ οὐσία εἶναι ὅτι ἀγαπᾷ τήν Ἐκκλησία καί σέβεται τόν ἑαυτό του, ἐπικαλούμενος τήρησι τοῦ φιρμανίου διορισμοῦ του, ὅτι εἶναι «ὅμοιος μέ βεζύρη». Μέ τόν δικό του τρόπο γίνεται στό θέατρο τῆς ζωῆς μιμητής τοῦ Χριστοῦ μέχρι θανάτου.

<sup>38</sup> Τό θέατρο ἦταν διαδομένη μορφή τέχνης τήν προεπιαναστατική περίοδο στίς Ἑλληνικές περιοχές καί τί Διασπορά μέ μεταφράσεις καί πρωτότυπα ἔργα, μέ ἔμφρασι στό ἱστορικό καί τό ἀρχαῖο δράμα, βλ. Δημ. Σπάθης, *Ὁ Διαφωτισμός καί τό νεοελληνικό θέατρο*, University Studio Press, Θεσσαλονίκη 1986, σ. 9 κ.έ. Βάλτερ Ποῦχνερ, *Ἀνθολογία Νεοελληνικῆς δραματοποιίας*, τόμ. Α', *Ἀπό τήν Κρητική Ἀναγέννησι ὡς τήν ἐπανάστασι τοῦ 1821*, ΜΙΕΤ, Ἀθήνα 2006, 403 κ.έ., ὅπου βιβλιογραφία.

<sup>39</sup> Θεατρικά ἔργα παίζονταν π.χ. στόν οἶκο τοῦ Βελῆ πασᾶ στόν Τύρναβο, βλ. Ἰωάννης Λεονάρδος, *Νεωτάτη τῆς Θεσσαλίας χωρογραφία*, εἰσαγωγή-σχόλια-ἐπιμέλεια Κώστας Σπανός, ἐκδόσεις Θεαταλός, Λάρισα 1992, σ. 52: «Εἰς δέ τό κάτω πάτωμα ἐκτείνετο κατά μήκος μία μεγαλωτάτη σάλα μέ ὀρειοτάτας ζωγραφίας, ...ὅπου πολλάκις ἐπαρασταίνοντο παρά τῶν Εὐρωπαϊῶν **θέατρα καί κωμῳδία** ἐπί τῆς δεσποτίας τοῦ Β(ελῆ) Π(ασᾶ)».

<sup>40</sup> Ποῦχνερ, ὀ.π., σσ. 403-406, ὅπου βιβλιογραφία. Πρβλ. Γουλούλης, Α', σσ. 211-212, σημ. 26.

Υπάρχει ειδικός έστιασμός στην ψυχογράφηση τόν ήρωα, τά κίνητρά του για τήν άσυνήθιστη συμπεριφορά του πού τόν όδηγει στην αυτοθυσία. Αιτία εΐναι ή έσωτερική σύγκρουση, τό 'τραύμα', λόγω τής μείωσης πού ύφίσταται ό ίδιος και ή Έκκλησία. Δέχεται πολεμική, άγοραιο λεξιλόγιο, σάτιρα. Τόν σέρνει άστυνόμος χωρίς ράσο στους δρόμους! Κυρίως όμως 'πάσχει' από τήν ύπόθεση του Σταγών Άνθίμου. Άκριβώς αυτό πού θά άποτυπώσει ό Βηλαράς «Πασκάς για τήν Άλήθεια» (βλ. κεφ. 3):

1. Έπιρράζεται από τους συμβούλους του Άλῆ πασά νά συνευδοκίσει στην άντικανονική έκλογή του Άνθιμου. Στή χειροτονία άποκαλεί τόν Άνθιμο «Ανάξιο», για νά λάβει τήν άπάντηση «*Εΐναι άξιος ό Άλῆ πασάς*». Υποχωρώντας γίνεται άντικείμενο χλεύης από τόν Άλῆ πασά: «*Ἦλθες εις τάς φρένας σου! ... Διότι ήμεΐς οί Άλβανοί κατόπιν σκεπτόμεθα!*» Έμμεσα δέ άπειλη: «*ήξεύρεις ότι εΐναι ιδικός μου*». 2. Στο κέντρο βάρους του κεμένου, όταν έρχεται ό Άνθιμος στή Λάρισα, γίνεται ή έκρηξη. Δέν τόν δέχεται, τόν άποκαλεί «θεοκατάρατο», τήν πιο βαριά λέξη του κεμένου, οί φύλακες τόν ώδοϋν από τίς σκάλες. 3. Ο Άνθιμος γίνεται άνθρωπος του Δράμαλη, ό όποιος φαντάζεται ότι ό Πολύκαρπος εΐναι 'φίλος', ύποχείριό του. Μεσολαβεί για νά 'φιλιωθοϋν' οί δύο κληρικοί, αλλά ακολουθεί έκρηξη, άπειλεί νά κάνει «τερπιέ» τόν επίσκοπο Σταγών, τόν άπολύει. Η πληγή κλείνει, αλλά έρχεται ή μήνη του Δράμαλη και άνατρέπει τήν επικρατήσασα έκκλησιαστική τάξη, ολοκληρώνεται ή τραγωδία.

### Γ. Μαρτυρία θανάτου-ταφή

Θά δοθει τελική μάχη, αλλά σέ άνώτερο ύπαρξιακό επίπεδο. Δέν έχουν πλέον ρόλο οί εντάσεις του κεφ. [B], ό Ίγνάτιος έκφράζει μία άνεπαίσθητη κεντρική θεολογία, ότι ό Πολύκαρπος: 1. Έργάζεται ύπέρ τής ειρήνης: α) συμβάλλει στην ειρηνευτική διαδικασία στή Μαγνησία β) άρνείται νά δραπετεύσει από τί φυλακή του για άποφυγή άντιποίνων γ) εύχεται ύπέρ του σουλτάνου, δεχόμενος πάνω του τήν άπόδοση κοσμικής δικαιοσύνης, νά μίν ενεργήσει δώξεις στο σύνολο. 2. Τό 'τραύμα' του από τήν έκνομη χειροτονία του Άνθιμου άποκαθίσταται μέ δική του ήρωική έξοδο μέ τό πού τόν εκδιώκει, ενεργεια πού κόστισε τί ζωή του, άφοϋ προκάλεσε τί μήνη του Δράμαλη, κι από «φίλος» έγινε έχθρός. Η στάση του φαίνεται ως όμολογία, λαμβάνοντας τέτοια προκλητική στό σύστημα άπόφαση εν μέσω πολέμου! Δραματοποιείται ή καταδίκη, χρεώνεται στην εμπάθεια του Δράμαλη, πού χρησιμοποιεί τί γραφειοκρατία για νά τόν φονεύσει. 3. Συνειδητοποιεί ότι εΐναι τό έξιλαστήριο θύμα, όπως οί άλλοι έκτελεσθέντες μητροπολίτες τό 1821 (οί Διονύσιος Καλλιάρχης και Γρηγόριος Δέρκων ἦταν γέροντές του), αλλά προσφέρει τόν εαυτό του ως «καλογερικό κεφάλι» για νά μή γίνουν αντίποινα, αν δραπέ-

τευε 4. Πεθαίνει ελεύθερος μί θέλοντας νά τόν δέσουν 5. Βιώνει τί δίκη-θανάτωσή του ως αναβίωση του Πάθους του Χριστού<sup>41</sup>. Γίνεται μιμητής του Ἀρχιερέα Χριστού, ἐκφράζοντας τί δική του τελική ἐτυμηγορία-μαρτυρία στους Ὁθωμανούς 6. Ὁ Ἰγνάτιος κλείνοντας ἀποκαλεῖ τόν καρατομηθέντα μπροστολίτη «ἅγιος», δηλαδή Μάρτυρα. Δέν εὐνοεῖ τιμή λειψάνων ἀγίου (ὅπως ἐπιβάλλει ἡ *E.N!*), πέρα ἀπό τό «σημεῖο» ὅπου ἡ βυθισμένη στό νερό τοῦ Πνευτοῦ κεφαλή ἐμφανίζεται στό σημεῖο τῆς τομῆς τοῦ σώματος<sup>42</sup>.

Ἡ μαρτυρία πού ἀποκαλύπτει στό [Γ] μέρος ὁ Πολύκαρπος θυμίζει τί συνήθη τῶν Μαρτύρων τῆς Τουρκοκρατίας, οἱ ὅποιοι μέ τίν ὁμολογία τους ἀποκαθιστοῦν μιά παλαιά ἄρνηση τῆς Πίστεως, ἕναν συμβιβασμό. Ἐξαρση τῆς ἠθικῆς νίκης των ἔκαναν οἱ Κολλυβάδες<sup>43</sup>. Ἐπομένως μετά τί δράση στό μέρος [Β] ὁ Ἰγνάτιος φαίνεται νά ἀξιολογεῖ τίν περιπτώσή του κοντά στήν κολλυβαδική παράδοση.

Ὁ Βίος ἔχει καλυμμένη πνευματικότητα, τό ὅποιο ὑποβάλλει τόν Πολύκαρπο ὡς μαρτυρικό πρόσωπο, στοχεύοντας στήν ἀποκατάστασή του, «πρός ἐνθύμψιν», ὅπως λέγει στό τέλος ὁ Ἰγνάτιος, πλέον ὡς «περίφημος Ἀλβανός». Ἡ τέχνη εἶναι ἀπλῶς τό ἐπίστρωμα, εἰδικά στό τιμῆμα [Β] δημιουργημένο μέ προδιαγραφές ὑψηλῆς δραματικῆς τέχνης, μέ ἐπίδραση ἀπό τό θέατρο καί τί λογοτεχνία τῆς ἐποχῆς. Ὁ Ἰγνάτιος ἀνανεώνει ἕναν τυπικό Βίο Μάρτυρα σέ πτό σύγχρονη μορφή.

Ἡ προσωπική σχέση πού ἔχει ὁ συγγραφέας ὡς διάκονος τοῦ μπροστολίτη του, τόν φέρνει νά εἶναι ἐνήμερος ἀπό τόν ἴδιο γιά τίν Ἐκκλησία του. Μέχρι τώρα δέν ἔχει ἐξετασθεῖ ὁ κύκλος γνωριμιῶν καί ἐπιδράσεων τέτοιου ἐπιφανοῦς στελέχους τοῦ Πατριαρχείου μέ ἀσυνήθιστη συμπεριφορά, ἡ ὅποια συνάδει μέ τό κίνημα τῶν δικαιωμάτων τοῦ ἀνθρώπου καί τοῦ πολίτη ἢ τίν κριτική σέ κακῶς κείμενα τοῦ αἰχμάλωτου ἑλληνισμοῦ πού ἀπορροθίζαν τίν Ἐκκλησία. Πολλοί πνευματικοί διδάσκαλοι καί κληρικοί, ὁ Κοραῆς κ.ἄ., ἐξέφραζαν

<sup>41</sup> Γουλούης, Β', ὀ.π., σσ. 156-157.

<sup>42</sup> Ζέγκος, ὀ.π., σ. 53: «...ἀπέπτη ἡ **ἀοίδιμος** ψυχή του εἰς τά οὐράνια». σσ. 55-56: «Ἦ τοῦ θαύματος, **ἡ ἅγια ἐκείνη κεφαλή** εἶχεν ἔλθη ὑποκάτω του σώματος... καί οὕτως ἐσπώσασαμεν τό **ἅγιον λείψανον**...».

<sup>43</sup> Γιά τό μαρτύριο τῶν νεομαρτύρων βλ. Γεώργιος Τζεδόπουλος, Ὁρθόδοξοι *Νεομάρτυρες* στήν Ὁθωμανική ἀυτοκρατορία, ἀδημ. διδ. διατριβή, ΕΚΠΑ, Ἀθήνα 2012, ὁ ὅποιος δέχεται ἐργαλειοποίησή του ἀπό τοὺς Κολλυβάδες. Γιά τά κίνητρα αὐτοθυσίας πάνω σε ἑκατομύρια τραῦμα τοῦ νεομάρτυρες (βιβλιογραφία) βλ. Γουλούης, Β', σσ. 158-159.

διάφορες κριτικές και προτάσεις. Είχε ζήσει άλλωστε στο κέντρο του προβληματισμού, τίν Κων/πολι. Από όλα αυτά τά κείμενα εξετάζεται ή διαφανόμενη σχέση που έχει ο Πολύκαρπος, Ἡπειρώτης ὄν, μέ μία 'δεξαμενή' παιδείας, τίν **Ἑλληνική Νομαρχία** (1806), 'Πολιτεία τῶν νόμων' τῶν Ἑλλήνων. Εἶναι ἔργο Ἀνωνύμου, ὁ ὁποῖος ζῶντας στήν Ἡπειρο, θέτει ἐπί τάπιτος τίν ἐλευθερία τῶν Ἑλλήνων πρωτίτως ὡς ζήτημα παιδείας καί ἐκπαίδευσης (μορφωτικῆς, ἔνοπλης), χωρίς νά ἀποβλέπει σέ ἔθνικό κράτος<sup>44</sup> ἢ καταργώντας τό Ὄθωμανικό:

Α) *Ἐμφαση στόν δίκαιο πόλεμο*: 1. Α65-66: Δίκαιος εἶναι ὁ πόλεμος «πρός διανθέντευσι τῆς ἰδίας ζωῆς καί ἐλευθερίας» 2. Α68 κ.έ.: σχόλια γιά τόν πόλεμο, «ἐπιστήμην τῆς τακτικῆς», «ἐπιστήμη τῶν ἀρμάτων», ἔξαρχη Λεωνίδα, Α77 κ.έ.: σχόλια γιά ἀρχιστράτηγο, στρατιῶτες, τέχνη ἀρμάτων, τέχνη πολέμου 3. Α97 κ.έ.: ἔξαρχη Ρίγα 4. Α106 κ.έ.: σημασία τῆς λ. «πατρίς» πού γεννά «ἐλεύθερους στρατιῶτες» («ἀνηφῶσι ...τόν θάνατον καί... νά ὀρμῶσι μέ ἀνέκφραστον θάρρος»), ἔξαρχη τῆς ἔννοιας 'ἐλευθερία' 5. Α142κ.έ.: «ὀμιλεῖ ὁ ἐλεύθερος, ὅταν εὐρίσκεται ἀρματωμένος πρός διανθέντευσι τῆς πατρίδος του» 6. Ε20-21: πολλοί (10.000) κατέφυγαν στά βουνά ὡς ἔνοπλοι 7. Ε33: «τά ἄρματα τῆς δικαιοσύνης εἶναι ἀνίκητα» Β) *Ἀπόλυτη ἐναντίωση στόν τύραννο Ἀλή πασά*: 1. Ε87-96: ἔξαρχη Σουλιωτῶν κατοίκων ἑνός χωρίου πού ἐστράφη κατά τοῦ τυράννου τῆς Ἡπειροῦ Ἀλή πασά, 2. Γ1-14 κ.έ.: Περί ἀδιεξόδου τῶν Μωαμεθανῶν, Γ28-30: ἰδίως τῆς κακῆς κυβερνήσεως τοῦ Ἀλή πασά σέ Ἡπειρο-Θεσσαλία Γ) *Ὁξεία κριτική σέ κακῶς κείμενα στήν Ἐκκλησία-μοναχισμό* πού δέν ἐκφράζονται ἀπό τό γνήσιο πνεῦμα τῶν Ἀποστόλων: 1. Β18-21: ἐναντίωση σέ ἀναξίους καί κληρικούς 2. Δ1 κ.έ.: Κριτική στό «ἀμαθές ἱερατεῖον», κριτική τῆς Ἱερᾶς Συνόδου τοῦ Πατριαρχείου, ἐνστάσεις γιά τί σχέση τῆς μέ τούς Ἀποστόλους τοῦ Χριστοῦ (βλ. Δ7-9: «Ἐπρεπε νά ξαναγυρίσῃ ὁ Χριστός, διά νά σᾶς φωτίσῃ...»), γενικῶς κυριαρχεῖ ὁ 'χρυσός' 3. Δ39-42: κριτική τῶν σχέσεων μονῶν καί λαϊκῶν, Δ43-45: ἔλλειψη σωστοῦ κηρύγματος 4. Δ45-47: ἀπόρριψη τῆς θέσεως ὅτι ἡ ὀθωμανική κυριαρχία ὑπάρχει διά τίς ἁμαρτίες 5. Δ38-39, 52: ἐναντίωση στήν ἐκμετάλλευση λειψάνων-«θαυμάτων» Δ) *Ἐξαρχη ἠθικοῦ πλεονεκτήματος τῶν Ἑλλήνων ἐναντι τῶν Ὄθωμανῶν*: 1. Α142-152.: ἔξαρχη «φιλίας ὑπό τῆς Νομαρχίας», ὁμόνοιας 2. Δ1 κ.έ.: ἐπισήμανση τοῦ ρόλου «ἀρίστων συμπολιτῶν» 3. σ. Δ61-99: ἐνσταση γιά τούς Ἑλλήνες στό ἔξωτεροκό πού λησιμονοῦν τίν πατρίδα 4. Ε9-14: Ὑπεροχί τῶν Ἑλλήνων πρός τό γηρασμένο Ὄθωμανικό κράτος πού ἀνέχεται μικροῦς ἀποστάτες τυράννους στήν ἐπαρχία 5. Ε15κ.ε.: Ἡ «Ἀνάσταση» εἶναι δυνατή, οἱ Ἑλλήνες διαθέτουν παιδεία, ἔχουν μέλλον, ἡ χριστιανική θρησκεία τούς δίνει ὑπεροχί. Ἡ ἀπόκτηση τῆς ἐλευθερίας γίνεται μέ τά «ἄρματα», τίς δικές τους δυνάμεις (παιδεία, ὀργάνωση).

Οἱ δύο Ἡπειρωτες ἐφαρμοζοῦν, θεωρητικά ὁ Ἰγνάτιος, στήν πράξη ὁ Πολύ-

<sup>44</sup> Βασίλης Κρεμμύδας, «Ἀνωνύμου τοῦ Ἑλλήνος, Ἑλληνική Νομαρχία. Μία ἀπόπειρα ἐρμηνείας», *Μνήμων* 35 (2016): 315-322. Γιά ἐπιδράσεις ἀπό τίν ἀρχαία ἑλληνική φιλοσοφία ἢ τί σύγχρονη εὐρωπαϊκή (γαλλική) σκέψη βλ. Παν. Νοῦτσος, *Ἑλληνική Νομαρχία. Συμβολή στήν ἔρευνα τῶν πηγῶν τῆς*, ἐκδ. Δωδώνη, (Ἀθήνα), 1982.

καρπος, ὅσα ἐπαγγέλλεται ὡς νέα παιδεία ἢ *E.N.* Ὡς ἐκ τούτου ὁ «Βίος» ἐμφανίζει: 1. ἕναν 'πολεμικό' τύπο, πού ἀνηφαῖ τόν θάνατο, 'ἀρματωλό' ὑπέρ τῶν δικαίων τῆς Ἐκκλησίας, ἱκανόν νά συνάζει ὅσους παίρνουν τά «ἄρματα» (κλέφτες' καί ἀρματολούς, ἐναντίον τοῦ Ἀλῆ πασα). Ὡς ἐλεύθερο ἄτομο ἀντιμετωπίζει τόν θάνατό του ὡς ἀναλώσιμος στρατιώτης γιά τήν Ἐκκλησία μέ τήν ὁποία συνδέεται μέ πνευματικό γάμο. 2. πολέμωντας τόν Ἀλῆ πασα, τό κόκκινο πανί τῆς *E.N.*, μέ ἀποστολή στρατοῦ, 3. στρεφόμενος ἐναντίον ἀναξίου κληρικοῦ, ἐκφράζει τήν ἐπιστροφή σέ κρυμμένες ἀρχαίες ἢ εὐαγγελικές (ἀποστολικές) ἀξίες, τό θυσιαστικό πρότυπο τοῦ Καλοῦ Ποιμένα Χριστοῦ. 4. 'παραγράφοντας' τόν μοναχισμό, δέν εἶναι ὁ τύπος τοῦ ὀσίου Μοναχοῦ, 5. ἀγωνιζόμενος ὡς Ἄριστος', ὡς ἐπίσκοπος πού ἔμεινε στόν τόπο του κοντά στους ὑπόδουλους. 6. Ἀποφεύγει νά προσελκύσει ἰδιαίτερη τιμή τῶν λειψάνων του. 7. Τόν θεωρεῖ ἐνωτικό στοιχεῖο στό Ὄθωμανικό κράτος (βλ. κεφ. 3).

Ἐπάρχουν δύο ἐνδεχόμενα ἐρμηνείας τῆς συγγένειας τοῦ «Βίος» πρὸς τήν *E.N.* Εἶναι πιθανόν ὁ Πολύκαρπος νά διάβασε ἀπλῶς τό κείμενο π.χ. εὐρισκόμενος στήν Κων/πολη (1806-1808) καί εὐαισθητοποιούμενος προσέλαβε μερικές θέσεις<sup>45</sup>. Ἴσως, ἀκόμη, πρὶν γίνει κληρικός, Ἡπειρώτης ὢν, νά κατηχήθηκε ἀπό τόν δημιουργό ἢ τόν κύκλο πού παρήγαγε τήν *E.N.* στήν Ἡπειρο. Ἐχουν προταθεῖ ὡς συγγραφεῖς τῆς *E.N.* ἄνθρωποι πού ἔζησε ὁ Πολύκαρπος. Πρῶτα ὁ ἐπιφανής διδάσκαλος τῶν Ἰωαννίνων πού ὑπῆρξε δάσκαλός του, ὁ Ἀθανάσιος Ψαλίδας (1767-1829) ἢ ἄλλοι Ἡπειρωῶτες πού μερικοὶ ἦταν φίλοι του, οἱ Βιλαρῆς καί Κωλέττης, ἐνῶ μπορεῖ νά ἦταν γνωστοί του οἱ Σπάχος καί Δοννάς<sup>46</sup>. Κάτι συνδέει τούς δύο Ἡπειρωῶτες, Ἰγνάτιο καί Πολύκαρπο, μέ τόν ἔχοντα ἄμεση γνώση τῆς Ἡπειροῦ-Θεσσαλίας συγγραφέα τῆς *E.N.* Τό ἔργο εἶναι ἐνημερωμένο (σέ ὑποσημείωση πού δέν χρεώνεται ἀπαραίτητα στόν συγγραφέα) γιά τήν κατάσταση στήν Ἄρτα τό 1805, λίγο πρὶν φτάσει ὁ Πολύκαρπος<sup>47</sup>! Ἡ *E.N.* ἢ ὁ κύκλος

<sup>45</sup> Τήν *E.N.* μελέτησε ἐπισταμένως ἕνας πολύ κοντινός στόν Πολύκαρπο Θεσσαλός, ὁ Παΐσιος Σταγῶν (1784-1808), σχολάρχης τῆς Σχολῆς τοῦ Πατριαρχείου (Νοε. 1809-1816), μητροπολίτης Σηλυμβρίας (1816-1818) καί Φιλιππουπόλεως (1819-1821) παραδιδόντάς την μέ τί βιβλιοθήκη του στή μονή Ἁγίας Τριάδος Μετεώρων, βλ. Βαλέτας, ὁ.π., ἀρθρο Ν. Βέν «Ἐρευνες καί στοχασμοί...», σ. 8-12. Ὁ Παΐσιος εἶχε ἐπαφές μέ τόν Λαρισαῖο παπά Δημήτρη Οἰκονόμου (1808).

<sup>46</sup> Χρ. Φράγκος, «Ἡ συμβολή τοῦ Ἀθανασίου Ψαλίδα στή δημιουργία ἐπαναστατικοῦ πνεύματος στήν Ἡπειρο (Ὁ Ἀθανάσιος Ψαλίδας καί ἡ Ἑλληνική Νομαρχία)», *Δωδώνη*, τόμ. 1 (1972), σσ. 87-108, 97 κ.έ. Βαλέτας, ὁ.π., σσ. 15α-20α (Ψαλίδας), 20α κ.έ., νῆκ.ε. (ὁ συγγραφέας).

<sup>47</sup> Ὁ Ἰγνάτιος ἀναφέρει (Ζέγκος, ὁ.π., σ. 30): «ἐπῆγε εἰς τόν ἅγιον Ἄρτης Μακάριον καί ἐχειροτονήθη διάκονος, μετονομασθεὶς εἰς Πολύκαρπον εἰς τό 1806 ἔτος. Ὅτε ὁ Μακάριος ἐπροβιβάσθη καί ἔγενεν Ἐφέσου, ὁ Πολύκαρπος ἔμεινεν εἰς Ἄρταν». Ὅμως ὁ Μακάριος Γ΄ διετέλεσε ὡς Ἄρτης στά 1779-1794 καί μετετέθη στήν Μητρόπολη Ἐφέσου (1801-1803). Στά 1794-1805 μητροπολίτης



πού τί δημιούργησε<sup>48</sup> έπηρέασαν τίν προσωπικότητά του, ιδίως στή στράτευση έως θανάτου, όπως είπτε «...έγώ έχω τρανέψει είς τίν Κωνσταντινούπολιν!»

Ένα δείγμα τών επιδράσεων πού είχε ή *E.N.* στίς συνειδήσεις έπιφανών Θεσσαλών κληρικών, άφορά στόν Παΐσιο Σταγών, πού υπήρξε άναγνώστης της (σμ. 45). Ο Παΐσιος άφησε τί Θεσσαλία άπό τό 1808 γιά τίν Κων/πολη, αλλά ήδη συνεργαζόταν μέ τόν Διονύσιο Καλλιάρχη στή Λάρισα (1792-1803), μετέπειτα μητροπολίτη Έφέσου (1803-1821), π.χ. γράφοντας επίγραμμα στόν νέο Άγιο Άχίλλιο. Έκτός άπό τόν (έκ Ζουμπάτας Πατρών) Γρηγόριο Δέρκων (1801-1821) πού προώθησε τόν Πολύκαρπο στήν Κων/πολη, στή Λάρισα τόν έφερε ό Διονύσιος<sup>49</sup>. Ο ίδιος Κων/πολίτης ιεράρχης συνδέεται και μέ τόν Πηλιορείτη διδάσκαλο Γρηγόριο Κωνσταντά (1758-1844) [Άμπελάκια (1796-1802), Μηλιές (1812-1821)] πού είναι παρών στήν Κων/πολη (1809-1812) ως διδάσκαλος τού άνεμιού του<sup>50</sup>. Τότε βρισκόταν στήν Κων/πολη και ό Πολύκαρπος, όταν ψηφίσθηκε ως Λαρίσης 1810/11. Όλοι είναι, έπομένως, συνεργάτες μέ τόν Διονύσιο, πού εκθειάζεται σέ όλες τίς πηγές γιά τό ήθος του, πρós άνανέωση τής Έκκλησίας. Δέν φαίνεται τυχαίο νά έρχεται ό Πολύκαρπος, μέ τίν ευχή τού Διονυσίου, σέ μία δύσκολη Μητρόπολη λόγω τής άγριότητας τών έντοπίων Τούρκων, αλλά και τής αυθαιρεσίας τού Άλη πασά<sup>51</sup>, ούτε τυχαία είχε τί στάση πού εκδίλωσε.

<sup>48</sup> Άρτης ήταν ό Ίγνάτιος, και μετά ό Πορφύριος (1805-1808 [1808-κ.έ. μητροπ. Έλασσώνος], 1813-1820, 1828-), ό όποιος μέ βάση τόν «Βίο» θά πρέπει νά χειροτόνησε τόν Πολύκαρπο διάκονο. Πιθανόν ως λαϊκός είχε κάποια σχέση μέ τόν Μακάριο. Η *E.N.* Δ33β (σημείωση), βλ. *Βαλέτας*, ό.π., σ. 30\* (άρθρο Ν. Βέν) εκφράζεται μέ βαρείς χαρακτηρισμούς εναντίον τού Άρτης έννοώντας τόν Ίγνάτιο.

<sup>49</sup> *Βαλέτας*, ό.π., λα΄-λβ΄ (εισαγωγή), ό όποιος τί θεωρεί 'εταιριστικό βιβλίο'.

<sup>49</sup> Ζέγκος, ό.π., σσ. 30-31, 40-41: «...παρουσιάσθη είς τόν πατριάρχη ... μετά τού γέροντος Διονυσίου τού Έφέσου».

<sup>50</sup> Για τόν Γρ. Κωνσταντά ως διδάσκαλο στή Άμπελάκια, Κων/πολη και Πήλιο βλ. *Μουρτζάνος*, ό.π., σ. 54 κ.έ. Παράρτημα Β΄ 1. Ο Κωνσταντάς έμφανίζει άνάλογα κοινά σημεία μέ τίν *E.N.*: είναι επιφυλακτικός γιά τόν ρόλο τού μοναχισμού στήν τότε συγκυρία, βλ. *Μουρτζάνος*, σ. 26-27, όπου βιβλιογραφία, 43-44, 62, 146, 148-154, 160. Καλλιεργεί τίν παιδεία, μετατρέποντας τό μοναστήρι τού Άγίου Νικολάου Νέου των Μηλεών σέ Σχολή (Η *E.N.*, Δ52 προτείνει οι μοναχοί νά μορφωθούν, προφανώς γιά νά γίνουν διδάσκαλοι) οργανωμένη στόν τύπο μοναστηριακού κοινοβίου, ύπαγόμενη στό Πατριαρχείο, βλ. *Μουρτζάνος*, ό.π., σσ. 59, 61-65, 106, 175-176, 312 κ.έ., 314, 381. Ο Γρ. Κωνσταντάς 'συναντά' τόν Πολύκαρπο: 1. Εφάρμοσε τίν προοδευτική παιδαγωγική μέθοδο Pestalozzi στή σχολή τών Μηλεών, βλ. *Μουρτζάνος*, ό.π., σ. 319. 2. Στή 'Νεωτερική Γεωγραφία' προβάλλει τίν πολιτική-πολιτισμική διεργασία σέ άρνητικές καταστάσεις τού τόπου, εκφράζει τό 'άντιμοναχικό' και 'άντιεπισκοπικό' πνεύμα τού Κοραή και τής *E.N.*, βλ. *Μουρτζάνος*, ό.π., σσ. 43, 130-143, 146, όπου βιβλιογραφία.

<sup>51</sup> Τά καταγγέλλει ή *E.N.*, βλ. πίο πάνω και *Βαλέτας*, ό.π., Γ9α (σημείωση): «Οί Θεσσαλονικείς και οι Λαρινοί ύποφέρουσι ... πολλά περισσότερον άπό τούς λοιπούς Έλληνας, ώσάν όπου σχεδόν καθ' έκάστην φονεύονται δύο και τρείς Χριστιανοί». Τίν ίδια εικόνα τού φόβου τών Χριστιανών δίνουν σχεδόν όλοι οι περιηγητές άκόμη και ό Holland, ό.π., σσ. 123-124, γράφοντας γιά τόν Πολύκαρπο πού άπέφυγε τόν δημόσιο συγχρωτισμό.



## ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΣ Ο ΡΑΨΑΝΙΩΤΗΣ

Διαβαίνοντας τήν πανέμορφη καί γραφική κοιλάδα τῶν Τεμπῶν πού τί διασχίζει ὁ Πηνειός ποταμός, αὐτός ὁ ὑδάτινος πλοῦτος τοῦ Θεσσαλικοῦ κάμπου, τό φυσικό σύνορο πού ἐνώνει τήν Θεσσαλία μέ τήν Μακεδονία καί ἀνεβαίνοντας τούς πρόποδες τοῦ Ὀλύμπου, δεσπόζει ἐπιβλητικά σέ ὑψόμετρο 500 μέτρων μέ πανοραμική θέα στό Αἰγαῖο Πέλαγος τό ὄμορφο καί μεγάλο χωριό, ἡ Ραψάνη. Βρίσκεται στόν νομό τῆς Λάρισας, εἶναι γνωστή, μεταξύ ἄλλων, ἀπό τό περίφημο καί ἐξαρετικό κρασί Ραψάνης. Κουβαλάει ὅμως μεγάλη ἱστορία. Ἔχει μεγαλώσει καί ἔχει ἀναθρέψει μεγάλες προσωπικότητες πού ἔπαιξαν σημαντικό ρόλο ἀνά τούς αἰῶνες. Ἔχει νά ἐπιδείξει καί Ἐκκλησιαστικές μορφές ὅπως ὁ Ἅγιος Γεώργιος ὁ Ραψανιώτης, ὁ Διδάσκαλος. Εἶναι φιλόξενο μέρος μέ φιλήσυχους κατοίκους, γεγονός πού καταμαρτυρεῖ ἡ ἐπίσκεψη καί φιλοξενία τοῦ Διδασκάλου τοῦ Γένους Πατρο-Κοσμᾶ. «Οἱ Ἅγιοι στούς ἀγίους!», ὅπως λέει τό γνωμικό μας.

Ἐπάρχει ὅμως καί ὁ ἄγνωστος γιά τούς περισσοτέρους, ἀκόμα καί στόν μουσικό κόσμο, ἀλλά τόσο μεγάλος σέ μουσικό ἐκτόπισμα, ὁ Ἀναστάσιος ὁ Ραψανιώτης, ὁ «Γλυκύς».

Ὁ Ἀναστάσιος Ραψανιώτης, τοῦ ὁποίου τό πραγματικό ἐπώνυμο ἦταν Χατζηλάσκαρης καί προφανῶς λόγω τοῦ τόπου καταγωγῆς του ἐπικράτησε τό Ραψανιώτης, γεννήθηκε στό δεύτερο μισό του 18ου αἰῶνα καί, δυστυχῶς, δέν γνωρίζουμε πότε πέθανε.

Σύμφωνα μέ μαρτυρίες τῶν ἱστορικῶν, ὑπῆρξε πολυγραφότατος καί μελωδικότατος, μέ καλλιτεχνική καί λυρική φωνή! Διετέλεσε Πρωτοψάλτης Λαρίσης, πράγμα πού σημαίνει ὅτι ἦταν ἄριστα καταρτισμένος στούς «μουσικούς δρόμους», τήν ἐξάισια τέχνη τοῦ μέλους καί τῆς θεωρίας τῆς πολύτιμης Ἐκκλησιαστικῆς Μουσικῆς, τῆς ἐπονομαζόμενης «Βυζαντινῆς», τῆς ὑμνωδίας τῶν Ἀγγέλων καί προικισμένος μέ ἐξάισια φωνή.

Οί διασκευές τῶν μουσικῶν κομματιῶν πού μᾶς κληροδότησε εἶναι πάρα πολλές, καί μάλιστα ἐπεκτείνονται σέ ὀλόκληρη τήν Ὀκτώηχο καί ἰδιαίτερα σέ ὄλα τά εἶδη τοῦ μέλους τῆς Βυζαντινῆς Πατρῴας μουσικῆς (στό εἰρμολογικό ἢ σύντομο, στό στιχηραρικό ἢ ἀργοσύντομο, παπαδικό ἢ ἀργό).

Θά ἦταν εὐλόγο καί σημαντικό νά ἀναφέρω ἐπιγραμματικά ὅτι ἦταν συγγενής μέ τόν Μεγάλο Ἅγιο τῆς Ἐκκλησίας μας, τόν Ἅγιο Γεώργιο τόν Ραφανιώτη τόν Διδάσκαλο, τοῦ ὁποῦ ἡ Ἐκκλησία μας τιμᾷ τή μνήμη του, στίς 5 Μαρτίου καί ἡ τοπική Ἐκκλησία, ἡ Ἱερά Μητρόπολη Λαρίσης σεμνύεται καί γεραίρει.

Ὁ σημαντικός αὐτός μουσικός, ὁ Ἀναστάσιος Ραφανιώτης ἀπέκτησε σπουδαία φήμη, ὅπως αὐτό διαπιστώνεται στά πολλά καί διάφορα συγγράμματά του πού ὑπάρχουν σέ ἑλληνικές καί ξένες βιβλιοθήκες. Διακρίνεται στά μουσικά δρώμενα καί ἔργα τοῦ καιροῦ του. Συγκρίνεται ὡς ἰσάξιος τῶν συγχρόνων του μουσικοδιδασκάλων καί καλλιτεχνῶν τῆς Ἐκκλησιαστικῆς καί Βυζαντινῆς Μουσικῆς καί τέχνης τῶν Ἀγγέλων, καθῶς καί τῶν παλαιότερων του ἀκόμα! Νέος σκαπανεύς καί ἄφοβος καινοτόμος, ὡς πρὸς τά μέχρι τότε κρατοῦντα καί ἰσχύοντα στόν Θεόπνευστο, μέγα καί ὠκεάνιον κόσμο τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Μουσικῆς, κάτι πού θεωροῦμε ὅτι πρόκειται περὶ παγκοσμίου γεγονότος (φαινομένου). Ἐκεῖνος, πρῶτος, εἰσήγαγε τόν Τέταρτο ἦχο στούς Πολυελαίους (εἶναι ἓνα μουσικό κομμάτι τοῦ Ὁρθρου). Σύμφωνα μέ διάφορες μουσικολογικές μελέτες, μέχρι τότε καί πρὶν τήν ὑπαρξή του, δέν διαπιστώνεται πολυελαίος νά ψάλλεται σέ Τέταρτο Διατονικό τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ὀκτώηχου. Ἡ συμβολή του εἶναι σημαντική, καί μάλιστα ἀποτελεῖ μοναδικό γεγονός καί συνεχίζεται νά ἐρευνᾶται ἀπό τούς μεταγενέστερους μελουργούς-ἐρευνητές καί μελετητές, ἐξετάζοντάς το ἀπό μουσικολογικῆς πλευρᾶς.

Ὁ Ἀναστάσιος Ραφανιώτης ὡς μελουργός καί συνθέτης ἔχει νά ἐπιδείξει μεγάλο μουσικό ἔργο, τό ὁποῖο εἶναι ἀποθησαυρισμένο σέ διάφορες βιβλιοθήκες. Ἰδιαίτερη ἀναφορά ἔχει κάνει καί ὁ μακαριστός Λαμπαδάριος τοῦ Μητροπολιτικοῦ Ναοῦ Λαρίσης τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλίου ὁ Κωνσταντῖνος Σαῖτης, ἐξαιρετος μουσικός καί Θεολόγος καθηγητής.

Ὁ μέγας Μουσικοδιδάσκαλος τῆς Ραφάνης διασκεύασε Δοξολογίες, Κοινωνικά τῶν Κυριακῶν, Κοινωνικά τοῦ Ἐνιαυτοῦ, Ὕμνους τῆς Θείας Λειτουργίας, Ὕμνους τῆς Λειτουργίας τοῦ Μεγάλου Βασιλείου, Ὕμνους τῆς προηγουμένης Θείας Λειτουργίας, τῆς Περιόδου τῆς Μεγάλης Τεσσαρακοστῆς, τοῦ Τριωδίου, Ὕμνους τῆς Μεγάλης ἑορτῆς τοῦ Πάσχα, Πολυελαίους κ.ά. Μεταξύ τῶν μεγάλων μελουργῶν τῆς Πατρῴας, Ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς, τόν Πέτρο

Πελοποννήσιο, τόν Πέτρο Βυζάντιο, τόν Ίάκωβο Πρωτοψάλτη, συγκαταλέγεται καί ὁ Μεγάλος καί Γλυκός Ἀναστάσιος Ραφανιώτης. Αὐτή ἡ ἐπιλεγμένη μουσική τετράδα διαδραμάτισε σημαντικό ρόλο στήν ἐξέλιξη τῆς ψαλτικῆς τέχνης καί βοήθησε στήν ἀνθιση τῆς Πατρῶας μουσικῆς τοῦ 18ου αἰῶνα.

Συναντοῦμε κάθε φορά διαφορετική ὑπογραφή καί προσωνύμιο στά ἔργα καί χειρόγραφα τοῦ Ἀναστασίου. Ὑπογράφει ὡς Ἀναστάσιος Πρωτοψάλτης Λαρίσης, Ἀναστάσιος ὁ Ἑλλαδίτης, Ἀναστάσιος ὁ Λαρσινός, Ἀναστάσιος Λαρσέος, Ἀναστάσιος Ραφανιώτης καί, τέλος, Ἀναστάσιος Πρωτοψάλτης τῆς Λαρισαίων Ἐκκλησίας. Ἐνα ἀπό τά σπουδαιότερα ἔργα του εἶναι ὁ Καλλωπισμός τοῦ Οἰκηματαρίου. Μάλιστα, νά ἀναφέρω ὅτι ὅλο τό μουσικό ἔργο του ὑπάρχει σέ Συλλογή μέ τήν ὀνομασία τά «Ἄπαντα», πού ὑπάρχουν σέ τρεῖς μουσικές συλλογές, σέ βιβλιοθῆκες τοῦ Ἁγίου Ὅρους. Ὡς μέγανος Μουσικοδιδάσκαλος εἶχε πολλούς μαθητές, ἕνας ἀπό αὐτούς, ὁ πῖο γνωστός, ἦταν ὁ μέγανος ἐκκλησιαστικός συγγραφέας, ὁ Παρθένιος ὁ Μετεωρίτης πού καταγόταν ἀπό τά Τρίκαλα Θεσσαλίας καί διετέλεσε Ἡγούμενος στήν Ἱερά Μονή τοῦ Μεγάλου Μετεώρου, τῆς Περωνύμου Μοναστικῆς Κοινότητος τῆς Καλαμπάκας. Πολλά ἀπό τά ἔργα τοῦ Ἀναστασίου βρίσκονται δυστυχῶς, διασκορπισμένα στήν Ἑλλάδα καί σέ διάφορα μέρη τοῦ κόσμου, σέ βιβλιοθῆκες, ὅπως τῶν Μετεώρων τῆς γειτονικῆς πόλης τῆς Καλαμπάκας, τοῦ ὄρους Σινᾶ, τοῦ Ἡνωμένου Βασιλείου τῆς Ἀγγλίας, τῶν Ἱεροσολύμων, σέ ἑλληνικά νησιά ὅπως Ὑδρα, Λέσβο, Πάτμο, καθώς καί στή Βενετία τῆς Ἰταλίας. Αὐτό καί μόνο τό γεγονός ἀποδεικνύει ὅτι πρόκειται γιά μεγάλη μουσική μορφή, ἀλλά καί πόσο σημαντικός ὑπῆρξε στήν ἀνάπτυξη καί διάδοση τῆς Πατρῶας Ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς καί τοῦ πολιτισμοῦ μας.

Λέγεται ὅτι ἔγραψε «Πολυχρονισμό» γιά τόν Ἀφέντη τῆς Μπογδανίας (Μολδαβία) τῆς Ρουμανίας σέ Τέταρτο ἤχο. Ἐφαλε καί στόν Μητροπολιτικό Ναό τοῦ Ἰασίου. Ἀναφέρεται πῶς πῆγε τό 1753 στήν Ρουμανία γιά νά λάβει τή θέση τοῦ Πρωτοψάλτου στόν Μητροπολιτικό Ναό τοῦ Βουκουρεστίου.

Ὁ Πατήρ Μακάριος, Ρουμάνος Ἱερομόναχος ἀναφέρει στή «Ἱστορικά τῆς Ρουμανικῆς μουσικῆς Ψαλτικῆς» τά ἑξῆς: «Στίς ἡμέρες πού Πρωτοψάλτης στό Μητροπολιτικό Ναό τοῦ Βουκουρεστίου ἦταν ὁ Σάραμπαν (ὁ ὁποῖος μάλιστα ἦταν καί δάσκαλός του), τόν Ἰούλιο τοῦ 1753 ἔρχεται ὁ πῖο τέλειος καί διάσημος Δάσκαλος ἐκείνης τῆς ἐποχῆς ὁ Ἑλληνας Ἀναστάσιος Ραφανιώτης». Αὐτό τό γεγονός ἀποδεικνύει ὅτι ὁ Ἀναστάσιος Ραφανιώτης γνώριζε καί μιλοῦσε Ρουμανικά. Ὁ λαμπρός αὐτός ἄνδρας τῆς Ραφάνης, πού ὑπῆρξε τέλειος μουσικός, ἦταν γνώστης καί ξένων γλωσσῶν, φιλομαθής καί ἐγγράμματος.

Ἡ Ραψάνη θά πρέπει νά εἶναι ὑπερήφανη πού ἔχει νά προβάλει τέτοια λαμπρή ἱστορία, μέ τόσα ἀξιόλογα καί σημαντικά τέκνα, τά ὁποῖα καί ἐξέθρεψε ἀξίως. Ἀνίκη στήν Ἱερά Μητρόπολη Λαρίσης τιμή καί γέρας, γιατί ὡς λίκνο ἅγιον καί τροφός πνευματικός ἀνέδειξε τέκνα πιστά, καλλικελάδους Ἱεροψάλτες, γλυκεῖς καί σπουδαίους μουσικοδιδασκάλους καί ἐμβληματικές προσωπικότητες!

Μέ κάθε τρόπο λοιπόν, ἄς συνεχιστεῖ ἡ πρόοδος αὐτή σε κάθε τομέα, ἄς δοθεῖ ἡ πρέπουσα σημασία στήν ἐκμάθηση τῆς Ἐκκλησιαστικῆς καί Πατρῶας Μουσικῆς, διότι ὄχι μόνο το ἐπιζητεῖ ὁ Τόπος Αὐτός καί ἡ Ἐκκλησία, ἀλλά τό ἐπιτάσσει ἡ Ἱστορία καί εἶναι ἀναγκαῖο γιά τή διάσωση τῆς ἐθνικῆς μας ταυτότητας.

## Θέματα Ὁρθόδοξης Θεολογίας καί Παράδοσης

\* \* \*

ΑΡΧΙΜ. ΙΓΝΑΤΙΟΣ ΜΟΥΡΤΖΑΝΟΣ  
ΠΡΩΤΟΣΥΓΚΕΛΛΟΣ ΙΕΡΑΣ ΜΗΤΡΟΠΟΛΕΩΣ ΛΑΡΙΣΗΣ ΚΑΙ ΤΥΡΝΑΒΟΥ

### Ο ΑΠΟ ΛΑΡΙΣΗΣ ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΣ ΑΘΗΝΩΝ ΚΑΙ ΠΑΣΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ ΔΩΡΟΘΕΟΣ ΚΟΤΤΑΡΑΣ ΚΑΙ ΤΟ ΖΗΤΗΜΑ ΤΟΥ ΠΑΛΑΙΟΥ ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟΥ

Τὸ παλαιοημερολογιτικὸ ζήτημα ἀπασχόλησε καὶ ἀπασχολεῖ πολλοὺς Χριστιανοὺς. Ἰδιαιτέρου ἐνδιαφέροντος παρουσιάζουν οἱ θέσεις καὶ οἱ ἀναλύσεις τῆς σπουδαίας προσωπικότητος τοῦ ἀπὸ Λαρίσης Ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν καὶ πάσης Ἑλλάδος Δωροθέου Κοτταρᾶ (1888-1957), ὁ ὁποῖος ἤρθε σὲ δημόσιο διάλογο ὡς Μητροπολίτης Λαρίσης μετὰ ἐκπροσώπους τοῦ παλαιοῦ ἡμερολογίου, ἀφίνοντάς μας μίαν λίαν ἐνδιαφέρουσα παρακαταθήκη, ὅχι μόνον γιὰ τὸ ζήτημα καθαυτὸ, ἀλλὰ καὶ γιὰ ἄλλα θέματα, ὅπως εἶναι ἡ ἀναχειροτονία καθηρημένων κληρικῶν.

Τὸν Δεκέμβριον τοῦ 1947 ὁ πρῶν Μητροπολίτης Φλωρίνης Χρυσόστομος, μέσα στὰ πλαίσια τῆς πολεμικῆς τῶν παλαιοημερολογιτῶν, εἶχε συγγράψει καὶ κυκλοφορήσει κείμενο μετὰ τὸν τίτλον «*Ἀναίρεσις τῆς ἡμερολογιακῆς πραγματείας τοῦ Σεβασμιωτάτου Μητροπολίτου κ. Δωροθέου Κοτταρᾶ τῆς δημοσιευθείσης εἰς τὸ μινιαῖον περιοδικὸν "Ἀρχεῖον τοῦ Κανονικοῦ καὶ Ἐκκλησιαστικοῦ Δικαίου"*». Ἐκεῖ ἀπαντοῦσε στὸν Δωροθέου προσπαθῶντας νὰ ἀναρέσῃ τὰ ἐπιχειρήματά του ὡς ἐσφαλμένα μετὰ σκοπὸν, ὅπως ὁ ἴδιος ἀναφέρει, νὰ πείσῃ τὸ ὀρθόδοξο κοινὸν καὶ νὰ τὸ προφυλάξῃ ἀπὸ τίνος, κατὰ τὴν γνώμην του, πλάνης στὴν ὁποία μποροῦσε νὰ ὑποπέσῃ, λόγῳ τοῦ κύρους, τῆς μόρφωσης καὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς πείρας τοῦ Δωροθέου, ποὺ ἔχουν εἰδικὴ βαρύτητα στὴν δημόσια γνώμην.<sup>1</sup>

<sup>1</sup>Υπὸ τοῦ Σεβ. Χρυσόστομου Μητροπολίτου πρῶν Φλωρίνης, *Ἀναίρεσις τῆς ἡμερολογιακῆς*

Με μεγάλη νηφαλιότητα στην μελέτη του, που ανήκει στην παρὰ πάνω έκδοση ὑπὸ τὸν τίτλο *Νομοκανονικὴ θέσις τοῦ παλαιομερολογιτικοῦ ζητήματος*, ὁ Δωρόθεος, ἀπόλυτα καὶ πολύπλευρα τεκμηριωμένα, διατυπώνει τὴν ἄποψη ὅτι οἱ παλαιομερολογίτες ὡς Ὁρθόδοξοι Χριστιανοὶ ἐξακολουθοῦν νὰ ὑπάρχουν, χωρὶς νὰ κατατάσσονται στοὺς ἀλλοδόξους ἢ ἀλλόθρησκους, γιὰ τοὺς ὁποίους ἰσχύει ἔτσι κι ἄλλιῶς, με βάση τὶς συνταγματικὲς διατάξεις, ἢ θρησκευτικὴ ἐλευθερία καὶ ἢ ἐλεύθερη τέλεση τῆς λατρείας τους. Ἐπομένως, οἱ Παλαιομερολογίτες ἀποτελοῦν μέλη τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας καὶ ὑπάρχονται στὶς διατάξεις τῶν νόμων τοῦ Κράτους, οἱ ὁποῖοι προστατεύουν τὰ δικαιώματά της.

Οἱ παλαιομερολογίτες δὲν εἶναι σχισματικοὶ οὔτε αἵρετικοί, ἀλλὰ ὀρθόδοξοι χριστιανοί, οἱ ὁποῖοι πρεσβεύουν τὰ ὀρθόδοξα δόγματα καὶ τὴν ἴδια καὶ ἀπαρραλλάκτη ὀρθόδοξη πίστη. Ἄρα, καὶ γι' αὐτοὺς ἐφαρμίζονται ὅλες οἱ κανονικὲς καὶ οἱ νομικὲς διατάξεις. Ἐφ' ὅσον δὲ τὶς παραβοῦν ὑπόκεινται στὶς κανονικὲς καὶ στὶς νόμιμες ποινές. Τὶς μὲν κανονικὲς ποινὲς τὶς ἐπιβάλλει ἡ Ἐκκλησία, ἡ ὁποία καθαρίζει τοὺς κληρικούς καὶ ἀφορίζει τοὺς λαϊκούς, τὶς δὲ ἄλλες ποινὲς ἐπιβάλλει τὸ Κράτος, σύμφωνα με τοὺς νόμους του, ἀλλὰ καὶ μέσω τῶν Δικαστηρίων, τὰ ὁποῖα, σύμφωνα με τοὺς νόμους, ποῦ ἀπορρέουν ἀπὸ τὴν προστασία τῆς Ὁρθόδοξης Θρησκείας, τιμωροῦν ἐπιβάλλοντάς τὶς ἀνάλογες ποινές.

Ἐκεῖνοι ποῦ καθαιροῦνται ἀπὸ τὴν Ἐκκλησία δὲν μποροῦν νὰ ἱερουργοῦν καὶ νὰ ἐκτελοῦν ἱερατικὲς πράξεις, στὶς ὁποῖες ἔχουν δικαίωμα μόνο ἐκεῖνοι ποῦ ἔχουν τὴν Ἱερωσύνη. Οἱ παραβάτες προχωροῦν σὲ πράξεις ἀντιποιούσεως βαθμοῦ, τίτλου, τιμῆς, ἱερατικοῦ λειτουργήματος καὶ διακριτικῶν διαστίμων. Ὡς ἐκ τούτου, ἀπαγορεύεται νὰ τὰ φέρη καὶ νὰ ἐνεργῇ μ' αὐτὸν τὸν τρόπο ὁ καθηρημένος κληρικός<sup>2</sup>.

Τὸ ἴδιο πρόβλημα ἐπεξεργάζεται ὁ Δωρόθεος καὶ στὴν συνέχεια στὴν μελέτη του με θέμα *Παρατηρήσεις ἐπὶ τῆς γνωματεύσεως τῶν κ. κ. καθηγητῶν ἐπὶ τοῦ παλαιομερολογιτικοῦ ζητήματος*. Ἡ γνωμάτευση ἐπ' αὐτοῦ τῶν καθηγητῶν τῆς Νομικῆς Σχολῆς τοῦ Ἐθνικοῦ Πανεπιστημίου Γ. Ράμου, Χ. Σγουρίτσα καὶ Κ. Τσάτσου, ἡ ὁποία δημοσιεύθηκε τὸ 1951 στὸ περιοδικὸ *Ἐκκλησία* εἶχε δύο σημεία τὰ ὁποῖα τέθηκαν ὑπὸ τὴν ἀμφισβήτηση τοῦ Δωροθέου. Τὸ πρῶτο ἀνέφερε ὅτι «ἡ Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος εἰσέγαγε τὸ Γρηγοριανὸν ἡμε-

πραγματείας τοῦ Σεβασμιωτάτου Μητροπολίτου κ. Δωροθέου Κοτταρᾶ τῆς δημοσιευθείσης εἰς τὸ μηνιαῖον περιοδικόν "Ἀρχεῖον τοῦ Κανονικοῦ καὶ Ἐκκλησιαστικοῦ Δικαίου", Δεκέμβριος 1947.

<sup>2</sup> Δωροθέου Μητροπολίτου Λαρίσης, *Νομοκανονικαὶ Ἔρευναι*, Ἀθῆναι 1951-52. σσ. 181- 195.



ρολόγιον» καὶ τὸ δεύτερο ὅτι «οἱ καθαιρεθέντες Ἀρχιερεῖς μεταστάντες σὺς τάξεις τῶν μοναχῶν καὶ ἀπολέσαντες τελείως πάντα ἱερατικὸν βαθμὸν καὶ τὴν ιδιότητα τοῦ κληρικοῦ, δύνανται νὰ ἐπανακτίσωσι ταύτην μόνον διὰ νέας χειροτονίας».<sup>3</sup>

Ὁ Δωρόθεος ἐδῶ ἀποδεικνύει μὲ ἱστορικὰ ἐπιχειρήματα ὅτι τὸ Γρηγοριανὸ ἡμερολόγιον ἔχει καταδικασθεῖ ἀπὸ τὴν Ἐκκλησία, διότι δὲν ἀποτελεῖ διόρθωση τοῦ ἡμερολογίου, ἀλλὰ μεταρρύθμιση τῆς ἑορτῆς τοῦ Πάσχα. Λόγω καινοτομίας καὶ χρησιμοποίησής του ὡς προσπλυτιστικοῦ μέσου, τὸ ἔχουν καταστήσει ἀπαραδέκτο. Ἀπαντᾷ δὲ ῥητῶς ὅτι τὸ διορθωμένο Ἰουλιανὸ ἡμερολόγιον εἶναι ἐκεῖνο τὸ ὁποῖο χρησιμοποιεῖται.

Ἡ Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδας δὲν θὰ μποροῦσε νὰ ἀποδεχθῆ τὴν εἰσαγωγὴν τοῦ Γρηγοριανοῦ ἡμερολογίου, διότι αὐτὸ ἀποκρούεται ἀπὸ τὴν Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία, ἡ ὁποία δὲν ἔχει ἀποκλείσει τὴν ὅποια διόρθωση τοῦ Ἰουλιανοῦ ἡμερολογίου, ἀπὸ ἄποψη ἀστρονομική. Αὐτὸ τὸ εἶχε ἀποφασίσει τὸ 1919 ἡ ἐπιτροπή, ἡ ὁποία εἶχε ὀρίσθῃ ἀπὸ τὴν Ἱερὰ Σύνοδο καὶ ἀποτελεῖτο ἀπὸ Μητροπολίτες, τὸν Ἀρχιεπίσκοπο Ἀθηνῶν Χρυσόστομο καὶ πανεπιστημιακοὺς καθηγητὲς καὶ μάλιστα ἀναφέροντας τὰ ἑξῆς: «*Ἡ Ἐπιτροπὴ φρονεῖ ὅτι ἡ μεταβολὴ τοῦ Ἰουλιανοῦ ἡμερολογίου μὴ προσκρούουσα εἰς δογματικούς καὶ κανονικούς λόγους δύνανται νὰ γίνῃ μετὰ συννενόησιν μετὰ τῶν λοιπῶν Ἐκκλησιῶν ...ὕπὸ τὸν ὅρον οὐχὶ τῆς προσχωρήσεως εἰς τὸ Γρηγοριανὸν ἡμερολόγιον*». Ὁ Δωρόθεος σημειώνει, ἐπίσης, ὅτι ἡ Ἱεραρχία τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος συνῆλθε τὸ 1923 καὶ ἀποφάσισε τὴν ἀποδοχὴν τοῦ διορθωμένου Ἰουλιανοῦ ἡμερολογίου καὶ ὄχι τοῦ Γρηγοριανοῦ, μὲ τὴν προσθήκην 13 ἡμερῶν στὸ Ἰουλιανό, χωρὶς νὰ μεταβληθῆ ἀπολύτως τὸ Πασχαλινὸ καὶ τὸ ἐν γένῃ Ἑορτολόγιον τῆς Ἐκκλησίας. Ἐπιπροσθέτως, τὸ 1929 ἡ Ἱεραρχία τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος ἐξέδωσε ἀνακοίνωση ἡ ὁποία ἀνέφερε ὅτι Ἱερὰ Σύνοδος σὲ συμφωνία μὲ τὴν Ἱεραρχία ὅλων τῶν Ὁρθοδόξων Ἐκκλησιῶν θεωρεῖ ὅτι ἡ διόρθωση ἡ ὁποία ἔγινε στὸ Ἰουλιανὸ ἡμερολόγιον δὲν προσκρούει στὰ δόγματα οὔτε σὺς παραδόσεις καὶ στοὺς ἱερὸς κανόνες τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας.

Ὁ Δωρόθεος ἐξηγεῖ καὶ ἐδῶ μὲ ἱστορικὴ καὶ ἐπιστημονικὴ ἀκρίβεια ὅλα τὰ σημεῖα καὶ τὶς λεπτομέρειες τῆς διορθώσεως καὶ κάνει πολὺ σημαντικὰ παρατηρήσεις, τὶς ὁποῖες θεωρεῖ ἀναγκαῖες γιὰ τὴν ἀποκατάσταση τῆς ἀληθείας, ἀλλὰ καὶ γιὰ τὴν ἀπόκρουση ὅλων τῶν κατηγοριῶν πρὸς τὴν Ἐκκλησία ἀπὸ τοὺς παλαιομερολογίτες, ὅτι εἰσήγαγε τὸ Γρηγοριανὸ ἡμερολόγιον, πρᾶγμα ποὺ

---

<sup>3</sup> *Αὐτόθι*, σ. 196.

δέν συμβαίνει στην πραγματικότητα, προσπαθώντας να παραστήσουν την Έκκλησία ύποταγμένη στην Δυτική. Η κατηγορία ότι η Έκκλησία είναι διψθεν σχισματική απορρίπτεται από τον Δωρόθεο με την οικεία γι' αυτόν μέθοδο της άρογης τεκμηρίωσης.<sup>4</sup>

Ός προς το δεύτερο σημείο της παρατηρήσεως, όπου θίγεται το ζήτημα της άναχειροτονήσεως, ο Δωρόθεος δέν τξξετάζει περιοριζόμενος στην ειδική περίπτωση τών καθαιρεθέντων παλαιοημερολογιτών, αλλά μέσα στα γενικά του πλαίσια τών κανόνων και τών δογμάτων της Έκκλησίας. Καταλήγει δέ ότι τὰ δόγματα πιστεύονται όπως παραδίδονται από την Έκκλησία και έχουν αδιάσειστο κύρος. Δέν χωράει κανένας συμβιβασμός στα ζητήματα πίστewς. Σύμφωνα μ' αυτήν την πίστη, και από την πράξη της Έκκλησίας, αν κάποιος κληρικός χειροτονηθή κανονικώς και έπειτα καθαιρεθῆ, αν θέλη να μετανοήση και να επανέλθη, γίνεται δεκτός από την Έκκλησία με τόν οικείο βαθμό ιερωσύνης, χωρίς να γίνη νέα χειροτονία.

Προς τεκμηρίωση δέ τών παραπάνω παραθέτει την μαρτυρία του άκλόνητου ΞΗ' Αποστολικού Κανόνα, ό όποιος όρίζει ότι «*Εἴ τις Ἐπίσκοπος ἢ Πρεσβύτερος ἢ Διάκονος δευτέραν χειροτονίαν δέξεται παρά τινός, καθαιρείσθω και αυτός και ό χειροτονήσας, εἰ μὴ ἄρα συσταίει ότι παρά αίρετικῶν έχει τὴν χειροτονίαν. Τοὺς γάρ παρά τῶν τοιούτων βαπτισθέντας ἢ χειροτονηθέντας οὔτε πιστοὺς, οὔτε κληρικοὺς εἶναι δυνατόν*».<sup>5</sup>

Ίσχυροποιώντας, μάλιστα, τὴν θέση του ό Δωρόθεος παραθέτει και τὸ γεγονός ότι και η Δυτική Έκκλησία διδάσκει τὸ ανεπανάληπτο της ιερωσύνης. Αποδέχεται και αυτή ότι η ιερωσύνη δέν είναι δυνατόν να έξαιλεφθῆ λόγω ποινῆς, αλλά ούτε και έκουσίως σέ περίπτωση αποσκίρτησης από την Έκκλησία και ούτε αναστέλλονται τὰ δικαιώματα της άσκησης που άπορρέουν από τὴν ιερωσύνη. Ὑπαγωγή του κληρικού στην τάξη του λαϊκού σημαίνει τὴν άπώλεια τών αξιωμάτων τὰ όποια συνδέονται με βαθμό, οὐδέποτε, όμως, της ιερωσύνης. Δέν επιτρέπεται σέ τέτοια περίπτωση η τέλεση ιερατικῶν πράξεων, που είναι, όμως, έγκυρες, όταν τυχόν τελεσθούν απ' αυτόν, διότι πηγάζουν από τὸ μυστήριο της ιερωσύνης, τὸ όποιο ό κληρικός φέρει άκέραιο. Επομένως, άπαγορεύεται η έκ νέου χειροτονία.<sup>6</sup>

Η Όρθόδοξος Έκκλησία δέν έχει αποφανθῆ επίσημως περι τού ανεξαλεί-

<sup>4</sup> Δωροθέου Μητροπολίτου Λαρίσης, *Νομοκανονικά Ἔρηναι*, αὐτόθι, σσ. 196-201.

<sup>5</sup> Δωροθέου Μητροπολίτου Λαρίσης, *Νομοκανονικά Ἔρηναι*, αὐτόθι σ. 201.

<sup>6</sup> *Αὐτόθι*, σ. 201.

πτου, αλλά κατά την δογματική διδασκαλία πιστεύει ότι η ιερωσύνη συγκαταλέγεται στα μη επαναλαμβανόμενα μυστήρια. Όμως, και η πράξη ή όποια τηρήθηκε ανέκαθεν ομοίμορφα, αποκλείει την αναχειροτόνιση, αφού η ιερωσύνη, σύμφωνα με την διδασκαλία της, είναι έργο της Θείας Χάριτος και του Αγίου Πνεύματος, που έπιφοιτεί και καθιστά τον Κληρικό άξιο του υπουργήματός του μέσω της παροχής της ζωοποιού δυνάμεως. Η Ίερωσύνη παρέχεται από τον Θεό και η καθαίρεση είναι ανθρώπινη πράξη, η όποία άποτελεί μέσω πειθαρχικό, που άποβλέπει στό να άχρηστοποιεί η Έκκλησία και να καθιστά άνεργή την ιερωσύνη των Κληρικών εκείνων που υπέπεσαν σε παραπτώματα. Αυτό είναι ένα δικαίωμα που έχει η Έκκλησία για να έπιβάλει ποινές στους Κληρικούς της σε περιπτώσεις που αυτοί περιπέσουν σε διάφορα παραπτώματα.

Έτσι λοιπόν όταν μιλάμε για καθαίρεση δέν έννοοϋμε την έξάλειψη της Θείας Χάριτος, που έχει χορηγηθεί από τον Θεό, όπως και της δυνατότητας εκτέλεσης των ενεργειών που άπορρέουν από τον βαθμό του Κληρικού, αλλά άπαγόρευση διαρκή της έκδιλώσεως και της εκτέλεσεως αυτών των ενεργειών. Η άπαγόρευση της αναχειροτονίσεως εκείνου, ό όποιος έχει καθαρευθεί, άποδεικνύεται από την άποδοχή χωρίς χειροτονία των Μελιτιανών και των Καθαρών. Η Γ' Οικουμενική Σύνοδος είχε άναγνωρίσει τις χειροτονίες των σχισματικών των 34 Έπισκόπων οι όποιοι είχαν έναντιωθεί στις άποφάσεις έναντίον των Νεστοριανών. Υπάρχουν, επίσης, αρκετά παραδείγματα στην ιστορία της Όρθοδόξου Έκκλησίας άποδοχής χωρίς να ακολουθήση χειροτονία καθαρευθέντων Κληρικών. Μάλιστα, ό Πατριάρχης Φώτιος είχε ταχθεί κατά των αναχειροτονίσεων βασιζόμενος στον ΞΗ' Άποστολικό Κανόνα και στον ΜΗ' της έν Καρθαγένη Συνόδου.<sup>7</sup>

Άλλωστε, ούτε και η Έκκλησία της Ελλάδος δέν έχει παράδειγμα άναχειροτονίας σε Κληρικό ό όποιος είχε καθαρευθεί, άρκομένη μόνον μέσω άποφάσεως της στην έπιβολή ποινής καθαρέσεως. Έξ αίτίας δέ του προβλήματος που προέκυψε λόγω των παλαιομερολογιτών η Έκκλησία για λόγους σκοπιότητας θεώρησε ότι έπρεπε να την όρίση. Ό Δωρόθεος σ' αυτό τό σημείο, διατυπώνοντας την έπιφύλαξή του προς αυτήν την άπόφαση, άναφέρει ότι χωρίς να έχει πρόθεση επικρίσεως της, για να είναι πιο έμπεριστατωμένη η μελέτη του, παραθέτει έπί του θέματος και τις γνώμες κορυφαίων Καθηγητών της νομικής Έπιστήμης, οι όποιες συγκλίνουν στο συμπέρασμα ότι η έσωτε-

---

<sup>7</sup> Δωροθέου Μητροπολίτου Λαρίσης, *Νομοκανονικά Έργοναι*, αυτόθι, σσ. 203-204.

ρική ύψη της ιερωσύνης είναι απροσπέλαστη από κάθε ανθρώπινο νόμο. Παραθέτει, επίσης, και άλλες γνώμες, οι οποίες θεωρούν ότι στίς περιπτώσεις χειροτονίας από αίρετικούς αυτές είναι άκυρες. Αυτές τις γνώμες τις θέτει πρὸ τῶν αποφάσεων τῶν Οἰκουμενικῶν Συνόδων, οἱ ὁποῖες δέχονταν καὶ τέτοιου εἴδους χειροτονίες. Τονίζει δὲ ὅτι τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο βιάδιζε πάντα μὲ σύνεση, ὅταν παρουσιάζονταν τέτοιου εἴδους περιστάσεις, διαλέγοντας τὴν κατάλληλη ὁδὸ καὶ ἀκολουθώντας τὴν οἰκονομία.

Καταλίγοντας, ὁ Δωρόθεος ὑπογραμμίζει γιὰ μία ἀκόμα φορά ὅτι, βάσει τῆς δογματικῆς διδασκαλίας τῆς Ἐκκλησίας, ἀλλὰ καὶ τῶν πράξεων ποὺ ἔχει μέσα στὴν ἱστορία της ἀκολουθήσει, ἡ ιερωσύνη δὲν εἶναι πράξη δημοσίου δικαίου. Στὸ μυστήριό της Ἰερωσύνης μέσω τῆς Θείας Χάριτος ὑπάρχει ὁ Θεὸς χαρακτήρας, ὁ ὁποῖος δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐξαλειφθῆῖ οὔτε νὰ χαθεῖ, ἐφ' ὅσον πιστεύουμε ὅτι αὐτὸ τὸ χάρισμα δὲν προέρχεται ἀπὸ ἀνθρώπινη δύναμη, ἀλλὰ εἶναι χάρισμα δοθὲν «διὰ προφητείας μετ' ἐπιθέσεως τῶν χειρῶν τοῦ Πρεσβυτερίου», σύμφωνα μὲ τὸν Παῦλο. Ἀντιθέτως, ἡ καθαίρεση εἶναι πράξη ἀνθρώπινη (jus ecclesiasticum), χωρὶς νὰ λαμβάνη χώρα μυστηριακὴ τελετή.<sup>8</sup>

---

<sup>8</sup> Δωροθέου Μητροπολίτου Λαρίσης, *Νομοκανονικά Ἔργονα*, αὐτόθι, σσ. 207-208.

## ΟΙΚΟΛΟΓΙΚΗ-ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗ ΚΡΙΣΗ

**Ἄ**νθρωπος καί περιβάλλον βρίσκονται σέ μία ἄμεση ἀλληλεξάρτησι. Ἡ σχέση τους δόθηκε θεόθεν καί ἀπ' αὐτή ἐξαρτᾶται ἡ ἁρμονική λειτουργία τῆς κτίσεως. Ὄταν, ὅμως, ἀνατρέπονται οἱ νόμοι, πού ὁ Θεός ἔδωσε γιά τήν λειτουργία τῆς κτίσεως, τότε ἔχουμε δυσαρμονία στόν φυσικό κόσμο. Ὁ κόσμος πλάστηκε ἐκ τοῦ μηδενός, μέ τελικό δημιουργήμα τόν ἴδιο τόν ἄνθρωπο ὡς κορωνίδα, πράγμα πού σημαίνει ὅτι ἡ φύσι ὅλη δημιουργήθηκε γιά νά τόν ὑπηρετεῖ. Ὁ ἄνθρωπος ἐνώνει τόν ὑλικό καί πνευματικό κόσμο, καθότι εἶναι μία διμερής ὕπαρξι, βιολογική καί πνευματική ταυτόχρονα. Ἐνδεικτικά, ὁ ἅγιος Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς τονίζει ἰδιαίτερος τή διπλή φύσι τοῦ ἀνθρώπου σέ σῶμα καί ψυχή (Γρηγορίου Παλαμᾶ, *Ὁμιλία ΚΕ'*, PG 151,325D).

Ὁ ἄνθρωπος ὡς ὑλικοπνευματική ὄντοτητα βασιλεύει ἐπί τοῦ φυσικοῦ κόσμου. Ἐκεῖνος ἐξουσιάζεται ἀπό τόν Θεό καί αὐτός ἐξουσιάζει τή γῆ. Αὐτό, ὅμως, δέν σημαίνει ὅτι ἡ ἐξουσία τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἀπόλυτη καί ἀπεριοριστή, «μόνο ὅταν ὁ ἄνθρωπος ἐνεργεῖ σύμφωνα μέ τούς κανόνες τῆς συμπληρωματικότητας, καί ὄχι μέ ἀυθαίρετη βία, γίνεται πραγματικά δημιουργός κατ' εἰκόνα τοῦ Δημιουργοῦ Θεοῦ», (Κάλλιστος Γουέαρ, «Ἡ ἀξία τῆς ὑλικῆς δημιουργίας», στό *Ἄνθρωπος καί Περιβάλλον*, Πάφος 1994, σ.31).

Ἡ σχέση τοῦ ἀνθρώπου καί τοῦ κόσμου δέν εἶναι στατική, ἀλλά δυναμική. Ὁ ἄνθρωπος δέν καλεῖται ἀπλῶς νά ζήσει μέσα σέ ἕναν κόσμο, ἀλλά μέ τήν πνευματική του πρόοδο καί τελείωσι ἀποκτᾶ ταυτόχρονα τήν εὐαισθησία καί τήν δυνατότητα προστασίας τοῦ φυσικοῦ περιβάλλοντος. Ἡ ἐξουσία καί ἡ κυριαρχία τοῦ ἀνθρώπου στόν φυσικό κόσμο ἔχει καί δικαιώματα καί ὑποχρεώσεις. Εἶναι χαρακτηριστική ἡ φράσι στό βιβλίον τῆς Γενέσεως: «*Εργάζεσθαι καί φυλάττειν*» (Γεν. 2,15).

Ὁ ἄνθρωπος πλάστηκε νά κυριαρχεῖ καί νά προστατεύει τήν κτίσι, ν' ἀγαπᾶ τή δημιουργία, νά συμβιώνει μαζί της καί μέ τόν συνάνθρωπο. Ὁ φυσι-

κός κόσμος μέ τά αγαθά του εἶναι ἐκεῖνος πού τροφοδοτεῖ τόν ἄνθρωπο ἀπό βιολογικῆς καί πνευματικῆς πλευρᾶς. Ἡ γῆ εἶναι μία διαρκῆς χορηγός ζωῆς. Ἡ βιολογική ὑπαρξη τοῦ ἀνθρώπου ἔχει ἄμεση σχέση μέ τίς πρωτογενεῖς τροφές τοῦ ἀνθρώπου: «καί εἶπεν ὁ Θεός, ἰδοῦ δέδωκα ὑμῖν πᾶν χόρτον σπόριμον...καί πᾶν ξύλον...ὑμῖν ἔσται εἰς βρῶσιν» (Γέν. 1,29).

Οἱ Πατέρες τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας τονίζουν ἰδιαίτερος τόν ἀνθρωποκεντρικό σκοπό τοῦ κόσμου καί ὅτι ἔγινε πρὸς ὄφελος τοῦ ἀνθρώπου. Ὁ ἅγιος Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος διατυπώνει ὅτι διὰ τόν ἄνθρωπον «...ὁ οὐρανός ἐτανίσθη καί ὁ ἥλιος φαίνει καί σελήνη τρέχει καί ἀήρ ἐξεχύθη καί πηγαί βρῦουσιν, καί θάλασσα ἠπλώθη...». Ὁ κόσμος εἶναι δῶρο τοῦ Θεοῦ καί δέν ἔχει κανένα νόημα, ὅταν ὁ ἄνθρωπος δέν τόν κατανοεῖ μέ τήν ἔννοια αὐτή. Ὁφείλει νά τόν βλέπει ὡς εὐλογία Θεοῦ. Ὁρατά καί ἀόρατα γεννοῦν στήν ψυχή τοῦ πιστοῦ τήν γνώση τοῦ Θεοῦ, γιατί καθίστανται μέσα κοινωνίας μέ τόν Δημιουργό.

Ὁ ἄνθρωπος εὐχαριστεῖ τόν Θεοῦ γιά τόν κόσμο καί τόν ἀντιπροσφέρει: «τά σά ἐκ τῶν σῶν σοί προσφέρομεν κατά πάντα καί διὰ πάντα». Ἔτσι, ὅποιος ἀποδέχεται κάτι ὡς εὐλογία καί εὐχαριστεῖ γι' αὐτή, δέν μένει σέ ἓνα ἀπλό ἐνδιαφέρον γι' αὐτό πού προσφέρεται, ἀλλά εἰσέρχεται σέ μία ἀνώτερη πνευματική σχέση μέ τόν Δωροεδότη. Μία σχέση ἀνανεούμενη καί αὐξανόμενη μέ ἀμοιβαία εἰλικρινή ἀγάπη. Δυστυχῶς, ὅμως, σήμερα, ἡ ἀγιοπνευματική αὐτή στάση ἀπέναντι στόν κόσμο περιορίστηκε σέ ἐπικίνδυνο σημεῖο, γιατί ὁ ἄνθρωπος τῆς καταναλωτικῆς καί ὑλιστικῆς κοινωνίας δέν τόν εἶδε ὡς εὐλογία. Ἐπέπεσε ἀπό τό ἐπίπεδο τοῦ νά χρησιμοποιεῖ τόν κόσμο ὡς ἓνα σημεῖο καί μέσο γιά αὐξηση τῆς ἀνιδιοτελοῦς ἀγάπης του πρὸς τόν Θεοῦ καί τόν συνάνθρωπο. Ἡ παράχρησις τοῦ κόσμου ἀνύψωσε ἓνα ἀνυπερέβλητο διαχωριστικό τεῖχος ἀνάμεσα στόν Θεοῦ καί τόν ἄνθρωπο. Ἡ δέσμευσις καί ἡ προσκόλλησις στόν ὑλικό κόσμο καταδουλώνει καί καταδυναστεύει τήν ψυχή, χωρίς νά ἀφίνει περιθώρια εὐχαριστιακῆς μετοχῆς σ' αὐτά. Ἔτσι γεννᾶ τήν ἀπομόνωσις ἀπό τόν Δημιουργό καί τόν συνάνθρωπο. Αὐτή ἡ ὠφελμιστική δέσμευσις στά ὑλικά αγαθά γίνεται πηγὴ δυστυχίας καί τυραννίας γιά τό ἀνθρώπινο γένος. Ἀποτέλεσμα αὐτοῦ εἶναι ὅτι οἱ συνέπειες γιά τόν ἴδιο τόν ἄνθρωπο στήν σχέση του μέ τόν Θεοῦ καί τόν φυσικό κόσμο, ἀποβαίνουν ὀδυνηρές. Ἄντι νά χρησιμοποιοῦσι τίς φυσικῆς δυνάμεις, πού ἔλαβε ἀπό τόν Δημιουργό ὡς θεοκεντρικῆς, τίς μετέβαλε σέ ἀνθρωποκεντρικῆς καί ἐγωκεντρικῆς μέ ἔξαρησις τό σημεῖο τῆς ὑποκειμενικότητας.

Μέ τήν ἀμαύρωσις τοῦ «κατ' εἰκόνα», μετά τήν πτώσις τοῦ πρωτοπλάστου,

οί πνευματικές του δυνάμεις εξασθένησαν. Η παρακοή στην έντολή του Θεού από τον άνθρωπο και ο χωρισμός του από τον Δημιουργό διατάραξε την αρμονική σχέση με την κτίση και με όλη την δημιουργία. Οί συνέπειες της πτώσεως δεν περιορίστηκαν μόνο στο ανθρώπινο γένος, αλλά επεκτάθηκαν και στην άλλοτη φύση. Έτσι, η κτίση, χωρίς την θέλησή της, υποτάσσεται στην φθορά και στον θάνατο. Τό δαιμονικό στοιχείο είναι η φθοροποιός αιτία, που δεν αφήνει τον άνθρωπο μετά την πτώση να έχει αρμονική σχέση με την φύση και τό περιβάλλον του. Ό κόσμος χάνει την αρχική του σημασία και αίγλη, διότι βρίσκεται υπό την ήγεμονία και εξουσία του διαβόλου. «*Τάς αρχάς και τάς εξουσίας του σκότους του αιώνος τούτου και τά πνευματικά της πονηρίας*» (Βίος Αγίου Αλεξάνδρου, σ.659). Κατάθλιψη και απογοήτευση κυριαρχεί στους ανθρώπους.

Επίσης, υπάρχει σύγκρουση μεταξύ καλού και κακού, γιατί ο άνθρωπος έχει υποστεί έσωτερικό διχασμό. Έπαναστατεί κατά της δικαιοσύνης του Θεού και βρίσκεται σε μία ήθική κατάπτωση εξαιτίας της άμαρτίας του. Η έσωτερική μόλυνση και φθορά του ανθρώπου αντανακλάται, έτσι, και στον περιβάλλοντα κόσμο. Αυτή η έσωτερική κρίση έχει τόν αντίκτυπό της στον φυσικό κόσμο, μέσα στον οποίο ζει και κινείται ο άνθρωπος. Η καλή οικολογική κατάσταση έχει σαν βάση την καλή συνεργασία και αρμονική σχέση του ανθρώπου με τόν Δημιουργό και με τό περιβάλλον του. Δεν στηρίζεται στην ανταγωνιστική στάση του ανθρώπου, ούτε στην έχθρηκή προς τόν συνάνθρωπο και τόν φυσικό κόσμο, πράγματα τά όποια προβάλλουν την μεταπτωτική κατάσταση του ανθρώπου.

Η άρμονία και η ειρήνη κατά την όρθόδοξη χριστιανική διδασκαλία, αποτελούν βασικά χαρακτηριστικά της προοπτικής καταστάσεως του ανθρώπου. Ένω ο άνθρωπος τοποθετήθηκε στον παράδεισο, στον όποιο όλα ήταν καλά και άρμονικά: «*και είδεν ο Θεός τά πάντα όσα έποίησεν, καλά λίαν*» (Γέν. 1,31), δυστυχώς, δεν τόν είδε ως δωρεά και εύλογία, αλλά ως άντικείμενο έκμεταλλεύσεως, για να ίκανοποιήσει τά πάθη και τίς επιθυμίες του.

Η οικολογική κρίση, κατά την άγιοπατερική διδασκαλία, βασίζεται στην άλλοτρίωση και την αποξένωση του ανθρώπου από τόν Δημιουργό Θεό: «*τούτο έστιν τό κακόν, η του Θεου άλλοτρίωσις*» ( Μ. Βασιλείου, «*Ότι ούκ έστιν αίτιος των κακών ο Θεός*», PG 31,348 Α). Απόρροια αυτής της άλλοτρίωσης, ήταν να όδηγηθεί ο άνθρωπος σε αντιπαλότητα με τόν φυσικό κόσμο. Η σχέση με την φύση κλονίστηκε, αλύξήθηκε η δусаρμονία, με αποτέλεσμα να γίνει έντονότερη η οικολογική κρίση. Η μόλυνση είναι συνέπεια της

έσωτερικῆς μολύνσεως καί πνευματικῆς ἀλλοιώσεως τοῦ ἀνθρώπου, τῆς πνευματικῆς «ρυσπάνσεως» του.

Ἡ οἰκολογικὴ κρίση προκύπτει ἀπὸ τὴν κρίση τῶν παθῶν τοῦ ἀνθρώπου, τοῦ ἐγωισμοῦ, τῆς φιλαυτίας, τοῦ ἐγωκεντρισμοῦ, τῆς πλεονεξίας, τῆς κενοδοξίας, τῆς ἡδονῆς καί τῆς ἀπληστίας. Ὁ ἀνθρώπος, λόγῳ τῶν παθῶν, τῆς ἀνασφάλειας καί τοῦ ἄγχους φτάνει σέ ψυχολογικές, πνευματικές καί προβληματικές καταστάσεις. Ἡ οἰκολογικὴ κρίση δέν εἶναι πρωτογενές φαινόμενο, ἀλλὰ ἐκφράζει τὴν κρίση τῆς ἀνθρώπινης ὑπόστασης. Μέσα ἀπὸ τὴν ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου ἀκτινοβολοῦσε ἡ χάρις τοῦ Θεοῦ, μέ τὴν πτώση, ὅμως, ὑποχώρησε, μέ ἀποτέλεσμα ὅλη ἡ κτίσις νά πάσχει. Ἡ ἴδια ἐπαναστάτιση, ἐγινε ἄγρια, γιατί διασπάστηκε ἡ ἐπικοινωνία Θεοῦ καὶ ἀνθρώπου. Ὁ ἀνθρώπος ἐκβιάζει τὴν φύση, καὶ κατόπιν ἡ φύση τὸν ἐκδικεῖται καὶ τὸν τιμωρεῖ.

Ἡ εἰκόνα τοῦ φυσικοῦ κόσμου καταγράφει καὶ τὴν εἰκόνα τοῦ ἀνθρώπου, γιατί ὁ κόσμος εἶναι ἡ εὐρύτερη εἰκόνα τοῦ ἀνθρώπου. Εἶναι τὸ ἴδιο του τὸ σῶμα, ἡ σάρκα πού ἔχει ἀνάγκη τῆς ἰδιαίτερης ἐπιμέλειας καί ἀγάπης: «οὐδεὶς ποτέ τὴν ἑαυτοῦ σάρκα ἐμίσησεν, ἀλλ' ἐκτρέφει καὶ θάλπει αὐτὴν» (Εφ. 5,29). Ὁ ἀνθρώπος καὶ τὸ περιβάλλον ἀλλοιώθηκαν ὀντολογικά καὶ ἠθικά, στὴν προσπάθειά του ὁ ἴδιος νά πετύχει τὴν αὐτοκατάφασί του. Ὁ πεπτωκὼς ἀνθρώπος, μέ τὴν ἀλλοιωμένη ἀνθρώπινη φύση καὶ τὴν ἐγωιστικὴ θηριωδία του, κατέστρεψε τὴν δυνατότητα γιὰ εἰρηνικὴ συμβίωση μέ τὸ φυσικὸ περιβάλλον του καὶ καταστρατίγησε τὴν θεϊκὴ ἐντολή «κατακυριεύσατε τῆς γῆς». Ἡ ἀποστασιοποίηση τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τὸν Θεὸ ἔκανε τὸν ἀνθρώπο νά ἀντιμετωπίσει τὰ πράγματα ὀρθολογιστικά καὶ ἐκκοσμικευμένα.

Ὁ σύγχρονος ἀνθρώπος, τόσο στὴν Ἀνατολή, ὅσο καὶ στὴ Δύση, δημιουργεῖ τὴν θρησκεία τῆς «οἰκονομικῆς καὶ ὑλικῆς ἀναπτύξεως». Τῆ θέση τῆς λατρείας τοῦ Θεοῦ ἀντικατέστησε ἡ λατρεία τῆς «παλίρροιας» τῆς ὕλης καὶ τοῦ χρήματος. Μέ τὸν ἀνθρωποκεντρισμὸ του ὁ ἀνθρώπος ἀπὸ προστάτης καὶ οἰκονόμος τῆς φύσεως κατέληξε σέ «στυγνὸ» δυνάστη. Εἶναι ἐκδηλο, ἀπὸ τὰ προαναφερθέντα, ὅτι τὰ μηνύματα γιὰ τὸ μέλλον εἶναι ἀπαισιόδοξα. Αὐτὸ ἐντείνει περισσότερο τὴν κρίση, διότι ἡ καταστροφὴ τοῦ περιβάλλοντος δέν εἶναι ἓνα τοπικὸ πρόβλημα, ἀλλὰ ἓνα ζήτημα οἰκουμενικὸ καὶ ἀδιαίρετο, καὶ σχετίζεται μέ τὴν ὅλη ὑπαρξὴ τοῦ πλανήτη. Εἶναι τὸ πρῶτο μὴ διαιρετὸ πρόβλημα, πού καλεῖται νά ἐπιλύσει μιά «διαρεμένη ἀνθρωπότητα».

Αὐτὸ, ὅμως, δέν μᾶς ἀποθαρρύνει, οὔτε ἐμποδίζει, ἔστω καὶ τώρα, νά λάβουμε ἐμπρακτὰ μέτρα καὶ οὐσιαστικὴ θέση. Ἐπειδὴ αἰτία τῆς οἰκολογικῆς κρίσεως εἶναι ἡ ἁμαρτία, τὸ ἀντίδοτό της εἶναι ἡ μετάνοια. Ριζικὴ ἀλλαγὴ τοῦ



νοῦ, τοῦ ἥθους καί τῆς συμπεριφορᾶς μας. Μεταμόρφωση ἐσωτερική γιά σωστή τοποθέτηση στήν κατά φύση χρήση τῆς φύσεως καί ὄχι κατάχρηση καί παράχρηση.

Οἱ Ἅγιοί μας ἀποτελοῦν τά πρότυπα καί τοῦς ἐμπνευστές αὐτοῦ τοῦ Ὁρθόδοξου ἀσκητικοῦ ἥθους, μέ τήν νηστεία, τήν ἐγκράτεια, τήν λιτότητα, τήν ὀλιγάρκεια, τήν ὀλιγοδεία, πράγματα τά ὁποῖα ἀντίκεινται τῆς συγχρόνου ὑλιστικῆς βιοθεωρίας καί τοῦ εὐδαιμονισμοῦ. Οἱ ἴδιοι προβάλλουν τήν ἀνιδιοτελή ἀγάπη, ἡ ὁποία ἀγκαλιάζει καί ἀγιάζει ὁλόκληρη τήν φύση. Οἱ ἅγιοι δέχονται τόν κόσμο εὐχαριστικά, καί λαμβάνουν στάση ὀρθή, ἐπαναφέροντας τόν ἑαυτό τους στήν καλή καί ἀγαθή σχέση ἔναντι τοῦ κόσμου. Ὅλα δημιουργήθηκαν, γιά νά μετάσχουν στήν δόξα τοῦ Δημιουργοῦ: *«τά πάντα δι' αὐτοῦ καί εἰς αὐτόν ἔκτισται»* (Κολ. 1,16).



π. ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΣ  
ΠΡΩΤΟΠΡΕΣΒΥΤΕΡΟΣ ΤΟΥ ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΚΟΥ ΘΡΟΝΟΥ  
ΜΑΣΤΕΡ ΘΕΟΛΟΓΙΑΣ - ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΣ - ΠΟΙΗΤΗΣ  
ΓΕΝΙΚΟΣ ΑΡΧΙΕΡΑΤΙΚΟΣ ΕΠΙΤΡΟΠΟΣ Ι. Μ. ΖΑΚΥΝΘΟΥ

## ΤΟ ΑΡΧΕΤΥΠΟ ΕΡΧΕΤΑΙ ΑΠΟ ΤΟ ΜΕΛΛΟΝ Σχέση Ἐκκλησίας καὶ Βασιλείας μέσω τῆς εἰκονολογικῆς ὄντολογίας τῆς Εὐχαριστίας

### Εἰσαγωγή

**Ἡ** Θεία Εὐχαριστία ἀποτελεῖ τὸ γεγονός τῶν γεγονότων ἐντός τῆς ἐκκλησιαστικῆς ζωῆς καὶ πραγματικότητας, γι' αὐτὸ ἀκριβῶς καὶ κατὰ τὰ πρῶτα χριστιανικά χρόνια κανένα μυστήριο δὲν ἐτελεῖτο χωρὶς αὐτήν<sup>1</sup>. Ἀποτελεῖ τὴν μέθοδο καὶ τὸ σημεῖο τῆς συνάντησης τῶν συμπαντικῶν συνιστωσῶν, τοῦ χώρου καὶ τοῦ χρόνου· τὰ περασμένα, τὰ τωρινά καὶ τὰ ἐπόμενα θεωροῦνται καὶ εἶναι παρόντα ἐπὶ τὸ αὐτό. Ἀποτελεῖ θεοῖδρυτο Μυστήριο, διὰ τοῦ ὁποίου ὁ μετέχων πιστὸς συσσωματώνεται μὲ τὸ ἴδιο τὸν πεπιστευμένο Χριστό<sup>2</sup>. Κατὰ τὸν ἅγιο Κύριλλο Ἱεροσολύμων, «*μεταλαμβάνοντες σώματος καὶ αἵματος Χριστοῦ, σύσσωμοι καὶ σύναμοι αὐτοῦ καὶ χριστοφόροι*»<sup>3</sup> γινόμαστε.

Πολλές συγχύσεις κατὰ καιροὺς ἐπιβιώνουν περὶ τοῦ ἀκριβοῦς καὶ ἀκριβοῦ νοήματος τῆς Θείας Εὐχαριστίας, ἀπὸ τίς παλαιότερες μάλιστα ἐποχές, ἀλλὰ καὶ σπὶ σύγχρονη παράδοση ἐποχῆς μας, οἱ περισσότερες τῶν ὁποίων ἐξωθοῦν τὸ Μυστήριο αὐτὸ ἀπὸ τὸ ἐπίκεντρο τῆς οὐσιαστικῆς καθημερινότητάς μας, καταλίγοντας στὶς ἡμέρες μας –ὡς μὴ ὀφείλε– νὰ ἐκπίπτει ἀπὸ ὄντολογικὴ μετοχὴ στὴν ἐν Χριστῷ Ζωὴν σέ μίαν ἐπιπλέον ἐθμικὴ καὶ ἐν πολλοῖς ἀνοῦσια

<sup>1</sup> Βλ. Σταύρου Γιαγκάζογλου, «Ἡ Εὐχαριστία ὡς τὸ καθολικὸ Μυστήριο τῆς Ἐκκλησίας», *Θεολογία* 80 (Οκτώβριος-Δεκέμβριος 2009) τευχ. 4, σ. 3 ἔξ.

<sup>2</sup> Βλ. σχετικὰ, Ἰω. Ν. Καρμῆνη, «Εὐχαριστία», *Θρησκευτικὴ καὶ Ἠθικὴ Ἐγκυκλοπαιδεία*, Ἀθῆνα 1964, τ. 5., σσ. 1119-1131.

<sup>3</sup> «Κατήχσεις», 4, 3. *P.G.* 33, 1100.

πράξη βαριεστημένων Χριστιανῶν ἢ καί μελαγχολικῶν χριστιανιζόντων.

Κατά τὴν ἐπιταγὴ τοῦ πρὸς ἀνάπτυξιν θέματος τῆς παρούσης ἐργασίας, μεταχειριζόμεσθε ἀκολουθῶς κατὰ κύριο λόγο τὴν σχετικὴ –κορυφαία καὶ ἀξιοθαύμαστη, ὁμολογουμένως– θεολογία τοῦ Μητροπολίτου Γέροντος Περγάμου κ. Ἰωάννου Ζηζιούλα, ὁ ὁποῖος θεωρεῖ τὴν Εὐχαριστία ὡς «τὴν εἰδοποιό διαφορά, τὸ DNA, τῆς Ἐκκλησίας»<sup>4</sup>.

Οὕτως ἢ ἄλλως, θεμελιακὴ πεποίθησις ὄσων βιώνουν ὀρθόδοξα τὴν ἐκκλησιαστικὴν πραγματικότητα ἀποτελεῖ ὅτι ἡ Θεία Εὐχαριστία εἶναι τὸ κεφαλαῖωδες, τὸ καθολικὸ Μυστήριον τῆς Ἐκκλησίας, ὄχι συμβολικά, ἀλλὰ πραγματικά<sup>5</sup>. Ἄλλωστε, κανένα ἄλλο Μυστήριον δὲν εἰκονίζει μεμονωμένα ἢ μὲ πληρότητα τὰ Ἔσχατα<sup>6</sup>. Ὅποια ἀγιαστικὴ πρᾶξις τελεῖται δι' αὐτοῦ, ἐκκλησιοποιεῖται<sup>7</sup>!

### Ἡ Θεία Εὐχαριστία ὡς ἐσχατολογικὴ ἐμπειρία τῆς Ἐκκλησίας

Συχνὰ θεωρεῖται ἀπὸ πολλοὺς Ὀρθόδοξους Θεολόγους ὅτι ἡ Θεία Εὐχαριστία ἔχει ἄμεση σχέση καὶ ἀναφορὰ μὲ τὸν παρελθόντα χρόνον, δηλαδὴ μὲ τὰ μεγάλα γεγονότα τοῦ Μυστικῆς Δείπνου, τοῦ Σταυροῦ καὶ τοῦ Θανάτου τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ. Τοῦτο ἀποτελεῖ σαφῆ ἐπιρροασιμὸν ἀπὸ τοὺς ἐκπροσώπους τῆς Ρωμαιοκαθολικῆς καὶ Προτεσταντικῆς Θεολογίας, οἱ ὁποῖοι ὑπερτονίζουν τὴν σχέση Εὐχαριστίας καὶ Σταυρικῆς Θυσίας τοῦ Χριστοῦ. Ἡ θεολογία τοῦ Ἀνσέλμου, ἄλλωστε, θεωρεῖ ἐκ τῶν ὧν οὐκ ἄνευ τῆς Θυσίας αὐτῆς, ἀπ' ὅπου ὅλα ἐκπορεύονται. Τοῦτο σημαίνει ὅτι δὲν ἐνδιαφέρεται γιὰ τὴ Βασιλεία τοῦ Θεοῦ, γιὰ τὰ Ἔσχατα, τὰ ὁποῖα δὲν ἀφοροῦν στὸ παρόν τῆς Ἰστορίας. Καὶ αὐτὴ ἀκόμη ἡ Ἀνάστασις ἀποτελεῖ ἐπιβεβαίωσις τοῦ οὐσιώδους, πού εἶναι ἡ Θυσία τοῦ Ἰησοῦ. Κορυφαία στιγμὴ γιὰ τοὺς Δυτικούς εἶναι ἡ ἐπανάληψις τοῦ

<sup>4</sup> Μητροπολίτου Περγάμου Ἰωάννου Ζηζιούλα, *Εὐχαριστίας Ἐξεμπλάριον*, ἔκδ. Εὐεργέτις, Μέγαρο 2009, σ. 141.

<sup>5</sup> Βλ. Στ. Γιακάζογλου, «Περὶ Ἐκκλησίας», στό: *Πίστις καὶ Βίωμα τῆς Ὀρθοδοξίας*, τ. 1 (*Δόγμα, Πνευματικότητα καὶ Ἠθὸς τῆς Ὀρθοδοξίας*), ἔκδ. Ἑλληνικὸ Ἄνοικτο Πανεπιστήμιον, Πάτρα 2002, σ. 187.

<sup>6</sup> Βλ. Τοῦ ἴδιου, «Εὐχαριστία, Θεία Οἰκονομία καὶ Ἐκκλησία. Θεολογικὸ σχόλιον στὶς ἐρμηνευτικὰς ἀρχὰς τοῦ Νικολάου Καβάσιλα στὴ θεία Λειτουργία», *Σύναξι* 107 (Ἰούλιος-Σεπτέμβριος 2008) σ. 79.

<sup>7</sup> Βλ. Μητροπολίτου Περγάμου Ἰωάννου, «Ἐκκλησία καὶ Ἔσχατα», στό: *Ἐκκλησία καὶ Ἐσχατολογία*, ἔκδ. Ἀκαδημία Θεολογικῶν Σπουδῶν Ἱ. Μητροπόλεως Δημητριάδος / Καστανιώτης, Ἀθήνα 2003, σ. 35.

«Λάβετε, φάγετε...» και ὄχι ἡ ἐπίκληση τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, ἡ ὁποία θά προσέδιδε ἐσχατολογική προοπτική. Αυτό εἶχε ὡς συνέπεια, οἱ Θεολόγοι τῆς Δύσης ἐπὶ αἰῶνες νά διαλέγονται ὄχι ἂν ἡ Εὐχαριστία εἶναι εἰκόνα τῶν Ἐσχάτων, ἀλλά ἂν καί κατὰ πόσον εἶναι ἐπανάλιψη τῆς Κυριακῆς Θυσίας<sup>8</sup>.

Ἡ ἐσχατολογική ὁμως προοπτική μαρτυρεῖται σαφῶς στὴν Καινὴ Διαθήκη. Οἱ μέτοχοι τοῦ Μυστικοῦ Δείπνου προτυπώνουν τὸν νέο Ἰσραὴλ, γι' αὐτό καί ὁ Χριστὸς τοὺς λέγει: «*κἀγὼ διατίθεμαι ὑμῖν καθὼς διέθετό μοι ὁ Πατὴρ βασιλείαν, ἵνα ἐσθίητε καὶ πίνητε ἐπὶ τῆς Τραπέζης μου ἐν τῇ βασιλείᾳ μου, καὶ καθίσασθε ἐπὶ θρόνων κρίνοντες τὰς δώδεκα φυλάς τοῦ Ἰσραὴλ*»<sup>9</sup>. Καί ἄλλοῦ ἐπισημαίνει: «*ἐπιθυμία ἐπεθύμησα τοῦτο τό Πάσχα φαγεῖν μεθ' ὑμῶν πρὸ τοῦ μέ παθεῖν· λέγω γάρ ὑμῖν ὅτι οὐκέτι οὐ μὴ φάγω ἐξ αὐτοῦ, ἕως ὅτου πληρωθῇ ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ Θεοῦ (...)* λέγω γάρ ὑμῖν ὅτι οὐ μὴ πῖω ἀπὸ τοῦ γεννήματος τῆς ἀμπέλου ἕως ὅτου ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ ἔλθῃ»<sup>10</sup>.

Παρὸτι ὁμως, στὰ ἀνωτέρω χωρία πού ἀφοροῦν στὸν Μυστικὸ Δείπνο, διαπιστώνεται ἔντονη ἐσχατολογία, ὁ Χριστὸς ἐντέλλεται: «*τοῦτο ποιεῖτε εἰς τὴν ἐμὴν ἀνάμνησιν*»<sup>11</sup>. Σημαντικοὶ θεολόγοι, προσλαμβάνοντας τὴν σημασία τοῦ κυριακοῦ αὐτοῦ λογιῶ, ὑποστηρίζουν ὅτι ἀφορᾶ στὴν ἀνάμνηση τοῦ Χριστοῦ μπροστά στὸν Θρόνο τῆς θείας μεγαλειότητος κατὰ τὴν μέλλουσα Βασιλεία, μὰ ἀνάμνηση τοῦ Μυστικοῦ Δείπνου, ἄρα καί τῆς Εὐχαριστίας. Αὐτὴ ἡ ἀνάμνηση ὁμως δέν ἀναφέρεται σέ περασμένα γεγονότα, ἀλλά καί μελλοντικά.

Ἡ ἐσχατολογία τῆς Εὐχαριστίας δέν στηρίζεται μόνον στὸν Μυστικὸ Δείπνο, ἀλλά καί στὶς ἐμφανίσεις τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ ἕως τὴν Ἀνάληψή Του. Ἡ ἀτμόσφαιρα εἶναι νικητήρια, καθὼς ἔχει ἀνατεῖλει –διὰ τῆς πατάξεως τοῦ κράτους τοῦ θανάτου– ἡ αὐγὴ τῆς Βασιλείας τοῦ Θεοῦ. Ἀργότερα, κατὰ τὶς εὐχαριστιακῆς συνάξεις τῶν πρώτων χριστιανικῶν κοινοτήτων, διασώζεται διαρκῶς ἔντονη καὶ διακαὴς ἡ προσδοκία τῶν Ἐσχάτων. Ἡ φράση «*Μαραναθά*» (: «*ὁ Κύριος ἐγγύς*» ἢ «*ἔρχεται*» ἢ «*θά ἔλθει*») <sup>12</sup> χαρακτηρίζει καί νοηματοδοτεῖ τὴν λειτουργικὴ ζωὴ τους. Στὸ βιβλίον τῆς Ἀποκαλύψεως τοῦ Ἰωάννου, ἡ Εὐχαριστία ὡς εἰκόνα τῆς μέλλουσας βασιλείας εἶναι διάχυτη. Δέν πρέπει νά

<sup>8</sup> Βλ. Μητροπολίτου Περγάμου Ἰωάννου, «Εὐχαριστία καὶ Βασιλεία τοῦ Θεοῦ», *Σύναξη* 49 (Ἰανουάριος-Μάρτιος 1994) σ. 7 ἔξ.

<sup>9</sup> *Λουκ* 22, 29-30.

<sup>10</sup> *Λουκ.* 22, 15-16 καὶ 18.

<sup>11</sup> *Λουκ.* 22, 19

<sup>12</sup> *Ἀποκ.* 22, 17.

λπισμονείται ότι τό κείμενο αυτό κατέχει διαχρονικά κεντρική θέση στην λειτουργική ζωή τῶν Ὁρθοδόξων, ὅποτε ὁ ἐσχατολογικός χαρακτήρας του ἔχει ἐπιπρεάσει κατά πολύ τους συμμετόχους στίς λειτουργικές συνάξεις. Ἐνα χωρίο ἀρκεῖ, γιά νά γίνει κατανοητό το σκεπτικό μας: *«Καί τό Πνεῦμα καί ἡ νύμφη λέγουσιν· ἔρχου· καί ὁ ἀκούων εἰπάτω· ἔρχου (...) ναί, ἔρχου Κύριε Ἰησοῦ»*<sup>13</sup>.

Στούς νεότερους αἰῶνες αὐτή ἡ ἐπιτακτική προσημονία ἔχει πάψει νά υφίσταται, παρά τό γεγονός ὅτι καθ' ὄλες τίς λειτουργικές στιγμές τοῦ λατρευτικοῦ νυχθημέρου μεταχειριζόμεσθε προσευχητικά ἕνα κείμενο, τό ὁποῖο ἐδίδαξε ὡς τύπο προσευχῆς ὁ ἴδιος ὁ Χριστός καί πού ἔχει σαφέςτατη ἐσχατολογική προοπτική: *Τήν Κυριακή Προσευχή*. Ἀναφέρει ἀκριβῶς: *«Ἀγιασθήτω τό ὄνομά σου, ἐλθέτω ἡ βασιλεία σου»*<sup>14</sup>. Ἡ προσδοκία εἶναι ὀλοφάνερη. Σέ ἄλλο σημεῖο λέγεται: *«Τόν ἄρτον ἡμῶν τόν ἐπιούσιον δός ἡμῖν σήμερον»*<sup>15</sup>. Οἱ διάφοροι ἑρμηνευτές ὑποστηρίζουν ὅτι ὁ ἐπιούσιος ἄρτος δέν εἶναι τό καθημερινό ψωμί μας, ἀλλά ὁ Ἄρτος τῆς Εὐχαριστίας καί ἀφορᾷ στήν ἐρχόμενη Βασιλεία.

### Τό Ἀρχέτυπο ἔρχεται ἀπό τό Μέλλον

Ἄς προσεχθεῖ ἕνα ἀξιο μνημονεύσεως κείμενο τοῦ Ἁγίου Μαξίμου τοῦ Ὁμολογητοῦ: *«Εἰκόνας ἐκάλεσεν (Διονύσιος ὁ Ἀρεοπαγίτης) τῶν ἀληθῶν τά νῦν τελούμενα ἐν τῇ συνάξει... Ὅτι σύμβολα ταῦτα καί οὐκ ἀλήθεια... Ἀπό τῶν αἰτιατῶν. Τουτέστι τό ἀπό τῶν ὁρατῶν τελουμένων ἐπί τά ἀόρατα καί μυστικά, ἅπερ τῶν ἐν αἰσθήσει αἰτία εἰσι καί ἀρχέτυπα. Αἴτια δέ λέγονται τά ἐτέρωθεν τό ὁπωσοῦν εἶναι τήν αἰτίαν ἔχοντα· ἢ ἀπό τῶν αἰτιατῶν εἰς τά αἴτια, τουτέστιν ἀπό τῶν αἰσθητῶν συμβόλων ἐπί τά νοητά καί νοερά· ἢ γον ἀπό τῶν ἀτελεστέρων εἰς τά τελειότερα· οἷον, ἀπό τῶν τύπων ἐπί τήν εἰκόνα· καί ἀπό ταύτης ἐπί τήν ἀλήθειαν. Σκιά γάρ τά τῆς Παλαιᾶς εἰκῶν δέ τά τῆς Νέας Διαθήκης· ἀλήθεια ἡ τῶν μελλόντων κατάστασις»*<sup>16</sup>.

Στό ἀνωτέρω κείμενο ἡ Εὐχαριστία παρουσιάζεται ὡς «εἰκόνα» καί «σύμβολο» τῶν «ἀληθῶν». Κατά τήν πλατωνική ἀντίληψη, τά ὁρατά καί αἰσθητά

<sup>13</sup> ὁ.π. καί Ἀποκ. 22, 20.

<sup>14</sup> Ματθ. 6, 9-10.

<sup>15</sup> Ματθ. 6, 11.

<sup>16</sup> Μαξίμου τοῦ Ὁμολογητοῦ, Ἀπό τά «Σχόλια στό "περὶ ἐκκλησιαστικῆς ἱεραρχίας" ἔργο Διονυσίου τοῦ Ἀρεοπαγίτου», P.G. 4, 137.

τοῦ κόσμου μας ἀποτελοῦν εἰκόνες τοῦ νοητοῦ, νοεροῦ, σταθεροῦ καί αἰώνιου κόσμου, τοῦ καί ἀληθοῦς. Κατά ἀναλογία, ὅσα τελοῦνται κατά τὴν εὐχαριστιακὴ συνάξη ἀποτελοῦν ἀπεικασμα τῆς ἐν οὐρανῷ Λειτουργίας, διπλαδὴ τοῦ «ἀρχετύπου» τῆς ἐπὶ γῆς Εὐχαριστίας. Αὐτὴ ἡ «στρωτὴ» πλατωνικὴ ἐκδοχὴ λαμβάνει ἀπὸ τὸν ἅγιο Ὁμολογητὴ στή συνέχεια μίαν ἄλλη διάσταση, τὴν βιβλική. Ἐνῶ στὴν πλατωνικὴ ἐκδοχὴ δὲν μπορούμε νὰ διαβοῦμε στὸ ἀρχέτυπο ἀπὸ τὴν εἰκόνα διὰ τοῦ χρόνου, τοῦ ἀρχετύπου εὐρισκόμενου στὸ τέλος τῆς Ἱστορίας, στὴν βιβλικὴ ἐκδοχὴ (καί τοῦ Μαξίμου) εἰκονίζονται τὰ μέλλοντα συμβαίνειν καί ἡ Βασιλεία, τὴν ὁποία θὰ ἐγκαθιδρύσει ὁ Ἐρχόμενος. Γιά νὰ φτάσουμε στὸ πρωτότυπο ἀπὸ τὴν εἰκόνα δὲν θὰ βγοῦμε ἀπὸ τὸν χρόνο μας, ἀλλὰ θὰ διαβοῦμε ἀπὸ τὴν προσδοκία μᾶς μελλοντικῆς χρονικῆς κατάστασης.

Καί κάτι ἐπιπλέον, ἀκόμη πιὸ σημαντικό: Τίθεται πλέον θέμα τοῦ ποιοῦ εἶναι τὸ αἴτιο καί ποιοῦ εἶναι τὸ αἰτιατό. Τὸ αἴτιο οὐδόλως ὀφείλει τὴν ὑπαρξή του σὲ κάτι ἄλλο καί κατά τὴν ἀρχαιοελληνικὴ καί δυτικὴ σκέψη προηγεῖται χρονικὰ τοῦ αἰτιατοῦ. Ὁ Μάξιμος προχωρεῖ περισσότερο. Τὸ ἀρχέτυπο, τὸ αἴτιο ἔρχεται ἀπὸ τὸ μέλλον. Ὅσο πιὸ πίσω χρονικὰ, τόσο μακρύνουμε ἀπὸ αὐτό. Ἡ Εὐχαριστία, τὴν ὁποία τελοῦμε στὸ κέντρο τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ Γεγονότος, ἀποτελεῖ τὸ αἰτιατό τῆς Βασιλείας πού μᾶς μέλλει, ἐνῶ αὐτὴ καθεαυτὴ ἡ μέλλουσα Βασιλεία ἀποτελεῖ τὸ αἴτιο τῆς Εὐχαριστίας μας<sup>17</sup>.

Ὅλη ἡ ἀνωτέρω μαξίμεια θεολογία –ἀπαύγασμα τῆς βιβλικῆς θεώρησης Βασιλείας καί Εὐχαριστίας– ἔχει διασωθεῖ στὴν πατερικὴ καί μετέπειτα ἐκκλησιαστικὴ ζωὴ καί πράξη τῶν Χριστιανῶν, μέσα ἀπὸ λειτουργικοὺς τύπους καί συμβολισμούς, τοὺς ὁποίους κάποτε ὀρισμένοι παραθεωροῦν, δίχως νὰ γνωρίζουν τὴν ὅση βαρύτητα καί τὴν ὅποια ἀξία τους. Ἔτσι ὁμως ἔχουμε ἀπολέσει τὴν εἰκόνα τῶν Ἐσχάτων στὴ λατρεία, παραγεμίζοντάς την ἐνίοτε μὲ ἀχρεΐαστους τύπους καί συνήθειες, πού –ἂν μὴ τί ἄλλο– ἀποπροσανατολίζουν ἀπὸ τὴν ἐσχατολογικὴ προοπτικὴ καί πεποιθήση.

Αὐτὴ καθεαυτὴ ἡ συνάξη τῶν μελῶν τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ Σώματος ἐπὶ τὸ αὐτό, μὲ κεφαλὴ τὸν Κύριο Ἰησοῦ καί μὲ σκοπὸ τὴν Εὐχαριστία, ἀποτελεῖ θεμελιακὸ στοιχεῖο τῆς ἔλευσης τῶν Ἐσχάτων. Στὴν «Διδαχί», τὰ πράγματα εἶναι σαφέστατα: «ὥσπερ ἦν τοῦτο τὸ κλάσμα διεσκορπισμένον ἐπάνω τῶν ὀρέων καὶ συναχθέν ἐγένετο ἐν, οὕτω συναχθήτω σου ἡ ἐκκλησία ἀπὸ τῶν περάτων τῆς γῆς εἰς τὴν σὴν βασιλείαν»<sup>18</sup>. Ἡ ἔννοια τῆς συνάξεως ὑφίσταται

<sup>17</sup> Βλ. *Περγάμου Ἰωάννης*, ὁ.π., σ. 12 ἐξ.

<sup>18</sup> *Διδαχί*, 9, 4. Πρβλ. τὰ ὅσα ἄξια προσοχῆς ἀναγράφονται στὴν ἐνότητα «Ἡ ἐσχατολογικὴ θεώ-

δομική στήν πρώτη Έκκλησία ως εικόνα «τῆς τῶν μελλόντων καταστάσεως», κατά τόν Μάξιμο. Σταδιακά τα πράγματα ἀλλοιώνονται, οὕτως ὥστε στήν Δυτική Έκκλησία νά ἔχει εἰσαχθεῖ ἡ ἰδιωτική λειτουργία ἀπό μόνον τόν λειτουργό καί, παρότι στήν Ἀνατολική Έκκλησία, κάτι τέτοιο ἀπαγορεύεται, οἱ συμμετέχοντες λαϊκοί ἔχουν μειωθεῖ ἀποκαρδιωτικά ἕως τραγικότατα. Ἐξάλλου, οἱ διαχρονικές ἀνάγκες καί ἡ ἐν τῷ μεταξύ αὔξησις τῶν Χριστιανῶν ἐπέφεραν τόν κατακερματισμό τῶν συνάξεων σέ πλείστες ὅσες ἐνορίες, μονές κ.ἄ., χωρίς μάλιστα τήν αὐτοπρόσωπη παρουσία τοῦ Ἐπισκόπου στό κέντρο τῆς μιᾶς Συνάξεως. Ὅλα αὐτά μετέβαλαν τήν πρώτη εἰκόνα<sup>19</sup>.

Ὁ ἐρχομός τῆς Βασιλείας προαπαιτεῖ πάντως τήν κάθαρση τοῦ λαοῦ. Πρῶτος ὁ Μεσσίας διάβηκε νικητής τούς πειρασμούς, τίς θλίψεις, τόν ἴδιο τόν θάνατο. Τό ἴδιο χρειάζοταν καί γιά τούς ἀνθρώπους. Τό Βάπτισμα ἐπέιχε αὐτή τή θέσι τῆς θυσιαστικῆς-μαρτυρικῆς διαβάσεως. Στά πατερικά συγγράμματα (ἀρεοπαγικά, καππαδοκικά, μαξίμεια) γίνεται λόγος γιά τούς «*Καθαιρομένους*», δηλαδή γιά τούς «*πρός τό ἅγιον φῶτισμα εὐτρεπιζομένους καί ἐπιποθοῦντας τόν τῆς ἀμαρτίας μολυσμόν ἀποτινάξασθαι*»<sup>20</sup>. Κατά συνέπειαν ἡ εὐχαριστιακή σύναξις, ὡς εἰκόνα τῶν Ἐσχάτων, περιλαμβάνει μόνον τούς Βαπτισμένους, γι' αὐτό καί ἀκούγεται ἐκφώνως τό παράγγελμα: «*Τάς θύρας, τάς θύρας ἐν σοφίᾳ πρόσχωμεν*». Πρόκειται γιά μιᾶ κλειστή κοινωνία πρὸς κοινωνίαν τῶν Ἐσχάτων<sup>21</sup>. Ὡς ἐκ τούτου, τά τελούμενα ἐντὸς αὐτῆς τῆς κοινωνίας δέν ἐπιτρέπεται νά μεταχειρίζονται ὡς μέσα γιά τήν ἱεραποστολή, μίτε νά ἀναμεταδίδονται ραδιοηλεκτρονικά, ὅπως γίνεται στίς ἡμέρες μας. Ὁ βαπτισμένος στό ὄνομα τῆς Ἁγίας Τριάδος εἶτε μετέχει στήν σύναξις αὐτοπροσώπως, εἶτε ἀπουσιάζει παντελῶς. Γιά τούς μή δυνάμενους –γιά λόγους ἀνεξάρτητους τῆς θελήσεώς τους– ἔχει προβλεφθεῖ ἡ μεταφορᾶ καί μετάληψη Σώματος καί Αἵματος Χριστοῦ ἢ καί ἀντιδώρου κατ' οἶκον<sup>22</sup>.

Σταδιακά ἀπωλέσθηκε μιᾶ ἐπιπλέον διάσταση τῆς Εὐχαριστίας ἀπό τήν λατρεία τῶν Ὁρθοδόξων: Ἡ αἴσθησις ὅτι οἱ συμμετέχοντες κινούμεσθε πρὸς

ρησις τῆς Θεῆς Εὐχαριστίας» στό: Πέτρου Βασιλειάδη, *Lex Orandi - Λειτουργική. Θεολογία καί Λειτουργική Αναγέννησις*, ἐκδ. Ἰνδικτος, Ἀθῆναι 2005, σσ. 168-173.

<sup>19</sup> Βλ. *Περγάμου Ἰωάννης*, ὁ.π., σ. 14 ἐξ.

<sup>20</sup> Ἀπό Εὐχῆ τῆς Θεῆς Λειτουργίας τῶν Προηγιασμένων Δώρων.

<sup>21</sup> «*Οἱ πιστοὶ καλοῦνται νά γίνουν ἅγιοι, ὄχι ὡς ἄτομα ἀλλ' ὡς συλλογική ἐκκλησιαστική ὄντοτητα ὀνομάζονται "ἅγιοι", γιὰτί ἀνήκουν στό ἐκλεκτό ἐκεῖνο λῆμμα τοῦ λαοῦ τοῦ Θεοῦ (...)*» [Βασιλειάδης, ὁ.π., σ. 53].

<sup>22</sup> Βλ. *Περγάμου Ἰωάννης*, ὁ.π., σ. 15 ἐξ.



τὴν Βασιλεία καὶ ἡ Βασιλεία ἔρχεται πρὸς τὸν κόσμον μας. Ἔτσι ἡ λεγόμενη Μικρὴ καὶ Μεγάλῃ Εἴσοδος κατὰ τὴν τέλεση τῆς Θείας Λειτουργίας ἔχασαν τὴν βαθύτερη σημασία τους, ἀντὶ νὰ ἐκφράζουν τὴν κινητική-εἰσοδευτική διάσταση τῆς Εὐχαριστίας. Σὲ αὐτὸ συνετέλεσε ἡ κατάρριψη τῆς Προθέσεως καὶ τοῦ Σκευοφυλακίου ὡς ἀνεξάρτητων χώρων τοῦ κάθε ναοῦ, ὅποτε πλέον οἱ ἐν λόγῳ δύο εἴσοδοι δὲν ἔχουν τὸ νόημα πού τούς ἀρμόζει, ἐφόσον οἱ λειτουργοὶ ἐξέρχονται ἀπὸ τὸν ὄμιλον ἀπὸ τὸν ὁποῖο θὰ ἔπρεπε νὰ εἰσοδεύσουν. Στὰ πρῶτα χριστιανικὰ χρόνια (π.χ. κατὰ τὸν 7ο αἰῶνα κατὰ Μάξιμον<sup>23</sup>) ἡ εἴσοδος τοῦ Ἐπισκόπου στὸν ναὸ ἦταν εἰκόνα τῆς πρώτης παρουσίας τοῦ Χριστοῦ ἀνάμεσά μας, ἐνῶ ὅλα τα παρεπόμενα ἀποτελοῦν εὐτρεπισμὸ γι' αὐτὴ τὴν Βασιλεία: Τὰ ἀναγνώσματα, καὶ μάλιστα ἡ εὐαγγελικὴ περικοπή, ἡ Μεγάλῃ Εἴσοδος, ὁ ἀγαπητικὸς ἀσπασμὸς τῶν λειτουργῶν μεταξὺ τους, τὸ Σύμβολο τῆς Πίστεως («καὶ ζωὴν τοῦ μέλλοντος αἰῶνος»), ὁ ὕμνος «Ἅγιος, Ἅγιος, Ἅγιος», ἡ Κυριακὴ Προσευχὴ κινητοποιοῦν τὰ Μέλλοντα. Τίποτε δὲν βρῖσκεται σὲ στάση. Ὅλα κινοῦνται πρὸς τὰ ἐμπρός. Τίποτε δὲν εἶναι ἀλληγορικὸ ἢ παραβολικὸ, ἀλλὰ εἰκονικὸ, δηλαδὴ «ὄντολογικοῦ περιεχομένου μετοχὴ στό πρωτότυπο», κατὰ τὴν ὡραία διατύπωση τοῦ Μητροπολίτου Γέροντος Περγάμου Ἰωάννου<sup>24</sup>.

### Ἡ Θυσία τοῦ Ἄμνου τῶν Ἐσχάτων

Ἡ Θεία Λειτουργία εἶναι κατεξοχὴν θυσία. Αὐτὸν τὸν χαρακτῆρα οὐδεὶς ἀμφισβητεῖ στὴ Βίβλο, τοὺς Πατέρες καὶ τὴν ἐν γένει Θεολογία μέχρι τὶς ἡμέρες μας. Κάποτε παραβλέπεται ὁ ἐσχατολογικὸς χαρακτήρας αὐτῆς τῆς Θυσίας. Ἀπ' ἀρχῆς Πασχάλιος Ἄμνος ἐθεωρεῖτο ὁ Χριστός. Στὸν Μυστικὸ Δεῖπνο ὁ ἴδιος λέγει γιὰ τὸν ἑαυτὸ Του, σὲ σχέση μὲ τὸ ψωμί καὶ τὸ κρασί: «*Τοῦτο ἐστὶ τὸ σῶμα μου*» καὶ «*τοῦτο ἐστὶ τὸ αἷμα μου*». Ἀκολουθῶς, τόσο τὰ παύλεια<sup>25</sup> ὅσο καὶ τὰ ἀποστολικά κείμενα<sup>26</sup> μέχρι καὶ τὴν σημερινὴ λειτουργικὴ πρακτικὴ παραδέχονται ὡς «Ἄμνόν» τὸν μελιζόμενον Ἄρτο, ὁ ὁποῖος θὰ μεταβληθεῖ σὲ Σῶμα Χριστοῦ. Στὸν Μυστικὸ Δεῖπνο ἡ θυσία τοῦ πασχάλιου ἀμνοῦ δὲν ἀπο-

<sup>23</sup> «Μυσταγωγία», P.G. 91, 688 ἐξ.

<sup>24</sup> Βλ. *Περγάμου Ἰωάννης*, ὁ.π., σ. 18.

<sup>25</sup> Βλ. *Α' Κορ.* 5, 7 ἐξ.

<sup>26</sup> Βλ. *Α' Πέτρ.* 1, 19, *Αποκ.* 5, 6 καὶ 12, *Αποκ.* 12, 11.

τελει μονάχα ανάμνηση τῶν γεγονότων τῆς Ἐξόδου τῶν Ἰσραηλιτῶν, ἀλλά θυσία τοῦ ἐσχατολογικοῦ Ἄμνοῦ. «*Τοῦτο ἐστὶ τὸ αἷμά μου, τὸ τῆς Καινῆς Διαθήκης*», λέγει ὁ ἴδιος ὁ Κύριος. Μὲ τὸν ὄρο «*Διαθήκη*» νοεῖται ἡ μέλλουσα Βασιλεία τῶν Οὐρανῶν. Κατὰ συνέπειαν, ὅταν ἀκοῦμε τὴν ἀνωτέρω φράση, δὲν ἐννοοῦμε μίαν ἀπλή ἐπανάληψη μᾶς παρελθούσας παμμέγιστης ἱστορικῆς στιγμῆς, ἀλλὰ ἓνα ἐσχατολογικὸ ἄνοιγμα<sup>27</sup>.

Στὸ βιβλίον τῆς Ἀποκαλύψεως, ἀφ' ἐνός μὲν τὸ «*ἐσφαγμένον ἄρνιον*» δύναται νὰ ἀνοίξει τὸ βιβλίον, τὸ ὁποῖο ἀφορᾷ στὸ τέλος τῆς Ἱστορίας, ἀφ' ἑτέρου δέ ἡ θυσία τοῦ «*Ἀρνίου*» ἀφορᾷ στὴν οἰκουμένη<sup>28</sup>. Τὸ θυσιαζόμενον «*Ἀρνιον*» θυμίζει τὸν «*Δοῦλο ἢ Παιδα τοῦ Θεοῦ*», ποῦ ἀναφέρει ὁ Ἡσαΐας<sup>29</sup>, ὁ ὁποῖος παραδίδεται ἐξαιτίας τῶν ἁμαρτιῶν πολλῶν<sup>30</sup>, ἀλλὰ θὰ ἐπισυνάξει τὸν Ἰσραὴλ καὶ θὰ καταστῆ φῶς τῶν ἐθνῶν καὶ ἡ σωτηρία τῆς γῆς<sup>31</sup>. Ἀλλὰ πρέπει νὰ σημανθῆ καὶ ὁ ἐσχατολογικὸς ὕμνος «*Ἀλληλουία*», ποῦ συνδέεται ἄμεσα μὲ τὸ «*ἐσφαγμένον ἄρνιον*», «*ὅτι ἐβασίλευσεν κύριος ὁ Θεὸς ἡμῶν ὁ παντοκράτωρ*»<sup>32</sup>. Αὐτὸς ὁ ὕμνος εἶχε ἐσχατολογικὴ-μεσσιανικὴ προοπτικὴ ἀπὸ τὰ χρόνια ἥδη τοῦ Χριστοῦ καὶ ψαλλόταν στὰ πασχάλια δεῖπνα. Πολύ νωρὶς, ἄλλωστε, ἡ Ἐκκλησία ἀποσύνδεσε τὸ Πάσχα τῆς ἀπὸ τὸ Ἰουδαϊκὸ, ἀναμένει μάλιστα νὰ ἐξαντληθῆ ἡ ἡμέρα τῆς σταυρώσεως ἀνάμνησης καὶ τῆς νηστείας ἐξαιτίας τῆς, ὥστε μετὰ, μὲ χαρμόσυνα καὶ πανηγυρικὰ συναισθήματα, νὰ τελέσει τὴν ἀναστάσιμη Εὐχαριστία. Γιατὶ συμβαίνει αὐτό; Ἡ Ἐκκλησία ἀρχαίῳθεν καὶ κατὰ κανόνα (πλὴν ἐλάχιστων ἐξαιρέσεων) δὲν τελεῖ Εὐχαριστία κατὰ τίς νηστισίμες ἡμέρες, ἐπειδὴ ἀκριβῶς ἡ Εὐχαριστία –ἂν καὶ Θυσία– εἶναι γεγονός πανηγυρικὸ τῶν Ἐσχάτων καὶ δηλοῖ τὴν χαρὰ τῆς διὰ Χριστοῦ λυτρώσεως. Μιᾶς λυτρώσεως, ὄχι ἀτομικῆς καὶ ιδιωτικῆς, ἀλλὰ ποῦ ἀφορᾷ στὸν κόσμον ὁλόκληρον, τὸν ὁποῖον ἐπιθυμεῖ μεταμορφωμένον, ἔχοντας νικήσει καὶ πατάξει τὸ κράτος τοῦ θανάτου καὶ ποῦ πραγματώθηκε διὰ τῆς Ἀναστάσεως, δηλαδὴ τὴν ἐν τῇ Ἱστορίᾳ χαραυγὴ τῆς Βασιλείας τῶν Οὐρανῶν<sup>33</sup>.

Δὲν εἶναι καθόλου τυχαῖο ὅτι ἀπὸ τὰ πρῶτα χριστιανικὰ χρόνια ἡ Κυριακὴ

<sup>27</sup> Βλ. *Περγάμου Ἰωάννης*, ὁ.π., καὶ *Σύναξη* 51 (Ἰούλιος-Σεπτέμβριος 1994) σσ. 83-85.

<sup>28</sup> *Ἀποκ.* 5, 9.

<sup>29</sup> *Ἡσ.* 52 καὶ 53.

<sup>30</sup> *Ἡσ.* 53, 12.

<sup>31</sup> *Ἡσ.* 49, 6.

<sup>32</sup> *Ἀποκ.* 19,6.

<sup>33</sup> Βλ. *Περγάμου Ἰωάννης*, ὁ.π., σσ. 85-87.

θεωρήθηκε ημέρα κατάλληλη για την τέλεση της Εύχαριστίας. Ἀκόμη καὶ ὁ ἑορτασμός τοῦ Πάσχα κατ' ἄλλη ἡμέρα τῆς ἐβδομάδας ὑποχώρησε σταδιακά καὶ γενικεύτηκε ἡ ἀναστάσιμη-εὐχαριστιακὴ χαρὰ νὰ συμβαίνει ἡμέρα Κυριακί<sup>34</sup>, δηλαδή τὴν ὀγδόη ἡμέρα τῆς Δημιουργίας, τὴν ὁποία θεωροῦμε ἐσχατολογικά, γι' αὐτὸ μάλιστα καὶ ἀποφεύγουμε τὴν γονυκλισία<sup>35</sup>. Κινούμαστε πρὸς τὸ μέλλον, καὶ μάλιστα ἀτενίζοντας πρὸς ἀνατολὰς, ὅπου, ὄχι μόνον ἡ χαμένη Ἑδέμ, ἀλλὰ ἡ Δευτέρα Παρουσία. «Ὡσπερ ἡ ἀστραπή ἐξέρχεται ἀπὸ ἀνατολῶν καὶ φαίνεται ἕως δυσμῶν, οὕτως ἔσται καὶ ἡ παρουσία τοῦ Υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου»<sup>36</sup>.

Ἡ Ἐκκλησία, τελῶντας τὴν Εὐχαριστία καὶ προγευόμενη τὰ Ἐσχατα, περιβάλλεται τὸ φῶς καὶ ἐνδύεται μὲ ὅ,τι λαμπρότερο διαθέτει, ὅσον ἀφορᾷ στοὺς ναοὺς τῆς, ἀλλὰ καὶ στὴν ἀμφίεση τῶν λειτουργῶν τῆς. Μακριὰ ἀπὸ αὐτὴν ἡ εὐσεβιστικὴ δῆθεν κατάνυξη σὲ μισοσκότεινους ναοὺς καὶ ἡ χρῆσις δῆθεν ἀπλοϊκῶν ἀμφίων, ὅταν εἶναι ἱστορικά ἀποδεδειγμένο ὅτι ἀνεκάθεν καὶ σὲ χωροχρόνους μεγάλης ἄσκησης καὶ αὐταπάρνησις, χρησιμοποιοῦνταν κατὰ τὴν τέλεση τῆς Θείας Εὐχαριστίας τὰ πολυτιμότερα καὶ λαμπρότερα λειτουργικά ἱμάτια! Κατὰ τὴν ἱερὴ ἐκείνη ὥρα ὁ νοῦς, ἡ καρδιά, ἡ ὑπαρξὴ ὀλάκερη προσβλέπει καὶ ἀναφέρεται στὸ τέλος τῆς ἱστορίας. Κάθε ἄσκηση ταπεινοφροσύνης δύναται νὰ ἀναπτυχθεῖ ἐκτός Θείας Λειτουργίας<sup>37</sup>.

### Μνημονεύοντας τὸ Μέλλον

Ἡ Εὐχαριστία θεωρεῖται ἀνάμνησις, ὄχι ἀναδρομικῶν δεδομένων (ὅπως θὰ ἀνέμενε κανεὶς), ἀλλὰ μελλοντικῶν. Στὴν μεταπτωτικὴ κατάσταση τῆς ἀνθρωπότητας ὁ χρόνος ἔχει ὑποστῆι κερματισμὸ σὲ παρελθόν, παρόν καὶ μέλλον. Τοῦτο ἀποτελεῖ ἔκπτωσις ἀπὸ τὴν ἀθηντικότητα καὶ παραάγωγο τοῦ θανάτου, ὁ ὁποῖος ὑπεισπλάθη στὴν ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου ἅμα τῇ παρακοῇ. Ἐὰν ὁ θάνατος παταχθεῖ –κάτι ποῦ συμβαίνει ἐν τῇ βίῳ τῆς Θείας Εὐχαριστίας–, τότε ὁ

<sup>34</sup> Ὁ γράφων ἔχει ἀκούσει πάμπολλες φορές, στὸν τόπο τῆς ἱερατικῆς διακονίας του, πολλές εὐσεβεῖς γυναῖκες, καταπαύοντας τίς ἐργασίες τους, μόλις ἀκούσουν τίς καμπάνες τοῦ Ἑσπερινοῦ, Σάββατο ἀπόγευμα, νὰ ἀναφωνοῦν μὲ ἀγαλλίασι καὶ σταυροκοπούμενες: «*Ἄγριο ξημερώνει Ἄγια Ἀνάστασις!*»!

<sup>35</sup> Πρβλ. Μ. Βασιλείου, *Περὶ Ἁγίου Πνεύματος*, 27, 66.

<sup>36</sup> *Ματθ.* 24, 27.

<sup>37</sup> Πρβλ. Στ. Γιαγκάζογλου, «*Περὶ Ἐκκλησίας*», ὁ.π., σ. 190.

χρόνος μας δέν γνωρίζει πλέον άποσπασματικότητα, τόσον ὥστε τό μέλλον μπορεῖ νά άποτελέσει μέρος τῆς μνήμης μας. Αὐτή ἡ έσχατολογική κατάστασι εἶναι άποτυπωμένη, άλλωστε, σέ μίαν άξιομνημόνευτη εὐχή τῆς Άναφορᾶς στήν Θεία Λειτουργία Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου καί Βασιλείου τοῦ Μεγάλου: «*μειννημένοι τοίνυν τῆς σωτηρίου ταύτης έντολῆς, τοῦ σταυροῦ, τοῦ τάφου, τῆς τριμέρου αναστάσεως, τῆς εἰς οὐρανοῦ αναβάσεως, τῆς ἐκ δεξιῶν καθέδρας, τῆς δευτέρας καί ένδόξου πάλιν παρουσίας, τά σά ἐκ τῶν σῶν σοί προσφέροντες σέ ὑμνοῦμεν (...)*». Αὐτά τά παράδοξα γιά τήν κοσμική λογική καί λογιστική μας συμβαίνουν στήν ἐκκλησιαστική πραγματικότητα, καθώς ὅλα άποβλέπουν στήν Βασιλεία. Τό μέλλον εἶναι τό αἴτιο άπάντων τῶν παρόντων καί τῶν παρελθόντων<sup>38</sup>.

Κατά συνέπειαν, τό νόημα φράσεως τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ «*τοῦτο ποιεῖτε εἰς τήν ἐμὴν ανάμνησιν*», δέν άφορᾶ στήν θύμισι τοῦ Χριστοῦ κατά τήν μεταπτωτική έννοια, αλλά στήν θύμισί Του, καθώς Παρῶν βιώνεται στήν Βασιλεία Του διά τῆς Θείας Εὐχαριστίας, ὄχι μέ τρόπο ψυχολογικό, αλλά ὄντολογικό. Σέ αὐτό τό πλαίσιο έντάσσεται καί ἡ μνημόνευσι ὀνομάτων ζώντων καί τεθνεώτων κατά τήν ἱερή ὥρα τῆς Άναφορᾶς. Οἱ μνημονευόμενοι κεκοιμημένοι, χάρις στήν Θυσία τοῦ Άρνίου, άποκοτῶν χῶρο πλησίον Του (=συν-χωροῦνται) καί στήν αἰῶνα ζωή, ἔστω καί ἄν πρόκειται γιά ἁμαρτωλούς. Οἱ ζῶντες μνημονεύονται, ἀρχῆς γενομένης άπό τούς ἀρχηγούς τῶν αὐτοκέφαλων Ἐκκλησιῶν. Νεκροί καί ζωντανοί στήν ἴδια σύναξι! Δίκαιοι καί ἄδικοι, ἅγιοι καί ἁμαρτωλοί συναγμένοι ἐπί τό αὐτό<sup>39</sup>!

Ἡ φράσι περὶ Ἐκκλησίας τοῦ ἁγίου Νικολάου Καβάσιλα «*διά τῶν μυστηρίων τήν Ἐκκλησίαν σημαίνεσθαι*»<sup>40</sup>, καθώς καί ὅτι μεταξύ Ἐκκλησίας καί Εὐχαριστίας ὑπάρχει «*πράγματος ταυτότης*» καί ὄχι «*ἀναλογία ὁμοιότητος*»<sup>41</sup>, καταδεικνύει τήν κεντρική θέση τῆς Εὐχαριστίας στόν θεσμό τῆς Ἐκκλησίας. Ἡ πρώτη πραγματώνει τήν δεύτερη καί δι' αὐτῆς τῆς σχέσεως κοινωνοῦνται τά Ἔσχατα. Ἡ Βασιλεία τοῦ Θεοῦ, ἡ κοινότητα δηλαδή τῶν Ἐσχάτων, θά εἶναι σύναξι τοῦ λαοῦ τοῦ Θεοῦ, μέ έτερότητα σχέσεων ὅμως, ὑπό τό σχῆμα Λαός – Χριστός – Ἄπόστολοι. Τοῦτο ὑποδηλοῖ ὅτι ἡ Βασιλεία δέν συντίθεται κατά

<sup>38</sup> Βλ. Νίκου Μαρτσούκα, «Ἐκκλησία καί Βασιλεία τοῦ Θεοῦ. Ἱστορία καί έσχατολογία», στό *Ἐκκλησία καί Ἐσχατολογία*, ὅ.π., σ. 66 ἔξ.

<sup>39</sup> Βλ. *Περγάμου Ἰωάννης*, ὅ.π., σσ. 91-100.

<sup>40</sup> *P.G.* 150, 452 ἔξ.

<sup>41</sup> ὅ.π.

τό δοκοῦν ἑνός ἐκάστου, ἀλλὰ πρόκειται γιά ἐνότητα τῶν χαρισμάτων τῶν πάντων περὶ τόν Χριστό καί ἐν Αὐτῷ, ἕναν Χριστό ὅμως, ὅπως τόν δίδαξαν οἱ Ἀπόστολοι. Ὅλα αὐτά τά προαπαιτούμενα «εἰκονίζονται» σαφῶς στήν Εὐχαριστία: Οἱ χειροτονίες τῶν λειτουργῶν π.χ. εἶναι ἐνταγμένες σέ αὐτήν, ἡ δέ διαστρέβλωση τῆς ἐν λόγῳ δομῆς θολώνει τήν εἰκόνα τῆς Βασιλείας. Οἱ θεσμοί τῆς Ἐκκλησίας –εὐχαριστιακῶ τῷ τρόπῳ– συναπαρτίζουν καί θωρακίζουν τήν εἰκόνα Της ἀπό κάθε παραχάραξη<sup>42</sup>.

Τό Ἅγιο Πνεῦμα «ὄλον συγκροτεῖ τόν θεσμόν τῆς Ἐκκλησίας»<sup>43</sup>. Καί τόν συγκρότησε γιά πρώτη φορά μετά τήν Ἀνάσταση τοῦ Ἰησοῦ, ὅποτε ἡ προσδοκία τῶν Ἐσχάτων ἦταν ζωηρότατη. Βασιλεία καί Πνεῦμα μποροῦν νά ταυτισθοῦν καί ὄχι μόνον ὁ Χριστός. Ἄλλωστε, κατὰ τήν τέλεση τῆς Θείας Εὐχαριστίας καί ἐπαναλαμβάνοντας τά κυριακά λόγια τοῦ Μυστικοῦ Δείπνου, «διηγούμαστε» τρόπον τινά τά παρελθόντα, ἐνῶ τήν μεταβολή τοῦ ἄρτου καί τοῦ οἴνου σέ Σῶμα καί Αἷμα Χριστοῦ πραγματώνει τό Ἅγιο Πνεῦμα διά τῆς καθόδου Του, ὅποτε ἔτσι εἰσάγονται στήν Ἱστορία οἱ «ἔσχατες ἡμέρες», κατὰ τό «καί ἔσται ἐν ταῖς ἐσχάταις ἡμέραις, λέγει ὁ Θεός, ἐκχεῶ ἀπό τοῦ πνεύματός μου ἐπὶ πᾶσαν σάρκα, (...)»<sup>44</sup>. Μέ ἄλλους λόγους, τό Πνεῦμα συγκροτεῖ τήν ἐσχατολογική κοινότητα ἐν τῇ Εὐχαριστία, μιά κοινότητα πού χαρακτηρίζεται ἀπό τήν ἐνότητα τῶν πάντων (τάξεων καί λειτουργημάτων) σέ μιά «κοινωνία τῶν ἁγίων». Ἔτσι, ἡ Εὐχαριστία καθίσταται τό Μυστήριον τῆς Ἀγάπης, ἡ ὁποία –οὕτως ἢ ἄλλως– προορίζεται γιά τά Ἔσχατα<sup>45</sup>, μιά Ἀγάπη ἡ ὁποία ἔχει τήν δυναμική καί τήν δύναμη νά συμφιλιώνει ἀκόμη (ἢ κυρίως) τοὺς ἐχθρούς, ὥστε ὅλοι μαζί τότε νά προγεύονται τήν κατάσταση στήν Βασιλεία<sup>46</sup>.

## Ἐπίλογος

Καταλήγοντας, μποροῦμε νά ἰσχυρισθοῦμε ὅτι ἡ Εὐχαριστία, ὡς εἰκόνα τῆς Βασιλείας, προ(σ)καλεῖ τόν ἄνθρωπο νά ἐμπεδώσει τό «ἤδη καί ὄχι ἀκόμα». Ἡ Ἀνάσταση τοῦ Χριστοῦ καταπάτησε τόν Θάνατο, ὅμως τό κεντρί του συνε-

<sup>42</sup> Βλ. *Περγάμου Ἰωάννης*, ὁ.π., *Σύναξη* 52 (Οκτώβριος-Δεκέμβριος 1994) σσ. 81-86.

<sup>43</sup> Ἀπό τήν Ὑμνογραφία τῆς Πεντηκοστῆς.

<sup>44</sup> *Πράξ.* 2, 17.

<sup>45</sup> Βλ. *Περγάμου Ἰωάννης*, ὁ.π., σσ. 87-90.

<sup>46</sup> ὁ.π., σσ. 90-92.

χίζει νά ἀγγίξει ἐπίφοβα τόν ἄνθρωπο. Σκοτώνει, ἀλλά δέν θανατώνει, ἐξ οὗ καί ὁ θάνατος θεωρεῖται Κοίμησις γιά ὅσους βιώνουν τήν Ἀνάστασις τοῦ Χριστοῦ. Ἡ Εὐχαριστία δέν εἶναι ἀπλῶς μιά προσωρινότητα, ἕνα κάποιο παυσίπονο, ἀλλά παράθυρο μέσα ἀπό τό ὁποῖο δέν βλέπουμε ἀπλῶς ἄνω, ἀλλά καί πρόσω. Δέν ἐξωθεῖ τόν ἄνθρωπο ἀπό τόν χωροχρόνο του, ἀλλά διά τῆς θείας Οἰκονομίας καταδεικνύει ὅτι στή Βασιλεία τοῦ Θεοῦ ἡ ὑλικότητα τῆς Κτίσεως μεταμορφώνεται, ἀφοῦ καθαρθεῖ ἀπό τά φθοροποιά / θανατογόνα στοιχεῖα.

Ἡ Εὐχαριστία, ὡς κοινωνία τῶν Ἐσχάτων, ἀποκαλύπτει ὅτι ὁ Κόσμος μας θά ζήσει στόν αἰῶνα, ἐμβαπτιζόμενος στήν Ἀγάπη τοῦ «ἐσχάτου Ἀδάμ», Ἐκείνου ποῦ θά καταργήσει ὀριστικά τόν Θάνατο, τόν «ἐσχατο ἐχθρό»<sup>47</sup> τοῦ ἀνθρώπου<sup>48</sup>.

Ἐάν ὅλα τα ἀνωτέρω καταστοῦν συνείδηση ἑνός ἐκάστου, μποροῦμε νά ἔχουμε τήν βεβαιότητα ὅτι θά διασωθεῖ ἐντέλει ὁ Κόσμος μας<sup>49</sup>, μετέχοντας ἀδιάπτωτα καί ἀπαράβατα στήν θεία δόξα, «πάντοτε νῦν καί αἰεὶ καί εἰς τοὺς αἰῶνας τοῦ αἰῶνος», ὅπως ἐσχατολογικά ἀναφέρουμε στήν Θεῖα Λειτουργία, μετά τήν μετάληψη Σώματος καί Αἵματος Χριστοῦ<sup>50</sup>. Κατά τόν Πέτρο Βασιλειάδη, «*Ἡ εὐχαριστιακὴ / λειτουργικὴ, λοιπόν, πνευματικότης, ἡ ὁποία σπηρίζεται στήν ἀντίληψη τῆς Ἐκκλησίας ὡς Εἰκόνας τῶν Ἐσχάτων, συνίσταται στήν προσπάθεια κατὰ τό δυνατόν ἐξομοίωσης τῶν ἱστορικῶν κατὰ τόπους χριστιανικῶν κοινοτήτων μέ τήν αὐθεντικὴ ἔκφραση τῆς ἐσχατολογικῆς δόξας τῆς Βασιλείας τοῦ Θεοῦ*»<sup>51</sup>.

Ἄς κρατίσουμε αὐτοὺς τοὺς λόγους πρὸς γνῶσιν καί συμμόρφωσιν!

<sup>47</sup> Α' Κορ. 15, 26.

<sup>48</sup> Πρβλ. Σταύρου Γιαγκάξογλου, «Εὐχαριστία, Θεῖα Οἰκονομία καί Ἐκκλησία. Θεολογικὸ σχόλιο στὶς ἐρμηνευτικὲς ἀρχές τοῦ Νικολάου Καβάσιλα σπὶ θεία Λειτουργία», *Σύναξη* 107 (Ιούλιος-Σεπτέμβριος 2008) σσ. 76-78.

<sup>49</sup> Πρβλ. ὅσα ἀξιωματιζόμενα ἀναφέρονται στὰ: α) Πέτρου Βασιλειάδη, «Ἐσχατολογία, Ἐκκλησία καί Κοινωνία», στὸ *Ἐκκλησία καί Ἐσχατολογία*, ὁ.π., σσ. 60-62 καί β) Σταύρου Γιαγκάξογλου, «Οἱ θεολογικὲς προϋποθέσεις τῆς Ἐκκλησίας ὡς ἐσχατολογικῆς κοινότητος», ὁ.π., σ. 105 ἔξ.

<sup>50</sup> Βλ. *Περγάμου Ἰωάννης*, ὁ.π., σσ. 93-95.

<sup>51</sup> Πέτρου Βασιλειάδη, *Lex Orandi...*, ὁ.π., σ. 56.

## Βιβλιογραφία

Βασιλείαδης Πέτρος, *Lex Orandi - Λειτουργική. Θεολογία και Λειτουργική Αναγέννηση*, έκδ. Ίνδικτος, Αθήνα 2005.

—, «Έσχατολογία, Έκκλησία και Κοινωνία», στο: *Έκκλησία και Έσχατολογία*, έκδ. Ακαδημία Θεολογικῶν Σπουδῶν Ἱ. Μητροπόλεως Δημητριάδος / Καστανιώτης, Αθήνα 2003, σσ. 47-62.

Γιαγκάζογλου Σταύρος, «Εὐχαριστία, Θεία Οικονομία και Έκκλησία. Θεολογικό σχόλιο στίς ἐρμηνευτικές ἀρχές τοῦ Νικολάου Καβάσιλα στή θεία Λειτουργία», *Σύναξη* 107 (Ιούλιος-Σεπτέμβριος 2008) σσ. 73-87.

—, «Περί Έκκλησίας», στο: *Πίστη και Βίωμα τῆς Ὁρθοδοξίας*, τ. 1 (*Δόγμα, Πνευματικότητα και Ἡθος τῆς Ὁρθοδοξίας*), έκδ. Ἑλληνικό Ἄνοικτό Πανεπιστήμιο, Πάτρα 2002, σ. 187.

—, «Οἱ θεολογικές προϋποθέσεις τῆς Έκκλησίας ὡς ἐσχατολογικῆς κοινότητας», στο *Έκκλησία και Έσχατολογία*, ὅ.π., σσ. 81-106.

—, «Ἡ Εὐχαριστία ὡς τό καθολικό Μυστήριον τῆς Έκκλησίας», *Θεολογία* 80 (Οκτώβριος-Δεκέμβριος 2009) τεύχ. 4, σ. 3 ἐξ.

Ἰωάννης Μητροπολίτης Περγάμου, «Εὐχαριστία και Βασιλεία τοῦ Θεοῦ», *Σύναξη* 49 (Ἰανουάριος-Μάρτιος 1994) σσ. 7-18 / 51 (Ιούλιος-Σεπτέμβριος 1994) σσ. 83-101 / 52 (Οκτώβριος-Δεκέμβριος 1994) σσ. 81-97.

—, «Έκκλησία και Ἐσχατα», στο *Έκκλησία και Έσχατολογία*, ὅ.π., σσ. 27-45.

—, *Εὐχαριστίας Ἐξεμπλάριον*, έκδ. Εὐεργέτης, Μέγαρα 2009.

Καρμίρης Ἰω. Ν., «Εὐχαριστία», *Θρησκευτική και Ἠθική Ἐγκυκλοπαιδεία*, Αθήνα 1964, τ. 5. 1119-1131.

Ματσούκας Νίκος, «Έκκλησία και Βασιλεία τοῦ Θεοῦ. Ἱστορία και ἐσχατολογία», στο *Έκκλησία και Έσχατολογία*, ὅ.π., σσ. 63-79.





ΠΡΩΤ. ΘΕΜΙΣΤΟΚΛΗΣ ΜΟΥΡΤΖΑΝΟΣ  
Δρ ΘΕΟΛΟΓΙΑΣ - ΦΙΛΟΛΟΓΟΣ

## Η ΓΛΩΣΣΑ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ

«**Η** γλώσσα ως σύνολο είναι κάτι πολύπλευρο και έτερογενές. Πατώντας συγχρόνως σε διαφόρους επιστημονικούς χώρους –στόν φυσικό, τόν φυσιολογικό, τόν ψυχολογικό– ανήκει άκόμη τόσο στό άτομο όσο και στην κοινωνία. Έτσι δέν μπορούμε νά τήν κατατάξουμε σε καμία κατηγορία τών εκδηλώσεων του ανθρώπου, γιατί δέν μπορούμε νά ανακαλύψουμε τήν ένότητα της.

Ό λόγος, αντιθέτως, είναι ένα αυτότελες όλο και, συγχρόνως, μιά ταξινομική αρχή. Δίνοντας στόν λόγο τό προβάδισμα μεταξύ όλων τών εκφάνσεων τής γλώσσας, εισάγουμε μιά φυσική τάξη σ' ένα σύνολο πού δέν προσφέρεται σε καμμιά άλλη ταξινόμηση» (Saussure)<sup>1</sup>.

Έπειδή «γλώσσα είναι βασικά τα δύο κύρια επίπεδα κάθε γλώσσας: τό έσωτερικό, γενικό σύστημα πού χαρακτηρίζει τήν δομή μιάς φυσικής γλώσσας (ό λόγος) και ή συγκεκριμένη από τά άτομα μιάς γλωσσικής κοινότητας πραγμαμάτως του (ή όμιλία). Γλώσσα είναι, έξ άλλου, και οί φθόγγοι, πού άπαρτίζουν τήν μορφή (ή ύλη) μιάς γλώσσας είτε ως έσωτερικές όντότητες («άκουστικές εικόνες» τών λέξεων) είτε ως υλικές πραγματώσεις τών άκουστικών εικόνων, ως φυσικοί, υλικοί φθόγγοι (κινητικοακουστικής ύψης). Γλώσσα είναι, βεβαίως, και τό περιεχόμενο, οί σημασίες πού δηλώνονται από τίς διάφορες φωνολογικές μορφές. Και γλώσσα είναι, πάνω άπ' όλα, ή σύζευξη σημασίας και φωνολογικής αντιπροσωπεύσεως, περιεχομένου και μορφής. Γλώσσα είναι άκόμη ή έπικοινωνία του ανθρώπου είτε ως άτόμου είτε ως κοινωνικής όμάδας (γλωσσικής κοινότητας), άρα γλώσσα είναι και ή άτομική και ή κοινωνική πλευρά τής έπικοινωνίας. Γλώσσα είναι, τέλος, και ή κατάσταση και ή εξέλιξη τής έπικοινωνίας, διλαδή και τό σύστημα του λόγου στή συγχρονική του μορ-

<sup>1</sup> βλ. Γ. Μπαμπινιώτης, *Θεωρητική Γλωσσολογία*, Άθήνα 1986, σ. 15.

φή και ή «ίστορία» τοῦ λόγου, τά διαχρονικά στάδια τῆς ἐξελίξεώς του. Ἀλλά ἄν ὄλοι αὐτοί οἱ παράγοντες εἶναι γλῶσσα (langage), τότε ή γλῶσσα εἶναι καί φυσική καί ψυχολογική ὄντοτητα μαζί, καί ὕλική καί ἄυλη, καί κοινωνική καί ἀτομική διαδικασία, καί στατική (ὡς κατάστασι) καί δυναμική (ὡς ἐξέλιξι) παρουσία»<sup>2</sup>, ἄν θέλουμε νά κάνουμε λόγο γιά τίν γλῶσσα τῆς Ἐκκλησίας, θά χρειαστεῖ κατ' ἀρχήν νά τίν δοῦμε σέ ὄλα αὐτά τά ἐπίπεδα τοῦ ὀρισμοῦ τῆς γλῶσσας.

Ἡ ἐκκλησιαστική γλῶσσα εἶναι μιά ιδιόλεκτος/κοινωνιόλεκτος. Δέν εἶναι φυσική γλῶσσα, ὅπως εἶναι ή μητρική γλῶσσα ἑνός ἀνθρώπου, ἀλλά εἶναι μιά εἰδική γλῶσσα πού δημιουργεῖται γιά νά ἐξυπηρετήσει ἕναν σκοπό, ἔχει δηλαδή μιά προθετικότητα: τίν ἐπικοινωνία τοῦ ἀνθρώπου μέ τόν Θεό καί τίν ἐπικοινωνία τοῦ ἀνθρώπου μέ τόν συνάνθρωπο στά πλαίσια τῆς ἐκκλησιαστικῆς-θρησκευούσας κοινότητας. Τήν ἴδια στιγμή, τά ἴδια τά μέλη τῆς κοινότητας ἔχουν τίν συναίσθησι καί τίν βεβαιότητα ὅτι ή γλῶσσα αὐτή εἶναι προῖόν τῆς φώτισής τους ἀπό τόν Θεό διά τοῦ τρίτου προσώπου τῆς Ἁγίας Τριάδος, τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, ὅπως αὐτή φάνηκε τίν ἡμέρα τῆς Πεντηκοστῆς, μέ τίν κάθοδο τοῦ Ἁγίου Πνεύματος «ἐν εἶδει πυρίνων γλωσσῶν»<sup>3</sup>, συνεχίζοντας τίν ἱστορία τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, στήν ὁποία ὁ Θεός ἀποκαλύφθηκε στόν Ἀβραάμ, τούς Πατριάρχες, τόν Μωυσῆ, τούς προφῆτες καί ὄλα τά φωτισμένα πρόσωπα πρό Χριστοῦ, δημιουργώντας αὐτίν τίν γλωσσική καί πνευματική παράδοσι πού κορυφώθηκε στήν Καινή Διαθήκη μέ τίν ἐνανθρώπησι τοῦ Χριστοῦ. Ἡ ἐκκλησιαστική γλῶσσα δανεῖζεται τούς φθόγγους καί τίν πραγματώσά τους ὡς ἀκουστικῶν εἰκόνων καί ὕλικῶν, γραπτῶν πραγματώσεών τους ἀπό τίν ἑλληνιστική κοινή ἀρχικά καί, στήν συνέχεια, ἀπό ὄλες τίς γλῶσσες στίς ὁποῖες ἔγινε ἱεραποστολή, δηλαδή διακήρυξι τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ μηνύματος. Συμβολικά μάλιστα, στήν Πεντηκοστή οἱ πλημμυρισμένοι ἀπό τό Ἅγιο Πνεῦμα ἄρχισαν νά μιλοῦν ἄμεσα σέ ἄλλες γλῶσσες, ἀνάλογα μέ τίν ἱκανότητα πού τούς ἔδινε τό Ἅγιο Πνεῦμα<sup>4</sup>. Ἡ ἐκκλησιαστική γλῶσσα γεννιέται ἀπό τίν σύζευξι τοῦ περιεχομένου τῆς, τῶν σημασιῶν τῶν λέξεων καί τῆς μορφῆς τους. Τό περιεχόμενο ἀποτυπώνεται στήν μετάδοσι τῆς ἐμπειρίας τῆς παρουσίας τοῦ Χριστοῦ. «Σᾶς γράφουμε γιά τόν ζωοποιό Λόγο, πού

<sup>2</sup> βλ. *Μπαμπινιώτης*, ὀ.π., σ. 15 ἐπ.

<sup>3</sup> βλ. *Πράξεις τῶν Ἀποστόλων*, 2, 3: «τούς παρουσιάστηκαν γλῶσσες σάν φλόγες φωτιᾶς, πού μοιράστηκαν καί κάθισαν ἀπό μιά στόν καθέναν ἀπ' αὐτούς, δηλαδή τούς ἀποστόλους».

<sup>4</sup> βλ. *Πράξι*, 2, 4.

ὑπῆρχε ἔξαρχῆς. Ἐμεῖς τόν ἔχουμε ἀκούσει καί τόν ἔχουμε δεῖ μέ τά ἴδια μᾶς τά μάτια. Μάλιστα τόν εἶδαμε ἀπό κοντά, καί τά χέρια μας τόν ψηλάφησαν. Ὅταν ἡ ζωή φανερώθηκε, τήν εἶδαμε μέ τά μάτια μας. Καταθέτουμε λοιπόν τήν μαρτυρία μας καί σᾶς μιλάμε γιά τήν αἰώνια ζωή πού ἦταν μέ τόν Πατέρα, φανερώθηκε ὁμως σ' ἐμᾶς. Αὐτό πού εἶδαμε καί ἀκούσαμε, τό ἀναγγέλλουμε σέ σᾶς, γιά νά συμμετάσχετε κι ἐσεῖς μέ μᾶς στήν ἴδια κοινωνία, πού εἶναι ἡ κοινωνία μέ τόν Πατέρα καί μέ τόν Υἱό του, τόν Ἰησοῦ Χριστό. Κι αὐτά σᾶς τά γράφουμε γιά νά εἶναι πλήρης κι ὀλοκληρωμένη ἡ χαρά σας»<sup>5</sup>. Γι' αὐτό καί δέν εἶναι τυχαῖο ὅτι ὁ Χριστός ἀποκαλεῖται ἀπό τόν μαθητή καί εὐαγγελιστή Ἰωάννη ὡς «ὁ Λόγος»<sup>6</sup>.

Ἡ ἐκκλησιαστική γλῶσσα προϋποθέτει τήν ὑπαρξη μᾶς ἐκκλησιαστικῆς κοινότητος ὡς γλωσσικῆς κοινότητος πού ἀποσκοπεῖ στήν ἐπικοινωνία τῶν μελῶν της μέ τήν χρῆση τῆς γλώσσας σέ ἐπίπεδο λόγου καί ὁμιλίας, μέ ἔμφραση μάλιστα καί στήν περαιτέρω διάκριση ἀνάμεσα στόν προφορικό ἐκκλησιαστικό λόγο (ὁμιλία), καί στόν γραπτό (συγχρονικά καί διαχρονικά).

Ἡ ἐκκλησιαστική γλῶσσα προφανῶς καί ἐξελίσσεται. Δέν εἶναι μόνο ὅτι διαμορφώνεται μέ βάση τίς ἀνάγκες τῶν πιστῶν, οἱ ὅποιοι καλοῦνται νά ἐσωτερικεύσουν καί γλωσσικά ἐμπειρίες τόσο δικές τους ὅσο καί ἄλλων, δηλαδή τῶν ἁγίων, ὅπως ὀνομάζονται. Εἶναι καί οἱ ἀμφισβητήσεις τῶν ἀληθειῶν τῆς πίστεως, τόσο ἀπό ἄτομα, ὅσο καί ἀπό συλλογικότητες (ὅπως εἶναι ἡ ἐκάστοτε ἐν χρόνῳ ἐξουσία) πού γεννοῦν τήν ἀνάγκη γιά προσθήκη ὄρων, πού ὀνομάστηκαν δόγματα, τήν ἀνάγκη ἐρμηνειῶν πού αὐξάνουν τόσο τήν προφορική ὅσο καί τήν γραπτή παραγωγή λόγου, ἀλλά καί ὁ διάλογος μέ τούς λαούς ἀνά τούς αἰῶνες πού γεννᾷ τήν ἀνάγκη μετάφρασης καί ἐρμηνείας σέ ἄλλες γλῶσσες τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ μηνύματος.

Παράλληλα, ἔχουμε νά κάνουμε καί μέ τήν πρόσληψη τῆς ἐκκλησιαστικῆς γλώσσας σέ ἀτομικό ἐπίπεδο, στό ὅποιο ἔτσι κι ἄλλιῶς ὑπάρχει «διαφοροποίηση ἀνάμεσα στήν γλῶσσα τοῦ ὁμιλητοῦ καί τοῦ ἀκροατοῦ. Ἡ ἰδιόλεκτος τῶν ἀτόμων, ἡ γλωσσική τους συγκρότηση, διαφέρει ὄχι μόνο στήν ὁμιλία (parole) ἀλλά καί στόν λόγο (langue)»<sup>7</sup>. Αὐτό σημαίνει ὅτι καί στό ἐπίπεδο κάθε ἐκκλησιαστικῆς κοινότητος τόσο συγχρονικά ὅσο καί διαχρονικά δέν ὁμιλεῖται οὔτε νοεῖται ἡ ἴδια γλῶσσα, δέν προσλαμβάνεται τό ἴδιο ταυτόσημο περιεχόμενο.

<sup>5</sup> βλ. Α' Ἰω., 1, 1-4.

<sup>6</sup> βλ. Ἰω., 1,1 «Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος καί ὁ Λόγος ἦν πρὸς τόν Θεόν καί Θεός ἦν ὁ Λόγος».

<sup>7</sup> βλ. Μπαμπινιώτης, ὀ.π., σ. 31.

Όπως «όλα τὰ μέλη μιᾶς γλωσσικῆς κοινότητος δέν ξέρουμε τίς ἴδιες λέξεις οὔτε γνωρίζουμε στόν ἴδιο βαθμό τίς δυνατές συντακτικές δομές τῆς γλώσσας, καθώς ὁ γλωσσικός κώδικας ὀρισμένων μελῶν τῆς κοινότητος ἐμφανίζεται διευρυμένος (elaborated), ἐνῶ ἄλλων ἀτόμων ὁ κώδικας εἶναι λιγώτερο ἢ περισσότερο περιορισμένος (restricted)»<sup>8</sup>, ἔτσι καί ὅλα τα μέλη τῆς ἐκκλησιαστικῆς κοινότητος δέν προσλαμβάνουν μέ τόν ἴδιο τρόπο τὰ ποικίλα μηνύματα, ἀλλά καί δέν νοοῦν συχνά τό ἴδιο, μολοντί ἡ διατύπωση τῶν δογμάτων ὡς ὀρίων τῆς ἀλήθειας καί ἡ κατάρτιση τοῦ «Συμβόλου τῆς Πίστεως», δημιουργήσε τίς προϋποθέσεις ταυτότητας καί σέ γλωσσικό καί σέ ἐπίπεδο πίστεως.

Γνωρίζουμε ὅτι «τά ἀπαραίτητα συστατικά κάθε ἐπικοινωνίας (Ε) εἶναι: i) οἱ ἐπικοινωνοῦντες, ἥτοι ὁ πομπός (Π) καί ὁ δέκτης (Δ) ii) ὁ κώδικας (Κ) iii) τό μήνυμα (Μ), ἥτοι κάθε πληροφορία, ἐρώτησι, ἀπάντησι, διατύπωση σκέψεων κ.λπ. iv) ὁ δίαυλος, ἥτοι ὁ τρόπος (φυσικός ἢ τεχνητός) μεταβίβασεως τοῦ μηνύματος (Μ) v) οἱ λειτουργίες ἐγγραφῆς (κωδικοποιήσεως) καί ἀναγνώσεως (ἀποκωδικοποιήσεως) τοῦ Μ vi) οἱ συνθήκες ἐπικοινωνίας»<sup>9</sup>. Ἐπομένως, καί ἡ ἐκκλησιαστική γλώσσα λειτουργεῖ ἐπικοινωνιακά.

Πομποί τῆς σπίν συγχρονική διάσταση εἶναι οἱ ταγοί τῆς Ἐκκλησίας (ἐπίσκοποι, ἱερεῖς, μοναχοί, θεολόγοι, κατηχητές, ἀλλά καί κάθε πιστός πού γνωρίζει τό μήνυμα καί τό ἐκφράζει εἴτε αὐθεντικά εἴτε ἀποσπασματικά εἴτε παραποιῶντας το ἐρμηνευτικά ἢ κυριολεκτικά, ὅπως οἱ λεγόμενοι «αἵρετικοί», οἱ ἀποκλίνοντες ἀπό τήν παράδοση), ἐνῶ διαχρονικά πομποί εἶναι οἱ συγγραφεῖς οἱ ὅποιοι κατέγραψαν τήν ἐμπειρία τῆς ἐκκλησιαστικῆς παράδοσης (κείμενα τῆς Ἁγίας Γραφῆς, τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας, συναξάρια Ἁγίων, ἱστορίες ἀπό τήν ἀσκητική ζωή καί παράδοση, σύγχρονα κείμενα, ἀλλά καί τὰ ὑμνολογικά κείμενα πού χρησιμοποιοῦνται σπίν θεία λατρεία, ἀλλά καί κάθε κείμενο πού ἀποπειρεῖται νά νοηματοδοτήσῃ θρησκευτικά τήν ζωή τοῦ ἀνθρώπου), τὰ μνημεῖα τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ πολιτισμοῦ πού εἶναι ἄμυχα (ὅπως εἶναι οἱ νοοί, οἱ εἰκόνες, τὰ ἐκκλησιαστικά σκεύη καί ἀντικείμενα) καί ἔμυχα (τά λείψανα τῶν ἁγίων), ἐνῶ δέκτες εἶναι δυνάμει ὅλοι οἱ πιστοί τῆς Ἐκκλησίας, ἀλλά καί ὁ κάθε ἄνθρωπος πού ἐνδιαφέρεται ἢ διδάσκεται ἢ ὑφίσταται τήν παρουσία τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ μηνύματος στόν πολιτισμό καί τήν καθημερινότητα τῆς ζωῆς του.

Τό μήνυμα τῆς ἐκκλησιαστικῆς γλώσσας εἶναι ἡ ἀντιπροσώπευση τοῦ τρό-

<sup>8</sup> βλ. *Μπαμπινιώτης*, ὅ.π., σ. 31 ἐπ.

<sup>9</sup> βλ. *Μπαμπινιώτης*, ὅ.π., σ. 31.

που μέ τόν όποιο ό Θεός, στόν όποιο ή Έκκλησία πιστεύει, ζητᾶ από τούς ανθρώπους νά πιστέψουν, νά ἀκολουθήσουν γιά νά ζήσουν τόσο στόν χρόνο αὐτόν, ὅσο καί στήν μεταφυσική του προέκταση πού εἶναι ή αἰωνιότητα, τήν παρουσία του. Μήνυμα εἶναι ή ζητούμενη πίστη, ὅπως αὐτή διαμορφώθηκε, βιώθηκε, κληροδοτήθηκε καί συνεχίζει νά ὑφίσταται στό σήμερα.

Κώδικας εἶναι ή γλῶσσα στήν όποία εἶναι διατυπωμένα ὅλα αὐτά τά μηνύματα καί ή όποία ἔχει νά κάνει μέ τόν τόπο στόν όποιο ή Έκκλησία ὑφίσταται.

Στήν περίπτωση μας εἶναι ή ἑλληνική γλῶσσα στήν διαχρονία της: ἑλληνιστική κοινή κυρίως, πού εἶναι ή γλῶσσα τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ παρελθόντος, ἀλλά καί ή κοινή νεοελληνική, ὅπως τήν μιλοῦμε καί τήν γράφουμε σήμερα, μέ ἕχνη τοῦ γλωσσικοῦ μας προβλήματος καί διχασμοῦ (ή ἐπίσημη γλῶσσα ἀλληλογραφίας τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, ὅπως ἀποτυπώνεται καί στους ἐπίσημους λόγους τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου παραμένει ή ἀπλή καθαρεύουσα).

Διάυλος μετάδοσης τοῦ μηνύματος εἶναι ό γραπτός καί ό προφορικός λόγος, σέ ὅλες τους τίς διαστάσεις, μέ προσθήκη στίς μέρες μας τοῦ διαδικτυακοῦ καί τοῦ ραδιοφωνικοῦ λόγου.

Πολύ μεγάλη σημασία δίνεται στήν ἀποκωδικοποίηση τοῦ μηνύματος, δηλαδή στήν πρόσληψή του ἀπό τούς πιστούς καί τόν κάθε ἐνδιαφερόμενο, ἐνῶ σέ ὅ,τι ἀφορᾶ στήν κωδικοποίηση τοῦ μηνύματος ἄς ληφθεῖ ὑπόψιν τό φίλτραρισμα τῆς αὐθεντικότητάς του μέσα ἀπό τήν συγκρότηση μηχανισμῶν ἐλέγχου ὅπως εἶναι ή Σύνοδος τῶν ἐπισκόπων (Οἰκουμενικές σýνοδοι μέχρι τόν 8ο αἰῶνα, ὅποτε καί οἱ χριστιανοί Δύσης καί Ἀνατολῆς ἦταν ἐνωμένοι, τοπικές σýνοδοι ἐφεξῆς).

Τέλος, σέ ὅ,τι ἀφορᾶ στίς συνθηκικές ἐπικοινωνίας ἄς λάβουμε ὑπόψιν ὅτι αὐτές διαμορφώνονται σέ διαφορετικά περιβάλλοντα: τό μήνυμα ἐκφέρεται στήν θεία λατρεία, κυρίως στήν θεία λειτουργία μέ τό κήρυγμα, ἀλλά καί τό ὅλο κεμενικό περιβάλλον, ἐκφέρεται στά μυστήρια τῆς Έκκλησίας, πού εἶναι ἐκφάνσεις τῆς ἐκκλησιαστικῆς κοινότητας (βάπτισμα καί χρίσμα, γάμος, ἐξομολόγηση, εὐχέλαιο), ἐκφέρεται σέ κατηχητικές συνάξεις πού ἀπευθύνονται σέ διάφορες ἡλικίες, ὅπου ἐξαρτᾶται κυρίως ἀπό τήν προσωπικότητα καί τήν ὀμιλητική ἰκανότητα τοῦ ἐκφέροντος, ὅπως ἐπίσης καί μέ βιβλία, κείμενα διαδικτυακά, μέ τίς ραδιοφωνικές ὁμιλίες, ἀλλά καί μέ ἀφίσες, διαφημίσεις, συνθήματα.

Σ' αὐτούς τούς παράγοντες τῆς ἐκκλησιαστικῆς γλωσσικῆς ἐπικοινωνίας

θά ἦταν παράλειψη ἐάν δέν προσθέταμε ὡς μία ἐκπληκτικὴ μορφή τῆς τὴν προσευχῆς, σπὴν ὁποία τὸ μέλος τῆς ἐκκλησιαστικῆς γλωσσικῆς κοινότητας, μὲ ἐναλλασσόμενους ρόλους πομπτοῦ καὶ δέκτη, ἀπευθύνει τὸ προσωπικὸ του μίνυμα στὸν Θεὸ στὸν ὁποῖο πιστεύει καὶ ἄλλοτε λαμβάνει ἀπάντηση (ἄμεσα μὲ τὸ γεγονὸς πού ὀνομάζουμε φώτιση ἢ ἀργότερα, μὲ ἐκφράσεις τῆς θείας πρόνοιας σέ περιστατικά τῆς ζωῆς πού συχνά χαρακτηρίζονται ὡς «θαύματα»), ἄλλοτε ὄχι (εἶναι ἡ περιήρησις σιωπῆ τοῦ Θεοῦ). Χαρακτηρίζουμε ὡς ἐκπληκτικὴ αὐτὴν τὴν μορφή διότι δέν χωρᾶ ἀντικειμενικῆς ἐπιβεβαίωσης ἀλλὰ μόνον προσωπικῆς, ὑποκειμενικῆς. Ἡ προσευχὴ ὅμως ἔχει καὶ τὸν χαρακτῆρα τῆς συλλογικῆς, τῆς κοινοτικῆς ἀναφορᾶς, κατὰ τὸν κανόνα «lex orandi lex credendi», «ὁ κανόνας-νόμος τῆς προσευχῆς-λατρείας εἶναι ὁ κανόνας-νόμος τῆς πίστεως»<sup>10</sup>.

Θὰ ὀλοκληρώσουμε αὐτὴν τὴν εἰσαγωγικὴ τεχνικὴ μας ἀναφορὰ ἐπισημαίνοντας συγκεκριμένα χαρακτηριστικὰ τῆς ἐκκλησιαστικῆς γλωσσικῆς κοινότητας, ἡ ὁποία σπὴν πράξη δέν διαφέρει ἀπὸ ὁποιαδήποτε φυσικὴ καὶ ἄλλη γλωσσικὴ κοινότητα. «Ὅταν ἀναφερόμαστε σπὴν μητρικὴ γλῶσσα μιλάμε γιὰ γλωσσικὴ κατὰκτηση (language acquisition), νοῶντας ὅτι τὰ ἄτομα μιᾶς κοινότητας ἔχουν μάθει τὴν γλῶσσα τοὺς μέσα στὸ στενότερο (οἰκογενειακὸ) καὶ εὐρύτερο (κοινωνικὸ) περιβάλλον τοὺς καὶ ἔχουν διαμορφώσει ὅ,τι ὀνομάζουμε «γλωσσικὸ αἶσθημα. Τοῦτο σημαίνει ὅτι φυσικὰ καὶ βαθμιαία ἔχουν κατακτήσει ἕνα συγκεκριμένο γλωσσικὸ σύστημα, ὅπου ἔχουν ἐνσωματωθεῖ καὶ ἐσωτερικευθεῖ ὅλες οἱ ἐνδογλωσσικὲς καὶ ἐξωγλωσσικὲς σχέσεις τῆς γλώσσας πού ἀναφέρονται σπὴν νοοτροπία καὶ τὴν ψυχρὸσύνθεση τῶν μελῶν μιᾶς γλωσσικῆς κοινότητας, σπὴν πολιτιστικὴ τους κατάσταση, στὸ εὐρύτερο πολιτικοκοινωνικὸ περιβάλλον καὶ σέ ἄλλους συναφεῖς παράγοντες».<sup>11</sup> Ἀντίστοιχα, τὰ μέλη τῆς ἐκκλησιαστικῆς γλωσσικῆς κοινότητας προχωροῦν σπὴν δική τους γλωσσικὴ κατὰκτηση, ἔχοντας μάθει τὴν ἐκκλησιαστικὴ γλῶσσα ἀπὸ τὸ οἰκογενειακὸ τους περιβάλλον, ἀνάλογα μὲ τὸν βαθμὸ ἐξοικείωσης τῶν γονέων καὶ τῶν ἄλλων μελῶν τῆς οἰκογένειας μὲ τὴν Ἐκκλησία, ἀπὸ τὸ σχολεῖο, κυρίως διὰ τοῦ μαθήματος τῶν Θρησκευτικῶν, καὶ ἐμμέσως διὰ τῶν Ἀρχαίων καὶ Νέων Ἑλληνικῶν καὶ τῆς Ἱστορίας, ἀπὸ τὴν ἐκκλησιαστικὴ κοινότητα διὰ τῆς κατήχησης καὶ τῆς συμμετοχῆς σπὴν λατρεία καὶ στίς ἄλλες ἐκκλησιαστικὲς δρα-

<sup>10</sup> βλ. π. Ἀλέξανδρου Σμέμαν, *Ἡ Ἐκκλησία προσευχόμενη*, ἀπόδοση ἀπὸ τὰ ἀγγλικά π. Δημήτριος Τζέρεπος, ἐκδόσεις ΑΚΡΙΤΑΣ, Ἀθῆνα 1991, σ.161.

<sup>11</sup> βλ. *Μπαμπινιώτης*, ὀ.π., σ. 32 ἐπ.

στηριότητες, όπως επίσης και από την περιρρέουσα κοινωνική ατμόσφαιρα, στην οποία διασώζονται στοιχεία της εκκλησιαστικής γλώσσας, κυρίως στις γιορτές και τα έθιμα. Έπειδή, πάλι, «μέ την κατάρκτησι της γλώσσας συνδέεται προφανώς τό θέμα της παιδικής γλώσσας, πώς μαθαίνει ο άνθρωπος ως παιδί την μητρική του γλώσσα και έτσι παιδική γλώσσα και γλωσσική κατάρκτησι αντιμετωπίζονται συνήθως από κοινού»<sup>12</sup>, η εκκλησιαστική γλώσσα συνδέεται μέ την κατήχηση τών παιδιών και τών νέων, ένω η γνώση και κυρίως η χρήση της συνδέονται μέ την ώριμότητα του ανθρώπου και την φώτισή του.

Είναι χαρακτηριστικός ο λόγος του άποστόλου Παύλου: «Μικρό παιδί όταν ήμουν, σαν μικρό παιδί μιλούσα, αισθανόμουν και σκεφτόμουν. Άντρας πιά όταν έγινα, κατήχησα τούς τρόπους του μικρού παιδιού. Άλήθεια, τώρα βλέπουμε τά πράγματα θαμπά, σαν μέσα από μεταλλικό καθρέφτη (έσοπτρο). Τότε όμως πρόσωπο μέ πρόσωπο θά δοῦμε τόν Θεό. Τώρα γνωρίζω μόνο ένα μέρος, τότε όμως θά γνωρίσω μέ πληρότητα, όπως και ο Θεός μ' έχει γνωρίσει. Θά μείνουν τελικά για πάντα αυτά τά τρία: η πίστη, η έλπίδα κι η αγάπη. Και απ' αυτά, τό πιο σπουδαίο είναι η αγάπη»<sup>13</sup>. Φαίνεται ξεκάθαρα ότι η γλώσσα προϋποθέτει την σχέση του ανθρώπου μέ τόν Θεό και συνδέεται άμεσα μέ την αγάπη. Την αγάπη εκφράζει, στην αγάπη στοχεύει, την αγάπη διακονεί. Παραφράζοντας τόν Νικηφόρο Βρεττάκο, μπορούμε νά ποῦμε ότι «ή γλώσσα μου είναι αγάπη και η αγάπη μου γλώσσα. Τραγουδῶ σαν τό πουλί στό ακρινότερο δέντρο του κόσμου, αγαπῶ, άρα υπάρχω»<sup>14</sup>.

Άς περάσουμε όμως στά κύρια χαρακτηριστικά της εκκλησιαστικής γλώσσας.

Α. είναι γλώσσα ποιητική, μέ την έννοια όχι μόνο ότι χρησιμοποιεί δύο από τά κύρια χαρακτηριστικά της ποίησης που είναι η μεταφορά και η εικονοποίηση, αλλά και δίνει νέο σημασιολογικό περιεχόμενο σε λέξεις και συντακτικά σχήματα, φορτίζοντάς τα μέ τό θεολογικό περιεχόμενο της πίστης. Άς μή λησμονοῦμε ότι είναι μία γλώσσα που δέν άναγινώσκεται μόνο, αλλά και τραγουδιέται, ψάλλεται, μέ άποτέλεσμα η ποίηση νά γίνεται μελωδία και στίχος, άναδεικνύοντας την συγκινησιακή χρήση της γλώσσας που γίνεται βιωματική<sup>15</sup>.

<sup>12</sup> βλ. Μπαμπινιώτης, ό.π., σ. 33.

<sup>13</sup> βλ. Α΄ Κορ., 13, 11-13.

<sup>14</sup> Δημοσιεύθηκε στην συλλογή «Τό μεσουράνημα της φωτιάς (1940). βλ. Νικηφόρος Βρεττάκος, *Η έκλογή μου, ποιήματα 1933-1991*, έκδ. Ποταμός, Αθήνα 2008.

<sup>15</sup> βλ. Μπαμπινιώτης, ό.π. σ. 87 κ.έ.

Ένδεικτικά παραθέτουμε τρία χαρακτηριστικά παραδείγματα:

I) τόν πασιγνωστο ύμνο «Χριστός Ἀνέστη ἐκ νεκρῶν θανάτῳ θάνατον πατήσας καί τοῖς ἐν τοῖς μνήμασι ζῶν χαρισάμενος». Μεταφορική εἶναι ἡ χρήση τῆς λέξης «πατήσας», τὴν ὁποία ὁ ὕμνογράφος δὲν τὴν συνδέει μὲ ἔμφυχο ἢ ὑλικό ἀντικείμενο ἢ τόπο, ἀλλὰ μὲ τόν θάνατο, ὁ ὁποῖος γίνεται ἔμμορφο ἀντικείμενο, πού πατεῖται διὰ τοῦ ἑαυτοῦ του, τοῦ ἴδιου του θανάτου. Ἀνάλογη εἶναι ἡ χρήση τῆς φράσης «ζῶν χαρισάμενος», στὴν ὁποία ὁ Χριστός δὲν χαρίζει κάποιο ἀντικείμενο, ἀλλὰ τὴν ζωὴ πού δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι ἀντικείμενο. Μὲ τὴν ποιητική χρήση τῆς γλώσσας ὁ ἐκκλησιαστικός ὕμνογράφος πετυχαίνει νὰ ἀγγίξει συγκινησιακά καί βιωματικά τόν πιστό, ἀλλὰ καί τόν μὴ πιστό, μεταδίδοντάς του ὅχι ἐλπίδα, ἀλλὰ ἓνα αἶσθημα μιᾶς νέας πραγματικότητας, τῆς ἀνάστασης γιὰ ὅλους, τὴν ὁποία ὁ Χριστός προσφέρει μὲ τὴν δική του ἀνάστασι. Ἄς μὴν λησιμονήσουμε τὸ περιβάλλον (context) στοῦ ὁποῖο ὁ ὕμνος αὐτός ψάλλεται: στὸν ναὸ τὸ βράδυ τῆς ἀνάστασης καί γιὰ σαράντα ἡμέρες, στὰ μνήματα ὅταν ἓνας νεκρὸς κατεβαίνει γιὰ τὴν ταφή, στὸν χαιρετισμὸ τῶν ἀνθρώπων ἐπὶ σαράντα ἡμέρες μετὰ τὸ Πάσχα, ἀλλὰ καί σέ ἄλλες χρήσεις. Λέει γιὰ παράδειγμα ὁ Ὅδυσσέας Ἐλύτης στοῦ «Ἄξιον Ἔστι» του: «Τὴ γλώσσα μου ἔδωσαν ἑλληνική· τὸ σπῆτι φτωχὸ στίς ἀμμουδιές τοῦ Ὀμήρου. Μονάχη ἔγνοια ἢ γλῶσσα μου στίς ἀμμουδιές τοῦ Ὀμήρου... Στοῦ χῶμα τὸ στρωμένο μὲ τ' ἀμπελομάντιλα κνίσες, τσουγκρίσματα καί Χριστός Ἀνέστη μὲ τὰ πρῶτα σμπάρα τῶν Ἑλλήνων»<sup>16</sup>.

II) ἓνα ἀπόσπασμα ἀπὸ τόν κανόνα τοῦ Μεγάλου Σαββάτου, πού ψάλλεται πρὶν τὰ ἐγκώμια/ἐπιτάφιο θρῆνο καί τὴν ἔξοδο τοῦ ἐπιταφίου. «Ἐκστηθι φρίττων, οὐρανέ, καί σαλευθήτωσαν τὰ θεμέλια τῆς γῆς, ἰδοὺ γάρ ἐν νεκροῖς λογιζεται ὁ ἐν ὑψίστοις οἰκῶν καί τάφῳ μικρῷ ξενοδοχεῖται, ὄν παῖδες εὐλογεῖτε, ἱερεῖς ἀνυμνεῖτε, λαὸς ὑπερυψοῦτε εἰς πάντας τοὺς αἰῶνας». «Νὰ βγεῖς ἀπὸ τόν ἑαυτὸ σου μὲ φρίκη, οὐρανέ καί ἄς σαλευτοῦν τὰ θεμέλια τῆς γῆς. Διότι νά, πού κατατάσσεται μεταξὺ τῶν νεκρῶν αὐτὸς πού κατοικεῖ ψηλά στὸν οὐρανό, καί φιλοξενεῖται σάν σέ πανδοχεῖο σ' ἓνα μικρὸ τάφο. Αὐτόν τὰ παιδιά νὰ εὐλογεῖτε (νά λέτε καλὸ λόγο), οἱ ἱερεῖς νὰ ἀνυμνεῖτε (νά δοξάζετε μὲ ὕμνους) καί ὁ λαὸς νὰ ὑπερδοξάζει γιὰ πάντα». Κι ἐδῶ κυριαρχεῖ ἡ μεταφορική χρήση τῆς γλώσσας, μὲ τὴν προσωποποίηση τοῦ οὐρανοῦ, ὁ ὁποῖος καλεῖται νὰ βγεῖ ἀπὸ τόν ἑαυτὸ του, τὴν γῆ πού παρομοιάζεται μὲ ἓνα οἰκοδόμημα τὰ θεμέλια τοῦ ὁποῖου σαλεύονται, ὁ Χριστός γίνεται καί στὸν οὐρανό

<sup>16</sup> βλ. Ὁδ. Ἐλύτη, «Τὸ Ἄξιον Ἔστι», *Ποίηση*, ἐκδ. ΙΚΑΡΟΣ, Ἀθήνα 2002, σ. 135.



άνθρωπος πού κατοικεί σέ ένα σπίτι καί ό τάφος του μοιάζει μέ ξενοδοχείο τό όποιο φιλοξενεί αυτόν πού κανονικά δέν χωρά πουθενά. Υπάρχει τό δξύμωρο σχήμα τής λέξης «ξενοδοχείται» πού κανονικά χρησιμοποιείται γιά ζωντανούς πού φιλοξενούνται σέ ξενοδοχεία, ένω έδω χρησιμοποιείται γιά νεκρό πού φιλοξενείται σέ τάφο. Ό ύμνος καταλιγει μέ τήν προτροπή στά παιδιά, τούς ιερείς καί όλο τόν λαό νά δοξάσουν τόν Χριστό γιά κάτι δξύμωρο: γιά τό ότι πέθανε καί έτάφη!

III) Τό έφύμνιο τών οίκων τών Χαιρετισμῶν στήν Υπεραγία Θεοτόκο, τό πασίγνωστο «Χαίρε Νύμφη άνύμφευτε», εἶναι καί αυτό μία έκφραση ποιητικής χρήσης τής γλώσσας, στήν όποία ό ίδιος στίχος περιλαμβάνει τήν άλλαγή τής σημασίας τής λέξης «νύμφη», ή όποία εἶναι συνδεδεμένη μέ τόν γάμο, τόν νυμφίο-γαμπρό, τήν ένωση άντρα καί γυναίκας. Έδω ή μπτέρα τοῦ Χριστοῦ, ή Παναγία, εἶναι νύμφη, άνύμφευτος όμως. Τό σημασιολογικό περιεχόμενο τής λέξης «νύμφη» μεταφέρεται στό «άνύμφευτος» καί ή «νύμφη» γίνεται νύφη τοῦ Θεοῦ καί, ταυτόχρονα, μπτέρα του. Η σχέση τής μέ τόν Θεό εἶναι γαμήλια σχέση, μόνο πού δέν έχει τό έρωτικό περιεχόμενο τής σχέσης άντρα-γυναίκας, αλλά στό πρόσωπο τής Παναγίας μεταφέρεται ή σχέση στό επίπεδο Θεοῦ-άνθρωπότητας. Ό έρωτας καί ό γάμος αποκτοῦν ένα άλλο περιεχόμενο, λυτρωτικό του κόσμου από τό κακό καί τήν άμαρτία.

B. Εἶναι γλώσσα φιλοσοφική. Χρησιμοποιεἶ πλῆθος ὄρων από τήν αρχαία φιλοσοφία καί παράδοση, δίδοντάς τους ένα νέο σημασιολογικό περιεχόμενο. Παραθέτουμε κάποιες από αυτές τίς λέξεις- ὄρους: λόγος, ύπόστασις, έλεγχος, οὐσία, πρόσωπο, αἴσθησις, νόμισις, κάλλος, εἰκών. Αὐτές καί άλλες χρησιμοποιήθηκαν από τούς μεγάλους Πατέρες τής Έκκλησίας γιά νά διατυπώσουν τήν αλήθεια τής πίστης μέ τρόπο κατανοητό στους άνθρώπους τής έποχῆς τους, οἱ όποιοι εἶχαν έξοικείωση μέ τήν φιλοσοφία τών αρχαίων Έλλήνων, ιδίως τοῦ Άριστοτέλη καί τοῦ Πλάτωνα, κυρίως όμως γιά νά άντικρούσουν τούς αίρετικούς οἱ όποιοι, χρησιμοποιῶντας τούς φιλοσοφικούς ὄρους, προσπαθοῦσαν νά διαστρέψουν τήν έμπειρία τής αλήθειας πού ή εκκλησιαστική γλώσσα, μέ κύρια πηγή τήν Άγία Γραφή, εἶχε καταγράψει.

Γ. Εἶναι γλώσσα κοινωνική. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ένας από τούς σύγχρονους σπουδαίους θεολόγους, ό π. Άλέξανδρος Σμέμαν: «ό ίδιος ό χριστιανισμός εἶναι πρῶν απ' όλα εὐαγγελισμό, αναγγελία τοῦ Λόγου τοῦ Θεοῦ, καί, έπομένως, σωτηρία καί αναγέννηση τοῦ λόγου, μετατροπή του σ' εκείνο πού δημιουργήθηκε από τόν Θεό: σέ λόγο ὄχι μόνο γιά τήν πραγματικότητα,

ἀλλά σέ λόγο-πραγματικότητα, σέ λόγο-ζωή, σέ λόγο σάν παρουσία, δῶρο καί δυνάμιν πολλήν. Ἡ ὁμολογία τῆς πίστεως στόν λόγο καί μέ τόν λόγο γι' αὐτό εἶναι τόσο βασική στόν Χριστιανισμό, ἐπειδή ἡ ἐνότητα ἐκ τῶν ἄνω, πού ἀποτελεῖ τήν οὐσία τῆς Ἐκκλησίας σάν «ἐνότητα πίστεως καί ἀγάπης», ἐκπληρώνεται, δωρίζεται καί γίνεται ἀποδεκτή κυρίως μέ τήν κατονομασία της, μέ τήν ἀληθινή παρουσία καί ἐνσάρκωσή της στόν λόγο»<sup>17</sup>. Τήν ἴδια στιγμή «ὁ λόγος ὡς μέσο συγκροτήσεως τῆς Ἐκκλησίας στηρίζει τήν ἀγάπη. Ὡς κοινό γνώρισμα τῆς ἀνθρώπινης φύσης ὁ λόγος ἔχει κληθεῖ ν' ἀποκαλύπτει τήν κοινότητά της καί νά συμβάλλει στήν ἐνδυνάμωση τῆς κοινότητας, ὄχι ὡς ὁμοιομορφίας (αὐτό θά ἀποτελοῦσε οὐσιαστική συγκόλληση τῶν ἀνθρώπων), ἀλλά ὡς πεδίου ἀναδείξεως τῶν προσώπων πού κοινωνοῦν μεταξύ τους. Ἡ διάκριση αὐτή ἀποσοβεῖ καί τήν μάταιη διαμάχη μεταξύ ἀγάπης καί ἀληθείας, ἐφ' ὅσον τά πρόσωπα τῶν πιστῶν καλοῦνται νά ἐγκεντρίζουν διαρκῶς τόν δικό τους λόγο στό Σῶμα τοῦ Χριστοῦ-Λόγου. Ἡ συνάντηση μέ τόν Λόγο περνᾷ ὑποχρεωτικά μέσα ἀπό τό Σῶμα Του, δηλαδή μέ τούς ἀδελφούς Του (καί ἀδελφοῦ μας), μέσα ἀπό τήν συνάντηση μέ τά πρόσωπά τους, μέ τόν λόγο τοῦ καθενός καί μέ τό μερίδιο ἀλήθειας πού αὐτός κρύβει μέσα του. Ἐγγυήτρια τῆς ἐν λόγω ἀσκητικῆς (σκληρῆς, πράγματι, ἀφοῦ ἡ συνάντηση μέ τόν ἄλλο ἀποτελεῖ τήν κατ' ἐξοχίαν ἀσκητική) παραμένει ἡ θεμελιώδης συναίνεση τῶν πιστῶν στήν ἐλάχιστη αὐτονομία: στίς δογματικές διατυπώσεις καί στόν διάλογο τῆς θείας λειτουργίας»<sup>18</sup>.

Δ. Εἶναι γλῶσσα διαλογική, ἀντιφωνική θά λέγαμε. Καλεῖ σέ ἕναν συνεχῆ διάλογο, ὄχι μόνο προσευχητικό, ἀλλά καί μεταξύ Ἐκκλησίας καί τοῦ καθενός ἀνθρώπου. Τό παράδειγμα τῆς Θείας Λειτουργίας εἶναι χαρακτηριστικό. Πέρα ἀπό τήν θεατρική δομή της, ἡ ἴδια ἡ λειτουργική γλῶσσα εἶναι ἕνας ζωντανός διάλογος ἀνάμεσα στόν κλῆρο καί τόν λαό, ὅπως αὐτός ἐκπροσωπεῖται ἀπό τόν ἱεροψάλτη καί τόν ἀναγνώστη. «Ἐν εἰρήνῃ τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν», ἀναφωνεῖ ὁ ἱερέας. «Κύριε ἐλέησον», ἀπαντᾷ ὁ λαός. «Εἰρήνη πᾶσι», εὐχεται ὁ ἱερέας. «Καί τῷ πνεύματί σου», ἀπαντᾷ ὁ λαός. Σέ κάθε ἐκφώνηση τοῦ ἱερέα πάλι, μετά τό τέλος τῶν λειτουργικῶν εὐχῶν, ὁ λαός ἐπιβεβαιώνει τόν λόγο μέ τό «Ἀμήν», δηλαδή τήν εὐχή «γένοιτο». Ἡ γλῶσσα καλεῖ σέ ἕναν συνεχῆ διάλογο, σέ μία συνεχῆ ἐπιβεβαίωση τῆς πίστεως, σέ μία μετοχή στήν ἀλήθεια, στήν

<sup>17</sup> βλ. π. Ἀλέξανδρου Σμέμαν, *Εὐχαριστία*, Ἀθήνα 1987, σσ. 166 ἐπ.

<sup>18</sup> π. Βασίλειος Θερόμος, «Ὁ λόγος ὡς προσώπειο: Περί τῆς ἀμυντικῆς λειτουργίας τῆς ἐκκλησιαστικῆς γλώσσας», περ. *ΣΥΝΑΞΗ*, τεύχος 66, σ. 15, Ἀθήνα 1998.

όποια δέν ὑπάρχει ἡ αὐθεντία πού κυριαρχεῖ καί ὁ λαός πού ὑπακούει, ἀλλά οἱ συνευχόμενοι, οἱ συμπροσευχόμενοι, οἱ συλλειτουργοῦντες. Γι' αὐτό καί τά κείμενα πού ἀποτελοῦν κατεξοχὴν ἔκφραση τῆς πίστεως, ὅπως τό «Πιστεύω» καί τό «Πάτερ ἡμῶν», ἔχει ἐπικρατήσει νά ἀπαγγέλλονται ἀπό τόν κλῆρο καί τόν λαό μαζί.

Ε. Εἶναι γλῶσσα ἱερή, ὄχι ὁμως λόγῳ τῆς μορφῆς της, τῶν σημαινόντων, ἀλλά λόγῳ τῶν σημαινομένων, πού εἶναι τό μήνυμα τῆς σωτηρίας τῶν ἀνθρώπων. Εἶναι γλῶσσα πού ἐπιτρέπεται νά μεταφραστεῖ. Ὁ ἅγιος Ἰουστίνος Πόποβιτς μετέφρασε τὴν θεία λειτουργία ἀπὸ τὰ σλαβονικά στὰ σερβικά, σπὴν καθομιλουμένη γλῶσσα τοῦ λαοῦ του. Λέει χαρακτηριστικά: «ἀκολουθώντας τὴν ἀποστολικὴ παράδοση τῶν ἀδελφῶν ἰσαποστόλων Κυρίλλου καί Μεθοδίου καί τοῦ ἰσαποστόλου Ἁγίου Σάββα, προσφέρουμε αὐτὴ τὴν μετάφραση τῶν θείων λειτουργιῶν σπὴν καθομιλουμένη γλῶσσα τοῦ λαοῦ μας (ἐν. σερβικά). Εἶναι σέ γλῶσσα καθομιλουμένη, ὄχι ὁμως πτωχὴ, οὔτε ἀπομακρυσμένη ἀπὸ τὴν ἐκκλησιαστικὴ προσευχητικὴ γλῶσσα καί ρυθμὸ. Διότι, ὅπως ἡ ζωὴ τῆς Ἐκκλησίας στό σύνολό της ὑπερβαίνει πάντοτε τὰ ὅρια τῆς κάθε ἐπιμέρους ἐποχῆς, ἐνόνοντάς τα καί συνθέτοντάς τα ὀργανικά, ἔτσι καί ἡ προσευχητικὴ τῆς γλῶσσα. Τότε μόνο εἶναι ἀληθινὴ γλῶσσα τοῦ λαοῦ, ὅταν ἀποτελεῖ ἔκφραση τῆς συνέχειας καί τοῦ πλοῦτου τῆς ὀρθοδοξοποιημένης λαϊκῆς ψυχῆς καί λαϊκῆς γλώσσας... Ἡ Ἐκκλησία εἶναι μέτρο τοῦ λαοῦ καί τῆς γλώσσας τοῦ λαοῦ. Ποτέ τό ἀντίθετο. Αὐτὴ ποτέ δέν διασπᾶ καί δέν φτωχαίνει ἕναν λαό. Ἡ Ἐκκλησία πάντοτε συνάζει καί συνενώνει τόν λαό καί τοὺς λαοὺς μεταξύ τους καί τίς γλώσσες τῶν λαῶν. Τό καινούργιο τό πλουτίζει μέ τοὺς θησαυροὺς τοῦ παλαιοῦ καί τό παλαιό τό ἀνακαινίζει μέ τοὺς ζωντανοὺς χυμοὺς τοῦ νέου»<sup>19</sup>. Στὰ καθ' ἡμᾶς βεβαίως ἡ ἐκκλησιαστικὴ γλῶσσα ἐνεπλάκη παλαιότερα σπὴν διαμάχη μεταξύ καθαρῆς καί δημοτικῆς, μέ ἀφορμὴ τὴν μετάφραση τοῦ Εὐαγγελίου σπὴν δημῶδη γλῶσσα ἀπὸ τόν λογοτέχνη Ἀλέξανδρο Πάλλη καί τὴν δημοσίευσή της σπὴν ἐφημερίδα «Ἀκρόπολις», ἡ ὁποία ὀδῆγησε στὶς ταραχές πού ἔγιναν σπὴν Ἀθήνα στὶς 8 Νοεμβρίου τοῦ 1901, τὰ ἀποκληθέντα «Εὐαγγελικά ἢ Εὐαγγελιακά»<sup>20</sup>. Τελικὰ το πρόβλημα τῆς μετάφρασης λύθηκε μέ τὴν υἰοθέτηση στό Σύνταγμα τῆς Ἑλλάδας τῆς ἀπαγόρευσης τῆς μετάφρασης τῆς Ἁγίας Γραφῆς ἄνευ τῆς ἀδείας τῆς Ἐκκλησίας τῆς

<sup>19</sup> π. Ἰουστίνος Πόποβιτς, «Περὶ τῆς μεταφράσεως τῆς θείας λειτουργίας», περ. ΣΥΝΑΞΗ, ὀ.π. σ. 5.

<sup>20</sup> βλ. ἐφημερίδα ΕΜΠΡΟΣ, Παρασκευὴ 9 Νοεμβρίου 1901, ἀρ. φύλλου 1809, σ. 1 κ.έ.

Ἑλλάδος καί τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου<sup>21</sup>. Τήν ἴδια στιγμή εἶναι ἔντονη ἀκόμη ἡ συζήτηση κατά πόσον εἶναι ἐφικτή ἡ εἰσαγωγή τῆς μετάφρασης ἢ τῆς μεταγλώττισης τῆς θείας λειτουργίας στήν κοινή νεοελληνική, μέ τήν πλειοψηφία τῶν τοποθετηθέντων στό θέμα αὐτό νά προτιμοῦν ἀντί τῆς μετάφρασης τήν κατήχηση τοῦ λαοῦ στήν λειτουργική γλῶσσα καί τήν ὑπαρξη ἐγκολπιῶν πού θά ἔχουν παράλληλα καί τό κείμενο καί τήν μετάφραση<sup>22</sup>. Αὐτό στό ὁποῖο συμφωνοῦν ὅλοι εἶναι ὅτι τά ὑμνολογικά κείμενα καί γιά λόγους ποιητικοῦ μέτρου, ἀλλά καί ἐπειδή διασώζουν τήν λογοτεχνία τοῦ Ἑλληνισμοῦ<sup>23</sup>, δέν μποροῦν νά εἰσαχθοῦν μεταφρασμένα στήν λατρεία τῆς Ἐκκλησίας.

Ἄς δοῦμε καί τήν γλῶσσα μέ τήν ὁποία ἡ Ἐκκλησία ἀπευθύνεται στούς πιστούς κατά τήν διάρκεια τῆς θείας λειτουργίας, ἀλλά καί στίς ἄλλες ἱερές ἀκολουθίες, πού δέν εἶναι ἄλλη ἀπό τήν γλῶσσα τοῦ κηρύγματος. Τό κήρυγμα σήμερα ἔρχεται ὡς ἀπόληξη τοῦ κλάδου τῆς Θεολογίας πού ὀνομάζεται Ὁμιλητική. Τό κήρυγμα ἀναπτύχθηκε ὡς συνέχεια τοῦ ἀποστολικοῦ λόγου, ἀλλά καί τοῦ λόγου τῶν μεγάλων Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας. Χαρακτηριστικά τοῦ πατερικοῦ λόγου, πέρα ἀπό τίς δογματικές, κυρίως χριστοκεντρικές ἀναφορές, εἶναι ἡ προσπάθεια ἀνάλυσης τῆς Ἁγίας Γραφῆς, τόσο τῆς Παλαιᾶς ὅσο καί τῆς Καινῆς Διαθήκης, μέ συνδυασμό χωρίων καί τῶν δύο καί ἀπόπειρα ἐγγροτισμοῦ τοῦ μηνύματος στήν ζωή τῶν ἀκροατῶν. Τό κήρυγμα εἶναι προτροπή μετανοίας, ἀλλά καί κατήχησης στήν διδασκαλία τῆς Ἐκκλησίας. Γι' αὐτό καί ἡ γλῶσσα του πρέπει νά εἶναι πιό κοντά στήν καθομιλουμένη τῶν ἀνθρώπων, ὅλες οἱ τάξεις, μορφωμένοι, ὀλιγογράμματοι καί ἀγράμματοι, νά μποροῦν νά κατανοήσουν τό περιεχόμενό του.

Ἀποφασιστική γιά τό κήρυγμα στά χρόνια τῆς Τουρκοκρατίας, ἦταν ἡ προσπάθεια τοῦ Ἡλίου Μηνιάτη, Ληξουριώτη κληρικοῦ καί ἐπισκόπου Κερνίτζης καί Καλαβρύτων (1669-1714) νά μιλῆσει στήν ἀπλή, τήν καθομιλουμένη γλῶσσα, ἀφήνοντας κατά μέρος τήν ἐπίσημη, ἑλληνιστική γλῶσσα τοῦ Πατριαρχείου, ἡ ὁποία γιά τούς πολλούς ἦταν ἀκατανόητη<sup>24</sup>. Οἱ «Διδαχές» του

<sup>21</sup> βλ. *Σύνταγμα τῆς Ἑλλάδος*, ἄρθρο 3, παρ. 3, ΦΕΚ 120 Α΄/27-6-2008. «Τό κείμενο τῆς Ἁγίας Γραφῆς τηρεῖται ἀναλλοίωτο. Ἡ ἐπίσημη μετάφρασί του σέ ἄλλο γλωσσικό τύπο ἀπαγορεύεται χωρίς τήν ἔγκριση τῆς Αὐτοκέφαλῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδας καί τῆς Μεγάλῆς τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας στήν Κωνσταντινούπολη».

<sup>22</sup> Ἐνδιαφέρουσα καταγραφή σημαντικῶν θέσεων ἔχει κάνει ὁ π. Βασίλειος Θεομῆς βλ. *ΣΥΝΑΞΗ*, ὁ.π. σ. 30 ἔπ.

<sup>23</sup> βλ. *Θεομῆς*, ὁ.π., σ. 37.

<sup>24</sup> βλ. κριτική γιά τό περιεχόμενο τοῦ κηρύγματος τοῦ Μηνιάτη στοῦ Χρ. Γιανναρά, *Ὁρθοδοξία καί*

συμπεριλαμβάνονται και στά κείμενα της νεοελληνικής λογοτεχνίας. Αντίστοιχες προσπάθειες έκανε και ο Κερκυραϊός λόγιος Νικηφόρος Θεοτόκης (1731-1800), αρχιεπίσκοπος Σλαβίνιου και Χερσώνος και μετέπειτα Άστραχανίου στην Ρωσία, ο οποίος συνέγραψε τό περίφημο «Κυριακοδρόμο», ένα από τά βιβλία της εποχής διά τών οποίων ή εκκλησιαστική γλώσσα απέκτησε μία έντονη ήθική χροιά, δηλαδή μετέφερε τό μήνυμα της πίστης από τίν κοινωνία μέ τόν Θεό στό έντός της ύπαρξης και τίν εκκλησιαστική ζωή<sup>25</sup>, στην συμπεριφορά, ακολουθώντας τις αντίληψεις της εποχής, όποτε και διαφαίνεται ή άλλοτρίωση της όρθόδοξης παράδοσης από τίν δυτική θρησκευτικότητα<sup>26</sup>.

Η εκκλησιαστική γλώσσα έκτοτε χαρακτηρίζεται από έντονη ήθικολογία. Αυτή φτάνει και στον πολύ κόσμο. Καλός χριστιανός είναι αυτός που δείχνει τίν πίστη του μέ τά έργα του και τίν καλή και ήθική του συμπεριφορά. Είναι αυτός που τηρεί τις δέκα έντολές. Αυτός που φροντίζει για τίν ήθική του σώματος. Αυτός που δέν διασκεδάξει όπως ο υπόλοιπος κόσμος. Αυτός που δέν έκφράζει δημόσια τά συναισθήματά του, ιδίως έναντι τών γυναικών. Έτσι, πέρα από τις ένγενεις αδυναμίες του κληρικατικού λόγου<sup>27</sup> που ξεκινούν από

*Δύση στην νεώτερη Ελλάδα*, Άθήνα 1992, σσ. 140-142.

<sup>25</sup> βλ. Γιανναράς, ό.π., σσ. 164 έπ.

<sup>26</sup> βλ. Γιανναράς, ό.π., σσ. 396 κ.έ.

<sup>27</sup> Καταπληκτικό είναι τό σχόλιο του Άγγλου μυθιστοριογράφου Antony Trollop στο άριστούργημα του *Οι Πύργοι του Μπάρτσεστερ*, μετάφραση Ίσμίνη Καπάντα, έκδόσεις Gutenberg, Άθήνα 2017, σ. 115 έπ.: «**Ίσως νά μίν ύπάρχει στον πολιτισμένο κόσμο σήμερα μεγαλύτερη ταλαιπωρία έπιβεβλημένη στο κοινό από τίν ύποχρέωσή του νά άκούει κηρύγματα.** Μόνον ένας κληρικός, κατά τί διάρκεια του κηρύγματος, έχει **τή δυνατότητα νά κρατά σιωπηλό τό άκροατήριό του και νά τό βασανίζει.** Μόνον ένας κληρικός, κατά τί διάρκεια του κηρύγματός του, μπορεί νά όργιάζει μέ τις κοινοτοπίες του, τά αυταπόδευκα και τά μί προφανή, και νά γίνεται αποδέκτης, λές και είναι άναμφισβήτητο δικαίωμά του, του σεβασμού που θά έδικαιούτο άν από τά εύγλωττα χείλη του άκούγονταν πειστικότερες ρήσεις άπαράμυλλης λογικής. Άν ένας καθηγητής νομικής ή φυσικής βρεθεί σ' ένα άμφιθέατρο κι εκεί άρχίσει τά τετριμμένα και τις άνοπισίες, θ' άντικρίσει άδεια έδρανα. Άν ένας δικηγόρος δέν άγορεύσει καλά, δέν θά του ξαναδοθεί εύκολα ή εύκαιρία. Έναν δικαστή, μόνον οι έννορκοι, ο κατηγορούμενος και ο φίλακας είναι ύποχρεωμένοι νά τόν άκούσουν. Ένα μέλος του Κοινοβουλίου τό διακόπτουν μέ βιξίματα ή παύουν νά τό ύπολογίζουν. Τους δημοτικούς συμβούλους μτροούν νά τους άποκλείσουν. **Κανένas όμως δέν μπορεί ν' άπαλλαγεί από τόν ιεροκήρυκα.**

Είναι, ή άγγαρεία της εποχής μας, ο γέρος που έμεις, σαν τόν Σεβάχ, δέν μπορούμε ν' άποτινάξουμε, ο έφιάλτης που καταστρέφει τίν άνάπτυλα της Κυριακής, **ο βραχνάς που έπαβαρύνει τί θρησκεία μας και κάνει τί Θεία Λειτουργία δυσάρεστη.** Δέν μας ύποχρεώνουν βέβαια νά πάμε στην εκκλησία! Όχι, θέλουμε όστόσο κάτι παραπάνω. Θέλουμε νά μί μας ύποχρεώνουν νά μίν πάμε! Θέλουμε, όχι, είμαστε άποφασισμένοι νά άπολαμβάνουμε τίν παρηγοριά της κοινής λατρείας- θέλουμε όμως νά γίνεται χωρίς ή πλήξη νά ξεπερνά τά ανθρώπινα όρια άνοχής- και νά μί φεύγουμε από τόν οίκο του Κυρίου σαν δραπέτες που λαχταρούν νά γλυτώσουν,

τὴν ἀπουσία ἀντίλογου, περνᾶμε στὴν κάποτε φλυαρία πού δέν μπορεῖ νά ἀνταποκριθεῖ στὴν ὑπομονή καὶ τὴν ἀντοχή τοῦ ἀνθρώπου, ἰδίως τοῦ σύγχρονου, καθὼς ὁ λόγος ἐκφέρεται ἀπὸ «αὐθεντίες» τίς ὁποῖες ὁ ὀρθολογιστὴς σήμερα ἰδίως δέν ἀναγνωρίζει στὴν πράξη ὅτι εἶναι καὶ συχνά δέν πείθουν κίολας ὅτι εἶναι, ἔχουμε νά κάνουμε καὶ μέ μία γλῶσσα στὴν ὁποία δεσπάζουν τὰ «πρέπει», τὸ μοιρολόι γιὰ τὴν κατάστασι τοῦ ἀνθρώπου, τὴν ἀσωτία, τὴν ἁμαρτωλότητα, τὴν ἀποστασία, τὸ ἐπικίνδυνο τοῦ πολιτισμοῦ, τὴν ἀνάγκη ἐπιστροφῆς στό ἐξιδανικευμένο καὶ ὠραιοποιημένο χτές, μέ ἀποτέλεσμα τὸ κήρυγμα νά ὑποφέρει. Παρότι ἀπὸ τὴν δεκαετία τοῦ 1960 καὶ μετὰ<sup>28</sup> ἔχει συντελεστεῖ μία σοβαρὴ προσπάθεια ἐπιστροφῆς στὴν αὐθεντικότητα τῆς ὀρθόδοξης παράδοσις, μέ κήρυγμα πού νά ἐπιμένει στὴν ὄντολογικὴ, ὑπαρξιακὴ ἀλλαγὴ τοῦ ἀνθρώπου, διὰ τῆς κοινωνίας μέ τὸν Θεὸ καὶ τῆς ἀγάπης πρὸς τὸν συνάνθρωπο, χωρὶς νά ἔχει ὡς κέντρο του τὸ «φαινεσθαί», ἐντούτοις τὰ προβλήματα δέν ἔχουν λυθεῖ.

Ὁ ξύλινος θεολογικὸς λόγος τοῦ «πνεῦμα καὶ ἠθική» σήμερα γίνεται προσπάθεια νά μετατραπῆ σέ προσπάθεια διαλόγου μέ τὴν σύγχρονη πραγματικότητα, καὶ ἰδίως τὴν νεανικὴ. Χαρακτηριστικὸ εἶναι τὸ παράδειγμα τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν Χριστοδούλου (1998-2008), ὁ ὁποῖος συνέχισε ὡς Ἀρχιεπίσκοπος τὴν τακτικὴ πού εἶχε ἐγκαινιάσει ὡς Μητροπολίτης Δημητριάδος στὸν Βόλο, νά χρησιμοποιεῖ στὰ κηρύγματά του καὶ στὴν ἐπαφὴ μέ τοὺς ἀνθρώπους γλῶσσα ἀπλή, καθημερινή, μπολιασμένη μέ λεξιλόγιο πού ἰδίως οἱ νέοι ἄνθρωποι χρησιμοποιοῦν<sup>29</sup>, ὡς μία ἐπικοινωνιακὴ τεχνικὴ γιὰ νά φέρει τὴν Ἐκκλησία πιὸ κοντὰ στὴν νεολαία<sup>30</sup>. Ὁ γραπτὸς λόγος τοῦ Ἀρχιεπισκό-

**πράγμα πού εἶναι τὸ σύνθησις ἀποτέλεσμα τῶν συνήθων κηρυγμάτων».**

<sup>28</sup> βλ. Γιανναράς, ὁ.π. σσ. 462 κ.έ.

<sup>29</sup> Ἡ ἐπικοινωνιακὴ προσπάθεια ἀνοίγματος πρὸς τὴν νεολαία τοῦ Χριστοδούλου ἐγινε μέ διάφορους τρόπους ἀπὸ δημόσιο βήμα. Γιὰ παράδειγμα ἀπευθυνόμενος στοὺς νέους συνήθιζε νά λέει «*Ἐλάτε στὴν Ἐκκλησία ὅπως εἶστε, μέ τὸ τζίν, μέ τὸ σκουλαρίκι*». Εἶπε τὴν ἔκφρασι «*κι ἐγὼ σὰς πιάω*», ἀφοῦ ἰσχυρίστικε ὅτι ἄκουσε τὴ φράσι «*τὸν Χριστόδουλο τὸν πιάω*» σέ καφετέρια. Τέλος, σέ μία ἀπὸ τίς ἐπισκέψεις του σέ σχολεῖα παρότρυνε τοὺς μαθητὲς ὅτι «*γιὰ νά ἀλλάξουμε τὸν κόσμο πρέπει νά ἀλλάξουμε πρῶτα ἐμεῖς!*»  
[https://el.wikipedia.org/wiki/%CE%91%CF%81%CF%87%CE%B9%CE%B5%CF%80%CE%AF%CF%83%CE%BA%CE%BF%CF%80%CE%BF%CF%82\\_%CE%A7%CF%81%CE%B9%CF%83%CF%84%CF%8C%CE%B4%CE%BF%CF%85%CE%BB%CE%BF%CF%82](https://el.wikipedia.org/wiki/%CE%91%CF%81%CF%87%CE%B9%CE%B5%CF%80%CE%AF%CF%83%CE%BA%CE%BF%CF%80%CE%BF%CF%82_%CE%A7%CF%81%CE%B9%CF%83%CF%84%CF%8C%CE%B4%CE%BF%CF%85%CE%BB%CE%BF%CF%82)

<sup>30</sup> βλ. Ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν καὶ πάσης Ἑλλάδος Χριστοδούλου Παρασκευαΐδη, Ἐπιβατήριος λόγος: «Ἀπευθύνομαι εἰδικὰ στοὺς Νέους τῆς Πατρίδας μας καὶ τοὺς λέγω: Παιδιά μου, χρυσὰ τῆς Ἑλλάδος παιδιά. Εἶσθε τὸ καμάρι τὸ Γένους, δαφνοστεφανωμένη ἀπαντοχί μας. Ὅμως σὰς πονέσαμε πολὺ μέ τὴν ὑποκρισία μας καὶ σὰς εὐτελίσαμε μέσα σας τὴν ἔννοια τοῦ χρέους. Σὰς

που ἦταν ἐξαιρετικό δείγμα ἀνθρώπου καλλιεργημένου καί πεπαιδευμένου, κοσμοπολίτη καί πολὺγλωσσου, μέ ἀγωνία ὅμως γιὰ τὴν ταυτότητα τοῦ Νεοέλληνα. Στόν προφορικό του λόγο καί στά κηρύγματά του ὁ Χριστόδουλος ἤθελε ὅλοι νά κατανοοῦν τά μηνύματά του καί γι' αὐτό συχνά κατηγορήθηκε ὡς δημαγωγός καί λαϊκιστής<sup>31</sup>. Τό ἐπικοινωνιακό του χάρισμα ὅμως, ἡ ἱκανότητά του νά συνθηματολογεῖ, ἀξιοποιοῦντας εὐφυῶς τὴν γλῶσσα, ὁ αὐθορμητισμός του, τό ὅτι δέν φοβόταν νά κυκλοφορήσει καί νά ἔρθει σέ ἑπαφή μέ τούς ἀνθρώπους, τόν κατέστησαν λαοφιλῆ καί τὴν ἴδια στιγμή ἔδειξε ὅτι ἡ ἐκκλησιαστική γλῶσσα, παρὰ τόν συντηρητισμό της, δέν ἔχει ἄλλο δρόμο ἀπὸ τό νά περάσει στόν διάλογο μέ τὴν πραγματικότητα τῶν καιρῶν, ἂν θέλει νά μὴ μείνει στό χτές καί νά ἀπομακρύνει τό μήνυμα τῆς Ἐκκλησίας ἀπὸ τόν σύγχρονο ἄνθρωπο καί τίς ἀνάγκες του. Ὁ πρόωρος θάνατος τοῦ Χριστοδούλου δέν ἐπέτρεψε στὴν Ἐκκλησία νά συνεχίσει σέ ἐπίπεδο κορυφῆς τὴν προσπάθεια αὐτή, ἀλλά ἡ παρουσία του στὴν Ἀρχιεπισκοπή ἀπελευθέρωσε δυνάμεις καί ἐνίσχυσε προβληματισμούς γιὰ τὴν ἀνάγκη ἐπικαιροποίησης τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ λόγου, γιὰ ἐκσυγχρονισμό καί ἑπανευαγγελισμό τῶν ἀνθρώπων ὄχι μέ κριτήριο τὴν ἐπιστροφή στό χτές, ἀλλά στά πλαίσια ἑνός διαλόγου μέ τὴν ἐποχὴ πού θά ὀδηγήσει σέ κριτική θεώρηση τόσο τῆς τεχνολογίας καί τῶν ἐπιτευγμάτων της, ὅσο καί τῆς ἀπουσίας μεταφυσικοῦ νοήματος καί κυριαρχίας ἑνός μηδενισμοῦ πού ἀποτυπώνονται στά κυρίαρχα ἰδεολογικά ρεύματα τοῦ σήμερα.

Ἡ γλῶσσα τῆς Ἐκκλησίας ἔχει σήμερα νά ἀντιμετωπίσει μία νέα πρόκληση: αὐτὴν τῆς γλῶσσας τῶν Μέσων Κοινωνικῆς Δικτύωσης. Γλῶσσα πού μιλά

---

χρεώνουμε τίς παρεκτροπές σας, ἐνῶ εἴμαστε οἱ ἠθικοὶ αὐτουργοὶ των. Σὰς στερήσαμε τὴν ἀγάπη, σὰς ἀφίσαμε ἔρμαιους στά κύματα τοῦ κατακλυσμοῦ τῆς Βαβυλώνας. Σὰς ἀναγκάσαμε νά ζεῖτε σ' ἕνα κόσμο ἀπάνθρωπο, ἀνιλεῖ καί ἀνοικτίρμονα. Σὰς ὑποδείξαμε νά ἀκολουθήσετε δρόμους, πού ἐμεῖς δέν βαδίζαμε. Σὰς ἀφαιρέσαμε τὴν πίστη καί τὴν ἐλπίδα. Γκρεμίσαμε ἀπὸ μέσα σας κάθε ἰδανικό. Κι ὅμως λέμε ὅτι σὰς ἀγαπᾶμε. Σεῖς, μέ τὴν ὀξύνοιά σας καταλάβατε τὴν ἀσυνέπειά μας. Καί μᾶς ἐγκαταλείψατε. Δέν μᾶς ἐμπιστεύεστε πιά, δέν θέλετε νά ζήσετε στόν κόσμο πού ἐμεῖς σὰς ἐτοιμάσαμε. Καί στραφίκατε στὴν ἀναζήτηση τῆς χίμαιρας μέσ' ἀπ' τὰ ναρκωτικά, στὴν ἐπιβεβαίωση σας μέσ' ἀπὸ τὴ βία. **Παιδιά μου, σήμερα αὐτός πού σὰς ὀμιλεῖ, παίρνει πάνω του τὴν εὐθύνη γιὰ τίς ἀπέναντι σας ἁμαρτίες ὅλης τῆς γενιᾶς του, καί σὰς ζητᾶ συγγνώμη.** Θέλει ὅμως ταυτόχρονα νά σὰς πεῖ πὸς καμιά ἁμαρτία δικαί μας καί καμιά ἀστοχία δικαί σας δέν μπορεῖ νά σὰς κλείσει τό δρόμο πρὸς τὴν καταξίωση. Τά ἀδιέξοδα πλιθύναν. Τώρα ἡ ἀδυσώπητη ἀνάγκη σὰς καλεῖ σέ ἀπόφαση. “Ὅταν ἀλύπητη βαρειά ξεσπᾷ ἡ ἀνάγκη καί προστάζει, ἀνάξιος εἶναι ὅποιος διστάζει” (Κ. Παλαμᾶς). Ὑπάρχει ἕνας χώρος πού δέν θά σὰς προδώσει ποτέ. Εἶναι ὁ χώρος τῆς Ἐκκλησίας. Ἐλάτε σ' αὐτόν, ἐλάτε στὴν πίστη, ἐλάτε στόν Χριστό. Θά βρεῖτε ὅ,τι ἔχετε χρόνια τώρα στερηθεῖ. Καί μαζί τὴν ἀληθινὴ ἐλευθερία, τὴν ἀληθινὴ δικαιοσύνη, τὴν ἀληθινὴ ἀλήθεια. Ὁ Ἀναστός Χριστός, παιδιά μου, νά εἶναι μαζί σας». βλ <http://xristodoulos.antibaro.gr/ekklisia/enthronement.html>

<sup>31</sup> βλ. χαρακτηριστικά [http://yannisharis.blogspot.com/2007/06/blog-post\\_23.html](http://yannisharis.blogspot.com/2007/06/blog-post_23.html)

μέ εικόνες και emoticon, με ελάχιστη χρήση γραφής, γλώσσα τηλεγραφική και ενημερωτική, γλώσσα συνθηματολογική, γλώσσα που δέν καλλιεργεί τήν σκέψη, αλλά αφήνει μόνο έντυπώσεις, καθιστά τό μήνυμα τής έκκλησιαστικής γλώσσας όχι μόνο δύσκολα άντιληπτό, αλλά και ούσιαστικά μή αναγνώσιμο. Καί όμως σ' αυτήν τήν νέα πραγματικότητα, ή έκκλησιαστική γλώσσα έχει νά άντιτάξει τήν πληρότητα του λόγου τής Άγίας Γραφής, ιδίως τής Καινής Διαθήκης, ή όποία διαδίδεται πολύ εύκολα άκριβώς μέσω των διαύλων των Μέσων Κοινωνικής Δικτύωσης, με τήν προϋπόθεση ότι ή Έκκλησία θά άσχοληθεί σοβαρά με τό θέμα, κάτι που δέν φαίνεται νά συμβαίνει, άφοϋ για τήν ώρα ή έκκλησιαστική παρουσία έχει άφεθεί στην εύχέρεια μεμονωμένων Τερών Μητροπόλεων ή κληρικών, άλλοτε χαρισματικών, άλλοτε μιμητών των πολλών που χρησιμοποιούν τά ΜΚΔ, ένω ό νεανικός λόγος μάλλον άπουσιάζει.

Παραθέτουμε ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα άνάρτησης έπιτυχημένου χρήστη των ΜΚΔ, του κρητικού ιερέα π. Λίβου (Χαράλαμπου Παπαδόπουλου):

«Πρωινό ταξίδι με τρένο. Δυό κυρίες κάθονται στά μπροστινά από μένα καθίσματα. Άγνωστες μεταξύ τους. Όστόσο σε λίγα λεπτά έχουν αρχίσει νά άνταλλάσσουν πληροφορίες και νά σπίνουν μιά χαριτωμένη συζήτηση. Κάποια στιγμή ή νεότερη σε ήλικία προτείνει στην άλλη, νά διαβάσει ένα περιοδικό που κρατούσε. Από εκείνα που άσχολούνται με τήν showbiz για νά εισπράξει μιά αυστηρή άπάντηση για τό πόσο άπαίσια είναι αυτά τά περιοδικά και ότι δέν πρέπει νά άσχολούμαστε με κουτσομπολιά.

Θά πρέπει νά πέρασε κανένα μισάωρο. Η νεαρή κυρία άπολαμβάνει ένα όμορφο ήσυχο ύπνο. Η μεγαλύτερη ρίχνει ματιές για νά βεβαιωθεί ότι όντως ή συνεπιβάτης της έχει κοιμηθεί.

Άφοϋ βεβαιώθηκε, με ένα πολύ ήσυχο και διακριτικό τρόπο παίρνει τό κουτσομπολίστικο έντυπο που πριν από λίγο με όργη άποστρεφόταν και έπιτιμούσε τήν συνεπιβάτιδά της που διάβαζε, και αρχίζει νά τό ξεφυλλίζει με ιδιαίτερο ένδιαφέρον και περιέργεια.

Τελικά πόσο μάς άρέσει νά κρυβόμαστε. Νά φαινόμαστε κάτι άλλο από εκείνο που στην πραγματικότητα είμαστε. Πόσο δύσκολο είναι νά άποδεχθούμε, ότι μέσα μας ταυτοχρόνως συνυπάρχουν ό ένίλικος με τό παιδί, ό ώριμος με τόν άνώριμο, ό σκεπτόμενος με τόν συναισθηματικό, ό άγιος με τόν άμαρτωλό... Πόσο δύσκολο είναι νά άποδεχθούμε τό σύνολο τής ύπαρξής μας, δηλαδή ότι όσο φως είμαστε άλλο τόσο σκοτάδι κουβαλάμε. Ότι τά δάκρυα μας έχουν νερό και άλάτι...»<sup>32</sup>.

<sup>32</sup> <https://www.facebook.com/p.libyos/>



Ὁ π. Λίβυος ξεκινᾷ τὴν ἀνάρτησή του ἀπὸ ἓνα περιστατικό τῆς καθημερινῆς ζωῆς, τὸ ἀφηγεῖται μὲ γλῶσσα κατανοητὴ καὶ καταλήγει σὲ ἓνα συμπέρασμα ὄντολογικό-ύπαρξιακό, συμφιλωτικό μὲ τὴν ἀγάπη πού καλούμαστε νὰ δείχνουμε στὸν συνάνθρωπο καὶ σίγουρα ποιητικό, ἀφοῦ καταγράφει ὅτι ὅσο φῶς εἴμαστε, ἄλλο τόσο σκοτάδι κουβαλάμε, χρησιμοποιώντας γλωσσικὲς μεταφορές.

Τὸ παράδειγμα αὐτό, πού δὲν εἶναι τὸ μόνο, δείχνει μίᾳ καινούργια διάσταση στὴν ἐκκλησιαστικὴ γλῶσσα, ἡ ὁποία ἔχει νὰ κάνει μὲ τὴν ψυχολογικοποίηση τοῦ λόγου. Ἀφορμώμενη ἀπὸ τὸν διάλογο μὲ τὴν ἐκκοσμηκευμένη διάνοψη, στὴν ὁποία κυριαρχεῖ τὸ ψυχολογικὸ στοιχεῖο, ἡ ἐκκλησιαστικὴ γλῶσσα προσπαθεῖ νὰ ἐκφράσει καὶ μὲ τίς δικές της προλαμβάνουσες παραστάσεις, ἀλλὰ καὶ μὲ τὴν προθετικότητα τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ μηνύματος, πού εἶναι ἡ κατάδειξη τῆς ἀγάπης, τῆς ἀνοχῆς, τῆς μετάνοιας, τῆς σχέσης μὲ τὸν Χριστό, ὅτι ἡ Ἐκκλησία δὲν βρίσκεται σὲ ἀπόσταση ἀπὸ τὸν κόσμο ἀλλὰ μπορεῖ νὰ τὸν ἀνανοηματοδοτήσει.

Ὅλες αὐτές οἱ ἀναφορές δείχνουν τελικὰ ὅτι ἡ ἐκκλησιαστικὴ γλῶσσα μπορεῖ νὰ εἶναι μίᾳ συλλογικὴ-κοινωνικὴ ιδιόλεκτος (πού γίνεται κοινωνιόλεκτος), ἔρχεται ἀπὸ τὸ παρελθόν, τὴν προνεωτερικὴ κοινωνία, ὅμως ἐπιβιώνει μέχρι σήμερα καὶ ἐξακολουθεῖ νὰ ἀγγίζει πλείστους ἀνθρώπους ἀνά τὸν κόσμο, μεταδίδοντας τὸ μῆνυμα τῆς πίστεως ὡς ἀγάπης καὶ ἀνάστασης. Αὐτὴ ἡ γλῶσσα χρειάζεται σήμερα νὰ διαλεχθεῖ χωρὶς φόβο μὲ τίς προκλίσεις τῆς μετανεωτερικῆς κοινωνίας, μὲ τὴν ἐπιστήμη, μὲ τίς ἀνάγκες τῶν ἀνθρώπων γιὰ αὐθεντικότητα καὶ γιὰ ἀπαντήσεις πού δὲν θὰ ζητοῦν ἐπιστροφὴ στό χτές. Ἴσως ἐδῶ ὁ λόγος ἐνὸς κληρικοῦ πού ἔχει τολμήσει νὰ κάνει αὐτὸν τὸν διάλογο νὰ ἀποτυπώνει τὸ πρὸς τὰ πού μπορεῖ νὰ βαδίσει ἡ ἐκκλησιαστικὴ γλῶσσα, στὴν οὐσία ἡ ἐκκλησιαστικὴ κοινότητα:

«Τὸ ποτάμι δὲν γυρίζει πίσω – δὲν θὰ ἐπιστρέψουμε στὴν Προνεωτερικότητα. Παρ' ὅλο πού οἱ κατακτήσεις τῆς Νεωτερικότητας ἀποδεικνύονται εὐάλωτες, θὰ παραμένουν ἐπιθυμητὸς στόχος στίς σύγχρονες κοινωνίες. Ἐξ αὐτοῦ προκύπτει ὅτι ὁ Χριστιανισμὸς χρειάζεται νὰ συμφιλωθεῖ μαζί της, ἂν θέλει νὰ μιλήσει τῆ γλῶσσα τοῦ σύγχρονου ἀνθρώπου. Αὐτὸ συνεπάγεται διευκόλυνση τοῦ στοχασμοῦ ἐντὸς τῆς Ἐκκλησίας, περισσότερη ἐνσωμάτωση τῆς Θεολογίας στὴν ἐκκλησιαστικὴ ζωὴ, ἐφευρετικότητα ὡς πρὸς τὴ συμμετοχικότητα τῶν πιστῶν.

Ἀλλὰ σὲ πείσμα τῶν ἐπικρατούντων στερεοτύπων θὰ ὑποστηρίξω ὅτι καὶ ἡ Μετανεωτερικότητα πρέπει νὰ προσεχθεῖ. Μὲ κίνδυνο νὰ ἐκπλήξω μερικούς,

θά ισχυρισθῶ ὅτι ἔχει νά συνεισφέρει μιὰ ὑπαρξιακὴ ἐξέλιξη τῆς θρησκευτικῆς πίστεως, κατὰ τὴν ὁποία ὁ ἄνθρωπος οικειώνεται τὴν ἀλήθεια, ὄχι ὡς ἐξωτερικὸ «ροῦχο» πρὸς τὸ ὁποῖο ὀφείλει νά συμμορφωθεῖ, ἀλλὰ ὡς συνηχοῦσα μὲ τὴν ἐσωτερικὴν τῆς ἀλήθεια. Καὶ ἡ χριστιανικὴ πίστις διαθέτει αὐτὴ τὴ δυνατότητα ἐξατομίκευσης, ὅπως ὁ Ἰδιὸς ὁ Θεὸς μπόρεσε νά γίνει μικρὸς ἄνθρωπος ἀκριβῶς ἐπειδὴ εἶναι Μεγάλος. Ἡ συνύπαρξις στὸ ψυχικὸ τοπιὸν ἑτερόκλητων στοιχείων, τὰ ὁποῖα συνήθως παραμένουν στεγανοποιημένα μεταξὺ τους, περιμένει ἐνοποίηση. Οἱ ψυχικὲς διασπάσεις, οἱ ὁποῖες εὐνοοῦνται ἀπὸ τὴ Μετανεωτερικότητα, λειτουργοῦν ὡς εἰδωλολατρία. Μὲ ἄλλα λόγια, δημιουργοῦν πολλὰ «ἔκτοπα» κέντρα στὸν ψυχικὸ κόσμον, πού τὸ καθένα διατηρεῖ μιὰ σχετικὴ αὐτονομία. Κάτι χειρότερο: τὰ κέντρα αὐτὰ δὲν ἀρκοῦνται στὴν ἄσκησις ἐπιρροῆς καὶ στὴ διεκδίκηση τῶν ἀπαιτήσεων τους, ἀλλὰ προσφέρουν θυσία στὸν «θεό» τους τὸ καθένα. Ἡ μονοθεΐα σήμερον περιττὰ βαρὴ ψυχολογικὴ καὶ ὑπαρξιακὴ κρίσις.

Οἱ ψυχικὲς συγκρούσεις καὶ ἀντιφάσεις, –τὰ ποικίλα στεγανά δηλαδὴ τοῦ ψυχικοῦ κόσμου–, ἔχουν προσελκύσει ἐξαρχῆς τὴ φροντίδα τῶν σημαντικῶν «σχολῶν» τῆς ψυχοθεραπείας. Συχνὰ οἱ θεραπευτὲς ἀνακαλύπτουν ὅτι αὐτὰ τὰ στεγανά δημιουργήθησαν ἀπὸ μιὰ παθολογικὴ ἀνάγκη ἐλέγχου, μὲ ἄλλα λόγια, ἐπειδὴ τὸ ἄτομον δυσκολεύεται νά ἐμ-πιστευθεῖ. Ἡ πίστις ἔτσι ἀναδύεται ὡς ἀποτελεσματικὴ καὶ ἀναγκαῖα συνθήκη τῆς ἐπιμέλειας ἑαυτοῦ»<sup>33</sup>.

<sup>33</sup> βλ. π. Βασίλειος Θεομῆς, «Ἡ πίστις καὶ ἡ ἐπιμέλεια τοῦ ἑαυτοῦ», ἐφ. *ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ*, Κυριακὴ 16 Φεβρουαρίου 2020, <https://www.kathimerini.gr/1064903/article/politismos/vivlio/h-pisth-kai-h-epimeleia-toy-eaytoy>

## ΜΕΡΟΣ Ε΄

# Λαρίσης καί Λαρισαίων μνημές

\* \* \*

ΣΤΑΥΡΟΥΛΑ ΣΔΡΟΛΙΑ  
Δρ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ, ΠΡΟΪΣΤΑΜΕΝΗ ΕΦΑ ΛΑΡΙΣΑΣ

## Η «ΕΠΙΣΤΡΟΦΗ ΤΩΝ ΜΟΥΣΩΝ»- ΜΙΑ ΕΚΘΕΣΗ ΓΙΑ ΤΟ 1821 ΣΤΟ ΔΙΑΧΡΟΝΙΚΟ ΜΟΥΣΕΙΟ ΛΑΡΙΣΑΣ

*«Ἄς ἐπανακάμψουν αἱ Μοῦσαι εἰς τὰς προτέρας αὐτῶν καλλιὰς»*

**Α**νάμεσα στίς πολλές παραινέσεις πού χρησιμοποιοῦνται μέ ἐθνεγεργικό χαρακτήρα στίς ἐπιστολές τῶν Θεσσαλῶν λογίων πού ἔχει συγκεντρώσει ὁ Λαρισαῖος λόγιος Ἰωάννης Οἰκονόμου στόν κώδικα «Ἐπιστολαί Διαφόρων»<sup>1</sup>, ὑπάρχουν πολλές ἀναφορές στήν ἀρχαιότητα. Μεταξύ αὐτῶν ξεχωρίζει ἡ ἐπίκληση τῶν Μουσῶν, καθὼς ἀποτελεῖ μιά ἀπό τίς προσφιλέστερες ἐκφράσεις τῆς ἐποχῆς τοῦ Διαφωτισμοῦ. Αὐτές ἔδωσαν τήν ἀφορμή γιά τόν τίτλο τῆς ἐκθέσης τοῦ Διαχρονικοῦ Μουσείου, (4 Ἰουλίου 2021-30 Ἀπριλίου 2022), ἡ ὁποία ἐπιχειρεῖ τήν παρουσίαση τῆς ἀγνωστης τέχνης τῆς ἐποχῆς τοῦ 21 στή Θεσσαλία, σέ συνδυασμό μέ τίς ἀναζητήσεις τῶν λογίων καί τόν μοναδικό στά χρονικά δυναμισμό τῶν ἐλλήνων ἐμπόρων.

Ὁ ὑπότιτλος τῆς ἐκθέσης «Λόγιοι, ἔμποροι καί καλλιτέχνες τίς παραμονές τοῦ 1821 στή Θεσσαλία» ἀποτυπώθηκε στήν τριμερῆ διαίρεση τοῦ χώρου, στόν ὁποῖο προβάλλονται ἰσότιμα τόσο ἡ ἐκδοτική παραγωγή τῶν Θεσσαλῶν λογίων ὅσο καί ἡ καλλιτεχνική καί ἐμπορική δραστηριότητα στήν περιοχή, ἐνῶ

<sup>1</sup> Μ.Μ.Παπαϊωάννου, Ἰωάννου Οἰκονόμου Λαρισαίου, *Ἐπιστολαί Διαφόρων (1759-1824)*, Ἀθήνα 1964, νί, σ. 154.

ή αναφορά της τελευταίας ως κινητήρια δύναμη των προηγουμένων είναι αυτή που λειτουργεί ως συνεκτικός ιστός όλης της παρουσίασης<sup>2</sup>.

Η σημασία των Θεσσαλών λογίων στή δημιουργία και εξέλιξη του Νεοελληνικού Διαφωτισμού έχει πολλές φορές τονισθεί στην έρευνα, γι' αυτό και στην έκθεση περιλαμβάνονται επιλεκτικά έργα, τά όποια υπογραμμίζουν τί μεγάλη εκπαιδευτική άνθηση της έποχής στίς σχολές Τυρνάβου, Τσαριτσάνης και Άμπελακίων, ενώ τό σπουδαίο θέμα των έμπορων-χορηγών του βιβλίου αναπτύσσεται σέ χωριστή ένότητα.

Αντίθετα, ή τέχνη της έποχής δέν είναι άρκετά γνωστή ούτε έχει προβληθεί ή πολιτιστική άνθηση στή Θεσσαλία της έποχής πριν τίν Έπανάσταση, πού άκολουθήσε τίν οικονομική, ιδίως στούς κύκλους των Έλλίνων έμπορων. Τό κενό αυτό προσπαθεί νά καλύψει ή έκθεση «Η Έπιστροφή των Μουσών», προβάλλοντας όρισμένους άπό τούς πρωταγωνιστές της έποχής, οί όποιοι ευθύνονται για κάποια άπό τά καλλιτεχνικά έργα, πού άπετέλεσαν σταθμούς για τίν έποχή τους. Άνάμεσά τους ξεχωρίζουν δύο σύνολα, πού τοποθετούνται σέ έξέχοντα σημεία της έκθεσης, οί ρωσικές εικόνες του ναού του Άγίου Άχιλλίου Λάρισας (1801) και οί τοιχογραφίες του Άρχοντικού Δημητρίου Σβάρτς των Άμπελακίων (1803).

Οί πρώτες άποτελούν ό,τι απέμεινε άπό τό τέμπλο του προεπαναστατικού ναού του Άγίου Άχιλλίου και παραγγέλθηκαν στή Μόσχα άπό τόν μητροπολίτη Λαρίσης Διονύσιο Καλλιάρχη, τί σημαντικότερη προσωπικότητα της χριστιανικής κοινωνίας της έποχής. Οί εικόνες αυτές, έργα του Dimitri Smirnov (εικ. 1), δημιούργησαν αίσθηση στούς συγχρόνους τους για τίν τάση άπεικόνισης της σύγχρονης άρχιτεκτονικής και διακοσμητικής στά θρησκευτικά θέματα, τάση πού προέρχεται άπό τό μπαρόκ, κυρίαρχο ρεύμα τόν 18ο αιώνα στην Ευρώπη, καθώς και τά πλούσια και ύποβλητικά χρώματα, στοιχεία πού δέν επαναλαμβάνονται τίν έποχή αυτή στή Θεσσαλία. Η πολιτική τους σημασία είναι αντίστοιχη της καλλιτεχνικής, καθώς άποτυπώνουν όλες τίς έλπίδες πού είχαν έναποθέσει τότε οί Έλληνες στούς Ρώσους, ιδίως οί κύκλοι του Πατριαρχείου Κωνσταντινούπολης, στούς όποιούς άνήκε ό Διονύσιος. Μπο-

<sup>2</sup> Η έκθεση αυτή πραγματοποιήθηκε χάρη στή συνεργασία και τόν δανεισμό άντικειμένων άπό τίν Ίερά Μητρόπολη Λαρίσης και Τυρνάβου και τίν Ίερά Μητρόπολη Έλασσόνας. Έπιπλέον άντικείμενα έχουν παραχωρηθεί άπό τίς Βιβλιοθήκες Λάρισας, Τυρνάβου και Ί.Μονής Όλυμπίας, καθώς και άλλους φορείς πού αναφέρονται στον όδηγό της έκθεσης *Η Έπιστροφή των Μουσών, Λόγιοι, έμποροι και καλλιτέχνες στή Θεσσαλία τίς παραμονές της Έπανάστασης του 1821*, επιμέλεια Σ. Σδρόλα, Λάρισα 2021.



Εικ. 1. Εικόνες ναού Αγίου Αχιλλίου Λάρισας

ροῦμε νά φαντασθοῦμε τά συναισθήματα εὐφορίας τῶν Λαρισαίων μόλις τίς ἀντίκρυσαν, μέσα στόν ναό πού μόλις ξανακτίσθηκε μετά ἀπό κόπους καί θυσίες, ἀφοῦ εἶχε καταστραφεῖ στά Ὀρλωφικά καί ἡ ἀναγέννησή του δημιουργοῦσε ἐλπίδες γιά ἐθνική ἀνάταση<sup>3</sup>.

Τήν ἴδια ἐποχή, ἡ ζωγραφική στό σπίτι τοῦ πλούσιου ἐμπόρου Δημητρίου Σβάρτς κινεῖται ἀνάμεσα στήν Εὐρώπη καί τήν Κωνσταντινούπολη, ἐνσωματώνοντας μέ τόλμη κοσμήματα ἀπό τόν σύγχρονο εὐρωπαϊκό ρυθμό τοῦ ροκοκό καί ὄψεις τῶν πόλεων τῆς Κεντρικῆς Εὐρώπης<sup>4</sup>. Ὅπως ἀναφέρουν οἱ περιηγητές τῆς ἐποχῆς, τά ἀρχοντικά τῶν Ἀμπελακίων ἔμοιαζαν μέ σπίτια τοῦ ἐξωτερικοῦ, ἐνῶ ὀλόκληρος ὁ οἰκισμός παρουσίαζε ὄψη Εὐρωπαϊκῆς κομποπολῆς, οἱ κάτοικοί της μιλοῦσαν ξένες γλῶσσες, ἄκουγαν εὐρωπαϊκή μουσική καί ἀνέβαζαν εὐρωπαϊκό θέατρο. Στήν ἐκθεση τοῦ Διαχρονικοῦ Μουσείου

---

<sup>3</sup> Ὁ ναός ἐγκαινιάσθηκε στίς 7 Ἀπριλίου 1794, Μέγα Σάββατο. Γιά τήν ἱστορία τοῦ ναοῦ καί τῶν εἰκόνων του βλ. Ν. Παπαθεοδώρου, «Τερός ναός Αγίου Αχιλλίου Λαρίσης, Ἱστορική Διαδρομή 15 αἰώνων», *Αχιλλίου Πόλις* 1, Μάιος 2019, σσ. 103-144.

<sup>4</sup> Οἱ τοιχογραφίες αὐτές ἀποτεichίσθηκαν ἀπό τό Ἀρχοντικό τί δεκαετία τοῦ 1990 καί συντηροῦνται στό Διαχρονικό Μουσείο, ἐνῶ ὀρισμένες ἐκτίθενται. Ε. Μουτσόπουλος, «Θεσσαλικά Ἀμπελάκια, Εἰσαγωγή στήν ἱστορία, τήν Κοινοπραξία καί τά Ἀρχοντικά τῆς κομποπόλεως», *Ἡὼς* ἔτ. 9ο, 1966, σσ. 114-200.



Εικ. 2. Εικόνες της Παράνης.



Εικ. 3. Τοιχογραφίες Αρχοντικού Δ. Σβάρης Άμπελακίων.

γίνεται προσπάθεια αναπαράστασης ενός τοίχου δωματίου του όροφου (εικ. 2), με ζωγραφικούς πίνακες που φέρουν άνθη και διακοσμητική γιρλάντα σε ρυθμό ροκοκό, ενώ εκτίθεται επίσης τοιχογραφία που εικονίζει δρόμο της Βιέννης, με το γνωστό μνημείο Στίλη της Πανώλης.

Και τὰ δύο παραπάνω καλλιτεχνικά σύνολα, ξεκινώντας από διαφορετική άφετηρία, μεταφέρουν τις καλλιτεχνικές αναζητήσεις της Ευρώπης στη Θεσσαλία των αρχών του 19ου αιώνα και συνοψίζουν το ανανεωτικό ρεύμα που επικρατούσε, σηματοδοτώντας μιά νέα εποχή. Τις ίδιες τάσεις άπνυχουν οι ροκοκό κατάκοσμες πολυθρόνες στις όποιες τοποθετούνται οι άγιοι στό τέμπλο του ναού Άγίου Άθανασίου της Ραιφάνης, επίσης έμπορικό κέντρο της εποχής, ό όποιος ανακαινίζεται μετά τό 1830 (εικ. 3).

Η αίτία για τίν επίδραση των ευρωπαϊκών ρυθμών στους παραπάνω καλλιτέχνες δέν μπορεί νά είναι άλλη από τίν προιούσα έξοικείωση των Θεσσαλών στά τέλη του 18ου αιώνα μέ τίν τέχνη της Ευρώπης και κυρίως μέ εκείνη της Βιέννης, ή όποία ως αυτοκρατορική πρωτεύουσα και κέντρο των έμπορικών δραστηριοτήτων των Θεσσαλών, μπορούσε νά μεταδίδει καλλιτεχνικά πρότυπα στά Βαλκάνια. Τίν ίδια πηγή μαρτυρούν τά θαυμαστά χρυσοκεντήματα της Έλασσόνας, δώρα του Άνθιμου, ήγουμένου της μονής Όλυμπιώτισσας, καθώς και πλουσίων έμπόρων, όπως επίσης τό χρυσοποίκιλτο ευάγγελο κοσμημένο μέ σμάλτο, όλα από τή Βιέννη, σύμφωνα μέ τις σωζόμενες έγγραφές<sup>5</sup>.

Η παρουσία όλων αυτών των έργων στην έκθεση *Η Έπιστροφή των Μουσών*, μαζί μέ άλλα τοπικών καλλιτεχνών, όπως οι εκτιθέμενες εικόνες του Τυρνάβου, αφήνει νά φανούν οι διαφορές μέ τά επείσακτα έργα, αλλά επίσης και ό βαθμός της ώριμότητας στον όποιο φθάνει ή μεταβυζαντινή παράδοση στη Θεσσαλία στά τέλη του 18ου αιώνα, ένσωματώνοντας πλήθος στοιχείων.

Παράλληλα μέ τά καλλιτεχνικά έργα, τίν εποχή αυτή συμβαίνει επίσης μιά άληθινή αναγέννηση της εκπαίδευσης, άφοϋ σχολεία και δάσκαλοι αυξάνονται, χρηματοδοτούνται και αυτά από τούς δραστήριους έμπόρους και εφοδιάζονται μέ βιβλία από τά τυπογραφεία του έξωτερικού, άποκτώντας έτσι τή δυνατότητα νά παρουσιάσουν τά νέα φιλοσοφικά ρεύματα της Δυτικής Ευρώπης και νά αυξήσουν τή δημιουργική επίδρασή τους στην κοινωνία. Θεσσαλοί δάσκαλοι<sup>6</sup> όπως ό Γρηγόριος Κωνσταντάς, ό Άνθιμος Γαζής, ό Κωνσταντίνος

<sup>5</sup> Άρχιμανδρίτης Χαρίτων Τούμπας (έπιμέλεια), *Η Γερά Μητρόπολις Έλασσόνας, Οι ένορίες, οι ιερές μονές και τά κειμήλιά τους*, Έλασσών 2007 (σποραδικά).

<sup>6</sup> Για τούς δασκάλους και τις σχολές της εποχής βλ. Θ. Νημάς, *Η Εκπαίδευση στη Δυτική Θεσσαλία κατά τίν περίοδο της Τουρκοκρατίας, Συμβολή στη μελέτη του Θεσσαλικού Διαφωτισμού*.

Κοίμας, ὁ Ἰωάνης Σπαρμιώτης καί πολλοί ἄλλοι ἐνέκυρσαν στά ἔργα τῆς γαλλικῆς φιλοσοφίας καί τῶν ἄλλων ἐπιστημῶν πού μιλοῦσαν γιά τά δικαιώματα τοῦ ἀνθρώπου, μετέφρασαν τά ξένα σχολικά ἐγχειρίδια καί εἶχαν τήν εὐκαιρία νά ἐπιηρεάσουν συνειδήσεις ὥστε νά δημιουργηθεῖ σταδιακά ἡ πεποιθήσιμη στόν ἑλληνικό πληθυσμό ὅτι ἀξίζει μᾶς καλύτερης τύχης. Ἀδιάφρεστοι μάρτυρες αὐτῆς τῆς ἐξέλιξης ἀποτελοῦν τά ἐναπομείναντα τμήματα ἀπό τίς μεγάλες βιβλιοθήκες πού δημιουργοῦνται τότε, ὄχι μόνο στίς σπουδαίες σχολές καί τίς μονές τῆς ἐποχῆς ἀλλά καί σέ οἰκίες ἰδιωτῶν, ὅπως ἐκείνη τοῦ Λαρισαίου λογίου Ἰωάννη Οἰκονόμου.

Ὁ ἐνθουσιασμός πού ἐπικρατοῦσε μέ τήν αὔξησιμη τῶν δασκάλων ἀποτυπώνεται ἐνδεικτικά σέ ἐπιστολή τοῦ 1809 ἀπό τόν Κωνσταντῖνο Ἀναγνώστη πρὸς τόν Ἰωάννη Οἰκονόμου, πού εἶχε διορισθεῖ δάσκαλος στόν Βόλο. «Εὐχομαι ὅσον οὐπω οἱ τοιοῦτοι νά πολλαπλασιασθοῦν ἵνα μὴ ἐξουθενῶσιν ἡμᾶς τοὺς τῶν Ἑλλήνων ἀπογόνους τῆς Εὐρώπης τά ἔθνη. Ἀρκετόν τό μέχρι τοῦδε τῶν ἐθνῶν ὄνειδος... Λέγω εἰς ὅλους τό Ὀμηρικόν ἀκαταπαύστως... ὦ φίλοι, ἀνέρες ἐστέ καί αἰδῶ θεσθε ἐν θυμῷ. Ἐστάμενοι κρατερῶς, μηδέ τροσάασθε φόβον δέ... Θέλει περισσοῦσι ἐντός ὀλίγου εἰς τήν νῦν πεπατημένην Ἑλλάδα ὁ Ἥρωσ καί ὁ Φιλόσοφος»<sup>7</sup>.

Στά βιβλία τοῦ Ἰωάννη Οἰκονόμου, πού ἐκτίθενται, ὡς χαρακτηριστικό δείγμα ἰδιωτικῆς βιβλιοθήκης Θεσσαλοῦ λογίου τῆς ἐποχῆς τῆς Ἐπανάστασης, φαίνονται τά πολύπλευρα ἐνδιαφέροντά του, ἀλλά κυρίως ἡ ἀγάπη στοὺς ἀρχαίους Ἑλλήνες συγγραφείς, κάτι πού γίνεται μόδα σέ ὅλη τήν Εὐρώπη καί μεταδίδεται στήν ὀθωμανοκρατούμενη Ἑλλάδα μέ πολλαπλές ἐπιπτώσεις στήν ἀνάπτυξη τῆς ἐθνικῆς συνείδησης. Ὁ σπουδαῖος ρόλος τῶν ἀρχαίων ἀνάμεσα στοὺς λογίους τῆς ἐποχῆς τοῦ Ἰ21 συνοψίζεται στό ἔργο τοῦ Ρήγα Βελεστινῆ καί ἰδίως στή Χάρτα του, πού ἔχει ἐνσωματωθεῖ στήν ἔκθεσιμη τοῦ Διαχρονικοῦ Μουσείου, ἐνῶ δημιουργοῦνται ἐπιπλέον γόνιμοι συνειρμοί μέ τήν παρουσία ἀρχαίου ἀγάλματος τῆς Ἀθηνᾶς, πρόσφατο εὕρημα στή Λάρισα, καθὼς ἡ μορφή τῆς συνάρπαζε τοὺς ἀνθρώπους τῆς ἐποχῆς καί χρησιμοποιοῦντο πολλές φορές μέ συμβολικὲς διαστάσεις<sup>8</sup>.

Θεσσαλονίκη 1995, Μ.Λαφαζάνης, *Ἰωάννης Πέζαρος (1749-1806), Ἡ ἐποχή –Τὸ ἔργο– Ἡ ἀλληλογραφία του, Ἡ συμβολή τῆς Σχολῆς τοῦ Τυρνάβου στόν Νεοελληνικό Διαφωτισμό*, Τυρνάβος 2009.

<sup>7</sup> *Ἐπιστολαί Διαφόρων*, ὁ.π., (ὑποσημ.1) σσ. 154-155.

<sup>8</sup> Λ. Δρούλια, «Ἡ Θεά Ἀθηνᾶ, θεότιπη-ἔμβλημα τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ», *Οἱ χρήσεις τῆς Ἀρχαιότητος ἀπὸ τό Νέο Ἑλληνισμό*, Ἀθήνα 2002, σσ. 221-240.



Άπό τά παραπάνω προκύπτει ὅτι στήν περιοδική έκθεση τοῦ Διαχρονικοῦ Μουσείου Λάρισας «Ἡ Ἐπιστροφή τῶν Μουσῶν» θίγονται ὀρισμένα κεντρικά ζητήματα πού ἐπηρέασαν τή Θεσσαλική κοινωνία τίς δεκαετίες πρὶν τό 1821, ὅπως ἡ ἐξαγωγική κίνηση τῶν Ἑλλήνων ἐμπόρων, ἡ κυκλοφορία τῶν βιβλίων καί ἡ ἀνάπτυξη τῶν ἐκπαιδευτικῶν ἰδρυμάτων τῆς περιοχῆς· τέλος, ἡ ἀλλαγὴ στό καλλιτεχνικό αἰσθητήριο πού προκύπτει ἀπό τήν κυκλοφορία εἰσαγόμενων ἔργων καί τήν ἐπίδρασί τους στοὺς ντόπιους καλλιτέχνες, πού ἐργάζονταν σέ ἐκκλησίες καί Ἀρχοντικά. Μέσα ἀπό τίς παραπάνω διεργασίες πραγματοποιεῖται ἡ ὀρίμανση τῆς κοινωνίας καί ἡ σταδιακὴ δημιουργία τῆς ἐθνικῆς ταυτότητας, πού ἐμπεριέχει τὴ σαφῆ διατύπωση τοῦ αἰτήματος τῆς ἐθνεγεροσίας.



## Ο ΠΟΝΟΣ ΤΟΥ ΑΓΓΕΛΟΥ

**Κ**λίθηκα νά γράψω γιά τήν άπ-  
ουσία τοῦ Ἄγγελου Πετρούλάκη.  
Τοῦ Λαρισαίου δημοσιογράφου, κριτικοῦ,  
συγγραφέα, λογοτέχνη, μαχητῆ καί ὑπηρετῆ  
τοῦ λόγου, ἀλλά καί τοῦ Λόγου στά ἔσχατά  
του. Ἡ παρουσία του στά τεύχη τοῦ περιο-  
δικοῦ τῆς Μητροπόλης πού φιλοξενεῖ καί  
τήν παροῦσα ἀναφορά-μνημόσυνο βεβαι-  
ώνει τίς κοινωνικές ἀνησυχίες καί τίς μετα-  
φυσικές ἀναζητήσεις του.



Κεντρικός ἄξονας τῶν προβληματισμῶν του ὁ πόνος. Ἀναφέρεται συχνά σ' αὐτόν στά ἀρθρογραφήματά του, τά ποιήματα καί τά σχόλια στά μέσα κοινο-  
νικῆς δικτύωσης. Πονοῦσε γιά τοὺς ἀνιστόρητους, τοὺς ἀμνήμονες, τοὺς ἀπά-  
τηδες. Πονοῦσε γιά τήν σιωπή τῶν πνευματικῶν ἀνθρώπων γιά τήν ἔλλειψη  
ποιότητας στή γραφή, τόν λόγο, τί σκέψη. Τόν πονοῦσε ἡ «συμπαράστασι  
σπῆν ἀνθηκότητα», ἡ «ἔλλειψη γενναιότητας», οἱ «κομματικές παρωπίδες», ἡ  
μισαλλοδοξία, τά «άνιερα προσωπικά συμφέροντα», καί ἡ κυριαρχία αὐτῶν  
πού ἐξακολουθοῦν «νά διδάσκουν ἕνα ἥθος βρόμικο, μιά δειλία, μιά ἀλπτεία  
ἀπύθμενη». Ὁ πόνος ἦταν αὐτός πού μᾶς ἔνωσε, ἀλλά καί αὐτός πού μᾶς  
χώρισε. Ἡ ἀπώλεια τοῦ 28χρονοῦ γιοῦ τοῦ Πέτρου ἦταν αὐτή πού τόν ἔκανε  
νά ἀναμετρηθεῖ μέ τόν πόνο τῆς ἀπώλειας καί τῆς ἀπουσίας. Ἡ ἀπώλεια τοῦ  
πατέρα μου, ἕνα τετράγωνο πιό μακριά, ἔνωσε τίς σχεδόν καθημερινές ἐπισκέ-  
ψεις μας ἐναλλάσσοντας τοὺς μονολόγους του μέ ἕνα ποτήρι καφέ καί ἕνα  
τσιγάρο μέ τόν γιό του μέ συζητήσεις μας πού εἶχαν πολλά διαλείμματα  
σιωπῆς.

Τοῦ κόστισε πολύ ἡ ἀπουσία τοῦ γιοῦ του. Σέ μιά ἀπό τίς λίγες συνεντεύ-

ξεις του τό 2010 απαντᾶ στό ἐρώτημα τοῦ δημοσιογράφου πότε εἶναι ἡ τελευταία φορά πού ἔχει κλάψει. «Ἐχοντας βιώσει τό κορυφαῖο δράμα πού μπορεῖ νά ζήσει ἕνας πατέρας, κλαίω κάθε φορά πού μένω μόνος ἀπέναντι στήν ἀνάμνηση ἑνός γιοῦ πού εἶχε μεγαλώσει ἐλεύθερος ἀπό συμβατικότητες καί πάντα ἔκανε ἐκεῖνο πού τόν ἐξέφραζε...», τοῦ απαντᾶ. Σέ μιά ἄλλη συνέντευξη μερικά χρόνια ἀργότερα ἕνας ἄλλος δημοσιογράφος τόν ρωτᾶ εἶναι ἡ μεγαλύτερη ἀγωνία του. «Νά μὴν πεθάνω μέσα στόν πόνο. Νά εἶμαι ἀξιοπρεπής ἀπέναντι στό τέλος μου. Καί νά μὴν βιώσω ἄλλο θάνατο στήν οἰκογένειά μου. Ἦδη ἔχω χάσει ἕναν γιό στά 28 του καί δέν θέλω νά μοῦ συμβεῖ κάτι παρόμοιο. Θέλω νά ξέρω πώς τά ἄλλα δύο μου παιδιά εἶναι ὄρθια, ὄρθια καί τά τρία μου ἐγγόνια». Πόνος καί φόβος συνδέονται κατά τόν Ἄγγελο μέ μιά ἀόρατη κλωστή. «Φοβᾶστε;», ἡ ἐπόμενη ἐρώτηση. «Καί βέβαια φοβᾶμαι. Ἀσκηση στό φόβο καί σπουδή θανάτου εἶναι ἡ ζωή. Καί ὅσο ἡ ἡλικία ἀνεβαίνει σκαλοπάτια τόσο ὁ φόβος αὐξάνεται, γιατί αὐξάνονται οἱ πόνοι καί ἡ ἀνασφάλεια», απαντᾶ. Ἡ ἐμπειρία τοῦ πόνου, ὑποστηρίζει, σέ κάνει λιγότερο δύστροπο, ἐγωιστή καί ἐριστικό. Σέ ἕναν ἀπό τούς συγγραφικούς μονολόγους του προτάσσει τή φράση τοῦ Ὁρχάν Παμούκ: «Τελικά συνειδητοποιῶ ὅτι ὁ φόβος προκαλεῖ δύο διακριτές σέ μένα, καί ἴσως σέ ὅλους μας, ἀντιδράσεις. Μερικές φορές μέ κάνει νά ἀποτραβιέμαι στόν ἑαυτό μου, πρὸς τή μοναξιά καί τή σιωπή. Ὅμως, ἄλλες φορές μέ διδάσκει νά εἶμαι ταπεινός καί νά δείχνω ἀλληλεγγύη». Σέ ἕναν ἄλλο μονόλογο σχολιάζοντας τή συμπεριφορά ἀπέναντι στήν πανδημία προσπαθεῖ νά ἐξηγήσει τή συμπεριφορά τῶν ἀδιάφορων κάθε θέσης μόρφωσης καί τάξης σημειώνει ὅτι ἴσως συμπεριφέρονται ἔτσι, «γιατί οἱ πληγές τῆς ψυχῆς τους πυορροοῦν. Ἴσως γιατί δέν ἔχουν τὴν ἐμπειρία τοῦ πόνου...».

Ἄν καί ζεῖ μέ τόν πόνο, ἀποφεύγει νά προκαλεῖ τόν πόνο στους ἄλλους. Ὅταν ἐρωτᾶται γιατί καθυστέρησε τὴν ἔκδοση τοῦ μυθιστορήματός του «Ἡ ζωὴ στό κόκκινο» ἐξηγεῖ ὅτι τό κρατοῦσε στό συρτάρι του γιατί «ἤθελε νά ἀπαλύνει κάποια πού πονοῦσαν περισσότερο». Στὴν κριτικὴ τῆς ποιητικῆς συλλογῆς του «Λόγος καί αἰτία γιὰ μιά θύμηση» ἡ Σοφία Στρέζου ἀναφέρει ὅτι «Ἐνα βουβὸ κλάμα τά λόγια. Μιά σιωπὴ πένθιμη σέ ἐμβατήρια λύπης, εἶναι τ' ἀκριβὰ δῶρα τῆς ποιητικῆς συλλογῆς». «Πίσω ἀπὸ τίς λέξεις, καλὰ κρυμμένη ἡ ὀδύνη. Ἀνοίγει πανιὰ θλίψης σέ ἀκούρσευτες θάλασσες πόνου, ἀπρόσμενου. Γκρεμοὶ πού πολεμοῦν νά πνίξουν θύμψεις. Αὐταπάτες πού δέν σώθηκαν. Ἄντοχές στὴν περιμέτρο ἑνός τέλους, πού δέν γλίτωσε ἀπὸ ἀρχέτυ-

πα συνθηκολόγησης δακρύων με τήν μνήμη», συμπληρώνει. Σέ ένα ποίημα αὐτῆς τῆς συλλογῆς ὁμολογεῖ:

*Μοῦ ἀνήκουν οἱ νύχτιοι πόνοι  
καί ἡ τρομακτική σιωπή τῶν ἀρχαίων λατομείων,  
οἱ μισοσπασμένες πέτρες,  
οἱ γδαρμένες λοφοπλαγιές  
καί ἡ ὑπόσχεση μιᾶς ἄλλης ζωῆς.  
Ἀνήκουμε  
στόν ἀστερισμό τοῦ ἐγωισμοῦ ἐσύ,  
τῆς ἠττοπάθειας ἐγώ.  
Μικρά τραγούδια ἀνάμεσα σ' ἑκατομμύρια ἄλλα,  
ἀμελητέα ἴχνη ἀστερόσκονης,  
πού ἔχασαν τόν προορισμό τους.  
Στά ρεῖθρα μιᾶς ἄλλης ζωῆς θά συναντηθοῦμε.*

Τό δεύτερο μεγάλο ἀντάμωμα μέ τόν πόνο θά ἔρθει πολλά χρόνια μετά, ὅταν θά πληροφορηθεῖ ὅτι πάσχει ἀπό καρκίνο. «Εἶμαι ἕνας ἀπό τοὺς πολλούς, ἕνας ἀπό ἐκείνους πού βλέπει καί νιώθει τήν ζωή του νά φθίνει συνεχῶς καί τῆς κουνᾷ τό χέρι, ἐλπίζοντας πῶς ὁ δρόμος πού τοῦ ἀπόμεινε θά ἔχει ἔστω συμβατικά λιγότερους πόνους», θά γράφει σέ ἕναν ἐξομολογητικό μολόγό του. Γι' ἀκόμη μιά φορά θά βρεθεῖ στό μονοπάτι τῆς ζωῆς μέ τόν πόνο. Ὅχι, ὡς ἀντίπαλος ἢ ἐχθρός. Θά τοῦ προτάξει χεῖρα συμφιλίωσης: «Μιλῶ γιά τόν πόνο καί χαμογελῶ. Πρέπει νά φιλιώσουμε μαζί του. Δέν γίνεται νά πορευτοῦμε ὡς ἐχθροί, ὅση ζωή μοῦ ἀπομένει ἀκόμα. Πρέπει νά βροῦμε ἐκεῖνα τά κατατόπια πού θά μᾶς ὀδηγοῦν σέ κάποια ξέφωτα ἀληθινῆς φιλίας, ἢ ἔστω σεβασμοῦ, ἔτσι ὥστε νά μὴν ζεῖ ὁ ἕνας σέ βάρος τοῦ ἀλλουνοῦ». Ὁ πόνος αὐτός ἔρχεται νά καθίσει μέσα του μέχρι τό τέλος. Ἕνας πόνος, πού «καταδείχνει στόν ἄνθρωπο τό πόσο ἀδύναμος εἶναι, πόσο προσωρινός, πόσο εὐάλωτος, πόσο γελοῖος φαντάζει μέσα στόν ἐγωιστικό του μικρόκοσμο».

Μιλῶντας στόν θεράποντα γιατρό του σέ μιά ἀπό τίς δοκιμασίες του ὁμολογεῖ ὅτι δέν εἶναι ὁ θάνατος πού τόν λυγίζει, ὅσο «ὁ πόνος καί κάποια πράγματα πού ἤθελε νά ζήσει ἀκόμα». Ἄν καί ὁ Κικέρωνας εἶχε πεῖ ὅτι εἶναι «δύσκολο νά σιωπᾶς ὅταν πονᾶς», ὁ Ἄγγελος Πετρουλάκης πονοῦσε διά τῆς σιωπῆς, ἢ καλύτερα διά τῆς ἠχηρῆς σιωπῆς τῆς ποίησης:

*Αναπνέω μιά σιωπή.  
Αυτήν τήν σιωπή σχηματοποιῶ  
σέ μάτια καί χεῖλη,  
σέ γίνες ἐκφράσεις πού θέλουν ν' ἀποδράσουν  
στήν μεταφυσική των ἀνεκπλήρωτων ἐρώτων.  
Ἐσχατολογική ἀναζήτηση πιά  
τό καταβύθισμα στά μάτια σου,  
ἀφοῦ καμιά ἱστορία δέν θά σταθεῖ  
στό ἄσπμο τῶν ἡμερῶν μου...*

Φοβᾶται νά ἀναμετρηθεῖ μέ τό παρελθόν. Τρομάζει μέ τήν πιθανότητα νά συναντήσει «προσθαφαιρέσεις πού καταλίγουν στό μηδέν». Ὡστόσο, ὁμολογεῖ ὅτι πάντα μέσα του ἔκαυε ἕνα μικρό κερί, πού ἡ φλόγα του ἤθελε νά ζεσταίνει τήν ἀγωνία τοῦ «ποιός εἶμαι;» καί «πού πάω;». Ἀναζητᾶ ἀπαντήσεις στά βιβλία του. Παρέα μ' αὐτά ξημερώνει. Φαίνεται ὅτι ὁ πόνος εἶναι ξενύχτης. Σέ μιά ἀπό τίς ἀναρτήσεις του θά ἀναφέρει τούς συγγραφείς στους ὁποίους ἀναζητᾶ ἀπαντήσεις γιά τή ζωή: τόν Κικέρωνα («Ὅταν σκέφτομαι τόν θάνατο»), τόν Στίβεν Χόκινγκ («Σύντομες ἀπαντήσεις στά μεγάλα ἐρωτήματα»), τόν Σάμουελ Μπέκετ («Ὁ Μαλόν πεθαίνει») καί τόν Ἄντριου Μίλερ («Ὁ λυτρωτής πόνος».)

Πρὶν χρόνια, παλεύοντας μέ τίς λέξεις γιά νά συνθέσει τό «ΛΟΓΟΣ καί αἰτία γιά ἕνα ταξίδι», εἶχε γράψει:

*Ταξιδεύω στή νύχτα μέ τήν ἐπίγνωση τοῦ τέλους.  
Κάτω ἀπ' τό πουκάμισο κρύβω τά τρομερά «γιατί»,  
πού ἔγιναν φράχτες ἀδιάβατοι.  
Στίς τσέπες μου κρύβω μιά παλιά μουσική,  
πού φύλαξα ζηλότυπα ἀπ' τούς ἀνθρώπους.  
Ἔχει καί ἡ μνήμη τήν δική της μουσική ἐπένδυση...*

Λένε ὅτι ἡ κατάσταση τοῦ πόνου εἶναι μιά μεγάλη πρόκληση γιά νά ἀποκαλυφθεῖ ἡ προηγούμενη σχέση τοῦ ἀνθρώπου μέ τόν Θεό, ἀλλά καί γιά νά σφουρηλατηθεῖ ἡ μελλοντική. Ὁ πόνος εἶναι ἡ μεγάλη ὥρα τῆς ἀλήθειας γιά τήν ἀνθρώπινη ὕπαρξη, ἡ ὁποία τότε ἐμφανίζει τίς πλέον μύχιες πτυχές της μέσα ἀπό ἕνα λόγο δραματικό. Πάντως ὁ Ἄγγελος ἀναμετριέται καί μέ τά πιστεύω του, ἰδιαίτερα τήν τελευταία δεκαετία τῆς ζωῆς του. Ἐκεῖνος πού ἀρنيόταν τήν Ἐκκλησία καί τά μυστήριά της, πού στήν ἐρώτηση δημοσιογράφου τί θά τοῦ

ἀπαντούσε ὁ Θεός ἄν τόν συναντούσε τοῦ ἀπάντησε «δέν θεωρῶ ὅτι ὁμιλοῦν οἱ αὐταπάτες», ἀρχίζει μέσα ἀπό τόν δρόμο τοῦ πόνου νά ἀλλάζει πορεία. Σέ πολλούς ἀρθρογραφικούς μονολόγους του ὑπερασπίζεται τήν πίστι στήν Ὑπέρμαχο Στρατηγό, δίνει χριστιανικό περιεχόμενο στό Πάσχα, ἐκφράζει τήν ἀλληλεγγύη του πρὸς τοὺς πονεμένους καί κάνει ἀναφορά στά δάκρυα τῆς μετάνοιας τοῦ χριστιανοῦ παραθέτοντας ἀποσπάσματα ἀπό τό βιβλίο τοῦ Κώστα Τσιρόπουλου «Αὐτοψία τῆς ἐποχῆς»: «Τά ἀνθρώπινα δάκρυα θεωροῦνται ἀπό τοὺς Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας –ὅταν εἶναι δάκρυα μετάνοιας, καρποὶ ἁγίας λύπης– σάν δεῦτερο βάπτισμα τοῦ χριστιανοῦ καί μάλιστα, κατὰ τόν ἅγιο Ἰωάννη τῆς Κλίμακος, πολύ πιό σπουδαῖο, πιό δυνατό, πιό πλούσιο σέ χάρη ἀφοῦ καθαρίζει τήν ἀνθρώπινη ὕπαρξη ἀπό τά παραπτώματα πού ἔκαμε μετὰ τό πρῶτο, τό βάπτισμα τῆς εἰσόδου στήν Ἐκκλησία τοῦ Χριστοῦ... [... ...] Οἱ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας ἀποκάλυψαν τήν συγκλονιστική μεταφυσική ἀξία τῶν δακρῶν. Ἀκόμη μιά φορά βρῆκαν στή διαγωγή τοῦ σώματος μίαν εὐθύνη καί μίαν ἄμεση μοναδική ἐπίδραση στό μέλλον τῆς ψυχῆς... [... ...]».

Στήν ποιητική συλλογή τοῦ «ΛΟΓΟΣ καί αἰτία γιά ἓνα ταξίδι» ὑπάρχει ἓνα ποίημα πού ἀναφέρεται στόν πόνο καί τά δάκρυα:

*Δική μου ἡ ζωή  
καί ἡ πορεία τοῦ πόνου,  
ἐπίσης.  
Δικό μου καί τό δάκρυ,  
μέ σένα  
«ἐκτός»,  
στό ἀπυρόβλητο πάντα,  
γιά νά δικαιωθοῦν οἱ γραφές  
τοῦ Λόγου τοῦ Τρίτου...*

Χάρη σέ μερικούς κληρικούς πού τόν προσεγγίζουν μέ ἀνοιχτό πνεῦμα καί ἐνσυναίσθηση βλέπει μέ ἄλλο μάτι τήν ἐκκλησιαστική κατάσταση. Γίνεται μόνιμος ἀρθρογράφος τοῦ περιοδικοῦ «Ἀχιλλίου Πόλις», ὅπου ἀναγνωρίζει τήν ἀναγκαιότητα ἐνεργῆς ἐμπλοκῆς τῆς Ἐκκλησίας στά κοινωνικά πράγματα. Τά τελευταῖα τρία χρόνια τῆς ζωῆς τοῦ ἐμβαθύνει στό μυστήριο τοῦ πόνου, τῆς ζωῆς καί τοῦ θανάτου. Λίγες ὧρες πρὶν ἀποχωρήσει μού ἐκμυστηρεῖται ὅτι εἶναι ἡσυχος πιά καί ὅτι δέν συμφιλιώθηκε μόνο μέ τόν πόνο, ἀλλά καί μέ τόν θάνατο. Καί ὅτι ἔπαυε νά τόν φοβᾶται πιά.

Ἄραγε,  
τί νά ξέρεις ἐσύ  
ἀπό τίς γεύσεις τοῦ θανάτου;  
Ἄραγε,  
γιατί φοβᾶσαι  
νά ταξιδέψεις στήν αἰωνιότητα;



ΠΡΩΤ. ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ ΓΚΑΤΖΩΝΑΣ  
ΘΕΟΛΟΓΟΣ-ΕΦΗΜΕΡΙΟΣ Ι. Ν. ΑΓ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΚΑΙ ΕΛΕΝΗΣ ΛΑΡΙΣΗΣ

## ΑΧΙΛΛΕΑΣ ΤΖΑΡΤΖΑΝΟΣ. Η ΖΩΗ ΚΑΙ ΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ

### Πρόλογος

**Η** πόλη και η περιοχή του Τυρνάβου αποτελεί τμήμα της Θεσσαλικής γης με μεγάλη οικονομική ανάπτυξη, κατά τη διάρκεια του 18ου αιώνα, εξαιτίας της γεωργίας (εύφορο έδαφος, καλό κλίμα και αφθονία νερών) της βιοτεχνίας (ύφαντική και μεταξουργία), του εμπορίου και της επικοινωνίας με την Κεντρική Ευρώπη και τα Βαλκάνια. Πόλη, όπου πλειοψηφούσε ο Έλληνικός πληθυσμός και απολάμβανε σχετικής ελευθερίας από την Οθωμανική Διοίκηση λόγω των προνομίων που είχε παραχωρήσει η Ύψηλή Πύλη και είχαν εγκριθεί από το Τουρκικό Ίερατείο και τον Αρχικλητήρα της Μέκκας (η πόλη είχε ανακηρυχθεί βακούφι, δηλ. θρησκευτικό ίδρυμα κοινής ωφέλειας προστατευόμενο από τις αυθαιρεσίες όποιουδήποτε).



Πόλη με έντονο τό θρησκευτικό συναίσθημα των Ορθοδόξων κατοίκων της, με αξιόλογη εκπαιδευτική κίνηση, η οποία υποστηρίχθηκε από προσωπικότητες του τόπου, όπως ο Μητροπολίτης Λαρίσης Παρθένιος, ο οποίος αναδιοργάνωσε την περίφημη Σχολή του Τυρνάβου, τό «Έλληνομουσειον», ο ιερέας Ιωάννης Πέζαρος, ο Άλέξανδρος Τυρναβίτης ή Παπαναστασίου και άλλοι.

Η παράδοση της εκπαίδευσης και του πολιτισμού, η οποία αναπτύχθηκε στον Τύρναβο από τί λειτουργία της Σχολής για δύο περίπου αιώνες, καλλιέργησε την πνευματική ζωή του τόπου για όλο τό επόμενο διάστημα. Μεταξύ των καρπών αυτής της πνευματικής καλλιέργειας υπήρξε και ο φιλόλογος-γλωσσολόγος Άχιλλέας Τζάρτζανος (1873-1946) (Μιχ. Λαφαζάνη Ιωάννης Πέζαρος, εκδόσεις Δήμου Τυρνάβου, 2009).

### Βιογραφικά στοιχεία

Ο Αχιλλέας Τζάρτζανος ήταν Έλληνας φιλόλογος και γλωσσολόγος. Προερχόταν από φτωχή οκταμελή οικογένεια (μοναχογιός με πέντε αδελφές) με πατέρα ύφαντή και μητέρα παπλωματοῦ. Γεννήθηκε στον Τύρναβο τό 1873. Τελείωσε τό Δημοτικό καί τό Σχολαρχεῖο στον Τύρναβο καί τό Γυμνάσιο στή Λάρισα μέ ἄριστα. Μετά τίς πανεπιστημιακές σπουδές του στή Φιλοσοφική Σχολή τοῦ Πανεπιστημίου (εἶχε καθηγητή τόν Γ. Ν. Χατζιδάκι), ἀναγορεύθηκε τό 1900 ἀριστοῦχος διδάκτωρ τῆς Φιλολογίας καί ὑπηρέτησε στήν ἐκπαίδευση (πηγή: *Wikipedia*). Σημειωτέον ὅτι, ἐνῶ ἦταν φοιτητής τῆς Φιλοσοφικῆς, τό διάστημα 1890-1892 ἐργάστηκε ὡς βοηθός σχολαρχεῖο στον Τύρναβο καί στή Λάρισα. Ὑπηρέτησε ὡς Ἑλληνοδιδάσκαλος στή Λάρισα καί στήν Ἀττική τήν περίοδο 1892-1900 καί ὡς Σχολάρχης καί καθηγητής Γυμνασίου καί Διδασκαλείου στή Λάρισα (1901-1910). Τό 1910 διορίστηκε καθηγητής στήν Ἀθήνα (Βαρβάκειο καί Μαράσλειο). Τό 1911 νυμφεύθηκε τήν Ἀντωνία Λορεντζάτου, Τό 1914 ἔγινε Γενικός Ἐπιθεωρητής τῆς 1ης Ἐκπαιδευτικῆς Περιφέρειας. Τήν περίοδο 1917-1923 τοποθετήθηκε Ἐκπαιδευτικός Σύμβουλος.

Κατά τόν Θεόδωρο Εὐδη: *ὁ Αχιλλέας Τζάρτζανος ἀνήκει στήν παράδοση τῶν πνευματικῶν ἀνδρῶν τοῦ Γένους, πού ἀφιερώθηκαν ἐξ ὀλοκλήρου στή διακονία τῆς μεγάλης ἰδέας, πού εἶναι ἡ παιδεία ἑνός ἔθνους. Τό ὑπόδειμά του ὡς ἀνθρώπου θά μείνει ἀλησμόνητο, παρομιῶδες. Ὁ Τζάρτζανος ἦταν ἡ σύνθεση τῆς μελιχιότητος καί τῆς σοφίας, τῆς σεμνότητος καί τῆς πνευματικότητος, τοῦ ψυχικοῦ πολιτισμοῦ καί τῆς ἀνώτερης διανοητικότητος. Τό πέρασμά του στήν ἐκπαίδευση, ὡς λειτουργοῦ πού ἔφτασε στίς ἀνώτατες βαθμίδες τῆς, θά εἶναι ἀξιωματιόνητο καί ἀξιόμιμητο, ἀληθινό πρότυπο γιά τούς ἐκπαιδευτικούς ὄλων τῶν ἐποχῶν. Καί πάνω ἀπ' ὅλα τό ἔργο του μέ τίς τρεῖς του πτυχές -φιλολογικό, γλωσσολογικό, κριτικό- θά εἶναι κτῆμα τοῦ ἔθνους, μέ τή συνθετικότητά του καί τήν ἐπιστημονική ἀντικειμενικότητά του... Στήν ψυχή τοῦ Τζαρτζάνου περικλεινόταν ὅλη ἡ Ἑλληνική γραφτή παράδοση: τά ἴδια τά ἀθάνατα κείμενά του, ἀποτελοῦν ἐκδηλώσεις μιᾶς πνευματικῆς ἀνθήσεως κάθε φορά. Ἡ συναναστροφή του μέ τά κείμενα αὐτά ἦταν πραγματικά οικειότατη, βαθύτατη, ἐμπεριστατωμένη. Ἀπό τόν Ὅμηρο καί τούς ἀρχαίους ποιητές καί συγγραφεῖς, ἀπό τή ἐκκλησιαστική ὑμνογραφία καί τήν ἄλλη βυζαντινὴ κληρονομιά μας, ἀπό τή δημοτικὴ μας μουσα καί τή νεοελληνικὴ λογοτεχνία, διαρκῶς ἀντλοῦσε ὁ δημιουργικός λογι-*





Φωτογραφικό στιγμιότυπο από τήν τελετή των Αποκαλυπτηρίων τής προτομής του Αχ. Τζαρτζάνου (προσέλευση Μητροπολίτου, Υπουργού καί λοιπών επίσημων).



Φωτογραφία τής προτομής του μεγάλου διδασκάλου.

σμός του καί ή κριτικότετη έποπτεία του... (Θεοδ. Εύδης, Νέα Έστία, τεύχος 460, σ. 936).

### Τό γλωσσικό ζήτημα

Η θέση του στό γλωσσικό ζήτημα ήταν ή έξής: ύποστήριζε τί χρήση τής νεοδημοτικής γλώσσας, ένός τύπου άστικής δημοτικής γλώσσας, εμπλουτισμένης μέ περισσότερα λόγια στοιχεία, άπ' όσα πολλοί δημοτικιστές (όπως ό Μ. Τριανταφυλλίδης) πίστευαν ότι έχουν περάσει σέ κοινή χρήση. Ήταν αντίθετος στήν αυθαίρετη προσαρμογή λόγων έκφράσεων στήν λαϊκή γλώσσα.

Στό σημείο αυτό παραθέτω ένα κείμενο άπό τίς Δοκιμές του Γ. Σεφέρη, γραμμένο τό 1946, όταν άπεβίωσε ό Άχιλλέας Τζάρτζανος. Ήγραφε:

Δέν είμαι ειδικός για να αναλύσω τεχνικά τήν έργασία του Άχιλλέα Τζάρτζανου. Αλλά, πώς έχάσαμε έναν άπό τους λίγους έκλεκτους φιλολόγους, πού πρόσφεραν μία μεγάλη ύπηρεσία στήν πατρίδα τους, αυτό μπορώ να τό βεβαιώσω θά έλεγα, ότι ό Τζάρτζανος έχει έναν ιδιαίτερο δεσμό μέ τί λογοτεχνική γενιά, πού ώρίμασε καί άρχισε να γράφει στα χρόνια του μεσοπολέμου. Η επιστημονική του έργασία συγγενεύει, καθώς νομίζω, μέ τίς γλωσσικές αναζητήσεις όρισμένων λογοτεχνών τής γενιάς εκείνης.

Άπό τήν αρχή του γλωσσικού άγώνα ως τά χρόνια του μεσοπολέμου, ή καλλιέργεια τής κοινής δημοτικής στρέφεται, κατά πρώτο λόγο, προς τήν γραμματική καί τό τυπικό. Τό πρώτο ζήτημα ήταν, ποιές λέξεις θά γράφουμε καί μέ ποιά φθογγολογική μορφή θά παρουσιάζουμε αυτές τίς λέξεις.

Η προσπάθεια προς αυτή την κατεύθυνση ήταν τόσο μεγάλη, πού τά

ζητήματα του μηχανισμού της Έλληνικής φράσης δέ μοιάζουν να απασχολούν πάρα πολύ τους λογίους. Στην ήρωική περίοδο του δημοτικισμού (ως τα τελευταία χρόνια του Ψυχάρη περίπου) οι άνθρωποι που ασχολούνται με την ελληνική έκφραση, μοιάζουν μαγνητισμένοι από το χρώμα και τη ζωηράδα της λαϊκής γλώσσας... Στα χρόνια του μεσοπολέμου αρχίζουν να γίνονται αισθητές άλλες ανάγκες. Πολύ συνειδητά, κάποτε, και κάποτε μισοσυνειδητά, παρουσιάζεται η ανάγκη της ακρίβειας. Σ' αυτή την ανάγκη ήρθε, νομίζω, να ανταποκριθεί με τον τρόπο του ο Άχιλλέας Τζάρτζανος. Μολοντί άλλης ηλικίας ήταν, αισθάνομαι, ένας από τους δικούς μας, ο άνθρωπος που έγραψε το πρώτο Συντακτικό της δημοτικής και συλλογίζομαι με αρκετή πίκρα, πώς αν δεν είχε την τύχη να γίνει φθισικός από υπερκόπωση και πώς αν δεν βρίσκονταν οι συγγενείς του, που τον έστειλαν να περάσει τις υποχρεωτικές διακοπές της θεραπείας του στην Έλβετία, ίσως να μίν είχε πραγματοποιηθεί κι αυτή η ανεκτίμητη εργασία... Στα χρόνια μας πρέπει να μίν τό ξεχνάμε. Τό ζήτημα δεν είναι πιά, αν θά γράφουμε καθαρεύουσα ή δημοτική. Τό τραγικό ζήτημα είναι, αν θά γράφουμε ή όχι ελληνικά· αν θά γράφουμε ελληνικά ή ένα οποιοδήποτε ελληνόμορφο έσπεράντο<sup>1</sup>. Δυστυχώς όλα γίνονται σαν να προτιμούμε τό έσπεράντο· σαν να θέλουμε να ξεκάνουμε με όλα τά μέσα τή γλώσσα μας.

Ποιά είναι η γλώσσα ενός τόπου; Η ζωντανή γλώσσα, που μιλά ο λαός, όπως τή διαμορφώνουν οι καλύτεροι συγγραφείς του. Από τίν εποχή του Αγίου Παύλου ως τό Διονύσιο Σολωμό, ο ελληνικός λαός, μέσα από συνθήκες που εύκολα θά καταντούσαν άγλωσσο οποιονδήποτε άλλο λαό, έσωσε τή γλώσσα του για να τίν παραδώσει στους μορφωμένους της απελευθερωμένης Ελλάδας. Μία γλώσσα ανόθευτη, που συνεχίζει πιστά και χωρίς διακοπές τή χιλιόχρονη Έλληνική παράδοση, με πρωτοφανή εύλυγισία, με άπειρες δυνατότητες να αναπτυχθεί... και όμως, αυτή τή γλώσσα σήμερα άκόμην, στά 1946 τίν έχουμε αφήσει χωρίς πυξίδα και χωρίς χάρτη...

... Τό αποτέλεσμα είναι τό έσπεράντο. Ήχει σαν τά άκόλουθα παραδείγματα, που έτυχε να προσέξω αυτές τες μέρες: Στο δρόμο ένας μικροαστός λέει στο φίλο του: «Ολιγουδί να μί σέ βρω». Μία ύπηρεσιακή πινακίδα στην άκτι του Παλαιού Φαλήρου (τίν αντιγράφω κατά λέξη) ειδοποιεί: «Όστις εύρεθί άναμιγνυόμενος με ιδιοκτησίαν επί τής άκτις ταύτης, θέλει διωχθεί αύστηρώς». Τό «όλίγου δεϊν» μπόρεσα να τό καταλάβω αλλά τό «άναμιγνυόμενος»;

<sup>1</sup> Έσπεράντο (ή) Έσπεράντο. (Αϊκλ.) διεθνής τεχνητή γλώσσα, που έπινόησε τό 1887 ο Πολωνός οφθαλμίατρος L. Zamenhof με λεξιλόγιο από τες κυριότερες εύρωπαϊκές γλώσσες, ιδίως τες Λατινογενείς (Λεξικό Μπαμπινιώτη).



Ὁ τότε δήμαρχος Τυρνάβου  
Ίάσων Χατζηκρανιώτης ἐκφωνῶντας  
τόν πανηγυρικό τῆς ἡμέρας.



Κατάθεσι στεφάνων

*Αὐτή εἶναι ἡ κατάστασί μας, καί δέν μᾶς μένει καιρός. Χωρίς μιά φούχτα ἀνθρώπους σάν τόν Ἀχιλλέα Τζάρτζανο θά μιλούσαμε καί θά γράφαμε ὅλοι μας ἔτσι (Νέα Ἐστία, τεύχος 460, σ. 902).*

### Ἔργα

Ὁ Αχιλλέας Τζάρτζανος ἔγραψε σειρά ἐπιστημονικῶν πραγματειῶν, γλωσσικῶν, ἱστορικῶν, λαογραφικῶν καί διδακτικῶν βιβλίων. Τό πῶς γνωστό, ὅμως, καί τό σημαντικότερο τμήμα τῆς ἐργασίας του ἀναφέρεται σέ βοηθήματα γιά τή διδασκαλία τῆς ἀρχαίας καί τῆς νέας ἑλληνικῆς γλώσσας. Ἔτσι ἔγραψε:

- 1) Γραμματική τῆς Ἀρχαίας Ἑλληνικῆς Γλώσσας (1931).
- 2) Συντακτικόν τῆς Ἀρχαίας Ἑλληνικῆς Γλώσσας (1931).
- 3) Γραμματική τῆς Νέας Ἑλληνικῆς Γλώσσας (τῆς ἀπλῆς καθαρευούσης) (1930).
- 4) Γραμματική τῆς Λατινικῆς Γλώσσας (1948, κυκλοφόρησε μετά τόν θάνατό του).

Τά προαναφερθέντα ἔργα, ἀπό τή δεκαετία τοῦ '30 ἕως καί πολύ πρόσφατα, διδάσκονταν στή Μέση Ἐκπαίδευση. Σήμερα ἀκόμη ἐξακολουθοῦν νά ἀποτελοῦν ἔργα ἀναφορᾶς.

- 5) Νεοελληνική Σύνταξις (τῆς Κοινῆς Δημοτικῆς) σέ δύο τόμους, 1η ἔκδοσις 1928, 2η ἔκδοσις ἐμπλουτισμένη 1946 (ὁ 1ος τόμος) καί 1953 (ὁ δεύτερος τόμος).

Τό ὄριον *magnum* τοῦ Τζάρτζανου καί ἡ μοναδική μέ ἐπιστημονικές προδιαγραφές παρουσίασι τῶν συντακτικῶν κανόνων τῆς γλώσσας μας. Στό ἔργο αὐτό ἐργάστηκε ἀρκετά χρόνια, ἀρχισε δέ νά γράφει τό 1925, ἐνῶ βρισκόταν σέ σανατόριο στό Νταβός τῆς Ἑλβετίας, ἀρρωστος ἀπό φυματίωσι.

6) Νεοελληνική Γραμματική (1941 σέ συνεργασία μέ τούς Μανόλη Τριανταφυλλίδη, Κλ. Λάκωνα, Κ. Καρθαίου, Ν. Άνδριώτη καί Θρ. Σταύρου).

7) Τό γλωσσικό μας πρόβλημα (1934).

8) Δημοτική καί Νεοδημοτική (1935).

9) Περί τῆς συγχρόνου θεσσαλικῆς διαλέκτου (1909) καί ἄλλα.

### Τό τέλος

Ὁ Ἀχιλλέας Τζαρτζάνος ἔφυγε ἀπό τή ζωή τόν Ἰούνιο τοῦ 1946. Ὁ θάνατός του ἐλύπησε ὅλους τούς φίλους του καί τούς γνωστούς του. Τοῦτο συνέβη, γιατί ὁ Τζαρτζάνος ἦταν ἕνας πνευματικός ἄνθρωπος, πού εἶχε τό αἶσθημα μεγάλης καί ὑπερήφανα καλλιεργημένης εὐθύνης. Ὅ,τι ἔβγαινε ἀπ' αὐτόν, ἔπρεπε νά εἶναι μετρομένο καί ζυγισμένο στόν ὀρθό λόγο (Νικ. Καραχρίστος, *Νέα Ἐστία*, τεύχος 460, σ. 933).

### Ἐπίλογος

Αὐτή ἦταν σέ γενικές γραμμές ἡ ζωή καί τό ἔργο τοῦ συμπατριώτη μας καί Μεγάλου Διδασκάλου Ἀχιλλέως Τζαρτζάνου. Ἡ πόλη τοῦ Τυρνάβου, γιά νά τόν τιμήσει γιά τήν πολύτιμη προσφορά του στόν χῶρο τῆς φιλολογίας, καθιέρωσε τά «Τζαρτζάνεια», τά ὁποία διεξάγονται κάθε δύο χρόνια.

Στά μέσα τῆς δεκαετίας τοῦ '70, ἐπί Διμαρχίας Ἰάσονος Χατζηκρανιώτη, πραγματοποιήθηκαν, μέ κάθε ἐπισημότητα, ἀπό τόν μακαριστό Μητροπολίτη Λαρίσης καί Τυρνάβου κυρόν Σεραφεῖμ, τά ἀποκαλυπτήρια τῆς προτομῆς τοῦ Ἀχιλλέως Τζαρτζάνου, ἡ ὁποία βρίσκεται ἀπέναντι τοῦ Ἱεροῦ Ναοῦ Ἁγίας Παρασκευῆς Τυρνάβου καί τοῦ 1ου Γυμνασίου Τυρνάβου, στό ὁποῖο εἶχα τήν μεγάλη τιμή νά φοιτήσω καί ἐγώ, καί τό ὁποῖο μετονομάστηκε σέ «1ο Γυμνάσιο Τυρνάβου, Ἀχιλλέας Τζαρτζάνος».

Τά φωτογραφικά στιγμιότυπα τῶν ἀποκαλυπτηρίων προέρχονται ἀπό τό Ἀρχεῖο τοῦ τότε Δημάρχου Τυρνάβου Ἰάσονος Χατζηκρανιώτη. Εὐχαριστίες ἐκφράζω πρὸς τόν υἱό του καί ἀγαπητό μου φίλο Εὐριπίδη Χατζηκρανιώτη γιά τήν εὐγενική παραχώρηση τῶν φωτογραφιῶν.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Δ. ΧΛΩΡΟΣ  
ΘΕΟΛΟΓΟΣ

## Η ΖΩΗ ΚΑΙ ΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ ΠΡΩΤΟΠΡΕΣΒΥΤΕΡΟΥ ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ΧΛΩΡΟΥ ΩΣ ΣΕΒΑΣΜΙΟΥ ΛΕΙΤΟΥΡΓΟΥ ΤΟΥ ΥΨΙΣΤΟΥ

«...ἐνὶ δὲ ἑκάστῳ ἡμῶν ἐδόθη ἡ Χάρις  
κατὰ τὸ μέτρον τῆς δωρεᾶς τοῦ Χριστοῦ» (Εφεσ. 4,7)

Ὁ πατέρας μου γεννήθηκε τὸ ἔτος 1900 σ' ἓνα ὄμορφο χωριὸ τοῦ Κάτω Ὀλύμπου, τὴν Αἰγάνη. Σύμφωνα μὲ τὸν ἱστορικὸ ἐρευνητὴ τῶν γενεαλογικῶν δέντρων τῆς Αἰγάνης, κ. Τάσο Ἀναστασίου, οἱ Χλωραῖοι ἔλκουν τὴν καταγωγὴ τους ἀπὸ τὴν Πελοπόννησο. Τρία ἀδελφία ἐγκαταλείπουν τὴν ἰδιαιτέρη πατρίδα τους. Ἐνα ἀπὸ αὐτά, ὁ Ἰωάννης Χλωρός (παππούς τοῦ παπα-Δημήτρη γεννήθηκε τὸ 1830) ἐγκαθίσταται στὴν Αἰγάνη καὶ γίνεται ὁ γενάρχης τῆς μεγάλης οἰκογένειας τῶν Χλωραίων τῆς Αἰγάνης.

Ἡ οἰκογένεια τοῦ πατέρα μου εἶχε ἕξι παιδιά, δυὸ ἀγόρια καὶ τέσσερα κορίτσια. Τὴν κηδεμονία τῆς οἰκογένειας, μετὰ τὴν κοίμησι τῆς μητέρας του Παρασκευῆς καὶ τοῦ πατέρα του Κωνσταντίνου, ἀνέλαβε ὁ μεγάλος του ἀδελφός, Ἰωάννης (1892-1954). Αὐτὸς ἐξέφρασε στὸν ἀδελφὸ του Δημήτρη τὴν ἐπιθυμία τοῦ πατέρα τους πρὶν πεθάνει, νὰ μάθει ὁ Δημήτρης γράμματα καὶ ἂν ἤθελε νὰ γίνῃ καὶ παπάς.

Ἡ ἐπιθυμία αὐτὴ τοῦ πατέρα Κωνσταντίνου σφηνώθηκε στὸ μυαλό τοῦ παπα-Δημήτρη ἀπὸ τὴν παιδικὴ του μαθητικὴ ἡλικία. Τελείωσε, μὲ βαθμὸ ἀριστα, τὸ Σχολαρχεῖο Ραιθάνης μὲ ὑποδειγματικὴ σχολικὴ ζωὴ, μελέτης καὶ ἤθους. Ἦταν ἐξυπνος καὶ μὲ γερὴ μνήμη. Πηγαινοερχόταν στὴ σχολὴ μὲ τὰ



*Ὁ πατέρας μου  
ἱερέας πρωτοπρεσβύτερος  
Δημήτριος Χλωρός*

πόδια, δυόμισι ὥρες πορεία, περνώντας μέσα ἀπό δάση καί ρεματιές, μέ τόν κίνδυνο ἐμφάνισης ἀγρίων ζώων τῆς περιοχῆς. Τόσο μεγάλος ἦταν ὁ πόθος του γιά μάθησι!

### Ἡ ζωὴ του στό χωριό ὡς λαϊκός καί κληρικός

Ἦταν πολύ ἐργατικός, εἰρηνικός, φιλήσυχος καί φιλότιμος. Στὴν ἀρχὴ ἐργάστηκε δυό χρόνια περίπου ὡς γραμματέας τοῦ χωριοῦ. Ὡς γεωργός ἦταν ἀσυναγώνιστος στὴ σκληρὴ δουλειά καί ὡς κτίστης ἦταν ἐξαιρετικός μάστορας, ἀφοῦ ἔκτισε τὸ καλύτερο πέτρινο διώροφο σπίτι στὴν κορυφὴ τοῦ χωριοῦ. Ἀφοῦ πρῶτα ἀποκατέστησε τίς ἀδελφές του, παντρεύτηκε τὴ συγχωριανὴ του Ἀφροδίτη Τσικρίκη, στὴν ὁποία δῆλωσε τὴν ἐπιθυμία του νὰ γίνει παπὰς κι ἐκεῖνη τὸ δέχτηκε μέ εὐχαρίστησι. Ἀπέκτησαν ἕξι παιδιὰ, πέντε ἀγόρια καί ἓνα κορίτσι. Τόν Κωνσταντῖνο, τόν Ἀχιλλέα (πέθανε βρέφος, ἀεροβαπτισμένο), τόν Θεόδωρο, τόν Ἰωάννη, τόν Γεώργιο καί τὴ Μαρία (γεννήθηκε στὴ Λάρισα).

Χειροτονήθηκε ἱερέας, ἀπὸ τόν τότε Μητροπολίτη Λάρισας, Δωρόθεο Κοτταρᾶ τὸ 1935. Ὡς ἱερέας ἔζησε καταπληκτικὰ θαύματα στὸν ἱερό ναὸ τῶν Γενεθλίων τῆς Θεοτόκου Αἰγάνης, ὅπου βρίσκεται ἡ θαυματουργὴ εἰκόνα τῆς Παναγίας.

Χαρακτηριστικό εἶναι τὸ γεγονός ὅταν ἔκανε τάμα στὴν Παναγία, νὰ κοιμηθεῖ μέσα στὸν ἱερό ναὸ τῆς τὸ πρῶτο βράδυ μετὰ τὴ χειροτονία του. Μόλις ἔστρωσε μπροστὰ στὴν ὠραία πύλη τοῦ ναοῦ, κατὰ τίς 12 ἡ ὥρα μετὰ τὰ μεσάνυχτα, ἄκουσε ἀγγελικὲς ψαλμοδίες καί τόν ρυθμικὸ ἦχο τοῦ θυματοῦ μέσα ἀπὸ τὸ Ἱερό Βῆμα νὰ κατευθύνονται πρὸς τὸ μέρος του. Τότε ἔνωσε τὸ στρῶμα του νὰ τὸ μετακινοῦν δυὸ χέρια πρὸς τὰ πίσω, μέχρι τὸ γυναικωνίτη. Ἀφοῦ κάθισε ἀρκετὴ ὥρα μέχρι νὰ συνέλθει, ἐνῶ οἱ ψαλμοδίες συνεχίζονταν, πῆγε σπίτι του ἀναφέροντας τρομαγμένος τὸ περιστατικὸ στὴν πρεσβυτέρα του. Ἐκεῖνη τόν καθισύχασε λέγοντας: «Δέν ἤξερες ὅτι οἱ Ἅγιοι λειτουργοῦν στὴν Παναγία μας τὴ νύχτα; Ἐγὼ τὸ γνωρίζω ἀπὸ τὴ μητέρα μου». Δακρυσμένος ὁ πατέρας μου ἀπάντησε ὅτι δέν τὸ ἤξερε, γιατί δέν γνώρισε μὰνα (εἶχε πεθάνει ὅταν ἦταν πολύ μικρός).

Τὰ τρία πρῶτα χρόνια τῆς ἱερωσύνης του ὑπηρετήσε στὴν Κρατιὰ Ὀλύμπου. Στὴν περίοδο τοῦ Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου καί Ἐμφυλίου (1940-1949) προσέφερε, ὡς ἱερέας τοῦ χωριοῦ, σημαντικὸ ἔργο θέτοντας πολλὰ φορὲς τὴ ζωὴ του σὲ κίνδυνο.

Στὴν περίοδο τοῦ ἑλληνοϊταλικοῦ πολέμου τὸ σπίτι του τὸ ἔκανε καταφύγιο Ἑλλήνων στρατιωτῶν, οἱ ὁποῖοι κατέβαιναν ἀπ' τὸ ἀλβανικὸ μέτωπο ρακενδύτοι καί ταλαιπωρημένοι, προσφέροντάς τους φροντίδα καί ἀνακού-



φισι σώματος καί ψυχῆς. Ἀλλά καί μετά, τό 1947 τό σπίτι του ἔγινε καταφύγιο παιδικῶν ψυχῶν, ἀφοῦ τό διέθεσε ὡς ξενῶνα δυό τάξεων τοῦ Δημοτικοῦ Σχολείου Αἰγάνης.

Στήν περίοδο τῆς γερμανικῆς κατοχῆς τό χωριό μας κινδύνευε πολλές φορές νά ἀφανιστεῖ ἀπό τόν βάνουσο κατακτητή. Ἡ Παναγία τῆς Αἰγάνης ὅμως πάντα τό προστάτευε καί τό ἔσωζε καί οἱ κάτοικοι τοῦ χωριοῦ ἔβλεπαν τήν παρουσία της καί τί θαυματουργή της ἐνέργεια σ' ὅλα τά τραγικά γεγονότα ἐκείνων τῶν ἡμερῶν.

Ἐπιπλέον, ὁ πατέρας μου, μέ τή χάρι τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ καί τῆς θαυματουργῆς εἰκόνας τῆς Παναγίας Αἰγάνης, κατέβαλλε κάθε δυνατό τρόπο καί μέσο ὡς ἱερέας νά προστατεύσει τό ποίμνιό του, ἀψηφώντας τή ζωή του καί τήν τύχη τῆς οικογένειάς του.

Ἀναφέρω δυό γεγονότα, πού σημάδεψαν τή μνήμη ὄλων ὅσοι τά ἔζησαν.

Τό πρῶτο εἶναι ὅταν ἡ γερμανική περίπολος ἔπιασε δύο κατοίκους τοῦ χωριοῦ, πού ἦταν στήν ἀντίσταση καί τούς ἔφερε στό προαύλιο τοῦ ἱεροῦ ναοῦ τῆς Παναγίας, φοβερίζοντας πώς θά κάψουν τό χωριό, ἄν δέν μαρτυροῦσαν τίς πληροφορίες πού εἶχαν. Ὁ παπα-Δημήτρης, ἐπικαλούμενος τή βοήθεια τῆς Παναγίας, ἐπενέβη ψύχραμα: ἀπό τή μιά, λέγοντας ὅτι ὅλοι οἱ χωριανοί εἶναι πολύ φιλήσυχοι καί ἄν βροῦν ἔστω καί ἓνα ὄπλο νά κρεμάσουν πρῶτα αὐτόν στόν πλάτανο τοῦ χωριοῦ κι ἀπό τήν ἄλλη, βοηθώντας τόν ἕναν ἀπ' τούς δυό πού ὄπλοφοροῦσε (τοῦ τό εἶχε ἐκμυστηρευτεῖ) νά κρύψει τό ὄπλο στή βάση τοῦ Δεσποτικοῦ, ὅπου ὑπῆρχε μυστική κρύπτη. Οἱ Γερμανοί ἐπομένως δέν βρῆκαν στοιχεῖα καί γλίτωσαν οἱ κάτοικοι κι ὄλο τό χωριό ἀπό ὀλοκληρωτικό ἀφανισμό.

Τό δεύτερο γεγονός συνέβη μετά τό 1943, ὅταν οἱ ἀντάρτες ἀνατίναξαν στόν σιδηροδρομικό σταθμό «Παπαπούλι» ἓνα βαγόνι τρένου πού μετέφερε Γερμανούς στρατιῶτες καί πολεμοφόδια. Σέ ἀντίποινα οἱ Γερμανοί ἄρχισαν νά ρίχνουν ὀβίδες γύρω ἀπό τό χωριό, γιά νά τό καταστρέψουν. Ἀποφασίστηκε νά σταλθεῖ μιά ἐπιτροπή ἀπό τέσσερα ἄτομα, ἀνάμεσά τους καί ὁ παπα-Δημήτρης, γιά νά ἀποφευχθεῖ αὐτή ἡ καταστροφή. Ὁ Γερμανός ἀξιωματικός μόλις τούς εἶδε, ὀργισμένος ἔδωσε διαταγή νά σταλοῦν στό ἐβραϊκό σχολεῖο Λάρισας, ὅπου ἔμειναν φυλακισμένοι 15 ἡμέρες, περιμένοντας μέ ἀγωνία τήν ἐκτέλεσή τους στό Μεζοῦρλο Λάρισας. Ἡ Παναγία ὅμως ἔκανε πάλι τό θαῦμα της καί τούς γλίτωσε δυό φορές. Τήν πρώτη, μ' ἓναν Γερμανό ἀξιωματικό,



*Ὁ ἱερέας π. Δημήτριος Χλωρός  
μέ τήν σύζυγό του (πρεσβυτέρα)  
σέ νεότερη ἡλικία*

παλιό γνώριμο του προέδρου, που τους γνώρισε και τους απελευθέρωσε και τί δεύτερη, στον δρόμο του γυρισμού, μ' έναν συγχωριανό τους, που τους είδοποίησε να κατεβούν απ' τό τρένο στά Τέμπη και να συνεχίσουν ως τό χωριό μέ τά πόδια, γιατί οί Γερμανοί είχαν σκοπό να εκτελέσουν μερικούς παρακάτω. Στην Αιγάνη δέν ήξεραν αν ζουν ή αν ήταν πεθαμένοι. Όταν λοιπόν, τους είδαν να έρχονται οί καμπάνες τής εκκλησίας ήχοϋσαν άσταμάτητα και όλο το χωριό συγκεντρώθηκε στην πλατεία, φέρνοντας και τό πετραχίλι του παπα-Δημήτρη, που τό φόρεσε συγκινημένος και δακρυσμένος αναπέμποντας ευχαριστήρια δέση για τί σωτηρία τους.

Μετά τί γερμανική Κατοχή, τίν περίοδο του Έμφυλίου, ό πατέρας μου συνεχίζει άθόρυβα και άκούραστα τά λειτουργικά του καθήκοντα, έρμηνεύει κάθε Κυριακή μέ άπλά λόγια τίν περικοπή του Έρωθ Εϋαγγελίου, συμβουλεύει, ένθαρρύνει, παρηγορεί μέ κάθε τρόπο τόν λαό του Θεού, τό ποιμνίο του, «λόγω και έργω». Αναγκάστηκε όμως να εγκαταλείψει τό χωριό μέ τίν οικογένειά του, λόγω τής ταραγμένης τότε περιόδου και να έλθει στή Λάρισα.

### Τό έργο του παπα-Δημήτρη στή Λάρισα (1947-1974)

Ό μητροπολίτης Δωρόθεος Κοτταράς, τό 1947, τοποθέτησε τόν πατέρα μας στην ένορία Παναγίας Ζωοδόχου Πηγής. Κατοικήσαμε ως άνταρτόπληκτοι έμφυλίου πολέμου, σ' ένα σπίτι γνωστής κυρίας κοντά στην Παναγία, ή όποία τό 1940-41 έμεινε φιλοξενούμενη στο σπίτι μας στην Αιγάνη.

Ό πατέρας μου εφημέρευσε δυό χρόνια στην ένορία τής Παναγίας, όπου συνέχισε τό ιεραποστολικό του έργο, στο νέο του ποιμνιο. Άρχισε από τίν πρώτη εβδομάδα του, ήμέρα Παρασκευή άπόγευμα, τους Παρακλητικούς Κανόνες στην Ύπεραγία Θεοτόκο, όπως είχαν συνήθεια, μαζί μέ έναν συλλειτουργό του ιερέα, γέροντα.

Άγαπήθηκε πολύ στην Παναγία για τόν χαρακτήρα του και τό ψάλσιμό του. Ήταν άλάνθαστος στο γράμματό του, καλλιγράφος και καλός χειριστής τής πένας και του συντακτικού. Άγαπούσε τό βιβλίο και πάνω απ' όλα τί μελέτη τής Άγίας Γραφής. Στην εκκλησία όλον τόν εξάψαλμο τόν έλεγε απ' έξω.

Γενικά στή Λάρισα, ό πατέρας μας αγαπήθηκε από Μητροπολίτες, ιερό κληρο και εκκλησίασμα, ως ένας καλός, μορφωμένος (για τίν εποχή εκείνη) και σεβάσιμος λειτουργός του Ύψιστου.

Ό πατέρας μου, ως διάκος, διδάχτηκε δυό χρόνια στην τότε Ίερατική Σχολή -ίερου ναού Άγίων Τεσσαράκοντα- μαζί μέ τά λειτουργικά του μαθήματα και Βυζαντινή Μουσικολογία. Η Βυζαντινο-μουσικο-υμνολογία του καλλιέργησε,

ἀκόμα περισσότερο, τὰ χαρίσματα τῆς Ἱερωσύνης του, ἠθικά καί πνευματικά (πραότητα, ταπεινώση, πίστη, ὑπομονή καί ἀγάπη Χριστιανική-συζυγική στήν οἰκογένειά του καί τό ποιμνιό του ὡς πνευματικός).

Ἀπό τήν ἐνορία τῆς Παναγίας ὁ μακαριστός Μητροπολίτης Δωρόθεος μετέφερε τήν οἰκογένειά του στήν ἐνορία τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου, ὅπου στό σπιτάκι τῆς στέγασε τήν πολύτεκνη οἰκογένειά του, τέσσερα ἀγόρια καί τήν ἀδερφή μας, Μαρία, ἡ ὁποία γεννήθηκε καί μεγάλωσε ὡς νήπιο σ' αὐτό τό σπιτάκι. Στόν Ἅγιο Ἀθανάσιο, ὡς οἰκογένεια, ζήσαμε δέκα χρόνια περίπου. Καί στήν ἐνορία αὐτή ὁ πατέρας μας ἀγαπήθηκε γιά τήν εὐγένεια καί τήν ἱεροπρέπειά του.

Ὁ Μητροπολίτης Δωρόθεος, τό 1954, μετέθεσε τόν πατέρα μου στήν ἐνορία τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλίου, ὅπου ἐφημέρευε ὁ παπα-Δημίτρης Νασιούλας, μεγαλύτερός του στήν ἡλικία. Ὡς ἱερός ναός, ὑπῆρχε μιᾶ παράγκα, γιατί ὁ κύριος ἱερός ναός τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλίου κατεδαφίστηκε ἀπό τόν σεισμό τοῦ 1940. Ἡ παράγκα αὐτή δέν εἶχε ὑπόστεγα πλαϊνά, δεξιά καί ἀριστερά, οὔτε στήν εἴσοδο τοῦ ναοῦ. Ἡ σκεπή δέ, καλυμμένη μέ τσίγκια καί κεραμίδια στά ἀκραῖα μέρη τῆς, ὅταν ἔβρεχε δημιουργοῦσε πολλά προβλήματα καί μέσα στό ναό. Χρειάστηκαν πολλές ἐνέργειες τοῦ πατέρα μου γιά τόν καλλωπισμό τῆς ἀπέναντι περιοχῆς τοῦ ναοῦ (ἀνάμεσα στά δέντρα ὑπῆρχαν σκινές καί ἄλλες ἀκαταστασίες) καί τρεξίματα γιά ἐράνους καί δωρεές χρημάτων στήν ἐνορία του, γιά τήν επέκταση καί ἀνύψωση τοῦ ναοῦ σέ γερὰ θεμέλια. Ὅλοι τόν βοηθοῦσαν μέ προθυμία καί γενναιοδωρία, γιατί ἦταν ἠθικός καί ἐμπιστος. Φυσικά ὅλα ἔγιναν καί μέ τή βοήθεια τῶν ἐπιτρόπων τοῦ ναοῦ.

Στόν ἱερό ναό τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλίου, ὁ πατέρας μου συνεργάστηκε, ὡς λειτουργός ἱερέας, μέ τούς Μητροπολίτες: 1) Δωρόθεο Κοτταρᾶ, 2) Δημήτριο Θεοδόση, 3) Ἰάκωβο Σχίζα (ὁ ὁποῖος τοῦ ἔδωσε τό ὀφίκιο-ἀξίωμα τοῦ πρωτοπρεσβυτέρου-πνευματικοῦ) καί 4) Θεολόγο Πασχαλίδη.

Ἐκίρυσαν τόν «Θεῖον Λόγον» οἱ μακαριστοί Ἀρχιμανδρίτες: 1) Ἀνάργυρος Σταματόπουλος, 2) Ἀθανάσιος Μυτιληναῖος, 3) Σεραφεῖμ Δημόπουλος 4) Ἰγνάτιος Μανδελίδης.

Ἐλάμπρυναν τόν ναό τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλίου οἱ μουσικότατοι βυζαντινοί ψάλτες: 1) Πλάτων Στωϊκίδης, 2) Γεώργιος Δελιχᾶς, 3) Ἀθανάσιος Κουφοδήμος, 4) Μανώλης Χατζημάρκος (Βολιώτης) καί 5) Κυριαζῆς Δασκαλούδης.

Ἐπί Μητροπολίτου Θεολόγου Πασχαλίδη, ὁ πατέρας μου, ὡς πρωτοπρεσβύτερος ἱερέας τοῦ ἱεροῦ ναοῦ Ἁγίου Ἀχιλλίου, μέ βοηθούς τούς ἐπιτρόπους, διαχειρίζονταν ὅλα τὰ οἰκονομικά βιβλία, ὅχι μόνο γιά τήν ἀνακαίνιση τῆς παράγκας, ἀλλά καί τοῦ νέου σημερινοῦ ἱεροῦ ναοῦ, ὁ ὁποῖος ἐγκαινιάστηκε τό 1965.

Ἀπό τόν μακαριστό Μητροπολίτη Λαρίσης Θεολόγο καί τόν «χαρισματοῦχο τοῦ Θείου λόγου» μακαριστό π. Ἀθανάσιο Μυτιληναῖο, ὁ πατέρας μου εἶχε τίς καλύτερες ἀναμνήσεις πνευματικῆς λειτουργικῆς ζωῆς καί ἀγάπης «ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ», ἡ ἀγάπη τους ὑπῆρξε ἀμοιβαία. Τόν π. Ἀθανάσιο τόν πρωτογνώρισε ὅταν ἦταν ἐφημέριος στήν ἐνορία Ἁγίου Ἀθανασίου. Ἀπό ἐκεῖ ἄρχισε τίς πρώτες του θεολογικές ὁμιλίες.

Ὁ πατέρας μου, θέλω νά πιστεῦω, πῶς σφράγισε τό ταξίδι του γιά τήν Αἰώνια Ζωή, ἀγωνιζόμενος μέ τή Θεία Χάρι τῆς Ἱερωσύνης του, ὅσο μπόρεσε σάν ἄνθρωπος, «ὡς καλός στρατιώτης Ἰησοῦ Χριστοῦ» (Β΄ Τιμ., 2,3).

Μέχρι τελευταίας του ἀναπνοῆς, ἔδωσε μεγάλη μάχη μέ τήν ἐπάραιο νόσο, μάχη πίστεως, ὑπομονῆς καί ἐλπίδας, γιά μιᾶ καλύτερη ζωή «δίχως πόνο, λύπη καί στεναγμό».

Νοσηλεύτηκε δέκα ἡμέρες στή Χειρουργική Πολυκλινική Ἀρχιεπισκοπῆς Ἀθηνῶν. Χειρουργήθηκε στήν Παν/κή Κλινική ΑΧΕΠΑ Θεσσαλονίκης, μέ διάγνωση καρκίνου στό συκώτι. Συνῆλθε γιά δύο μῆνες, ἀλλά ἄρχισαν πάλι ἀβάσταχοι πόνοι. Ζήτησε νά ἔλθει ἀπό τό μοναστήρι ὁ π. Ἀθανάσιος Μυτιληναῖος στό σπίτι μας, ὁδός Βόλου, γιά νά ἐξομολογηθεῖ καί νά κοινωνήσει τῶν Ἀχράντων Μυστηρίων Ἰησοῦ Χριστοῦ. Τόν Αὐγούστου τοῦ 1974 χειρουργήθηκε γιά δεύτερη φορά στή Χειρουργική Κλινική Σάπκα, Λάρισας. Κάθε βράδυ φιθύριζε χωρία Ἁγία Γραφῆς, περὶ ὑπομονῆς, γιά νά μὴ δειλιάσει καί γογγύζοντας πέσει στήν παγίδα τοῦ πονηροῦ. Ξενυχτώντας στό κρεβάτι τοῦ πόνου του, τόν ἄκουγα νά λέει: «Παιδί μου, ξέρω τί ἔχω... Κύριε, ἐλέησόν με... Ὁ ὑπομείνας εἰς τέλος, οὗτος σωθήσεται».

Ὁ μακαριστός Μητροπολίτης Θεολόγος, δύο μέρες πρὶν τήν κοίμησιν τοῦ πατέρα μου, ἦλθε στήν κλινική καί τοῦ ἔδωσε τόν τελευταῖο δεσποτικό ἀσπασμό.

Κοιμήθηκε ἤρεμα, μετά τά μεσάνυχτα, ξημερώνοντας ἡ ἐορτή Ἀπόδοσης Κοιμήσεως Θεοτόκου, 23/8/1974.

Ὁ πρωτοπρεσβύτερος παπα-Δημήτριος ἄφησε ὡς παρακαταθήκη σέ ἐμᾶς, τήν οἰκογένειά του ἀλλά καί τό ποιμνιό του, τήν εὐσεβεία του, τήν πίστιν του, τήν ἀγάπην του «ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ» καί κανόνα ζωῆς «ὁ ποιήσας καί διδάξας σωθήσεται».

Αἰωνία σου ἡ μνήμη, πολυαγαπημένε καί σεβαστέ μας πατέρα!

ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ ΤΕΡΖΟΥΔΗΣ  
ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΜΟΥΣΙΚΗΣ

## ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ Α. ΒΑΪΟΥ

Γιὰ τὴν ἐκπόνηση μίας ἐργασίας μου, σχεδόν ὄλο τὸν προηγούμενο χειμῶνα, ἀναζητοῦσα κάποιες κασέτες μὲ τὶς ἠχογραφήσεις τῶν ἐκπομπῶν τοῦ ἐκλεκτοῦ συναδέλφου Ἰωάννη Μπατζέλα, στὸν ραδιοφωνικὸ σταθμὸ τῆς Ἱερᾶς μας Μητροπόλεως, οἱ ὁποῖες πραγματοποιήθηκαν στὶς ἀρχές τοῦ 2000. Οἱ συγκεκριμένες ἐκπομπές εἶχαν ὡς θέμα τους τὸ ἔργο τῶν Ἱεροψαλτῶν τῆς Μητροπόλεως Λαρίσης καὶ Τυρνάβου. Μετὰ ἀπὸ ἀρκετὴ ἀναζήτηση, οἱ κασέτες αὐτές βρεθῆκαν στὶς ἀρχές τοῦ καλοκαιριοῦ, σκονισμένες σέ ἓνα ὑπόγειο. Μὲ μεγάλη προσμονή περιμένα νὰ ἀκούσω τὸ περιεχόμενό τους, ἀφοῦ ἤξερα ὅτι ἐκεῖ ὑπῆρχαν συνεντεύξεις ἐκλεκτῶν συναδέλφων, ἱεροψαλτῶν, ἀπὸ τοὺς ὁποίους, κάποιοι ἔχουν φύγει πλέον ἀπὸ αὐτὴ τὴ ζωή.

Τοποθέτησα μία, τυχαία κασέτα στὸ κασετόφωνο, ἀναμένοντας νὰ ἀκούσω, μὲ ἀγωνία, ἀνάμεικτη μὲ χαρὰ, τὴν πρώτη συνέντευξη. «Πέφτοντας» τὸ σῆμα τῆς ἐκπομπῆς, τὸ «Φῶς Ἰλαρόν», ἀκούγεται νὰ ψάλει μία μπάσα, χαρακτηριστικὴ στὰ αὐτιά μου, φωνὴ καὶ δάκρυα κύλησαν ἀπὸ τὰ μάτια μου. Πρῶτο-πρῶτο μοῦ ἔλαχε νὰ ἀκούσω τὸ ἀφιέρωμα στὸν ἐκλεκτὸ συνάδελφο καὶ φίλο Ἀθανάσιο Βαΐου. Ὁ χρόνος «πάγωσε» κι ἐγὼ κάθισα ἀμίλητος καὶ συγκινημένος, μὲ τὸ μυαλό μου νὰ ταξιδεύει στὶς ὁμορφες, μελωδικές στιγμές, τὶς ὁποῖες ἔζησα μαζὶ μὲ τὸν φίλο καὶ συνάδελφο Θανάσι. Ὁρμώμενος, λοιπόν, ἀπὸ τὴ συνέντευξή του στὸ Ραδιόφωνο τῆς Μητροπόλεως, τὸ 2003, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ μίαν συζήτηση, ἡ ὁποία ἐγίνε μὲ τὴ σύζυγό του πρὶν ἀπὸ λίγες μέρες, θέλησα νὰ γράψω ἓνα σύντομο βιογραφικὸ, ἀλλὰ καὶ κάποια βιώματά μου δίπλα σε αὐτὸν τὸν ξεχωριστὸ ἄνθρωπο καὶ συνάδελφο.

Γεννήθηκε στὶς 24 Ἀπριλίου τοῦ 1946, στὸ Ἀρμένιο τῆς Λάρισας. Γόνος πενταμελοῦς οἰκογένειας, γνώρισε τὸ σκληρὸ πρόσωπο τῆς ζωῆς, ὅταν ἔχασε τὸν πατέρα του Ἀγγελῆ, σέ ἡλικία μόλις δεκατεσσάρων ἐτῶν. Ἡ μητέρα του Μαρία, μέσα ἀπὸ μεγάλες δυσκολίες καὶ καταβάλλοντες πολλή προσπάθεια,

κατάφερε να μεγαλώσει τὰ πέντε παιδιά της καί, παράλληλα, νά τὰ διαπαιδαγωγήσει σωστά, διδάσκοντάς τα μέ τό ἄδολο, χριστιανικό της ἦθος καί μέ τί συνδρομή τοῦ εὐλαβοῦς ἱερέως Δημητρίου Ζάχου, ὁ ὁποῖος ὑπηρετοῦσε στόν Ἱερό Ναό Ἁγίου Ἀθανασίου τοῦ Ἀρμενίου. Ἔτσι, ὁ μικρός Θανάσης ἀγάπησε τήν ἐκκλησία τοῦ Χριστοῦ καί, ἔχοντας «μουσικό αὐτί», γοπετεύτηκε ἀπό τί βυζαντινή της μουσική. Πρῶτος του δάσκαλος ὑπῆρξε ὁ θεῖος του, Χρῆστος Χατζόπουλος, ὁ ὁποῖος εἶχε μαθητεύσει σέ γνωστούς μουσικοδιδασκάλους τῆς ἐποχῆς. Τήν διετία 1958-59 ὁ Βλάσης Μαστρογιάννης ἀνέλαβε νά τόν ἐκπαιδεύσει μουσικά καί τοῦ προσέφερε τίς πρῶτες του συστηματικές, μουσικές γνώσεις, γεννῶντας στήν καρδιά του ἔντονο ζῆλο καί μεγάλη θέληση, ὥστε νά ἀσχοληθεῖ συστηματικά μέ τί Βυζαντινή μουσική.

Γιά νά συνεχίσει τίς γυμνασιακές του σπουδές, ἀναγκάστηκε νά ἀφήσει τό Ἀρμένιο καί νά μετακομίσει στή Λάρισα, ὅπου φοίτησε στό ἰδιωτικό «Ἐκπαιδευτήριο Μίχου», τό ὁποῖο ἔδρευε στήν ὁδὸ Ἀνθίμου Γαζῆ, ἀπέναντι ἀπό τό 1ο Γυμνάσιο. Ὅταν ἀποφοίτησε, παρέτεινε τί διαμονή στή Λάρισα ἐργαζόμενος, ὥστε νά μπορέσει νά βοηθήσει τήν οἰκογένειά του, ἀλλά καί νά πληρώσει τό φροντιστήριο, ὅπου παρακολουθοῦσε μαθήματα γιά τίς εἰσαγωγικές ἐξετάσεις στό Πανεπιστήμιο. Τήν ἐπόμενη χρονιά ἄρχισε τίς σπουδές του στή Φιλοσοφική Σχολή τῶν Ἰωαννίνων, ὅπου ἐπέδειξε τέτοια ἐπιμέλεια, ὥστε τὰ περισσότερα χρόνια τῆς φοίτησής του λάμβανε ὑποτροφία, ἀνακουφίζοντας οικονομικῶς τήν μητέρα του. Φυσικά, δέν εἶχε τήν οικονομική δυνατότητα γιά μία άνετη, φοιτητική ζωή, ὁμως ἔμεινε συγκεντρωμένος στόν στόχο του, ὀλοκληρώνοντας τίς σπουδές του χωρίς καμία χρονική καθυστέρηση. Ὅταν ἐπέστρεψε στή Λάρισα, ἐργάστηκε ὡς Φιλολόγος καθηγητής στό σχολεῖο, ἀπό ὅπου ἀποφοίτησε, τό «Ἐκπαιδευτήριο Μίχου». Τόν ἐπόμενο χρόνο διορίστηκε στόν Μεσσηνικόλα Καρδίτσας, ὅπου δίδαξε γιά τέσσερα σχολικά ἔτη. Στή συνέχεια πῆρε μετάθεση στόν Παλαμά Καρδίτσας. Τότε γνωρίστηκε μέ τί μετέπειτα σύζυγό του Καλλιόπη Ζήτρου, μέ τήν ὁποία ἀρραβωνιάστηκε τό 1976, ὁπότε καί ἐπέστρεψε γιά νά ζήσει μόνιμα στή Λάρισα. Ὁ γάμος τοῦς ἔγινε στίς 17 Ἰουλίου 1977 καί ἀπέκτησαν τρία παιδιά: τί Μαρία, τόν Ἄγγελο καί τόν Στυλιανό.

Ἀξίζει νά σημειωθεῖ ὅτι, κατά τί διάρκεια τῶν φοιτητικῶν του χρόνων στή Ἰωάννινα, ἀλλά καί στή Λάρισα, ὡς μαθητής, ὅπως καί μετά τήν ἐπιστροφή του ἀπό τίς σπουδές, ὡς ἀνίσυχο πνεῦμα καί ἐραστής τῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς, ὁ νεαρός Θανάσης μαθίτευσε σέ ἀναλόγια τῶν Ἰωαννίνων καί τῆς Λάρισας. Συνήθιζε νά πηγαίνει στόν Ἅγιο Ἀχίλλιο, στοῦ ὁποῖου τό ἀναλόγιο ὑπηρετοῦσε ὁ μέγας μουσικοδιδάσκαλος Κυριαζῆς Δασκαλούδης, προ-

σπαθώντας να αφομοιώσει κάθε μουσική πρόταση και έκφρασή του. Παράλληλα, όποτε του δινόταν ή ευκαιρία, επισκεπτόταν τους Ίερούς Ναούς της Παναγίας, στή συνοικία των Ταμπάκικων και των Τεσσαράκοντα Μαρτύρων, ακούγοντας τους ιεροψάλτες των Ναών, αποκτώντας μουσικές εμπειρίες και συμπληρώνοντας τίς μουσικές του γνώσεις.

Έπιστρέφοντας μονίμως στή Λάρισα, ο Θανάσης Βαΐου ανέλαβε ως Πρωτοψάλτης στόν Ίερό Ναό του Αγίου Γεωργίου Γιάννουλης, στόν όποιο παρέμεινε ως τόν Ιούλιο του 1977. Στίς 5 Ίανουαρίου του 1978, τίν παραμονή της έορτής των Θεοφανίων, έγινε ή πρόσληψή του, ως Πρωτοψάλτη του Ίερού Ναού του Αγίου Δημητρίου, στή συνοικία της Νέας Σμύρνης, στή Λάρισα, όπου προϊστάμενος ήταν ένας έξαιρετος λειτουργός, εύλαβής και καλλίφωνος, ό πατήρ Ίωάννης Γκαούτσης, καταγόμενος από τίν Έδεσσα.

Στό αναλόγιο του Ίερού Ναού του Αγίου Δημητρίου τόν επισκεπτόταν συχνά ό επιστήθιος φίλος του και έκλεκτός συνάδελφος Γεώργιος Δελιχάς, ό όποιος ήταν ήδη ένας έμπειρος και καταξιωμένος ιεροψάλτης και γινόταν, κατά τί διάρκεια της Θείας Λειτουργίας, ένας άπαιτητικός διδάσκαλος και – ταυτοχρόνως– ένας έξαιρετος μουσικός καθοδηγητής για τόν Θανάση Βαΐου. Κατά αυτόν τόν τρόπο ή μουσική εκπαίδευση του Θανάση συνεχίστηκε και τό άσίγαστο πάθος του για τί Βυζαντινή, έκκλησιαστική μουσική τόν καθοδηγούσε να δίνει έναν καθημερινό άγώνα εκμάθησης τόσο από κασέτες όσο και από δίσκους βινυλίου, γνωστών ιεροψαλτών της έποχής. Στά τέλη της δεκαετίας του 1990, έλαβε μέ διάκριση, μετά από εξετάσεις, τό πτυχίο της Βυζαντινής Μουσικής από τί Σχολή Βυζαντινής Μουσικής της Ίερās Μητροπόλεως Λαρίσης και Τυρνάβου «Ο Άγιος Άχιλλιος», επισφραγίζοντας τί μουσική του εξέλιξη. Ο ίδιος, μέ τί σειρά του, παρέδιδε στό σπίτι του, άφιλοκερδώς, μαθήματα Βυζαντινής Μουσικής, στά παιδιά που άνέβαιναν στό αναλόγιο του Αγίου Δημητρίου, προετοιμάζοντάς τα για τίς Κυριακάτικες ακολουθίες. Έπειδή, όμως, ήταν και άριστος Φιλόλογος, μαζί μέ τίν μουσική διδασκαλία, δέν παρέλειπε να κάνει και κάποιες καίριες παρατηρήσεις, μέ άφορμή γραμματικά και συντακτικά φαινόμενα των ύμνων, δίδοντας στους μαθητές του μία ολοκληρωμένη προσέγγιση της έκκλησιαστικής γραμματείας και μουσικής. Οί μικροί –τότε– μαθητές του θυμούνται τό πάθος του για τίν άποψη, νοηματικώς, άπόδοση των έκκλησιαστικών ύμνων, ένω κάποιες φορές δέν δίσταζε να τούς ύποδεικνύει τίν ακριβή μετάφραση κάποιων δύσκολων έννοιών, άκόμη και τίν ώρα των Ίερών Άκολουθιών.

Πέρα όμως από τίν πορεία του ως ιεροψάλτης, ό Θανάσης Βαΐου άκο-

λούθησε και μία σπουδαία καριέρα ως εκπαιδευτικός. Διετέλεσε από το 1977 Φιλολόγος καθηγητής στο 2ο Γυμνάσιο Άρρένων, ενώ στη συνέχεια υπηρέτησε, κατά τη δεκαετία του 1990, στο Λύκειο Φαλάνης και στο Λύκειο Πλατυκάμπου, ως Διευθυντής, ενώ επιλέχθηκε και ως Διευθυντής του 12ου Λυκείου Λάρισας, κατά τη δεκαετία του 2000. Ακόμη, διετέλεσε προϊστάμενος του 3ου Γραφείου της Διεύθυνσης Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης Λάρισας μέχρι το 2007, όποτε και συνταξιοδοτήθηκε. Παράλληλα, οι συνάδελφοί του, εκτιμώντας το ήθος του και τη δίκαιη κρίση του, τον επιβράβευσαν, εκλέγοντάς τον ως αίρετο Σύμβουλο στο ΠΥΣΔΕ Λάρισας, αλλά και μέλος του Διοικητικού Συμβουλίου του Συνδέσμου Φιλολόγων Λάρισας.

Ο Θανάσης Βαΐου υπήρξε και μέλος πολλών Χορωδιών και Φωνητικών Συνόλων. Συμμετείχε στον Μουσικό Σύλλογο Λαρίσης τη δεκαετία του 1980, με μαέστρο τον μεγάλο διδάσκαλο Θανάση Βαλακώστα και στη Χορωδία των Ίεροψαλτών Λαρίσης. Από το 2009 υπήρξε μέλος και της χορωδίας «Ιωάννης ο Κουκουζέλης» του διακεκριμένου διδασκάλου Μανώλη Δασκαλάκη από τη Θεσσαλονίκη. Με τη συγκεκριμένη Χορωδία συμμετείχε σε αρκετές συναυλίες, τόσο στην Ελλάδα όσο και στο εξωτερικό, και με αυτό τον τρόπο απέκτησε πολλές, σπάνιες μουσικές εμπειρίες και γνώσεις.

Ο Αθανάσιος Βαΐου παρέμεινε στον αγαπημένο του Ίερό Ναό του Αγίου Δημητρίου Νέας Σμύρνης Λάρισας, ως Πρωτοψάλτης, επί 34 συναπτά έτη! Πλήθος μαθητών και συνεργατών του μαθήτευσαν στο αναλόγιο του συγκεκριμένου Ναού, το οποίο, κάθε Κυριακή και μεγάλη εκκλησιαστική έορτή, φιλοξενούσε μέγα πλήθος μουσικόφιλων. Ως ανοιχτός χαρακτήρας, με χιούμορ και απλότητα, αγαπήθηκε πολύ από τους ένορύτες του Αγίου Δημητρίου της Νέας Σμύρνης, αλλά και από ανθρώπους, οι οποίοι εκκλησιάζονταν εκεί, για να τον ακούσουν και να συναναστραφούν μαζί του. Δυστυχώς, το 2011, απρόσμενα και άκοιμπα, αναγκάστηκε να αποχωρήσει από το αναλόγιο του Ναού. Αυτό το γεγονός τον πίκρανε και τον στεναχώρησε αφάνταστα. Στα χρόνια που ακολούθησαν δεν εγκατέλειψε ποτέ τη βυζαντινή μουσική. Περιοδούσε σε αναλόγια φίλων και συναδέλφων ιεροψαλτών, ψάλλοντας με όλη τη δύναμη της ψυχής του, με πολλή αγάπη για την Εκκλησία του Χριστού και τη μουσική της.

Πραγματικά, είναι πολύ δύσκολο να περιγράψεις τον Θανάση Βαΐου σε κάποιον τρίτο, ο οποίος δεν τον γνώρισε διά ζώσης. Υπήρξε ένας πολυτάλαντος, χαριτωμένος άνθρωπος, αξιοπρεπής, μετρημένος, σεμνός, άφογος οικογενειάρχης, ο οποίος, με πολύ, προσωπικό αγώνα, κατάφερε να κατακτήσει τις



ύψηλότερες κορυφές της ψαλτικῆς τέχνης με τή χειμαρρώδη, κρυστάλλινη καί σαγηνευτική φωνή του, ἀλλά καί με τό ιδιαίτερο, μεγαλοπρεπές ὕφος καί ἦθος. Ὑπῆρξε ἄνθρωπος τῆς παρέας, ἀνοιχτόκαρδος καί ὑποστηρικτικός πρὸς ὅλους. Μὲ τό ἀπαράμιλλο χιοῦμορ του καί τὰ ἀνέκδοτά του πρόσφερε ἀφθονο γέλιο καί κέφι στοὺς ἀνθρώπους πού τόν περιτριγύριζαν, ἐνῶ, παρὰ-ἀλλα, ὡς ἐκπαιδευτικός καί ἱεροψάλτης, προσέφερε ἀπλόχερα τίς φιλολογικὲς καί μουσικὲς τοῦ γνώσεις σέ ἕναν τεράστιο ἀριθμὸ μαθητῶν του.

Τόσο ἀπὸ περιγραφῆς φίλων, ἀλλά καί ἀπὸ προσωπικὲς ἐμπειρίες, δημιουργήθηκε μία δεξαμενὴ περιστατικῶν με πρωταγωνιστὴ τόν Θανάσι, συμβάντα, τὰ ὁποῖα τὰ ἔχουμε χαραγμένα στή μνήμη μας ὅλοι οἱ φίλοι του καί, ὅταν τὰ ἀναφέρουμε, ἕνα χαμόγελο ζωγραφίζεται στὰ χεῖλη μας. Ὁ Θανάσις εἶχε ἕναν ιδιαίτερο τρόπο ὁμιλίας. Ἡ μπάσα φωνή του, σέ συνδυασμὸ με τὴν ἰδιαιτερότητα τῆς προφορᾶς του, ἀπέδιδε ἕνα ιδιαίτερο ἡχώχρωμα στὴν ὁμιλία του, τὴν ὁποία, γιὰ νὰ τὴν καταλάβει κάποιος, ἔπρεπε νὰ συναναστραφεῖ γιὰ κάποια ὥρα μαζί του. Παραδόξως ὅμως, κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ἀπόδοσης τῶν βυζαντινῶν ὕμνων, ἡ φωνή του γινόταν διαφορετικὴ, ἐντελῶς ἀπεγάδιαστη. Μὲ βάση αὐτὴ τὴν ἰδιαιτερότητα τῆς φωνῆς του ἔχουν διαδραματιστεῖ περιστατικὰ ἀπειρὸν κάλλους καί γέλιου. Σέ ἕνα κοινὸ μας ταξίδι στὴν Πάτρα, με τὴ χορωδία τοῦ Μανώλη Δασκαλάκη ἀπὸ τὴ Θεσσαλονίκη, οἱ συνάδελφοι ἱεροψάλτες δὲν μπορούσαν νὰ καταλάβουν τὰ ὅσα ἔλεγε ὁ Θανάσις, ἐπειδὴ δὲν εἶχαν συνηθίσει τόν τρόπο ὁμιλίας του καί ἔτσι εἶχα ἀναλάβει τὴν μετάφραση τῶν ὄσων ἔλεγε. Κάποια στιγμὴ προσπάθησε νὰ μᾶς πεῖ ἕνα ἀνέκδοτο καί ἐγὼ μετέφερα ἄλλα ἀπὸ αὐτὰ πού ἔλεγε, μετατρέποντάς τα, ὅπως ἐγὼ ἤθελα. Ἀκολούθησε πολὺ γέλιο, με τόν Θανάσι ἀτάραχο, νὰ αὐτοσαρκάζεται, σατιρίζοντας τόν ἑαυτὸ του!

Μὲ τὴν ἴδια Χορωδία, σέ ἕνα ταξίδι στὶς Βρυξέλλες τὸ 2009 καί με ἀφορμὴ τὴν ἀπαγόρευση τοῦ καπνίσματος στοὺς χώρους τοῦ ἀεροδρομίου, ὁ Θανάσις, ὁ ὁποῖος ἦταν μανιώδης καπνιστής, ἔγινε πρωταγωνιστὴς ἑνὸς ἀπίστευτου σκηνικοῦ. Ἐχοντας τοποθετήσῃ στὸ στόμα του ἕνα σβηστό τσιγάρο, πῆγαινε πέρα-δῶθε σέ ὀλόκληρο τὸ ἀεροδρόμιο καί οἱ ἄνθρωποι τῆς Ἀσφαλείας τοῦ Ἀεροδρομίου τόν ἀκολουθοῦσαν συνεχῶς κατὰ πόδας, ἐπειδὴ φοβοῦνταν ὅτι ὁ ἀτίθασος Ἕλληνας, κάποια στιγμὴ, θὰ ἀναβε τὸ τσιγάρο! Τὰ ὑπόλοιπα μέλη τῆς Χορωδίας, βλέποντας τὸ περιστατικὸ, γελοῦσαν μέχρι δακρύων, ἀλλὰ ὁ Θανάσις ἀτάραχος, συνέχιζε τὸν περίπατό του μέσα στὸ ἀεροδρόμιο, ἀκολουθούμενος ἀπὸ τὴν –προσωπικὴ του πιά– Ὑπηρεσία Ἀσφαλείας τοῦ Ἀεροδρομίου!

Μετά τή συνταξιοδότησή του ὁ Θανάσης ἐκπλήρωσε ἕνα ὄνειρό του, τό ὅποιο ἦταν νά ἀσχοληθεῖ μέ τήν καλλιέργεια τοῦ μικροῦ, πατρικοῦ οἰκοπέδου στό χωριό του, τό Ἀρμένιο Λάρισας. Ἐκεῖ, λοιπόν, δημιούργησε ἕνα μικρό ἀγρόκτημα, ὅπου, ἀφιερώνοντας πολλές ὥρες τῆς ἡμέρας, φρόντιζε τά ζῶα πού εἶχε καί τά λαχανικά πού καλλιεργοῦσε. Οἱ ἄνθρωποι τοῦ χωριοῦ τόν θυμοῦνται, κατὰ τή διάρκεια ὅλων αὐτῶν τῶν ἐργασιῶν, νά ψάλλει ἀδιάκοπα. Ἡ ψαλμωδία ἦταν τό καταφύγιό του, μέ αὐτό τόν τρόπο ἀποφορτιζόταν καί ἠρεμοῦσε ἡ ψυχή του.

Δυστυχῶς, στά μέσα τοῦ 2015, ὁ Θανάσης ἀρρώστησε καί, μέσα σέ λίγους μῆνες καί συγκεκριμένα στίς 22 Δεκεμβρίου τοῦ 2015, μετά ἀπό σύντομη νοσηλεία, ἐγκατέλειψε τά ἐγκόσμια. Ἀκόμα καί αὐτή τή δύσκολη φάση τῆς ζωῆς του τήν ἀντιμετώπισε μέ χιοῦμορ καί μέ περίσσιο θάρρος. «Δέν θά μέ νικήσει ἐμένα ὁ Χάρος! Μήν φοβᾶσαι!» μοῦ ἔλεγε.

Θέλοντας νά σᾶς δώσουμε μία τελευταία ἐντύπωση αὐτοῦ του συναδέλφου καί ἐκλεκτοῦ φίλου, θά λέγαμε ὅτι ὑπῆρξε παράδειγμα γιά πολλούς ἀπό ἐμᾶς, γιά τόν ζῆλο, τήν ἀγάπη καί τήν ἀφοσίωσή του στή Βυζαντινή Μουσική, ἀλλά καί γιά τήν ἐν γενεῖ πορεία του στή ζωή καί τήν Ἐκπαίδευση. Ἕνας γλυκύτατος ἄνθρωπος, μέ ἀπίστευτο χιοῦμορ, πού ἦταν ἡ ψυχὴ τῆς παρέας καί τοῦ κεριοῦ. Ἰδιαιτέρη ἀγαπητός στήν οἰκογένεια τῶν ἱεροψαλτῶν τῆς Λάρισας καί ὄχι μόνο. Ἀκόμα καί τώρα, ἕξι χρόνια μετά τόν θάνατό του, ὅλη ἡ κοινωρία τῆς Λάρισας τόν θυμᾶται μέ πολλή ἀγάπη καί λέει τά καλύτερα λόγια γιά αὐτόν!

ΜΕΡΟΣ ΣΤ΄

## Εορτολόγιο

\* \* \*

ΙΕΡΩΝΥΜΟΣ

ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΗΣ ΛΑΡΙΣΗΣ ΚΑΙ ΤΥΡΝΑΒΟΥ

### ΜΗΝΥΜΑ ΧΡΙΣΤΟΥΓΕΝΝΩΝ

Λάρισα, Χριστούγεννα 2021

Πρός

Τόν Ἱερό Κλῆρο καί τόν Εὐσεβῆ Λαό  
τῆς καθ' ἡμᾶς Ἱεραῖς Μητροπόλεως.

Ἀγαπητοί μου,

Χριστούγεννα σίμερα, κι ἐμεῖς ψηλαφοῦμε μέ σεβασμό τά Ἱερά Κείμενα καί τόν Λειτουργικό πλοῦτο τῆς Ὁρθοδοξίας, καθώς περιγράφουν τό πῶς σαρκώθηκε «ὁ Θεός τῆς ὑπομονῆς καί τῆς παρακλίσεως» (Ρωμ. 15,5). Τί σημαίνει τό ὅτι ὁ Θεός μας χαρακτηρίζεται Θεός ὑπομονῆς καί παρακλίσεως; Μέ τί κάνει ὑπομονή ὁ Ἅγιος καί Παντοδύναμος Θεός; Καί γιά τί πράγμα παρακαλεῖ ὁ Δημιουργός τοῦ παντός;

Ὁ Θεός μας κάνει ὑπομονή, καί μάλιστα ἀσύλληπτη, μέ ἐμᾶς, τά πλάσματά του, τοὺς ἀνθρώπους. Ἀπό τήν ἀρχή τῆς δημιουργίας ποτίζουμε πικρία Ἐκεῖνον πού μᾶς ἔδωσε τή ζωή! Πῶς; Μέ τήν ἀνυπακοή μας, μέ τό ἐγωιστικό μας θέλημα, μέ τήν ἀχαριστία μας. Κι ἐνῶ ὁ Ἅγιος Θεός ἔχει κάθε λόγο τουλάχιστον νά μᾶς περιφρονήσει, ἂν ὄχι καί νά μᾶς καταστρέψει, Αὐτός στέλνει τόν Μονογενῆ Υἱό καί Λόγο Του ὡς Λυτρωτή, Σωτῆρα καί Εὐεργέτη στό ἀνθρώπινο γένος! Κάθε ἀνθρώπος-δημιουργός θεωρεῖ ὅτι ἔχει τόν ἀπόλυτο ἔλεγχο τοῦ δημιουργήματός του καί συμπεριφέρεται ἀνάλογα. Ἔτσι, ἐάν σέ ἕναν ποιητή δέν ἀρέσει τό ποίημά του, πολύ ἀπλά τό σκίζει καί τό πετᾷ. Ἐάν σέ ἕναν ζωγράφο δέν ἀρέσει ὁ πίνακάς του, πετᾷ τόν καμβά καί ξεκινᾷ ἕναν καινούργιο. Ἐάν σέ ἕνα γλύπτη δέν ἀρέσει τό ἀγαλμά του, τό σπάει μέ τήν σμίλη του καί προχωρᾷ σέ κάτι ἄλλο. Ἐμᾶς ὅμως, ὁ Δημιουργός μας δέν μᾶς

ἀντιμετώπισε ἔτσι. Ὅταν Τόν ἀπογοπεύσαμε, ὅταν Τόν πικράναμε, ὅταν Τόν προσβάλλαμε, οὔτε μᾶς πέταξε, οὔτε μᾶς διέλυσε, οὔτε κἄν μᾶς ξέχασε. Ὑποσχέθηκε ὅτι θά στείλει Αὐτόν πού θά μᾶς ἔβγαζε ἀπό τήν μιζέρια τῆς αὐτοκαταστροφῆς μας καί θά μᾶς φρόντιζε.

Αἰῶνες ἡ ἀνθρωπότητα περιμένε! Καί δέν περιμένε μέ προσευχή καί προσοχή στόν τρόπο τῆς ζωῆς της, ἀλλά περιμένε ρίχνοντας λάδι στή φωτιά, προκαλώντας τόν Ἅγιο Θεό μέ τήν πολυποίκιλη ἁμαρτία. Κι ὁ Θεός δέν μᾶς ἀπεστράφη, μᾶς ἀντέξε καί τήρησε τόν λόγο Του. «Ὅτε δὲ ἦλθε τὸ πλήρωμα τοῦ χρόνου, ἐξαπέστειλεν ὁ Θεὸς τὸν υἱὸν αὐτοῦ, γενόμενον ἐκ γυναικός, γενόμενον ὑπὸ νόμον, ἵνα τοὺς ὑπὸ νόμον ἐξαγοράσῃ, ἵνα τὴν υἰοθεσίαν ἀπολάβωμεν» (Γαλ. 4,4-7). Δέν ἔκανε ὅμως ὑπομονή ὁ Θεός μέχρι πού ἦλθε ἡ κατάλληλη ὥρα νά σαρκωθεῖ ὁ Χριστός μας. Καί στή συνέχεια καί μέχρι σήμερα καί ἕως τῆς συντελείας τοῦ αἰῶνος κάνει ὑπομονή μαζί μας. Τό ψέλνουμε κάθε βράδυ στόν ἑσπερινό: «ἐὰν ἀνομίας παρατηρήσεις Κύριε, Κύριε τίς ὑποστίσεται; ὅτι παρὰ Σοὶ ὁ ἴλασμός ἐστι» (Ψαλμ. 119,4), δηλαδή «ἐὰν Κύριε ἀρχίζεις καί ἐξετάζεις τίς ἁμαρτίες μας, ποιός μπορεῖ νά ἀντέξει τόν ἔλεγχό Σου; Ὅμως, δέν τό κάνεις γιατί εἶσαι ἐλεήμων!» Μᾶς ὑπομένει λοιπόν ὁ Θεός, περιμένοντας τήν πνευματική μας ὠρίμανση καί ἐπιστροφή στόν οὐράνιο Πατέρα.

Πέραν, ὅμως, τῆς διαχρονικῆς ἀγαπητικῆς καί ὑπομονετικῆς συμπεριφορᾶς τοῦ Θεοῦ καί Πατρός, τό παράδειγμα τοῦ Χριστοῦ μᾶς διδάσκει τό ἴδιο. Σαρκώνεται καί δέν σπεύδει σαρωτικά νά ἀνατρέψει τήν κατεστημένη ἁμαρτία. Δέν ἐπιδιώκει ἀπότομα καί ἀμέσως νά διορθωθοῦν ὅλα καί νά ἐπιβληθοῦν μέ ὅποιαδήποτε μέσα οἱ ἀρχές τοῦ Εὐαγγελικοῦ μηνύματος. Κινεῖται μέ ὑπομονή, οὐσιαστικά ἀντέχοντας κι ὄχι ὑπομένοντας. Τί σημαίνει αὐτό; Δέν ἀντιμετώπισε οὔτε παθητικά, οὔτε μοιρολατρικά, οὔτε στωικά τὰ ὅσα τοῦ συνέβησαν. Ἐργάσθηκε δυναμικά μέ ἔργο καί λόγο γιά νά πείσει γιά τό λάθος, γιά τήν κατάπτωση, γιά τό ἀπάνθρωπο καί νά διδάξει τό σωστό, τό σωτήριο, τό ἅγιο!

Ἔτσι, ὑπομένει ἢ καλύτερα ἀντέχει τήν ἀδιαφορία καί τό ἀφιλόξενο τῆς Βηθλεέμ, τήν καταστρεπτική ἐναντίον του καί βίαιη μανία τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας, τήν προσφυγιά στήν Αἴγυπτο, τήν σιωπηλή ἀναμονή μέχρι νά ξεκινήσει ἡ διμῶσια δράση του ὑποτασσόμενος σέ ἀνθρώπους, καί ἀργότερα τήν ἀπόρριψη τοῦ σωτηρίου κηρύγματός Του ἀπό τοὺς συγχρόνους Του, τήν ἐναντίον Του διαβολή καί συκοφαντία, τίς στενόκαρδες καί στενόμυαλες συμπεριφορές ἀπό τοὺς δικούς του ἀνθρώπους, τήν ἀπάνθρωπη συμπεριφορά τῶν Ρωμαίων στρατιωτῶν καί, τέλος, τόν ἀτιμωτικό θάνατο!

Όταν έχουμε τέτοιο παράδειγμα, τέτοια υποθήκη ζωής, τέτοια παρακαταθήκη Πίστης και Ήθους, πώς μπορούμε και προδίδουμε τόν ίδιο τόν Χριστό μας ισχυριζόμενοι ότι «δέν άντέχουμε άλλο», «δέν πάει άλλο» και τά όμοια; Σκληρές οί συνθήκες τής ζωής μας. Μήπως δέν ήταν πάντα; Και πώς οί παλαιότερες γενεές άντεχαν; Μήπως φάχνουμε δικαιολογία; Μάλλον έχουμε μάθει νά μίν άντέχουμε κι αντί νά άντιμετωπίζουμε τίς προκλήσεις και τίς εϋθύνες μας, κοιτάζουμε νά δραπετεύσουμε άδιαφορώντας γιά τίς συνέπειες. Γυρίζουμε τίν πλάτη και άποχωρούμε υποχωρώντας άτακτα, ξεχνώντας συνάμα ότι έτσι έγκαταλείπουμε τή ζωή στήν όποία καλούμαστε νά γίνουμε πρωταγωνιστές μέ τίν ούσιαστική συμμετοχή μας κι όχι παθητικοί θεατές μέ τίν άδιαφορία και τίν άρνησή μας. Γι' αυτό φεύγει ή ζωή μέσα από τά χέρια μας κι έμεις αισθανόμαστε τίς έξουθενωτικές συνέπειες.

Ό Χριστός μας σαρκώνεται ώστε οί άνθρωποι νά έχουμε τίν δύναμη νά άντέχουμε και νά ζούμε έλεύθερα. Κι αυτό τό κάνει διδάσκοντας ένα ήθος, τό όποιο ένδεχομένως χρειάζεται τόν χρόνο του γιά νά τό κατανοήσουμε και τόν φωτισμό του Άγίου Πνεύματος γιά νά τό έγκολπωθούμε. Ό «πρᾶος και ταπεινός τῆ καρδιά» (Ματθ. 11,29) Χριστός μας γεννάται και υποστασιοποιεί τίν μεγαλύτερη άνατροπή στήν ιστορία τής ανθρωπότητας άπορρίπτοντας τίν βία και προτείνοντας ως μόνον όπλο τίν πειθώ, τίν «παράκληση», τίν διδασκαλία πού οδηγεί στήν ειρήνη και τίν ισορροπία στίς ψυχές μας.

Ό Χριστός κηρύττει, διδάσκει και παραθέτει παράδειγμα πώς μέ τό ήρεμο θάρρος τής άντοχής και τής ύπομονῆς όλα αλλάζουν. Κι εκεί πού φαίνονται άδιέξοδα, χαράζονται δρόμοι υπέρβασης και βελτίωσης στήν κοινωνία, στίς ανθρωπινες σχέσεις, στίς οικογενειακές σχέσεις, στά ζητήματα ύγείας, στά οικονομικά προβλήματα, στή μόρφωση, στήν έπιστήμη, στίς όποιες προσπάθειες. Έπιτέλους, άς ώριμάσουμε κατανοώντας ότι ό ειρηνικός τρόπος ζωής, ή Όρθόδοξη πνευματικότητα, ή άντοχή στίς θλίψεις και, κυρίως, ή κατανόηση του παραδείγματος και τής διδασκαλίας του Κυρίου είναι τά μόνια πού μπορούν νά μās βοηθήσουν νά κάνουμε τίν καθημερινότητά μας καλύτερη και τίν κοινωνία μας παράδεισο.

Καλά κι εύλογημένα Χριστούγεννα!

Μέ πατρικές εϋχές  
Ο ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΗΣ

† Ό Λαρίσης και Τυρνάβου Ίερώνυμος



## ΜΗΝΥΜΑ ΠΡΩΤΟΧΡΟΝΙΑΣ

Λάρισα, Πρωτοχρονιά 2022

### ΜΗΝΥΜΑ ΠΡΩΤΟΧΡΟΝΙΑΣ

Πρός  
Τόν Ἱερό Κλήρο καί τόν  
Εὐσεβῆ Λαό τῆς καθ' ἡμᾶς Ἱερᾶς Μητροπόλεως.

Ἀγαπητοί μου,  
Δόξα τῷ Θεῷ ζήσαμε τήν Ἀνατολή ενός ἀκόμη ἔτους! Ἐνός ἔτους πού ἔρχεται γεμάτο ἐλπίδα, προσδοκίες καί λαχτάρα γιά κάτι τό καλύτερο. Καί τήν ἔχουμε ἀνάγκη αὐτήν τήν προσμονή τοῦ καλύτερου, καθῶς ὁ χρόνος πού ἔφυγε μᾶλλον μᾶς ταλαιπώρησε. Πανδημία μέ διάφορα στάδια, κατεστραμμένες σοδιές, πλημμύρες, καύσωνες, πυρκαϊές καί ιδιαίτερα γιά ἐμᾶς στόν Τύρναβο καί τήν Ἐλασσόνα, σεισμός καταστρεπτικός πού ἄφησε βαρῦ τό ἀποτύπωμά του στίς ζωές μας. Κοντά σέ αὐτά, ἡ μεταξύ μας διχόνοια, ὁ παραλογισμός, ἡ θρησκοληψία, πείσματα καί ἀρνήσεις πού μπορεῖ νά αἰτιολογῶνται ὡς κόπωση καί ψυχική συνέπεια ἀπό τά ὑγειονομικά μέτρα κατά τῆς πανδημίας, δέν δικαιολογοῦν ὅμως τήν ἀπώλεια δικῶν μας ἀνθρώπων πού παρασυρμένοι ἀπό λάθος πιστεύματα καί θεωρήσεις, ὀδηγήθηκαν στόν τάφο στό ὄνομα μεγάλου ἀποστομῶν διακηρύξεων ἢ καί ἐπιστημονοφανῶν θεωριῶν πού τόσο γρήγορα καί εὐκόλα κατέπεσαν μέ ἡχηρό πάταγο. Τό τραγικό εἶναι ὅτι ὁ σεισμός, τόν ὅποιον δέν μποροῦσαμε νά ἀντιμετωπίσουμε, πέρασε χωρίς νά ἀφήσει ἀνθρώπινα θύματα, οὔτε κἄν τραυματίες καί δοξάζουμε τόν Θεό γι' αὐτό, τήν ἴδια στιγμή πού ὁ ἰός, τόν ὅποιον πλέον μέ τό ἐμβόλιο μποροῦμε νά ἀναχατίσουμε, συνεχίζει νά κλείνει τόσα σπίτια, νά δημιουργεῖ τόσο πόνο, νά ἀφήνει τόση πικρία...

Άρκετά όμως, μέ τίν θλίψη τοῦ χρόνου πού πέρασε. Μπροστά μας ἀπλώνεται ἡ χαρά κι ἡ αἰσιοδοξία τοῦ χρόνου πού ἔρχεται. Ἄν κάτι πρέπει νά κρατήσουμε ἀπό τά ὅσα περάσαμε, εἶναι τό ὅτι ὁ χρόνος μας εἶναι πολύτιμος καί καθόλου δεδομένος. Πόσα προσωπικά σχέδια δέν ἀνέστειλε ἡ πανδημία! Πόσα προγράμματα δέν ἔμειναν πίσω ἐπειδή ἡ ἱστορική συγκυρία ἔτσι ἐπέβαλλε! Πόσα πράγματα διακόπηκαν! Κι ὁ χρόνος περνᾷ γρήγορα, ἢ μάλλον ἐμεῖς περνᾷμε μέσα στόν χρόνο... Ἐμεῖς διαπλέουμε τό πέλαγος τῆς ζωῆς μας προσπαθώντας νά τίν κάνουμε νά ἀξίζει καί νά μῖν τίν κατασπαταλᾷμε σέ ὅσα μάταια καί ἀνοῦσια. Ἀντιμετωπίζουμε τόν χρόνο ὄχι ὡς Κρόνο πού μᾶς κατατρώει καί μᾶς ἐξουδετερώνει, ἀλλά ὡς πορεία πρὸς τίν Βασιλεία τῶν Οὐρανῶν. Εὐλογημένοι ὅσοι συμπορεύονται μέ τόν Χριστό μας, ἔχοντας συναίσθησι πὸς τὸ ταξίδι μας αὐτό ἔχει τελικό προορισμό τίν ἀγκάλι τοῦ Θεοῦ καί Πατρός.

Ὁ χρόνος χωρὶς τό ὄραμα τῆς Βασιλείας τοῦ Χριστοῦ μας εἶναι φυλακή καί κόλασι. Πόσο ταλαιπωροῦνται ὅσοι δέν ἔχουν αὐτίν τίν προοπτική στή ζωή τους. Ἀλλά κι ὅσοι θέλουν νά πλησιάσουν τόν Χριστό, πόσο κινδυνεύουν νά πάθουν τό ἴδιο ὅταν ξεχνοῦν ποιός εἶναι ὁ Σωτήρας μας, ὅταν καταλαμβάνονται ἀπό τίν ἀκηδία, ὅταν ἀφήνουν τόν Χριστό καί τρέχουν πίσω ἀπό τόν χρυσό, ὅταν ἀφήνουν καί Θεό καί τρέχουν προσκολλώμενοι πίσω ἀπό ἀνθρώπους, ὅταν καταλαμβάνονται ἀπό τίν ἀκηδία καί τίν πνευματική ὀκνηρία... Νά θυμόμαστε ποιός εἶναι ἡ προοπτική τῆς σωτηρίας μας! Καί ἄς μῖν Τόν ξεχνᾷμε, προσευχόμενοι διαρκῶς πρὸς Αὐτόν, καταφεύγοντας στά σωστικά Μυστήρια τῆς Πίστεως καί ἐργαζόμενοι τίς ἐντολές Του, ὥστε ὁ χρόνος τῆς ζωῆς μας νά κυλᾷ στήν ἀσφάλεια τῆς Θείας Παντοδυναμίας καί τοῦ Θεοῦ Ἐλέους.

Καλή καί εὐλογημένη χρονιά!

Μέ πατρικές εὐχές,  
Ο ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΗΣ

Ἰὸ Λαρίσης καί Τυρνάβου Ἰερώνυμος



## ΣΤΗ ΜΝΗΜΗ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΕΝΔΟΞΟΥ ΜΕΓΑΛΟΜΑΡΤΥΡΟΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ΤΟΥ ΜΥΡΟΒΛΗΤΟΥ

**Ἦ** Ἱερά μας Μονή, τιμᾶ ιδιαίτέρως τόν Ἅγιο Δημήτριο, διότι, μαζί μέ τήν Ὑπεραγία Θεοτόκο, τόν ἔχει προστάτη της.

Ἡ ἀναφορά λοιπόν πού θά κάνουμε πιά κάτω στό ἔνδοξο πρόσωπό του, στή ζωή του καί στό μαρτύριό του δέν εἶναι μιά ἀπλή ὑποχρέωση καί ἕνα καθήκον, ἀλλ' εἶναι ἕνα ξεχειλίσιμα μεγάλης εὐχαριστίας καί βαθειᾶς εὐγνωμοσύνης, διότι ὁ Ἅγιος Δημήτριος ἔγινε αἰώνιο μνημεῖο δόξης τοῦ Θεοῦ γιά ὀλόκληρη τήν χριστιανοσύνη, ἀλλά καί διότι στέκεται, μέσα στήν μακροαίωνα ἱστορία, ἀγρυπνος φρουρός καί ἀκοίμητος προστάτης τῆς Μονῆς μας, καθῶς καί καταφυγή καί ἀντιλήπτωρ τῶν χριστιανῶν τῆς γύρω καί τῆς εὐρύτερης περιοχῆς, πού προστρέχουν μέ εὐλάβεια στά σκηνώματά του.

Ἔτσι, κάθε λατρευτική σύναξη τῶν πιστῶν στή μνήμη του, καί ὄχι μόνο, εἶναι μιά δυνατή καί ἀδιάψευστη μαρτυρία, πού ἀποδεικνύει ἀκριβῶς αὐτά πού εἶπαμε καί ἡ ὁποία προστίθεται στή ζωντανή παράδοση τῆς Μονῆς μας.

Ἐπειδή λοιπόν οἱ Ἅγιοι γίνονται αἰτία θαυμασμοῦ καί δοξολογίας τοῦ Θεοῦ, σύμφωνα μέ αὐτό πού εἶχε πει ὁ προφήτης Δαυΐδ στόν 67ο ψαλμό, ὅτι εἶναι «*θαυμαστός ὁ Θεός ἐν τοῖς ἁγίοις αὐτοῦ*»<sup>1</sup>, εἶναι ἀνάγκη νά μελετοῦμε τή ζωή τους καί τό ἔργο τους, γιά νά δοξάζουμε ἔτσι τόν Θεό, ἀλλά καί γιά νά τούς ἔχουμε ἀσφαλῆ ὑποδείγματα ἀληθινῆς πνευματικῆς ζωῆς.

Οἱ Ἅγιοι, καί μάλιστα οἱ Μάρτυρες, ὅπως λέγει ὁ ἅγιος Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος, εἶναι γιά τούς πιστούς ἡ ρίζα ὅλων τῶν ἀγαθῶν<sup>2</sup>, καί πρό πάντων

---

1. *Ψαλμ.* 67, 36.

2. Βλ. Ἅγιου Ἰωάννου Χρυσοστόμου, «*Εἰς τήν ἁγίαν μεγαλομάρτυρα Δροσίδα*», PG 50, 685: «*Μαρτύρων γάρ θάνατος, πιστῶν ἐστὶ παράκλησις, Ἐκκλησιῶν παρῴρησις, Χριστιανισμοῦ σύστασις, θανάτου κατάλυσις, ἀναστάσεως ἀπόδειξις, δαιμόνων γέλως, διαβόλου κατηγορία, φιλοσοφίας διδασκαλία, παραίνεσις τῆς ὑπεροψίας τῶν παρόντων πραγμάτων, καί τῆς τῶν μελλόντων*

τοῦ ἀκροτάτου ἀγαθοῦ, πού εἶναι τό Σῶμα καί τό Αἷμα τοῦ Χριστοῦ, ἀφοῦ οἱ τοπικές Ἐκκλησίες καυχῶνται καί ἀποκτοῦν παρρησία στόν Θεό μέ τό αἷμα τῶν Μαρτύρων τους. Δέν ἐγκαινιάζεται Ναός, δέν συστήνεται Ἁγία Τράπεζα καί δέν γίνεται Θεία Λειτουργία, ἄν δέν ἔχουμε λείψανα Ἁγίων Μαρτύρων.

Μέσα στό Ἀγιολόγιο τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας μας, πού ἀπλώνεται σέ ὅλη τήν οἰκουμένη, ὁ Ἅγιος Δημήτριος εἶναι ἡ δημοφιλέστερη μορφή. Σέ κανέναν Ἅγιο οἱ ἐργάτες τοῦ κηρύγματος, οἱ ποιπταί καί οἱ ὑμογράφοι δέν ἔπλεξαν τόσα ἐγκώμια γιά τήν ζωή του, γιά τό μαρτύριό του καί γιά τά θαύματά του, ὅσα ἔπλεξαν γιά τόν πολιοῦχο τῆς Θεσσαλονίκης.

Σύμφωνα μέ τίς ἀγιολογικές πηγές, ὁ Ἅγιος Δημήτριος γεννήθηκε γύρω στό 280 μ.Χ. Καταγόταν ἀπό ἀριστοκρατική οἰκογένεια τῆς Θεσσαλονίκης. Ἀπό τήν μικρή του ἡλικία πῆρε χριστιανική παιδεία. Τά ἐξωτερικά του χαρακτηριστικά καί τά ψυχικά του χαρίσματα προκαλοῦσαν ξεχωριστή ἐντύπωση καί ἔλξη. Ἦταν, ὅπως σημειώνουν τά ἀγιολόγια, «γεμᾶτος χάρις στό πρόσωπό του καί πίο πολύ στήν ψυχή του· εὐχάριστος στήν ὁμιλία του καί πίο πολύ στόν τρόπο του· γλυκός στόν λόγο του, καί στό ἦθος του γλυκύτερος». Ἐνόσω ἦταν ἀκόμη νέος, ἀνέβηκε στά ἀνώτερα στρατιωτικά καί πολιτειακά ἀξιώματα. Ὁ Αὐτοκράτορας Μαξιμιανός τόν ἔκανε Ἀνθύπατο τῆς Ἑλλάδος. Στήν πόλη πού γεννήθηκε καί μεγάλωσε, ἐκεῖ καί ἀναγεννήθηκε μέ τό λουτρό τοῦ ἁγίου Βαπτίσματος, καί πολύ γρήγορα ἀναδείχθηκε ἕνας ἔξοχος καί θαυμαστός διδάσκαλος τοῦ θείου λόγου. Ἄν καί τοῦ ἀνατέθηκε ἀπό τόν Βασιλιά Μαξιμιανό τό ὕπατο πολιτικό καί στρατιωτικό ἀξίωμα, αὐτό δέν μποροῦσε νά συγκριθεῖ μέ τό ἀξίωμα τοῦ διδασκάλου τῆς πίστεως καί τῆς εὐσεβείας, στό ὁποῖο τόν ἀνέδειξε ὁ Βασιλεὺς Χριστός.

Ὁ ἅγιος Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς, ἀρχιεπίσκοπος Θεσσαλονίκης, καί πολλοί μυστικοί θεολόγοι, τονίζουν ιδιαίτερα τό ἀξίωμα αὐτό τοῦ διδασκάλου, καί λένε ὅτι ὁ Ἅγιος Δημήτριος δέν ἔγινε ἔξοχος καί σοφός διδάσκαλος ἐπειδή εἶχε βαθειά καί εὐρεῖα μόρφωση, ἀλλά γιατί, μέ τήν καθαρότητα τῆς καρδιάς του, πέτυχε νά γίνει οικεῖος τοῦ Θεοῦ, νά γνωρίσει τόν Θεό, καί νά τοῦ ἀποκαλυφθοῦν τά μυστήριά Του<sup>3</sup>. Ἔτσι ὁ λόγος του καί ἡ διδασκαλία του ἀποκτοῦσαν κῦρος καί δύναμη.

*ἐπιθυμίας ὁδός, παραμυθία τῶν κατεχόντων ἡμᾶς δεινῶν, καί ὑπομονῆς πρόφασις, καρτερίας ἀφορμή, καί πάντων τῶν ἀγαθῶν ῥίζα, καί πηγή, καί μήτηρ».*

3. Βλ. Ἐφεσ. 2, 19.

Ἡ θεολογία του εἶχε ἕναν κεντρικό ἄξονα· τὴν πίστη στὸν ἀληθινό Θεό καί τὴν ἀπόρριψη τῆς ψεύτικης πίστεως τῶν εἰδώλων.

Δέν πρέπει νά ξεχνοῦμε ποτέ ὅτι ὁ Ἅγιος Δημήτριος ζοῦσε σέ μιὰ ἐποχή πού ἡ νέα πίστη, τοῦ Χριστοῦ, βρισκόταν ἀντιμέτωπη μέ τὴν εἰδωλολατρία καί ὅτι ὁ Χριστιανισμός περνοῦσε τὴν πιό μαρτυρική περίοδο, τὴν περίοδο τῶν διωγμῶν. Μέσα σ' αὐτή τὴν ἀτμόσφαιρα ἔπρεπε νά τονίζεται καί νά ἀντιδιαστέλλεται ἡ ἀληθινή πίστη ἀπὸ τὴν ψεύτικη, γιὰ νά ἐνισχύονται οἱ πιστοὶ καί νά ἐλκύονται σ' αὐτὴν οἱ ἐθνικοὶ, οἱ εἰδωλολάτρες.

Ὁ Ἅγιος Δημήτριος ἔδινε μεγαλύτερη βαρῦτητα καί ἔδειχνε ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον γιὰ τὴν κατῆχηση τῶν νέων. Ἔτσι, εἶχε ὀργανώσει κύκλο νέων, στὸν ὁποῖο μελετοῦσαν μέ πολύ ζῆλο τὴν Ἁγία Γραφή. Μεταξύ τῶν νέων αὐτῶν πού κατηχοῦσε καί τοὺς ὀδηγοῦσε στὸν Χριστό, ἦταν καί ὁ Ἅγιος Νέστωρ. Αὐτό φαίνεται ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι ὁ Νέστωρ, ὅταν βρέθηκε μέσα στό στάδιο γιὰ νά παλέψει μέ τὸν εἰδωλολάτρη Λυαῖο, ἐπικαλέσθηκε τὸν Θεό τοῦ Κατηχητοῦ του, φωνάζοντας δυνατὰ «ὁ Θεός Δημητρίου, βοήθει μοι!».

Σέ ψηφιδωτό πού σώζεται μέχρι σήμερα στὸν Ναό του στὴν Θεσσαλονίκη, παριστάνεται ὁ Ἅγιος Δημήτριος ἀνάμεσα σέ παιδιὰ ὡς κατηχητής.

Ὁ Ἅγιος Δημήτριος συνδύαζε ἄριστα τὸν λόγο καί τὴν πράξη. Ὅ,τι ἔλεγε εἶχε ἀντίκρισμα στά ἔργα του. Ἦταν γεμάτος ἀπὸ ἀρετές, ἦταν πανάρετος. Πρὸ πάντων ὁμως διακρινόταν γιὰ τὴν ἀγνότητά του καί τὴν παρθενία του, γι' αὐτό καί ἔδωσε στοὺς ἐγκωμιαστὲς του τὸ δικαίωμα νά τὸν προβάλλουν σάν πρότυπο τοῦ μοναχικοῦ βίου καί σάν τὸ ἰδεῶδες τοῦ ἀσκητισμοῦ.

Ὁ ἅγιος Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς, πλέκοντας τὸ ἐγκώμιό του, λέγει ὅτι ὁ Ἅγιος Δημήτριος ἦταν τὰ πάντα· καί σοφός καί δίκαιος καί ἀπόστολος καί παρθένος καί πάναγνος<sup>4</sup>. Ὁ δὲ Ἰσίδωρος, ἐπίσκοπος Θεσσαλονίκης καί αὐτός, σέ ὁμιλία του, καλεῖ τοὺς μοναχοὺς νά μιμηθοῦν τὶς μοναχικὲς του ἀρετές, τὶς ὁποῖες καθ' ὑπερβολὴν καλλιεργοῦσε<sup>5</sup>.

Συγκέντρωνε τοὺς Χριστιανούς καί τοὺς δίδασκε συνήθως στὴ Στοά τῶν Χαλκῆων, κοντὰ στὰ δημόσια λουτρά. Ἐκεῖ τὸν συνέλαβαν τὴν ὥρα πού δίδασκε, καί, ἀφοῦ τὸν διαπόμπευσαν στὸν κεντρικό δρόμο τῆς πόλεως, τὸν ὀδή-

---

4. «Ἦν οὖν καὶ διδάσκαλος καὶ ἀπόστολος τούντεῦθεν Δημήτριος, ὁ σοφός, καὶ παρθένος, καὶ ὁσιος, καὶ ὡς εἶπεῖν πάγκαλός τε καὶ παναμώμητος, καὶ φύσει καὶ σπουδῇ καὶ χάριτι λαμπρυνόμενος...», «Ὁμιλία ΜΓ», PG 151, 540D.

5. Βλ. Ἰσιδώρου ἀρχιεπισκόπου Θεσσαλονίκης, Ὁμιλίαι εἰς τὰς ἐορτὰς τοῦ ἁγίου Δημητρίου, ἔκδοσις καὶ εἰσαγωγή ὑπὸ Βασιλείου Λαοῦρδα, Θεσσαλονίκη 1954, Ἑλληνικά, παρὰρτημα 5, σσ. 10-11.

γησαν στον Μαξιμιανό, όπου ομολόγησε την πίστη του, λέγοντας: «*Τῷ Χριστῷ μου πιστεύω μόνον!*».

Στή συνέχεια κρατήθηκε στή φυλακή, όπου, μετά από διαταγή του Μαξιμιανού, τον κατατρώπησαν με λόγχες. Καί αυτό έγινε διότι ο Μαξιμιανός χολώθηκε και θύμωσε πολύ με τον Δημήτριο, αφού αυτός είχε γίνει αιτία να θανατωθεί τό καύχημά του, ο Λυαῖος, από τον Νέστορα, τον μαθητή του Δημητρίου.

Οί ἐγκωμιαστές χαρακτηρίζουν τον Μάρτυρα *ἀθλοφόρο, ἀκρότητα τῶν ἀθλητῶν καί στρατιώτη τῆς ἀληθείας ἀίτητο*, τό δέ μαρτύριό του τό χαρακτηρίζουν *χριστομίμητον*.

Ὁ τάφος του έγινε πηγή από τίν ὁποία ἀνέβλυζε μῦρο· γι' αὐτό καί ἀμέσως ὁ Ἅγιος ὀνομάστηκε Μυροβλήτης.

Ἀκολούθησαν καταπληκτικά θαύματα, καί ὀλόκληρη ἡ πόλη γεύτηκε τίς πλούσιες δωρεές του Μάρτυρος.

Γιά ὅλους έγινε *χορηγός ἀγαθῶν*, έγινε *ιατρός παντοίων νοσημάτων*, έγινε *σῖτος, ἥλιος, οὐρανός, θάλασσα*, έγινε ὁ *σύν Θεῶ καί μετά Θεόν προμηθεύς, χορηγός, εὐεργέτης*. Οἱ δωρεές του ἦταν πλατύτερες ἀπό τόν οὐρανό.

Γιά τίν πατρίδα του, τίν Θεσσαλονίκη, ὁ Ἅγιος Δημήτριος, σύμφωνα πάντοτε με τούς ποιητές καί τούς ὑμνογράφους του, ὑπῆρξε ὁ *μόνος ἀκριβίς φρουρός, ὁ αὐπνος φύλαξ, ὁ ἀπόρρητος πύργος, ὁ προστάτης, ὁ βοηθός, ὁ ἠγεμῶν τῆς σωτηρίας, ὁ ἀντιλίπτωρ ἐφ' ἅπασι*, σέ ὅλους. Ἦταν *φιλόπολις, φιλόπατρις, σωσίπολις καί σωσίπατρις*, αφού προστάτευε τίν Θεσσαλονίκη ἀπό τίς ἐπιδρομές τῶν βαρβάρων, τῶν Σλαύων, τῶν Βουλγάρων, τῶν Σέρβων, τῶν Ἀβάρων, τῶν Ἀράβων, τῶν Νορμανδῶν καί τῶν Φράγκων.

Σπάνια Ἅγιος συνέδεσε τόσο πολύ τό ὄνομά του με τίς περιπέτειες τῆς πατρίδος του, ὅσο ὁ Ἅγιος Δημήτριος. Ἡ παράδοση λέγει ὅτι ὅταν ἡ Θεσσαλονίκη ἔπese στά χέρια τῶν Τούρκων, ὁ Ἅγιος Δημήτριος θρηνοῦσε, καί ὅταν συναντήθηκε καθ' ὁδόν με τόν Ἅγιο Ἀχίλλιο, τόν ἐπίσκοπο Λαρίσης, φώναξε δυνατά: «*Εἶλω μοι ἡ πόλις!*», ἡ πόλη μου, ἡ Θεσσαλονίκη, ἀλώθηκε! Δέν εἶναι τυχαίό τό γεγονός ὅτι ἡ ἀπελευθέρωση τῆς Θεσσαλονίκης ἀπό τούς Τούρκους τό 1912, με τούς Βαλκανικούς πολέμους, έγινε τίν ἡμέρα τῆς γιορτῆς του Ἁγίου Δημητρίου.

Μετά ἀπό ὅλα αὐτά τά θαυμαστά πού μᾶς παρέθεσαν οἱ ἀγιολογικές μαρτυρίες, πρέπει νά τονίσουμε ἰδιαίτερος ὅτι ὁ Ἅγιος Δημήτριος έγινε τό ἄριστο ὑπόδειγμα του ἀληθινοῦ μμητοῦ του Χριστοῦ, καί γιά τούς λαϊκούς καί γιά τούς μοναχούς, καί μᾶς βεβαιώνει ὅτι ὁ Χριστός, με τό Εὐαγγέλιό του, μᾶς

προβάλλει μιά νέα ζωή και έναν καινούργιο τρόπο ζωής, πού είναι κοινός για όλους, και για εκείνους πού διάλεξαν τόν μοναχικό βίο, και για εκείνους πού προτίμησαν τίν ἔγγαμη ζωή.

Και ἡ νέα αὐτή ζωή είναι ἡ ζωή πού είναι ἀπελευθερωμένη ἀπό τίν ἀμαρτία και ἀπό τά πάθη, ἀπό τίν φθορά και τόν θάνατο και ἀπό τόν διάβολο. Και ὁ καινούργιος τρόπος ζωής είναι ὁ τρόπος τοῦ Κυρίου. Αὐτά είναι κοινά για όλους και κάνουν τούς ἀληθινούς Χριστιανούς. Ἀποδείξει αὐτοῦ είναι ὅτι και οἱ Ἀπόστολοι και οἱ Μάρτυρες, και γενικά ὅλοι οἱ Ἅγιοι, μοναχοί και λαϊκοί, ἔδειξαν ὅτι ἦταν ἀληθινοί Χριστιανοί, ἀφοῦ πίστεψαν στή νέα ζωή, ἀποδέχτηκαν τούς τρόπους τοῦ Κυρίου και ἔβαλαν τίν σφραγίδα τῆς γνησιότητος, δίνοντας τίν μαρτυρία τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, εἴτε μέ τό μαρτύριο τοῦ αἵματος εἴτε μέ τό καθημερινό μαρτύριο τῆς συνειδήσεως, πού σημαίνει ὅτι ἔκαναν ἀγόγγυστη ὑπομονή στους ποικίλους πειρασμούς χάριν τοῦ Χριστοῦ.

Ὁ ἅγιος Συμεών ὁ Νέος Θεολόγος, πού ἦταν ἕνας ἀληθινός μοναχός, ἕνας μέγας ἀσκητής και ἔζησε τό μαρτύριο τῆς συνειδήσεως, λέγει ὅτι ἐκεῖνο πού χαρακτηρίζει τίν ἀληθινή χριστιανική ζωή δέν είναι ἡ ἀσκηση οὔτε ὁ ἕνας ἢ ὁ ἄλλος τρόπος ζωής πού διαλέγουν οἱ ἄνθρωποι.

Παραδείγματος χάριν, λέγει: «Πολλοί διαλέγουν τίν μοναχική ζωή· και ἀπό αὐτούς, ἄλλοι προτιμοῦν τίν ἐρημική ζωή και ἄλλοι τίν κοινοβιακή. Ἄλλοι πάλι πού μένουν στόν κόσμον ἀγαποῦν νά είναι προϊστάμενοι τοῦ λαοῦ και νά νουθετοῦν και νά διδάσκουν, και ἄλλοι νά ἐργάζονται τίμα και νά τρέφονται. Ἐγώ, λέγει, δέν βάζω κανέναν τρόπο πρώτο, οὔτε τόν μοναχισμό οὔτε τίν ἔγγαμη ζωή, και οὔτε θά ἔλεγα ὅτι ὁ πρώτος είναι ἄξιος ἐπαίνου και ὁ δεύτερος ἄξιος κατακρίσεως, «ἀλλ' ἐν παντί και ἐν πᾶσιν ἔργοις και πράξεσιν ὁ διά Θεόν και κατά Θεόν βίος παμμακάριστος»<sup>6</sup>. Ὁ κάθε τρόπος ζωής, και ὅλα τά ἔργα και οἱ πράξεις πού γίνονται για τόν Θεό και σύμφωνα μέ τό θέλημα τοῦ Θεοῦ, συνιστοῦν τίν ἀληθινή ζωή, πού είναι ἄξια μακαρισμοῦ και ἐπαίνου.

Ὅπως βλέπουμε, τά λόγια αὐτά τοῦ ὁσίου Συμεών τοῦ Νέου Θεολόγου ἐξισώνουν, κατά κάποιον τρόπο, ὅλες τίς μορφές τῆς ἀληθινῆς χριστιανικῆς ζωῆς· και ὅλες ἔχουν μιά κοινή ἀρχή· και αὐτή ἡ ἀρχή είναι ὅτι κάθε ἀληθινός Χριστιανός, ἐκεῖ πού κλήθηκε, στόν γάμο ἢ στήν μοναχική ἀφιέρωση, πρέπει νά μιμηθεῖ τόν Χριστό και νά ταυτισθεῖ μαζί Του, ὅπως εἶπε ὁ Ἀπόστολος Παῦλος, «ζῶ δέ οὐκέτι ἐγώ, ζεῖ δέ ἐν ἐμοί Χριστός»<sup>7</sup>, και ὅπως ἔκαναν οἱ ἅγιοι

---

6. Ἔτερα κεφάλαια θεολογικά και πρακτικά ρ', III, 65.

7. Γαλ. 2, 20.

Ἀπόστολοι οἱ ἅγιοι Μάρτυρες, οἱ ὅσοι Μοναχοί καί ὅλοι οἱ Ἅγιοι. Ὅλοι οἱ Χριστιανοί πρέπει νά ζοῦν καί νά μιμοῦνται τά παθήματα τοῦ Χριστοῦ, νά ἀναπληρῶνουν στήν σάρκα τους τά ὑστερήματα τῶν θλίψεων τοῦ Χριστοῦ, ὅπως ἔκανε καί ὁ Ἀπόστολος Παῦλος<sup>8</sup>.

Μόνο πού ἡ ἔντασι, ἡ ποιότητα καί ἡ διάρκεια αὐτῆς τῆς μιμήσεως ἐξαρτῶνται ἀπό τό μέγεθος τῆς ἀγάπης πού ὁ καθένας ἔχει στό πρόσωπο τοῦ Χριστοῦ. Καί ἐδῶ ἀκριβῶς βρίσκεται ἡ διαφορά στους τρόπους ἀσκίσεως τῆς πνευματικῆς ζωῆς. Ἐκεῖνος πού ἀγαπάει πολύ τόν Χριστό τά ἀφήνει ὅλα καί Τόν ἀκολουθεῖ, καί γίνεται Ἀπόστολος, γίνεται Μάρτυρας, γίνεται Μοναχός. Μόνο αὐτή ἡ ἀγάπη ἐξηγεῖ τούς κόπους καί τίς θυσιές· μόνο αὐτή ἡ ἀγάπη ἐξηγεῖ τό διαρκές μαρτύριο τῆς συνειδήσεως καί τό μαρτύριο τοῦ αἵματος ὅλων ἐκείνων πού ἀκολούθησαν τόν Χριστό, ἀφοῦ ἀρνήθηκαν τόν ἑαυτό τους, ἀφοῦ ἀρνήθηκαν τό δικό τους θέλημα καί σήκωσαν τόν σταυρό τους<sup>9</sup>.

Βεβαίως σέ ὅλες τίς τάξεις ὁ Θεός δίνει ξεχωριστά χαρίσματα, κατὰ τό «ἐκαστος ἴδιον χάρισμα ἔχει»<sup>10</sup>, πού λέγει ὁ ἀπόστολος Παῦλος, ἀκριβῶς γιά νά ἐκπληρωθεῖ ἡ εἰδική ἀποστολή. Ἡ διαφορά δέν βρίσκεται στά χαρίσματα, διότι αὐτά τά δίνει ὁ Θεός· ἡ διαφορά βρίσκεται στό μέγεθος τῆς ἀγάπης πού ἔχει ὁ ἄνθρωπος γιά τόν Θεό. Καί αὐτή τήν διαφορά μᾶς τήν τονίζει ιδιαίτερα ὁ Ἀπόστολος Παῦλος στόν ὑπέροχο ὕμνο τῆς ἀγάπης, ὅταν λέγει: «*Εάν γνωρίζω καί μιλάω τίς γλῶσσες τῶν ἀνθρώπων καί τῶν ἀγγέλων, εάν εἶμαι προφήτης καί γνωρίζω ὅλα τά μυστήρια, καί ἔχω ὅλη τήν γνώση, καί ἔχω ὅλη τήν πίστη ὥστε νά μετακινῶ βουνά, “ἀγάπην δέ μή ἔχω”, ἄν ὅμως δέν ἔχω ἀγάπη, “οὐδέν εἶμι”, δέν εἶμαι τίποτα. Καί συνεχίζει: Καί εάν ὅλη μου τήν παρουσία τήν δώσω στους φτωχοῦς, καί ἄν παραδώσω τό σῶμα μου στή φωτιά νά καῶ καί νά μαρτυρήσω, δέν ἔχω ὅμως ἀγάπη, σέ τίποτα δέν ὠφελοῦμαι*».<sup>11</sup> Ἄν δέν ἔχω ἀγάπη, οὔτε τό μαρτύριο μου εἶναι τέλειο, ἔστω καί ἄν ἔχουσα τό αἶμα μου!

Ὁ ἅγιος Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεὺς λέγει: «*Ὀνομάζουμε ὀλοκληρωμένο τό μαρτύριο, ὄχι γιατί ἔλαβε τέλος ἡ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου πού μαρτύρησε, ὅπως συμβαίνει στους πολλούς, ἀλλά γιατί ὁ μάρτυρας ἔδειξε τό ἔργο τῆς ἀγάπης*

8. Κολ. 1, 24.

9. Ματθ. 16, 24. Μάρκ. 8, 34. Λουκ. 9, 23.

10. Α΄ Κορ. 7, 7.

11. Α΄ Κορ. 13, 1.

του»<sup>12</sup>. Τό μαρτύριο δηλαδή εἶναι ἔργο καί καρπός τῆς ἀγάπης.

Γι' αὐτό καί ὁ ἅγιος Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος ἐπιβεβαιώνει λέγοντας: «*Ἀγάπης οὐδέν μείζον οὔτε ἴσον ἐστίν, οὐδέ αὐτό τό μαρτύριον, ὃ πάντων ἐστί κεφάλαιον τῶν ἀγαθῶν*». Δέν ὑπάρχει τίποτε μεγαλύτερο, οὔτε ἴσο μέ τήν ἀγάπην, οὔτε αὐτό τό μαρτύριο, πού εἶναι τό κεφάλαιο ὄλων τῶν ἀγαθῶν. «*Ἀγάπην μέν γάρ καί χωρίς μαρτυρίου ποιεῖ μαθητάς Χριστοῦ, μαρτύριον χωρίς ἀγάπης οὐκ ἂν ἰσχύσειε τοῦτο ἐργάσασθαι*»<sup>13</sup>. Διότι ἡ ἀγάπη καί χωρίς τό μαρτύριο κάνει μαθητές Χριστοῦ· τό μαρτύριο ὁμως χωρίς τήν ἀγάπην δέν θά εἶχε τήν δύναμιν κάποιος νά τό ὑποστεῖ.

Καί τά γνωρίσματα αὐτῆς τῆς ἀληθινῆς ἀγάπης εἶναι δύο· πρῶτον, ἡ ὀρθή πίστις, καί, δεύτερον, ἡ τήρηση τῶν ἐντολῶν τοῦ Θεοῦ. Ἡ ὀρθή πίστις εἶναι προϋπόθεση τῆς ἀληθινῆς ἀγάπης, καί ἡ ἀληθινή ἀγάπη εἶναι καρπός τῆς ὀρθῆς πίστεως. Εἶναι αὐτό πού λέγει ὁ ἀπόστολος Παῦλος «*πίστις δι' ἀγάπης ἐνεργουμένη*»<sup>14</sup>, πίστις πού ἐκδηλώνεται ἔμπρακτα μέ ἀγάπην. Καί τό δεύτερο γνώρισμα τῆς ἀληθινῆς ἀγάπης πρὸς τόν Θεό, εἶναι ἡ τήρηση τῶν ἐντολῶν Του. Ὁ Χριστός λέγει: «*Ἄν μέ ἀγαπᾶτε, θά τηρήσετε τίς ἐντολές μου*»<sup>15</sup>, καί: «*Ἐκεῖνος πού κρατάει καί τηρεῖ τίς ἐντολές μου, αὐτός μέ ἀγαπάει*»<sup>16</sup>.

Ἡ κατ' ἔξοχὴν ὁμως ἐντολή πού ἀποδεικνύει τήν πραγματικὴ ἀγάπην πρὸς τόν Θεό εἶναι ἡ ἀγάπη πρὸς τόν πλησίον μας· καί αὐτή ἡ ἀγάπη εἶναι ἀληθινή, ὅταν ἔχει τά δικά της γνωρίσματα. Ἔτσι, ἐκεῖνος πού ἀγαπάει πραγματικά τόν πλησίον του, τόν ὑπομένει, τόν ἀνέχεται –τόν ἀνέχεται ὅπως εἶναι, μέ τά ἑλαττώματά του καί μέ τά κουσούρια του–, τόν εὐεργετεῖ μέ καλοσύνη, καί δέν ὑπερηφανεύεται, δέν κομπάζει γι' αὐτό.

Αὐτός πού ἀγαπάει ἀληθινά τόν πλησίον του δέν τόν φθονεῖ, δέν ζηλεύει τά ἀγαθὰ του, δέν ζηλεύει τήν ὑγεία του, τήν περιουσία του, τά παιδιά του, τήν ὁμορφιά του.

Αὐτός πού ἀγαπάει τόν πλησίον του, τοῦ συμπεριφέρεται μέ εὐπρέπεια, μέ σεμνότητα· δέν ἀσχημονεῖ, δέν τόν χρησιμοποιεῖ σάν ἀντικείμενο αἰσχροῦς ἡδονῆς, δέν τόν προσβάλλει, δέν τόν ταπεινώνει.

---

12. «*Αὐτίκα τελείωσιν τό μαρτύριον καλοῦμεν οὐ ὅτι τέλος τοῦ βίου ὁ ἄνθρωπος ἔλαβεν ὡς οἱ λοιποί, ἀλλ' ὅτι τέλειον ἔργον ἀγάπης ἐνεδείξατο*» («*Στρωματεῖς*», PG 4, 4.14).

13. «*Ἐγκώμιον εἰς τόν ἅγιον μάρτυρα Ρωμανόν*», 1, 1, PG 50, 607.

14. Γαλ. 5, 6.

15. Ἰωάν. 14, 15.

16. Ἰωάν. 14, 21.

Αυτός πού αγαπάει τόν πλησίον του ἐν Θεῷ δέν προβάλλει ἐγωϊστικά τόν ἑαυτό του, δέν εἶναι εὐερέθιστος, δέν ἐξάπτεται εὐκόλα, ξεχνάει τό κακό πού τοῦ κάνουν, δέν χαιρεκακεῖ, ἀλλά συμμετέχει στή χαρά καί στή λύπη του.

Αυτός πού αγαπάει πραγματικά τόν πλησίον του, τόν αγαπάει μέ τήν καρδιά του καί ὄχι μέ τά λόγια του, τόν αγαπάει ἀνυπόκριτα, καί τό δείχνει μέ τήν θυσιαστική προσφορά του, τόν στηρίζει ὕλικά καί τόν οἰκοδομεῖ πνευματικά.

Γιά νά ἀποκτήσει ὁμως ὁ Χριστιανός αὐτή τήν ἀγάπη, εἶναι ἀνάγκη πρῶτα νά ἔλθει στόν ἑαυτό του καί ὕστερα νά συνειδητοποιήσει ὅτι ἀνῆκει στόν Χριστό, ὅτι εἶναι δούλος Χριστοῦ, καί ὅτι Αὐτόν μόνο πρέπει νά διακονεῖ καί σ' Αὐτόν μόνο πρέπει νά ἀρέσει, κάνοντας τό θέλημά Του.

«*Εἰ γάρ ἔτι ἀνθρώποις ἤρεσκον, Χριστοῦ δούλος οὐκ ἂν ἦμην*»<sup>17</sup> λέγει ὁ ἀπόστολος Παῦλος στούς Γαλάτες. Δέν ἔχω στόχο μου τήν ἀνθρώπινη ἐπιδοκμασία ἢ τήν εὐνοια τῶν ἀνθρώπων· ὄχι! κριτήριό μου, λέγει ὁ Ἀπόστολος, εἶναι ἡ συμμόρφωσή μου μέ τίς ἐντολές τοῦ Θεοῦ· γιατί ἂν ἐπεδίωκα τήν εὐνοια τῶν ἀνθρώπων καί νά ἀρέσω στούς ἀνθρώπους, δέν θά ἦμουν ὑπηρετής τοῦ Χριστοῦ.

Μέ αὐτό τό μέτρο, ὁ ἀληθινός Χριστιανός ρυθμίζει τά πάντα στή ζωή του· ἀπομακρύνει καί ἀπομακρύνεται ἀπό πρόσωπα καί πράγματα πού τόν ξεστρατίζουν ἀπό τόν δρόμο τοῦ θείου θελήματος καί πού τοῦ ἀφαιροῦν τόν χρόνο καί τήν διάθεση γιά νά ἀσχοληθεῖ μέ τόν Θεό<sup>18</sup>.

Ὁ ἀληθινός Χριστιανός ἀγωνίζεται νά ρυθμίζει πάντοτε τίς σκέψεις του, τά λόγια του καί τίς πράξεις του σύμφωνα μέ τό θέλημα τοῦ Θεοῦ. Ἔτσι, κόβει τά πάθη του καί τίς ἐφάρμαρες ἐπιθυμίες του, περιορίζει τίς ἀνάγκες του, κάνει χρήση τοῦ κόσμου, δέν κάνει κατάχρηση, ζεῖ καί πολιτεύεται μέ ἔντονη τήν διάθεση καί τήν ἐπιθυμία νά εἶναι γιά πάντα ἐνωμένος μέ τόν Χριστό<sup>19</sup>.

Καί ἐπειδή μέσα στόν κόσμο τό γνήσιο κριτήριο τοῦ θελήματος τοῦ Θεοῦ ἀμβλύνεται ἀπό τό κοσμικό φρόνημα, καί ὅλα αὐτά δέν ἐπιτυγχάνονται εὐκόλα, αὐτό στάθηκε τό κύριο κίνητρο γιά νά δημιουργηθεῖ πολύ ἐνωρίς –ἦδη ἀπό τόν 4ο αἰῶνα, ἀφότου σταμάτησαν οἱ διωγμοί ἐναντίον τοῦ Χριστιανισμοῦ– τό ἰσχυρό ρεῦμα τῶν Χριστιανῶν πού ἔφευγαν ἀπό τίς πόλεις προκειμένου νά ἀποφύγουν τόν συμβιβασμό μέ τόν κόσμο. Τότε ἀκριβῶς ἔχουμε τό φαινόμενο τοῦ Μοναχισμοῦ· ὄχι μόνο σάν ὁργάνωση σέ κοινόβια, ἀλλά γενικά

17. Γαλ. 1, 10.

18. Ματθ. 5, 29-30 καί 18, 8-9.

19. Α' Κορ. 7, 30-35. Πρβλ. Πρὸς Διόγνητον ἐπιστολήν.



σάν μιά απομάκρυνση και φυγή από τόν κόσμο, σάν μιά διαμαρτυρία στό κοσμικό φρόνημα. Βεβαίως, μέσα στην ιστορία του λαού του Θεού, πάντοτε υπήρχε τό μοναχικό ιδεώδες, άκομπ από τόν Άδάμ και τίν Εύα μέσα στον Παράδεισο της Έδέμ πριν από τίν πτώση.

Έτσι, ό Μοναχισμός άρχισε νά εφαρμόζει τόν νέο τρόπο ζωής, τόν τρόπο της άληθινής Εύαγγελικής ζωής, πού συνεχίζεται και θά συνεχίζεται μέχρι τό τέλος της ιστορίας, διότι πάντοτε θά υπάρχουν οι νέοι άθλητές της άρετής, θά υπάρχουν εκείνοι πού θά φλέγονται από θείο έρωτα και θυσιαστική άγάπη, από άγάπη μέχρι αίματος, για τόν Άγαπημένο τους Κύριο Ίησού Χριστό.

Ό Άγιος Μεγαλομάρτυς Δημήτριος ό Μυροβλύτης μās έδειξε μέ τί ζωή του και μέ τό μαρτύριό του τόν νέο τρόπο ζωής στον όποιο μās κάλεσε ό Χριστός και μās απέδειξε ότι οι άληθινοί Χριστιανοί ζουν μέ τόν Χριστό και πεθαίνουν για τόν Χριστό, όταν ό Κύριος τούς καλεί στό μαρτύριο. Μās απέδειξε ότι οι άληθινοί Χριστιανοί υποτάσσουν τό θέλημά τους στό δικό Του θέλημα και σηκώνουν άόγγυστα τόν σταυρό τους, χάριν της δικής Του άγάπης. Και αυτό τό αποδεικνύουν καθημερινά<sup>20</sup>.

Για έμās ή ζωή και τό μαρτύριο του Άγίου Δημητρίου δέν είναι μόνο άριστο υπόδειγμα πού πρέπει νά τό μιμούμαστε, άλλ' είναι και αίτία εύχαριστίας και δοξολογίας του Άγίου Τριαδικού Θεού μας. Αμίν.

---

20. Πρβλ. «Εί τις θέλει όπίσω μου έρχεσθαι, άπαρνησάσθω έναντόν και άράτω τόν σταυρόν αυτού καθ' ήμέραν και ακολουθείτω μοι.» (Λουκ. 9, 23).



## ΑΓΙΑ ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΗ - ΥΠΑΤΙΑ ΤΟ ΨΕΥΤΟΔΙΛΗΜΜΑ ΤΗΣ ΣΥΓΚΡΟΥΣΗΣ ΠΙΣΤΗΣ ΚΑΙ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ

**Μ**έ αφορμή τή μνήμη τῆς μεγάλης φιλοσόφου καί μάρτυρος τῆς Χριστιανικῆς Πίστεως, Ἁγίας Αἰκατερίνης τῆς πανσόφου, ἀφιερώνουμε τό μικρό αὐτό κείμενο στήν παράλληλη καί δημιουργική σχέση τῆς ὀρθόδοξης θεολογίας μέ τήν ἐπιστήμη. Στόχος ἡ ἀποδόμηση τοῦ ψευτοδιλήμματος τῆς ἀντιπαλότητας τῶν δύο.

Ποτέ στήν ἱστορία τοῦ κόσμου δέν ὠφέλησε εἴτε τήν ἐπιστήμη εἴτε τήν πίστι, νά ὑπηρετοῦν συγκεκριμένες ἰδεολογίες. Ὅταν ἔγινε αὐτό, στήν Εὐρώπη συνετελέσθη ἡ πνευματική διαφοροποίηση τῆς πίστεως ἀπό τήν ὀρθόδοξη Ἀνατολή. Τότε γεννήθηκε ἡ ἐκκοσμίκευση, ἡ θρησκευοποίηση καί ἡ ἐκφιλοσόφηση τῆς πίστεως. Ὅπου ἡ ἐπιστήμη ὑπηρέτησε συγκεκριμένη ἰδεολογία, δημιούργησε τά ρεύματα τοῦ δυαλισμοῦ καί τοῦ ἀτομισμοῦ, στοιχεῖα πού ὀδήγησαν τόν δυτικό πολιτισμό σέ κοινωνικές ἐπαναστάσεις<sup>1</sup>.

Τό πρόβλημα αὐτό, καταγράφει τό 1873, ὁ Ἀρθοῦρος Ρεμπώ<sup>2</sup>. «Τό τέλος τῆς Εὐρώπης εἶναι δύο συμπληγάδες. Ἀπό τήν μία ὁ δυτικός χριστιανισμός, διπλαδί ἡ ὑποκρισία καί ἡ ἀσφυξία τοῦ καθολικισμοῦ, καί ἀπό τήν ἄλλη ὁ ὀρθολογισμός, ὁ θετικισμός καί ἡ ὑστερία τῆς ἐπιστήμης τῆς προόδου καί τῆς δράσης».

Στήν Ἀνατολή ὑπῆρξε ἄλλη πνευματική εξέλιξη βασισμένη στήν ἀποστολική καί πατερική παράδοση τῆς Ἐκκλησίας, ἡ ὁποία ποτέ δέν φοβήθηκε τήν ἐπιστήμη γνωρίζοντας, πώς καί οἱ δύο ὑπηρετοῦν διαφορετικά τόν ἄνθρωπο. Ὡς καταγράφουμε, γιά νά γίνει αὐτό κατανοητό, δύο ἀπλά παραδείγματα:

<sup>1</sup> Χρῆστος Γιανναῶς, *Ὁρθοδοξία καί Δύση στή Νεώτερη Ἑλλάδα*, Ἐκδόσεις Δόμος, Ἀθήνα 1999.

<sup>2</sup> Χ. Λιοντάκης, «Ἡ ἀστραπή τῆς ποίησης», πρόλογος στό Α. Rimbaud, *Μιά ἐποχή στήν κόλαση*, μετάφραση Χριστόφορος Λιοντάκης, ἐκδόσεις Γαβριελίδης, Ἀθήνα 2004, σσ. 11-12 καί 31.

1) Ἡ ἐπιστήμη τῆς ἱατρικῆς ἔχει στόχο τὸ ἀνώδυνο τῆς ζωῆς καὶ τὸ ἀξιοπρεπές του θανάτου. Ἡ πίστι ὅμως, διὰ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, σώζει τὸν ἄνθρωπο ἀπὸ τὸν θάνατο καὶ διὰ τοῦ θανάτου.

2) Ἡ ἑλληνικὴ φιλοσοφία προετοίμασε, μέσω τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας, τὴ διάδοσι τῆς διδασκαλίας τῆς «νέας θρησκείας» ἀρχικὰ στὶς χῶρες γύρω ἀπὸ τὴ Μεσόγειο. Ἐπίσης ὁ πλοῦτος τῆς φιλοσοφίας μας μέ τίς σαφεῖς ἐννοίες καθιέρωσε διὰ τῶν πατέρων τῆς Ἐκκλησίας τὰ δόγματα τῆς πίστεώς μας.

Ἔτσι λοιπόν, πίστι καὶ ἐπιστήμη, ἀλληλοπεριχωροῦνται καὶ ἀλληλοσυμπληρώνονται. Ζωντανὸ παράδειγμα ἡ ἁγία Αἰκατερίνη ἡ πάνσοφος καὶ ἡ ταῦτισί της μέ τὴν Ἀλεξανδρινὴ φιλόσοφο Ὑπατία. Δέν ἔχουμε ἱστορικό πρῖσμα, ὥστε νὰ μᾶς ἀπασχολεῖ, ἂν τὰ δύο πρόσωπα εἶναι τελικὰ ἕνα, καθὼς ὑπάρχουν πολλές πηγές καὶ ἀναφορές πού καταγράφουν τὸ ἀντίθετο. Μᾶς ἐνδιαφέρει ὅμως ὅτι τὸν 4ο καὶ 5ο μ.Χ. αἰῶνα στὴν Ἀλεξάνδρεια, στὴν πόλιν τῆς φιλοσοφίας καὶ τῆς θεολογίας, ζοῦν δύο σπουδαῖες γυναῖκες –ἂν δεχθοῦμε τίς πηγές ἱστορικῶν, ὅπως ὁ Εὐσέβιος– πού ἡ μία, ἡ Αἰκατερίνη, ὡς ἁγία φιλοσοφεῖ καὶ ἡ ἄλλη, ἡ Ὑπατία, ὡς φιλόσοφος θεολογεῖ.

Γιὰ τὴν Ἁγία Αἰκατερίνη καὶ τὴ ζωὴ της ἔχουμε ἀρκετές πηγές ὅπως τὸν Συμεὼν τὸν μεταφραστή, τὸν Ἀθανάσιο ταχογράφο<sup>3</sup>. Σπούδασε φιλοσοφία καὶ ρητορικὴ, ἔζησε παρθενικά καὶ ἀσκητικά καὶ μαρτύρησε τὸ 305 μ.Χ., ἐπειδὴ προκάλεσε σέ φιλοσοφικὸ διάλογο πεννίντα εἰδωλολάτρεις σοφούς καὶ τοὺς συνέντριψε, μέ ἀποτέλεσμα ὅλοι τους νὰ γίνουν Χριστιανοί. Τὸ ὄνομά της ἦταν Δωροθέα, ὅμως λόγω τῆς ἀμέμπτου ἠθικῆς της ὀνομάστηκε Ἀεικαθερινᾶ (ἀεὶ=πάντοτε, καθερινᾶ=καθαρή) καὶ ἐκ παραφθορᾶς ἔγινε Αἰκατερίνη.

Ἡ Ὑπατία, σύμφωνα μέ τὸν μαθητὴ της, τὸν Συνέσιο τὸν Κυρηναῖο, μετέπειτα ἐπίσκοπο Πτολεμαίδας<sup>4</sup>, ἔζησε 100 χρόνια ἀργότερα ἀπὸ τὴν ἁγία, εἶχε ἀριστοκρατικὴ καταγωγή καὶ σπούδασε φιλοσοφία, μαθηματικά, γεωμετρία καὶ ἀστροφυσικὴ. Ἔζησε ἐνάρετο καὶ ἄσπιλο βίῳ καὶ ἦταν χριστιανὴ. Ἴσως ὁ κοινὸς τρόπος ζωῆς, νὰ ἰσχυροποιεῖ τὸ σενάριο, ὅτι ἁγία Αἰκατερίνη καὶ Ὑπατία, εἶναι ἕνα καὶ τὸ αὐτὸ πρόσωπο.

Ἡ βασικὴ ὅμως παράδοσι, πού ταυτίζει τὰ πρόσωπα τῶν δύο γυναικῶν, εἶναι αὐτὴ πού διαμορφώθηκε στὴ Λαοδίκεια τῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Ἐκεῖ λοιπόν ὑπῆρχε ναὸς πρὸς «τιμὴν καὶ μνήμην τῆς Ὑπατίας τῆς φιλοσόφου καὶ μάρτυ-

<sup>3</sup> P.G. 116,276->01, Κέντρο Πατερικῶν ἐκδόσεων, Ἀθῆνα 1994.

<sup>4</sup> P.G. 66,132, Κέντρο Πατερικῶν ἐκδόσεων, Ἀθῆνα 1994.

ρος», ο οποίος πανηγύριζε στις 25 Νοεμβρίου, «της παρθενομάρτυρος Αικατερίνης, από τό ὄνομα τῆς ὁποίας τά πλήθη τῶν πέριξ πιστῶν ἐορτάζαν τίν σοφίν ῥήτορα κόρην Ὑπατία»<sup>5</sup>. Ὅλα τα ἀνωτέρω τά ἀναφέρουμε ὡς ζωντανό παράδειγμα τῆς δημιουργικῆς σχέσης καί τῆς ἱστορικῆς πορείας τῆς ὀρθόδοξης πίστεως καί ἐπιστήμης, ὅπως αὐτή ἀποτυπώνεται στή ζωή δύο χριστιανῶν γυναικῶν ἢ στό πρόσωπο μίας γυναίκας φιλοσόφου καί ἁγίας, πού μαρτύρησε ἀπό ἀγάπη καί πίστη στόν Χριστό. Κάποιοι νομίζουν πῶς μέ τόν θάνατο ἀνθρώπων μποροῦν νά σταματήσουν τίν ἀλήθεια, νά καταστρέψουν τίν πίστη, νά ἐξαφανίσουν τίν ἐπιστήμη. Ὅπως δέν ἐξαφάνισαν τόν χριστιανισμό δολοφονώντας τούς χριστιανούς, ἔτσι καί μέ τίν Αἰκατερίνη – Ὑπατία, μετά τόν θάνατό της δέν ἔσβησε ἡ ἑλληνική φιλοσοφία καί τά μαθηματικά. Ἀντιθέτως, μᾶς ἐπιβεβαιώνουν τίν σχέση πίστεως-ἐπιστήμης, ἀφοῦ οἱ πατέρες τῶν χρόνων μέχρι καί τίν βυζαντινὴ ἐποχὴ σπουδαζαν ῥητορική, φιλοσοφία, θετικές ἐπιστήμες, ἰατρική κτλ. Ἀλλά καί σπουδαῖοι ἐπιστήμονες γίνονται χριστιανοί καί ὑπηρετοῦν τίν ἐπιστήμη τους.

Βέβαια στήν Εὐρώπη τά πράγματα ἐξελίσσονται τελείως διαφορετικά καί προβληματικά. Πίστη καί θετικές ἐπιστήμες, ἀπό τόν 17ο αἰῶνα, ἀρχίζουν καί δημιουργοῦν ἀντιπαλότητα, πού κορυφώνεται, μέ τίν καταδίκη του Γαλιλαίου καί τοῦ Δαρβίνου. Στήν Ἀνατολή, ἡ Ὄρθόδοξη Ἐκκλησία μέ τή Θεολογία της, μένει σχετικά ἀμέτοχη ἱστορικά σέ ὅλο αὐτό τό διάστημα, κυρίως ἀπό τόν 17ο μέχρι τόν 20ο αἰῶνα, καί γιά τό λόγο αὐτό δέν διεκδικεῖ σημαντική συμμετοχὴ σέ αὐτό πού σήμερα ὀνομάζουμε Δυτικοευρωπαϊκὸ Πολιτισμὸ. Στόν Ὄρθόδοξο χῶρο, ἀναπτύσσεται γενικότερα μιὰ διαλογικὴ συνάντηση Θεολογίας καί Ἐπιστήμης. Ὅμως τόν 17ο αἰῶνα ἡ προβληματικὴ σχέση Πίστεως-Ἐπιστήμης ἀπό τή δυτικὴ Εὐρώπη περνᾶ καί στήν ἀνατολικὴ Εὐρώπη καί ἐκεῖ πρώτη φορά συναντᾶται μέ τίν Ὄρθόδοξη Ἐκκλησία, μέσω τῆς τεχνολογικῆς ἐπανέστασης. Ἡ θεολογία ἀρχικά αἰφνιδιάζεται καί χρησιμοποιεῖ ἀπολογητικά δάνεια Ρωμαιοκαθολικῆς καί Προτεστάντικῆς προέλευσης. Ὡστόσο, καί σχετικά σύντομα, ἡ ὀρθόδοξη Θεολογία βρῆκε τή σχέση της μέ τίν ἐπιστήμη, ἐπειδὴ ἡ πατερική της παράδοση, δέν ἀσχολεῖται μέ τίν κοσμολογία, ἀλλὰ μέ τίν ἀνθρωπολογία καί τίν ὄντολογία. Κοντολογίς, ἀσχολεῖται μέ τή σωτηρία τῆς ψυχῆς τοῦ ἀνθρώπου. Τό γεγονός ὅτι ὁ ἀνατολικὸς κόσμος καί ἡ Ἐκκλησία ἦταν ὑπὸ τίν κυριαρχία τῆς Ὄθωμανικῆς καί Τσαρικῆς Αὐτοκρατορίας, βοήθησε σημαντικά, ὥστε νά μὴν συμμετέχει εὐρέως ἡ ὀρθόδοξη Ἐκκλησία καί

<sup>5</sup> Β. Μυρσιλίδη, *Βιογραφία φιλοσόφου Ἑλληνίδος Ὑπατίας*, Ἀθῆνα 1926.

ή Θεολογία της, στή διαμόρφωση του δυτικοευρωπαϊκού πολιτισμού διά της Αναγεννήσεως. Ο πολιτισμός των αίωνων αυτών διά της Αναγέννησης σπαργανώνεται ιστορικά από πέντε πολιτικά κινήματα. Τόν σχολαστικισμό, τόν νομιναλισμό, τόν ανθρωπισμό, τόν προτεσταντισμό και τόν διαφωτισμό<sup>6</sup>. Σέ όλα αυτά, ή Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία ἦταν πανταχοῦ ἀποῦσα, εὐτυχῶς. Γιά τό λόγο αὐτό, ἐπιμένουμε καί πάλι ὅτι στήν ἐμφάνιση τῆς Αναγέννησης, τῆς Μεταρρύθμισης, τῆς Ἀντιμεταρρύθμισης καί τοῦ Διαφωτισμοῦ, ή Ὁρθόδοξη Θεολογία ἦταν ἀποῦσα. Γι' αὐτό καί ποτέ μέχρι σήμερα, στήν ὀρθόδοξη Ἐκκλησία, δέν ὑπῆρξε ἀντιπαλότητα Πίστης καί Ἐπιστήμης. Ἄλλωστε καί οἱ δύο στήν ἐφαρμογή τους χρησιμοποιοῦν κοινές μεθόδους.

Ἡ Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία καί ή ζωή Της, στηρίζονται, ὅπως καί ή Ἐπιστήμη, στήν παρατήρηση καί τό πείραμα. Κατ' ἀρχήν, ή Πίστη μας στόν Χριστό, εἶναι ὑπέρβαση κάθε θρησκείας καί κάθε ἔννοιας θρησκευτικῆς καθηκοντολογίας. Δέν εἶναι ἀποδοχή κάποιων ἀληθειῶν ἢ ἀρχῶν, ἄνωθεν ἐπιβαλλομένων. Ἡ Ὁρθοδοξία δέν ἔχει ἀπόλυτες ἀρχές καί ἀλήθειες πού πρέπει νά τηρηθοῦν στό ἀκέραιο. Τό Εὐαγγέλιο δέν εἶναι κοράνι. Ἡ Θεολογία δέν εἶναι φιλοσοφία γιά στοχασμούς καί δογματισμούς. Γι' αὐτό καί εἶπαμε ὅτι ή Πίστη μας μοιάζει μέ τήν Ἐπιστήμη. Πίστη καί Ἐπιστήμη, ἔχουν ὡς προτεραιότητα ὄχι τά βιβλία καί τά κείμενα, ἀλλά τό πείραμα καί τήν παρατήρηση. Στήν περίπτωση τῆς ὀρθόδοξης ζωῆς, πείραμα εἶναι ή διαδικασία τῆς νήψης, ὁ ἀγώνας δηλαδή γιά τήν πνευματική ζωή καί καλλιέργεια, ἐνῶ παρατήρηση εἶναι ή κατανόηση διά τοῦ φωτισμοῦ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, τοῦ ἀκτίστου Θεοῦ<sup>7</sup>. Μέ αὐτό τό ἀπλό παράδειγμα, κατανοοῦμε ὅτι ή Πίστη καί ή Ἐπιστήμη ἔχουν τήν ἴδια μεθοδολογία. Δέν εἶναι τυχαῖο, ὅτι τούς μεγάλους ἀσκητές, ὅπως τόν Μ. Ἀντώνιο, ή Ἐκκλησία τούς ὀνόμασε καθηγητές τῆς Ἐρήμου.

Ἔργο λοιπόν, τῆς Ὁρθόδοξης Θεολογίας σήμερα, σέ διάλογο μέ τήν μοντέρνα Ἐπιστήμη, εἶναι νά ἀξιοποιήσει, νά διδάξει καί νά μεταλαμπαδεύσει στους ἐπιστήμονες, τήν πατερική θεολογία, πού ἐξυμνεῖ τήν ἀξία τοῦ προσώπου καί τή μοναδικότητά του, καθώς καί τόν ἡσυχαστικό της πλοῦτο. Μέ τήν ἔννοια «ἡσυχασμός», ἐννοοῦμε ἕνα κίνημα κατ' ἐξοχήν προσωποκρατικό<sup>8</sup>.

<sup>6</sup> Τεκμήρια βλ. Μ. Μπέγζος, *Διαλεκτική φυσική καί ἐσχατολογική θεολογία*, Ἀθήνα 1985.

<sup>7</sup> π. Γ. Μεταλληνός, *Πίστη καί Ἐπιστήμη στή Ὁρθόδοξη Γνωσιολογία*, ἐκδόσεις Ἀκρίτας.

<sup>8</sup> J. Meyendorff, *St Gregoire Palamas et la mystique orthodoxe*, Paris 1959, 88, 123 131, «ce qui opposait Palamas a ses adversaires, c' etait la philosophie essentialiste dont ils s' etaient faits les promoteurs... A cette philosophie essentialiste, le docteur hesychaste opposait un personnalisme existentiel...»

Ἡ Ὄρθόδοξη Θεολογία πρέπει νά προβάλει καί νά προτείνει στήν ἐπιστήμη τήν ἀξία τῆς ἀνθρωπίνης υπάρξεως, τῆς ἱερότητας τοῦ ἀνθρωπίνου προσώπου καί τῆς μοναδικότητας καί αἰωνιότητος τῆς ψυχῆς του. Μία τέτοια συμβολή θά εἶναι θετική καί οὐσιαστική, τόσο στήν Ἀνατολή, ὅσο καί τή Δύση, στόν βαθμό πού ὁ καθένας βιώνει καί υἰοθετεῖ στή ζωή του τόν τεχνολογικό πολιτισμό τοῦ καιροῦ μας. Ἔργο τόσο τῆς Πίστης, ὅσο καί τῆς Ἐπιστήμης, εἶναι ἡ ἀνακαίνιση καί ἡ μεταμόρφωση τοῦ τεχνολογικοῦ πολιτισμοῦ καί τῆς ἐξέλιξής του, σέ μία στροφή πού στόχο θά ἔχει νά ὑπηρετοῦν τίς πνευματικές καί ὑλικές ἀνάγκες τοῦ ἀνθρώπου καί τόν σεβασμό τῆς φύσης. Τά πρότυπα τῶν δύο γυναικῶν, Ἁγίας Αἰκατερίνης καί Ὑπατίας, δείχνουν τή δημιουργική συμπόρευση Πίστης καί Ἐπιστήμης, πού ὁδηγεῖ τόσο στήν καλλιέργεια τῆς ψυχῆς, ὅσο καί στήν ἀνάπτυξη τῆς σκέψης. Ἡ Ὄρθόδοξη Ἐκκλησία καί ἡ Θεολογία της, ποτέ δέ φοβήθηκε τήν Ἐπιστήμη, ἀκόμη καί στήν περίπτωση τοῦ Δαρβίνου, περὶ τῆς ἐξελίξεως τοῦ ἀνθρώπου, ἡ Θεολογία ἀπάντησε, διά τοῦ διακεκριμένου βιολόγου καί Ὄρθόδοξου Χριστιανοῦ Θεοδοσίου Ντομπζάνσκυ. «Ὁ ἄνθρωπος δημιουργήθηκε κατ' εἰκόνα Θεοῦ, διά μέσου τῆς ἐξελικτικῆς διαδικασίας». Ὅ,τι καί νά ἀνακαλύψει ἡ Ἐπιστήμη, καί ὅσο ψηλά καί ἂν φτάσει ἡ ἔρευνα, πάντα θά συναντᾷ ψηλότερα τόν Θεό.





ΠΡΩΤ. ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΜΙΑΚΑΣ  
ΘΕΟΛΟΓΟΣ-ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΣ,  
ΠΡΟΪΣΤΑΜΕΝΟΣ Ι. Ν. ΕΥΑΓΓΕΛΙΣΤΡΙΑΣ ΕΥΟΣΜΟΥ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

## ΑΓΙΟΣ ΣΠΥΡΙΔΩΝ

**Τ**ί νά πρωτοθαυμάσει κάποιος διαβάζοντας στίς 12 Δεκεμβρίου τό συναξάρι τοῦ Ἁγίου τῆς Κέρκυρας, τοῦ Ἁγίου τῆς Κύπρου, τοῦ μεγάλου, τοῦ οἰκουμενικῆς ἀκτινοβολίας λαοφιλοῦς Ἁγίου Σπυριδῶνος;

- Ἀπλότητα καί ταπεινοφροσύνη καί στόν ἔγγαμο βίο, ἀλλά καί στήν ἐπισκοπική του διακονία.

- Ἀγάπη πρὸς τόν πλησίον, στίς ἀγαθοεργίες, στήν φιλοξενία, στίς ἐλεημοσύνες.

- Καθαρότητα βίου καί πρᾶότητα. Ὁλοκληρωτική παράδοση στή δόξα τοῦ Θεοῦ καί τή διακονία τοῦ ἀνθρώπου.

- Βίωση τῆς Θείας Λειτουργίας, ἀφοῦ λειτουργοῦσε σάν νά βρισκόταν ἦδη ἐνώπιον τοῦ Οὐρανίου θυσιαστηρίου, «ὁ Ἱερώτατος»

*«... ἐν τῷ μέλει τῆς Ἁγίας Του εὐχίας*

*Ἀγγέλους ἔσχεν συλλειτουργοῦντας... Αὐτῷ».*

Γι' αὐτούς καί γιά πολλούς ἄλλους λόγους.

*«Ἄξιόν ἐστι, τόν Σπυριδῶνα δοξολογῆσαι,*

*Ἄγγελον ὡς ὄντα ἐπίγειον, καί οὐράνιον βροτόν ὑπερφυῶς».*

Ἀπό τόν πολύτιμο σέ διδάγματα βίο τοῦ (τόν βρίσκουμε στόν ὑπέροχο *Νέο Συναξαριστή τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας* Τόμ. 4 τῆς Ἰ. Μ. Σίμωνος Πέτρας) θά θέλαμε νά σταθοῦμε σέ 3 σημεῖα:

**Α.** Στή συμμετοχή του στήν Α' Οἰκουμενική Σύνοδο (Νίκαια τῆς Βιθυνίας, 325 μΧ). Καρπὸς τῆς ἀγωνίας του γιά τό δόγμα τῆς Τριαδικότητας τοῦ Θεοῦ μας, καί γιά τό βασικό χαρακτηριστικό του ἦθος τῆς Ἐκκλησίας μας, τὴν ἐνότητα.

Κάποιοι προσπάθησαν νά τόν ἀποτρέψουν νά πάρει τόν λόγο, φοβούμενοι τό ὀλιγογράμματο τοῦ ταπεινοῦ βοσκῶ. Ἔμειναν ὁμως ὅλοι ἐκπληκτοί μέ αὐτά

πού λέχθηκαν και μέ ὅσα ἔγιναν, κάτω ἀπό τήν φώτιση τοῦ Ἁγίου Πνεύματος.

Εἶναι γνωστό το θαῦμα μέ τό κεραμίδι, ἀπλό και σοφό, ἀπαράμιλλο και ἀναντικατάστατο ἀνά τούς αἰῶνες.

Δέν εἶναι γνωστά ὅμως ἴσως τά ἀπλά και σοφά λόγια τοῦ ἁγίου Πατρός, πού προηγήθηκαν και συμπυκνώνουν ὅλο τό Σύμβολο τῆς Πίστεως:

*«Ἡ Ἁγία Τριάς, ἄν και τρία Πρόσωπα και τρεῖς Ὑποστάσεις, εἶναι ἕνας Θεός και μία οὐσία, ἄρρητος και ἀκατάληπτος, τήν ὁποία ὁ νοῦς τοῦ ἀνθρώπου δέν μπορεῖ νά χωρέσει και νά καταλάβει.»*

Ξεκάθαρος τονισμός τῆς ἐνότητας τῆς Ἁγίας Τριάδος, ξεκάθαρη πρόσκληση τοῦ καθενός μας, δημιουργημένου «κατ' εἰκόνα και καθ' ὁμοίωσιν» τοῦ Τριαδικοῦ Θεοῦ νά συμμετάσχουμε και νά ἀγωνιστοῦμε γιά τήν ἐνότητα τῆς Ἐκκλησίας.

Ὁ καθένας, διαφορετικός, μοναδικός και ἀνεπανάληπτος, ὅπως τά τρία πρόσωπα τῆς Ἁγίας Τριάδος, ἀλλά και ὅλοι, μέ τόση ἀγάπη Χριστοῦ ἐνωμένοι, μαζί ὥστε, νά εἴμαστε ἕνα, ὅπως ὁ Θεός μας. *«Τριάς ἀπλή, ἀδιαίρετε, Ὁμοούσιε Μονάς ἁγία, φῶτα και φῶς και ἅγια τρία, και ἕν ἅγιον ὑμνεῖται Θεός ἡ Τριάς...».*

Ἄν γιά τήν Ἁγ. Τριάδα ἰσχύει ὁ στίχος:

*«Ὅτι τρεῖς τους, διαφορετικοί, ἀδιαίρετοι ὡστόσο,  
ὁ ἀριθμός εἶναι νεκρός, ἐκεῖ μέσ' τήν ΑΓΑΠΗ»*

τότε κι ἐμεῖς καλούμαστε:

*«Ὅλοι μας διαφορετικοί, ἀδιαίρετοι, ὡστόσο,  
ὁ ἀριθμός νά ναι νεκρός, ἐκεῖ μέσ' τήν ΑΓΑΠΗ»*

Ὅποτε «ἐνότητος ἔχομεν χρείαν».

• Ἐνότητα δόγματος και ἥθους. Ὁρθοδοξία και ὀρθοπραξία.

*«Ὁ τῆς θεοσεβείας τρόπος ἐκ δύο τούτων συνέστηκε, εὐσεβῶν δογμάτων και πράξεων ἀγαθῶν. Καί οὔτε τά δόγματα, χωρίς ἔργων ἀγαθῶν εὐπρόσδεκτα τῷ Θεῷ, οὔτε τά μή μετ' εὐσεβῶν δογμάτων ἔργα τελούμενα προσδέχεται ὁ Θεός» (Κατηχήσεις Κυρίλλου Ἱεροσολύμων).*

• Ἐνότητα μεταξύ μας, ὥστε και γιά μᾶς νά ἰσχύει τό τοῦ Ἀποστόλου Παύλου: «τίς ἀσθενεῖ και οὐκ ἐγώ ἀσθενῶ, τίς σκανδαλίζεται και οὐκ ἐγώ πυροῦμαι» (Β΄ Κορ. 11,29) και «χαίρειν μετά χαιρόντων και κλαίειν μετά κλαιόντων» (Ρωμ. 12,15).

Ὁ Ἅγιος Σπυρίδων τά δίδαξε, γιατί τά βίωσε και τά βίωσε γιατί τά πίστευε ἀληθινά.

**Β. Δεύτερο:** Μιά άγνωστη λεπτομέρεια τῆς ζωῆς του:

Καθώς ὁ Ἅγιος πῆγαινε στὴν Α΄ Οἰκουμενικὴ Σύνοδο, στὸν δρόμο στάθηκε σὲ κάποιον πανδοχεῖο. Ἐκεῖ ἕνας μοναχὸς πού τὸν συνόδευε, τοῦ εἶπε: *«Πάτερ δὲν μπορῶ νὰ καταλάβω πῶς τὸ ἄλλογό μας δὲν τρώει τὸ χόρτο, πού τοῦ ἀγόρασα ἀπὸ τὸν ξενοδόχο. Καὶ εἶναι φρέσκο! Ἄνθρωπος τὸ λαχταράει! Καὶ τὸ ἄλλογο δὲν τὸ τρώει!»*.

Ἀπάντησε ὁ Ἅγιος Σπυριδῶν: *«Δὲν τὸ τρώει, γιατί τὸ ζῶο αἰσθάνεται νὰ βγαίνει ἀπὸ τὸ λάχανο μιά ἀνυπόφορη βρώμα. Καὶ βγαίνει γιατί ὁ ξενοδόχος μας τάλαιπωρεῖται ἀπὸ τὸ πάθος τῆς τσιγγουνιάς»*.

Οἱ ἅγιοι ἔχουν τὸ χάρισμα νὰ βλέπουν καὶ νὰ ὁσφραίνονται τὰ πάθη τῶν ἀνθρώπων. Ἐμεῖς ἔχουμε τὴν κλίση νὰ ἀναζητοῦμε τὴν εὐωδία τῶν ἀρετῶν (*«πνεῦμα σωφροσύνης, ταπεινοφροσύνης, ὑπομονῆς καὶ ἀγάπης χάρισαί μοι τῷ σῶ δούλω»*), νὰ πολεμοῦμε τὴ δυσωδία τῶν παθῶν (*«πνεῦμα ἀργίας, περιεργείας, φιλαρχίας καὶ ἀργολογίας μὴ μοί δῶς»*), τῶν παθῶν ὅχι τῶν ἄλλων ἀλλὰ τῶν δικῶν μας (*«δώρησαί μοι τοῦ ὄραν τὰ ἐμά πταίσματα»*).

Εὐωδία ἀρετῶν, μέ πρότυπο τὸ «ἄνθος τὸ εὐοσμὸν», τὴν Ὑπεραγία Θεοτόκο.

Δυσωδία παθῶν, πού κάνει τὸν ἄνθρωπο «δυσῶδη καὶ βεβορβορωμένο», ὅπως τὴν ἁμαρτωλὴ γυναῖκα τῆς Μεγάλης Τρίτης, πού πρόλαβε ὁμως καὶ ἔδωξε τὴν δυσωδία της μέ τὸ ἄρωμα τῆς μετανοίας.

Πόσο ὁμορφα ὁ Ἅγιος τῶν ἡμερῶν μας, ὁ ἀγαπημένος Ἅγιος Παῖσιος, παρουσιάζει τὴν ψυχὴ σάν ἕνα χωράφι, πού ἂν καλλιεργηθεῖ γεμίζει εὐωδιαστά λουλούδια:

*«Ὅλες οἱ ἀρετές καὶ ὅλα τα πάθη καλλιεργοῦνται. Ἐξαρθᾶται ἀπὸ τὸ τί ἐργασία θά κάνει ὁ ἄνθρωπος. Ἄν καλλιεργήσει τίς ἀρετές, ἀναπτύσσονται οἱ ἀρετές καὶ πνίγουν τὰ πάθη. Ἄν καλλιεργήσει τὰ πάθη, ἀναπτύσσονται τὰ πάθη καὶ πνίγουν τίς ἀρετές. Ἄν καλλιεργήσει καὶ τὰ δυό, ἀναπτύσσονται καὶ τὰ δυό, καὶ βγαίνει ἕνα μπερδεμένο πράγμα. Γιά νὰ τὸ καταλάβετε αὐτό, σκεφτεῖτε ἕναν κῆπο πού ἔχει μέσα καὶ λουλούδια καὶ ἀγριόχορτα. Ἄν καλλιεργηθοῦν τὰ ἀγριόχορτα, θά ἀναπτυχθοῦν καὶ θά πνίξουν τὰ λουλούδια. Ἄν καλλιεργηθοῦν τὰ λουλούδια, θά ἀναπτυχθοῦν καὶ θά πνίξουν τὰ ἀγριόχορτα. Ἄν καλλιεργηθοῦν ὅλα μαζί, δὲν θά ξεχωρίζεις τὰ λουλούδια ἀπὸ τὰ ἀγριόχορτα»*.

Γ. Κλείνει τὸ συναξάρι τοῦ Ἁγίου μας: *«Μετά ἀπὸ βίο μακρὸ, ὅπου ἀδιάκοπα τοῦ παραστάθηκε τὸ Ἅγιο Πνεῦμα, ὁ Ἅγιος παρέδωσε εἰρηνικά τὴν ψυχὴ του στὸν Κύριο στίς 12 Δεκεμβρίου 348, σὲ ἡλικία 78 ἐτῶν...»*.

Παρέδωσε τήν ψυχή του, αλλά εἶναι κοντά μας. Μᾶς ἀκούει καί μᾶς συμπονεῖ!

Ἀπέθανε, ἀλλά εἶναι ζωντανός!

Ἐκοιμήθη, ἀλλά μένει ἄγρυπνος!

Σιωπᾶ, ἀλλά καί σαλπίζει: ΑΝΑΣΤΑΣΗ!

Τό τίμιο σκίνωμά του, ἀνεξάντλητη πηγὴ θαυμάτων καί ἰάσεων. Ταξίδεψε ἀπὸ τήν Κύπρο στήν Βασιλεύουσα, καί μετὰ τήν ἄλωση τῆς Πόλεως, γιά νά σωθεῖ καί νά σώσει, στήν Κέρκυρα (1456).

Θαυματουργό (γιά τούς πιστούς καί γιά τό νησί), ἄφθορο, εὐωδιάζον. Παρηγοριά. Στήριγμα.

*«Βλέποντες τό σόν ἀξιάγαστε Θεῖε Σπυρίδων, λείψανον ὀρῶμέν σε προφανῶς, ὥσπερ ζῶντα καί λαλοῦντα μεθ' ἡμῶν».*

Προπάντων, τό Ἅγιο ἄφθαρτο λείψανό του μιά ἀκόμη ἀπόδειξη τῆς κοινῆς προσδοκώμενης Ἀναστάσεως ὅλων μας.

Σέ μία ἀνθρωπότητα καί σέ μία ἐποχή πού ἐδῶ καί δυό χρόνια κυριαρχεῖ πύο ἔντονα ἡ ὁσμή τοῦ θανάτου, ὁ Ἅγιος Σπυρίδων, ὅπως αἰῶνες τώρα, ἔτσι καί σήμερα διαλαλεῖ «τήν μόνη ἐλπίδα αὐτοῦ του κόσμου τοῦ θνητοῦ»:

«Εἶμαστε αἰῶνιοι» (Ἁγ. Πορφύριος)

ἀφοῦ «Χριστός Ἀληθῶς Ἀνέστη»!

## ΑΓΙΟΣ ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ

**Ε**ἶναι μεγάλη ἡ χορεία τῶν ἁγίων τῆς Ἐκκλησίας μας. Ἀνάμεσα στοὺς ἁγίους αὐτοὺς βρίσκονται οἱ λεγόμενοι «Πατέρες καὶ Διδάσκαλοι τῆς Ἐκκλησίας»<sup>1</sup>. Αὐτοὶ εἶναι προσωπικότητες φωτισμένες καὶ ἁγιασμένες ποὺ ἔζησαν στὴν ἐποχή τους καὶ «ἔλυσαν τὸ πρόβλημα» τῆς ἐποχῆς αὐτῆς<sup>2</sup>. Ὅχι τυχαῖα, ἐφανίστηκαν σέ ἐποχές, ποὺ ἡ Ἐκκλησία περνοῦσε μεγάλες δυσκολίες, καὶ αὐτοὶ, ὡς θεοφόροι, ἐντόπισαν τὸ πρόβλημα καὶ ἔδωσαν τὴν λύση<sup>3</sup>.

Ὁ Μέγας Ἀθανάσιος ἦταν ἓνας ἐξ αὐτῶν τῶν «Πατέρων καὶ Διδασκάλων». Ἐζῆσε στὴν κρισιμότερη ἐποχή τῆς ἀρχαίας Ἐκκλησίας, τότε ποὺ αὐτὴ κινδύνευε ἀνθρωπίνως νὰ χάσει τὴν ταυτότητά της. Ἀπὸ τὸν 4ο αἰῶνα οἱ χριστιανοὶ ἔχουν ἦδη βγεῖ ἀπὸ τίς κατακόμβες καὶ ἀπολαμβάνουν προνόμια μέσα στὴν αὐτοκρατορία. Ἡ χριστιανικὴ πίστη γίνεται ἡ ἐπίσημη θρησκεία τοῦ κράτους. Ἐνῶ ὅμως τὰ μαρτύρια τοῦ αἵματος σταματοῦν, ἔρχονται ἄλλα ζητήματα νὰ ταράξουν τὴν ζωὴ τῆς Ἐκκλησίας. Οἱ αἱρέσεις! Ὑπάρχει ἐκούσια κυρίως διαστρέβλωση τῶν ἀληθειῶν τῆς χριστιανικῆς Πίστεως, ποὺ ὀδηγοῦσε σέ ἀλλοίωση τῶν ἀληθειῶν αὐτῶν, μέ κίνδυνο ἀπώλεια ψυχῶν, γιὰ τίς ὁποῖες ὁ Χριστὸς ἀπέθανε. Στὶς αἱρετικές αὐτές τοποθετήσεις ἔπρεπε ἡ Ἐκκλησία νὰ ἀπαντήσει, καὶ αὐτὸ τὸ δύσκολο ἔργο ἀνάλαβε, μεταξύ ἄλλων, ὁ Ἀθανάσιος, ὁ ὁποῖος γιὰ τὴν μεγάλη συνεισφορά του ὀνομάστηκε «Μέγας»<sup>4</sup>.

<sup>1</sup> Βλ. Στυλιανοῦ Παπαδοπούλου, *Ἀθανάσιος ὁ Μέγας καὶ ἡ θεολογία τῆς Α' Οἰκουμενικῆς Συνόδου*, Ἀθήνα 1975.

<sup>2</sup> Στυλιανοῦ Παπαδοπούλου, *Πατρολογία Α'*, Ἀθήνα 1994, σσ. 35-37.

<sup>3</sup> Βλ. Κωνσταντίνου Σκουτέρη, *Ἡ ἐννοια τῶν ὄρων «θεολογία», «θεολογεῖν», «θεολόγος», ἐν τῇ Διδασκαλίᾳ τῶν Ἑλλήνων Πατέρων καὶ Ἐκκλησιαστικῶν συγγραφεῶν μέχρι καὶ τῶν Καππαδοκῶν*, Ἀθήνα 1972.

<sup>4</sup> Βλ. Παναγιώτου Χρήστου, *Ἐκκλησιαστικὴ Γραμματολογία*, τόμ. 1ος, Θεσσαλονίκη 2002, σσ. 160-169.

Μεγάλο ζήτημα, πληγή στο Σῶμα τῆς Ἐκκλησίας δημιούργησε ὁ Ἄρειος. Ἦταν ἕνας κληρικός, πού ὑποστήριξε καί προσπάθησε νά τό ἐπιβάλλει, ὅτι ὁ Χριστός ἦταν κτίσμα καί δέν ἦταν Θεός. Ὑπῆρξαν ἀρκετοί πού υἰοθέτησαν τήν θέση του αὐτή καί τόν ἀκολούθησαν. Τούς ὀνόμασαν ἀρειανόφρονες. Ἡ αἵρετική θέση του δημιούργησε μεγάλους κλυδωνισμούς μέσα στους κόλπους τῆς Ἐκκλησίας καί χρειάστηκε μιά σαφής καί ἐμπεριστατωμένη θεολογική ἀπάντησι. Τήν ἀπάντησι αὐτή ἔδωσε ὁ Ἀθανάσιος ἐνώπιον τῶν μελῶν τῆς Α΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, ἡ ὁποία συγκλήθηκε κατὰ βία, μεταξύ ἄλλων, γιά τήν ἀντιμετώπισι τοῦ ζητήματος αὐτοῦ. Ὁ Ἀθανάσιος, ὅπως ἀναφέρθηκε, γιά τήν μεγάλη του προσφορά ὀνομάστηκε «Μέγας» ἀπό τήν Ἐκκλησία καί ἡ Ἐκκλησία δέν δίνει τυχαία κανέναν τίτλο<sup>5</sup>. Ὁ Ἱεράρχης αὐτός ἔνωσε τό θεολογικό νῆμα, πού προσπάθησαν καί κόψουν οἱ αἵρετικοί, μέ τούς Πατέρες πού προηγήθηκαν αὐτοῦ<sup>6</sup>. Αὐτή ἡ ἔνωσι ἦταν ἕνα ἔργο πολύ σημαντικό, διότι συνέχισε τήν Παράδοσι, ὀρθοτόμησε τήν ἀλήθεια σέ θέματα πού εἶναι θεμελιώδη καί ἀφοροῦν στήν σωτηρία τῶν ἀνθρώπων.

Τό θέμα μέ τό ὅποιο ἰδιαίτερος ἀσχολήθηκε καί ἐστίασε ὁ Μέγας Ἀθανάσιος εἶναι ἡ Ἐνανθρώπησι τοῦ Χριστοῦ<sup>7</sup>. Εἶναι θεμελιώδες ζήτημα αὐτό, γι αὐτό καί ἀφιέρωσε πολλά ἀπό τά κείμενά του, προκειμένου νά ὀρθοτομήσει περί αὐτοῦ. Ἀπάντησε στό ὅτι ἐνώ ὁ Χριστός ἔγινε ἄνθρωπος δέν ἔπαυε νά εἶναι θεός: «*Κύριον ἐν σαρκί, οὐ κτίσματι προσκυνοῦμεν, ἀλλά τόν κτίστην ἐνδυσάμενον τό κτιστόν σῶμα*» («Πρός Ἀδέλφιον» 6 καί 1)<sup>8</sup>. Ὅπως σημειώνει ὁ Στυλιανός Παπαδόπουλος: «Σέ λίγες περιπτώσεις τό σάρξ ταυτίζεται μέ τό σῶμα. Ἔτσι ἔχουμε δύο ταυτόχρονες θεολογικές θέσεις. Ἡ μία εἶναι ὅτι ὁ Λόγος ἔγινε ἄνθρωπος (ἢ σάρξ) καί ἡ ἄλλη ὅτι ὁ Λόγος ἔλαβε σῶμα (ἢ σάρκα). Καί οἱ δύο ἀνταποκρίνονται στήν Παράδοσι, ὅπως μάλιστα διατυπώθηκε στό Σύμβολο Νικαίας μέ τίς μετοχές “σαρκωθέντα” καί “ἐνανθρωπήσαντα”»<sup>9</sup>.

Ἐπίσης τό ὅτι ὁ Λόγος ἔγινε ἄνθρωπος δέν σημαίνει ὅτι «ἐτράπη» (Βλ. «Πρός Ἐπίκτητον» 7). Δέν ἔγινε κάτι ἄλλο, ἀλλά ἀντίθετα ὁ Λόγος ἦταν πάντα Θεός, πάντα Υἱός τοῦ Πατέρα, ἀλλά σέ κάποια δεδομένη χρονική στιγμή

<sup>5</sup> Βλ. Ἰωάννου Παναγοπούλου, *Ἡ Ἑρμηνεία τῆς Ἁγίας Γραφῆς στήν Ἐκκλησία τῶν Πατέρων*, τόμ. 1ος, Ἀθήνα 1991, σ. 329.

<sup>6</sup> Στυλιανῶ Παπαδοπούλου, *Πατρολογία Α΄*, Ἀθήνα 1994, σσ. 52-57.

<sup>7</sup> Παναγιώτου Χριστοῦ, *Ἐκκλησιαστική Γραμματολογία*, τόμ. 1ος, Θεσσαλονίκη 2002, σ. 167.

<sup>8</sup> Μεγάλου Ἀθανασίου, «Ἐπιστολή ἐπί τῶν ἀποφάσεων τῆς Α΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου στήν Νίκαια 14», PG 25, 440 CD.

<sup>9</sup> Στυλιανῶ Παπαδοπούλου, *Πατρολογία Β΄*, Ἀθήνα 2012, σ. 283.

ἔγινε ἄνθρωπος. Ἡ Ἐνανθρώπιση αὐτή εἶναι ἕνα μοναδικό γεγονός, ἀφοῦ ἡ πρόσληψη τοῦ σώματος ἀπό τόν Χριστό ἔχει σάν ἀποτελεσμα νά μὴν ἐνεργεῖ τό σῶμα ἁμαρτίες. Αὐτό ὅμως δίνει καί στόν κάθε ἄνθρωπο τήν δυνατότητα νά μπορεῖ μέ τήν δύναμη τοῦ Λόγου νά ξεπερνᾶ τά πάθη του καί νά γίνεται «ἄφθαρτος καί ἀθάνατος». Τό μεγάλο γεγονός εἶναι ὅτι ὁ ἄνθρωπος μπορεῖ νά γίνεῖ «θεός».

Μέ τήν Ἐνανθρώπιση τοῦ Λόγου προκύπτει ἡ «ἀνανεωμένη εἰκόνα» τοῦ ἀνθρώπου. Κατανοοῦμε, τό πῶς ἤθελε τόν ἄνθρωπο ὁ Θεός ὅταν τόν ἐπλασε<sup>10</sup>. Αὐτός, ὁ Λόγος, «ἐκπληρώνει» τέλεια τό κατ' εἰκόνα καί κάθ' ὁμοίωσι. Γίνεται ὁ «ὄντως ἄνθρωπος». Μέ τήν Ἐνανθρώπιση ἔχουμε τήν «κάθαρση» τοῦ «ἁμαυρωμένου κατ' εἰκόνα» τῆς πτώσεως. Ὁ Χριστός γενόμενος ἄνθρωπος ἐνεργεῖ ὡς τέλειος Θεός καί ὡς τέλειος ἄνθρωπος. Ὅταν ἐνεργοῦσε τά θαύματα, τά ἐκτελοῦσε μέ τά ιδιώματα τῆς ἀνθρώπινης φύσης. Ὅταν πεινοῦσε, διροῦσε ἢ πονοῦσε ἦταν ταυτόχρονα καί Θεός. Ἦταν ὁ ἴδιος ὅταν ἔπασχε. Τά λεγόμενα ἀδιάβλητα πάθη, τά ἀνθρώπινα «πάθη» τοῦ Κυρίου ἀποτελοῦν τίς ἀνθρώπινες «ἀδυναμίες», χωρίς ὅμως νά ταυτίζονται μέ τήν ἁμαρτία, γιατί ἀφοῦ τά «ἰδιοποιήθηκε» ὁ Λόγος δέν ἔχουν πλέον ροπή πρός τήν ἁμαρτία. Εἶναι μυστήριο τό πῶς τά ιδιώματα τῆς κάθε φύσης τοῦ Χριστοῦ ἀνήκουν καί μένουν στήν κάθε μία ἀπό τίς φύσεις<sup>11</sup>.

Ἕνα σημαντικό «ἀνθρώπινο», ἀλλά καί ταυτόχρονα θεολογικό ἐρώτημα σχετικά μέ τά παραπάνω εἶναι αὐτό πού διαβάζουμε στό *κατά Λουκᾶν* Εὐαγγέλιο. Ἀναφέρεται στό κείμενο: «...καί Ἰησοῦς προέκοπτε σοφία καί χάριτι...» (*Λουκ.* 2,52). Τί εἶδους «προκοπή» ἢ «αὔξησις» ἐννοεῖται ἐδῶ; Πῶς μπορεῖ νά κατανοηθεῖ αὐτό; «Προκοπή» ὡς πρός τήν θεϊκή φύση δέν ὑφίσταται, εἶναι «ἄτοπο». Μόνο ὡς πρός τήν ἀνθρώπινη φύση ὑπάρχει «ἀνάπτυξις» καί «αὔξησις». Ἔτσι, «προκόπτοντας αὐξανόταν καί μεγάλωνε ἡ φανέρωσις τῆς θεότητος τοῦ Λόγου μέσω τοῦ Ἰησοῦ ὡς ὄργανου»<sup>12</sup>. Ὅσο προέκοπτε ὁ Ἰησοῦς, ὡς ἄνθρωπος, τόσο φανερωνόταν μέσω αὐτοῦ ἡ θεότητα στούς ἀνθρώπους, οἱ ὁποῖοι τόν θαύμαζαν. Ἀναφέρει χαρακτηριστικά: «ὥσπερ εἶπομεν ὅτι σαρκί πέπονθε καί σαρκί ἐπέινα...εἰκότως ἄν λέγοιτο ὅτι σαρκί προέκοπτεν...οὐτ' οὖν τοῦ Λόγου ἢ προκοπή, οὔτε ἡ σὰρξ ἦν ἡ Σοφία, ἀλλά τῆς σοφίας σῶμα

<sup>10</sup> Μεγάλου Ἀθανασίου, «Κατά Ἀρειανῶν», *PG* 26, 117A, 120A.

<sup>11</sup> Βλ. Ἁγίου Ἰουστίνου Πόποβιτς, *Δογματική-ὀρθόδοξη φιλοσοφία τῆς Ἀλήθειας*, μετάφρ. Ἄρη Γεωργόπουλου, Ἱερά Μεγίστη Μονή Βατοπαιδίου, Ἅγιον Ὄρος 2019, σσ. 535-540.

<sup>12</sup> Στυλιανοῦ Παπαδοπούλου, *Πατρολογία*, τόμ. Β', Ἀθήνα 2012, σ. 288.

γένονεν ἡ σὰρξ... τὸ ἀνθρώπινον ἐν τῇ Σοφίᾳ προέκοπτεν, ὑπεραναβαῖνον κατ' ὀλίγον τὴν ἀνθρώπινην φύσιν καὶ θεοποιούμενον καὶ ὄργανον αὐτῆς πρὸς τὴν ἐνέργειαν τῆς θεότητος καὶ τὴν ἔκλαμψιν αὐτῆς γινόμενον καὶ φαινόμενον πᾶσι. Διὸ οὐδέ εἶπεν “ὁ Λόγος προέκοπτεν”, ἀλλ' ὁ “Ἰησοῦς”, ὅπερ ὄνομα γενόμενος ἀνθρώπος ὁ Κύριος ἐκλήθη, ὡς εἶναι τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως τὴν προκοπὴν» (Γ' 53).

“Ἐνα ζήτημα τὸ ὁποῖο θά ἀπασχολοῦσε τὴν Ἐκκλησία ἀργότερα, ἀλλὰ ὁ Ἀθανάσιος ἔβαλε δυνατές καὶ στέρεες βάσεις ἀπὸ νωρῆς, ἀφορᾷ στὸ «τί προσκυνοῦμε στὸν Χριστό». Γίνεται σαφές ὅτι δέν μποροῦμε νὰ χωρίσουμε τίς φύσεις στὸν Λόγο. «Δέν μποροῦμε νὰ χωρίσουμε τίς φύσεις του καὶ νὰ προσκυνήσουμε μόνο τὸν θεῖο Λόγο, γιατί τὸ σῶμα εἶναι τὸ σῶμα του»<sup>13</sup>. Καὶ δέν μποροῦμε νὰ ξεχωρίσουμε ἀπὸ τὴν θεῖα τὴν κτιστὴ φύσιν του (πού ἀπὸ μόνη τῆς βέβαια δέν εἶναι προσκυνητὴ), γιατί αὐτὴ θεώθηκε, ἀφθαρτοποιήθηκε στὴν συνάφειά τῆς μέ τὴν θεῖα, ὥστε νὰ μὴν μπορεῖ νὰ πεῖ κανεὶς ὅτι προσκυνῶντας τὸν Κύριο προσκυνεῖ τὸ κτιστό («Πρὸς Ἀδέλφιον» 4)<sup>14</sup>.

Μέ τὴν Ἐνανθρώπιση τοῦ Λόγου ἔχουμε μεγάλες εὐεργεσίες γιὰ τὸν ἀνθρώπο. «Πεθαίνει ὁ θάνατος καὶ ἀφθαρτοποιεῖται τὸ ἀνθρώπινο σῶμα». Φυσικά μιλάμε γιὰ κανονικὴ ἔνωση τῶν φύσεων στὸ Πρόσωπο τοῦ Χριστοῦ. Ποιὸς θά μποροῦσε νὰ νικήσει τὸν θάνατο; Μά κάποιος πού εἶναι δυνατότερός του. Λαμβάνει ὁ Χριστός τὴν ἀνθρώπινη φύσιν, πού ἔχει «πεθάνει», καὶ μέ τὸν δικό του θάνατο, τὴν περνᾷ στὴν ἀθανασία. Ἡ κατάργηση τοῦ θανάτου προϋπέθετε ἕναν θάνατο, καὶ αὐτὸ συνέβη. «Ἡ ἀφθαρσία τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος ἐπιτεύχθηκε μέ τὴν κατοίκηση σ' αὐτὸ τοῦ Λόγου ἢ ἀλλιῶς μέ τὴν πρόσληψη καὶ ἀφθαρτοποίηση τοῦ σώματος ἀπὸ τὸν Λόγο». Καὶ τὸ συγκλονιστικὸ εἶναι: «Τὸ γεγονός ἐξασφάλισε τὴν δυνατότητα ἀφθαρτοποίησης ὅλων τῶν ἀνθρωπίνων σωμάτων, ἐφόσον μετέχουμε στὸ σῶμα τοῦ Λόγου καὶ ὄχι σέ κάποιον κοινὸ ἀνθρώπινο σῶμα» («Πρὸς Μάξιμον», 2 καὶ «Κατὰ ἀρειανῶν», Γ' 34)<sup>15</sup>.

Γίνεται μέ τὰ παραπάνω κατανοητό, πόσο σωστά εἶναι τοποθετημένα τὰ βήματα στὴν πνευματικὴ ζωὴ, ὥστε ὁ ἀνθρώπος νὰ ἔχει τὴν δυνατότητα νὰ φθάσει στὴν ἀφθαρσία, στὴν ἀγιότητα. Ὁ Θεὸς μᾶς ἔδωσε τὴν δυνατότητα ὄχι μόνο νὰ τὸν «γνωρίσουμε», ὄχι μόνο νὰ τὸν «δοῦμε», ἀλλὰ νὰ ἐνωθοῦμε μαζί

<sup>13</sup> Μ. Ἀθανασίου *Ε.Π.Ε.*, Τόμ. 1ος, Ἀθήνα 1962, σ. 271.

<sup>14</sup> Στυλιανοῦ Παπαδοπούλου, *Πατρολογία*, τόμ. Β΄, Ἀθήνα 2012, σ. 289.

<sup>15</sup> Στυλιανοῦ Παπαδοπούλου, *Πατρολογία*, τόμ. Β΄, Ἀθήνα 2012, σ. 278.



του. Νά λάβουμε τό Σῶμα καί τό Αἷμα του μέσα μας. Ἡ Θεία Εὐχαριστία εἶναι ὁ τρόπος, ὁ χῶρος καί ἡ δυνατότητα νά τό πετύχουμε αὐτό. Ἐπειδή ὁ Χριστός παρέλαβε τό δικό μας σῶμα, «ὄχι κατά δόκησι», ὅπως αἰρετικοί ὑποστήριξαν, ἀλλά πραγματικά τό ἔλαβε ὁλόκληρο, ὑπάρχει ἡ δυνατότητα θεώσεώς του. Τοποθετεῖ πολύ ὑψηλά τό σῶμα ἡ Ὁρθόδοξη θεολογία, τοῦ δίνει τήν δυνατότητα νά «διατηρηθῆι», γεγονός πού βλέπουμε στά λείψανα τῶν ἁγίων τῆς Ἐκκλησίας μας.

Ὁ Μέγας Ἀθανάσιος εἶναι «Μέγας», γιατί ἔγινε τύπος καί ὑπογραμμός τῆς Ὁρθόδοξης Πίστεως στήν ἐποχή του, ἀλλά καί γιατί ἀποτέλεσε ἀκρογωνιαῖο λίθο πάνω στόν ὁποῖο «πάτησαν» οἱ μετά ἀπό αὐτόν Ἅγιοι Πατέρες καί μέχρι καί σήμερα ἀπολαμβάνουμε τούς καρπούς τοῦ δικοῦ του θεολογικοῦ λόγου καί ἔργου.

Ἐν κατακλείδι, ἀναφέρουμε τά γενικά στοιχεῖα ἀπό τόν βίο τοῦ μεγάλου Πατρός, ὅπως τά ἀναφέρει ὁ μακαριστός καθηγητής Στυλιανός Παπαδόπουλος: «Ὁ Ἀθανάσιος ὑπῆρξε γονιμότατος συγγραφέας, μολοντί οἱ συνθῆκες τῆς ζωῆς του ὑπῆρξαν ἀποτρεπτικές γιά συγγραφή. Πέρασε 16 σχεδόν χρόνια σέ ἐξορίες καί ἄλλα τόσα ζοῦσε σέ κλίμα διωγμοῦ καί μέ τό φάσμα τῆς ἐξορίας. Ἡ ζωή καί ἡ ποιμαντορία του ταυτίζονται κυρίως γιά τόν ἀγῶνα τῆς Ἐκκλησίας κατά τοῦ ἀρειανισμοῦ καί τῶν συνεπειῶν του. Ἔτσι λοιπόν, ἐνώρίς ἐπιδόθηκε στήν συγγραφή, ἀπό τά 25 του περίπου χρόνια, καί τήν συνέχισε μέχρι τά 78. Τά ἀθανασιακά κείμενα λίγες φορές μαρτυροῦν φροντίδα φιλολογική, δεδομένου ὅτι πολλά γράφθηκαν στους τόπους ἐξορίας του. Συντάχθηκαν μέ βία γιά νά προλάβουν τήν ἐνημέρωση, τήν ἀποτροπή ἐκκλησιαστικῶν ἐνεργειῶν, τήν δικαίωση ἢ τήν καταδίκη γεγονότων καί προσώπων. Ἀδιαμφισβήτητες ἀρετές τοῦ ἀθανασιακοῦ κειμένου εἶναι ἡ ἐνάργεια καί ἡ σαφήνεια τῆς φράσεως, ἡ αἴσθησις τοῦ πραγματικοῦ καί ἡ ἔκφρασις μέσω τοῦ κλίματος τῆς ἐποχῆς, ἡ ἐπιμονή ἀλλά καί ἡ εὐλυγισία στήν σκέψιν, ἡ σέ βάθος τῆς ἀληθείας εἴσοδος καί ἡ πειστικότητα...»<sup>16</sup>.

<sup>16</sup> Στυλιανοῦ Παπαδοπούλου, *Πατρολογία*, τόμ. Β', Ἀθήνα 2012, σσ. 308-309.



## ΜΕΡΟΣ Ζ΄

### Τοῦ καιροῦ μας

\* \* \*

## ΟΠΟΥ Ο ΕΠΙΣΚΟΠΟΣ, ΕΚΕΙ ΚΑΙ Η ΕΚΚΛΗΣΙΑ ΧΡΟΝΙΚΑ ΜΑΪΟΥ 2021 - ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ 2021

Ὁ Σεβασμιώτατος Μητροπολίτης Λαρίσης καί Τυρνάβου κ. Ἱερώνυμος:

- **1η Μαΐου:** Χοροστάτησε στὸν Ἱ. Ν. Ἁγίου Ἀθανασίου Γαλινῆς.
- **1η Μαΐου βράδυ:** Τέλεσε τὴν Ἀκολουθία τῆς Ἀναστάσεως καὶ ἀκολουθῶς, τὴν Ἀναστάσιμν Θεία Λειτουργία στὸν Ἱ. Μ. Ν. Ἁγίου Ἀχιλλίου Λαρίσης.
- **2 Μαΐου ἀπόγευμα:** Τέλεσε τὸν Ἑσπερινὸ τῆς Ἀγάπης στὸν Ἱ. Μ. Ν. Ἁγίου Ἀχιλλίου Λαρίσης.
- **3 Μαΐου πρωί:** Λειτουργῆσε στὸν πανηγυρίζοντα Ἱ. Ν. Ἁγίου Γεωργίου Νέου Περιβολίου.
- **3 Μαΐου ἀπόγευμα:** Τέλεσε τὸν Ἀναστάσιμν Ἑσπερινὸ στὸν πανηγυρίζοντα Ἱ. Ν. Ἁγίων Ραφαήλ, Νικολάου καὶ Εἰρήνης Ὁμορφοχωρίου.
- **4 Μαΐου πρωί:** Λειτουργῆσε στὸ πανηγυρίζον παρεκκλήσιο τῶν Ἁγίων Ραφαήλ, Νικολάου καὶ Εἰρήνης, ἐντὸς τοῦ Ἐπισκοπείου.
- **5 Μαΐου πρωί:** Τέλεσε τὴν Ἀναστάσιμν Θεία Λειτουργία στὸν Ἱ. Ν. τῆς Τοῦ Θεοῦ Σοφίας Λαρίσης.
- **6 Μαΐου ἀπόγευμα:** Τέλεσε τὸν Ἀναστάσιμν Ἑσπερινὸ στὸν πανηγυρίζοντα Ἱ. Ν. Ζωοδόχου Πηγῆς Μέλισσας.
- **7 Μαΐου πρωί:** Λειτουργῆσε στὸν πανηγυρίζοντα Ἱ. Ν. Ζωοδόχου Πηγῆς Ἀργυροπούλιου.
- **7 Μαΐου ἀπόγευμα:** Τέλεσε τὸν Ἀναστάσιμν Ἑσπερινὸ στὸν πανηγυρίζοντα Ἱ. Ν. Ζωοδόχου Πηγῆς Λαρίσης.
- **8 Μαΐου ἀπόγευμα:** Χοροστάτησε στὸν πανηγυρικὸ Ἑσπερινὸ στὸν ἐορτάζοντα Ἱ. Ν. Ἁγίου Θωμᾶ Μακρυχωρίου.
- **9 Μαΐου πρωί:** Λειτουργῆσε στὸν πανηγυρίζοντα Ἱ. Ν. Ἁγίου Θωμᾶ Λαρίσης.
- **14 Μαΐου ἀπόγευμα:** Συγχοροστάτησε μετὰ ἄλλους Ἀρχιερεῖς στὸν πανηγυρικὸ Ἑσπερινὸ γιὰ τὴν ἐορτὴ τοῦ πολιοῦχου τῆς πόλεώς μας, Ἁγίου Ἀχιλλίου,

Ἀρχιεπισκόπου Λαρίσης τοῦ θαυματουργοῦ καί συμμετείχε στή Λιτάνευση τοῦ Λειψάνου τοῦ Ἁγίου στά προπύλαια τοῦ Ναοῦ.

- **15 Μαΐου πρωί:** Συλλειτουργήσε μέ ἄλλους Ἀρχιερεῖς στόν πανηγυρίζοντα Ἱ. Μ. Ν. Ἁγίου Ἀχιλλίου Λαρίσης.

- **15 Μαΐου ἀπόγευμα:** Χοροστάτησε στόν μεθέορτο Ἑσπερινό στόν πανηγυρίζοντα Ἱ. Μ. Ν. Ἁγίου Ἀχιλλίου Λαρίσης.

- **16 Μαΐου πρωί:** Συλλειτουργήσε στόν Ἱ. Μ. Ν. Ἁγίων Κωνσταντίνου καί Ἑλένης Καρδίτσας μέ τόν οἰκεῖο Μητροπολίτη Θεσσαλιώτιδος καί Φαναριοφερσάλων κ. Τιμόθεο γιά τήν ἑορτή τοῦ Ἁγίου Σεραφεῖμ, Ἐπισκόπου Φαναρίου καί Νεοχωρίου.

- **20 Μαΐου ἀπόγευμα:** Χοροστάτησε στόν πανηγυρικό Ἑσπερινό στόν ἑορτάζοντα Ἱ. Ν. Ἁγίων Κωνσταντίνου καί Ἑλένης Συκουρίου.

- **21 Μαΐου πρωί:** Λειτουργήσε στόν πανηγυρίζοντα Ἱ. Ν. Ἁγίων Κωνσταντίνου καί Ἑλένης Φαλάνης.

- **21 Μαΐου μεσημέρι:** Ἐπισκέφθηκε τόν ἑορτάζοντα Περιφερειάρχη Θεσσαλίας κ. Κωνσταντῖνο Ἀγοραστό.

- **21 Μαΐου ἀπόγευμα:** Χοροστάτησε στόν μεθέορτο Ἑσπερινό στόν πανηγυρίζοντα Ἱ. Ν. Ἁγίων Κωνσταντίνου καί Ἑλένης Λαρίσης.

- **22 Μαΐου μεσημέρι:** Δέχθηκε στό γραφεῖο του τόν Σεβασμιώτατο Μητροπολίτη Ναυπάκτου καί Ἁγίου Βλασίου κ. Ἱερόθεο.

- **23 Μαΐου πρωί:** Χοροστάτησε καί κήρυξε τόν θεῖο Λόγο στόν Ἱ. Ν. Ἁγίου Ἀθανασίου Λαρίσης καί στόν Ἱ. Ν. Ἁγίου Χαλαλάμπους Λαρίσης.

- **25 Μαΐου ἀπόγευμα:** Χοροστάτησε στόν πανηγυρικό Ἑσπερινό τῆς Μεσοπεντηκοστῆς στόν Ἱ. Ν. τῆς Τοῦ Θεοῦ Σοφίας Λαρίσης.

- **1η Ἰουνίου πρωί:** Μετέβη στήν Καστοριά, στό Κιλκίς καί στόν Λαγκαδά καί τέλεσε τρισάγια στούς κοιμηθέντας Ἀρχιερεῖς Καστορίας κυρό Σεραφεῖμ, Πολυαῆς καί Κιλκισίου κυρό Ἐμμανουήλ καί Λαγκαδά, Λητῆς καί Ρεντίνης κυρό Ἰωάννη.

- **1η Ἰουνίου ἀπόγευμα:** Τέλεσε τό Μυστήριο τοῦ Ἱεροῦ Εὐχελαίου στόν Ἱ. Ν. Ἁγίου Νικολάου Λαρίσης γιά τούς ἐκπαιδευτικούς τῶν Βρεφονηπιακῶν Σταθμῶν τῆς πόλεώς μας.

- **3 Ἰουνίου ἀπόγευμα:** Τέλεσε τόν Ἑσπερινό στόν Ἱ. Ν. Ἁγίου Νικολάου Λαρίσης γιά τά κατηχητικά σχολεῖα τῆς ΓΕΧΑ Λαρίσης.

- **8 Ἰουνίου ἀπόγευμα:** Προήδρευσε τοῦ Μητροπολιτικοῦ Συμβουλίου.

- **8 Ιουνίου βράδυ:** Τέλεσε τήν Παράκληση γιά τούς ύποψηφίους τῶν Πανελλαδικῶν ἐξετάσεων στόν Ἱ. Μ. Ν. Ἁγίου Ἀχιλλίου Λαρίσης.
- **9 Ιουνίου ἀπόγευμα:** Χοροστάτησε στόν πανηγυρίζοντα Ἱ. Ν. Αναλίψεως τοῦ Χριστοῦ Λαρίσης.
- **10 Ιουνίου πρωί:** Λειτουργήσε στόν ἐορτάζοντα Ἱ. Ν. Αναλίψεως τοῦ Χριστοῦ Λαρίσης.
- **10 Ιουνίου ἀπόγευμα:** Χοροστάτησε στόν πανηγυρικό Ἑσπερινό στόν Ἱ. Ν. Ἁγίου Γεωργίου Μεγαλομάρτυρος Λαρίσης γιά τήν ἐορτή τοῦ Ἁγίου Λουκά τοῦ ἱατροῦ.
- **12 Ιουνίου πρωί:** Λειτουργήσε στόν Ἱ. Ν. Θείας Αναλίψεως Κατερίνης καί τέλεσε τό τεσσαρακονθήμερο μνημόσυνο τοῦ μακαριστοῦ Σωτηρίου Τσιρέλι.
- **13 Ιουνίου πρωί:** Λειτουργήσε στόν Ἱ. Ν. Ἁγίων Κωνσταντίνου καί Ἑλένης Λαρίσης καί τέλεσε τό τεσσαρακονθήμερο μνημόσυνο τοῦ μακαριστοῦ Βασιλείου Μπαλάσι, ἀνεπιοῦ τοῦ Μητροπολίτου Λαρίσης καί Πλαταμιῶνος κυροῦ Σεραφεῖμ Ὁρφανοῦ.
- **14 Ιουνίου ἀπόγευμα:** Συγχοροστάτησε μέ ἄλλους Ἀρχιερεῖς στόν Ἱ. Ν. Ἁγίου Γεδεῶν Τυρνάβου γιά τήν ἐορτή τοῦ Ἁγίου Ἰερωνύμου τοῦ πενταγλώσσου.
- **15 Ιουνίου πρωί:** Συλλειτουργήσε μέ ἄλλους Ἀρχιερεῖς στόν Ἱ. Μ. Ν. Ἁγίου Ἀχιλλίου Λαρίσης γιά τήν ἐορτή τοῦ προστάτου τοῦ Ἁγίου.
- **15 Ιουνίου ἀπόγευμα:** Δέχθηκε στό Ἐπισκοπεῖο εὐχές γιά τήν ὀνομαστική του ἐορτή.
- **17 Ιουνίου πρωί:** Δέχθηκε στό γραφεῖο του τόν Ἐξαρχο τοῦ Παναγίου Τάφου στήν Ἀθήνα, Ἀρχιμ. Ραφαήλ Γρίβα.
- **18 Ιουνίου πρωί:** Προόδρευσε τῆς Γεροντίας τῆς Ἱ. Μ. Λαρίσης καί Τυρνάβου.
- **20 Ιουνίου πρωί:** Λειτουργήσε στόν Ἱ. Ν. Ἁγίου Νικολάου Λαρίσης καί ἀκολούθως, χοροστάτησε στόν Ἑσπερινό της Γουγκλισίας.
- **20 Ιουνίου ἀπόγευμα:** Χοροστάτησε στόν πανηγυρίζοντα Ἱ. Ν. Ἁγίας Τριάδος Λαρίσης.
- **21 Ιουνίου πρωί:** Λειτουργήσε στόν ἐορτάζοντα Ἱ. Ν. Ἁγίας Τριάδος Λαρίσης.
- **25 Ιουνίου πρωί:** Τέλεσε τόν ἀγιασμό τῶν ἐγκαινίων τοῦ νέου Μουσείου τοῦ Ἀρχηγείου τῆς Τακτικῆς Ἀεροπορίας.
- **25 Ιουνίου ἀπόγευμα:** Τέλεσε τά ἐγκαίνια τῆς ἐκθέσεως στό Ἱστορικό-Λαογραφικό Μουσείο Λαρίσης, ἀφιερωμένης στά 200 χρόνια ἀπό τήν ἔναρξη τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπανάστασεως.
- **26 Ιουνίου πρωί:** Συλλειτουργήσε μέ ἄλλους Ἀρχιερεῖς στόν Ἱ. Μ. Ν. Ἁγίου

Άχιλλίου Λαρίσης καί τέλεσε τό τριετές μνημόσυνο τοῦ προκατόχου του, Μητροπολίτου Λαρίσης καί Τυρνάβου κυροῦ Ἰγνατίου.

- **26 Ἰουνίου βράδυ:** Παρηκολούθησε στό ἀρχαῖο θέατρο Λαρίσης τί συναυλία πού διοργάνωσε ἡ Πολεμική Ἀεροπορία.

- **27 Ἰουνίου πρωί:** Χοροστάτησε στή Θεία Λειτουργία στό Μητροπολιτικό παρεκκλήσιο τῆς Ἁγίας Αἰκατερίνης Λαρίσης.

- **28 Ἰουνίου ἀπόγευμα:** Χοροστάτησε στόν πανηγυρικό ἑσπερινό στόν Ἱ. Ν. Ἀποστόλων Πέτρου καί Παύλου Λαρίσης.

- **29 Ἰουνίου πρωί:** Λειτουργήσε στόν ἑορτάζοντα Ἱ. Ν. Ἁγίων Ἀποστόλων Πέτρου καί Παύλου Λαρίσης.

- **29 Ἰουνίου ἀπόγευμα:** Χοροστάτησε στόν πανηγυρικό Ἑσπερινό στόν Ἱ. Ν. Δώδεκα Ἀποστόλων Καλλιπεύκης.

- **30 Ἰουνίου πρωί:** Χοροστάτησε στή Θεία Λειτουργία στόν Ἱ. Ν. Ἁγίων Δώδεκα Ἀποστόλων Καλοῦ Νεροῦ.

- **2 Ἰουλίου πρωί:** Τέλεσε τόν ἀγιασμό στό 25ο Δημοτικό Σχολεῖο Λαρίσης γιά τό πρόγραμμα τοῦ Δήμου Λαρισαίων «ΚΑΤΑΣΚΗΝΩΣΗ ΣΤΗΝ ΠΟΛΗ».

- **4 Ἰουλίου πρωί:** Χοροστάτησε στή Θεία Λειτουργία στόν Ἱ. Ν. Ἁγίων Τεσσαράκοντα Μαρτύρων Λαρίσης.

- **4 Ἰουλίου βράδυ:** Τέλεσε τά ἐγκαίνια τῆς ἐκθέσεως στό Διαχρονικό Μουσεῖο Λαρίσης, ἀφιερωμένης στά 200 χρόνια ἀπό τήν ἔναρξη τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπανάστασεως.

- **11 Ἰουλίου πρωί:** Λειτουργήσε στόν Ἱ. Ν. Μεταμορφώσεως τοῦ Χριστοῦ Κυπαρίσσου.

- **13 Ἰουλίου ἀπόγευμα:** Χοροστάτησε στόν πανηγυρικό Ἑσπερινό στήν Ἱερά Μονή Ἁγίου Νικοδήμου τοῦ Ἀγορείτου Πυργετοῦ.

- **16 Ἰουλίου πρωί:** Μετέβη στή Διοίκηση Ἀγωγῶν Καυσίμων καί τέλεσε τήν ἀκολουθία ἀλλαγῆς τῆς Διοικήσεως.

- **16 Ἰουλίου ἀπόγευμα:** Χοροστάτησε στόν πανηγυρικό Ἑσπερινό στόν Ἱ. Ν. Ἁγίας Μαρίνης Νέων Πόρων, κατόπιν προσκλήσεως τοῦ οἰκείου Μητροπολίτου Κίτρους καί Κατερίνης κ. Γεωργίου.

- **17 Ἰουλίου πρωί:** Χοροστάτησε στή Θεία Λειτουργία στό πανηγυρίζον παρεκκλήσιο τῆς Ἁγίας Μαρίνης Λαρίσης.

- **18 Ἰουλίου ἀπόγευμα:** Συγχοροστάτησε μέ ἄλλους Ἀρχιερεῖς στόν πανηγυρικό Ἑσπερινό στή Ἱερά Μονή Ἁγίου Σεραφεῖμ τοῦ Σάρωφ Τρικώρφου Φωκίδος.

- **19 Ιουλίου πρωί:** Συλλειτούργησε με άλλους Αρχιερείς στην πανηγυρίζουσα Ίερά Μονή Αγίου Σεραφεΐμ τῷ Σάρωφ Τρικόρφου Φωκίδος.
- **19 Ιουλίου απόγευμα:** Χοροστάτησε στὸν πανηγυρικό Ἐσπερινό στὴν Ίερά Μονή Προφήτη Ἡλία Τυρνάβου.
- **20 Ιουλίου πρωί:** Λειτουργησε στὸν ἑορτάζοντα Ἱ. Ν. Προφήτη Ἡλία Λαρίσης καὶ ἀκολούθως, τέλεσε τὴν ἐπίσημη Δοξολογία τῶν Κυπρίων τῆς πόλεώς μας.
- **20 Ιουλίου μεσημέρι:** Συμμετείχε στὴν ἐξόδιο ἀκολουθία τοῦ Ἱεροκίρκου τῆς Ἱ. Μ. Φθιώτιδος Ἀρχιμ. Σεραφεΐμ Ζαφείρη, στὸν Ἱ. Μ. Ν. Εὐαγγελισμοῦ τῆς Θεοτόκου Λαμίας.
- **21 Ιουλίου πρωί:** Ἐπισκέφθηκε τίς κατασκηνώσεις τῆς ΓΕΧΑ Λαρίσης στή Σκοτῖνα Πιερίας.
- **23 Ιουλίου πρωί:** Δέχθηκε στό γραφεῖο του τὸν Πανιερώτατο Μητροπολίτη Λεμεσοῦ κ. Ἀθανάσιο.
- **25 Ιουλίου πρωί:** Λειτουργησε στὸν Ἱ. Ν. Ἁγίας Παρασκευῆς Ἀμπελακίων.
- **25 Ιουλίου μεσημέρι:** Παρηνκολούθησε τὸ Συνέδριο πού διοργάνωσε ἡ Ἐπιτροπὴ Πολιτιστικῆς Ταυτότητας τῆς Μητροπόλεώς μας γιὰ τὴ συμπλήρωση 200 ἐτῶν ἀπὸ τὴν ἑναρξη τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπανάστασης, στὴν ἱστορικὴ κοινότητα τῶν Ἀμπελακίων.
- **25 Ιουλίου απόγευμα:** Χοροστάτησε στὸν πανηγυρικό Ἐσπερινό στὸν Ἱ. Ν. Ἁγίας Παρασκευῆς Γόννων.
- **25 Ιουλίου βράδυ:** Παρηνκολούθησε στό Κηποθέατρο Λαρίσης τὴν ἀφιερωματικὴ ἐκδήλωση πού διοργάνωσε ἡ Περιφερειακὴ Ἀστυνομικὴ Διεύθυνση Λαρίσης.
- **26 Ιουλίου πρωί:** Χοροστάτησε στή Θεία Λειτουργία στὸν ἑορτάζοντα Ἱ. Ν. Ἁγίας Παρασκευῆς Λουτροῦ.
- **26 Ιουλίου απόγευμα:** Χοροστάτησε στὴν Παράκληση στό πανηγυρίζον Προσκύνημα τῆς Ἁγίας Παρασκευῆς Τεμπῶν.
- **26 Ιουλίου βράδυ:** Χοροστάτησε στὸν πανηγυρικό Ἐσπερινό στό ἑορτάζον παρεκκλήσιο τοῦ Ἁγίου Παντελεΐμονος Σπηλιᾶς.
- **27 Ιουλίου πρωί:** Λειτουργησε στὴν Ίερά Μονή Παναγίας Γλυκοφιλοῦσης Ραυράνης.
- **28 Ιουλίου απόγευμα:** Ἐπισκέφθηκε τίς Κατασκηνώσεις τῆς Χριστιανικῆς Ἑστίας Λαρίσης στό Στόμιο.
- **30 Ιουλίου πρωί:** Μετέβη στὴν 110 Πτέρυγα Μάχης καὶ τέλεσε τὴν ἀκολουθία ἀλλαγῆς τῆς Διοκίσεως.

- **1η Αύγουστου πρωί:** Λειτουργήσε στόν Ἱ. Ν. Ἁγίου Χαραλάμπους Νίκης.
- **1η Αύγουστου ἀπόγευμα:** Χοροστάτησε στήν ἀκολουθία τῆς Παρακλίσεως πρὸς τὴν Ὑπεραγία Θεοτόκο στόν Ἱ. Ν. Ἁγίου Χαραλάμπους Πλατυκάμπου.
- **2 Αύγουστου ἀπόγευμα:** Χοροστάτησε στήν ἀκολουθία τῆς Παρακλίσεως πρὸς τὴν Ὑπεραγία Θεοτόκο στήν Ἱερά Κοιμηθῆσα Μονὴ τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου καὶ τοῦ Ἁγίου Δημητρίου.
- **3 Αύγουστου ἀπόγευμα:** Χοροστάτησε στήν ἀκολουθία τῆς Παρακλίσεως πρὸς τὴν Ὑπεραγία Θεοτόκο στόν Ἱ. Ν. Ἁγίου Ἀθανασίου Ψυχικοῦ.
- **4 Αύγουστου ἀπόγευμα:** Χοροστάτησε στήν ἀκολουθία τῆς Παρακλίσεως πρὸς τὴν Ὑπεραγία Θεοτόκο στόν Ἱ. Ν. Ἁγίου Γεωργίου Μοσχοχωρίου.
- **5 Αύγουστου ἀπόγευμα:** Χοροστάτησε στὸν πανηγυρικό Ἑσπερινό στόν Ἱ. Ν. Μεταμορφώσεως τοῦ Χριστοῦ στήν 1η Στρατιά Λαρίσης.
- **6 Αύγουστου πρωί:** Λειτουργήσε στήν πανηγυρίζουσα Ἱερά Μονὴ Μεταμορφώσεως τοῦ Χριστοῦ Ραιφάνης.
- **6 Αύγουστου ἀπόγευμα:** Χοροστάτησε στήν ἀκολουθία τῆς Παρακλίσεως πρὸς τὴν Ὑπεραγία Θεοτόκο στόν Ἱ. Ν. Παμμεγίστων Ταξιαρχῶν Καρίτσας.
- **8 Αύγουστου πρωί:** Λειτουργήσε στόν Ἱ. Ν. Ἁγίων Κωνσταντίνου καὶ Ἑλένης Βρυσοτόπου.
- **8 Αύγουστου ἀπόγευμα:** Χοροστάτησε στήν ἀκολουθία τῆς Παρακλίσεως πρὸς τὴν Ὑπεραγία Θεοτόκο στόν Ἱ. Ν. Ἁγίου Ἀθανασίου Ραιφάνης.
- **9 Αύγουστου ἀπόγευμα:** Χοροστάτησε στήν ἀκολουθία τῆς Παρακλίσεως πρὸς τὴν Ὑπεραγία Θεοτόκο στόν Ἱ. Ν. Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου Νέων Καρυῶν.
- **10 Αύγουστου ἀπόγευμα:** Χοροστάτησε στήν ἀκολουθία τῆς Παρακλίσεως πρὸς τὴν Ὑπεραγία Θεοτόκο στόν Ἱ. Ν. Ἁγίου Σπυριδῶνος Κοιλιάδας.
- **11 Αύγουστου ἀπόγευμα:** Χοροστάτησε στήν ἀκολουθία τῆς Παρακλίσεως πρὸς τὴν Ὑπεραγία Θεοτόκο στόν Ἱ. Ν. Ζωοδόχου Πηγῆς Λαρίσης.
- **14 Αύγουστου ἀπόγευμα:** Συγχοροστάτησε μετ' ἄλλους Ἀρχιερεῖς στὸν πανηγυρικό Ἑσπερινό στό Πανελλήνιο Ἱδρυμα Εὐαγγελιστρίας Τήνου.
- **15 Αύγουστου πρωί:** Συλλειτουργήσε μετ' ἄλλους Ἀρχιερεῖς στήν θεία Λειτουργία στό Πανελλήνιο Ἱδρυμα Εὐαγγελιστρίας Τήνου.
- **23 Αύγουστου πρωί:** Λειτουργήσε στόν Ἱ. Ν. Ἁγίου Θεράποντος Ζωγράφου.
- **27 Αύγουστου πρωί:** Προήδρευσε τῆς Γεροντίας τῆς Ἱ. Μ. Λαρίσης καὶ Τυρνάβου.
- **28 Αύγουστου ἀπόγευμα:** Συγχοροστάτησε μετ' ἄλλους Ἀρχιερεῖς στὸν πανηγυρικό Ἑσπερινό στόν Ἱ. Ν. Τιμίου Προδρόμου Ξάνθης.
- **29 Αύγουστου πρωί:** Συλλειτουργήσε μετ' ἄλλους Ἀρχιερεῖς στὸν εορτάζοντα Ἱ. Ν. Τιμίου Προδρόμου Ξάνθης.



- **3 Σεπτεμβρίου πρωί:** Χοροστάτησε στή Θεία Λειτουργία στο έορτάζον παρεκκλήσιο του Άγιου Νεκταρίου Νικαίας.
- **5 Σεπτεμβρίου πρωί:** Λειτουργήσε στον Ί. Ν. Αναλίμφεως του Χριστού Λαρίσης καί, άκολούθως, τέλεσε τί Δοξολογία για τά Έλευθέρια τής πόλεως.
- **6 Σεπτεμβρίου πρωί:** Χοροστάτησε στή Θεία Λειτουργία στον έορτάζοντα Ί. Ν. Αρχαγγέλου Μιχαήλ Κρανιάς.
- **7 Σεπτεμβρίου άπόγευμα:** Χοροστάτησε στον πανηγυρικό Έσπερινό στον έορτάζοντα Ί. Ν. Παναγίας Φανερωμένης Τυρνάβου.
- **8 Σεπτεμβρίου πρωί:** Λειτουργήσε στον έορτάζοντα Ί. Ν. Γενεσίου τής Θεοτόκου Σπηλιιάς.
- **10 Σεπτεμβρίου βράδυ:** Παρηκολούθησε τό χορευτικό δρώμενο πού διοργάνωσε ή Έπιτροπή Πολιτιστικής Ταυτότητας τής Μητροπόλεως μας για τί συμπλήρωση 200 έτών από τίν έναρξη τής Έλληνικής Έπανάστασης σέ συνεργασία μέ τό Λύκειο Έλληνίδων Λαρίσης στο Κηποθέατρο τής πόλεως.
- **12 Σεπτεμβρίου πρωί:** Λειτουργήσε στον Ί. Ν. Άγιου Άθανασίου Ραφάνης.
- **12 Σεπτεμβρίου μεσημέρι:** Παρηκολούθησε τό Συνέδριο πού διοργάνωσε ή Έπιτροπή Πολιτιστικής Ταυτότητας τής Μητροπόλεως μας για τί συμπλήρωση 200 έτών από τίν έναρξη τής Έλληνικής Έπανάστασης, στή Ραφάνη.
- **13 Σεπτεμβρίου πρωί:** Τέλεσε άγιασμούς σέ σχολικές μονάδες τής Λάρισας καί του Τυρνάβου για τίν έναρξη τής νέας σχολικής χρονιάς.
- **13 Σεπτεμβρίου μεσημέρι:** Τέλεσε τρισάγιο επί του τάφου στον μακαριστό προκάτοχό του, Μητροπολίτη Λαρίσης καί Πλαταμώνος κυρό Σεραφείμ.
- **14 Σεπτεμβρίου πρωί:** Λειτουργήσε στον Ί. Ν. Άγιών Κωνσταντίνου καί Έλένης Λαρίσης.
- **14 Σεπτεμβρίου άπόγευμα:** Χοροστάτησε στον πανηγυρικό Έσπερινό στο Μητροπολιτικό παρεκκλήσιο του Άγιου Βησσαρίωνος Λαρίσης.
- **15 Σεπτεμβρίου πρωί:** Λειτουργήσε στον έορτάζοντα Ί. Ν. Άγιου Βησσαρίωνος Έλευθερών.
- **16 Σεπτεμβρίου πρωί:** Συνεκάλεσε Ίερατική Σύναξη στον Ί. Μ. Ν. Άγιου Άχιλλίου Λαρίσης.
- **16 Σεπτεμβρίου άπόγευμα:** Τέλεσε τρισάγιο επί τής προτομής στον μακαριστό Μητροπολίτη Λαρίσης κυρό Πολύκαρπο Δαρδαίο.
- **17 Σεπτεμβρίου πρωί:** Λειτουργήσε στον πανηγυρίζοντα Ί. Ν. τής Άγίας Σοφίας Λαρίσης.
- **17 Σεπτεμβρίου μεσημέρι:** Τέλεσε τόν άγιασμό στο Δικαστικό Μέγαρο Λαρίσης για τίν έναρξη του νέου δικαστικού έτους.

- **17 Σεπτεμβρίου απόγευμα:** Προήδρευσε τοῦ Μητροπολιτικοῦ Συμβουλίου.
- **19 Σεπτεμβρίου πρωί:** Λειτουργήσε στὸν Ἱ. Ν. Ἁγίου Ἀθανασίου Ἀρμενίου.
- **28 Σεπτεμβρίου απόγευμα:** Τέλεσε τὸν ἀγιασμό στὴ Σχολή Βυζαντινῆς Μουσικῆς τῆς Μητροπόλεώς μας γιὰ τὴν ἑναρξη τῆς νέας χρονιάς.
  
- **4-8 Ὀκτωβρίου:** Συμμετείχε στὶς ἐργασίες τῆς Ἱεραρχίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος.
- **9 Ὀκτωβρίου πρωί:** Παρέστη συμπροσευχόμενος στὴ χειροτονία τοῦ νέου Μητροπολίτου Λαγκαδά, Λητῆς καὶ Ρεντίνης κ. Πλάτωνος στὸν Καθεδρικό Ναό Ἀθηνῶν.
- **10 Ὀκτωβρίου πρωί:** Λειτουργήσε στὸν Ἱ. Ν. Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου Ἀθηνῶν.
- **12 Ὀκτωβρίου πρωί:** Μετέβη στὴ Λαμία καὶ εὐχήθηκε στὸν ἐορτάζοντα Μητροπολίτη Φθιώτιδος κ. Συμεῶν.
- **12 Ὀκτωβρίου απόγευμα:** Πραγματοποίησε τὴν ἑναρξη τοῦ ἀπογευματινοῦ του κηρύγματος στὸν Ἱ. Μ. Ν. Ἁγίου Ἀχιλλίου Λαρίσης.
- **13 Ὀκτωβρίου μεσημέρι:** Τέλεσε ἀγιασμό στὰ γραφεῖα τῆς πρωτοβάθμιας Ἐκπαίδευσης Λαρίσης.
- **16 Ὀκτωβρίου πρωί:** Παρέστη συμπροσευχόμενος στὴ χειροτονία τοῦ νέου Μητροπολίτου Πολυανῆς καὶ Κιλκισίου κ. Βαρθολομαίου στὸν Καθεδρικό Ναό Ἀθηνῶν.
- **17 Ὀκτωβρίου πρωί:** Παρέστη συμπροσευχόμενος στὴ χειροτονία τοῦ νέου Μητροπολίτου Περιστερίου κ. Γρηγορίου στὸν Καθεδρικό Ναό Ἀθηνῶν.
- **17 Ὀκτωβρίου απόγευμα:** Παρέστη στὴ τελετὴ ἐνθρονίσεως τοῦ νέου Ἡγουμένου τῆς Ἱερᾶς Μονῆς Παναγίας Προυσιωτίσσης Καρπενησίου, Ἀρχιμ. Ἰωαννικίου Βαρβαρέλη.
- **19 Ὀκτωβρίου απόγευμα:** Πραγματοποίησε τὸ καθιερωμένο ἐσπερινὸ κήρυγμά του στὸν Ἱ. Μ. Ν. Ἁγίου Ἀχιλλίου Λαρίσης.
- **21 Ὀκτωβρίου πρωί:** Λειτουργήσε στὸν πανηγυρίζοντα Ἱ. Ν. Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Μονεμβασιώτου Λαρίσης.
- **21 Ὀκτωβρίου απόγευμα:** Παρρηκολούθησε τὸ Συνέδριο πού διοργάνωσε ἡ Ἐπιτροπὴ Πολιτιστικῆς Ταυτότητας τῆς Μητροπόλεώς μας γιὰ τὴ συμπλήρωση 200 ἐτῶν ἀπὸ τὴν ἑναρξη τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπανάστασης, στὸν Ἱ. Ν. Ἁγίου Νικολάου Λαρίσης.
- **24 Ὀκτωβρίου πρωί:** Λειτουργήσε στὸν Ἱ. Ν. Ἁγ. Κωνσταντίνου καὶ Ἑλένης Λαρίσης.

- **25 Ὀκτωβρίου ἀπόγευμα:** Χοροστάτησε στὸν πανηγυρικό Ἑσπερινό στὸν Ἱ. Ν. Ἁγίου Δημητρίου Ἰωαννίνων.
- **26 Ὀκτωβρίου πρωί:** Συλλειτουργήσε στὸν Ἱ. Ν. Ἁγίου Δημητρίου Ἰωαννίνων μέ τὸν οἰκεῖο Μητροπολίτη Ἰωαννίνων κ. Μάξιμο.
- **26 Ὀκτωβρίου ἀπόγευμα:** Πραγματοποίησε τὸ καθιερωμένο ἑσπερινό κήρυγμά του στὸν Ἱ. Μ. Ν. Ἁγίου Ἀχιλλίου Λαρίσης.
- **28 Ὀκτωβρίου πρωί:** Χοροστάτησε στή Δοξολογία γιά τὴν Ἐθνική Παλιγγενεσία στὸν Ἱ. Μ. Ν. Ἁγίου Ἀχιλλίου Λαρίσης καί ἀκολούθως, τέλεσε Ἐπιμνημόσυνη Δέηση στό Ἡρῶο τῆς πόλεως.
- **30 Ὀκτωβρίου πρωί:** Χοροστάτησε στή Θεία Λειτουργία στὸν Ἱ. Ν. Ἁγίας Παρασκευῆς Ἀμπελακίων.
- **30 Ὀκτωβρίου ἀπόγευμα:** Παρηνκολούθησε τὸ Συνέδριο ποῦ διοργάνωσε ἡ Ἐπιτροπή Πολιτιστικῆς Ταυτότητας τῆς Μητροπόλεως μας ἀφιερωμένο στοὺς Νεομάρτυρες καί στή μνήμη τοῦ μακαριστοῦ Χαράλαμπτου Στεργιούλη, στὸν Ἱ. Ν. Ἁγίου Νικολάου Λαρίσης.
- **31 Ὀκτωβρίου πρωί:** Λειτουργήσε στὸν Ἱ. Ν. Ἁγ. Δημητρίου Νέας Σμύρνης Λαρίσης.



ΗΛΙΑ ΣΑΜΠΕΤΑΪ  
PABBINOS

## ΑΝΤΙΣΗΜΙΤΙΣΜΟΣ. ΔΙΑΚΡΙΣΕΙΣ ΚΑΙ ΔΙΩΞΕΙΣ ΚΑΤΑ ΙΟΥΔΑΙΩΝ

**Σ**τίς σύγχρονες κοινωνίες είμαστε μάρτυρες γιά πολλές μορφές Βίας και Ρατσισμού. Ο Αντισημιτισμός, όμως, άποτελεί τίν κατεξοχίν μορφή μισαλλοδοξίας και κακομεταχείρισης άνθρώπου άπό άνθρωπο. Λειτουργεί επί πολύ μεγάλο χρονικό διάστημα και σε όλη σχεδόν τίν οικουμένη.

Ο όρος *Αντισημιτισμός* έπινοήθηκε τέλη 19ου αιώνα στή Γερμανία. Ώς φαινόμενο, όμως, διακρίσεων και διώξεων κατά Ιουδαίων είναι πολύ άρχαιότερο.

Οί Ιουδαίοι ξεκινάμε πάντοτε μιά άνάλυση άπό τίν Βίβλο. Στο βιβλίό *Γένεσις* διαβάζουμε γιά διακρίσεις και διώξεις Έβραίων. Πρώτη φορά αυτό τό έπίθετο άναφέρεται όταν ο Λώτ αιχμαλωτίσθηκε, και ενημερώθηκε ο Άβραάμ (14:13): «*ήρθε άγγελιοφόρος και άνάγγειλε αυτό στον Άβραάμ τον Έβραίο*».

Έβραϊος δηλώνει ότι ο Άβραάμ ήταν άπόγονος του Ήβερ· και ότι ήρθε «μεέβερ άνάαρ – άπό τίν άπέναντι όχη του ποταμού» Εύφράτη, άπό τίν Μεσοποταμία.

Τό έπίθετο *Έβραϊός* ξεχωρίζει επίσης τόν Άβραάμ γιά τό πιστεύω του. Ο Άβραάμ ο Μονοθεϊστής πορεύθηκε άπέναντι άπό τους πολυθεϊστές και τούς ειδωλολάτρες. Τήν άνεξάρτητη πορεία του διδάσκει τό Μιδράς, ξεκίνησε στό πατρικό του σπίτι σπάζοντας και συντρίβοντας είδωλα πού ύπήρχαν εκεί.

Πέντε αιώνες άργότερα, ο Ήσους του Ναυή (24:2-14) θύμισε στους Ήσραηλίτες τήν καταγωγή τους:

*Πέρα άπό τόν ποταμό Εύφράτη κατοικοῦσαν οί πρόγονοί σας... και λάτρευαν άλλους θεούς. Και τώρα νά σέβετε τόν Κύριο και νά λατρεύετε Αυτόν μέ ειλικρίνεια και άφοσίωση, και πετάξτε τίς θεότητες πού λάτρευαν οί πρόγονοί σας πέρα άπό τόν ποταμό και στην Αίγυπτο, και λατρεύτε τόν Κύριο.*

Στή *Γένεση* διαβάζουμε πάλι γιά τήν μετακίνηση του Ήσαάκ άπό τή Χαναάν στή Φιλιστία, έξαιτίας λιμού. Η έπιτυχία τών άνθρώπων του Πατριάρχη στίς

γεωργικές εργασίες τους προκάλεσε τόν φθόνο τῶν γηγενῶν κατοίκων, πού εἶπαν: «*Φύγε ἀπό κοντά μας γιατί ἔγινες πολύ δυνατός*» (26:16).

Ἦταν ξέσπασμα λαϊκῆς ὀργῆς καί κακεντρέχειας.

Στὴν Ἔξοδο διαβάζουμε γιὰ τόν Ἰακώβ καί τὰ παιδιά του πού ἐγκαταστάθηκαν στὴν Αἴγυπτο, μετὰ ἀπὸ πρόσκληση τοῦ Φαραώ. Οἱ Ἰσραηλίτες πολλαπλασιάσθηκαν ἐκεῖ καί προόδευαν. Ὅταν στὸν θρόνο ἀνέβηκε νέος Φαραώ, μέ μιὰ πιό ἐθνικιστική πολιτική, ἀπνύθυνε στοὺς Αἰγυπτίους ἕνα ἄκρως συκοφαντικό διάγγελμα (1:9-17):

*Βλέπετε οἱ Ἰσραηλίτες ἔγιναν λαὸς πολυαριθμότερος καί ἰσχυρότερος ἀπὸ ἐμᾶς. Πρέπει νὰ σοφιστοῦμε τρόπο νὰ μὴν πολλαπλασιάζονται συνεχῶς... καί εἶπε στίς μαῖες· ὅταν ξεγεννᾶτε ἐβραῖες... ἂν εἶναι ἀγόρι νὰ τό θανατώνετε, κι ἂν εἶναι κορίτσι νὰ τ' ἀφήνετε νὰ ζήσει.*

Οἱ ὑπερβολές τοῦ Φαραώ ὅτι οἱ Ἰσραηλίτες ἦσαν πολυαριθμότεροι καί ἰσχυρότεροι ἀπὸ τοὺς Αἰγυπτίους, ἐπιβεβαιώνουν τὴν συκοφαντία του. Ὁ παραλογισμὸς του μαρτυρᾷ φθόνο καί ἀγνωμοσύνη γιὰ τοὺς σκληρὰ ἐργαζόμενους Ἰσραηλίτες. Τοὺς ἔβλεπε παντοῦ· νόμιζε ὅτι κατέκτησαν τὴ χώρα. Καλλιεργεῖ τὸν φόβο τῶν γηγενῶν γιὰ τοὺς ξένους πάροικους. Τό μόνο παρήγορο σ' ὅλη αὐτὴ τὴν ἱστορία εἶναι ἡ διαπίστωση ὅτι ἡ ὑποδούλωση τῶν Ἰσραηλιτῶν στὴν Αἴγυπτο δέν ξεκίνησε ἀπὸ τὸν λαὸ ἀλλὰ ὑποκινήθηκε καί σχεδιάστηκε ἀπὸ τὸν Φαραώ.

Στὸ βιβλίον τῆς Ἑσθήρ τὴν ἐποχὴ τοῦ Ἀρταξέρξη, διαβάζουμε ὅτι ὁ ἀντιβασιλιάς Ἀμάν ἦταν ὀργισμένος κατὰ τοῦ αὐλικοῦ Μορδοχαίου, ἐπειδὴ δέν προσκυνοῦσε μπροστά του. Διέβαλε αὐτόν καί ὅλους τοὺς Ἰουδαίους στὸν Βασιλιά, ζητῶντας τὴν ἐξόντωσή τους:

*Υπάρχει στό βασίλειό σου ἕνας λαὸς διασκορπισμένος ἀνάμεσα σ' ὅλα τὰ ἄλλα ἔθνη, σ' ὅλες τίς ἐπαρχίες. Τὰ ἔθιμά τους διαφέρουν ἀπ' αὐτὰ τῶν ἄλλων λαῶν καί ἐπιπλέον δέν ὑπακοῦν στοὺς νόμους σου. Δέ θὰ πρέπει, λοιπόν, βασιλιά, νὰ τοὺς ἀνεχθεῖς. Ἄν τό ἐγκρίνεις, ἄς ἀποφασιστεῖ ἐγγράφως νὰ ἐξολοθρευτεῖ ὁ λαός. Κι ἐγὼ ἐγγυῶμαι ὅτι θὰ καταβάλω δέκα ἀσημένια τάλαντα στό βασιλικὸ θησαυροφυλάκιο (3,8-9).*

Κι ἐγὼ θὰ καταβάλω δέκα ἀσημένια τάλαντα στό βασιλικὸ θησαυροφυλάκιο – ἡ ἱστορία τοῦ Ἀντισημιτισμοῦ καταγράφει ἀμέτρητες ἀπόπειρες ἐπιηρεασμοῦ τῆς ἐξουσίας, μέ δέλεαρ τὴν ἐνίσχυση τοῦ κρατικοῦ ταμείου!

Τὴν ἀρχὴ τοῦ Ἀντισημιτισμοῦ, γράφει ὁ Μητροπολίτης Μεθόδιος Φούγιας, βλέπουμε τὸν 2ο αἰῶνα π.κ.π. στά βίαια ἐπεισόδια στὴν Ἑλληνιστικὴ Ἀλεξάνδρεια, ἐναντίον τῆς ἀθητικῆς Ἰουδαϊκῆς κοινότητας. Ἐκτός ἀπὸ ἐμπορικὲς καί

κοινωνικές διαφορές, ή έχθρική στάση του Έλληνο-Ρωμαϊκού κόσμου προς τους Ίουδαίους όφειλόταν στή δυσκολία τής πολυθεϊστικῆς κοινωνίας νά αποδεχθεῖ στους κόλπους της μιά Μονοθεϊστική κοινότητα.

Στήν Ίουδαία, ό Άντίοχος Δ΄ ό Έπιφανής αποπειράθηκε νά καταργήσει τήν Ίουδαϊκή θρησκεία. Αυτό προκάλεσε τόν ξεσηκωμό τών Μακκαβαίων. Ήταν ή πρώτη εξέγερση στά χρονικά της Άνθρωπότητας γιά τήν προάσπιση τής πίστης καί τών πατρογονικῶν παραδόσεων. Τήν μνήμη τών Μακκαβαίων, σημειώνει ό *Παναγιώτης Μπρατσιώτης*, τιμᾶ ή Όρθόδοξη Έκκλησία στό πρόσωπο τών *Έπτά Παίδων* (*Β΄ Μακ. 7,1-17*) κάθε 1η Αύγούστου.

Ή άνεξαρτητοποίηση του Χριστιανισμού από τήν Ίουδαϊκή κοιτίδα, 2ο αἶωνα κ.π., επέτεινε τίς έντάσεις άνάμεσα στίς δύο θρησκευτικές κοινότητες. Ή διαμάχη Ίουδαίων καί Χριστιανῶν επικεντρώθηκε στήν έρμηνεία τής Βίβλου-κάθε πλευρά διεκδίκησε τό ιερό αυτό κείμενο ως δικό της. Ή μέν Χριστιανική κοινότητα, γράφει ό Άγγλικανός Θεολόγος *Τζέιμς Πάρκες*, διαβάξει στή Βίβλο *Χριστολογικές έρμηνείες*, ή δέ Ίουδαϊκή κοινότητα αγωνίζεται γιά τήν διαφύλαξη τής πατροπαράδοτης Βίβλου.

Γιά τήν κατανόηση του Άντισημιτισμού δέν άρκει ή ψυχολογία καί ή κοινωνιολογία, άπαιτείται, πρωτίστως, ή θεολογική προσέγγιση καί άνάλυση.

Ή καθιέρωση του Χριστιανισμού, 4ο αἶωνα κ.π., ως θρησκεία τής Ρωμαϊκῆς Αὐτοκρατορίας καί μετέπειτα του Βυζαντίου, επιδεινώσε τήν πολεμική κατά τών Ίουδαίων. Από τόν 5ο αἶωνα οί Ίουδαίοι κατηγοροῦνται ως «θεοκτόνοι». Κατηγορία ιστορικά άβάσιμη καί άτεκμηρίωτη· πού όμως, γράφει ό Γιώργος Παμπουκίης, μετέτρεψε πολλούς κατήγορους-Χριστιανούς σέ Έβραιοκτόνους!

Τά άντι-Ίουδαϊκά μέτρα πολλαπλασιάζονται μέ τίς Σταυροφορίες, τά πογκρόμ έναντίον αναρίθμητων Ίουδαϊκῶν κοινοτήτων, τήν έγκαθίδρυση τής Ίερᾶς Έξετάσεως στήν Ίβηρική Χερσόνησο. Όλα αυτά σηματοδοτοῦν τήν επέλαση ενός μακρόχρονου, σκοτεινοῦ καί άπάνθρωπου άντι-Ίουδαϊκοῦ Μεσαίωνα. Στήν πορεία, ή Άντισημιτική έξαλλοσύνη έμφανίζει μιά νέα ειδηχθῆ λιβελογραφία, τήν Αιματική Κατηγορία, περί δολοφονίας Χριστιανοπαίδων γιά τήν έτοίμασία τών Αζύμων του Πέσαχ. Μιά κατηγορία μέ πολλά θύματα Ίουδαίους σέ όλη τήν Εὐρώπη. Άνάμεσα στους διαδότες ύπῆρξαν μοναχοί καί ιεροκίηρες, όπως ό Κοσμάς ό Αιτωλός. Στήν Ελλάδα θύμα τής τελευταίας καταγεγραμμένης Αιματικῆς Κατηγορίας ἦταν ή νεαρή έβραία Ρουμπίνα Σάρδα στήν Κέρκυρα τό 1891.

Όφείλουμε νά θυμόμαστε τήν έντιμη καί θαρραλέα στάση του Μητροπολίτη Ζακύνθου Διονυσίου Λάτα, στά μέσα του 19ου αἶωνα, άπέναντι στίς άπάνθρωπες κατηγορίες φθόνου καί άμάθειας. Από τίς σπῆλες του περιοδι-

κοῦ Σιών, πού ὁ ἴδιος διψύθουε, κατέκρινε ὄσους διαδίδουν τέτοιους μύθους. «Αἱματικοὶ λίβελαι», ἔγραφε, «ἐκτοξεύθηκαν πρῶτα κατὰ Χριστιανῶν ἀπὸ Ρωμαίους εἰδωλολάτρεις αὐτοκράτορες»!

Ἡ Σύνοδος τοῦ Λατερανοῦ τὸ 1215 κατέστησε ὑποχρεωτικὸ τὸ καρφίτσωμα εἰδικοῦ ἐμβλήματος στό πανωφόρι τῶν Ἰουδαίων. Αὐτός ὁ νόμος ἀποτέλεσε τὸν πρόδρομο γιὰ τὸ Κίτρινο Ἐξάλφα στά ροῦχα τῶν Ἰουδαίων, πού ἐπέβαλαν οἱ Ναζὶ σύμφωνα μέ τούς Νόμους τῆς Νυρεμβέργης.

Ὁ Γαλλοεβραῖος ἱστορικός καὶ ἐπιθεωρητὴς ἐκπαίδευσης Ζύλ Ἰζάκ (1917-1962), ἀφιερώθηκε τὰ τελευταῖα εἴκοσι χρόνια τῆς ζωῆς του στή μελέτη τοῦ θρησκευτικοῦ Ἀντισημιτισμοῦ. Τὸ τελευταῖο μικρὸ ἀλλά περιεκτικὸ βιβλίο του *Ἡ Διδασκαλία τῆς Περιφρόνησης*, ξεκινáει μέ τὸν στίχο ἀπὸ τὸ Κατὰ Ἰωάννη Εὐαγγέλιο, (14,2) πού λέει:

*Στὸ σπίτι τοῦ πατέρα μου, ὑπάρχουν πολλὰ διαμερίσματα.*

«Φοβοῦμαι», παρατηρεῖ ὁ Ζύλ Ἰζάκ, «ὅτι ὑπάρχουν πολλὰ περισσότερα διαμερίσματα στό σπίτι τοῦ Σατανᾶ, γιὰ νά στεγάσουν τὰ χίλια εἶδη Ἀντισημιτισμοῦ, ὅπου το πῶ βίαιο εἶδος εἶναι ἀσφαλῶς ὁ Χιτλερικός Ἀντισημιτισμός».

Στις 4 Ὀκτωβρίου 1965, κατὰ τὴν Β΄ Σύνοδο τοῦ Βατικανοῦ, δημοσιοποιήθηκε ἡ *Nostra Aetate*, ἡ Διακήρυξη τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας γιὰ τίς σχέσεις της μέ τὸν Ἰουδαϊσμὸ καὶ τὴν ἀποκατάσταση τοῦ Ἰουδαϊκοῦ Λαοῦ ἀπὸ τὸ στίγμα τῆς «θεοκτονίας». Σηματοδοτεῖ ἐπίσης τὸ τέλος ἑνὸς Δισχιλιετοῦς Χριστιανικοῦ Ἀντισημιτισμοῦ. Ὅσο ἡ Διακήρυξη ἐφαρμόζεται σωστά, ἀποτελεῖ πηγὴ εὐλογίας ὄχι μόνον γιὰ τούς Ἰουδαίους ἀλλὰ γιὰ ὀλόκληρη τὴν ἀνθρωπότητα. Διώκτης καὶ Διωκόμενος πορεύονται ἐφεξῆς μαζί γιὰ τὴν προαγωγή παναθρώπων ἰδανικῶν.

Ἐπιτρέψτε μου νά ἐκφράσω ἐδῶ τὴν εὐχὴ γιὰ ἀντίστοιχη διακήρυξη ἀπὸ τὴν Ὀρθόδοξη Χριστιανικὴ Ἐκκλησία.

Ὁ Ἰουδαϊκὸς Μεσαίωνας διήρκησε ὡς τὸ χάραμα τοῦ Διαφωτισμοῦ καὶ τὸ γκρέμισμα ἀπὸ τὰ τεῖχη στά Γκέττο. Ἡ θέση τῶν Ἰουδαίων, ὅμως, δέν ὁμαλοποιήθηκε. Τὸν 18ο καὶ 19ο αἰῶνα εἶδαμε τὴν ἐμφάνιση ἑνὸς Νέου Ἀντισημιτισμοῦ, τοῦ ἐπονομαζόμενου «ἐπιστημονικοῦ». Σέ πανεπιστημιακὰ ἀμφιθέατρα καὶ ἐργαστήρια, ἀκούγονταν λόγοι γιὰ τὴν ὑπεροχὴ τῆς Ἄριας Φυλῆς καὶ τούς Ὑπανθρώπους Ἰουδαίους. Τίς συνέπειες αὐτοῦ τοῦ παραλογισμοῦ ἔζησε ἡ Ἀνθρωπότητα στά μέσα του 20οῦ αἰῶνα, μέ Στρατόπεδα Συγκεντρώσεως, Θαλάμους Ἀερίων, Κρεματόρια.

Σήμερα καλοῦμαστε νά ὀρίσουμε ἕναν δρόμο πού θὰ πορευθοῦμε ὄλες οἱ διαφορετικὲς θρησκευτικὲς καὶ πολιτισμικὲς παραδόσεις. Πρέπει νά μάθουμε



νά σεβόμαστε κάθε διαφορετικό πιστεύω. Νά όμοноοῦμε στήν τήρηση τῶν νόμων τοῦ κράτους, καί νά μή γινόμαστε νομοθέτες τοῦ ἑαυτοῦ μας. Νά συμβάλουμε στήν ἐδραίωση ἰσονομίας καί ἰσοπολιτείας γιά ὅλους τοὺς ἀνθρώπους. Νά θυμόμαστε τά λόγια στό *Δευτερονόμιον* (16,20), πού ἀφοροῦν κάθε Μονοθεϊστί:

*Τό δίκαιο, τό δίκαιο μόνο θά ἐπιδιώκετε, ὥστε νά ζήσετε καί νά εὐημερήσετε.*

Στή Βίβλο ἡ δικαιοσύνη ἀγκαλιάζει τόν ὁμοεθνή, ἀλλά καί τόν ἄλλοεθνή· προστατεύει τόν γηγενή, ὅπως καί τόν πάροικο. Στό βιβλίο *Ἀριθμοί* (15,14-16) διαβάζουμε:

*Ἄν ξένος μείνει μαζί σας... ἕνας νόμος θά ἰσχύει γιά πάντα γιά ἐσᾶς καί τόν ξένο... Ἕνας νόμος καί μιᾶ ἐντολή θά ἰσχύει γιά ἐσᾶς καί γιά τοὺς ξένους πού μένουν μαζί σας.*

Δίκαιο στή Βίβλο σημαίνει νά μή χρησιμοποιοῦμε ἄδικα μέσα· νά σεβόμαστε κάθε πολιτισμική παράδοση. Ὁ Προτεστάντης Θεολόγος Γιόχαν Χέρντερ ἐγγραψε: «*τίποτε δέν εἶναι πιό βάρβαρο ἀπό τό νά περιφρονεῖ ἢ νά ποδοπατεῖ κανεῖς μιᾶ πολιτιστική κληρονομιά!*»

Δίκαιο στή Βίβλο σημαίνει νά χρησιμοποιοῦμε τόν γραπτό καί τόν προφορικό λόγο μέ προσοχή· ὄχι μόνο γιά τήν ἀκριβή διατύπωση τῶν σκέψεων, ἀλλά καί μέ σεβασμό πρὸς τά αἰσθήματα κάθε συνανθρώπου. Ἡ γλῶσσα εἶναι ἕνα μικρό ἀλλά πανίσχυρο ἐργαλεῖο· προάγει τό καλό καί τό ἠθικό, ἀλλά καλλιεργεῖ ἐξίσου τό κακό.

Πρὶν ὁ Ἀντισημιτισμός ἐκδηλωθεῖ ὡς φυσική βία, ἐμφανίζεται καί δρᾷ ὡς λεκτική ἀπειλή καί ὡς ἔντυπη τρομοκρατία. Πρῶτα ἐκδόθηκε τό βιβλίο τοῦ Χίπλερ *Ὁ Ἄγὼν μου*, καί ἔπειτα στρώθηκε ὁ δρόμος πρὸς τό Ἄουσβιτς. Τό σατανικό αὐτό λιβελογράφημα ἐξακολουθεῖ καί κυκλοφορεῖ. Ἡ ἐλευθερία τῆς ἔκφρασης καί ἡ διακίνηση ἰδεῶν, θά εἰπωθεῖ, εἶναι δικαίωμα· θά πρόσθετα ὅτι εἶναι ἱερό δικαίωμα. Ὅμως, δικαίωμα εἶναι καί ἡ προστασία τῆς κοινῆς, ἰδιαίτερα τῶν νέων, ἀπὸ τόν σκοταδισμό καί τό μίσος πού σκορποῦν στίς ψυχές τέτοια λιβελογραφήματα.

Παρόμοια περίπτωση εἶναι τό πλαστογράφημα *Τά Πρωτόκολλα τῶν Σοφῶν τῆς Σιών*. Παρά τίς τελεσίδικες ἀποφάσεις Ἀνωτάτων Εὐρωπαϊκῶν Δικαστηρίων, ἐξακολουθεῖ καί κατέχει περίοπτη θέση στοὺς πάγκους σέ κάθε λαϊκό πανηγύρι. Οἱ ἀρχές τῆς Πολιτείας ὀφείλουν νά ἐνημερώνουν γιά τό περιεχόμενο τέτοιων ἐκδόσεων καί γιά τό ποιόν τῶν συγγραφέων.

Στήν Καινή Διαθήκη, *Ἐπιστολή Ἰακώβου* (3ο κεφ.), διαβάζουμε ἕνα ὠραῖο κείμενο γιά τήν ἀχαλίνωτη γλῶσσα:

*Άδελφοί μου, μίν κάνετε όλοι σας τό δάσκαλο... όλοι μας κάνουμε σφάλματα. Η γλώσσα είναι ένα μικρό μέλος, μπορεί καί κανυχάται όμως για μεγάλα πράγματα. Είναι... σάν τί φωτιά. Ένας όλόκληρος κόσμος άδικίας... Μ' αυτήν εύλογοΰμε τό Θεό... καί μ' αυτή καταριόμαστε τούς ανθρώπους πού πλάστηκαν καθ' όμοίωση του Θεού.*

Πώς λοιπόν στίς σύγχρονες κοινωνίες θά ζήσουμε άρμονικά; Μιά άπάντηση διαβάζουμε στό βιβλίο του προφήτη *Μιχαία* (4,5):

*Άλλά όλοι οί λαοί θά πορεύονται καθένas με τό όνομα του θεού του και έμεις οί Ιουδαίοι θά πορευόμαστε με τ' όνομα Κυρίου του Θεού μας, αιώνια, παντοτινά.*

Οί Ιουδαίοι, λέει ο Μιχαίας, θά πορεύονται με όδηγό τίν θρησκευτική τους διδασκαλία· καί οί άλλοι λαοί θά ακολουθοΰν τίν δική τους κληρονομιά.

Στήν Ιουδαϊκή Γραμματεία γίνεται λόγος για *Έπτά Νωαχικές Έντολές*<sup>1</sup> πού, κατά τόν Φίλωνα, συνιστοΰν έναν «φυσικό νόμο», δεσμευτικό για κάθε άπόγονο του Νώε. Όσοι τηροΰν αυτές τίς έντολές, ανεξάρτητα ποιά θρησκευτική δοξασία ακολουθοΰν, αναγνωρίζονται ως δίκαιοι – άνήκουν στους Δικαίους των Έθνών. Οί Νομοδιδάσκαλοι του Ταλμουδ είναι, ίσως, οί μόνοι θρησκευτικοί κατηχητές πού ποτέ δέν είπαν, «έξω από τίν Συναγωγή δέν υπάρχει σωτηρία!» Αντίθετα, υποστηρίζαν πάντοτε πώς κάθε έντιμος καί καλός άνθρωπος συμμετέχει στίς Θεϊκές εύλογίες. Η σωτηρία καί ή άμοιβή κάθε ανθρώπου δέν κρίνονται από τίν καταγωγή ή τό δόγμα, αλλά από τίν συμπεριφορά καί τά έργα του. Ο *Ιεζεκιήλ* (18,4) μίλησε άπερίφραστα περι άτομικής εύθύνης:

*Ό άνθρωπος πού άμαρτάνει, αυτός μόνον πεθαίνει.*

Ό Θεός λαμβάνει υπόψη μόνον πράξεις, συμπεριφορές, κι όχι τίν θρησκευτική ταυτότητα ενός άτόμου.

Μετά τόν Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο ο τίτλος *Δίκαιοι των Έθνών* άποδίδεται από τό ίδρυμα *Γιάντ Βασέμ* της Ίερουσαλήμ, σέ μί-Έβραίους πού έσωσαν Έβραίους από τούς Ναζί. Η σκέψη μας αυτή τί στιγμή στρέφεται με εύγνωμοσύνη: στόν Αρχιεπίσκοπο Δαμασκινό, τίν Περιγκίπισσα Άλίκη, τούς Μητροπολίτες Δημητριάδος Ίωακειμ, Χαλκίδος Γρηγόριο, Ζακύνθου Χρυσόστομο, τόν Δήμαρχο Ζακύνθου Λουκά Καρρέρ, τόν Αρχηγό της Αστυνομίας Άγγελο

<sup>1</sup> Βλ. Ιουδαίους Υπομνηματιστές για Γένεσις, 2:16-17. Οί Έντολές αυτές είναι: άπαγόρευση (α) ειδωλολατρίας, (β) βλασφημίας, (γ) φόνου, (δ) αίμομιξίας-μοιχείας, (ε) κλοπής-λυστείας, (στ) ύποχρέωση έγκαθίδρυσης δικαστηρίων, καί (ζ) άπαγόρευση άνάλωσις κρέατος από ζωντανό πλάσμα – αυτό πού οί αρχαίοι Έλληνες νόμοζαν *όμοφαγία*.

Έβερτ, τίς Άντιστασιακές Όργανώσεις καί δεκάδες Έλληνες ήρωες πού έσωσαν Έβραίους πού διώκονταν. Η μνήμη καί ή προσφορά τους ποτέ δέν θά ξεχασθεί. θά είναι γιά όλους τούς Ιουδαίους αιώνας φάρος τιμής καί διδαχής.

Σήμερα στή γλώσσα των ήμερών τής πανδημίας του Covid 19, ό Άντισημιτισμός, ό Ρατσισμός, ή Μισαλλοδοξία – αντιπροσωπεύουν σοβαρές μολυσματικές άρρώστιες. Οί αιτίες είναι πολλές, όπως καί οί ευθύνες άγκαλιάζουν πολλούς φυσικούς καί ήθικούς άποτουργούς. Όλους αυτούς όφείλουμε νά κατακρίνουμε καί νά στιγματίσουμε.

Μετά τό μοναδικό στά χρονικά έγκλημα τής Σοά, μέ Έξι Έκατομμύρια Ιουδαίους νεκρούς· μετά τήν άπόπειρα άφανισμού του Ιουδαϊκού Λαού καί τής Θρησκείας του· μετά τήν μεγάλη παγκόσμια κατακραυγή, είχαμε πιστέψει ότι ή άνθρωπότητα άπαλλάχτηκε άπό τό άγος του Άντισημιτισμού.

Η ειδυλλιακή εικόνα των πρώτων μεταπολεμικών δεκαετιών, γρήγορα ξεθώριασε. Έμφανίσθηκαν πάλι κήρυκες ενός Νέου Άντισημιτισμού. Στόχος τους σήμερα είναι ό Σιωνισμός καί τό Κράτος του Ισραήλ. Η ένταση κριτικής πού άσκείται άπέναντι στο Ισραήλ, δέν άσκείται γιά κανένα άλλο κράτος. Ένα παράδειγμα: ή Έπιτροπή Άνθρωπίνων Δικαιωμάτων του Ο.Η.Ε., έχει μετατραπεί σέ έργαστήριο παραγωγής Άντισημικών καί αντί-Ισραηλινών ψηφισμάτων, καί ή διεθνής κοινότητα παρακολουθεί, άκριβώς όπως τήν δεκαετία του 1930.

Έάν θέλουμε νά παλέψουμε γιά τήν επίλυση δια-θρησκευτικών καί διάπολιτιστικών αντιπαραθέσεων, όφείλουμε νά κοιτάμε κατάματα τά γεγονότα. Νά όδηγήσουμε στο περιθώριο τούς καλλιεργητές κάθε μισαλλοδοξίας, αυτούς πού έμπορεύονται τήν δυστυχία καί τήν άγνοια. Όλοι οί πολιτισμένοι άνθρωποι χάρηκαν καί χειροκρότησαν τήν άπόφαση του Άμερικανού Προέδρου Μπάϊντεν γιά τήν αναγνώριση τής Γενοκτονίας των Άρμενίων. Γιά άλλες γενοκτονίες, όμως, πότε θά ύπάρξει αντίδραση; Σήμερα Οίβητιανοί πιστοί του Δαλά Λάμα διώκονται, καί Ουϊγούροι Μουσουλμάνοι φυλακίζονται σέ στρατόπεδα στην Κίνα γιά νά κατηρθοϋν. Φανατικοί Ισλαμιστές σφαγιάζουν Κούρδους Γιαζίντις στο Βόρειο Ιράκ καί τί Συρία. Στή Νιγηρία, στο Μάλι Χριστιανικές κοινότητες έξοντώνονται άπό τρομοκράτες τής Μπόκα Χαράμ. Γιά όλα αυτά πότε θά ύπάρξει αντίδραση;

Μιά παλιά Χασιδική ιστορία μιλάει γιά δύο φίλους φοιτητές. Λέει ό ένας: «Φίλε μου, σ' άγαπώ». Ό άλλος τόν ρωτά: «Πές μου σέ παρακαλώ, τί είναι αυτό πού μέ ένοχλεί;». Ό πρώτος μέ άπορία λέει: «Πώς είναι δυνατόν νά ξέρω τί σέ ένοχλεί;». Καί ό άλλος άπαντά: «Άν δέν γνωρίζεις τί μέ ένοχλεί, πώς ισχυρίζεσαι ότι μ' άγαπάς;». Τό δίδαγμα τής ιστορίας είναι ότι πρέπει νά ενδιαφερόμαστε

γιά τὰ προβλήματα τῶν συνανθρώπων μας· νά βοηθοῦμε γιά τὴν ἐπίλυσή τους. Ἔτσι θά γκρεμίσουμε τὴν παραπληροφόρηση, τίς συκοφαντίες, τὸν φθόνο.

Οἱ δημαγωγοὶ σήμερα φοροῦν ἄλλοτε ἀκροδεξιό κι ἄλλοτε ἓνα πολύχρωμο ἀριστερό καπέλο. Ὅλοι τους ἐμπορεῦνται νοσηρές ἀντιλήψεις. Ὅταν αὐτές ξεθωριάζουν, ἐπινοοῦν νέους ἀποδιοπομπαίους τράγους.

Ὁ Ἀντισημιτισμὸς εἶναι ἡ πιό ὑπουλη ἀρρώστια καὶ βρίσκεται παντοῦ σε ἔξαρση. Ὁ Ζάν Πώλ Σάρτρ τον ἀποκάλεσε ἓνα διεστραμμένο πάθος. Ἄν ὁ Ἐβραῖος δέν ὑπῆρχε, ὁ ἀντισημίτης θά τὸν ἐπινοοῦσε.

Ὅταν μιλάμε γιά ἀτομικές εὐθύνες καὶ ὑποχρεώσεις ἀξίζει νά θυμηθοῦμε τὸ ρητό του Ταλμουδιστῆ Ἰλλέλ, πού εἰπώθηκε πρὶν δύο χιλιάδες περίπου χρόνια. Εἶπε:

Ἄν ἐγὼ δέν εἶμαι γιά τὸν ἑαυτό μου – τότε, ποιὸς θά εἶναι γιά μένα;

Κι ἂν ἐγὼ εἶμαι μόνο γιά τὸν ἑαυτό μου – τότε τί εἶμαι;

Κι ἂν ὄχι τώρα – τότε πότε;

*Ἄν ἐγὼ δέν εἶμαι γιά τὸν ἑαυτό μου, τότε, ποιὸς θά εἶναι γιὰ μένα: Δηλαδή, σχολιάζει ὁ Μωυσῆς Μαϊμονίδης, ἂν ἐγὼ δέν ἀγωνιστῶ νά ἐξηγησῶ τὸν ἑαυτό μου πρὸς ἀνώτερες πνευματικές σφαῖρες, τότε, ποιὸς θά τὸ κάνει γιά μένα; Ἡ ἀρετή, ἡ πνευματικὴ ἀναζήτηση εἶναι ὄχημα αὐστηρὰ ἀτομικό· ἂν ἓνας ἄνθρωπος δέν δαμάσει τὸν πειρασμό, ἂν δέν ὑπερτηθῆσει ἐμπόδια, τότε, ποιὸς θά τὸ κάνει;*

Κι ἂν ἐγὼ εἶμαι μόνο γιά τὸν ἑαυτό μου, τότε τί εἶμαι: Ἡ ἀλληλεγγύη πρὸς κάθε συνάνθρωπο εἶναι σημάδι πολιτισμοῦ καὶ ἀνθρωπιᾶς. Μόνον ὁ Κάϊν μπορεῖ καὶ ἀναφωνεῖ: Γιατί, μίπως φύλακας τοῦ ἀδελφοῦ μου εἶμαι ἐγώ; (Γέν. 4,9).

*Ἄν ὄχι τώρα, πότε; Ἡ ὥρα τοῦ καθήκοντος εἶναι τώρα, αὐτὴ ἡ στιγμή· ἂν περάσει, χάνεται ἀνεπίστρεπτα.*

Ὁ Ἰλλέλ, ἦταν ἄνθρωπος πρᾶος, ταπεινός, ὑπομονετικός. Δέν ἀγαποῦσε ἀπλῶς τὴν εἰρήνη, ἀλλὰ ἐπεδίωκε τὴν ἐγκαθίδρυσὶ της στὴν κοινωνία. Ἐπιζητοῦσε τὴν εἰρήνη μὲ ὅλους τοὺς ἀνθρώπους, καὶ ἐργάσθηκε ἀκαταπόνητα νά φέρει τὰ ἀδέλφια του κοντὰ στὴ Διδασκαλία τῆς Τορά. Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ στάση του ἀπέναντι στὴν ἐριστικὴ συμπεριφορὰ ὑποψήφιου προσήλυτου, πού ζήτησε νά διδαχθεῖ ὅλη τὴν Τορά ὅσο θά στέκονταν στὸ ἓνα πῶδι, δηλαδή σέ πολὺ σύντομο χρονικὸ διάστημα. Ὁ Ἰλλέλ δέν θύμωσε, ἀλλὰ τοῦ εἶπε:

«Ὅ,τι εἶναι σέ σένα μιστό, μὴν τὸ κάνεις στὸν συνάνθρωπό σου – αὐτὴ εἶναι ὅλη ἡ Τορά· πῆγαινε τώρα νά μελετήσεις τίς λεπτομέρειες!».

Διαβάζουμε στὴν Καινὴ Διαθήκη μιὰ ωραία παράφραση τοῦ ρητοῦ τοῦ Ἰλλέλ. Εἶναι θετικὸ νά βλέπουμε πόση ἐμπνευση καὶ καθοδήγηση, ἀντλοῦμε

ἀπό τὴν ἴδια πηγή. Στὸ *Κατὰ Ματθαῖον* Εὐαγγέλιο (7,12) διαβάζουμε:

«Ὅλα ὅσα θέλετε νὰ σᾶς κάνουν οἱ ἄλλοι ἄνθρωποι, αὐτὰ νὰ τοὺς κάνετε κι ἐσεῖς· σ' αὐτὸ συνοφίεται ὁ Νόμος καὶ οἱ Προφῆτες».

Ἡ Διδασκαλία τῆς Πεντατεύχου (Δευ. 6:4) περὶ Ἐνὸς *Μοναδικοῦ Θεοῦ* δέν συγκρούεται μέ τὴν διακήρυξη τοῦ Μιχαΐα περὶ σεβασμοῦ κάθε θρησκευτικῆς παράδοσης. Στὴν Ραββινικὴ Γραμματεία τὸ Μονοθεϊστικὸ πιστεύω διακηρύσσεται ὡς πρόταση πρὸς τὴν ἀνθρώπινη διάνοια· ποτέ, ὅμως, δέν ἐπιβλήθηκε ὡς πράξη *σωτηριολογική*. Ὁ Ἰουδαϊσμός ἔχει τὸ χάρισμα, ἔγραψε ὁ Ἐμμανουέλ Λεβινᾶς, νὰ βλέπει κάτω ἀπὸ τίς ποικίλες διδασκαλίες καὶ παραδόσεις, τὸν ἕναν ἄνθρωπο ὅμοιο μέ τὸν ἄλλο. Ἡ Βίβλος εἶναι σχολεῖο ξενοφιλίας καὶ ἐχθρὸς κάθε μορφῆς διακρίσεων.

Θὰ κλείσω μέ λόγια τοῦ 15ου ψαλμοῦ, πού περιγράφουν τὸν ἰδανικὸ ἄνθρωπο χαρακτηῖρα. Τὰ ἐγγύγια γιὰ τὸν καλὸ ἄνθρωπο, λέει ὁ Ψαλμωδός, εἶναι ἠθικὴ ἀκεραιότητα καὶ καθαρὸς λόγος:

*Μί γιαγκούρ μπεαολέχα: מִי יִגְדַּל בְּאֵזְרֵי מִי*

*Κύριε, ποιὸς θὰ παρεπιδημίσει στή Σκηνή Σου; Καὶ ποιὸς θὰ κατοικήσει στὸ ἅγιό Σου βουνό;*

*Αὐτὸς πού πορεύεται μέ εὐθύτητα, ἐφαρμόζει τὸ δίκαιο· καὶ μιλά τὴν ἀλήθεια μέσ στὴν καρδιά του.*

*Μέ τὴ γλῶσσα του δέν συκοφαντεῖ, δέν βλέπτει τὸν συνάνθρωπό του, οὔτε χλευάζει τὸν γείτονά του.*

*Καταφρονοῦν τὰ μάτια του τὸν ἀσεβῆ, τιμᾶ αὐτούς πού τὸν Θεὸ σέβονται· ὅταν ὑπόσχεται δέν ἀθετεῖ τὸν λόγο του, ὅ,τι κι ἂν τοῦ κοστίζει.*

*Δέν δανεῖζει μέ τόκο τὰ λεφτά του, δέν δωροδοκεῖται γιὰ νὰ βλάψει ἀθῶο· ὅποιος αὐτὰ πράττει, ποτέ του δέν θὰ κλονιστεῖ.*



ΒΕΑΤΡΙΚΗ ΣΑΪΑΣ-ΜΑΓΡΙΖΟΥ  
ΣΥΓΓΡΑΦΕΑΣ

## ΕΝΑ ΜΕΓΑΛΟ ΕΘΝΙΚΟ ΤΡΑΥΜΑ

Ήμουν πολύ μικρή όταν ρώτησα τόν πατέρα μου για τόν αριθμό 116257, πού ἦταν γραμμένος μέ ανεξίτηλο μελάني στό χέρι του. Τότε μου ἀπάντησε ἕνα ξερό «οἱ Γερμανοί». Ἐπρεπε νά μεγαλώσω λίγο γιά νά μάθω μέ λίγα λόγια ἀνάμεσα σέ λυγμούς, πώς παιδί ἦταν τότε ὁ πατέρας μου πού ὀδηγήθηκε μέ τήν οἰκογένειά του στά στρατόπεδα τοῦ Ἄουσβιτς. Ἐνα ἀνέμελο 16χρονο παιδί πού ζοῦσε εὐτυχισμένο μέ τήν οἰκογένειά του στή Θεσσαλονίκη. Μέχρι πού ἦρθαν οἱ Γερμανοί κι ἄρχισε ὁ τρόμος. Κι ἄρχισαν νά βεβηλώνουν τούς ἱερούς χώρους, νά λεπιατοῦν σπίτια. Δημιούργησαν γκέτο, τούς ἀνάγκασαν νά φοροῦν τί σφραγίδα τῆς τιμωρίας καί καταδίκης στό πέτο, τό κίτρινο ἄστρο τοῦ Δαυίδ, τούς ἐκμηδένισαν τήν ἀξιοπρέπεια, τούς καταρράκωσαν τό ἠθικό καί, τέλος, τούς φόρτωσαν στά τρένα τοῦ θανάτου καί τούς ὀδήγησαν στό Ἄουσβιτς γιά τήν τελική λύση. Ὁ παππούς μου, Μεντές Σαΐας, δέν κρίθηκε ἱκανός γιά ἐργασία καί ἀπό τό πρῶτο βράδυ ὀδηγήθηκε στους θαλάμους ἀερῶν. Ὁ πατέρας μου καί τά ἀδέρφια του κρίθηκαν ἱκανοί νά δουλέψουν. Πείνα, κρύο, κακουχίες, ἡ σκληρή καθημερινότητά τους. Κάθε μέρα ἔλεγχος καί διαλογή. Ἐσύ ζεῖς, ἐσύ πεθαίνεις. Μιά μέρα οἱ Γερμανοί ἐπέλεξαν τόν πατέρα μου γιά πειραματόζωο. Τοῦ ἔκαναν ἐγχείρηση σκωληκοειδίτιδας χωρίς νάρκωση. Ἦθελαν νά δοῦν πόσο ἀντέχει ἕνα 16χρονο παιδί. Ὁ πατέρας μου ἄντεξε. Μέσα στήν ἀτυχία του ὑπῆρξε τυχερός. Δίπλα του ἄλλα παιδιά, ἄτυχα αὐτά, ὑποβάλλονταν σέ ἄλλου εἴδους βαριές ἐγχειρήσεις.

Ὁ πατέρας μου μετά ἀπό 3 χρόνια κράτησης σέ πολύ σκληρές συνθήκες γύρισε ὀρφανεμένος καί παρ' ὅλο τό βάρος τῆς μνήμης πού κουβαλοῦσε, συνέχισε νά ζεῖ. Ἐφτιαξε οἰκογένεια, δημιούργησε ἀλλά ποτέ δέν ξέχασε. Ὅμως σπάνια μιλοῦσε γι' αὐτά πού πέρασε. Κανένας ὄμηρος δέν μιλοῦσε γιά πολλά χρόνια. Ἐμένα ὁ πατέρας μου, ὅταν ξεκινοῦσε νά μᾶς διηγηθεῖ κάτι, ἕνας κόμπος τοῦ ἔκλεινε τόν λαμῖο, δάκρυα κυλοῦσαν ἀπό τά μάτια του καί σταμα-



*Ἡ οἰκογένεια τοῦ πατέρα μου Ἰωσήφ Σαΐας καί ὁ πατέρας μου λίγο πρὶν πεθάνει.*

τοῦσε. Τίποτα δὲν μαρτυροῦσε τὴν ὀδύσσεια τοῦ μικροῦ Ἰωσήφ Σαΐας, ἐκτός ἀπὸ τὸν ἀριθμὸ στό χέρι του. Ἦταν ἕνας χαρούμενος, γελαστός, ἀνοιχτός καί ἐπιδεικτικός στὴν διαφορετικότητα, ἄνθρωπος, πού εἶχε ἔγνοια του νά μὴ μᾶς λείπει τίποτα. Δυστυχῶς ὅμως, ἀπὸ τίς κακουχίες πού εἶχε περάσει μικρός, ἀρρώστησε πολὺ νέος ἀπὸ βαρὺ ἄσθμα. Κρατιόταν ὅμως ἀπὸ τὴ ζωὴ μὲ νύχια καί μὲ δόντια. Καί ξέρετε γιατί; Ἀπὸ φόβο, μὴν ξεχαστεῖ τὸ μεγαλύτερο ἔγκλημα τοῦ 20οῦ αἰῶνα, τὸ ὀλοκαῖτωμα. Ἔλεγε μὲ ἀγωνία, «*ἐδῶ ζῶ καί τὸ ἀμφισβητοῦν, φαντάσου τί θά γίνει ἂν πεθάνουμε ἐμεῖς οἱ ζωντανές ἀποδείξεις*». Καί συμπλήρωνε μὲ πικρία, «*ἀκόμα κι ἡ ἴδια μου ἡ πατρίδα, πού τὴν ὑπερέτησα πιστά, πού γι' αὐτὴν θυσιάστηκε στό Ἀλβανικὸ ὁ ἀδελφός μου, σιωπᾶ καί δὲν κάνει καμιὰ ἀναφορὰ στό γεγονός αὐτό. Κι ἡ πόλη μου ἡ Θεσσαλονίκη; Σάν νά μὴν συνέβη. Σάν νά μὴν ἔγινε τίποτα*».

Εἶχε ἐκδοθεῖ, θυμᾶμαι, τὸ πρῶτο μου βιβλίο ὅταν μὲ φώναξε. «*Τώρα κάτσε νά σ' τά πῶ. Νά τά γράψεις. Γιά νά μείνουν*». Καί μοῦ τά εἶπε. Ὅλα. Κι ἐγὼ τὸν ἄκουγα μὲ ὀρθάνοιχτα, ἀπὸ τὴ φρίκη τῶν ὅσων ἄκουγα, μάτια καί τοῦ ὑποσχέθηκα πὼς δὲν θά ξεχάσω ποτέ καί πὼς ὅσο ζῶ θά κάνω ὅ,τι περνάει ἀπὸ τὸ χέρι μου νά μάθουν τίς ἀλήθειες ὅσο τὸ δυνατόν περισσότεροι ἄνθρωποι, καί εἰδικὰ οἱ νέοι, καί αὐτοὶ νά τίς μεταφέρουν στίς ἐπόμενες γενιές. Λίγες μέρες μετὰ πέθανε. Κι ἐγὼ ἔγραψα τὴν ἱστορία του στό βιβλίο μου μὲ τίτλο «*Τὸ βραχιόλι τῆς φωτιᾶς*».

Ὁ πατέρας μου δὲν ἔζησε γιὰ νά δεῖ πὼς τὸν Ἰανουάριο τοῦ 2004 μὲ ὁμόφωνη ἀπόφαση ἡ Βουλὴ τῶν Ἑλλήνων καθιέρωσε τὴν 27η Ἰανουαρίου ὡς Ἡμέρα Μνήμης τῶν Ἑλλήνων Ἑβραίων Μαρτύρων καί Ἠρώων τοῦ Ὀλοκαυτώματος, γιὰ νά τιμᾶται κάθε χρόνο ἡ μνήμη τῶν χιλιάδων ἀθῶων Ἑλλήνων Ἑβραίων, πού ἔχασαν τὴ ζωὴ τους στὰ ναζιστικὰ στρατόπεδα συγκέντρωσης.



Ἡ ἡμερομηνία ἐπιλέχθηκε ἐπειδή τὴν 27η Ἰανουαρίου τοῦ 1945 τὰ προελαύνοντα σοβιετικά στρατεύματα ἐλευθέρωσαν τὸ στρατόπεδο τοῦ Ἄουσβιτς. Νιώθω πὼς ὁ πατέρας μου ἐκεῖ πάνω θὰ εἶναι πρὸ ἡσυχος πὼς οἱ ἀλήθειες δὲν θὰ ξεχαστοῦν. Πὼς ἡ Ἑλλάδα δὲν θὰ τὸν ξεχάσει. Γιατί ἦταν παιδί της!

200 χρόνια ἀπὸ τὴν ἐπανάσταση τοῦ 1821 φέτος, καὶ καλοῦμαστε νὰ ἐστιάσουμε στὰ τῆς Ἐπανάστασης, ἀλλὰ καὶ γενικά σπὴν πορεία τῆς Ἑλλάδας αὐτὰ τὰ χρόνια. Γιὰ τὴν Ἑλλάδα πέρασαν 200 χρόνια φωτός καὶ σκιᾶς! Μὲ γεγονότα πού πράγματι μᾶς κάνουν ὑπερήφανους, ἀλλὰ καὶ μὲ γεγονότα τραυματικά, πού αἰμορραγοῦν. Τὰ μεγάλα ἐθνικά μας τραύματα εἶναι τὰ φαντάσματά μας καὶ συνυπάρχουν μαζί μας. Ὁ ἐθνικός διχασμός, ἡ Μικρασιατική Καταστροφή καὶ ἡ Γενοκτονία τοῦ ποντιακοῦ ἑλληνισμοῦ, ὁ ἐμφύλιος, ἡ δικτατορία, ἡ τραγωδία τῆς Κύπρου, ἡ ἐξόντωση τῶν Ἑλλήνων Ἑβραίων ἀπὸ τοὺς Ναζί, εἶναι τραυματικά γεγονότα πού μᾶς ἀκολουθοῦν. Πιστεύω πὼς ἂν προσπαθίσουμε νὰ καταπνίξουμε τὰ τραύματά μας κρύβοντάς τα κάτω ἀπὸ τὸ χαλί ἢ διαγράφοντάς τα, δὲν φεύγουν. Μία κοινωνία πρᾶττει νὰ ἀναγνωρίσει τὰ τραύματά της ἐὰν θέλει νὰ προχωρήσει. Ἐμεῖς οἱ Ἕλληνες κάποια τραύματα τὰ διαχειριστήκαμε μὲ θάρρος καὶ τὰ ἐπουλώσαμε, κάποια ἀπλῶς τὰ ξεχάσαμε καὶ ἐκλείσαν μόνον τοὺς κι ἄλλα μᾶς ταλαιπωροῦν ἀκόμα. Τὸ τραῦμα τῆς ἐξόντωσης τῶν Ἑλλήνων Ἑβραίων δυστυχῶς ὑποτιμήθηκε καὶ κρύφτηκε γιὰ πολλὰ χρόνια. Μετατέθηκαν οἱ αἰτίες τοῦ μόνο στοὺς κακοὺς ἐχθροὺς, στὶς διεθνεῖς συγκυρίες καὶ σὲ θρησκευτικά σύνδρομα. Ἡ Ἑλληνική Πολιτεία καὶ κοινωνία προσποιήθηκε πὼς δὲν τὴν ἀφοροῦσε. Πίστεψε πὼς εἶχε πληγωθεῖ ὄχι τὸ δικό της ἀλλὰ ἓνα ξένο ἀλλόθρησκο σῶμα.

Ὅμως, ἦταν τὸ ἴδιο τὸ σῶμα τῆς Ἑλληνικῆς κοινωνίας, πού πληγώθηκε. Οἱ Ἑβραῖοι τῆς Ἑλλάδας εἶναι Ἕλληνες πολίτες. Ἔχουν παρουσία σπὴν Ἑλλάδα αἰώνων, ἀκόμα καὶ πρὸ Χριστοῦ. Εἶναι φιλήσυχοι, νομοταγεῖς, δραστήριοι πολίτες, ὑπηρετοῦν στὸν στρατό καὶ πάντα ὑπερασπίστηκαν τὴν πατρίδα, ὅταν τοὺς καλοῦσε. Πολέμησαν σπὴν Ἀλβανία καὶ θυσίαστηκαν. Γνωστός εἶναι ὁ ἥρωικός Συνταγματάρχης Μαρδοχαῖος Φριζῆς. Ἔχουν ἀναδειχθεῖ ἀπὸ τοὺς κόλπους τῶν Ἰσραηλιτικῶν κοινοτήτων ἀξιόλογοι ἐπιστήμονες, ἐπιτυχημένοι ἐπιχειρηματίες, ἔγκριτοι ἱστορικοί καὶ συγγραφεῖς. Τὰ μέλη τῶν κοινοτήτων τηροῦν τὰ ἥθη, τὰ ἔθιμα καὶ τίς παραδόσεις, τιμῶντας συγχρόνως τὴν διπλή τους ταυτότητα, αὐτὴν τοῦ Ἕλληνα καὶ Ἑβραίου στό θρήσκευμα. Εἶναι πολὺ σημαντικό γιὰ ὅλους τοὺς Ἕλληνες, οἱ καινούργιες γενιές νὰ διδαχθοῦν καὶ νὰ συνειδητοποιήσουν πὼς οἱ Ἕλληνες Ἑβραῖοι εἶναι ἀναπόσπαστο κομμάτι τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ. Πὼς ἔζησαν τὴν κοινὴ μοῖρα τοῦ τόπου αὐτοῦ, τὸν ἀγάπη-

σαν, πολέμισαν και θυσιάστηκαν γι' αυτόν. Είναι σημαντικό να μάθουν οι καινούργιες γενιές πώς, όταν οι Γερμανοί έκαιγαν στα στρατόπεδα Έβραίους, πληγώθηκε η Ελλάδα γιατί ήταν παιδιά της, αυτά που καιγόταν.

Με πρώτη τήν Θεσσαλονίκη να χάνει τους 56.000 Έβραίους κατοίκους της, αυτό κι αν θεωρείται λαβωματιά στον κοινωνικό, πολιτιστικό και οικονομικό ιστό της πόλης και γενικά της χώρας.

Η Ελλάδα τα τελευταία χρόνια κάνει μεγάλες προσπάθειες για να αντιμετωπίσει το τραύμα της αυτό, ανατρέχοντας στην ιστορία και τις αλήθειες της, σκύβοντας πάνω τους και αναγνωρίζοντάς τες. Πανελλαδικές εκδηλώσεις με έγκριτους όμιλητές, μαθητικές εκδηλώσεις, διαγωνισμοί, ανεγέρσεις Μνημείων, τυμπικές εκδηλώσεις σε επιζήσαντες ομίλους, επισκέψεις-προσκυνήματα στα στρατόπεδα του Άουσβιτς, δημιουργία Μουσείου για τους Έλληνες ομίλους στο Άουσβιτς, δημιουργία Μουσείου Όλοκαυτώματος στην Θεσσαλονίκη, είναι μερικές ενέργειες προς αυτήν τήν κατεύθυνση.

Φέτος η Ελλάδα συγχρόνως με τήν επέτειο των 200 χρόνων από τήν Επανάσταση, αναλαμβάνει και τήν Προεδρία της Διεθνούς Συμμαχίας για τή Μνήμη του Όλοκαυτώματος (IHRA)<sup>1</sup>, και αυτό είναι μιá ευκαιρία δέσμευσης της

<sup>1</sup> Η Διεθνής Συμμαχία για τή Μνήμη του Όλοκαυτώματος (IHRA) είναι διακυβερνητικός οργανισμός σκοπός του οποίου είναι να εξασφαλίσει τή στήριξη της κοινωνίας και των πολιτικών ηγεσιών, των χωρών-μελών στην εκπαίδευση, διατήρηση της μνήμης και έρευνα γύρω από τό Όλοκαύτωμα, σε εθνικό αλλά και διεθνές επίπεδο.

Η ιδέα για τή δημιουργία του IHRA άνηκει στον πρώην Πρωθυπουργό της Σουηδίας Goran Persson, ο οποίος τό 1998 θέλησε να ιδρύσει ένα διεθνή οργανισμό με σκοπό τήν εκπαίδευση των νέων γύρω από τό Όλοκαύτωμα σε όλα τα μίκη και τά πλάτη της Γης. Στην απόφασί του αυτή προσέτρεξε σε στήριξη του τότε Προέδρου των ΗΠΑ Bill Clinton και του τότε Πρωθυπουργού της Βρετανίας Tony Blair. Σε διεθνές φόρουμι που συνεκλήθη με πρωτοβουλία του Σουηδού Πρωθυπουργού στή Στοκχόλμη μεταξύ 27 και 29 Ιανουαρίου 2000 με τή συμμετοχή εκπροσώπων 46 κυβερνήσεων, μεταξύ των οποίων συγκαταλέγονταν 23 Άρχηγοί Κρατών ή Πρωθυπουργοί και 14 Υπουργοί και Υφυπουργοί, οι συμμετέχοντες κατέληξαν στην ύπογραφή Διακήρυξης, γνωστής έκτοτε ως Διακήρυξης της Στοκχόλμης, στις Άρχές της οποίας θεμελιώθηκε η Διεθνής Συμμαχία για τή Μνήμη του Όλοκαυτώματος.

Ο IHRA σήμερα αριθμεί 31 χώρες-μέλη, 10 χώρες-παρατηρητές και 7 συνεργαζόμενους μόνιμους εκπροσώπους διεθνών οργανισμών. Η συμμετοχή είναι ανοιχτή σε όλες τις χώρες που επιθυμούν να γίνουν μέλη, υπό τόν όρο ότι δεσμεύονται από τις Άρχές της Διακήρυξης της Στοκχόλμης προκειμένου να εφαρμόσουν στα εθνικά τους προγράμματα τή διδασκαλία του Όλοκαυτώματος, τή διατήρηση της μνήμης του, και τήν έρευνα γύρω από τό μείζον αυτό θέμα. Η Ελλάδα εντάχθηκε στον IHRA τό έτος 2005.

Κάθε χώρα-μέλος εκπροσωπείται από εθνική αντιπροσωπεία που ορίζει η κυβέρνηση κάθε χώρας, αλλά και εξειδικευμένες επιτροπές που έχουν συσταθεί για τήν αντιμετώπιση του αντισημιτισμού και της άρνησης του Όλοκαυτώματος, και τή γενοκτονία των Ρομά και τις συνθήκες διαβίωσής τους σήμερα, άλλες γενοκτονίες, και εν τέλει νέες προκλήσεις που αντιμετωπίζει η εκπαίδευση του Όλοκαυτώματος. Μείζονος σημασίας θεωρείται και τό πολυετές πρόγραμμα που ξεκίνησε σχε-

έλληνικής κοινωνίας να παραμείνει σέ εγρήγορση έναντια στόν ρατσισμό, τόν αντισημιτισμό καί τί λήθη τών θυμάτων τού Όλοκαυτώματος. Κεντρικό θέμα τής Έλληνικής Προεδρίας είναι ή «Διδασκαλία καί μάθηση γιά τό Όλοκαύτωμα: Έκπαίδευση γιά έναν κόσμο χωρίς ποτέ ξανά γενοκτονία». Στο πλαίσιο αυτό θά διεξαχθεί σειρά εκδηλώσεων μέ στόχο τήν εκπαίδευση τών νεότερων γενεών, αλλά καί όλόκληρης τής κοινωνίας γιά τό τί σημαίνει Όλοκαύτωμα, ώστε νά μίν επαναληφθεί ποτέ.

Θά κάνω παρακάτω μιά μικρή προσπάθεια νά πλησιάσω καί νά αναδειξω τίς αλήθειες αυτού τού μεγάλου τραύματος.

Στόν πίνακα πού παραθέτω μπορεί κανείς νά δει πόσοι Έβραιοι ζούσαν σέ διάφορα μέρη καί πόσοι έμειναν μετά τούς Γερμανικούς διωγμούς τού 1943 καί 1944. Τά ποσοστά άπωλειών είναι άνατριχαστικά.

ΚΟΙΝΟΤΗΤΕΣ	Πληθυσμός πρό καί μετά τούς διωγμούς	
<b>ΘΡΑΚΗ</b>		
1. Διδυμοτείχου	900	33 (96% άπώλεια)
2. Νέας Όρεστιάδας	197	3 (98%)
3. Άλεξανδρούπολης	140	4 (97%)
4. Κομοτηνής	819	28 (96%)
5. Εάνθης	550	6 (99%)
<b>ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ</b>		
6. Καβάλας	2.100	42 (98%)
7. Δράμας	1.200	39 (97%)
8. Σερρών	600	3 (99%)

τικά πρόσφατα καί έστιάζει στήν καταγραφή καί μελέτη τών τόπων μαρτυρίου, τίν πρόσβαση σέ άρχεία, τίν εκπαιδευτική έρευνα καί τίν Ήμέρα Μνήμης τού Όλοκαυτώματος.

Ή κατ' έτος έναλλασσόμενη Προεδρία τής Διεθνούς Συμμαχίας ανατίθεται κατόπιν ψηφοφορίας στά κράτη πού εκδηλώνουν έπιθυμία νά τίν αναλάβουν. Γιά τό 2021 ψηφίστηκε ή Έλλάδα γιά τίν προεδρία.

Τό 2016, πού τίν προεδρία είχε ή Ρουμανία, ό Πρόεδρος της κ. Λούσιαν Φάτου επέλεξε τί Λάρισα μέ τίν ιστορική της μικρή αλλά δραστήρια Ίσραηλτική Κοινότητα, γιά νά γίνουν οι κεντρικές εκδηλώσεις, μέ τί συνεργασία τής Περιφέρειας Θεσσαλίας, τού Δήμου Λαρισαίων, τής Ίσραηλτικής Κοινότητα Λάρισας καί τού Διαχρονικού Μουσείου.

ΜΕΡΟΣ Ζ΄. ΤΟΥ ΚΑΙΡΟΥ ΜΑΣ

9. Θεσσαλονίκης	56.000	1.950 (96%)
10. Βέροιας	460	131 (72%)
11. Καστοριάς	900	35 (96%)
12. Φλωρίνης	400	64 (84%)
ΘΕΣΣΑΛΙΑ		
13. Τρικάλων	520	360 (31%)
14. Λαρίσης	1.120	726 (35%)
15. Βόλου	872	645 (26%)
ΣΤΕΡΕΑ ΕΛΛΑΔΑ		
16. Χαλκίδας	325	170 (48%)
17. Αθηνών	3.000	4.930 (+64%) <sup>2</sup>
ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΣ		
18. Πατρῶν-Άγρινίου	265	152 (43%)
ΗΠΕΙΡΟΣ		
19. Ίωαννίνων	1.850	163 (91%)
20. Πρεβέζης	250	15 (94%)
21. Άρτης	384	60 (84%)
ΝΗΣΟΙ		
22. Κέρκυρας	2.000	185 (91%)
23. Ζακύνθου	275	275 (0%)
24. Χανίων-Κρήτης	350	7 (98%)
25. Ρόδου	1.701	40 (97%)
ΣΥΝΟΛΟ	77.178	10.066 (89%)

<sup>2</sup> Η απώλεια της Ισραηλιτικής κοινότητας Αθηνών ήταν 1.000 άτομα. Ή μετά τον πόλεμο αύξηση των μελών οφείλεται στην εγκατάσταση στην Αθήνα μελών από τις άλλες κοινότητες.

Ἡ κοινότητα τῆς Ζακύνθου δέν εἶχε καμία ἀπώλεια χάρις στήν ἡρωική στάση τοῦ Μητροπολίτη Χρυσόστομου καί τοῦ Δημάρχου Λουκά Καρρέρ, οἱ ὅποιοι ὅταν τοὺς ζητήθηκε νά παραδώσουν τά ὀνόματα τῶν Ἑβραίων κατοίκων τοῦ νησιοῦ, παρέδωσαν στόν Γερμανό διοικητή ἕναν φάκελο μέ τά δικά τους ὀνόματα. Τό Ἴδρυμα Διαβίωσης τῆς Μνήμης τοῦ Ὀλοκαυτώματος «Γιάντ Βασέμ» τοῦ Ἰσραήλ τοὺς ἀνακίρυξε «Δίκαιους τῶν Ἐθνῶν», ἀπονέμοντάς τους τά σχετικά εὔσημα καί φυτεύοντας ἀπό ἕνα δέντρο στό Ὅρος τῆς Μνήμης. Μετά τόν θάνατό τους ἀνεγέρθηκαν οἱ προτομές τους καί τοποθετήθηκαν στό προαύλιο τῆς Συναγωγῆς. Ἡ γενναία καί πολύ συγκινητική τους πράξη ἔχει χαραχθεῖ στίς ψυχές, ὄχι μόνο τῶν Ἑβραίων ἀλλά ὅλου τοῦ κόσμου.

Ἄλλο ἕνα ἄξιο προσοχῆς σημεῖο τοῦ πίνακα εἶναι τά μικρότερα ποσοστά ἀπωλειῶν στίς Θεσσαλικές κοινότητες, πράγμα πού ὀφειλόταν στό ὅτι οἱ Θεσσαλοί εἶχαν ἤδη ἀρχίσει νά πληροφοροῦνται τά δεινά τῶν Ἑβραίων τῆς Θεσσαλονίκης (δημιουργία Γκέττο καί ἀποστολές μέ τρένα στά στρατόπεδα τοῦ Ἄουσβιτς) καί ἀναζήτησαν προστασία στά τριγύρω χωριά καί σέ σπίτια ἀνθρώπων, πού μέ κίνδυνο τῆς ζωῆς τους τοὺς ἔκρυψαν.

Τό Ὀλοκαύτωμα δέν εἶναι μόνο μιά ὑπόθεση καταστροφῆς καί ἀπωλειῶν. Εἶναι κατά κύριο λόγο μιά ὑπόθεση ἑνός κόσμου παιθητικότητας καί ἀδράνειας καί κάποιων ἐπί μέρους προσώπων ἐξαιρετικοῦ θάρρους καί γενναιότητας. Τὴν κατάσταση, τό κλίμα καί τόν τρόμο τῆς ἐποχῆς ἀλλά καί τό μεγαλεῖο κάποιων ἀνθρώπων μπορεῖ κανεὶς νά τὰ αἰσθανθεῖ, μέσα ἀπό τίς παρακάτω ἱστορίες τριῶν παιδιῶν τῆς κατοχῆς στή Λάρισα. Τίς ἱστορίες τίς ἔγραψα μετά ἀπό συνεντεύξεις πού πῆρα πρὶν μερικά χρόνια καί περιλαμβάνονται στό βιβλίο *Νέοι στή δίνη τῆς κατοχικῆς Ἑλλάδας*, πού ἐξέδωσε ἡ Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς (Υπουργεῖο Παιδείας καί Θρησκευμάτων) καί τό Κεντρικό Ἰσραηλιτικό Συμβούλιο. Εἶναι ἡ ἱστορία τοῦ Ἰσαάκ Μιζάν (εἶναι ραβίνος, ζεῖ στήν Ἀθήνα), πού κρύφτηκε μέ τὴν οἰκογένειά του σέ χωριό, τὴν ἱστορία τοῦ Ἑσδρά Β. Μωυσῆ (δέν ζεῖ πιά) πού ἔγινε ἀντάρτης καί, τέλος, τὴν ἱστορία τῆς Ντούκας Μωυσῆ (δέν ζεῖ πιά), πού ὀδηγήθηκε στά στρατόπεδα θανάτου μέ ὅλη τὴν οἰκογένειά της καί ἦταν ἡ μόνη πού ἐπιβίωσε. Ὅλοι τους συνέχισαν μετά τόν πόλεμο τίς ζωές τους, ἔφτιαξαν οἰκογένειες, πρόκοψαν κουβαλώντας πάντα το ἀσπίκωτο βάρος τῆς μνήμης. Δέν θά μάθουμε ὅμως ποτέ, τί θά γίνονταν ὅλα αὐτά τά παιδιὰ πού χάθηκαν.

## Ίσαάκ Μιζάν

Ο Ίσαάκ Μιζάν γεννήθηκε τό 1937 στή Λάρισα. Ζούσε μέ τούς γονείς του Λέων καί Εύα καί τή μικρή του ἀδελφή Ζηνούλα. Μαζί τους ζούσε καί ή γιαγιά Ζινί. Μέ ιδιαίτερη συγκίνηση θυμᾶται:

«Τό σπίτι μας ἦταν πολύ ὠραίο μέ μιά αὐλή γεμάτη λουλούδια. Στήν αὐλή ἦταν καί μιά ἀποθήκη πού, γιά μένα καί τούς φίλους μου, τά παιδιά τῆς γειτονιάς, ἦταν ὁ μαγικός χῶρος τῶν παιχνιδιῶν μας. Τό σπίτι μας ἦταν στούς Ἐξι Δρόμους, ἀπέναντι ἀπό τό καρβουνιάρικο, πού ὑπάρχει καί σήμερα, ἄλλος ἕνας παράδεισος τῶν παιχνιδιῶν μας. Στήν ἴδια πλατειούλα τῶν Ἐξι Δρόμων, λίγα βήματα ἀπό τό σπίτι μας, ἦταν τό παντοπωλεῖο τοῦ πατέρα μου. Ἐνα πολύ καλό μπακάλικο γιά τήν ἐποχή του, γεμάτο ἐμπορεύματα. Μεγάλα βαρέλια γεμάτα τυρί, τουρσιά, ἐλιές, λάδι, νταμιτζάνες γεμάτες τσίπουρο, οὔζο, κρασιά, τσουβάλια μέ ξηρούς καρπούς καί ὄσπρια καί ή ζυγαριά ή βαριά, ή σιδερένια μέ τά καντάρια, εἶναι εἰκόνες ἀκόμα χαραγμένες στό μυαλό μου. Η μυρωδιά δέ ἀπ' ὄλα αὐτά τά ὑλικά βρίσκεται ἀκόμα στήν ἄκρη τῆς μύτης μου, κάθε φορά πού ἀνακαλῶ τήν εἰκόνα τοῦ μαγαζιοῦ μας. Μέσα σ' αὐτό τό μαγαζί βρισκόμουν μ' ἕναν φίλο μου καί παίζαμε κρυφτό, ὅταν πῆρε τό ἀφτί μου γιά πρώτη φορά τά λόγια πού, μέ πολλή σοβαρότητα, ἔλεγε ὁ πατέρας μου στόν ἀδελφό του καί συνέταιρό του Λάζαρο. Μιλοῦσαν γιά πόλεμο. Ἔστησα τότε ἀφτί ν' ἀκούσω κι ἄλλα, πού δέν τά θυμᾶμαι τώρα. Αὐτό πού θυμᾶμαι εἶναι πῶς μου ἔφυγε ή ὄρεξη γιά παιχνίδι».

Στήν Κατοχή εἶχαν ἐπιτάξει ἕνα δωμάτιο ἀπό τό σπίτι τους καί σ' ἐκεῖνο τό δωμάτιο ἔμενε ἕνας Ἰταλός γιατρός. Αὐτός, ὅταν ή Ἰταλία συνθηκολόγησε καί οἱ Γερμανοί θά ἔρχονταν νά τούς ἀντικαταστήσουν, πρῖν φύγει ἀπό τό σπίτι τους, τούς εἶπε ὅτι τώρα πραγματικά θά κινδύνευαν.

«Ο φόβος ἦταν διάχυτος. Οἱ μεγάλοι συζητοῦσαν στά σπανιόλ, γιά νά μὴν καταλαβαίνω. Ἀπό τόν τρόπο τῆς ὁμιλίας τους, ὅμως, καταλάβαινα πῶς μιλοῦσαν γιά πολύ σοβαρά πράγματα. Αὐτό πού θυμᾶμαι εἶναι πῶς ἐκεῖνο τό διάστημα, μέχρι νά δοῦμε τί θά κάνουμε, οἱ αὐστηροί μου γονεῖς σάν νά μαλά-



Ο Ίσαάκ μέ τήν ἀδελφή του Ζίνα καί τούς γονεῖς τους.

κωσαν. Δέν μέ μάλωναν ὅπως παλιά. Ἴσως γιατί κι ἐγώ εἶχα χάσει τήν ζωηρά-  
δα μου...».

Στό μπακάλικο ἦταν, ὅταν ἄκουσε τή συνομιλία τοῦ πατέρα του μέ τόν προμηθευτή ἀμυγδάλων ἀπό τό Συκούριο, τόν κ. Νίκο Καραδήμο. Ὁ πατέρας του ἦταν πολύ ἀνίσυχος, εἶχε μάθει ἀπό κάποιους Θεσσαλονικεῖς πού εἶχαν ἔρθει στή Λάρισα γιά ὅσα συνέβαιναν στούς Ἑβραίους ἐκεῖ. Ὁ κύριος Νίκος τούς κάλεσε νά πάνε, ὅλη ἡ οἰκογένεια, στό σπίτι του στό Συκούριο.

«Τό σπίτι μου καί δικό σου, Λέων. Μαζί θά πορευτοῦμε», τοῦ εἶπε. Πράγματι, σέ μία σούστα φόρτωσαν λίγα πράγματα καί πῆγαν στό Συκούριο, στό σπίτι τοῦ κυρίου Νίκου καί τῆς κυρίας Ἑλένης, πού εἶχαν ἔξι παιδιά, τόν Μιχάλη, τόν Γιῶργο, τήν Τασία, τήν Εὐγενία, τήν Ἀνουῖλα καί τήν Κοῦλα.

Ἡ δωδεκάχρονη τότε Εὐγενία θυμᾶται ἀκόμη τήν ἡμέρα πού ἔφτασε στό χωριό ἡ ξένη οἰκογένεια. «Τούς παραχωρήσαμε ἓνα δωμάτιο. Ἐπρεπε, ὅμως, νά κρατήσουμε καί τό μεγάλο μυστικό. Στούς χωριανούς ἔπρεπε νά λέμε ὅτι ἦταν συγγενεῖς μας ἀπό τήν πόλη. Δέν εἶχαμε καταλάβει, ἀλλά ἔτσι ἔπρεπε. Ἀργότερα θά μαθαίναμε γιατί αὐτοί οἱ ἄνθρωποι κινδύνευαν περισσότερο ἀπ' ὅλους τους ἄλλους. Πολύ γρήγορα ὅμως θά τούς νιώθαμε πραγματικά συγγενεῖς μας», λέει ἡ Εὐγενία.

Ἐξι χρονῶν τότε ὁ Ἰσαάκ θυμᾶται: «Ὅμορφο χωριό. Ὅμορφοι ἄνθρωποι. Καί παιχνίδι, πολύ παιχνίδι. Ὁ πατέρας ἐκεῖ λεγόταν Λεωνίδας, ἡ μητέρα μου Εὐανθία, ἐγώ ἤμουν ὁ Νίκος καί τή μικρή Ζήνα τήν λέγαμε "μπέμπα". Μοῦ ἀπαγόρευσαν νά λέω πώς εἶμαι Ἑβραῖος, καθὼς καί νά κατεβάζω τό παντελόνι μου μπροστά σε κόσμο. Μή δοῦν τήν περιτομή μου καί προδοθοῦμε.

Εὐτυχῶς, ἐμεῖς δέν πεινάσαμε. Ὁ πατέρας μου δούλευε στό Συκούριο. Ὅμως πολύ γρήγορα κινδυνέψαμε κι ἐκεῖ ἀπό τούς Γερμανούς. Ὁ κύριος Νίκος μᾶς ὀδήγησε σέ μία παράγκα στούς πρόποδες τοῦ Κισσάβου. Κι ἐκεῖ κινδυνέψαμε ὅταν βγήκε μία αὐστηρή γερμανική διαταγή. Ἐπρεπε ν' ἀνεβθοῦμε στό βουνό. Διάφορες ἀντάρτικες ομάδες ἀνέβαιναν. Σέ μία ἀπ' αὐτές ἐνταχθήκαμε ἡ μητέρα μου κι ἐγώ μέ τήν ἀδελφή μου καί τήν Εὐγενία Καραδήμου. Ὁ πατέρας μου μέ τή γιαγιά Ζινή, πού τῆς ἦταν δύσκολο νά περπατήσει, ἔμειναν πιό πίσω μόνοι. Περπατούσαμε στό βουνό, ἡ μητέρα μου μέ τή μικρή Ζήνα στήν ἀγκαλιά κι ἐγώ, θυμᾶμαι, τήν κρατοῦσα ἀπό τό φόρεμα.

Κάπου σταματήσαμε νά ξεκουραστοῦμε. Ἡ μικρή Ζήνα ἄρχισε νά κλαίει σπαρακτικά. Ἡ μητέρα δέν κατάφερε νά τήν ἡρεμήσει μέ τίποτα. Οἱ ἄνθρωποι τῆς ομάδας ἄρχισαν νά φωνάζουν στήν ἐξαντλημένη μητέρα μου, πώς ἡ

μικρή θά μās πρόδιδε. Τότε, ή δωδεκάχρονη Εὐγενία πῆρε τί μικρή στήν ἀγκαλιά της, τυλιγμένη σέ μία κόκκινη βελέντζα καί ἀποσχίσθηκε ἀπ' τήν ομάδα. Χάθηκε ὁμως στά βουνά».

Ἐκείνη ή μέρα ἔχει μείνει ζωντανή καί στή μνήμη τῆς Εὐγενίας Καραδήμου: «Ἡ κυρία Εὐα τά ἔχε χάσει μέ τίς φωνές τοῦ κόσμου καί τό κλάμα τοῦ μωροῦ. Πῆρα τί μικρή στήν ἀγκαλιά μου αὐθόρμητα, ὅπως ἔκανα καί πολλές φορές στό σπίτι... τῆς εἶχα ἀδυναμία τῆς μικρῆς... κι ἄρχισα νά περπατάω. Ἡ μικρή σιγά-σιγά ἠρεμοῦσε κι ἐγώ ὄλο καί περπατοῦσα. Αὐτό πού θυμᾶμαι ἔντονα εἶναι ὅτι νύχτωσε ξαφνικά κι ἐγώ εἶχα ἀπομακρυνθεῖ. Τρομοκρατήθηκα καθώς συνειδητοποίησα ὅτι εἶχα χάσει πιά τά ἴχνη τῆς ομάδας. Μέ τί μικρή στήν ἀγκαλιά κούρνιασα σέ κάτι θάμινους γιά νά περάσει τό βράδυ καί τό πρωί συνέχισα νά περπατάω ἀναζητῶντας τούς δικούς μας. Στό δρόμο συναντοῦσα κι ἄλλες ομάδες πού ἀνέβαιναν στό βουνό. Σέ κάθε φωνή πού ἄκουγα ἔτρεχα, πάντα μέ τί μικρή στήν ἀγκαλιά, μέ τήν ἐλπίδα ὅτι θά ἔβρισκα τήν ομάδα μου. Δέκα μέρες πέρασαν ἔτσι, μέσα στόν τρόμο καί τήν ἀπελπισία, ἄλλες μέ βροχή, ἄλλες μέ κρύο, ἄλλες μέ λίγο φαγητό, πού μοῦ ἔδιναν οἱ ἀνθρώποι πού συναντοῦσα στό δρόμο, ἄλλες χωρίς φαγητό. Τάιζα τί μικρή μέ ὅ,τι εἶχα, ὅταν εἶχα, κι ὕστερα ἔτρωγα κι ἐγώ. Δέν θυμᾶμαι ἄν εἶχα περισσότερη ἀγωνία γιά τήν ἐπιβίωσή μου ἢ γιά τί μάνα τῆς μικρῆς πού θά ἔχε τρελαθεῖ ἀπό τί στεναχώρια της».

«Ἡ μητέρα μου ἀπαρηγόρητη», θυμᾶται ὁ Ἰσαάκ Μιζάν, «δέν συγχωροῦσε τόν ἑαυτό της, πού ἄφησε τί μικρή ἀπό τά χέρια της. Κι ἐγώ στεναχωριόμουν, πῶς πολύ γιατί ἔβλεπα ἔτσι τί μητέρα μου. Αὐτό πού σκέφτομαι τώρα, χρόνια μετά, εἶναι πῶς οὔτε ή μητέρα μου οὔτε ἐγώ κλαίγαμε. Δέν εἶχαμε δάκρυα. Δέν εἶχαμε χρόνο γιά δάκρυα. Ἦταν τόσο σκληρός ὁ ἀγώνας τῆς ἐπιβίωσής μας, κάθε λεπτό της μέρας, γιά μέρες. Μέρες μετά, ὅταν εἰδοποιηθήκαμε πῶς ὁ κίνδυνος τῶν Γερμανῶν πέρασε, ἀρχίσαμε νά κατεβαίνουμε ἀπ' τό βουνό. Ξαφνικά ἀκοῦμε τί φωνή τοῦ πατέρα μου, πού μέ τί γιαγιά ἦταν κρυμμένοι ὄλο αὐτό τό διάστημα κάτω ἀπό τήν ἔσοχί μᾶς μεγάλης πέτρας. Ἡ ἀνακούφιση μεγάλη. Ὅμως ή ἀδελφή μου ἦταν ἀκόμα χαμένη μέ τήν Εὐγενία, καί ή ἀγωνία μας συνεχιζόταν.

Θά ἴταν δέκα μέρες μετά τήν ἐξαφάνισή τους, ὅταν ξαφνικά εἶδαμε τήν Εὐγενία, μέ τί μικρή Ζίνα στήν ἀγκαλιά, νά περπατάει πρὸς τό μέρος μας. Ἡ μητέρα μου ἔτρεξε καί πῆρε τί μικρή στήν ἀγκαλιά της. Ξετυλίγοντας τήν μουσκεμένη ἀπ' τί βροχή κόκκινη βελέντζα, μείναμε ἐκπληκτοι, βλέποντας τήν ἀδελφή μου μέ... κατακόκκινα μαλλιά, τά ὅποια καί διατήρησε γιά τά ἐπόμενα δύο χρόνια».



Ἡ ἀπελευθέρωση τούς βρῆκε στό Συκούριο. Μέ τόν γυρισμό τους στή Λάρισα διαπίστωσαν πόσοι συγγενεῖς τους εἶχαν χαθεῖ. Ὁ παππούς τοῦ Μεναχέμ Σαλέμ, ὁ πατέρας τῆς μητέρας του, καί δύο οἰκογένειες θείων του ξεκληρίστηκαν στά ναζιστικά στρατόπεδα. Ἡ οἰκογένεια τοῦ Μωυσῆ καί τῆς Ἑρρικέτης Μωυσῆ μέ τά παιδιά τούς Λούσου, Ρόζα, Μάικη, Σαρίνα καί Στέλλα καί ἡ οἰκογένεια τοῦ Βενιαμίν καί τῆς Σουλτάνας Κοέν μέ τά παιδιά τούς Ἀβραάμ καί Μαρίκα – ἡ 15χρονη κόρη τούς Ζαφείρα εἶχε σκοτωθεῖ στόν βομβαρδισμό τῆς 21ης Δεκεμβρίου τοῦ '40. Γύρισε μόνο ἡ ξαδέλφη του Ντούκα Μωυσῆ, χωρίς γονεῖς κι ἀδέλφια. «Χάσαμε πολλούς. Αὐτό μας ἔδωσε περισσότερο, ὅσους ἀπομείναμε. Ὅσο γιά τήν οἰκογένεια Καραδήμου, ἦταν καί θά εἶναι ἀδέλφια μας».

Ἡ μικρή Ζίνα τῆς ιστορίας εἶναι ἡ μητέρα μου καί ἡ Εὐτυχία Καραδήμου ἡ ἠρωίδα μου.

Ἡ οἰκογένεια Καραδήμου τιμήθηκε ἀπό τήν Περιφέρεια Θεσσαλίας καί τήν Ἰσραηλιτική Κοινότητα Λάρισας, γιά τήν σωτηρία τῆς οἰκογένειας Μιζάν, σέ εἰδική ἐκδήλωση στά πλαίσια τῆς Ἡμέρας Μνήμης τόν Ἰανουάριο τοῦ 2007 στό Ὡδεῖο μαζί μέ ἄλλες ἑννέα οἰκογένειες.

### Ἑσδράς Β. Μωυσῆς

Μέ λένε Ἑσδρά Μωϋσῆ καί γεννήθηκα στήν Θεσσαλονίκη τό 1925. Ὁ πατέρας μου ἦταν ὁ Βενιαμίν καί ἡ μητέρα μου ἡ Ἑστέρ. Μεγάλωσα στή Λάρισα στήν ὁδό Θουκυδίδου 10 καί ἤμουν ὁ μοναδικός γιός τῆς οἰκογένειας. Εἶχα καί πέντε ἀδελφές. Τή Ρόζα, τήν Ἑρρικέτη, τήν Λουῖζα, τήν Ρασέλ καί τήν Εἰρήνη. Ἦμουν ὁ δευτερός κατά σειράν γέννησης μετά τή Ρόζα, ὅποτε πολύ γρήγορα ἔνωσα προστάτης τῆς οἰκογένειας, ἀφοῦ ὁ πατέρας μου συχνά ἔλειπε ἀπό τό σπίτι. Τόν χάναμε γιά μῆνες ὀλόκληρους. Ἦταν ἐπί Ζαχαριάδη στέλεχος τοῦ οικονομικοῦ του Κ.Κ.Ε. Μάζευε χρήματα γιά τούς ἀντάρτες, ἀντί νά βοηθήσει ἐμᾶς. Τέλος πάντων! Γι' αὐτό καί θυμάμαι τή μάνα μου νά ξημεροβραδιάζεται ράβοντας, γιά νά μᾶς ζήσει. Ἦμασταν πολύ φτωχοί. Ἐγώ πῆγα στό ἑβραϊκό δημοτικό, μέ δασκάλους τόν κ. Ζεῖκο, τή δεσποινίδα Σαντέλ καί τόν γνωστό ἑβραιοδιδά-



*Ὁ Ἑσδράς ἀντάρτης.*

σκαλο Κασοῦτο. Ὁ παππούς μου, ὁ Μεναχέμ Σαλέμ, ὁ πατέρας τῆς μάνας μου, μέ πήγαινε στή Συναγωγή τό Σαμπάτ καί τίς γιορτές. Στά δώδεκα ἔβαλα τεφιμί, ἐνπλικιώθηκα δηλαδή, μαζί μέ ἄλλους συνομπλικούς μου. Ἡ θεία μου ἡ Ἀλέγρα, ἀδελφή τῆς μητέρας μου, ἦταν πολύ μορφωμένη καί μετέφρασε τήν Ἀγκαδά στά ἑλληνικά. Τήν ἔμαθα ἀπέξω κι ἀνακατωτά. Στό Γυμνάσιο πῆγα στό Α΄ Ἀρρέων, ἦμουν καλός μαθητής. Μ΄ ἄρεσαν τά γράμματα ἀλλά δέν εἶχα με λεφτά οὔτε γιά πετρέλαιο στή λάμπα, οὔτε γιά ν΄ ἀγοράσω βιβλία καί τετράδια. Πήγαινα καί δανειζόμουνα γιά λίγο ἀπό συμμαθητές. Τί νά προλάβεις νά συγκρατήσεις μέσα σέ λίγη ὥρα;

Μετά τό γυμνάσιο δούλεψα σέ μία φαρμακαποθήκη στήν Κεντρική Πλατεία τῆς Λάρισας. Ἐκεῖ μέ βρῆκε ὁ μεγάλος βομβαρδισμός τοῦ ΄41. Τραυματίστηκα στό πόδι μέ διαμπερές τραῦμα. Ἀνέβηκα τότε σ΄ ἓνα κάρο μ΄ ἓναν ἄλλο τραυματισμένο γιά νά πᾶμε στό Γενικό Νοσοκομεῖο. Ὁ ἄλλος στό δρόμο πέθανε. Θάνατος ὅμως καί πανικός ὑπῆρχε πολὺς ἐκείνη τήν ἡμέρα. Πολλοί ἔχασαν τή ζωή τους. Ἡ 15χρονη ἐξαδέλφη μου Ζαφείρα Κοέν ἦταν ἀνάμεσα σ΄ αὐτούς. Θά τό μάθαινα ἀργότερα. Στό Νοσοκομεῖο μ΄ ἄφησαν νά περιμένω. Εἶχαν πιά ἐπείγοντα περιστατικά. Καθόμουν σέ μία καρέκλα καί περιμένα. Μόλις εἶχα δεῖ ἄνθρωπο νά πεθαίνει μπροστά μου. Ἦμουν ἀναστατωμένος, τό τραῦμα μου πονοῦσε. Καί τότε ἄρχισε ἓνα φρικτό θέαμα νά ξετυλίγεται μπροστά μου. Κάθε λίγο καί λιγάκι ἄνοιγε ἡ πόρτα τοῦ χειρουργείου καί πόδια καί χέρια κομμένα πετάγονταν μπροστά μου στό πάτωμα. Γέμισε αἷματα καί μέλη σωμάτων ὁ χώρος. Φρικτό! Τί ἄλλο μποροῦσε νά δεῖ ἓνα παιδί καί πῶς μποροῦσε νά μείνει παιδί; Μέ τό πόδι μου εἶχα μεγάλη ἱστορία. Παραλίγο νά πάθω γάγγραινα, ἀφοῦ ἀπό τί βιασύνη τους στό Νοσοκομεῖο ἄφησαν μέσα στήν πληγή μου κομμάτια ὑφασμα πού ἔθρεψαν μέ τό κρέας. Μ΄ ἔσωσε εὐτυχῶς ἓνας καθηγητής γιατροῦ. Ἔξι μῆνες ταλαιπωρία.

Μετά δέν μποροῦσα νά ἐργασθῶ στή φαρμακαποθήκη. Ἔτσι ἄρχισα τό ἐμπόριο. Μαύρη ἀγορά. Ἀγόραζα ὄσπρια, τά πήγαινα στόν μεσίτη πού τά πουλοῦσε στό Κολωνάκι. Μέ τά λεφτά ἀγόραζα σταφίδα, τήν ἔφερνα στή Λάρισα. Ἀκόμα καί στούς Γερμανούς πουλοῦσα νεράντζια καί πορτοκάλια. Ἔπαιρνα μάρκα κι ἀγόραζα κασέρια. Μ΄ αὐτά καί μ΄ αὐτά μέγάλωνα. Σκλήρωνα. Μέ τόν κίνδυνο τῶν Γερμανῶν κρυφτήκαμε μέ τήν οἰκογένειά μου στόν Ἀμπελώνα. Τό Ε.Α.Μ μᾶς ἔδωσε σπίτι (χάρις στόν πατέρα μου), ἀλλά καί σάν Ἑβραίους μᾶς βοήθησαν. Μᾶς ἔδωσαν ταυτότητες. Ἐμένα μέ λέγανε Γιῶργο Γκούμα. Γιά νά μᾶς δίνουν τρόφιμα, ἔπρεπε νά γίνω ἀντάρτης. Ἔτσι ἐντάχθηκα στόν Ἀνεξάρτητο Λόχο Μηχανικοῦ, στό Γκουνταμάνι, πάνω ἀπ΄ τήν Καρούα

Όλυμπου. Μάιος-Απρίλιος του '43 ήταν. Είχα φθάσει στά 18 κι είχαν δει πολλά τά μάτια μου. Όμως κι από δώ και πέρα θά ζούσα πολλά. Συμμετείχα σέ πολλές αποστολές. Πρώτη δράση στά Τέμπη, στήν Άγία Παρασκευή, βάλαμε δυναμίτιδα στίς γραμμές κι ανατινάξαμε ένα τρένο μέ 500 Γερμανούς. Τό τρένο έπεσε στόν Πηνειό. Δεύτερη δράση. Στόν Καράλακα κατέφθασαν 600 Γερμανοί. Έκει κρύβονταν καί Έβραϊοί. Όταν μιά μέρα μπήκαν στή Λίμνη νά δροσιστούν καί νά ξεκουραστούν, τούς κυκλώσαμε κι άρχισε τό μακελειό. Έκει σκοτώθηκαν καί 3 Έβραϊοί.



*Ό Έσδράς όρθιος,  
δεύτερος από άριστερά,  
μέ τήν οικογένειά του.*

Συλλάβαμε πολλούς Γερμανούς καί πήραμε καί λάφυρα. Η λίμνη όταν φεύγαμε θυμάμαι, είχε γίνει κατακόκκινη άπ' τό αίμα. Έκει είχα καί τό πρώτο μεγάλο δίλημμα. Θά θέλα νά ειδοποιήσω τούς γονείς μου, πού τότε κρύβονταν εκεί, ότι κινδύνευαν, αλλά μου άπαγόρευαν άπό τήν όργάνωση γιά νά μείνει μυστική ή άποστολή. Δέν τούς ειδοποίησα. Εύτυχώς σώθηκαν, άλλιώς... Άλλη δράση ήταν νά σώσουμε αιχμαλώτους σέ μία άμαξοστοιχία πού έρχόταν άπό Θεσσαλονίκη καί θά περνούσε τόν Πλαταμώνα. Κρυφτίκαμε σ' ένα λάκκο. Άντί εκείνης πού ύπολογίζαμε ανατινάχτηκε μιά άμαξοστοιχία μέ βενζίνες. Σ' όλες τίς δράσεις μās βοηθοΰσαν οί Άγγλοι άπό τήν Μ. Άνατολή. Γιά μιά δράση πού είμαι πολύ περήφανος είναι τό σαμπτοτάξ πού μās δόθηκε εντολή άπό τή Μ. Άνατολή νά κάνουμε. Στίς γραμμές τής Άγίας Παρασκευής. Επί τρεις μέρες βάζαμε δυναμίτες γιά νά σπάσουν τά βράχια ώστε νά κόψουμε τίς γραμμές. Τά καταφέραμε. Λάβαμε συγχαρητήρια καί άπ' τόν Τσώρτσιλ καί γίναμε καί τραγούδι «Βροντάει ό Όλυμπος, άστράφτει ή Γκιώνα». Μās έπευφημούσε κι ό κόσμος όπου πηγαίναμε.

Δυστυχώς κι εκεί πάνω δέν έλειψαν καί οί προδότες καί οί φασίστες συνεργάτες τών Γερμανών, πού πρόδιναν Έβραϊούς. Άσχημα πράγματα αυτά.

Άπό τόν Όλυμπο, μετά τήν άπελευθέρωση, κατεβήκαμε στόν Πλαταμώνα... Μετά άρχισαν τά κομματικά συμφέροντα. Άρχισαν τά Δεκεμβριανά. Άπ' τή μία ό Ζέρβας, άπ' τήν άλλη ή Κυβέρνηση. Στό σπίτι γύρισα τό '45. Τούς βρήκα όλους καλά. Όλον τόν καιρό θυμάμαι έλεγα: «Μήν τυχόν πειράξει κανείς τήν οικογένειά μου». Καί μετά τήν άπελευθέρωση ή ζωή μου ήταν δύσκολη. Δέν μέ έπαιρναν στή δουλειά. Έπρεπε νά χω χαρτί άπό τήν ασφάλεια. Έφυγα

γιά 6 μήνες στή Θεσσαλονίκη, νά μέ ξεχάσουν. Κοιμόμουν σέ παγκάκια ἢ στή Συναγωγή. Σκληρό πρᾶγμα ὁ πόλεμος καί τό μίσος τῶν ἀνθρώπων...

Ὁ Ἑσδράς Β. Μωϋσῆς ἦταν θεῖος μου.

### Ντούκα Μωϋσῆ

Εἶμαι ἡ Ντούκα Μωϋσῆ καί γεννήθηκα τό Δεκέμβριο τοῦ 1928 στή Λάρισα. Ἦμουν ἡ μεγαλύτερη κόρη τῆς οἰκογένειας τοῦ Μωϋσῆ καί τῆς Ἑρρικέτης. Μετά ἀπό μένα γεννήθηκε ἡ Λούση, μετά ἡ Ρόζα, ὁ Μάκης, ἡ Σαρίνα καί τελευταία ἡ Στέλλα. Μέναμε σ' ἓνα διώροφο σπίτι, στήν ὁδὸ Παλαιστίνης 16, στή Λάρισα. Τό σπίτι μας εἶχε μία ἐξωτερική σκάλα, πού συνέδεε τόν κάτω ὄροφο, πού ἦταν ἡ κουζίνα καί τό σαλόνι, μέ τόν ἐπάνω ὄροφο, πού ἦταν οἱ κρεβατοκάμαρες. Στήν αὐλή μας εἶχαμε μία μουριά. Ὁ πατέρας ἦταν ἔμπορος ὑαλοπινάκων. Καλή δουλειά, ἀπ' ὅ,τι φαινόταν ἀπ' τή ζωί πού μᾶς παρείχε. Στό σπίτι μας ἔμενε ἡ γιαγιά Ντουντού κι ἓνας ἐξάδελφος τοῦ μπαμπά, ὁ Δαυίδ Μουσᾶς. Γεμάτο τό σπίτι μας κόσμο, θυμάμαι. Ἐκτός ἀπό ἐμᾶς τούς δέκα, ἔρχονταν οἱ ἀδελφές τῆς μαμᾶς, ἑπτὰ τόν ἀριθμό, μέ τίς οἰκογένειές τους. Ἐρχόταν ὅμως καί ὅλη ἡ γειτονιά. Εἰδικά τό Πέσαχ, ἀφοῦ στό σπίτι μας ὑπῆρχε ὁ μοναδικός φούρνος στήν περιοχή. Ἀπό ἐκεῖ περνοῦσε ὅλη ἡ ἐβραϊκή κοινότητα γιά νά πῆσει τίς ματσότ (τά ἄζυμα). Γιά μένα ὅλο αὐτό τό πῆγαινε-ἔλα τῶν ἀνθρώπων ἦταν μαγεία. Καθεμίᾳ γυναίκα πού ἐρχόταν ἔπιανε κουβεντολόι μέ τή γιαγιά. Ἕνα ἀτελείωτο κουβεντολόι μέ πρᾶγματα πού ἀκούγονταν πολύ ἐνδιαφέροντα στά ἀφτιά ἐνός κοριτσιοῦ.

Ἦμουν στό σχολεῖο, θυμάμαι, ὅταν ἄκουσα γιά πρώτη φορὰ σειρῆνες καί ὁ δάσκαλος μᾶς ἐξήγησε τί σημαίνουν οἱ σειρῆνες καί τί εἶναι πόλεμος. Δέν κατάλαβα τότε. Ἀργότερα θά τό γευόμουνα στό πετσί μου. Φεύγοντας οἱ Ἴταλοί καί μέ τίν εἴσοδο τῶν Γερμανῶν διαδόθηκε ἡ φήμη ὅτι οἱ Ἴταλοί μᾶς προειδοποιοῦσαν: «Τώρα κινδυνεύετε. Φύγετε». Οἱ Ἴταλοί ἦταν καλοί. Οἱ Γερμανοὶ ὅμως... πολύ σκληροί. Μέ ἓνα κάρο, θυμάμαι, μέ στρώματα, παπλώματα καί λίγο ρουχισμό, φύγαμε γιά τόν Ἀμπελώνα. Εἶχαν ἔρθει στή Λάρισα καί κάποιες οἰκογένειες ἀπό τή Θεσσαλονίκη καί μᾶς εἶπαν πόσο ὑπέφεραν οἱ Ἑβραῖοι ἐκεῖ καί πῶς τούς ἔστελναν μέ τρένα στά στρατόπεδα. Ἀπ' τόν Ἀμπελώνα, ὅμως, γυρίσαμε στή Λάρισα στό σπίτι μας, γιατί ἀρρώστησε ἡ μητέρα μου. Ἐκεῖ μας βρῆκε ἡ 24η Μαρτίου τοῦ '44. Στίς 6 τό πρῶι ξυπνήσαμε καί ἡ λέξη «RAUS» θυμάμαι ὅτι τρυποῦσε τά ἀφτιά μου κι ἔσκιζε τίν ψυχί μου. Μᾶς

ἔδωσαν λίγο χρόνο νά ντυθοῦμε. Τί μπτέρα μου, μέ τί Στέλλα μας 6 μηνῶν στήν ἀγκαλιά της, τήν θυμάμαι νά κατεβαίνει τίς σκάλες τρομοκρατημένη. Ἐγώ στά 16 τότε, ἡ «μεγάλη», μέ τά ἀδέλφια γύρω μου κι ὁ πατέρας μέ δύο βαλίτσες στό χέρι, περπατήσαμε μέχρι τήν πλατεία. Μιά μάνα ἔσπρωξε τό παιδί της γιά νά τό σώσει, ἀφήνοντάς το στή Λάρισα. «Εἶναι ἐβραϊάκι», φώναξε ὁ γείτονάς μας στούς Γερμανούς καί αὐτοί τό ἔσπρωξαν πίσω στή μάνα του. Πικράθηκα! Ἀνεβήκαμε στά αὐτοκίνητα καί μᾶς πῆγαν στό στρατόπεδο Μπουγᾶ, γιά 5-6 μέρες. Ὅταν γέμισε τό στρατόπεδο Ἐβραίους ἀπό τά Τρίκαλα κι ἀπό τά Γιάννενα, 250 ἄνθρωποι περίπου, μᾶς ὀδήγησαν στόν σιδηροδρομικό σταθμό. Θυμάμαι τά βουναλάκια ἀπό χρυσαφικά πού μᾶς διέταξαν νά παραδώσουμε στό στρατόπεδο πρὶν φύγουμε γιά τά τρένα. Στά παιδικά κοριτσίστικα μάτια μου ἦταν ἕνα ὠραίο θέαμα. Βουναλάκια χρυσοῦ. Τώρα πού τό σκέφτομαι, φαντάσου ἀπό 6.000.000 ἀνθρώπους βουναλάκια χρυσοῦ!



*Ἡ Ντούκα μέ τά ἀδέλφια  
καί τοὺς γονεῖς της.*

Στό βαγόνι ἦταν δύσκολα. Ἦμασταν στριμωγμένοι. Βαγόνι ζῶων ἦταν. Τό ταξίδι κράτησε ἔννεα μέρες. Οἱ τελευταῖες μέρες πού ἦμασταν μαζί, ὅλη ἡ οἰκογένεια. Ὅταν φθάσαμε στό Μπιρκενάου μᾶς χώρισαν. Τόν πατέρα μέ τοὺς ἄνδρες, ἐμένα μέ τίς γυναῖκες καί τί μπτέρα μου μέ τά ἀδέλφια μου τοὺς ὀδήγησαν σέ κάτι αὐτοκίνητα πού περιέμεναν λίγο παραπέρα. Ἔτρεξα κι ἐγώ. Ἦθελα ν' ἀνέβω μαζί τους. Μιά γυναίκα μέ ριγέ στολή μ' ἔσπρωξε. Μ' ἔστειλε στήν ὀμάδα τῶν γυναικῶν. Ἦταν ἡ τελευταία φορά πού εἶδα τοὺς δικούς μου. Ὑστερα μᾶς ξεγύμνωσαν καί μᾶς ἔδωσαν ροῦχα – ὄχι ριγέ σάν τῶν ἄλλων, ἀλλά πολιτικά μ' ἕνα Χ πίσω στήν πλάτη μέ λαδομπογιά φτιαγμένο, μᾶς κούρευαν, μᾶς ἔγραφαν νούμερα μέ μελάνι στό βραχίονα. 77159 τό δικό μου νούμερο. Στό θάλαμο πού κοιμόμουνα ἦταν κι ἄλλες Ἑλληνίδες κοπέλες. Ἡ Ρόζα, ἡ Μαργκό, ἡ Τζένη ἀπό τί Θεσσαλονίκη, ἡ Ρίτα ἀπό τήν Καστοριά. Μᾶς ἔνωσε ὁ ἴδιος πόνος. Ὁ πόνος τοῦ χαμοῦ τῶν δικῶν μας, ἀφοῦ ἀπό τό πρώτο βράδυ κάποια παλιά κρατούμενη μᾶς ἐνημέρωσε πὼς ὁ καπνός ἀπό τίς καμινάδες ἦταν οἱ δικοί μας ἄνθρωποι. Δέν τοὺς ἔκλαψα ὅπως θά ἔπρεπε. Σκλήρωνα. Ἔπρεπε νά ἐπιβιώσω. Ἀγῶνας ἐπιβίωσης καθημερινός. Ἀπό τίς 5 τό πρωί καταμέτρηση καί μετὰ δουλειά. Ἀνταμώνουμε μέ τοὺς ἄνδρες, πού μᾶς ψιθύ-

ριζαν: «Μή φοβάστε κορίτσια, θά ἀπελευθερωθῶμε σύντομα».

Ὅταν ἔβλεπα νά φθάνουν καινούργιες ἀποστολές, ἤθελα νά τοὺς φωνάξω «φύγετε», ἀλλὰ φοβόμουνα.

Χριστούγεννα τοῦ '44 μᾶς πῆγαν περπατῶντας στὴν πόλη Μάλχοβ.

Ἐκεῖ δὲν ὑπῆρχαν κρεματόρια. Ἐκεῖ ὑπῆρχε πολλή πείνα. Μία φραντζόλα ψωμί τό 24ωρο γιά 50 ἄπομα. Μιά μέρα μᾶς ζήτησαν νά παραταχθοῦμε. Μέ τοὺς ὀπλισμένους Γερμανοὺς γύρω μας ξεκινήσαμε νά περπατάμε. Ὑῶρες περπατούσαμε, κάπου 200 κορίτσια ἤμασταν, ὅταν ξαφνικά διαπιστώσαμε πὼς εἴμαστε μόνες. Οἱ Γερμανοὶ εἶχαν ἐξαφανισθεῖ. Ἦταν 2 Μαΐου καὶ ἤμασταν ἐλευθερές. Ἀρχίσαμε νά πανηγυρίζουμε, ὅταν εἶδαμε ἀπὸ ἀπέναντι νά ὄχονται στρατιῶτες. Ρῶσοι ἦτανε. Εἶχαν σφυροδρέπανο στό πηλίκιό τους. Μᾶς ἀγκάλιαζαν, ὅμως μᾶς κοίταζαν περίεργα. Ἦμασταν σάν φαντάσματα. Μόνες, μπαίναμε στά ἄδεια σπίτια πού συναντούσαμε, γιά νά βροῦμε φαῖ καὶ γιά νά κοιμηθοῦμε. Ταλαιπωρία καὶ πείνα. Κανείς δὲν μᾶς περιέθαλψε. Μόνες μας. Ὅ,τι κάναμε μόνες μας. Οἱ γραμμές εἶχαν βομβαρδιστεῖ καὶ δὲν μπορούσαμε νά γυρίσουμε στὴν Ἑλλάδα. Ἀλήθεια ἀναρωτιέμαι: Δέν θά μπορούσαν νά εἶχαν βομβαρδιστεῖ νωρίτερα ὥστε νά μὴν ἔφταναν στά στρατόπεδα τόσα τρένα μέ τόσους ἀνθρώπους;

Τέσσερις μῆνες μετὰ γύρισα. Ἦταν Σεπτέμβριος. Τό ταξίδι κράτησε ἓνα μῆνα. Φθάσαμε στό Στρατόπεδο Παύλου Μελά στή Θεσσαλονίκη. Μετὰ μέ λεωφορεῖο πῆγα στή Λάρισα. Στό πρακτορεῖο μέ περιμέναν τά ξαδέλφια μου. Στή Λάρισα βρῆκα συγγενεῖς πού εἶχαν κρυφτεῖ στά χωριά. Μ' ἀγκάλιασαν. Δέν μέ ρωτοῦσαν τίποτε γιά νά μή μέ στεναχωρήσουν, ἀλλὰ κι ἐγὼ δὲν ἤθελα νά μιλήσω. Βέβαια ὅλοι πλέον ἤξεραν.

Ζῶ ὅλα αὐτά τά χρόνια, παρ' ὅλο πού ἔκανα παιδιά κι ἐγγόνια, μέ μιά βαθειά πλνγή. Δέν ξεχνῶ. Δέν μπορῶ νά ξεχάσω καὶ δὲν θά συγχωρήσω ποτέ, οὔτε σ' αὐτόν τόν κόσμο, οὔτε στόν ἄλλο.

Ἡ Ντούκα Μωυσῆ ἦταν θεία μου.

ΒΑΡΒΑΡΑ Γ. ΒΑΣΙΛΑΚΗ  
ΣΥΜΒΟΥΛΟΣ ΨΥΧΙΚΗΣ ΥΓΕΙΑΣ - ΥΠΕΥΘΥΝΗ ΤΗΣ ΣΧΟΛΗΣ ΓΟΝΕΩΝ  
ΤΗΣ ΙΕΡΑΣ ΜΗΤΡΟΠΟΛΕΩΣ ΛΑΡΙΣΗΣ ΚΑΙ ΤΥΡΝΑΒΟΥ

## «Ο ΛΥΚΟΣ ΤΗΣ ΣΤΕΠΑΣ»

Διαβάζοντας τόν τίτλο, αναρωτιέται κανείς, εάν στίς επόμενες γραμμές θά λάβει πληροφορίες, γιά τό γνωστό αυτό σαρκοφάγο θηλαστικό πού ύμνήθηκε σέ μυθολογία, λαογραφία, λογοτεχνία, κινηματογράφο, ζωγραφική, μουσική, αναφέρθηκε μεταφορικά αρκετές φορές σέ ιερά κείμενα, μελετήθηκε από τίν επιστήμη καί τά τελευταία χρόνια, έπειδή ή βιωσιμότητα του είδους του διατρέχει κίνδυνο. Σύμφωνα με τό Κόκκινο Βιβλίο (1996) καί τίν οδηγία 92/43 τής Ε.Ε., θεωρείται τρωτό καί προστατευόμενο είδος.

Κάποιος άλλος αναγνώστης, πιθανώς νά συνδέσει τόν τίτλο, μέ τό γνωστό όμότιπλο βιβλίο του βραβευμένου μέ Νόμπελ Λογοτεχνίας Hermann Hesse, στίς σελίδες του όποίου, ό καθηλωτικός «Λυκάνθρωπος» Χάρυ Χάλερ ακροβατεί σέ ψυχοκοινωνικούς πόλους, στήν μοναξιά, μάχεται μέ τά ύπαρξιακά κενά του, τίν αποξένωση, τούς φόβους, τά τραύματα, τά ένστικτά του, βιώνει μέσα σέ μία κοινωνική μήτρα τί βαλτωμένη βεβαιότητά του, αναζητά πνευματικές διεξόδους, πνίγεται, δυσφορεί, χάνεται, περιπλανάται καί μέσα από τίν πένα του συγγραφέα καταφέρνει νά γοητεύει καί νά «επιβιώνει» από τό 1927 μέχρι καί σήμερα.

Άπό τίν άλλη, μπορεί ένα μέρος των αναγνωστών νά μίν κάνει καμία ανάλογη αντίστοιχία καί νά αφηθεί στήν άχαροτογράφητη ροή του κειμένου πού ακολουθεί, δημιουργώντας τίς προσωπικές καί ιδιαίτερες συνάψεις, σέ ένα αναγνωστικό λίκνο έλευθερίας καί μοναδικότητας.

Άς γίνει μιá προσπάθεια νά μίν απογοητευτεί λοιπόν, κανένας.

Σέ κάθε περίπτωση όμως, αυτό πού θά αποτελοῦσε στόχο των γραμμών πού ακολουθοῦν, είναι ή έξατομικευμένη διάδραση μέ κάθε αναγνώστη, ή άλληλεπίδραση καί ή βιωματική καταγραφή όλων όσα παρατεθοῦν, σάν προίόν έσωτερικευμένης ανάγκης, γιά νά «χτίσει» ή νά «άποδομήσει» ό καθένας

πάνω στην προϋπάρχουσα εμπειρία του. Τόσο η αναγνωστική έτοιμότητα, οι επικρατούσες συνθήκες, ο βαθμός γνωστικής διαπερατότητας και αφομοίωσης, ή ψυχική ανθεκτικότητα, όσο και οι προσδοκίες, ή ελεύθερη βούληση, ή αυτορhythμισμός, ή αυτοπραγμάτωση, αλλά και τά βαρόμετρα ήθικης και ελευθερίας που συν-λειτουργούν μέσα στον κάθε έναν από εμάς, θά αποτελέσουν τις μεταβλητές για τό ποθούμενο: τήν ενεργητική διαχείριση, ως συνδετικό δίαυλο ανάμεσα στό λειτουργικό μας «εγώ» και στό ύγιες συλλογικό ύποσυνείδητο. Όλα αυτά, σέ ελεύθερη απόδοση, θά μπορούσαν νά σιγομιθυριστούν στά «αναγνωστικά αυτιά» σας, ως: «Ανακαλύψτε τήν έτοιμότητα, τί θέληση και τήν ικανότητα νά βιώνετε και όχι νά διαβάσετε, νά άκούτε ή νά προσλαμβάνετε άπλά, άποστειρωμένες φράσεις, συναισθήματα και στιγμές, διαχειριστείτε τα, άλληλοεπιδράστε και προχωρήστε».

Άς θυμηθούμε, όμως, μέ τί φτάσαμε ως εδώ.

Τόν λύκο. Σύμβολο δύναμης και ελευθερίας, ό πάλαι ποτέ κυρίαρχος μέ τήν μεγαλύτερη εξάπλωση στον πλανήτη, ό ήγέτης τής αγέλης, ό «κακός» και πλανευτής τών παραμυθιών, φέρεται νά αντιπροσωπεύει τά ζωώδη ένστικτα, τί δύναμη και τήν άνεξαρτησία. Παρόλη αυτήν τί δυναμική εικόνα, από τις καταγραφές φαίνεται νά ισχύει ότι, τό πρώτο είδος ζώου που εξημερώθηκε είναι ό λύκος, από τόν όποιο προέκυψε ό σκύλος, ό καλύτερος φίλος του ανθρώπου, σύμβολο προστασίας, πίστης και ύπακοής.

Τή στέπα. Φύση άδάμαστη, άπεραντοσύνη και άπρόβλεπτοι κίνδυνοι, άρχέτυπη όμορφιά αντίθετη τής περιπλοκότητας, μιά αυτάρκεια αισθήσεων μοναξιάς και μοναχικότητας μέ ξεκάθαρη λιτότητα, άκραίες καιρικές συνθήκες και χαμηλή βλάστηση που δέν σου δίνει τί δυνατότητα νά «κρυφτείς». Οί λαοί που τήν κατοικούσαν, ήταν δεινοί πολεμιστές μέ ιδιαίτερη άντοχή, καταπληκτικοί ίππεις, εύέλικτοι στην μετακίνηση, μέ σκληροτράχηλη και νομαδική ζωή, διακινητές και πολλές φορές ρυθμιστικοί παράγοντες ή θύματα γεωπολιτικών συμφερόντων.

Τόν Χάου Χάλερ. Ένα γοπητευτικό «ταξιδιώτη» μεσίλικα, 2 βαλίτσες, 1 κουτί βιβλία και ένα έπιπλωμένο δωμάτιο, νά συνθέτουν τήν αρχική εικόνα τής ιστορίας. Ένα διάχυτο ψυχολογικό «κάδρο», έναν ύμνο στην ύπαρξη, στή διττότητα, μιά γλυκόπικρη πορεία στην ένπλικίωση, μιά περιπλανητική καθημερινότητα, μιά άμορφοποίητη κοσμοθεωρία ήθικης, μιά συνεχόμενη πάλι και μετακίνηση ανάμεσα σε «κόσμους», μιά δίψα για εύελιξία, μιά ζωή που άκροβατούσε σε λεπτές ίσορροπίες, ανάμεσα στους ανθρώπους, στον Μότσαρτ, τήν τζάζ και στις συνθήκες μιάς κοινωνίας που δέν χωρούσε τί δική του έκκεντρικότητα.



Συνοπτικά έχουμε τόν άγριο λύκο πού, ἢ ἔγινε σκύλος ἢ βρίσκεται ὑπό τόν κίνδυνο ἐξαφάνισης, τί στέπα ὡς μιὰ ἐπέκταση γῆς τῆς ὁποίας οἱ λαοί, ἡ χλωρίδα καί ἡ πανίδα χαρακτηρίζονται ἀπό τίν ἐπιβίωσή τους σέ ἕνα ἀκραῖο, ἡμι-άνδρo καί ψυχρό κλίμα καί ἕναν 50άρη σέ ὑπαρξιακή κρίση.

Καί θά σκεφτεῖ κάποιος, «Ἔ, καί;», «Πῶς συνδέονται ὅλα αὐτά σε ἕνα κείμενο, τί σχέση ἔχουν μέ τό “τόρα” καί τί μοῦ προσφέρουν ἐμένα;». Καί ἂν ὄντως ὑπάρχει ἔστω καί ἕνας πού θά σκεφτεῖ ἔτσι, ἔχει ἐπιτευχθεῖ ἕνα ἀπό τά πιό οὐσιαστικά βήματα: κατανοεῖ ὅτι οἱ ἄνθρωποι λειτουργοῦν μέ συνδέσεις τοῦ παρελθόντος ἢ τοῦ παρόντος, στό «ἐδῶ καί τώρα» μέ ἐπιδίωξη, νά εἶναι ὠφέλιμες καί παραγωγικές. Καί πόσο εὐκόλα θά ἦταν πολλά στοιχεῖα στή διαχείριση π.χ. τοῦ ἄγχους, τοῦ φόβου, τῆς καθημερινότητας, ἂν αὐτήν ἡ συνειδητοποίηση λειτουργοῦσε πολύ συχνά; Ἀναφέρει χαρακτηριστικά ὁ Ἀριστοτέλης πάνω σέ αὐτό πῶς ἀποκλειστικά το παρελθόν καί τό παρόν εἶναι ἀληθιακά ἐκτιμήσιμα καί πῶς μόνο τά παρελθοντικά καί τά παρόντα γεγονότα μποροῦν νά λάβουν ἀληθιακή τιμή, τονίζοντας ὡς ἐντυπωσιακή τί συμφωνία μέ νεότερες σημασιολογικές ἀναλύσεις πού ἀφοροῦν τό μέλλον. Ἀπομακρύνεται, ἔτσι, ἀπό τίν αἰτιοκρατική θεώρηση τοῦ σύμπαντος, ἀφήνοντας χῶρο γιά ἐλευθερία, ἐξέταση καί δράση. Φαίνονται μᾶλλον σπουδαία ἐφόδια, γιά κάποιον πού θέλει νά ἀπεγκλωβιστεῖ ἀπό τίς περιοριστικές γραμμικές αἰτιότητες καί νά ἀνακαλύψει καί νά ἀκολουθήσει τό δικό του μονοπάτι, σωστά;

Ὑποθέτοντας, λοιπόν, ὅτι ὑπάρχει, ἔστω καί ὁ ἕνας αὐτός ἀναγνώστης πού ἔφτασε στό προηγούμενο σκεπτικό καί ἔχοντας κρατήσει ὡς ἕνα προσχέδιο μνήμης τά παραπάνω, προχωροῦμε μέ μιὰ ὑπόθεση καί τολμοῦμε νά ὑφάνουμε ἕνα νοηματικό νῆμα σύνδεσης, μέ ὅσα ἀναφέρθηκαν. Στό πολύτιμο «ἐδῶ καί τώρα» λοιπόν, ἐπιχειροῦμε μιὰ προσέγγιση, σέ ἕνα σύγχρονο ἄνθρωπο, πού ζεῖ σέ ἕνα περιβάλλον πού πρέπει νά προσαρμῶζεται ἀνάλογα μέ κάθε μορφή βιο-ψυχο-κοινωνικο-φυσικῆς, κλιματικῆς ἀλλαγῆς καί παλεύει μέ τούς ρόλους του, τίς ἐσωτερικές συγκρούσεις, τίν πολυπλευρικότητά του καί ἄλλα πού πιθανῶς νά ἀναδυθοῦν στήν πορεία. Ἐναν ἄνθρωπο τοῦ σήμερα, πού μπορεῖ νά ὑπάρχει δίπλα, γύρω, πίσω, ἀπέναντι ἢ καί μέσα μας.

Ἀρχική μας προϋπόθεση εἶναι, νά μὴν «κρίνουμε» κανέναν καί εἰδικά ἀπό τό «ἐξῶφυλλό» του, ἀλλά νά ἀποπειραθοῦμε νά δοκιμάσουμε μέ τίν παρατήρηση, τίν ἐπεξήγηση σημαντικῶν ὀρισμῶν καί ἐνοιῶν, τίν ἀξιολόγηση, τίν κατανόηση, κάνοντας χρήση καί ὁδηγό, τί λέξη-πρόκληση, πού «ἀκούγεται» εὐρέως τελευταία, δηλαδή τίν ἐνσυναίσθηση. Μποροῦμε, μέ λίγα λόγια, νά περπατήσουμε μέ τά παπούτσια ἑνός ἄλλου ἀνθρώπου στή δική του ἀφιλό-

ξερνι στέπτα, όταν παλεύει με τον λύκο μέσα ή έξω του; Μή βιαστούμε να δώσουμε απάντηση.

Η ουσία δέν κρύβεται στο «ναί, όχι, δέν ξέρω», αλλά στην εμπειρία, κρύβεται στους «κοινούς παρονομαστές» που ακόμη και αν φαινομενικά δείχνουν να διαφέρουν εκ πρώτης όψεως με τό δικό μας γίνεσθαι, έκούσια ή άκούσια, τούς άγνοούμε καθημερινά και συστηματικά, δίνοντας χῶρο στον νοητικό «έξορκισμό», στον φόβο, στην πόλωση και στον διαχωρισμό. Σέ έναν άλλον αιώνα, ο πρώτος υπαρξιστής φιλόσοφος, ο Δανός Soren Kierkegaard, ίσως θέλοντας να ανακόψει τί διασπαστική αυτή τάση της σύγχρονης δυστυχίας, αναφέρει στο βιβλίο του «Άσθένεια προς θάνατον»: «Άκριβῶς ὅπως ένας παθολόγος, μπορεί να πει ότι είναι αρκετά πιθανό πώς, δέν υπάρχει ούτε ένας άνθρωπος που να είναι απόλυτα υγιής, έτσι και οποιοσδήποτε γνωρίζει πραγματικά το ανθρώπινο είδος μπορεί να πει ότι δέν υπάρχει ούτε ένας άνθρωπος που να μίν δυσφορεί λίγο, που δέν κρύβει μία άνησυχία, μία έσωτερική διαμάχη, μία δυσαρμονία, ένα άγχος για κάτι τό άγνωστο ή για κάτι που δέν τολμάει καν να προσπαθήσει να μάθει». Άς κρατήσουμε αυτή τί σκέψη για τίν καθολικότητα της δυσφορίας.

Κάτι, επίσης, που θά μπορούσε να συμβάλει άποφασιστικά στη διερεύνησή μας, είναι ή έννοια της άτομικότητας, τό σύνολο όλων των ποιοτικών και ποσοτικών βιολογικών, ψυχολογικών και κοινωνικών χαρακτηριστικών (βιολογικά γνωρίσματα, χαρακτήρας, νοημοσύνη, άντληπτικές διαδικασίες, συνήθειες, ιδιοσυγκρασία, κ.ά.) που διακρίνει τό άτομο ανάμεσα στους ὁμοίους του, αλλά και αναδύει τίν φαινομενολογική διασύνδεσή τους. Τά πρωτότυπα αυτά γνωρίσματα εκδηλώνονται ανάλογα με τίν κληρονομικότητα, τον χαρακτήρα και τό περιβάλλον ὅπου και αναπτύσσονται. Ο σχηματισμός της άτομικότητας άποτελεί μία ξεχωριστή ταυτότητα για κάθε άνθρωπο και ὁδηγεί στη διαμόρφωση της μοναδικότητάς του. Παράλληλα, ὁ άνθρωπος μετουσιώνεται και από τά σταθερά χαρακτηριστικά της προσωπικότητάς του, λειτουργώντας βαθμιαία και ὡς μέλος ενός ευρύτερου κύκλου (οικογένεια, σχολείο, κοινωνία κ.λπ.), άποκτῶ μία ποικιλομορφία συμπεριφορῶν και αντιδράσεων συλλογικής συνείδησης. Είναι γεγονός πώς αν μία κοινωνία προάγει και προασπίζει με ίσορροπία και μηχανισμούς στήριξης (ήθική, παιδεία, κίνητρα, βιοτικό επίπεδο, πολιτισμό, υγεία, εργασία, ασφάλεια) τίν πορεία αυτή, θά άπαρτίζεται από αυτάκι, αναπτυσσόμενα και αυτο-φροντιστικά πρόσωπα, με έλεύθερη βούληση, προσωπική ευθύνη, ὠριμότητα άποφάσεων, συνεργατικό πνεύμα.

Σέ έναν κόσμο ὅπου το πρόβλημα του ενός «σήμερα» είναι εν δυνάμει πρόβλημα όλων «αύριο», ἄς ξαναθυμηθούμε ότι ή ανάγκη για συλλογική άντιμε-

τώπιση τῶν προβλημάτων καί τῶν δύσκολων καταστάσεων στόν ἄνθρωπο, εἶναι ἔμφυτη. Ἀπό τά πρῶτα χρόνια τῆς ἐμφάνισης τοῦ ἀνθρώπου, ἡ κοινωνική του ζωή στράφηκε στή συλλογικότητα γιά νά ζητήσει προστασία, συμμετοχή, συνεργασία καί νά ὀργανώσει λειτουργικά τή ζωή του μέ ἄλλους. Γιά νά ἐκδηλωθεῖ αὐτή ἡ κοινωνική ζωή, χρειάζεται ἕνα «δομημένο πλαίσιο», δηλαδή κάποιες ἀρχές, δεσμεύσεις, ἀξίες, ὑποχρεώσεις καί δικαιώματα, ἀπαιτεῖται μία ταυτότητα, πρότυπα, ρόλοι, μιά ἀλληλεπίδραση, ἀλληλοδράση μέ κοινούς στόχους γιά τήν ἐπίτευξη τῆς συνύπαρξης καί συνεργασίας, σέ ἕνα πλαίσιο πού δέν θά χαθεῖ ἡ μοναδικότητα καθενός, ἀντίθετα θά ἀναπτυχθοῦν καί θά ἐξελιχθοῦν τά ἀτομικά του στοιχεῖα. Ἀπό τό «ἐγώ» στό «ἐσύ» καί ἀπό τό «ἐσύ» στό «ἐμεῖς», ἀπαιτεῖται διάθεση συνάντησης, ὑπέρβαση τοῦ ἀτομικισμοῦ, ἀμοιβαιότητα, ἀλληλεγγύη, συνειδητότητα καί συσπείρωση. Μέ τήν κοινωνική συνοχή, ἡ συλλογικότητα λειτουργεῖ σάν μία μορφή ὑπερ-συνείδησης, ἕνα κανάλι ὅπου ἡ ἀτομική συνείδηση ἔχει λόγο ὑπαρξης, ἀλλά καί δυνατότητα ἔκφρασης καί ἀνάπτυξης, χωρίς ἐγκλωβιστικά σύνορα, μικρο ἢ μέγρο πολιτικές, ὅπου ὁ ἄνθρωπος θά μπορεῖ νά εἶναι, νά αἰσθάνεται καί νά ἀντιμετωπίζεται τόσο ὡς μοναδικός, ὅσο καί ὡς χρήσιμο καί ἐνεργό μέλος ὄλου αὐτοῦ τοῦ κόσμου.

Δέν πρέπει ὅμως νά λησμονοῦμε ἀκόμη, ὅτι ἡ σελήνη θά ἔχει πάντα δύο πλευρές. Ὅλες οἱ ἀναφορές συγκλίνουν στό πορτραῖτο ἑνός κοινωνικοῦ ἀτόμου, πού διατηρεῖ τήν μοναδικότητά του, καί ὄχι φυσικά γιά «μαζικές ψυχές» πού λειτουργοῦν σέ συνθήκες «κοινωνικῆς τηλεπάθειας». Πειράματα, ὅπως τοῦ Asch, τοῦ Milgram, τῶν Simons & Chabris (The invisible gorilla), γιά τή συμμόρφωση, τήν ὑπακοή, τήν ἐπιλεκτική προσοχή, τήν ἀντιληπτική τύφλωση, ἀκόμη τρομάζουν καί ἀφυπνίζουν ἕναν ἐλεύθερα σκεπτόμενο ἄνθρωπο. Δέν ἔχουμε, λοιπόν, ἀνάγκη ἀπό «πολιτοποιημένους» ἄνθρώπους. Ἡ μαζικοποίηση εἶναι ὁ τυφώνας τῆς πνευματικῆς καί βουλευτικῆς ὑποδούλωσης, ἕνας κίνδυνος πού ἐγκυμονεῖ τόν ἀφανισμό τῆς αὐταξίας, τῆς προσωπικότητας, τῆς φρόνησης, τῆς αὐτονομίας, τῶν ἀναμνήσεων, τῆς ἀυθυπαρξίας καί τῆς ἐξέλιξης τοῦ ἀνθρώπου. Τό πρόσωπο καθίσταται ἔτεροκίνητο, ἀσταθές, υἱοθετεῖ ἐξωγενῆ κληρονομικά ἀποθέματα, διαβρώνεται καί χειραγωγεῖται ἀπό τούς ρυθμιστές πού καθοδηγοῦν τή λογική, τή σκέψη, τή συμπεριφορά του, ἀντιμεταβιβάζοντάς του ἕναν οὐτοπικό ἔλεγχο. Καί τότε, μέσα στή μάζα καί πίσω ἀπό τό ἀπρόσωπο τῆς ἀνωνυμίας, χωρίς τήν ἐνεργή συνείδηση τῆς προσωπικῆς του εὐθύνης, ξεθωριάζει κάθε ἴχνος τῆς ἠθικῆς του καί ἀναδύονται τά πάθη καί οἱ βίαιες ἐνστικτώδεις συμπεριφορές του. Τότε ὁ «λύκος οὐρλιάζοντας», δείχνει

τά κοφτερά του δόντια έπιτιθέμενος ή προκαλώντας αυτοτραυματισμούς στους ψυχικούς, νοητικούς και πνευματικούς του ιστούς.

Ανατρέχοντας αρκετά πίσω, μαθαίνεις πάντα ενδιαφέροντα πράγματα. Ένδεικτικά πρόσωπα της ιστορίας, όπως οί Άριστοτέλης, Πλάτωνας, Σωκράτης, Πλωτίνος, Hegel, Engels, Comt, Popper, Durkheim, Sartre, Freud, Le Bon, Lewin, Jung, Klein, Pages, Adler, Rogers κ.ά., «άγγιξαν» από τί δική τους σκοπιά όλα αυτά τά ζητήματα, γιατί μάλλον πίστευαν πώς για νά φτιαχτεί αυτός ο κόσμος, δέν πρέπει νά περισσεύει ή νά νιώθει ότι περισσεύει κανένας, νά όμογενοποιείται, νά έτικετοποιείται, νά υπάρχουν άκριτοι και έξιδανικευμένοι «τοτεμικοί πατέρες» στό είδος του, νά καλλιεργεί πολωτικές διανθρώπινες διακρίσεις και ότι, μάλλον, ο άνθρωπος δέν κινδυνεύει από τό πρόβλημα του “ύπερπληθυσμού” στην ανθρώπινη ψυχοκοινωνική του ύπόσταση. Ίσως νά είχαν καταλάβει ότι, όλοι οί άνθρωποι, μονάδες και μέρη συνόλων, μέ τόν δικό τους μοναδικό τρόπο, για τούς δικούς τους λόγους δυσφορούν, πονάνε, φοβούνται, βολεύονται, ματαιώνονται, άπελπίζονται, αγαπάνε, προδίδουν, χάζονται, πιστεύουν, απορρίπτουν, έλπίζουν, πεθαίνουν. Ίσως, ψάχνοντας τόν πόνο στον έαυτό τους, νά κατάλαβαν καλύτερα και τόν πόνο του συνανθρώπου τους. Ίσως τελικά κι εκείνοι οί λίγοι της γενιάς τους (σπουδαίοι σήμερα για έμάς), νά είχαν προβληματιστεί κάποια στιγμή και οί ίδιοι, άν μπορούν νά περπατήσουν μέ τά παπούτσια του δικού τους «λυκάνθρωπου» Χάρυ, στην στέπα της έποχής τους... Ίσως...

Αμετάθετο και ελάχιστο χρέος έχουμε προς όλους αυτούς, νά αναρωτηθούμε τουλάχιστον, πόσοι άραγε από έμάς αφήσαμε την πολύβουη ναρκισσιστική φιλαντία μας, για νά συλλογισθούμε αυτό που εύστοχα, λιτά και άπεριττα διατύπωσε ο Albert Camus: «ελάχιστοι καταλαβαίνουν ότι μερικοί άνθρωποι καταναλώνουν τεράστια ποσοστά ενέργειας, για νά είναι άπλως φυσιολογικοί»... Για όσους λοιπόν δέν τό γνωρίζουν, οί ειδικοί της ψυχικής ύγείας, είναι σέ θέση νά τό επιβεβαιώσουν μέ μεγάλη σιγουριά: αγωνιώδεις προσπάθειες, κενά, άξημέρωτες νύχτες, άδιέξοδα, παραίτηση, κόπωση και δυσφορία, είναι λίγα από αυτά που τούς περιγράφουν τόσο άνθρωποι καθημερινά, που έπιζητούν νά δείχνουν ή νά νιώθουν φυσιολογικοί. Περιγράφουν μέ πόνο, αυτό τό σκίσιμο της ψυχικής τους σάρκας, όταν ή κατάθλιψη, τό άγχος, οί φοβίες, ή έτικετοποίηση, ο άποκλεισμός, ή περιφρόνηση, ή μοναξιά, ή άπόρριψη, ξυπνά τόν λύκο τους μέσα τους, σέ μιá κοινωνία-στέπα, που ή χαμηλή ψυχοπνευματική της βλάστηση δέν τούς αφήνει ούτε τά ελάχιστα περιθώρια νά κρύφουν έστω και για λίγο τί βασανιστική τους δυσφορία,

μεταμόρφωση, μοναξιά τους. Αυτό θά σᾶς ποῦν οἱ εἰδικοί... Γιά ὄσους πάλι, ἔχουν περάσει ἢ περνᾶνε ἀπό αὐτό τό μονοπάτι, βιώνουν τήν κοινωνία ὡς ἓνα περίπλοκο καί ἀφιλόξενο μωσαϊκό, πού δέν χωράει τήν δική τους ὑπαρξη, τούς περιθωριοποιεῖ, τούς ταΐζει μέ ἐφήμερα γόπτρα, τούς πλανεύει, γιά ὄσους ἔχουν νιώσει τή διάβρωση στά ψυχικά τους κύτταρα, γιά ὄσους ἔχουν «οὐρλιάξει» τίς νύχτες γιά νά σκίσουν τήν ἐκκωφαντική σιωπή τῶν ἀδιεξόδων τους, ἄς προσφέρουμε τή φράση-δῶρο «...δέν εἴστε μόνοι...».

Στό ἀπόσπασμα ἀπό τό βιβλίο τοῦ Irvin Yalom *Στόν κῆπο τοῦ Ἐπίκουρου* ἀναφέρεται: «Υπάρχουν δύο εἶδη μοναξιάς: ἡ καθημερινή καί ὑπαρξιακή. Ἡ πρώτη εἶναι διαπροσωπική, εἶναι ὁ πόνος τοῦ νά εἶσαι ἀπομονωμένος ἀπό τούς ἄλλους ἀνθρώπους. Αὐτή ἡ μοναξιά, ἡ ὁποία συχνά συνδέεται μέ ἓνα φόβο γιά τή στενή ἐπαφή ἢ μέ αἰσθήματα ἀπόρριψης καί ντροπῆς ἢ μέ τήν πεποίθησι ὅτι εἴμαστε ἀνίκανοι νά ἀγαπηθοῦμε, εἶναι σέ ὄλους μας γνωρῆμι. Γιά τήν ἀκρίβεια τό μεγαλύτερο μέρος τῆς δουλειᾶς πού γίνεται στήν ψυχοθεραπεία, ἐπιχειρεῖ νά βοηθήσει τούς θεραπευόμενους νά μάθουν νά διαμορφώνουν πῶς στενές, πῶς ὑποστηρικτικές καί σταθερές σχέσεις μέ τούς ἄλλους. [...] Ἡ δεύτερη μορφή μοναξιάς, ἡ ὑπαρξιακή ἀπομόνωση, εἶναι πῶς βαθιά καί πηγάει ἀπό τό ἀγεφύρωτο χάσμα ἀνάμεσα στό ἄτομο καί στούς ἄλλους ἀνθρώπους. Τό χάσμα αὐτό εἶναι συνέπεια, ὄχι μόνο τοῦ γεγονότος ὅτι ὁ κάθε ἀνθρώπος βρίσκεται πεταμένος μόνος του μέσα στήν ὑπαρξη κι εἶναι ὑποχρεωμένος νά βγεῖ ἀπ' αὐτήν μόνος, ἀλλά προκύπτει κι ἀπό τό γεγονός πῶς ὁ καθένας ἀπό ἐμᾶς κατοικεῖ ἓναν κόσμον, τόν ὁποῖο γνωρίζει πλήρως μόνο ὁ ἑαυτός μας».

Πῶς νιώθετε διαβάζοντας ὅλα αὐτά; Πέρασε ἀπό τή σκέψη σας ὅτι ὁ πόνος, ἡ μοναξιά, ἡ δυσφορία, ἡ ἀπόγνωση εἶναι πανανθρώπινα συναισθηματικά φαινόμενα; Σᾶς προβληματίζει σέ δεύτερο χρόνο, ἂν τελικά, ἐσεῖς ἢ κάποιος ἄλλος ὑποφέρει περισσότερο; Πιστεύετε ὅτι ὑπάρχει ζυγαριά ἢ μέτρο γιά τό ποιός πονεῖ πῶς πολύ, καί ἂν ναι, ποιός, πότε, πού, πῶς, θά μπορούσε ἄραγε νά τό κοστολογήσει; Εἶναι... ὁ θάνατος, ἡ οικονομική ἀνέχεια, ἓνα ἐξαρτημένο σέ οὐσίες παιδί σας, ἡ μοναξιά, οἱ κρίσεις πανικοῦ, ἡ ἔλλειψη ἐπικοινωνίας, ἓνας σκληρός ἐργοδότης, ἡ ἀτεκνία, ἓνα ταξίδι πού ἀκυρώθηκε, μιά προαγωγή πού δέν ἦρθε, μιά προδοσία, ἓνα σπῆτι πού δέν ἀποκτήθηκε ποτέ, ἓνας μόνιμος ἐσωτερικός «κόμπος», τά οικογενειακά γεύματα ὅπου ὑποκριθήκατε, μιά φιλία πού χάθηκε, τά ἀποτυχημένα παιδιά, οἱ φοβίες, τά σκληρά καί ὑποτιμητικά λόγια πού ἀκούσατε, οἱ καταθέσεις πού δέν αὐξήθηκαν, ἡ ἀπιστία ἑνός συζύγου, ὁ ἐνοχλητικός γείτονας, τά κιλά, τό τσιγάρο, τό ἀλκοόλ

πού δέν μπορεῖτε νά διακόψετε, οἱ γονεῖς πού ἔφυγαν χωρὶς νά τοὺς πείτε «εὐχαριστῶ», ἡ διάγνωση μιᾶς ἀσθένειας, ἡ ἀνεργία, ἕνα ροῦχο πού δέν μπορέσατε νά ἀγοράσετε, τὸ «σ' ἀγαπῶ» πού δέν ἀκούσατε, ὁ πόλεμος, ἕνα διαζύγιο, ἕνα βλέμμα πού σᾶς ἔκανε νά αισθανθεῖτε «λίγοι», τὸ καθημερινὸ ἄγχος πού σᾶς πνίγει, ἡ ἀναμονὴ ἔξω ἀπὸ ἕνα χειρουργεῖο, τὸ κατοικίδιο πού χάσατε, μιὰ ψυχικὴ πάθησι, τὸ ἀξίωμα πού δέν πήρατε, τὸ διαμαντένιο ρολοὶ πού ὄνειρευόσαστε, μιὰ «ταμπέλα» πού σᾶς κολλήσανε, ἡ ἀγκαλιὰ πού δέν σᾶς πήρανε ποτέ, ἡ ὀρφάνια, ὁ θυμὸς πού καίει μέσα σας, ἕνα «μπράβο» πού δέν εἰσπράξατε, ἡ κόρνα στό φανάρι, μιὰ ἀποβολή, τὰ ἡλιοβασιλέματα πού δέν μοιραστήκατε, ἡ ἀναπηρία, ὁ γάμος πού δέν ἦρθε ἀκόμη, μιὰ δίκη πού χάσατε, οἱ ὄρες πού περμένετε γιὰ ἕνα τηλεφώνημα, μιὰ ἀπόλυσι, οἱ ἄλλοι πού δέν σᾶς καταλαβαίνουν, ἡ νέα ρυτίδα στό πρόσωπό σας, τὰ «ὄχι» πού δέν εἶπατε, τὰ προσωπεῖα πού φορᾶτε γιὰ νά κρύψετε τὴ δυσκολία σας, τὸ αἶσθημα τοῦ ἀνικανοποίητου, ἕνας ἄδικος καὶ σκληρὸς Θεός...; Καὶ ἡ λίστα δέν σταματᾷ ἐδῶ... Ποιὸς «τολμαίει», λοιπόν, νά ἀριθμῆσει τί ποναεῖ περισσότερο...; Εὐχομα κανένας, καὶ ὁ λόγος εἶναι ὅτι ὁ πόνος δέν ἔχει μοριοδότησι, δέν γνωρίζουμε τί κρύβει ἀπὸ πίσω, κάτι, πού ἀκούγεται λίγο καὶ ἀδιάφορο γιὰ ἐμᾶς καὶ πάνω ἀπὸ ὅλα, ὁ πόνος καὶ ὁ φόβος πού τὸν ἀκολουθεῖ, δέ χωρᾶνε κριτική. Καὶ γιὰ νά προλάβω ἴσως τοὺς παρορμητικούς ἢ ὄσους παρασυρθοῦν ἐπειδὴ ἀναγράφεται –τεχνέντως– πρῶτα ὁ θάνατος, νά σᾶς πῶ, πὼς ὅσο σκληρὸς καὶ ἂν εἶναι ὁ φυσικός, ἄλλο τόσο, καὶ ἴσως περισσότερο, εἶναι ἀδυσώπητος ὁ καθημερινὸς ψυχικὸς θάνατος.

Θά σᾶς μεταφέρω πολλὰ-πολλὰ χρόνια πίσω, γύρω στό 470 π.Χ., ὅταν ὁ Προμηθεὺς, θέλοντας νά βοηθήσει τοὺς ἀνθρώπους, κλέβει τὴ φωτιὰ ἀπὸ τὸν θεὸ Ἥφαιστο, τοὺς διδάσκει τέχνες καὶ ἐπιστῆμες, ὁ Δίας τὸν τιμωρεῖ δένοντάς τον στόν Καύκασο καὶ στέλλοντάς καθημερινὰ ἕναν ἀετὸ νά τοῦ τρώει τὸ συκώτι. Εἶναι ἡ ὑπόθεσι ἀπὸ τὴν τραγωδία «Προμηθεὺς Δεσμώτης» τοῦ Αἰσχύλου καὶ θά σᾶς παραπέμνω στὴν ἐξῆς φράσι τῆς Ἰοῦς (ἡ Ἰὼ ἦταν ἰέρεια τῆς Ἥρας, ἐρωμένη τοῦ Δία, ἐπίσης θύμα σκληρῆς τιμωρίας τῶν θεῶν): «κρείσσον γάρ εισάπαξ θανεῖν ἢ τὰς ἀπάσας ἡμέρας πάσχειν κακῶς», δηλαδὴ «καλύτερα νά πεθάνουμε μιὰ φορά, παρά νά ὑποφέρομε ἄσχημα ὅλες τίς μέρες». Γιὰ τὴν ἱστορία, τὸν Τιτάνα Προμηθεὺς τὸν ἐλευθέρωσε ὁ ἡμίθεος Ἡρακλῆς. Σημειώστε ὅτι σέ αὐτὴν τὴν τραγωδία, ἕνας ἡμίθεος ἐλευθέρωσε καὶ ἔσωσε τὸν Τιτάνα πού βοήθησε τοὺς ἀνθρώπους. Κρατῆστε τὸ αὐτό, ἀκούγεται χρήσιμο.

Γυρνώντας, λοιπόν, στὰ προηγούμενα, πάλι οἱ εἰδικοί ψυχικῆς ὑγείας θά σᾶς ἐπιβεβαιώσουν ὅτι εἶναι πάρα πολλές οἱ περιπτώσεις ἀνθρώπων γύρω

μας –καί ίσως νά εἶναι καί κάποιος ἀπό ἐσᾶς– πού ἀντιμετώπισαν τήν ἀπώλεια τῶν ἀγαπημένων τους προσώπων μέ ὑποδειγματική διαχείριση καί ἀξιοπρέπεια, σέ ἀντίθεση μέ ἄλλα πρόσωπα πού «ἀσφυκτιοῦν» καθημερινά σέ ἀργές μορφές θανάτου. Ξέρετε, ὑπάρχει μιά μεγάλη ἀλήθεια, ἴσως λίγο δύσπεπτη στήν ἀρχή, ὅπως κάθε καινούργια «γνωστική γεύση», ἀλλά οὐσιαστικά λυτρωτική: «θεραπεία δέν σημαίνει σέ ὅλες τίς περιπτώσεις ὅτι τό πρόβλημα ἐξαφανίζεται, θεραπεία σημαίνει, τίς περισσότερες φορές, διαχείριση». Καί ἄν αὐτό ἦταν μιά πληροφορία πού μᾶς τήν μετέδιδαν ἔγκαιρα στή ζωή μας, πιθανολογῶ ὅτι ἡ ζωή μας θά ἦταν καλύτερη. Ἄν μᾶς γαλουχοῦσαν ψυχοπνευματικά, ὄχι μέ τό γάλα τοῦ φόβου, τοῦ μηδενισμοῦ, τῆς ἀπογοήτευσης, ἐπίσης πιθανολογῶ ὅτι κάθε ἀσθένεια, κάθε δυσκολία, κάθε κρίση, κάθε φόβος, δέν θά μᾶς ὀδηγοῦσε τυφλά στήν παρακμή, στήν κατάρρευση ἢ στόν καθημερινό θάνατο, ἀλλά σέ μιά νέα ἐμπειρία, σέ μιά βιωματική ἀνάρρωση, θά μετουσίωνε τό πρόβλημα σέ μιά κινητοποιητική ἀλλαγί, θά τίναζε τά ψυχικά φτερά μας γιά ἓνα νέο ὀρίζοντα, θά ἀνοίγε μπροστά μας μιά νέα προοπτική ἠθικῆς καί ναί, σίγουρα ναί, θά εἶχαμε λιγότερο πονεμένους «λυκανθρώπους» σάν τό Χάρυ, καί αὐτό θά ἔκανε τόν «Homo-lupus sapiens», χωρίς καμία χημική ἢ τεχνολογική παρέμβαση, ἓναν ἀληθινά ἐξελισσόμενο καί ἀνθρώπινο «Homo sapiens». Ποτέ δέν εἶναι ἀργά βέβαια, τό πιστεύω καί τό ὑπερασπίζομαι μέ ὄλο μου τό εἶναι!

Ἐγραψα λίγο πιό πάνω «ἠθική» καί ἡ σκέψη μου ἔτρεξε στούς Σωκράτη, Ἀριστοτέλη, Πλάτωνα, Kant, Hobbes, Hume, Locke, Nietzsche, Mill, Smith, Montaigne, Spinoza, Dostoyevsky... Ἡ ἠθική ἀποτελέσε εὐρύτατο ἀντικείμενο μελέτης, τόσο σέ γνωσιολογικό ὅσο καί σέ ἐμπειροκρατικό ἐπίπεδο ἀπό τά πρῶτα κιόλας χρόνια τῆς ὑπαρξιακῆς ἀναζήτησης τοῦ ἀνθρώπου. Τήν μελέτησαν, τήν ἀποκάλεσαν *Ἐπιστήμη*, τήν μετασχημάτισαν, τήν ἀπέρριξαν, τή συνέδεσαν καί τήν ἀποσυνέδεσαν μέ τί φύση, τήν κοινωνία, τό Θεῖο. Συστήματα χτίστηκαν, συντηρήθηκαν, γκρεμίστηκαν, βασιζόμενα σέ θεωρίες ἠθικῆς. Πάνω στό ζήτημα αὐτό, τέθηκαν πολλά ἐρωτήματα πού ἀφοροῦσαν στό θεωρητικό καί στό ἐφηρμοσμένο ὑπόβαθρο τῆς ἠθικῆς. Ἐνα ἀπό τά κύρια ἐρωτήματα διατυπώθηκαν ὡς ἑξῆς: ποῖο εἶναι τό κριτήριο πού ἀποφασίζει ἄν μιά πράξη ἢ μιά πρόθεση εἶναι ἠθικά ἀγαθή ἢ ἠθικά μεμπτή;

Οἱ ἀπαντήσεις πού δόθηκαν ἀπό διαφορετικές σκοπιπές ἢ καθεμιά, φαίνεται νά συγκλίνουν σέ μιά γενική κατεύθυνση, ὅτι τό κριτήριο τῶν ἠθικῶν καί ἀνῆθικῶν πράξεων καί προθέσεων, εἶναι ὁ ἠθικός νόμος μέσα μας, πού εἶναι γνωστός καί σάν ἠθική συνείδηση. Ἡ ἠθική συνείδηση δέν ἀποτελεῖ συναί-

σθημα, δηλαδή ευάρεστη ή δυσάρεστη κατάσταση, αλλά αποκρυστάλλωση και συμπύκνωση των γνώσεων (συνείδηση = γνώση) του ανθρώπου σχετικά με το ήθικά όρθο ή ήθικά άπρεπο, το ήθικά αγαθό και το ήθικά μεμπτό. Το σύνολο αυτών των ήθικών γνώσεων, όμως, δεν έχει μόνο γνωσιολογικό χαρακτήρα, είναι δυναμικό και δεοντολογικό, έχει δηλαδή επιτακτικό ή απαγορευτικό χαρακτήρα. Η ήθική συνείδηση είναι ταυτόχρονα και ήθικός νόμος, που επιτάσσει στον άνθρωπο να πράττει και να θέλει το αγαθό και να αποφεύγει το κακό. Η ήθική συνείδηση εμπεριέχει το κίνητρο του καθήκοντος και της ήθικης υποχρέωσης (μερικοί, όπως π.χ. ο Σ. Παγιατάκης, την ονόμασαν «συναίσθημα της ήθικης υποχρέωσης»). Το καθήκον μας ώθει επιτακτικά σε αγαθές και μας απωθεί από τις κακές πράξεις. Το κίνητρο του καθήκοντος είναι, σε πάρα πολλές περιπτώσεις, ισχυρότερο και ή καταπάτησή του οδηγεί σε ψυχικές εντάσεις, σε θλίψη και σε τύψεις τή συνείδηση.

Η ήθική συνείδηση αποτελεί, λοιπόν, γνώση και νόμο συγχρόνως. Σά γνώση, ή έννοια της ήθικης συνείδησης σχετίζεται με την έννοια της ήθικης κρίσης, της ικανότητας δηλαδή του ανθρώπου να διακρίνει καθαρά το ήθικά όρθο από το ήθικά επιλήψιμο. Η ήθική συνείδηση, σά γνώση και σά νόμος, αποτελεί μέρος της προσωπικότητας του ατόμου. Τά ερωτήματα όμως που τίθενται, είναι αν είναι έμφυτη, επίκτητη, ποιά μπορεί να είναι ή αρχή της κ.λπ. Οι απαντήσεις στα ερωτήματα αυτά συνιστούν δύο διαμετρικά αντίθετες θεωρητικές προσεγγίσεις: τί θεωρία του έμφυτου (nativism) και την ψυχολογική ή εμπειρική θεωρία (empiricism). Αρχικά, κατά το nativism, ή ήθική συνείδηση είναι έμφυτη και ή προέλευσή της υπερφυσική-θεική: ο άνθρωπος από τί φύση διακρίνει το αγαθό και το κακό. Κατά τον empiricism, ή ήθική συνείδηση δεν υπάρχει έξαρχής, αλλά γεννιέται κάτω από τό κράτος των ποικίλων επιδράσεων του κοινωνικού περιβάλλοντος. Τό επιτρεπόμενο και επιβαλλόμενο εκλαμβάνεται σαν ήθικά όρθο και αγαθό, τό απαγορευμένο ως ήθικά κακό. Η έννοια της ήθικης περιλαμβάνει την κοινωνική ή ομαδική ήθική και την προσωπική ήθική ή άλλως τό προσωπικό ήθος. Τό άτομο γεννιέται και εξελίσσεται μέσα σε ένα κόσμο ήθικών αξιών, ό οποίος τον επηρεάζει, όταν αυτό ανιδρύνει τό δικό του ήθος. Η σύγκρουση του ατόμου με τίς ήθικές αξίες μπορεί να επέλθει, είτε ως αρνητικής μορφής, δηλαδή τό άτομο να διαφωνεί ολοκληρωτικά με τά ήθικά πρότυπα και να αποκλείεται από κάθε είδος κοινωνικά αποδεκτής ήθικης, είτε ως θετικής μορφής, όταν τό άτομο βρίσκεται σε έγγήγορη και διαρκώς επαναξιολογεί τίς ήθικές αρχές, τόσο τίς δικές του, όσο και της κοινωνίας. Στην πρώτη περίπτωση, συναντούμε συνήθως άτομα



μέ τήν λεγόμενη «παθητική ή εξατομικευμένη ήθικότητα», και στή δεύτερη, άτομα μέ «ισχυρή ήθικά προσωπικότητα». Ἡ τροποποίηση τῶν καθιερωμένων ήθικῶν ἀξιῶν (τοῦ ήθικοῦ κατεστημένου) ἀπό τίς ισχυρές αὐτές προσωπικότητες ἀποτελεῖ αἴτιμα κάθε ἐποχῆς πού κατευθύνεται ἀπό σαθρές και ήθικά ἀμφίβολες ἀξίες.

Τό αἰώνιο ζήτημα «τοῦ καλοῦ και τοῦ κακοῦ». Ἔχετε σκεφτεῖ ποτέ, ποιὰ ἦταν ή πρώτη ἐπαφή τῆς νεοφερμένης μας ὕπαρξης μέ τό γνωστικό ἀντικείμενο τῆς ήθικῆς; Προβληματιστήκατε ἄραγε, πῶς ἐσεῖς μάθατε τό καλό και τό κακό; Σίγουρα ὁ καθένας μας, ἄν ἀφιερῶσει λίγο χρόνο, θά ἔχει νά ἀφηγηθεῖ τί δική του ἐμπειρία, ή ὁποία εἶναι σημαντική και πολύτιμη. Παρ' ὅλα αὐτά, στίς περισσότερες ἱστορίες, κοινή ἀναφορά φαίνεται νά εἶναι συνήθως ἕνα παιδικό δωμάτιο, μιά γιαγιά, ἕνα ἀθῶο κοριτσάκι, κάποια κατσικάκια και ἕνας λύκος. Ναι, πάλι ἕνας λύκος! «Τά παραμύθια λένε τήν ἀλήθεια», και ή ἀφηγηματική τους ζωντάνια, μέσα ἀπό τί φωνή τοῦ «σημαντικοῦ ἄλλου», αἰῶνες τώρα, χρησιμοποιοῦν μοτίβα και σύμβολα, πού μᾶς μσοῦν ἀπό πολύ μικρή ήλικία στήν πραγματικότητα τοῦ κόσμου τῶν ἐνπλίκων, στήν ἐπικρατοῦσα ήθική. Στό ἡμίφως τῆς παιδικῆς μας στέπας και μέ τί δύναμη τῆς φαντασίας, ἔχουν τήν ἱκανότητα νά μᾶς εἰσάγουν στό νά μάθουμε ὅτι σέ αὐτήν τί ζωή ὑπάρχει και ή σκοτεινή πλευρά τῆς σελήνης. Μᾶς μαθαίνουν τί παθαίνει ὁ «καλός», «ὁ κακός», πῶς ἐξαπατᾶται ἕνας ἐνπλικας ἀπό ἕνα λύκο, ὅταν στόχος τοῦ τελευταίου εἶναι ἕνα ἀθῶο παιδί, μᾶς μαθαίνουν τίς ἐτικέτες, τί σοφία τῆς φύσης μέσα ἀπό τά «φωνήεντα ζῶα», τήν ἐπιχρυσωμένη εὐτυχία, τόν διχασμό, τί δουλεία, τήν ἀναπηρία, τό ὑπερφυσικό, τήν μοναξιά, τί φτώχεια, τά ἐπίγεια παλάτια, τήν καλή και τήν κακή μάγισσα κ.ἄ. Ἄς ἀναφέρουμε χαρακτηριστικά, ὅτι ἀπό τούς Αἴσωπο, Andersen, Dickens, Verne, Beecher, Perrault, Dodgson, Saint – Exupery, Kipling, Melville, Lindgren, Clemens, μέχρι και τόν Τριβιζᾶ (ἀλλά και πολλούς ἄλλους), βιώσαμε ὡς λιλιπούτειοι «ἀχαρτογράφητοι» ἀκροατές, τόσα, μᾶ τόσα πολλά, πού τά εἰκονοποιήσαμε μέ τί φαντασία μας, μᾶς ἔκαναν νά κοιτᾶμε ἐπίμονα πίσω ἀπό κουρτίνες, κάτω ἀπό κρεββάτια, νά φοβόμαστε τά σκοτεινά δρομάκια, τά ὑπόγεια και νά τρωμε ὅλο τό φαγητό μας, γιά νά μὴν ἔρθει ὁ «κακός λύκος». Φτιάξαμε ἀργά και σταθερά ἕναν εξατομικευμένο ἐσωτερικό κώδικα ήθικῆς, πού ἐπηρεάστηκε ἀνάλογα ἀπό τό ἀναπτυξιακό μας περιβάλλον, τήν προσωπικότητα, τί λογική, τήν ἐλευθερία, τήν ψυχοσπνευματική μας ἐξέλιξη, γιά νά φτάσουμε κάποια στιγμή στή ζωή μας, ἀτάραχοι πλέον, νά βάζουμε ἐτικέτες, νά πολεμοῦμε, νά ἀπορρίπτουμε, νά ἀδιαφοροῦμε, νά καταστρέφουμε ὅ,τι μᾶς φαίνεται «κακό».

Φτάσαμε ως ενήλικες, να διαβάσουμε τόν Leviathan του Hobbes, και ενώ «ἀποστρεφόμεσθε» λεκτικά κάθε μορφή βίας, να ταυτιστούμε τελικά με τό όποιας μορφής «τέρας», να κλείσουμε τό φῶς και να κοιμηθοῦμε ἥσυχoi στό ἀνατομικό μαξιλάρι τῆς συνειδησίης μας, στό ἴδιο ἡμίφως, πού ὡς παιδιά τρέμαμε τό «κακό». Καταφέραμε μέ ἓνα ἔξυπνο ρολοί στό χέρι μας να μετράμε στό χιλιεστό τοῦ χρόνου τούς παλμούς μας, ἀλλά οὐσιαστικά να μίν «ἀκοῦμε» τίν καρδιά μας. Φτάσαμε ὡς «Ultra Homo sapiens», να πανηγυρίζουμε τίς ἐπιφανειακές νίκες μᾶς ρηχῆς, ματαιόδοξης πραγματικότητας, να συζητᾶμε γιά ὑπερανθρωπισμό, γιά μετανθρωπισμό, γιά μορφολογική ἐλευθερία, γιά ἀλγόριθμους συμπεριφορᾶς, να τολμιᾶμε να ἐπιλέγουμε ποιός πρέπει να ζήσει και ποιός να πεθάνει, να χαρακτηρίζουμε τό γῆρας ὡς ἰάσιμη νόσο πού ἐμποδίζει τίν ἀπελευθέρωση ἀπό τή θνητότητά μας, φτάσαμε να μιλάμε ἴσως και γιά τίν κατάρνηση τοῦ θανάτου και ὡς «ἐπαυξημένοι» και παντοδύναμοι «ἄνθρωποι» να φερόμαστε σάν θεοί...

Προβληματιστήκατε, ἄραγε, ποιές πύλινες πλάτες μποροῦν να σπκώσουν τό βάρος τοῦ να ὑποδύεται κάποιος τόν Θεό; Ποιά πύλινα χέρια ἔχουν τή δυνατότητα να ἀναστρέψουν τίν πολύτιμη ἐμπειρία τῆς φθαρτότητας τῆς ὕλης, τῆς ὄντολογικῆς μας ἀνεπάρκειας; Σέ ποιόν ἀνθρώπινο νοῦ θά νιώθαμε ἀσφαλεῖς να παραδώσουμε τίν ἐλεύθερή μας βούληση; Ποιός ἀνθρωπος θά ἦταν ἐκεῖνος πού θά εἶχε τίν ἐξουσιοδότηση να προκαθορίσει τό μέλλον μας, να χειραγωγήσει τίς ἐλπίδες μας, να κατακερματίσει τόν ὑπαρξιακό ρεαλισμό μας και να «ἄλωνίσει» τή συνείδηση πού φύτεψε ὁ Θεός μέσα μας; Σέ ποιόν θά παραδίδαμε τό σκῆπτρο τῆς διαχείρισης τῶν συναισθημάτων μας ἢ τῆς ἐλευθερίας μας; Ποιός θά κρατοῦσε τό «τιλεχειριστήριο» γιά τά δάκρυα, τό γέλιο, τή σιωπή ἢ τή φωνή μας, τό φόβο ἢ τή χαρά μας; Ποιός, ἄραγε, θά μποροῦσε να διαβρώσει τό δικαίωμα τῆς ἐπιλογῆς και τῆς λογικῆς μας;

Σκεφτεῖτε... Σκεφτεῖτε γιά λίγο τίν ἱστορία τοῦ ἀνθρώπινου γένους... Ἀπό πολύ παλιά... πηγαίνετε ὅσο πιό πίσω μπορεῖτε... Θυμηθεῖτε τί ἔχει συμβεῖ σέ ἀνάλογες περιπτώσεις, ὅπου ἓνας ἀνθρωπος ἀποπειράθηκε να φερθεῖ σάν θεός, μέ κάθε τρόπο ἢ λόγο, μέ ὅποιοδήποτε χρῶμα, κάτω ἀπό ὅποιαδήποτε σημαία ἢ σύμβολο ... Γιατί ἡ ἱστορία, ὡς ὁ ἐχθρός τῆς δουλικῆς σκέψης, ὅταν τίν μελετᾶμε, ἔχει να μᾶς πει πολλά. Σέ ἀνάλογες περιπτώσεις τῆς πτωτικῆς πορείας τῆς ἀνθρωπότητας, βλέπουμε λοιπόν πῶς, ὁ ἀδυσώπητος ἀγώνας γιά πλοῦτο, ἀθανασία, τό κυνίγι τῆς κάθε ἐπιχρυσωμένης και ἐφήμερης μορφῆς ἐξουσίας, εἶναι αἱματοβαμμένο και σκοτεινό. Οἱ «ἀνθρωποθεοί» τοῦ εἴδους μας, πού ἐνίστε προσπάθησαν να μεταμορφώσουν τά κενά, τό δικό τους

«τίποτε» σέ «κάτι», μέ αντίτιμο ἔστω καί μόνο μιά ἄλλη ὕπαρξη, ἀπεδείχθη ὅτι, ἢ ἀφάνισαν ὀλοκληρωτικά πρόσωπα καί κοινωνίες ἢ ἀφήσανε πίσω τους, ὀρφανούς, φτωχότερους, πεινασμένους, πολιτιστικά οικονομικά, καί ψυχοπνευματικά λοβοτομημένους ἀνθρώπους. Ἀφήσανε ὡς παρακαταθήκη, «μεσαιῶνες» χαραγμένους μέ ἐσχατολογικές εἰκόνες, μί ἀναστρέψιμες συνέπειες, συνειδήσεις «τιμωρίας καί ἀμοιβῆς», μαῦρες σελίδες, πολλούς «λυκανθρώπους»...

Πιθανῶς, κάποιοι ἀπό αὐτούς τούς ὑποδύμενους θεούς τῆς ἱστορίας μας ξεκίνησαν μέ παρόμοιες φράσεις, σάν καί ἐκεῖνη ἀπό τό βιβλίο τοῦ Shakespeare «Ὁ ἔμπορος τῆς Βενετίας»: «...Γιά νά κάνεις ἕνα μεγάλο καλό, κάνε ἕνα μικρό κακό...» καί ἔκρυψαν μέ «ὀσκαρική» ἐρμηνεῖα τά ἀρρωστημένα τους σχέδια, τά νοησιαρχικά τους παραδόξα γιά νά ἀναδειχθοῦν ὡς σωτῆρες τῆς ἀνθρωπότητας ἢ «αὐτοθυσιαστικές» προσωπικότητες, ἀπομακρύνοντας τόν ἄνθρωπο ἀπό τόν ἑαυτό, τόν συνάνθρωπο, τή φύση, τόν αὐτοσκοπό καί τόν προορισμό του. «Ταξιδεύοντας» ἀπό τόν Ἐπίκτητο μέχρι τόν Kant, συναντᾶμε αὐτὴν τὴν ὑπεροχή τῆς πορείας τοῦ ἀνθρώπινου εἴδους, ὅπου μέσω Λογικῆς, γνώσης, αὐτονομίας, ἐπιτυχάνεται ἡ ἀβίαστη ἐσωτερικὴ μετουσίωση τοῦ ἠθικοῦ νόμου ὡς ἐπιλογή τοῦ ἀνθρώπου, ἡ ἐλευθερία τῆς βούλησης, ἡ αὐτονομία. Συναντᾶμε τό κληροδότιμα τῆς δυνατότητας νά ἀντιλαμβανόμαστε ὅτι ὁ νοῦς μας ὡς θεϊκό μερίδιο εἶναι τό μέσο νά ἀποκτήσουμε σχέση μέ τόν Θεό, νά ἐπιλέγουμε ἐλεύθερα καί νά πράττουμε αὐτόβουλα κάτι πού ἐπιθυμοῦμε. Μάθαμε καί ξορκίσαμε ἄλλωστε, ἀπό τόν Οἰδίποδα τοῦ Σοφοκλῆ, πῶς οὐτοπικές προσωπικές αὐτορρηθμίσεις ἢ προσκολλήσεις σέ προσωπικά ἢ παγκόσμια «πεπρωμένα» καί σέ ἐκδικητικούς θεούς-τιμωροὺς προκαλοῦν καθολικὴ «αὐτοτύφλωση» καί βέβαιο ψυχικὸ θάνατο.

Ὑποθέτω ὅτι, μετὰ ἀπό ἕνα τέτοιου εἴδους ἀναστοχασμό, εἶναι κοινός τόπος ὄλων μας, σάν ἕνα εἶδος διασύνδεσης, πανανθρώπινης προαίρεσης, ἀλλά καί ἀναμενόμενης διάθεσης, σέ πρῶμο ἐπίπεδο τουλάχιστον, νά ἐγείρεται ἡ ἐπιθυμία μας γιά τέτοιου εἴδους λιγότερες σκοτεινές στιγμές, τόσο προσωπικές ὅσο καί παγκόσμιες. Θά τό ἀξιολογούσαμε ὡς φυσιολογικό, νά ἀποτελεῖ κοινὴ παραδοχὴ, ὅτι ἔχουμε ἤδη στιγματίσει ὡς εἶδος τὴν πορεία μας, ὄχι πάντα μέ τά πύο φωτεινά χρώματα καί πῶς θά ἦταν ἰδιαίτερα ὠφέλιμο, γιά ὄλους μας, νά ἐλαχιστοποιήσουμε τίς προσωπικές ἢ παγκόσμιες καθηλώσεις μας. Πιθανῶς νά ἔχετε κιόλας σκεφτεῖ τρόπους, στρατηγικές ἢ τεχνικές ἀνάκαμψης τῶν παραπάνω φαινομένων, κάποιος ἤδη νά σκέφτηκε «κάτι πρέπει νά ἀλλάξει», ἄλλος νά εἶπε «ἐγὼ θέλω νά ἀλλάξω», καί αὐτό ἀκούγεται ὑπέ-

ροχο ἄν συνέβη, ἔτσι δέν εἶναι; Ἀπό τήν πλευρά μου, σάν συνοδοιπόρος σ' αὐτό τό ταξίδι, θά σᾶς παραθέσω μία σπουδαία φράση, πού λανθασμένα ἀποδόθηκε στόν Einstein καί εἶναι ἀπό τό βιβλίο πού ἔγραψε τό 1983 ἡ Rita Mae Brown μέ τίτλο «Sudden Death», φράση πού δέν ἀποτελεῖ μόνο «τροφή» γιά σκέψη, ἀλλά μιᾶ λογική καί ἐπιστημονική παραδοχή, γιά νά κινητοποιηθοῦμε ποικιλοτρόπως: «Τρέλα εἶναι νά κάνεις τό ἴδιο πράγμα ξανά καί ξανά καί κάθε φορά νά περιμένεις διαφοροτικό ἀποτελεσμα». Ξαναδιαβάστε το, ἀξίζει!

Καί ξέρετε καί κάτι ἄλλο; Ἄν σᾶς κουράζει νά ἀνατρέξετε στό πολύπαθο ὡς εἶδος παρελθόν μας, κοιτᾶτε ἀπλά γύρω σας, μέσα σας. Ἀφιερῶστε λίγο ἀκόμη ἀπό τόν χρόνο σας, γιά νά ἀνακαλέσετε τίς προσωπικές σας συντριβές. Τίς στιγμές ἐκεῖνες, πού ἐσεῖς ἢ κάποιος ἄλλος ὑπερέβη προσωπικά σύνορα, ἠθικές γραμμές, ἐλευθέρως ζῶνες καί δημιούργησε φαύλους κύκλους ἐνοχῶν, ἐλευθεροφάνειας, θλίψης, πόνου, ἀκοινωνησίας, στασιμότητας, ἀπελπισίας, αὐτοἰατρικῆς, προφασισζόμενος ἄγνοια, καλή πρόθεση, θυμό, ἀδικία, ἠθικό νόμο, ἀκόμη καί ἀγάπη, εὐχαρίστηση ἢ ἠδονή... Πῶς νιώσατε, ὅταν γίνατε γιά λίγο «θεοί» καί κρατούσατε μέ κάποιο «περίεργο» τρόπο στά χέρια σας τί ζωὴ ἄλλων συνανθρώπων σας... Τί βιώσατε, ὅταν κάποιος ἄλλος τό ἔκανε αὐτό γιά ἐσᾶς... Πῶς αἰσθανθήκατε, ὅταν ἀντίληφθήκατε ὅτι δέν μπορεῖτε νά κάνετε τίποτε γιά τό δικό σας σήμερα, τό δικό σας αὔριο... Ἐπαναφέρετε τίς στιγμές ἐκεῖνες, πού ἀπλά, σᾶς κάνουν νά νιώθετε ἄβολα σέ σχέση μέ τόν ἑαυτό σας, τοὺς ἄλλους... Θυμηθεῖτε κάποια «καλοκαίρια» τῆς ζωῆς σας πού ἔκρυσαν τοὺς πῖο δύσκολους «χειμῶνες» σας... Μπορεῖ νά θυμηθεῖτε καί κάποιες στιγμές, πού περάσατε δίπλα ἀπό τήν ἀδικία, τήν ἀπώλεια, πού γίνατε θύτες, θύματα, αὐτόπτες ἢ αὐτήκοοι μάρτυρες ψυχολογικῆς, σωματικῆς ἢ κοινωνικῆς βίας, πού βιώσατε, ἀντικρύσατε τόν πόνο, τήν ἐξαθλίωση καί ἀπλά, συνεχίσατε τήν πορεία πρὸς τή δική σας κανονικότητα. Στιγμές πού θυμίζουν τόν σύγχρονο ἄνθρωπο, πού ἐνῶ ἀκούει τό γνώριμο οὐρλιαχτό τοῦ λύκου, βλέπει τήν Κοκκινোসκουφίτσα νά μπαίνει μόνη της στό πυκνό δάσος καί ἀφοῦ τό προσπεράσει ὡς ἄλλο ἓνα τραγικό γεγονός, νά μαθαίνει τί δραματική κατάληξη, τήν ἐπόμενη μέρα ἀπό τήν τηλεόραση καί νά τό ἀναδημοσιεύει μέ «συμπάθεια ἢ ὀργή» στό διαδίκτυο...

Διαβάζοντας τόν Ἱερό Αὐγουστῖνο νά ἀναφέρει ὅτι «οἱ ἄνθρωποι ταξιδεύουν γιά νά θαυμάσουν τά ψηλά βουνά, τά κύματα τῆς θάλασσας, τά βιαστικά ποτάμια, τήν ἀπεραντοσύνη τοῦ ὠκεανοῦ, τῶν ἀστεριῶν τῆ φωτεινῆς πορείας, κι ὁμως τόν ἑαυτό τους τόν προσπερνοῦν χωρίς δευτέρη ματιά», ἀλήθεια δέν μποροῦμε παρά νά μῖν προβληματιστοῦμε, πόσο θά μᾶς ὠφελήσει ἡ

«υπερρόραση», όταν 1.600 χρόνια μετά από τότε πού τό εἶπε, ἀκόμα δέν βλέπουμε «τί γίνεται κάτω ἀπό τί μύτη μας». Γυρνώντας πίσω, στήν Ἀμερική τοῦ 1918, μαθαίνουμε ὅτι ὁ μηχανικός Howard Scott δημιούργησε καί ἠγήθηκε τῆς «Τεχνικῆς Συμμαχίας», μᾶς ὁμάδας ἔρευνας πού ἀποτελοῦνταν ἀπό οικονομολόγους, μηχανικούς καί ἄλλους ἐπιστήμονες καί ἀποτελεῖ πρόγονο τῆς σημερινῆς τεχνοκρατίας. Αὐτό πού παρατηροῦμε 103 χρόνια μετά, εἶναι ὅτι, τόσο οἱ ραγδαῖες ἐξελίξεις, ὅσο καί ἡ περιπλοκότητα αὐτοῦ τοῦ κόσμου, συνεχίζουν νά ἀφήνουν ἀγεφύρωτο τό χάσμα, ἀνάμεσα σέ ὀφέλη καί κόστη, ἰσοροπίες, σχέσεις μεταξύ κρατῶν, θρησκείες, φιλοσοφίες, κοινωνικο-οικονομικά συστήματα, ὑπαρξιακά ἐρωτήματα, προκαταλήψεις, σενάρια φαντασίας. Ἀκόμη καί ἂν κάποιος ἀπό ἐμᾶς ἐπενδύουμε φανατικά σέ ὄρους ὅπως «τεχνητή νοημοσύνη» ἢ τεχνοκρατία, ὀφείλουμε νά μή ξεχνᾶμε ὅτι ἡ «μηχανή» ἔχει τή δυνατότητα τῆς ἐπεξεργασίας τῶν δεδομένων τοῦ κάθε κατασκευαστή, δέν μπορεῖ ὅμως νά κατανοήσει βαθύτερα νοήματα ὅπως ἀγάπη, πίστη, ἀλληλεγγύη, προσφορᾶ, ἐλευθερία. Ἡ «μηχανή» ἀπό μόνη της δέν θά εἶναι ποτέ καλή ἢ κακή, γιατί θά ἐξαρτᾶται πάντα ἀπό τίς προθέσεις, τοὺς σκοπούς καί τό πολυπαραγοντικό ἐπίπεδο τῶν ἀνθρώπων πού θά τήν ἐλέγχουν. Καί ὅσο ὁ ἄνθρωπος, εἴτε μέσα στή τεχνογνωσία, εἴτε μέσα στήν ἄγνοια ἢ τήν ἀδιαφορία του, προσπαθεῖ νά παραμείνει «παραδοσιακά» ἄνθρωπος καί ὅσο ἐπιστημονικοί κλάδοι ἀπεγνωσμένα ἐργάζονται στήν προσπάθεια ἀποκωδικοποίησης τῆς δημιουργίας τῆς ζωῆς, τοῦ γενετικοῦ κώδικα, τοῦ ἐγκεφάλου, ζοῦμε τήν ἐποχή ὅπου τό ἔξυπνο τηλεφῶνό μας εἶναι ὁ ἀχώριστος καί πολύτιμος σύντροφός μας, ἀλλά καί «αὐτό» πού ἴσως μᾶς γνωρίζει καλύτερα ἀπό τόν καθένα!

Ἡ ἀναζήτηση ἐνός ὑψιστοῦ τεχνοκρατικοῦ «δισκοπότηρου», ἡ πάλιν τῶν ἐξουσιαστικῶν ρόλων, οἱ διπλές ἢ πολλές φορές καί πολλαπλές ταυτότητες, ὁ ἐσωτερικός διχασμός, ἡ ὑπερεκτίμηση τῆς ὕλης, ἡ σύγχυση, ἔφεραν σήμερα ἀντιμέτωπο τόν ἄνθρωπο μέ τά θεμελιώδη ἀξιακά καί πυρηνικά συστατικά του. Τόν ἔφεραν ἀντιμέτωπο σέ κρίσεις καί σέ μάχες ἀλληλοσύγκρουσης καί ἀλληλοσυμπλήρωσης, μέ σκοπό τήν κυριαρχία τοῦ πρωτότυπου ἢ τοῦ ἀντιγράφου. Τόν ἐγκλώβισαν στόν ξεπερασμένο ἀνθρωπιστικό μῦθο ἐνάντια στίς μηχανές, στά ρομπότ, στήν ὑγιή ἀνάπτυξη καί ὄχι στήν εὐθύνη του «νά μή καταστρεῖ ὁ ἴδιος ἄχρηστος». Τόν ἔκαναν νά παραδώσει τό κλειδί τῆς εὐτυχίας του, τί σκυτάλη τῆς αὐτοδιαχείρισης, τῶν ἀποφάσεων καί τῆς αὐτοβελτίωσής του, σέ ἐπίγειες «θεϊκές» δυνάμεις, σέ ἐφήμερες φιγοῦρες, σέ τεχνολογία blockchain, σέ Κοιλιάδες Πυριτίου (Silicon Valley), σέ κρυπτονομίσματα, σέ Μεγάλους Ἀδερφούς. Καί ἂν, τελικά, ὁ σύγχρονος «λυκάνθρωπος Χάρυ» κατάφερε

ἐπιτέλους νά χωρέσει σέ αὐτήν τήν κοινωνία, συνεχίζει νά φοβᾶται καί νά ἀγωνιᾶ καί ἴσως περισσότερο ἀπό ποτέ, ἄν χωράει καί ἄν γίνεται ἀποδεκτός στόν νέο καί πολλά ὑποσχόμενο κυβερνοχώρο.

Ἕνας νέος ἄνεμος «γενικῆς ὑπνώσης» καί παθητικότητας φυσάει στή στέπτα τοῦ 21ου αἰώνα, πού ὀδηγεῖ σέ νοοκτονία, σέ ἀναίτια ἐπιθετικότητα καί στήν ἀντίληψη ὅτι «πρέπει νά βρεῖς στόν ἄλλο, τόν θανάσιμο ἐχθρό σου». «Bellum omnium contra omnes» πόλεμος ὄλων ἐναντίον ὄλων... Ἡ ἀγέλη καί ἡ μοναδικότητα: μιά αἰώνια πάλη. Τρομοκρατημένοι, φοβισμένοι, ἄνθρωποι πού πίστευαν ὅτι εἶναι ἄχρηστοι γιά τόν ἑαυτό τους, ἀποδεικνύονται ἱκανοί γιά νά προκαλέσουν βλάβη στόν διπλανό τους. Πολλῶν εἰδῶν καί χρωμάτων ἐτικέτες δημιουργοῦνε κοινωνική πίεση, ἕνα εὐθραυστο σήμερα, ἕνα ἀβέβαιο αὔριο, ὀδηγοῦν σέ ἐσωτερικά κενά καί ψυχοσωματικές ἐκδηλώσεις, ἡ εὐτυχία κατέληξε νά ἀποτελεῖ αὐτοσκοπό καί ὀδήγησε στήν μόνωση, στήν ἀπελπισία, στήν ἀπογοήτευση. Παρ' ὅλα αὐτά, ἐπιμένουμε νά βλέπουμε καί νά βιώνουμε τόν κόσμο ὡς θύματα καί ὄχι ὡς δράστες ἢ θύτες. Δημοσιεύουμε ἀποφθέγματα, «ἀνεβάζουμε» φωτογραφίες ἢ ἱστορίες θυμοῦ, πόνου, «κοινοποιοῦμε» τήν ἰδιαιτερότητα, τή θλίψη συνανθρώπων μας, χωρίς νά ἐφαρμόζουμε ἢ νά ἐνστερνιζόμαστε μέ ἀληθινή ἐνσυναίσθηση τίποτε ἀπό ὅλα αὐτά. Μιλοῦμε, τιμοῦμε, κάνουμε ἀφιερῶματα σέ ἥρωες καί ἑπετεῖους τῆς ἱστορίας μας, ἀλλά μέσα μας γνωρίζουμε ὅτι, πέραν τῶν ἑορτασμῶν καί τῶν βαρυσίμαντων λόγων μας, δέν θά τολμοῦσαμε νά βάζαμε στή θέση τῶν ἡρώων τούς ἑαυτούς μας ἢ τούς ἀγαπημένους μας. Οἱ ρόλοι «θυσίας ἢ αὐταπάρνησης» δέν φαίνεται νά χωρᾶνε στά φαινομενικά «ἄτρωτα» κελύφη τοῦ ἐξελιγμένου «σιδηροῦ γένους μας». Ἐνός γένους πού, ἔστω καί μέ μιά γρήγορη ματιά γύρω ἢ μέσα μας, καταλαβαίνεις ὅτι παρουσιάζει ἕνα εἶδος ψυχοπνευματικῆς «ὀξειδωσης» καί κοινωνικῆς διάβρωσης, προσκολλημένο σέ «φθαρτές» ἀρχές, σέ ὕλικές δεσμεύσεις, ἀκολούθησε μιά πορεία ἀπό «χρυσό» σέ «ἀργυρό», σέ «χάλκινο», σέ «ἥρωικό», σέ «Νῦν γάρ δὴ γένος ἐστὶ σιδέριον...». Ἀποκαλυπτικός, ἐμπνευσμένος καί διδακτικός ἀκούγεται ὁ Ἡσίοδος στό *Ἔργα καί Ἡμέραι*, ἀλλά θά σκεφτεῖ κάποιος, ὅτι δέν παύει νά εἶναι ἕνας εὐρηματικός, ἀρχαῖος ἐπικός ποιητής. Τό ἴδιο καί ἴσως πολύ πιό ἐπικριτικά, μπορεῖ νά σκεφτεῖ κάποιος ἄλλος καί γιά τόν συγγραφέα Paul Amadeus Dienach, ὅταν παρέδιδε τό χειρόγραφο του στόν μετέπειτα πρῦταν ἡ Παντείου, Γεώργιο Παπαχατζῆ. Ἕνα χειρόγραφο γιά μιά εὐφάνταστη «μελλοντική εἰκόνα» τοῦ γένους μας, πού ὁ τελευταῖος τοῦ ἔδωσε τόν τίτλο *Κοιλιάδα τῶν Ρόδων* καί ἀριθμῆι 840 σελίδες ἀναμνήσεων ἀπό τήν ἐμπειρία πού εἶχε ὁ Ἑλβετός φιλέλληνας Dienach, ὅταν μετὰ ἀπό ἕνα ἀτύχημα ἔπεσε σέ ληθαργικό ὕπνο.

Αυτά και άλλα ανάλογα «παραμύθια» φανταστικῶν, καί ἀποκαλυπτικῶν ἐπισημάνσεων δέν φαντάζουν ικανά γιά νά κινητοποιήσουν τήν ἐπικρατοῦσα, «ἀκλόνητη» εὐδαμονία τῶν «ἀθανάτων». Ἀκόμη καί ὁ σύγχρονος ἱστορικός καί συγγραφέας Y. N. Harari ἀναφέρει χαρακτηριστικά: «Τόν 19ο αἰῶνα ἡ βιομηχανική ἐπανάσταση ἔφερε στό προσκίνιο τήν ἐξαθλιωμένη ἐργατική τάξη. Ὁ 21ος αἰῶνας θά δημιουργήσει μιὰ τεράστια βιομάζα ἀπό βιολογικά “περιττούς” καί κοινωνικά “ἄχρηστους” ἀνθρώπους [...] τονίζοντας τήν πιθανότητα πῶς «οἱ βιολογικά ἀκατάλληλοι καί κοινωνικά περιττοί «Homo sapiens» τοῦ σήμερα εἶναι καταδικασμένοι νά ἐξαλειφθοῦν προοδευτικά ἀπό τοὺς «Homo Deus» τοῦ αὐριο. Σέ μιὰ ζωή χωρίς ἐγγυήσεις εὐτυχίας, σέ μιὰ ἀκόμη περίοδο ἀλλαγῶν, περιπλανώμενοι «λυκάνθρωποι» τί νύχτα, ὑποδουόμενοι θεοί τήν ἡμέρα, ἄς θυμηθοῦμε ὅτι ἡ ἱστορία, ἀλλά καί ἡ ἐπιστήμη, ἔχουν ἀποδείξει ὅτι μιὰ κρίση μπορεῖ νά ὀδηγήσει, ἀνάλογα μέ τί διαχειρίσῃ της, σέ ἀφανισμό ἢ ἐξέλιξη. Στό βιβλίό τῆς «Γένεσις» ἡ ἱστορία τοῦ Ἀδάμ καί τῆς Εὐας σκιαγραφεῖ τήν ἀπαρχή τῆς αὐτοεπίγνωσης, τῆς ἀλήθειας, τῆς ἐπίγνωσης τῆς θνησιμότητας, τῆς ντροπῆς, τοῦ καλοῦ καί τοῦ κακοῦ. Ἡ ἱστορία τοῦ Κάν καί τοῦ Ἄβελ ἀποτελεῖ τήν πρώτη καταγραφή φόνου/ἀδελφοκτονίας/ἀνθρωποκτονίας στήν ἀνθρώπινη φύση. Τί καταγράφηκε καί τί διδαχθήκαμε ἀπό «τότε» μέχρι σήμερα; Ἴσως κάποιος νά συμφωνήσουν μέ τί γλαφυρή καί συνάμα αἰχμηρή προσέγγιση τοῦ καθηγητῆ ψυχολογίας J. Peterson: «Ἡ εὐτυχία εἶναι ἄσκοπος στόχος. Μὴν συγκρίνετε τόν ἑαυτό σας μέ ἄλλα ἄτομα, συγκρίνετε τόν ἑαυτό σας μέ αὐτό πού ἦσατε χθές. Κανένας, ποτέ, δέν κατάφερε νά ξεφύγει ἀπ’ ὀτιδήποτε, ὅποτε ἀναλάβετε τήν εὐθύνη γιά τί δική σας ζωή. Δημιουργεῖτε οἱ ἴδιοι τόν κόσμο σας, ὄχι μόνο μεταφορικά, ἀλλά κυριολεκτικά καί νευρολογικά. Αὐτά τὰ μαθήματα μᾶς διδάσκουν οἱ μῦθοι καί οἱ ἱστορίες ἀπό τότε πού γεννήθηκε ὁ πολιτισμός» [...] «Παρατηρήστε πότε ἀρχίζετε νά νιώθετε “ἀνθρωποκτόνοι”. Ἄς ποῦμε ὅτι κάποιος στή δουλειά σας σᾶς ἐκφοβίζει. Ἄν παρατηρήσετε, θά προσέξετε ὅτι ξεκινᾶτε νά φαντάζεστε ἄσχημα πράγματα. Αὐτό σᾶς διδάσκει δύο πράγματα. Πρῶτον, ὅτι δέν εἶστε τόσο καλοὶ ἄνθρωποι ὅσο πιστεύετε ὅτι εἶστε. Καί τό ἐπακόλουθο αὐτοῦ εἶναι, ὅτι δέν εἶστε ὅσο ἀχρηστοὶ ὅσο πιστεύετε πῶς εἶστε»...

....

Ξαναδιάβασα τό κείμενο πού ἔγραψα, μέχρι αὐτό τό σημεῖο... τακτοποίησα τά βιβλία καί τίς πηγές μου στίς θέσεις τους, ἀποφασίζοντας νά γράψω τόν ἐπίλογο καί ἔνωσα τήν ἀνάγκη νά μοιραστῶ τή σκέψη πού γεννιόταν ξανά καί ξανά μέσα μου: «...οὐάου! 14 σελίδες! ἐλπίζω νά φτάσει ἔστω καί ἕνας

ἀναγνώστης ἕως ἐδῶ. Ἔστω καί ἕνας καί τό ἐννοῶ... Ἀπό τόν Ἔναν ἀρχίζουν ὅλα... Εἶναι Ὀκτώβριος 2021 καί τό ἄρθρο θά δημοσιευθεῖ σέ 2 μῆνες περίπου... Ποιός ξέρει ἄραγε τί θά ἔχει γίνει μέχρι τότε... ὅ,τι καί ἂν γίνει, ἔλεγα, σημασία ἔχει ἡ ἐμπειρία, τό βίωμα. Εἶναι δύσκολη ἐποχή γιά κριτική, καί χωρίς ἐνδοσκοπία καί ἀποδοχή ὀδηγούμεστε στήν αὐτοκαταστροφή. Αὐτό ἤθελα νά μοιραστῶ σέ αὐτές τίς γραμμές: ἕνα ἀποτύπωμα τῆς ἀνθρώπινης ἱστορίας, χωρίς νά ἐξετάσω, ἂν αὐτός πού τό γράφει εἶναι ἄσπρος ἢ μαῦρος, πιστός ἢ ἄθρησκος, πλούσιος ἢ φτωχός, ἐπιτυχημένος ἢ ἀποτυχημένος, ἰσχυρός ἢ ἀδύναμος, Ἑλληνας ἢ «ξένος». Ἦθελα νά δείξω ἕνα μέρος ἀπό τό καλειδοσκοπιο τῆς ἀνθρώπινης φύσης, τόν κοινό παρονομαστή τῆς εὐαλωτότητας, τοῦ φόβου καί τοῦ πόνου, τίν κοινή μας πορεία ὡς γένος καί νά ἐπικοινωνήσω μαζί σας στιγμές καί φράσεις «σπουδαίων καί διαφορετικῶν ἀνθρώπων», γιά νά θερίσουμε μέ ἐλπίδα καί γνώση, ὅλοι μαζί, ὅ,τι ἐκεῖνοι ἔσπειραν μέ πείρα, κόπο, πόνο, μελέτη καί ἀναστοχασμό. Ἡ πορεία μας σέ αὐτόν πλανήτη δέν ἦταν ποτέ ἕνα 100άρι ἢ ἕνας μαραθῶνιος, ἀλλά αὐτό πού ὁ Camus ἀπέδωσε τόσο λιτά καί σοφά: «Μή βαδίζεις μπροστά μου γιατί μπορεῖ νά μή σέ ἀκολουθήσω. Μή βαδίζεις πίσω μου γιατί μπορεῖ νά μή σέ ὀδηγήσω. Βάδιζε πλάι μου καί γίνε ὁ σύντροφός μου». Δεῖτε το σάν ἕνα ἐμπειρικό πανανθρώπινο περίπατο, πῶς σᾶς φαίνεται; Τουλάχιστον λιγότερο ἀγχωτικό; Τό εὐχομαι γιά ἀρχή.

Οἱ ἄνθρωποι μαθαίνουμε πέφτοντας, καί ὅταν ξανασηκωθοῦμε, ὑπάρχουν σοβαρές πιθανότητες, ἂν καλλιεργήσουμε τή συνειδητότητά μας, νά ἔχουμε δηλαδή ἐπίγνωση τῶν σκέψεων καί τῶν συναισθημάτων, νά παρατηροῦμε τό σῶμα μας, νά ἀξιολογοῦμε τίν ποιότητα τῶν σκέψεων, νά μελετᾶμε, νά βιώνουμε, νά ἀλληλοεπιδροῦμε μέ συνεργατικό ἐμπειρισμό, ἐνσυναίσθηση, κατανόηση, νά ἔχουμε αὐτογνωσία, τελικά νά ὀδηγήσουμε μέ ἀσφάλεια καί ὠφέλεια, ὡς πρόσωπα καί ὡς κοινωνία, σέ οὐσιαστική ἐξέλιξη τό γένος μας στήν ἐπόμενη φάση, ὅποια καί ἂν εἶναι αὐτή. Ἄς μῖν περιμένουμε νά βρεθεῖ κάποιος σύγχρονος Προμηθέας γιά νά μᾶς «φωτίσει», νά μᾶς «ζεστάνει», ἢ νά μᾶς «διδάξει». Ἐμεῖς εἴμαστε ὁ «Προμηθέας». Ἐμεῖς εἴμαστε οἱ εἰδικοί γιά νά ἀνακαλύψουμε τό βαθύτερο νόημα τῆς ζωῆς μας, νά ἐπιλέξουμε ἀνάμεσα στό «Ζῆν καί εὖ ζῆν», νά ἐπιλέξουμε ἂν θά εἴμαστε ἄνθρωποι ἢ λύκοι καί σέ κάθε εἶδος «ἐπιδημία» πού θά προκύψει, σκέφτομαι ὅτι θά ὠφελοῦσε, χτίζοντας τήν ψυχοπνευματική «ἀνοσία τῆς ἀγέλης» νά μή γίνουμε οἱ «κυνήγοι», οἱ «λύκοι», «τά πρόβατα», οὔτε νά ψάχνουμε νά βροῦμε τόν λύκο δίπλα μας. Μέ ἢ καί χωρίς ὅποιαδήποτε θρησκευτική ἢ ψηφιακή Βίβλο, ἄς θυμηθοῦμε ὅτι εἴχαμε, ἔχουμε καί θά ἔχουμε πάντα τήν ἐλευθερία καί τήν ἐπιλογή νά μή



«μακιγιάρουμε» τά λάθη μας ως «άμαρτήματα τῆς μπρός μας», ὅσο δύσκολη καί ἄν εἶναι ἡ κατάκτηση καί ἡ διαχείριση τῆς ἀληθινῆς ἐλευθερίας καί βούλησης.

Σκέφτηκα πολλές φορές, ὡς ἐδῶ, τί θά μοῦ ἔλεγε γιά ὅλα αὐτά, ὁ «κακός λύκος» ἢ ὁ λυκάνθρωπος «Χάρυ». Σίγουρα ὁ «κακός λύκος» θά εἶχε μιά καλή δικαιολογία γιά τά κίνητρά του καί θά ἀντιπαρέβαλλε παρόμοιες ἀνθρώπινες συμπεριφορές ἐξαπάτησης γιά νά ἐλαφρύνει τή θέση του, καί πιστεύω πῶς θά εἶχε μιά ἀρκετά μεγάλη καί ἀποκαλυπτική λίστα... ὅσο γιά τόν «Χάρυ»... ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι ἔχω ἀκούσει συχνά ἀνάλογους ἀναστοχασμούς, ὅπως: «Μή βιαστεῖς νά μέ κρίνεις καί νά μέ πετάξεις στό περιθώριο. Ἔχεις κάθε δικαίωμα νά διαφωνεῖς καί εἶναι ὑποχρέωσή μου νά σοῦ δώσω τὴν ἐλευθερία νά διαφωνεῖς, γιατί ἀπλά πιστεύω πῶς οἱ ἄνθρωποι διαφωνοῦμε, ἐπειδὴ δέν ἔχουμε βιώσει αὐτό πού ἀκοῦμε. Ἀλλά ἔχω τό δικαίωμα νά μή σέ ἀφήσω νά μέ κρίνεις, γιατί εἶναι τό βίωμά μου, οἱ δικές μου ἐμπειρίες, οἱ ἀναμνήσεις μου, τά δύο κιβώτια μέ τά δικά μου βιβλία, ἡ βαλίτσα πού κουβαλάω 50 χρόνια, ὁ τρόπος πού βλέπω τή ζωή μου, καί ἔχω ὀρκιστεῖ, μέχρι νά κλείσεις τίς δικές σου πλεγές καί ἄν δέν μπορῶ νά σέ βοηθήσω μέ τόν τρόπο πού ἐσύ χρειάζεσαι, νά μή σοῦ προσθέσω ἄλλες, ἀλλά μέχρι τότε νά “μέ προστατεύσω ἀπό ἐσένα” ὅταν ἀρχίζεις καί μοῦ δείχνεις αὐτὴν τή δύσκολη πλευρά σου καί νά σοῦ θυμίσω ὅτι δέν εἴμαστε οὔτε θεοί, οὔτε λυκάνθρωποι... εἴμαστε καί οἱ δύο Ἴνθρωποι...». Αὐτές ἦταν οἱ σκέψεις μου καί ἴσως καί ἐσεῖς νά ἔχετε ἤδη τούς δικούς σας διαλόγους νά μοιραστεῖτε...

Ὁ «λύκος τῆς στέπας», ἄν καί σαρκοφάγο σύμβολο ἀνεξαρτησίας, ἦταν μιά ὑπέροχη εὐκαιρία γιά μιά συνοδοιπορία, μιά κατάθεση καί σᾶς εὐχαριστῶ γιά τὴν ἀντοχή σας, ἀλλά καί τὴν ἐλεύθερη ἐπιλογή νά τό μοιραστοῦμε ἀπό κοινοῦ. Μελετῆστε, κρατῆστε, ἀπορρίψτε, καί προχωρῆστε, μέ λίγα λόγια ἀπὸ τόν «Μεγάλο Ἱεροξεταστή» τοῦ F. Dostoyevsky: «Δέν κατέβηκες ἀπὸ τόν Σταυρό, ὅταν σοῦ φώναζαν χλευαστικά: “Κατέβα ἀπὸ τόν σταυρό καί θά σέ πιστέψουμε ὅτι εἶσαι ΕΣΥ”. Δέν κατέβηκες, γιατί καί πάλι δέν ἤθελες νά ὑποδουλώσεις τόν ἄνθρωπο μέ ἓνα θαῦμα καί διποῦσες γιά ἐλεύθερη πίστη καί ὄχι πίστη στό θαῦμα. Διποῦσες γιά ἀγάπη καί ἐλευθερία καί ὄχι γιά τὴ δουλοπρεπῆ γοητεία ἐνός σκλάβου μπροστά σέ μιά δύναμη πού τόν ὑποδουλώνει γιά πάντα».

ΠΗΓΕΣ

- Αισχύλου *Προμηθέας Δεσμώτης*, μτφρ. Κ.Χ. Μύρης, Άθήνα, 2003, Πατάκης.
- Adler, A., *Τό κοινωνικό ενδιαφέρον*. Άθήνα, 1990, Μπουκουμάνης.
- Annas, J., «Aristotle on Virtue and Happiness», in N. Sherman, (ed), 1999.
- Bobzien, S., *Determinism and Freedom in Stoic Philosophy*, Oxford, 2004.
- Bulletin de Psychologie-Sorbonne III. Cours de Psychologie Sociale*, 1990.
- Γαλανός, Γ. *Η άπελευθέρωση του Έγώ*. Άθήνα., 1975, Μπουκουμάνης.
- Γεώργια, Δ., *Κοινωνική Ψυχολογία*. Τόμοι Α΄ και Β΄. Άθήνα, 1990, Έλληνικά Γράμματα.
- Chapen, R. *Capacites Sociales: nous n' avons pas perdu la socialite*. Paris, 1990, Puf.
- Dienach, P.A. *Η κοιλάδα των ρόδων (Τό χρονικό ενός «άλλου» πολιτισμού)*. Κριτική έκδοση: Παπαχατζής Γ. Τόμος Α΄ και Β΄, 2η έκδοση. Άθήνα, 1979, Ίδεοθέατρον.
- During, I. *Ο Άριστοτέλης. Παρουσίαση και έρμηνεία της σκέψης του*, τ. Α΄ (μτφρ. Π. Κοτζιά-Παντελή). Άθήνα, 2006, ΜΙΕΤ.
- Ήσιόδος. *Έργα και Ημέραι – Ένα έπος μέ διαχρονική και πανανθρώπινη άξία*. Μτφρ. Γονιδέλλης Άπ. Άθήνα, 2005, Πύρινος Κόσμος.
- Frede, M. «Categories in Aristotle», in DJ O'Meara (ed). *Studies in Aristotle (Studies in Philosophy and History of Philosophy*, vol. 9- Washington, 1981, The Catholic University of American Press).
- Freud, S. (1921/1977). *Συλλογική ψυχολογία και άνάλυση του έγώ*. Άθήνα, Έπίκουρος.
- Giannakidou, Anastasia. «The Greek future as an epistemic modal». Στο: *International Conference on Greek Linguistics – ICGL 10*. Komotini. Greece, 2012, University of Thrace.
- Harari Y.-N. *Homo Deus- Μιά σύντομη ιστορία του μέλλοντος*. Άθήνα 2017, Άλεξάνδρεια.
- Harari Y.-N. *21 Μαθήματα για τον 21ο αιώνα*. Άθήνα, 2018, Άλεξάνδρεια.
- Hesse, H. *Ο Λύκος της Στέπας*. (μτφρ. Κ. Προκοπίου). Άθήνα., 1982, Γράμματα.
- Κάντ, Ι. *Τά θεμέλια της μεταφυσικής των ήθών*. (μτφρ. Γ. Τζαβάρας). Άθήνα., 1984, Δωδώνη.
- Κάντ, Ι. *Κριτική του πρακτικού λόγου*. (μτφρ. Κ. Άνδρουλιδάκης). Άθήνα, 2004, Βιβλιοπωλείον της Έστίας.
- Kierkegaard, S. *The Sickness Unto Death*. New Jersey, 1941, Princeton University Press.
- Le Bon, G. *Ψυχολογία των Μαζών*. Θεσσαλονίκη, 1996, Ζήτρος.
- Maisonneure, J. *Η κοινωνική ψυχολογία*. Άθήνα, 1990, Ζαχαρόπουλος-Δαίδαλος.
- Μακρόπουλος, Ξ. Διπλωματική εργασία *Η άνάδυση του υπερανθρώπινου και ό βιοηθικός άναστοχασμός της μετανθρώπινης όντότητας*, Άθήνα, 2018, ΕΚΠΑ.
- Ντοστογιέφσκι, Φ. *Ο Μέγας Ίεροεξεταστής*. Μτφρ: Α. Μπασιλάρη. Άθήνα, 1928,
- Nye, R. A. *The Origin of Crowd Psychology*. London, 1975, Sage.
- Παπαστάμιου, Σ. *Έγχειρίδιο κοινωνικής ψυχολογίας*. Άθήνα, 1989, Όδυσσέας.
- Παπαστάμιου, Στ. *Η ψυχολογία των μαζών και ό Gustave Le Bon*, (Έπιμ. ίδίου). *Είσα-*

- γωγί στίν κοινωνική ψυχολογία, τόμος 2. Άθήνα, 2008, Πεδίο.
- Peterson, J. *12 Rules for Life. An antidote to chaos*. London, 2018, Penguin Books Ltd.
- Portner, P. *Modality*. Oxford., 2009, Oxford University Press.
- Ρηγιιώτης, Θ. *Επιστολί προς τόν σκεπτόμενο άθεο. Δοκίμιο πνευματικῆς καί κοινωνικῆς ανάζητησης*. Άθήνα, 2019, Δεξίτυπον.
- Ρόξενταλ, Μ. & Γιουντίν, Π. *Φιλοσοφικό Λεξικό*. Άθήνα, 1980, Σταθμός.
- Rouette, B. *La Psychologie Sociale*. Paris , 1990, PUF.
- Sears, D. Perlan, A. et al. *Social Psychology*. Sixth edition. USA:, 1988, Prendice-Hall, Inc.
- Τσαρδάκης, Δ. *Η γέννηση τοῦ κοινωνικοῦ ανθρώπου*. Άθήνα, 1987, Βιβλία για ὅλους.
- Wahl, J. *Είσαγωγή στίς φιλοσοφίες τοῦ ύπαρξισμού*. Άθήνα, 1988, Δωδώνη.
- Watson, G. (Επιμ.). *Free Will*. New York, 1982, Oxford University Press.
- Wood, A. «Humanity as an end in itself» in P. Guyer (ed), 1998.
- Yalom, D I. *Στόν κῆπο τοῦ Έπίκουρου*. (μτφρ. Ε. Άνδριτσάνου. & Γ. Ζέρβας). Άθήνα, 2008, Άγρα.
- Έφημερίδα «Καθημερινή» 03.01.2021. Τάσης, Θ. «Άπό τίν άνοσία τῶν πολλῶν στίν άθανασία τῶν λίγων» (<https://www.kathimerini.gr/society/561213733/theofanis-tasis-apolin-anosia-ton-pollon-stin-athanasia-ton-ligon/>)  
<https://www.callisto.gr/wildlife/lykos>



## ΛΑΡΙΣΑ, 1881-2021: ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΠΕΛΕΥΘΕΡΩΣΗ ΣΤΗ ΝΕΩΤΕΡΙΚΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΤΗ ΜΕΤΑΝΕΩΤΕΡΙΚΟΤΗΤΑ

Λίγα χρόνια πριν την Άπελευθέρωση, η εικόνα της Λάρισας περιγράφεται από τον Ιατρό Νικόλαο Γεωργιάδη, ο οποίος φθάνει στην πόλη στα 1875 ως έξις: «Αί ὁδοί τῆς πόλεως εἶναι, ὡς καί τῶν λοιπῶν τουρκικῶν πόλεων, στεναί καί σκολιαί καί αἱ πλεῖσται τούτων λιθόστρωτοι. Αἱ οἰκίαι αὐτῆς, μονώροφοι καί πλινθόκτιστοι, κατέχουσιν, ἰδίως αἱ τουρκικαί, ὡς ἐκ τῆς διαιρέσεως αὐτῶν εἰς ἀνδρωνίτην καί γυναικωνίτην, εὐρείας ἐκτάσεις. Διά τοῦτο δέ καί διά τά μεταξύ τῶν οἰκιῶν μεγάλα κενά διαστήματα ἡ ἔκτασις τῆς πόλεως εἶνε μεγάλη, δυναμένη νά περιλάβῃ πενταπλόν πληθυσμόν τοῦ νῦν ὑπάρχοντος».

Μιά ἄλλη περιγραφή τῆς Λάρισας ἀπό Ἑλληνα δημοσιογράφο, ἀμέσως μετά τήν Προσάρτησι στα 1881, εἶναι μᾶλλον ἀπογοητευτική: «κατοικῶν ἐν Λαρίσῃ οὐδέν ἄλλο βλέπει, ἢ οὐρανόν καί σαθρά οἰκοδομήματα, ὧν ἡ θέα καθιστᾷ τόν ἐν αὐτῇ διατρίβοντα πάντοτε μελαγχολικόν. Οὐδεμία ὁδός εἶναι εὐθεία, πᾶσαι δέ εἰσὶ δρομίσκοι, ἔλεινοι καί πλήρεις ἀκαθαρσιῶν, ἀκανονίστως διευθυνόμενοι ἐν εἴδει λαβυρίνθου, καί ὁ τό πρῶτον ἐπισκεπτόμενος τήν πόλιν, ἄπορον ἄν θά δυνηθῇ, ἄνευ ὁδηγοῦ νά ἐπανέλθῃ εἰς τήν οἰκίαν του...».

Πολύτιμες χαρτογραφικές πληροφορίες γιά τή διάρθρωσι τῶν ἀστικῶν χώρων τῆς ἐποχῆς μᾶς δίνουν οἱ τοπογραφίσεις πού γίνονται ἀμέσως μετά τήν ἀπελευθέρωσι, προκειμένου νά συνταχθοῦν τά νέα πολεοδομικά σχέδια. Ἔτσι, ἡ Λάρισα, ἡ πλέον ὀθωμανική πόλις τῆς Ἑλλάδος νοτίως τῆς Θεσσαλονίκης (σύμφωνα μέ τόν Leake) διαθέτει ἔξι ὀθωμανικές συνοικίες τοποθετημένες περιμετρικά (ἡ μάλιστα ἀπέναντι ὄχθῃ τοῦ Πηνειοῦ), μάλιστα κοντά στό διοικητικό κέντρο καθώς καί πολυάριθμες τουρκικές (πάνω ἀπό τριάντα τρεῖς). Ἔχει τέσσερις χιλιάδες οἰκίες, «ἀραιάς... ὧν αἱ πλεῖσται περικλείονται

έντός μεγάλων περιοχών», είκοσι επτά τζαμά και αρκετά μετζίτια (συνουκιακά τεμένη), πάνω από έξι χαμάμ, επτά εκκλησίες (οι πέντε ανεγείρονται μετά τό Τανζιμάτ). Καί δύο-τρεις συναγωγές. Άδόμητες εκτάσεις και αγροί βρίσκονται διάσπαρτοι ανάμεσα στις γειτονιές και μέσα στό όριο τής χαμπλής περιτοίχισης τοῦ 1828. Ἡ πόλη διαθέτει σημαντικό διοικητικό κέντρο (κονάκι) και συγκρότημα Κιουλιγιέ, δηλαδή συγκρότημα μέ κοινωφελή κτίρια καθώς και έμπορικό κέντρο μέ σκεπαστή αγορά, παζάρια και μπεξεστένι πού έχει αναπτυχτεί στή θέση τής αρχαίας ακρόπολης. Ἡ έμπορική κίνηση τής πόλης έξυπηρετείται από τριάντα πέντε χάνια μέ χωρητικότητα οκτακοσίων ίππων.

Ἡ Λάρισα μετά τήν Ἀπελευθέρωσή της (1881) μέ άλματώδη ρυθμό μεταβάλλεται, μέσα σέ λίγα χρόνια, από *τουρκόπολη*, σέ πόλη έλληνική. Μέσα σέ δύο χρόνια γίνεται τό πρώτο πολεοδομικό σχέδιο μέ τήν ύπογραφή τοῦ Βασιλέως Γεωργίου. Τό σχέδιο καταργεί τήν άτακτη εικόνα τοῦ όθωμανικοῦ ίστοῦ τής πόλης, προβλέπει δημόσιους χώρους και εὐθείς δρόμους όρισμένου πλάτους. Μέ σαφή πρόθεση νά θιγοῦν όσο τό δυνατόν λιγότερο οί ιδιοκτησίες, προσπάθησε νά εφαρμοστεί τό ίπποδάμειο ρυμοτομικό σύστημα μέ τάξη και κανονικότητα. Πό συγκεκριμένα, τό νέο σχέδιο έχει τά εξής χαρακτηριστικά:

Α. Γεωμετρία τοῦ ίστοῦ μέ οικοδομικά τετράγωνα πού εἶναι βασικό πολεοδομικό εργαλείο γιά τήν κατασκευή τής νεοκλασικῆς πόλης.

Β. Κενά πού δίνουν χώρο γιά διαμόρφωση πλατειῶν, κατεξοχίην πεδίο τής κοινωνικότητας πού άπουσίαζε τελείως από τήν μέχρι τότε έμπειρία τής αστικής ζωῆς και τήν οικονομία τοῦ αστικοῦ εδάφους.

Γ. Ἀξιοποίηση χώρων γιά τήν ανάδειξη μνημείων, ως άποκατάσταση τής ιστορικῆς συνέχειας τοῦ έθνους.

Τό γεγονός ότι ἡ κοινωνία τής Λάρισας άσπάστηκε τόν νεοκλασικισμό άνταποκρινόμενη στό ρεῦμα τής αλλαγῆς άποδεικνύεται από τήν ταχύτητα εφαρμογῆς τοῦ νέου σχεδίου. Κατά τή δεύτερη δεκαετία τοῦ 20οῦ αἰ. παρουσιάζεται μιá πόλη μέ όρθογωνισμένο όδικό δίκτυο και κανονικά οικοδομικά τετράγωνα.

Στά 1891 ἡ μορφή τής πόλης σύμφωνα μέ τά δημοσιογράφο Βλάση Γαβριλίδη, εκδότη τής Ἀκροπόλεως, αρχίζει νά αλλάξει: «...Δύο χιλιάδες οικοδομαί και είκοσι ἢ εικοσιπέντε μναρέδες παρέχουσιν εἰς τήν Λάρισσαν ποίησιν και πανηγυρικότητα και γραφικότητα ὅσον ὀλίγα κέκτνται πόλεις. Ἀφαιρέσατε τούς μναρέδες, κι ἔχετε πόρρωθεν πολυπληθές χωρίον. Προσθέσατέ τους κι ἔχετε τήν Λάρισσαν. Τήν Λάρισσαν τήν νέαν, τήν ανοιχτόδρομον, τήν ρυμοτομηθεῖσαν, τήν μέ γραμμῆς εὐρείας, τολμηράς, τήν ὑποστᾶσαν ἀληθές ξεκόλλιασμα, τήν



Όδος Αλεξάνδρας (Κύπρου σήμερα). Έπιστολικό Δελτάριο, άρχές 20ού αϊ.  
Άρχειο Λαογραφικού Ιστορικού Μουσείου Λάρισσας.

*ξετουρκωθεΐσαν, τίν ἐξελληνισθεΐσαν, τίν Λάρισσαν μέ τό εὐρύ της μέλλον...  
Ἐνδιαφέρουσα διά τίν ποικιλίαν τῶν φυλῶν της, τίν ζωὴν της τίν πολλήν, διά  
τίν δημιουργικὴν της κίνησιν, διά τό παράδοξον τῆς εἰκόνης της, διά τίν γοργό-  
τητα τῆς ἀναπτύξεώς της, διά τό μέλλον της τό εὐέλπι. Εἶναι πόλις ἐν ζυμῶσει...  
Ὅστις θέλει νά ἰδῆ κυφορουμένας πόλεις, ἄς τίν ἐπισκεφθῆ. Παρουσιάζει τό  
θέαμα οἰκίας κτιζόμενης. Ἡ Λάρισσα κτίζεται. Ὅλα γίνονται τώρα. Δρόμοι, πλα-  
τεΐαι, καταστήματα, οἰκοδομαί, ξενοδοχεῖα, ἐμπορικά, ἀγοραί. Σχεδόν καί  
ἄνθρωποι. ...Τίποτα δέν εἶναι εἰς τίν θέσιν του. Οὐδεὶς εἰς τίν ἰδικὴν του. Γέλια  
δέ παντοῦ καί φωνές καί κακό καί ἀνακατωμός. Μεταξύ Τουρκοπόλεως, Χρι-  
στιανουπόλεως, Ἑβραιοπόλεως, Εὐρωποπόλεως...».*

Τό τέλος τοῦ 19ου αἱ. καί οἱ πρῶτες δεκαετίες τοῦ 20οῦ αἱ. χαρακτηρίζονται ἀπό τόν ἐξελληνισμένο νεοκλασικισμό, τίν καταφανῆ τάση ἀστυισμού ὄλων τῶν κοινωνικῶν τάξεων, τόν γενικό ἐκσυγχρονισμό τῶν τεχνικῶν γνώσεων ἀλλά καί τῆς νοοτροπίας τῶν κατοίκων τῆς πόλης. Ἡ κληροδοτημένη ζωσα παράδοσι υποχωρεῖ δειλά μέν, ἀλλά σταθερά καί ἀμετάκλητα. Μετατρέπεται σέ μνήμη καί ἱστορία.

Ἡ ἀρχιτεκτονική πού ἐπικρατοῦσε στήν Λάρισα ὡς τά τελευταῖα χρόνια της τουρκοκρατίας, δηλαδή μέχρι τῆς ἀπελευθέρωσός της, στά 1881, ἦταν μιά

συνέχεια τῆς βυζαντινῆς ἀρχιτεκτονικῆς, μέ ὀργανικά ἀρθρωμένους ὄγκους, ἡμισυπαίθρια χαγιάτια, ποικίλες ἀρχιτεκτονικές προεξοχές (σαχισιά).

Πρὶν τὴν ἐπικράτηση τοῦ ἀμιγοῦς νεοκλασικοῦ ρυθμοῦ παρατηρεῖται μιά ἀνάμειξη στοιχείων παραδοσιακῶν καὶ νεοκλασικῶν, φαινόμενο πού ἐπιβεβαιώνει, ὅτι ὁ νεοκλασικισμός ἐγίνε ἀποδεκτός ἀπὸ ὅλα τὰ κοινωνικά στρώματα, συγγωνεύτηκε μέ γηγενεῖς παραδόσεις, ἐπιηρεάζοντας τὴν ἐξέλιξη καὶ τῶν λαϊκῶν τεχνῶν. Οἱ ἑλληνικές νεοκλασικὲς ἀρχιτεκτονικὲς μορφὲς διαδίδονται στὴ χώρα καὶ κατακτοῦν ταχύτατα τὰ ἐπαρχιακὰ κέντρα, γιατί ἐκφράζουν τὰ ιδεώδη τοῦ ἐλευθέρου Νεοέλληνα, τοῦ ὁποίου τό παρελθὸν εἶχε ταυτιστεῖ μέ τό παραδοσιακό «ἀρχοντικό» καὶ γενικά μέ τό σπῆτι τῶν χρόνων τῆς δουλείας.

Τὴν ἐποχὴ αὐτὴ ὁ πληθυσμός τῆς πόλης αὐξάνει. Ἡ εἰσροή νέων κατοίκων στὴ Λάρισα ἀπὸ διάφορες περιοχὲς τῆς χώρας, οἱ ὁποῖοι ἐγκαθίστανται καὶ *λαριστοποιοῦνται* εἶχε ἤδη ἀρχίσει πρὶν ἀπὸ τὴν Προσάρτηση καθὼς διαφανόταν πὼς ἡ ὁμορῆ ἑλληνικὴ περιφέρεια, ἡ Θεσσαλία, σύντομα θὰ ἀποδιδόταν στὴν Ἑλλάδα. Ἐπιπλέον, ἡ πόλη δέχεται πληθυσμούς καὶ ἀπὸ τὰ ὄρεινά πρῶν ἀκμάζοντα βιοτεχνικά κέντρα καθὼς ὡς κέντρο τῆς περιοχῆς μέ εὐρύτατη ἐνδοχώρα, ὄχι μόνο ἀγροτική, ἀποτελεῖ ὑπόσχεση γιὰ καλύτερο μέλλον μέ θετικό ἀντίκρισμα.

Στὸ πλαίσιο αὐτό Ἕλληνες μεγιστάνες τοῦ ἐξωτερικοῦ ἀλλὰ καὶ ντόπιοι κεφαλαιοῦχοι ἀποκτοῦν μεγάλες γαιοκτησίες (τσιφλίκια) στὴ Θεσσαλία καὶ στὴν περιοχή Λάρισας πού προσφέρεται ὡς ἔδρα τῶν γεωργικῶν τους ἐπιχειρήσεων. Οἱ μεγαλοαστοί, γαιοκτῆμονες, ἐπιχειρηματίες κτίζουν μέγαρα σύμφωνα μέ τό νέο ἀρχιτεκτονικό ρυθμό: μέ πέτρινη-μαρμάρινη βάση, σκαλοπάτια ἀπὸ ἀτόφιο μάρμαρο, μέ πορτασιές, μπαλκόνια μέ διακοσμητικά φουρούσια, μέ προστώα, ἀετώματα, μέ πύλινα ἀρχαιοπρεπῆ ἀγάλματα μέ κόγχες βαμμένες βυσσινί καὶ μέ ἀνθεμωτὰ ἀκροκέραμα ὀλόγυρα στὴ στέγη. Πολλὰ ἐξ αὐτῶν κτίζονται σὲ σχέδια τοῦ Ἑρνέστου Τσίλλερ καὶ εἶναι κοσμημένα μέ ὑπέροχες ὀροφωγραφίες ἐφάμιλλες τῶν ἀντίστοιχων στὶς οἰκοδομὲς τῆς Ἀθῆνας. Ἀλλὰ ἐκτός ἀπὸ τὰ μέγαρα τῶν γαιοκτημόνων στὴ Λάρισα κάθε ἀστός, στὰ μέτρα τῶν οἰκονομικῶν του δυνατοτήτων, ἐπιχειρεῖ νὰ κτίσει ἕνα ἀπλό νεοκλασικό σπῆτι.

Παράλληλα τὴν ἴδια ἐποχὴ δημόσια νεοκλασικὰ κτίρια στολίζουν τό κέντρο τῆς πόλης. Στὴν πλατεία Θέμιδος, υἱοθετεῖται ὁ νεοκλασικισμός σὲ ὅλα τὰ κτίσματα πού ἀνεγείρονται μετὰ τό 1883 μέ τὴν ἐφαρμογὴ τοῦ νέου ρυμοτομικοῦ σχεδίου. Τὰ κτίρια εἶναι ἰσόγεια, διώροφα καὶ ἐλάχιστα τριώροφα. Στὸ ἴδιο πνεῦμα κτίζονται ἀπὸ ἐθνικούς εὐεργέτες Σχολὲς ἀνώτερες (Ἀβερῶφειος Γεωργική σχολή-κληροδότημα Γ. Ἀβέρωφ). Νεοκλασικὰ εἶναι ἐπίσης τὰ μεγά-





Κτήμα Μιλτιάδη Ζαρίμπα, Λουτρό 1910-1915.  
Φωτογραφικό αρχείο Λαογραφικού Ιστορικού Μουσείου Λάρισας.

λα πιστωτικά ιδρύματα. Οί ναοί πού δέν ἔχουν νεοκλασικά χαρακτηριστικά τα προσθέτουν μέ νέα στοιχεία στή μορφολογία τοῦ ἤδη ὑπάρχοντος κτιρίου (Αγ. Ἀχίλλιος) ἢ κτίζονται νέοι μέ πρότυπο τή Μητρόπολη Ἀθηνῶν, κτίριο νεοκλασικό.

Ἀπό εὐρωπαϊκά πρότυπα ἐπιηρεάζεται τήν ἐποχή αὐτή καί ἡ κοινωνική ζωή τῶν ἀνθρώπων στήν Λάρισα. Ὡδεῖα δημιουργοῦνται ἀπό ἰδιῶτες, ὅπου διδάσκεται ἡ εὐρωπαϊκή μουσική καί χοροδιδασκαλεῖα πού διδάσκουν τούς εὐρωπαϊκούς χορούς. Ἐτίσιες Συναυλίες, πού παρακολουθεῖ τό κοινό τῆς Λάρισας, ὀργανώνουν οἱ διδάσκαλοι μουσικῆς τῶν ἀνώτερων ἐκπαιδευτικῶν ἰδρυμάτων, τοῦ Διδασκαλείου, τοῦ Ἄρσακείου. Οἱ περιοδεύοντες θεατρικοί θίασοι, τά βαριετέ, σταθμεύουν στή Λάρισα ἐνῶ στήν πολυτελεῖ αἴθουσα τῆς Λέσχης Ἀσλάνη οἱ Λαρισαῖοι ἀκοῦν βιεννέζικες ὀρχήστρες.

Ὁ ἀθλητισμός ἀσκεῖται μέσω συλλόγων. Ἀπό τό 1904 διεξάγονται στή Λάρισα Ἀθλητικοὶ Ἀγῶνες καί Πανελλήνιοι Ἰππικοί, μιά ἄλλη παράδοση τῆς Λάρισας μέ βαθύτατες ρίζες στό χρόνο.

Ἡ μόδα τῆς ἔνδυσης ἔρχεται ἀπό τό Παρίσι καί τό Λονδίνο, ἀπό τήν Ἀθήνα στή Λάρισα. Οἱ Λαρισαῖοι περνώντας ἀπό στάδια προσαρμογῆς ὑπακούουν πλέον στίς προσταγές τῆς σχεδόν ὁμοιόμορφης ἐνδυματολογικῆς ἐξέ-

λιξης και ανανεώνουν την άμφισή τους σύμφωνα με τό νέο συρμό πού επιβάλλει ή μόδα τής έποχης. Τά καταστήματα τής πόλης εισάγουν βιομηχανικά ευρωπαϊκά ύφασματα, άξεσουάρ πολυτελείας, ένω μονίστρες και ράφτες ράβουν αλλά και μεταποιούν τά ένδύματα. Στην όδό Έρμου δημιουργείται αγορά μέ γυναικεία ύφασματα εισαγωγής. Στο Έμποροραφείο Ι. Ζιαζιά επί τής όδοϋ Άλεξάνδρας ράβουν τά κουστούμια τους –άπό έγγλέζικα κασιμίρια– οί άστοί.

Στήν όδό Μακεδονίας, τά ύλοπωλεία *Μέγα Βασιλικόν Υαλοπωλείον «Λούβρ»* Ί. Δ. Άλεξάνδρου, *«Ποικίλη αγορά»* Α. Δ. Χαλκιάπουλου, τού Κ. Σκεμπέ προμηθεύουν ευρωπαϊκά είδη πολυτελείας για τήν οικία.

Η μαγεία τής φωτογραφίας-πορτραίτο έχει κατακτήσει τούς Λαρισάιους. Στά καλλιτεχνικά φωτογραφεία Ί. Παντοστόπουλου, Άφων Δαφνόπουλου ποζάρουν άτομα και οικογένειες. Οί νέες γυναίκες φωτογραφίζονται άκόμη και μέ τίς παραδοσιακές φορεσιές, οί όποιες έχουν άποσυρθεί άπό τήν καθημερινή ζωή.

Τό μορφωτικό επίπεδο όλων των κοινωνικών τάξεων άνεβαίνει και στήν Λάρισα. Ίδρύονται σχολεία μεσαίας και κατώτερης βαθμίδας, Διδασκαλείο Άρρένων (1882) ένω στά 1902 ίδρύεται στή Λάρισα τό Άρσάκειο Διδασκαλείο θηλέων πού προωθεί τί μόρφωση τών γυναικών. Άρκετοί είναι οί πτυχιούχοι έπιστήμονες μέ διάφορες ειδικότητες, άπόφοιτοι τού έλληνικού Πανεπιστημίου ή ευρωπαϊκών πού εργάζονται στήν πόλη καταγωγής τους.

Τήν έποχή αυτή ή ιατροφαρμακευτική περίθαλψη παρέχεται πλέον στους κατοίκους τής Λάρισας άπό έπιστήμονες ιατρούς και φαρμακοποιούς μέ προοδευτική εξάπλωση. Σταδιακή είναι ή κάλυψη όλου σχεδόν τού πληθυσμού στό ά΄ μισό τού 20ού αι. Παράλληλα μέ τό Κουτλιμπάνειο Τριανταφύλλειο Νοσοκομείο (θεμελίωση 1889) λειτουργούν και οί ιδιωτικές κλινικές στήν πόλη πού διατηρούν ειδικευμένοι ιατροί. Στίς προβλέψεις για τήν καλή ύγεία πρέπει νά αναφερθεί ή καταπολέμηση έως εξάλειψη μέχρι τό 1940 τής έλονοσίας, νόσου πού ταλαιπωρούσε ιδιαίτερα τούς Θεσσαλούς άγρότες. Έργο τιτάνιο πού άνίκει στή δράση τής Υγειονομικής Υπηρεσίας τού Στρατού. Στο κέντρο τής πόλης τά Φαρμακεία Κ. Παπασταύρου, Κ. Άστεριάδη μέ έσωτερική όργάνωση και διακόσμηση πού θυμίζει Βιέννη.

Κοινωνικές τοπικές άναταραχές (άγροτική στάση στό Κιλελερ τό 1910, πολεμικές έθνικές συρράξεις (π.χ. Βαλκανικοί πόλεμοι, Α΄ και Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος) και φυσικές καταστροφές (π.χ. σεισμός 1941) συνταράσσουν αλλά δέν αναστέλλουν τήν άνέλιξη τής Λάρισας πού όδεύει πιά προς τόν πλήρη ευρωπαϊσμό. Ο δρόμος έχει ανοίξει.

Άπό τή δεκαετία τοῦ 1950, ἡ Λάρισα δέν ἀκολουθεῖ ἀπλά τοὺς μέσους ρυθμούς ἀνάπτυξης τῆς χώρας. Κάνει ἄλματα, ἀναπτύσσεται σέ κάθε τομέα: κοινωνικά, πληθυσμιακά, οἰκονομικά, συγκοινωνιακά, ὑγειονομικά, πολιτιστικά, ἀθλητικά. Ἡ «λασπούπολη» γίνεται μέση εὐρωπαϊκὴ πόλη καί μιὰ ἀπό τίς σημαντικότερες ἑλληνικές. Προσελκύει νέους κατοίκους, ἐπιχειρήσεις καί ἀποκτᾷ πολιτιστικές ὑποδομές.

Ὁ ἐκσυγχρονισμός τῆς κοινωνίας τῆς Λάρισας ἔχει διαμορφωθεῖ, μέχρι τό 1950-1960 ὡς *νεωτερικός*. Στίς ἐπόμενες δεκαετίες ὡς καί σήμερα ἡ Λάρισα βιώνει τόν διεθνή ἀνταγωνισμό, τή μετανεωτερικότητα, τίν προηγμένη τεχνολογία, τίν κυριαρχία τῆς ἀγορᾶς. Παράλληλα, ὅμως, καί τίν ἐξέλιξη μέ νέα ἔργα, τίν ἀντιπαροχική πολιτική (τέλη δεκαετίας 20οῦ αἰῶνα) πού ἀλλάζει τίν ὄψη τῆς καθὼς καί νέες κοινωνικοοικονομικές ἀλλαγές.

Ὅμως, ἡ τάση ἐξίσωσης τοπικῶν καί κοινωνικῶν ἰδιαιτεροτήτων στό σχῆμα *Εὐρωπαϊκὴ Ἔνωση*, σπίν ἀναγκαία συμμετοχὴ τῶν ἐπιμέρους στά διεθνή μορφώματα προσμετρᾷ τά παραδεδομένα. Ὁ ψυχισμός τῶν Θεσσαλῶν –γενικότερα τοῦ σύγχρονου ἀνθρώπου– ἀποζητᾷ τίν ἐκ φύσεως δοτὴ πολυποικιλότητα, ἐλκύεται ἀπό τίν ἀνάδειξη τοῦ τοπικοῦ παρελθόντος μέ ἀναφορές στό χθές τῶν ἰδιαίτερων πατριδῶν. Ὡς ἀντίποδος τῆς ἰσοπεδωτικῆς παγκοσμότητας καί τοῦ μετασχηματισμοῦ ἕως καί μετάλλαγῆς τῶν παραδόσεων ὁ προβιομηχανικός πολιτισμός τῆς Λάρισας καί τῆς Θεσσαλίας εὐρύτερα, οἱ παραδόσεις, ἔχουν συγκεντρωθεῖ στά μουσεῖα τοῦ νεότερου πολιτισμοῦ, ὅπου προβάλλονται, διαχέονται, μελετῶνται. Αὐτὴ ἄλλωστε εἶναι ἡ ἀποστολή πού τό Λαογραφικὸ Ἱστορικὸ Μουσεῖο Λάρισας ὅλα αὐτά τά χρόνια μέ συνέπεια ἐπιτελεῖ.

## ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ἀτσαβέ Π., *Τά σχολεῖα τῆς Φιλεκαπαιδευτικῆς Ἐταιρείας στή Ἑλλάδα*, Ἀρσάκεια-Τοσίτσεια Σχολεῖα, Ἀθήνα 1996.

Βαφειαδάκη Ἀ., «Ἀστική Λάρισα-ὁ ἐξευρωπαϊσμός τῆς ἐνδυμασίας στό μεταίχμιό δύο ἐποχῶν», Πρακτικά Συνεδρίου *Ὁ Νεοκλασικισμός στή Θεσσαλία*, Λάρισα 2005, σσ. 211-214.

Γουργιώτης Γ. *Ὁ λαϊκός νεοκλασικισμός στή Λάρισα*, Μικρὰ μελετήματα, Ἀθήνα 2000.

Γουργιώτης Γ. *Ἐνα κτίριο μιὰ ἱστορία*, Μικρὰ Μελετήματα, Λάρισα 2000.

Γουργιώτη Λ. «Οἰκία Οἰκονόμου-Φαληρέα ἕνα διατηρητέο νεοκλασικὸ στή Λάρισα», Πρακτικά Συνεδρίου *Ὁ Νεοκλασικισμός στή Θεσσαλία*, Λάρισα 2005, σ. 89.

Γρουσόπουλος Χρ., «Ώφεις τῆς νεοκλασικῆς Λάρισας», Πρακτικά Συνεδρίου Ὁ Νεοκλασικισμός στή Θεσσαλία, Λάρισα 2005, σ. 223.

Ζιαζιάς Γ., Ἀναζητῶντας τή χαμένη Λάρισα, τ. Α΄, Λάρισα 1994.

Κανδήλα Ι., Ἡ Ἀβερῶφειος Γεωργική Σχολή Λάρισας, Λάρισα 2004.

Παπαγιανόπουλος, Ι., «Ἐπαρχία Λαρίσσης», Λεύκωμα Θεσσαλικά Χρονικά, Ἀθήνα 1935.

Παπαδημητρίου Δ.Μ., Πῶς ὁ στρατός ἐνίκησε τή «Λερναία Ὑδρα», τήν ἐλονοσία (1937-1940) στή Θεσσαλία, Ἀθήνα 1997, σσ. 16-17.

Τσιρκίκας Θ., Ἐκατό χρόνια ἀπό τή θεμελίωση τοῦ Γενικοῦ Νοσοκομείου Λάρισας, Λάρισα 1990.

Χαστιάογλου Β., Ὁ σχεδιασμός τῶν θεσσαλικῶν πόλεων μετά τό 1881, Πρακτικά Ἐπιστημονικῆς Συνάντησης Ὁ Νεοκλασικισμός στή Θεσσαλία, Λάρισα 2005, σ. 14.





---

Η ΕΞΑΜΗΝΙΑΙΑ ΠΕΡΙΟΔΙΚΗ ΕΚ-  
ΔΟΣΗ ΤΗΣ ΠΕΡΑΣ ΜΗΤΡΟΠΟ-  
ΛΕΩΣ ΛΑΡΙΣΗΣ ΚΑΙ ΤΥΡΝΑΒΟΥ  
«ΑΧΙΛΛΙΟΥ ΠΟΛΙΣ» ΤΥΠΩΘΗΚΕ  
ΚΑΙ ΒΙΒΛΙΟΔΕΤΗΘΗΚΕ ΤΟΝ  
ΝΟΕΜΒΡΙΟ ΤΟΥ 2021 ΣΤΙΣ  
ΓΡΑΦΙΚΕΣ ΤΕΧΝΕΣ «ΛΥΧΝΙΑ  
Α.Ε.». Η ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΗ ΣΕ-  
ΛΙΔΟΠΟΙΗΣΗ ΕΓΙΝΕ ΣΤΟ  
ΑΤΕΛΕΙΩΤΩΝ ΕΚΔΟΣΕΩΝ «ΕΝ ΠΛΩ»

---

